ACADEMIA ROMÂNA - FILIALA IAŞI • INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

BIBLIOTHECA ARCHAEOLOGICA MOLDAVIAE VI

CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI
GHEORGHE LAZAROVICI

ARHITECTURA NEOLITICULUI ŞI EPOCII CUPRULUI DIN ROMÂNIA

EPOCA CUPRULUI

TRINITAS

https://biblioteca-digitala.ro

CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI GHEORGHE LAZAROVICI

ARHITECTURA NEOLITICULUI ȘI EPOCII CUPRULUI DIN ROMÂNIA

II
EPOCA CUPRULUI

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

A C A D E M I A R O M Â N Ă - F I L I A L A IAȘI
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI GHEORGHE LAZAROVICI

ARHITECTURA NEOLITICULUI ȘI EPOCII CUPRULUI DIN ROMÂNIA

II

EPOCA CUPRULUI

TRINITAS
IAȘI, 2007

https://biblioteca-digitala.ro

BIBLIOTHECA ARCHAELOGICA MOLDAVIAE VII

Ediderunt
VICTOR SPINEI et VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

TRINITAS, 2007
ISBN 978-973-155-026-8

© Institutul de Arheologie Iași
Str. Lascăr Catargi, nr. 18, 700107, Iași, România
Tel./Fax: 004-0232-211910

https://biblioteca-digitala.ro

SUMAR

CAPITOLUL V. ARHITECTURA EPOCII TIMPURII A CUPRULUI 11
Considerații generale 11
Cuprul 13
Metalurgia cuprului 18
Aurul 22
Informații generale 22
Amenajări în peșteră 24
a) Cultura Petreşti 25
Comentarii privind originea 25
Relațiile dintre grupul Foeni şi Vinca C 27
Cronologia relativă şi absolută 29
Foeni 29
Turdaş 30
Orăştie 30
Lumea Nouă 31
Daia Română 35
Zau de Câmpie- Grădiniță 35
Răspândirea culturii Petreşti 37
Termenul 37
Aşezările 38
Locuințele 40
Locuințele mari cu gropi în trepte şi podea din lut sau lut bătut. 41
Locuințele cu podeaua suspendată 42
Locuințele mijlocii pe piloni/piloți 43
Alte tipuri de locuințe 43
Bordeie şi gropi 44
Cămara/pivnița, anexe 44
Bordeiele 45
Forma 47
Interiorul 47
Dimensiunile complexelor 47
Gropile 49
Generalități privind complexele de locuit 49
Depuneri rituale 50
Ossuarium 50
Morminte şi resturi umane 51
Depuneri de resturi animaliere 51
Arhitectura religioasă 53
Concluzii 56
b) Cultura Sălcuța 58
Originea 58
Răspândirea 59
Evoluția, cronologie, stratigrafie 60
Arhitectura culturii Sălcuța 61

https://biblioteca-digitala.ro

Aşezările 61
Locuinţele 63
Bordeiele 63
Locuinţele de suprafaţă 63
Colibele 64
Elemente de construcţie 68
Pereţii 68
Podeaua 69
Amenajările interioare 69
Arhitectura religioasă 70
Fortificaţii şi altele 71
Puţul 72
c) Cultura Gumelniţa 74
Originea 74
Variante regionale 74
Răspândirea 76
Evoluţia, cronologie, stratigrafie 76
Arhitectura 81
Aşezările 81
Locuinţele 90
Bordeie şi semibordeie 90
Locuinţele de suprafaţă 91
Date generale privind maniera de construcţie 91
Pereţii 94
Acoperişul 94
Tipuri de locuinţe 96
I. Locuinţele cu fundaţie de piatră 96
II. Locuinţele cu şanţ de fundaţie şi gropi de pari 97
III. Locuinţele cu gropi de pari 99
IVa. Locuinţe pe structuri orizontale 104
IVb. Locuinţe pe structuri orizontale cu platformă podea 111
IVc. Locuinţe construite deasupra unor gropi 112
IVd. Locuinţe pe piloni 114
Concluzii privind instalaţiile şi amenajarea interiorului 115
Vatra şi cuptorul 116
Banca 117
Râşniţa 117
Hambare 118
Funcţionalitatea unor complexe 119
Amenajări exterioare în aşezări 119
Fortificaţiile 120
Aşezări fortificate cu şanţ şi val 122
Aşezări fortificate cu şanţ, val şi palisadă 123
Viaţa religioasă 123
Ritualuri de fundare 123
Sanctuare şi construcţii de cult 125
Căscioarele, clădirea sanctuar cu macheta 126
Sanctuarul sau altarul comunitar de la Pietrele-Gorgana 127
Sanctuarul de la Tangâru 131
Machetele 135
Machete de sanctuare 136
Machete de casă 138
Machete de cuptor 139
Capace cu machetă de casă sau cuptor 140

https://biblioteca-digitala.ro

Aspectul cultural Stoicani-Aldeni....145
Aşezările....145
Tipurile de locuințe....147
Locuințele adâncite....147
Bordeie şi semibordeie....147
d) Cultura Cucuteni....151
Considerații generale....151
Originea, denumirea, cronologia, grupele/aspectele Arhitectura culturii Cucuteni....151
Aşezările....153
Fortificații....153
Organizarea aşezărilor....164
Megasituri sau aşezările gigant....166
Locuințele....169
Locuințele adâncite....169
Bordeiele....169
Semibordeiele....171
Locuințele de suprafață....172
Pregătirea terenului....172
Ritualuri de fundare....172
Tipurile de locuințe de suprafață....174
I. Construcții uşoare de tip colibă....174
II. Locuințe pe structuri verticale....174
1. Locuințe cu şanț de fundație şi gropi de pari....174
2. Locuințe cu gropi de pari....175
Locuințe cu gropi de pari şi cu podeaua suspendată....178
3) Locuințe cu fundația de pietre....180
III. Locuințe pe structuri orizontale....181
1) Locuințe cu podea simplă de lut....181
2) Locuințe cu platformă/podea masivă....183
3) Locuințe cu platformă de piatră....186
4) Locuințe cu contur de pietre....186
Compartimentarea interioară a locuințelor. Locuințele cu etaj....186
Locuința cu una sau două încăperi şi tindă....187
Forma locuințelor....189
Locuințe rectangulare....189
Locuințe rotunde....189
Locuința patrulateră....189
Locuințe în forma literei "L" sau "T"....189
Locuința cu etaj....190
Dimensiunile şi suprafața locuințelor....192
Caracterul locuințelor....193
Locuințe cu caracter social....193
Ateliere....193
Ateliere pentru ceramică....193
Ateliere pentru prelucrarea uneltelor....195
Sisteme de construcție....196
Pereții....198
Interioare de locuințe....199
Placă de vatră sau cuptor....205
Cuptoarele şi sobele....206
Cuptoarele/sobele pentru încălzit şi gătit....206
Bănci sau podium-uri, mese....208
Râşnițe, casete pentru cereale şi silozuri....209
Instalații de țesut....210

https://biblioteca-digitala.ro

Pavaje de piatră....210
Anexele....211
Gropile pentru provizii....212
Puțurile....213
Amenajări/instalații de foc exterioare....214
Construcții, depuneri şi zone de cult....219
Sanctuare casnice....219
Sanctuarele comunitare....226
Sanctuarul din locuința XL, Truşeşti....226
Sanctuarul din locuința LXI, Truşeşti....227
Machetele de sanctuar....229
CAPITOLUL VI. ARHITECTURA EPOCII MIJLOCII A CUPRULUI....239
a) Cultura Tiszâpolgâr....239
Denumirea, originea şi răspândirea....239
Metalurgia....241
Datele de cronologie absolută....241
Evoluția, cronologia, stratigrafia....242
Arhitectura culturii Tiszâpolgâr....242
Aşezările....242
Locuințele....245
Dimensiunile locuințelor....246
Studii de caz....246
Parța....246
Dăbâca....250
Cluj-Napoca – Polus....251
Podeaua locuințelor....253
Vetrele de foc....253
Semibordeiele....254
Bordeiele....254
Studiu de caz. Parța....255
Gropile....256
Sistemele de fortificație....257
Mormintele....258
b) Cultura Bodrogkeresztur- Toarte pastilate....259
Originea....259
Răspândirea....260
Cronologia, evoluția, stratigrafia....260
Periodizarea....261
Metalurgia aramei şi aurului....262
Arama....262
Aurul....263
Studiu de caz. Cheile Turzii - atelierul de podoabe de aur....264
Cuptorul....267
Podoabele şi bijuteriile....274
Ceramica....275
Uneltele....279
Arhitectura culturii Bodrogkeresztur....279
Aşezări şi locuințe....279
Locuirile din peşteri....281
Complexe de cult....282
c) Cultura Cernavoda I....285
Aşezările....285
Locuințele....286
Fortificațiile....288

https://biblioteca-digitala.ro

d) Grupul Decea Mureşului....290
Denumirea....290
CAPITOLUL VII. ARHITECTURA EPOCII TÂRZII A CUPRULUI....295
a) Cultura Coţofeni....295
Aşezările....296
Locuinţele....298
Funcţionalitatea locuinţelor....302
Locuinţele pe structuri orizontale....303
Amenajări interioare....304
Amenajări exterioare....304
Depuneri votive. Bothros-urile....305
Puţurile....306
Fortificaţii....306
b) Cultura Folteşti-Cernavoda II....307
Aşezările....307
Locuinţele....308
c) Cultura Horodiştea-Erbiceni....310
Originea, răspândirea, evoluţia, cronologia....310
Aşezările....311
Locuinţele....313
Locuinţele de suprafaţă....313
Fortificaţii....314
d) Cultura Cernavoda III-Boleraz....316
Origine, evoluţie, cronologie....316
Aşezările....316
Locuinţele....318
Locuinţe de suprafaţă....318
e) Grupul Celei....319
f) Cultura Baden....323
Aşezările....324
Locuinţele....324
CAPITOLUL VIII. SINTEZA LOCUINŢELOR ŞI INTERIOARELOR. CONCLUZII....326
Table of contents....339
Summary....344
Figure Explanation....406
Bibliografie....414

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CAPITOLUL V
ARHITECTURA EPOCII TIMPURII A CUPRULUI[1]

Considerații generale

Definirea ca o epocă a cuprului are la bază generalizarea metalurgiei cuprului în civilizațiile definite ca eneolitice (sau chalcolitice), până nu de mult. Nu este cazul să amintim aici pe larg problema metalurgiei cuprului, deoarece ea a fost pe larg dezbătută în zeci de monografii, reviste şi studii (Jovanović B. 1971; 1979; 1982; 1995; Tasić 1968, 1971, 1974, 1978; 1995; *** Ancient 1995). Pentru zonele de care ne ocupăm ea a fost demonstrată într-o serie de staţiuni vinčiene, în vremea fazei Vinča C la Vinča Pločnik.

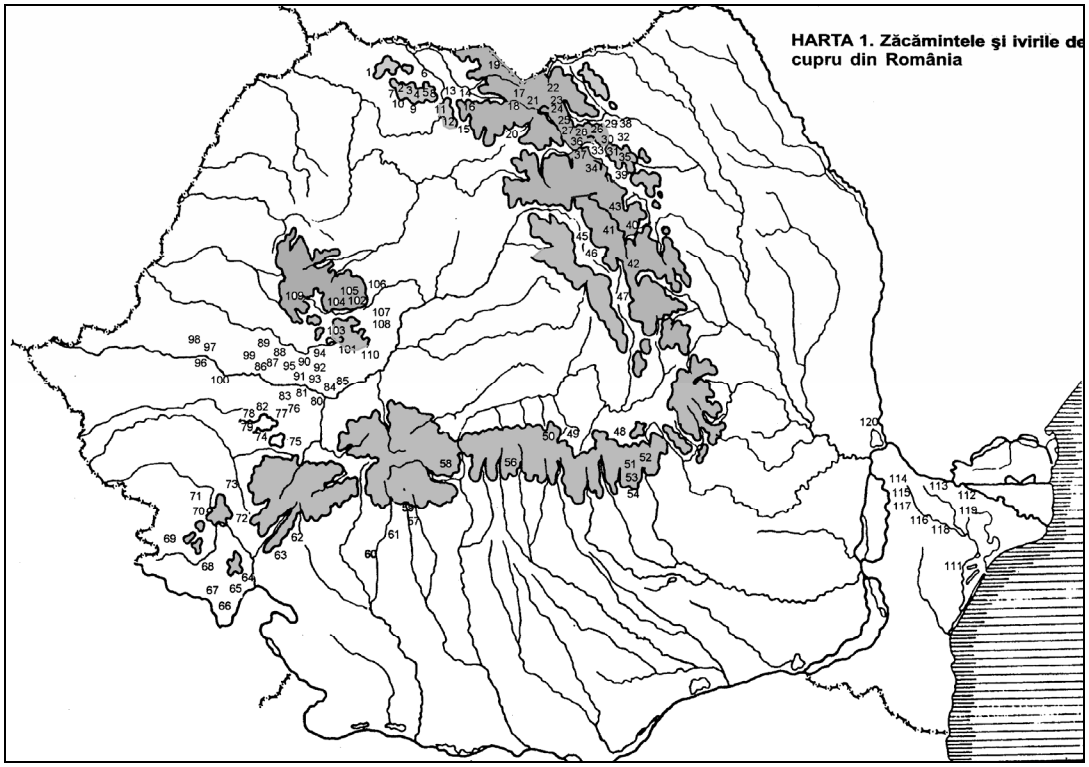

Fig. V.1. Harta zăcămintelor de cupru din România, după I. Mareş

Contribuții esențiale privind metalurgia eneoliticului, pentru civilizațiile din Balcani a adus B. Jovanović (1971 şi bibl. mai veche la acesta).

[1] Referiri la aceste probleme Lazarovici Gh., Lazarovici C.- M. 2005.

https://biblioteca-digitala.ro

Noțiunea de Chalcolitic a fost folosită prin anii ’60 pentru grupele balcano-anatoliene, grupul Veselinovo fiind considerat „Middle Chalcolithic of the Tracian-Anatolians origin” (Jovanović 1971, p. 36, n. 7-10, 104).

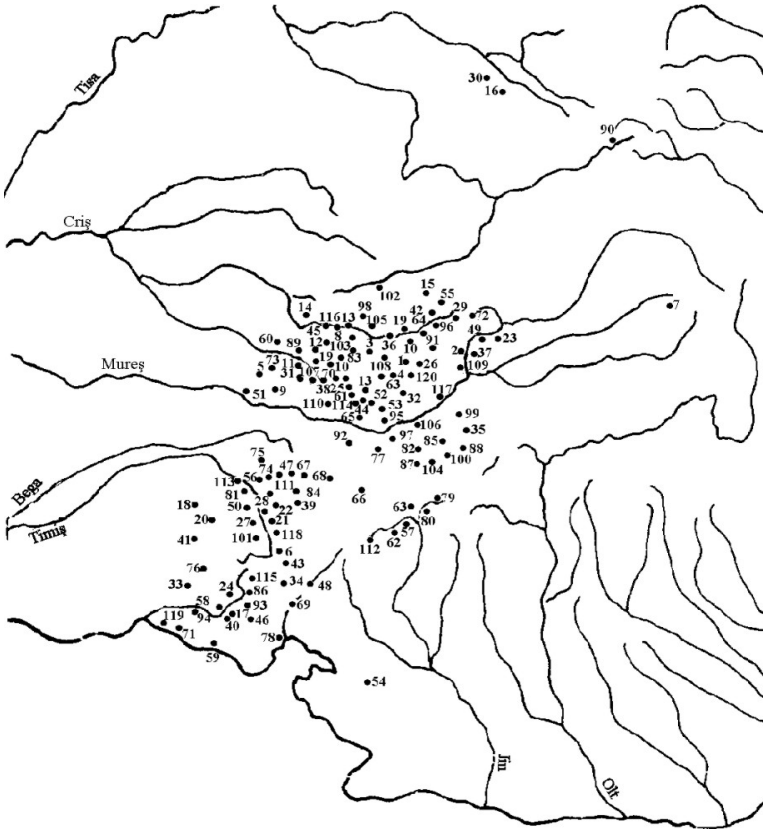

Fig. V..2: a) Spălătorii şi zăcăminte de aur din Transilvania şi Banat (după M. Rusu); b) Zăcăminte metalifere din Apuseni

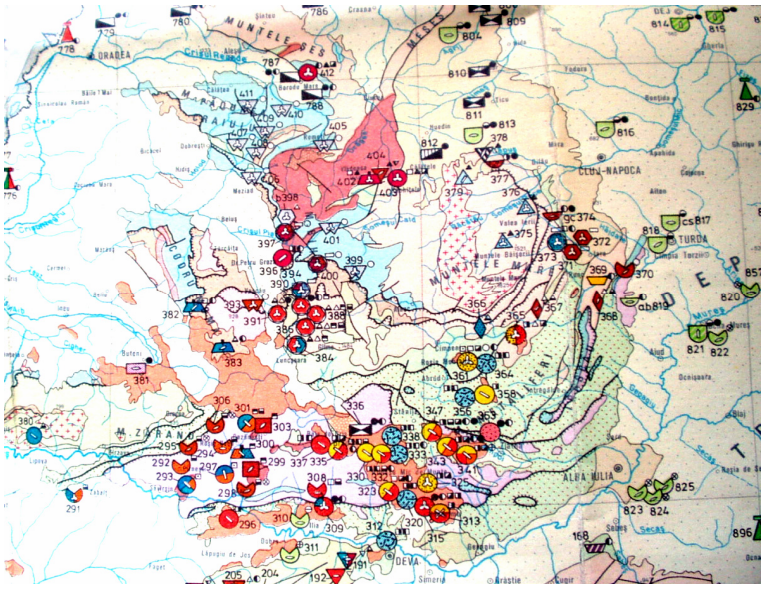

N. Vlassa a prezentat primele descoperiri de obiecte de cupru, de la Balomir, Iernut (Vlassa 1967, 118-119, fig. 6), reluate de K. Horedt, care foloseşte terneul de Kupferzeit (Horedt 1968). Piese de cupru apar în regiunea dunăreană din etapele târzii ale culturii Starčevo – Criş, determinate de mişcarea Vinča A, descoperiri timpurii fiind la Gornea, Vinča, Cuina Turcului, ş.a. (opiniile noastre pe larg privind Chalcoliticul Balcano – Anatolian: Lazarovici Gh. 1993 şi date privind cuprul timpuriu: Ciortea, Lazarovici Gh. 1996). Desigur au fost şi opinii contra, la P. Roman şi E. Comşa (1974 şi bibl.).

Epoca cuprului (Kupferzeit - Copper Age noțiune care nu este acceptată în totalitate, deşi uneori termenul este folosit: P. Roman, „The Late Copper Age. The Coțofeni Culture”, BAR).

În raport de metalurgia aramei şi evoluția civilizațiilor, această perioadă poate fi împărțită în mai multe etape:

Etapa timpurie sau de geneză a cuprului (sau eneolitic timpuriu) acest din urmă termen poate fi acceptat, deoarece unele civilizații nu îşi întrerup sau modifică fundamental structura: ca de exemplu cultura Vinča care îşi continuă evoluția în structurile vechi, în zonele centrale ale Balcanilor, în câteva staținuni mari, în fazele evoluate Vinča C2 la Vl. Milojčić, C3 Schier, poate D1. Ceea ce le schimbă structura sunt tocmai acele migrații succesive ale „şocului” Vinča C. De exemplu primul şoc, la nivel Vinča B2 târziu (Milojčić), de la -6,4 m la Vinča, Vinča C1 (la Draşovean, Schier; B2/C mai de mult la noi, acum

https://biblioteca-digitala.ro

acceptăm noul C1, ca fiind mai corect). Acesta dă naştere culturii Turdaş şi unor grupe târzii ale complexului CCTLNI sau CCTLNZIS (grupele Iclod, Suplac: C.- M. Lazarovici, Gh. Lazarovici 2006, 414 şi urm.), iar în imediata vecinătate spre est, pe Dunăre, la sud culturii Gradešnica, etapele timpurii (Nicolov B. 1976), la nord, în Oltenia existând un Vinča C1 la Rast (Dumitrescu Vl. 1980).

Urmează apoi, în estul Balcanilor, complexul Boian – Marica I – Karanovo IV/V, cu corespondenţe în culturile Precucuteni I-II în Moldova şi estul Transilvaniei, în restul provinciei sunt importuri (de exemplu descoperirile Precucuteni din Transilvania au fost atribuite, la început, culturii Boian de către E. Comşa, passim; pentru importuri Paul 1981, 225; Marinescu 1974, 131-134, 136, 138; 1981, 107; Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1985-1986, 19). Pe Dunăre spre vest acesta merge până spre Szekesfehérvár (Lazarovici Gh. 2001), dând naştere aspectului Bičke sau Sopot – Bičke (Peters 1954; Makkay 1968; Kalicz N. 1971), care va da naştere mai apoi culturii Lengyel (Kalicz N. 1970). Rezultatul celui de al doilea „şoc", tot la nivel Vinča C, este apariţia grupului Foeni. Acesta are un rol important la geneza culturii Petreşti, probabil şi pentru Sălcuţa I - Protokrivodol, alături de elementele Vinča D menţionate de B. Jovanović (Jovanović B. 2006, 223) şi la naşterea grupului Ariuşd cu rol genetic pentru cultura Cucuteni (doar pentru faza A1: Lazarovici Gh. 1987; Draşovean 1995; 1997; Draşovean et alii 1996; Mantu 1998, 135 şi urm.). Nu este exclus ca acel Buckelkeramik (Gazdapusztay 1969). din Ungaria să fie legat tot de migraţia Foeni sau urmările ei.

Etapa dezvoltată conţine variante întârziate ale fazei Vinča D la Drenovac, Motel Slatina (Perić 2007, fig. la p. 246-250) sau Vinča D2 la Poduene în Bulgaria (Todorova 1990; Jovanović B. 2006, 223), Petreşti AB, B, Sălcuţa II-IIIa, Precucuteni III, Cucuteni A2-A4, Cernavodă I şi Tiszapolgár (Kupferzeit la W. Schier W., Draşovean Fl. et alii 2004), răspândită în Banatul central şi de nord, Crişana, Transilvania, Ungaria de est, Gumelniţa A2-B1 (Lazarovici Gh. 1987; Draşovean 1995; 1997; Draşovean et alii 1996; Iercoşan 1997; Mantu 1998, 135 şi urm. şi bibl. la aceştia). Trebuie precizat că Gumelniţa A1 este privită ca perioadă de trecere de la Boian la Gumelniţa, dar poate fi şi un fenoment similar grupului Foeni în estul Balcanilor, doar în unele staţiuni apărând ca fenomen de sinteză.

Etapa târzie: aici se încadrează manifestările post Vinča, Tiszapolgár târziu – Sălcuţa IV - Bodrogkeresztúr A, Bodrogkeresztúr B şi toarte pastilate, Cucuteni AB-B, Cernavodă I (Luca 1999; *Cucuteni 1997* şi bibl.).

Etapa finală ?: Ar mai exista o etapă, dar ea a fost considerată ca perioadă de tranziţie şi ar cuprinde cultura Coţofeni şi grupele înrudite sau contemporane (Cernavodă III-Boleráz, Horodiştea – Folteşti ş. a.). În această vreme apar mari depozite de obiecte de cupru, la Banjabic – Vîlcele (pentru analiza lor şi legăturile cu sursele de cupru vezi Beşliu C., Lazarovici 1995; C. et alii 1992; Lazarovici Gh. et alii 1995a). În această vreme se extinde bronzul arsenic, (Petrescu-Dîmboviţa M., Vulpe Al., 1991 237 şi urm.), mai aproape de realitate ar fi termenul de cupruri arsenizate, el ţine de tehnologii şi căutări ale naşterii bronzului.

Cuprul

Importante au fost minele de cupru de la Rudna Glava (Jovanović B. 1971, 11 şi urm.; 1979, 1982; 1995; 2006; Tasić 1968, 1971, 1974, 1978; 1995; ş. a.), Majdanpeck (Jovanović 1982, 61 şi urm. şi bibl.) zone cuprifere ce continuă în Banat (Lazarovici Gh. et alii 199a) şi mai spre nord în reginea Apusenilor (pentru analizele de surse de cupru nativ şi altele vezi : Olariu et alii 2000; Beşliu C. et alii 1992; Lazarovici Gh. et alii 1995; Ciortea, Lazarovici Gh. 1996; Topan et alii 1996) şi din Bulgaria de la Ai Bunar, în vremea culturii Marica (Černyh 1978, 43, 55-69; Jovanović B. 2006, 223) şi altele (Pernicka et alii 1997).

https://biblioteca-digitala.ro

Analizând unele obiecte de cupru şi surse de cupru nativ, au apărut posibile exploatările surselor de cupru din România de la Bălan, Băița, Bucium, Cavnic, Crişor, Moldova Nouă şi Sântimbru Băiuțului (Lazarovici Gh. et alii 1995, fig. 6c; Mareş 2002, 57). Privind zăcămintele din România şi Bulgaria, ele sunt pe larg prezentate de I. Mareş, precum şi posibilitățile lor de exploatare (Mareş 2002, 56-63).

Descoperirile de mine pentru exploatarea cuprului la Rudna Glava, sunt considerate ca fiind la nivel Vinča C (Jovanović B. 1979; 1982; 1985 ş.a.), dar există informații că sunt şi exploatări mai timpurii (datele C^{14}), la nivel Vinča A (inf. amabile Andrej Starović de la MN Belgrad).

Acestea nu trebuie să ne mire deoarece la Belovode, pe Mlava, în sudul Serbiei, lângă Veliko Laole, există dovezi de prelucrarea şi exploatarea cuprului la nivel Vinča A3 (Jacanović D, Šljivar D. 2000; Šljivar D., Jacanović D, 1997; Šlivar D. et alii 2006). Stațiunea este impunătoare, are peste 80 ha şi o stratigrafie în unele locuri de circa 4 m. Ceramica vinčiană de acolo are drept caracteristici un luciu metalic, acel „metalicum" folosit pentru chalcoliticul balcano - anatolian. În stațiune au fost descoperite resturi de metalurgie, un mic furnal, tipare, minerale de malahit, podoabe din malahit, boabe de minereu, zgură (Šlivar D. et alii 2006, 259-260, pl. I-II).

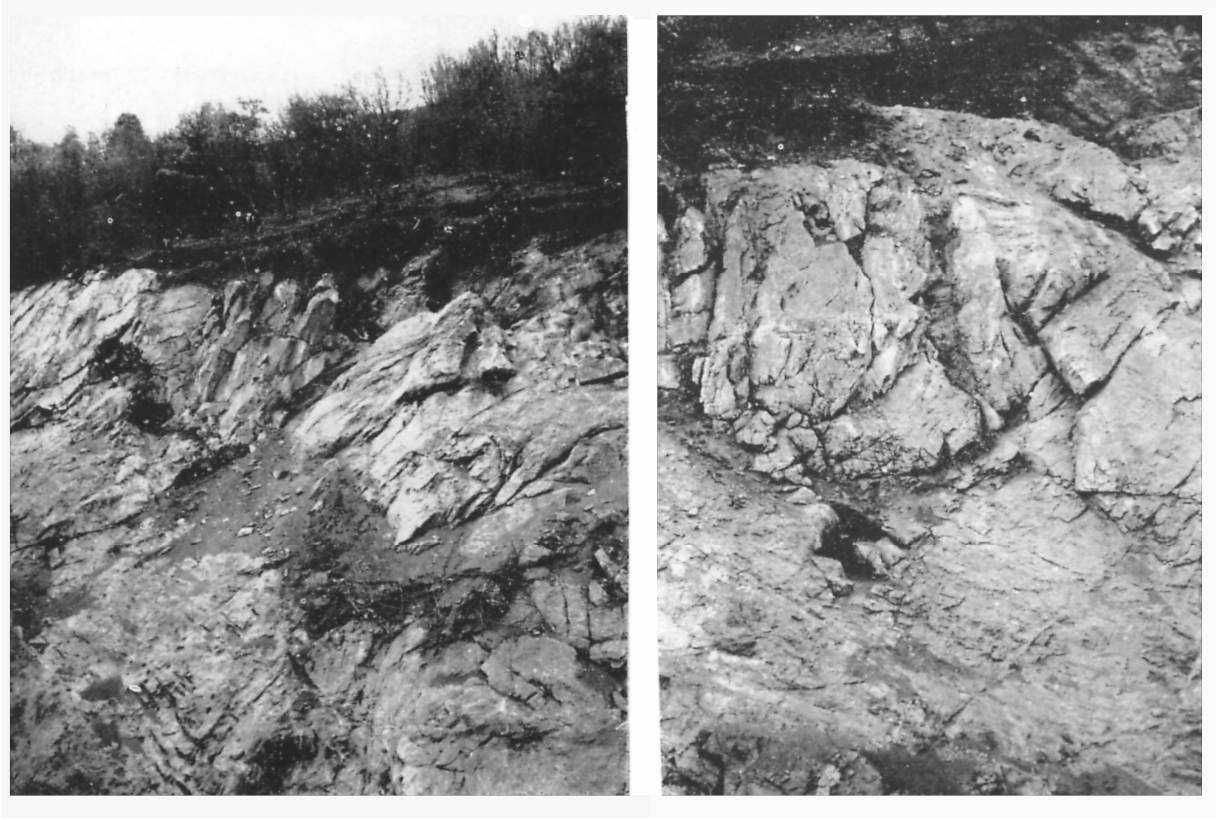

Fig. V.3. Rudna Glava, minele (ocna) 5-7

Primele depozite importante de obiecte mari de cupru sunt cele de la Pločnik, Osijek, Bečmen (Tasić 1979, pl. I-III).

https://biblioteca-digitala.ro

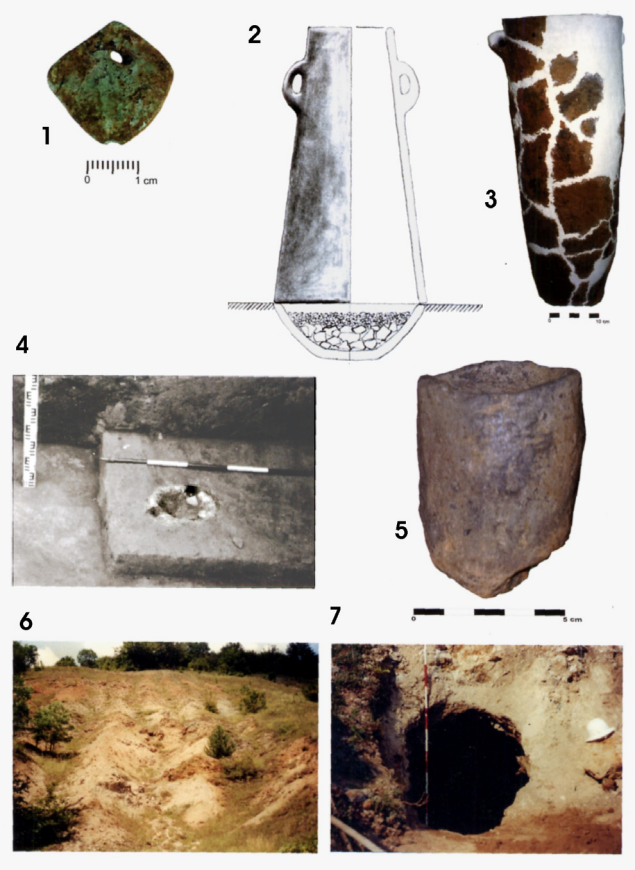

Fig. V.4a. Belovode: 1, podoabă de malahit: 2-4, furnal; 5, cupru; 6-7, ocne de cupru

Fig. V.4b. Mină de cupru la Veliko Laole, minerale de azurit

Prin termenul de „şocul" Vinča C, pentru zonele de centru şi de vest ale țării, am analizat descoperirile din Banat şi alte fenomene înrudite pentru cele de sud şi est, ce au determinat apariția metalurgiei aramei şi a civilizațiilor care o folosesc (Lazarovici Gh. 1987; 1994 şi bibl. problemei). Pentru zonele de vest şi sud, centrele de exploatarea cuprului sunt cele de la Rudna Glava, Maidanpek (Jovanović B. 1971, 18-21; 1979, 42-46; 1996; Ottaway 1996), Zlot, Belovode (Tasić 1968; 1979), pentru cele de est sunt cele de la Ai Bunar (Cernâh 1978, 56- 76; 1996), Prochorovo, Medni Rid şi altele (Pernicka et alii 1997, 143-145). In toate acestea locuri au fost descoperite unori ocne, unelte, unelte de zdrobit minereul, vase, opaițe, resturi de metal, zgură ş. a., dar ele nu au constituit obiectul unui studiu specializat. Unelte de zdrobit minereu sunt în diferite muzee, dar ele nu au fost publicate (asemenea piese erau în Muzeul Banatului, inf. Fl. Medeleț 1985).

Pe teritoriul Transilvaniei şi respectiv al României sunt numeroase surse şi minerale de cupru (liste la noi: Beşliu et alii 1992, Anexa 3-4), unele dintre ele din sulfuri sau carbonați de cupru, din cupru nativ, analizate şi comparate cu zona unor mari depozite de cupru (Fig. V.6, Vâlcele 1 = Banjabic 37-39) (Lazarovici Gh. et alii 1995a) sau obiecte de mari dimensiuni din cupru din colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei analizate anterior (Olariu et alii 2000; Beşliu et alii 1992; Beşliu, Lazarovici 1995).

https://biblioteca-digitala.ro

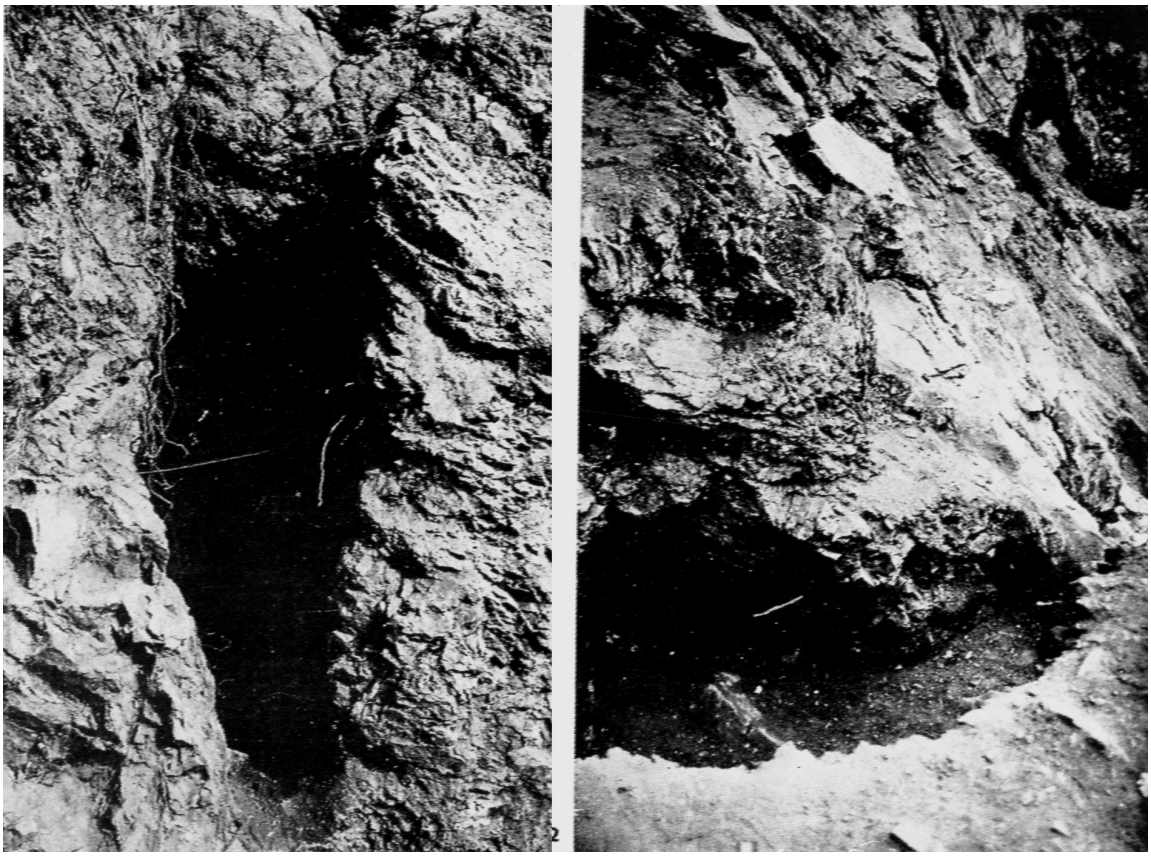

Fig. V.5. Rudna Glava, minele (ocnele) 3-5

Din hartă (Fig. V.6) se poate observa situarea depozitului de la Vâlcele în aria sursei de la Băița, iar a altor piese (nr. 14, Dragu, aşezare aparţinând culturii Tiszapolgár timpurie în zonă; 15, Dej mari surse de sare în zonă: pentru analize şi clasificări vezi Lazarovici Gh. et alii 1995a) în apropierea surselor de la Bucium şi Băița. Piesa de la Hoghiz (Fig. V.6., nr. 16) deşi este apropiată de sursa de la Bălan (Sândominic) este in cluster cu piesele din Cheile Aiudului (Lazarovici Gh. et alii 1995a, fig. 8).

De altfel, o serie de analize pe surse de cupru nativ din Europa, aflate în colecțiile Universității din Cluj, Facultatea de Geologie (Lazarovici Gh. et alii 1995a, fig. 1, 8), arată că piesele din Transilvania sunt în alți clusteri, doar un pumnal de la Ariuşd este în acelaşi cluster cu piesele de la Hetzdorf (Germania) şi Somolnok (Ungaria). Începând cu fazele evoluate ale culturii Bodrogkeresztúr (orizontul târziu Herculane II-III – Cheile Turzii au loc mişcări dinspre Europa centrală (Roman 1971, 82; Săceanu 2007, 136).

Civilizațiile epocii cuprului pentru zonele din România, prezentându-le de la V la E sunt Vinča D, Petreşti, Sălcuța, Gumelnița, Stoicani – Aldeni, Cernavodă, Cucuteni – Ariuşd şi Tiszapolgár. Obiecte de cupru apar şi mai de timpuriu (Precucuteni III : Comşa 1974, 79). De la Turdaş, din colecția Zsofia Torma sunt mai multe tipuri de topoare Pločnik, Cioka, Jasyladány şi Mezökeresztes, o brățară cu profil în T, tipare de gresie pentru topoare şi pentru ace sau bare, pentru confecționat mai apoi brățări, ca şi altele (Roska 1941, CXLV1-7, 10, 19-21). Fiind vorba de tipare este neindoielnică existența unei metalurgii, foarte probabil ținând de nivelurile Foeni sau Petreşti, cum ar pleda şi analogiile pentru asemenea piese de la Pločnik depozitul 1, Bečmen ş.a. (Jovanović B. 1971, pl. IV şi bibl. veche; 1979,

https://biblioteca-digitala.ro

III, pl. I-III). Deşi nu avem dovada orizontului în care se prelucrau sigur, la nivel Petreşti metalurgia era bine dezvoltată. De altfel cea mai apropiată sursă de cupru este cea de la Criscior (lângă Brad) din sud-estul Carpaților Apuseni (Fig. V.6), la circa 60 km de situl de la Turdaş.

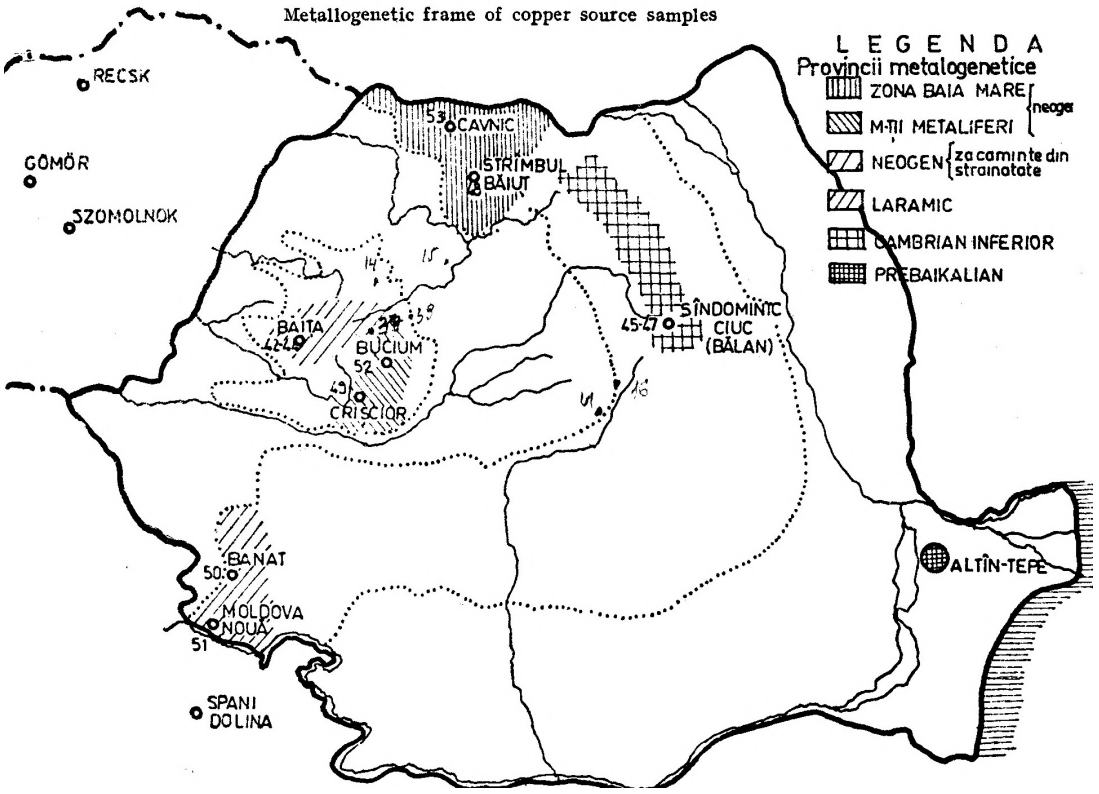

Fig. V.6. Zonele cuprifere, metalogenetice: surse de cupru din România analizate de Gh. Lazarovici (Banat 50, 51; Carpații Apuseni 47, 48; Maramureş 48, 53; Carpații Răsăriteni 45-47)

Vinča D nu evoluează în Banat, în această vreme spațiul este ocupat foarte probabil, de etapele târzii ale grupului Foeni, care are multe forme comune cu cele ale etapei Vinča D. Dar în zonele noastre nu au fost cercetate stațiuni din această vreme, iar în spațiul din nordul Serbiei sunt comunitățile Vinča D. Vinča C2 nu apare decât sporadic în centrul Banatului, majoritatea aşezărilor sunt în sud. Acestea poate determinate de migrația Foeni venită din sud, din cultura Dimini (date noi Gligor 2006; 2007, 51-63) şi pornită spre centrul Transilvaniei, zonă înconjurată de surse de cupru.

Nu ştim dacă acest grup a jucat vreun rol la geneza culturii Sălcuța, materialele sălcuțene timpurii fiind răspândite într-un spațiu foarte restrâns. Dar acestea trebuie să fie destul de puternice, deoarece în unele materiale de la Slatina Timiş - *Gura Ilovei* apărea o ceramică neagră, foarte bine lustruită, o sinteză Sălcuța – Tiszapolgár timpuriu (Lazarovici Gh., Munteanu 1982; Radu 2002, 191-192), dar şi elemente străine, legate de începuturile migrației Foeni.

https://biblioteca-digitala.ro

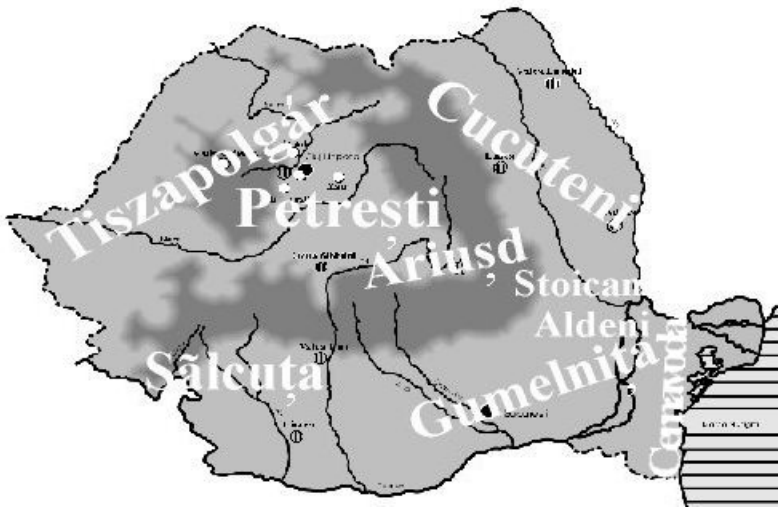

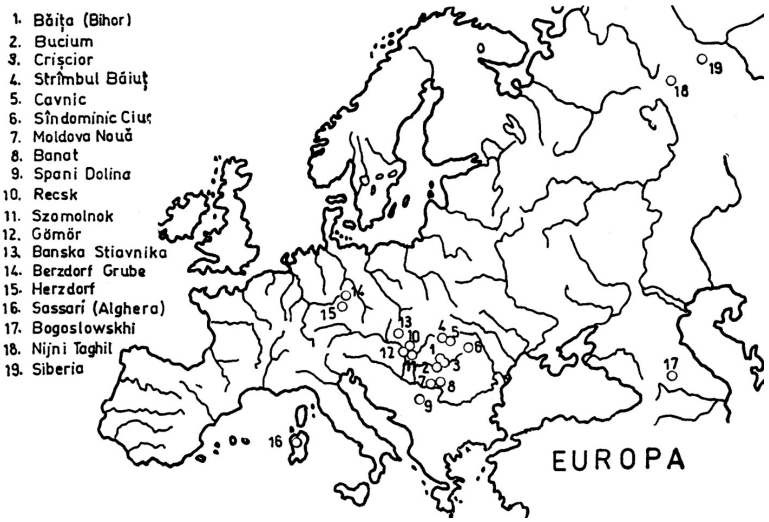

Fig. V.7a.▲ Harta cu civilizațiile epocii timpurii a cuprului; b) surse de cupru nativ din Europa analizate▼

Primele obiecte şi depozite de obiecte de cupru apar în fazele târzii ale culturii Vinča (Vinča, Divostin, Fafos, Pločnik şi altele; vezi mai sus: Jovanović B. 1979 şi bibl.), deşi în tot neoliticul dezvoltat românesc apar obiecte de cupru (Horedt 1968), iar metalurgia cuprului cunoaşte mai multe grupe distincte de piese pe baza analizelor: două grupe de cupru, cupru arsenic, bronz arsenic ş.a. (Beşliu et alii 1992; Beşliu Lazarovici 1995; Lazarovici Gh. et alii 1995; 2000 Ciortea, Lazarovici Gh. 1996;). În toate civilizațiile sus menționate, metalurgia cuprului devine din meşteşug o adevărată artă, obiectele de cupru şi mai apoi cele de aur devin obiecte de prestigiu (Monah 2003; Todorova H. 2002;). Ea este în bună măsura asociată prelucrării aurului.

Metalurgia cuprului

De o metalurgie a cuprului nu se poate vorbi decît odată cu apariția pieselor mari, a topoarelor de mari dimensiuni. Studii specializate despre aceste probleme, la noi în țară sunt puține şi au avut un caracter sporadic (nu ne referim la cele publicate de Gh. Lazarovici şi alți câțiva colegi). Din vremea culturii Tiszapolgár pare să fie un topor târnăcop, de tip Jászladány, descoperit la Lacu (Roska 1942, 57; Vulpe Al. 1975, 42, cat. 171). Din analizele făcute piesa ține de clusterul pieselor de cupru din Transilvania (cluster 1.1.1.2; Beşliu et alii 1992, fig. 1-4) cu valori ridicate de arsen, cu o microstructură din cristale poliedrice mactate ale cuprului. Se consideră că a fost ținut timp indelungat la temperaturi inalte pentru tratarea suprefeței. Tăişul a fost ascuțit prin ciocănire, nefiind posibilă turnarea unor asemenea piese subțiri, fără deformări. Piesa a fost turnată şi menținută în tipar cald; ea are şi un semn de meşter. Prezența unor incluziuni de mangan şi pietriş în material provin de la procedeul de turnare.

https://biblioteca-digitala.ro

Tot epocii cuprului ar putea să aparţină piesa de la Dragu (jud. Cluj), în zonă fiind o aşezare Tiszapolgár timpurie (Maxim 1999). Este vorba de un topor plat, varianta Coldău (Vulpe Al. 1975; Lazarovici Gh., Olariu 1992; Beşliu, Lazarovici 1995; Lazarovici Gh. et alii 1995; Topan, Lazarovici Gh. 1996, 646). După analize, piesa face parte din clusterul 1.1.2, cu un procent risidicat de arsen 1,68%, fiind astfel o piesă de cupru arsenic. Prezenţa unor incluziuni rotunjite de sulfură de cupru şi lipsa oxidului cupros arată că piesa nu a fost lucrată prin turnare, ci prin ciocănire (sunfurile nefiind topite). Duritatea mică (la bilă de 10 mm măsurată 1s 1000kgf 68,8 HB) indică o încălzire şi răcire rapidă (decălire, înmuierea materialului).

Aceluiaşi cluster 1.1.2, îi aparţine o altă piesă cu loc necunoscut de descoperire, un topor-ciocan, cu valori ridicate ale stibiului (1220 PPM), cu valori mici spre mediu de argint (2820) şi aur, caracteristice cuprului din Transilvania (Topan, Lazarovici Gh. 1996, 637), ca surse posibile de cupru nativ, fiind cele de la Băiţa (analizele UC 42-43 şi Sîntimru Băiuţului (UC 78). Duritatea mică 43,7 HB fiind spre limita mică a cuprului (media moale a cuprului este 35-40 HB) presupune o recoacere petrecută la temperaturi între 357-650°C. Aceasta presupune şi un tratament dorit, efectuat înainte operaţiilor de ciocănire observabile pe suprafaţa piesei. Valorile mai ridicate, peste media mică, se datorează prezenţei, probabil voite a stibiului şi arseniului.

Fig. V.8. Piesele de cupru analizate

Concluzia este ca au dorit un material mai moale, prin tratamentul de „călire” (la cupru este invers decât la oţel). Operaţiile de ciocănire de pe surafaţă, făcute cu un obiect dur (probabil piatră şlefuită), au dus la întărirea materialului. Urme de ciocănire sunt şi pe marginile piesei, cu rust de ecruisare (întărire) realizat cu un obiect uşor, probabul topor sau ciocan de piatră, greu de circa 0,5 kg (urmele lăsate după tăierea bavurilor de la margini, muchii şi în planu median). Pe respectiva piesă sunt şi

https://biblioteca-digitala.ro

urme de suprapuneri de material şi „sudură” la cald (încălzire si ciocănire) operații ce se petrec la temperaturi de 750 – 800 ^{o}C. În unele locuri (partea opusă bordurii de la gaura de înmănuşare), sudura nu s-a realizat prea bine, materialul fiind dizlocat; foarte probabil că în zona respectivă materialul a fost mai rece (probabil prin orificiu a fost ținut la cald cu o tijă de piatră sau corn). După acea dizlocare muchiile au fost ciocănite. Gaura toporului a fost finisată cu on obiect dur (probabil o gresie). După patina sa roşie se pare că piesa a fost încălzită şi tratată cu grăsimi. Între bordură şi corp grăsimile nu au ajuns, iar materialul nefiind protejat s-a oxidat (s-a format o cocleală, carbonat bazic de cupru). Aceasta presupune o frecare la cald cu grăsimi după ultimele tratamente.

O altă piesă descoperită la Hoghiz (proba L 16: inv. P. 853 # I. 7928 MNIT), un topor de formă plată, piesă tot din epoca cuprului ca formă, din seria topoarelor plate cu tăiş semilunar (Vulpe Al. 1975, 55), tot cu valori mari de arsen face şi ea parte tot din clusterul 1.1.2 sus pomenit (Lazarovici Gh. et alii 1995, fig. 8-13); are valori mari de arsen (6720 PPM), dar valori mediu-mic pentru argint (378 PPM), ce se asociază cu pumnalul de la Ariuşd (Ibidem L41).

De pus piesa

Fig. V.9a-b. Hoghiz, piesa de cupru analizată şi copia piesei turnata în tipar deschis

În microstructură piesa are urme de sulfură de cupru; în prima etapa a analizei, suprafața nu a fost tratată cu acid (Cu2S: Topan, Lazarovici Gh. 1996, pl. II/5). În urma tratării cu acid şi a fotografierii ei, rezulta lipsa oxidului cupros, evident la analiza metalografică. La marginea cristalelor poliedrice de cupru se observă eutectitul cupru-arsen, elemente care au dat duritate piesei, acesata fiind de 68,8 HB. Acestea presupun următoarele tratamente: turnare cu răcire rapidă, urmată de ecruisare sau deformare la rece. Studiind urmele de pe suprafața piesei, rezultă ca ea a fost realizată prin turnare (operație în care a fost adăugat stibiu şi arseniu din anumite minerale).

https://biblioteca-digitala.ro

Pe una din suprafețe (cea de jos) se observă urme diferite: pe una din fețe şiruri logitudinale, rezultate în urma uscării rapide a tiparului, foarte probabil din argilă sau argilă cu nisip şi apariția unor şiroiri. Aceasta presupune că tiparul a stat în poziție oblică, fapt ce poate fi demonstrat pe cealaltă dintre părți, unde nu sunt urme de şiroire, dar sunt urme de „fierbere" (aburi rezultați din arderea puternică a tiparului străbat materialul fluid şi determină această fierbere, lăsând urme spre suprafața de sus). S-a făcut şi un experiment: pe un mulaj din lut cu nisip, luat după piesă, turnându-se o formă nouă în poziție orizontală. S-a constatat că la piese cu grosime constantă cum e cazul nostru, au loc retrasuri ale materialului spre mijlocul piesei (o uşoară concavitate) determinată de o răcire mai accentuată spre margini, spre tipar (fenomene similare la înghețul apei sau întărirea grăsimilor ce se ridică la margini). Pe nici una dintre suprafețe nu se văd urmele unor defecte de turnare (retrasuri, sulfuri, incluziuni de nisip de la tipare, sau cărbune de la încălzire, topire) toate acestea arată buna stăpânire a unor tehnologii şi cunoştiințe de turnare şi metalurgice. Marginile dălții topor au fost netezite după turnare, excrescențele de pe suprafețe având urme de tăiere şi ciocănire la finisarea piesei. La ceafă, piesa are urme de lovire, ceea ce arată că a fost folosită ca daltă pentru cioplitul şi scobitul lemnului. Pe marginile laterale, toporul are urmele unor tăieturi ascuțite făcute cu un vârf dur, poate de cupru mai dur sau poate din piatră. Scopul lor era poate de a arăta compoziția metalului potrivită pentru o daltă, un material casant se rupe şi devine nefolositor. Toporul a fost turnat şi ascuțit prin batere, ceea ce a dus la întărirea tăişului.

Un topor-ciocan, tot cu loc de proveniență necunoscută (Topan, Lazarovici Gh. 1996, pl. 2-2a, inv. 850, proba L13) după analize este din cupru nativ şi face parte din clusterul 1.1.1.1 (Beşliu et alii 1992, fig. 6; Beşliu – Lazerovici 1995; Lazarovici Gh. et alii 1995, fig. 6). Piesa este cu un conținut ridicat de arseniu (As 16.800 PPM, adică 1,68%). Structura sa este din cristale poliedrice din cupru cu multe macle (Topan, Lazarovici Gh. 1996, pl. II/2-3), ceea ce înseamnă că piesa în procesul ei tehnologic a fost ținută timp îndelungat la temperaturi înalte, peste 600°C. În masa de cupru se observă prezența incluziunilor de oxid de cupru sau sulfură de cupru, semănând din acest punct de vedere cu piesa de la Lacu. Duritatea sa este medie, 56,9 HB, determinată de tratamentele sus pomenite. Pe suprafața sa şi în gaura de înmănuşare se observă suprapuneri de materiale, iar spre părțile exterioare suduri la cald. In unele locuri se mai observă suprafața inițială a cuprului nativ. Finisarea piesei s-a făcut prin frecare cu un material abraziv, probabil gresie, urmele de frecare au înălțimea rugorilor de 25 microni, rizurile fiind pe direcție longitudinală, deci de la confecționare şi nu ascuțire. Colegul metalurg consideră că piesa a fost confecționată dintr-o mare pepită de cupru nativ (asemenea piese sunt în colecția Gruescu, din Ocna de Fier, una din ele, tăiată, cântărind peste 1,4 kg, pepita de cupru nativ întreagă avea aproape 2,5 kg). Nu este exclusă nici topirea totală sau parțială sau prelucrare şi completarea prin topire. Prezența staniului ar presupune o topire şi completare cu oxizi de staniu sau staniu separat.

Din cele de mai sus, privind termenul de epoca cuprului rezultă că din punctul de vedere metalurgic ne aflăm în plină epocă a cuprului, meşterii stăpânind bine diferitele procedee tehnologice de topire, tunrare la rece şi cald, călire, sudare la cald şi rece, ecruisare, finisare.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. V.10. Secțiuni prin piese de cupru. Structuri de cristale de cupru şi altele elemente

Deşi nu au fost descoperite, există în această vreme cuptoare metalurgice de prelucrarea aurului şi cuprului din fazele evoluate Bogrogkeresztúr – toarte pastilate la Cheile Turzii – *Peştera Ungurească* (vezi mai jos la aur). Acestea au găuri pentru foale, ceea ce permite obținerea unor temperaturi foarte mari. Vatra inclinată, detaliile cuptorului permit topirea unor minerale în creuzete sau pe vatră, materialul topit fiind uşor de recuperat. Din păcate nu am găsit urme de zgură la gura cuptorului şi nici în cenuşa din cuptor, pe vatră sau podea, deşi a fost spălat aproape întreg conținutul bordeiului şi strecurat pământul prin site fine şi selectate toate resturile cu mare grijă. Din acest motiv, până în momentul de față, considerăm că era prelucrat doar aurul nativ în peşteră, dar cercetările nu sunt încă încheiate.

Aurul

Informații generale

Nu putem vorbi de prelucrarea cuprului nativ, fără să vorbim de prelucrarea aurului nativ, care se nasc în urma aceloraşi procese de cupelare şi cam în aceleaşi zone. (harta după Mircea Rusu, Fig. V.2b).

Metalurgia aurului începe în regiunea carpato-dunăreană odată cu epoca cuprului şi metalurgia cuprului, dar nu este exclusă şi apariția unor piese izolate mai vechi, unele piese imitând forme vechi din os sau alte materiale (Makkay 1991, despre Szarvas 23, fig. 2/1 imitat 2/2). În multe zone din Europa există surse de aur. Bogația lor este mai mare în jurul centrului Europei şi spre sud, în Balcani (Fig. V.11).

Bogăția în aur a Transilvaniei era bine cnoscută, izvoarele antice şi medievale vorbeau de tezaurul lui Decebal sau mai vechi (Dromihete de exemplu) (Makkay 1994; 1995). Cele mai timpurii piese de aur provin din vremea culturii Boian, din faza Vidra, urmate de cele din cultura Gumelnița fazele A2 şi B1 şi Cucuteni A şi A-B, în cultura Sălcuța, la Cuptoare – *Sfogea* (inf. A. Radu, inedit), Ostrovul Corbului, în Transilvania sunt din vremea culturii Tiszapolgár şi Bodrogkeresztúr de la Moigrad, Târgu Mureş şi altele (Rusu 1966; 1972; Enciclopedia ArhIVR 1994, s.v. aur; Roman, Oprițescu 1979, 17; Sălceanu 2007, 67-68; Makkay 1991, 120, 123, fig. 2.1; Sztáncsuj 2005, fig.11).

Bogăția în aur a Transilvaniei este arhicunoscută atât pentru preistorie (peste 3100 de piese preistorice grupate în 20 tezaure, 20 descoperiri izolate, 28 nesigure: Rusu 1972), cât mai ales în epoca

https://biblioteca-digitala.ro

daco-romană. M. Roska aminteşte peste 40 spălatorii pentru aur în Transilvania (Roska 1942 ErdRep, 106, nr. 37; Rusu 1972, 32; 1977, 209, n. 102).

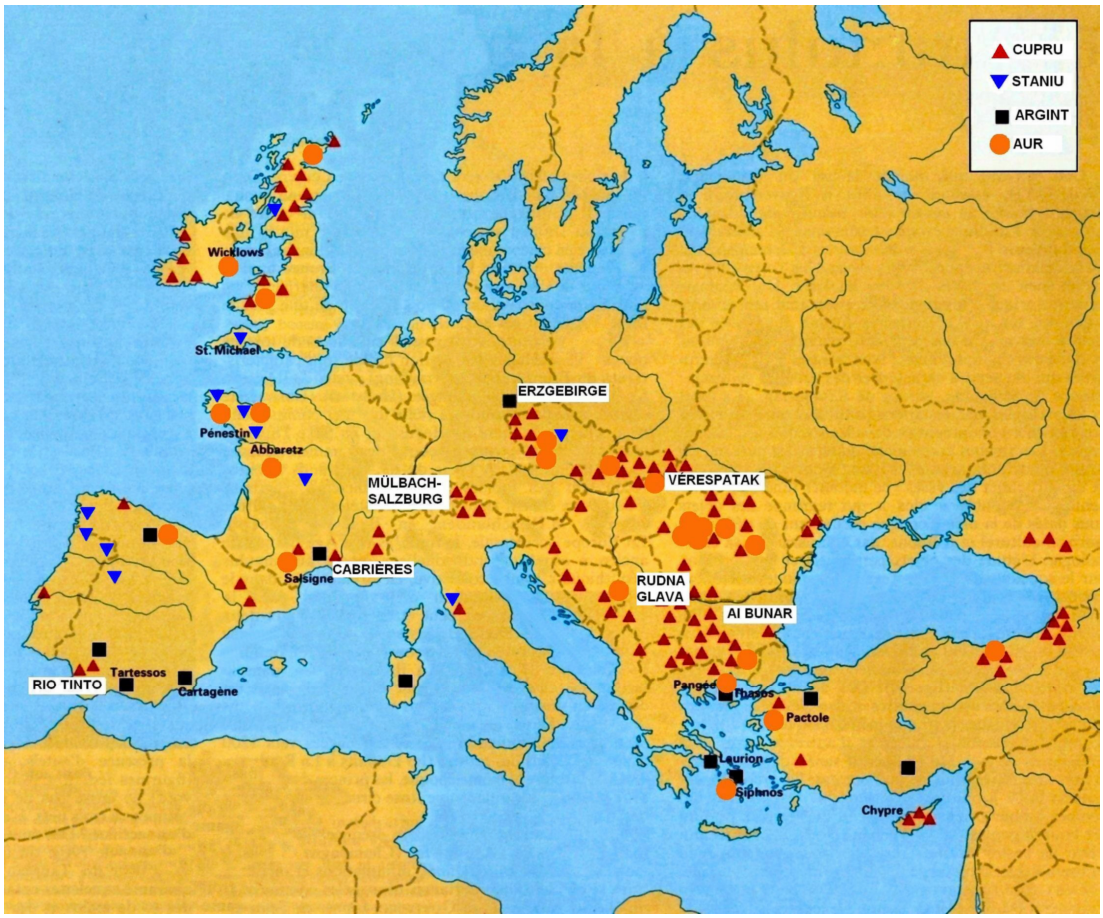

Fig. 5.11 Harta cu surse de aur din Europa

Cea mai mare piesă de aur din epoca cuprului din România este idolul în formă „en violon” de la Moigrad, considerat că ar aparține culturii Tizapolgár sau Bodrogkeresztúr (Pattay 1944-1945, 24-25, 31; Milojčić 1953; Rusu 1972; 1977; Dumitrescu Vl. 1974, 293; Makkay 1976, 280).

Cele mai prestigioase descoperiri din Balcani sunt cele de la Varna, din zona nisipurilor aurifere, prin dimensiunile şi varietatea lor, prin tehnologiile folosite (turnare, batere, topire). Acestea demonstrează foarte clar ideea folosirii acestor piese ca semne de prestigiu, fie că este vorba de un cenotaf, fie că este o depunere rituală destinată divinităților (Todorova, conferință la Cluj-Napoca, martie 2007).

Cea mai bună dovadă privind metalurgia şi prelucrarea aurului în preistorie o avem din săpăturile noastre din Cheile Turzii (coordonate de Gh. şi M. Lazarovici) unde a fost descoperit un atelier pentru prelucrarea aurului (Lazarovici Gh. et alii 2003).

https://biblioteca-digitala.ro

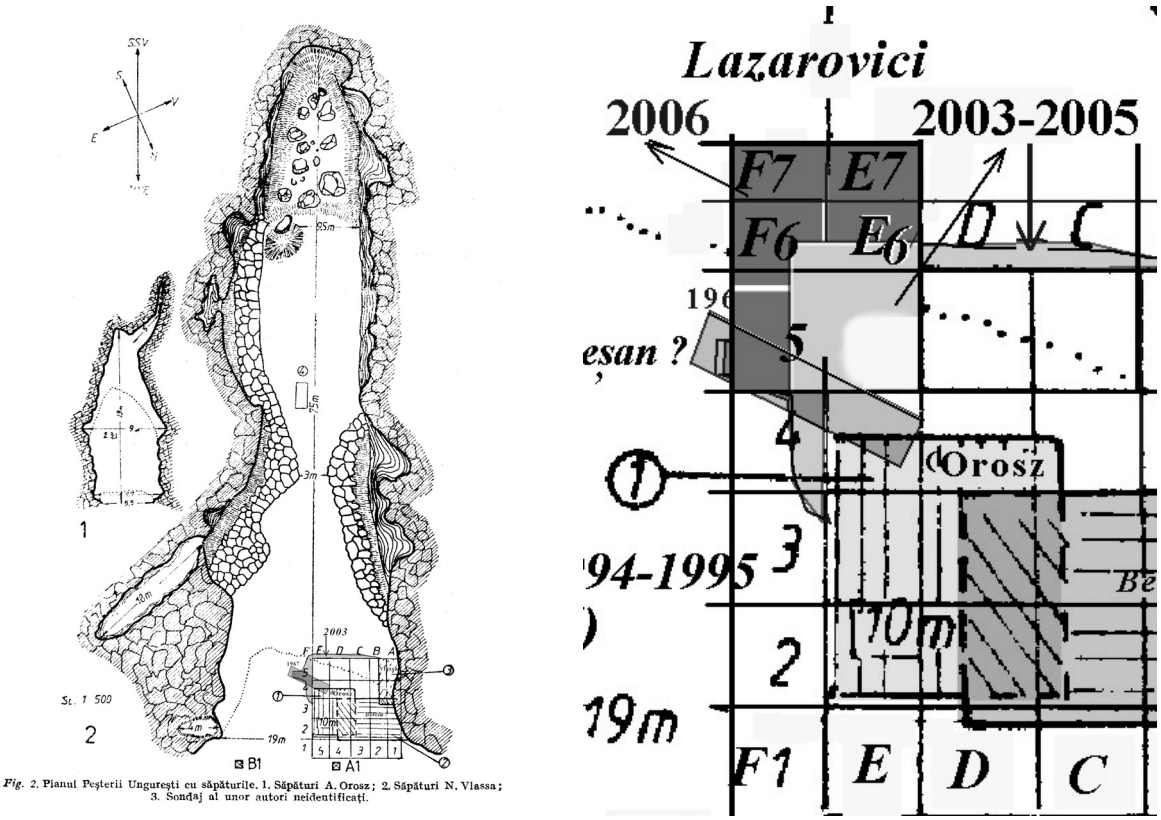

Fig. 2. Planul Peşterii Ungureşti cu săpăturile. 1. Săpături A. Orosz; 2. Săpături N. Vlassa; 3. Sondaj al unor autori neidentificaţi.

Fig. V.12. a-b. Planul Peşterii Ungureşti/ Caprelor de la Cheile Turzii şi al săpăturilor

Amenajări în peşteră

În peşteră, în ambele margini, în zona intrării au fost amenajate spaţii de lucru. În cea dinspre peretele de apus (amonte) a fost descoperită o vatră cu mai multe nivele pe care au fost descoperite mai multe vase şi o brăţară de cupru (Lazarovici Gh. et alii 1995, fig. 4/1), distruse din păcate de două săpături anterioare. În zona de est în aceleaşi rânduri de carouri a fost descoperit un atelier de prelucrat aur.

De la axa centrală spre sud au fost descoperite resturile unui atelier de prelucrat aur şi podoabe (mărgele finite şi în lucru, foiţe, tăieturi, borduri). Mărgelele erau confecţionate din aur, cupru, piatră şi scoică, unele fiind în diferite faze de prelucrare sau finite. Construcţia avea un acoperiş, iar în prima fază era o vatră amenajată în marginea construcţiei pe peretele de NV. În ultimele etape atelierul avea un cuptor cu mai multe faze de construcţii şi reparaţii.

Atelierul de podoabe de aur

În partea stângă a fost bine păstrată structura şi stratigrafia unei amenajari. Este vorba de un tip de locuinţă semiadâncită (adâncirea a rezultat din nivelarea straturilor înclinate şi o uşoară săpare cu circa 40 cm în jos).

Podeaua primei locuinţe a fost amenajată pe o structură din nuiele. Structura nu a fost demontată, dar la margine se pot observa nuielele sau parii puşi la circa 4-7 cm distanţă, peste care s-a pus cenuşă şi argilă amestecată cu carbonat de calcar măcinat de vremi şi parţial descompus, dar care bătut cu argila, formează o primă podea.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. V.13. Cheile Turzii – Peştera Ungurească (Caprelor), piese de aur

La marginile podelei se afla o structură de pari pentru un perete scund care să permită accesul la cuptor şi la o foale de suflat aflată în marginea laterală a cuptorului. Stâlpi mai groşi au asigurat o structură de bază pentru un acoperiş, în zona aceea fiind picurări de apă din tavanul peşterii (vezi mai jos la cultura Bodrokeresztúr – toarte pastilate detalii şi reconstituirea).

a) Cultura Petreşti

Comentarii privind originea

Noi opinii privind naşterea culturii Petreşti au fost lansate prin cercetările din Banat şi completate prin cercetările din Transilvania (Draşovean 1994a; 1996; 1997; 2002; 2004; 2006; Draşovean et alii 1998; 1999; 2000; 2001; 2003 ş.a.), unde a îmbrăcat şi unele aspecte locale (zona Bistriței). În 1995 Florin Draşovean definea descoperirile Foeni din Banat ca ***Petreşti A/grup Foeni*** (Draşovean 1995, 86; 1997, 78).

https://biblioteca-digitala.ro

În Transilvania, cercetările care au contribuit la cunoaşterea procesului de formare al culturii Petreşti pe baza unor migraţii sudice, sunt cele de la Zau de Câmpie, noile investigaţii ale lui Mihai Gligor de la Lumea Nouă ca şi cercetările lui Sabin Luca de la Turdaş, Orăştie şi altele.

Din toate acestea rezultă că la geneza culturii Petreşti participă direct elemente de origine sudică, unele par a fi importuri Dimini (Gligor 2005; 2006, 20-21; 2007, 51-63) şi Lumea Nouă; evoluția culturii Petreşti pe care o cunoaştem în prezent se datorează contribuțiilor lui I. Paul (Paul 1992, 122-125 şi bibl.; 1995).

Drumul pe care îl parcurge această civilizație, în migrarea ei dinspre sud spre nord nu a fost clar definit, dar asemenea descoperiri sunt cunoscute în Serbia (deşi puține), este posibil ca numărul lor să fie mai mare, fiind de cele mai multe ori confundate cu marfa vinčiană de fază C sau D. La Vinča existau circa 12 fragmente (inf. amabile Draga Garašanin 1985), de cea mai bună factură Foeni, pictate (foarte probabil acolo sunt mai multe dar se confundă cu cele vinčiene) şi poate mai multe nepictate.

În Banat descoperiri ale grupului Foeni sunt la Chişoda, Foeni, Folea, Parța - *tell 1*, Parța – *tell 2*, Unip (Draşovean 1997) şi altele (ne gîndim la ceramica neagră cu incizii lustruite de la Slatina Timiş - *Gura Ilovei* (Lazarovici Gh., Munteanu 1982; Radu 2002, 189 şi urm.).

Fl. Draşovean enumeră o serie de puncte şi materiale din Serbia (Vinča, Banjica) şi Vojvodina (Gomolava) (Draşovean 2006, 267-268), din Ungaria de est (Vestö Mágor, Öcsöd, Herpály ş. a.: Draşovean 1997, 75; 2006, 268). Specia roşie ne îndreptățeşte a vedea calea de pătrundere a acestor comunități din Tracia greacă (Olinthos, Dikili Tash I) prin Macedonia – Serbia. Analogiile prezentate aparțin unor etape cronologice diferite, ceea ce presupune existența mai multor migrații. Spre exemplu pictura cu alb apare doar în nivelele superioare (Draşovean 1997, motivele G34-37 şi Abb. 8).

Trebuie să reținem că şi alte civilizații ale epocii cuprului îşi încep evoluția cu pictura cu alb (Sălcuța I, grupul Ariuşd, cultura Gomelnița). De altfel Fl. Draşovean vedea un ***proces migraționist*** nu o simplă migrațiune, după care contactele cu sudul s-ar fi intrerupt (Draşovean 1996, 86). Noile date C14 de la Lumea Nouă sunt mai târzii decât cele de la Foeni (Fig. Va.2, 3, 7). Mai mult, la Lumea Nouă există şi un vas de import ce aparține culturii Dimini (Gligor 2007, 63, cat. 46). Fără a intra în prea multe detalii, pictură cu alb sau cu grafit apare şi în Albania, în Maliq IIa (Korkuti 1995, taf. 97.1-22) cu motive apropiate celor de la Foeni III (pentru o scurtă periodizare a grupului Foeni vezi Draşovean 1997, 55-56).

Recent, într-un studiu amplu Fl. Draşovean a analizat şi problema legăturilor dintre regiunea dunăreană în perioada neoliticului târziu şi începutului eneoliticului, cu cele sudice (Draşovean 2006), ceea ce ne scuteşte de alte comentarii, în care precizează legături cu stațiunile Topolnica, Akropotamos, Brenica (?) şi mai departe în Grecia şi Ciclade cu orizonturile Sitagroy III – Dikili Tash II – Dimitra III – Olinth – Otzaki ş.a. (Draşovean 2006, 270-272). Pentru Bulgaria paralelizează grupul Foeni cu Marica I-III – Gradešnica ş.a. Paralelizarea cu Veluška – Porodin III-IV (Draşovean 2006, 272) nu pare a fi viabilă, credem că aceasta este mai timpurie, deşi sunt asemenea opinii vechi, încă de la publicarea materialelor de la Poprodin. Pe atunci însă era vorba de o cronologie scurtă şi lucrurile păreau posibile.

https://biblioteca-digitala.ro

Relații dintre grupul Foeni şi Vinča C

Unele precizări privind evoluția fazelor târzii Vinča C sunt necesare. Noua periodizare pentru stațiunea Vinča - *Belo Brdo,* ce are şi cel mai complex studiu analitic despre stațiune şi cultura Vinča datorat lui W. Schier (Schier 1995, 227, fig. 125a-b, 126-127, 318, Abb. 146), conține:

Faza 6 (6,5 = 6 m), ***Vinča C1*** în accepțiunea lui W. Schier, ultima parte a fostei faze Vinča B2; dar fiind vorba de o evoluție lineară, ar trebui considerată ca o Vinča C1, (=B2/C la Gh. Lazarovici), dar fără elementele de retardare (Lazarovici Gh. 1991, 78-80, 110-114, 115-120). Privind faza Gradačka la M. Garašanin (Garašanin M. 1989; 1993; Schier 1995, 311) W. Schier o sincronizează cu a sa fază 6 (Jovanović B. 1982, 91 şi urm.), noi opinii au fost formulate de către Slaviša Perić (Perić 2006).

Faza 7 (6 - 5 m) = ***Vinča C2*** la Schier ar fi fostul Vinča C1, acum C2 şi a doua parte 5,4 – 5 m la Vinča;

Faza 8a? (5-4,5 m) = ***Vinča C3 ?*** la Vinča – *Belo Brdo* la W. Schier (Schier 1995.1, 318, Abb. 146) care vede o cezură în stratigrafie la 5 m;

Faza 8b? = Vinča D1 (CD la Gh. Lazarovici) cu care se încheie evoluția sitului Vinča la W. Schier (Schier 1995.1, p. 318, Abb. 146).

Florin Draşovean consideră că Foeni I este la finele fazei C1, la Milojčić, ceea ce înseamnă că evoluția este paralelă cu Vinča C2. Dacă analizăm formele ceramice ale grupului Foeni, observăm că acesta contribuie la evoluția şi modificarea fazei Vinča D.

Cercetările de la Foeni (Draşovean 1997) şi Parța (Draşovean, Ciobotaru: Ciobotaru 1999) nu lasă nici un dubiu privind originea sudică şi datarea grupului.

Foeni. Fl Draşovean a cercetat o aşezare cu mai multe nivele. În 1999 nu a putut săpa până la baza stratului (Draşovean et alii 2000, indice 54). Privitor la restul campnaiilor nu a publicat nici un fel de rapoarte. Domnia sa a avut bunavoința de a ne oferi informații colegiale şi ne-a arătat materialele, precum şi unele planuri pentru primele noastre studii privind arhitectura (Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2003, 409-410, 478, fig. 118). În ceramica de la Foeni formele din primul nivel sunt cunoscute în mai toate nivelurile săpate (Draşovean 1997 fig. 2). Pictura cu alb apare doar în nivelurile superioare (la 0,60 m: Draşovean 1997, 61, fig. 8, 20c), restul ornamentelor sunt cunoscute în mai toate nivelurile având fiecare dinamica lui (Draşovean 1997, fig. 4). E posibil ca cele mai timpurii complexe să nu fi fost încă descoperite, dar de regulă locuirea începe cu bordeie. La Vršac – *At* există un bordei sau poate mai multe care taie straturi de cultură, între care şi unele mai evoluate, în care au fost descoperite materiale ce mai târziu sunt caracteristice în Transilvania pentru cultura Turdaş (vase patrulatere cu incizii late, incizii în zig-zag pictate). Tot acolo apare pictura din pliseuri în spirală (Lazarovici Gh. 1974, 217, 11/e1), motiv ce apare foarte rar şi la Turdaş.

Grupul Foeni în stațiunea de la Foeni are mai multe orizonturi (Foeni I, II, III, fiind vorba de un tell, întărit cu unul sau două şanțuri de apărare: inf. amabile Fl. Draşovean din săpăturile campaniei 2007). În stațiune sunt puține materiale Vinča C, dovada existenței unei migrații cu aport clar de populație (Draşovean 1994b; 1997; 2004).

https://biblioteca-digitala.ro

Chişoda. In nivelurile Chişoda II - III sunt materiale Foeni (Draşovean 1996, 84-85, LXXXIV/8-9; XCII/6-9; 2002, 76; 2006, 268), iar staţiunea în nivelul III intră în prces de retardare, situaţie similară constatată la Vršac - *At* şi Zorlenţu Mare.

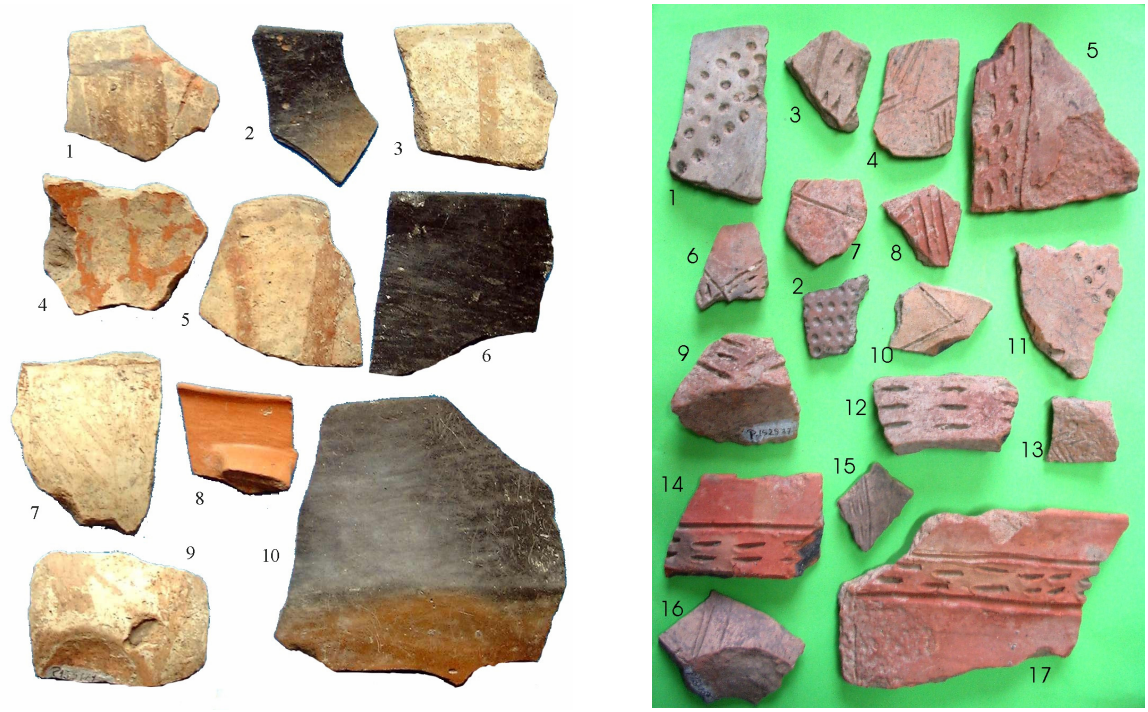

Fig. Va.1 Zau de Câmpie: a) materiale Foeni timpurii; b) materiale Turdaş, etapa mijlocie

Parţa. Materiale sau nivele Foeni apar în *Telul 1* în mai multe complexe peste nivelurile şi distrugerile din nivelurile 6 în locuinţele 35-37 (Lazarovici Gh. 1985; 1976 Abb. 1; Lazarovici Gh. et alii 1985; Draşovean 1991, s.v. p. 61; 1994; 1996; 1997, 62-63), iar în *Telul 2* suprapun un strat de 1 m cu materiale Vinča C (Draşovean 1997, 63-65; 2006, 262). La Parţa – *Tell 1,* o vatră şi resturile unei colibe suprapun dărâmăturile locuinţei P40 (Lazarovici Gh. et alii 2001, 123, fig. 98, marcaj P17).

Zau de Câmpie (mai sus. Fig. Va.1). În Transilvania, la Zau de Câmpie au fost suprinse importuri şi mai apoi nivele ale grupului Foeni care conviețuiesc şi modifică evoluţia complexului CCTLNZIS, dând naştele culturii Petreşti (Lazarovici Gh. 2000; Lazarovici C.- M., Lazarovici Gh. 2006, 431 şi urm.).

Cele mai timpurii sunt la nivel IIIA (-2,60 m) nivel în care sunt şi materiale Turdaş, etapa mijlocie (Fig. Va.1a-b). Materiale Turdaş etrapa târzie continuă să fie prezente la Zau alături de supravieţuiri Lumea Nouă şi de materiale Petreşti A, cum de altfel apare şi în alte staţiuni Petreşti A (Paul 1981; 1992).

https://biblioteca-digitala.ro

Cronologia absolută şi relativă

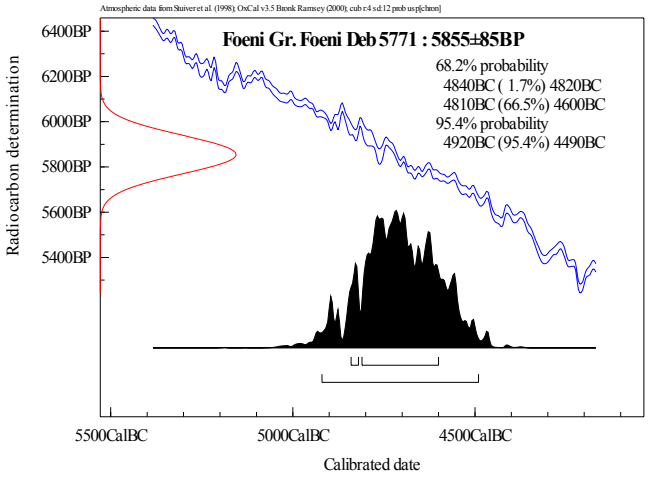

Fig. Va.2. Date radiocarbon pentru grupul Foeni

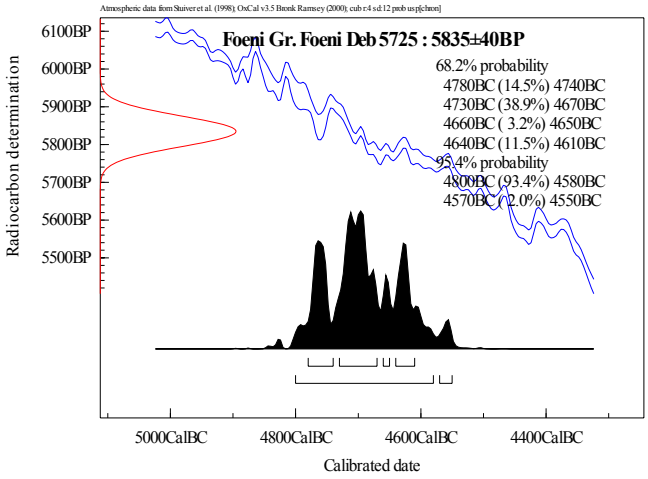

Foeni

Cele două date prezentate de colegul Fl. Draşovean (2003, 45; 2006; Lazarovici C.-M. 2006, fig. 3) cuprind trei curbe negative, ceea ce ridică semne de întrebare, care din date sunt valabile.

Dacă analizăm o serie mai largă de date radiocarbon, precum cele de la Uivar, Hodoni, Foeni, Orăştie şi de la Lumea Nouă, observăm că datele de la Foeni sunt ulterioare celor de la Hodoni, cea mai bună datare a lor este 4.750 – 4.450 CAL BC (Fig. Va.2-3).

De fapt în aceeaşi serie intră şi unele descoperiri Precucuteni II, ştiind că materiale Precucuteni I sunt în Grupul Turdaş, iar II în Grupul Iclod II/III şi în diferite staţiuni ale culturii Petreşti (Paul 1981; 1992). Datele de la Orăştie – *Dealul Pemilor*, orizont în care sunt materiale turdăşene târzii (Luca, Pinter 2001, 87-90), confirmă sincronismele Foeni Turdaş târziu. De altfel S. Luca sincronizează Turdaş mijlociu (nivelul intermediar) cu Foeni pe baza descoperirilor de la Turdaş, Mintia, Şoimuş, pe care el le numeşte grupul Mintia (Luca, Pinter 2001, 88, nota 307). Deşi importante, săpăturile de la Mintia nu au avut o mare extindere, iar materialele sunt puţine şi parţial publicate. Grupului Mintia (Foeni – Mintia : Luca 2001, 131) i-au fost atribuite materialele de la Mintia, Şoimuş, Turdaş (nivelul intermediar, Pianu de Jos, nivelul inferior.

https://biblioteca-digitala.ro

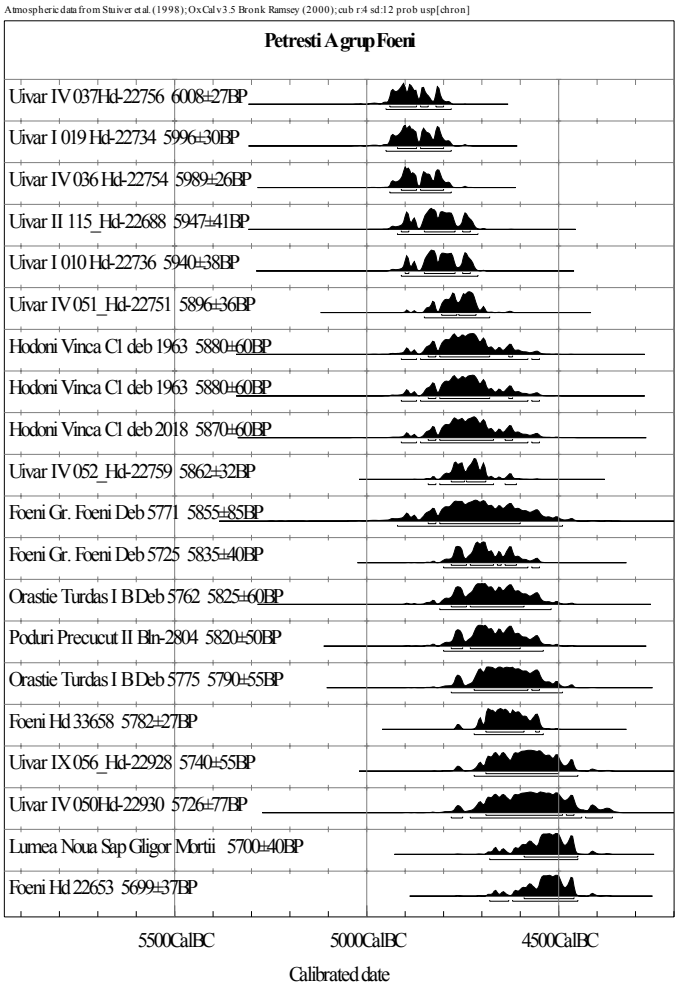

Fig. Va.3. Cronologia grupului Foeni, Vinča C şi Turdaş târziu

Turdaş

Materiale Foeni apar din nivelul mijlociu de la Turdaş atât din săpăturile lui M. Roska (Draşovean 1997, 767, notele 82-84) cât şi din nivelul II şi III (intermediar) ale lui Luca Sabin Adrian (2001, 131, pl. 44-4, 43/11; 44-45).

În săpăturile lui M. Roska din 1911, în nivelul mijlociu apare un capac cu ornamente în relief crestate, care după pastă credem că sunt Foeni (Roska 1941, 344, pl. CL/23), tot acolo este şi un vas perforat lateral (Roska 1041, 344, CL/7 nisip fin, lustruit, brun-roşcat cu pete) ca şi un biberon cu analogii la Iclod. Alte materiale sunt unele din cele carenate, dar tipicele toarte trase din buză (Roska 1941, 288, CXXII/12-18 şi altele pl. CXXIV/1-4, 7, 14-16, alături de unele Petreşti; restul din pl. CXXIV, vezi şi CXIII/5-10). Intre acelea este şi fragmentul de suport cu două orificii (Roska 1941, pl. CXXII/18) considerat de N. Vlassa ca fiind fragment de model de templu (Vlassa 1976, 183, fig. 21, comparat cu Eridu fig. 22). Suporturi de picioare cu orificii patrulatere sau triunghiulare apar la Hunedoara – *Grădina Castelului* (Draşovean 2002, 74, pl. VI).

Orăştie

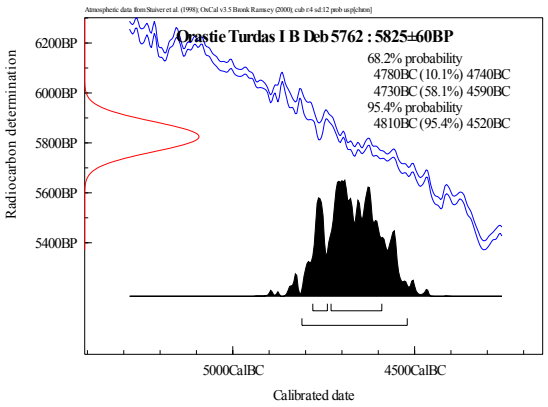

Fig. Va.4. Datele radiocarbon pentru Orăştie, nivel Turdaş

La Orăştie, ca şi în alte staţuni Turdaş, CCTLNZIS şi, mai nou Foeni, staţiunile sunt fortificate cu numeroase şanţuri şi palisade din diferite perioade. Nu este vorba doar de moda vremii, ci şi de nevoia de apărare, nevoia de a proteja şi a realiza staţiuni mari cu case traincice cu o arhitectură în lemn şi lut. În staţiunea de la Orăştie, contemporană cu descoperirile Foeni şi Lumea Nouă, deşi sunt materiale turdăşene târzii nu sunt materiale sau elemente Foeni (Luca 1997, 70-77). La Orăştie, din materialele publicate, se pot constata doar elemente Vinča C, dar nu şi Foeni, autorului fiindu-i bine cunoscute materialele Foeni ce apar la Mintia,

https://biblioteca-digitala.ro

Şoimuş, Pianul de Jos, Hunedoara – *Grădina castelului* şi altele (Draşovean 2002). Pe de altă parte este adevărat că multe din materialele Vinča C se confundă cu cele Foeni, nu şi invers, cele tipic Foeni sunt evidente.

Lumea Nouă

Trebuie să remarcăm în primul rând ***modificarea opticii privind rapoartele de săpături (aluzie*** la critica din volumul precedent Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh 2006, 420); în noile publicații referitoare la acest sit regăsim bogăția de informații, rapoartele complete, analize interdisciplinare, date detaliate, dimensiuni pentru complexe, stratigrafie, materiale mai importante despre această stațiune (Gligor et alii 2004, 9; 2005; 2006; 2007; Gligor 2006; 2007). Datele de cronologie absolută (Poz-19377, 5770 ± 40 BP) sunt în jur de 4.500 CAL BC (Fig. Va.7).

În stațiune, în zona *Fermei greco-catolice* există un număr mare de complexe şi materiale Foeni, Vinča C, Turdaş, importuri Precucuteni, Herpály ş.a.

Fig. Va.5. Alba Iulia, cartier Lumea Nouă, planul săpăturilor de salvare

Rapoartele de la săpăturile de salvare din ultimii ani sunt clare şi permit formarea unei i-magini privind stratigra-fia verticală şi orizontală a stațiunii.

Staşiunea are peste 40 de hectare şi au fost prinse limita de est, în zona proprietarilor Păcu-rar, Târşina şi Cloambă (SI+C1, M1 din 2006; SII/2003: Su IV/2005, SV/2005 Gligor et alii 2004; 2006). În zonă au fost identificate extinde-rile unor mici şanțuri de apărare spre est.

Multă vreme stațiu-nea de la Lumea Nouă a ridicat multe semne de întrebare, de aceea deta-liile de mai jos au meni-rea de a sublinia noile rezultate. Există nume-roase date stratigrafice fiind precizate relații cro-nologice, de stratigrafie verticală şi orizontală:

https://biblioteca-digitala.ro

• Pe proprietatea *Şaoită* (SuI/2005) un bordei Petreşti taie un bordei, o locuinţă şi o colibă cu vatră din vremea Vinča B - Lumea Nouă (ceramica pictată) Gligor et alii 2006;

• Pe proprietatea *Mariş* există un nivel cu complexe Petreşti împrăştiate, apoi complexe Petreşti şi Vinča (= Foeni) şi un osuarium (G1 SII/2003) cu ceramică Petreşti şi Vinča - Lumea Nouă (Paul et alii 2004);

• La Proprietatea *Sima* într-o locuinţă semiadâncită cu mai multe faze (fost bordei);

• Pe proprietatea *Călin* sunt două complexe în unul, C1A1, apare ceramică Foeni şi Turdaş; în C1A2 elemente Turdaş; iar în C2 ceramică Foeni – Turdaş şi unele toarte cioc (Gligor et alii 2007) cu păsări mitologice (Gligor 2007 pl. XVIII):

• Pe proprietatea *Iulia Ciont,* în umplutura altui bordei Foeni apar fragmente ceramica Precucuteni I/II şi Turdaş (Gligor et lii 2007), probabil în poziţii secundare;

• descoperirile Foeni – Vinča C suprapun sau taie complexe Vinča B – Lumea Nouă (proprietatea *Calda*: Gligor et alii 2006); apare ceramică pictată Foeni, ceramică de import Herpály şi un idol cu cap mobil (Gligor et alii 2007);

• La *Ferma romano-catolică* apare o ceramică Vinča – Petreşti (mai târziu numită Foeni târziu) (Paul et alii 2004);

• Pe proprietatea *Moldovan* apar două bordeie, unul cu o anexă, în ambele ceramică Foeni (Gligor et alii 2007);

• La casa *Făt* un nivel Foeni – Petreşti acoperă un şanţ mai vechi (Gligor et alii 2007);

• Pe proprietatea *Calda* un bordei Vinča B – Lumea Nouă (B3) e acoperit de un strat Vinča C – Foeni şi o locuinţă Petreşti AB (Gligor et alii 2006);

• Pe proprietatea *Ampoiţan* s-au descoperit un bordei, un semibordei Petreşti şi un şant scos din uz (Gligor et alii 2006);

• Pe proprietatea *Pavel* s-au găsit un şanţ, un bordei, două gropi cu ceramică Petreşti final (Gligor et alii 2004);

• Două nivele Petreşti AB şi B apar pe proprietatea *Lazăr*, SI/2005 (Gligor et alii 2006);

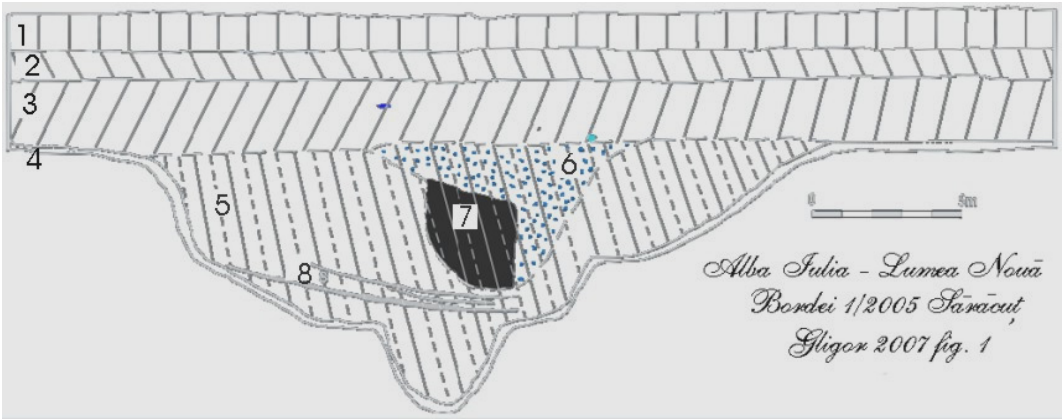

Fig. Va.6. Alba Iulia – Lumea Nouă, profil prin Bordeiul 1, Su 2/2005 (după Gligor)

Într-un mare bordei (Fig. Va.6) cu două-trei etape de refaceri arhitectonice, a fost descoperită o cantitate mare de materiale de factură Foeni (2538 fragmente, din care 44,8% ceramică uzuală, 55,5%

https://biblioteca-digitala.ro

semifină şi fină). Ceramica în tehnica blacktopped reprezintă 55% din specia fină şi semifină, cea neagră 23%, iar portocalie, cărămizie ş.a. 22% (Gligor 2007a, fig. 3-4). In straturile de deasupra sunt deja materiale Foeni ce evoluează în Petreşti (apar suporturi din aceeaşi pastă şi culoare ca cele de la Zau (Fig. Va.1) şi în alte complexe (Gligor et alii 2007; 2007a; 2007b).

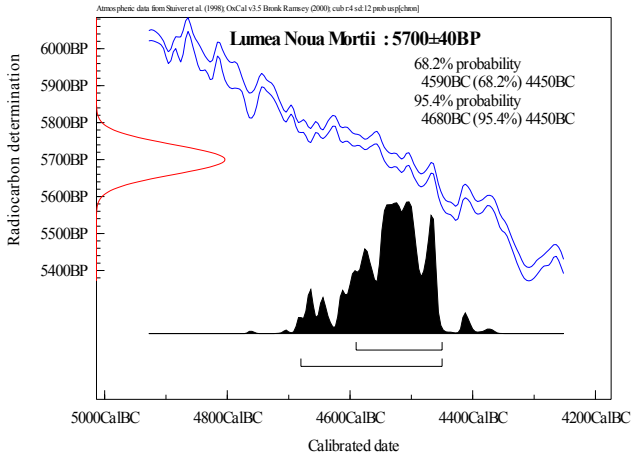

Fig. Va.7: a) Datele de la Lumea Nouă cu vasul Dimini; b) Foeni, cea mai târzie dată Foeni▼

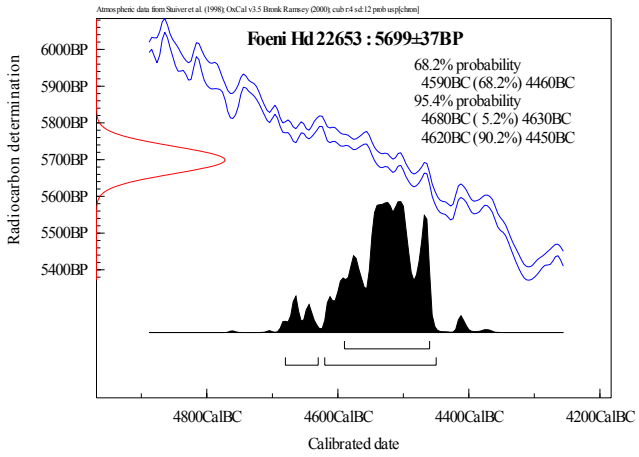

Din datele şi observaţiile stratigrafice în zona cercetată cele mai numeroase materiale şi complexe aparţin grupului Foeni, fiind desigur o complicată stratigrafie orizontală.

Nu ştim care sunt cele mai timpurii complexe, dar o teză de doctorat pe această temă va aduce desigur lumină (Gligor 2007b). In unele complexe sunt şi materiale turdăşene ceea ce confirmă observaţiile stratigrafice de la Turdaş, unde apar în nivelul intermediar. În alte complexe materialele Foeni sunt asociate cu materiale Vinča C (idoli perforaţi şi puţine fragmente ceramice), cu ceramică Precucuteni I/II şi Herpály (Gligor 2006; 2007, 53 şi cat. 31.45; 2007a).

Observaţii interesante privind unele motive ornamentale, legate de grupul Foeni, decorul din ornamente în relief în forma unor „bobiţe" face Mihai Gligor (2007b, pl. XVIII), la care am adăuga noi şi brâurile crestate fin pe ceramica fină, semifină sau uzuală; adesea pasta are mică şi este aspră la pipăit; astfel de materiale apar şi la Turdaş în nivelul III (Luca 2001, 40/4 ş.a. la M. Roska 1941).

https://biblioteca-digitala.ro

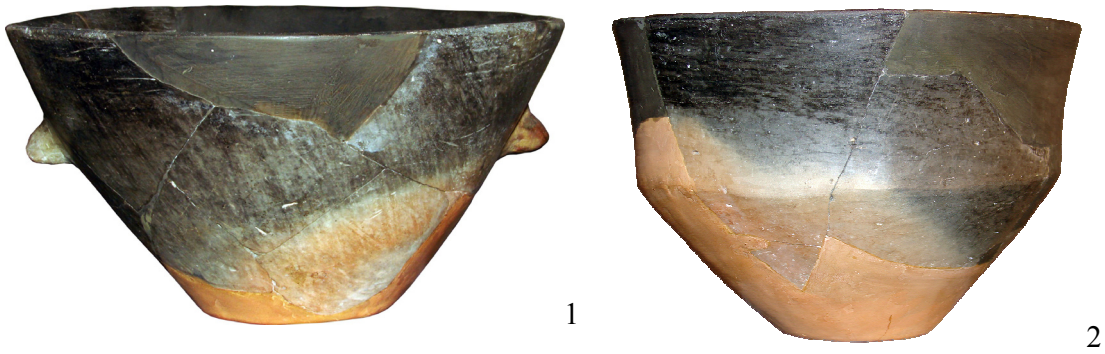

1 2

Fig. Va.8. Vase Foeni de la Alba Iulia-Lumea Nouă şi import Dimini▼, după Gligor

3 4 5 6 7

Tot unui orizont târziu îi aparţin şi amforele cu toarte (Fig. Va.8/5-6) ce apar la Foeni (tip C4) în nivele Foeni II şi III (Draşovean 1997, Abb. 2; 8/5, 11/1). Multe din forme ne amintesc de cele din Vinča D, chiar dacă Fl. Draşovean nu le ia în discuţie. Descoperiri de tip Foeni mai apar la Unip (materiale din colecţia Resch şi altele: inf. amabile Fl. Draşovean), deşi acestea au multe din caracteristicile etapei Vinča D1, similare celor de la Lumea Nouă. În Banat, în orizonturi Vinča C târzii sau după acestea, peste dărâmaturi, apar resturile unei locuiri cu bordeie cu ceramică Foeni.

Vasul în manieră Dimini, dar şi cu elemente Foeni (semicercurile) (fig. Va.8/4) a apărut într-un complex cultic, cu mai multe resturi de schelete (Gligor 2007, 63, cat. 46). Data C14, 5700 ± 40 BP, comunicate cu amabilitate de M. Gligor, sunt din etapa târzie a descoperirilor Foeni, alături de cea de la Foeni (Fig. Va.7). Tot un import credem că este şi vasul cu triunghiuri lustruite (Fig. Va.8/3).

https://biblioteca-digitala.ro

Daia Română

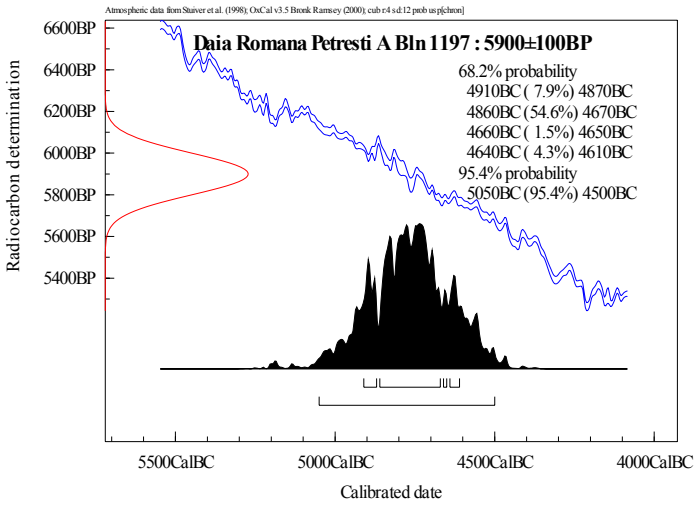

Fig. Va.9. Datele C14 de la Daia Română

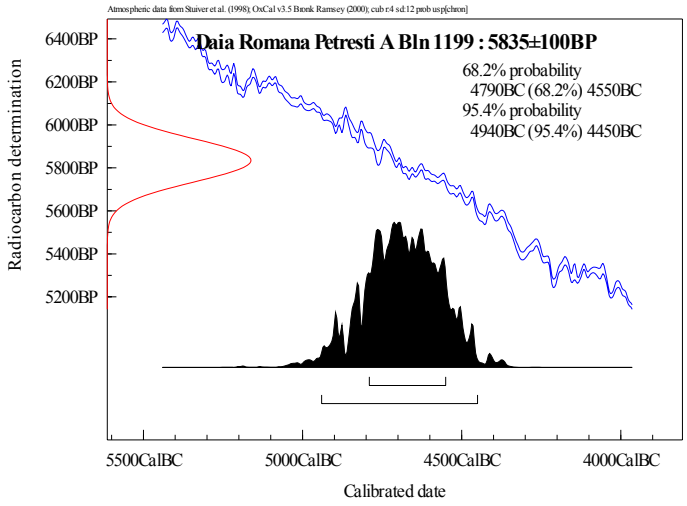

Datele C14 de la Daia Română cu marja de abatere lungă (±100) cuprind mai multe curbe negative şi de aceea ele aproape nu sunt operabile. Existența unui nivel Turdaş anterior locuirii Petreşti ar înclina spre ultimele curbe, poate după 4.500 CA BC (Fig. Va.9).

La Cluj – *Baba Novac* a apărut un fragment de strachină (P. 92.057) similară celor de la Parța (Lazarovici Gh. 1987-1988, 1016). La Archiud (Maxim 1999, Pl. XIX/1) apare o strachină cu gură de scurgere caracteristică grupului Foeni, ca cea de la Parța - *Tell 2* (Draşovean 1997, fig. 19/4).

Zau de Câmpie - Grădiniță

La Zau, după mai multe nivele CCTLNIS IIA, IIB, IIC (Lazarovici Gh. 2000), cu materiale Turdaş (cele caracteristice sunt între 3-10%, dar numai anumite specii pot fi separate – cele incizate, incizate şi pictate sau formele patrulatere) şi importuri Precucuteni I, există un orizont cu depuneri Foeni şi materiale CCTLNZIS IIIA din cele două grupe; evoluția spre Petreşti este clară cum se poate observa. In acest nivel persistă elemente CCTLNZIS IIIB cu o evoluție spre Iclod I, elemente neseparabile acolo, dar aşa cum s-a observat la Cluj, Iclod şi în alte părți din acele elemente se naşte Iclod I (Fig. Va.10/ b1, b3-b5), dar aici îmbracă forme Petreşti. În alte staţiuni sunt forme ale sintezei Iclod – Petreşti (în genul celor din Fig. Va.10/a1-2, b1,4). Acestea depind de componenta locală. De exemplu, la Cluj mai puternic este fondul CCTLNZIS şi Turdaş; la Cheile Turzii este doar fondul CCTLNZIS, fără Turdaş, la Zau evoluția spre grupul Iclod se petrece într-o staţiune aflată la 1 km de aşezarea principală (în punctul Zau - **La bufet**: Lazăr 1995; 1995a; 1998; Lazarovici Gh. 2000; Lazarovici Gh., Ghergari, Ionescu 2002).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Va.10. Zau: a-b) Foeni târziu Petreşti A timpuriu: a1-a2, b materiale Foeni târzii; a3-4, b1, b3-5 materiale Foeni – Petreşti A; a5 ceramică CCTLNZIS IIIB – Iclod I

Geneza culturii Petreşti este pe fondul CCTLNZIS evoluat (cu materiale Turdaş) şi cu aportul sudic al aspectului Foeni - Dimini. Iului Paul a arătat persistența unor elemente Turdaş în fazele timpurii Petreşti. De altfel la această vreme sunt sincronisme Precucuteni II – Petreşti (Paul 1969, 48; 1974, 224). După acest strat Foeni – Iclod I, la Zau se nasc cele mai timpurii materiale Petreşti A. Importuri Precucuteni I sunt în nivele Lumea Nouă. Trecerea este cursivă, progresivă. Faza Iclod I, deja formată în etapele târzii CCTLNZIS, continuă şi dăinuie, fiind contemporană cu Petreşti A şi cu grupul Suplac I.

În Transilvania, deşi nu au fost astfel definite, elemente sau infuențe evidente Foeni sunt în etapa Iclod I. Descoperiri Foeni mai apar la Archiud (jud. Bistrița: Maxim 1999, pl. X/1.2; Draşovean 1997 şi bibl.) alături de materiale Petreşti (materiale inedite).

La Baciu - *Str. Nouă* (Maxim 1999, 100-106) sunt materiale de sinteză Iclod – Petreşti. Această sinteză se petrece la orizonturi diferite. Nu ştim încă dacă la toate este o contribuție directă Foeni sau procesele sunt mai târzii, din Petreşti A gata format. De fapt este o problemă dacă Petreşti A, cum este definit de I. Paul este identic şi acelaşi cu cel al lui Fl. Draşovean. Sinteza Iclod Petreşti diferă de la o stațiune la alta. La Baciu este o stațiune Petreşti, dar nu este clar în ce măsură contribuie elementele Foeni. Ceramică neagră pe ambele părți este sub 5%, cea neagră lustruită cca. 1%, apărând pe speciile semifină şi fină. Aceste specii sunt numeroase pînă la -2,40 m adâncime, dar cele mai numeroase se află la -2,5 m. Specia brun deschis apare la 2,40 m, legată de categoriile clasice Petreşti. Tot la Baciu am publicat două picioare de altar Vinča A şi un fragment cu ornament lustruit ce poate fi Foeni (Lazarovici Gh. 1987, fig. 10). Sinteza Iclod – Petreşti este evidentă, dar nefiind publicate materialele este necesar un studiu analitic pe aceste materiale.

La Şoimuş materialele socotite de tradiție Vinča C (Lazarovici Gh. 1987, fig. 4) sunt specifice grupului Foeni, cum a demonstrat de altfel Fl. Draşovean (Draşovean, Rotea 1986; Draşovean 1996).

https://biblioteca-digitala.ro

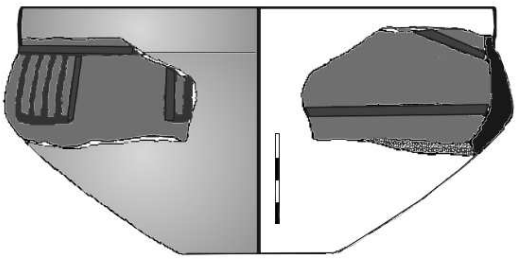

Fig. Va.11 Ciucsângiorz, grup Foeni în mediu Ariuşd timpuriu

Fig. Va.12 Turdaş, vas Foeni

La Ciucsîngiorz (Lazarovici Gh. et alii 1989-1993) între materialele grupului Ariuşd sau Ariuşd – Cucuteni faza A1, există o strachină din pastă brună specifică grupului Foeni Fig. Va.11a (pentru unele aspecte timpurii din Transilvania: Lazarovici Gh. 2003c, 222, fig. 9/3) asociată acolo cu materiale timpurii şi pictura albă specifică etapei Cucuteni A1-A2 din sud-estul Transilvaniei.

Materialele de la Vlaha – *Dîmb* țin de sinteza Iclod – Petreşti, în care sunt influențe Vinča C mai de grabă decât Turdaş (Lazarovici Gh.1987, fig. 11). Două din acestea cu incizii lustruite, ar putea fi de tradiție Foeni; nu sunt publicate prea multe materiale Petreşti cu incizii lustruite.

Şi alte stațiuni din Transilvania au fost comentate de Fl. Drşovean şi atribuite grupului Foeni; fiind un bun cunoscător al acestuia credem că are dreptate (Draşovean 1997). În alte stațiuni Petreşti au fost descoperite materiale zise vinčiene ce pot fi sau Iclod I sau Foeni (Noşlac, materiale inedite din săpăturile lui M. Rusu), Viişoara şi Războieni (materiale inedite în MNIT). Foarte probabil numărul acestor stațiuni este mai mare.

Importuri ale grupului Foeni şi Petreşti au fost semnalate în Crişana la Oradea - Salca, în mediu Herpály - Salca şi în imediata vecinătate în Ungaria, la Herpály (Kalicz, Raczky 119, fig. 30), ceea ce permite stabilirea unor sincronisme de cronologie relativă (Draşovean 2006). Materiale Herpály au fost descoperite şi într-o locuință Foeni, iar materiale incizate de factură Turdaş în unele complexe închise Foeni, ca şi unele de import Precucuteni I-II, sau poate produse local (Gligor et alii 2006).

Răspândirea culturii Petreşti

Aria de răspândire a culturii Petreşti cuprinde lunca Mureşului, Podişul şi Câmpia Transilvaniei, - în afară de Banat unde descoperirile au fost atribuite grupului Foeni - în mai multe situri. Stațiunea eponimă este cea de la Petreşti (lângă Sebeş). Mai importante prin cercetările lor sau bogăția materialului sunt cele de la Pian, Daia Română, Tărtăria, Alba Iulia – *Lumea Nouă*, Ghirbom, Cheile Turzii, Baciu - *Str. Nouă*, Archiud, Zau ş.a. (Paul 1992; 1995). Iuliu Paul intenționează să publice din nou ceramica pictată a culturii Petreşti şi foarte probabil noi opinii (inf. amabile 2006).

Termenul

Pentru Transilvania, I. Paul a stabilit o evoluție în trei faze, A, AB şi B, periodizare care nu mai acoperă astăzi realitățile din Transilvania. Cercetările lui Fl. Draşovean presupun o nouă etapă, mai veche decât faza A, definită ca grup Foeni, etapă cu rol genetic, dar descoperirile de la Lumea Nouă, importul Dimini (Dimini/Otzaki C : Gligor 2007, 63) necesită noi reflecții. Dar Fl. Draşovean nici nu specifică clar dacă descoperirile sale sunt mai vechi. Logic: Da. Deoarece în Banat evoluția nu merge

https://biblioteca-digitala.ro

spre o civilizație Petreşti de fază A clasică sau spre următoarele AB şi B, socotim că mai potrivit ar fi grupul Foeni – Petreşti A sau doar ***grupul Foeni*** decât Petreşti A - grup Foeni, căci sensul mişcării este dinspre Foeni spre Petreşti A. Denumirea colegului S. A. Luca, Mintia – Foeni, deşi sunt observații clare nu ni se pare a explica fenomenul, iar săpăturile sunt de mai mică amploare. Aşa am putea şi noi numi nivelul respectiv de la Zau, cu termenul de „Zau" unde este o stratigrafie bună de circa 60 cm, dar nici acesta nu ar lămuri lucrurile, aşa cum o fac cercetările de la Foeni. În plus fondul local cu ceramică pictată este mai numeros în nivelul de la Zau, iar cel Turdaş mai puțin persistent.

Aşezările

Stațiunile sunt amplasate pe cele mai variate forme de relief. Cel mai adesea au fost folosite marile terase ale Mureşului, altele sunt amplasate pe Oltul transilvan (Paul 1992, 20). De multe ori sunt alese dealuri cu pante line sau terase pe care sunt grupuri de locuințe. Alteori sunt preferate locuri înalte (un caz la Petreşti – *Păşunea din Deal*: Paul 1992, 20-21, sit aflat la 700 m altitudine, faza Petreşti B). Uneori, sunt pe mici dealuri sau terase care foarte probabil aveau pe margini palisade sau panta era accentuată (Fig.Va.14).

Fig. Va.13. Câmpia Banatului iîntre Foeni şi Jaša Tomić, zonele mai negre indică foste mlaştini

Pentru grupul Foeni din aşezarea de la Foeni, situl este foarte probabil pe un mic grind înconjurat de cursuri de apă, pe marginea unei bălți mai mari ce se întinde spre Uivar la N şi NE, lesne de observat pe imaginea din satelit, Fig. Va.13. Unele cursuri vechi de râu se întind de la granița cu Serbia. Direcția lor spre nord indică că ar fi vorba de un vechi curs al Begăi, curs de care credem că ținea şi cel de la Foeni. Cea mai întinsă stațiune este cea de la Lumea Nouă (Gligor 2007a).

https://biblioteca-digitala.ro

La Foeni, ca şi în alte locuri (Parța Tell 1 şi 2) aşezările sunt fortificate natural, permiteau montarea unor palisade (Fig. Va.13) sau adăugarea unor şanțuri, unele orientate NV – SE (Proprietățile *Soboru, Ampoițan*: Gligor et alii 2006), unul EV pe proprietatea *Ampoițan* (Gligor 2006) şi unul NS, pe proprietatea *Făt* (Gligor 2007).

Unul din şanțuri era neolitic, Vinča şi Lumea Nouă (pe proprietatea *Şaoită* NV-SE: Gligor et alii 2006), celelalte sunt Foeni, locuirea Petreşti AB extinzându-se peste ultimul abandonat în nivel Foeni.

Asemenea situații în eneolitic apar atât în culturile Cucuteni (*Cucuteni 1997*, 16-23), (la Cucuteni *Cetățuia*, Ruginoasa ş.a.: Lazarovici Gh., Lazarovici C.- M. 2002) sau în cultura Bodrogkeresztúr, la Pecica (Luca 1999).

Aşezările au mai multe nivele de locuințe, marcate de orizonturi de incendiere. In faza veche sunt pe terasele marilor râuri (Foeni pe Bega, Parța şi Şag pe Timiş; Şoimuş, Mintia şi Turdaş, Lumea Nouă, pe Mureş) apoi ocupă cele mai felurite forme de teren. La Zau situl este pe un pârâu mai mic, dar cu salbe de lacuri.

Aşezarea Foeni de la Alba Iulia - *Lumea Nouă,* pe baza cercetărilor de salvare din ultimii ani, pare să fie de dimensiuni destul de mari, de circa 40 ha (Gligor et alii 2007) şi conține mai ales locuințe adâncite, gropi şi doar o locuință de suprafață (Gligor et alii 2007). Bordeiele sunt la distanță unele de altele, ca şi la Fundătura. Date amănunțite despre organizarea interna a aşezărilor nu sunt din cauza săpăturilor restrînse.

Săpăturile au constat în secțiuni şi casete (determinate de lucrările actuale de construcție), cercetările urmărind dispunerea şi intensitatea locuințelor, motiv pentru care sunt mai ales date despre locuințe. Lipsa unor suprafețe sau mai multe secțiuni în zone presupuse a fi fortificate, nu a permis identificarea sistemelor de fortificare.

Pe baza unor analize amănunțite I. Paul sesizează, că între cele 60 de situri (azi sunt cu mult mai multe), în unele zone, unde există stațiuni principale apar şi stațiuni pereche, „Paar-Siedlung" aflate la mică distanță, fiind în perioada de maximă înflorire „Blutzeit" la I. Paul (Paul 1995, 96). Un tip asemănător de aşezări apar la Înșurăței şi în alte aşezări din cultura Gumelnița, de pa valea Călmățuiului (Pandrea et alii 1997, 202-203, fig. 2/1, 5/2, 6/1). Ele au fost semnalate şi mai târziu în descoperirile Bodrogkeresztúr de la Pecica - *Forgaci* (Luca 1999, 13). Cercetări recente ridică numărul siturilor Petreşti la circa 150 (Gligor 2007, 65), din păcate prea puțin investigate.

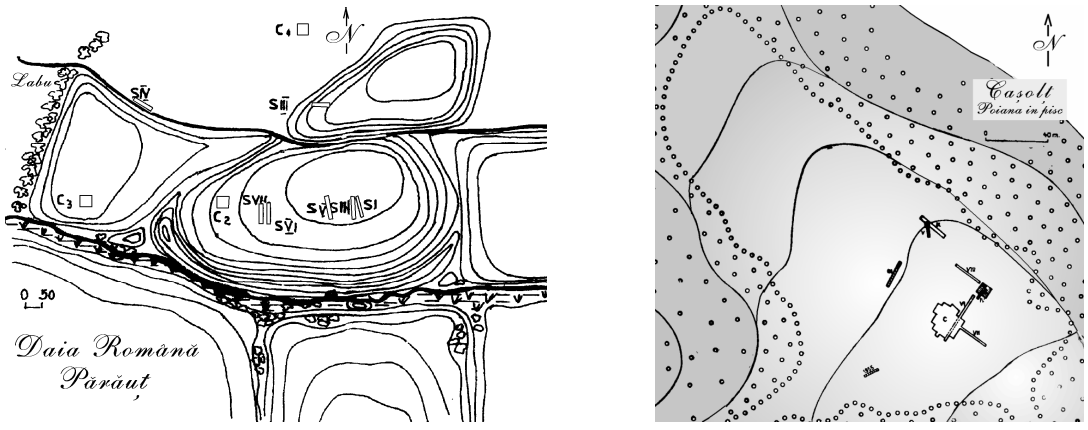

Fig. Va.14. Aşezări Petreşti: a) Daia Română – Părăuț; b) Caşolț - Poiana în pisc

https://biblioteca-digitala.ro

O asemenea situaţie apare şi la Zau de Câmpie (cercetări Gh. Lazarovici; Fig. Va-15b) unde în aşezarea principală - aflată în vatra satului, în punctul *La grădiniță*, situat pe o terasă pe stânga pârâului în orizonturile CCTLNZIS (Cluj – Cheile Turzii – Lumea Nouă – Zau – Iclod - Suplac), o fază evoluată - apar descoperiri de tip Foeni şi Iclod I (Lazarovici Gh. 2000). La circa 1 km distanţă este un alt sit, în punctul Zau - *La bufet,* contemporan şi care evoluează în paralel, situat pe o altă terasă largă pe dreapta părăului, unde sunt materiale cu evoluție similară o anumită perioadă de timp, poate cu mai multe elemente Iclod sau o sinteză Iclod - Petreşti. Şi pe acest pârâu sunt salbe de lacuri, caracteristice Câmpiei Transilvaniei. În jurul aşezării principale la Zau sunt urme de locuiri sezoniere.

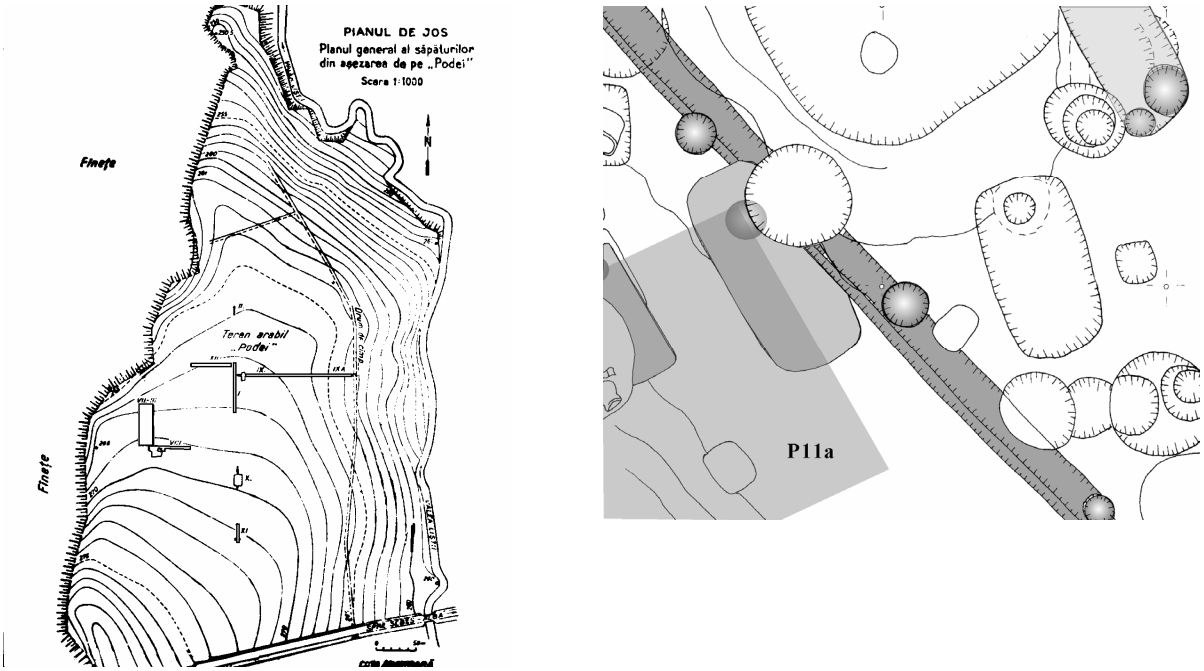

Fig.Va.15: a) Pianul de Jos, după I. Paul; b) Zau de Câmpie, nivele CCTLNZIS, Foeni şi Petreşti

La Pianul de Jos staţiunea este situată pe o terasă, dominată de o înălțime (Fig. Va.15a). La marginile terasei panta este accentuată, prielnică montării unei palisade sau unui gard. La Cojocna, într-o staţiune Iclod – Petreşti (vezi mai jos), aflată într-o zonă bogată în zăcăminte de sare, locuirile sunt pe pantele unui promontoriu (descoperiri inedite).

O sinteză Iclod – Petreşti s-a constatat în Câmpia Transilvaniei, ce are loc probabil în vremea fazei Petreşti A cu elemente Foeni, sau AB fără Foeni, după cum reiese din observaţiile de la Ţaga (Lazarovici Gh. et alii 1996c; 1997a; 2000a; 2001b), Baciu (Maxim - Kalmar 1991a) şi Fundătura (Lazarovici Gh. et alii 1996b). Asemenea descoperiri sunt la Livada (în spatele Gării, materiale inedite, muzeul Cluj-Napoca), Căian (inedit), Cojocna şi Vlaha - *Dâmb* (Kalmar 1984, 395-396; 1985; Lazarovici, Nemeti 1983, 18, n. 14).

Locuinţele

Arhitectura etapei timpurii de la Foeni, Parța – *Tell 2*, Lumea Nouă şi Zau de Câmpie ridică unele probleme interesante privind convieţuirea dintre noi veniți şi băştinaşi. Nu ştim care sunt primele locuințe de la Foeni, dar de regulă locuirea începe cu bordeie, cum se petrece în atâtea staţiuni şi

https://biblioteca-digitala.ro

civilizaţii sau la Lumea Nouă. Desigur amintim şi o groapă la Foeni, dar nu ştim din ce perioadă era (Fig. Va.16a).

Locuinţele mari cu gropi în trepte şi podea din lut sau lut bătut

Locuinţele de la Foeni sunt de acest tip. Pe unul din planurile de săpătură inedite oferite nouă de Fl. Draşovean, căruia îi mulţumim şi pe această cale, se văd tipurile de locuinţe, cu planuri diferite în cele două trei nivele, cât au fost suprinse în acea suprafaţă, de altfe foarte bine prelucrate; gropile au fost studiate cu mare grijă, încât se pot observa groapa stâlpului şi gropile pentru plantarea lor sau sprijinirea stâlpilor de bază, ce aveau dimensiuni de peste 20 cm.

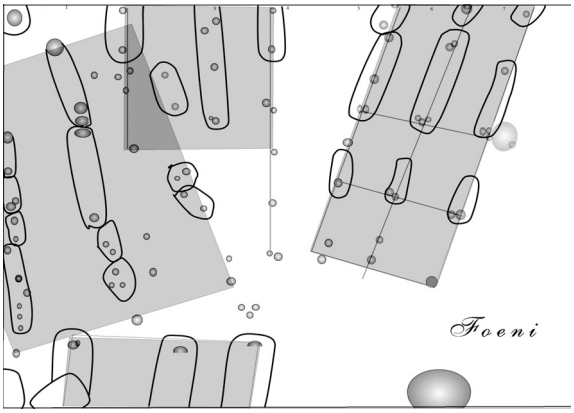

a

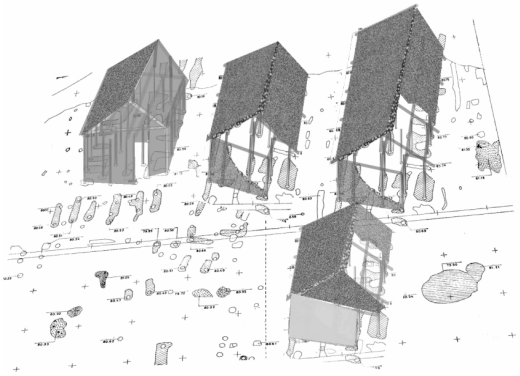

b

Fig. Va.16: a) Foeni, cultura Petreşti, grup Foeni, după Fl. Draşovean; b) model de reconstituire (Gomolava şi Foeni), Gh. Lazarovici

Nu ştim dacă locuinţele aveau podeaua din lut, dar stratul galben compact pe o grosime de 20 cm cum se vedea în profilul locuinţei din mal (Fig. Va.16a: observaţii făcute cu prilejul uneia din vizitei noastre la Foeni) este identic cu cel de la Zau – *La grădiniţă*.

La Parţa - *Tell 2* locuinţele din nivelul vinčian avea gropi de mari dimensiuni cu unul sau mai mulţi stâlpi interiori. Nivelul Foeni foloseşte acelaşi tip de locuinţe care, desigur, a fost preluat de la Vinča C. Acelaşi gen de locuinţe sunt şi la ***Gomolava la*** la orizonturi Vinča B2-C1 (Fig.Va.16b), în nivelele ***Gomolava lb*** sunt mai mici (Brukner B. 1980, fig. 4-6 ş.a.; 2001/2003, fig. 8).

Tipurile de locuinţe descoperite la Foeni (Fig. Va.16a),(Draşovean 1997) şi Parţa – Ob. 2 (Ciobotaru 1999; 2002), ambele din grupul Foeni, au analogii în arhitectura de la Gomolava (Brukner 1980; 1990), locuinţe cu gropi mari, săpate în trepte, care demonstrează montarea unor stâlpi masivi, îngropaţi adânc (gropi în trepte şi foarte probabil cu stâlpi de sprijin). Asemenea tip apare şi în orizonturile CCTLNZIS de la Zau (vezi Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2006, vol.1, Fig. IIIe/27-36), dar se menţine şi în nivele următoare, în cele Foeni, ceea ce înseamnă tot o preluare de la localnici a acestei tehnologii. Aceste gen de construcţie nu este preluat şi la Lumea Nouă , acolo folosindu-se doar bordeiele.

https://biblioteca-digitala.ro

Locuințele Foeni şi Foeni - Petreşti de la Zau au podeaua groasă din lut, în nivelele Petreşti sunt numai bătute şi lipite. In fazele vechi (CCTLNZIS), într-un caz, podeaua a fost bătută şi arsă înainte de ridicarea construcției (săpături Gh. Lazarovici, V. Lazăr, Z. Maxim).

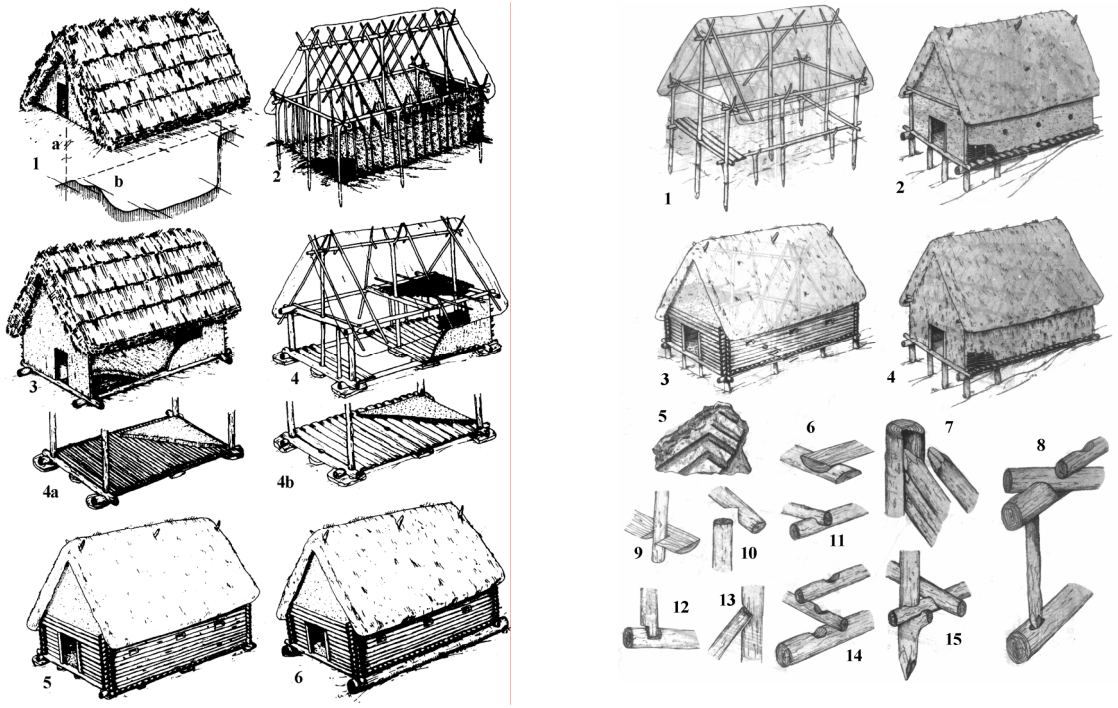

Fig. Va.17. Reconstituiri de locuințe ▲ şi sisteme de îmbinare,▲ după I. Paul.

Iuliu Paul afirmă că locuințele Petreşti din cel de-al **treilea orizont** de locuire au o podea groasă (Paul 1967; 1993; 1995).

Locuințele cu podeaua suspendată (Fig. Va.17)

Locuințele cu **platformă de lemn** şi strat gros de lut sunt din faza Petreşti A2 (Paul 1992, 16 şi urm.; 1995, 114 şi urm.). Ele arată o arhitectură deosebită, ceea ce dovedeşte o stăpânire înaltă a meşteşugului în lut şi lemn, ce nu a fost egalat în Transilvania (Paul 1967; 1993; 1995).

La Mihalț şi Ghirbom, în nivel Petreşti AB, sunt locuințe cu platformă de lemn acoperită cu lut. Cele mai multe din acestea sunt construite pe podea suspendată parțial (cele în pantă). I. Paul este primul care demonstrează existența unor locuințe cu podeaua suspendată fie pe piloni, fie pe bârne, iar arderea este pusă pe seama incendiului marii mase lemnoase uscate din substrucția caselor.

Caşolț – Poiana în Pisc. După I. Paul acestea de la Caşolț – *Poiana în Pisc*, ar reprezenta al patrulea orizont **II4** de platforme groase arse, similare celor din Cucuteni – ***Typus ploščadki***. Trebuie să precizăm că unii colegi din Ucraina au revizuit opiniile privind acest tip de locuințe socotindu-le părți ale unor locuințe cu unul sau două etaje (Kruts et alii 2001, fig. 60-63).

Locuința avea dimensiunile de 4 x 4 m. Podeaua locuinței era din lut bătut, cu urme de fețuire. Pereții erau din pari (diametru de 10-16 cm) şi nuiele, lipiți cu lut (Macrea 1959, 421, fig. 19). Autorul

https://biblioteca-digitala.ro

presupunea construirea casei din lemn, pe tălpi; intrarea era pe latura de S, dinspre centrul aşezării (Moga 1959, 422).

Fig. Va.18. Caşolț – Poiana în Pisc, locuința din suprafața A, după Macrea

Din imaginea şi descrierea prezentată, ceea ce se considerau pereții locuinței pare să fie o podea de la un etaj, deoarece structura pare foarte compactă. Resturile de chirpici din exterior pot proveni de la pereți parțial lipiți. Podeaua era din pământ bătut şi fețuit, situație întîlnită şi la Zau atât îş nivelurile neolitice cât şi în cele Petreşti. Groapa din vecinătate, considerată bordei ar fi putut servi şi drept cămară de provizii, dar nu este exclusă nici funcționalitatea de bordei.

N. Vlassa publică un profil de la Tărtăria, din care se poate observa în nivel Petreşti existența unei podele de locuință întreruptă din loc în loc. Cum nu sunt detalii, credem că este vorba de o podea suspendată, iar urmele stâlpilor au rămas pe profil.

Asemena locuințe cu podeaua suspendată parțial sunt cunoscute în stațiunea de la Păuleni, în vremea fazei Cucuteni A1/A2 (Lazarovici Gh. 2003c, fig. 14-16).

Locuințele mijlocii pe piloni/piloți

Iuliu Paul precizează că în fazele A locuințele sunt de dimensiuni mijlocii, de 3 x 4 sau 4 x 6 m. În dialogul dintre I. Paul şi Vl. Dumitrescu privind termenul de ***pilon*** sau ***pilot*** folosiți pentru podelele suspendate, credem că cel corect este pilon, un stâlp rezinstent menit a susține o construcție. Pilot este piesă care se introduce în teren aproape pe întreaga ei lungime pentru a transmite terenului încărcările reazemelor construcției (DEX.). Se folosesc în teren mlăştinos şi se introduc, de regulă, prin batere, în epoca cuprului la locuințele lacustre.

Alte tipuri de locuințe

Pentru unele locuințe, descrierile sumare sau lipsa detaliilor oferă informații vagi. La Alba Iulia – Lumea Nouă, pe proprietatea *Colda,* locuința orientată NE-SV din faza Petreşti AB, avea una din

https://biblioteca-digitala.ro

dimensiuni de 8 m, ceea ce o include în tipul de locuințe mari. In acelaşi loc este descrisă o construcție ce pare a fi colibă sau semiadâncită, cu vatră şi trei refaceri ale podelei, din nivel Foeni sau mai vechi (Gligor et alii 2006).

Fig. Va. 19 Lumea Nouă, bordeie cu anexe

Pe proprietatea *Sima* a fost cercetată o locuință semiadâncită, cu mai multe faze de refacere ale podelei. Aceasta avea **o anexă,** după opinia autorilor, în care au fost descoperite o statuetă cu cap mobil şi fragmente de import Herpály (Gligor et alii 2007). Pe proprietatea *Mariş* se afla o locuință împrăştiată, L1 (noi credem că acestea sunt tipicele **colibe** ce au doar un perete sau un perete şi jumătate lipiți cu lut) la nivel Petreşti, iar mai jos, la nivel Petreşti – Vinča (termen folosit atunci pentru Foeni) o altă locuință, L2 (Paul et alii 2004). Pe proprietatea *Calda* în partea inferioară a stratului Petreşti era o locuință cu şanț de fundație cu două încăperi, iar în nivelul superior o aglomerare de oase uname în interiorul locuinței de suprafață (Gligor et alii 2006).

Bordeie şi gropi

Locuințele acestei civilizații constau atât din locuințe de suprafață, dar şi adâncite (bordeie şi semibordeie: Gligor 2007, 66). Fl. Draşovean menționează la Foeni existența unui bordei în suprafața 8, în care a fost descoperit un fund de vas cu impresiuni de țesătură (B1: Aghițoaie, Draşovean 2004).

Cămara/pivnița, anexe

Aceste anexe sunt amplasate şi lângă locuințe (Fig. Va.18), cum este cazul la Caşolț – *Poiana în Pisc,* forma lor este cea a unei construcții. Prezența unei vetre nu impune a fi considerată locuință, cămările au nevoie de multe ori să fie uscate la introducerea unor produse.

În imediata vecinătate a complexelor apar o serie de gropi de formă regulată sau neregulată. Cele regulate, în raport de formă, adâncime, dimensiuni sau inventar pot servi drept cămară (cele mai puțin adâncite), pivniță (cele mai adânci), gropi de provizii cele mai mici şi adânci, iar uneori au pereții cuptoriți. Cele mai mari, cu pereții înalți de peste 70 cm şi cuptoriți, puteau fi gropile din partea centrală a unor bordeie, zonă în care se stă în picioare, fiind confundate cu gropile de provizii; de fapt funcționalitatea este greu de definit şi nu rămâne aceeaşi, în funcție de nevoi sau anotimp, se schimbă. De multe ori, când sunt adânci, ele au sau necesită neapărat o tindă pentru a urca sau pentru a feri scurgerea apelor

https://biblioteca-digitala.ro

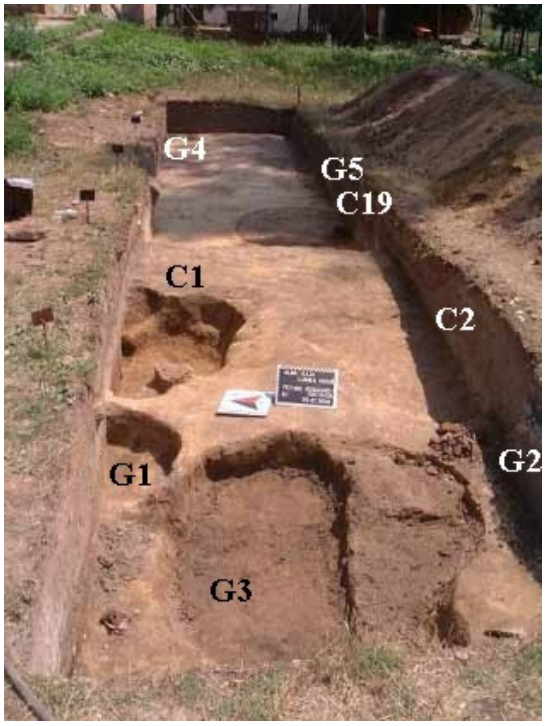

Fig. Va.20. Lumea Nouă secțiunea I/2002

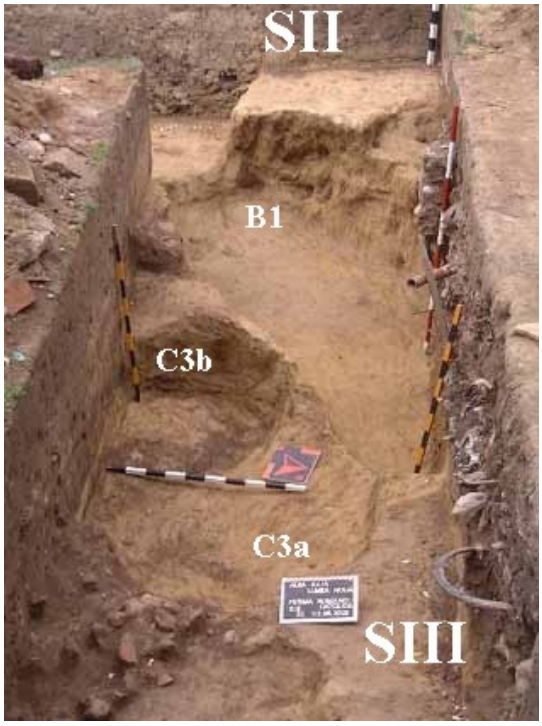

Fig. Va.21 Lumea Nouă, secțiunea III/2002

La Lumea Nouă în vecinătatea complexului 1, din SI/2002, se află o groapă învecinată. Dimensiunile apropiate presupun un acoperiş comun. În acest caz poate fi o cămară. Pe proprietatea *Moldovan* este precizată o anexă (G1 la B1/Su III/2006: Gligor et alii 2007).

La Caşolț - *Poiana în Pisc*, lângă locuința din suprafața A, era o groapă patrulateră (adâncime 1 - 1,50 m de la suprafață; cercetată parțial), situată la SE de locuință, ce avea unul din pereți paralel cu locuința menționată, de formă patrulateră, cu podea din lut bătut şi lutuită. Groapa a fost interpretată drept bordei (contemporană cu casa), deoarece peretele de NV al locuinței se prăbuşeşte în interiorul acesteia. Groapa adăpostea mai multe vase mari de provizii şi oase calcinate (Macrea 1959, 423). Deoarece la bordei groapa este doar partea în care se umblă în picioare, marginile având rol gospodăres, de dormit, de ținut obiecte, credem că fiind lipită de casă şi deschisă la prăbuşirea peretelui, ea servea drept cămară sau pivniță. Vasele mari de provizii şi oasele calcinate presupun folosirea în sensul pomenit.

Bordeiele

Cercetările recente de la Lumea Nouă au adus un plus de informații atât pentru cultura Petreşti, cât şi pentru alte civilizații. Bordeiele sunt amplasate la distanțe destul de mari unul de altul. Aceasta presupune existența unui spațiu individual în jur (grădină, curte) o anume familiarizare a spațiului comunitar.

https://biblioteca-digitala.ro

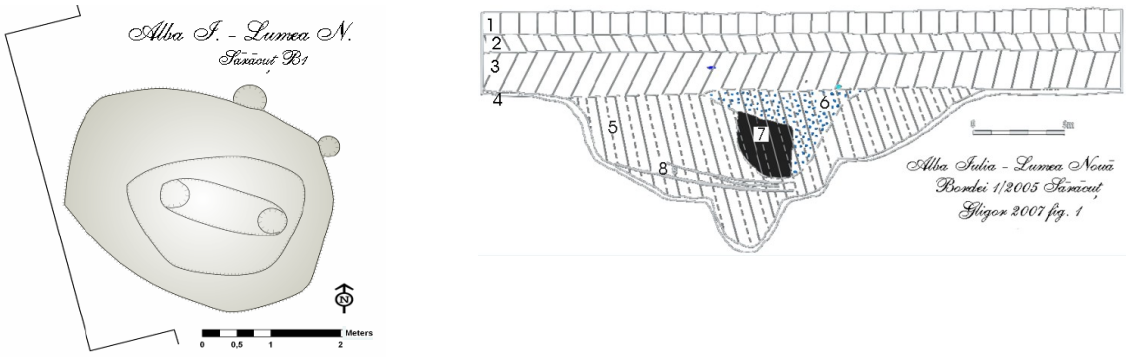

Fiv. Va.22. Lumea Nouă, proprietatea Sărăcuț, Bordei 1: a) plan, b) profil

Unul dintre complxele deosebite nu doar prin inventar (are peste 2500 fragmente ceramice) dar şi pentru arhitectura lui este Bordeiul 1 de pe proprietatea *Sărăcuț* (deoarece secțiunile, suprafețele sau complexele nu au număr de ordine individual, ci pe unități de proprietate sau pe campanie de săpătură, suntem nevoiți pentru identificare să le ***subliniem*** pentru evidențiare), oval cu doi stâlpi centrali şi doi pe latura de NE (Fig. Va.22).

Stâlpii centrali funcționează doar în prima etapă, deoarece la refacerile ulterioare podeaua, cu două-trei nivele de arsură, nu mai păstrează urma stâlpilor (Fig. Va.22b) şi prezintă o înclinare spre E, unde ar fi intrarea, după treapta şi înclinația mai lină a pantei, observabilă pe profil. Stâlpii laterali şi uneori peretele pomenit şi la alte bordeie credem că este din vremea etapei de refacere, când a avut loc o lărgire a spațiului şi în asemenea cazuri se construiesc anexele.

Peretele intermediar, spre cămară sau anexă, necesită menținerea altei temperaturi în cămară față de spațiul de locuit, care este încălzit, fie se încălzeşte atunci când locuiesc mai multe persoane. Pereți picați în interior, resturi de chirpici sunt pomeniți în diferite complexe: în C2, G16, G8 la *Ferma romano-catolică* (Paul et alii 2002); pe proprietatea *Marius Ciont*, pe peretele de E şi S (în B1 din Su II: Gligor et alii 2007); pe proprietatea *Făt*, în B1/2006 (Gligor et alii 2007); pe proprietatea *Lazăr*, în B1 din S1/2005, la nivel Petreşti AB, urme de pereți cu lutuieli ce pică în interior (Gligor et alii 2006), la fel la Caşolț (vezi mai sus).

Fig. Va. 23. Lumea Nouă, Ferma romano-catolică, complexe Petreşti: a) bordei; b) complexul 3▲ din Secțiunea III

https://biblioteca-digitala.ro

Forma

Forma bordeielor, aşa cum se păstrează în momentul descoperirii (marginile lor suferă modificări când rămân deschise sau sunt refolosite) este circulară sau ovală, patrulateră sau dreptunghiulară cu colţurile rotunjite, cum este cazul B1/SIII de la *Ferma romano-catolică* (fig. Va.23a).

Cele mai multe bordeie sunt circulare, B1/proprietatea *Sărăcuţ* (Fig. Va.23a,b), C1 din Su IV, proprietatea *Călin* (Gligor et alii 2007) şi altele (Fig. Va.20-22), semicirculare sau ovale (proprietatea *Suciu,* C1 de formă ovală: 1,6 x 1,2 x 1,1 m), proprietatea *Moldovan,* B2/Su III, de 2,2 x 5,5 1,4 m (Gligor et alii 2007).

Intr-un caz bordeiul avea compartimentări, considerate fie două încăperi, fie alte compartimentări, când nu s-a putut preciza exact (proprietatea *Moldovan* B2/Su III; proprietatea *Călin* C1/Su IV/2006: Gligor et alii 2007).

Interiorul

Amenajarea interiorului la bordeie este dificil de precizat, deoarece cele rămase deschise se degradează. Uneori se observă nişe sau trepte, folosite ca locuri pentru obiecte, spaţii gospodăreşti sau de şezut (Fig. Va.21a, C1),(la Ruginoasa am găsit pietre aşezate în acest scop lângă vatră, vezi mai jos).

Fig. Va.24. Alba Iulia-Lumea Nouă, Ferma romano catolică, S1, G4 cu groapă de stâlp interior

În interior se mai păstrează fragmente de vetre, vetre cu nivele de arsură (proprietatea *Lazăr* în B1/2005), iar în unele cazuri speciale sunt instalaţii de ars ceramica sau de incinerare pentru oameni (în *ossuarium* sunt oase arse) sau animale (Gligor et alii 2004; 2006; 2007). În cîteva cazuri fragmente de vatră au fost îngropate ritual (vezi mai jos). Unele nivele de arsură sau cărbune marchează fie etape de funcţionare, fie de abandonare, fie purificări (proprietatea *Ampoiţan*, B1, în Su VII, c. 3-4: proprietatea *Sărăcuţ*: Gligor et alii 2006; Gligor 2007a). Bordeiul 1 pe proprietatea *Marius Ciont* (din SII/2006, dim. 4 x 3,6 x 1,55 m) cel cu craniu şi coarne de bovine, are trei gropi de par, dispuse concetric, G7-G9. O imagine ne-ar fi permis comentarii privind structura de bază.

Dimensiunile complexelor

Dimensiunile bordeielor, mai ales a celor de la Alba Iulia-*Lumea Nouă* sau a gropilor mari, cel mai adesea bordeie, diferă: pe proprietatea *Pavel*, G4 din Su 1/2003 avea adâncimea de 1,25 m (pentru

https://biblioteca-digitala.ro

adâncimile reale am scăzut din adâncimea dată de la suprafața actuală, ce este cel mai adesea prezentată, baza stratului de cultură respectiv; deoarece acestea sunt greu de sesizat adâncimea variază ± 10 cm)(Paul et alii 2003; Gligor et alii 2004; 2005; 2006; 2007).

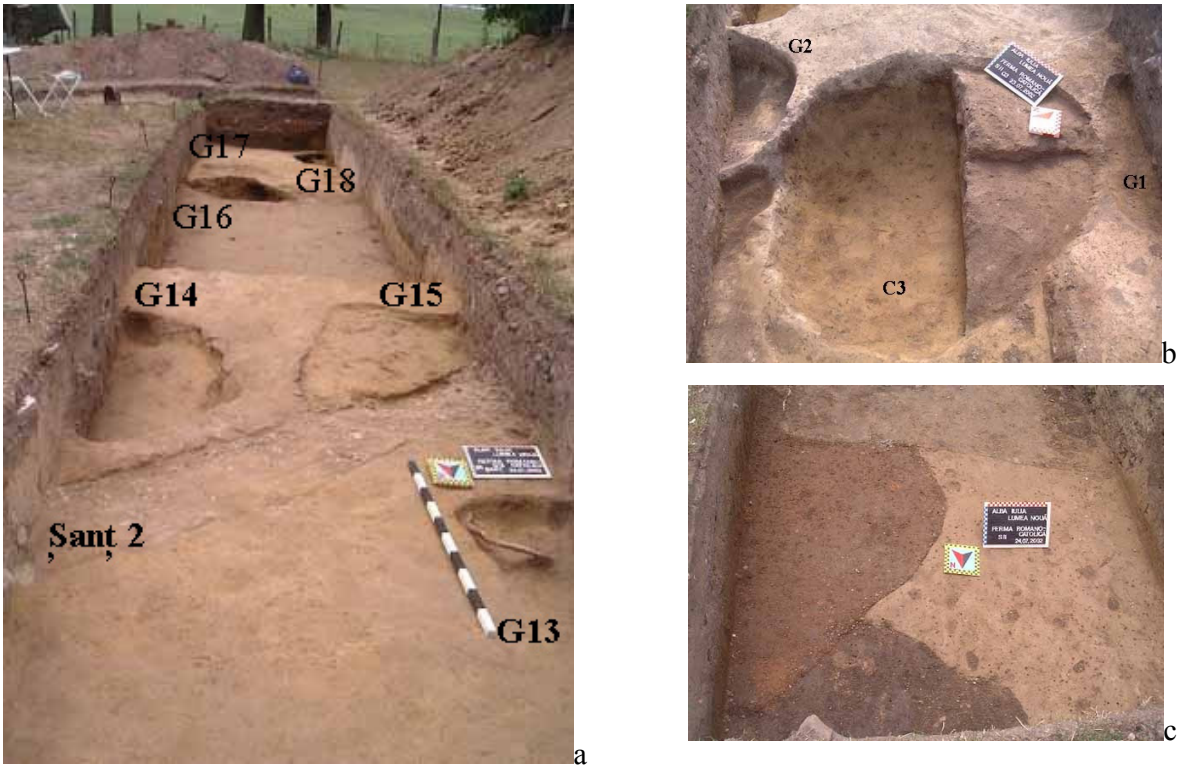

a b c

Fig. Va.25. Alba Iulia- Lumea Nouă: a) Secțiunea II; b) S II complexul 3; c) SII G4

Unele bordeie au două încăperi (B1 din Su. III/2006; B1 din SII/2006). Celelalte complexe au următoarele dimensiuni:

- **G8** (bordei) la *Ferma romano-catolică*, S II/III 2002 de 4,5 x 2,3 x 1 (Fig.Va.24-26);
- **G4** (bordei), proprietatea *Pavel*, Su 1/2003 are doar adâncimea de 1,25 m;
- **B1**, proprietatea *Şaoită,* Su 1/2005 dim. 4 x 2,5 x 1,4 m;
- **B1**, proprietatea *Ciont*, din Su. I/2006, dim. 4 x 2,5 x 0,9m; **C1**, groapă, c. A, 2,6 x 2,2 x 1,15 m;
- **B1**, proprietatea *MariusCiont*, din SII/2006, dim. 4 x 3,6 x 1,55 m (cel cu craniu şi coarne de bovine), cu trei gropi de par concetrice **G7-G9**; **B2**, din SII/2006, oval de 5,5 x 2 m:
- **B1**, proprietatea *Moldovan* din Su. III/2006, dim. 5,5 x 4, 5 x 1,6 m; **B2**, oval ca formă, dim. 5,5 x 2 x 1,4 m, cu două camere de 2,2 x 2,25 şi 2,2 x 2,25 x 1,4 m;
- **Complex 1**, proprietatea *Călin*, Su IV/2006, dim. 6 x 3 x 2 (? probabil cu tot cu stratul de cultură);
- **B1**, proprietatea *Ampoițan*, Su VII, c. 3-4, dim. 2,5 x 1,10 m, cu trei nivele de arsură;
- **B1**, proprietatea *Făt,* are adâncimea de cca. 1,6 m de la baza stratului Foeni; chirpici în interior;
- **B1**, proprietatea *Suciu* are 1,8 x 1,4 x 1,4 m; **C1** de formă ovală, 1,6 x 1,2 x 1,1 m.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Va.26.A lba Iulia Lumea Nouă, bordeie Foeni

Atrage atenția Complexul 1 din B1, Su. I/2006, de 1,5 x 1,5 m, unde la demontare au apărut două plăci de grătar perforate, pe care erau resturi de oase arse, o turtă şi trei bucăți rectangulare de lut, poate pntru susținerea plăcilor (Gligor et alii 2007).

Tot la Alba Iulia - *Lumea Nouă* sunt amintite şi bordeie rectangulare, cu colțurile rotunjite (probabil 4,5 x 2,3/2,5 m: Paul et alii 2003; bordiul avea şi o anexă semiadâncită, C3). Un astfel de bordei cu materiale Petreşti, cu dimensiunile de 4 x 2,50 m, adânc până la -2, 10 m, intersecta un altul din faza Vinča B (Gligor et alii 2006).

Gropile

Unele bordeie şi gropi au fost utilizate, după dezafectare, ca gropi menajere (Paul et alii 2003; 2004). Din săpături au rezultat multe alte gropi, unele fără materiale, altele pentru extragerea lut. Cele pentru lut, folosit la repararea pereților, podelei, sunt neregulate sau albiate, servesc pentru reținerea apei de ploaie şi permit, după ploi, când au loc şi distrugeri ale pereților, utilizarea lutului la acoperirea crăpăturilor ce apar mai ales vara.

În jurul B1 din Su. II/2006 au fost descoperite şase gropi de pari cu diametrul de 0,70 m (Gligor et alii 2007) considerate a face parte din structura de bază, alte trei fiind interpretate ca anexe ale bordeiului, ulterior transformate în gropi menajere.

Gropi pentru susținerea acoperişului au fost considerate cele din B2 din Su. III/2006 (Gligor et alii 2007).

Generalități privind complexele de locuit

Arhitectura culturii Petreşti are multe elemente comune cu cea de la Parța. Vehemența cu care Vl. Dumitrescu a atacat opiniile şi reconstituirile lui I. Paul (Dumitrescu Vl. 1968, 389 şi urm.), critici bazate cel mai ades pe logică şi pe observațiile din Moldova şi nu pe constatările autorului săpăturilor (Paul 1967) a dus la stagnarea unor încercări de reconstituire şi reconsiderarea arhitecturii eneolitice, până la publicarea lucrării monografice asupra culturii Petreşti (Paul 1993).

Mai mult încă, odată cu publicarea descoperirilor de la Hăbăşeşti era clar că existau locuințe cu etaj. Este vorba de locuințele 15 şi 25. Locuința 15 era situată în centrul stațiunii (Dumitrescu Vl. et alii 1954, 74-81); resturile de dărâmături erau considerate ca fiind de la perete, deşi puteau constitui reparații ulterioare ale podelei. În locuința 25 „sub stratul de deasupra (ultimul din punct de vedere cronologic), printre crăpăturile stratului inferior de chirpici ars, s-au descoperit foarte multe vase, unele stând în poziție verticală... aceste două straturi de chirpici erau întru totul similare – aspect, componența lutului, grosimea lui, felul şi direcția amprentelor etc.” Toate acestea ne îndreptățesc că credem

https://biblioteca-digitala.ro

că este vorba de locuințe cu podeaua suspendată şi cu etaj, situații întâlnite în Transilvania şi în Banat. De altfel V. Marchevici afirmase deja că în cultura Cucuteni sunt locuințe cu etaj, idee împărtăşită şi de alți specialişti şi confirmată de machetele de sanctuare, sau de noile descoperiri de la Poduri Dealul Ghindaru (vezi cultura Cucuteni).

Ele sunt realizate sub influența celor mai timpurii etape Vinča C, deşi la nivel Vinča C se cunosc şi locuințe cu şanț (ca cel de pe proprietatea *Calda*, la nivel Petreşti) pentru fundația pereților, cum sunt cele de la Opovo (Tringham et alii 1992) şi Gomolava (Fig. Va.16, reconstituirea noastră *apud* Brukner B. 1980, fig. 4-6 ş.a.; 2001/2003, fig. 8); locuințele de mari dimensiuni, cu gropi lungi sunt caracteristice neoliticului mijlociu şi dezvoltat. Ele apar şi la Zorlențu Mare (Lazarovici Gh. 1979, pl. IE). Trebuie remarcat că în neoliticul mijlociu şi târziu din NV României, la Suplacu de Barcău în toate orizonturile şi săpăturile (Oradea, Sălaj, Cluj) au apărut locuințe cu fundație şi stâlpi masivi.

Reconstituirile pentru Gomolava (Fig.Va.16b), pot reprezenta un model pentru arhitectura timpurie a culturii Petreşti de la Foeni (Fig.Va.16a) şi Zau (Fig.Va.15). Numeroasele suprapuneri de asemenea complexe dovedesc o intensă activitate edilitară (Fig.Va.15, 16a).

În aşezarea Foeni de la Alba Iulia - *Lumea Nouă* s-a descoperit o locuință de suprafață rectangulară, cu gropi de pari dispuşi concentric pentru susținerea acoperişului (Gligor et alii 2007). Ea a fost construită deasupra alteia adâncite.

La *Lumea Nouă* este amintită şi o vatră exterioară cu groapă, alături de care era groapa unui cuptor, amenajat într-un bordei dezafectat Vinča, respectiv Lumea Nouă (Paul et alii 2004).

Depuneri rituale, depuneri rituale la construcții şi gropi de ofrandă

Câteva descoperiri atestă astfel de ritualuri şi în arealul Petreşti alături de cea deja menționată, de la Alba Iulia-Lumea Nouă. In baza noilor date C14 pentru groapa rituală şi a vaselor de import publicate de M. Gligor (2007), rezultă că groapa nu aparține doar neoliticului mijlociu cum presupuneam (Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2006, 439, fig. IIIe.39), ci şi perioadei grupului Foeni, fiind vorba poate, de perpetuarea acestui ritual.

Ossuarium

Termenul este recent şi defineşte o capelă mică în cimitir unde se păstrează osemintele celor dezhumați sau ca monument funerar unde sunt depozitate osemintele eroilor sau martirilor (Branişte 2001, 322-323). Termenul *ossuarium* sau *kosturnica* a fost folosit pentru stațiunea de la Vinča - *Belo Brdo* unde au fost depuse mai multe oase. În literatura etnologică există numeroase exemple legate de o întreagă filozofie a osului. Osul este elementul esențial al corpului şi relativ constant. El este simbolul fermității, forței şi virtuții (reprezentarea Sf. Martin la creştini), pomenit de altfel şi în biblie „os *din oasele mele"*(*Facerea*, 2,23: Chevalier, Gheerbrant 1995, s.v. **os**). În etnologie, în special la diferite populații de vânători sunt amintite ritualuri legate de os şi semnificațiile lui.

În săpăturile de la Alba Iulia *Lumea Nouă* au fost depistate trei *ossuarii*. Primul era pe proprietatea *Mariş*, unde în săpăturile din SII/2003, s-au găsit depuse resturi de la circa 100 de schelete umane în poziții neanatomice. Descoperirea presupune o descarnare sau o dezhumare. Alte două osuarii au fost cercetate, unul pe proprietatea *Calda*, în G1, Su III, c. C-D între 0,75 - 0,95 m, în zona

https://biblioteca-digitala.ro

unei locuințe Petreşti. În el au fost găsite 23 de cranii şi resturi umane, un inel de cupru realizat prin batere, materialele sunt Petreşti, ceramică pictată de tip Lumea Nouă şi Vinča B. Alt ossuar era pe proprietatea *Mariş*, în G1 cu dim. 1,5 x 1,7 m, formată dintr-o groapă cu schelete, în care domină craniile (în jur de 84-85 calote) şi fragmentele de calote. La mică distanță a fost descoperită o groapă cu vatră şi Groapa 2 cu grătar sau cuptor cu grătar, ceea ce face posibil ca oasele sa fi fost arse acolo. Pe grătar sunt urme de oase puternic arse, nedeterminabile. Între cele două osuarii sunt 12-13 m distanță (Gligor et alii 2006). Complexele amintite se află deci într-o zonă legată de practici ale cultului osului şi morților. Ossuariile coțin materiale Vinča şi Foeni, dar şi altele mai vechi (Paul et alii 2004; Gligor et alii 2006). Acolo au fost descoperite schelete fără conexiune anatomică, incomplete, cu urme de ardere.

Descoperirea acestor *ossuarii* oferă posibilitatea înțelegerii lipsei cimitirelor din multe din civilizațiile neolitice (Vinča, Cucuteni, ş.a.).

Mormintele şi resturile umane

În afara resturilor umane în poziții neanatomice a fost descoperit un mormânt M1, în SI+C1, în şanț, la -1,7 m. Scheletul avea 1,6 m lungime şi era orientat SV – NE, culcat pe dreapta, cu piciorul stâng deplasat din şold. Şanțul este din vremea culturii Petreşti (Gligor et alii 2006), fiind abandonat când aşezarea s-a extins spre E. Depunerea unor resturi de schelet sub vas de provizii ne aminteşte descoperirea capului M6 sub un astfel de vas la Gura Baciului (Lazarovici Gh., Maxim 1995,186, fig. y). Înmormântări sub casă sau sub vatră sunt la acelaşi orizont cronologic, în cultura Herpály (Kalicz, Raczky 1981), la Gorzsa (Horvath 1992).

Depuneri de resturi animaliere

Lumea Nouă

La *Lumea Nouă* în bordeie au fost descoperite: un mamifer mic în C1/2006, proprietatea *Ciont*; **coarne de cerb** în G1/Su III/2005, complex adâncit proprietatea *Moldovan*; **coarne de bovin** în B1/Su II/2003, proprietatea *Marius Ciont*; un **schelet de câine**, proprietatea *Călin*, în C1 compartimentarea A3b din Su IV/2006, un complex cu dim. de 6,30 x 2 m (Gligor et alii 2004; 2006; 2007). Depunerile au un anume caracter ritual, dar nefiind prea multe detalii publicate asupra asocierii de materiale, nu e cazul să insistăm. Depuneri de coarne de taur sunt numeroase în neolitic (Lazarovici C.-M, Lazarovici Gh. 2006, *Arhitectura* I). În neoliticul târziu, la nivel Vinča C, coarne de taur au fost descoperite la Benska Bara (Trbuhović Vasilievič 1983, pl. XX.2), iar coarne de cerb sunt la Blagotin, în neoliticul timpuriu (Vukovic, Jasna 2004, 84, fig. 1; apud Stanković - Leković 1993, 177-178); altele montate pe un cap de lut sunt la Parța (Lazarovici Gh. et alii 1981, 278/279, fig. 255.3; Lazarovici C.-M, Lazarovici Gh. 2006, Fig. IIIb.186). Ambele sunt legate de cultul craniului, de cultul şi forța cornului adorate de la Çatal Hüyük până în neoliticul târziu şi în alte perioade (Lazarovici Gh et alii 2001, I.1, 270, 275, 279, 294 şi bibl.) asociat cu bucraniu de taur, cerb, berbec ş.a.

Reprezentările de coarne de cerb şi alte animale apar pe vasele de provizii încă din neoliticul timpuriu (Kutzian 1944, II/1XVI/1, XLIXLII/11, 3). Craniul expus la unele popoare de vânători are rol de protejare (Chevalier, Gheerbrant 1995, s.v.os, p. 88).

https://biblioteca-digitala.ro

La Caşolț - *Poiana în Pisc* pe latura de NV a aşezării este menționată o groapă de cult circulară, cu un diametru spre fund de circa 1 m (Macrea 1959, 426). Spre baza gropii era un strat consistent de cărbune (15 cm), oase calcinate, fragmente ceramice; sub acestea s-au găsit în semicerc mai multe vase sparte, peste care erau patru vase mari *in situ*, crăpate sub greutatea pământului (Macrea 1959, 426, fig. 24/25).

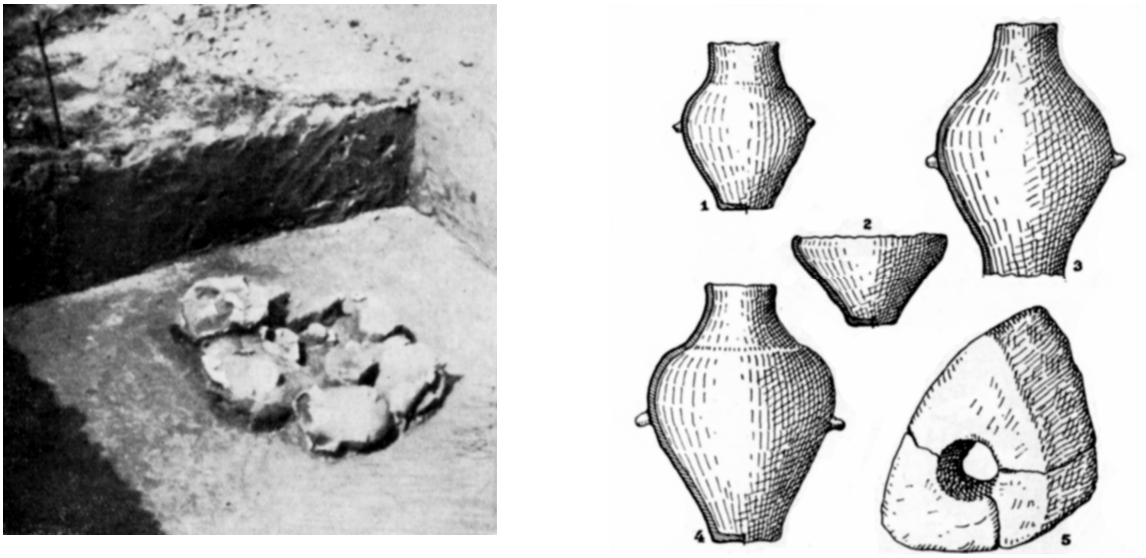

Fig. Va.27. Caşolț Poiana în Pisc, groapa de cult şi o parte din inventar, după Moga

Alături de vase în groapă mai era un topor de lut perforat, un fragment de gardină de vatră şi două plăci de gresie (Fig. Va.27) (Macrea 1959, 426-428 fig. 24-25). Groapa a fost pusă în legătură cu un ritual agrar, cu cultul focului şi al vetrei. Groapa era situată la marginea aşezării. În groapă au fost depuse vase cu cereale, iar în unul din vase s-au găsit oase calcinate interpretate ca sacrificiu făcut în altă parte. Jertfele s-au adus pe o vatră de foc de la care s-a luat o parte din gardină ce a fost depusă în groapă cu celelalte obiecte. Sacrificiile şi ofrandele aduse au numeroase forme şi aspecte, unele sunt în legătură cu violența (Hayden 2003, 197-201), altele se petrec pe altare sau în sanctuare.

Astfel de descoperiri sunt frecvente în Moldova (Dumitrescu Vl. et alii 1954, 393: s.v. „vaselor de fundație" la Traian - *Dealul Fântânilor;* Laszló A. 1993a; vezi capitolele referitoare la culturile Gumelnița şi Cucuteni*)* precum şi în stațiunile neoliticului dezvoltat din Banat. Este vorba de depuneri rituale de văscioare de copil, obiecte cu rol apotropaic, obiecte de cult: în P8 şi la intrarea de vest a Sanctuarului 2, vasele din groapa 63, Sanctuarul 1; toate de la Parța, în cultura Banatului (Lazarovici Gh. 1985, 26; Lazarovici Gh. et. alii 2001, **I.1** p. 111, 212-214; 225; **I.2**, pl 33-36).

La Caşolț – *Poiana în Pisc*, nu se precizează dacă în groapă sau locuință au mai fost descoperiți şase idoli fragmentari de lut: doi zoomorfi (câine şi pasăre) şi patru antropomorfi (Macrea 1959, 424-425, fig. 21). Nu am insista în mod deosebit, dar unul dintre idolii antropomorfi are pe picior ornamente fin incizate şi umplute cu puncte (Macrea 1959, 425, fig. 21/1), pentru care M. Macrea citează analogii în cultura Ariuşd şi zona carpto - niproviană. Asemenea piese apar şi la Dedrad într-o stațiune Iclod – Petreşti, dar şi la Turdaş (Roska 1941, pl. CXL/13). Un număr mare de piese similare, decorate cu puncte fine sunt la Suplacul de Barcău (Ignat 1998, fig. 40/3, 8; 41/5, 42/2; 43/3, 8). Ruperea rituală

https://biblioteca-digitala.ro

a idolilor şi depunerea lor în gropi ține de un ritual care are drept scop înlăturarea forței şi fetişismului obiectului. La Tărtăria, inventarul cultic al lui *Lady* a fost spart ritual şi depus alături de oase în poziții neanatomice, dovadă că descarnarea s-a petrucut în alt loc şi în alt timp (Lazarovici Gh., Merlini 2004; 2005; 2007).

Arhitectura religioasă

Cercetările pe suprafețe restrânse sau secțiuni nu au permis identificare unui număr prea mare de complexe de acest fel. Totuşi sunt de amintit trei complexe: la Pianul de Jos - *Podei*, Ghirbom - *În față* şi Uioara de Jos (Gligor 2007, 67).

La Pianul de Jos - *Podei* (Fig.Va.28) a fost descoperit un altar monumental, de formă triunghiulară, decorat pe margini cu ogive semirotunde. Pe acesta s-au descoperit mai multe vase, unele pictate, foarte probabil cu ofrande de produse (Paul 1995, 80 şi urm, fig. 1-2, 4). Piesele asociate pe altar sugerează practici legate de cultul fertilității. În acelaşi complex de cult mai era o vatră şi o râşniță (Aldea 1972, 153).

Altarul şi obiectele depuse pe el au analogii cu cele din sanctuarul de la Vestö, din Ungaria (Hegedűs, Makkay 1987, 85), fiind vorba tot de plastică monumentală aflată în sanctuare comunitare, cum pare a fi piesa de la Pian.

Fig.Va.28. Pianul de Jos Podei, altar şi ofrande, după I. Paul

Descoperirea nu este singulară. Astfel, la Ghirbom - *În față*, pe latura de E a unei construcții rectangulare, printre dărâmăturile pereților, se afla o vatră şi un altar (lungime circa 1 m) similar cu cel de la Pianu de Jos; din păcate el era în mare parte distrus (Aldea 1972, 153). Lipiturile de la altar aveau pe partea de jos amprente de pari subțiri şi bârne, iar partea de deasupra fusese amenajată cu grijă şi acoperită cu o culoare gălbui-vierzuie, pe care erau urme de pictură (Aldea 1972, 153). I. Al. Aldea apreciază că altarul putea fi fix sau mobil, dar probabil nu a fost foarte înalt (Aldea 1972, 153). Chiar şi inventarul altarului prezintă unele analogii cu unele piese de la Pianu de Jos: vase suport, strachini, castroane, la care se adaugă un cap de cerb din lut ars şi o plachetă cu decor incizat (Aldea 1972, 154, fig. 98).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Va.29. Ghirbom În Față, parte a inventarului legat de altar, după M. Gligor

Interesantă este după părerea noastră şi construcția propriu-zisă, pe care am reconstituit-o cu alt prilej, dar în mod eronat, interpretând drept gropi de pari reprezentările din Fig. Va.30b (Lazarovici Gh, Lazarovici C.-M. 2005, fig. 10).

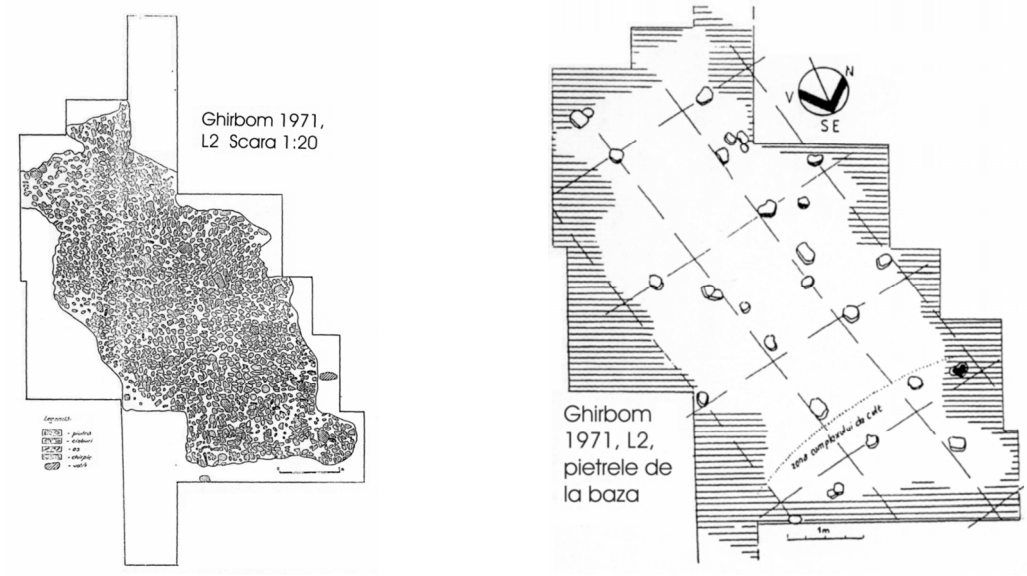

Fig. Va.30. Ghirbom În Față: a) planul locuinței cu resturile de pereți; b) şi după demontarea lor, dispunerea pietrelor, după I. Al. Aldea

După discuțiile recente cu I. Al. Aldea am înțeles că acestea sunt pietre, pe care a fost realizată probabil podeaua de lemn a construcției, amintind astfel unele case din diferite muzee etnografice, cea de la Berbeşti, Muzeul Satului din Bucureşti, ni se pare cea mai apropiată, dar în ultimul caz pereții sunt doar din bârne masive, Fig.Va.32.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig.Va.31. Ghirbom, reconstituirea noastră actuală după planul lui I. Paul-I. Aldea

Fig.Va.32. Locuință pe structură de pietre, Berbeşti-Muzeul Satului Bucureşti

Cranii, coarne, trofee de taur sau taur sălbatec (*bos primigenius*) au fost descoperite în gropi, în vecinătatea locuințelor neolitice, dar nu ştim precis dacă erau legate de ritualul de fundare sau depuneri de altă natură. Totuşi, ritualuri legate de fundarea unui sit credem că sunt depunerile de animale de la Zau, *groapa 4*, *groapa 19* (trofee de taur), (Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2002, fig. 86), de la Parța (Lazarovici et alii 2001, 175, fig. 140 *Groapa 121*; 96, *coliba 136*), de la Zorlențu Mare (inedit, în secțiunea din 1963, la –2,8 m) şi altele (Verbița, Cîrcea, Grădinile – *groapa 1*: Nica 1981, 32; Bucşani -*La pod*, Bem C., Bălăşescu A. 2005, 317).

Fig.Va.33. Zona centrală a Cîmpiei Transilvaniei cu stațiunea de la Zau

https://biblioteca-digitala.ro

Fortificațiile

Cercetările recente de la Alba Iulia - *Lumea Nouă* au demonstrat existența unor șanțuri, unele interpretate ca având rol în drenarea apei, altele pentru delimitarea locuirii Foeni într-o anume perioadă, dezafectate şi umplute cu pământ, când a avut loc extinderea locuirii spre V (Gligor et alii 2007). Ultimul, de formă rectangulară, larg de 1,90 m la partea de sus, a fost surprins între -1,10 - 2, 25 m de la nivelul actual de călcare (Gligor et alii 2007).

Alte trei şanțuri au fost puse în legătură directă chiar cu locuirea Petreşti. Distanța dintre primul şanț identificat în 2003 (Paul et alii 2004) şi primul descoperit în 2005 era de circa 40 m, iar dintre ultimele de circa 12 m (Gligor et alii 2006). Primul şanț, în formă de V, cu fund rotunjit; avea o deschidere la bază 2, 25 m, de 0,25 m la – 1, 52 m, fiind surprins între – 0, 95 - 1,52 m (Paul et alii 2004). Şanțurile din 2005 aveau 1, 75 m şi respectiv 3,30/3,60 m deschidere, iar adâncimea lor variază: -1, 45 m în cazul celui de al doilea şi -2,30/2,50 m pentru ultimul (Gligor et alii 2006). Ele reprezintă primele amenajări de acest fel descoperite într-un sit Petreşti, marcând limita de E a locuirii Petreşti (Paul et alii 2004; Gligor et alii 2006). După dezafectare au fost folosite pentru scoaterea lutului (Gligor et alii 2006).

Concluzii

Grupul Foeni (Fig. Va.34.) ocupă centrul Câmpiei Transilvaniei, stațiunea de la Zau fiind într-o zonă care astăzi este bogată în lacuri. Multe zone cu mici lacuri şi heleştee au existat mai de mult şi au fost, poate, şi în preistorie (Fig. Va.33). Spre nord grupul Foeni are ca vecin grupul Iclod din complexul CCTLNZIS, (Fig. VA.34 pătrățele cu galben) cu care realizează sinteza Iclod – Petreşti, la diferite momente cronologice, cu aspecte diferite de la o stațiune la alta, ca orice sinteză.

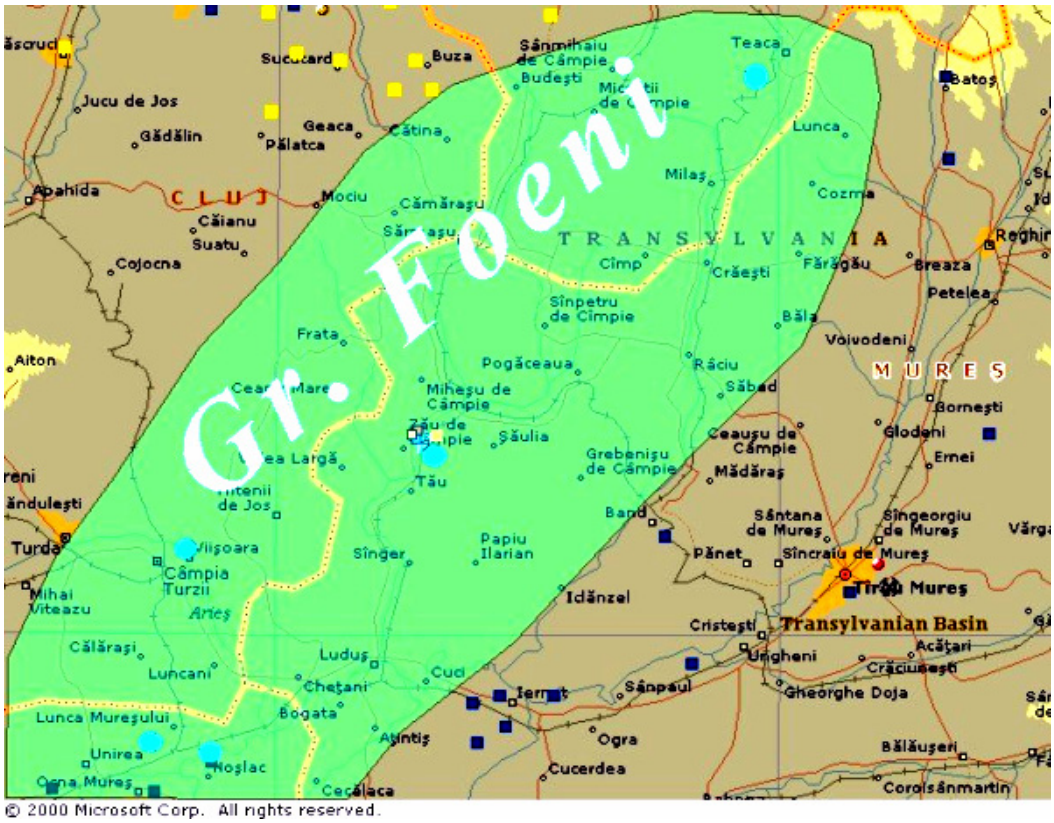

Fig.Va.34. Zona centrală a Câmpiei Transilvaniei cu stațiuni ale Grupului Foeni

https://biblioteca-digitala.ro

Grupul Foeni care dă naştere culturii Petreşti şi determină schimbarea evoluluţiei complexului CCTLNZIS sau încetarea evoluției lui, în sud şi în vest, până în zona Turenilor. Cultura Petreşti se extinde spre sud şi sud-est (Fig. Va.34 pătrațele albastre). Spre est împreună cu fazele Precucuteni I, I/II vor sta la baza genezei grupului Ariuşd, la nivel Cucuteni A1, A1/A2, cea mai apropiată stațiune Ariuşd este la Târgu Mureş. Foarte probbil că mai sunt şi alte descoperiri dar zona de la est de Tîrgu Mureş, o zonă bogată dar puțin cercetată, în afara unor periegheze pomenite în repertoriile ca descoperiri neolitice sau eneolitice.

Stațiunea de la Zau se află în centru acestui proces, iar prin stratigrafia sa, dar mai ales dinamismul comunităților de aici, atât cele CCTLNZIS cât şi cele ale grupului Foeni, joacă un rol deosebit în cunoaşterea neoliticului şi epocii cuprului din zonă. Geneza grupului Ariuşd credem că este legată la fel de migrația Foeni (Lazarovici Gh. 2003c.).

https://biblioteca-digitala.ro

b) Cultura Sălcuța

Originea şi denumirea

Cultura Sălcuța face parte din complexul Gnilanne – Krivodol – Bubanj Hum I. Ea reprezintă un fenomen de sinteză, care are la bază un fond Vinča, la care se presupun elemente Vădastra şi Gumelnița, ca şi influențe meridionale din bronzul timpuriu din Macedonia, Thessalia, egeo-anatoliene (Milojčić 1950, p. 111, 113 fig. 21/9; Berciu 1960, 58; 1961, p. 88, 98-102; Dumitrescu Vl. 1988, 36), Vinča (Berciu 1961, p. 89-90, 108; Berciu 273, p. 48). Sincronismele lui D. Berciu, de altfel cele mai clare, erau Vinča C2 = Protosălcuța; Vinča C3 = Sălcuța I; Vinča D1 = Sălcuța II; Vinča D2 = Sălcuța III; Vinča D-E = Sălcuța IV.

Fig. Vb.1. Răspândirea culturii Sălcuța – Krivodol - Gnilanne

Această civilizație a luat naştere, foarte probabil, din aceeaşi mişcare etno-culturală ce are ca loc de proveniență probabil aceleaşi zone. Acesta a dus la apariția grupului Foeni (vezi mai sus: la nivel Vinča C2 sau C3 (după noile periodizări W. Schier, Fl. Draşovan, Gh. Lazarovici).

Ultima parte a acestei civilizații face parte dintr-un complex mai larg, cunoscut în Bulgaria sub numele de Krivodol, iar în Serbia de Bubanj Hum (Ia, Ib, II), având adesea numele Sălcuța - Krivodol – Bubanj - Gnilane (Berciu 1961, p. 96-97; 108-111, 113; Roman 1967, p. 16; Lazarovici Gh. 1979, 172; Radu A. 2003; Garašanin 164, p. 27; Milojčić 1950, 111).

Descoperiri de acest fel sunt şi în munții Rodopi (la Jagodinska Pesčera). Pentru geneză, metalurgia aramei este deosebit de importantă, în zona ei de răspândire găsindu-se zăcămintele de cupru de la Rudna Glava, Maidanpek, Baia de Aramă. Prelucrarea silexului, adus probabil de la sud de Dunăre, se făcea cu multă migală, dovedind cunoştiințe temeinice de cioplire şi retuşare (la Orlea *Grindul lui Iancu* este documentat un atelier de prelucrare a silexului: Nicolăescu-Plopşor 1960, 370). Surse de silex am găsit de-a lungul Oltului în balastiere şi pe Dunăre, în luncă). Cultura Sălcuța a evoluat de-a lungul a patru faze, fiecare cu mai multe etape (Berciu 1960, 58-59; 1961, p. 97. Dumitrescu Vl. 1988, 38; Comşa 1993, 163). În etapele timpurii pictura este cu grafit, cu alb/galben sau roşu. Unele motive amintesc ca stil de cele de la Foeni (Fig.Vb.13b).

https://biblioteca-digitala.ro

Cultura Sălcuța şi grupele învecinate din Serbia şi Bulgaria sunt amplasate n mijlocul surselor de aramă. În mai toate staţiunile au fost descoperite obiecte de aramă şi aur. La Cuptoare - *Sfogea* este un mic fragment de brăţară de aur. La Sfogea au fost descoperite 5 ace de cupru din etapa de început (Sălcuța IIa-IIb). O piesă de cupru mai mare, un topor-dăltiță (cu urme de folosire pe ceafă) de la Sfogea a fost analizată metalografic de Gh. Topan. Piesa a fost prelucrată în special prin turnare şi ciocănire, are pe muchie goluri, defecte de la turnare, dar şi urme de suprapuneri de la sudură la cald prin ciocănire. Între plăci se obsevă urme de zgură. Piesa a fost turnată în poziție verticală. Cupru este aproape în stare pură 99,95%. Rezultate similare sunt pentru piesele de la Sălcuța (cupru având 99,46%, respectiv 99,57%) şi Verbicioara şi diferitele tipuri de piese podoabe în faza Sălcuța I , ace cu ddublă spirală, topor plat, în Sălcuța II (Berciu 1960; 59; 1961, 234, 236, fig. 70-72 anexa III; ; 1966, 117, fig. 8/5; Berciu et alii 1951, p. 235; Radu 2002). Le Rugova, tot într-o staţiune din epoca cuprului au fost descoperite numeroase obiecte de cupru. Topoare de aramă de tip Jászladány, varianta Tîrnăvița apar în unele staţiuni din faza Sălcuța III (Reşca: Roman P. 1973, 217)

Acele de cupru de la Băile Herculane au o serie de elemente rare (Ag, Al, F, Ca, Mg, Si), valori normale pentru sursele din regiune (Roman 1971, p. 60, fig. 17/7,11; V/4,6). Un studiu despre sursele de cupru din România arată sursele cu nr. 50-51 din Banat (vezi capitol anterior *Fig. Va.6. nr. 50* Oravița – Ciclova , 51 Moldova Nouă : Lazarovici Gh. et alii 1995a cluster 3 cu subcluster 1.1.2.2.1. surse de cupru nativ). Cele mai apropiate surse de staţiunea de la Cuptoare sunt însă cele de la Baia de Aramă, drum de acces fiind pe valea Cernei.

Răspândirea

Aria de răspândire include în teritoriul românesc Banatul, Oltenia (peste 30 de staţiuni (Berciu 1939, p. 50-51, fig. 45), vestul Bulgariei şi o parte din Jugoslavia. Pentru sud-estul Banatului (Lazarovici Gh. 1979, cat. 4a, 4b, 30, 34, 76; Petrovsky 1980, p. 234 şi urm.; Radu 2002) amintim descoperirile de la Băile Herculane - *Peştera Hoţilor* (Roman 1967, 4-5; Lazarovici Gh. 1978, p. 26; 1979, 173-175), Mehadica, Cuptoare – *Sfogea* (Lazarovici Gh. 1979, 173; Radu 2002), Slatina Timiş - *Podul Ilovei* (Lazarovici Gh., Munteanu 1982; Radu 2002; Nicolăescu-Plopşor 67, 18; *Comori 1978,* 110-116, I 72, 74, 50-53; Petrovszky 1978, 326; Lazarovici Gh. 1978, 26), pentru cele din Oltenia pe cele de la Sălcuța – *Piscul Cornişorului* (Berciu D. 1939, 50-51, fig. 45, 23 puncte; 1960, 58; 1961, pl. II; Berciu D. et alii 1951, 235-238; Berciu D. 1933*,* 5; Şimian*,* 1978, 81, 83*;* Roman 58, 217-218; Vulpe Al.1962, 91; Stângă 1980). Descoperiri sălcuțene sunt menționate şi în vestul Munteniei, pe Olt (Comşa 1993, 163; Comşa 1965, 550); într-un articol recent se amintesc circa 81 situri Sălcuța în parta de S a României cu excepția Bantului (Pătroi web). La sud de Dunăre aşezările de acest tip se întind până în zona Borului (Teliš: Georgov 1987, Zlotska Pečina), în Serbia, la Bubanj Hum (Milojčić Vl.1944, 110; Berciu D. 1961, 94, 96, 108-113; Garašanin D. 1976, 21; Gergov 1987, 44)**.** Cercetări mai recente sunt cele de la Cuptoare – *Sfogea* făcute de Adriana Oprinescu, Teliš (în zona Plevnei, Gergov) şi Zaminec (săpăturile lui B. Nikolov) şi altele (vezi harta).

https://biblioteca-digitala.ro

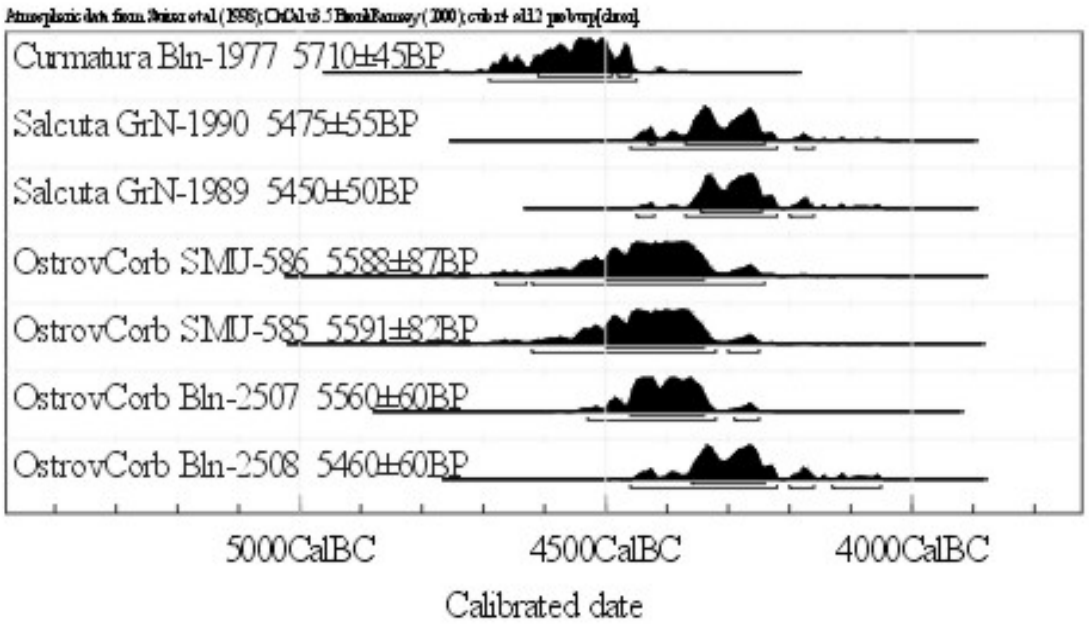

Fig.Vb.2. Datele radiocarbon pentru Sălcuța II-III

Evoluția, cronologia, stratigrafiea

Există şapte date radiocarbon, Fig. Vb.2 (trei pentru faza a II-a: Curmătura -Bln-1977 = 5710 ± 45 BP; Sălcuța -GrN 1990 = 5475 ± 55 BP; Sălcuța-GrN 1989= 5450 ± 50 BP; şi patru pentru faza a III-a: Ostrovul Corbului SMU-586 = 5588 ± 87 BP; Ostrovul Corbului SMU-585=5591±82BP; Ostrovul Corbului Bln-2507 = 5560 ± 60 BP; Ostrovul Corbului Bln-2508 = 5460 ± 60 BP). Datele radiocarbon calibrate cu 1 sigma se grupează între 4468-4504 şi 4354-4245 BC pentru faza II şi între 4516-4354 şi 4226-3980 BC pentru faza IIIB. Relațiile culturale cu alte culturi contemporane, ca şi datele radiocarbon pentru acestea indică evoluția culturii Sălcuța în intervalul 4600/4500 - 4000 B.C. (Mantu 2000, table 2). Unii autori consideră aceste date prea ridicate (Radu 2003). Începutul acestui complex cultural nu este prea bine datat nici pentru Bulgaria, chiar dacă aici sunt date radiocarbon mai numeroase (Boyadžiev 1995, 171; Görsdorf, Boyadžiev 1996; Ghergov 197).

Pentru cultura Sălcuța au fost stabilite patru faze de evoluție pe baza picturii (fig. Vb.13, 15) (cu mai multe etape I, IIa, IIb, IIc, III, IV), ultima (IV) aparținând altui orizont cultural (Sălcuța IV – Bodrogkeresztúr - toarte pastilate sau Herculane II III - Cheile Turzii, Vaiska în Serbia, Hunyadi Halom în Ungaria, Lažnany (Garašanin 1951; Roman 1973, 63; 1967; Vlassa 1964 ; Tasić N. 1971, 285-286 ş.a.; Horedt 1968; Pattay 1973; 1978 ş.a.; Brukner 1976, ş.a.; Šiška 1976, 116 ş.a.; Săceanu 2007; ş.a.) care, practic, nu se leagă de această civilizație ci mai de grabă de cultura Bodrogkeresztúr. Fazele IIb, IIc şi parte din III au legături cu cultura Tiszapolgár, iar III şi IV cu Bodrogkeresztúr (cimitir la Otrovu Corbului, săpături P. Roman; Roman 1967, 7; 1996; Şimon 1989).

https://biblioteca-digitala.ro

Arhitectura culturii Sălcuța

Aşezările

Aşezările au amplasamente diverse, dar mai ales în zone prielnice pentru agricultură şi creşterea vitelor, practicarea pescuitului, cu izvoare în preajmă şi care puteau fi apărate cu uşurinţă.

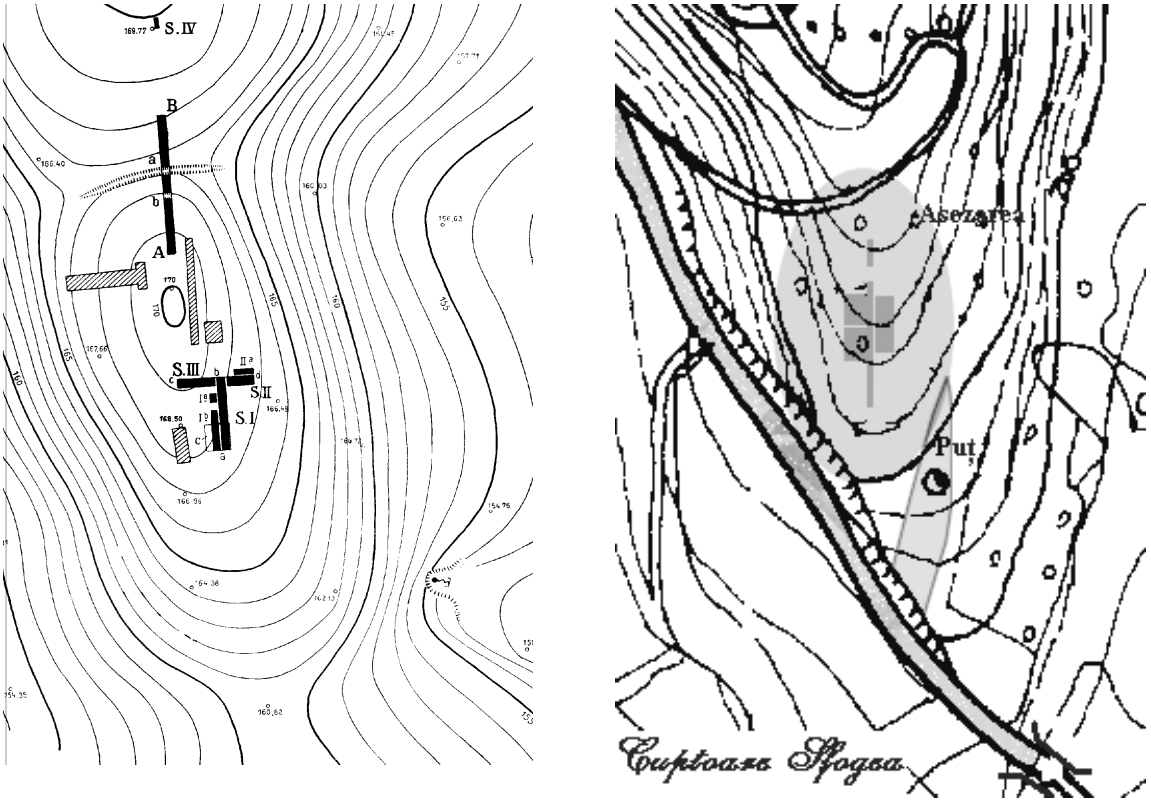

Fig.Vb.3. Aşezări Sălcuța: a) Piscul Cornişorului; b) Cuptoare Sfogea

Multe sunt amplasate pe promontorii, pe maluri de apă sau pe grinduri, adesea înconjurate de apă (Berciu D. 1960, 58; Comşa 1993, 164; IstRom 2001, 161; Radu 2002, 4). Există aşezări de tip tell şi locuiri destul de întinse în peşteri (Berciu D. 1960, 58; 1961, 111-112; Comşa 1993, 164; Petrovszky 1980, 234 şi urm.; Roman 1967, 4; Petrescu 2000, 51-52; Radu 1999, 4; Garašanin D. 1976, 21; Lazarovici Gh. 1978, 26). Pentru aşezările deschise au fost preferate acele forme de relief înconjurate pe trei laturi de zone abrupte, iar zona de contact cu restul terenului reprezintă locul unde erau amplasate fortificaţiile. Deseori aşezările sunt fortificate, cum sunt cele de la Sălcuța şi Cuptoare (fig. Vb.3a-b) cu un şanț, de tipul promontoriu barat (Berciu D. 1939, 45, 50-51;1960, 58; 1961).

La Cuptoare – *Sfogea,* stratigrafia cu mai multe depuneri a aşezării se opreşte la marginea unei mari albieri. Dincolo de această albiere există urme de locuire doar din ultima fază de locuire. Sondajul nu a fost suficient de larg pentru a se depista urmele vreunei palisade. S-ar putea ca în primele etape să fi fost şi un şanț de apărare, iar mai apoi din acest şanț a fost luat pământ pentru construirea vetrelor şi a pereților, structurile de chirpici de aici avînd mari dimensiuni, urme de bârne şi împletituri.

https://biblioteca-digitala.ro

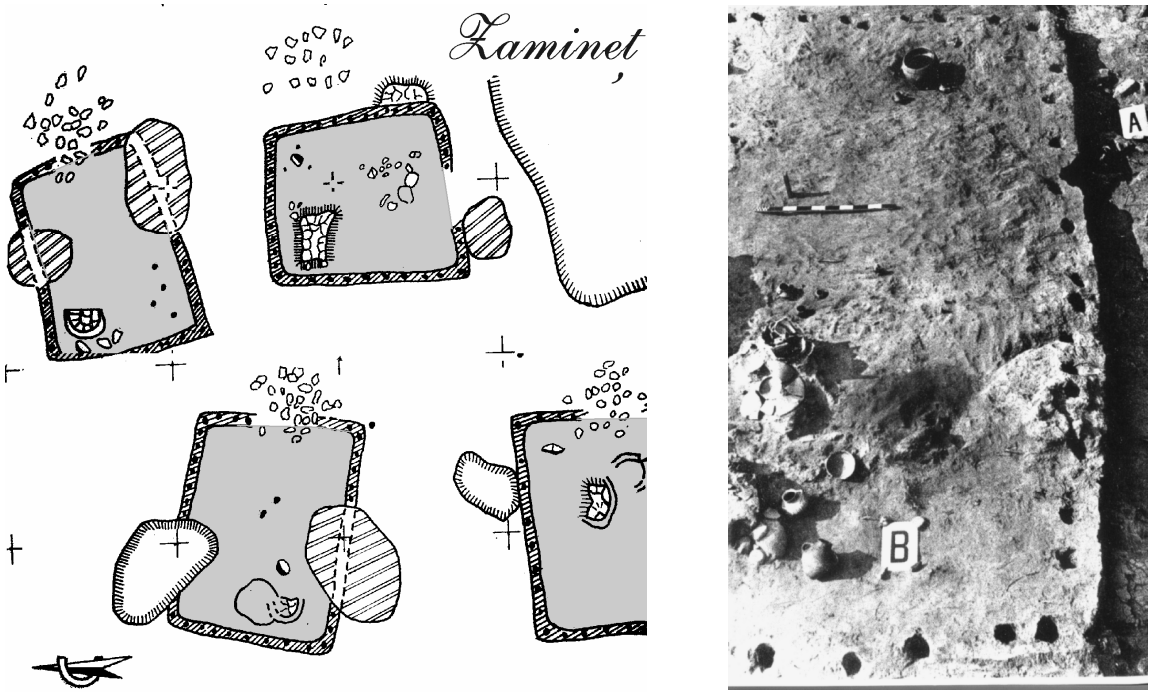

Fig. Vb.4. Zaminetz locuințe cu șanț de fundație și gropi de pari, cu mari cuptoare în interior, după Nikolov, Staneva

Zaminec. Săpăturile de aici au fost efectuate de Bogdan Nikolov şi Roza Staneva (1975). Aşezarea este situată pe un promontoriu, dominând văile învecinate (Nikolov, Staneva 1975, fig. 1).

Pentru dimensiunile aşezărilor, amintim pe cele de la Ostrovu Corbului de circa 2500 m², Sălcuța de circa 5200 m² sau Cuptoare *Sfogea* de circa 800 m².

Locuințele erau orientate EV cu intrarea spre răsărit. Vatra se găsea în partea opusă intrării. În fața intrărilor în locuințe s-au găsit numeroase pietre puse ca prag. În locuințe s-au păstrat numeroase vase întregi şi întregibile.

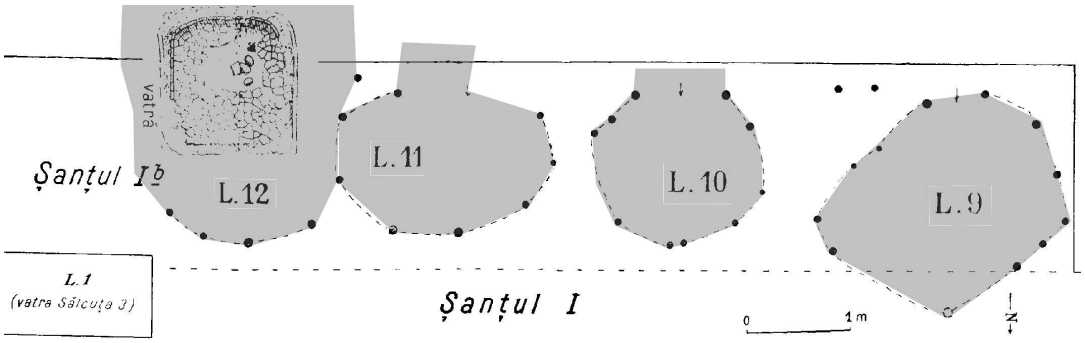

Fig. Vb.5. Sălcuța, complexe după D. Berciu

Multe din aşezări au mai multe nivele de locuire. Astfel de situații sunt menționate pentru aşezarea eponimă de la Sălcuța – *Piscul Cornişorului* (în care nivelurile 2-8 acoperă perioada de timp dintre Săcuța I-IVb: Berciu D. 1961, 163; B erciu et alii 1951, 235-236), Cuptoare – *Sfogea* (Lazarovici Gh. 1979, 172; Radu 1999, 4), Almăjel (Galbenu 1983, 143), Ostrovul Corbului *Botul Cliciului* (Şimon 1989, 109) sau Teliš, lângă Plevna (Gergov 1987, 44).

O stratigrafie cu cinci nivele a fost descoperită în Peştera Hoților de la Băile Herculane (Roman 1967, p. 4). Au fost cercetate trei nivele (A-C), în care locuințele era construite pe acelaşi amplasament. Locuințele sunt dispuse pe rânduri, cu spații de 2-3 m între ele.

https://biblioteca-digitala.ro

O astfel de dispunere a fost sesizată şi în alte aşezări, demonstrând preocuparea pentru organizarea internă a spaţiului. La Sălcuţa, observăm că locuinţele din nivel IIc sunt dispuse pe rânduri la o distanţă mai mică de 1 m, având deschiderea spre sud (Berciu D. 1961, 175). La Ostrovu Corbului, locuinţele sunt dispuse pe două rânduri, având aproape aceeaşi orientare cu axa lungă, NE-SV. În cazul L2, se pare că intrarea era spre sud.

Locuinţele

În cultura Sălcuţa apar atât locuinţe adâncite cât şi de suprafaţă. Bordeiele şi semibordeiele apar în prima fază, iar în cele următoare sunt menţionate locuinţe de suprafaţă de mai multe forme şi colibe (Comşa 1993, 164).

Bordeiele

Sunt puţin descrise. Una din gropile nivelului I (Gr. a) de la Sălcuţa se presupune că a fost folosită ca bordei (Berciu D. 1961, 168). Acestea au profilul albiat (circa 1,4 m lungime pe unul din profile: Berciu D. 1961, fig. 27), dar în cele mai multe cazuri astfel de complexe nu au fost comentate.

Locuinţele de suprafaţă

În literatura arheologică pentru cultura Sălcuţa sunt menţionate atât colibe cât şi locuinţe de suprafaţă propriu zise.

În nivelul Sălcuţa II de la *Piscul Cornişorului* au fost identificate 11 locuinţe numite de D. Berciu „colibe” (Berciu D. 1961, 175) (precizăm că în accepţiunea noastră coliba este locuinţa cu o încăpere şi fără pereţi, sau numai cu un perete opus intrării, cei laterali sunt pereţii acoperişului). Complexele sunt situate la mică distanţă una de alta (între 0,30-1 m).

Unele sunt neregulate ca formă (L2), altele dreptunghiulare (L5), rotunde (L3, L 10) sau ovale (L6, L7, L9, L11). Conturul lor era marcat printr-un număr variabil de gropi de la parii pereţilor (L3, L5, L9 - L12). Numai L6 şi L7 nu aveau gropi de pari. Intrarea era în unele cazuri pe latura sudică, aşa cum s-a observat în cazul L3, L9 şi L11, la ultimele fiind marcată de două gropi de pari situate la 0,50 şi respectiv 1,35 m (Berciu D. 1961, 175).

La Cerăt, într-un tel cu dimensiunile de 100 x 60 m D. Galbenu a preparat 8 locuinţe unele au şanţ de fundare şi uneori un şănţuleţ în exterior, impotriva apelor (sesiunea de rapoarte 1981).

La Ostrovu Mare Km. Dunării 876 I. Stîngă pomenelte trei locuinţe cu vatre de mari dimensiuni de la 0,80 la 1 m (Stângă 1980; p. 642, fig. 1-2)

https://biblioteca-digitala.ro

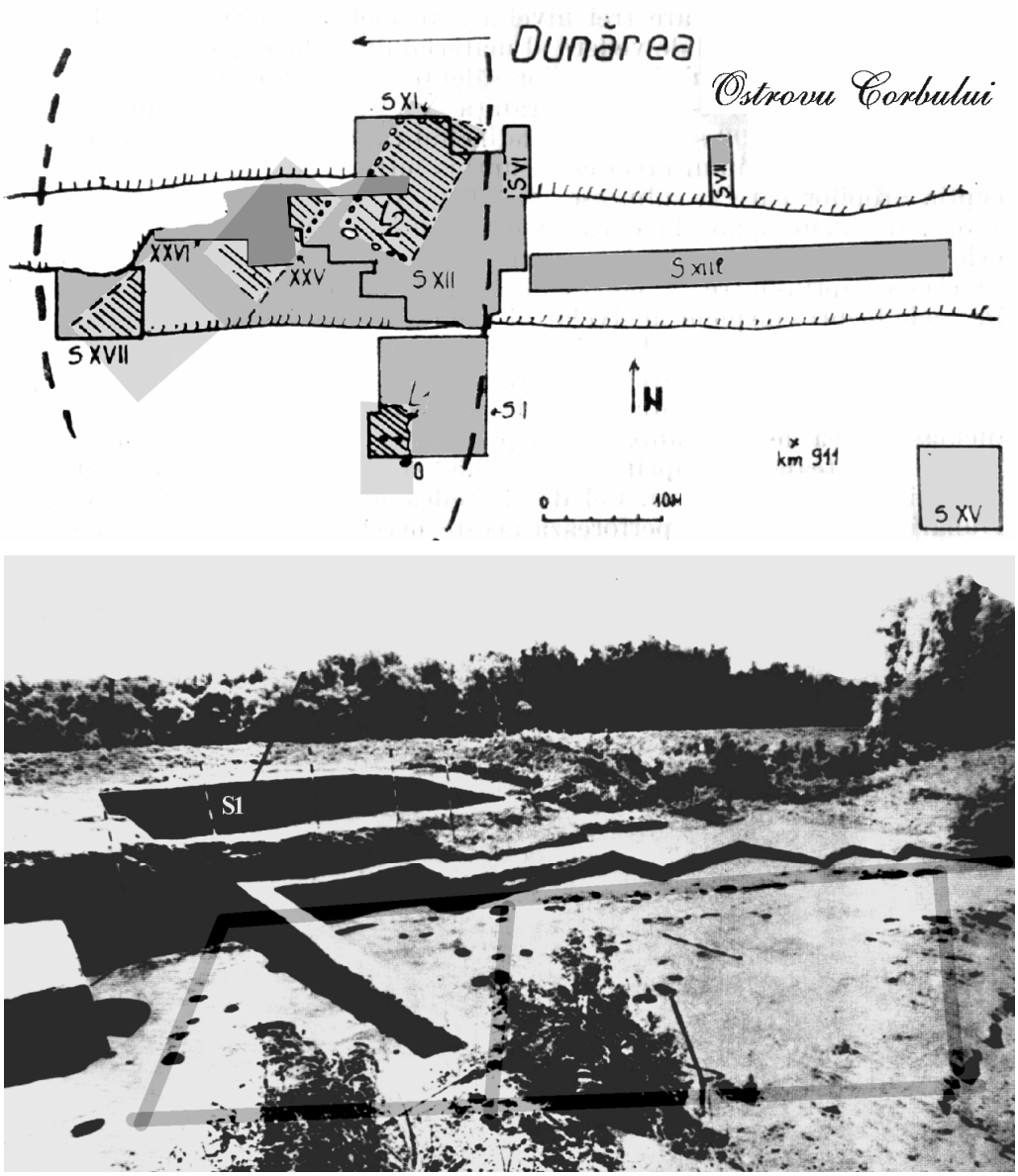

Fig. Vb.6. Ostrovul Corbului

Colibele

Colibele nu erau de dimensiuni prea mari. Cele de formă ovală aveau un diametru de 2 m (NS) x 0,60 m (EV, L9) sau 2,50 x 1,40 m (L 11), (Berciu D. 1961, 175, fig. 30). Ceva mai mare era L3 de 2,70 x 1,70 m, fig. Vb.7a (Berciu D. 1961, 172). Podeaua era din pământ bătut, acoperit apoi cu o lipitură constând din lut şi resturi vegetale, uneori de culoare cenuşie sau roşie, din cauza incendiului care a distrus locuințele.

Două din colibele cercetate (L2 şi L3) au avut probabil şanțuri împrejurul lor, al căror scop era drenarea apei de ploaie.

O locuință care atrage atenția prin dimensiuni şi amenajările interioare este L4 din nivelul III, Fig. Vb7b. Locuința 4, de fapt tot o colibă, cercetată integral, aduce unele informații suplimentare cu privire la acest gen de locuințe, motiv pentru care vom face o scurtă descriere a ei.

https://biblioteca-digitala.ro

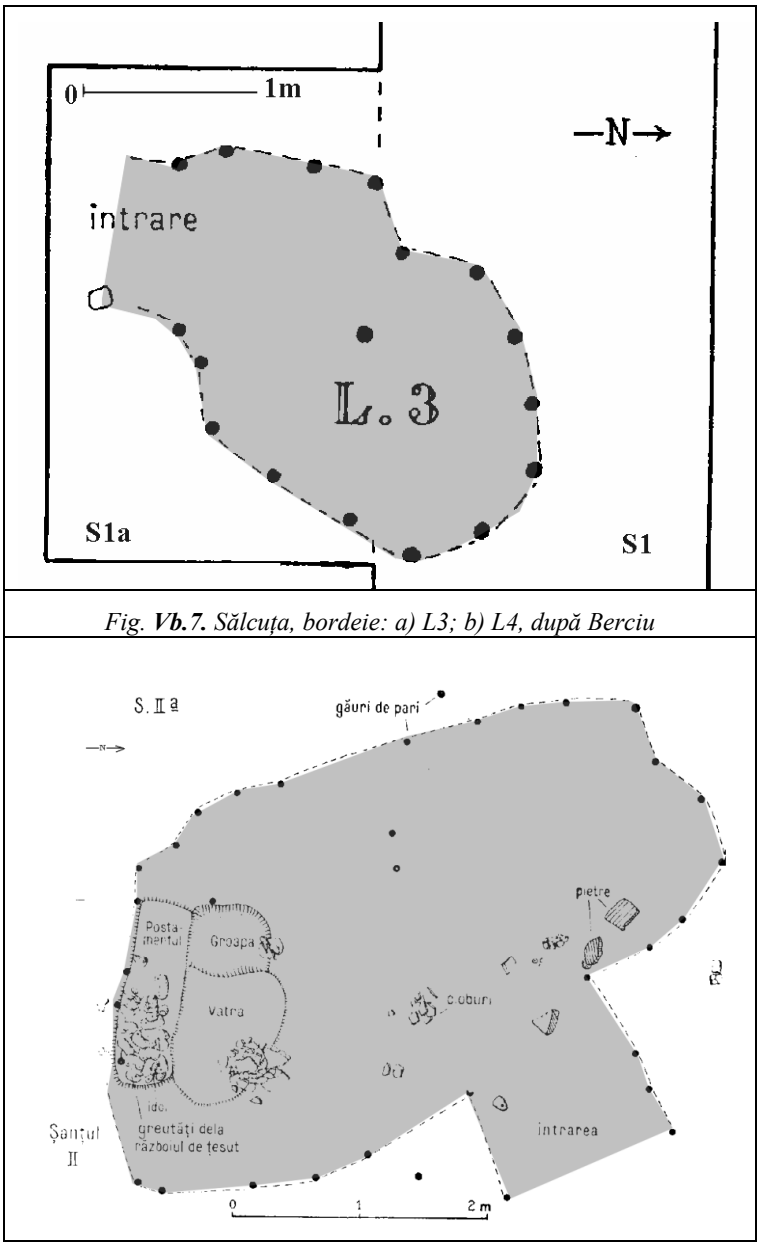

*Fig. **Vb.7.** Sălcuţa, bordeie: a) L3; b) L4, după Berciu*

Avea formă ovală sau dreptunghiulară neregulată, conturul ei fiind determinat pe baza celor 30 de gropi de pari (Berciu D. 1961, 179, fig. 37). Construcţia era orientată NE-SE şi avea un coridor pe latura de est prin care se făcea intrarea în casă. Lungimea casei era de 5 m, iar lăţimea de 3 m pe latura de sud, 2 m pe latura de nord şi 2,8 m în dreptul intrării. Coridorul avea laturi inegale, de 0,90 m pe latura de sud şi 1,40 m pe cea de nord est. Găurile parilor coridorului erau mai mici decât cele ale locuinţei (Berciu D. 1961, 179-180). Înainte de construcţia locuinţei terenul a fost nivelat şi apoi acoperit cu pământ galben, bătut, care formează podeaua. A urmat înfingerea parilor pe amplasamentul respectiv. Pereţii au fost construiţi din scânduri, crăci şi trestii împletite, aşa cum atestă mai multe fragmente de chirpici ars care păstrează astfel de impresiuni (Berciu D. 1961, 179, fig. 38, 39). Pereţii coridorului au fost construiţi după cum afirmă D. Berciu sub forma unui gard de nuiele, acoperit de lut. Două gropi de pari au fost descoperite în afara locuinţei, dar în apropiere de aceasta.

Ca *amenajări interioare* locuinţa prezintă pe latura de sud un postament şi o vatră prevăzută cu groapă. În jumătatea de vest a casei s-au descoperit două gropi de pari, la mică distanţă una de celălaltă, care susţineau probabil o masă sau un scaun din lemn (Berciu D. 1961, 181). Postamentul de pe latura de sud a fost amenajat din pământ galben, pe podeaua casei, după construirea peretelui de pe această latură. Are formă rectangulară, de 1,45 x 0,45 m şi o înălţime de 20 cm (Berciu D. 1961, 180, fig. 40). Latura de sud era probabil încastrată în perete, aşa cum rezultă şi din gropile parilor descoperiţi pe această latură. Pe postament a fost descoperit un depozit format din 28 de greutăţi de lut peste care era un În ce priveşte nivelul IIc, mai multe informaţii avem pentru coliba notată L2 (parţial cercetată), de formă neregulată, de circa 2,70 x 1,70 m. Două gropi de pari, situate la 1 m una de alta marchează intrarea.

https://biblioteca-digitala.ro

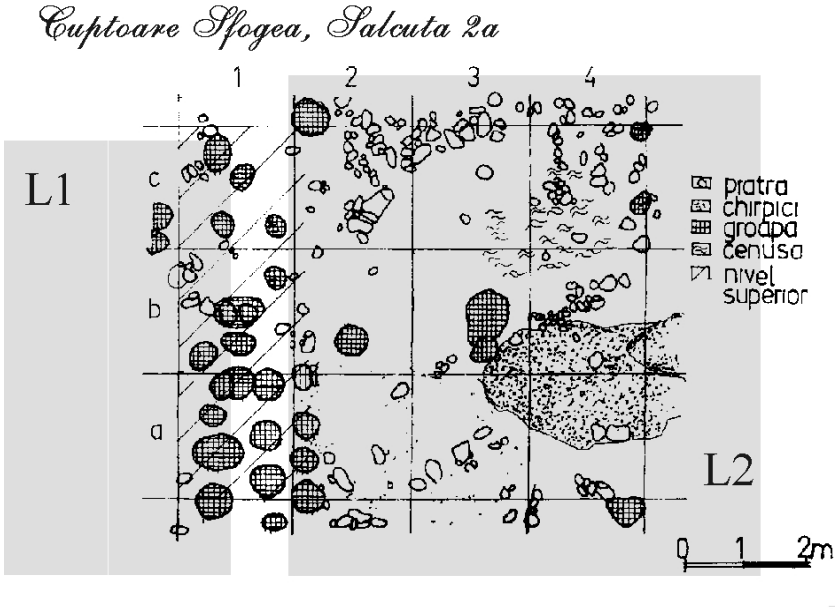

Fig. Vb.8. Cuptoare - Sfogea, locuințe din nivel Sălcuța IIa

Pe latura de vest a fost identificat o parte dintr-un şanț adânc de 70 cm, care probabil înconjura locuința şi servea la scurgerea apei (Berciu D. 1961, 168). Fragmentele de chirpici de la pereții locuinței păstrau amprente de crengi, pari întregi sau despicați şi scânduri. Diametrul parilor întregi era de 6-8 cm. Pereții au fost acoperiți cu una-două tencuieli. Podeaua consta dintr-un strat de lut galben, bătut, peste care s-a aplicat un strat de lut fin, amestecat cu resturi vegetale.

Vatra, de formă ovală (0,95 x 0,80 m), construită pe podeaua casei, se afla în fața postamentului. În partea de vest a vetrei era o groapă aproape rotundă (55 x 65 cm, adâncă de 20 cm), în care sa-u găsit oase de animale, scoici, cenuşă, cărbuni şi un fragment de râşniță (Berciu 1961, 181). Pe marginea de vest a gropii era o groapă de par. Mai multe resturi de vase sparte se aflau pe vatră, în partea opusă gropii. Bucăți de râşniță au fost găsite în partea dreaptă, lângă postament, iar alte două râşnițe întregi (cu fața în jos) şi un zdrobitor erau în dreapta intrării în casă.

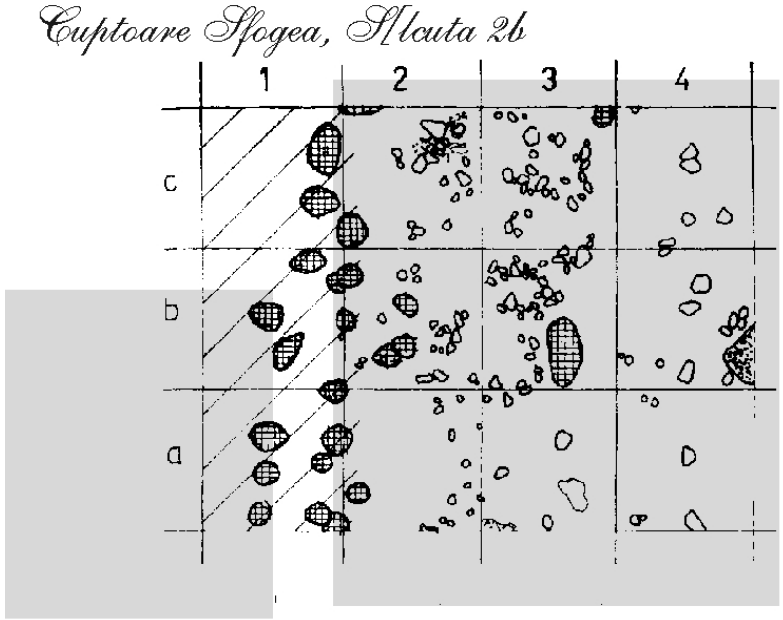

Fig. Vb.9. Cuptoare- Sfogea, nivel Sălcuța IIb

https://biblioteca-digitala.ro

idol feminin (Berciu D. 1961, 180, fig. 41).

Un alt tip de locuință, întâlnit la Sălcuța - *Piscul Cornişorului* are planul *oval* (L3, Fig. Vb.7a; L6-7), forma foarte probabil derivând din bordei; alte locuințe au planul rotund (L11), *neregulat* (L9) sau terminate *cu absidă* (L12), Fig. Vb.5 (Berciu D. 1961, 168-177).

Una dintre locuințe este mai mare (L12), având în centru o vatră sau cuptor semicircular. Asemenea cuptor apare şi la Zanimec (Fig.Vb. 4). În vecinătatea vetrei se aflau zone gospodăreşti constând din vase şi răşnițe. Pereții locuințelor aveau şanțuri de fundație şi gropi mari pentru stâlpii de structură.

După mărimea vetrei din locuința L2 este de presupus că ceea ce s-a săpat din această locuință este partea cu absidă care adăpostrea vatra. După dimensiunile mari ale vetrei pare să fie vorba de o construcție de cult sau cu caracter social. Locuințe cu absidă au fost descoperite la Durankulak, în sudul Dobrogei, în perioada bronzului timpuriu (Todorova 1984, 64-65 şi figurile) şi în Grecia la Sitagroi, „The burnt House" (Renfrew 1986, fig. 8.10-8.11).

Locuințele de suprafață propriu-zise. Informațiile cu privire la acest tip de locuințe provin mai ales din cercetările întreprinse la Ostrovul Corbului, Almăjel şi Cuptoare. Se întâlnesc atât locuințe cu gropi de pari, cât şi locuințe cu şanț de fundație şi gropi de pari.

Locuințe cu gropi de pari. Se foloseau case de formă rectangulară, cu dimensiuni între 30 şi 85 m² (Galbenu 1983, 144; Roman 1987; Şimon 1989, 111; Radu 2002, 38-39; Stîngă 1980). Înainte de construirea caselor se pare că avea loc o amenajare a terenului pe suprafața respectivă. Toate casele descoperite aveau o structură de pari, mai groşi în colțurile casei şi mai subțiri în rest, pe care se amenajau pereții, fie prin împletirea crengilor, fie prin dispunerea orizontală a unor scânduri, peste care se aplicau lipiturile la interior şi la exterior (Galbenu 1983, 144; Şimon 1989, 111; Radu 2002, 38-39).

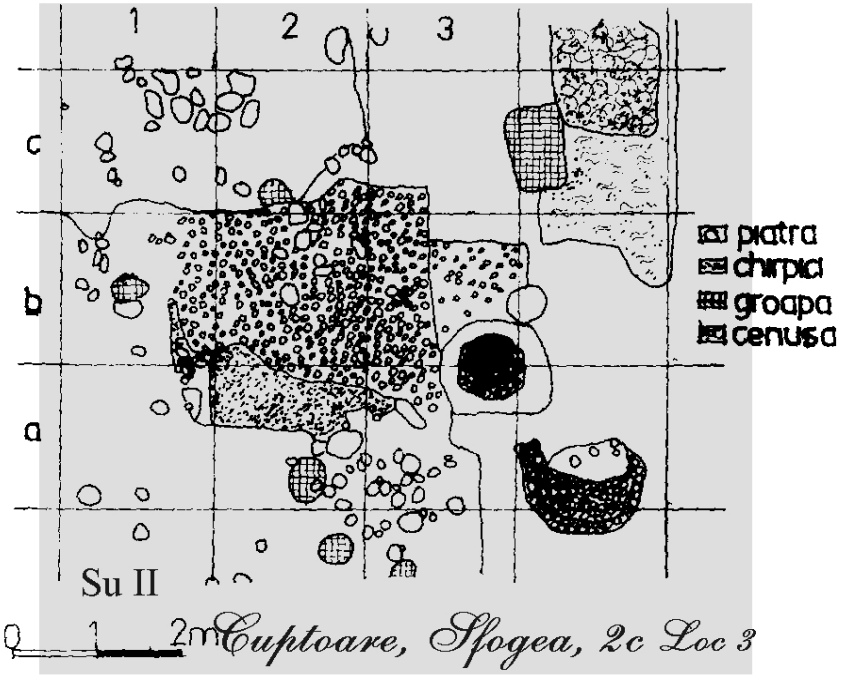

Fig. Vb.10. Cuptoare Sfogea, Louința 3, nivel IIc

Locuințe cu şanț de fundație şi gropi de pari. Într-un singur caz, la Almăjel, stâlpii de la pereți aveau un diametru de 15-20 cm şi erau bătuți într-un şanț de fundație, despre care nu deținem alte date (Galbenu 1983, 144). Pereții erau construiți aici atât pe nuiele cât şi pe scânduri cu o lățime de 10-15

https://biblioteca-digitala.ro

cm. Mai mult, în aceeaşi locuinţă se aminteşte prezenţa unor chirpici rectangulari, modelaţi special, ca şi în cultura Gumelniţa (Galbenu 1983, 144).

Locuinţele de suprafaţă au un plan rectangular (Sălcuţa, L5), cu podeaua din lut bătut (Sălcuţa: Berciu 1960, 58; Cuptoare *Sfogea*: săpături Lazarovici Gh.; Radu 2002, 39; Comşa 1993, 164). Într-un singur caz, o parte a unei locuinţe de la Cuptoare avea o platformă din pietre mărunte, acoperite parţial cu chirpici (Radu 2002, 39). Pereţii sunt din bârne masive. Adesea au în interior o vatră cu două-trei straturi de lutuire şi una-două încăperi. Multe din locuinţele de mici dimensiuni se consideră că aparţin familiei pereche (Berciu D. 1960, 237-238).

Cele mai bune analogii pentru locuinţele patrulatere de la Cuptoare - *Sfogea* şi cele de la *Ostrovu Corbului* sunt la Zaminetz (fig. Vb.4), în nordul Bulgariei (Nikolov, Staneva 1975, fig. 4-8). La Gradešnica, pe baza imaginilor publicate de B. Nikolov, considerăm că este vorba de locuinţe cu podeaua suspendată pe piloţi, podelele având mai multe straturi de lipituri, ca la Parţa (Nikolov 1974, fig. 24) sau ca cele din cultura Petreşti (vezi şi mai sus ***s.v. cultura Petreşti*** şi bibl.).

Dimensiunile locuinţelor

La Sălcuţa *Piscul Cornişorului,* locuinţa 2, de formă oval neregulată, avea dimensiunile de 2,7 x 1,7 m; locuinţa 9 avea 2 x 2,2 m; pentru locuinţa 11, D. Berciu dă dimensiunile de 2,5 x 1,4 m. Părerea noastră este că la aceste dimensiuni fie era un antreu, fie o colibă. Având în vedere dimensiunile foarte mari ale vetrei din L12, aceasta pare mai degrabă o încăpere.

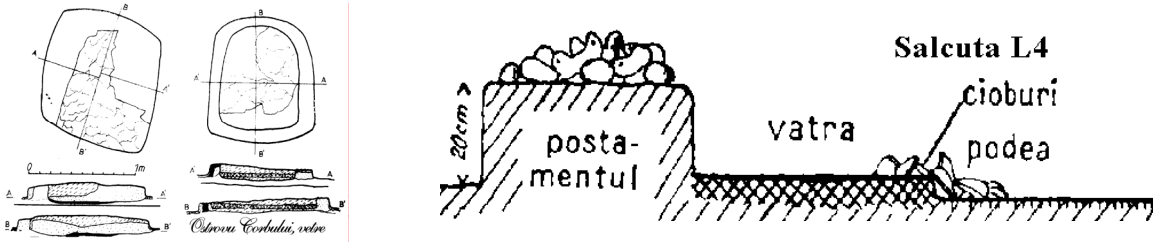

Fig. Vb.11. Vetre: a) Ostrovu Corbului, după Şimon; b) Piscul Cornişorului, L4, după Berciu

La Ostrovu Corbului – *Botul Cliciului* (Şimon 1989, 109 -111), judecând după gropile de stâlpi, locuinţele de suprafaţă sunt de forma aproximativ rectangulară. Suprafaţa pe care se întind resturile de chirpici sunt între 30 m² pentru L1 şi 85 m² pentru L2 (aceasta avea, foarte probabil, mai multe încăperi) (Şimon 1989, 109-111).

Elementele de construcţie

Pereţii

Locuinţele erau construite din bârne înfipte vertical, iar pereţii erau drepţi sau curbaţi, formând locuinţe ovale, poligonale sau chiar rectangulare.

Pereţii erau formaţi din pari şi bârne, între care se realiza o împletitură din nuiele şi crengi după cum rezultă din impresiunile de pe chirpici (Fig. Vb.12). Diametrul parilor era de 6-8 cm şi dimensiunile bârnelor de minim 6 x 8 cm (Fig. Vb.13b). Peste structura lemnoasă a peretelui, se aplica un strat de chirpici, peste care s-au găsit fâţuieli (Berciu D. 1961, 180, fig. 38).

https://biblioteca-digitala.ro

Podeaua

Podeaua locuinţelor era realizată din lut bătut având mai multe lipituri (Sălcuţa L2, Cuptoare Sfogea locuinţa din SI, nivel b, Radu 2002, 39). În suprafaţa C, din nivel Sălcuţa IV au fost semnalate mai multe podele de la câteva complexe (cel puţin două locuinţe cu câte două încăperi sau anexe, după cum ni se pare nouă). D. Berciu consideră că era, poate, o singură locuinţă cu mai multe vetre (Berciu D. 1961, 182-184, fig. 42-43).

Intrarea era marcată de două gropi de par (situaţie întâlnită şi la locuinţele 3, 4b, 10 de la Sălcuţa).

Şanţuri. Uneori în vecinătatea locuinţelor s-au găsit şanţuri pentru drenarea apelor pluviale (Berciu D. 1961, 168, fig. 28) sau aveau poate altă funcţionalitate.

Amenajările interioare

Cele mai importante elemente de arhitectură interioară în cultura Sălcuţa sunt vetrele, cuptoarele şi spaţiile amenajate pentru râşnit, alături de numeroase vase, aşezate direct pe podea. În cultura Sălcuţa sunt întâlnite vetre de mari dimensiuni şi cu mai multe nivele de refacere, constituind o caracteristică a arhitecturii acestei civilizaţii.

Vetrele. O vatră dreptunghiulară (1,50 x 1,40 m), cu colţurile rotunjite, Fig. Vb.13, înaltă de 34 cm faţă de podea, aşezată pe un postament realizat din pământ bătut este menţionată în L12 la Sălcuţa (Berciu D. 1961, 177, fig. 36). Vatra avea o gardină înaltă de circa 4 cm, iar gura era spre nord. În apropierea vetrei şi peste ea s-au descoperit patru zdrobitoare, iar alături de vatră, un vas mare de provizii (Berciu D. 1961, 177).

O vatră cuptor, cu două niveluri, a fost descoperită în una din locuinţele de la Almăjel. Era rectangulară, cu colţurile rotunjite, de 1 x 0, 95 m. Pe trei din laturile sale vatra avea o gardină înaltă de 5-6 cm. În prima etapă vatra era simplă, fără gardină şi de dimensiuni mai mici. În etapa următoare vetrei i s-a mărit suprafaţa şi i s-a adăugat gardina după refacere (Galbenu 1983, 144). În apropierea peretelui de nord a locuinţei, în faţa vetrei (situată pe latura de est), pe o suprafaţă de 1 m² a fost descoperit un depozit alcătuit din 31 de greutăţi de lut pentru războiul de ţesut, aşezat poate pe o poliţă. În apropierea acestui depozit mai sunt consemnate şi cinci râşniţe din pietre de mici dimensiuni şi subţiri (Galbenu 1983, 146), demonstrând existenţa aici a unui complex de râşnit.

Uneori vetrele erau pe latura de est a casei (Galbenu 1983, 144). Într-un singur caz, în L2, la Ostrovul Corbului *Botul Cliuciului,* Fig. Vb11a, s-au descoperit două vetre la o distanţa de circa 2,20 m una de alta (sau o vatră şi un cuptor: Şimon 1989, 111). Prima vatră, de formă rectangulară (1,25 x 1 m, înaltă de 10 cm), avea gardină. Cea de a doua vatră, patrulateră (1,22 x 1,10 m), cu laturile uşor arcuite, construită pe un pat de pietricele şi humă, a fost reamenajată după un timp. Vetre amenajate în gropi puţin adânci, constând din mai multe straturi, de lut, cioburi, chirpic, pietre mari şi mici, de formă rectangulară au fost descoperite şi la Cuptoare *Sfogea* (Radu 2002, 41).

Spaţii amenajate pentru râşnit. La Sălcuţa, în L11, în dreapta intrării, pe un strat de pământ gros de 4-5 cm, lung de 65 cm şi lat de 30 cm, erau două râşniţe şi un frecător (Berciu D. 1961, 176- 177). În aceeaşi locuinţă mai este menţionată o piatră (12,5 x 7, 5 cm), folosită poate pentru prelucrarea uneltelor sau la prepararea lutului de modelat vase (Berciu D. 1961, 177).

Funcţionalitate. În aceeaşi aşezare, în L5, din faza Sălcuţa II, a funcţionat un atelier pentru prelucrarea coarnelor de cerb şi tot aici era şi un război de ţesut cu opt greutăţi de lut ars (Berciu D. 1961,

https://biblioteca-digitala.ro

172). Un suport mare de frigare, de formă conică a fost descoperit în interiorul aceleiaşi locuinţe. Tot în legătură cu funcţionalitatea vetrei trebuie puşi şi căţeii de vatră (fig. J) (Berciu D. 1961, 172, fig. 75/5).

În partea de nord vest a L2, la Ostrovul Corbului *Botul Cliuciului*, este menţionată o groapă ovală ce cobora în trepte, unde poate se păstra un vas de provizii (Şimon 1989, 111).

În locuinţa 4 de la Sălcuţa mai sunt amintite câteva râşniţe descoperite atât lângă bancă cât şi în dreapta intrării. Aceasta ne aminteşte de imaginea din macheta de sanctuar de la Popudnia. Banca sau postamentul se afla în spatele vetrei de formă ovală. Vatra avea dimensiunile de 0,8 x 0,95 m, pe ea au fost descoperite câteva vase, iar pe marginea de vest a vetrei era o groapă (Fig. Vb.12) cu dimensiunile de 0,55 x 0, 65 m, adâncă de circa 20 cm, foarte probabil o groapă de cenuşă. Vatra şi groapa erau în faţa postamentului, care se găsea lângă peretele de sud.

Cele mai apropiate analogii pentru arhitectura locuinţelor şi cuptoarelor sunt cele din sudul Dunării, de lângă Ruse, de la Zaminec (Nikolov, Staneva, 1975, fig. 4-8)

Arhitectura religioasă

Despre arhitectura religioasă din cultura Sălcuţa sunt foarte puţine referiri. În nivelul Sălcuţa III din aşezarea de la *Piscul Cornişorului*, în locuinţa 4, situată în marginea de nord a aşezării (la NE de centru) a fost descoperită o bancă pe care se afla un idol şi 28 de greutăţi de lut.

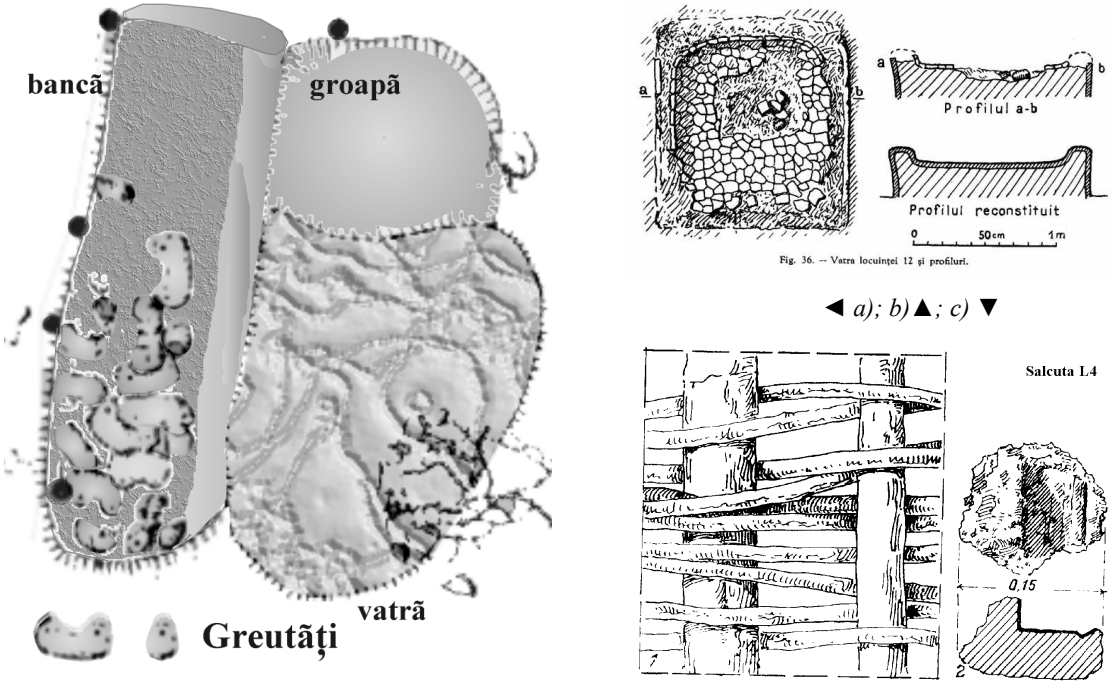

Fig. Vb.12. Sălcuţa: a) L4; b) vatra din L12; c) structură de perete din L4

Banca (sau postament, la Berciu) era de formă dreptunghiulară, avea dimensiunile de 1,45 x 0,45 şi înălţime 20 cm. Postamentul era din lut galben nears, construit după ridicarea peretelui. Pe el au fost descoperite **28 de greutăţi de lut** (în formă de bucraniu şi conice) şi o statuetă feminină (Berciu D. 1961, 169, fig. 37, 41).

Nu putem să nu remarcăm prezenţa băncii şi a idolului (Berciu D. 1961, fig. 153/1, 158/1), precum şi ***a numărului de 28*** greutăţi de lut. Din acestea, ***5*** sunt conice (Ibidem, fig. 73/1-2, 74/2, 75/4, ultima cu alveolă pe creştet), ***16*** sunt în formă de şa (bucraniu după noi: ***3*** **piese,** *Ibidem,* fig.

https://biblioteca-digitala.ro

76/1-2, 77/3, 78-1), ***4 piese*** în formă de „şa" sau suport de cap (*Ibidem* 77/1-2, 78/2-3, 79/1-2; *Ibidem* fig. 76-77, 78/2-3), ***6*** sunt prismatice (***5*** piese întregi, una fragmentară: *Ibidem* 75/2-3, 78/2-3, 79), iar altul aminteşte forma idolilor perforaţi sau gen orantă (*Ibidem* fig. 78).

Idolul, situat pe marginea de est a băncii, situat deasupra celorlalte piese, are faţa stilizată în *bec d'oiseau,* braţele sunt abia schiţate şi în mod voit a fost modelat primitiv.

Numărul pieselor menţionate se leagă de o numerologie sacră, întâlnită şi în Sanctuarul 2 de la Parţa (vezi mai sus) unde au fost doar câte 7 greutăţi. Aici formează ciclul de 4 x 7 = 28. Acelaşi ciclu de 4 x 7 = 28 piese, apare în locuinţa 18 de la Baltă Sărată (Vinča B1: Lazarovici Gh. – Petrescu 2001; 2002). Un număr de 7 greutăţi apar şi în alte sanctuare, tot pe bănci de lut, în aşezarea de epoca bronzului de la Sălacea, cultura Otomani (Ordentlich I., Chidioşan N. 1975).

Atrage atenţia şi scheletul unui copil de 4-5 ani descoperit în unul din cele şase cuptoare de pâine de la Curmătura; scheletul era aşezat cu faţa în jos pe un streat de cenuşă şi avea ca ofrande coarne fragmentare de bovideu şi cinci melcişori (Nica, Caslaru 1983, 8-16; Pătroi web).

Fig.Vb.13. Vase Sălcuţa : a) Cuptoare – Sfogea din puţ; b) Băile Herculane – Grota Hoţilor

Fortificaţiile şi altele

Aşezarea de la Sălcuţa – *Piscul Cornişorului,* este pe un pinten orientat V-E, iar în şaua acestui pinten, pe latura de vest au fost identificate două şanţuri de apărare, aflate la distanţă de 4,50 m unul de altul (Berciu D. 1961, 161-164, fig. 24, 26) şi un val în spatele lor; aceste amenajări au fost ridicate după faza Sălcuţa IIa (Fig. Vb.3a), (Berciu D. 1961, 164, fig 27). În profilul şanţului se observă perioade de refaceri (Ibidem, fig. 24, 26-27). Lăţimea şanţului din exterior **a** era de 2,5 m, iar a celui din interior **b,** de 2 m. Din studiul profilului publicat de D. Berciu rezultă că prima fază a şanţului „a" avea adâncimea de 2,2 m, iar în faza a doua a fost adâncit mai mult, având circa 3,2 m. Şanţul „b" în a doua fază avea adâncimea de 2,5 m. În ceea ce el numeşte pământ viu, este inclus şi valul din interior. Se presupune că un astfel de sistem de fortificaţie era amplasat şi pe latura de est.

La Cuptoare *Sfogea* situaţia pare a fi similară, în şaua ce desparte promontoriul se observă urmele unui şanţ lat, din păcate nesondat. În exterior locuirea sălcuţană continuă în etapele târzii. Aşezarea de la Reşca, din faza Sălcuţa III are un val de apărare, posibil şi şanţ (Roman 1978, p. 217).

https://biblioteca-digitala.ro

Puțul

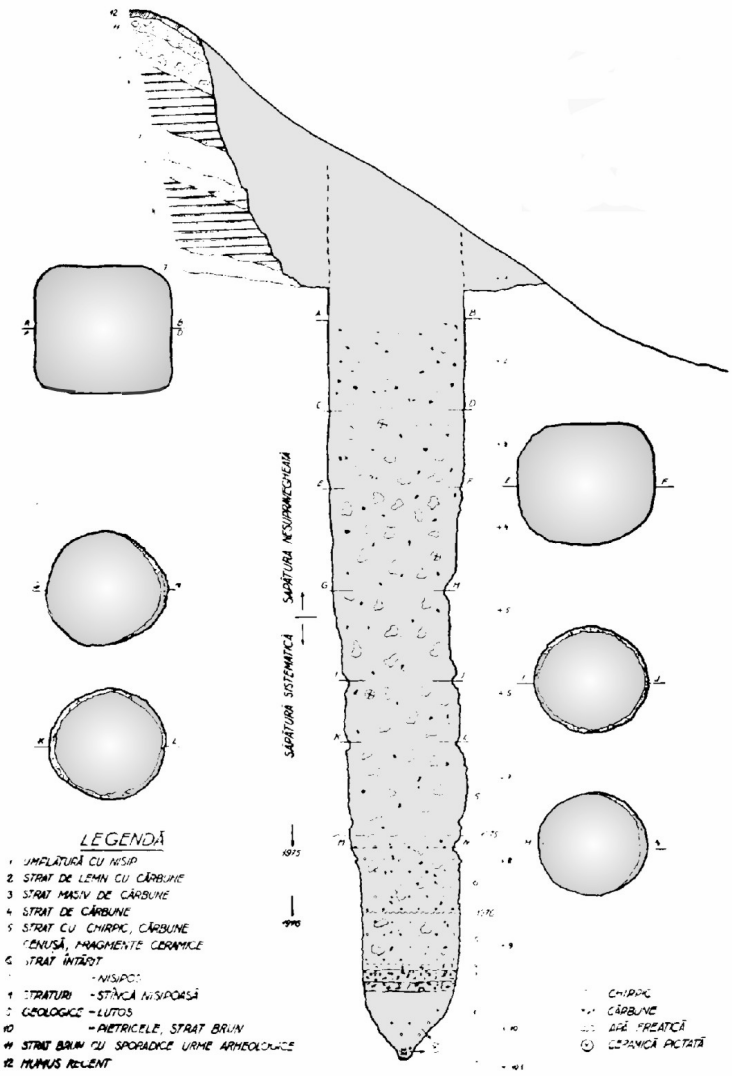

Fig.Vb.14. Cuptoare Sfogea, puțul din nivelul Sălcuța IIa

La Cuptoare – *Sfogea*, în faza Sălcuța IIa, pe panta de sud a dealului (spre pârâul din vecinătate situat astăzi la circa 30 m) a fost săpat un puț adânc de circa 10, 5 m de la nivelul stratului de cultură; diametrul puțului variază, îngustându-se spre fund, unde atinge nivelul apei freatice (fig. Vb.14).

Pe fundul puțului, într-o mică adâncire se afla o depunere votivă. Această depunere consta dintr-o amforetă pictată (fig. Vb.13a), datând din faza Sălcuța IIa, două lame de silex frumos retușate şi două unelte din corn de căprior. Pe fund şi în umplutura puțului s-au găsit mai multe fragmente de vase din etapa IIb, ceea ce arată că puțul se astupă după această vreme (Lazarovici Gh. 1979, 194, pl. XXVIA-C).

Vasul de pe fund este o ofrandă depusă în „inima" izvorului, obicei practicat şi astăzi în multe din satele bănățene. Celelalte obiecte sunt legate tot de practici magico-religioase.

Puțul de la Cuptoare are analogii la Parța, în nivelurile 7c şi 5 unde au fost semnalate trei puțuri (Lazarovici Gh. et alii 2001, **PI.1**, 219, 179, G9; **PI.2,** pl. 85/3-4), (mai sus, ***s.v.*** *cultura Banatului* fig. 52), în descoperirile de la Hăbăşeşti şi respectiv Truşeşti (vezi capitolul referitor la Cucuteni). Analogia cea mai apropiată este cu puțul săpat după dărâmarea Sanctuarul 2 de la Parța (Lazarovici Gh. et alii 2001, 174, fig. 139).

Fig . Vb.15. Cuptoare Sfogea, amforă cu urme de pictură Sălcuța II; b) Rogova amforă Sălcuța III

https://biblioteca-digitala.ro

Piesele de metal pot proveni de la distanțe mari, dar cele mai apropiate surse sunt dele de la Baia de aramă, dovadă fiind obiectele de la Rugova se sunt în zonă, dar cele mai celebre, cu exploatări miniere sunt de la Rudna Glava, cum am mai arătat, provenite din cercetările lui B. Jovanović şi a colaboratorilor săi.

Fig. Vb.16 piese de metal c. Sălcuța Cuptoare	*Rugova*

Zonele cu eploatări miniere din regiunile noastre nu au fost explorate sistematic de către arheologi din țara noastră.

https://biblioteca-digitala.ro

c) Cultura Gumelnița

Cultura face parte din complexul Gumelnița – Karanovo VI (Kodjadermen).

În spațiul balcanic, în a doua jumătate a mileniului V B. C. se întâlneşte o mare civilizație, care se întinde de la Delta Dunării la gurile Mariței, pe ambele maluri ale celor două fluvii şi mult în adâncime, dincolo de ele şi în Tracia de vest – este vorba de Gumelnița – Karanovo VI (Kodždermen). Înspre vest, Gumelnița – Karanovo VI se învecinează cu Sălcuța – Krivodol – Bubanj Hum.

Fig. Vc.1. Complexul Gumelnița – Kodžadermen şi sursele de cupru şi aur

Originea

Cultura Gumelnița face parte dintr-un mare complex balcanic. La baza ei se află influențe externe egeo – anatoliene, la care se adaugă contribuția fondului local de tip Hamangia III-IV, Boian IV, ca şi elemente din alte civilizații din zonele sudice, toate acestea determinând şi apariția unor grupe locale. Amplele săpături arheologice din Bulgaria au contribuit în mare măsură la înțelegerea şi reconstituirea arhitecturii acestui complex cultural. Cercetările mai noi de la Hârşova şi din alte aşezări (Borduşani, Vităneşti, Bucşani, Pietrele) în curs de derulare, vor aduce noi date cu privire la acelaşi aspect.

La sud de Dunăre în Dobrogea şi mai în sud, **cultura Kodždermen** se dezvoltă pe baza grupelor Marica în centru, ca şi pe o parte din Poljanica în NE Bulgariei (în partea de vest se întinde cultura Sălcuța – Krivodol).

Variante regionale

Există mai multe variante regionale, determinate aşa cum am arătat de fondul local anterior, sau de diferite influențe sudice. S. Marinescu-Bîlcu aminteşte patru variante (1, varianta nord dunăreană; 2, dobrogeană; 3, sud balcanică; 4, Stoicani - Aldeni: Marinescu-Bîlcu 2001). Recent, V. Voinea s-a referit la aceleaşi variante, aducând un surplus de informații (Voinea 2005, 22-24). Conform autoarei menționate, varianta sudică cea mai timpurie, apărută ca rezultat al sintezei Marica cu implusuri din Macedonia de est, cuprinde Tracia de nord (tellurile Azmak, Stara Zagora, Karanovo, Sadievo, Bikovo, Drama, Ezero, Djadovo, Korilovo, Madreč, Ratcheff, Čatalka, Jambol Marčeva: Voinea 2005, 22). Elemente de acest tip apar până în sud-vestul Bulgariei (Dolnoslav, Junacite, Meckjur, Banjata); Dikili Tash este încadrat în acelaşi areal. Varianta nordică, este văzută ca un element catalizator al interacțiunii influențelor sudice din prima variantă, cu fondul anterior Boian III-IV, Marica III-IV,

https://biblioteca-digitala.ro

Polianica III-IV (Voinea 2005, 22). Arealul acesteia este reprezentat de aşezările de tip tell din nord-estul Bulgariei (peste 240: Vinica, Ovčarovo, Razgrad, Poljanica, Radingrad, Nevsky/Sultan, Salmanovo, Smadovo, Targovište etc.), de cele situate de-a lungul Dunării şi a afluenților ei în Câmpia Română, limita vestică oprindu-se pe Olt (Ipoteşti "La Conac", Orlea „Grindul lui Muşat"), iar cea nordică atingând Subcarpații de curbură (Voinea 2005, 22, exemplu Târgşor: Popescu et alii 1959; 1961). După V. Voinea, *varianta dobrogeană* cuprinde Dobrogea interioară (manifestată în zona Dunării la Hârşova, în L9 din Gumelnița A1 cu tradiții Boian şi Cernavodă) particularizându-se prin menținerea unor tradiții Hamangia şi sudice în ceramică, iar cea *vest-pontică* se referă la zona de litoral (Voinea 2005, 23), care în teritoriul românesc caracterizează aşezările din zona litoralului cam până în dreptul Histriei (Ibidem 78). Aspectul cultural Varna, definit inițial ca o cultură de sine stătătoare (Todorova 1971, 64-75; contestată de mai mulți cercetători români: Şimon 1983 accepta existența unui facies local în jurul lacului Varna, datorat fondului anterior Hamangia şi Sava; Voinea 2005, 26 consideră că Varna I = Hamangia IV + influențe sudice; Varna II-III = Gumelnița A2/B1) se încadrează în această ultimă variantă *vest-pontică* Fig. Vc.2, 7, (Todorova 2007, evaluează durata acestuia în intervalul 4400-4200 B.C.) ce se dezvoltă pe baza culturii Sava, având puternice elemente Hamagia. Aspectul local Stoicani – Aldeni (-Bolgrad), va fi tratat integral la sfârşitul prezentării pentru Gumelnița.

În arealul acestui complex, se cunosc sursele de cupru de la Ai Bunar (la sud de Sliven), Hristene (în apropiere de Azmak), Rachitnica (20 km V de Ai Bunar), Tâmnianka (Voinea 2005, 20 cu bibliografia) şi Altântepe (în Dobrogea). Cercetări recente efectuate de colegii bulgari împreună cu cei germani, au dus la identificarea unor noi surse de cupru pe litoralul Mării Negre, la Prochorovo şi Medni Rid (Pernicka et alii 1997, 136, 141, 144).

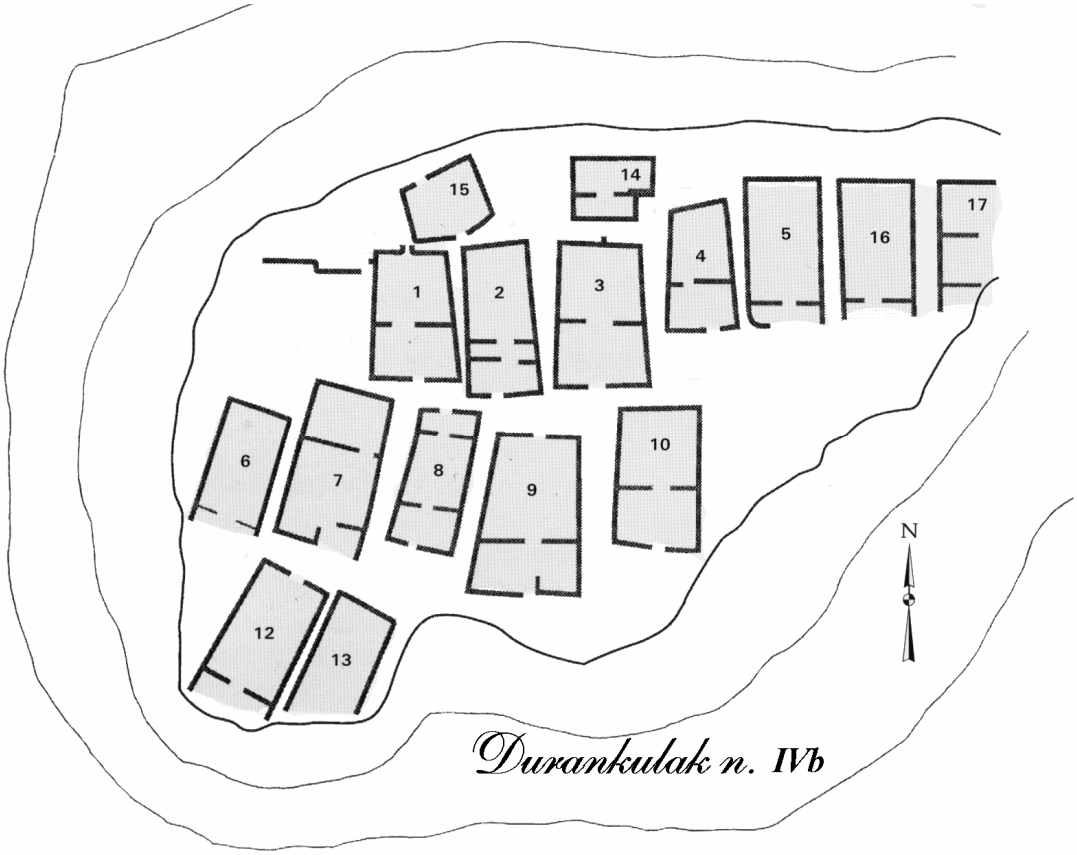

Fig. Vc.2. Durankulak, aspectul Varna, nivel IVb, după Todorova

https://biblioteca-digitala.ro

Răspândirea (Fig. Vc.1)

La nord de Dunăre, aria cuprinde Muntenia, estul Olteniei, sud estul Moldovei şi Dobrogea, iar la sud de Dunăre, comunitățile ajung până în Tracia bulgară, greacă (Dikili Tash, Paradimi) şi poate, turcă. Cercetări mai importante în arealul românesc sunt cele de la Hârşova, Căscioarele, Gumelnița, Vidra, Sultana, Bordușani.

Evoluția, cronologie, stratigrafie

Periodizarea internă cunoaşte trei etape: Gumelnița A1 (în lucrarea recentă referitoare la cultura Gumelnița, V. Voinea menționează 40 de situri în România cu astfel de nivele: 2005, 132-134), A2 (etapa veche; circa 41 situri, Voinea 2005, 132-134) şi B, etapa târzie [B1 (19 situri: Voinea 2005, 132-134); B2 ridică încă probleme, Marinescu-Bîlcu 2001)]. Dacă în prima etapă persistă încă multe elemente legate de evoluțiile anterioare, se consideră că în etapa A2 are loc o uniformizare culturală, sesizată în formele şi decorul ceramicii (Voinea 2005, 76). Din păcate schimbări climatice importante [ridicarea mediei temperaturii anuale, exploatarea extensivă a fondului forestier, ridicarea nivelului Mării Negre ce a modificat o mare parte din teritoriul ocupat de aceste comunități.

(Draganov 1995; Glicherie 1982; 1983; 1985; 1998; Panin 1983; Ryan 1997; Nandriş 1978; Voinea 2005, 28; Todorova 2007), aridizarea solului], pătrunderea unor comunități răsăritene (Cernavoda I: Popovici, Haşotti 1988-1989, 293; Voinea 2005, 28, 76), ca şi extinderea teritoriilor ocupate de comunitățile Cucuteni şi respectiv Sălcuța, determină micşorarea arealului acestei culturi în etapa B1 şi retragerea comunităților rămase în zona de nord-vest spre zona Subcarpaților.

Datele de cronologie relativă arată sincronismul culturii Gumelnița cu Precucuteni II târziu, Precucuteni III şi cu fazele timpurii ale culturilor Cucuteni, Petreşti şi Sălcuța (Comşa 1972, 17; Vl. Dumitrescu 1964; Vl. Dumitrescu, Marinescu-Bîlcu 2001, 122-123; Harțuche 1980a; Lăzurcă 1984; Haşotti, Wisoşenski 1984; Marinescu-Bîlcu 1974, 131, 135; 1976, 347; 1978; 2001; Pandrea, Vernescu 2005, 264-265; Petrescu-Dîmbovița 1953, 16-17; Popovici, Haşotti 1988-1989; Roman 1963, 34, 45; Slavčev 2005, 165; Voinea 2005, 74-76; ceramică tip Cucuteni „C", de origine răsăriteană apare în cele mai timpurii aşezări gumelnițene, la Hârşova, Carcaliu, Năvodari: Popovici, Haşotti, 1988-1989; Lăzurcă 1984; Marinescu-Bîlcu et alii 2000-2001; Voinea 2005, 74-76; Pandrea, Vernescu 2005, 275 consideră Gumelnița A1 anterioară Precucuteni III, la nivelul trecerii de la Precucuteni II la Precucuteni III).

Legăturile acestei civilizații conduc spre descoperirile Troia Ia sau mai vechi pentru Gumelnița A şi Troia Ib pentru etapa B. Legăturile cu Vinča se plasează mai ales la nivelul fazelor Vinča C2-D2** .

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vc.3. Tellul de la Pietrele Măgura Gorgana, după S. Hansen

În plastica culturii Gumelnița se observă influențe vinciene (în formă şi decor), de tip Rast evoluat - Gradešnica (mai ales în decor) ş.a. Nu trebuie uitate legăturile cu idolii de tip thessalian sau *en violon* (cu gaură pentru capete de piatră), piese descoperite la Gumelnița şi Sultana *. Pe baza datelor radiocarbon şi a sincronismelor cu alte civilizații, cultura Gumelnița evoluează probabil în intervalul 4.600 – 3.900 B. C. (Mantu 1995, fig. 2; Görsdorf, Bojadžiev 1996, fig. 1).

In Fig. Vc.4 am redat datele C14 pentru cultura Gumelnița de pe teritoriul României, din care am eliminat cele care aveau o marjă de eroare de peste ± 100. Mulțumim colegului Dragomir Popovici pentru informațiile cu privire la datele de la Hârşova (pentru aceeaşi stațiune am folosit informații şi din Haşotti 1998, 101).

In Fig. Vc.5-6 se regăsesc datele C14 pentru siturile Karanovo VI de la Azmak (orizonturile IV.1-3), Ezero (tellul Dipsis: orizonturile II.14-16), Ovčarovo (orizonturile 8-13) (Gorsdorf, Bojadjiev 1996, 133, 135-136, 144), Goljamo Delčevo (orizonturile 17-5), Smjadovo (7 orizonturi), Hotnica (orizontul 1), Bikovo (orizont 3), Dolnoslav (orizontul 1), Banjata (tellul Banjata de la Kapitan Dimitrievo, nivel V), (Gorsdorf, Bojadjiev 1996, 146-149). Karanovo VI se apreciază că evoluează în intervalul 4450-4000 B.C. (Görsdorf, Bojadjiev 1996, fig. 1).

https://biblioteca-digitala.ro

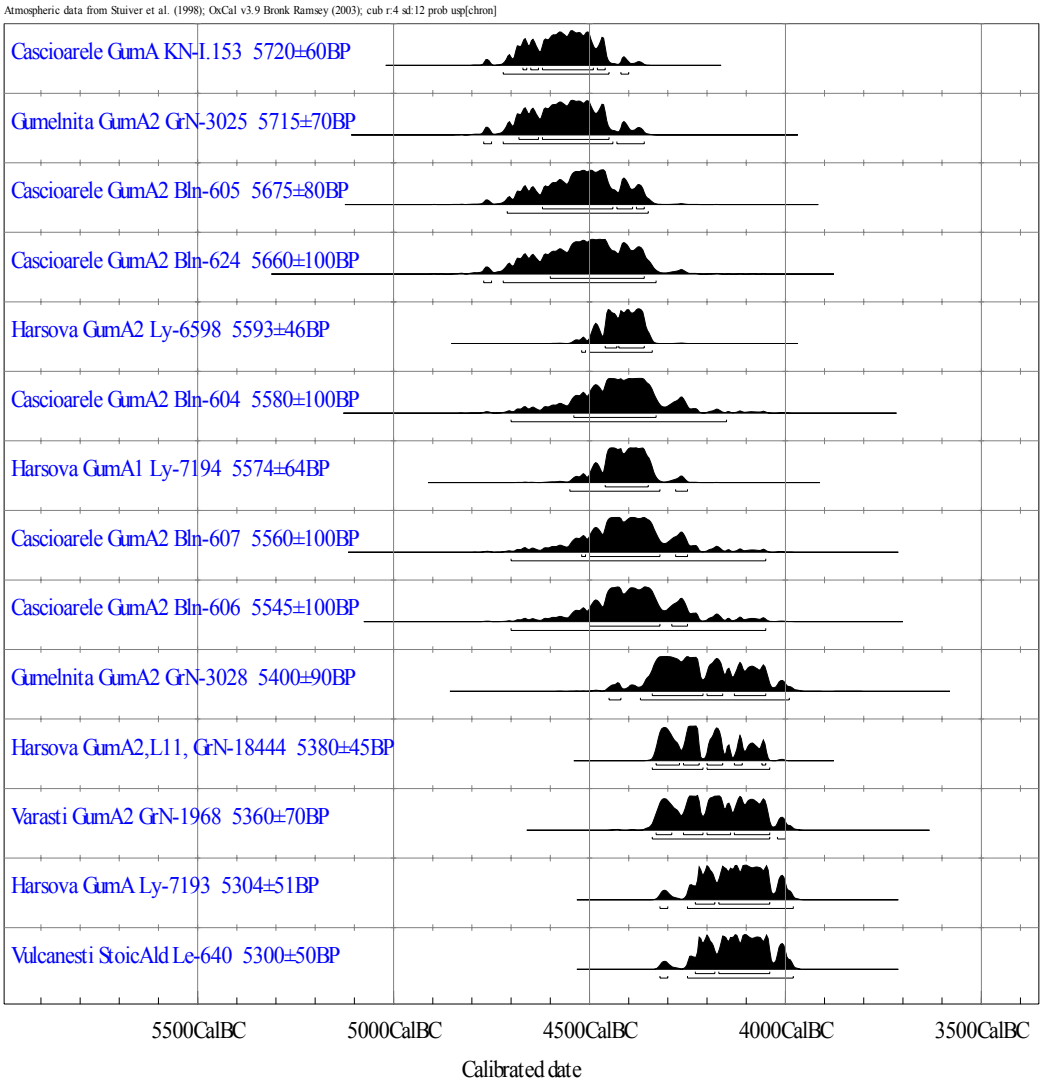

Fig. Vc.4. Date C14 pentru cultura Gumelnița

https://biblioteca-digitala.ro

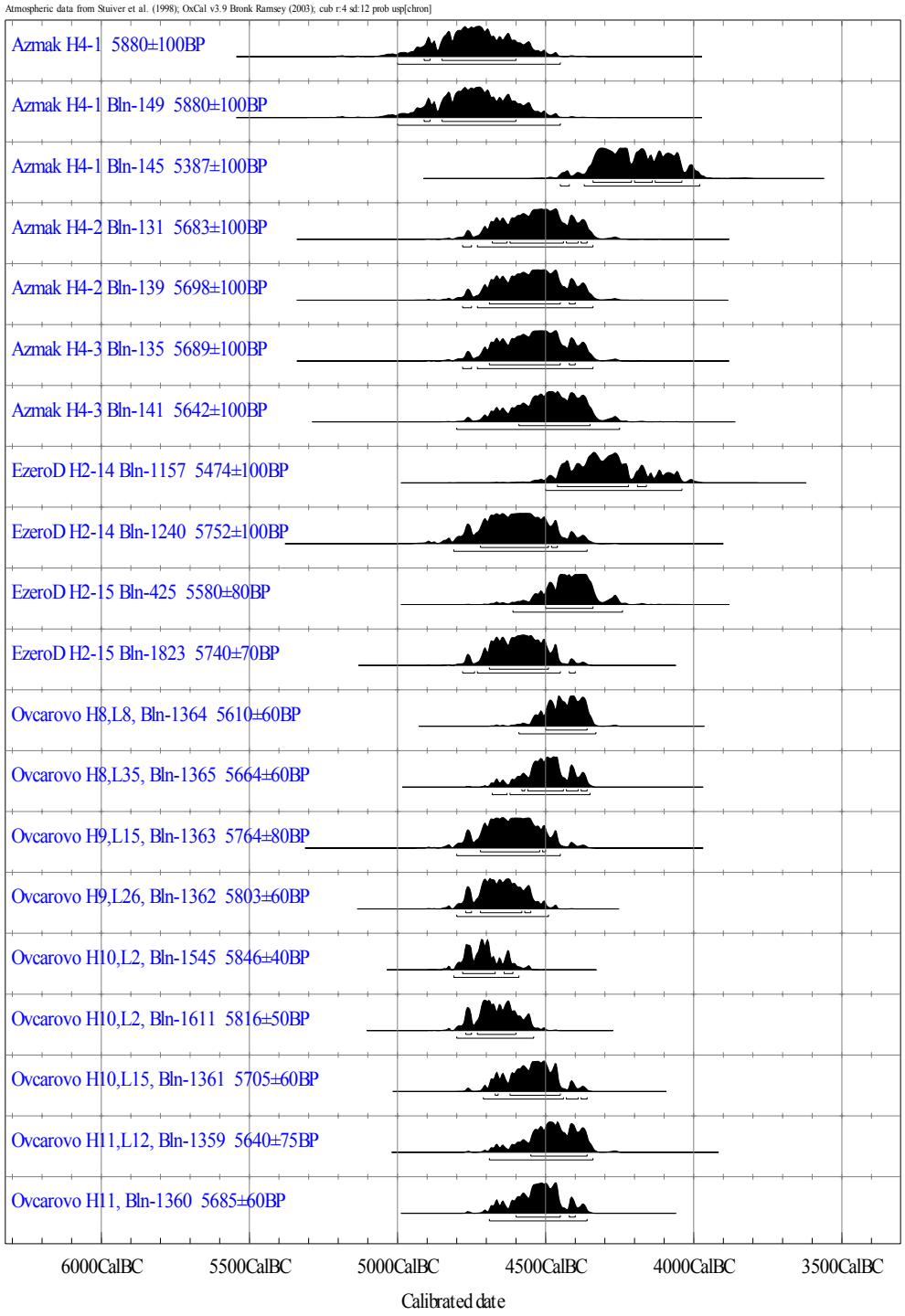

Fig. Vc.5. Date C14 pentru siturile Karanovo VI de la Azmak, Ezero, Ovčarovo

https://biblioteca-digitala.ro

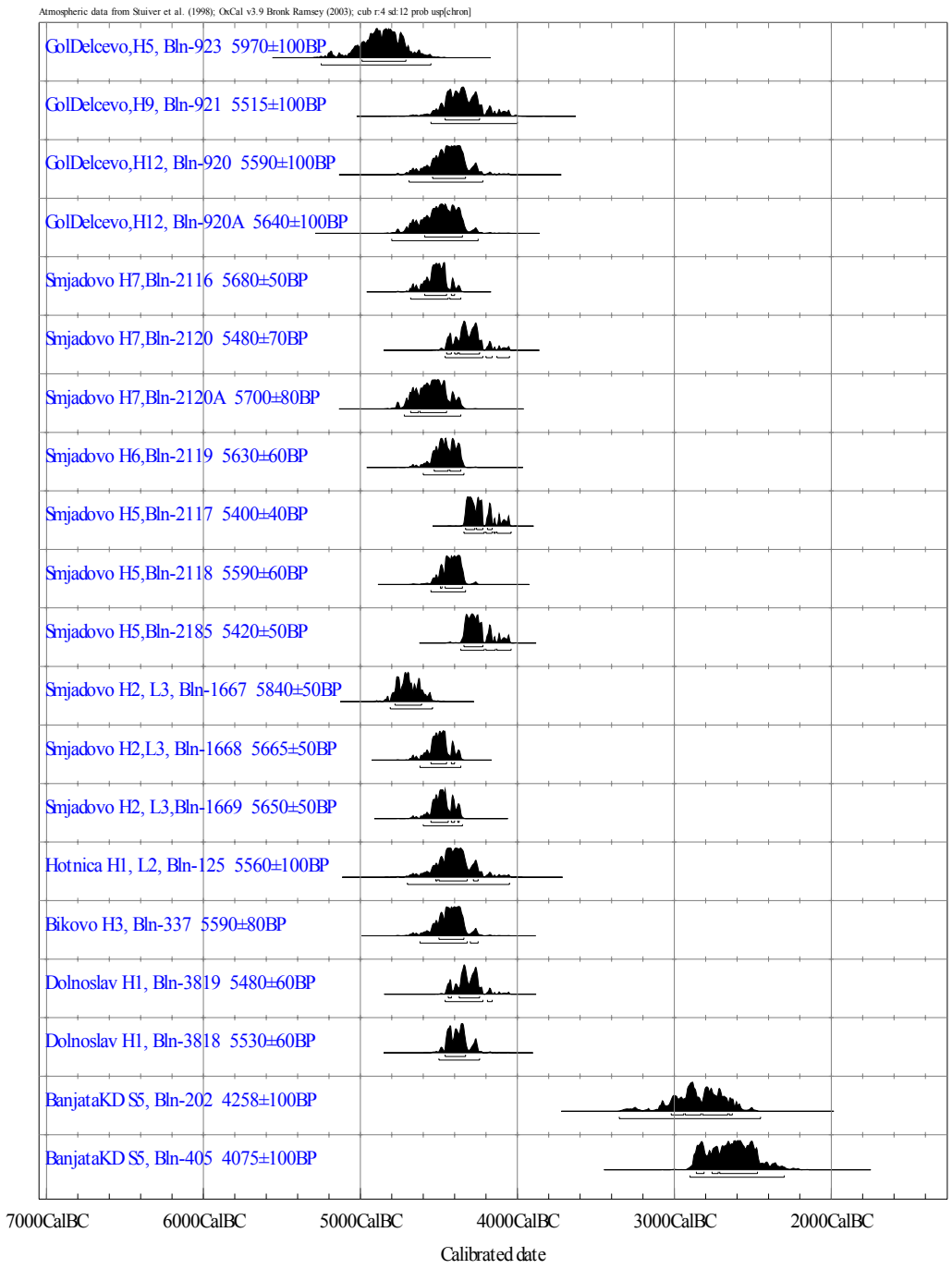

Fig. Vc.6. Date C14 pentru aşezările Karanovo VI de la Goliamo Delcevo, Smjadovo, Hotnica, Bikovo, Dolnoslav, Banjata

In Fig. Vc.7 redăm datele C14 pentru aspectul Varna, de la Durankulak (orizonturile 3-5) şi Poveljanovo (cercetări de suprafaţă, lângă lacul Varna), (Görsdorf, Boyadžiev 1996,150, 147), care a evoluat în perioada 4450 - 4000 B.C. (Görsdorf, Boyadžiev 1996, Görsdorf, Boyadžiev 1996, 107, fig. 1).

https://biblioteca-digitala.ro

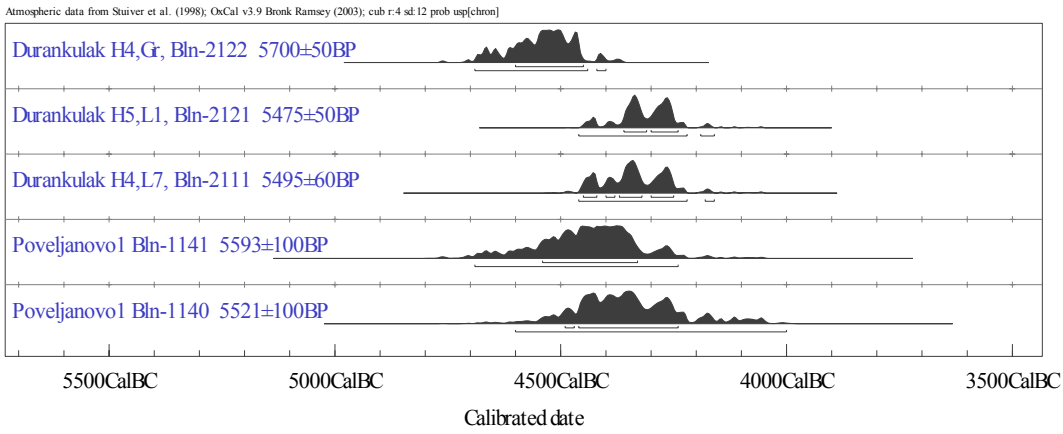

Fig. Vc.7. Date C14 pentru cultura/aspectul Varna, Durankulak şi Poveljanovo

Noi date radiocarbon pentru Gumelnița provin din situl de la Pietrele *Măgura Gorgana* [Hansen et alii 2004, 44; Hansen et alii 2005, 388-389; cele publicate în 2005 ocupă intervalul 4370-4230 BC (68 %) sau mai multe intervale în raport de 95,4 % probabilitate, respectiv: 4450-4220 BC; 4210-4150 BC; 4140-4050 BC; J. Görsdorf, autorul datărilor precizează că are loc o suprapunere a datelor în intervalul 4370-4230 Cal B.C.).

Arhitectura

Aşezările

Informațiile cu privire la aşezările culturii Gumelnița sunt destul de incomplete şi dispersate, comparativ cu cele referitoare la cultura Cucuteni. În teritoriul românesc se cunosc circa 200 de aşezări (Comşa 1993, 160; Voinea 2005, 132-134, în Anexa 1 menționează 109 aşezări, astfel repartizate: Gumelnița A1 = 40 aşezări; A2 = 41 aşezări; B1 = 19 aşezări; atribuire incertă = 9), dintre care foarte puține au fost cercetate integral (Căscioarele, Teiu, Carcaliu, Lişcoteanca Movila Olarului, nivel Gumelnița A2) şi nu există nici o monografie de stațione. În Dobrogea de exemplu, mai intens cercetate au fost tellurile de la Cernavoda, Hârşova, Medgidia şi Luncavița (Harțuche 1997, 92; Haşotti 1997, 71-72; Popovici, Rialland 1996).

Fig. Vc.8. Durankulak Ostrov, după Todorova

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vc.9.Vităneşti Măgurice, vedere dinspre nord

Fig. Vc.10. Măgura Cuneşti

Se cunosc atât aşezări deschise cât şi de tip tell. Locuirile în peşteri au avut un caracter sezonier, aşa cum demonstrează descoperirile mai vechi de la Gura Dobrogei, *La Izvor*, Cheia *La Baba, La Soci* (Nicolaescu-Plopşor et alii 1959; Păunescu, Harţuche 1959, 48; Comşa 1972, 42; Haşotti 1997, 84; Voinea 2005, 134), sau cele mai noi, puse în evidenţă prin cercetări de suprafaţă (Voinea 2001).

Fig. Vc.11. Măriuța ▲

Fig. Vc.12Pietrele▼

În cazul aşezărilor deschise se observă o mare diversitate de amplasamente, pe boturi de deal, sau de terasă, mici înălţimi izolate, marginile teraselor Dunării, maluri de lac puţin înclinate, zone plate (Haşotti 1997, 77; Marinescu-Bîlcu 2001; Hansen et alii 2005). Multe din aceste aşezări nu sunt fortificate şi conţin straturi de cultură subţiri, construcţiile fiind mai ales de tip bordei sau colibă (Fig.Vd.24, Dulceanca, Cățelu), (Lichter 1993, Comşa **).

Predomină aşezările de tip tell (Fig. Vc.9-12, 14-17), care pot fi considerate şi aşezări principale, majoritatea fiind şi fortificate (Todorova et alii 1993, 80). Pentru eneoliticul din Bulgaria, H. Todorova menţionează circa 500 de telluri, la care se adaugă aşezările deschise şi cele lacustre (Todorova 1978, 55). Tellurile au apărut în Bulgaria în decursul culturii Sava, într-un orizont anterior. Economia acestor aşezări era complexă, bazată mai ales pe agricultură şi creşterea animalelor, dar în unele cazuri vânătoarea a jucat un rol important (Bucşani - *La Pod* 40% din oasele de animale aparţin speciilor sălbatice; Vităneşti 50%; Căscioarele 85%: Bem, Bălăşescu 2005, 321; Bălăşescu et alii 2005), la fel ca şi

https://biblioteca-digitala.ro

pescuitul, la care se adaugă culesul scoicilor şi poate chiar al broaştelor țestoase (Fig. Vc.12) (Pietrele, Hansen 2005, 337; Borduşani: Popovici, Vlad 2006, 15).

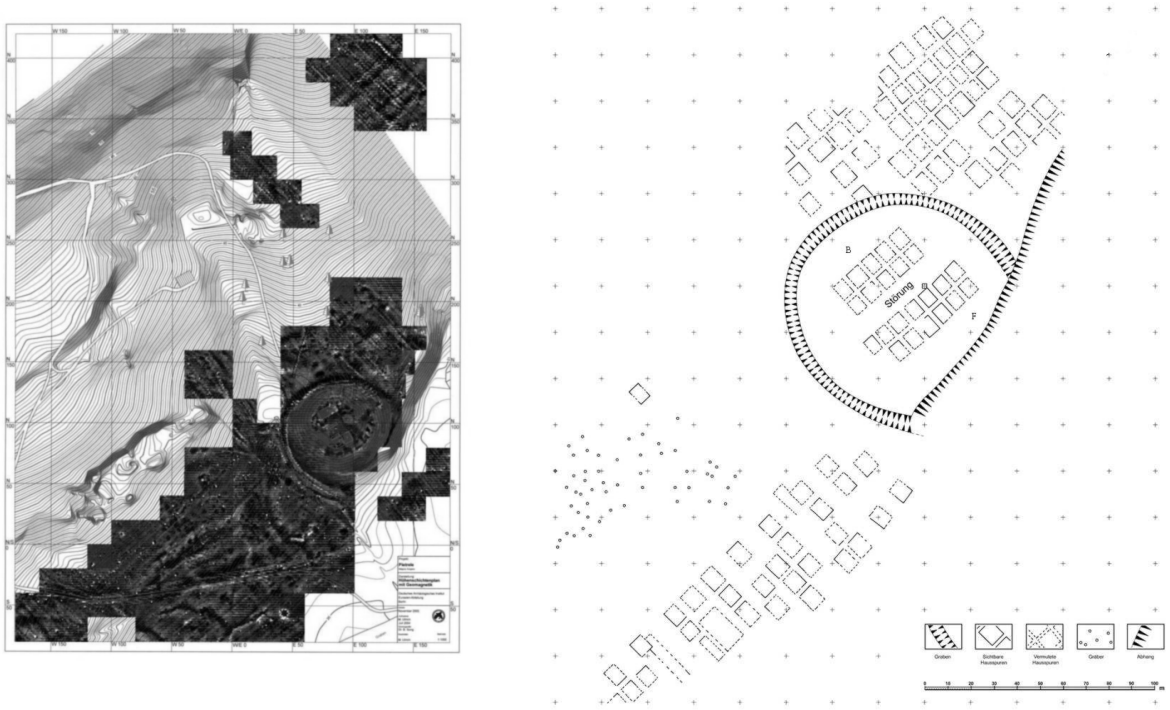

Fig. Vc.13.Pietrele, prospecțiuni magnetice şi planul aşezării în zona investigată, după Hansen et alii

S. Morintz a făcut o departajare a tellurilor pe baza poziției lor topografice (Morintz 1962, 273-284). El deosebea: I, telluri situate pe boturi de deal sau promontoriile unor terase, ce au oferit condiții bune pentru o apărare uşoară datorită faptului că pe trei laturi erau înconjurate de zone abrupte, precum cele de la Glina, Tangâru, Vidra, Jilava; II, telluri situate pe înălțimi, sau pe locuri ceva mai ridicate decât zona înconjurătoare, cu pante greu accesibile în jur, ca cele de la Gumelnița şi Sultana, Fig. Vc.12, 16. Aici sunt menționate ca o variantă tellurile situate pe ostroave, precum cele de la Căscioarele *Ostrovel* Fig. Vc.18 şi Blejeşti; la acestea am adăuga şi Insula Ostrov de pe lacul Taşaul (Fig.Vd.14) sau Borduşani (Fig. Vc.17); III, telluri situate în şesul luncilor, pe marginea lacurilor, pe locuri cu teren puțin accidentat, fără posibilități naturale de apărare. În această categorie sunt incluse cele de la Medgidia, Teiu, Geangoieşti, Baia (Morintz S., 1962, 273) şi tot aici trebuie menționată aşezarea de la Atmăgeaua Tătărască (Haşotti 1997, 77) sau Călineşti - *Măgura Bran,* Fig. Vc.15. S. Morintz considera că tellurile din primele două categorii predomină (Morintz S. 1962, 273).

Cele mai înalte telluri sunt cele de la Cernavoda şi Hârşova (diametru de 200 m, înălțime de 11,5 m), (Haşotti 1997, 77). Impresionante sunt şi depunerile de la Sultana, ce ating 4 m, Fig. Vc.12 (Andreescu, Popa 2003, 59).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vc.14. Năvodari, Insula Ostrov, lacul Taşaul

Fig. Vc.15. Călineşti-Măgura Bran

În legătură cu aşezările gumelniţene, E. Comşa consideră că ele erau formate din mai multe complexe, unele situate într-o aşezare deschisă şi altele în una închisă, de tip tell, aflată în apropiere (Comşa 1972, 40; 1993, 160). Această situaţie ar putea fi ilustrată şi de noile investigaţii de la Pietrele *Măgura Gorgan*, care atestă construcţii atât pe tell cât şi în preajma lui (Hansen et alii 2005; Web; Fig. Vc.13), sau de cele de la Vităneşti (Andreescu et alii 2003, 76). Evident, noile investigaţii de aici vor trebui să stabilească şi raportul cronologic dintre locuinţele de pe tell şi cele din preajmă, ca şi raportul dintre locuinţele arse şi cele nearse. Tellul de la Pietrele era înconjurat de un şanţ (Al. Vulpe et alii 2007).

Multe aşezări conţineau mai multe nivele de locuire, în cazul tellurilor acestea având o grosime între 2 şi 4 m. Aşezările aveau în preajmă şi necropole (ca de pildă Pietrele, *Măgura Gorgan*, noile investigaţii, Hansen et alii 2005; Web; Al. Vulpe et alii 2007). Investigarea recentă a unor aşezări Gumelniţa repune în discuţie relaţiile dintre tellurile de mari dimensiuni şi cele mai mici (Andreescu et alii 2001).

Aşa cum observau cu justeţe S. Morintz şi P. Haşotti, pentru majoritatea siturilor Gumelniţa investigate, cercetarea unor suprafeţe reduse prin casete mici, nu a oferit o imagine de ansamblu asupra problemelor legate de dispoziţia locuinţelor şi a altor construcţii, a dimensiunilor şi densităţii acestora, a locului unor construcţii speciale în cadrul planului general al aşezărilor (Morintz S. 1962, 273; Haşotti 1997, 76, 78-79).

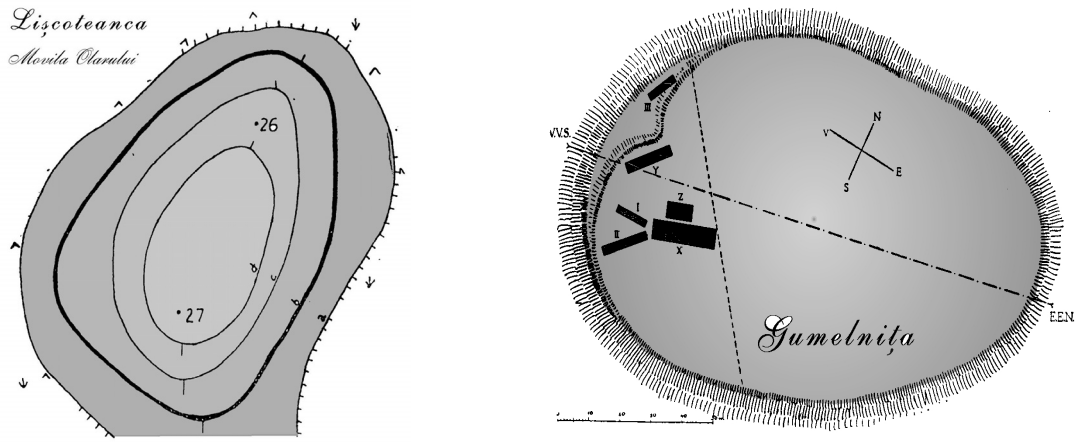

Fig. Vc.16. Planurile tellurilor Lişcoteanca - Movila olarului şi Măgura Gumelniţa

https://biblioteca-digitala.ro

Perspective noi de interpretare oferă noile cercetări arheologice din aşezarea de la Pietrele *Măgura Gorgana,* unde s-au efectuat şi prospecţiuni geomagnetice, care au oferit informaţii extrem de interesante: construcţii dispuse pe rânduri erau atât pe tell (cinci şiruri de construcţii orientate N-S, despărţite de mici spaţii), cât şi în imediata apropiere a acestuia, dincolo de şanţul de apărare (120 structuri cu aceeaşi orientare şi dispunere, Fig. Vc.13), iar necropola era în apropiere, la SV de tell (Hansen et alii 2005). La aceste noi cercetări se adaugă cele în plină desfăşurare de la Hârşova, Borduşani sau Bucşani, unde investigaţiile interdisciplinare şi cercetarea atentă a complexelor au permis analize foarte fine asupra stratigrafiei şi dinamicei construcţiilor.

Situaţia este diferită pentru Bulgaria, unde cercetările arheologice pe suprafeţe mari au permis observaţii deosebit de interesante cu privire la organizarea internă a aşezărilor şi la arhitectura construcţiilor.

Pentru dimensiunile aşezărilor, informaţiile noastre se rezumă doar la câteva situri. Cea mai mare aşezare cunoscută până acum era cea de la Gumelniţa, de circa 3 ha, Fig. Vc.16 (Vl. Dumitrescu 1925, 29; 1966, 205-206). Aşezarea avea patru nivele de locuire, trei legate de faza A şi unul de faza B (Vl. Dumitrescu 1966, 205-206). *Ostrovelul* de la Căscioarele cu o suprafaţă de circa 5 871 m² conţinea trei nivele de locuire, două aparţinând fazei A (de fapt un nivel Boian Spanţov şi unul Gumelniţa A1; două, dacă admitem că faza Boian Spanţov aparţine de fapt culturii Gumelniţa, Vl. Dumitrescu 1986, 74) şi ultimul fazei de început Gumelniţa B (Vl. Dumitrescu 1965, 215; 1970, 6-7). Nivelul Gumelniţa B a fost cercetat în întregime, Fig. Vc.41 şi conţinea 16 case şi o anexă, distribuite pe aproape toată suprafaţa, cu excepţia zonei de vest a ostrovului, care era mai liberă. Aici s-a descoperit o anexă şi o vatră în aer liber, pusă în legătură cu unele practici magico-religioase (Vl. Dumitrescu 1965, 219; 1986, 76-77).

Fig. Vc.17. Popina Borduşani, după Popovici, Vlad

Nivelul Gumelniţa A2a avea case de suprafaţă de mari dimensiuni (Vl. Dumitrescu 1970, 6-7). Casele din nivelul Gumelniţa B aveau orientări diferită: E-V, L4, L8; N-S, L1, L3, L7, L10a, L10b; S. Marinescu-Bîlcu aminteşte şi câteva grupări de locuinţe, L4-L8, L10a-L10b, L11- L12, neexcluzând existenţa unor mici străduţe şi locuri de trecere (Marinescu-Bîlcu 2002, 148).Aşezarea de la Luncaviţa, de circa 2800 m², cu şase niveluri de locuire (faza A), avea doar câte o casă în primele trei niveluri

https://biblioteca-digitala.ro

(Comşa 1971, 18). O altă aşezare, cea de la Măriuța *La Movilă*, Fig. Vc.11, de circa 2000-2700 m², cu două nivele de locuire, din faza Gumelnița A (A1 şi A2), avea şase construcții în nivelul I (Şimon 1995, 29; Şimon, Paveleț 1999-2000, 182-183). Cercetările întreprinse aici au demonstrat faptul că înainte de construirea locuințelor din nivelul I, terenul a fost nivelat, iar spațiile pe care erau amplasate viitoarele case au fost acoperite cu straturi de humă de 5-15 cm (Şimon, Paveleț 1999-2000, 182-183). Lucrări de nivelare, înainte de construirea locuințelor s-au înregistrat şi în nivelul gumelnițean de la Tangâru (Berciu D. 1956, 67), sau în unele încăperi ale locuințelor de la Borduşani–*Popină* (Popovici, Vlad 2006, 7). În tellul 1 de la Teiu, Fig. Vc.59, spațiul aşezării avea un diametru de circa 40 m, în care au fost identificate şase locuințe şi câteva anexe, iar restul construcțiilor erau pe terasa apropiată (Morintz S. 1962, 278; Comşa 1972, 39 precizează că aşezarea are un diametru de 20 m; 1993, 161). Tellul 1 de la Borduşani avea formă ovală alungită (180 x 70 m, înalt de circa 15,4 m: Popovici, Vlad 2006, 3; noile cercetări din campania 2006 au arătat că dimensiunile tellului au fost totuşi mai mari: Popovici et alii 2007). În nivelul gumelnițean, distrus în mare parte de vestigiile getice, au fost descoperite 18 locuințe (Marinescu-Bîlcu 2000, 354), cu zone de trecere între ele de circa 0,60-2,20 m, casele fiind orientate aproximativ SE-NV (Popovici et alii 2007). La Lişcoteanca *Movila Olarului*, Fig. Vc.16, erau două nivele de locuire, dar numai cel Gumelnița A2 a fost cercetat integral. Aici au fost identificate 10 locuințe de suprafață şi trei vetre exterioare (Harțuche 1987, 10-12). Tellul de la Medgidia, de formă ovală, avea un diametru de circa 45 x 50 m, patru nivele de locuire, din care primul cu două etape aparținea etapei Gumelnița A1 (Harțuche, Bounegru 1997, 17). În nivelul Ia s-a descoperit o locuință, iar în cel Ib, cinci locuințe. În nivelele Gumelnița A2 s-au descoperit nouă locuințe (nivel II, 3; nivel III, 4; nivel IV, 2 locuințe: Harțuche, Bounegru 1997, 17). Situl de la Carcaliu, cu o suprafață de circa 1 ha, cu două nivele de locuire (Gumelnița A2 şi sporadic B1), cercetat integral, conținea opt locuințe (una în nivelul inferior, restul în cel superior: Micu 2001; Marinescu-Bîlcu 2002, 147). Situl de la Vităneşti "Măgurice", Fig. Vc.9, nu era de dimensiuni prea mari (40 x 45 x 6,5 m), iar nivelul Gumelnița B1 consta în locuințe şi vetre exterioare (Andreescu et alii 2007).

Fig. Vc.18. Ostrovelul de la Căscioarele, după Marinescu-Bîlcu

O altă aşezare gumelnițeană interesantă este cea de la Însurăței, Popina I, din păcate cercetată doar parțial. Popina are circa 275 x 100/150 m şi este împărțită în două părți inegale de un şanț larg de 15 - 20 m, poate un canal al Călmățuiului, trecerea dintre cele două părți făcându-se probabil printr-o punte de lemn (Pandrea et alii 2001, 172-173). O groapă de stâlp cu diametru de 30 cm a fost găsită lângă

https://biblioteca-digitala.ro

buza şanţului (Pandrea et alii 2001, 172- 173). Această amenajare este legată de etapa Gumelniţa A2. Popina Ia conţine cinci nivele de locuire, cu mai multe construcţii, toate legate de faza Gumelniţa A (Pandrea et alii 2001, 172- 173).

Tellul de la Bucşani I, *La Pod* avea 64 x 56 m şi o înălţime de 3,20 m. Nivelul superior (Gumelniţa B1), Fig. Vc.19a, conţinea şapte locuinţe, o anexă, o vatră exterioară şi o groapă de fundare (Bem 2001; Bem, Bălăşescu 2005, 320; Muşeţeanu et alii 2007). Construcţiile erau orientate EV-NS (Bem, Bălăşescu 2005, 320).

Pentru multe telluri nu se mai pot face evaluări exacte asupra dimensiunilor iniţiale, din cauza perturbărilor antropice sau a acelor datorate naturii. Printre tellurile de mici dimensiuni, cu diametre de până la 20 m, înalte de 1,5-3 m, mai pot fi amintite cele de la Nenciuleşti pe Valea Vedei şi Alexandria *Izvorul Rece*, pe Valea Nanovului (Voinea 2001). O categorie intermediară include cele care au un diametru de 30-60 m, iar înălţimea este in jur de 3-6 m: Tătăraşti de Jos - Ţureşti, Vităneşti – *Măgurice*, Atmageaua Tătărască (40 x 60 m, înălţime 6 m: Voinea 2001). Telluri de dimensiuni ceva mai mari, de circa 4500 – 5000 m², unele înalte de 10-11 m sunt cele de la Călineşti, Măgura–Bran, Fig. Vc.15 (Andreescu et alii 2003, 72).

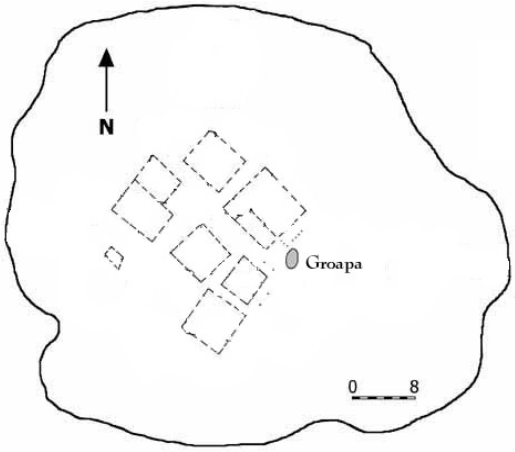

Fig. Vc.19a. Tellul Bucşani I, La Pod, nivel Gumelniţa B1, după Bem

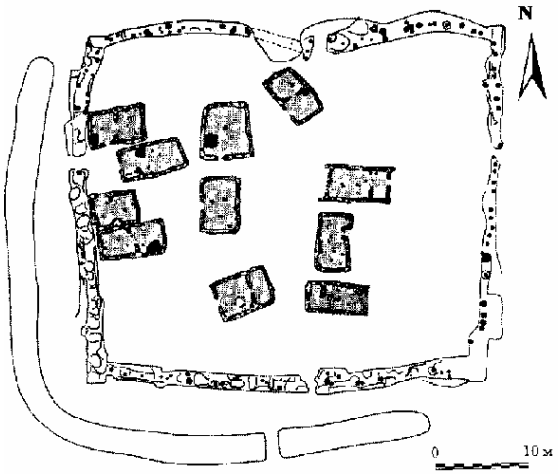

Fig. Vc.19b. Radingrad, planul orizontului IV, după Radunčeva

Unele telluri sunt de mari dimensiuni şi pot fi considerate adevărate metropole. Un asemenea sit este cel de la Hârşova, Fig. Vc.20-21, o adevărată aşezare de referinţă pentru Europa de sud-est (Popovici, Rialland 1996, 5), pe care o putem considera a doua Troie din teritoriul carpato-dunărean (depunerea gumelniţană are peste 7 m), dacă socotim Poduri *Dealu Ghindaru* ca prima Troie (unde aşezarea are circa 2 hectare, iar stratigrafia depăşeşte 12 m: Monah et alii 2003). Suprafeţele în curs de cercetare de la Hârşova sunt situate în zona centrală a staţiunii, de aceea deosebit de importante sunt descoperirile cu caracter social şi religios, destul de numeroase. Locuirile încep mai de timpuriu, încă din neoliticul dezvoltat şi târziu, din vremea culturii Hamangia, când există o arhitectură apropiată de cea din Bulgaria, unde suprafeţele cercetate au permis o înţelegere mai bună a caracteristicilor siturilor şi a arhitecturii acestora (Ovčarovo, Ploljanica). Spaţiile rămase goale din vecinătatea locuinţelor indică posibile locuri pentru adăpostirea animalelor, spaţii necesare comunităţii pentru practicarea diferitor activităţi (muls, dormit, iernat, provizii, grădinărit), situaţie constată şi în alte telluri în curs de cercetare (Luncaviţa, Bucşani I: Micu, Maille 2001; Bem 2001). Orientarea locuinţelor în tellul de la Hârşova respectă punctele cardinale, cele mai multe sunt pe direcţia NS, dar uneori şi EV. Micile devieri nu sunt semnificative (Popovici, Rialland 1996, 22-23).

https://biblioteca-digitala.ro

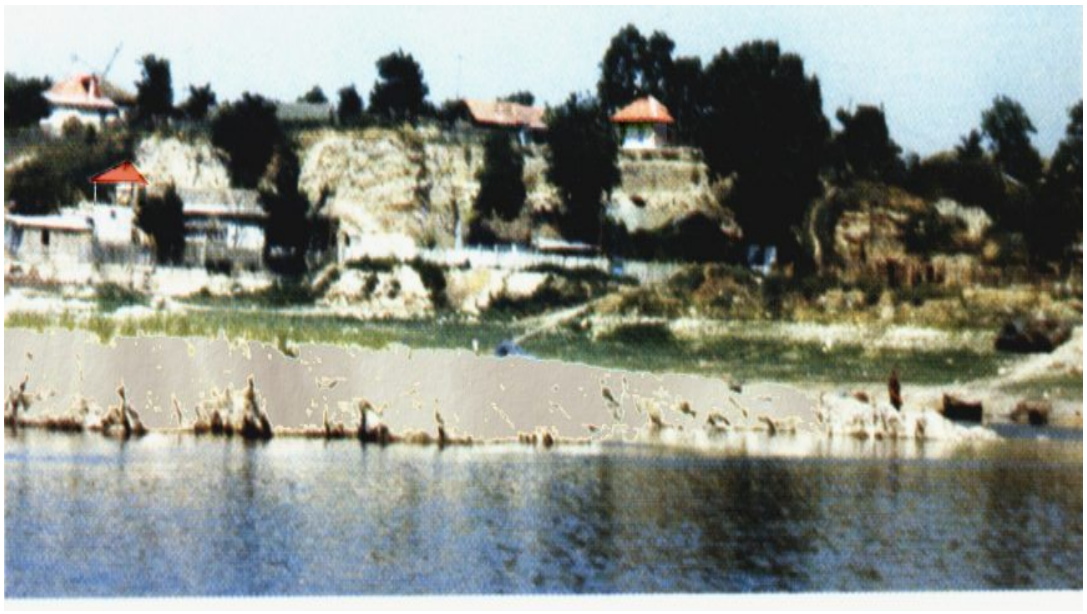

Fig. Vc.20. Hârşova, vedere generală spre sit (foto Popovici, Rialland)

Organizarea spațiului în aşezări era riguroasă şi realizată după un plan şi măsurători dinainte stabilite (aşa cum s-a constatat şi la Parța: Lazarovici et alii 2001), „... ceea ce demonstrează fără îndoială un proces a cărei reflectare spațială este urbană" (Popovici, Rialland 1996, 22-23). Dacă noțiunea de „oraş" pare prea pretențioasă, cea de „târg" este acoperită deplin prin date clare şi depăşeşte cu multe atribute definiția dată târgurilor medievale. Pe baza dispunerii locuințelor de la Hârşova, a studierii depunerilor dintre locuințe şi a microstratigrafiei, a felului în care au fost efectuate săpăturile, cu mare migală, s-a putut reconsidera caracterul locuirii. Cele mai mari şi bine păstrate complexe de la Hârşova aveau dimensiunile de 12 x 5 m (Fig. Vc.72, L12), iar distanța dintre ele era uneori de 3 - 4 m.

Studiind maniera de organizare a aşezărilor gumelnițene, se pare că avem de a face cu două tipuri. Pe de o parte, sunt aşezări cu locuințe grupate, dar fără a fi dispuse după un anume plan, cu spații mici sau mai mari între locuințe, fără o rețea stradală (Scărlăteşti *Popină,* Insurăței *Popina I* şi cele trei aşezări de la Lişcoteanca: Pandrea 1997, 30; Harțuche 1987, 12).

Fig. Vc.21. Tellul Hârşova, după Haşotti

https://biblioteca-digitala.ro

Un alt tip este reprezentat de aşezările în care construcţiile au fost dispuse în şir, după un plan dinainte stabilit. Informaţii cu privire la acest gen de organizare oferă şi cercetările întreprinse la Măriuţa, unde cele şase case erau dispuse pe un şir orientat NE-SV (Şimon, Paveleţ 1999-2000, 182-183). Săpăturile de la Borduşani – *Popină* au demonstrat că locuinţele erau grupate pe şiruri paralele, orientate E-V, separate prin căi de acces, largi de 1-1,2/2 m, iar spaţiul dintre locuinţe era de 80-90 cm (Popovici et alii 2001, 70; 2003, 186; Popovici, Vlad 2006, 5). Nu toate au fost contemporane şi s-a constatat construirea unora peste ruinele celor mai vechi (Popovici et alii 2003, 186; cercetările din campania 2007 au permis identificarea unor construcţii contemporane, Popovici et alii 2007). Acest tip de organizare este ilustrat şi de noile cercetări de la Pietrele *Măgura Gorgan,* unde casele sunt dispuse pe şiruri orientate N-S, fapt surprins atât pe tell (28 de case), cât şi în afara lui (120 construcţii: Hansen et alii 2005; Al. Vulpe et alii 2007).

În legătură cu amenajările existente în aşezări, în afara construcţiilor de locuit, a vetrelor exterioare, a cuptoarelor şi altor anexe erau şi spaţii libere sau delimitate în care se adăposteau probabil animalele (Teiu: Comşa 1972, 50). Aşezările mai importante aveau şi sanctuare sau construcţii cu un anume rol în viaţa fiecărei comunităţi, uneori mai greu de identificat, sau spaţii libere destinate unor activităţi gospodăreşti.

Pentru Bulgaria, se menţionează că toate aşezările (indiferent dacă este vorba de telluri sau aşezări deschise) erau construite după un plan predeterminat, cu străzi în unghi drept, iar în centrul fiecărui sat era o casă mare, cu două nivele, unde se găseau rezerve de cereale păstrate în vase mari (Todorova 1978, 48; Boyadžiev et alii 1993, 80). Locurile de trecere dintre construcţii erau înguste de circa 0,50-1,20 m, iar grupurile de locuinţe simetrice erau dispuse după punctele cardinale (Todorova 1978, 48). Aşezarea de la Durankulak era astfel organizată, încât accesul în unele case se putea face prin ambele intrări, Fig. Vc.2.

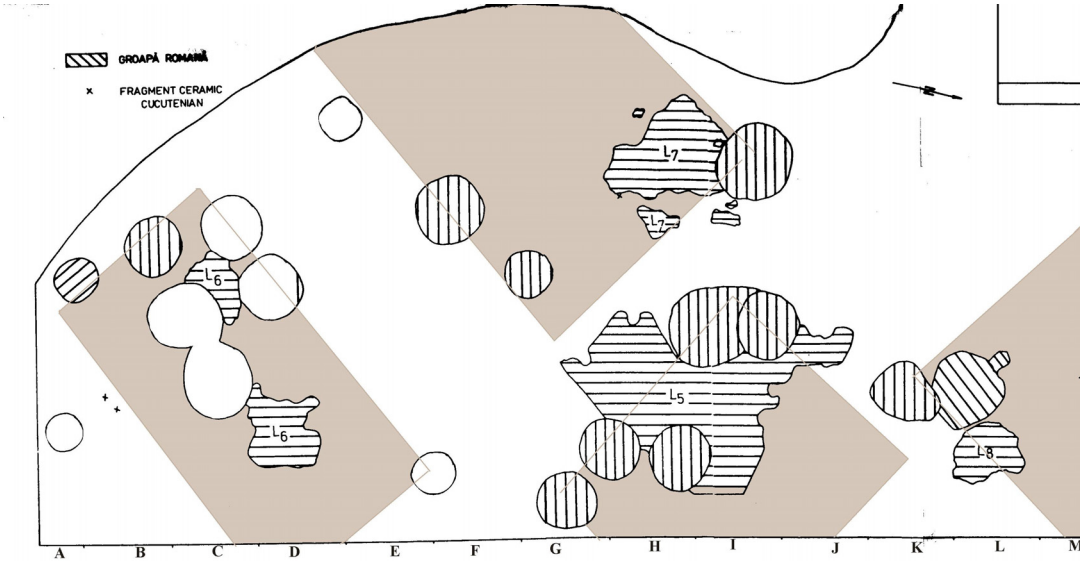

Fig. Vc.22. Hârşova, nivele de locuire, după Haşotti

Refacerea construcţiilor pe acelaşi amplasament, sesizată în multe situri (ce se leagă de apartenenţa spaţiului la o familie), ca şi organizarea spaţiului, reflectă respectarea unor reguli care aparţin staţiunii sau perioadei (lucru demonstrat încă din neoliticul timpuriu, de exemplu Gura Baciului – Donja Branjevina, Parţa – Târgovişte – Ovčarovo, fără a mai vorbi de cele cucuteniene ş. a.). Acestea, împreună cu prezenţa unor sisteme de fortificare, ce apar încă de la finele neoliticului timpuriu (Lazarovici Gh. 1990; Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici 2003a; 2003 b; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici 2006), dar mai ales în neoliticul dezvoltat (Lazarovici Gh. et alii 2001 şi bibl.) vin să

https://biblioteca-digitala.ro

argumenteze şi să înlăture prejudecăţile arheologilor cu privire la amploarea locuirilor preistorice, a modalităţilor de organizare şi planificare a spaţiului, prejudecăţi ce se datorează mai ales „instruirii şi programării sau modelării" lor universitare.

Locuinţele

Aşezările principale au o arhitectură complexă: sistem de fortificare, construcţii cu caracter social (de cult, casa tribului, altare comunitare, casnice), spaţii pentru adăpostirea animalelor. În funcţie de natura şi caracterul cercetărilor, de pregătirea specialiştilor şi de metodele de săpătură folosite, au rezultat unele date tehnice deosebite privind construcţia, durata, amenajările interioare, folosirea primară şi secundară a spaţiului.

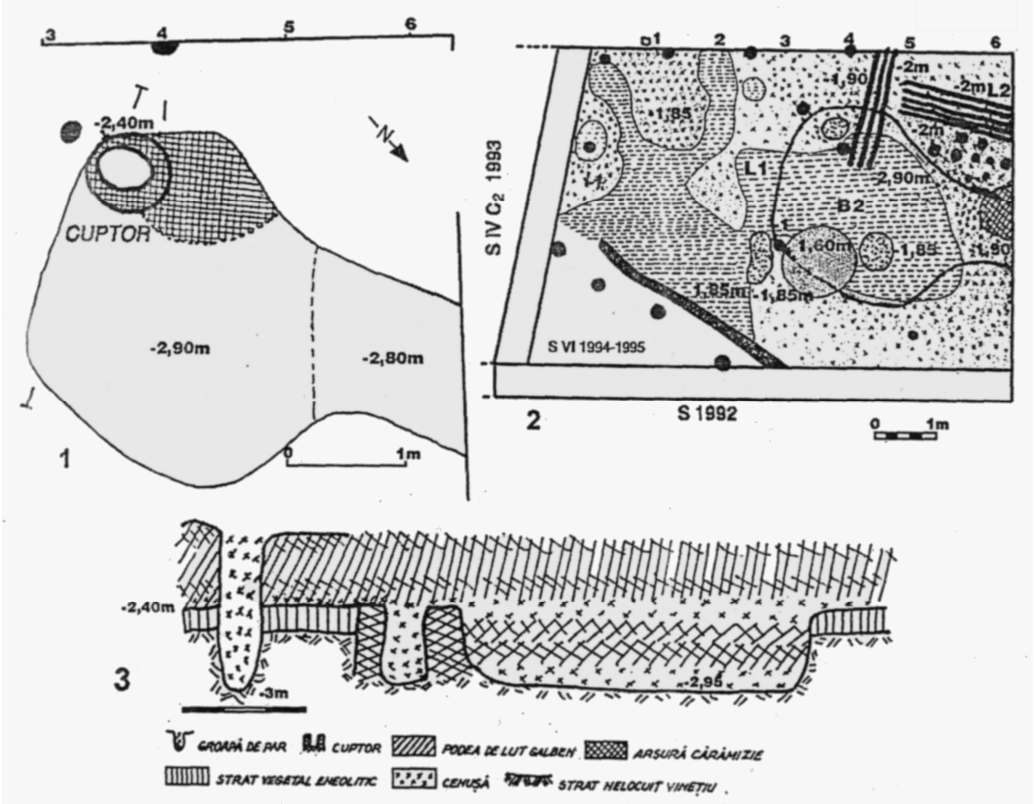

Fig. Vc.23. Drăgăneşti-Olt, Corboiaca, bordeiul 2 cu cuptor în interior, după Nica et alii

Cele mai amănunţite date sunt cele rezultate în urma cercetărilor româno – franceze de la Hârşova (Popovici, Rialland 1996, 20, 21, 58-61 şi altele). Aceştia introduc o noţiune ce trebuie reţinută ca un ***leit motiv*** „a construi" ***!!***. Autorii au analizat structuri de pereţi, podele, vetre, cuptoare, stratigrafie, microstratigrafie, structuri organice constructive sau mobile (comunicări arheologice şi interdisciplinare susţinute la sesiuni, an de an: s.v. ***Hârşova***, Popovici et alii, CCAR 1994 – 2007).

Referitor la locuinţe, trebuie să precizăm că se cunosc atât cele adâncite (bordeie şi semibordeie) cât şi de suprafaţă.

Bordeiele şi semibordeiele

Unele bordeie erau de formă ovală şi aveau un culoar de acces pe latura nordică. Un astfel de bordei a fost cercetat la Drăgăneşti Olt *Corăbioara* (3,25 x3 m), Fig. Vc.23. Culoarul amintit era lung de circa 1,25 m şi mai înalt cu circa 10 cm faţă de restul bordeiului (Nica et alii 1995, 40; 1996, 9-10; 1996a, 9-11).

https://biblioteca-digitala.ro

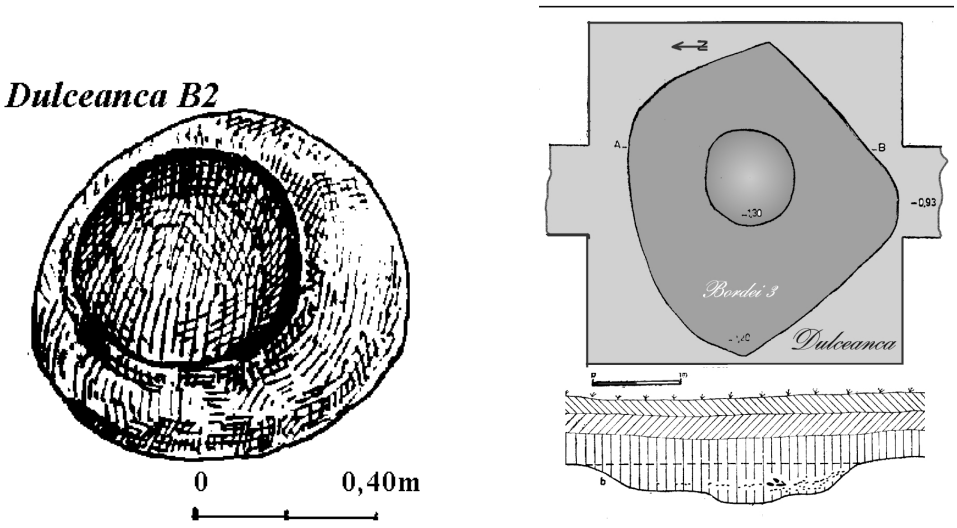

Fig. Vd .24. Dulceanca, groapa 2 şi bordeiul 3, după Comşa

Bordeie de formă neprecizată, dar cu cel puțin un perete circular, au fost descoperite la Gumelnița, în stratul inferior, Gumelnița A2, (Vl. Dumitrescu 1925, 39). Ca dimensiuni două din bordeie aveau 4 x 4, 50 m, iar celelalte două o lungime de 3 - 3,50 m. Între B2 şi B3 era o distanță de circa 1 m. În B2, intrarea se afla pe latura sudică (Vl. Dumitrescu 1925, 39-40).

Unul din cele două bordeie cercetate parțial la Carcaliu *Vadul Mare* avea baza dreaptă şi trepte săpate în pământul galben, iar cel de al doilea avea circa 3,30 x 1,10 m şi o adâncime de 1,10 m (Lăzurcă 1984, 24).

În stațiunea de la Dulceanca au fost semnalate trei complexe definite ca bordeie, după plan unul este clar bordei, celalalt poate fi şi o groapă de lut, Fig. Vc.24, groapa 2 (diametrul era de circa 1,2 m), folosită mai apoi ca groapă pentru resturi menajere (Comşa passim**). Bordeiul 3 avea o etapă de refacere (Fig. Vc.24). Din păcate nu se dau detalii tehnice. Dimensiunile gropii erau de 3 x 3 m. Două laturi sunt în unghi drept, iar celelalte sunt arcuite. Reconstituiri nu sunt. Acest bordei reprezintă un tip întâlnit mai rar în neolitic.

Amenajări interioare. Pe Măgura Gumelnița, în etapa B1, în colțul de est a fost descoperită o vatră, înaltă de 60 cm, construită din trei-patru straturi de pietre calcaroase (Vl. Dumitrescu, 1925, 40). Un cuptor este amintit în colțul sudic al bordeiului de la Drăgăneşti Olt *Corboaica* (Nica et alii 1995, 40).

Semibordeie. Astfel de construcții, pentru care nu există o descriere mai detaliată, au fost descoperite în aşezările de la Carcaliu şi Costineşti. Semibordeiul de la Carcaliu avea intrarea amenajată cu trepte (Lăzurcă 1984, 23-30; 1991, 13-19). Cele patru semibordeie de la Costineşti avea pereții căptuşiți cu pietre nefasonate (Galbenu 1971, 237-238).

Locuințele de suprafață

Date generale privind maniera de construcție, dimensiunile, orientarea

Maniera de construcție a caselor este foarte variată. Am introdus în baza noastră de date informații cu privire la mai multe construcții de acest fel. Cele mai interesante şi dominante ca număr sunt *locuințele cu fundația din pietre* (situație calculată pe 37 de locuințe) – situație constatată în

https://biblioteca-digitala.ro

descoperirile de la Durankulak (24 % din acestea); urmează apoi locuinţele cu şanţ de fundaţie, în care sunt înfipţi parii de construcţie (16 %, domină la Karanovo VI), apoi cele cu stâlpii dispuşi în şir (10 %). În această ultimă categorie se încadrează două locuinţe de la Hotnica (Lichter 1993, pl. 40b; Angelov 1958, 390, fig. 1-2), două de la Petru Rareş (Berciu D. 1937, fig. 3/2, 5-6; Lichter 1993, 131, kat. 82, pl. 56) şi sanctuarul de la Pietrele (Gumelniţa II: Berciu 1956, 506, fig. 16; Lichter 1993,131, kat. 83, pl. 56). La Drama, lângă Plovdiv (Karanovo V/VI, D2, Lichter 1993, kat. 30; Fol et alii 1989) apar unele construcţii cu găuri mari pentru stâlpi. Locuinţele au două-trei compartimentări, uneori separate de praguri.

La Hârşova sunt consemnate locuinţe sau încăperi trapezoidale, cu intrări pe diferite direcţii (L29, Fig. Vc.32), amintind situaţia din unele situri bulgăreşti, precum Ovčarovo, nivel IX, L8 (Todorova et alii 1983, fig. 26).

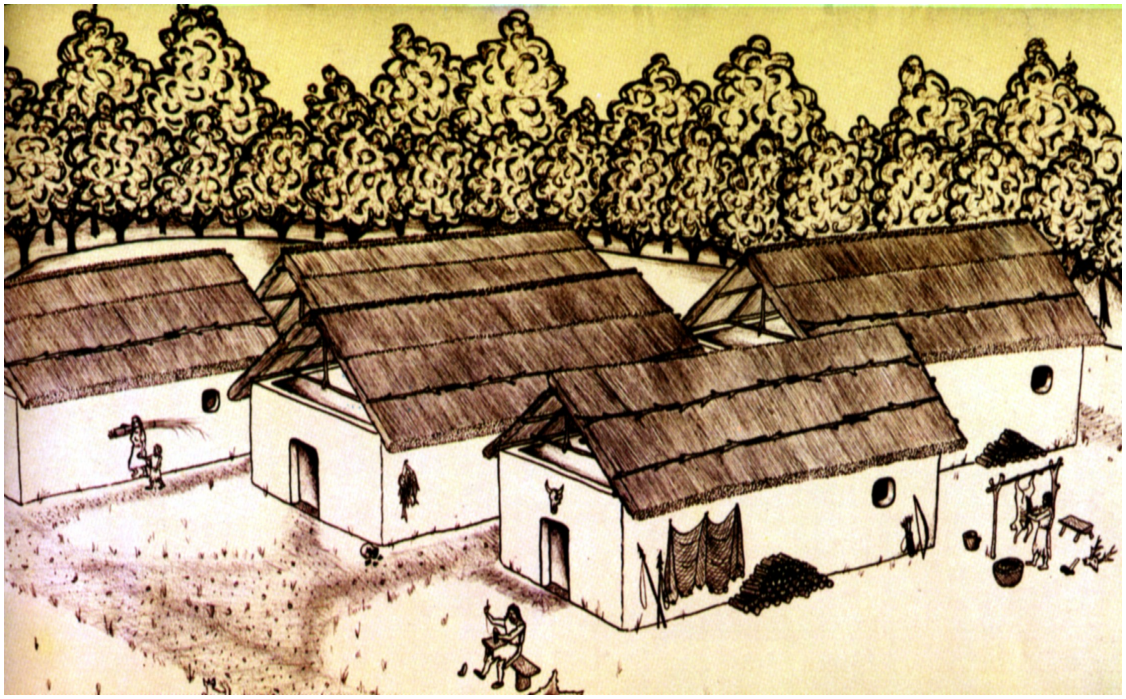

Fig. Vc.25. Reconstituirea locuinţelor Gumelniţa de pe Popina Borduşani, după Popovici, Vlad

Alături de tipurile de locuinţe deja menţionate s-au constatat şi *locuinţe construite pe structuri orizontale.*

Unele au o podea de pământ, alte locuinţe prezintă platformă podea (din lemn şi lut), iar altele din aceeaşi categorie, au fost construite deasupra unor gropi. În unele cazuri s-au folosit chiar două maniere de construcţie, ceea ce arată că departajarea noastră este doar orientativă şi nu strictă.

Dimensiunile locuinţelor sunt determinate de mai mulţi factori printre care, spaţiul existent la data construcţiei şi gospodărirea lui, influenţa celor socio - economici sau geografici, ce au acţionat în faza proiectării sau pe parcursul locuirii şi din aceste motive considerăm că nu trebuie absolutizate constatările făcute asupra planului unor construcţii.

https://biblioteca-digitala.ro

TABEL 26. **DIMENSIUNILE UNOR CONSTRUCŢII DE LOCUIT, ORIENTARE AŞEZARE, COMPLEX, BIBLIOGRAFIE**	LUNGIMEA INCĂPERII	LAŢIMEA INCĂPERII	SUPRAFAŢA	ORIENTAREA
Azmaska Karanovo V - Marica L13 Lichter 1993, kat. 4; pl. 1; Georgiev 1967b, 103; fig. 5;	19	9	**171**	
Cascioarele_-_Ostrovel Gumelnita B L8 Lichter 1993; kat. 17, 105; Stefan 1925; Dumitrescu 1965a; 1965b;	15.5	9	139	EV
Durankulak Karanovo VI-Varna ObIII Lichter 1993; kat. 31; Dimov 1988; Fol et alii 1989; Todorova 1983; Todorova - Dimov 1987;	15	8.2	127.5	NS
Durankulak Karanovo VI-Varna ObVII Lichter 1993; kat. 31; Dimov 1988; Fol et alii 1989; Todorova 1983; Todorova - Dimov 1987;	15.5	7.2	122.4	NNV -SSE
Cascioarele_-_Ostrovel Gumelnita B L1 Lichter 1993; kat. 17, 105; Stefan 1925; Dumitrescu 1965a; 1965b;	13.5	9	121	NS
Azmaska Karanovo V - Marica L12 Lichter 1993, kat. 4; Georgiev 1963;	18.4	6.4	116.8	VE
Cascioarele_-_Ostrovel Gumelnita B L4 Lichter 1993; kat. 17, 105; Stefan 1925; Dumitrescu 1965a; 1965b;	13	8.5	110	EV
Azmaska Karanovo V - Marica L7 Lichter 1993, kat. 4;fig. 3; Georgiev 1963;	15.2	7	106.4	
Durankulak Karanovo VI-Varna ObI Lichter 1993; kat. 31; Dimov 1988; Fol et alii 1989; Todorova 1983; Todorova - Dimov 1987;	13	8.6	105.3	NS
Durankulak Karanovo VI-Varna ObII Lichter 1993; kat. 31; Dimov 1988; Fol et alii 1989; Todorova 1983; Todorova - Dimov 1987;	15.2	6.8	103.4	NS
Cascioarele_-_Ostrovel Gumelnita B L5 Lichter 1993; kat. 17, 105; Stefan 1925; Dumitrescu 1965a; 1965b;	10	9.5	95	NS
Carcaliu Gumelnita L2 Lichter 1993, kat. 15; Lazurca 1984;	4	3.5	14	

Complexul cu cea mai mare suprafaţă, 171 m² (19 m lungime şi 9 m lăţime) provine de la Azmaška Moghila. Alte 10 complexe au o suprafaţă de peste 100 m² (tabel 26). Cea mai mare lăţime a unui complex, 9,5 m, a fost întâlnită la Căscioarele.

Cel mai mic complex a fost descoperit la Carcaliu, având doar 20 m² (4 x 3,5 m).

Locuinţele sunt orientate în cele mai variate puncte cardinale. Din cele peste 400 de locuinţe neo-eneolitice din baza noastră de date, doar pentru jumătate din ele avem orientarea sigură. Din acestea am exclus cele care apar sub un număr de cinci pe cultură. Din aproape 200 de complexe, 27 % au axul lung orientat NS, deci pereţii lungi spre est şi vest, cu intrarea spre S sau SE. Alte 20 % complexe sunt orientate EV, iar 18 % spre NNE – SSV. Din acestea, 24 % sunt din culturile Karanovo VI – Kodžadermen – Gumelniţa. Precizăm că în bază încă nu au fost incluse descoperirile noastre de la Parţa, Gornea, Balta Sărată, Zorlenţ, Iclod, Ţaga, sau din alte aşezări gumelniţene aflate în curs de cercetare, ce ar reprezenta încă circa 30-40 % din descoperiri.

Pe baza unei analize de clusteri pentru cele circa 200 de complexe cu orientare cunoscută, observăm că cele orientate NS, au o distribuire aproape generală pentru neolitic, cele NNV-SSE sunt caracteristice eneoliticului sau neoliticului târziu, iar cele EV, neoliticului timpuriu şi dezvoltat, dar şi eneoliticului. Multe din locuinţele cercetate au avut mai multe etape de folosire, cu refaceri, distrugerea lor datorându-se uneori incendiilor (Popovici, Rialland 1996-1997, 22, 30).

Prelucrările din baza noastră de date, ce cuprinde informaţii pentru peste 400 de locuinţe din Europa Centrală, arată că cel mai frecvent tip de locuinţă întâlnit în cultura Gumelniţa şi în grupele înrudite este tipul B1 (locuinţa dreptunghiulară cu o singură încăpere: 23 %), urmat de tipul D3 (locuinţa cu plan trapezoidal: 15 %, procent determinat de descoperirile de la Durankulak ale H. Todorova (1983; 2002.1, 13-15; Todorova, Dimov 1987; Dimov 1988; Fol et alii 1989; Lichter 1993, kat. 31).

Tabel 27	**Colţ**	**centru**	**Lângă colţ**	**Două intrari**
Azmaska; K V – Marica	1			
Drama; Karanovo VI		1		
Hotnica; Karanovo VI		1	1	
Drama; Karanovo V/VI			1	
Durankulak;K VI-Varna		1	2	6

Tabel 27. Dispunerea intrărilor în locuinţe

În general, foarte rar sunt marcate intrările în locuinţe (la Blejeşti intrarea are un canat mărginit de stâlpi, Fig. Vc.51; Hârşova L29, Fig. Vc.35), iar uneori lipsa stâlpilor presupune existenţa lor sau a unui spaţiu închis de structuri mobile (ţesături vara, piei iarna, uşi din rogojini sau nuiele). Din Tabelul 27 se pot vedea cele mai frecvente situaţii.

https://biblioteca-digitala.ro

În cazul construcțiilor cu şanț de fundație intrarea poate fi depistată, dar alteori, când ele au un prag mai înalt, intrarea nu poate fi sesizată. În câteva cazuri intrările erau situate în colțul construcțiilor (Pietrele, Fig. Vc.50; Bucşani *La Pod*, L9, colțul de NE, Bem 2002, 163). Praguri exterioare sau interioare au fost depistate la unele locuințe de la Hârşova (Popovici et alii 1999, cat. 64; la L 48; L19, Popovici et alii 2007a). Cele mai frecvente sunt cele cu intrarea la mijlocul peretelui, urmate de cele din vecinătatea unui colț.

Pereții

În aşezările în formă de tell uneori pereții se păstrează pe o înălțime circa 40 cm. Din fundația lor şi amprentele păstrate în structura de chirpici se poate constata tehnica de construcție. Stâlpii dubli presupun o împletitură de nuiele sau un sistem de casetare. Nu excludem nici existența unor pereți construiți din bârne sau scânduri despicate care erau acoperiți doar parțial cu lut.

Acoperişul

Pe baza gropilor de stâlpi din interior şi a pereților despărțitori, se poate reconstitui modelul de structură al acoperişului. Cel mai frecvent întâlnite sunt gropile de pe axul lung al locuinței (tipul 2), urmate de cele fără gropi în centru (tipul 6) sau cu 4 + 4 rânduri de-a latul (tipul 5).

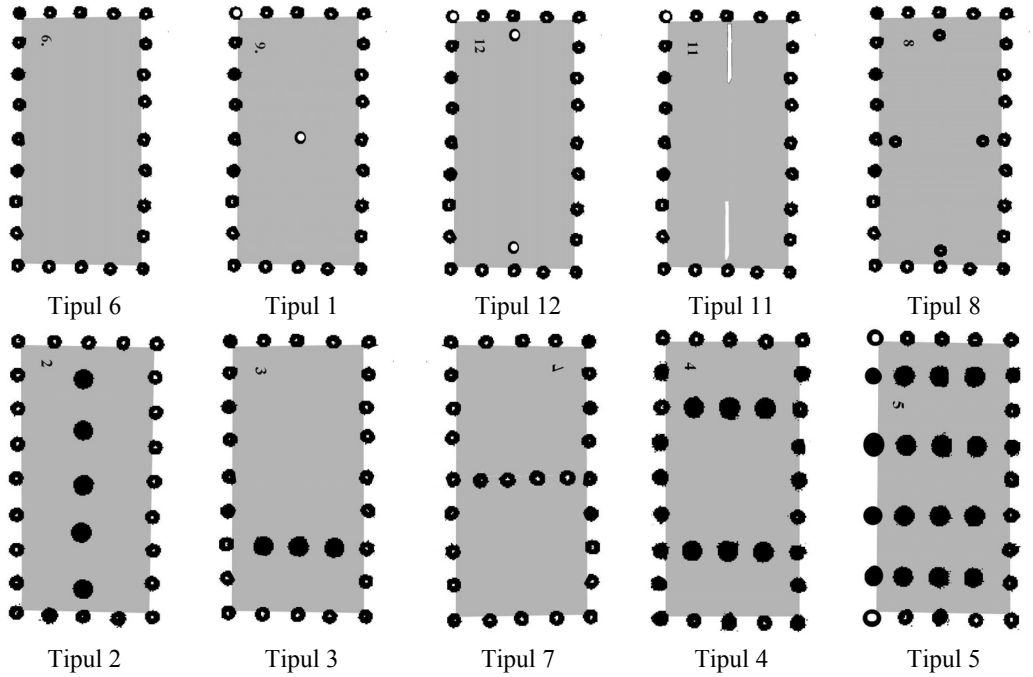

Tabel 28. Tipuri de gropi pentru structura acoperişului

Acestea apar la acest orizont cronologic la Durankulak (Dimov 1988; Fol et alii 1989; Todorova 1983; Todorova, Dimov 1987; Lichter 1993, kat. 31), Azmaška Moghila (Lichter 1993, kat. 4, pl. 1; Georgiev 1967b, 103, fig. 5), Hotnica (Lichter 1993, pl. 40b; Angelov 1958, 390, fig. 1 -2) şi Drama (Lichter 1993, kat. 30; Fol et alii 1989). Pe teritoriul românesc se constată tipul 9 la Petru Rareş (Gumelnița I, în plan tip B1: Lichter 1993, 131 kat. 82, pl. 56; Berciu D. 1937, fig. 3/2, 5-6) şi tipul 6 la Pietrele (Gumelnița II în locuință tip A1: Lichter 1993, 131, kat. 83, pl. 56; Berciu D. 1956, 506, fig. 16). Unele gropi mai mari din interior puteau fi folosite ca gropi de provizii. Mai sus (tabel 28) sunt reprezentate doar unele dintre structuri, cele simetrice, regulate, dar alături de acestea mai sunt altele

https://biblioteca-digitala.ro

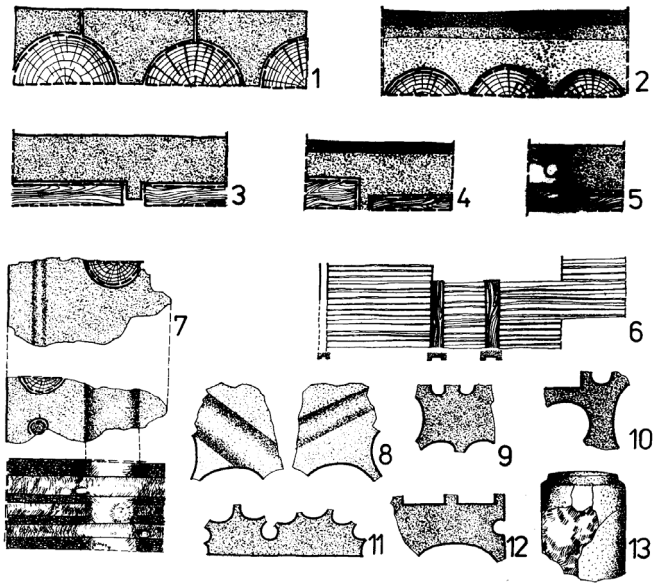

Fig. Vc.29 : a) Materiale, tehnici şi sisteme constructive, după Hoinărescu; b) fragmente de platformă cu amprente de lemne, L9 Bucşani, după Bem

asimetrice sau neregulate, unele cu stâlpi dubli, despre care deocamdată nu se poate preciza cu exactitate dacă nu sunt legate de unele instalaţii interioare (lavițe, paturi, mese, scări, războiu de ţesut etc.).

Astfel de structuri apar atât în locuinţele trapezoidale (Durankulak: tipurile D), cât şi în cele dreptunghiulare (tipurile B, la Hotnica şi altele). Mai apar două şiruri de câte trei-patru stâlpi sau stâlpi organizaţi pe un singur rând, puşi pe axul scurt al casei (*tipul 5*: Azmaška, L7: Lichter 1993, kat. 4; Georgiev 1963). La Yassatepe acoperişul se sprijină pe pereţii despărţitori, dar casele au şi stâlpi de grindă intermediari. Tot acolo o mare parte din podea era prevăzută cu un podium de mari dimensiuni.

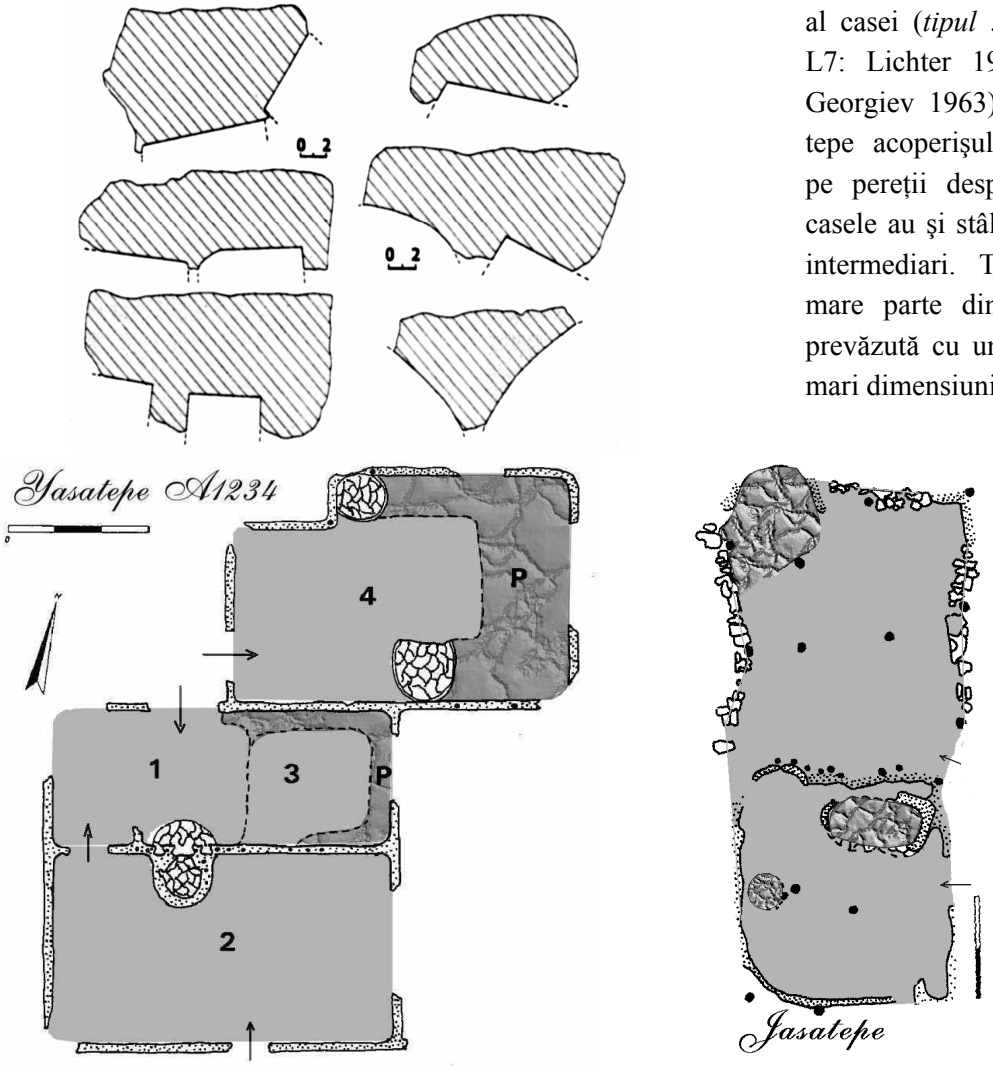

*Fig. Vc.30. Yassatepe: a▲ bloc de locuinţe; b▲ locuinţă cu 2 camere şi intrări separate, după**

https://biblioteca-digitala.ro

În acelaşi sit, apare şi „blocul” de locuințe, Fig. Vc.30, unde încăperile au intrări separate, iar în partea opusă intrărilor, se aflau podiumuri care serveau fie ca loc de dormit, fie pentru păstrarea vaselor cu provizii sau a proviziilor. Astfel de blocuri de locuințe apar şi în nivelul X de la Ovčarovo, L7-L8 (Todorova et alii 1983, fig. 29).

Proviziile puteau fi ținute şi în gropile din podea, din interiorul locuințelor, ce puteau fi acoperite cu capace (Păuleni, Uivar: Lazarovici Gh. şi M. 2003), sau în gropile aflate sub platforma podea a unor locuințe (Hârşova: Popovici, Rialland 1996, fig. 22; Bucşani: Bem 2001).

Tipurile de locuințe

I. Locuințele cu fundația de piatră

Locuințele cu şanț de fundație sau pietre la fundație reprezintă etapa cea mai evoluată de construcție. Şanțul de fundație serveşte pentru introducerea stâlpilor de structură sau casetare, a parilor verticali şi uneori înclinați, pentru casetare sau împletire. Astfel de case, cu fundație de piatră, de tip megaron, se cunosc din aşezarea de la Durankulak, Fig. VId.31. Partea inferioară a pereților era construită tot din piatră, iar cea de deasupra din chirpici sau benzi de lut, amintind construcțiile din Anatolia şi sudul Balcanilor (Haşotti 1997, 82). În cazul stațiunii menționate casele erau rectangulare sau trapezoidale, aranjate pe şiruri drepte, cu axul lung orientat N-S sau NE-SV, formând adevărate străzi paralele. Casele aveau una-trei încăperi şi cinci dintre ele erau prevăzute cu câte două intrări, Fig. VId.2 (Todorova 2002, I, fig. 8b).

Fig. Vc.31. Durankulak, aspectul Varna, locuințe cu fundație de piatră, orizontul V, după Todorova

Amenajările interioare par a fi organizate după nişte reguli: majoritatea încăperilor aveau vetre sau cuptoare (construite pe un soclu de piatră în colțul de NE, în încăperea principală). Lângă cuptor de obicei se afla o râşniță, iar în fața cuptorului era un postament/bancă din piatră pe care se aşezau vasele. Unele camere nu au vetre şi nici cuptoare: o parte din ele sunt foarte înguste şi ele reprezintă doar coridoare sau antreuri care permiteau depozitarea unor unelte, haine, produse alterabile la căldură; altele au folosit ca loc de dormit doar în sezonul cald. În unele locuințe s-au descoperit în centru altare (Haşotti 1997, 82).

https://biblioteca-digitala.ro

Reamintim că locuințe cu bază din pietre au fost descoperite la Ruginoasa, în faza Cucuteni A3 (C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici 2003).

II. Locuințele cu șanț de fundație și gropi de pari

Astfel de locuințe au fost cercetate în mai multe așezări, iar cele descoperite la Hârșova aduc un plus de informații (Popovici, Rialland 1996, 24). Una din locuințele de acest tip (L41), de formă rectangulară, Fig. Vc.32, de 12,50 x 6 m, era prevăzută cu o compartimentare interioară în partea de NV. Șanțul de fundație, cu pereții și fundul drept, avea 1 m lățime la partea superioară și o adâncime de 0,80 – 1 m. În acest șanț s-au descoperit gropi pentru stâlpi, situate în apropiere de colțuri sau pe mijlocul laturilor.

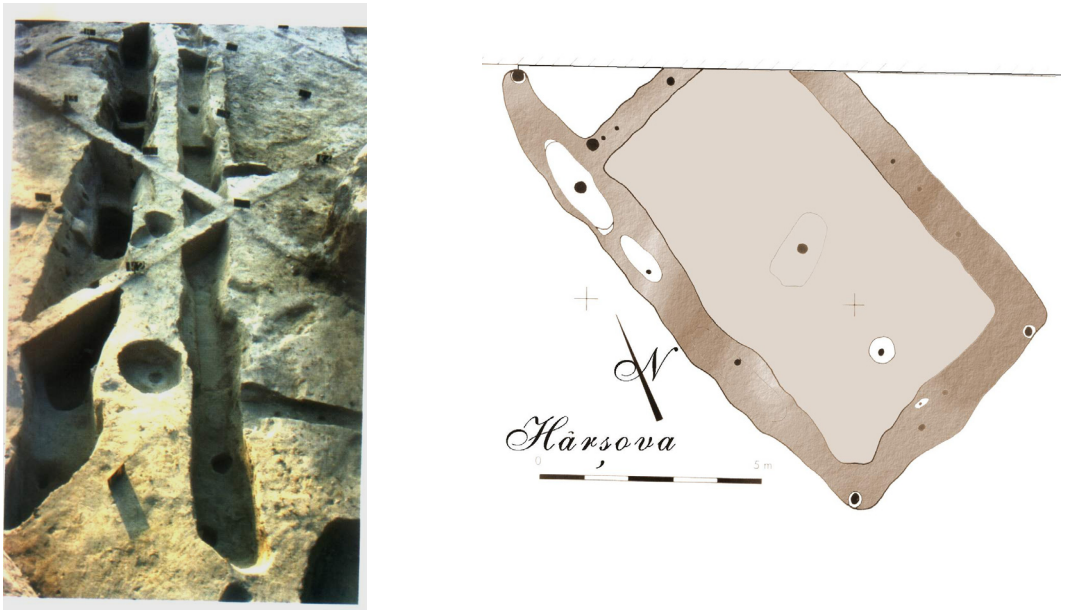

Fig. Vc.32. Hârșova, locuințe cu șanț de fundație (L41), după Popovici, Rialland

Alte două gropi de stâlpi, probabil pentru susținerea plafonului și a acoperișului s-au găsit în interiorul casei; gropile de la colțurile de S-E, S-V ale L41 erau mai adânci (Popovici, Rialland 1996, 24, fig. 19-20; Web).

La o altă construcție de același tip, L68, orientată NV-SE, pe anumite zone s-au conservat destul de bine gropile parilor, amplasate la 7/10-12 cm una de cealaltă (pe laturile de NE și NV). La colțuri și pe mijlocul fiecărei laturi erau gropi de la stâlpi/bârne (diametrul gropilor, 10-20 cm). Între stâlpi erau pari ceva mai subțiri, întreaga structură a pereților fiind completată cu nuiele împletite (Popovici et alii 2007a). În partea de SE al construcției autorul săpăturii a constatat existența unui pod, care a adăpostit diferite recipiente și unelte (Popovici et alii 2007a). Pereții de pe latura de NV erau pictați cu motive decorative spiraloide și unghiulare (cu alb și roșu), ce alternau cu zone pictate doar cu roșu (Popovici et alii 2007a). În colțul de S al acestei case s-au găsit urmele a două recipiente de nuiele împletite (la distanță de 80 cm una de alta), dar în interiorul casei nu s-au găsit vetre sau cuptor (Popovici et alii 2007a). Zona liberă de lângă locuință era delimitată de o îngrăditură de țăruși și crengi împletite (Popovici et alii 2007a).

L19, poate de același tip (cu șanț de fundație, cercetare încă în curs de derulare), avea structura de rezistență formată din bârne despicate (cu un diametru de 8; 14; 16 cm). Unul din pereți a fost construit în mod diferit: într-o zonă erau nuiele orizontale, în alta blăni fasonate, rectangulare (5-6 cm lățime), așezate unele lângă altele (Popovici et alii 2007a), peste care s-a găsit un trunchi de copac

https://biblioteca-digitala.ro

despicat pe lung, cu rol de rigidizare. Structura pereților a fost completată cu lut amestecat cu vegetale (Popovici et alii 2007a). Intrarea în locuință era marcată de două bârne solide (diametru de 20 cm); casa avea două încăperi de mărimi diferite (a doua era mai mare şi interiorul părea finisat cu mai multă grijă), fără vetre sau cuptoare, dar cu inventarul tipic unei gospodării, ce s-a găsit pe lângă pereți (vase, râşnițe, unelte din silex, sau din materii dure animale). Trecerea între încăperi era marcată de o uşă cu prag (urmele parilor ce susțineau pragul au fost sesizate: Popovici et alii 2007a).

În aşezarea de la Măriuța, şanțurile de fundație erau adânci de doar circa 40 cm (Şimon, Paveleț 1999-2000, 183). Pereții erau probabil construiți din bârne şi crengi iar apoi au fost lutuiți (Şimon, Paveleț 1999-2000, 183).

Şanțuri de fundație ale unor locuințe, de mari dimensiuni (0,40 – 1 m lățime), sunt menționate şi pentru nivelul Gumelnița A2 din situl de la Borduşani *Popină* (Marinescu-Bîlcu et alii 1997, 69). Ele aveau un profil în formă de „U" şi erau adânci de 0,90 –1,65 m. În aceste şanțuri au fost identificate gropi de stâlpi şi de pari, care făceau parte din structura pereților. După felul cum erau dispuse gropile menționate, s-a constatat că locuințele respective au suferit mai multe modificări, dar au fost totdeauna reconstruite pe acelaşi amplasament (Marinescu-Bîlcu et alii 1997, 68).

Cercetările interdisciplinare mai recente din acelaşi sit, conduse de Dragomir Popovici, arată că aceste locuințele aveau două încăperi inegale (cea de la intrare, 20 m^2, cealaltă de 30-40 m^2), cu amenajări interioare, respectiv vetre, cuptoare, sau banchete/lavițe din lut (Popovici, Vlad 2006, 7; aici Fig. Vc.33).

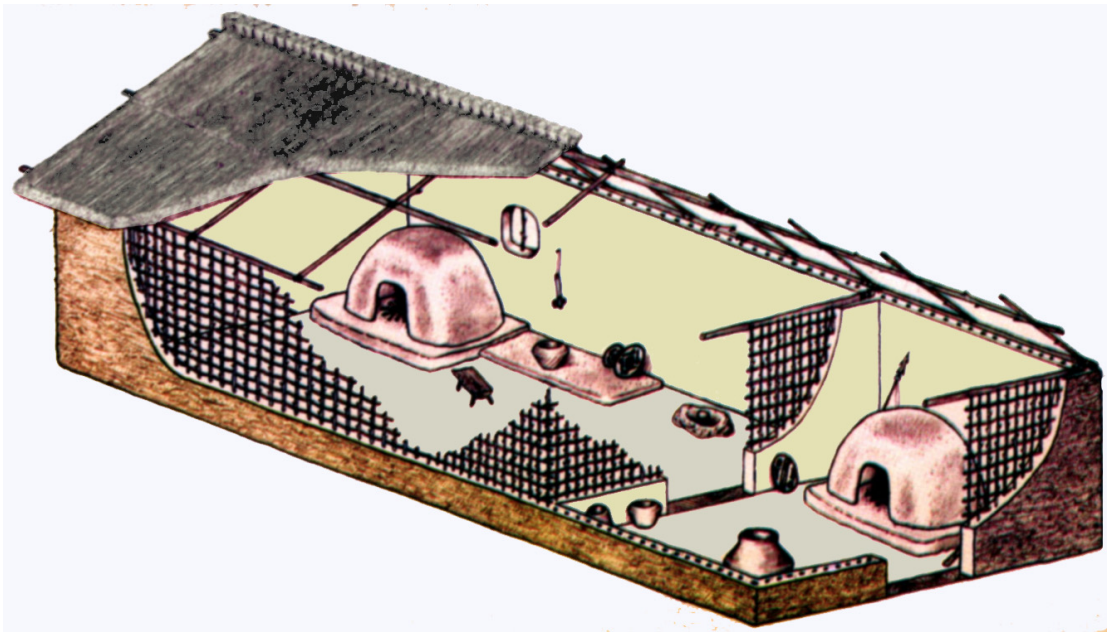

Fig. Vc.33. Borduşani, reconstituirea unei locuințe Gumelnița, după Popovici, Vlad

Pereții erau realizați dintr-un schelet de țăruşi cu diametru de 4-5 cm, între care erau nuiele împletite, sau pe anumite porțiuni din stuf şi erau acoperiți cu lut amestecat cu vegetale tocate, fiind neteziți cu grijă în anumite porțiuni (mai ales în cea de a doua încăpere: Popovici, Vlad 2006, 7). Pentru ultimele locuințe investigate aici se menționează că podeaua era din lut bătut, uneori amenajată peste un strat de nivelare (Popovici, Vlad 2006, 7; Popovici et alii 2007).

Descoperirile recente de la Hoiseşti sau Feteşti arată că astfel de locuințe erau folosite şi în cultura Cucuteni (Ursulescu et alii 2003; Boghian et alii 2005).

https://biblioteca-digitala.ro

În nivelul Gumelnița B1 de la Şeinoiu, L2 (3 x 4 m) cu gropi de pari pare să fi avut şi şanțuri de fundație pe anumite porțiuni, Fig. Vc.39 (Şimon, Parnic 2001, pl. 3). În colțul de E al casei era o vatră fără gardină, de 90 x 100 cm (Şimon, Parnic 2001, pl. 3).

Amenajări interioare. Vetrele de la Măriuța erau situate în colțul caselor, lângă peretele din spate. Spațiul pe care au fost construite, înalt de circa 18-20 cm a fost cruțat atunci când a avut loc nivelarea terenului pentru amplasarea locuințelor. Peste acest spațiu s-au aşezat unul-două straturi de humă, bine bătute şi netezite, aplicate şi pe părțile laterale ale vetrelor (Şimon, Paveleț 1999-2000, 183). Vetrele aveau o suprafață de 1-1,20 m (Şimon, Paveleț 1999-2000, 183).

La Borduşani vetrele erau construite direct pe pământ, în spații special rezervate, având la bază o structură din lut şi calcar (Popovici, Vlad 2006, 12). Cuptoarele amplasate pe peretele de est ale locuințelor erau amenajate pe socluri rectangulare, înalte de 30-35 cm, iar bolta lor era din nuiele împletite (Popovici, Vlad 2006, 7). În preajma cuptoarelor, pe aceeaşi parte a peretelui (în cea de a două încăpere) sunt menționate banchete/lavițe late de 30-40 cm, folosite pentru probabil depozitarea inventarul casnic (Popovici, Vlad 2006, 7).

III. Locuințele cu gropi de pari

Construcțiile de acest tip erau de formă dreptunghiulară sau rectangulară şi aveau una sau două încăperi. Uneori, alături de case sunt menționate şi unele anexe.

Pentru puține locuințe de acest tip au putut fi stabilite *dimensiunile*, deoarece multe nu au fost cercetate integral (Ştefan 1925, 143-146; Berciu D. 1961, 420). Două din locuințele de la Carcaliu aveau 5,50 x 4,10 m şi respectiv 4 x 3,50 m (Haşotti 1997, 84), cele de la Măriuța erau mai mari, de peste 36 m² (L1) şi 40 m² (Neagu 2002, 200-201; Parnic, Chiriac 2001, 199-200), iar cele de la Hârşova aveau între 50-60 m² (Popovici, Rialland 1996, 22). Interesante sunt locuințele 5 şi 6 descoperite la Măriuța, care aveau gropi de pari, dar a căror podea era alcătuită dintr-o împletitură de crengi (unele crengi aveau circa 6 cm grosime), acoperită cu lut (Şimon, Paveleț 1999-2000, 183). În aceeaşi aşezare, casele L1/2000 şi L2/2001 aveau podea de lut bătut (Parnic, Chiriac 2001, 199-200); în L2/2001 este amintită o amenajare lângă prima dintre vetre, de la care s-au păstrat gropile de pari (Parnic, Chiriac 2001, 199-200).

O construcție rectangulară (2,80 x 1,70 m), cu gropi de pari (10-12 cm), L2/1982, fără vatră, dar cu şapte râşnițe, frecătoare şi mai multe vase (cinci mari, patru mici, alături de patru săpăligi de os), folosită probabil pentru păstrarea cerealelor şi ca loc de râşnit este menționată la Sultana (Isăcescu 1984, 27).

La Pietrele, locuința „centrală" din „vechea" suprafață F avea cinci gropi de pari (orientați N-S), iar pe laturile de N-S şi respectiv E-V s-au găsit culoare de acces ce separau această construcție de o alta din aceeaşi zonă (Al. Vulpe et alii 2007). Aceeaşi locuință „centrală" conținea o vatră supraînălțată, o amenajare rectangulară pentru războiul de țesut (pe latura de NE a casei) şi un cuptor cu plan rectangular (Al. Vulpe et alii 2007).

În cazul L1/1982 de la Sultana *Malu Roşu,* nu s-au găsit gropile parilor de la pereții destul de groşi, dar pereții păstrau amprentele parilor, motiv pentru care s-a presupus că ei erau incluşi în perete doar de la un anumit nivel; partea de sus a pereților conținea şi nuiele (Isăcescu 1984, 27).

Pornind de la datele oferite de cercetările arheologice, vom încerca să schițăm cum s-a desfăşurat construcția caselor de acest tip. Pari de diferite dimensiuni au fost înfipți în gropi pe suprafața aleasă: cei de la colțuri erau mai groşi iar cei de pe laturi ceva mai subțiri. Gropile de pari descoperite arată că unii aveau un diametru de 10-15 cm grosime (Ştefan 1925, 143; Comşa 1962, 223), în timp ce alții erau mult mai groşi. Astfel, gropile de pari de la construcțiile de la Tangâru aveau un diametru de circa

https://biblioteca-digitala.ro

50 cm şi uneori erau adânci de peste 1,50 m (Berciu D. 1961, 420). Distanţa dintre pari variază. Astfel, la locuinţele de la Hârşova, distanţa dintre ţăruşii pereţilor era de circa 20 cm (Popovici, Rialland 1996, 22). Urma ridicarea pereţilor. Pereţii exteriori, ca şi o parte din cei interiori erau construiţi pe o structură de nuiele împletite sau de scânduri, peste care se aplica lut amestecat cu paie sau trestie. La Hârşova, pereţii caselor aveau o grosime de 10 sau 20-25 cm şi peste structura lemnoasă s-a aplicat lut amestecat cu paie (Popovici, Rialland 1996-1997, 22). Pereţii erau apoi făţuiţi. Uneori condiţiile sau „moda" locală îşi spuneau cuvântul şi în modul de realizare a pereţilor. Astfel, la Carcaliu se precizează că fragmentele de pereţi arşi păstrau alături de impresiunile de pari, zone cu nuiele dispuse vertical şi trestii (Lăzurcă 1984, 24). O situaţie aparte s-a constatat în L19 de la Borduşani. Aici, peretele de nord era format dintr-o structură constând din două rânduri de pari, aflaţi la distanţă de 20-25 cm. Între aceştia s-au împletit crengi, peste care s-a aplicat o lipitură ce avea în compoziţie cenuşă şi fragmente ceramice, astfel că în final, peretele avea o grosime de 40-50 cm (Marinescu-Bîlcu et alii 1997, 66).

Unele din locuinţele cercetate, cu o singură încăpere sau cu două, au avut mai multe faze de refacere, uneori soldate cu extinderea spaţiului de locuit. Este cazul aceleiaşi L19 de la Borduşani, cu o podea amenajată din resturile distruse ale unei case mai vechi. La fiecare refacere suprafaţa a fost nivelată şi apoi a fost adăugat un nou strat de chirpici mărunţiţi şi apoi bătuţi, peste care s-a lipit cu lut (Marinescu-Bîlcu 1997, 66). Aceste refaceri au fost constatate şi la vatra locuinţei, situată în colţul de sud.

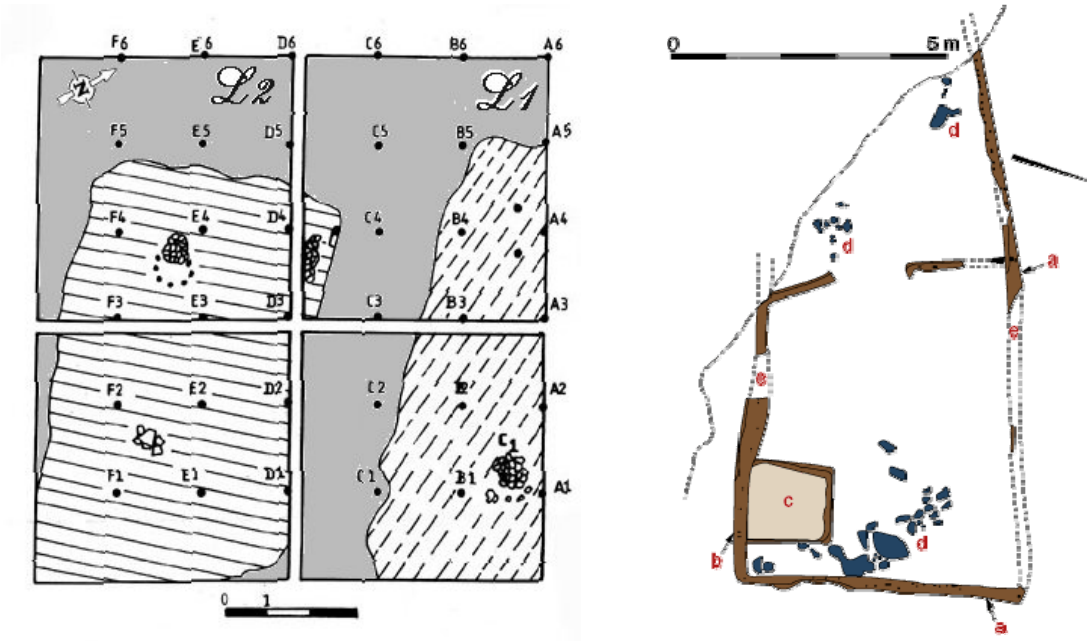

Fig.Vc. 34. Hârşova: 1) L1-L2, după Haşotti; 2) L29 cu gropi de pari: a-b, pereţi din lut cu armătură de pari şi scânduri (distruşi de construcţii ulterioare-e), c, cuptor, d, vase sparte, abandonate; după Popovici, Rialland, Web

În cazul locuinţelor cu două încăperi, resturi de la pereţii despărţitori sunt amintiţi în mai multe aşezări (Popovici, Rialland 1996, 22; Comşa 1998, 20; Neagu 2002, 200; Pandrea et alii 1999, 147-148). Astfel, L 29 de la Hârşova, Fig. VId.35, orientată E-V, a avut trei faze de refacere. În faza a doua, în încăperea de est, în colţul de SE s-a construit cuptorul şi s-a amenajat un prag de trecere între cele două încăperi (Popovici, Rialland 1996, 22). S-a constat că această încăpere, ca şi cuptorul au avut trei refaceri (Fig. Vc.35). În cea de a treia fază de refacere a locuinţei, se repară podeaua prin adăugarea altui strat de lut, se măreşte cuptorul şi dispare pragul dintre încăperi (Popovici, Rialland 1996, 24, fig. 30).

https://biblioteca-digitala.ro

Podeaua locuințelor, din lut curat sau amestecat cu materii organice, bine bătut şi nivelat, a fost construită la sfârşit (Popovici, Rialland 1996, 22; Neagu 2002, 201). La unele locuințe, podeaua a avut mai multe nivele de refacere, ca L29 de la Hârşova în care s-au observat şase astfel de refaceri (Popovici, Rialland 1996, 30, fig. 28; Web).

Sunt menționate şi locuințe în care podeaua consta dintr-un strat de pietriş acoperit apoi cu o lutuială (Voinea 2001).

Fig. Vc.35. Hârşova, L29, cuptor lipit de perete; reconstructie cuptor, după Popovici, Rialland, Web

Locuința 48 de la Hârşova face parte din acelaşi tip. La început a avut două încăperi, fiecare din ele cu podea din lut bătut şi cuptor. Spre sfârşitul existenței sale prima încăpere dinspre V a fost dezafectată, fiind folosită doar pentru depozitare şi pentru intrare în încăperea principală (Popovici, Rialland Web Hârşova).

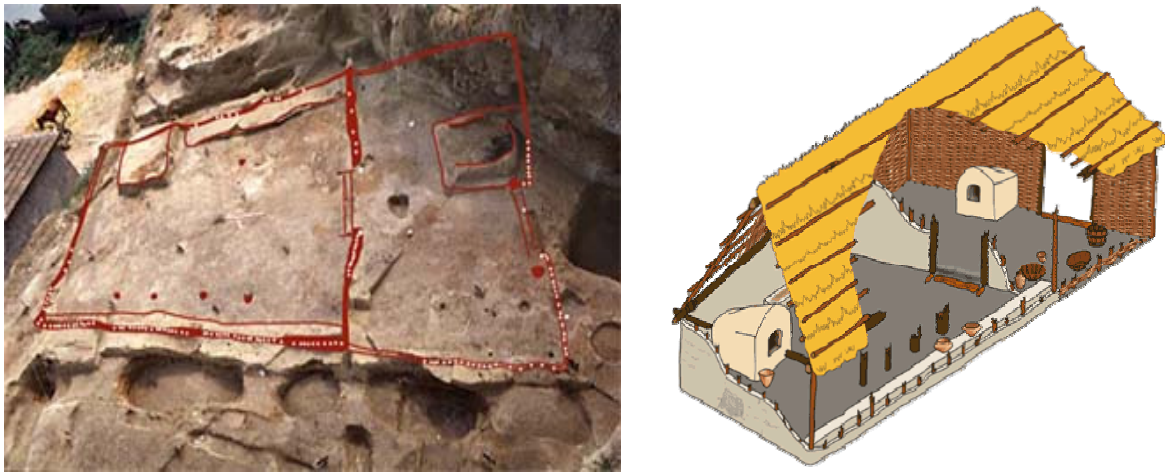

Fig. Vc.36. Hârşova, L48, plan şi reconstrucție, după Popovici, Rialland, Web

Aici s-a descoperit resturile unui coş din nuiele împletite, care avea fundul realizat din patru scânduri, Fig. Vc.37-38. În aceeaşi zonă a coşului s-au descoperit într-un fund de vas mai multe obiecte: piese de silex, şlefuitoare, batoane de ocru roşu-galben, ca şi oase de oaie (metacarpe, folosite de obicei pentru realizarea unor mânere la sulele din cupru: Popovici, Rialland Web Hârşova).

https://biblioteca-digitala.ro

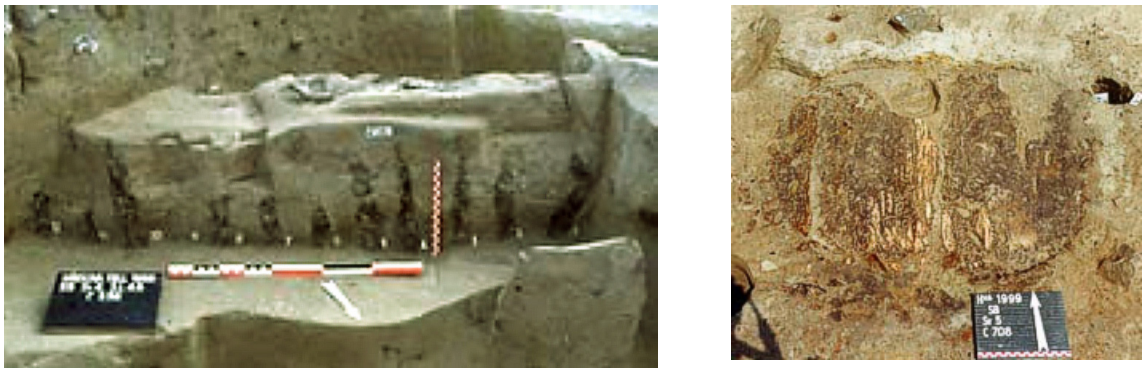

Fig. Vc.37. Hârşova: a) profilul unui perete de locuinţă cu urmele parilor; b) L48, fundul din scânduri ale unui coş de nuiele, după Popovici, Rialland, Web

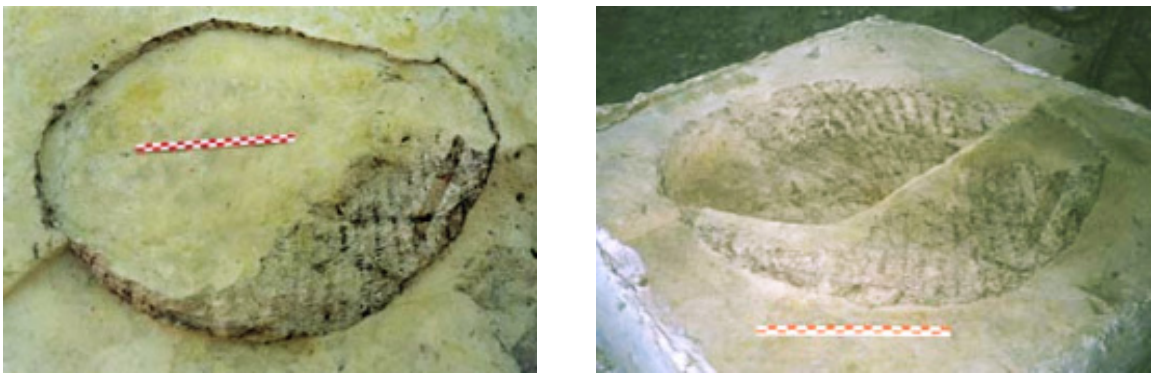

Fig. Vc.38. Hârşova, L48, urmele coşului de nuiele în diferite etape de cercetare, după Popovici, Rialland, Web

La Însurăței *Popina I*, s-a constatat o îmbinare între maniera de construcţie a locuinţelor cu gropi de pari şi şanţ de fundaţie. Astfel L4, de circa 10 x 7 m, avea suprafaţa marcată în teren de gropi de pari. Locuinţa avea două încăperi, separate de un perete despărţitor construit pe un şanţ de fundaţie, lung de 6 m, lat de 60-80 cm şi adânc de 20 – 25 cm (Pandrea et alii 1999, 147). În acest şanţ au fost descoperite gropi de stâlpi, cu diametrul de 35 – 40 cm, adânci de 30 cm, alături de gropi de pari, ceva mai mici, de 15 – 20 cm şi adânci de doar 10 – 15 cm (Pandrea et alii 1999, 147). Având în vedere această situaţie, autorii săpăturii consideră că pereţii exteriori erau construiţi în sistemul numit astăzi „ceamur", în timp ce peretele despărţitor era construit în sistem „paiantă". În pereţii exteriori, la o anume înălţime s-au introdus pari, care aveau rolul de a susţine acoperişul. Pereţii casei au fost bine lutuiţi, şi erau acoperiţi cu un strat alb cenuşiu, gros de circa 0,3 – 0,5 cm (Pandrea et alii 1999, 147). Încăperea de la nord de peretele despărţitor era folosită probabil pentru depozitarea materialelor necesare gospodăriei: aici s-au găsit cinci gropi cu resturi din vase de mari dimensiuni. Cealaltă încăpere, servea probabil pentru locuit şi avea o podea cu două refaceri, din lut amestecat cu pleavă. Această ultimă încăpere era la rândul ei împărţită în alte două, ce erau despărţite de stâlpi de lemn îmbrăcaţi în lut (Pandrea et alii 1999, 147).

Cercetările recente de la Însurăței *Popina II* au pus în evidenţă o locuinţă cu gropi de pari (diametru de 25-40 cm, adânci de 20-30 cm), ce avea o podină de lut gălbui pe anumite zone (L2: Pandrea et alii 2006, 200).

https://biblioteca-digitala.ro

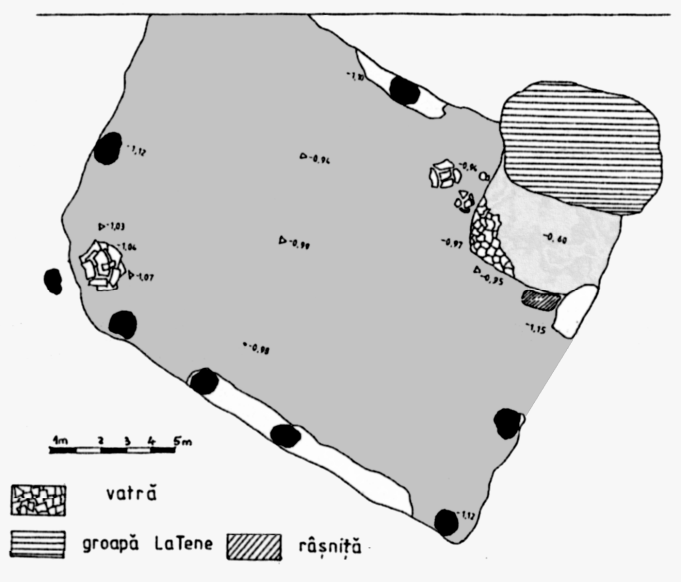

Fig.Vc.39. Şeinoiu, locuință cu gropi de pari, după Şimon, Parnic

O locuință cu gropi de pari (L2), descoperită la Drăgăneşti Olt *Corboaica* atrage atenția prin faptul că în colțul de vest podeaua din lut galben era amenajată pe o structură de bârne, cu diametru de 9 – 12 cm (Nica et alii 1996, 39; 1996a,9, fig. 1/3), Fig. Vc.40 (dreapta sus). Tot aici, altă locuință orientată N-E, avea câte 12 gropi de pari, cu diametrul de 15-20 cm, adânci de 0,50-1 m; pe latura de S traseul gropilor este uşor curb (Nica et alii 1995, 12, fig. 1/2-3), Fig.Vc.40. În interior este amintit un pat acoperit cu rogojină (locuința din stânga figurii).

Amenajări interioare. *Vetrele* simple sau cu gardină constituie o parte din amenajările interioare păstrate, multe din ele având, aşa cum s-a precizat deja, mai multe refaceri. Ele erau construite direct pe podeaua caselor, iar materialul din care au fost construite relevă şi folosirea materialelor disponibile în zonă.

Vetrele simple erau de formă ovală sau rectangulară (70 x 60 cm) şi aveau colțurile rotunjite (Haşotti 1997, 78-79; Comşa 1998, 20; Neagu 2002, 201; Parnic, Chiriac 2001, 200)). Uneori se apreciază că cele două vetre din casele cu două încăperi au fost construite în diferite momente de funcționare a construcțiilor (Neagu 2002, 201; Parnic, Chiriac 2001, 200).

Vetrele cu gardină din L1-L2 de la Carcaliu, de formă ovală şi respectiv rectangulară, erau amplasate pe laturile de nord şi de nord vest (Lăzurcă 1984, 23-24; Haşotti 1997, 85; Comşa 1998, 20). Lutul din care erau construite vetrele conținea şi trestie tocată mărunt. Vatra din L1 avea în preajmă şi o groapă cu un vas de provizie (Lăzurcă 1984, 24). Gardina unei vetre de pe insula La Ostrov, lacul Taşaul era realizată din blocuri de şist înfipte şi legate între ele cu lut (Marinescu-Bîlcu et alii 2000, 66).

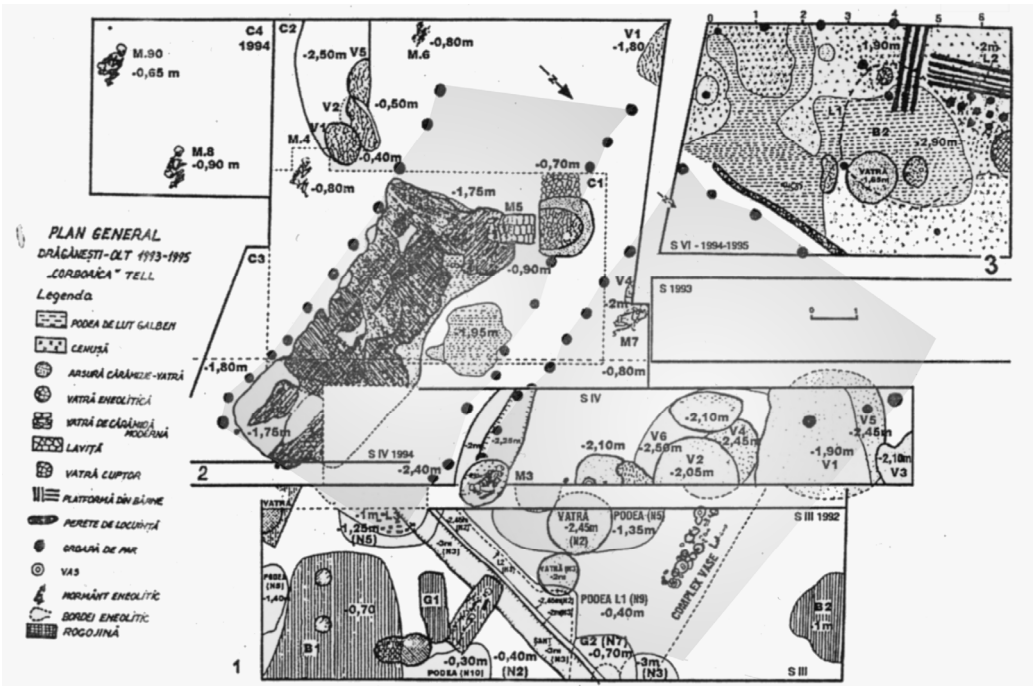

Fig. Vc.40. Drăgăneşti-Olt Corboiaca, locuințe cu gropi de pari, după Nica et alii

https://biblioteca-digitala.ro

Cuptoare. Un cuptor de formă rectangulară, Fig. Vc.35 lipit de peretele sudic al locuinței, cu mai multe faze de refacere este menționat în L29 de la Hârşova (Popovici, Rialland 1996-1997, 24, fig. 26-27; Web). Aşa cum am menționat anterior, la Borduşani cuptoare cu boltă (din nuiele împletite acoperite cu lut) erau construite pe socluri rectangulare (înalte de 30-35 cm) amplasate pe peretele de est ale locuințelor (Popovici, Vlad 2006, 7), Fig. Vc.33.

Laviţe şi paturi. Tot la Borduşani, în preajma cuptoarelor, pe aceeaşi parte a peretelui (în cea de a două încăpere) sunt menționate banchete/laviţe late de 30-40 cm, folosite probabil pentru depozitarea inventarul casnic (Popovici, Vlad 2006, 7).

Patul din locuința menționată de la Drăgăneşti-Olt, Corboaica, Fig. Vc.40 avea 7 x 2,5 m şi o înălțime de 20 cm față de podea (Nica et alii 1995, 13, fig. 3). O rogojină realizată din plante de baltă (pietrificate) acoperea această amenajare, care cobora spre peretele de S şi avea mai multe reparații pe latura de N, spre interiorul casei (Nica et alii 1995, 13, fig. 3).

IVa. Locuințele pe structuri orizontale

În unele aşezări locuințele de acest tip erau construite după o amenajare anterioară a terenului, prin nivelarea şi adăugarea uneori a unor straturi de humus. Locuințe mai bine cercetate de acest tip se cunosc la Brăiliţa, Vităneşti, Lişcoteanca şi Căscioarele. Se presupune că aceste case aveau tălpici pe margini în care se înfingeau parii de la pereți (Vl. Dumitrescu 1965, 219; Andreescu et alii 2003a, 77). Altă ipoteză, susținută de descoperirile de la Vităneşti *Măgurice*, ar fi aceea că pereții erau construiți din bucăți de lemn orizontale care se îmbinau la colțuri (case cu cheutori). Aici, în L1/1993, rectangulară, de circa 4 x 4 m, pe latura de sud est s-au descoperit resturi carbonizate de la doi pari, dispuşi în unghi drept. Unul din parii descoperiți avea o gaură pentru îmbinare (Andreescu et alii 1996, 136).

Casele descoperite la Brăiliţa în nivelul I erau rectangulare, de 7 x 4 m şi unele din ele erau dotate cu anexe (Harțuche, Dragomir 1957, 130). Pereții au fost construiți din loazbe de lemn şi trestie, iar apoi au fost acoperiți cu lut amestecat cu paie şi pleavă. Podeaua din lut bătut avea o grosime de 3-5 cm. În ceea ce priveşte anexele, acestea aveau probabil pereții din trestie şi podele de lut galben, bătut (Harțuche, Dragomir 1957, 130).

La Lişcoteanca *Movila Olarului,* cele zece case cu o singură încăpere, erau de formă rectangulară, de circa 6 – 8 m x 4 – 4,5 m (Harțuche 1987, 12). Singură L10 era mai mică şi a fost interpretată drept anexă. Orientarea locuințelor diferă, cinci erau pe direcția E-V iar celelalte pe direcția N-S. Intrarea era probabil pe una din laturile scurte, spre est sau sud (Harțuche 1987, 12). Pereții caselor au avut un schelet de lemne groase, despicate sau rotunde în secțiune, dispuse vertical, pe care se construia o rețea de nuiele şi stuf, care în final era acoperită cu lut amestecat cu multe paie şi pleavă. Grosimea pereților era de circa 30 cm; la exterior şi în interior pereții au fost fățuiți. Pe câteva fragmente de chirpici de la pereți s-au descoperit urme de pictură. Din păcate publicarea sumară nu ne permite să precizăm câte şi care din aceste locuințe aveau şi gropi de pari cu diametrul de 15 – 25 cm (Harțuche 1987, 12). Podeaua, cu o grosime de 10-20 cm, era din lut galben bătut şi acoperită cu mai multe lipituri. Toate locuințele erau dotate cu vetre interioare (Harțuche 1987, 14).

În nivelul Gumelniţa B de la Măgura Jilavei, au fost cercetate şapte construcții, patru din ele fiind interpretate drept locuințe, iar trei ca anexe. Locuințele, rectangulare, aveau o singură încăpere de circa 4 x 2,55 m şi 6,5 x 3,5 m. Axul lung era orientat ESE -VNV sau NE-SV (Comşa 1976, 105, fig. 2). Anexele, situate în apropierea locuințelor, erau puțin adânci, iar resturile de la pereții lor păstrează impresiuni de nuiele (Comşa 1976, 110).

https://biblioteca-digitala.ro

O altă locuință de acest tip, de la Drăgăneşti-Olt *Corboaica* (L3 din nivelul 3) era delimitată pe latura de vest de un şănţuleţ (larg de 60 cm, adânc de 40 cm), care asigura probabil scurgerea apei (Nica et alii 1994, 43, fig. 2/2).

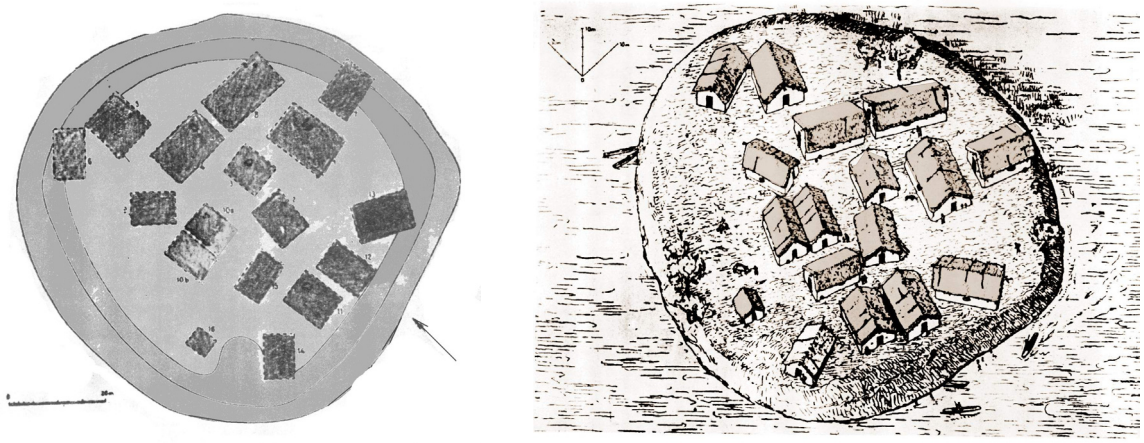

Fig. Vc.41. Căscioarele, nivel Gumelniţa, dispunerea construcţiilor şi reconstrucţia lor, după Vl. Dumitrescu

Cele mai multe case de acest tip (17) au fost cercetate în aşezarea de la Căscioarele *Ostrovel* (Vl. Dumitrescu 1965, 230). Construcţiile, cu orientare diferită, erau dreptunghiulare ca formă, Fig. VId.41, iar dimensiunile lor variază între 8 x 5,50 m şi 14 x 9 m. Excepţie face L 16, interpretată drept anexă, care era mai mică, pătrată, de 16 m² (Vl. Dumitrescu 1965, 219). Amprentele de pe chirpicii pereţilor de la majoritatea locuinţelor cercetate, demonstrează că aceştia au fost construiţi pe lemne groase, secţionate vertical. Doar la L11 pereţii au fost ceva mai subţiri şi erau construiţi probabil pe o structură de trestii. Intrarea în locuinţe era pe laturile de SE sau SV (Vl. Dumitrescu 1965, 219).

Majoritatea locuinţelor aveau o singură încăpere şi doar câteva din ele (L1, L5, L8) par să fi avut chiar două încăperi (Vl. Dumitrescu 1965, 219). În L4, L7, L11, L13 (şi în altele neprecizate), în apropierea vetrei, erau construite podele de lut, cu o grosime de circa 10 cm, ce amintesc pe cele cucuteniene, dar care nu au fost construite pe un pat de lemne (Vl. Dumitrescu 1965, 219). Doar în L1 podeaua de lut acoperea tot spaţiul construcţiei.

La Bucşani I, L2 avea două încăperi, separate de un perete despărţitor. Peretele era construit în stil „ceamur" din două compartimente verticale, spaţiul dintre ele fiind umplut cu material şi sediment din aşezare. Grosimea peretelui era de 18-21 cm (Bem 2001).

Amenajări interioare. În locuinţele gumelniţene de acest tip au fost descoperite vetre, cuptoare, râşniţe, laviţe ca şi vase folosite pentru depozitarea apei şi a altor produse, greutăţi pentru războiul de ţesut, amenajări care arată preocuparea oamenilor de organizare adecvată a spaţiului interior şi ilustrează câteva din activităţile care se desfăşurau în locuinţe.

https://biblioteca-digitala.ro

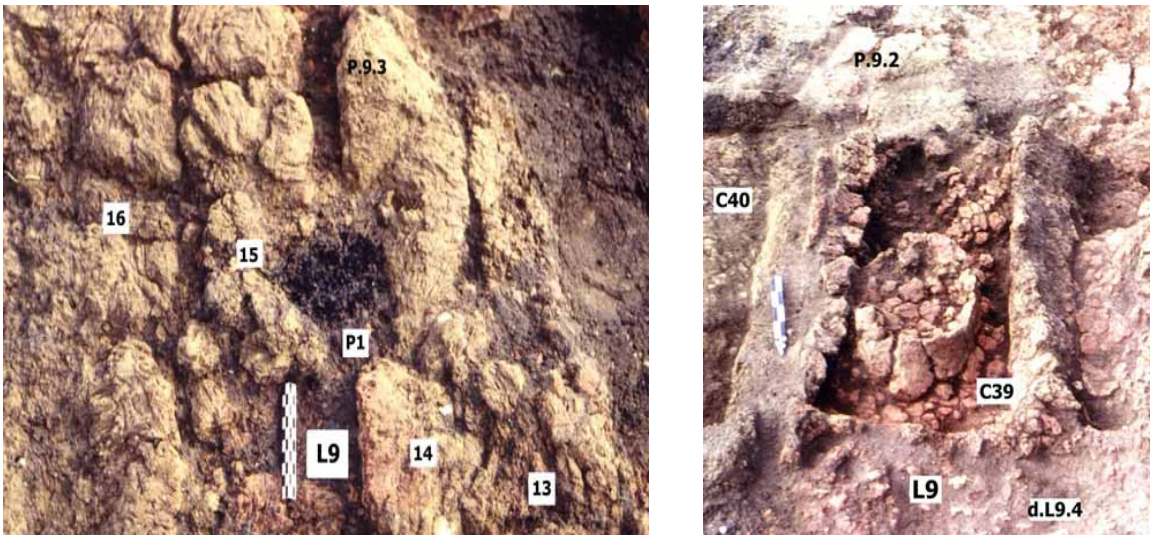

Fig. Vc.42. Bucşani, L9 : a) spaţiu gol, oval din platformă (P1) ;
b) cutie de lut cu soclu cilindric în interior, după Bem

Vetre simple, pătrate (cu latura de circa 1 m), dreptunghiulare cu colţurile rotunjite, (circa 0,90/1,15 m x 0,60/0,70 m) sau ovale (circa 0,70 x 0,45 m), uneori cu gropi alături (Brăilița: Harţuche, Dragomir 1957, 130), au fost amenajate direct pe podeaua caselor, sau pe un pat de cioburi şi lut (Harţuche 1987, 14; Harţuche, Bounegru 1997, 33). Cele mai multe erau simple, dar s-au descoperit şi vetre cu o mică gardină, ca la Lişcoteanca *Movila Olarului,* sau cu gardină masivă, ca la Vităneşti *Măgurice* (Harţuche 1987, 14; Andreescu et alii 1996, 136). La Căscioarele *Ostrovel,* aproape toate locuinţele erau dotate cu vetre pătrate (de peste 1 m²), cu gardină înaltă, înfiptă în pământ, ce înconjura vatra în totalitate sau doar pe trei laturi. Unele vetre indicau refaceri succesive. Ele erau construite uneori pe un pat de pietre de râu, iar straturile de refacere ulterioară constau dintr-un lut care sporadic conţinea pietre de râu (Vl. Dumitrescu 1965, 219). Sunt menţionate şi vetre construite pe un postament sau soclu din chirpic, cu marginile uşor ridicate (Andreescu et alii 2003,77; 2004, 325) .

Cuptoare rectangulare sau pătrate, cu gura spre SV sau NV, situate în partea opusă intrării s-au descoperit în trei dintre locuinţele Gumelniţa B de la Măgura Jilavei; ele au fost construite pe un postament de lut (1,15 x 1 m; 1,70 x 1,20 m), înalt de circa 10 – 20 cm (Comşa 1976, 105, fig. 2).

La Căscioarele *Ostrovel,* în L1 şi L11, s-au descoperit cuptoare cu boltă. Mai bine conservat era cel din L1, în formă de potcoavă, lung de 1 m şi lat de 85 cm. Bolta cuptoarelor nu s-a păstrat (Vl. Dumitrescu 1965, 223).

Râşniţele reprezintă o altă instalaţie şi amenajare aproape nelipsită. În aceeaşi aşezare de la Căscioarele, în toate locuinţele erau mai multe râşniţe, unele de mari dimensiuni, uneori situate în apropierea vetrelor (Vl. Dumitrescu 1965, 225).

În preajma vetrelor din unele locuinţe de la Căscioarele *Ostrovel* au fost descoperite greutăţi de lut ars, unele provenind de la războiul de ţesut, dar mai ales de la plasele de pescuit, pescuitul fiind probabil una din importantele activităţi economice ale comunităţii de aici. Astfel, lângă vatra din L4 au fost descoperite 100 de astfel de greutăţi, de formă prismatică sau ovală, unele chiar cu semne pe bază (Vl. Dumitrescu 1965, 224).

Câteva din locuinţele de pe *Ostrovel* (L7, L13) aveau *laviţe* de diferite dimensiuni, ceva mai ridicate decât podeaua, ce au fost puse în legătură cu diferite întrebuinţări casnice (Vl. Dumitrescu 1965, 219). Tot aici, în interiorul, dar şi în exteriorul caselor au fost descoperite vase de mari dimensiuni, folosite probabil pentru păstrarea apei (Vl. Dumitrescu 1965, 226) sau a altor produse.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vc. 43. Căscioarele, bucată de silex „balcanic" şi diferite unelte (Muzeul Oltenița)

Printre dărâmăturile locuinței G1 de la Măgura Jilavei s-au descoperit şi fragmente de cărămizi rectangulare (30 x 30 cm, groase de circa 15 cm), ce provin de la unele amenajări interioare, platforme sau banchete (Comşa 1976, 105). În locuința D din aceeaşi aşezare a fost amenajat şi un pavaj de pietre (Comşa 1976, 109).

Funcționalitate. La Căscioarele, în L2 a funcționat un atelier pentru prelucrarea topoarelor de silex (Vl. Dumitrescu 1965, 225). Aici au fost descoperite peste 130 artefacte de silex (12 topoare finisate, 2 în curs de prelucrare, 4 topoare-ciocan, 12 lame, 1 cuțit, 1 gratoar, 12 nuclee, 9 artefacte de percuție, 60 împungătoare de diferite dimensiuni, unelte pregătite pentru a fi implementate), iar lângă ele multe oase şi coarne, folosite la prelucrarea silexului (Marinescu-Bîlcu 2002, 149-150). În aceeaşi locuință au mai fost descoperite statuete antropomorfe şi zoomorfe, obiecte de podoabă (perle de lut, pandantiv din colț de mistreț), o sulă de cupru, un model de monoxilă, numeroase greutăți din lut pentru plasa de pescuit cu diferite semne la bază (Marinescu-Bîlcu 2002, 150).

Două construcții de mari dimensiuni din aceeaşi aşezare, L1 şi L8, situate în apropiere una de alta, spre marginea de est a *Ostrovelului* par să fi avut un rol deosebit în cazul acestui sit. În L1, sub podeaua compactă, arsă, în apropiere de cuptor, au fost descoperite două cranii umane, legate probabil de un ritual de fundare (Vl. Dumitrescu 1965, 224). Ne asociem presupunerii lui Vl. Dumitrescu, că această construcție ar fi putut avea un rol în desfăşurarea aici a unor practici magico-religioase, sau era importantă pentru comunitatea de aici (Vl. Dumitrescu 1965, 224). L8, cea mai mare din aşezare, cu două încăperi şi două vetre, avea un inventar extrem de bogat (Marinescu-Bîlcu 2002, 149). În zona din apropierea uneia din vetre, se aflau numeroase vase sparte şi întregi (20, unele puse în altele; predominau cele de provizii, dar erau şi capace decorate cu caneluri), unelte din corn de cerb, unele în curs de finisare, numeroase oase de animale (Marinescu-Bîlcu 2002, 149). Cantitatea mare de oase de animale descoperite aici au determinat-o pe Alexandra Bolomey să considere construcția drept „abatorul" aşezării (Marinescu-Bîlcu 2002, 149).

Fig. Vc.44. Greutăți de lut ars cu semne : Căscioarele, Măgura Gumelnița (Muzeul Oltenița)

https://biblioteca-digitala.ro

Dar în aceeaşi construcţie sunt amintite şi două statuete de mari dimensiuni, de tip tesalian şi un tron de lut ars (Vl. Dumitrescu 1965, 226; Marinescu-Bîlcu 2002, 149).

Din păcate nu ştim exact dispunerea obiectelor de cult în această construcţie, dar prezenţa lor ar putea indica anumite practici de cult legate de sacrificarea animalelor, fapt demonstrat de descoperirile din diferite alte complexe legate de râşnitul cultic sau gropile de fundare (materialele din cercetările de la Căscioarele Ostrovel vor face obiectul unei publicaţii detaliate, conform informaţiilor oferite cu amabilitate de S. Marinescu-Bîlcu). O altă casă aflată în apropiere de cea anterioară, L4, pe baza inventarului se apreciază că a fost legată de practicarea pescuitului. Aici au fost descoperite peste 100 de greutăţi de lut ars, prismatice şi ovale, toate având la bază diferite semne, găuri, spirale, cruci, triunghiuri cu decor interior, unele cu extremitatea superioară perforată (Marinescu-Bîlcu 2002, 149). S. Marinescu-Bîlcu interpretează semnele de pe greutăţile descoperite în L4 drept însemne de proprietate ale membrilor comunităţii de pe Ostrovel, dar astfel de piese au fost descoperite în multe alte construcţii de aici (Marinescu-Bîlcu 2002, 149).

Fig.Vc. 45. Căscioarele : a) vase rython; mobilier, Muzeul Oltenița

Locuri pentru depozitarea pieselor de cult (vase askos, statuetă zoomorfă, scăunele cu spetează), probabil altare casnice, s-au descoperit în colţul de nord al L3 (de mici dimensiuni), aflată în apropierea celor două construcţii de mai sus (Vl. Dumitrescu 1965, 219) şi au mai existat poate şi în alte locuinţe, dar nu s-au putut constata clar, din cauza distrugerii parţiale a sitului (Vl. Dumitrescu 1965, 227).

Pe latura de nord a L1 de la Drăgăneşti Olt *Corboaica,* pe o suprafaţă de 2,5 x 1, 5 m s-a descoperit o grupare de 35 de vase, aşezate probabil pe o poliţă (Nica et alii 1994, 43, fig. 2/1, 3/3).

„*Morile.”* Două din locuinţele nivelului Gumelniţa A2 de la Medgidia, cu două încăperi, atrag atenţia în mod deosebit atât prin amenajările interioare, prin funcţionalitatea lor, cât şi prin abundenţa inventarului (Harţuche, Bounegru 1997, 32-42, fig. 15/1; Haşotti 1997, 78-79). Descoperirile merită toată atenţia şi relevă informaţii deosebit de interesante cu privire la materialele şi soluţiile tehnice care au fost folosite.

Locuinţa 1, cercetată integral, rectangulară, de 10 x 8 m, avea două încăperi, Fig. VId.46: una mai mare spre nord (6 x 8 m) şi alta mai mică spre sud (4 x 8 m), (Harţuche, Bounegru 1997, 32, fig. 15/1). Cele două erau separate de un perete despărţitor mai subţire decât cei exteriori (32 cm). Pereţii aveau un schelet de pari rotunzi, ascuţiţi la partea care se înfingea în sol (Haşotti 1997, 78; autorii săpăturii nu menţionează existenţa unor gropi de pari !).

https://biblioteca-digitala.ro

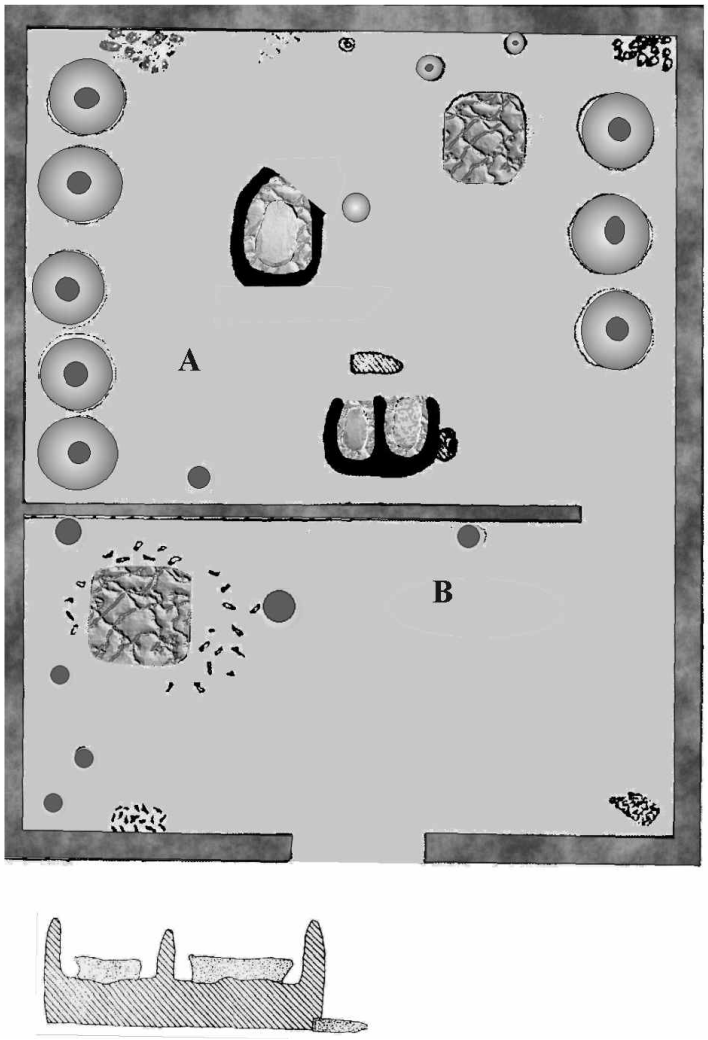

Fig. Vc.39. Medgidia, L1, moară, după Harţuche, Bounegru

Legătura pereţilor s-a realizat prin dulapi de lemn. Peste această structură se prindeau nuiele acoperite cu chirpici (lut, pleavă şi paie), (Haşotti 1997, 78-79). O uşă lată de 1,10 m era amenajată în partea de est a peretelui despărţitor. Intrarea principală în locuinţă era amplasată la jumătatea peretelui de sud (Harţuche, Bounegru 1997, 32, fig. 15/1).

Fiecare încăpere era dotată cu câte o vatră simplă (în colţul de NE în prima şi în cel de NV în cea de a doua), (Harţuche, Bounegru 1997, 42; Haşotti 1997, 78-79; Comşa 1998, 20). În încăperea mai mare, dinspre nord, s-au descoperit opt vase mari de provizii, cinci lângă peretele de vest şi trei lângă cel de est (Harţuche, Bounegru 1997, 32). Două râşniţe fixate pe câte un postament de lut erau una în centrul încăperii, iar cealaltă în apropierea peretelui despărţitor. Lângă fiecare râşniţă s-a descoperit câte un vas mic, cu câteva boabe de cereale carbonizate. În colţul de nord est erau 20 de greutăţi de lut de la plasa de pescuit, trei lame de silex, un toporaş de piatră şi trei frecătoare (Harţuche, Bounegru 1997, 32). În cel de nord vest pe jos erau pietre de la alte râşniţe. În încăperea dinspre sud, de la intrare, s-au găsit 30 de unelte de silex, vase de mici dimensiuni, iar lângă vatră oase de animale, păsări şi peşti (Harţuche, Bounegru 1997, 32). În colţul de sud est se observă o altă piatră de râşniţă (Harţuche, Bounegru 1997, 32, fig. 15/1).

Singura observaţie în legătură cu vetrele acestei locuinţe, este că cea din încăperea cu râşniţele era mai mică, dreptunghiulară, iar cealaltă rectangulară şi amândouă aveau colţurile rotunjite.

Mai multe informaţii sunt legate de felul în care s-au construit postamentele pe care s-au amenajat râşniţele. Pentru prima râşniţă s-a amenajat un postament din lut şi pleavă (117 x 20 cm), pe care a fost fixată o piatră de râşniţă şi o placă de gresie, care a ajutat la stabilirea înclinării necesare. Pe trei laturi s-a adăugat o gardină de lut, partea liberă fiind pe latura de nord. Gardina avea 10-12 cm lăţime la bază, iar spre margine era mai subţire şi rotunjită. Întreaga construcţie era uşor înclinată spre nord (diferenţă de circa15 cm) **(**Harţuche, Bounegru 1997, 42**).** Piatra de râşniţă, de formă trapezoidală, cu colţurile rotunjite (63 x 36 cm) avea partea activă alveolată. Între marginea pietrei şi gardină era un jgheab lat de circa 8 – 10 cm, în care se aduna făina (Harţuche, Bounegru 1997, 42, fig. 15/1, 16/1).

https://biblioteca-digitala.ro

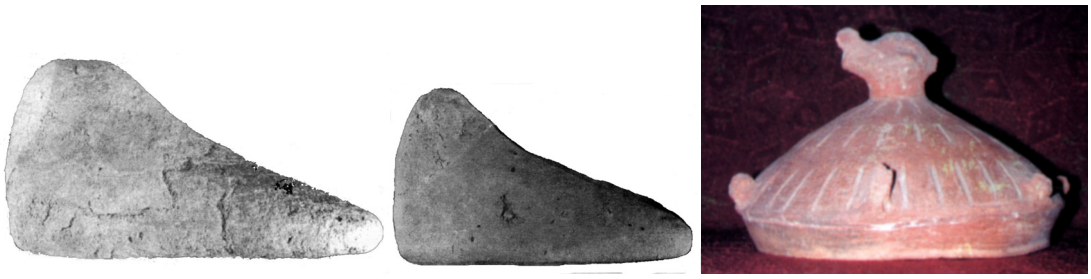

Fig. Vc.39a. Medgidia L3, picoare umane din lut ars, capac prosopomorf, după Haşotti

Cel de al doilea postament avea aceeaşi grosime şi înălţime ca şi primul, atât doar că în plan avea forma literei E, pe el fiind amplasate două pietre de râşniţă, Fig. VId.44. Pereţii laterali erau aici mai ascuţiţi, iar cel despărţitor era drept. În secţiune pereţii sunt conici şi aveau partea superioară rotunjită. În peretele de vest a fost incorporată o piatră de la o râşniţă, aşezată pe cant, cu partea activă spre interior (Harţuche, Bounegru 1997, 42, fig. 15/2, 16/2). Compartimentul dinspre est era mai mare (70 cm lungime şi 138 cm lăţime), iar cel dinspre vest ceva mai mic (84 cm x 152 cm). Pietrele de râşniţă încastrate pe postament aveau 130 x 50 cm şi respectiv 62 x 44 cm (Harţuche, Bounegru 1997, 42). Şi în acest caz între pietre şi gardină se afla un jgheab de circa 6 –8 cm. Pe latura de est a postamentului, prinsă puţin în acesta era o piatră de la o râşniţă, pe care s-a găsit un vas spart in situ, în care se colecta probabil făina. În faţa râşniţei, spre nord s-a găsit o piatră de râu, folosită drept scaun (Harţuche, Bounegru 1997, 42, fig. 15/1-2, 16/2). Această construcţie a fost interpretată drept moară.

O funcţionalitate asemănătoare a fost atribuită şi locuinţei 3, parţial distrusă, ce avea un sistem de construcţie şi o dispunere a inventarului asemănător cu cea de mai sus. Lângă peretele de est erau patru vase mari de provizii, iar lângă cel de vest alte două vase de acelaşi tip. Pe un soclu de lut, cu un perete despărţitor la mijloc erau fixate două râşniţe. În colţul de NV era o vatră simplă, ovală, cu două rânduri de lipituri (Haşotti 1997, 79). Construcţia avea un inventar extrem de bogat: vase mici şi mijlocii, strecurători de lut, unelte din silex, os, corn, oase de animale, capacul unui vas cu protomă în formă de pasăre şi două piese de lut, reprezentând labe de picior uman (Haşotti 1997, 79, fig. 110; Harţuche, Bounegru 1997, 42).

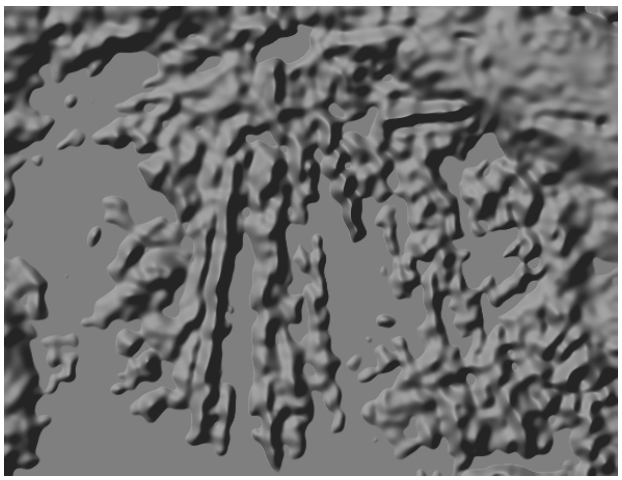

Fig. Vc.47. Vităneşti, după Andreescu

Prezenţa ultimelor piese în inventarul acestei construcţii nu credem că este întâmplătoare şi fără îndoială că aceasta avea şi altă funcţionalitate. Vasele de formă deosebită se leagă fără discuţie de practici magico-religioase legate de râşnitul cultic, ce au avut loc aici, deoarece locuinţa anterioară, moara, nu avea astfel de piese care fac parte din recuzita sacră. Cele două labe de picioare ce imită pe cele umane amintesc descoperirile precucuteniene recente de la Isaiia din L5 (Ursulescu, Tencariu 2006, 21-22, fig. 6, 8, pl. IX) sau altele anterioare din Ungaria, cu piese de acelaşi tip (Raczky 1991). Picioare de diferite mărimi şi tipuri apar şi în alte situri gumelniţene (Şimon, Şerbănescu 1987).

https://biblioteca-digitala.ro

IVb. Locuințele pe structuri orizontale cu platformă

Locuințe cu platformă podea, dintr-o structură lemnoasă, acoperită apoi cu lut şi pleavă sau nisip, au fost descoperite în aşezările gumelnițene de la Teiu, Măriuța, Hârşova şi Bucşani. Pentru cele de la Hârşova se specifică că uneori bârnele aveau 10-14 cm grosime (Haşotti 1997, 80).

Fig. Vc.48 : a) Vităneşti, după Andreescu; b)Bucşani I, L9, pe piloni, cu platformă de lemn şi lut, după Bem

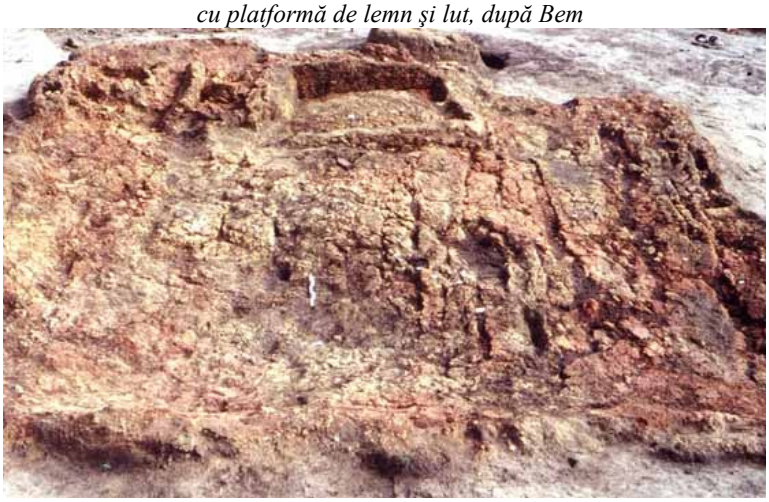

La câteva locuințe de suprafață din tellul de la Bucşani, s-a observat că spațiul viitoarei locuințe era marcat printr-un „postament" format din sediment de nisip şi lut şi erau prevăzute cu o gaură pe mijloc, interpretată că ar fi servit la evaporarea apei şi la o mai bună circulație a aerului (L1=L7, L4, L9, L11: Bem, Bălăşescu 2005, 320). Peste acesta s-au aşezat apoi butuci cu diametre variabile (de circa 12 – 16 cm sau mai groşi, de 25 – 35 cm) şi apoi s-a construit platforma din loazbe de lemn (Bem et alii 2002, 68). La o singură locuință s-a constatat că a fost amenajată doar o platformă simplă din lemn, fără postament (Bem et alii 2002, 68). În cazul de față, nisipul, avea rolul de a permite o mai bună scurgere a apei, iar platformele de lemn, de a crea o izolație mai bună în locuințe. Pereții puteau fi construiți doar din lut, dar nu excludem nici posibilitatea de a fi fost doar din lemn. Construcțiile de aici aveau dimensiuni între 20, 5 m^2 (L9) – 36 m^2 (L1=L7: Bem, Bălăşescu 2005, 320).

Unele locuințe de la Borduşani *Popină*, cercetate parțial, aveau podea simplă de lemn (Marinescu-Bîlcu et alii 1997, 69).

O locuință de acest tip (L1), rectangulară, cu pridvor/megaron şi cu un şanț care o înconjura şi se întrerupea doar în zona intrării, a fost descoperită în tellul de la la Blejeşti, Fig. Vc.39 (Berciu D. 1956, 544). Dimensiunile erau de 5,20 x 4,10 m, iar intrarea era la jumătatea peretelui lung.

https://biblioteca-digitala.ro

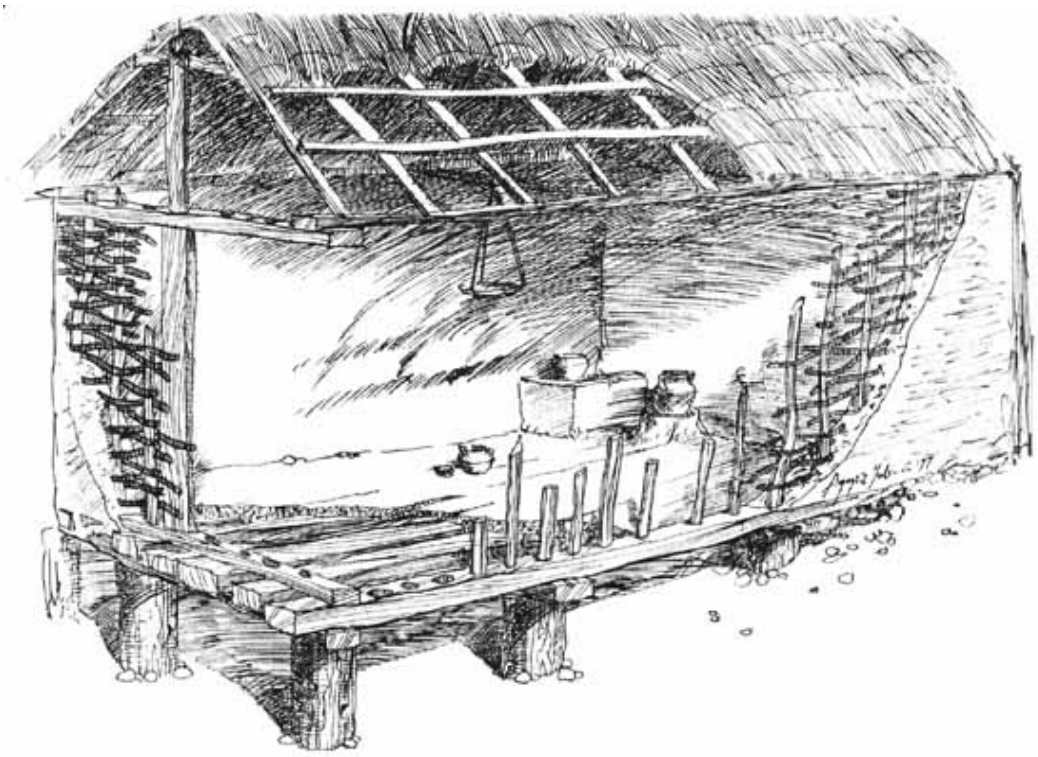

Fig. Vc.49. Bucşani I, reconstrucţia L9, casă pe piloni, cu platformă de lemn şi lut, după Bem

Pridvorul era marcat de gropile de la doi pari de 20 cm în diametru, aflaţi la o distanţă de 1,20 m unul de altul (Berciu D. 1956, 544). Şănţuleţul amintit era lat de 20 cm la gură şi adânc de 10-15 cm; pe latura de nord a peretelui de est, pe circa 1,30 m lungime avea 30 cm lăţime şi era adânc de 40 cm (Berciu D. 1956, 545). Pereţii casei au fost construiţi doar din lemn, iar amprentele descoperite pe unii chirpici amintesc scândurile de astăzi. Bucăţile de lemn au fost aşezate orizontal, iar peste ele s-a aplicat o lipitură cu lut, păioase, pietricele şi cioburi mărunte (Berciu D. 1956, 545).

Podeaua de lut bătătorit, gros de circa 25 cm, păstra pe partea interioară, dinspre sol impresiuni de la bulumacii aşezaţi unul lângă altul. Peste podea a fost aplicată o lipitură fină de lut galben şi nisip. În colţul de nord est, în dreapta intrării a fost amenajată o vatră rotundă (Berciu D. 1956, 547).

IVc. Locuinţele construite deasupra unor gropi

În aşezările de la Hârşova şi Bucşani au fost descoperite astfel de locuinţe.

La Hârşova s-au descoperit două locuinţe de acest tip, L37 şi L42. Iniţial s-a săpat o groapă ceva mai mică decât construcţiile (pentru L42, groapa avea circa 60 cm adâncime), iar pe marginea ei s-au aşezat trunchiuri de copac despicate, peste care s-a amenajat o structură de bârne tot despicate, dispuse perpendicular (Popovici, Rialland 1996-1997, 24; Web), Fig. Vc.50. Bârnele erau aşezate cu partea dreaptă în jos. Structura de bârne a L42 (de peste 4,70 x 4,60 m) depăşea marginile gropii (Popovici, Rialland 1996, 24, fig. 22, 23; Web). În zona centrală a gropii, o altă structură de lemn o susţinea pe cea de deasupra ei (Popovici, Rialland 1996-1997, 24). Structura de bârne era acoperită cu lut amestecat cu pleavă. Gropile menţionate ar fi putut fi folosite ca loc pentru păstrarea produselor (Popovici, Rialland 1996-1997, 24).

https://biblioteca-digitala.ro

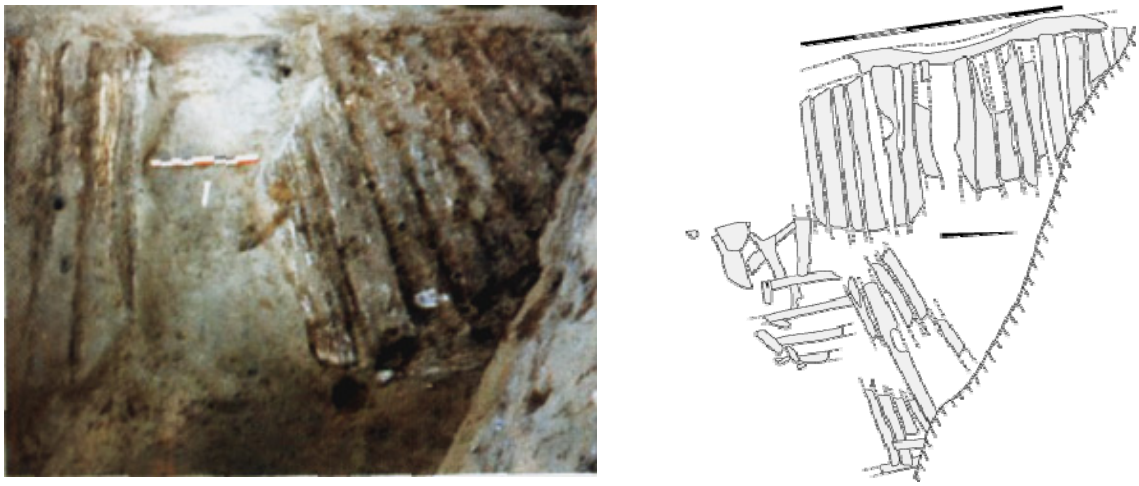

Fig. Vc.50. Hârşova: a) L37; b) L42, locuinţe construite deasupra unei gropi, cu platformă de lemn după Popovici, Rialland

Pentru L11 de la Bucşani, se menţionează că pereţii erau adosaţi gropii, iar baza lor depăşea 50 cm. Această locuinţă a avut şi un pod (având o grosime de circa 14 cm, cu structură de lemn şi lut, cu mai multe refaceri) unde se păstrau vasele. Doi stâlpi interiori cu diametrul de circa 45 cm aveau probabil rolul de a susţine alături de pereţi greutatea podului şi a acoperişului (Bem et alii 2002, 68).

Gropile din locuinţele menţionate din cele două aşezări, au fost probabil folosite şi ca pivniţă, produsele se puteau păstra reci vara şi erau ferite de îngheţ iarna. Asemenea situaţii au fost întâlnite la Parţa, Uivar şi Păuleni (ultima aşezare fiind contemporană cu cele de la Hârşova), dar şi în alte situri gumelniţene (Lişcoteanca *Movila Olarului*, Satnoieni, Insurăţei Popina I: Pandrea 1997, 31).

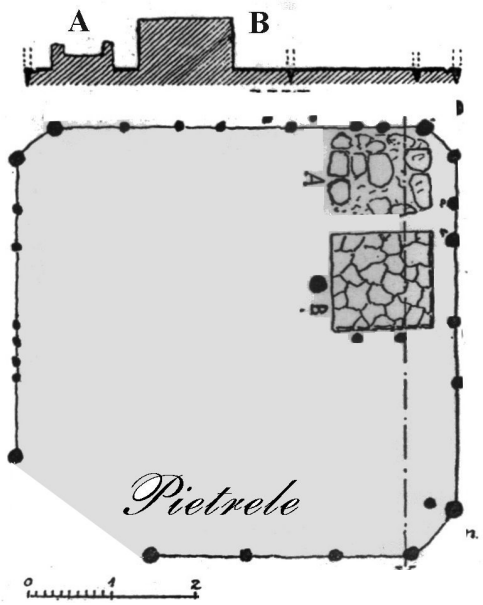

Fig. Vc.51. Pietrele, L1, sanctuar, după Berciu

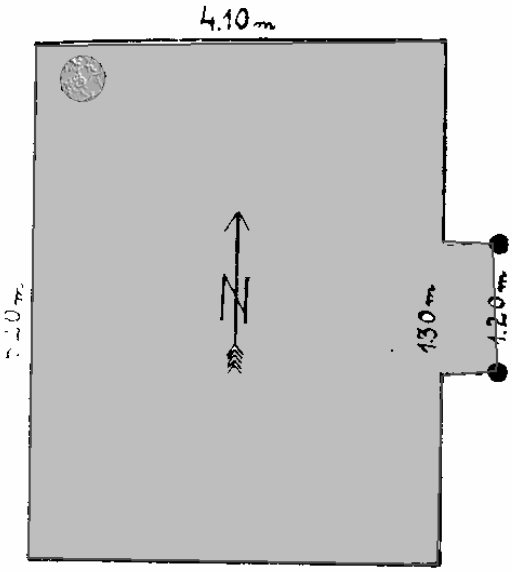

Fig. Vc.52. Blejeşti, după Berciu

Analiza esenţelor lemnoase folosite la construcţia caselor gumelniţene de la Hârşova a pus în evidenţă folosirea stejarului, ulmului, plopului, frasinului şi a arţarului, iar pentru locuinţele cu groapă dedesubt s-a folosit mai ales plopul (Popovici, Rialland 1996, 28). Identificarea esenţelor lemnoase s-a

https://biblioteca-digitala.ro

făcut şi pentru unele construcţii din aşezarea de la Bucşani, unde s-a constatat prezenţa stejarului şi a ulmului (Marinescu-Bîlcu et alii 1998, 108).

H. Todorova menţionează că majoritatea locuinţelor eneolitice din Bulgaria sunt de acest tip (Todorova 1978, 41) şi face chiar o descriere a modului cum au fost construite. Se săpa o groapă rectangulară de 20-30 cm adâncime, peste care se aşezau în lung pari, la o distanţă de 60-80 cm. Peste această structură se adăugau alte lemne, care formau platforma propriu-zisă. Pe această platformă se înfingeau pari la colţuri şi apoi la o distanţă de circa 30-35 cm, unul de altul, ce alcătuiau structura de rezistenţă. O împletitură de crengi, acoperită cu lut, completa construcţia pereţilor. Acoperişul era în două ape (Todorova 1978, 51). Multe din casele de acest tip aveau chiar două nivele, aşa cum arată descoperirile de la Ovčarovo şi Radingrad. Casele, de formă rectangulară, erau orientate după punctele cardinale şi aveau mai multe încăperi. Unele erau prevăzute cu verande în faţa intrării, şoproane pe latura mai scurtă sau aveau mici îngrădiri cu garduri. Ca amenajări interioare, H. Todorova menţionează cuptoare, râşniţe, platforme şi banchete (Todorova 1978, 51). Cuptoarele erau totdeauna situate lângă peretele din dreapta intrării, iar platformele/banchetele erau de-a lungul peretelui opus intrării; ultimele amenajări, înalte de 10 cm, aveau o lăţime de 50 cm, iar pe ele, sau lângă ele au fost descoperite diferite obiecte (Todorova 1978, 51). În una din locuinţele de acest tip, cu două nivele, la etaj erau peste 100 de vase, iar la parter, una din încăperi era folosită pentru depozitarea unor produse, iar în alta au fost descoperite şase perechi de râşniţe (Todorova 1978, 51). Unele case erau decorate cu pictură la exterior, iar în interior, pereţii şi podeaua erau acoperiţi cu culoare galbenă, roşie sau roz (Todorova 1978, 51).

IVd. Locuinţele pe piloni

În aşezarea lacustră de la Varna, locuinţele erau construite pe piloni (Todorova 1978, 55), situaţie care se întâlneşte şi în tellul de la Bucşani, în locuinţele L1, L4 şi L9 (Bem et alii 2002, 68). Pentru aceste ultime locuinţe, pilonii folosiţi aveau probabil un diametru de 25-35 cm. Ei erau dispuşi atât pe conturul viitoarei construcţii, cât şi în interiorul acesteia. Peste ei se îmbinau lemne despicate ce formau baza casei, iar pe margini se amenajau găuri pentru stâlpii de rezistenţă ai pereţilor. O descriere ceva mai amplă a unei astfel de descoperiri se referă la L9 de la Bucşani, Fig. Vc.49, 53 (Bem 2002). Pe latura de nord se pare că locuinţa se sprijinea direct pe sol, ceva mai ridicat, iar pilonii (diametru de 13-17 cm) au fost folosiţi doar pe celelalte laturi, înălţimea lor variind (35-40 cm: Bem 2002, 155). Pe aceşti butuci s-au aşezat două rânduri de blăni de lemn/scânduri, ce alcătuiau podeaua casei, în care era o zonă liberă, aproximativ ovală (29 x 43 cm, interpretată a fi locul pe unde se puteau evacua deşeurile din casă: Bem 2002, 158). Şapte găuri de la stâlpii pereţilor (diametru 7-10 cm), aflaţi la o distanţă de circa 17 cm unul de altul, au fost identificaţi pe latura de vest a platformei acestei locuinţe.

Autorul descoperirii presupune că pereţii erau construiţi din lut amestecat cu vegetale, deoarece nu s-au găsit urme de nuiele. Peste podeaua de lemn s-a aplicat o lipitură de lut amestecat cu vegetale (2,5/5 – 11/12 cm: Bem 2002, 163). Pe laturile de NE şi E au apărut patru găuri de pari în exteriorul construcţiei, care probabil marchează o prelungire a acoperişului, şoproane, folosite ca zone anexe ale locuinţei, întărite cu un zid de pari completat cu pământ (Bem 2002, 163).

https://biblioteca-digitala.ro

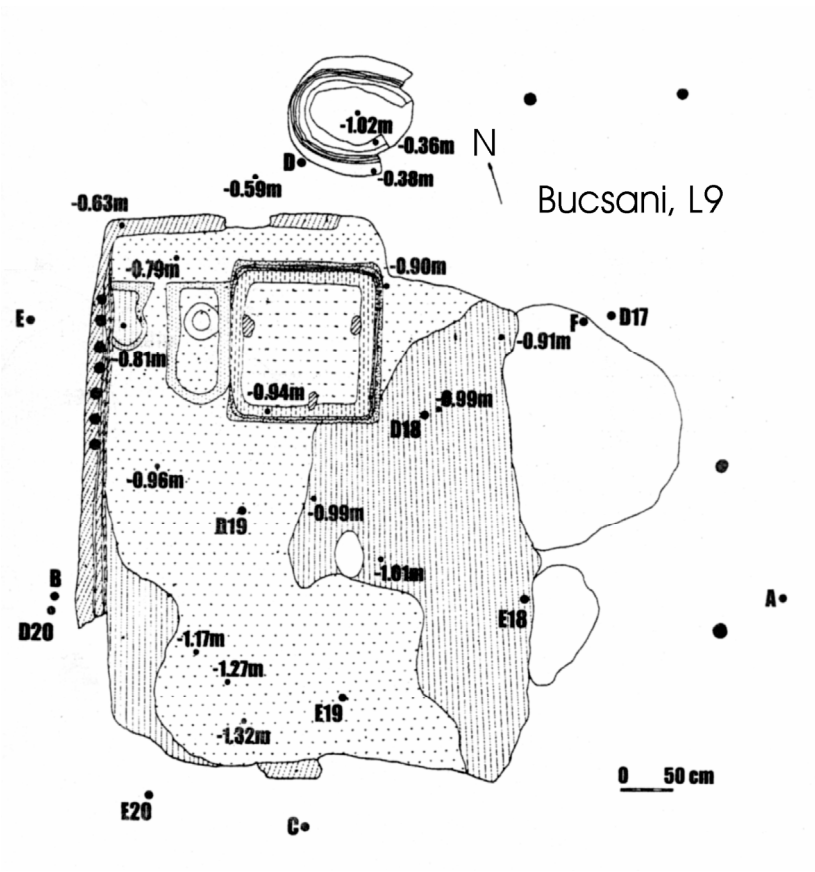

Fig. Vc.53. Bucşani, planul L9 ; gropile de pe laturile de N şi E marchează şopronul/anexa casei, cuptorul fiind amplasat probabil în interiorul celui de pe latura de N (după Bem)

L9 de la Bucşani a avut două etape de construcție. Mai interesantă este etapa a doua, când au loc mai multe operații de refacere, a platformei vetrei, a casei, amenajându-se şi o cutie de lut (Bem 2002, 163).

Pe latura de vest a vetrei pătrate (circa 1,5 x 1,5 m), cu gardină (lată de 20 cm) era adosată o casetă de lut, de formă aproximativ ovală, 1,20 x 0,60 m, cu o amenajare cilindrică în interior, Fig. Vc.48b, 53, în care au fost descoperite 7 fragmente de greutăți de lut ars (Bem 2002, 162-163, pl. II-IV). În anexa de pe latura de nord, s-a descoperit un cuptor adâncit, cu boltă, fără substrucție de crengi (Bem 2002, 163-164, fig. 15; 2002, 163).

Modalitatea de construcție a L9 de la Bucşani aminteşte de locuințele suspendate de la Ghirbon din cultura Petreşti (aici rolul pilonilor de lemn era reprezentat de pietre) şi de cele de la Păuleni, din cultura Cucuteni.

Şi în arealul Gumelnița, în diferite aşezări au fost descoperite construcții care nu au fost arse (Hârşova, Sultana - *Malu Roşu*, Pietrele - *Gorgana*, Măriuța -*.La Movilă),* un argument în plus pentru a sublinia din nou părerea noastră că focul nu a fost folosit ca modalitate de construcție, ci a fost rezultatul unor accidente; în cazul în care a fost deliberat, explicația trebuie căutată în relațiile dintre diferite comunități, sau în cutumele societății de atunci.

Concluzii privind instalațiile şi amenajarea interiorului

Insistăm în mod deosebit asupra acestor probleme, deoarece în alte culturi, arhitectura în lut şi piatră nu a atins asemenea performanțe ca în Gumelnița, nu cunoaşte o diversitate atât de mare de tipuri de construcții, iar multe informații se pierd. Cele mai frecvente instalații interioare descoperite sunt vatra, râşnița şi banca. De fapt urmele acestora se păstrează cel mai bine. Am încercat o corelare (vezi la sfârşit Anexa 1) între poziția vetrei şi intrarea în locuință. Studiile de etnoarheologie (J. Nandriş, Gh. Lazarovici) au arătat că există o legătură directă între locul vetrei, intrare şi vânturile dominante sau curenții de aer zilnici (în special dimineața sau seara). Un exemplu elocvent în acest sens îl reprezintă planurile complexelor de la Poljanica privind amenajarea şi partajarea interiorului.

https://biblioteca-digitala.ro

Vatra şi cuptorul

Vatra a jucat un rol esențial în viața vechilor comunități neo-eneolitice, ca de altfel şi mai târziu, reprezentând unul din locurile primordiale din casă. Vatra a oferit lumină, căldură, siguranță, posibilități de preparare a hranei. Numele său s-a extins asupra vetrei casei, comunității şi apoi a țării (de exemplu vatra străbună), în sens de origine comună. La începuturi vatra era amenajată direct pe podeaua casei, de unde sensul de vatră, extins pentru casă, comunitate, țară. La baza ei sau a casei se pun obiecte, ofrande de fundare însoțite de ritualuri de fundare, iar câteva exemple de acest fel se regăsesc şi în paginile de față.

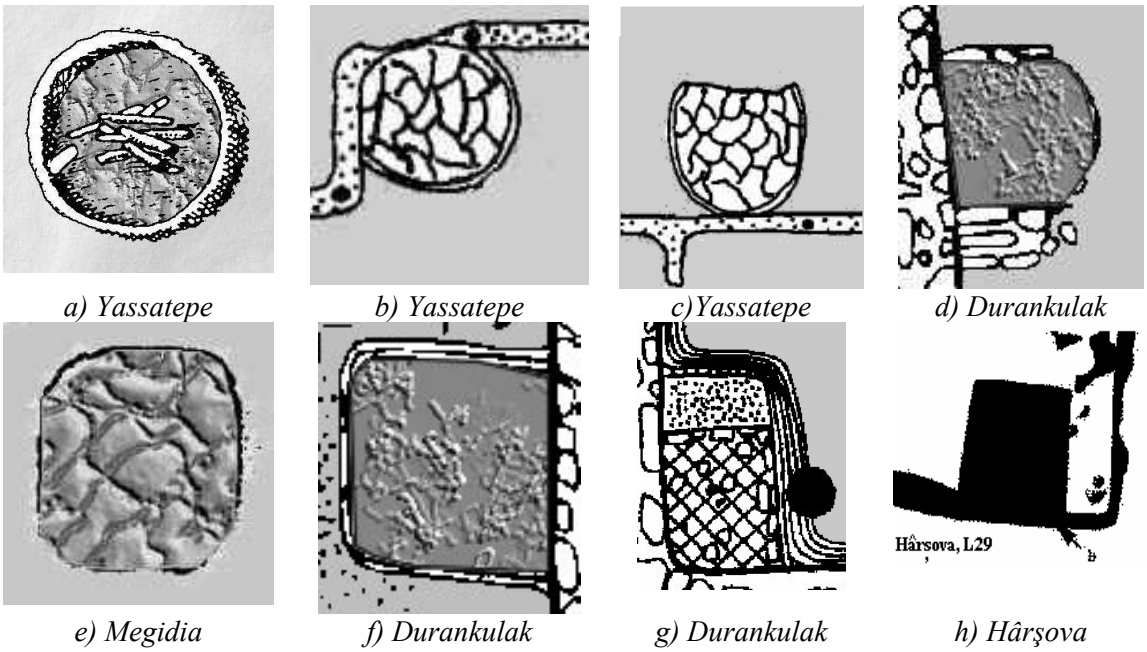

a) Yassatepe *b) Yassatepe* *c)Yassatepe* *d) Durankulak*

e) Megidia *f) Durankulak* *g) Durankulak* *h) Hârşova*

Fig. Vc.54. Tipuri de vetre Boian şi Gumelnița

H. Todorova menționează faptul că deseori în preajma vetrelor s-au descoperit idoli şi miniaturi de case, motiv pentru care crede că acesta era şi locul unde aveau loc diferite practici de cult (Todorova 1978, 51), situație constată şi în siturile gumelnițene româneşti sau ale altor culturi. Cea mai frecventă formă de vatră este cea patrulateră, cu marginile rotunjite (Pietrele, Durankulak Fig. VId.54f), care probabil era preferată celorlalte tipuri. Modelele de case sau temple ne oferă numeroase alte exemple, asupra cărora vom mai reveni.

Aşa cum arată datele etnoarheologice, numeroase gropi mici, interioare, aflate în vecinătatea vetrelor, serveau probabil mai ales în vremea iernii pentru instalarea frigărilor, proțapului sau pentru uscat. Alături de acestea apar cuptoarele cu vatra în față (Vinča, Kormadin, Parța: Lazarovici Gh. et alii 2001).

Cuptoarele şi machetele de cuptoare sau temple, temple cuptoare sunt reprezentate sub forma caselor. Noțiunea de vatră – cuptor – casă se unifică în ideile religioase, asemenea altăraşelor care conservă sursa de lumină şi foc, Fig. Vc.55, fiind păstrătoare ale focului, element sacru şi vital pentru omenire.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vc.55. Altăraşe Gumelnița (după CD - Gumelnița)

Banca

Băncile sau postamentele sunt amenajări rectangulare, ce au servit ca loc de dormit, de păstrare a produselor iar uneori, ca în cazul templelor, reprezentând şi spațiul unde se desfăşurau scenetele de cult.

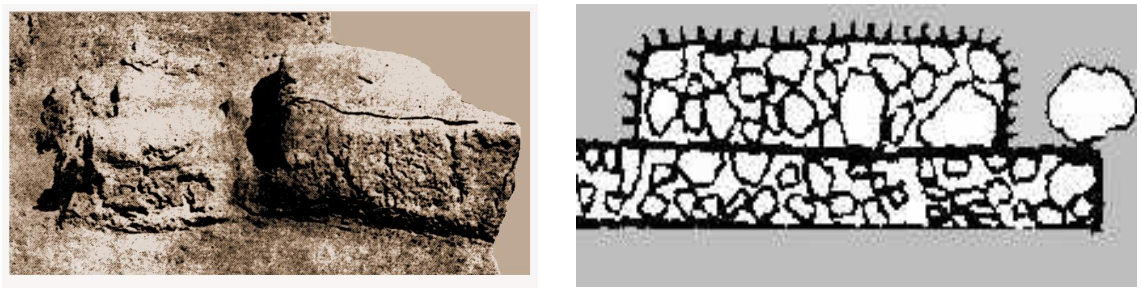

Fig. Vc.56: a) vatră şi bancă, Pietrele L1 (după D. Berciu); b) Durankulak, pat-bancă din pietre

În cultura Gumelnița, astfel de amenajări sunt nelipsite în stațiunea de la Durankulak, dar ele apar şi la Azmaška Moghila (Lichter 1993, kat. 4, fig. 3; Georgiev 1963) şi într-un orizont mai timpuriu la Banjica (Lichter 1993, 100-101, kat. 5; Todorović, Cermanović 1961; Todorović 1977), la Karanovo în nivelul IV (spațiul N: Lichter 1993; pl. 41b; Hiller, Nikolov 199, 1 IV), Kormadin (Lichter 1993, kat. Pl. 26b; Jovanović, Glisić, 1960, 128, fig. 25), Sofia – Slatina, nivelul IV (Lichter 1993, 135, kat. 93; Nikolov V. 1988; 1989, fig. 1; 1990; 1992) şi în altele.

Râşnița

În locuințele neolitice mijlocii, târzii, în cele eneolitice şi în cele din epoca cuprului râşnița devine un obiect de cult deosebit. Locul ei este marcat special, iar râşnița este prezentă în sanctuarele neolitice (Parța; Lazarovici Gh. 2000 şi bibl. problemei; Lazarovici Gh. et alii 2001), în machetele de sanctuare (din Egipt până la marginea culturii Cucuteni : C.-M. Lazarovici 2003a, 2003b; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici 2006). H. Todorova menționează prezența râşnițelor în aproape toate locuințele eneolitice de la Ruse, Hotnica, Vinitsa, Ovčarovo, Polianica etc. (Todorova 1978, 51).

https://biblioteca-digitala.ro

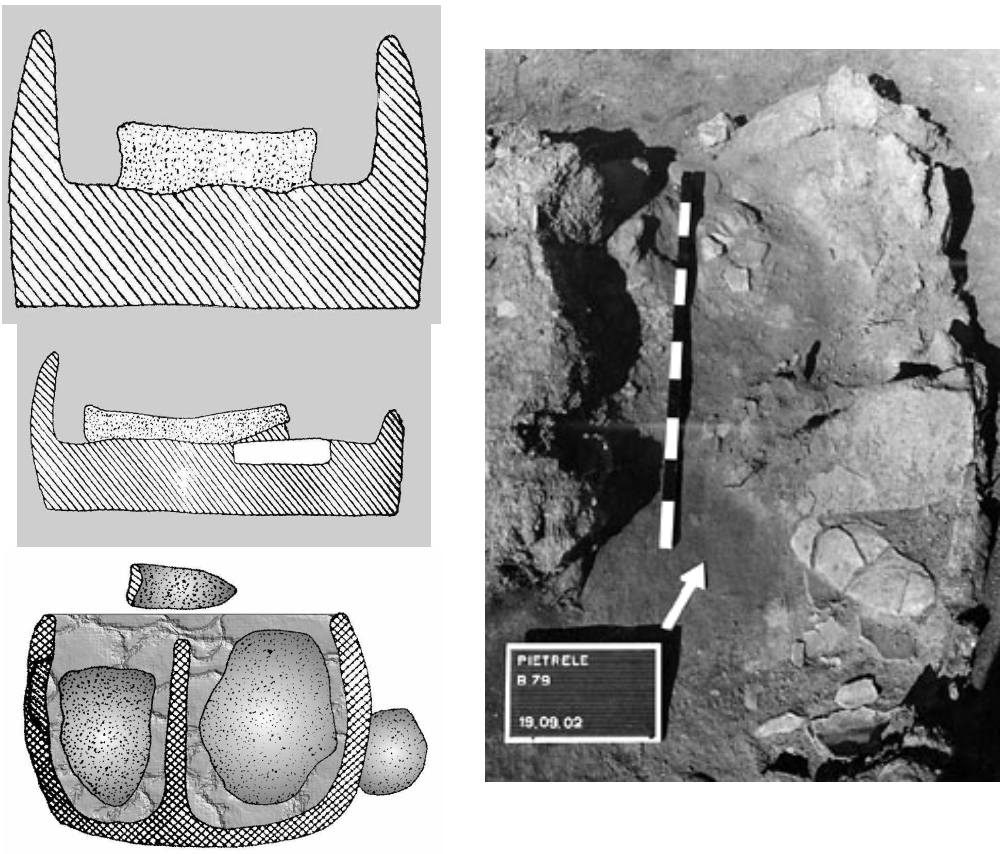

Fig. Vc.57. Instalaţii pentru râşnit: a) „moara" de la Megidia, după Harţuche, Bounegru ; b) Pietrele - Măgura Gorgana, după Hansen et alii

Locuri de râşnit special amenajate, ovale, cu gardinã au fost descoperite şi în cercetările recente de la Pietrele *Măgura Gorgana* (Hansen et alii 2004, Abb. 8, 10-12), Fig. Vc.70 dreapta.

Hambarele

Fig. Vc.58. Hârşova, groapă siloz, după Popovici, Rialland, Web

În unele aşezări au fost descoperite pe lângă gropi de provizii (Brăiliţa: Harţuchi, I.T. Dragomir, 1957; Vidra, Jilava: Rosetti 1932, 11-12; Comşa 1996, 49) chiar hambare, construite din nuiele împletite lipite cu lut (Teiu, în două locuinţe erau hambare lipite de perete, iar la partea opusă s-au observat ţăruşi înfipţi în podea; în cea de a treia locuinţă, hambarul, construit în aceeaşi manieră, avea 3 x 2 m: Nania 1967, 19; Comşa 1996, 51). Astfel de construcţii puteau adăposti o mare cantitate de cereale, respectiv grâu (Ibidem).La Hârşova este menţionată o groapă siloz, adâncă de circa 80 cm, cu fundul acoperit cu lemn (Popovici, Rialland, Web Hârşova).

https://biblioteca-digitala.ro

Funcţionalitata unor complexe

Unele construcţii descoperite în aşezări gumelniţene au fost utilizate ca mori, pentru măcinarea cerealelor, sau ca ateliere meşteşugăreşti.

Alături de cele două mori de la Medgidia, o construcţie cu o utilizare asemănătoare a fost cercetată şi la Sultana, L2/1982 (Isăcescu 1984, 27-28). Podeaua din lut a casei avea o suprafaţă uşor concavă. În interior s-au descoperit şapte râşniţe, frecătoare, fragmente din cinci vase mari de provizii, dar şi patru castroane bitronconice mai mici, patru săpăligi din os şi o greutate de lut pentru plasa de pescuit (Isăcescu 1984, 27-28).

Un atelier de confecţionare a brăţărilor şi mărgelelor din scoici Spondylus a fost descoperit la Hârşova, în L5 (Galbenu 1963, 501-509; Haşotti 1997, 80). Aceste piese, împreună cu dălţi, sule şi verigi de cupru se aflau depozitate într-un vas. Un atelier de prelucrare a topoarelor din piatră a fost deja menţionat în aşezarea de la Căscioarele *Ostrovel,* iar în altă casă s-au găsit două tipare de lut ars pentru topoare de aramă (Vl. Dumitrescu et alii 1994, 271).

În aşezarea de la Lişcoteanca, *Movila lui Moş Filon*, în nivelul Gumelniţa A2 sunt menţionate două ateliere de prelucrare a silexului şi cornului (Harţuche, Bounegru 1997, 90).

Ateliere de prelucrare a silexului, meşteşug în care meşterii complexului Gumelniţa-Karanovo VI au excelat, aşa cum arată piesele de acest tip, au fost descoperite şi în Bulgaria, dar cele mai multe dintre ele nu au fost publicate (informaţii H. Todorova).

Amenajările exterioare din aşezări

În afară de construcţiile propriu-zise de locuit, anexe, spaţii pentru adăpostirea animalelor, în unele aşezări s-au identificat şi alte amenajări exterioare, de tipul gropilor pentru păstrarea cerealelor sau vetrelor. O astfel de groapă, cilindrică, cu fundul căptuşit cu lemn a fost descoperită la Hârşova (Popovici, Rialland 1996, 32, fig. 30).

Vetre exterioare. Din păcate datele de care dispunem nu ne permit totdeauna fixarea cu exactitate a amplasării unor astfel de amenajări. La Lişcoteanca *Movila Olarului* cele trei vetre exterioare erau situate spre marginea spaţiului locuibil, la o distanţă de 3 – 5 m de pereţii caselor mai apropiate (Harţuche 1987, 14). Ele au fost construite pe o mică platformă din fragmente ceramice (Harţuche 1987, 14).

S-au găsit atât vetre simple cât şi vetre cu gardină. Unele din descoperirile care le menţionăm atrag atenţia şi prin simbolistica lor, nu numai prin maniera de construcţie sau inventarul arheologic.

La Carcaliu, o astfel de vatră exterioară, de formă ovală, a fost construită pe un strat gros de pământ bătut de circa 20 cm. Vatra a fost acoperită cu un strat de lut şi păioase (6-7 cm). În centrul vetrei, într-o adâncitură în care au apărut mai multe materiale (cărbune, oase de peşte, scoici arse), s-au descoperit şi două vase sparte aşezate unul în altul. În vase, în jurul lor şi pe vatră au fost descoperite 11 greutăţi de lut (de formă prismatică şi ovală), două gresii şi un fragment dintr-un zdrobitor (Lăzurcă 1984, 24).

O vatră ovală (90 x 60 cm), cu gardină înaltă de 30 cm, întreruptă în zona gurii a fost cercetată la Pietrele (Berciu D. 1956, 505). Vatra avea o temelie din pământ, înaltă de 25 cm, feţuită cu lut fin, iar gardina ei a fost construită din pietre aşezate una lângă alta şi apoi acoperite cu lut amestecat cu paie. În faţa vetrei erau trei pietre mari, aşezate în picioare, ce au ajutat la sprijinirea lemnelor pentru foc sau a vaselor (Berciu D. 1956, 506).

Mai multe vetre exterioare sunt menţionate în tellul de la Hârşova (Haşotti 1997, 81). Două erau simple (74 x 44 cm; 80 x 37 cm), iar a treia avea gardină (lungime circa 1,53 m). Fiecare din vetrele menţionate avea mai multe faze de refacere, iar una dintre cele simple avea chiar şase faze de re-

https://biblioteca-digitala.ro

construcție, cu câte una-două refaceri pentru fiecare fază (Haşotti 1997, 81). Vetrele au fost construite pe un pat de pietricele, pietre de calcar sau cioburi, amestecate cu pământ. Vatra cu gardină, cu trei faze de refacere, avea la bază un strat de piatră şi cioburi, peste care s-a aplicat o lutuială cu un strat ce conținea şi mici pietricele. La fiecare refacere s-a aplicat un nou strat de lut cu pietricele. Gardina a fost amenajată dintr-un lut brun cenuşiu, iar la ultima reparație s-a folosit un lut portocaliu, fin (Haşotti 1997, 82).

Vetrele exterioare menționate, destul de mari şi cu multe refaceri, indică folosirea lor o perioadă îndelungată de timp, probabil mai ales în anotimpul cald.

Fortificațiile

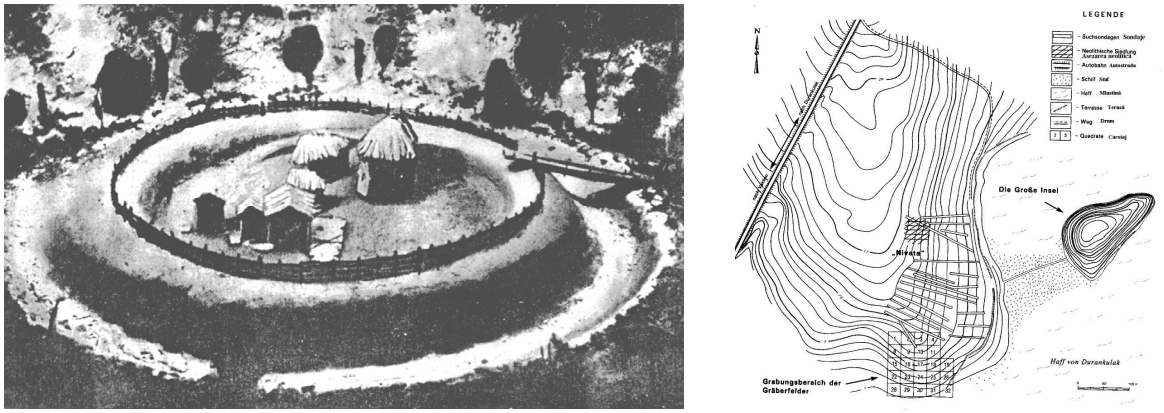

Fig. Vc.59: a) Teiu, tell 1, după S. Morintz, b) Durankulak, după Todorova

Încă din neoliticul timpuriu aşezările sunt fortificate, atât în Orient cât şi în Balcani sau România. Din păcate, de cele mai multe ori cercetările arheologice din România au fost modeste.

În Bulgaria, aşa cum s-a mai arătat, s-au efectuat săpături pe mari suprafețe, care au oferit informații deosebit de interesante, uneori chiar spectaculoase, iar sistemele de fortificare cercetate în Bulgaria în neoliticul mijlociu, târziu şi în eneoliticul timpuriu vin să completeze informațiile noastre asupra acestor probleme. Dacă pentru Bulgaria se afirmă că toate aşezările Gumelnița-Karanovo VI au fost fortificate (Todorova 1988, 65; Bojadjiev et alii 1993, 80), nu acelaşi lucru se poate spune pentru teritoriul nord dunărean, deşi cercetările demonstrează că multe din ele au fost îngrădite sau fortificate.

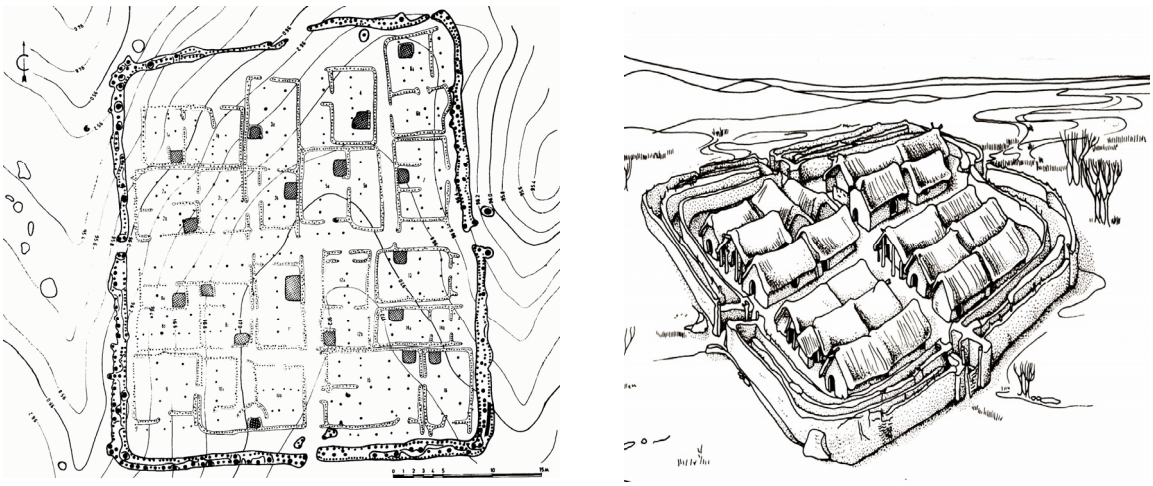

Fig. Vc.60. Poljanica, plan şi reconstrucție, după Todorova

https://biblioteca-digitala.ro

După cum se poate vedea din planurile diferitor situri (Fig. VId. 8-11, 13, 15, 17-18), au fost alese cu bună ştiinţă popinele înalte care ofereau vizibilitate, posibilităţi de supraveghere şi de fortificare. Sistemul de fortificare contribuie la formarea tellului, deoarece depunerile se formează mai rapid atunci când există un astfel de sistem, ce impunea locuirea într-un spaţiu strict delimitat (popina prea îngustă, cursuri de râu şi altele, care trebuie avute în vedere).

În multe cazuri şanţurile au fost plasate în zona de legătură cu restul terenului, care era mai uşor accesibilă (Măgura Jilavei, Comşa 1976, 126; Luncavița, Haşotti 1997, 78), dar sunt şi situaţii în care ele înconjurau complet aşezarea. Sistemul de fortificare constă din şanţuri, valuri, palisade şi trebuie să fi existat şi sisteme de supraveghere. În Câmpia Română fortificaţii se cunosc încă din orizonturile anterioare, din vremea culturii Boian, la Boian, Glina, Radovanu etc. (Morintz S. 1962; 1963; Comşa 1972; 1974; 1987; 1987a; Lazarovici Gh. 1990). Unele fortificaţii continuă pe aceleaşi locuri, motiv pentru care s-a crezut că geneza culturii Gumelnița este din cultura Boian. În etapele timpurii, sisteme de fortificare apar la Baia, în Gumelnița A1-A2, Budurească – *La greci*, Izvoare – *Fântânele*, Gumelnița – *Grădiştea ulmilor*, Vidra, Teiu *Măgura* şi *Sălişte*, Jilava, Ciupa şi altele (bibliografie mai sus şi Berciu D. 1960; Nania 1967; Marinescu 1969; Roman 1962, ş. a.).

De exemplu, la Poljanica Fig. Vc.60, în orizontul premergător culturii Karanovo VI, la nivel de Karanovo V – Mariţa – Sava, sunt aşezări fortificate cu trei-patru palisade lipite cu lut, cu intrări şi cu un sistem stradal. La Goljamo Delčevo, Fig. Vc.60, în nivelele II-IV, se folosesc sisteme de fortificaţii ce acoperă ca timp eneoliticul bulgar timpuriu şi cel mijlociu (Todorova 1986). Fortificaţia de la Goljamo Delčevo este foarte apropiată ca mod de construcţie şi organizare de cea de la Ovčarovo V (Fig. Vc. 61). Orizonturile VIII-XIII de la Ovčarovo, atribuite complexului Karanovo VI-Kodžadermen, atestă schimbarea sistemului de fortificare mai vechi, în funcţie de evoluţia şi extinderea sitului (Todorova 1973, 230; 1978, 50; Todorova et alii 1983, fig. 23, 26, 29-31). Mai mult, acesta (şanţ, val şi palisadă) este completat prin construirea în faţa intrărilor în aşezare a unor turnuri de lut (placate cu pietre), în faţa cărora sunt amenajate şanţuri cu apă, trecerea fiind posibilă doar prin poduri înguste din lut (Todorova 1978, 50).

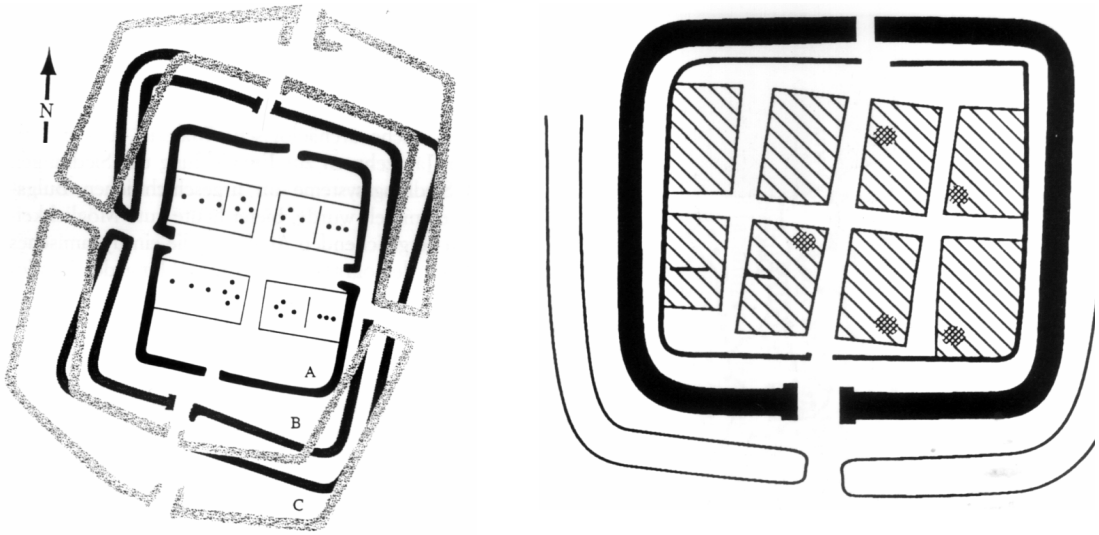

Fig.Vc.61: a) Goljamo Delčevo şi Ovčarovo, după Todorova

Fortificaţiile includ un număr restrâns de locuinţe, dar acestea sunt de mari dimensiuni, iar construcţiile sunt bine aranjate, astfel încât ele pot adăposti o populaţie numeroasă.

Săpăturile de la Căscioarele, Boian, Radovanu, au oferit multe date despre structura aşezărilor, sistemele de fortificare, dar şi despre construcţiile sociale şi religioase. La Căscioarele aşezarea era pe un ostrov, ale cărui margini au fost amenajate pentru fortificare (aşezarea de aici avea şanţ şi val, Vl.

https://biblioteca-digitala.ro

Dumitrescu 1965a, apud J. Chapman 2005, 284**??). La amenajarea spațiului ostrovului s-a lăsat loc şi pentru animale; foarte probabil la acea vreme era o posibilitate de acces spre ostrov prin vad.

La Radovanu şi Vidra sunt sisteme de fortificare care folosesc popine vechi pe care se ridică locuiri. Straturile de la Radovanu depăşesc 1,6 m grosime. În perimetrul staţiunii au fost lăsate spaţii sociale sau pentru animale şi provizii. Astăzi pantele sunt mult îndulcite de vreme, dar în acele timpuri ele erau mai abrupte.

Aşezările fortificate cu şanţ şi val

Aşezarea de la Măgura Jilavei a fost fortificată cu şanţ şi val (Comşa 1976, 105). Şanţul a fost plasat în zona care făcea legătura cu restul terasei. Traseul său a fost probabil oval sau circular. Şanţul avea o lăţime de 4 m şi o adâncime de 4,3o m, iar profilul său era în formă de „V". În exterior, la 20 – 30 cm a fost identificat un mic val din pământ şi pietriş (Comşa 1976, 105-107). Informaţii interesante provin din aşezările de la Teiu. În tellul 1 (cercetat integral, vezi reconstituirea de la Fig. Vc.59), înainte de începerea locuirii gumelniţene s-a săpat un şanţ circular, larg de 6 – 7 m, adânc de 1 m. Pământul rezultat s-a depus pe partea interioară, constituind un val, larg de 7 m, cu o înălţime de 2 – 2,25 m, care delimitează spaţiul aşezării, cu un diametru de circa 40 m (Morintz S. 1962, 278; după Comşa 1972, 39, doar 20 m). Nu s-a stabilit raportul cronologic dintre aşezarea de pe tell şi cea de pe terasa din apropiere (Comşa 1972, 39). Telul 2, cu un diametru de 50 m este înconjurat de un şanţ cu o lărgime medie de 6,5 m şi adânc de 1 m. Valul era alcătuit din pământul rezultat din săparea şanţului şi din altul galben, adus din apropiere ce era ars pe o porţiune în dreptul laturii de sud a tellului. Şi în acest caz lucrările de fortificaţie au avut loc înainte de începerea locuirii propriu zise de aici (Morintz S. 1962, 280).

În unele aşezări au fost identificate câte două şanţuri de apărare, dar ele au fost construite în momente diferite. La Luncavița, primul şanţ are 12 m lăţime şi este puţin adânc, iar cel de al doilea şanţ este mai mic, construit dincolo de primul şanţ, pe care îl intersectează în capătul de SE, ceea ce demonstrează că ele nu au fost construite în acelaşi timp (Comşa 1971, 17-18; Haşotti 1997, 77).

Trei şanţuri de apărare au fost identificate şi la Sultana *Malu Roşu*. Primul şanţ era probabil însoţit de un val; al doilea şanţ avea fundul dublu; al treilea şanţ se apreciază că a funcţionat până la sfârşitul locuirii neolitice de aici (Trohani et alii 2007). Cercetările ample din ultima vreme de la Bucşani *La Pod* au demonstrat lucrări ample de fortificare, care au folosit şi ca diguri pentru delimitarea zonei locuite în lupta cu apele, al căror nivel era uneori prea ridicat. În prima fază, a fost identificat un şanţ cu val; în faza a doua, şanţul a fost reamenajat, sistemului de fortificare adăugându-i-se şi o structură suplimentară de rezistenţă (o grindă de lemn a fost aşezată la baza valului, spre şanţ); în ultima etapă, noul dig îl înglobează şi pe cel anterior, având şi o structură de stâlpi (diametru de 5-13 cm, dispuşi la o distanţă de 70-80 cm: Muşeţeanu et alii 2007).

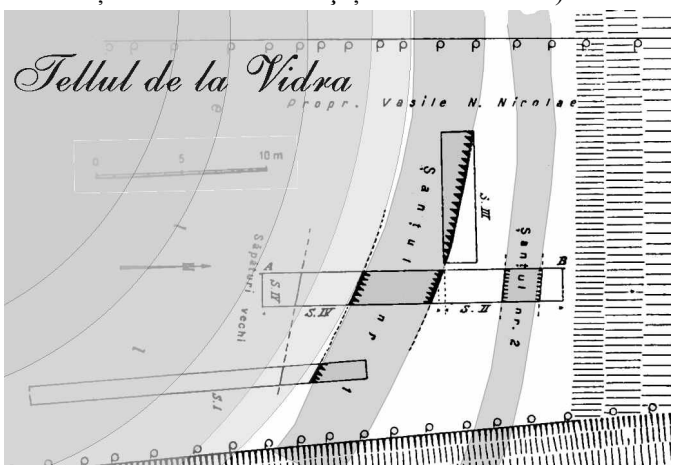

Fig. Vc.62. Vidra, şanţuri de apărare, după S. Morintz

Cercetările sedimentologice de aici au demonstrat că pentru încheierea cu succes a acestor lucrări de fortificare a fost chiar adus pământ din luncă pentru ridicarea înălţimii movilei (Muşeţeanu et alii 2007). La Vidra, în zona de legătură dintre promontoriu şi terasă s-au descoperit două şanţuri de apărare şi resturi dintr-un val. Primul şanţ de apărare (cu val) a fost săpat şi umplut în timpul locuirii din Gu-

https://biblioteca-digitala.ro

melnița A1, iar cel de al doilea în Gumelnița A2. Primul şanț, cu secțiune triunghiulară şi fund foarte îngust avea 4,40 m lățime şi o adâncime de 4,25 m. Pământul scos a fost aruncat spre sud, spre aşezare, formând un val cu o lățime de circa 1 m în momentul cercetării (Rosetti, Morintz S. 1961, 73, fig. 1–2; Morintz S. 1962, 274). Al doilea şanț, de formă neregulată, avea un perete drept şi celălalt înclinat. Fundul era lat de 1,40 –1,50 m şi când a fost săpat avea 1,80 – 2 m adâncime (Rosetti, Morintz S. 1961, 75). S. Morintz apreciază că rolul acestui şanț era mai mult de a izola, îngrădi aşezarea pe latura de nord (1962, 274).

Aşezările fortificate cu şanț, val şi palisadă

O astfel de fortificație a fost descoperită la Baia, pe latura de nord a aşezării (Morintz S. 1962, 280; Haşotti 1997, 79). S. Morintz considera că în cazul acestui sistem de fortificație şanțul nu avea rolul principal, motiv pentru care nu era prea adânc.

Uneori comunitățile gumelnițene au exploatat cu pricepere amplasamentul aşezărilor. Astfel, la Măgurele**,** tellul de aici era situat pe marginea unei terase. Între terasă şi tell era o viroagă naturală, în care s-a amenajat un şanț de apărare cu val spre partea interioară, spre aşezare (Morintz S. 1962, 275). O situație asemănătoare s-a constatat şi la Măgurele **-** *Movila Filipescu.* Pe laturile de nord şi est ale martorului de eroziune, pe care este situată aşezarea şi unde viroagele nu sunt prea adânci, s-a amenajat un şanț de apărare (Roman 1962, 259-260). Dacă prima amenajare, cu şanț şi val este legată de comunitatea Boian Bolintineanu, cea de a doua refacere a şanțului este atribuită comunității Gumelnița. Profilul şanțului a fost amenajat în „V" pentru a avea o înclinare mai mare. Tot acum au avut loc alte trei reamenajări şi tăieri ale valului dinspre aşezare (Roman 1962, 60). Spațiul mic rămas pentru locuit pe *Movila Filipescu* l-a determinat pe P. Roman să considere că rolul movilei era de a asigura loc de refugiu în caz de primejdii unei comunități a cărei aşezare era dincolo de sistemul de fortificație pomenit (Roman 1962, 60).

Unele construcții de tip gard sau palisadă au fost interpretate ca având rolul de a delimita anumite zone din aşezare (pentru Cernavoda, vezi Haşotti 1997, 77).

Viața Religioasă

Ritualurile de fundare

La Căscioarele Ostrovel, Vl. Dumitrescu remarca în L1, un ritual de fundare; sub podeaua compactă, arsă, în apropiere de cuptor, au fost descoperite două cranii umane (Vl. Dumitrescu 1965, 224), iar C. Al. Lazăr şi A. D. Soficaru (2005, 304) nu exclud posibilitatea ca aceste ofrande să fie legate chiar de fundarea aşezării. Tot la Căscioarele în mai multe straturi au fost identificate resturi osoase umane (într-un strat anterior stratului III, s-a descoperit un craniu uman, sub care era un corn de cerb, oase şi o piatră, ce ar fi putut reprezenta conținutul unei gropi, ale cărei contur nu a putut fi surprins; în stratul II, Gumelnița A2, au fost descoperite resturile a 11 copii mici, chirciți: Vl. Dumitrescu 1986a, 78).

https://biblioteca-digitala.ro

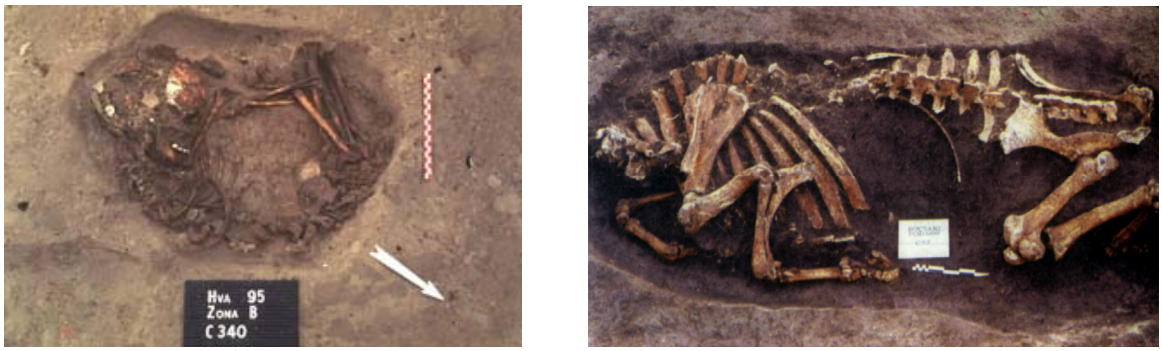

Fig. Vc.63. Gropi de fundare: a) Hârşova, zona B, groapă cu mormântul unui copil, după Popovici, Rialland, Web; b) Bucşani -La Pod, groapă cu scheletul unui zimbru, după Bem, Bălăşescu

La Hârşova, în zona B, pe traseul gropilor de la acoperişul unei construcţii cu şanţuri de fundaţie a fost descoperită o groapă de fundare ce conţinea mormântul unui copil, de circa 5 ani (cu vizibile probleme de sănătate conform analizei antropologice), aşezat într-o amenajare de nuiele Fig. Vc.63a (Popovici, Rialland, Web). Pentru acelaşi sit, D. Popovici şi Y. Rialland menţionează ofrande de fundare legate de vetre (Popovici, Rialland, Web), situaţie ce este documentată astfel în mai multe situri gumelniţene.

La Borduşani, în diferite complexe au fost descoperite cranii umane sau oase disparate; unele din ele sunt interpretate ca reprezentând şi ritualuri de fundare ale unor construcţii, în alte cazuri ele fiind legate de un cult al craniului sau poate chiar de o antropofagie rituală (Popovici, Vlad 2006, 23).

În situl de la Măriuţa *La Movilă*, statuete antropomorfe au fost descoperite în preajma unor vetre din SL1 (două dintre cele trei statuete) şi respectiv SL2 (trei piese din şapte; patru piese sunt menţionate în prima încăpere în apropierea depozitului cu piese de os: Parnic, Lazăr 2005, 361).

Astfel de descoperiri, în preajma vetrelor se leagă şi de cele deja menţionate din Bulgaria, de la acelaşi orizont cultural, reprezentând o tradiţie, ce apare încă la nivel de neolitic timpuriu (C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici 2006, 111-112).

O situaţie interesantă a fost întâlnită şi în tellul de la Bucşani *La Pod,* la limita dintre zona locuită, cu diferite construcţii şi cea nelocuită, în partea cea mai înaltă, centrală era o groapă elipsoidală (1,20 x 2,50 m) nu prea adâncă, în care a fost descoperit un schelet de zimbru (Bem, Bălăşescu 2005, 321-327). Pe fundul gropii era un strat de cenuşă şi cărbuni, iar pereţii, ca şi fundul gropii păreau arşi intenţionat. Scheletul zimbrului era orientat N-S, iar animalul cu o vârstă între 5-7/9 ani (circa 700-900 kg) a fost presat în groapă (Bem, Bălăşescu 2005, 321-327, fig. 6). Groapa este legată de un ritual de fundare al aşezării, sau poate de un ritual de oferire (Bem, Bălăşescu 2005, 321-327: autorii precizează că analiza arheozoologică preliminară indică că economia de subzistenţă se baza în proporţie de 40 % pe vânătoare).

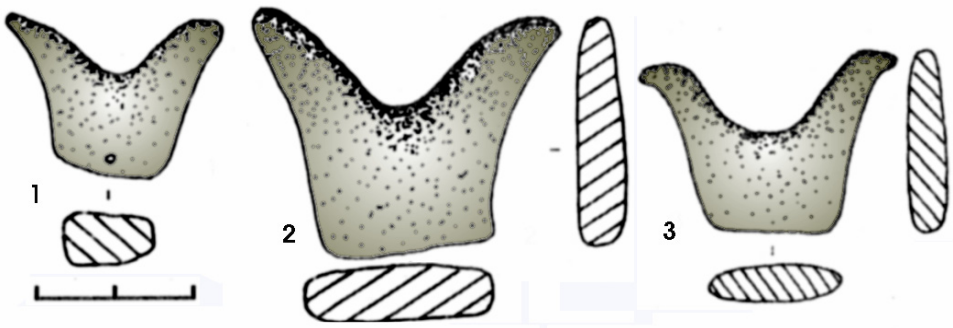

Fig.Vd. 64. Bucşani - La pod, coarne de consecraţie, după Bem, Bălăşescu

Sunt indicate analogii cu alte situaţii în care s-au găsit resturi de la animale întregi, domestice (necropola Tiszapolgár de la Velke Rałkovce şi cea de la Varna: Bem, Bălăşescu 2005, 321-327 şi

https://biblioteca-digitala.ro

bibliografia). În apropiere de L9 a fost descoperit un cap de zimbru, care putea proveni de la animalul sacrificat şi îngropat în locul amintit anterior, autorii neexcluzând posibilitatea ca locul unde a apărut capul să fi reprezentat locul sacrificiului (Bem, Bălăşescu, 2005, 327). Numărul mare de coarne de consecraţie Fig. Vc.64, ca şi statuetele zoomorfe din aceeaşi aşezare, Bucşani, indică probabil importanţa zimbrului în cazul economiei de aici (Bem, Bălăşescu 2005, 327, fig. 9/1-5, 10). Reamintim că schelete întregi au mai fost descoperite şi în alte situri, precum în cele de la Zau de Câmpie (cinci schelete de tauri şi unul de cerb) şi Cheile Turenilor (schelete de animale întregi într-o groapă, iar capetele lor în alta: C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici 2006, 438).În aceeaşi aşezare, în stratul steril al cuptorului din anexa L9 a fost descoperit un saltaleoni din aur, iar în colţul aceluiaşi cuptor au fost găsite o statuetă antropomorfă foarte stilizată, două astragale de oaie, un fragment de lamă de silex, ce atestă clar un cult al vetrei, şi ritualuri de fundare (Bem 2002, 164; Bem, Bălăşescu 2005). Situaţia din L9 nu este singulară, pentru aceeaşi aşezare menţionându-se ofrande de fundare la majoritatea vetrelor şi cuptoarelor (Bem, Bălăşescu 2005,438).

Fig. Vc.65. Piese de aur: a) Măgura Gumelniţa; b) piese din tezaurul de la Sultana Malul Roşu

Printre dărâmăturile unui cuptor dintr-o locuinţă Gumelniţa A2 de la Sultana *Malu Roşu* s-au găsit 11 obiecte de aur (36, 17 grame), alături de câteva mărgele de şist calcaros, în formă de butoiaş şi rondele (Hălcescu 1995). Tezaurul constă din patru statuete stilizate, unele fragmentare Fig. Vc.65b, saltaleoni, un lănţişor cu 7 verigi, o verigă disparată şi mărgele în formă de rondele şi butoiaşi (Fig. Vc.66); după C. Hălcescu, autorul descoperirilor, piesele descoperite au analogii cu unele similare de la Hotnica, Ruse, sau Varna, el pledând pentru originea lor sudică (Hălcescu 1995, 12). Piese din aur au fost descoperite şi în alte situri gumelniţene, Vidra, Vărăşti, Gumelniţa, Vlădiceasa, Chirnogi (Hălcescu 1995 şi bibliografia).

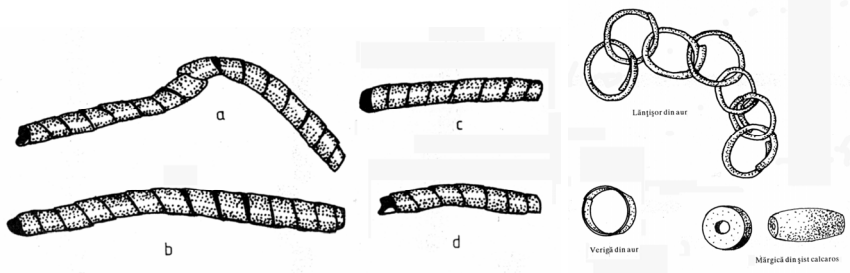

Fig. Vc.66. Piese de aur şi şist calcaros tezaurul de la Sultana Malul Roşu (după Hălcescu)

Sanctuarele şi construcţiile de cult

În unele aşezări ale culturii Gumelniţa s-au descoperit atât sanctuare comunitare cât şi casnice. Ele atrag atenţia prin construcţie, dimensiuni, amenajări interioare şi bogăţia inventarului. Sanctuarele comunitare au fost descoperite la Căscioarele, Pietrele, Tangâru, Hârşova.

https://biblioteca-digitala.ro

Căscioarele, clădirea sanctuar cu machetă

Una din cele mai interesante construcţii de acest tip din cultura Gumelniţa a fost descoperită la Căscioarele, Fig. Vc.67, în nivel Gumelniţa A2, în anul 1964 (L1), (H. Dumitrescu 1968, 381-383, fig. 2). Ea era înconjurată de altele contemporane, elementele care o deosebeau de aceasta fiind tocmai dimensiunile şi compartimentarea ei interioară (H. Dumitrescu 1968, 390).

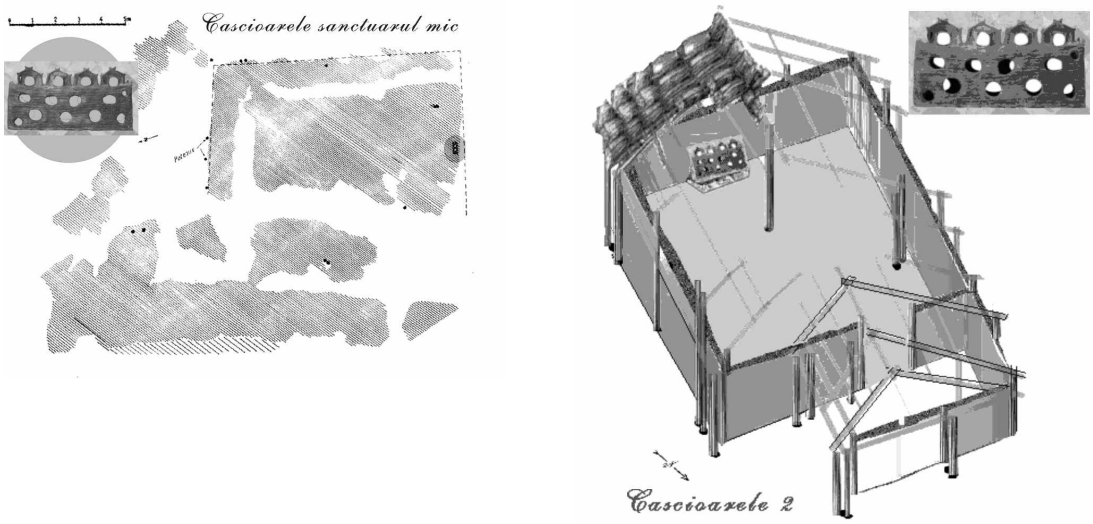

Fig. Vc.67. Căscioarele, sanctuarul 2, plan (după Dumitrescu) şi reconstrucţie

Este vorba de o construcţie rectangulară, de mari dimensiuni, de circa 70 m², cu două încăperi; gropile parilor de la pereţi se mai păstrează din loc în loc. În zona centrală a construcţiei s-au descoperit resturi carbonizate dintr-un stâlp, care probabil susţinea acoperişul (H. Dumitrescu 1968, 381; 1973, 311-316; **Vl. Dumitrescu**??). Reamintim că acest sanctuar a fost ridicat peste construcţia sanctuar cu cele două coloane din nivelul Boian Spanţov. Elementul caracteristic al acestui sanctuar îl reprezintă pereţii dubli, aflaţi pe laturile N şi de E, formând două culoare ce se unesc în unghi drept în colţul de NE.

Distanţa dintre pereţii exteriori şi cei interiori este de 0, 75 - 1 m. Podeaua culoarelor fusese acoperită cu un pământ galben (H. Dumitrescu 1968, 381). H. Dumitrescu presupune că pereţii interiori erau mai joşi decât cei exteriori, permiţând pătrunderea luminii în incinta centrală. Ca amenajări interioare construcţia era relativ sărăcăcioasă. Din păcate nu cunoaştem amplasarea amenajărilor interioare descoperite, adică a vetrei simple şi a unei bănci rudimentare situată la circa 2 m de aceasta (H. Dumitrescu 1968, 381-383). Inventarul construcţiei constă dintr-un ***model de sanctuar***, devenit între timp celebru şi descoperit pe latura de sud (aflat la 2,60 m adâncime), relativ multă ceramică, între care s-au observat mai ales unele forme rare, precum vase askos, vase comunicante, duble şi puţine unelte. Din păcate, până acum nu s-au publicat nici datele referitoare la dispunerea inventarului menţionat.

Fig. Vc.68. Machete de sanctuare, Căscioarele şi Oltenița (după Vl. Dumitrescu şi D. Şerbănescu)

https://biblioteca-digitala.ro

Am făcut o reconstrucție a acestui sanctuar, folosind informațiile despre gropile existente şi unele presupuse, simetrice, necesare pentru susținerea grinzilor Fig. Vc.67. Banca, descrisă ca rudimentară am reconstituit-o din lemn, deşi ea putea fi mai degrabă din lut. Nu excludem faptul ca „pereții dubli" să marcheze de fapt resturile refăcute de mai multe ori ale învelişului interior şi exterior din lut. Şi în cazul acestui sanctuar sunt prezente vatra şi banca, alături de un inventar bogat ceramic, la care se adaugă macheta sanctuar.

Reamintim că H. Dumitrescu a interpretat această construcție drept un edificiu de cult sau loc de adunare a membrilor comunității gumelnițene. Ca analogii erau menționate situații similare de la Çatal Höyük (nivelurile neolitice vechi), Haçilar (neolitic vechi şi eneolitic) şi Beycesultan (H. Dumitrescu 1968, 390)

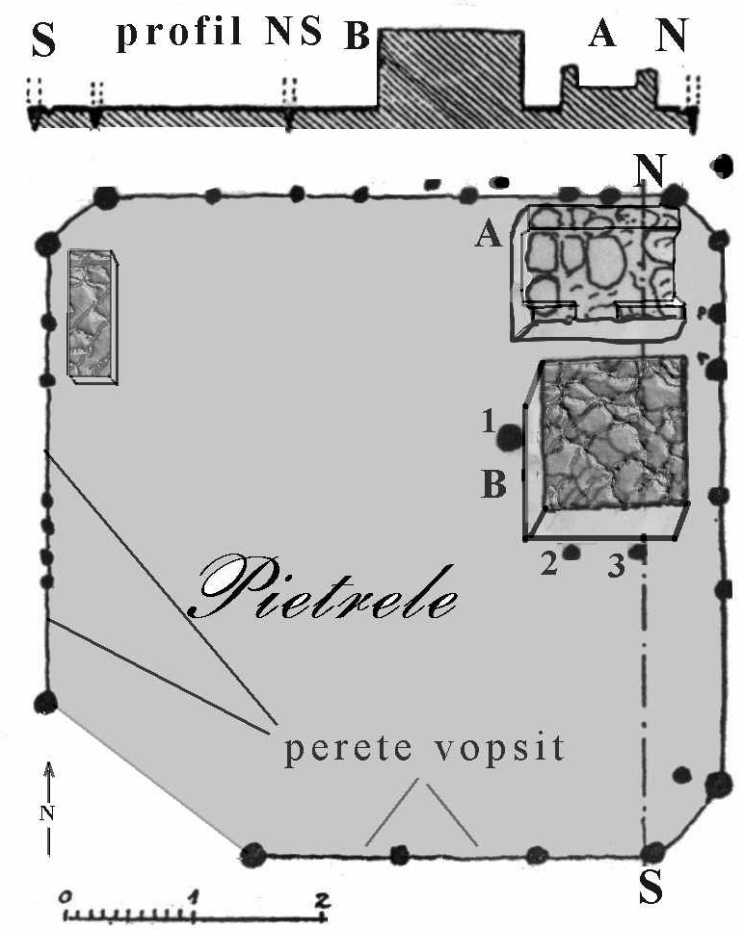

ig.Vc.69. Sanctuarul de la Pietrele (L1), după Berciu

Sanctuarul sau altarul comunitar de la Pietrele – Gorgana

O altă construcție de cult, care atrage atenția prin varietatea amenajărilor interioare şi prin bogăția inventarului, provine din aşezarea de la Pietrele *Gorgana,* Gumelnița II, după cronologia lui D. Berciu. Construcția, Fig. Vc.69, orientată nord-sud, de formă pătrată, cu colțurile uşor rotunjite, avea circa 27 m². Intrarea (lată de circa 2 m) era prin colțul de SE (Berciu D. 1956, 506).

Planul său era marcat prin 26 gropi de pari (cu un diametru de 20 cm, mai rar de 30 cm); parii de la colțuri erau mai groşi decât cei intermediari. Toți parii erau rotunjiți pe porțiunea înfiptă în pământ, iar alții, pe o anumită porțiune deasupra solului au fost tăiați în patru muchii. Distanța dintre pari nu era egală. Două gropi de pari din exteriorul laturii de nord şi una interioară, de pe latura de est, au fost puse în legătură cu existența unor proptele (Berciu D. 1956, 506).

Pereții erau alcătuiți dintr-o structură de pari, între care se intercalau crăci de copaci şi „scânduri", ale căror impresiuni s-au păstrat pe unele bucăți de chirpici (Berciu D. 1956, 507).

În interiorul construcției, lângă pereți s-a descoperit un şănțuleț de circa 8 cm, adânc de 5 cm, rezultat din amenajarea podelei şi a pereților casei (Berciu D. 1956, 507).

După ridicarea pereților s-a realizat podeaua, ce consta dintr-un strat de pământ bătut, amestecat cu păioase fine şi care avea două lipituri, una cu lut galben fin şi alta cu lut de culoare albicioasă. Pe laturile de sud şi vest erau porțiuni vopsite cu ocru, decorul constând din benzi late (Berciu D. 1956, 507).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vc.69a. Pietrele, L1, plastica zoomorfă şi antropomorfă

În interior au fost identificate mai multe amenajări. În colţul de NE, în apropierea peretelui de N, la circa 40 cm deasupra podelei era o vatră dreptunghiulară (1,25 x 1 m), cu colţurile rotunjite (Berciu D. 1956, 507). Vatra era prevăzută cu o gardină înaltă de circa 20 cm. Gardina era construită din pietre de râu, legate între ele cu o lipitură fină de lut şi prezenta urmele a două renovări (Berciu D. 1956, 507, fig. 16A). Patru pietre mari, cu rol de a păstra mai mult timp căldura erau incluse în vatră. Pe latura de sud a vetrei, peste gardină s-a identificat şi o placă de lut, cu o deschizătură rotundă, folosită pentru aşezarea vaselor, la prepararea hranei (Berciu D. 1956, 507). Vatra era deschisă pe latura de est, unde se afla o piatră. În stânga vetrei este menţionată şi o groapă pentru gunoi. Pe vatră s-a descoperit un suport pentru frigare, oase calcinate, cărbuni. În preajma vetrei şi în această groapă s-au descoperit mai multe plăci de şlefuit şi ascuţit uneltele din os. Tot în apropierea vetrei au fost descoperite şi două obiecte de prestigiu: o măciucă sferică de piatră albă şi un „sceptru” de corn (Berciu D. 1956, 511).

Fig. Vc.70. Feţele unor personaje gumelniţene, piese din colecţiile muzeului Călăraşi şi Bucureşti

https://biblioteca-digitala.ro

*Fig. Vc. 71. Piese simbolice: strachină cu un cuplu (Sultana), ****

La circa 30 cm de vatră s-a identificat o laviță de lut, de formă pătrată, cu laturile de 1,25 m şi înaltă de 70 cm (Berciu D. 1956, 511). Laviţa a fost construită pe o structură de pari, iar pereții ei erau din nuiele împletite, peste care s-a bătut pământ, iar în partea de sus era o lipitură de lut fin. Pereții laterali ai laviței, acoperiți cu o lipitură de lut şi paie, peste care s-a aplicat o alta de lut fin, demonstrau două renovări (Berciu D. 1956, 511). Această laviță a fost interpretată drept loc de dormit, atribuire la care nu subscriem. Forma pătrată şi dimensiunile mici ne fac să ne gândim, mai de grabă la o bancă, amenajare des întâlnită în mai multe sanctuare.

Latura de vest a acestei construcții, conține alte amenajări. Astfel, în apropiere de colțul nordic se menționează un postament din lut alb calcaros, de 1 x 0,40 m, înalt de 10 cm, pe care s-au descoperit resturi dintr-un vas cu resturi de făină carbonizată. De-a lungul peretelui urmau două râşnițe fragmentare cu trei percutoare şi patru străchini şi castroane aşezate una în alta (Berciu D. 1956, 511).

Cam la jumătatea peretelui de vest a apărut un al doilea postament de lut galben, ceva mai mic, 80 x 45 cm, înalt de doar 5 cm. Pe acest postament s-au descoperit şapte coarne de consacrație din lut (din care două într-o strachină cu grafit), rezerve de ocru roşu în formă de conuri şi cilindri, puternic arse (Berciu D. 1956, 511).

Pe latura de vest a construcției au fost descoperite mai multe obiecte care pot fi puse în legătură cu practicile de cult: idoli din os şi lut ars, obiecte de cupru, arşice, obiecte de podoabă (mărgele, melcişori perforați, pandantive de os triunghiulare: Berciu D. 1956, 508-510).

În dreapta intrării, pe latura de sud a locuinței s-au găsit numeroase vase, un idol de marmură pictat cu roşu, ca şi un vas cu capac ce conținea perle de scoică (Berciu D. 1956, 511, fig. 71/2 şi 73).

Zona de mijloc a construcției conținea mai puține obiecte, dar printre cele descoperite aici se menționează carapacea unei broaşte țestoase şi două „pudriere" de lut, din care una conținea o substanță neagră, ce s-a apreciat că ar fi putut fi folosită la vopsirea rituală. Fără precizarea locului de descoperire, în aceeaşi construcție s-a descoperit şi un model de locuință (Berciu D. 1956, 512, fig. 29/1), Fig. Vc.87b.

Am reconstituit în Fig. Vc.69 descrierile lui D. Berciu, amplasarea podiumului din colțul de NV este aproximativă. Interesante sunt gropile 1-3 din vecinătatea băncii mari, ce serveau poate la un baldachin pentru bancă. Credem că piesele de prestigiu descoperite aici ilustrează o dată în plus rolul social deosebit al bărbatului în cadrul comunității. Deşi divinitatea principală este încă femeia, iar sfatul şi preotesele trebuie să fi fost alcătuite tot din femei (principalele vase antropomorfe, aici Fig.

https://biblioteca-digitala.ro

Vc.91/1-2, din care cele mai multe legate de diferite culte), rolul crescând al bărbatului este ilustrat de unele piese ale epocii (Fig. Vc. 71/2). Prezența unui sceptru de piatră, a unor obiecte de ritual (cutia pentru vopsele de tatuaj, acea „pudrieră" pomenită de Berciu), o serie de podoabe şi obiecte de cupru, os, scoică, dar şi apariția în această vreme a unor morminte cu inventar luxuriant la Varna (cei drept cele mai multe simbolice: M1-M5, M36, M41, M97, M6, M7, M25, M32, M43: Fig. Vc. 92-95), majoritatea de bărbați, ne face să ne gândim că rolul acestora a crescut în această perioadă (***Macht, Herschaft und Gold*** 1988, 183-208). Inventarul şi mobilierul construcției ne determină să considerăm că avea rol de cult, unde era amplasat un altar comunitar.

Sanctuarul de la Hârşova

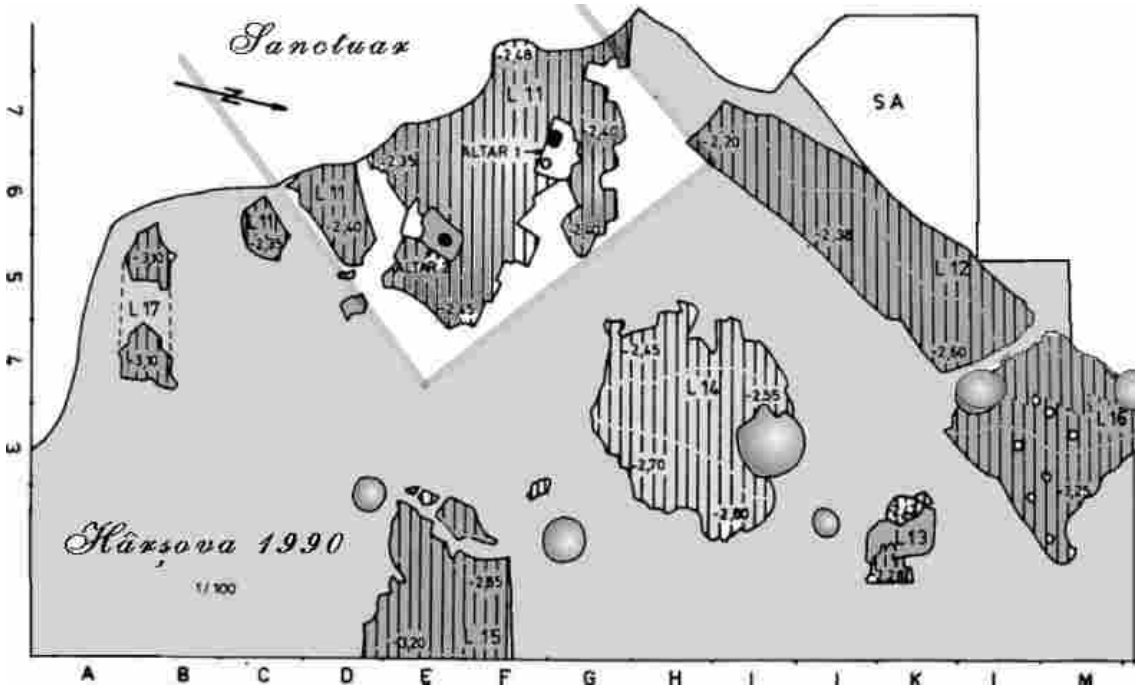

Fig. Vc.72. Sanctuarul de la Hârşova (L11), după Haşotti

În tell-ul de la Hârşova a fost cercetat parțial un alt sanctuar, din care mai bine păstrată era o suprafață de circa 20 m² (Haşotti 1997, 80-81). Construcția s-a ridicat pe un schelet de pari, ale căror gropi au fost identificate pe laturile de est, vest şi în mijloc. Podeaua era din lut fin bine bătut şi fățuit. Se pare că structura pereților consta din puține nuiele. Pe anumite porțiuni pereții aveau o grosime de circa 20 cm şi au fost fățuiți atât în interior cât şi în exterior. Sanctuarul a avut două nivele de refacere (Haşotti 1997, 80-81). Ca amenajări interioare sunt amintite două mari altare, o casetă, o laviță şi un idol de mari dimensiuni.

Fig. Vc.73. Hârşova: a) capul idolului din sanctuar; b) altar, după Popovici, Rialland WEB

https://biblioteca-digitala.ro

Prima fază a sanctuarului. În colțul de NV al sanctuarului s-a construit un altar cu dimensiunile de 1,30/1,40 m – 1,20 m. Altarul s-a ridicat pe un pat de cioburi. În colțul de SE al sanctuarului se afla un soclu (cu diametru de 28 cm, înalt de 2 cm în faza IIb şi de 5 cm în faza IIa), pe care a fost un idol de mari dimensiuni, de la care s-a mai păstrat doar capul, Fig. Vc.73-74 (Haşotti 1997, 81, fig. 107/1).

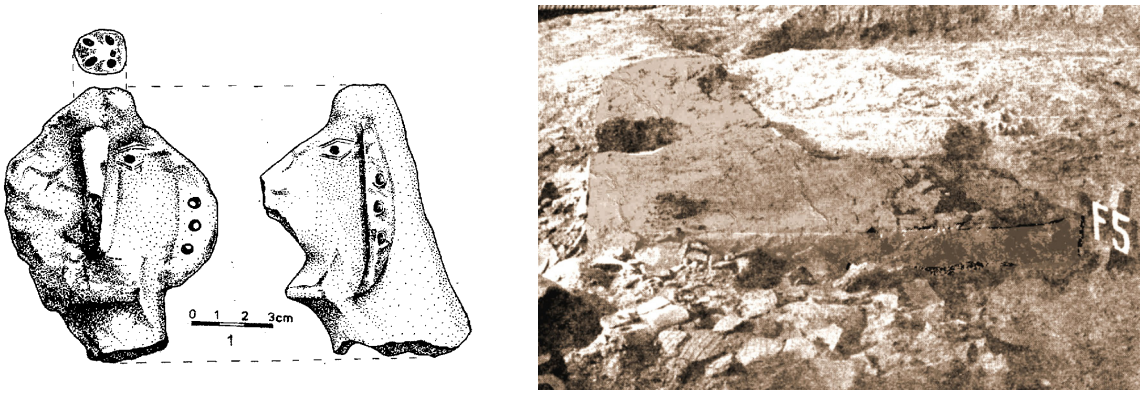

Fig. Vc.74. Hârşova, sanctuar : a) caul statuetei; b) Altarul 2, după Haşotti

În mijlocul soclului în subfaza IIa era înfipt un băț (diametru de 3 cm), pe care credem noi că ar fi putut să fie construit o parte dintr-un idol. O cavitate (diametru 30 cm, adâncă de 30 cm), a fost amenajată pe latura de sud, mai îngustă a altarului, probabil cu scopul de a depozita vasele cu ofrande. Parte dintre aceste vase şi conținutul lor zăceau pe podeaua sanctuarului, în zona din preajma altarului.

Faza a doua a sanctuarului. Altarul 1 este acum reamenajat şi are dimensiuni ceva mai mici (1,70/1,10 m x 1 m, înalt de 0,45 m). La circa 2 m SE de acest altar se ridică altarul 2 (1,10 x 0, 60 m; înălțime de 20-30 cm), din lut amestecat cu nisip ceva mai grosier; avea două faze de construcție, cu mai multe reparații (Haşotti 1997, 81). O cavitate (diametrul 15 cm, adâncime 12 cm), folosită probabil pentru depozitarea ofrandelor, era amenajată acum în zona centrală a altarului, Fig. Vc.74b.

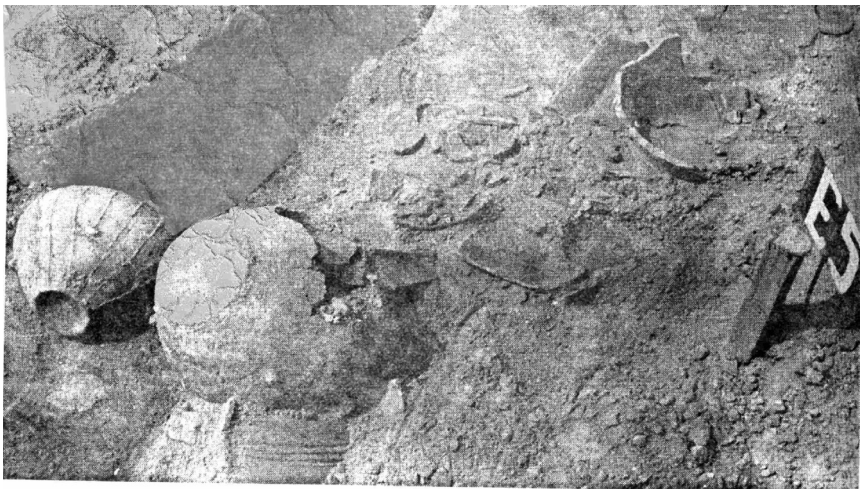

Fig. Vc.75. Hârşova, Altarul 2, după Haşotti

O casetă (60 x 55 cm, înaltă de 23 cm) cu pereți din lut, bine fățuiți, atât la interior cât şi la exterior, a fost amenajată la marginea de SE a altarului 2 (Haşotti 1997, 81). Caseta a folosit ca loc de depunere a resturilor de cremație (Haşotti 1997, 81).

În mijlocul sanctuarului a mai funcționat în această a doua fază şi o laviță înaltă de 17 cm, de formă dreptunghiulară. Ca inventar, sanctuarul de la Hârşova a dat numeroase vase, un idol zoomorf, un ac de păr din cupru şi două greutăți pentru războiul de țesut (Haşotti 1997, 81).

Sanctuarul de la Tangâru

Sanctuarul a fost parțial cercetat, fiind marcat ca Locuința 2 (Berciu D. 1961, 420-421). Nu avem informații în legătură cu amplasarea sanctuarului în cadrul sitului. Construcția era în formă de patrulater şi suprafața ei era marcată în teren prin gropi de pari (cu un diametru de 50 cm), Fig. Vc.76;

https://biblioteca-digitala.ro

parii au fost înfipți până la 1,50 m adâncime (Berciu D. 1961, 420). Lungimea construcției era de 13, 50 m. Ea a fost parțial distrusă prin incendiu.

În zona centrală era o groapă mărginită de patru stâlpi, trei mari şi unul mic. În colțul de SE era o altă groapă de stâlp. Pereții erau construiți din scânduri late, crăci şi trestii, ale căror impresiuni se regăseau pe fragmentele de chirpici, iar apoi au fost acoperiți cu lut amestecat cu pleavă, peste care s-a aplicat în final doar un strat de lut (Berciu D. 1961, 421). Pe anumite zone acest ultim strat era vopsit cu un strat roşu-gălbui, peste care erau pictate benzi albe înguste, sau dungi castanii, încadrate de rame înguste, albe (Berciu 1961, 421).

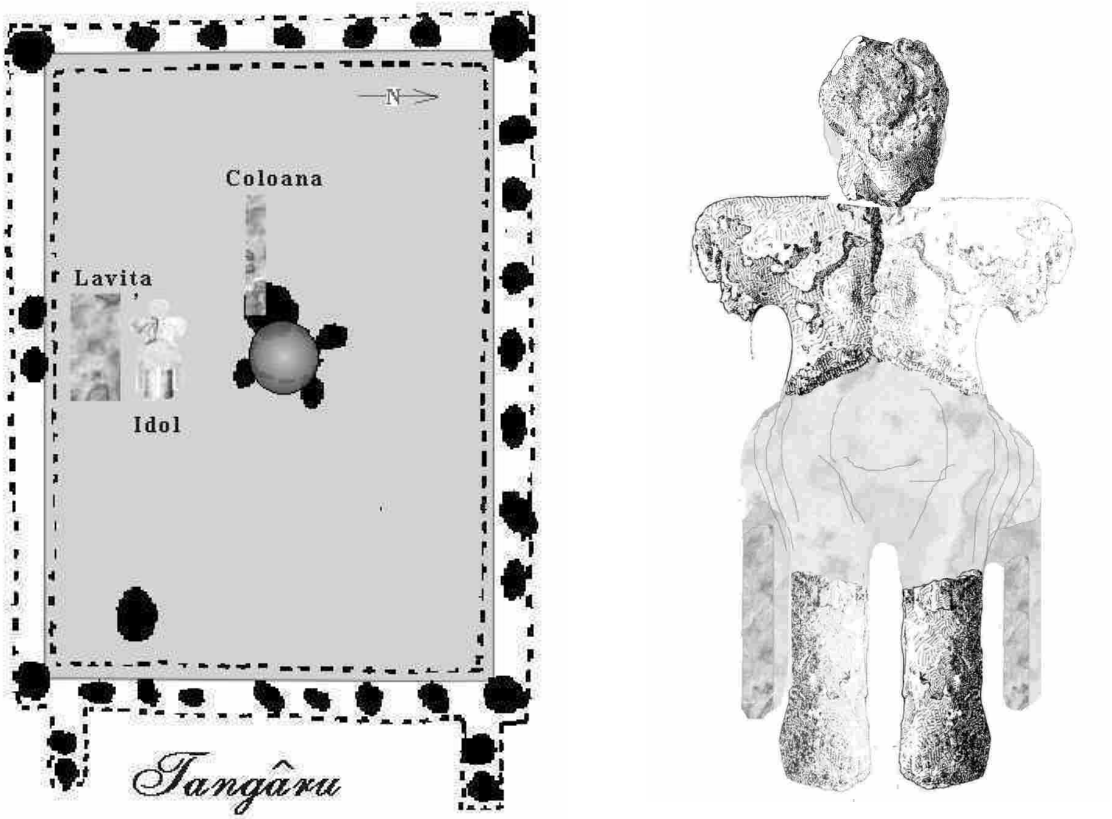

Fig. Vc.76. Tangâru, după D. Berciu; idolul monumental, reconstituirea noastră

Ca amenajări interioare, în zona centrală s-a descoperit o laviță de lut ars, iar pe latura de sud a zonei cercetate, au apărut resturi dintr-o coloană de lut (sau poate provenind de la alt element arhitectonic), lângă care se aflau resturi dintr-un idol mare feminin, de peste 1 m înălțime (Berciu 1961, 421).

Din fragmentul de picior şi bust, ambele de mărime monumentală am reconstituit un idol, Fig. Vc.76, care pare să fi avut circa 1 m înălțime (piciorul păstrat avea 10,5 cm înălțime: Berciu D. 1961, fig. 244). Ne imaginăm că idolul era probabil aşezat pe acea laviță, lângă coloana din centru, Fig. Vc.76. Conform descrierii lui D. Berciu, idolul mare antropomorf a fost construit pe un schelet din crăci de copac, aşezate vertical şi transversal, iar apoi a fost acoperit cu lut amestecat cu multe păioase. Idolul era modelat lângă un stâlp de lemn, folosit probabil ca sprijin. Din descrierea fragmentelor descoperite, se pare că era un idol feminin cu mâinile pe lângă corp, care putem presupune că o reprezenta pe Zeița Mamă. Interesant este şi amănuntul că idolul era acoperit cu un strat de lut fin, de culoare albă (Berciu D. 1961, 470, 477, fig. 244/4 şi 250). Idolul avea o față triunghiulară, cu influențe vinčiene, după aprecierea lui D. Berciu. Un idol antropomorf similar, dar fixat pe perete, este amintit de D. Berciu la Kephissos, lângă Cheroneia (Grundmann 1953, 16-17, fig. 22-23). În interior au mai fost descoperite numeroase vase întregi şi trei fragmente de idoli antropomorfi (Berciu D. 1961, 471).

https://biblioteca-digitala.ro

În aceeaşi construcţie sunt menţionate fragmente de „cărămizi" rectangulare de lut ars, lungi de 20-30 cm, groase de 8 cm, cu marginile uşor ridicate (Berciu 1961, 421), ce pot aparţine unor banchete.

Trei fragmente de statui monumentale, amintind pe cele de la Hârşova şi Tangâru, dar de altă formă, au fost descoperite şi la Akropotamos Topolnica (Fig. Vc.77), într-o construcţie centrală, ridicată pe stâlpi (Koukouli - Chrysanthaki et alii 1996, 760; construcţia aparţinea fazei Sitagroi III).

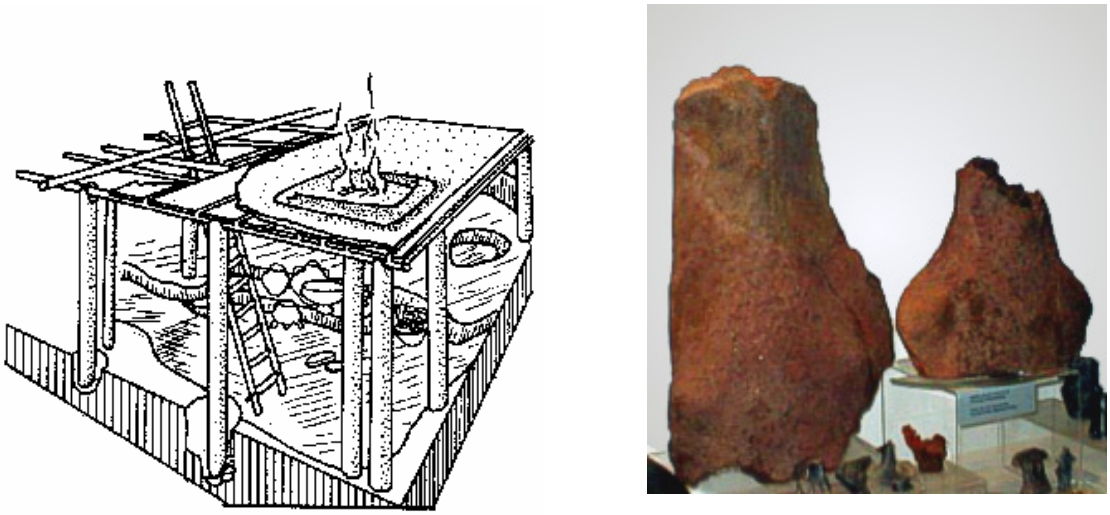

Fig.Vc.77. Akropotamos-Topolnica: a) construcţie sanctuar cu etaj, după Koukouli et alii; b)statui monumentale, descoperite în profilul bulgăresc al sitului, Muzeul Naţional Sofia

H. Todorova consideră că aceste statui monumentale erau aplicate pe pereţi (ele au fost descoperite de echipa bulgară în profilul zonei investigate, informaţii H. Todorova). Figuri antropomorfe de mari dimensiuni au fost descoperite şi în tellul de la Ruse, investigat de Volodea Popov (informaţii personale, H. Todorova şi I. Vaisov 2004). De altfel, H. Todorova consideră că şi reliefurile din mormintele 1-4 din necropola de la Varna, Fig. Vc.95, ar putea proveni tot din sanctuare (informaţii oferite cu amabilitate de H. Todorova în 2004).

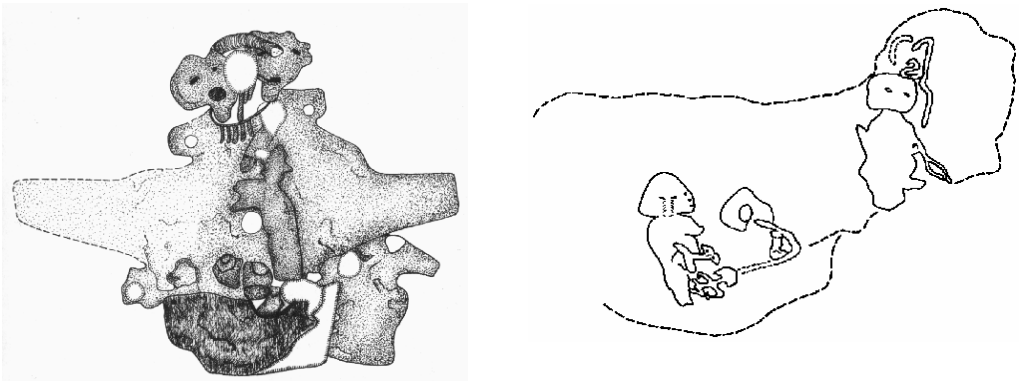

Fig. Vc.78. Dolnoslav, personaje mitologice, după Radunčeva

Un alt sit din Bulgaria, cel de la Dolnoslav, cercetat de A. Radunčeva şi B. Koleva, aduce în discuţie date privite încă cu neîncredere de unii arheologi. Aşezarea de tip tell (Karanovo VI) este interpretată drept un centru religios, în care au fost descoperite 27 de construcţii, toate sanctuare (Radunčeva 2003). A. Radunčeva menţionează construcţii rectangulare, circulare şi unele amenajări cu caracter antropomorf. Între construcţii au fost identificate figuri zoomorfe sau personaje mitologice, Fig. Vc. 78, cu funcţii protectoare (Radunčeva 1996).

https://biblioteca-digitala.ro

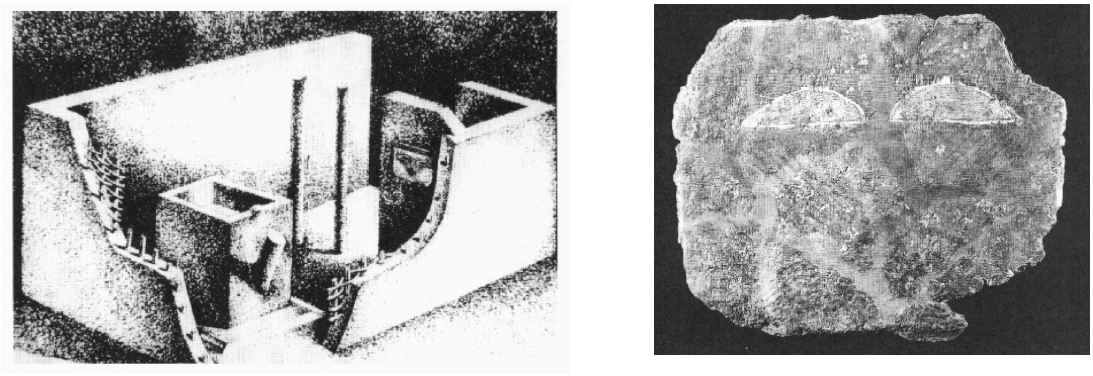

Fig.Vd.79. Dolnoslav, Sanctuar şi masca de pe perete, după Radunčeva

La Hârşova, sub o locuință, un vas mare spart, era dispus sub forma unei siluete umane (informații şi foto D. Popovici), amintind de descoperirile de la Dolnoslav. În zona centrală a tellului a fost descoperit sanctuarul reconstruit în Fig. Vc.79 (Radunčeva 2003, fig. 68 şi 59), dedicat unei zeități masculine. Din reconstrucție se observă prezența a două coloane, o masă altar în zona centrală pe care în partea de jos era redat un phallus, iar pe perete o mască antropomorfă, în relief, pictată, cu ochi apotropaici, amintind reprezentările de pe unele altare miniaturale gumelnițene, Fig. Vc.91/5 (Şerbănescu 2002*,* 41).

Construcții cu amenajări pentru cult, ce atestă ritualuri casnice

Dacă sanctuarele prezentate sunt din categoria celor ce în interior aveau construcții monumentale, amintindu-le pe cele de la Parța sau din arealul Precucuteni-Cucuteni, există şi în arealul Gumelnița - Karanovo VI construcții care par comune, dar care au avut rol de cult.

Fig.Vd.80. Ovčarovo: a) complex de cult; b), model de sanctuar, după Todorova

Astfel, la Borduşani, în L9 este amintită o vatră de cult, cu 18 rânduri de lipituri. Vatra era construită într-o groapă, în care se rezervase o zonă rectangulară, lipită cu un strat de lut de 4-6 cm, în care erau amplasați doi stâlpi de coloană, îmbrăcați în chirpici. Vatra a suferit mai multe modificări, renovări, ocazii cu care suprafața ei a fost extinsă, o dată cu înălțarea ei. Nivelul 5 al vetrei purta urme de pictură cu roşu (Marinescu-Bîlcu 2000, 356).

La Petru Rareş, în una din construcțiile cercetate este amintit un „pat" de lut pictat cu un fond roşu, peste care erau motive de culoare albă (Berciu 1956, 560).

În construcția „G" descoperită la Măgura Jilavei (nivel Gumelnița B) s-a descoperit un capitel, care probabil că împodobea cadrul uşii (Comşa 1976, 109, fig. 4). În aceeaşi construcție au fost des-

https://biblioteca-digitala.ro

coperite două cranii de cerb şi un craniu de bou, care probabil că ornau marginile acoperişului (Comşa 1976, 109) şi indică poate totemuri. Astfel de descoperiri s-au constatat şi la Parța („Casa cerbului"), dar şi la Gradesnica, unde lângă intrarea în unele locuințe au fost descoperite cranii de taur şi de cerb (Perničeva 1978, 167). Printre dărâmăturile aceleeaşi clădiri de la Măgura Jilavei sunt menționate „cărămizi" rectangulare, cu colțurile rotunjite (30 x 30 cm; grosime de 15 cm), ce indică existența unei amenajări interioare, distruse din vechime, poate platforme uşor înălțate (Comşa 1976, 109).

D. Popovici şi Y. Rialland menționează pentru Hârşova şi prezența altarelor domestice, de diferite forme, ca şi vasele cu o conotație de cult evidentă, Fig. Vc.91 (Popovici, Rialland, Web).

În mai multe aşezări din arealul Bulgariei sunt menționate construcții de cult cu zone pictate. La Ovčarovo în orizontul IX (K-KVI-G), construcția care adăpostea complexul de cult şi macheta deschisă de sanctuar, Fig. Vc.80, era una comună (Todorova 1978). (Georgiev 1972, 25).

Fig. Vc.81. Machete de case : 1, 3) Mirrini, machete de casă; 2) Jilava, Măgura Jilavei

Astfel, în tellul Azmak, în nivelul chalcolitic recent, în zona centrală, s-au descoperit două clădiri impozante, de 120-170 m² (lungi de 18-19 m), cu pereți bogat decorați; singura amenajare interioară consta din platforme de argilă destinate cultului (Perničeva 1978, 167). Două construcții de mari dimensiuni, amplasate în zone diametral opuse, cu platforme de cult din argilă şi cu un inventar bogat au fost descoperite la Vinitsa (Perničeva 1978, 167). În alte cazuri, s-au constatat construcții de cult de mici dimensiuni, cu pereți decorați (Hotnica, construcția în care s-a descoperit tezaurul cu piese de aur: Perničeva 1978, 167).

Machetele

Machetele, ca piese în sine sunt deosebit de importante, deoarece ele sunt modele ale unor construcții dispărute sau imaginate, conțin semne sau simboluri care au dispărut de pe construcțiile normale. Ele redau casa privită din exterior, cu elementele sacre de pe ea, sau casa cu interiorul şi cu elementele sacre din ea. În Orient şi în alte zone (Egipt, Grecia) apar modele de locuințe cu etaj şi coloane simbolizând temple sau sanctuare (Müller-Karpe 1968; vezi capitolul referitor la cultura Cucuteni, machete). În aceste condiții, modelul din sanctuarul de la Căscioarele nu era singular (H. Dumitrescu 1968, 387). Fragmente provenind probabil de la modele de sanctuare apropiate ca formă, au fost descoperite şi la Gumelnița (Vl. Dumitrescu 1925, 53, fig. 21 jos, 93, fig. 69/1-7), sau la Oltenița - Măgura Gumelnița, Fig. Vc.68 (Şerbănescu 1997, fig. 2/3).

Casa zeilor, casa sanctuar sau casa divină, reprezintă o idee ce apare frecvent în neolitic şi foarte frecvent în eneolitic. Casa, vatra sau cuptorul sunt divinizate. Pentru toate acestea sunt modele şi ma-

https://biblioteca-digitala.ro

chete din lut, unele mici, altele au fost realizate la o scară ceva mai mare. Dacă cele mici serveau unui ritual casnic, cele mari făceau parte din zestrea sanctuarelor sau altarelor comunitare (descoperirile de la Căscioarele sau Ovčarovo).

De ele se serveau „preotesele" sau „îngrijitoarele de sanctuar" (Monah 1997, 32, 36). În funcție de o numerologie sacră din case şi sanctuare, credem că acestea erau în număr de 7, ținând de o mitologie mai largă.

Machetele de sanctuare

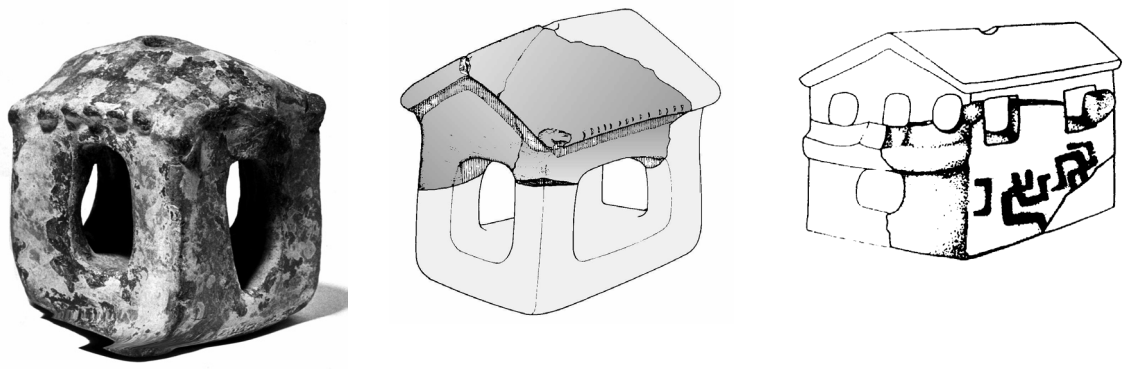

Fig. Vc.82. Machete de sanctuare: 1) Cranon ; 2) Zona Stefanovo; 3) Papathanasiou

Unele machete, cum este cea din nivel Gumelnița de la Căscioarele, ar fi putut servi la stabilirea unor date calendaristice solaro-lunare. În acest fel machetele de cuptoare, case, capătă sensuri mai adânci, decorul de pe ele, pictura, culoarea au sens şi semnificații.

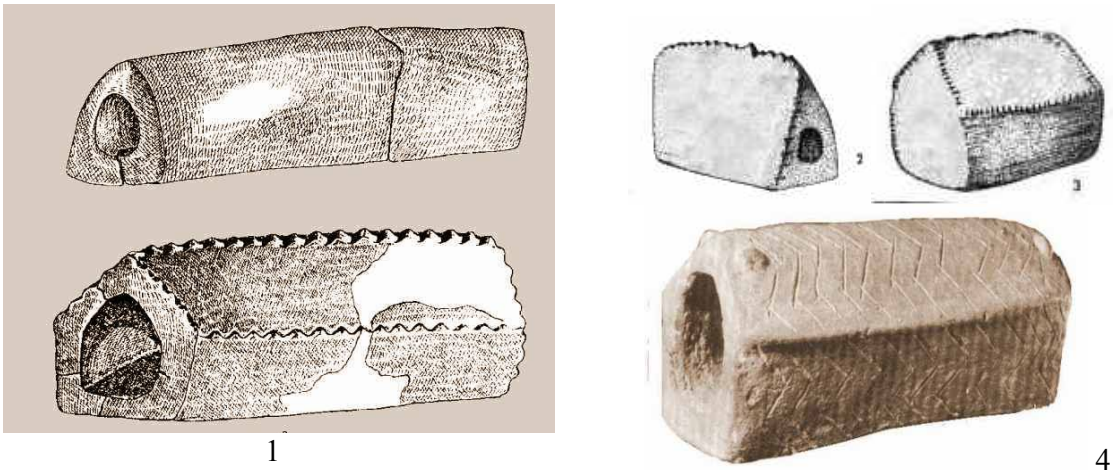

1 4

Fig. Vc.83. Machete de case : 1, Vlădiceasa, Ghergălăul Mare 2-3,6, Kodžadermen; 4, Lovеč5, Sultana, Malu Roşu

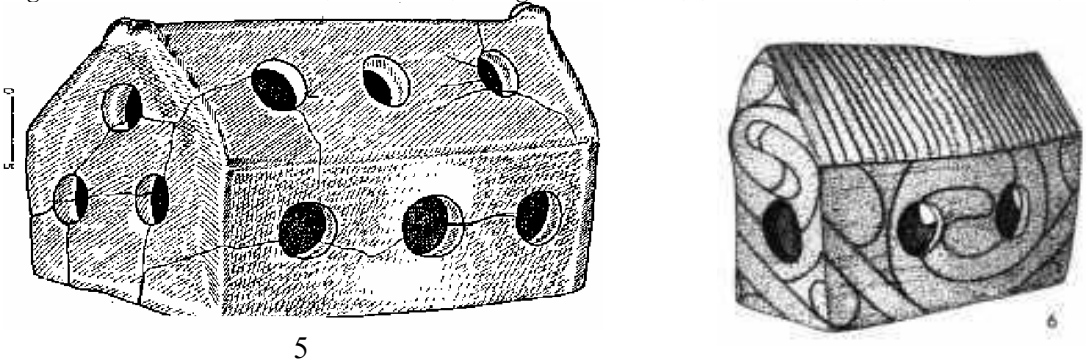

5

https://biblioteca-digitala.ro

La cele două machete de sanctuare de la Căscioarele şi Olteniţa apar combinaţii de 3 şi 4 orificii. La Căscioarele combinaţia este 2, 3, 4, 4, iar la Olteniţa 3, 3, 4, 3, deci în total 13 orificii. Numărul 13 este de asemenea un număr sacru, el apare destul de des în neolitic în depunerile sacre sau în inventarul obiectelor de ritual cultic. Astfel, N. Ursulescu definea 13 ca simbol al sfârşitului (Ursulescu 2001b, 65). Faptul de a se fi descoperit un număr de 13 tronuri la Isaiia (Ursulescu 2001b, 53-54, fig. 7) şi la Poduri, în L2 pe vatră (Monah 1997, 35; Mantu et alii 1997, 109, cat. 14a-d; Lazarovici Gh. et alii 2001, 289) considerăm că reprezintă echivalentul a 13 preotese sau divinităţi, din cultura Cucuteni. Acestea sunt grupate după o anume logică. Poate că lucrurile ar putea fi şi altfel interpretate,dar în cazul de faţă, ipoteza se bazează pe asocierile sus pomenite.

Fig. Vc.84. Machete de sanctuare şi cuptoare gumelniţene 1, Căscioarele, Ostrovel; 2, Carcaliu3, Izvoarele, jud. Giurgiu 4, Brăiliţa, Vadul Catagaţei; 5, Măgura Jilava; 6, Vidra; 7, Căscioarele, Ostrovel; 8, Măgura Jilava; 9, Lişcoteanca; 10-11Capace cu construcţii deasupra, passim

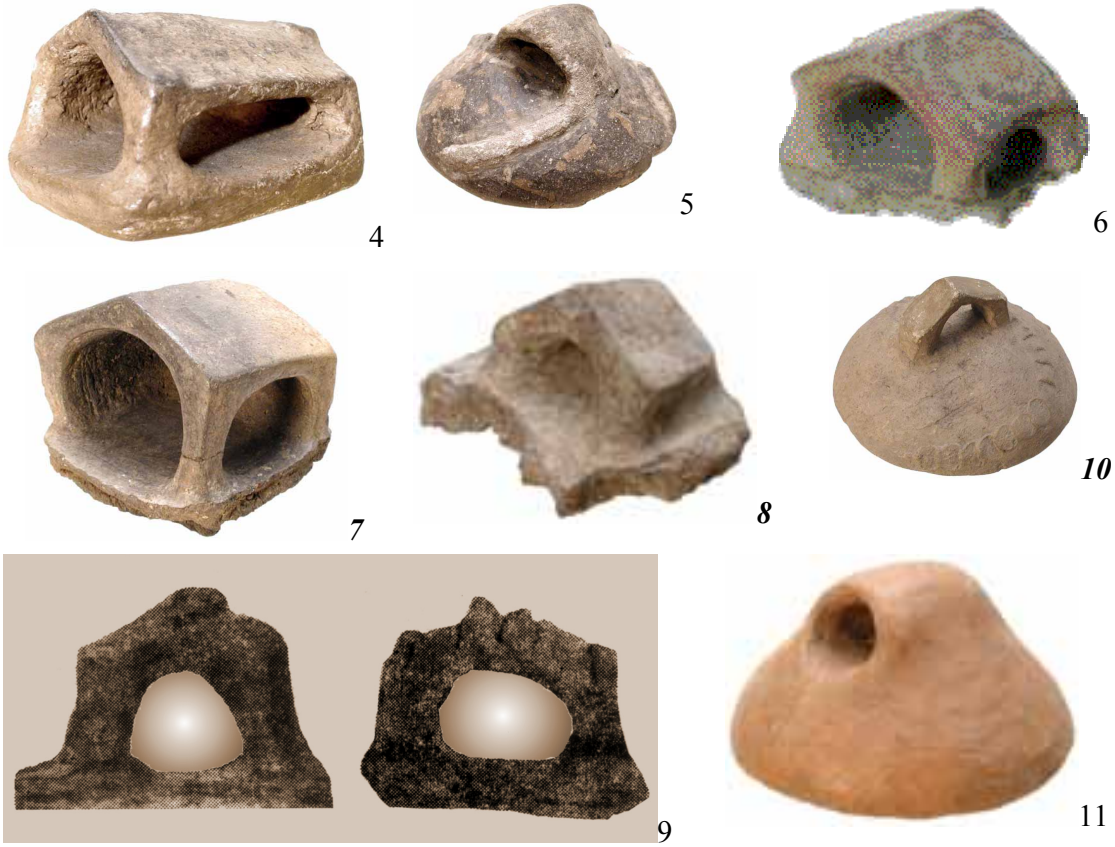

Că acestea sunt tronuri şi nu simple scăunele ne-o confirmă tronul monumental din sanctuarul de la Sabatinovka II (Makarevici 1960, 282; Makkay 1971, 138; Gimbutas 1984, 74, 25; Zbenović 1996,

https://biblioteca-digitala.ro

33; Monah 1997, 255, 3-1; Lazarovici Gh. et alii 2001), iar interpretarea ca tron pentru preoteasă dată de D. Monah, ni se pare cea mai probabilă (Monah 1997, 36). Mai de mult D. Monah, se referea la zeii focului, atunci când publica altăraşul de la Vermeşti (Monah 1976, 7/1, 3); din acest motiv, credem că machetele de sanctuare ar trebui analizate mai profund, pentru a epuiza toate posibilitățile de interpretare.

Machetele de casă

Machetele aparțin unei mitologii comune a sud-estului european, a zonelor din centrul-est european (România, Basarabia, Ucraina de sud) şi balcanic (Bulgaria, Grecia, Turcia europeană).

Machetele redau cele mai variate forme de construcții. Sunt reprezentate atât locuințe de tip bordei (Turdaş), cât şi locuințe uzuale, sau cu etaj.

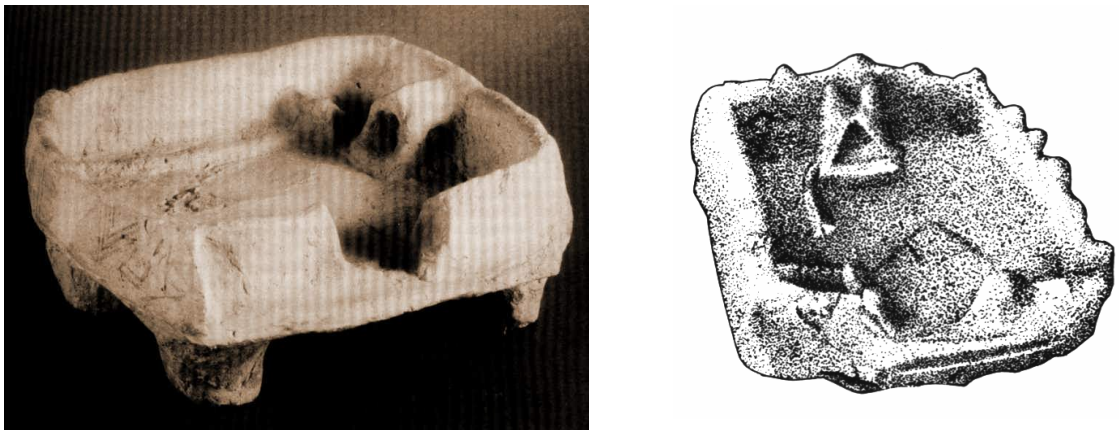

Fig. Vc.85. Machete de sanctuare deschise: Ovčarovo (după Todorova) şi Macedonia, după Müller - Karpe

Este interesant de remarcat faptul că până acum în cultura Gumelnița au fost descoperite doar machete de construcții închise, cu acoperiş, Fig. Vc.83/1, 5, Fig. Vc.84, spre deosebire de Bulgaria unde apar şi machete deschise, Fig. Vc.80, 85, 86, cu instalații interioare, amintind descoperirile din arealul Cucuteni-Tripolie, din Grecia sau din Orient. Alături de exemplarele de la Căscioarele şi Gumelnița şi exemplarul descoperit la Sultana Malu Roşu (Fig.Vd. 70/5-6) redă de asemenea o clădire cu două nivele, cu ferestre rotunde, dar care nu este atât de complexă şi sugestivă ca în cazul pieselor din celelalte situri menționate (Fig. Vc.68).

În complexul cultural Gumelnița – Karanovo VI – Kodžadermen apar cele mai numeroase machete de casă sau de cuptor. Ele sunt redate, fie ca obiecte de sine stătătoare, fie sunt reprezentate pe capace de vas. După forma acestor machete, putem reconstitui decorul, tipuri de acoperiş, elemente sacre legate de intrare sau acoperiş (mai exact coama casei). Uneori numărul de corni sau alte incizii repetă numere sacre ca 7, 13, 14, alteori sunt redate sub forma unor coloane, iarăşi în număr sacru (7, în cultura Lengyel). La Gumelnița este amintit şi un fragment de casă miniaturală, cu un perete lung şi o porțiune de fațadă cu portic şi un fragment de nervură ce reprezintă un stâlp suport sub intrarea principală, rotunjită în arc. Construcția avea două intrări pe axul lung (Vl. Dumitrescu 1925, 53, fig. 21 jos stânga, 93).

Modelul de sanctuar de la Oltenița, Măgura Gumelnița, Fig. Vc.68/2, a fost interpretat ca o replică a celui de la Cascioarele, reprezentând un edificiu cu mai multe nivele, terminat cu 6 coarne sacre (Şerbănescu 1997, 236, fig 2/3); el este mai apropiat chiar ca formă de cel de al doilea model de sanctuar din acest ultim sit, Fig. Vc.89/6.

https://biblioteca-digitala.ro

Machetele redau interioare de case în care se insistă asupra unor obiecte importante cum sunt cuptorul, râşniţa, laviţa, vatra, banca. Cuptorul în neoliticul mijlociu şi cel târziu s-a bucurat de o atenţie deosebită, locul său fiind plasat, cel mai adesea în machete în faţa intrării, dar şi în alte zone. Forma cuptorului din aceste machete se aseamănă cu cea din modelele de cuptoare, dar uneori acestea sunt mult stilizate.

Machetele de cuptor

Unele dintre machetele descoperite redau cuptoare. Cuptorul, aşa cum arătam şi mai sus era unul din elementele sacre ale casei, păstrător al focului şi a luminii pe care o răspândea. Am putea chiar afirma că el proteja casa chiar mai bine decât vatra. La multe din machetele de case descoperite s-a insistat în mod deosebit asupra cuptorului. Astfel, cuptorul, ca şi casa avea un acoperiş. Acoperişul cuptorului era străjuit de două coarne, simbol al forţei, al puterii, al partenerului divinităţii feminine.

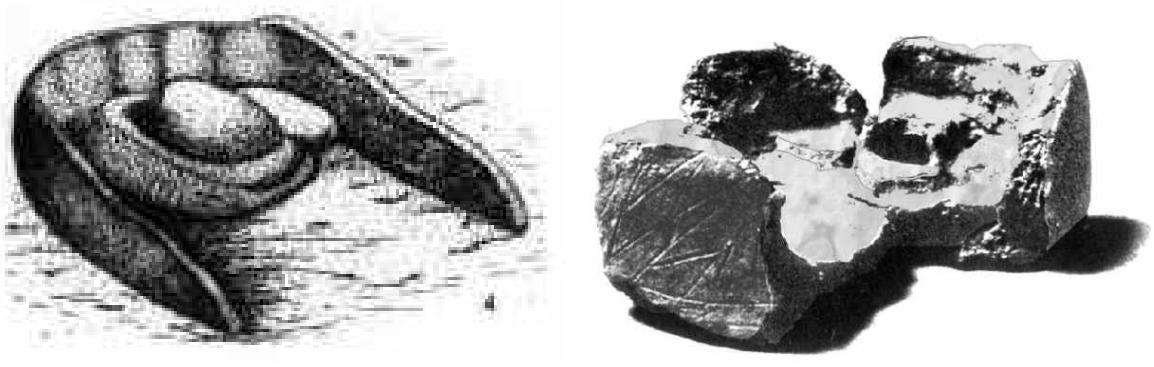

Fig. Vc.86 . Machete de sanctuare deschise cu cuptor: Kodžadjermen şi Sitagroi

În unele situaţii cuptorul reprezintă bolta cerească. Pe acoperişul unor cuptoare sau case sunt redate simboluri, precum şarpele (ca ocrotitor al focului, sau a noii vieţi la Slatina şi Berezovka: Chochadzhiev S. 1984, 1-6; Ovcinnikov 1996, 115-119, fig. 2), coloane, coarne, coaste sau linii incizate în număr de 7 sau 14.

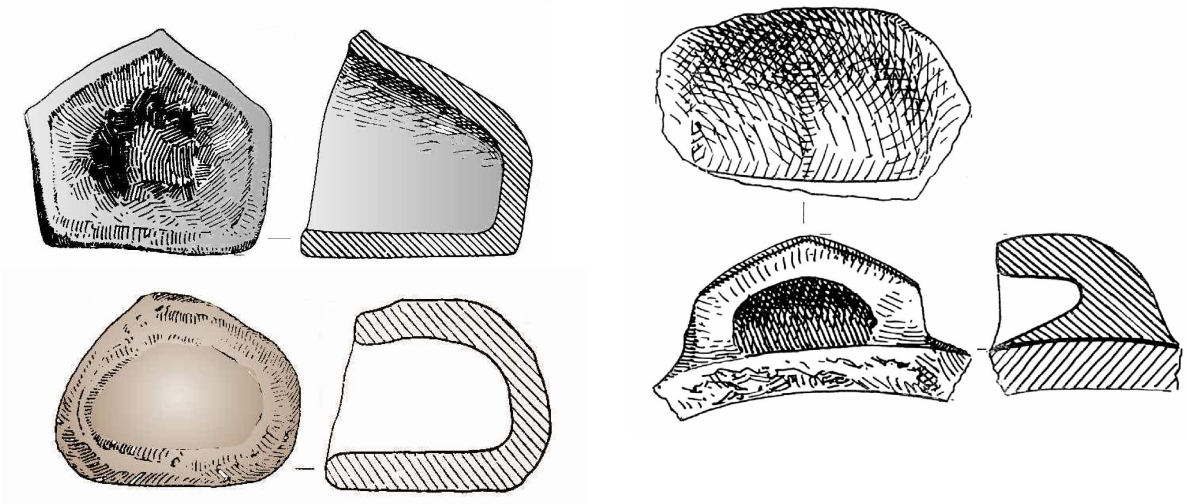

Fig. Vc.87. Machete: a) Gumelniţa ; b) Pietrele, L1; c) Tangâru, capac de vas cu cuptor

https://biblioteca-digitala.ro

Modelul de sanctuar de la Stara Zagora, Fig. Vc.83 are un cuptor străjuit de două deschideri tubulare terminate în formă de pâlnie. Deschiderea este în spate. Piesa face parte din categoria ustensilelor de cult folosite în practici legate de fumigație şi lichidul sacru.

Capace cu machetă de casa sau cuptor

Unele capace din cultura Gumelnița şi Kodžadermen sunt deosebit de interesante. Ele redau diferite animale, ca de exemplu ariciul, care ar putea simboliza paza contra şoarecilor sau şerpilor. Asemenea capace apar încă din neoliticul târziu (Cluj - *Piața Unirii*, nivel CCTLNI târziu), dar sunt destul de rare.

Fig.Vd.88. Stara Zagora – Băi, machetă de cuptor

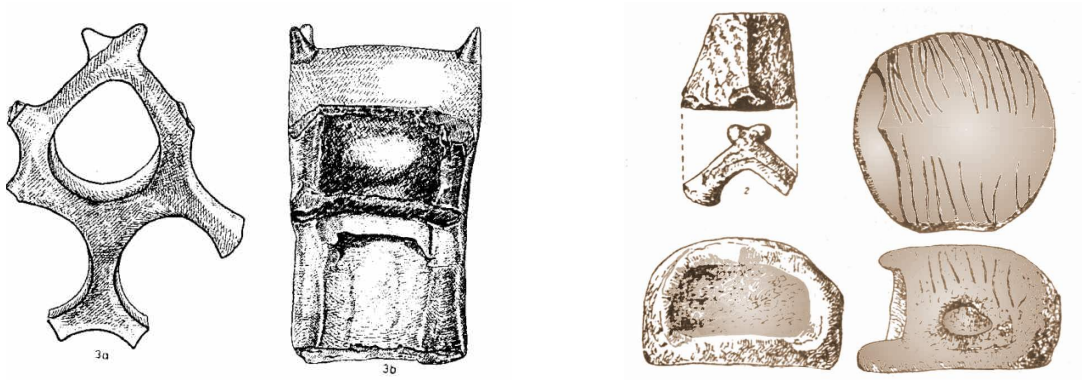

Fig. Vc.89. Căscioarele, diferite machete: a) macheta celui de al doilea sanctuar; b) machetă de cuptor şi acoperiş de căsuță

Pe macheta de cuptor de la Căscioarele, Fig.VId.82 apar linii: pe partea stângă ele sunt în număr de 7, iar pe cea dreaptă sunt 14.

Nu credem că numărul este întâmplător, deoarece pe o machetă din cultura Lengyel, cum am subliniat şi mai sus, apar 7 coloane. Numărul 7 reflectă concepția despre cer, despre bolta cerească, deoarece în mitologii şi credințele vremii, acesta se lega de divinitățile primordiale. Revenim la „conclavurile" de câte 7 zeițe, fiecare cu tronurile lor, ce ne face să ne gândim la cele 7 înțelepte, poate la cele 7 conducătoare, la cele 7 inițiate ce urmează a prelua învățătura şi înțelepciunea. Dacă acceptăm un asemenea punct de vedere multe din lucrurile şi situațiile arheologice au sens.

https://biblioteca-digitala.ro

Alte piese cu caracter de cult

Există alte piese care atrag atenţia prin simbolistica şi semnificaţia lor, dar pentru care din păcate nu există informaţii mai clare cu privire la descoperirea lor.

Fig.Vc. 90. Diferite piese de cult Gumelniţa, din muzeele de la Oltenița şi Călăraşi

Ne referim aici la altare, la piesele ce reprezintă picioare (Şimon, Şerbănescu 19887) sau mâini umane (Fig. Vc.90), la numărul mare de statuete antropomorfe de la Căscioarele (Andreescu 2006, 163 menţionează 300 astfel de piese), Vităneşti unde sunt 200 statuete antropomorfe (Andreescu 2006, 163). Pentru ambele situaţii menţionate sunt în curs de elaborare lucrări ample, la care se adaugă alte piese deosebite, precum diversele vase antropomorfe (Andreescu **), coarnele de consecraţie de la Bucşani - *La Pod* (sit în curs de cercetare încă: Bem, Bălăşescu 2005, 327, fig. 9).

O atenţie deosebită trebuie acordată descoperirilor de la Sultana *Malu Roşu*, unde numeroasele vase antropomorfe, zoomorfe, prosopomorfe, cu compoziţii cu caracter antropomorf, zoomorf, Fig. Vc.71/1, 91/1, indică existenţa unui centru cultural deosebit cu o viaţă de cult activă şi diversă, din păcate insuficient pus încă în valoare (Andreescu, Popa 2003, 67).

Datele prezentate cu privire la complexul Gumelniţa – Karanovo VI- Kodžadermen, ca şi descoperirile din zona Varnei (legate de evoluţia ultimei părţi a cestui complex), a nisipurilor de aur, sunt expresii ale unei civilizaţii urbane din toate punctele de vedere, cu o structură socială în care se separă o elită, o pătură conducătoare care deţine putere şi bogăţii. În această vreme locul în conducerea treburilor comunităţii îl joacă, foarte probabil bărbatul, femeile păstrând mai ales partea religioasă, care acum a atins apogeul.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig.Vd. 91. Vase de cult : 1, Sultana; 2, Măgura Gumelnița; 3-4, 6, Hârşova ; 5, muzeul Oltenița

Incepând de acum unele figurine bărbăteşti cînd asociate cu cele feminine sunt redate în dimensiuni mai mici, sugerând poate rolul important al bărbatului în conducerea treburilor comunității sau a celor miltare. Bărbatul este considerat Domn.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vc.92. Varna, M 4, depunere rituală

La Varna a fost descoperită aşezarea, morminte şi depuneri rituale (Ivanov I., 1988; Fol Al., Lichardus J. 1988).Bogățiile şi semnificațiile necropolei de la Varna par să indice un cimitir regal sau aparținând unei elite bogate de negustori, care vehiculau şi controlau câteva din materiile prime cele mai importante ale vremii: cuprul, sarea, aurul şi silexul.

Unele opinii considerau că prezența inventarului deosebit de bogat s-ar lega de un cenotaf, de moartea şefului în altă parte, iar costumul de gală a fost îngropat în zona stațiunii. Toate piesele sunt plasate pe părțile unde au fost purtate. Armele de cupru aveau mănere de lemn.

Mai recent, H. Todorova leagă mormintele luxuriante de aici de practici de cult necesare a prezerva un *status quo* al unei societăți aflate în pragul unor schimbări dramatice, datorate climei şi transformărilor determinate de ea (Todorova 2007, conferință marite 2007 la Cluj-Napoca).

Fig. Vc.93.Varna: a) unelte şi arme de cupru, piatră şi silex, b) podoabe din aur, chihlimbar, cupru

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vc.94. Varna, M.43: a) mărgele de aur; b) topor de cupru cu mâner placat cu aur, podoabe

Bogăția, varietatea, gustul estetic, aspectele culturale, toate motivează la fel bine ca şi în alte părți (Cucuterni de exemplu) noțiunea de epoca a cuprului. Pentru colegii bulgari aceasta începe odată cu cultura Karanovo V (Marica) continuând în Karanovo VI (Gheorghiev 1988).

Fig. Vc.95. Varna: a) Mormântul 36, sceptru şi podoabe zoomorfe; b) M2, masca

Fig. Vc.96. Varna, vase pictate cu praf de aur

Epoca neolitică din Balcani şi din regiunea Dunării de Jos au constituit leagănul civilizației eneolitice şi a cuprului. Acestea sunt cele mai apropiate „oraşe” care leagă lumea carpato - dunăreană

https://biblioteca-digitala.ro

de Orientul Apropiat. Privite în acest context, ceea ce a dezvoltat cultura Cucuteni – Tripolie în Estul Europei şi la o scară mai redusă, cultura Petreşti, nu par lucruri rupte de civilizația Orientului Apropiat şi a lumii egiptene.

Aspectul cultural Stoicani-Aldeni

Stoicani – Aldeni – Bolgrad este numele unui aspect local al culturii Gumelnița, cu elemente de factură Precucuteni şi respectiv Cucuteni de început, contemporan cu Gumelnița A1-A2. Aşezările aparținând acestui aspect cultural ocupă partea de sud a Moldovei şi Basarabiei istorice (astăzi teritoriu deținut de Ucraina, după destrămarea Rusiei sovietice), parțial Dobrogea şi sud-estul Munteniei (Dragomir 1983, 9-10; Bejllekči 1978; Petrescu-Dîmbovița 2001, 153). Cercetările cu privire la acest aspect cultural sunt destul de reduse şi nu a fost investigată integral nici o aşezare până acum, iar multe materiale nu au fost publicate. Un articol mai amplu şi recent, referitor la începuturile culturii Gumelnița şi respectiv cu privire la acest aspect cultural, i se datorează lui S. Pandrea (2002).

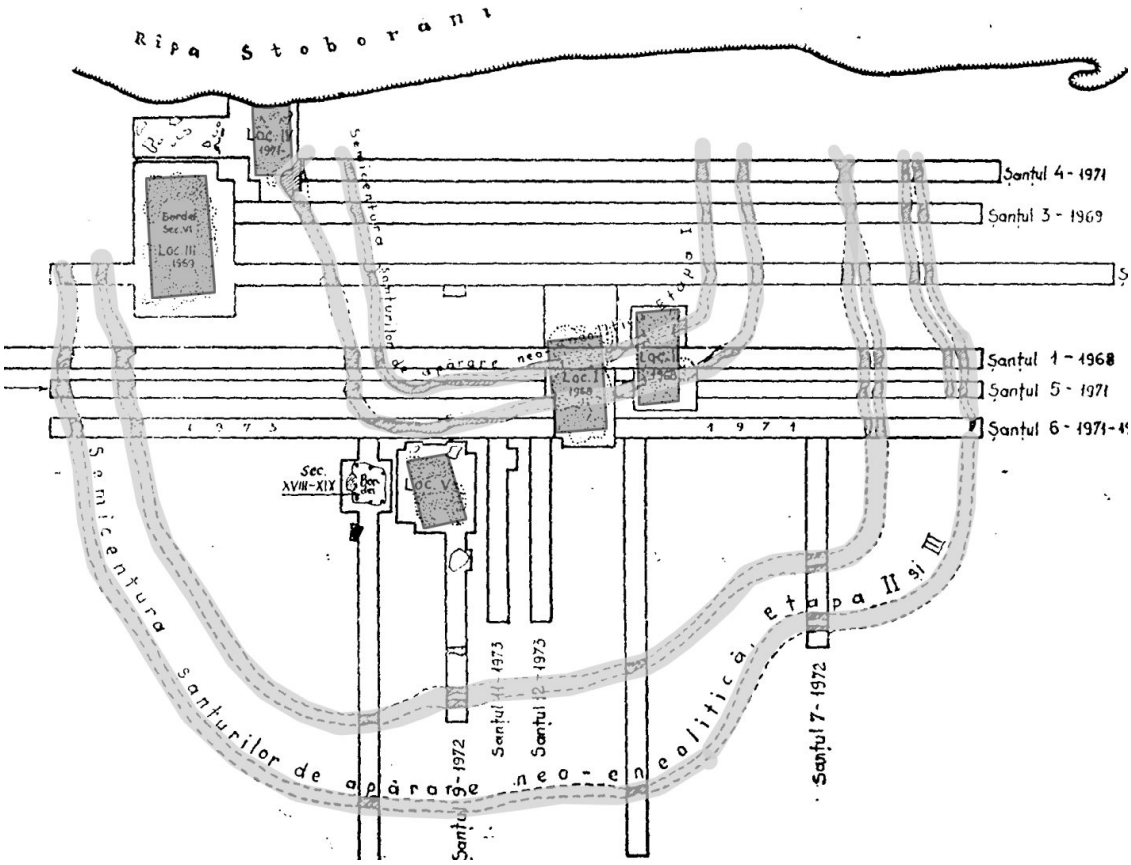

Fig. Vc.97. Aşezarea de la Suceveni, după Dragomir

Datele radiocarbon de care dispunem, ca şi importurile existente (Dragomir 1983, 111-112; Sorochin 1994a, 75< Pandrea 2002) arată o evoluție între cuprinsă între circa 4700 - 4400 CAL B.C. (Mantu 2000, tabel 2).

Aşezările

Aşezările ocupă poziții diferite: tell-uri în Muntenia, promontorii de terase sau diferite tipuri de terase în preajma unor cursuri de apă mai importante ca Prutul, Bârladul, Siretul, sau Dunărea în

https://biblioteca-digitala.ro

Moldova şi Basarabia, sau chiar pe litoralul Mării Negre în Dobrogea. Unele sunt situate de-a lungul marelui lac Ialpug în sudul Basarabiei (Dragomir 1983, 17), sau pe promontoriul lacului Kugurlui (Dolukhanov et alii 2002, 45). Alegerea locului de aşezare era determinat de aceeaşi factori ca şi în cazul altor culturi contemporane. In ceea ce priveşte dimensiunile acestor aşezări, informaţiile de care dispunem sunt insuficiente pentru formularea unor observaţii cu caracter general.

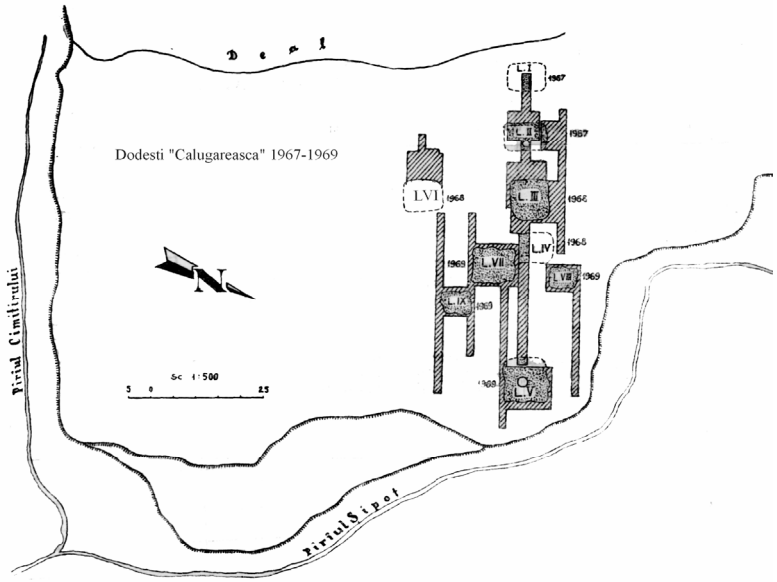

Fig. Vc.98. Dodeşti „Călugăreasca", planul aşezării (după Dragomir 1983) şi profil prin SI 1967, cu urmele platformelor de la locuinţele Stoicani-Aldeni (după Teodor)

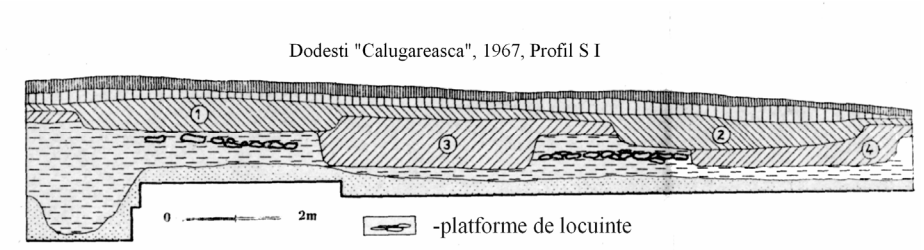

Doar aşezarea de la Suceveni *Stoborăni* a fost cercetată mai intens, pe o suprafaţă de circa 2000 m², dar nu se poate preciza dispunerea locuinţelor. Cele cercetate erau grupate (Dragomir 1983, 30). S-au constatat aşezări cu dimensiuni între 0,5 şi 2 ha, dar şi altele, de dimensiuni apreciabile, cum sunt cele de la Reni şi Vulcăneşti II, de peste 10 ha (Dolukhanov et alii 2002, 40). Din păcate, informaţii insuficiente sunt şi cu privire la dispunerea construcţiilor în cadrul aşezărilor.

Cercetările de la Dodeşti "Călugăreasca", jud. Vaslui, Fig. Vc.98, au arătat că aşezarea, amplasată pe un teren de forma unui platou era înconjurată de pante abrupte şi de cursurile a două pâraie (Şipot şi Cimitirului); a fost identificat un singur nivel de locuire, în care locuinţele erau grupate aproximativ în două şiruri, la o distanţă de circa 3-5 m una de alta, sau chiar mai mare (Dragomir 1983, 27). Au fost cercetate 12 locuinţe şi mai multe gropi (Teodor 1984, 12, fig. 2; conform informaţiilor oferite de D. Gh. Teodor, cercetările de aici s-au desfăşurat în perioada 1967, 1969-1974, dar planul din Fig.Vd.98, realizat după I. T. Dragomir, ilustrează partea cercetată a sitului la nivel de 1969, restul locuinţelor descoperite aici erau pe latura de SV a sitului). La Vulcăneşti II construcţiile erau dispuse într-un semicerc de 100-150 m (Dolukhanov et alii 2002, 40). Aşezările Stoicani-Aldeni-Bolgrad conţineau construcţii de locuit, amenajări gospodăreşti (zone pentru râşnit), fortificaţii dar şi construcţii de cult.

https://biblioteca-digitala.ro

Tipurile de locuințe

Sunt prezente atât locuințele adâncite cât şi cele de suprafață. Astfel, în prima etapă sunt menționate locuințe de tip bordei şi semibordei, în cea de a doua apar locuințe de suprafață cu gropi de pari, iar în ultima locuințe de suprafață pe structuri orizontale, cu platformă/podea de lemne şi lut amestecat cu pleavă (Dragomir 1983, 34-35). Nivelul I de la Bolgrad conținea şase semibordeie, iar în cel de suprafață s-au identificat două locuințe de suprafață (Dolukhanov et alii 2002, 44). La Novoselskoe I, pe un promontoriu al terasei lacului Kugurlui s-au cercetat şapte locuințe de tip semibordei (Dolukhanov et alii 2002, 45).

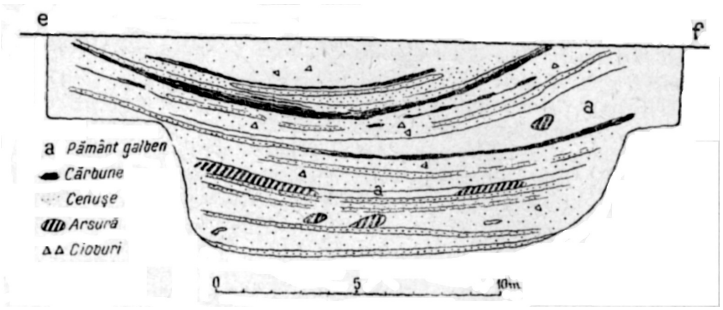

Fig.Vd.99. Stoicani - Cetățuia, nivel 6, profilul bordeiului/Gr.59, după Petrescu-Dîmbovița

La Stoicani „Cetățuia" cercetările din 1946 şi 1948 au pus în evidență şase nivele de locuire, în care cele mai multe complexe de locuire erau de tipul colibelor, întâlnindu-se un singur bordei în nivelul cel mai de jos (6: Fig. Vc.100) şi mai multe gropi, menajere sau de provizii (ultimele rotunde, având pereții acoperiți de o lutuială subțire: Petrescu Dîmbovița 1953, 145-146).

Locuințele adâncite

Bordeiele sunt de formă dreptunghiulară, ovală sau ovală neregulată, dimensiunile şi adâncimea lor variind. In general dimensiunile sunt cuprinse între 8,8 şi 60 m², o excepție fiind în aşezarea de la Cucora unde este amintit un bordei cu o suprafață de 390 m² (Sorokin 1994a, 72). Adâncimea lor atingea –1,20 - 1,70 m.

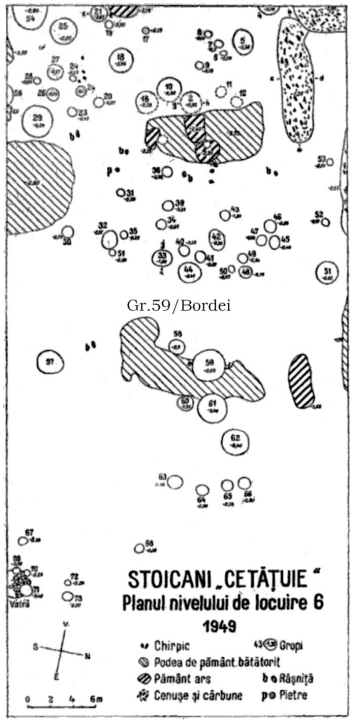

Fig.Vc.100. Stoicani - Cetățuia, nivel 6, după Petrescu-Dîmbovița

Majoritatea bordeielor erau prevăzute cu gropi centrale în care este plasată vatra. In unele cazuri, aceste gropi destul de adânci, conțineau şi câte o piatră de mari dimensiuni, interpretată ca având rol în menținerea căldurii, dar care poate servea şi pentru amplasarea aici a unor vase. O astfel de groapă de la Bolgrad a fost interpretată şi că ar fi servit pentru topirea şi prelucrarea aramei (Dragomir 1983, 31). Bordeie cu gropi interioare, amenajate special pentru vetre, au fost descoperite în mai multe aşezări, ca de pildă Puricani, Bolgrad, Ozernoe, Vulcăneşti, Lopățica (Dragomir 1983, 34). În aşezarea de la Bolgrad, bordeiul 1 a fost refăcut de mai multe ori, cu fiecare ocazie acoperindu-se vechea vatră şi construindu-se una nouă peste ea. În unele bordeie s-au păstrat şi treptele de acces, săpate în lut galben (Sorokin 1994, 50).

Bordeiele şi semibordeiele

Bordeiul/Gr.59 de la Stoicani - *Cetățuia,* Fig. Vc. 99 era de formă aproximativ ovală (5,70 x1,40 m, adânc de 1,10 m), cu pereții lungi drepți şi cei scurți oblici, fără amenajări interioare (Petrescu Dîmbovița 1953, 145).

https://biblioteca-digitala.ro

Semibordeie sunt menționate în aşezările de la Bolgrad, Vulcăneşti, Lopățica, Taraclia I, Nagornoe II (Sorokin 1994a, 72; Dolukhanov et alii 2002, 40), iar forma lor diferă. In aşezarea Lopățica s-au descoperit semibordeie de formă pătrată cu o latură de 5 m, adâncite până la –0, 30 m. Un singur semibordei în forma literei "L" (21,5 x 7,5 m) este menționat în aşezarea de la Taraclia, ce consta de fapt din mai multe gropi unite într-un contur comun. În aceeaşi aşezare au apărut şi semibordeie de formă ovală, cu două gropi pentru vetre (Sorokin 1994a, 72). Sunt menționate şi semibordeie cu plan neregulat, sau rectangulare cu colțurile rotunjite (Dolukhanov et alii 2002, 40).

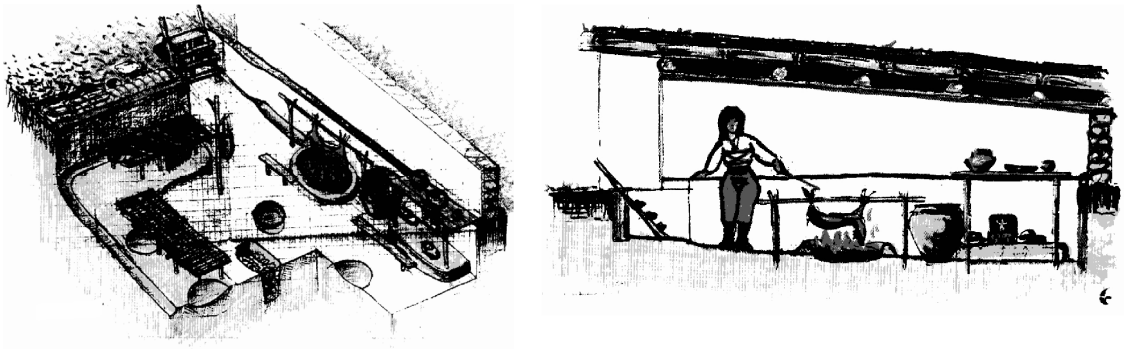

Fig. Vc.101. Reconstituirea unui semibordei Stoicani - Aldeni de la Novoselskoe, după L. Subbotin

Dimensiunile semibordeielor erau între 9 m² (Ozernoe) şi 160 m² (Dolukhanov et alii 2002, 40, 45). Unele din ele conțineau una-două încăperi, iar accesul se făcea pe scări. Podeaua era din lut bătut, iar în zona centrală sau pe lângă pereți erau vetre de dimensiuni variabile, mărginite de pietre (Dolukhanov et alii 2002, 40). L. Subbotin a reconstituit un semibordei descoperit la Novoselskoe I, Fig.Vd.101 (Dolukhanov et alii 2002, 45), ce ajută la descrierea interiorului şi a amenajărilor. Semibordeiul, destul de spațios, era format dintr-o singură încăpere de 35 m², de formă aproape trapezoidală, orientată nord-sud, cu un acoperiş în pantă, dispus sud-nord. Intrarea se făcea pe trei-patru trepte situate în partea de vest a construcției. Pereții erau construiți din cărămizi nearse. Podeaua consta din lut bătut, albicios verzui, cu o grosime de 2 cm. Amenajările interioare arată folosirea optimă a spațiului. Astfel, pe latura de vest a fost amenajată vatra (cu un diametru de 1 m), ce era prevăzută cu gardină. În fața ei s-a aflat probabil o mică băncuță fixă, din lemn. Pe aceeaşi latură, în continuare era un vas de mari dimensiuni, iar apoi o platformă de argilă, pe care se aflau două râşnițe cu zdrobitoare. Deasupra platformei se afla probabil o etajeră (gropile de pari pentru amenajarea ei străpungeau platforma) ce susținea vase. În peretele din spatele platformei se afla o nişă în care a fost descoperită o figurină de lut de tip orantă. Pe latura de sud şi cea de est a fost amenajată o platformă de lut în forma literei „L", lată de circa 1 m, în care erau fixate în pari două paturi (Dolukhanov et alii 2002, 45).În interiorul încăperii sunt menționate mai multe gropi, de forme circulare sau ovale, folosite probabil pentru păstrarea proviziilor. Inexplicabilă pare o groapă centrală, adâncă de 1 m, de formă rectangulară, ce era plină cu oase de taur (Dolukhanov et alii 2002, 45), care ar putea ilustra un ritual de fundare credem noi.

Locuințele de suprafață

Locuințe cu gropi de pari. Locuințele cercetate erau de formă dreptunghiulară, cu dimensiuni între 28 şi 35 m², aşa cum atestă descoperirile de la Suceveni şi Dodeşti, Fig. Vc.97-98. Podeaua era constituită dintr-un strat de lut gălbui, bine bătut, cu o grosime între 8-9 sau 10-15 cm. Dacă la Suceveni nu s-au descoperit urmele gropilor parilor/furcilor de la colțuri, care susțineau pereții locuințelor (Dragomir 1983, 34), pentru câteva din locuințele de la Dodeşti „Călugăreasca" acest lucru

https://biblioteca-digitala.ro

a fost sesizat (două-trei locuințe, după informațiile oferite cu amabilitate de D. Gh. Teodor). De asemenea în unele locuințe de la Nagornoe II şi Vulcăneşti II în interiorul caselor s-au descoperit gropi de pari, ce au fost puse în legătură cu acoperişul (Dolukhanov et alii 2002, 41). Pereții erau construiți pe un schelet din pari, cu nuiele şi chiar stuf, peste care se aplica un amestec din lut, paie şi pleavă (Dragomir 1983, 34; Dolukhanov et alii 2002, 41) tradiție care se mai păstrează şi astăzi în zona etnografică de sud a Moldovei (Dragomir 1983, 34).

Instalațiile de încălzire constau mai ales din *vetre* de formă pătrată (cu laturile de circa 1 m sau 1,20 m) şi mai rar circulară, cu un diametru de 1,15 m. Aceste instalații erau de obicei dispuse lateral sau în colțurile din fundul locuințelor. Constau dintr-un strat de lut bine netezit şi finisat, aşezat direct pe sol sau pe un strat de pietre ce alcătuia un mic postament (Dragomir 1983, 34).La Vulcăneşti II, într-o locuință cu două încăperi, separate printr-un perete lung de circa 4 m au fost descoperite şi lavițe de lut (Sorokin 1994, 52).

Locuințe pe structuri orizontale, cu platformă/podea din lemn şi lut. Acest tip de locuință este identic cu cel cucutenian şi putem presupune că şi etapele de construcție au avut aceeaşi succesiune. Forma lor era rectangulară şi doar o locuință pătrată este amintită la Taraclia (81 m²), (Manzura, Sorokin 1990, 80). Axul lung al acestor locuințe era orientat est-vest. Dimensiunile locuințelor diferă, unele fiind reduse ca suprafață, doar 13,50 m², în timp ce altele, ca în stațiunea Suceveni *Stoborăni* au dimensiuni ceva mai mari, cuprinse între 54 m² (LII şi LV; 63 m², L IV; 84 m², L I) şi 96 m² (L III). În această aşezare, pe fața interioară a platformelor de lut rectangulare s-au păstrat amprentele lemnelor, dispuse est-vest. Intr-un singur caz, în aşezarea de la Ozernoe este amintită o locuință cu o latură de circa 30 m, dimensiunile celorlalte laturi nefiind precizate (Dragomir 1983, 35).

Pentru majoritatea locuințelor acestui aspect cultural nu se fac precizări cu privire la numărul de încăperi. Doar în aşezarea de la Vulcăneşti, Basarabia, o astfel de locuință avea două încăperi, de dimensiuni diferite, respectiv 42 şi 49 m². Locuința se remarca şi prin grosimea podelei, de circa 50 cm, demonstrând o construcție deosebit de trainică. Pereții ei, conform informațiilor existente, par să fi fost construiți doar din vălătuci (lut amestecat cu pleavă şi uscat la soare), (Passek, Cernîš 1965, 15; Dragomir 1983, 31-32). În afara perimetrului casei se aflau numeroase râşnițe şi vase întregi sau fragmentare, ceea ce indică o zonă gospodărească în apropiere (Dragomir 1983, 31).

Amenajările interioare

Instalațiile interioare descoperite în astfel de locuințe atestă prezența unor vetre cu gardină din lut, zone cu pietre de râşniță (Bolgrad), atât mobile cât şi fixe, sau de depozitare a vaselor, mai ales de-a lungul pereților, sau lângă vetre (Dragomir 1983, 28, 31). Vetrele sunt de formă aproximativ pătrată şi au latura de 1- 1,20 m. Spre finalul acestui aspect apar şi vetre ceva mai mari cu gardină, construite de obicei peste platformă (Dragomir 1983, 37). Astfel, la Dodeşti lângă vatra din locuința 1 a fost descoperit un vas de provizii ce conținea alte şase vase întregi şi două polonice (Dragomir 1983, 28). Vetrele erau amenajate atât pe sol cât şi pe platformă, forma lor era mai mult rectangulară, iar suprafața lor era în general mai mare de 1 m².

În aşezarea de la Lopățica, din sudul Basarabiei istorice (astăzi teritoriu deținut de Ucraina), în zona centrală a unei locuințe de suprafață (de tip neprecizat) s-a descoperit o vatră prevăzută cu o plită perforată, care era în legătură cu o vatră mai mică, ce se afla în partea vestică a încăperii. Legătura dintre cele două vetre se realiza prin două conducte sau canale paralele, subterane. De la aceeaşi vatră centrală, alte două conducte mergeau spre estul încăperii, probabil spre o altă vatră care nu s-a păstrat (Passek, Cernîš 1965, 15; Dragomir 1983, 32-33).

https://biblioteca-digitala.ro

Cuptoare de ars ceramică nu au fost identificate şi este de presupus că astfel de instalații se aflau mai ales spre limitele aşezărilor. Fragmente din grătarele unor astfel de cuptoare au fost descoperite în unele gropi (Dragomir 1983, 31).

Construcțiile de cult

Astfel de construcții sunt amintite într-un singur caz, în aşezarea de la Mânăstioara - *Cetățuia,* comuna Fitioneşti, jud. Vrancea. Într-una din locuințele cu podea din lemn şi lut s-a descoperit o mică platformă din lut galben nisipos, pe care era aşezată o măsuță altar de cult, cu cinci picioare şi cu marginea uşor ridicată, prevăzută cu cinci cupe mari. Pe un perete din vecinătatea altarului era placată o figurină antropomorfă, ca în aşezarea cucuteniană de la Truşeşti (Dragomir 1983, 27: din păcate aceste afirmații nu sunt însoțite şi de documentație), sau ca în templul de la Dolnuslav (Radunčeva 2003, fig. 59, 68) am spune noi.

Ofrandele de fundare

Credem că groapa centrală, plină cu oase de taur din semibordeiul de la Novoselskoe I (Dolukhanov et alii 2002, 45) ar putea fi legată de ofrande de fundare a construcției respective şi fără îndoială ea reflectă şi specificul economiei comunității de aici.

Fortificațiile

I. T. Dragomir pomenea despre câteva aşezări Stoicani-Aldeni fortificate şi menționa pe cea de la Drăgăneşti Tecuci, Suceveni şi Etulia VI, din sudul Basarabiei istorice (Dragomir 1983, 19). Dacă pentru ultima aşezare fortificația consta într-un val de apărare, la Suceveni - *Stoborăni* s-a constatat un sistem de fortificație mai complex, Fig.Vc.97. Prima aşezare de aici, caracterizată prin locuințe de tip bordei era delimitată de un sistem de două şanțuri. Acelaşi sistem de fortificare se întâlneşte şi pentru aşezarea ceva mai târzie, din etapele finale de locuire de aici. Şanțurile erau în formă de pâlnie, cu o adâncime de 1-3 m. Deschiderea la gură atingea 2-5 m, iar la partea de jos era de 0,15-0, 50 m (Dragomir 1983, 19). Acelaşi autor menționează faptul că „în multe puncte de pe ambele margini" ale unora din aceste şanțuri s-au descoperit gropi cu un diametru de 0,50 –1 m (Dragomir 1983, 19), pe care noi le-am pune în legătură cu palisadele care însoțesc sitemul defensiv al aşezării.

Se consideră că fortificațiile de la Suceveni - *Stoborăni* ar fi putut avea şi caracter de delimitare sau chiar de consolidare a coastei de deal pe care era amplasată aşezarea (Dragomir 1983, 19).

https://biblioteca-digitala.ro

d) Cultura Cucuteni

Considerații generale

Una dintre marile civilizații din estul Europei centrale, răspândită din centrul Transilvaniei şi până în zona de silvo-stepă a Ucrainei, înglobând marile resurse de sare din Carpații Răsăriteni este cultura Ariuşd - Cucuteni – Tripolie.

Originea acestei civilizații este pusă în legătură cu marile mişcări şi transformări ce cuprind Balcanii şi Europa centrală la sfârşitul neoliticului şi începutul epocii cuprului. Trei mari bogății din sudul Europei centrale au favorizat aceste mari civilizații: sarea, cuprul şi aurul.

Marea arie balcanică cunoaşte grupe şi culturi regionale, dar evoluția generală cuprinde spații vaste. Sub termenul de chalcolitic sunt cunoscute variante sau faze ale civilizațiilor Precucuteni – Cucuteni, Boian-Giuleşti – Gumelnița, Marica – Sava – Poljanica – Kodjadermen. În acest spațiu, Carpații joacă un rol deosebit, legând prin bogățiile naturale diferite zone.

Răspândirea

În România sunt consemnate peste 1800 de aşezări, la care se adaugă alte 500 între Prut şi Nistru (Monah D. 1992, 391; Sorochin 1994a, 68; Popovici 2000, menționează 847 de aşezări din faza Cucuteni A în tot arealul complexului cultural Ariuşd-Cucuteni-Tripolie. Ryzhov 2005, 193, menționează 100 aşezări Tripolie C-Cucuteni B în regiunea Pruto-Nistreană). O singură peşteră se pare că a fost locuită, cea de la Bilcze Zlote - *Werteba*, de pe teritoriul Poloniei (Hadaczek 1912, 3; Sulimirski 1964, 59; Kadrow et alii 2003).

Cronologia

Pe baza datelor radiocarbon (Fig. Vd.1b-d) se estimează evoluția culturii Cucuteni în intervalul 4600-3600 CAL. B.C., după cum urmează: Cucuteni A1 - A2, 4600-4400 CAL. B.C.; Cucuteni A2-A4, 4400-4100 CAL. B.C.; Cucuteni A - B, 4100 - 3800 CAL. B.C.; Cucuteni B 3800 – 3600 CAL. B.C. (Mantu 1998, 166). Desigur, nu există un „decret" de încentare a unei stațiuni sau faze în toate locurile în acelaşi fel, sunt fenomene de retardare ale unei stațiuni sau faze. Mai există fenomene de izolare, de dezvoltare locală. Cel mai bun exemplu sunt stațiunile Drăguşeni – Jura. La fel, în stațiunile Ariuşd din Transilvania, trăsăturile etapei A1 se păstrează şi în A2 şi poate A3, arătând o origine şi o evoluție locală, determinate de vecinii Foeni şi Petreşti AB-B.

https://biblioteca-digitala.ro

a

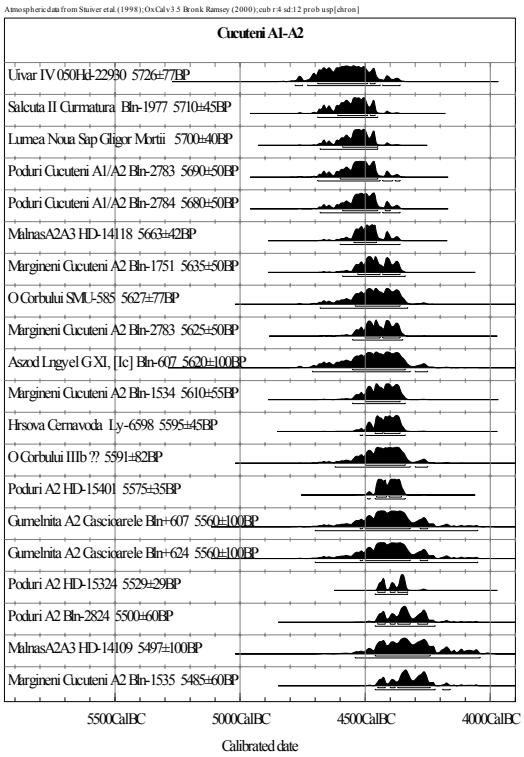

b

Fig. Vd.1. a) Marile complexe culturale din epoca timpurie cuprului; Date C14 pentru cultura Cucuteni şi vecinii ei: b) A1-A2; c) A2-A4; d) AB - B

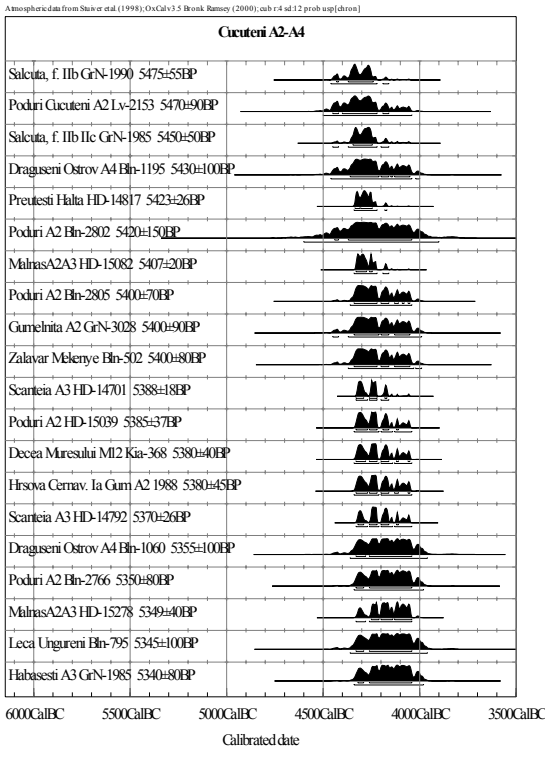

c

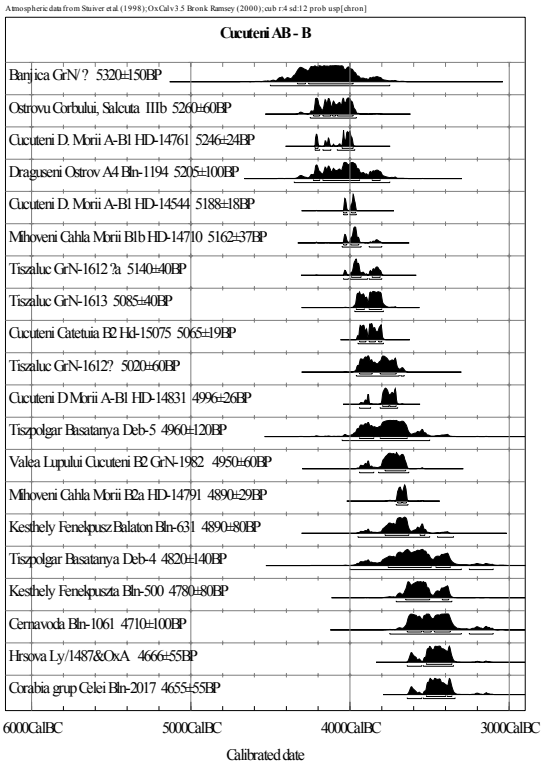

d

https://biblioteca-digitala.ro

Aşezările

Cercetările arheologice din ultimii ani au adus date noi, mai complete, cu privire la aşezările şi fortificaţiile acestei culturi, pe de o parte prin inventarierea şi descoperirea unor noi vestigii, pe de altă parte prin informaţiile cu privire la tipurile de aşezări şi organizarea lor internă. Din păcate, pentru puţine aşezări există analize polinice care să permită observaţii clare asupra mediului, care să ofere o imagine asupra ambientului. Ne referim la aşezările Târpeşti (Marinescu-Bîlcu et alii 1985), Drăguşeni (Marinescu-Bîlcu et alii 1984). Pentru Scânteia probele colectate pentru polen nu au oferit rezultatele scontate.

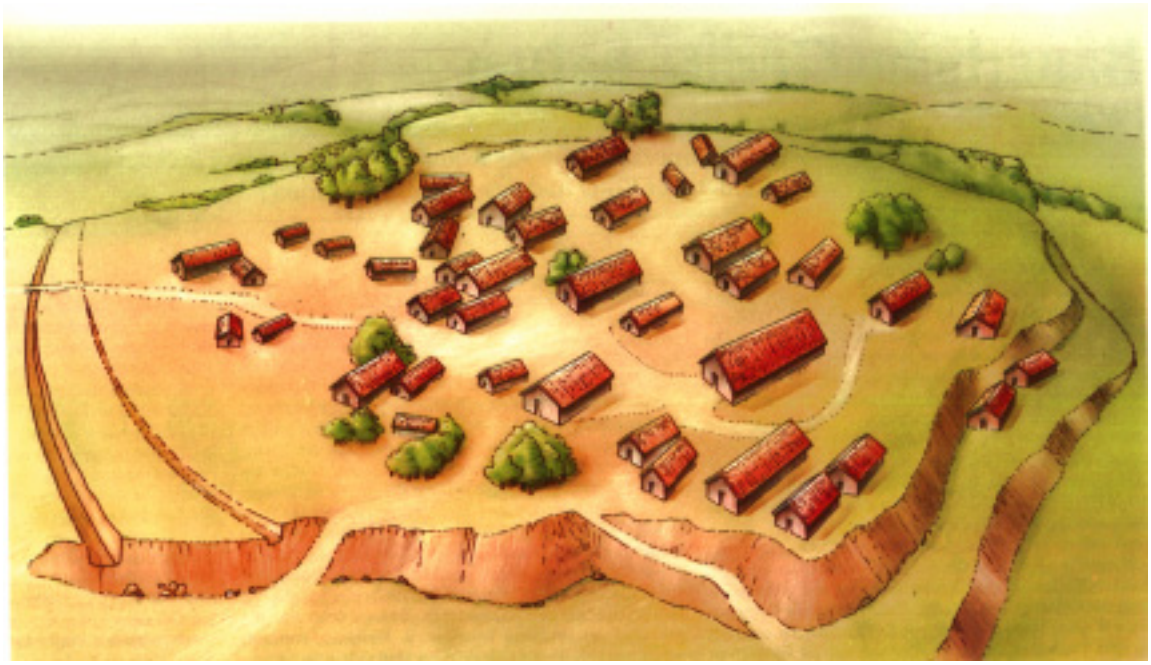

Fig. Vd.2. Hăbăşeşti, aşezare cu două şanţuri de fortificare, după Vl. Dumitrescu

Se pot deosebi mai multe modalităţi de grupare a acestora, în funcţie de mai mulţi parametri: de poziţie (înalte, mijlocii, joase), cu precizarea că cele mai multe sunt situate mai ales pe înălţimi sau locuri dominante ce asigurau o bună vizibilitate în jur, dând posibilitatea unei apărări mai uşoare; de structura lor (compacte şi dispersate); de durata lor (permanente şi sezoniere); de întinderea lor (mici până la 1 ha, mari între 2-5 ha şi foarte mari, peste 40 ha); de ierarhia lor (principale şi secundare), (Monah D., Cucoş 1985, 40-51; Monah D. 1992, 392-395; Petrescu-Dîmboviţa 1993; 1998, 526; Nandriş 1987, 207-208; Dergacev 1993, 105-106).

Fortificarea aşezărilor

În staţiunile unde au fost efectuate săpături de mai mare amploare sau prospectări au fost identificate fortificaţii.

Putem afirma că populaţia cucuteniană a preluat experienţa precucuteniană din acest domeniu, dar se observă şi o evoluţie clară în acest sens.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vd.3. Ruginoasa, şanţul de apărare: blocuri megalitice placează marginea şanţului▼

Câteva studii de specialitate cu privire la acest subiect au punctat aspectele mai importante ale procesului de realizare ale acestui gen de construcţii (Florescu A. C. 1966; Marinescu Fl. 1969), iar publicaţii mai recente au atras atenţia asupra unor aspecte încă insuficient cunoscute (László A. 1993, 33-50). La acest nivel cronologic se observă folosirea unor tipuri diferite de fortificaţii, în concordanţă cu poziţia aşezării, importanţa ei, materiile prime existente în zonă şi posibilităţile umane care permiteau realizarea lor (László A. 1993, 33-50).

Nu este exclus ca cele mai multe aşezări să fi avut un simplu gard de împrejmuire alcătuit din pari şi împletituri de nuiele, sau o palisadă, ale căror urme s-au distrus o dată cu timpul, dar mai ales în ultimii cincizeci de ani, datorită noilor tehnici agricole intense, dar şi amenajărilor moderne. Alte aşezări, datorită poziţiei lor geografice şi strategice, situării lor în puncte cheie pentru controlul materiilor prime sau chiar a surselor de hrană, poate şi centre comunitare, tribale, sunt fortificate cu şanţ, val şi palisadă; în unele cazuri s-a constatat chiar un sistem mai complex de fortificaţie, alcătuit din şanţ, val şi contraval.

Unii cercetători consideră că dominarea vizuală a unei aşezări avea şi un rol simbolic (Nandriş 1987, 207; rol simbolic „de protecţie" este atribuit chiar mai multor amenajări de acest fel din aşezările cucuteniene: Bem 2001a, 77-78).

https://biblioteca-digitala.ro

Astfel de lucrări de amploare necesitau conform părerii tuturor arheologilor munca unui număr mare de persoane (Dumitrescu Vl. et alii 1954, 220; Marinescu-Bîlcu 1981, 50-52), ceea ce presupune un anumit grad de organizare a societății cucuteniene şi autoritatea unui şef militar.

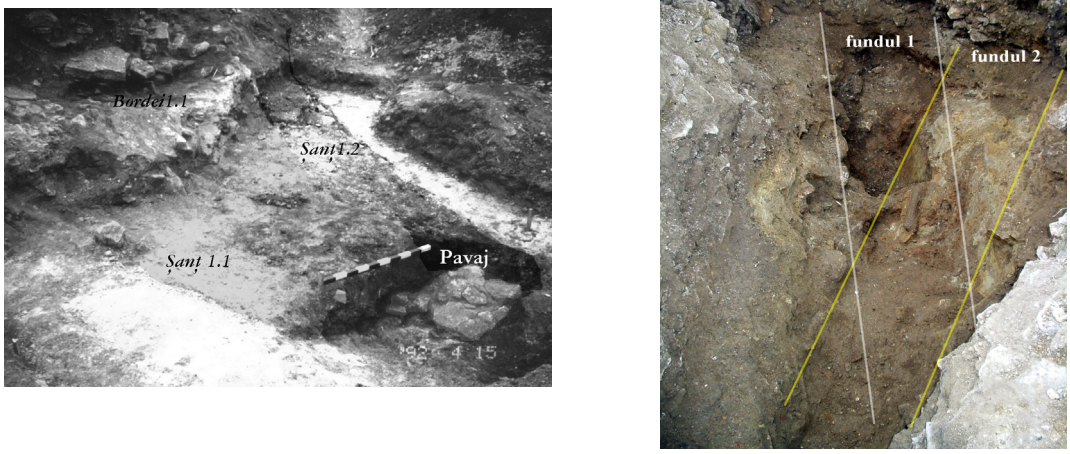

a

Fig. Vd.4. Ruginoasa, şanțul de apărare cele două etape, placat cu pietre şi lut (a)

O problemă insuficient documentată este cea a căilor de acces în, şi din aşezările fortificate. Săpăturile arheologice în astfel de obiective nu au demonstrat existența unor amenajări speciale, din materiale durabile, în zonele de acces, motiv pentru care s-a presupus că erau folosite construcții uşoare, probabil din lemn.

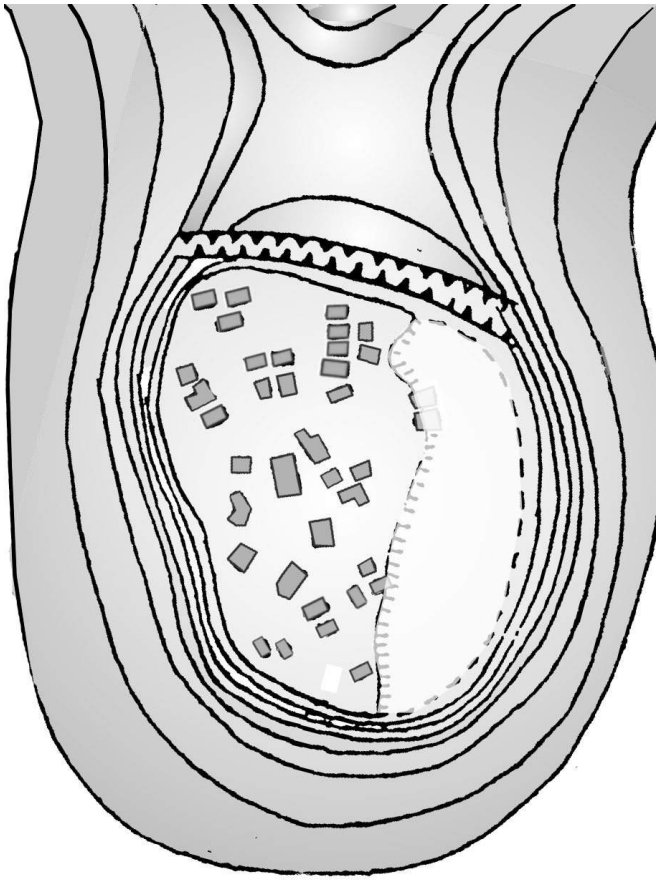

Fig. Vd.5. Brânzeni III, după Marchevici

De aceste căi de acces au fost legate unele bucăți de cărbune, descoperite în umplutura şanțurilor de apărare la Cucuteni şi Hăbăşeşti (în ultimul caz s-a presupus că aceste resturi ar putea fi legate şi de palisada care a ars), (Schmidt H. 1932, 11; Dumitrescu Vl. et alii 1954, 219, 271; Popovici 2000, 37).

Pentru arealul clasic cucutenian, de pe teritoriul României actuale, informațiile sigure cu privire la fortificații vizează circa douăzeci de aşezări, pentru un număr egal existând doar prezumția că ar fi dotate cu sisteme similare (Monah D., Cucoş 1985, 45). Pentru spațiul dintre Prut şi Nistru se fac referiri la circa 60 de aşezări fortificate aparținând fazei Cucuteni A (Dergacev 1993, 104), dar săpături sistematice şi verificări ale acestor informații nu există decât pentru puține aşezări. Pentru Transilvania şanțuri de fortificație au fost semnalate în cinci-şase stațiuni, iar unele au fost verificate prin rezultatele săpăturilor (Ariuşd, Malnaş, Olteni, Păuleni, Sf. Gheorghe).

https://biblioteca-digitala.ro

Studierea cazurilor cunoscute de fortificații din cultura Cucuteni, indică faptul că nu s-au folosit metode standard, în ceea ce priveşte maniera de construcție sau materialele utilizate, ci în funcție de specificul amplasamentului aşezării şi de materia primă existentă în fiecare zonă, s-au adoptat soluțiile optime.

Cele mai multe informații legate de fortificațiile aşezărilor cucuteniene, se referă la faza Cucuteni A, pentru care există şi cele mai multe săpături arheologice.

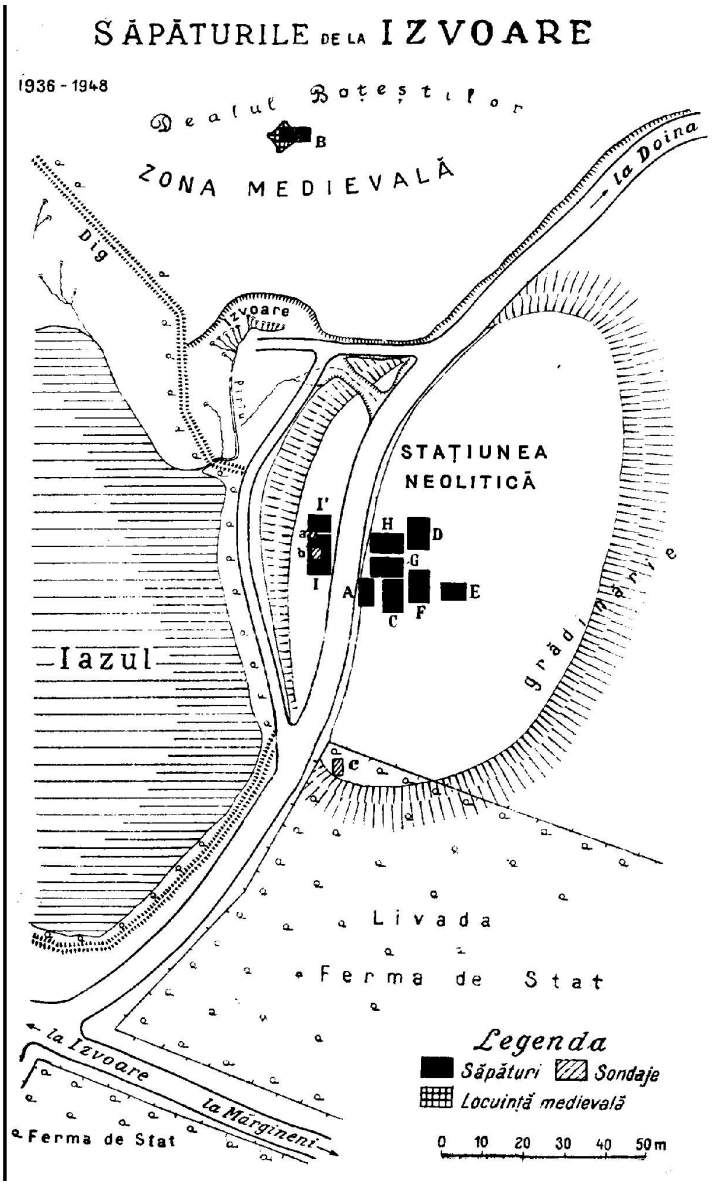

Fig. Vd.6. Izvoare, după R. Vulpe

Acum erau preferate mai ales boturi de dealuri şi promontorii ce ofereau o bună vizibilitate pe arii largi şi în acelaşi timp posibilitatea apărării aşezărilor cu un efort minim. Multe promontorii au trei laturi mărginite de râpe adânci, inaccesibile, sau greu de urcat şi doar o singură latură este mai lină şi ea face legătura cu restul terenului. Tocmai pe aceste laturi, unde accesul este mai uşor, s-au construit fortificațiile (Fig.Vd.2, 5). Câteva săpături de mai mare amploare oferă exemple elocvente în acest sens. Maniera de fortificare a aşezărilor nu este legată de evoluția culturală. Cel mai simplu gen de fortificație, cu un şanț, pare a fi cel de la Truşeşti (Florescu A. C. 1966, 25). Aşezarea avea o suprafață de circa 25.000 m² şi era situată pe un rest de terasă a Siretului, cu pante abrupte pe laturile de nord, sud şi vest. Partea de est, mai lină conținea şi fortificația aşezării, constând dintr-un şanț de apărare, situat la o distanță de circa 15-22 m de limita estică a acesteia, care tăia transversal panta. Şanțul a fost săpat în loess până la adâncimea de –1,50 –2 m, iar lățimea lui era de 2,50 - 4 m.

Profilul era în formă de pâlnie (Petrescu-Dîmbovița et alii 1962, 227-233; Florescu A. C. 1959, 183-186; 1966, 25; Petrescu-Dîmbovița 1963, 172-186). Capetele şanțului au fost deranjate de amenajări moderne, fapt ce a împiedicat posibilitatea comparării lui cu altele contemporane (Florescu A. C. 1966, 25), dar se pare că ele erau mai înguste (Petrescu-Dîmbovița 2004, 126).

Acelaşi tip de fortificație a fost folosit şi în cazul aşezărilor de la Cucuteni *Dâmbul Morii* (Boghian 1998, 95; Dinu 2006, 35), Sfântu Gheorghe -*Cetatea Cocorului* (cu deosebirea că în ultimul caz, şanțul cu un traseu arcuit, are un profil semicircular), Bodeşti –*Frumuşica* (în faza A, şanțul de apărare avea o adâncime de circa 3 m şi era situat pe latura de sud est: Matasă 1946, 28-30), sau

https://biblioteca-digitala.ro

Feteşti - *La Schit* (în stadiul actual al cercetărilor de aici se presupune că şanţul are trei etape, legate de faza Cucuteni A3, B1, B2 sau Horodiştea-Erbiceni II: Boghian et alii 2005, 348).

Aşezarea de la Cucuteni - *Dâmbul Morii,* este situată pe un mic martor de eroziune, orientat NV-SE, apărată natural pe laturile de E - NE şi V - SV de cursurile a două pâraie. Intr-o primă etapă de locuire, la nivel Cucuteni A-B1, a fost amenajat un şanţ de apărare pe latura de nor-nord-vest, ce închidea un spaţiu de circa 2 ha, în apropierea ultimelor locuinţe de aici. Din punct de vedere tehnic, şanţul avea profil în formă de pâlnie, cu deschidere largă la gură de circa 4 m şi o adâncime de 2,60 m. El unea astfel laturile de N -NE şi de V-SV ale aşezării (Boghian 1998, 95).

Un tip asemănător de fortificaţie s-a descoperit şi la Traian - *Dealul Fântânilor*, Fig. Vd.7b, 8, unde cele două şanţuri descoperite, provin din etape diferite de evoluţie (Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1962, 249-253, fig. 3). Aşezarea avea în ultima fază o suprafaţă de circa 5 ha. Primul şanţ, de formă aproximativ circulară, închidea o mică parte a aşezării, pe laturile de nord, est şi vest, latura sudică fiind apărată natural. In profil avea formă de pâlnie, cu gura larg deschisă. Cel de al doilea şanţ, are pe o anumită porţiune a laturii de est traseu comun cu primul şanţ, după care are forma un mare arc de cerc. El pornea din marginea de sud a aşezării, unde este râpa şi se termina probabil undeva pe latura de vest. Şi acest al doilea şanţ are formă de pâlnie în profil, cu gura larg deschisă. Se apreciază că cele două şanţuri au avut o adâncime de –2,50 – 4 m, iar lăţimea la partea de sus era probabil între 4-7 m (Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1962, 249-253, fig. 4; Florescu A. C. 1966, 30). Autorii săpăturii de la Traian au constatat că în zona de contact a primului şanţ cu cel de al doilea, pe latura de sud est, se poate presupune o dublare a acestuia, datorată unei lărgiri suplimentare pe taluzul de est. Şanţul din prima etapă a fost astupat în momentul lărgirii aşezării (Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1962, 249-253, fig. 3-4; Florescu A. C. 1966, 30).

Un şanţ de apărare însoţit de val a fost identificat şi cercetat în aşezările Cucuteni *Cetăţuia* şi Malnaş Băi. Cercetările întreprinse în aşezarea eponimă de la Cucuteni au demonstrat existenţa a două şanţuri de apărare, primul dintre ele, la care ne vom referi aici, fiind legat tocmai de faza Cucuteni A. Şi în acest caz *Cetăţuia* reprezintă o înălţime impresionantă, cu pante abrupte spre nord, est şi sud, comunicarea cu restul terenului fiind posibilă doar pe latura de vest. Aici a fost săpat un şanţ de apărare, ce avea o lăţime de circa 2,50 m, adânc până la –2 m, iar profilul său avea aceeaşi formă, de tip pâlnie. Primele observaţii asupra sistemului defensiv datează încă din timpul săpăturilor efectuate aici în anii 1909-1910 de Hubert Schmidt şi G. Bersu (Schmidt H. 1932, 9-12, 114-115, fig. 1).

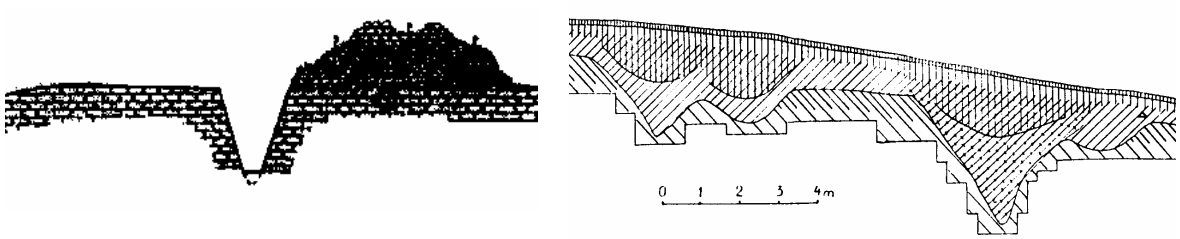

Fig. Vd.7. Şanţuri de apărare: a) Cucuteni-Cetăţuia, şanţ Cucuteni A, după Schmidt; b) Traian Dealul Fântânilor, după Dumitrescu

https://biblioteca-digitala.ro

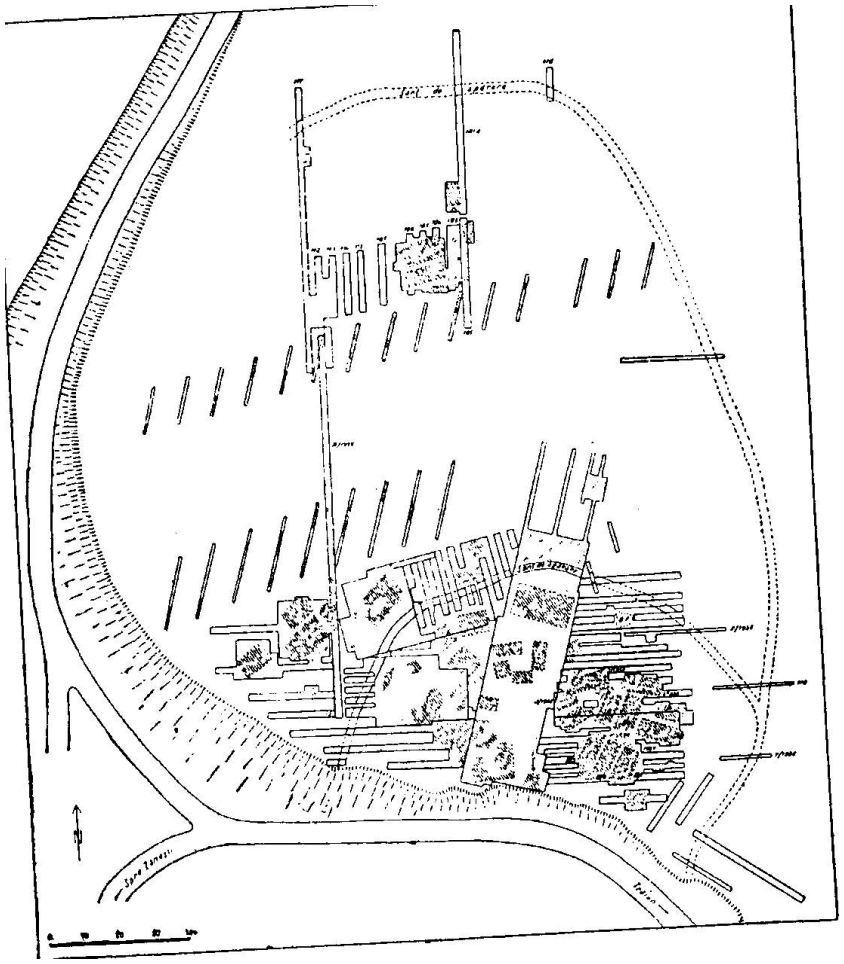

Fig. Vd.8. Traian - Dealul Fântânilor, după Vl. Dumitrescu

Cercetări de ultimă oră, datorate autorilor de față demonstrează existența unui șanț de apărare.

Prin cercetările mai noi asupra sistemului de apărare, datorate lui A. C. Florescu şi efectuate între 1961-1962, se sugera şi existența unui val adiacent şanțului de apărare, pe care autorul săpăturilor îl identifica cu pământul rezultat în urma săpării şanțului şi depus pe latura de est a acestuia (Florescu A. C. 1966, 25-26, fig. 6). Cu acelaşi prilej s-au făcut şi observații complexe asupra compoziției solului în care a fost săpat şanțul de apărare de la Cucuteni Cetățuia: acesta consta dintr-o alternanță de straturi de nisip şi piatră calcaroasă (calcar cochilifer). Nu se exclude nici existența unor palisade sau garduri, care aveau rolul de a spori eficacitatea sistemului defensiv, contribuind astfel la mărirea obstacolului ce trebuia depăşit. O reconstituire a şanțului de apărare şi a valului adiacent lui, se datorează lui H. Schmidt, din această schiță şi din prezentarea sa, rezultând faptul că toate aceste construcții au fost placate cu pietre orizontale (Schmidt H. 1932, 9-12, 114-115, fig. 20; Beilage 2: Plan II, cu profilele secțiunilor A-E).

La Malnaş Băi, calea de acces spre aşezare este pe partea de nord-nord-vest a acesteia, unde a fost construit un şanț de apărare şi probabil un val. Şanțul avea o deschidere de circa 6 m şi a fost săpat în depunerea aluvionară de pietre şi nisip. Pereții şanțului au fost pietruiți pe latura superioară a versantului dinspre aşezare şi baza terasei din vecinătate, cu materiale provenind din structura geologică. Autorul săpăturilor, crede că valul conținea cel puțin un nucleu din piatră şi presupunea chiar şi existența unui contraval (László A. 1993, 41). Remarcăm analogiile în ceea ce priveşte sistemul de construcție al şanțului, pietruit, între Ruginoasa şi Malnaş Băi şi ulterior cu cel de al doilea şanț, Cucuteni B1 de pe Cetățuia din aşezarea eponimă.

placat cu pietre şi în cazul aşezării Cucuteni A3 de la Ruginoasa Dealul Drăghici. Şanțul de apărare de aici este încă în curs de investigare, aşa că nu pot fi prezentate încă toate concluziile. Aşezarea în cauză este plasată pe un deal cu o altitudine de 303 m, mărginit pe trei laturi, de nord, vest şi est de pante abrupte. Latura de sud este singura care face legătura cu restul zonei, care poate fi interpretată drept o terasă mai veche a râului Siret. Şanțul de apărare de aici, de pe latura sudică a aşezării, a funcționat într-o anumită etapă a aşezării Cucuteni A3, după care peste el s-au construit atât locuințe de suprafață cât şi bordeie. Şanțul a avut probabil o lățime de circa 7 m şi o adâncime de – 2 m.

https://biblioteca-digitala.ro

Ceea ce este foarte interesant de semnalat, este faptul că şanţul a fost placat cu pietre de diferite dimensiuni, mari şi mijlocii în partea superioară, iar lespezi mari, aşezate orizontal, pavează partea sa de jos, liantul constituindu-l un nisip de culoare roşietică, Fig.Ve.4. Apa adunată în acest spaţiu putea constitui un obstacol, dar putea fi folosită şi pentru trebuinţele gospodăreşti, având în vedere faptul că singura sursă de apă potabilă este doar la poalele Dealului Drăghici, la o distanţă destul de mare (Lazarovici C.-M. et alii 2001).

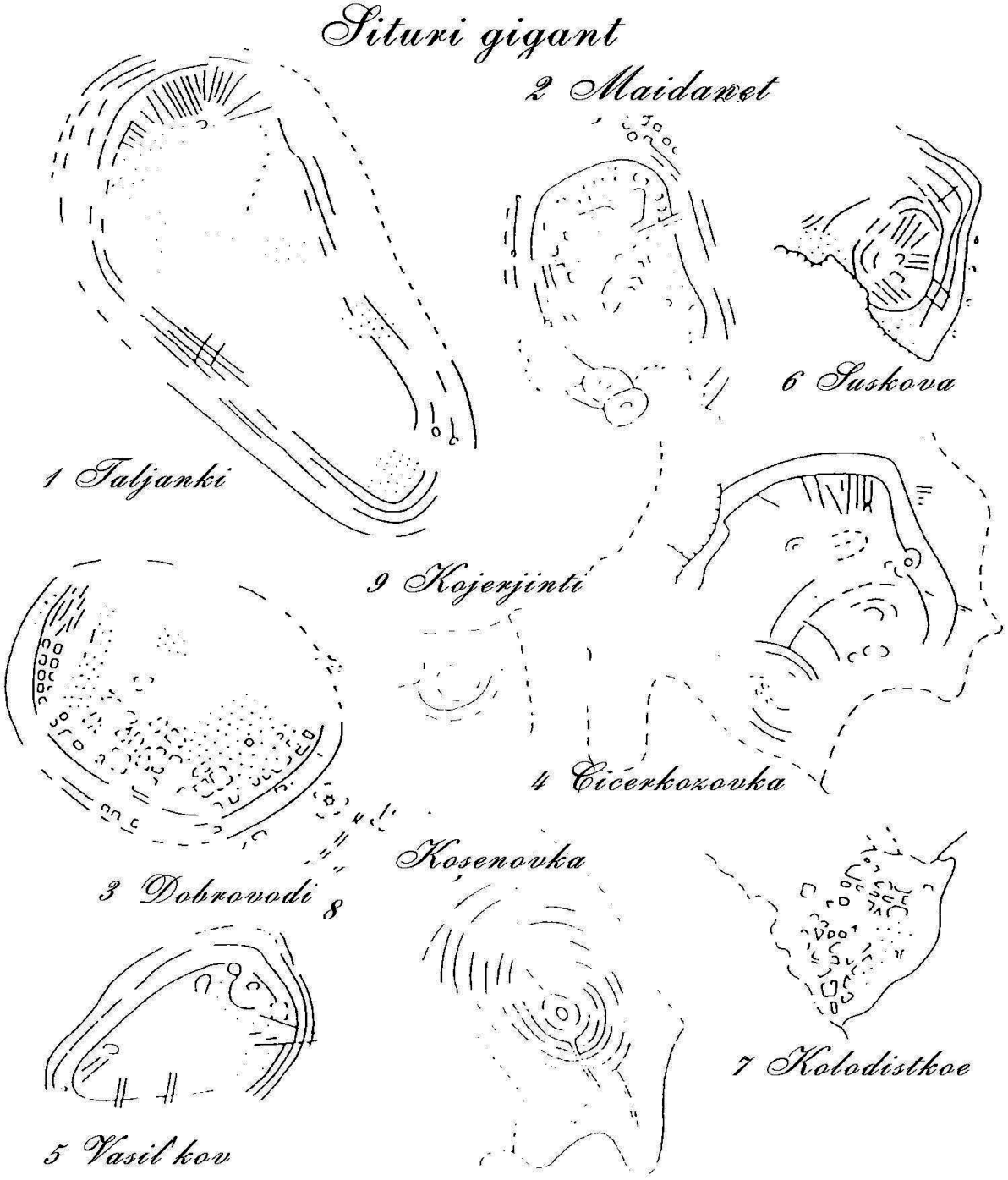

Fig. Vd.9. Megasituri sau situri gigant, Ucraina, după Videiko

https://biblioteca-digitala.ro

Intre aşezările prevăzute cu un sistem de două şanţuri de apărare, trebuie amintite cele de la Hăbăşeşti, Polivanov Iar, poate Cuconeştii Vechi şi Sofia III (Passek 1953; Sorochin 1997, 7; Popova 2003, 222), dar ultimele două nu au fost investigate prin săpături.

Cu o suprafaţă de 12.000 m² aşezarea de la Hăbăşeşti, Fig.Ve.2, săpată în întregime, a oferit informaţii preţioase privind locuirea şi fortificarea. Laturile de est, nord şi sud erau înclinate, iar latura de vest, ceva mai lină, era străbătută transversal de două şanţuri de apărare paralele, aflate la o distanţă de 8-12 m unul de altul şi săpate în loess (Petrescu-Dîmboviţa 1954, 501-504). Traseul celor două şanţuri era arcuit. Ele prezintă aceleaşi caracteristici în ceea ce priveşte profilul şi deschiderea, deosebirea constând doar în dimensiunile lor. Este posibil ca pe marginea abruptă să fi fost palisade, ale căror urme au dispărut în timp. Şanţul interior, ceva mai îngust, de circa 123 m lungime, era situat la 15-25 m faţă de limita vestică a aşezării. Capătul său de nord era bifurcat în doi lobi, după care dispărea brusc. Se presupune că iniţial ar fi avut o adâncime de circa 2 m şi o lăţime maximă de 1,50-4 m (Petrescu-Dîmboviţa 1954, 501-504).

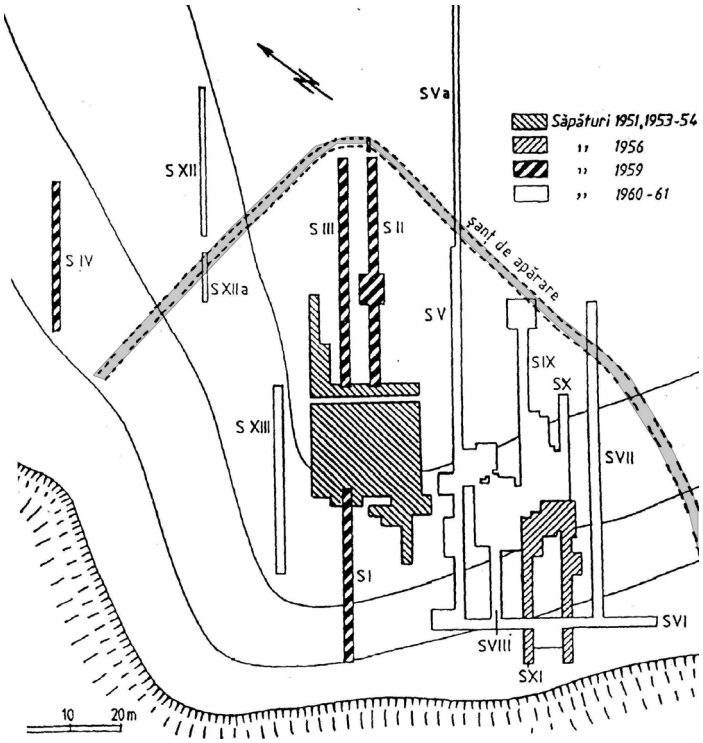

Fig. Vd.10. Traian - Dealul Viei, după Vl. Dumitrescu

Şanţul exterior, mai lat, de circa 121 m lungime, se îngusta la ambele capete, dar mai ales la cel de nord, unde avea doar 1 m lăţime. Această caracteristică a fost interpretată drept o adaptare la condiţiile locale: deoarece pantele de nord şi sud erau suficient de înclinate, eficacitatea apărării era asigurată în aceste zone de chiar înclinarea terenului. Acest şanţ avea o lăţime cuprinsă între 2-5 m şi atingea o adâncime de –2 - 2,50 m (Petrescu-Dîmboviţa 1954, 5-20; Florescu A. C. 1966, 25). Pe lângă aceste date, oferite de cercetările arheologice, este de presupus că aşezarea a mai avut probabil un gard de împrejmuire şi cel puţin o palisadă, plasată în apropierea unuia dintre şanţuri, sau chiar în spaţiul dintre ele (Petrescu-Dîmboviţa 1954, 501-504).

Aşezarea Polivanov Iar III, de pe Nistrul superior, a fost fortificată şi ea cu un sistem de două şanţuri. Primul şanţ ar fi avut o lungime de circa 70-75 m, lăţimea la partea superioară 2 m şi o adâncime de 2 m. Cel de al doilea şanţ, cu aceeaşi adâncime, era plasat la circa 16 m est de primul (Passek 1961; Sorokin 1997, 12). Se pare că unul din aceste şanţuri de apărare are un profil în formă de pâlnie (Passek 1953, 7-59; Florescu A. C. 1966, 29; Popova 2003, 222).

O aşezare fortificată cu două şanţuri şi două valuri este cea de la Costeşti IV, Fig. Vd.15. Aşezarea, situată pe un promontoriu înalt, foarte abrupt, prezintă pe latura accesibilă, două şanţuri şi două valuri paralele ce pornesc din extremitatea sud-vestică şi merg până în râpă, la vest. Primul şanţ era însoţit şi de o palisadă (cinci gropi de stâlpi cu un diametru de 17-23 cm). La o distanţă de 1,20 m de cel de al doilea şanţ, a fost identificat un al treilea şanţ, care împreună cu valul dintre şanţurile 2 şi

https://biblioteca-digitala.ro

3 delimita un spațiu între promontoriul stâncos şi marginea râpei dinspre pârâul Ciugur, interpretat drept o împrejmuire pentru vite (Marchevici 1981, 72-73, fig. 64-66).

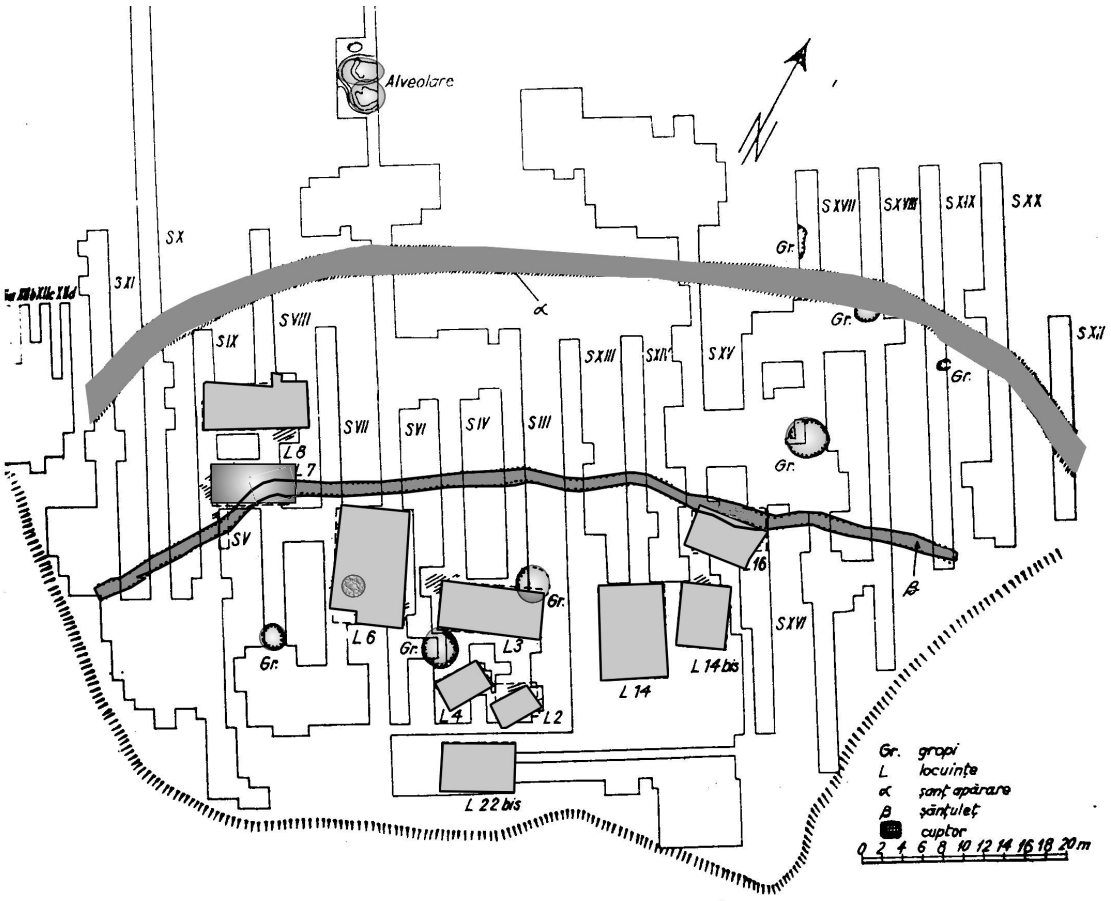

Fig. Vd.11. Târpeşti, sisteme de fortificaţie din Precucuteni şi Cucuteni A, după Marinescu-Bîlcu

O situație deosebit de interesantă s-a constatat în cazul aşezării de la Ariuşd, unde este semnalat un şanț de apărare pe latura de NE a aşezării. În prima etapă de locuire a aşezării Cucuteni A de aici, pe latura sa de nord s-a amenajat un val dublu, între care a rezultat un "şanț" cu taluzurile reprezentate de pantele celor două valuri. Valurile au apărut în urma nivelării terenului. Distanța dintre ele este de circa 1,60 - 2 m, înălțimea valului interior față de solul virgin era de circa 1,10 m, iar a celui exterior de 0,70 m (RepCovasna, s.v. 152; László A. 1993, 42). Această construcție a fost completată de un sistem de trei palisade, paralele. Datele oferite de cercetările arheologice au permis reconstituirea manierei de construcție a acestor palisade: mai întâi stâlpii erau înfipți destul de adânc în pământ, la o anumită distanță unul de altul, sau grupați câte doi. Ei susțineau câteva grinzi aşezate orizontal (două-patru), peste care s-a ridicat împletitura de nuiele. Pământul aşezat peste pari a contribuit la stabilitatea acestora. Se apreciază că înălțimea valului, alături de împletitura de nuiele alcătuiau un obstacol de circa 2,50 m înălțime (RepCovasna, s.v.152, fig. 8; László A. 1993, 39).

https://biblioteca-digitala.ro

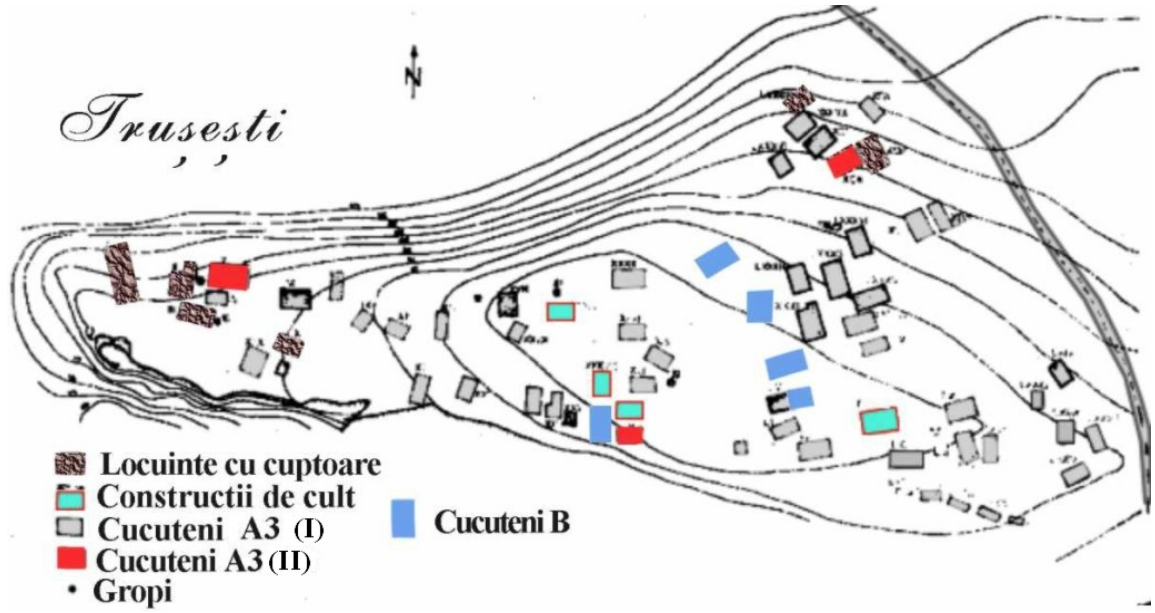

Fig. Vd.12. Truşeşti, Cucuteni A, după Maxim-Kalmar, Tarcea

Sistemul cel mai complex de fortificație, alcătuit din șanț de apărare, însoțit de val şi contraval, cu particularități distincte de construcție, a fost descoperit la Cucuteni *Cetățuia*, în nivelul Cucuteni B (Florescu A. C. 1966, 32-33).

Fig. Vd.13. Taljanki, vedere generală

Şanțul datat în etapa Cucuteni B1, se afla situat la o distanță de circa 5 m vest, față de cel atribuit fazei Cucuteni A. Profilul lui era în formă de pâlnie, cu gura larg deschisă, avea o lățime de circa 9 m la partea superioară şi o adâncime de - 2,50 –3 m. Particularitățile de construcție pot fi puse în legătură şi cu structura geologică a solului în care a fost săpat şanțul, ce constă dintr-o alternanță a straturilor de calcare cochilifere şi nisipuri (calcare oolitice), situație care nu conferă o rezistență prea mare. Din acest motiv, pe taluzul de est al şanțului se observă că s-a practicat săparea în trepte. Pentru a conferi rezistență şanțului, s-au întărit taluzurile cu pietre de dimensiuni mai mari sau mai mici, între care s-a pus nisip. Materialul rezultat în urma săpării (pietre şi nisip) a fost depozitat pe mal, în partea dinspre aşezare, formând un val cu o lățime la bază de circa 12-13 m (Florescu A. C. 1966, 33-34). Şi acest val prezintă unele caracteristici. Partea inferioară constă din lespezi mari de piatră (1,50 x 1 x 0,25 m), dispuse pe două-trei rânduri, iar cea superioară din pietre mult mai mari şi nisip. Valul suprapune integral şanțul săpat în faza Cucuteni A. Pe partea opusă valului s-a depozitat restul materialului rezultat în urma săpării şanțului, constând din pietre şi nisip, cu o înălțime de circa 0,30 - 0,50 m, care constituie "contravalul". Şanțul, flancat de val pe o parte şi contraval pe cealaltă parte, reprezenta într-adevăr un obstacol redutabil, oferind un plus de eficacitate sistemului de fortificație (Florescu A. C. 1966, 33-34).

Maniera de întărire a taluzului cu pietre şi nisip, din şanțul Cucuteni A3 şi respectiv B1 de pe *Cetățuia,* prezintă analogii clare cu fundul şanțului Cucuteni A3 de la Ruginoasa *Dealul Drăghici*.

https://biblioteca-digitala.ro

Identică este şi structura geologică, motiv care a determinat poate şi soluția tehnică care s-a aplicat. Şi în cazul aşezării de pe *Cetățuia*, apa se găsea la oarecare distanță, tot la baza dealului. Cercetările de la Zhvaniets Shchovb au pus în evidență faptul că aşezarea de aici avea partea din față a şanțului şi valului de apărare placate cu bucăți mari de piatră (Videiko 1999, 40).

Cercetările arheologice recente de la Scânteia *Dealul Bodeştilor* confirmă presupunerile privind existența unui şanț de apărare şi a unui val în această aşezare, aşa cum indică fotografia aeriană a zonei sau prospecțiunile magnetice efectuate pe cea mai mare parte a aşezării, Fig. Vd.14a-b (Scurtu 2005). Deşi suprafața aşezării a fost nivelată cu mai multe ocazii în ultimii 50 de ani, pe terenul prospăt arat, ca şi în fotografia aeriană se poate observa o dungă de culoare mai deschisă, de formă rectangulară, care delimitează zona propriu zisă a aşezării şi care reprezintă resturile din valul de apărare al acesteia. În suprafața cercetată în 2005, se observă atât în plan cât şi în profil că valul are o lățime de circa 12 m, Fig. Vd.14c-d. La o distanță de circa 4 m spre aşezare apare şanțul de apărare, care avea o lățime de circa 10 m şi o adâncime de circa 2,75 m de la nivelul solului actual. În marginea de vest, spre val, şanțul de apărare este deranjat de un altul, care a fost probabil săpat în timpul celui de al doilea război mondial.

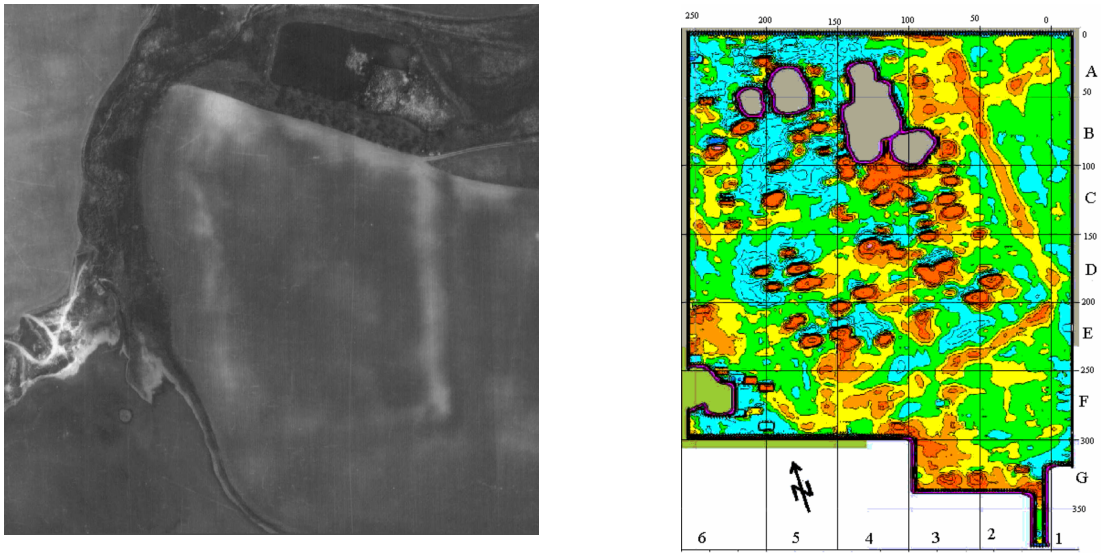

Fig. Vd.14. Scânteia: a) fotografia aeriană a aşezării; b) prospectarea magnetică, după Scurtu

Fig. Vd.14c-d. Scânteia 2005: valul şi şanțul aşezării, vedere dinspre E; partea de jos a şanțului

https://biblioteca-digitala.ro

Lucrările de fortificație din aşezările menționate demonstrează, aşa cum cred toți arheologii, organizarea unei munci planificate, la care a participat un număr mai mare de oameni din cadrul comunității respective. S-au făcut şi câteva aprecieri asupra numărului de persoane implicate în astfel de amenajări şi a numărului de zile necesare realizării unor astfel de lucrări (Dumitrescu Vl. et alii 1954, 220; Marinescu-Bîlcu 1981, 50-52).

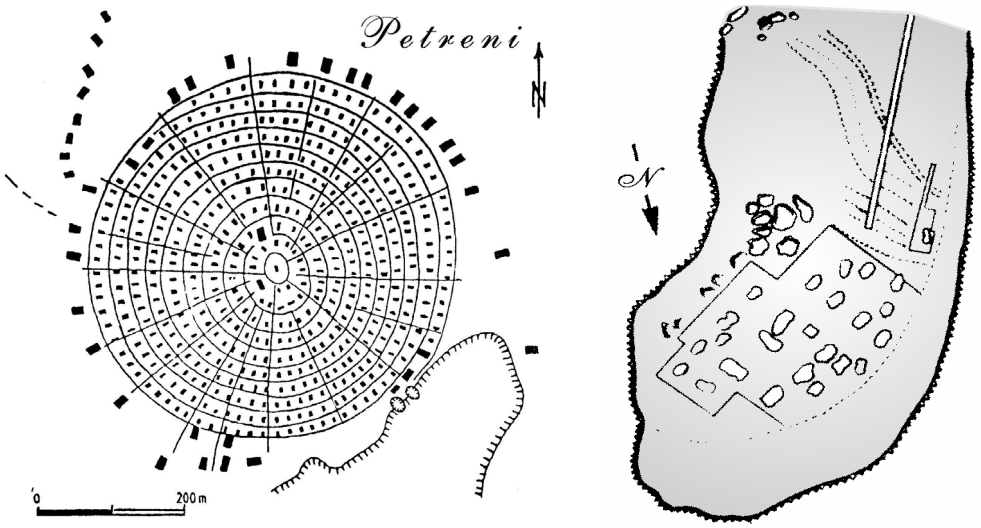

Fig. Vd.15. Modele de aşezări: a) Petreni; b) Costeşti, după Marchevici

Organizarea aşezărilor

În legătură cu sistemul de organizare internă a construcțiilor în cuprinsul aşezărilor, există părerea că acestea au avut în cea mai mare parte la bază un plan prestabilit de organizare, respectând anumite reguli.

Folosind datele de natură arheologică sau informațiile furnizate de cercetările geomagnetice şi fotografie aeriană, (folosite mai intens în zona de la est de Prut; în România prospecțiuni magnetice s-au efectuat doar la Scânteia), s-a constatat că în întreg arealul Cucuteni-Tripolie există tendința organizării în cerc sau oval.

Există şi aşezări cu construcții dispuse pe şiruri, organizate în grupuri sau dispersate (Sorokin 1993, 83-85). Câteva exemple sunt de natură să susțină aceste observații şi dau totodată posibilitatea aprecierii intensității de locuire.

La Târpeşti, nivelului Cucuteni A, îi aparțin 17 locuințe, dispuse în cerc, cu două locuințe mari centrale; patru au fost construite în afara şanțului de apărare (Marinescu-Bîlcu et alii1985, 653). La Hăbăşeşti, aşezare săpată integral, Fig.Vd.2, cele 44 de locuințe erau dispuse în două cercuri, în mijloc aflându-se cele mai mari. Cele din primul cerc au fost probabil construite la început, ulterior, prin lărgirea aşezării, s-au construit locuințele din cel de al doilea cerc (Dumitrescu Vl. et alii 1954, 198). Există şi părerea că locuințele/construcțiile de la Hăbăşeşti aparțin la cel puțin trei nivele de locuire şi că gruparea lor în „cuiburi" poate fi legată de existența anumitor relații de rudenie (Popovici 2003, 308, 313).

https://biblioteca-digitala.ro

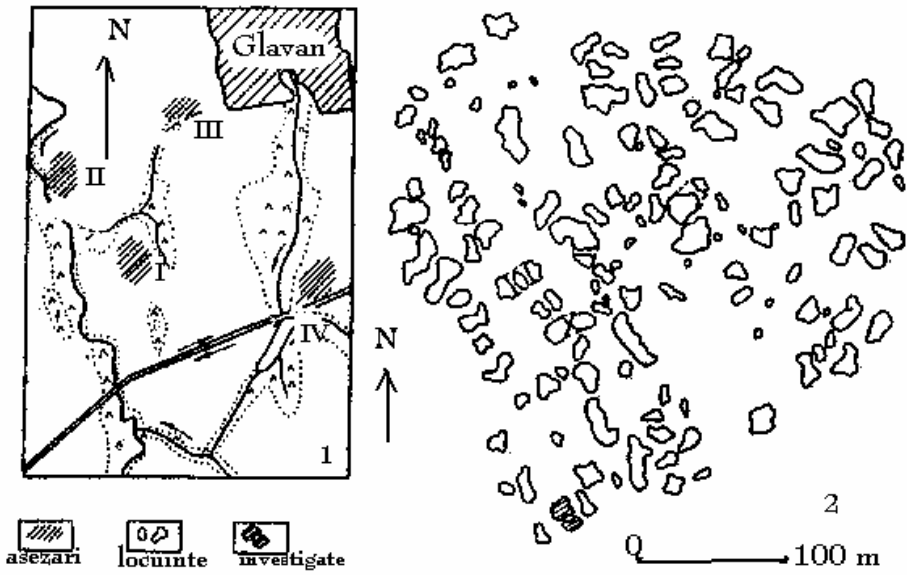

Fig. Vd.16. Aşezările cucuteniene de la Glăvan; dispunerea locuinţelor la Glăvan I, după Bicbaev

Aşezări de mari dimensiuni, cu construcţiile dispuse circular sunt atestate în Basarabia, la Vărvăreuca VIII, de 40 ha cu circa 200 de locuinţe, sau la Petreni, de 30 ha, cu 498 locuinţe. La Petreni se observă o organizare complexă, în nouă cercuri (Fig.Vd.15). Astfel, 446 de construcţii mijlocii ca mărime, la o distanţă de circa opt metri una de alta, erau situate în opt cercuri concentrice, formând 10 străzi circulare şi 18 radiale. In mijloc erau două construcţii de mari dimensiuni; al nouălea lea cerc era alcătuit din 32 de construcţii, alte opt alcătuind un şir tangent spre nordul aşezării. Alte două case izolate se află la circa 120-150 m de aşezare (Marchevici 1981, 74). La Brânzeni IV, locuinţele, grupate câte două-şase, erau aşezate urmând conturul oval al aşezării, Fig.Vd.18; în centru exista încă un rând de locuinţe (Marchevici 1981, 74). In aşezarea Cucuteni A-B de la Iablona I, cele 65 de bordeie şi semibordeie, grupate câte trei-şapte erau dispuse în două cercuri alăturate, dar au fost cercetate prin săpături doar 35 din primul cerc (Sorochin 1993, 79; 1994, 30). In unele aşezări, ca Brânzeni VIII, sau Stolniceni, apare un sistem mixt de dispunere a locuinţelor, în cercuri concentrice în zona centrală, iar la periferie în şiruri paralele sau în grupuri (Sorochin 1993, 82). O aşezare cu circa 95 de construcţii, dispuse pe trei şiruri paralele, grupate, este cea de la Putineşti III (Sorochin 1994, 30).

Pentru aşezarea de la Truşeşti, Fig.Vd.12, din faza A3 se specifică că cele 93 de locuinţe erau dispuse în şiruri paralele, în grupuri de câte două-şapte, unele în jurul unor curţi, dar se întâlnesc şi locuinţe izolate sau grupate câte două (Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999, 186). Analiza inventarului aşezării a dus la formularea unor ipoteze privind evoluţia aşezării. Astfel, se apreciază că într-o primă etapă, locuirea s-a concentrat în zona centrală, de această etapă legându-se şi o primă construcţie cu caracter de cult. Ulterior, într-o a doua etapă, locuirea se extinde mult spre vest şi est şi de ea se leagă cele mai multe construcţii de locuit ca şi fortificaţia aşezării; în ultima etapă, locuirea se întinde spre vest şi nord şi se conturează acum o grupare a locuinţelor în jurul unei piaţete centrale. In toate etapele, locuinţele cu resturi de plăci de cuptoare se situează în partea de vest a aşezării (Maxim–Kalmar, Tarcea 1999, 670).

https://biblioteca-digitala.ro

Aşezarea de la Traian *Dealul Fântânilor* avea locuinţele grupate (Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1959, 165), ca şi cea de la Duruitoarea Nouă (Sorochin 1994, 30), sau Hangu Chiriţeni (Nicolăescu-Plopşor, Petrescu-Dîmboviţa 1959, 52-53).

La Ariuşd au fost cercetate mai multe complexe arheologice, grupate pe 6 nivele. Din păcate rapoartele sunt prea sumare pentru detalii. Din planurile publicate se poate observa că spaţiul era extrem de drămuit. Pe un nivel sunt circa patru-cinci locuinţe, de altfel spaţiul staţiunii, de mici dimensiuni, nici nu îngăduia mai mult. Distanţa dintre locuinţe este extrem de mică. Pantele erau foarte abrupte, încât dacă spaţiul dintre locuinţe era închis cu un gard, se obţinea o fortificare. Dispunerea locuinţelor nu lăsa prea mult spaţiu. Accesul era pe două direcţii, pe axa dealului. Două şei separau promontoriul pe care era aşezarea. Pe ambele au fost semnalate urme de fortificare.

La Păuleni, pe un promontoriu uşor înclinat, au fost cercetate două locuinţe aproape identice. La Scânteia, prospecţiunea magnetică, Fig.Vd.14b, evidenţiază circa 45 de sctructuri, la care se mai adaugă încă 12 locuinţe cercetate integral sau parţial, de unde putem presupune că aşezarea avea circa 60 de locuinţe, dar care nu sunt contemporane. La Glăvan I, amplasarea construcţiilor, Fig. Vd.16, a fost obţinută prin interpretarea fotografiei aeriene, dar au fost cercetate doar două locuinţe, situate în marginea de sud-vest a aşezării (Bicbaev 1992, 103). Cele 129 de structuri, de dimensiuni inegale pot însă indica atât construcţii, anexe, dar şi zona dimprejurul locuinţelor. Ele par să fie dispuse pe şiruri, cu unele construcţii grupate, ce pot indica şi relaţii de rudenie. Pe aceeaşi imagine se observă şi trei spaţii mai mari, două din ele având în interior şi structuri de dimensiuni mai mari decât restul.

Megasituri sau aşezările gigant

Termenul este folosit mai ales pentru siturile din estul ariei acestei civilizaţii, din regiunea Uman, unde sunt aşezări ale

căror întindere este de peste 40 hectare, deşi o graniţă este greu de trasat din acest punct de vedere.

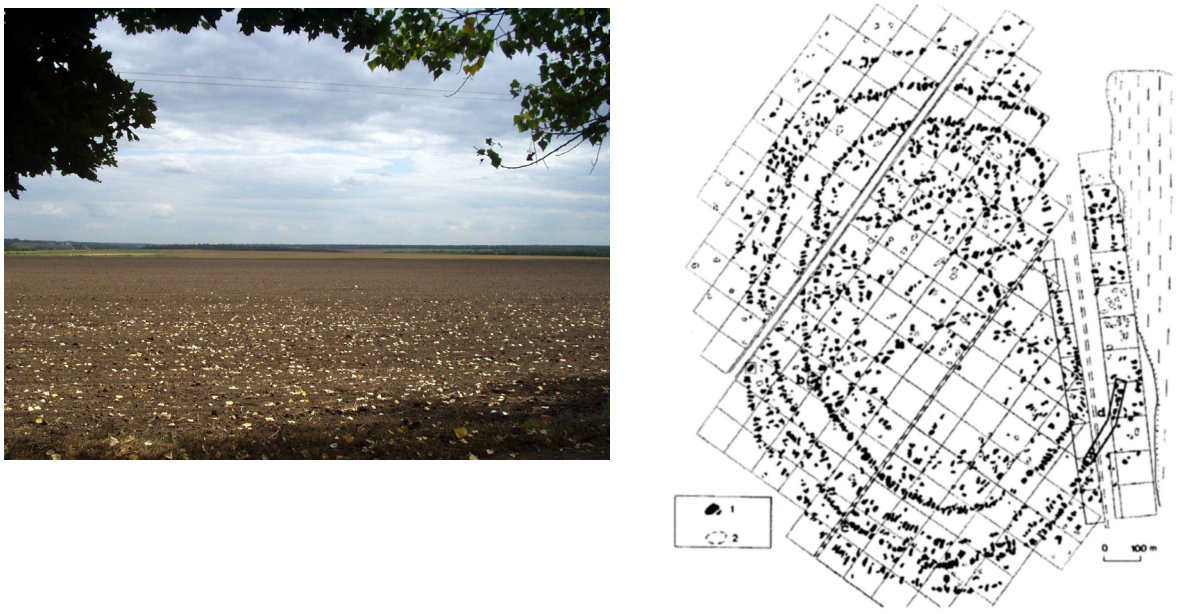

Fig. Vd.17. Aşezarea Dobrovody şi planul aşezării de la Taljanky

https://biblioteca-digitala.ro

Termenul este însă fără îndoială foarte potrivit după opinia noastră, pentru câteva din aceste staţiuni: Taljanky (400 ha cu 2.700 de construcţii), Maidanets (270 ha cu 1575 de construcţii), Dobrovody (250 ha) şi altele din Ucraina (Videiko 1995, 53 şi bibliografia; Korvin-Piotrovski 2003), ca şi Vărvăreuca VIII, Petreni sau Brânzeni în Basarabia. Multe din aşezările de mari dimensiuni aveau în preajmă altele mijlocii şi mai mici, aflate de obicei pe o rază de 3-10 km, iar distanţa dintre marile centre se pare că era între 20-60 km (Videiko 1995, 66 şi bibliografia), ceea ce ilustraează o dată în plus sistemul ierarhic existent la acea dată. Notăm faptul că aceste aşezări au fost chiar încadrate în categoria „proto-oraşelor" (Šmagli 1978), opinie acceptată sau criticată de diferiţi arheologi (Monah D. 2004).

În funcţie de forma de teren sau după preferinţa de organizare deosebim aşezări circulare (Fig.Vd.15a), ovale (megasiturile Taljanky şi Dobrovody Fig.Vd.16), dreptunghiulare, pătrate sau neregulate.

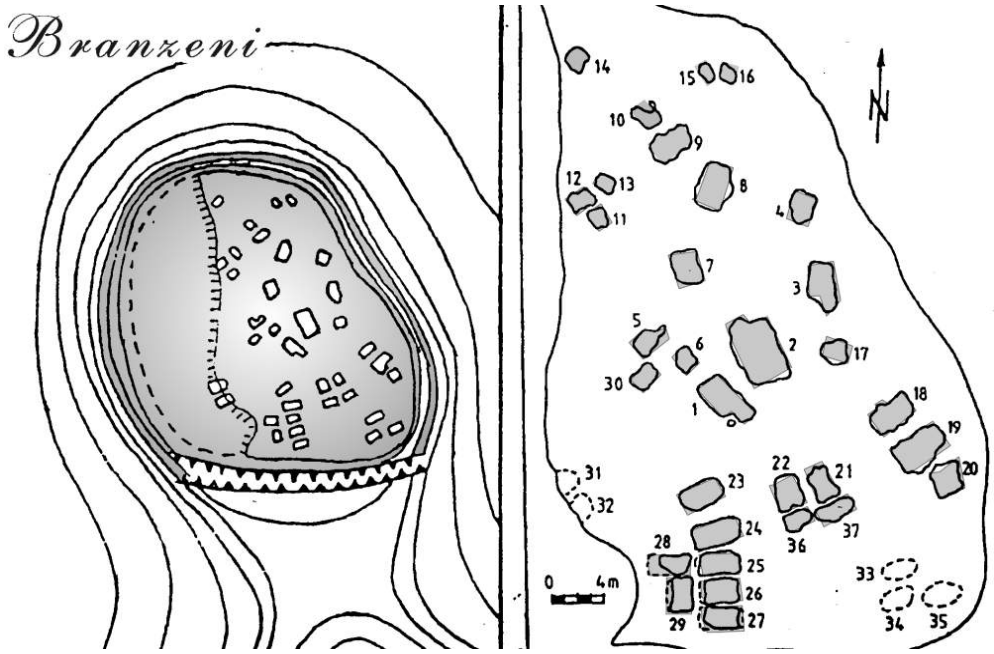

Fig. Vd.18. Brânzeni, după Marchevici

După felul cum sunt dispuse locuinţele în perimetrul aşezării, deosebim aşezări organizate în cercuri concentrice şi radiale (Fig.Vd.15a), în spirală (Petreni), pe două sau pe mai multe rânduri (Fig.Vd.15b, 16), neregulate, cu spaţii libere pentru animale sau alte activităţi (arie, loc pentru ars vase: Fig. Vd.2). După părerea lui M. Videiko, noile prospecţiuni magnetice efectuate în aşezările tripoliene din regiunea Niprului mijlociu, ce demonstrează planuri complexe, impun şi revizuirea reconstrucţiilor sociologice şi paleooclimatice (Videiko 2005, 210, fig. 1-3).

Fig. Vd.19. Taljanky 2002: a-b) detalii ale unor locuinţe cercetate în anul 2002

https://biblioteca-digitala.ro

c-d) locuințe cu parter (intrare ▲) şi etaj pe podină suspendată, vase <u>in situ</u>

În marile stațiuni din aria de răsărit, locuințele sunt grupate una lângă alta, iar din loc în loc există spații libere, pentru acces (Fig.Vd.17). În spatele unora dintre construcții, la o anumită distanță, au fost semnalate gropi, din care a fost luat lutul pentru locuințe, care mai apoi au fost folosite pentru păstrarea apelor pluviale, utilizate la adăparea animalelor sau la diferite nevoi gospodăreşti (muiat lut, udat în grădini). Modul de dispunere a locuințelor, grupate, ca şi faptul că multe din ele erau prevăzute cu două nivele, reprezenta un mod de apărare ingenios împotriva intruziunilor membrilor altor comunități, Fig.Vd.20 (Videiko 1995, 49).

Großsiedlungen der Tripol'e-Kultur 63

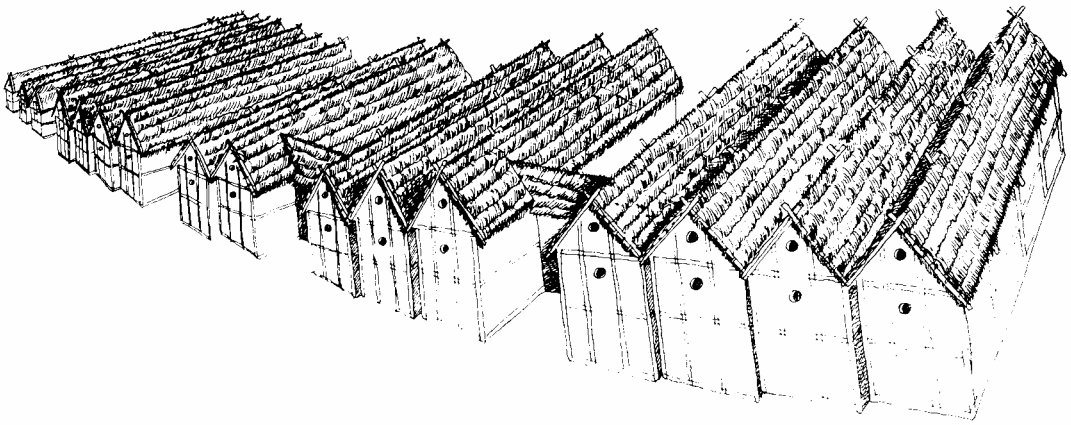

Abb. 10. Maidaneckoe. Siedlung. Rekonstruktion der Bebauung und Befestigung.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vd.20: Locuințe cu etaj: sus, Maidanets; jos, Taljanky, după Videiko

Din datele prezentate, reiese că pentru cele mai multe aşezări a existat de la început un plan de organizare a construcțiilor, care a fost pe parcursul dezvoltării lor respectat sau adaptat la suprafața locuibilă. Cercetarea integrală a aşezărilor cucuteniene, stabilirea cronologiei lor interne, este de natură să aducă precizări mai clare în acest sens. Nu am făcut referiri detaliate la aşezările gigant tripoliene din zona Uman, interpretate drept centre proto-urbane, deoarece în majoritatea cazurilor acestea au fost cercetate doar parțial şi ne menținem o rezervă asupra contemporaneității lor. In schimb împărtăşim punctul de vedere al altor arheologi, care au sesizat faptul că între aşezările culturii Cucuteni există diferențieri şi din punct de vedere ierarhic, sesizându-se aşezări principale şi secundare, situație care se întâlneşte de altfel în tot sud-estul Europei (Monah D. 1992, 394-395; Petrescu-Dîmbovița 1998, 526). Conform observațiilor lui J. Nandriş, aşezările care dominau restul teritoriului permiteau controlul asupra câmpurilor cultivate şi al turmelor de animale. Unele dintre ele erau fără îndoială angrenate şi în exploatarea şi redistribuirea materiilor prime (sare, silex, cupru), dimensiunile aşezărilor constituind în acelaşi timp o modalitate simbolică de delimitare a unei comunități (Nandriş 1987, 207). Mai mult, Y. Yakkar afirmă chiar că există o corelație între dimensiunile aşezărilor sedentare şi succesul strategiilor economice (Yakkar 1991, 315).

Unii cercetători au făcut aprecieri cu privire la aspectele demografice ale complexului Ariuşd-Cucuteni-Tripolie, ținând cont de numărul aşezărilor, de numărul de construcții dintr-o aşezare sau de spațiul necesar unei persoane (Monah D., Cucoş 1985, 48-49; Dergacev 1993; Kruc 1993, 30-36; Videiko, Šmagli 1993, 60; Petrescu-Dîmbovița 2001, 16).

Locuințele

Se întâlnesc trei tipuri de locuințe: adâncite, parțial adâncite cu poereți şi de suprafață.

Locuințele adâncite (bordeiele)

Ele constituie totuşi un procentaj destul de redus comparativ cu locuințele de suprafață care sunt preponderente. Multă vreme a existat opinia că în arealul clasic al culturii Cucuteni sunt tipice mai ales locuințele de suprafață, şi că cele adâncite apar mai ales în zonele ei periferice, în contact cu alte civilizații. Cercetări arheologice recente infirmă această supoziție. Unii autori leagă prezența acestui tip de construcții de tradițiile mai vechi ale culturii Precucuteni (Sorochin 1997, 18).

https://biblioteca-digitala.ro

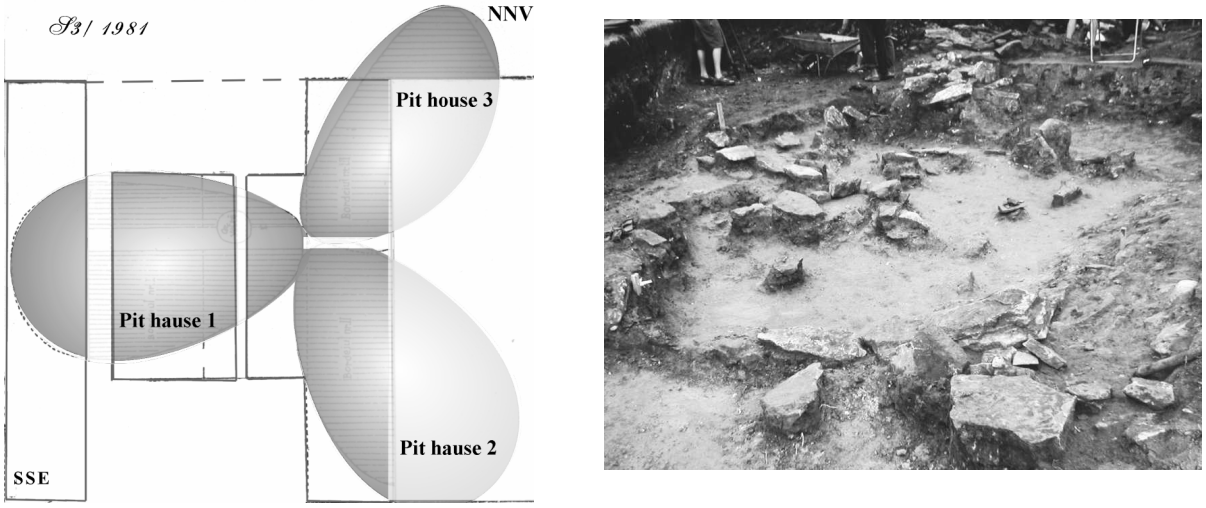

Fig. Vd.21. Bordeie: a) Bereşti, trei bordeie, după Dragomir; b) Ruginoasa, B 5

Bordeiele ca tip de locuinţă s-au întâlnit într-o etapă a cercetării mai ales în zona cuprinsă între Prut şi Nistru (Bicbaev 1996, 93; Sorochin 1993, 78-79; 1994, 77; 1996, 201-231), în sudul Moldovei şi în Transilvania (Székely Z. 1962, 325; Popovici et alii 1996, 11).

Descoperiri de ultimă oră indică evoluţia unor asemenea construcţii şi în arealul clasic al culturii Cucuteni, în apropiere de Siret, la Ruginoasa. În aşezarea Cucuteni A3 de aici au fost investigate parţial câteva construcţii de acest tip (B1, B5, B6, B7, B8, B9), unele cu mai multe nivele de locuire. Primele faze ale lor sunt complet adâncite pereţii fiind săpaţi în marginea şanţului de apărare abandonat, ele au una sau mai multe vetre, iar podeaua este lipită cu lut. Intr-o etapă ulterioară dupoă 2-4 refaceri au pereţi şi sunt doar parţial îngropate având două-trei etape de feraceri. În ultima etapă sunt locuinţe de suprafaţă cu părţi din podea pavate cu pietre şi cu pereţi de lemn având baza din două rânduri de lespezi.

Ele au fost ridicate peste şanţul de apărare al aşezării, într-un moment ulterior dezafectării acestuia. Bordeiul 5, cercetat aproape în întregime Fig.Vd.21, 23, era de formă aproape rectangulară, cu marginea de est rotunjită. După pietrele mari, care departajează conturul său pe laturile de est, sud şi vest, el are circa 4 x 4 m. Ca arhitectură interioară, pe latura de nord s-a observat o amenajare în trepte constând din pietre de mici dimensiuni şi nisip. Bordeiul are un perete interior marcat de asemenea de pietre de mari dimensiuni, care sugerează divizarea încăperii în două spaţii, fiecare de circa 2 x 2 m. In colţul de sud vest a apărut o vatră deranjată, care era de formă aproximativ rotunjită, de circa 60 x 40 cm. Vatra era construită direct pe sol, dintr-un lut de foarte bună calitate, de culoare roşie (Lazarovici C.-M. et alii 2002; Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2003, 49-53; 2004, 34-35). Chiar unele gropi de mari dimensiuni de la Scânteia, fără amenajări interioare, pot fi interpretate drept bordeie.

Deşi nu au fost declarate bordeie, după profil, dimensiuni şi stratigrafie, complexele din Fig.Vd.22, de la Hăbăşeşti, reprezintă bordeie tipice. Faptul că unii colegi au negat existenţa bordeielor în aria clasică cucuteniană (N. Ursulescu a declarat astfel despre primele bordeie de la Ruginoasa), ne-a determinat să studiem această problemă cu mai mare atenţie.

Din săpăturile arheologice se cunosc bordeie medievale de mari dimensiuni, cum este cel de la Cruşovu (Fig. IIId.88b) care arată că acestea nu erau lipsite de confort. Aceeaşi impresie o lasă şi bordeiele moderne de la Muzeul Satului de la Bucureşti.

https://biblioteca-digitala.ro

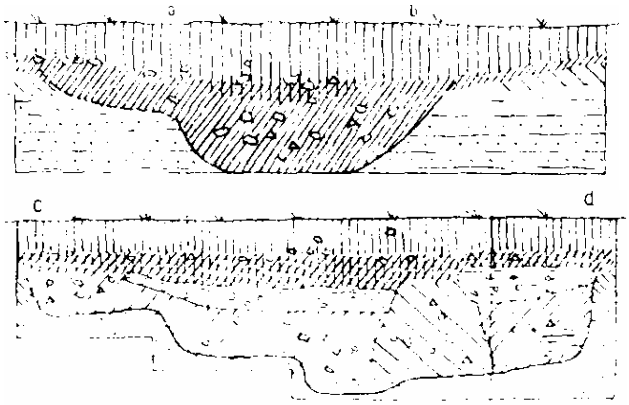

Fig.Vd.22. Hăbăşeşti, bordeie, după Vl.Dumitrescu

Bordeiele descoperite în sudul Moldovei, la Bereşti *Dealul Bulgarului* (Fig.Vd.21), erau de formă ovală, cu unul din capete uşor mai ascuţit. Ca amenajări interioare se remarcă o laviţă din pământ cruţat pe latura mai lată a Bordeiului 1 şi o groapă –vatră circulară cu un diametru de 0,75 m, pe latura mai îngustă. Fundul lor atingea –0,80/0,90 m faţă de nivelul actual (Dragomir 1985, 94-95).

În legătură cu bordeiele şi semibordeiele din Basarabia, mai numeroase decât la vest de Prut, acestea au de obicei formă ovală neregulată şi în puţine cazuri sunt de formă rectangulară, cu colţurile rotunjite, trapezoidale sau în forma cifrei 8. Ca dimensiuni sunt mai ales mici (4-10 m²), mijlocii (11-20 m²), rar depăşind 20 m².

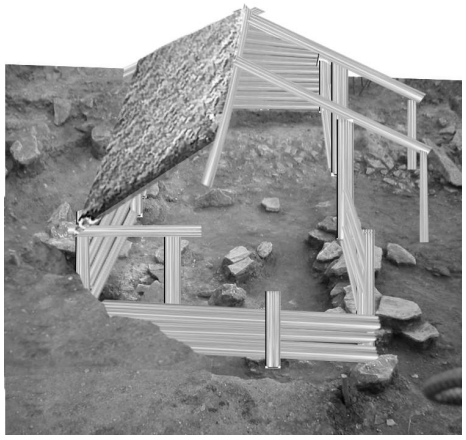

Fig. Vd.23. Ruginoasa, bordeiul 5, imaginea şi reconstituirea

Ele sunt semnalate atât în faza Cucuteni A, cât şi în Cucuteni B (Sorochin 2004, 167).

În câteva cazuri, ca de pildă la Putineşti II şi III, au fost descoperite şi treptele de intrare, ce au fost cruţate în lutul viu (Sorochin 1997, 15). Ele aveau în interior vetre de lut prevăzute uneori şi cu gardină, iar forma lor era rectangulară, ovală sau trapezoidală (Sorochin 1994, 77). Într-un bordei de formă ovală, neregulată de la Putineşti II (Cucuteni A) a fost identificat un atelier de prelucrare a silexului (Sorochin 1997, 63; Popovici 2000, 219).

Semibordeiele

Astfel de construcţii de locuit au fost identificate până acum mai ales în Basarabia; ele sunt menţionate şi în arealul Tripolie (Tsvek, Rassamakin 2005, 175, Berezovka GEs etc.). În cadrul aspectului regional Drăguşeni-Jura (Cucuteni A) au fost cercetate zece astfel de construcţii (Sorochin 2002, 65-66). La Jora de Sus au fost descoperite două locuinţe de tip semibordei, de formă aproximativ ovală, uşor adâncite în pământ până la –75 - 80 cm, iar la Iablona 18 (Sorochin 1994, 77). Sunt menţionate şi semibordeie de formă neregulată, ca cel de la Vasilievka, de 3,2 x 2 m, folosit ulterior ca groapă menajeră (Shumova 2005, 223).

În partea centrală a unei locuinţe de acest tip de la Nezvisko au fost descoperite gropi de la stâlpii care susţineau acoperişul (Sorokin 1997, 44). Forma semibordeielor era de cele mai multe ori ovală

https://biblioteca-digitala.ro

sau oval neregulată (Sorochin 2004, 169: Orheiul Vechi şi Gura Cainarului), dar sunt menționate şi unele rectangulare, cu colțurile rotunjite, la Putineşti III, locuința 4, sau în forma cifrei „8" la Nezvisko, L4 (Sorochin 1997, 63; 2002, 66). Unele semibordeie descoperite la Solonceni II aveau o parte centrală mai înaltă şi două părți laterale ceva mai adâncite, spre care trecerea se făcea prin trepte (Movsha 1965, 92). Dimensiunile semibordeielor variază, fiind cuprinse între 6-15 m² cele mai mici şi 30 m², cele mai mari (Sorochin 2002, 65-66; 2004a, 169). Aşa cum s-a menționat, unele erau prevăzute cu trepte. Ca instalații interioare sunt menționate vetrele simple, cuptoarele cu laviță în apropiere (Solonceni II, L2) şi se presupune că au fost folosite şi cuptoare portative (Putineşti II şi III, Sorochin 2002, 66; 2004 169). În unul din semibordeiele de la Putineşti II a fost identificată zona unui atelier de prelucrare a silexului şi a scoicilor din categoria *Unio* (Sorochin 2002, 58).

În semibordeiul menționat de la Vasilievka (din zona Nistrului mijlociu), partea de sud est a construcției avea urme de arsură şi cenuşă, fapt ce indică folosirea acestei zone drept vatră neamenajată, iar în zona centrală a construcției a fost descoperită o vatră (Shumova 2005, 223). Interesantă este şi umplutura complexului, unde alături de numeroase oase de animale şi scoici au fost găsite şi trei cranii de animale (de la un zimbru şi doi castori), alături de un fragment dintr-o figurină zoomorfă (urs), ce ar putea marca un ritual de abandonare sau poate de oferire (Shumova 2005, 223).

Semibordeiul 7/2003 de la Feteşti *La Schit* avea în interior şi două gropi de pari (Boghian et alii 2005, 335).

Locuințele de suprafață

Cercetarea locuințelor de suprafață prin prospectări la noi este încă în fază incipientă. Fotografiile aeriene şi prospectările pe scară destul de largă din Ucraina şi Basarabia, aşa cum am arătat deja, au oferit rezultate din cele mai importante (Fig.Vd.9). In ceea ce priveşte locuințele de suprafață, datele oferite de cercetările arheologice au dus la constatarea mai multor subtipuri: colibe, locuințe pe structuri verticale (locuințe cu şanț de fundație şi gropi de pari, locuințe cu gropi de pari, locuințe cu fundație de pietre), locuințe pe structuri orizontale (locuințe cu podea simplă de lut, locuințe cu platformă/podea masivă, locuințe cu contur de pietre).

Pregătirea terenului

In mai multe aşezări s-a constatat că înainte de începerea construcțiilor propriu zise a avut loc o nivelare a terenului Ariuşd, Malnaş (László A. 2007, 105) şi au fost chiar descoperite urme de arsură şi cenuşă, ceea ce constituie o dovadă a defrişării anterioare (Zaharia 1973, 26; Martiniuc et alii 1977, 185-197; Boghian et alii 2005, L1/2000). In situl de la Poduri *Dealul Ghindaru*, sub Locuința 69 s-a găsit un strat de tuf vulcanic, adus aici din altă zonă (Monah D. et alii 2002, 244), pentru nivelarea terenului.

Ritualuri de fundare

In unele cazuri s-a constatat existența unui ritual de fundare legat de perioada precedentă construirii caselor, la refacerea construcțiilor, reamenajarea podelei, sau legat de construirea vetrelor: Drăguşeni *Ostrov* (trei din cele 19 locuințe cercetate aveau gropi de fundare: L2/Gr. β; L10/Gr. 23; L14/Gr. 31: Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, 25, 32, 35, 37-38), Vermeşti *Cetățuie* (Monah D. 1976, 14; Marinescu-Bîlcu 1983, 83-84); Traian *Dealul Fântânilor* (LI/3, LIII/1-3: Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1959, 166, 168-169, 172-173), Ghelăieşti *Nedeia* (Nițu et alii 1971, 59; Cucoş 1999,

https://biblioteca-digitala.ro

48, sub L1 într-un vas mare erau alte două vase mici zgurificate şi un fragment de altar); Poduri *Dealul Ghindaru* (Cucuteni A1: L73a; Cucuteni A2: L74; Gr. 6/2000; Cucuteni B1: L14, Gr. 56: Monah D. et alii 1982, 10; 2001, 192; 2003, 243; 2006; Monah D. 2006, 15); Târgu Bereşti *Dealul Bâzanu* (Dragomir 1996, 64); Malnaş (L2 şi vatra 8: László A. 1993a; 2000), Feteşti *La Schit* (atât în nivelul Cucuteni A3 – în preajma semibordeiului 7/2003 era Gr.31/2003- cât şi în cel Cucuteni B1; la marginea şanţului de fundaţie a L1/2000, într-o groapă erau două cupe; în gardina instalaţiei de măcinat, era încastrată o altă cupă: Boghian et alii 2004b, 229; 2005, 335, 337, 341, fig. 7/3, 10; 2006, 158); Preuteşti *Cetate* (Gr.1 sub L1: Ursulescu, Ignătescu 2003, 29), la Dumeşti-*Între pâraie* lângă locuinţa atelier era o groapă de fundare (ceramică pictată, fragment dintr-un pythos cu o reprezentare antropomorfî în relief, jumătate dintr-un topor de lut, o pintaderă acoperită cu substanţă albă: Alaiba 2005), Păuleni (statuetă zoomorfă într-o groapă de par). Ca ofrande sunt menţionate vase întregi sau fragmentare (ceramica predomină: Frînculeasa 2006), artefacte din silex, pietre, râşniţe, oase de animale, topoare, statuete antropomorfe, cenuşă, cărbune, melci, chirpici, oase de animale etc. La Dumeşti *Între pâraie* şi Gr. 7 atestă o altă depunere rituală (turte de lut, rebuturi de ardere, vase sparte, o statuetă ruptă: Maxim 2005).

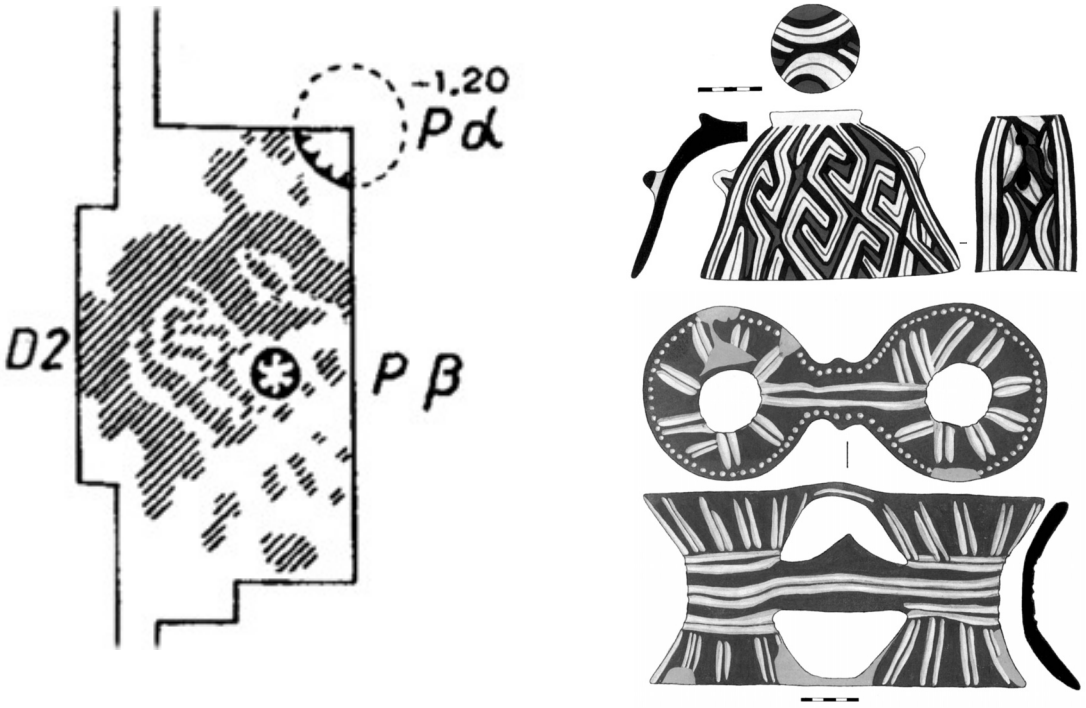

Fig. Vd.24. Drăguşeni, L2/1970, Gr. β: capac şi binoclu, după Marinescu-Bîlcu, Bolomey

Şi în arealul tripolian sunt amintite ritualuri de fundare legate de construcţia unor case; la Vesely Kut, Bogačevka sub podelele unor case s-au găsit figurine de lut zoomorfe (taur, oi, zimbru, cerb: Tsvek 2005, 149-151). Astfel de ritualuri au fost sesizate şi în cazul unor cuptoare şi vetre, la Luka Vrublevetskaya (L5, craniu de taur lângă vatră), Lencăuţi (coarne de taur sub vatră), Jura (L3, lângă vatră era un vas cu artefacte de silex arse: Tsvek 2005, 151). La Vesely Kut, sub fundaţia pereţilor din cuptorul Complexului I pentru prelucrarea ceramicii erau 7 conuri de lut (Tsvek 2005, 147).

Mai puţin clare sunt manifestările legate de abandonare. Reamintim că în multe locuinţe vetrele erau distruse şi răsturnate cu faţa în jos, fapt ce ar putea fi legat de momentul abandonării lor. Astfel

https://biblioteca-digitala.ro

de situații au fost consemnate şi în arealul Tripolie, unde abandonarea era marcată prin distrugerea cuptoarelor şi vaselor (Tsvek 2005, 148 şi bibliografia).

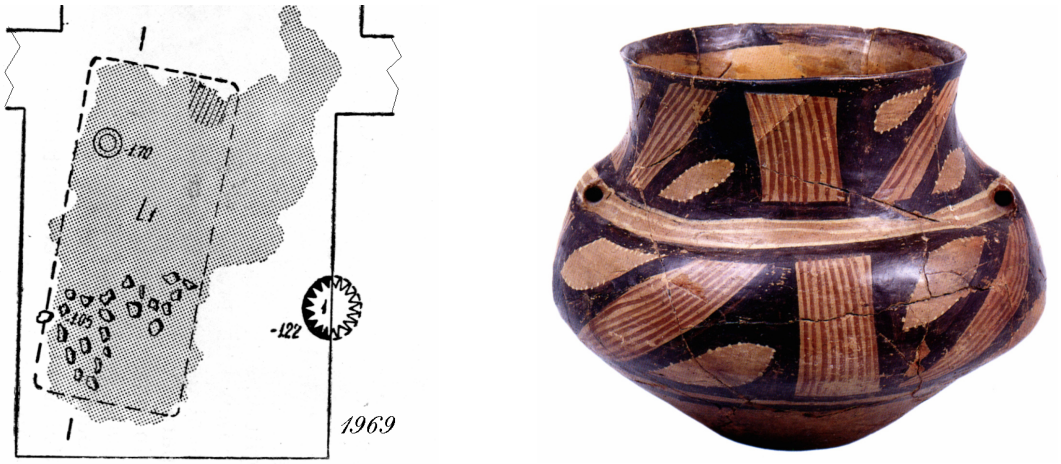

Fig. Vd.25. Ghelăeşti-Nedeia, L1, după Nițu et alii; vasul crater în care erau alte două vase sparte şi arse, alături de un fragment dintr-un altar, pictat

I. Construcțiile uşoare, sezoniere (coliba)

Asemenea construcții sunt amintite, fără detalii, în aşezarea Cucuteni B de la Borleşti –*Capul Dealului* (Cucoş 1999, 40). Astfel de complexe au fost cercetate şi la Hangu - *Chiriţeni* (20 de complexe*)* şi - *Piciorul Bocăncenilor* (trei complexe). Pentru ele nu s-au putut delimita cu exactitate marginile; singurele amenajări interioare sunt râşnițele simple. În cele mai multe comlexe s-au descoperit doar câte o râşniță, dar în altele erau două sau mai multe râşnițe, în poziție normală, sau cu fața în jos (Petrescu-Dîmbovița, Teodor 2003, 83, 128), marcând probabil abandonarea construcțiilor. Se apreciază că în complexul 20/ 1957 a funcționat un atelier de prelucrare a silexului (Petrescu-Dîmbovița, Teodor 2003, 128). Locuințe de suprafață de tip colibă sunt menționate la Ariuşd în primele trei niveluri de locuire (Zaharia 1994, 109). Colibe sunt amintite şi în aşezarea Bilcze Zlote I (Sulimirscki 1964, 60).

II. Locuințe pe structuri verticale

1). Locuințe cu şanț de fundație şi gropi de pari

Cercetări de dată recentă din aşezarea Cucuteni A3 de la Hoiseşti, jud. Iaşi, atestă acest gen de construcție. Câteva din casele cercetate în această stațiune (L3, L8, L11, L12) aveau şanțuri de fundație în care s-au găsit urme de stâlpi (Ursulescu et alii 2003, 7, fig.11-17). Pentru L3 se menționează că şanțul de fundație avea o lățime de 90 cm, iar unul din stâlpii de la pereți avea diametrul de 25 cm (Ursulescu et alii 2003, 7). Locuința L3 de 60 m² , avea două încăperi, separate printr-un perete despărțitor, iar în încăperea mai mare s-au descoperit un cuptor şi o vatră, iar între ele o laviță. În aceeaşi locuință, pe latura de sud, sub laviță şi vatră, la demontare s-au descoperit patru calupuri de pământ, înalte de 5 cm, cu un diametru de 20-25 cm, pe care autorii presupun că se sprijinea platforma de lemn şi lut a construcției (Ursulescu et alii 2003, 7). Descoperirea de la Hoiseşti este interesantă, mai ales că ea

https://biblioteca-digitala.ro

completează datele similare de la Isaiia, de la nivel Precucuteni (Ursulescu et alii 2003, 6-7; Ursulescu, Bodi 2006, 18). Locuințe cu șanțuri de fundație late de 30 cm, adânci de 30 cm sunt amintite la Feteşti *La Schit* (Boghian et alii 2006, 158; 2006a, 25, locuințele Cucuteni B, L1, L5A-B, poate L8).

2). Locuințele cu gropi de pari

Cercetările arheologice din câteva situri au permis identificarea unor construcții de locuit a căror structură de rezistență era alcătuită din pari puşi în gropi.

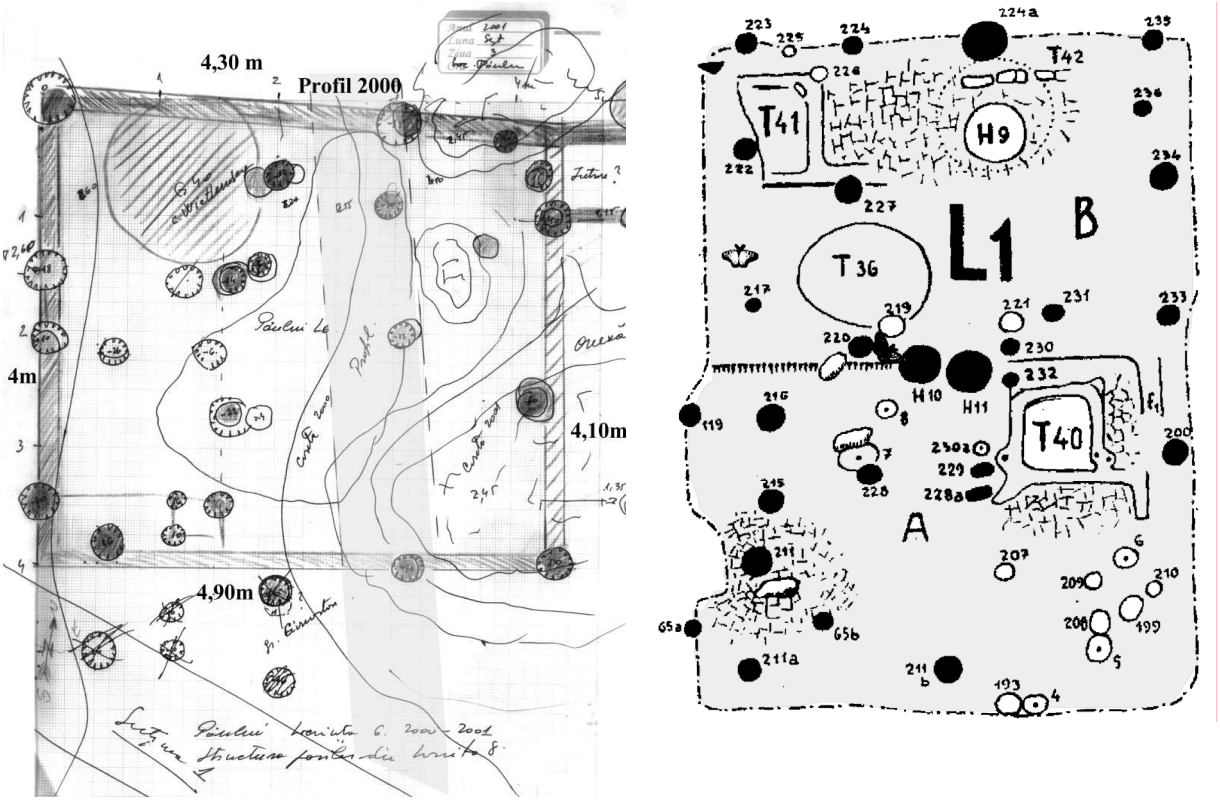

Fig. Vd.26. Locuințe cu gropi de pari: a) Păuleni, L 6; b) Ariuşd, L1, după F. Lászó

La Bereşti - *Dealul Bulgarului*, în sudul Moldovei, Locuința 1 avea pe latura de sud patru gropi de la furcile pereților, aşezate în linie dreaptă, la distanță de 1,60 - 2,60 m, cu un diametru de 0,35 - 0,65 m, adânci de 0,70 - 0,90 m. Această locuință era prevăzută cu o podea din lut bătut. In zona sa centrală se plasa vatra, alături de care s-au mai descoperit fragmente de gardină de la vetre portative. Nu s-au putut preciza mai multe detalii cu privire la amenajările interioare (Dragomir 1962, 69; 1985, 95).

Cercetările arheologice de la Ariuşd, datorate lui Fr. Lászó, au dus la descoperirea unor locuințe cu o podea simplă de lut amestecat cu pleavă, de circa 1 cm grosime. Au fost identificate 55 de gropi de stâlpi, aflate la o distanță de circa 1-2 m una de alta, cu o adâncime între 0, 25-1,75 m şi cu un diametru între 9-55 cm, ce marcau trei locuințe rectangulare, cu câte două încăperi sau cu o încăpere şi megaron, Fig.Vd.27 (Lászó F. 1914; Lászó A. 1988, 25, 31; Lichter 1993, fig. 34; RepCovasna 1998, sv, 152, fig. 9). Podelele caselor, ca şi amenajările interioare au fost realizate peste stratul de nivelare (pământ galben lutos), gros de 10-15 cm (Lászó A. 2007, 105).

https://biblioteca-digitala.ro

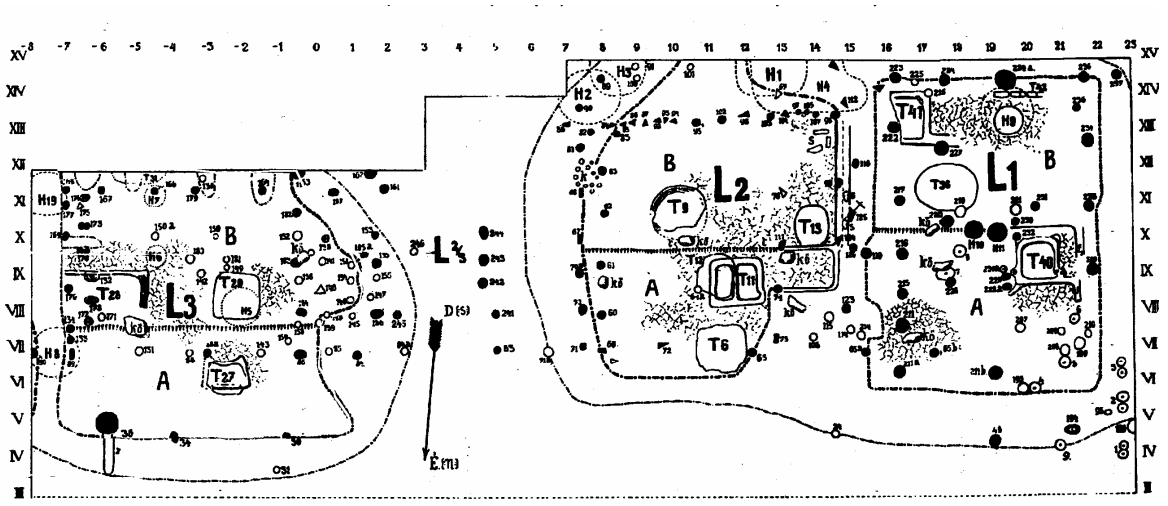

Fig. Vd.27. Ariuşd, locuinţe de suprafaţa cu gropi de pari, după F. Lászó

Încăperile erau despărţite de praguri, iar încăperea exterioară avea podeaua ceva mai jos (Lászó A. 2007, 105).

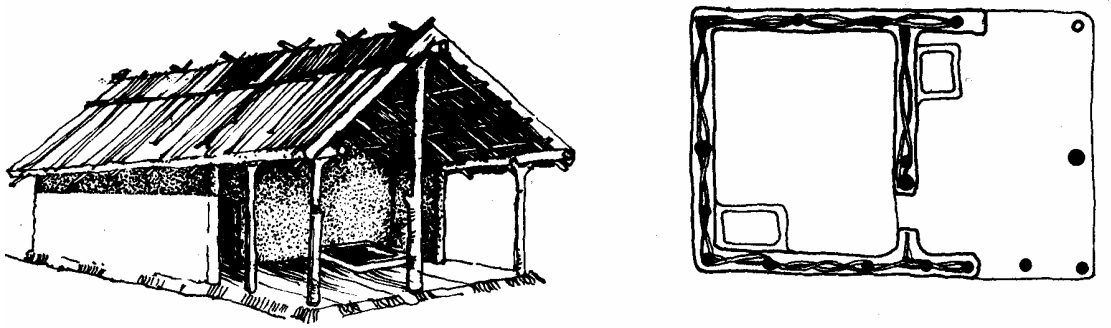

Fig. Vd.28. Planul şi reconstituirea unei locuinţe cu gropi de pari, tip megaron, după Hoinărescu

Pentru locuinţele menţionate, gropile de pari ale pereţilor şi cele care susţineau acoperişul erau aranjate în şiruri, Fig.Vd.26b, 27. În interiorul L1 erau două gropi mai mari, apropiate, interpretate ca având rol în susţinerea acoperişului şi a grindei acestuia (Lászó A. 2007, 106). Referitor la aceleaşi gropi, A. Lászó consideră că ele reprezentau suportul necesar pentru realizarea panourilor de la pereţi, alcătuiţi din pari şi nuiele împletite, acoperiţi ulterior cu lipitură de lut (Lászó A. 2007, 105). Astfel de pari nu au fost descoperiţi pentru celelalte două locuinţe, dar rolul lor ar fi putut fi preluat de alte gropi ale complexelor respective (Lászó A. 2007, 105).

În acelaşi context se încadrează şi descoperirile de la Malnaş din locuinţele L2 şi L3 (Lászó A. 2007, 107). În L2 stâlpii de rezistenţă (de la pereţii laterali şi cei interiori), neascuţiţi la capete, cu un diametru de 18-22 cm au fost aşezaţi în gropi săpate anterior (cu un diametru de 35-45 cm şi o adîncime de 1-1,10 m: Lászó A. 1998, 25-28; 2007, 107; Lászó A. Cotiugă 2005, 149, fig. 7). Parii, dipuşi la o distanţă de circa 1 m unul de altul, aveau un diametru de 18-20 cm, iar locul rămas gol din groapă a fost umplut cu pământ galben (Lászó A., Cotiugă 2005, 149-150). Apoi s-a aplicat un strat de pământ pentru nivelare, de circa 10-15 cm, iar peste el podeaua de lut, groasă de 5-6 cm, fără bază de lemn, care depăşea linia stâlpilor şi forma pe latura nordică o bordură cu o lăţime de circa 1 m (Lászó

https://biblioteca-digitala.ro

A. 1998, 25-28; 2004, 247-248; 2007, 107). Locuința menționată, Fig.Vd.29 a avut în prima fază două încăperi. Pe peretele de nord s-a descoperit şi o vatră rectangulară, construită pe un pat de pietre (Lászó A., Cotiugă 2005, 149-150, fig. 6/1-3). La renovarea sau extinderea casei, perimetrul acesteia s-a mărit.

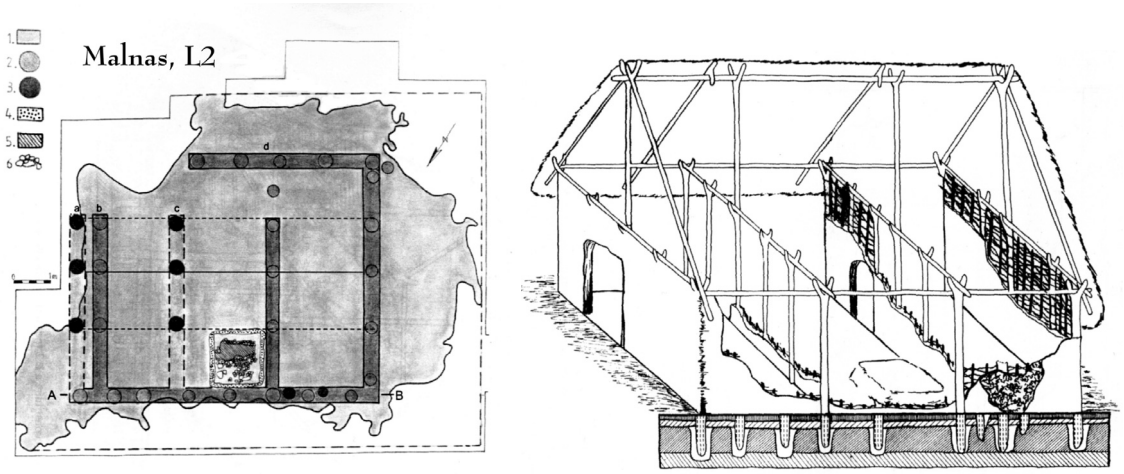

Fig. Vd.29. Malnaş-Băi, L2, cu gropi de pari şi podea de lut, reconstrucție, după A. Lászó

Gropile unor stâlpi secundari (mai închişi la culoare în Fig.Ve.30a) atestă extinderea încăperii de E şi reorganizarea spațiului în trei încăperi (Lászó A., Cotiugă 2005, 149-150, fig. 7). Aceşti noi stâlpi au fost introduşi după spusele autorului săpăturii direct de la nivelul suprafaței podelei casei (Lászó A., Cotiugă 2005,149-150, fig. 5/2; 8; Lászó A. 2007, 105). Cu acest prilej s-a refăcut şi podeaua casei (care avea acum circa 30 cm grosime, înglobând acum şi unele fragmente sau chiar vase întregi, legate de un ritual legat probabil de un cult al casei: Lászó A. 2004, 247-248; 2007, 107). Locuința avea formă rectangulară (7,50 x 6,50 m), iar pereții ei au fost realizați din nuiele împletite acoperite cu lut amestecat cu pleavă (Lászó A., Cotiugă 2005, 150). Această construcție este interpretată a avea rol de cult, sau poate comunitar (Lászó A., Cotiugă 2005, 150), dar inventarul ei nu este prezentat, aşa încât nu putem să ne exprimăm nici o opinie în acest sens.

Pentru Locuința 1, care suprapunea L2 şi avea o platformă podea cu structură de lemn şi lut, se presupune că stâlpii de susținere au fost ridicați pe tălpi de lemn, deoarece nu au mai fost descoperite gropi de pari (Lászó A. 1998, 28; 2007, 109).

La Păuleni au fost semnalate mai multe locuințe cu gropi de stâlpi, Fig. Vd.31. Unele, din faza timpurie sau contemporane cu locuințele cu podeaua suspendată, aveau structuri de rezistență din stâlpi mari, groşi de 15-25 cm, sau chiar mai mari, de 20-40 cm (pereții gropilor erau oblici, iar fundul aproape drept: Kavruc et alii 2007). Unii stâlpi au fost tăiați pe jumătate, iar alții pe o treime; spațiul rămas gol în groapă a fost umplut cu pământul scos la săparea gropilor. Locuințele din faza târzie (L4, L6) aveau o podea neamenajată, pe care s-au găsit grupări de vase şi o vatră cu structură de pietre, peste care s-a pus argila. Dacă în cazul L4, nu au fost clar surprinse urmele de la stâlpi, fiindcă dedesubt se afla un alt complex, afectat de nivelarea pentru vatră, în schimb pentru L6 s-au găsit

https://biblioteca-digitala.ro

stâlpii de la structura de bază. Unele cioburi păstrate pe orizontală indică un nivel de călcare, dar pe acesta nu au fost găsite nici măcar urme de vetre temporare.

2a) Locuințe cu gropi de pari şi cu podeaua suspendată

Fig. Vd.30. Păuleni, L5 cu podea suspendată

De altfel şi în staţiunile de la Drăguşeni, Dobreni, Leţ, Olteni, Poduri, Feteşti - *La Schit* (Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, 25; Szekely Z. 1951; Lazarovici Gh. 1996, 29-30; Cucoş 1999, 47; Monah D. et alii 2004, 43; 2006, 276; Boghian et alii 2006, 155) s-au găsit gropi de stâlpi pentru ridicarea unor construcţii, ceea ce demonstrează faptul că acest tip de locuinţă era destul de des folosit. In ultima staţiune menţionată, pe laturile de sud şi est ale L7/2005 (Cucuteni A3) s-au găsit gropile de pari; locuinţa avea două încăperi, cea de SV cu platformă, iar în cea de NE platforma de lut era amenajată doar pe anumite porţiuni, pe un pat de crengi, bârne, dulapi şi chiar gresii roşii aliniate (Boghian et alii 2006, 155). La unele locuinţe cu platformă Cucuteni A de la Poduri *Dealul Ghindaru* s-au observat gropi de la stâlpii care susţineau acoperişul sau pereţii (Monah et alii 1982, 20).

Pe baza datelor acumulate la Păuleni, prin cercetarea locuinţelor 5A şi 5B (mai târzie), au putut fi reconstituite locuinţele şi structura podelei, amplasarea locuinţelor, sistemul de construcţie şi materialele folosite (Fig.Vd.30-31).

Terenul unde au fost amplasate aceste locuinţe la Păuleni fiind uşor în pantă, s-a observat că partea dinspre pantă a locuinţelor a fost suspendată, iar cea dinspre deal a fost pusă direct pe pământ. Constructorii au avut la dispoziţie două posibilităţi: să niveleze terenul sau să ridice podeaua (din lut, groasă de circa 6-8 cm).

Soluţia aleasă, perfect demonstrabilă arheologic în cazul a două locuinţe, a fost aceea a utilizării podelei suspendate (Lazarovici Gh. et alii 2002; 2004; 2005).

https://biblioteca-digitala.ro

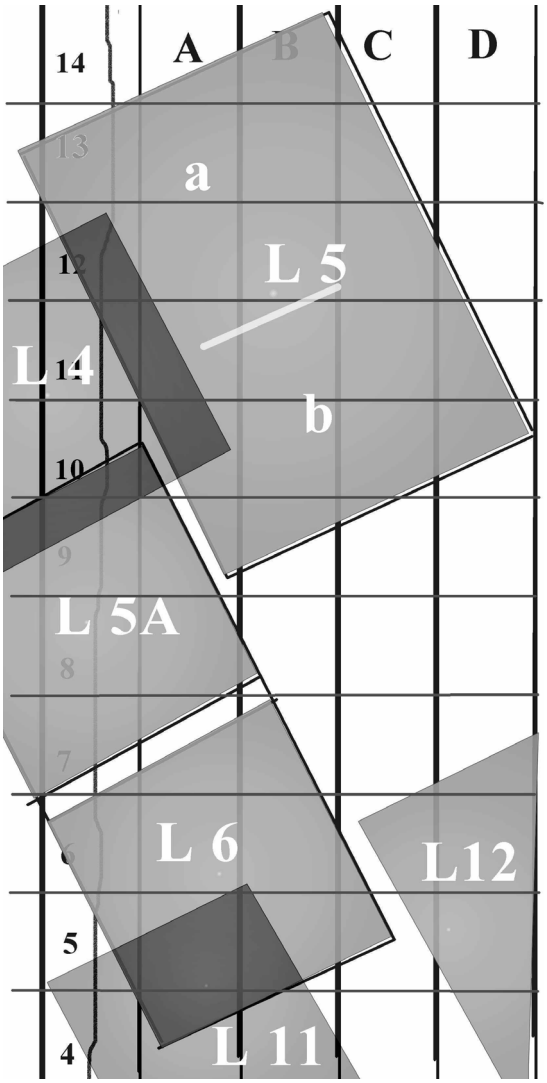

Fig. Vd.31. Păuleni, planul cu amplasarea complexelor

Locuința 5 avea două încăperi (a şi b, Fig.Vd.30, 31) despărțite de un perete interior. Structura podelelor era din bârne transversale sprijinită pe bârne longitudinale fixate pe piloni.

Încăperea **b** fiind mai în pantă, podeaua era mai ridicată şi distrugerile acesteia după ardere au fost mai puternice. Mai mult, s-a observat că locuințele erau parțial retrase una față de cealaltă, astfel încât, o parte din pereți să fie protejați de cealaltă construcție. Amplasarea locuințelor de la Păuleni era de aşa manieră încât să lase o curte interioară între trei locuințe (L5, L5-6 şi L12; L4 este mai târzie, iar L11, poate fi mai timpurie sau mai târzie decât L5A).

Toate locuințele aveau pereții numai din lemn, fără a fi folosit chirpiciul. Uneori aceştia aveau fundația sau baza (înaltă de circa 40 cm) lucrată din lut galben bătut. Inventarul din aceste construcții este cel uzual, dar de bună calitate. Situl era la acea vreme în plină evoluție.

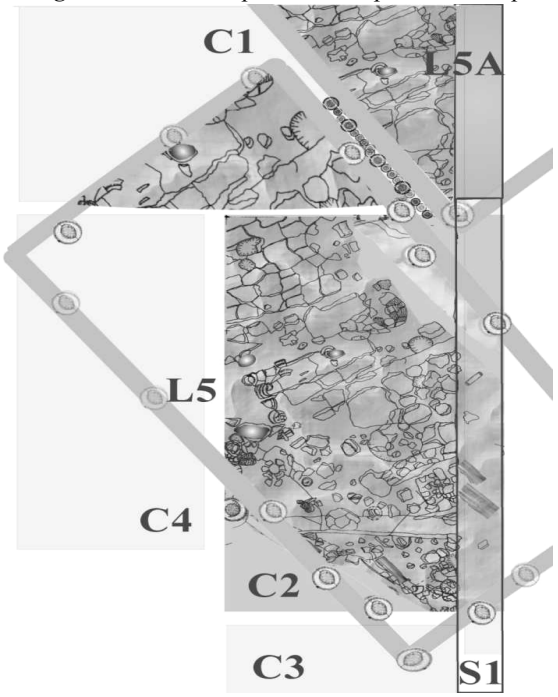

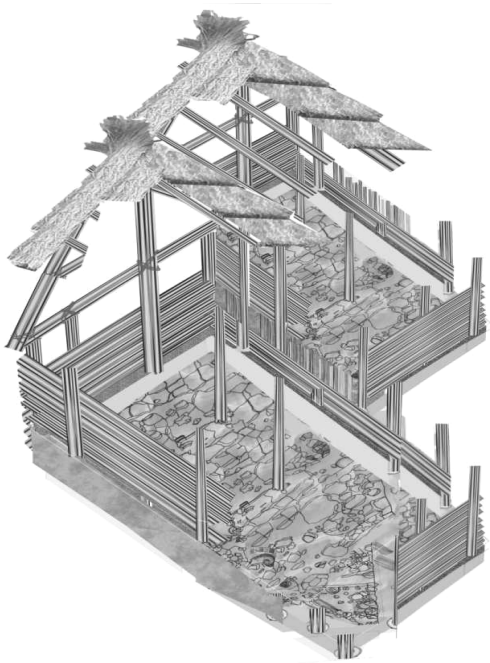

Fig. Vd.32. Păuleni, planul şi reconstituirea locuințelor 5 şi 5A

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru locuințele ulterioare se foloseşte aceeaşi tehnică de construcție, dar ele nu mai au podeaua suspendată. Cele cercetate erau însă pe platou şi nu în pantă, iar aşezarea, după aspectul general al materialului, intrase în proces de retardare.

3). Locuințe cu fundația din pietre

Cel mai elocvent exemplu îl reprezintă cazul aşezării Cucuteni A3 de la Ruginoasa. Peste şanțul de apărare al aşezării, realizat într-o anumită etapă a locuirii, s-au construit apoi locuințe de suprafață şi bordeie. Cercetările arheologice ale autorilor acestor rânduri din campaniile 2001-2004 au adus date deosebit de interesante în legătură cu acest tip de locuințe. Astfel, a fost identificată o locuință de suprafață, L3-4, care avea două etape de construcție şi mai multe nivele de locuire, Fig.Vd.33-34.

Marginile locuinței sunt marcate în teren de lespezi mari de piatră, dispuse orizontal, între care au fost înfipți probabil stâlpi din lemn, peste care s-au construit ulterior pereții din acelaşi material. Locuința în discuție, de formă rectangulară, era orientată est-vest, iar intrarea ei era probabil prin colțul de sud-vest. In partea de est a acestei locuințe, au fost descoperite vetrele, care corespundeau fiecărei etape şi aveau mai multe nivele de refacere. Inițial într-o primă etapă, locuința era de 9 x 5 m, iar în cea de a doua etapă dimensiunile ei au fost reduse la circa 6 x 5 m şi avea două încăperi. Intre cele două încăperi era un perete despărțitor, foarte probabil din nuiele (a fost găsit doar un stâlp ce mărginea intrarea).

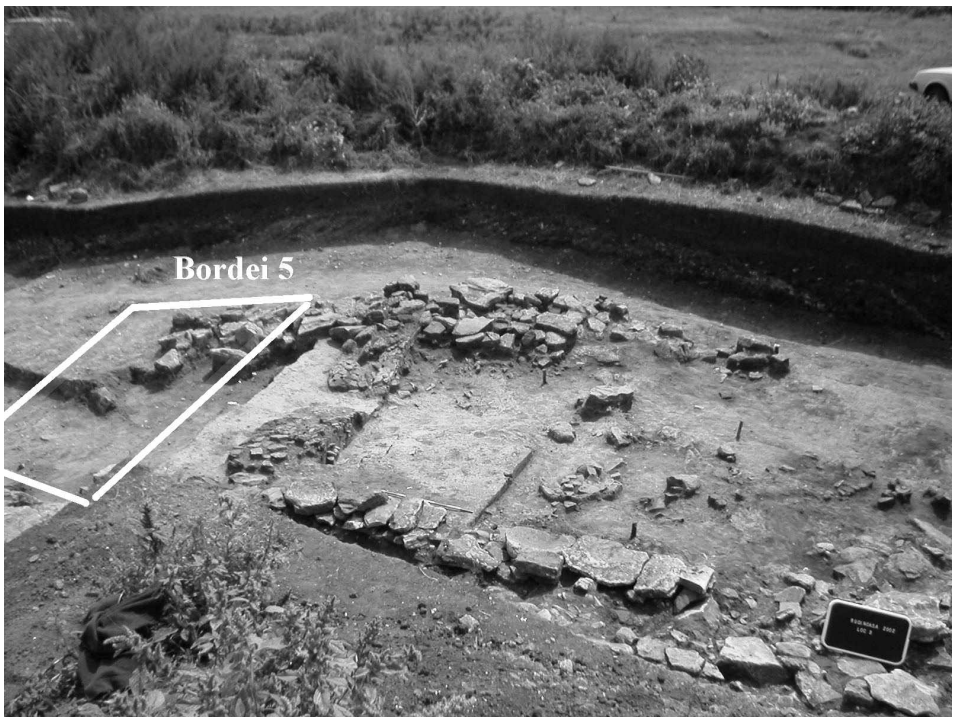

Fig. Vd.33. Ruginoasa, locuința 3-4 şi bordeiul 5. Vedere spre S

Cercetările de până acum nu indică existența unei podele de lut bătut a locuinței. Dintre amenajări interioare surprinse până acum sunt pavajele de pietre şi vetrele.

https://biblioteca-digitala.ro

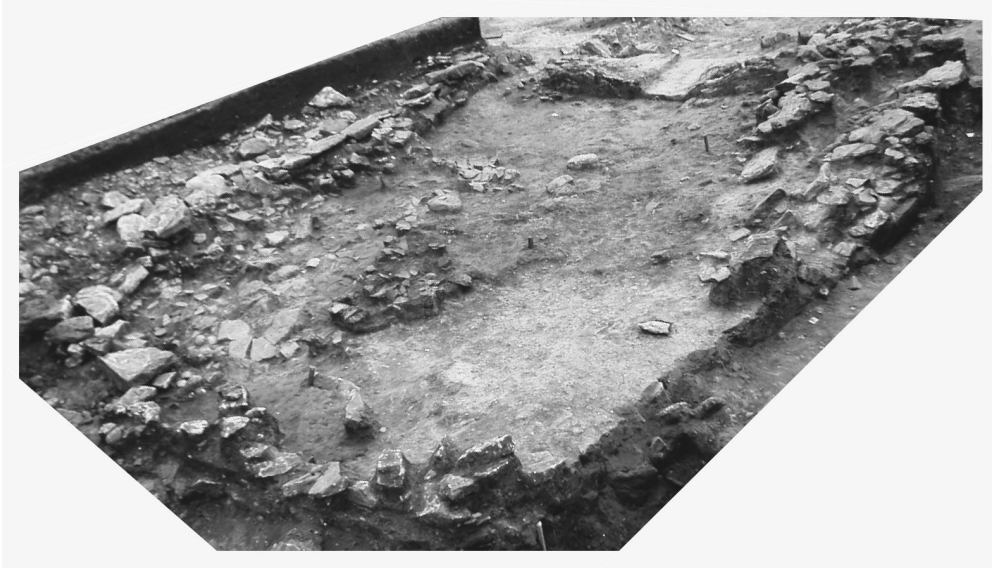

Fig. Vd.34. Ruginoasa, locuința 3-4 şi bordeiul 5. Vedere spre E

Lângă vetre au fost descoperite plăci perforate parțial, pietre sau vase sparte ***in situ*** şi râşnițe, care ilustrează desfăşurarea activităților casnice în această zonă (Lazarovici C.-M. et alii 2002; Lazarovici C.-M, Lazarovici Gh. 2004, 23-30).

Ce este foarte interesant în acest caz la Ruginoasa, este pe de o parte lipsa totală a resturilor de chirpici provenind de la pereți, iar pe de altă parte prezența bazei din pietre şi stâlpii de susținere din exterior, adăugați ulterior. Pe baza lor presupunem că aceştia erau construiți doar din lemn. De altfel, la unul din bordeie, au fost folosite ambele metode, bază de pietre şi stâlpi înfipți. Construcții asemănătoare ca tehnică sunt semnalate şi în nivelele VI-VII din aşezarea Hamagia III de pe ostrovul de la Durankulak (Todorova 1988a, 65; Boyadžiev 2004).

III. Locuințele pe structuri orizontale

1) Locuințele cu podea simplă de lut

Alături de locuințele de suprafață cu platformă/podea din lemn şi lut, care caracterizează cele mai multe aşezări atribuite acestei culturi, au fost descoperite şi locuințe de suprafață fără astfel de platformă.

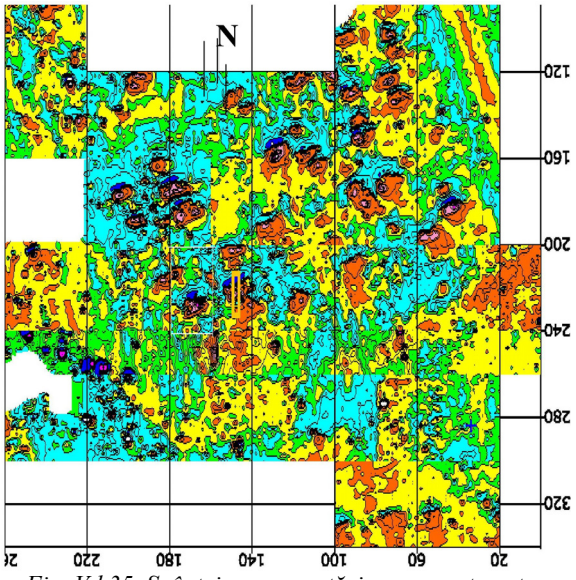

Fig. Vd.35. Scânteia, prospectări cu magnetometru

Care era exact ponderea acestor locuințe în cadrul unui sat cucutenian este mai greu de estimat, dar de exemplu în aşezarea de la Truşeşti, săpată integral, din cele 93 de case atribuite fazei Cucuteni A3, doar 11 erau de acest tip (Petrescu-Dîmbovița, et alii 1999, 187). Asemenea construcții, cu o podea simplă de lut, au fost descoperite în mai multe situri Cucuteni A precum cele de la Dumeşti (L6 şi locuința atelier pentru modelarea ceramicii Alaiba 1998, 52, 55), Truşeşti (Petrescu Dîmbovița et alii 1999, 9), Scânteia (L1 de la Scânteia, sanctuar, avea o podea subțire din lut), Stânca – Ştefăneşti (Nițu,

https://biblioteca-digitala.ro

Şadurschi 1994). Prospectările de la Scânteia (Fig.Vd.35, o etapă a cercetării şi Fig.Vd.14b) au arătat existența unor complexe mai mici sau mai mari, multe confirmate de săpături şi existența unui sistem de apărare. Locuințele de suprafață fără platformă însă nu pot fi depistate prea uşor prin intermediul prospecțiunilor.

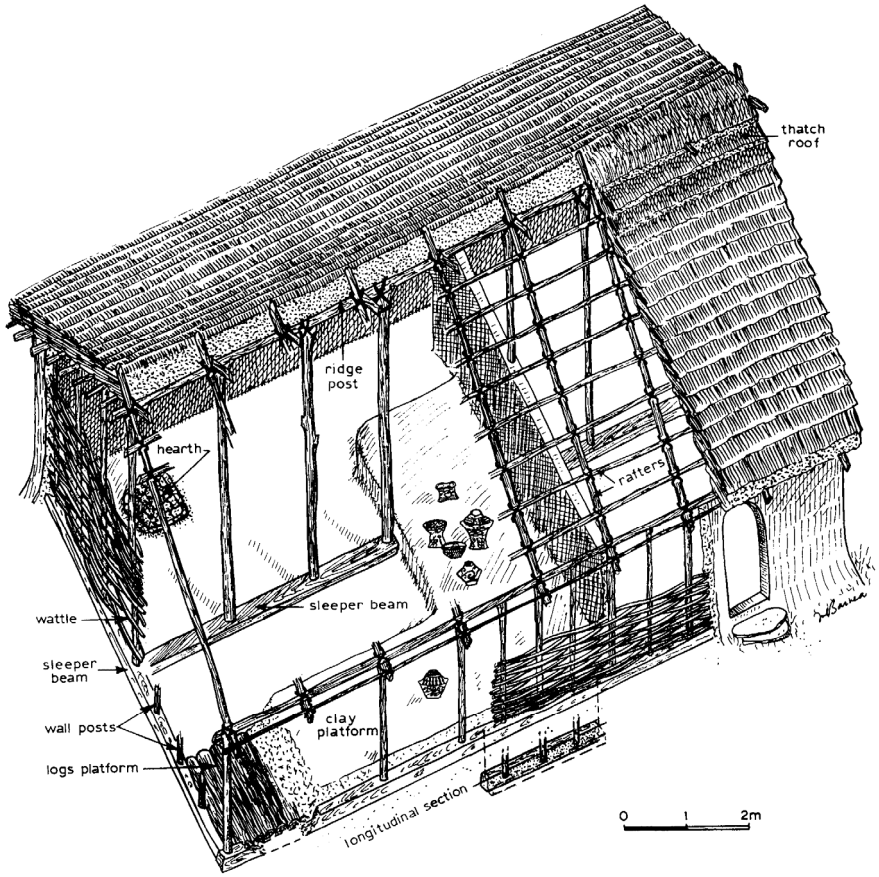

Fig. Vd.36. Drăguşeni, reconstrucție, locuință cu platformă parțială, după Marinescu-Bîlcu şi Bolomey

La Drăguşeni - *Ostrov*, din cele 19 locuințe cercetate, 11 erau fără platformă (L2-3, 5, 10, 13-19). Ele au fost probabil construite pe bârne masive din lemn, direct pe pământ, sau pe un strat din lut amestecat cu paie tocate, nisip şi pietriş (Marinescu–Bîlcu, Bolomey 2000, 25). La Truşeşti, alături de cele 11 locuințe fără platformă din nivelul Cucuteni A, în cel Cucuteni B, au mai fost descoperite încă două similare (Petrescu-Dîmbovița et alii 1999, 187)

Pentru alte locuințe de acelaşi tip, fără platformă, este comună descoperirea resturilor de la pereți sub forma unor fragmente de chirpici, cu dimensiuni variabile, de 2-4 cm sau mai groase, de 7-10 cm, uneori păstrând amprentele crengilor peste care au fost aplicate. În aceste cazuri este de presupus că stâlpii pereților erau fie înfipți pe o **ramă** din lemn, ce delimita conturul casei, fie direct în pământ, la o anume adâncime. Se presupune că o atenție deosebită era acordată zonei de îmbinare a căpriorilor, pentru construirea acoperişului. Pereții puteau avea o structură de lemn sau din nuiele împletite şi erau probabil acoperiți şi cu lut, cel puțin pe anumite porțiuni.

Locuințe de suprafață fără platformă, cu podea de lut sunt atestate şi în fazele Cucuteni A-B şi B. La Traian - *Dealul Fântânilor*, printre locuințele de acest tip se remarcă L I/1, în care era un vas de

https://biblioteca-digitala.ro

mari dimensiuni, cu o înălțime de circa 1 m, lângă care au fost descoperite 50 de greutăți pentru războiul de țesut (Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1959, 157). Pentru faza Cucuteni B amintim descoperirile de la Poduri - *Dealul Ghindaru* (Monah D. et alii 1982, 9), Văleni *Cetățuia* (Cucoş 1981, 40). La Ghelăieşti - *Nedeia*, mai multe locuințe (L1-3, L13-16) au fost amenajate direct pe sol, unele prezentând o podea subțire de lut, care uneori atingea 0,02-0,03 m (Cucoş 1999, 40-41); Locuința 5, interpretată drept sanctuar era de acelaşi tip şi doar amenajările din interior erau amplasate pe un postament de bârne (Dumitroaia 1986, 318). Locuințe de acelaşi tip au mai fost descoperite în nivelul Cucuteni B la Mărgineni *Cetățuia,* Târgu Ocna *Podei* (10 locuințe), Viişoara -Târgu Trotuş, Văleni-Piatra Neamț (Cucoş 1999, 37, 40-41, 46). O asemenea construcție a fost cercetată şi la Buznea *Silişte* şi este interpretată drept sanctuar (Boghian 1998,106).

Două din cele patru locuințe descoperite la Stânca Ştefăneşti aveau vetre simple circulare, dispuse diferit (în L1 de 12 x 4 m, vatra era amplasată în colțul de NV; în L4 de 6 x 7,5 m vatra era amplasată în colțul de SV), iar în L3 (partea de sud distrusă; cu podea de lut) s-a găsit o vatră cruciformă, de circa 1,20 x 1,35 m, mai înaltă cu 7-8 cm decât podeaua (Nițu, Şadurschi 1994, 182, fig. 2-3).

Atrage atenția o astfel de locuință de la Hlăpeşti (L1), care a fost contruită probabil în întregime din lemn, din bârne dispuse orizontal. Pe margine s-au descoperit bucăți de chirpic cu impresiuni de bârne late, fețuite, de la tălpile pe care era construită casa (Cucoş 1999, 43-44). Alte fragmente de chirpic, cu amprente de bârne late de 30 cm, bine fasonate, cu capetele tăiate în unghi la 45º şi îmbinate la un unghi de 90º, aparțin probabil canatului unei uşi (Cucoş 1999, 43-44). Şt. Cucoş, considera că această casă, prin maniera de construcție aminteşte pe cele actuale din zona de munte şi din Subcarpați. Vetrele erau amenajate direct pe sol, sau aveau uneori o bază de piatră (Cucoş 1999, 43).

Pentru unele locuințe cu două nivele, la primul nivel podeaua era alcătuită dintr-o lipitură simplă de lut, nu prea groasă.

2). Locuințele cu platfomă/podea masivă

La unele locuințe platforma era parțială, ocupând doar o anumită parte a spațiului interior, în timp ce la altele această platformă acoperă întreaga lor suprafață. Informații despre acest tip de locuințe, cu platforme parțiale provin din diferite situri, ca de pildă Drăguşeni *Ostrov*, Fig.Vd.36 (şapte locuințe au platformă parțială şi una singură are platformă totală, Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, 25), Roma *Balta lui Ciobanu* (trei locuințe, Popovici et alii 1992, 12) sau Hăbăşeşti (Dumitrescu Vl. et alii 1954, 96-98), unde construcțiile de acest tip reprezintă circa 3% (Popovici 2000). O locuință foarte interesantă, a fost descoperită la Traian *Dealul Fântânilor* (Cucuteni A-B): o podea de lut bătut ocupa circa 2/3 din suprafață, iar platforma restul. Pe această parte a platformei s-a construit o vatră cu gardină, în preajma căreia au fost descoperite şi trei râşnițe (Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1959, 168). O locuință de mari dimensiuni (48 m², cu trei sau patru încăperi) de la Feteşti *La Schit* (jud. Suceava), avea o parte din platforma de lut aplicată peste o structură de lemn, în timp ce în alte părți platforma de lut era direct pe pământ (Boghian et alii 2004b, 225, fig. 5).

S-au întâlnit şi cazuri ca la Păuleni şi Truşeşti, unde platforma/podeaua era alcătuită doar dintr-un strat de lut gros, amestecat cu păioase, fără a avea şi o substrucție lemnoasă (Gh. Lazarovici Gh. et alii 2002; Petrescu-Dîmbovița et alii 1999, 196). Uneori, într-o primă etapă, s-au folosit locuințe cu o

https://biblioteca-digitala.ro

podea alcătuită din mai multe lutuieli, iar ulterior, peste lutuieli s-a construit o duşumea din scânduri, peste care s-a aplicat un strat subțire de lut, care se ridica peste peretele despărțitor al celor două încăperi (Poduri, locuința 74: Monah D. et alii 2001, 193; 2002, 244).

Fig. Vd.37. Scânteia, locuințe cu platformă (L10 şi L9, partea de SE)

Cele mai numeroase sunt cazurile în care locuințele aveau o platformă/podea alcătuită dintr-o bază de lemne despicate, uneori completată şi cu „scânduri", dispuse perpendicular pe axul lung, acoperită cu un strat consistent de lut, amestecat cu pleavă, cu o grosime apreciabilă. Reamintim că acest gen de construcție nu este singular în aria cucuteniană. Numeroase alte culturi neolitice prezintă acest gen de locuință cu podea de lut ars, ce suprapune o substrucție lemnoasă. Printre acestea amintim, cultura Vinča, Boian, cu fazele Vidra şi Spanțov, perioada de tranziție la Gumelnița, Tisa, Precucuteni, Petreşti.

Sistemul de construcție al caselor cu platformă pare a fi diferit. În unele cazuri, au existat **tălpici** (sau o ramă) în care se înfingeau parii de la pereți, aşa cum presupunea H. Schmidt pentru unele locuințe

Fig. Vd.38. Scânteia, fragmente de platformă cu impresiuni de trestie şi găuri

de la Cucuteni (Schmidt H. 1932, 6-7) sau cum o arată descoperirile de la Traian *Dealul Fântânilor* (Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1959, 168-169) şi cele de la Feteşti *La Schit* (Boghian et alii 2004b, 225), dar probabil că rezistența în timp a unor construcții de acest fel era destul de redusă. În câteva cazuri, **stâlpii de susținere** ai pereților perforau platforma, ceea ce arată că au fost înfipți în pământ înainte de construirea ei, sau că au fost prinşi în stratul de lut gros al acesteia. Situații de acest gen au

https://biblioteca-digitala.ro

fost semnalate la Valea Lupului (Dinu 1955, 67), Hăbăşeşti (L37: Dumitrescu Vl. et alii 1954, 148-151), Druța I (L2, Sorochin 1996, 215). La Preuteşti *Haltă* se menționează că la marginea platformei L3 erau pari înfipți pentru construirea pereților, iar pe unele porțiuni, amprentele de nuiele arătau că acestea fuseseră dispuse oblic sau o împletitură în rețea (Ursulescu, Ignătescu 2003, 33-35).

În cazul experimentului arheologic de la Vădastra, D. Gheorghiu a reconstituit o casă cu stâlpi înfipți în tălpi, fără ca aceasta să fie perforată complet (Ursulescu, Tencariu 2007,132, nota 1), dar care era stabilă, fapt ce ar putea constitui o ipoteză şi cu privire la construcțiile fără urme de gropi de pari, dar cu o platformă masivă din lemn şi lut.

Deoarece pentru cele mai multe locuințe cu platformă/podea nu au fost identificate urmele de la gropile de pari, sau de la tălpicii, în care parii din structura pereților puteau fi înfipți, considerăm că în aceste situații structura de rezistență era construită peste o **ramă de butuci**, aflată la circa 20-30 cm deasupra solului. După ce se făceau toate operațiile care asigurau rigiditatea construcției, avea loc şi realizarea podelei, din bucăți de copaci tăiați în două (dar se puteau folosi şi bucăți de lemn plate, crengi şi chiar pietre pentru completarea acestei structuri) peste care se aşeza un amestec de lut şi pleavă tocată. În Basarabia sunt menționate şi locuințe la care stratul din partea de sus a platformei conține şi mici cioburi pisate (Sorochin 1994, 77). Locuința rezultată avea podeaua situată la o distanță de 20-30 cm (sau chiar ceva mai sus) de pământ, fiind deci **suspendată**. Periodic podeaua se repara, prin adăugarea unui nou strat de lut amestecat cu nisip. Platformele arse, pe care noi le descoperim în săpăturile arheologice, de formă rectangulară, cu marginile drepte sau rotunjite, reprezintă tocmai podeaua acestor case.

Nu exista o regulă generală pentru construirea pereților. În acest sens amintim descoperirile de la Scânteia din L10 (10,75 x 7,25 m). Fragmentele arse, păstrate de la pereții locuinței cântăreau 399 kg, iar bucățile de platformă 1924 kg. În acest caz considerăm că pereții erau construiți din lemn şi doar anumite porțiuni, acoperite cu nuiele subțiri au fost acoperite cu lut amestecat cu nisip.

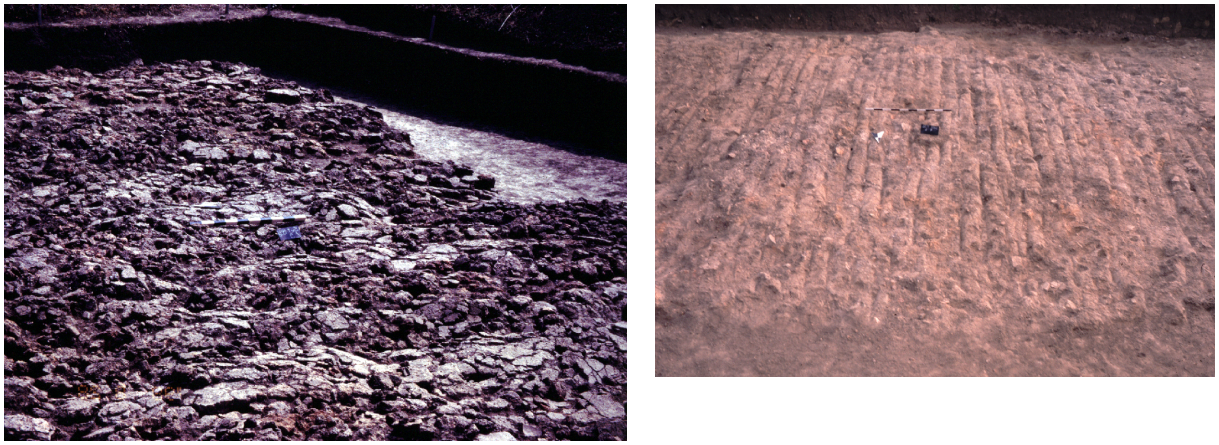

Fig. Vd.39. Scânteia, platformă/podea şi urmele bârnelor de la podeaua suspendată (L9 şi L7)

Există două puncte de vedere cu privire la arderea acestor platforme/podele: ardere intenționată (Dumitrescu H. et alii 1952, 128-137; Dumitrescu Vl. 1967; 1968; Florescu A. C., Florescu M. 1961, 79-83; Dragomir 1962, 65-69), sau accidentală (Petrescu-Dîmbovița 1999, 16; Petrescu-Dîmbovița et alii 1999, 195). Nu împărtăşim punctul de vedere al celor care consideră că focul ar fi constituit o tehnică de construcție. Probabil că din motive obiective, determinate de boală, moarte, abandon, în afară de incendiile curente, accidentale sau cele rezultate în urma conflagrațiilor, chiar locuitorii unor sate dădeau foc construcțiilor care nu mai erau în uz, sau care reprezentau focare de infecții pentru

https://biblioteca-digitala.ro

comunitatea respectivă. Dovezi concludente în acest sens provin din cercetările extrem de interesante efectuate în unele aşezări ale culturii Vinča, ca cea de la Opovo, unde s-a studiat cu migală dispunerea dărâmăturilor arse, gradul lor de ardere şi s-au stabilit chiar locurile în care s-a pus focul (Stepanović 1997; Stepanović, Tringham, *passim,* 200). Nu este exclus să fi fost şi nişte ritualuri speciale, care însoțeau astfel de acțiuni.

In unele situri s-au descoperit suprapuneri de podele/platforme. Arheologii basarabeni, dar mai ales cei din Ucraina, consideră că toate locuințele, cu una sau două platforme suprapuse, aparțin unor etaje. Nu credem că toate trebuie considerate în acest fel. La Parța de exemplu, unde au fost dezvelite 17 locuințe cu podeaua suspendată, numai într-un singur caz s-au găsit două podele suspendate, suprapuse. Este vorba de P40 (Lazarovici Gh. et alii 2001, s.v. P40-43), dar şi acolo podeaua inferioară era ridicată doar cu 30 – 50 cm, iar cea superioară aparținea unui etaj. În rest era podeaua suspendată a parterului, podeaua etajului, în funcție de caz, situații şi observații. Deci este posibil ca şi în Ucraina şi Basarabia să fie unele situații similare.

3). Locuințele cu platformă de piatră

O categorie aparte în cazul locuințelor de acest tip o reprezintă **cele cu platformă/podea de piatră**, care au fost întâlnite în câteva aşezări, precum cele de la Cucuteni - *Dâmbul Morii* (Cucuteni A-B), sau -*Cetățuia* (începând din Cucuteni B1), (Petrescu–Dîmbovița et alii 1999, 195), cu analogii în unele aşezări târzii Starčevo-Criş din Banat sau de la Dunărea inferioară (Lazarovici Gh. 1979, 26; Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2003). Pentru aşezarea Cucuteni - *Cetățuia*, pentru faza Cucuteni B sunt caracteristice casele cu platformă de piatră. Aceasta poate fi atât integrală, dar poate acoperi şi doar o parte a locuinței. Intereant este faptul că în unele case, pe lângă porțiuni cu platformă de piatră acoperite uneori integral sau parțial cu lut, se constată şi zone în care platforma de lut este aplicată direct pe pământ sau că există şi porțiuni cu structură de lemne (lemne groase, nuiele sau lemne fasonate: Petrescu-Dîmbovița 2004, 102-115, fig. 31-32).

4). Locuințele cu contur de pietre

Acest gen de construcție s-a întâlnit doar într-un singur caz, la Mihoveni. Locuința 5 de aici avea un plan aproximativ circular, iar conturul ei era marcat în teren prin pietre ce au fost înfipte în sol, sistemul de construcție de aici prezentând analogii cu situații similare din bazinul egeean sau din Orientul Apropiat (Ursulescu 1987, 69).

Compartimentarea interioară a locuințelor

Cele mai multe locuințe au avut o singură încăpere, dar sunt şi unele care aveau două sau maxim trei încăperi. Credem că locuințele cu două încăperi erau destul de des folosite, dar peretele despărțitor este mai greu de observat, deoarece era lucrat din materiale uşoare şi fără structură de rezistență (cel puțin unul-doi stâlpi pentru intrare, deschidere). Pentru astfel de compartimentări pledează resturile unor pereți intermediari, de la Hăbăşeşti (Dumitrescu Vl. 1967a, 17), Scânteia (L8, Lazarovici C.-M. manuscris), sau la Truşeşti (Petrescu-Dîmbovița et alii 1999, 189). La Vărvăreuca au fost descoperite locuințe cu două încăperi şi o groapă cu cuptor exterior (Fig.Ve.43).

https://biblioteca-digitala.ro

Unele locuințe cucuteniene au avut cu siguranță două nivele, iar după unele machete şi reconstituiri poate şi balcoane. La Hăbăşeşti, Vl. Dumitrescu a sesizat în unele complexe prezența unor podele duble între care s-au aflat mai multe vase, unele chiar întregi (Dumitrescu Vl. et alii 1954, 170-171, pl. LIII), de unde deducem că este vorba de locuințe cu o podea suspendată şi un etaj, Fig. V. 38, 40.

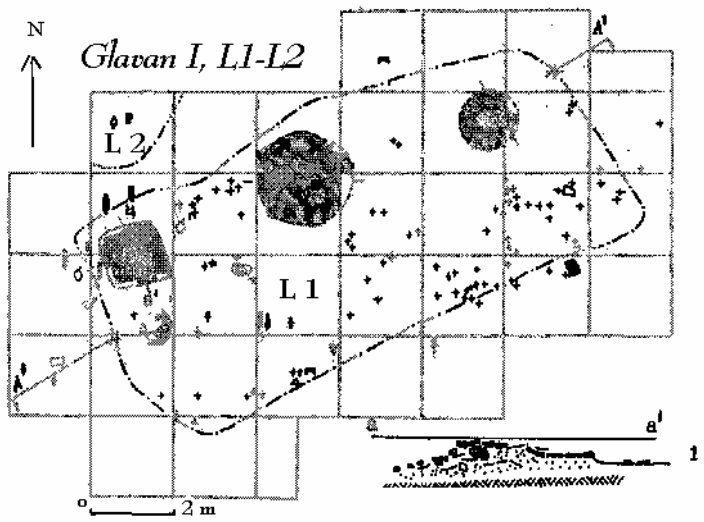

Fig. Vd.40. Glăvan I, parterul L1, după Bicbaev

La Truşeşti se presupune că L4, L9 şi L17 ar fi putut avea şi etaj (Petrescu-Dîmbovița et alii 1999, 188).

Locuința 1 de la Glăvan I, Fig. Vd.40, cu o singură încăpere, este interpretată ca fiind din categoria cu etaj. La parter, pe latura nordică, a fost descoperit un cuptor rectangular, în apropiere de care spre sud era o măsuță circulară de lut ars. Pe aceeaşi latură lungă, nordică a locuinței au mai fost identificate alte două zone circulare, diferite ca mărime; cea mai mare dintre ele, aflată mai aproape de cuptorul rectangular, a fost pusă în legătură cu podeaua unui cuptor distrus, în vreme ce pentru a doua nu s-a putut preciza funcționalitatea ei. Nu au fost descoperite urme de gropi de pari (Bicbaev 1992, 101-103).

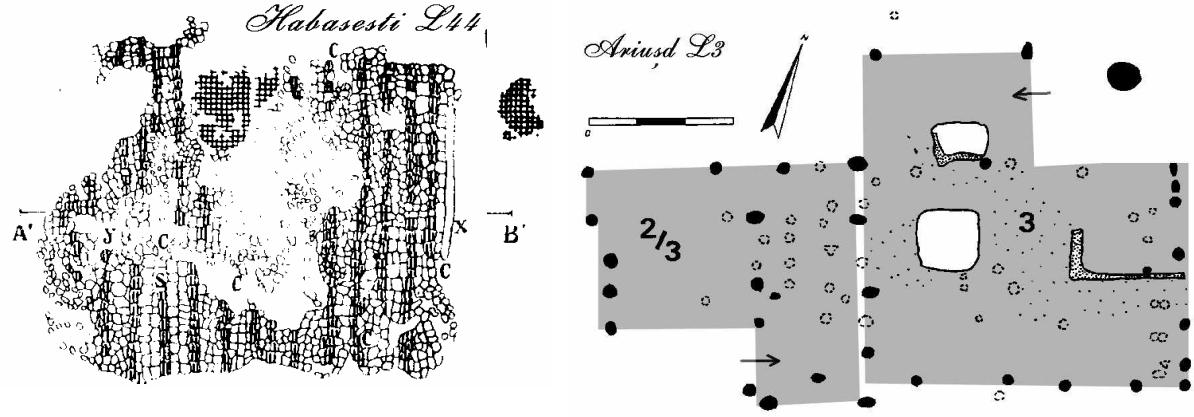

Fig. Vd.41. a) Hăbăşeşti, etajul L44, cu o încăpere; b) Ariuşd, locuințele 2/3 – 3, după F. Lászó

Locuința cu una sau două încăperi şi tindă

La Ariuşd, după studiul planului din Fig.Vd.41b, observăm că locuința şi gropile de par, în special cele duble, presupun existența unui etaj. Gropi duble, pentru etaj, au fost descoperite în mai toate situațiile de la Parța (Lazarovici Gh. et alii 2001).

https://biblioteca-digitala.ro

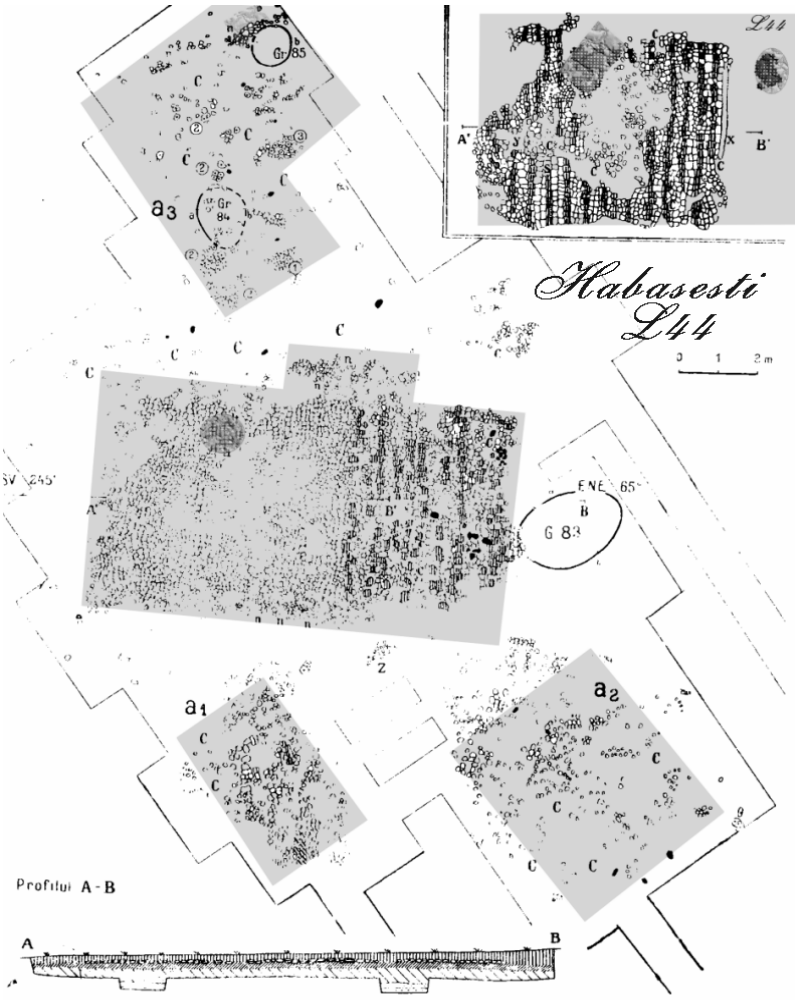

Fig. Vd.42. Locuinţe de la Hăbăşeşti, după Vl. Dumitrescu

La Hăbăşeşti, în cazul complexului 44, se poate observa că în vecinătatea locuinţei de la etaj, pe sol, se afla o vatră de foc. O altă vatră era pe podeaua de la etaj.

În astfel de cazuri, în care etajul ocupă doar două treimi din suprafaţa încăperii, în tinda de la parter se construia o vatră, care servea la prepararea hranei. Aici, în tindă, acoperişul fiind mult mai înalt şi fără tavan, nu exista pericol de incendiu.

Asemenea situaţii au fost întâlnite la Parţa în cazul complexului P40 (Lazarovici Gh. et alii 2001, s.v. P40-43). Tinda poate fi în cuprinsul pereţilor sau în exterior, protejând intrarea. Existenţa unor tinde este documentată şi de reprezentarea acestora pe unele machete de sanctuare deschise, Fig.Vd.103/7-8, 11, 13-16 sau închise, Fig.Vd.103/3-4, ca şi în cazul unor reconstituiri, Fig.Vd. 28, 54, 58. Ea servea pentru desfăşurarea unor activităţi multiple. Unele anexe de tipul tindelor, aveau o podea lutuită de circa 5 cm grosime; o astfel de anexă, ce conţinea un atelier de prelucrare a silexului a fost descoperită în aşezarea Cucuteni B de la Vorona Mare

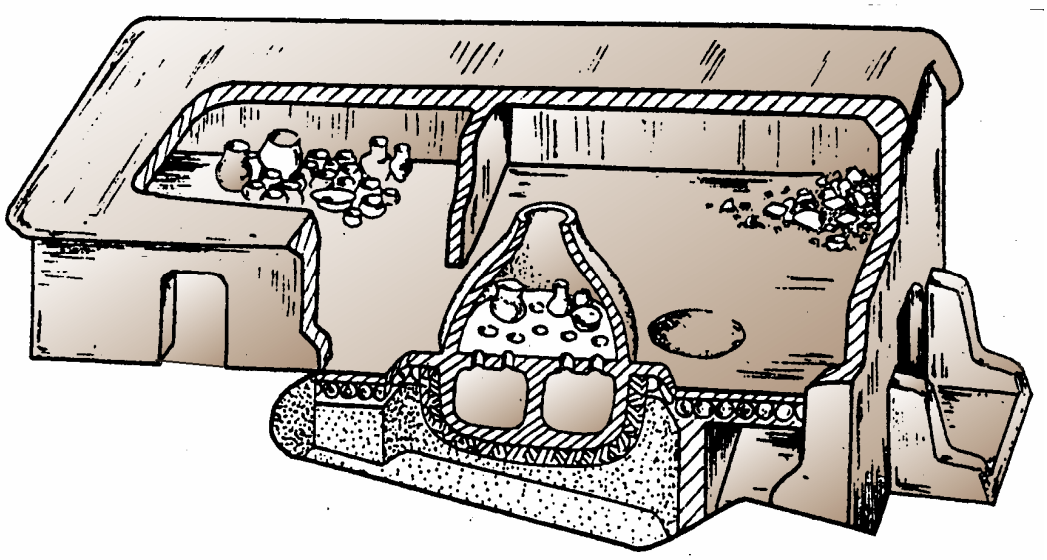

Fig. Vd.43.Vărvăreuca, locuinţă cu 2 încăperi şi cuptor exterior de ars ceramică, după Marchevici

https://biblioteca-digitala.ro

Mare (Ursulescu, Ungureanu 1996, 127), ceea ce arată că astfel de anexe puteau fi folosite pentru diferite activități, sau pentru depozitare.

Locuința cu trei încăperi

La Vărvăreuca, locuințele aveau o singură intrare, instalații de foc se aflau aproape în fiecare încăpere şi unele din ele mai aveau şi un etaj sau pod (mansardă), care era locuit. O locuință cu mai multe încăperi (circa şapte-opt şi poate o anexă), cu o suprafață de circa 134 m² este menționată în cercetările de la Cucuteni Dâmbul Morii (Dinu 2006, 34).

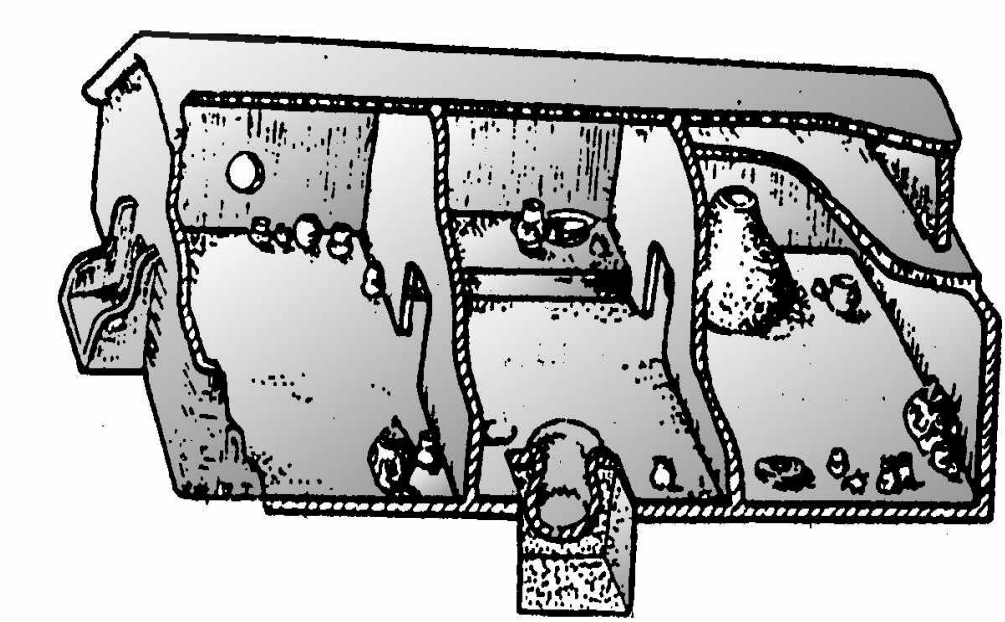

Fig. Vd.44. Vărvăreuca, L3, locuință cu trei încăperi, după Marchevici

Forma locuințelor

Locuințele rectangulare

Aşa cum rezultă din publicațiile existente, cele mai multe locuințe erau de formă rectangulară. Sporadic se întâlnesc şi locuințe cu o formă deosebită.

Locuințele rotunde

O singură locuință de această formă (L5), la care deja ne-am mai referit, a fost descoperită la Mihoveni în faza Cucuteni B (Ursulescu 1987, 69).

Locuința patrulateră

Construcțiile de acest fel sunt destul de rare. Una a fost identificată la Scânteia (L1, sanctuarul) iar o alta este amintită la Petreni (Sorochin 1994, 77; 2004a, 253).

Locuințele în forma literei „L" sau „T"

Locuințe de suprafață în forma literei „L" sau „T" sunt menționate în cadrul aşezărilor atribuite aspectului regional Drăguşeni-Jura (Sorochin 2002, 65); recent o astfel de locuință a fost descoperită şi la Poduri în nivelul Cucuteni B1 (Monah D.2006). De asemenea, la Vărvăreuca VIII a fost descoperită o locuință, care privită doar după plan, este în forma literei "L" (Sorochin 1994a, 77) şi care credem că

https://biblioteca-digitala.ro

sugerează mai sigur o locuință însoțită de o tindă sau o anexă. Nu generalizăm, dar uneori diferența între tindă şi anexă, mai ales când lipsesc stâlpii de susținere, este greu de precizat.

Locuințele cu etaj

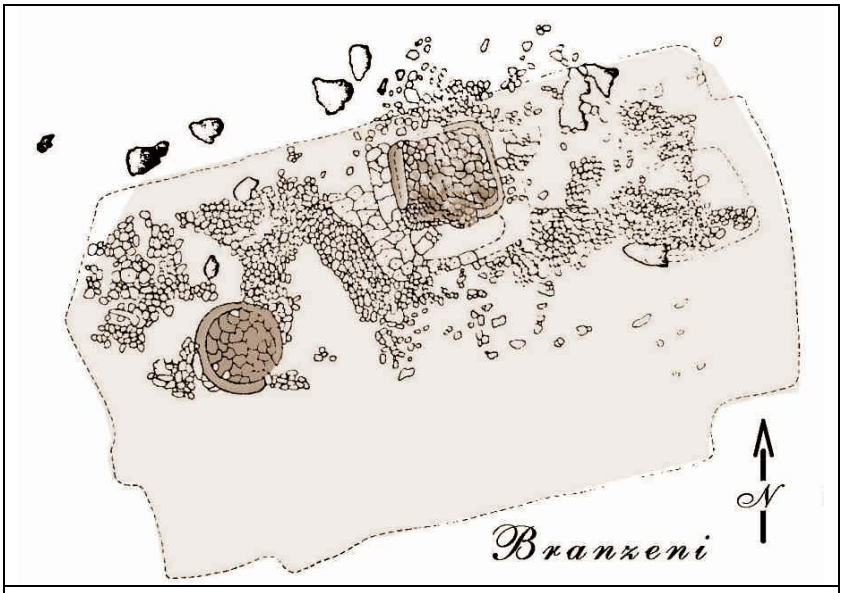

Fig. Vd.45. Brânzeni III, locuință cu etaj, după Marchevici

Determinarea şi precizarea unui etaj a ținut cel mai adesea de mentalitatea unei şcoli de arheologie. În Basarabia, dar mai ales în Ucraina, unde s-au făcut de multe ori cercetări pe suprafețe mari şi încercări de arheologie experimentală, au fost identificate un număr mai mare de construcții cu etaj. Lucrurile au fost favorizate şi de existența unor machete de sanctuare, ce sugerau asemenea construcții. Şi la noi şi în lumea balcanică sunt machete de sanctuare cu unul-două etaje, dar acestea au fost considerate ficțiuni, iar unii colegi se îndoiesc chiar şi acum că ar fi sanctuare construcțiile cu statui monumentale.

Locuințele cu două nivele (sau cu parter şi etaj) au fost găsite în câteva aşezări cucuteniene. În cele mai multe cazuri ele au fost identificate pe baza suprapunerii platformelor, sau a construcțiilor diverse existente în primul nivel (cuptoare cu boltă) şi în cel de al doilea nivel (vetre cu gardină). Astfel de locuințe au fost identificate la Truşeşti (L 4, 9, 11, 17) (Petrescu–Dîmbovița et alii 1999, 195), Vărvăreuca, Druța I (Sorochin 1997, 13), Rădulenii Vechi, Duruitoarea (Marchevici 1994, 128; 1996, 35) etc.

Fig. Vd.46. Reconstrucția unor locuințe cu etaj din arealul Tripolie, după Videiko

Locuințele cu două nivele din Basarabia, mai numeroase decât cele din arealul de până la Prut, au oferit informații interesante, dar incomplete, în legătură cu maniera lor de construcție. Primul nivel de locuire avea de obicei o podea simplă de lut. Pe aceasta s-au descoperit diferite amenajări de tipul cuptoarelor, sau războaie de țesut şi conținea un inventar arheologic bogat. Nu s-au găsit urmele stâlpilor de susținere a pereților, motiv pentru care s-a presupus că aceştia erau împletiți din nuiele flexibile (cu diametrul de 1,4-4 cm), peste care apoi se adăuga un strat de lut amestecat cu pleavă.

https://biblioteca-digitala.ro

Înălțimea pereților primului nivel era de circa 1,90-2 m, iar grosimea lor de circa 30 cm. Urme ale unor pereți despărțitori, transversali, au fost descoperite sub podeaua celui de al doilea nivel. Aceasta a fost construită din bârne de lemn (uneori chiar scânduri), peste care s-a pus un strat de lut amestecat cu pleavă şi unul de lut amestecat cu nisip, ultimul cu mai multe refaceri. Prin ardere lemnul a dispărut, iar straturile de lut s-au prăbuşit cu toate amenajările aflate pe ele (de obicei vetre de diferite forme) şi inventarul corespunzător, peste primul nivel al locuinței. Uneori cuiburi de viespi au fost descoperite între primul nivel de locuire şi planşeul de la nivelul superior (Marchevici 1981, 76-86; Petrescu-Dîmbovița et alii 1999, 194).

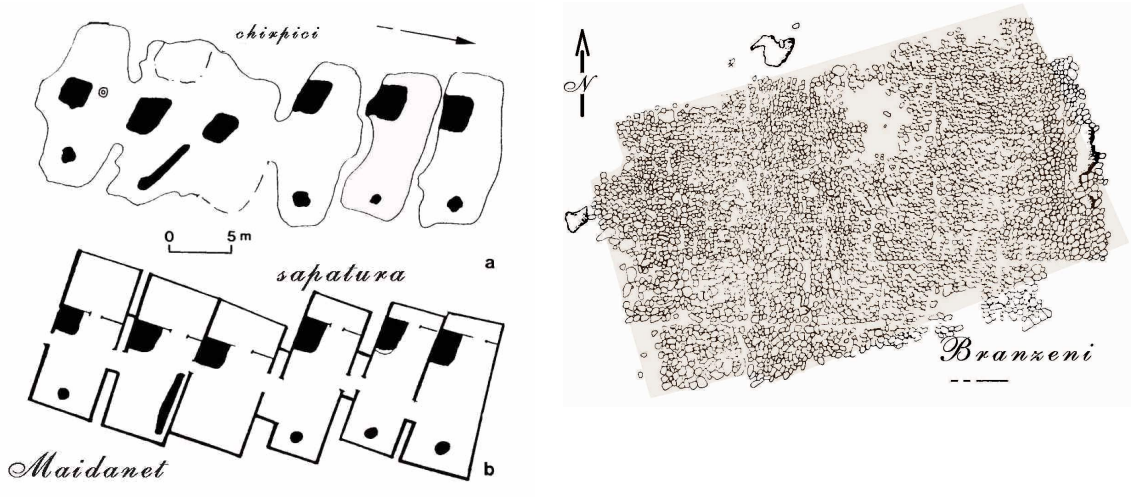

Fig. Vd.47. Locuințe cu etaj: a) Maidanets şi Taljanky, după Videiko; b) Brânzeni, L24, după Marchevici

În câteva cazuri au fost chiar identificate goluri rectangulare în planşeul cu urme de structură lemnoasă, care au fost interpretate drept locurile prin care avea loc accesul de la un nivel de locuire la celălalt (Brânzeni III, L24, Fig.Vd.45). În alte cazuri s-a presupus că accesul s-a făcut prin exterior (Marchevici 1981, 76-86, fig. 18-19, 44-46). Rămâne deschisă problema structurii de rezistență a unei astfel de construcții, dacă avem în vedere că printr-un experiment propriu am constatat că o astfel de platformă de lut cu impresiuni de bârne cântăreşte peste o tonă. Arheologia experimentală de la Talianki a confirmat posibilitățile de construcție, nu şi durata unei asemenea construcții. La fel situația de la Parța P 151 (Lazarovici Gh. et alii 2001, 167 – 170, fig. 123).

O locuință mai deosebită este cea cu numărul 12 de la Costeşti IV. Această locuință, cu două nivele, avea la parter o groapă cu o vatră *in situ*, ce a fost acoperită cu un planşeu de butuci şi un strat de argilă de 10-12 cm. Nu este clar dacă acest gen de planşeu acoperea toată suprafața primului nivel de locuire, dar cert caracteriza podeaua celui de al doilea nivel, unde au fost identificate mai multe vetre cu gardină (Marchevici 1981, 80).

Amintim de asemenea şi L2, de formă rectangulară, de la Solonceni II, de circa 144 m², ce conținea după T. G. Movsha patru camere, despărțite de trei pereți transversali. Locuința, de tipul cu platformă, atrage atenția şi prin numărul mare de instalații de încălzit, şapte cuptoare şi o vatră, amplasate pe laturile de est şi de vest a încăperilor (Movsha 1960, 231-246 apud Sorochin 2004, 171). Aceeaşi locuință avea lavițe rectangulare, cu colțurile rotunjite, folosite probabil pentru adăpostirea diferitor vase, ca şi un altar pătrat, cu colțurile rotunjite, pe latura de est a celei de a treia încăperi (Sorochin 2004, 171).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vd.48. Hăbăşeşti, L1, după Vl. Dumitrescu

În ultimii ani două locuițe cu etaj au fost cercetate la Poduri „Dealul Ghindaru". L75, de mari dimensiuni, avea un schelet din lemn, acoperit cu lipitură de lut, iar planşeul dintre nivele era tot din lut acoperit cu un strat de lut de circa 15 cm (Monah D. 2006,13). La parter au fost descoperite resturile arse ale unui idol din lut şi mai multe recipiente din ceramică (unul din ele ca şi pe fundul unui recipient de lemn s-au descoperit fructe de coriandru; în cel de lemn erau şi semințe de soc); la etaj erau mai multe vetre de mari dimensiuni, lângă care s-au descoperit un creuzet şi un lingou de aramă (Monah D. 2006,13). A doua locuință, de forma literei „L" avea şase vetre (la parter şi etaj; una din ele cruciformă), ca şi alte amenajări (banchetă, casetă de lut, amenajare pentru râşniță, război de țesut: Monah D. 2006,13; Monah D. et alii 2007).

Locuințele cu două nivele cucuteniene prezintă analogii cu cele din Banat de la Parța (acolo aveau un nivel şi două podele suspendate: Lazarovici Gh. et alii 2001) sau din Bulgaria, de la la Ovčarovo, Radingrad sau de la Topolniča (Todorova 1978, 51; 1982, 34; Koukouli-Chrysanthaki et alii 1996).

Dimensiunile şi suprafața locuințelor

Unii cercetători consideră că dimensiunile locuințelor reflectă şi o diferențiere socială a membrilor unei societăți (Jongsma, Haskel Greenfield 2002, 6).

Cu privire la suprafața acestora, se pot distinge mai multe categorii, în funcție de dimensiuni: mici, până la 25 m²; mijlocii, între 25-50 m²; mari, între 50-100 m² şi foarte mari, ce depăşesc 100 m² (Monah D., Cucoş 1985, 49; Petrescu–Dîmbovița et alii 1999, 186; Sorochin 2002, 62; Dinu 2006, 34) sau chiar 200 m² (Nestor et alii 1952, 88). La Hăbăşeşti, locuința 1, Fig.Vd.48, cea mai mare, se afla situată în zona centrală şi avea circa 18 x 12 m (măsurători după scară, deşi răspândirile sunt pe o suprafață ceva mai mare). Plasarea şi dimensiunile ei, conduc spre ideea unei case a tribului sau a unui sanctuar, dar alte evidențe în acest sens lipsesc.

https://biblioteca-digitala.ro

Caracterul locuințelor

Locuințe cu caracter social

Locuințele de mari dimensiuni au pus şi problema funcționalității lor. Pentru Hăbăşeşti de pildă, se consideră că locuințele mari (L1 şi L15), prin poziția lor centrală în cadrul aşezării, au avut un anumit rol în desfăşurarea vieții sociale (Dumitrescu Vl. 1967a, 18), Fig.Vd.46.

Atelierele

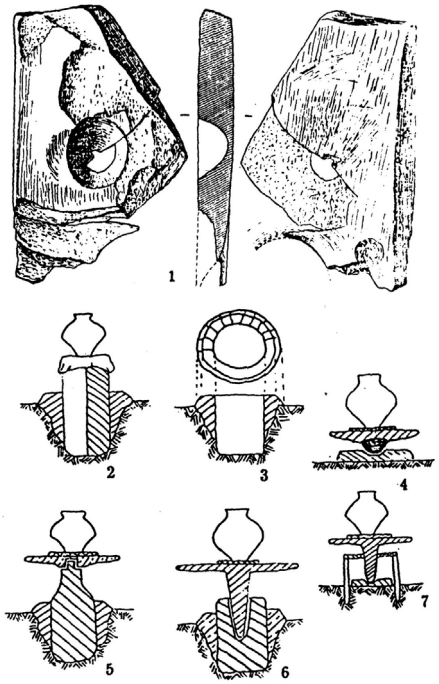

Fig.Vd.49. Dispozitiv pentru prelucrarea ceramicii, după Marchevici

Atelierele pentru ceramică

În unele stațiuni au fost semnalate locuințe cu cuptoare în care se puteau arde vasele. Asemenea locuințe au fost descoperite la Truşeşti (Petrescu-Dîmbovița et alii 1999, fig. 5, 425- 426, 671).

La Ghelăieşti - *Nedeia*, în L9 au fost descoperite două muluri circulare de lut ars, cu partea inferioară conică, interpretate drept mese pentru prelucrarea ceramicii (Cucoş 1999, 42-43, fig. 27/1), ceea ce atestă prezența aici a unui atelier cu acestă funcționalitate. Descoperiri asemănătoare sunt menționate şi la Hlăpeşti, în L1 (Cucoş 1999, 43), sau în Basarabia la Vărvăreuca VIII şi Vărvăreuca XV. Lui V. Marchevici i se datorează o reconstituire grafică a unor astfel de dispozitive pentru confecționarea ceramicii, Fig.Vd.49 (Marchevici 1981, 128, fig. 95; Ellis 1984).

La Dumeşti, *Intre pâraie* s-au descoperit trei complexe ce pot fi legate de modelarea şi respectiv arderea ceramicii (Maxim-Alaiba 1983-1984, 99; Alaiba 2005).

Primul complex era alcătuit dintr-o locuință atelier (L3:12,5 x 10 m), o anexă/colibă şi două gropi (Gr. 8 pentru arderea ceramicii; cealaltă interpretată groapă de fundare: Alaiba 2005, 59).

In perimetrul locuinței au fost descoperite fragmente de chirpici de la pereți şi îmbinările acestora, ca şi unele fragmente decorate cu barbotină, ce par să indice decorarea anumitor zone a pereților (Maxim-Alaiba 1983-1984, 99). Locuința atelier avea două încăperi inegale, despărțite printr-un perete; în încăperea mai mică erau depozitate vasele deja arse, iar în încăperea mai mare, pe podeaua de lut, mai ales lângă pereți erau amenajate mai multe despărțituri/tăvi (ovale, patrulatere cu secțiuni diferite) de lut amestecat cu pleavă, cu gardină, înalte de circa 20 cm. Ele au fost folosite pentru păstrarea lutului necesar modelării vaselor.

Fig. Vd.50. Dumeşti, L3. Într-o îngrăditură, erau „trusele" de pictură (1, 2), iar într-un crater cupele, alături de alte vase, după Alaiba

https://biblioteca-digitala.ro

În interiorul acestei încăperi, într-o astfel de despărțitură au fost descoperite două vase, care pe baza conținutului lor pot fi considerate „truse" de pictură, Fig. Vd.50/1-2, alături de două vase crater, unul cu ceramică (în care erau cele şase cupe cu decor în rețea, două străchini miniaturale), celălat cu o piesă din os (Maxim-Alaiba 1983-1984, 99; Pântea 1983-1984; Mantu et alii 2001; Alaiba 2005, 59; Idem, fişă staţiune Dumeşti, expoziţia Olten, Elveţia).

Prelucrarea ceramicii s-a putut face în exteriorul locuinței, în spațiul colibei menționate. Aici au fost descoperite două pietre mari fațetate, ca şi şi câteva plăci (45 x 75, 5 cm grosime) semiperforate, cu picioare rudimentare (Alaiba 2005, 59).

Lutul pregătit sub formă de colaci putea fi păstrat atât în interiorul încăperii mai mari (unde într-o despărțitură au fost găsite mai multe turte de lut /argilă gălbui), dar şi în Gr. 7, unde au fost descoperiți 20 astfel de colaci, aruncați aici (Alaiba 2005, 59).

Arderea se putea face într-o anumită etapă în Gr. 8, cilindrică, ce se afla la circa 4 m S de locuința atelier. În jurul ei s-au găsit mai mulți noduli şi praf de calcar (circa 2-3 kg: Alaiba 2005, 59).

Fig. Vd.51. Dumeşti, Gr. 7, vase rebuturi, „Venus", strachină

După dezafectare groapa a fost umplută cu ceramică pictată, dar în interior au fost găsite şi alte piese, menționate anterior (fragment de vas grosier cu o reprezentare antropomorfă în basorelief, şi jumătate dintr-un topor de lut ars, perforat, o pintaderă acoperită de o substanţă albă: Alaiba 2005, 59), care credem noi ar putea fi legate şi de un *ritual de oferire* sau chiar *abandonare*. În acest sens reamintim faptul că E. Tsvek a atras atenția în ultimii ani asupra unor practici de cult legate de meşteşugul olăritului în arealul Tripolie, subliniind faptul că la abandonare, complexele respective erau special distruse (Tsvek 2005, 147-149).

În aşezare au mai fost descoperite alte două complexe de cuptoare, cu o amplasare diferită. Astfel, Complexul 7, Fig. Vd.80, cu patru cuptoare şi o colibă circulară, a apărut în partea de est a zonei cercetate, având în jur alte complexe cucuteniene, iar Complexul 13, cu trei cuptoare, a fost identificat în afara aşezării, tot pe latura de est, la circa 60 m distanţă de primul; ele este considerat cel mai nou comparativ cu celelalte complexe de olărit de aici (Alaiba 2005, 59).

https://biblioteca-digitala.ro

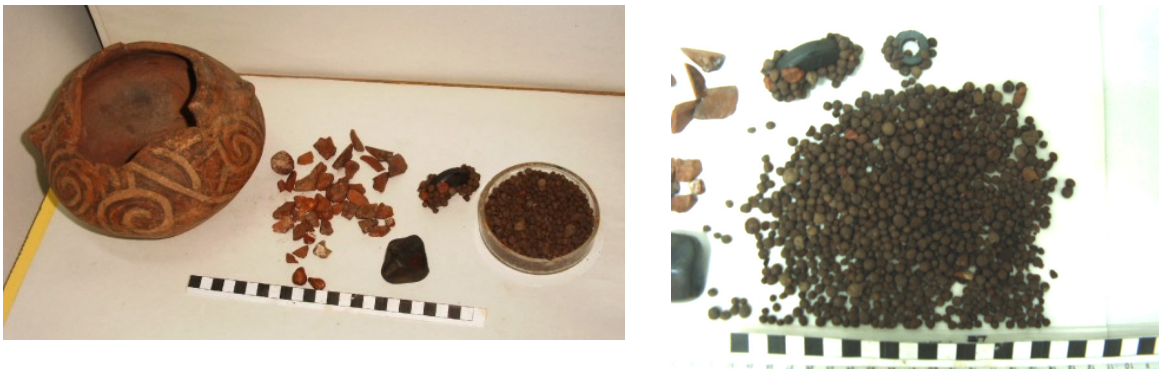

Fig. Vd.52. Dumeşti, una din „trusele" de pictură, cu materia primă şi uneltele aferente

Cuptoarele sunt de acelaşi tip şi erau amplasate la circa 30 cm distanţă unul faţă de celălat. Vatra lor era aproape circulară, cu un diametru de circa un metru, iar bolta s-a prăbuşit din vechime (Alaiba 2005, 59). La un singur cuptor din Complexul 13, vatra circulară a fost întărită cu pietre, iar diametrul depăşea un metru (Alaiba 2005, 69). Tot în Complexul 13 au fost descoperite trei suflătoare din lut, cu canal tronconic (Alaiba 2005, 59).

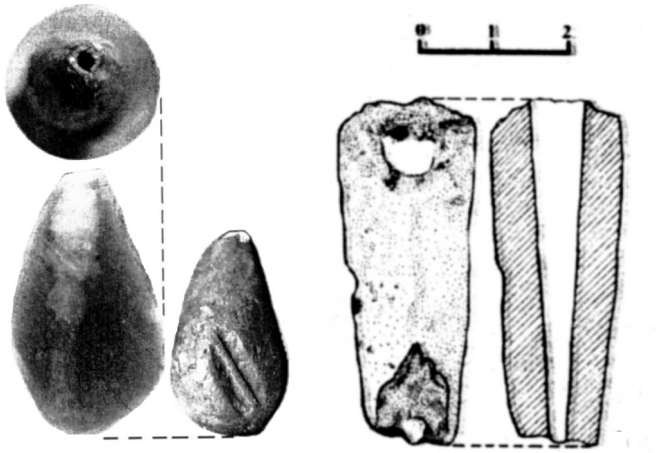

Fig. Vd.53. Dumeşti, pensoanele din lut ars (L3) şi suflătoare (Cpl. 13), după Alaiba

Revenim asupra cupelor pictate interpretate „truse„ de pictură, care au un conţinut extrem de interesant. Unul din vase, spart la gură, era decorat cu spirale, iar cel de al doilea cu benzi verticale.

În cel decorat cu spirale, Fig.Vd. 52, erau: două pensoane ovoidale din lut (probabil cu păr de porc), un lustruitor dintr-un galet, 38 noduli sferici de calcar, 1048 noduli întregi şi 149 fragmente de oxid manganiferos, negri, acoperiţi cu calcar, 48 fragmente prismatice de hematit roşu (Alaiba 2005, 59). Cupa decorată cu dungi verticale conţinea doar noduli sferici de oxid manganiferos, mai mici decât cei din vasul anterior (Alaiba 2005, 59).

Atelierele pentru prelucrarea uneltelor

În unele construcţii au fost identificate ateliere de prelucrare a silexului. Astfel de descoperiri sunt cu totul fireşti în zona Prutului mijlociu (Mitoc *Valea lui Stan*) sau a Nistrului (Naslavcea, Polivanov Jar, Nezvisko, Vasilievka locuinţa 2), (Marchevici 1981, 89 şi urm.; Sorochin 1991; Mantu 1998, 55; Mantu, Alexandrescu 1994; Shumova 2005, 223; expediţii Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, G. Trnka în 2004-2005), zone cu importante cariere de silex, folosite intens de comunităţile preistorice şi evident şi de cele cucuteniene.

Astfel de ateliere apar însă şi în zone situate la distanţă destul de mare de sursele de materie primă. În această categorie se înscrie şi o descoperire ceva mai recentă, dintr-o locuinţă de la Razima-Copalău, jud. Botoşani (Diaconescu 1994, 127). La Scânteia, lângă L9 a fost descoperit un atelier de prelucrare a silexului, cu mai multe nicovale şi percutoare. Descoperirea este importantă, deoarece materia primă provine de la o distanţă apreciabilă, în special din zona Prutului mijlociu. În arealul

https://biblioteca-digitala.ro

Tripolie E. Tsvek menționează așezarea de la Korobčino-Rubany Most, angrenată atât în prelucrarea artefactelor de silex cât şi în schimbul lor (Tsvek 2005, 145). La Drăguşeni Ostrov, în L16 a funcționat un atelier de prelucrare a silexului (Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2001, 183, fig. 35).

Au fost semnalate şi ateliere pentru prelucrarea cornului, la Sărata Monteoru şi Bereşti *Dealul Bulgarului* (Nestor, Zaharia, 1954, 499; Dragomir 1985, 95) şi probabil pentru topoare la Preuteşti *Haltă* (L3: Ursulescu, Ignătescu 2003, 25).

Sisteme de construcție

Unii din arheologii specialişti în cercetarea complexului cultural Ariuşd-Cucuteni– Tripolie din România şi Ucraina au inițiat în ultima perioadă câteva proiecte de arheologie experimentală, de reconstituiri

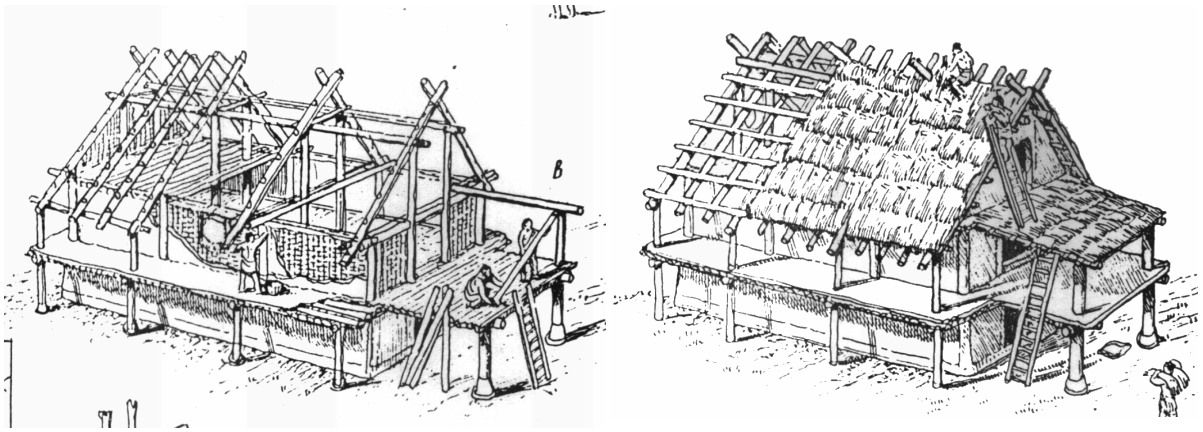

Fig. Vd.54. Modele de construcție a locuințelor din arheologia kieveană

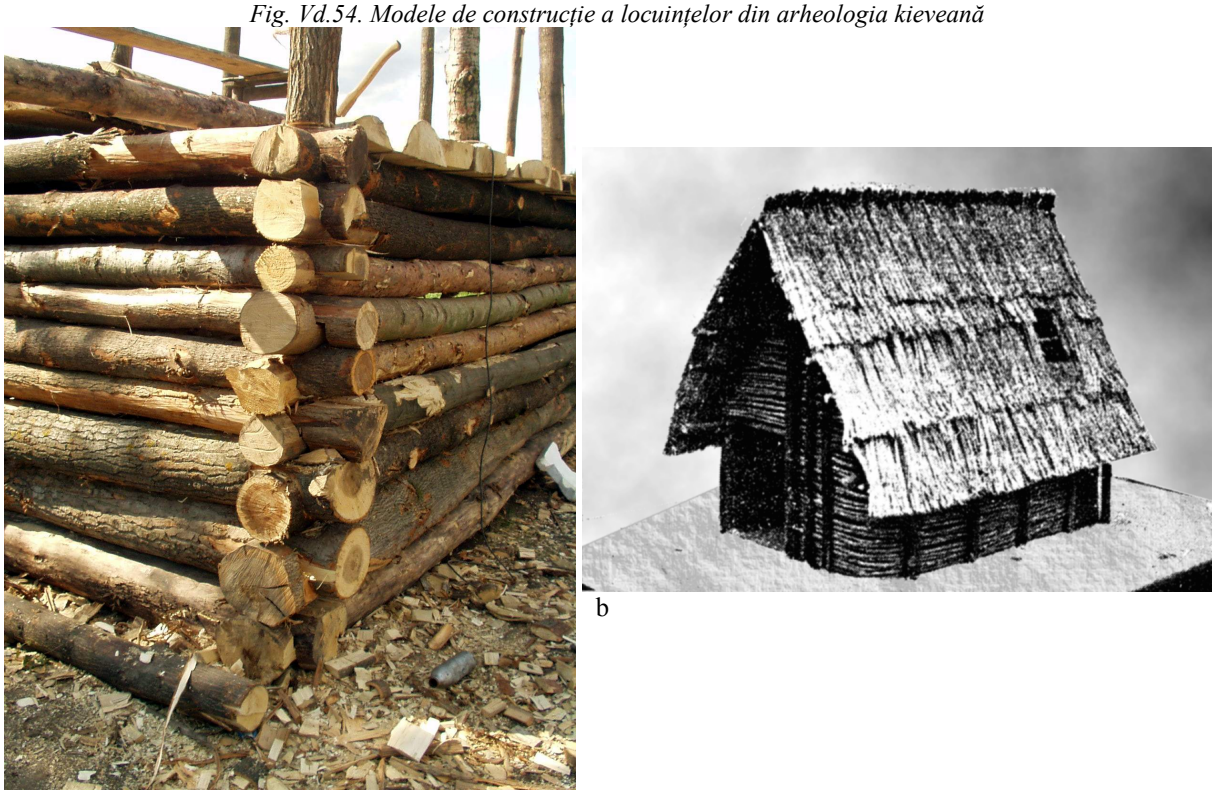

a b

Fig. Vd.55. Reconstrucția unor case: a), Talianki; b), după F. László

de construcții, instalații, confecționare de artefacte, la Piatra Neamț (D. Monah – Gh. Dumitroaia la Poduri), Iaşi (N. Ursulescu – V. Cotiugă la Cucuteni: pentru experimentele de la Poduri şi Cucuteni, vezi Monah D. et alii 2004) şi Kiev (Taljanky, echipele lui O. Korvin Piotrovski şi V. Kruk; anterior

https://biblioteca-digitala.ro

astfel de cercetări se datorează lui V. Zbenovič 1982). Astfel de încercări s-au făcut şi pentru cultura Gumelniţa, de către Dragomir Popovici la Hârşova, sau Dragoş Gheorghiu la Vădastra (incluzând şi experimente de ardere intenţionată: Gheorghiu 2005, 12-24; Gheorghiu, Dumitrescu R. 2006, 231). Datele obţinute prin astfel de cercetări sunt extrem de importante, dar studiile sunt la început. Ele merg pe linia arheologiei experimentale, dar şi a etnoarheologei iniţiate de către John Nandriş cu echipe de la Cluj – Iaşi (proiectul româno-englez 1982-1986). Arheologia experimentală, în cazul arhitecturii neo-eneolitice, constituie după părerea noastră o experienţă necesară pentru mai buna înţelegere a utilizării materiilor prime, a spaţiului şi tehnicilor de construcţie, aducând argumente noi, convingătoare pentru interpretarea datelor arheologice.

Aşa cum rezultă din datele pe care deja le-am prezentat, sistemul de construcţie al locuinţelor cucuteniene diferă şi era probabil legat atât de tradiţii, experienţă, condiţii climatice, de materia primă care se afla în zonă, tipul aşezării cât şi de psihologia comunităţii.

Nu intenţionăm să comentăm reconstituirile locuinţelor cucuteniene (Monah D. et alii 2004) şi respectiv tripoliene, experimentele de acest fel fiind încă la început, dar probabil că acumularea de date va fi interesantă şi va ilustra sperăm şi diversitatea cu care ne-au obişnuit săpăturile arheologice.

Fig. Vd.56: a) impresiuni de material lemnos pe chirpicii de la Hăbăşeşti, după Vl. Dumitrescu;b) Taljanky, reconstituire, o 1/3 din construcţia reală

Cred că ar fi interesant să amintim aici şi observaţiile unor meşteri lemnari din zona Scânteia, sau a unor săteni care şi-au construit casele într-o manieră asemănătoare cu cele cucuteniene şi chiar de dimensiuni apropiate. Pentru casele cu furci la colţuri (cu gropi), se fac gropi adânci de 0,80-1 m, de circa 60 x 60 cm. Pentru furci se folosesc lemne de stejar sau salcâm, care asigură o rezistenţă mai mare, iar pentru leaţuri stejar, salcâm sau tei.

În anul 2003, în apropiere de aşezarea cucuteniană de pe *Dealul Bodeşti*, s-a construit o casă cu o suprafaţă de 6 x 7 m. Pentru construcţia acesteia, care avea structură de pari s-au folosit pentru pereţi circa două care de nuiele (300-400 nuiele). Pentru încărcarea pereţilor cu lut, s-a săpat o groapă de 4,20 x 2,20 m, adâncă de 1,60 m. Groapa a fost săpată în două zile de patru oameni. Lutul a fost amestecat cu paie tocate şi apă şi aplicat în ziua în care a fost pregătit. La construcţia casei au lucrat trei persoane timp de o lună de zile, la îngropat pari şi la pus nuiele orizontale la pereţi. Alţi trei oameni au lucrat cinci zile la bătutul lutului pe structura de lemn. Trebuie să precizăm că s-au folosit unelte tradiţionale, dar cantitatea de materiale menţionate şi timpul necesar arată, că meşteri pricepuţi puteau ridica o casă într-un interval de timp relativ scurt.

https://biblioteca-digitala.ro

Pereții

In ceea ce priveşte structura pereților, ea era alcătuită din pari de lemn şi bețe groase, iar spațiile libere se umpleau cu nuiele, trestie, şipci şi scânduri, dispuse simplu sau în mănunchi (aşezate orizontal, vertical sau oblic). Credem că în acest caz importante erau şi resursele locale de materie primă, preferințele fiecărei comunități şi poate şi specificul climei. La Truşeşti, în locuința 48 s-a constatat că împletiturile orizontale de nuiele erau fixate pe montanți la o distanță de 15-20 cm. Tot aici, s-a observat că între lipiturile pereților existau butoni plați de lut, de formă rotundă sau ovală, cu un diametru de 7-12 cm şi o grosime de 4-5 cm (Petrescu-Dîmbovița 1999, 189). Pentru aşezarea Poduri *Dealul Ghindaru* se precizează că a fost destul de dificilă separarea sigură a resturilor de pereți, dar s-au descoperit şi unele fragmente care aveau amprente clare de nuiele şi mai rar de tije de la tulpini de stuf (Monah D. et alii 2004, 42). În aceeaşi aşezare doar foarte rar s-au descoperit fragmente de pereți decorați sau ancadramente (Monah D. et alii 2004, 42)

Fragmente de pereți acoperiți chiar cu lutuieli fine, de o anumită culoare au fost descoperite la Drăguşeni *Ostrov*, Druța etc. (Marinescu-Bîlcu et alii 1985; Sorochin 2002, 63). La Drăguşeni *Ostrov,* pe lângă pereții pictați cu alb şi roşu sau tricrom, au fost descoperite şi decorații plastice *(*Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, 26). Fragmente provenind de la pereți, cu un decor canelat au fost descoperite şi la Scânteia în mai multe locuințe (L6, L11), iar în groapa 136 a fost descoperit un fragment dintr-un perete pictat tricrom, Fig.Vd.52-53.

Fig. Vd.57. Scânteia, fragmente de pereți: a) pictați, Gr.136; b) L6, decorați cu caneluri

Cercetările din alte aşezări (Ruginoasa, Scânteia L10) sugerează că la unele locuințe pereții au fost probabil construiți din bucăți despicate de lemn, dispuse orizontal şi doar pe anumite zone au existat împletituri de nuiele acoperite cu lut, ceea ce explică şi absența resturilor arse de la pereți sau volumul lor redus. O situație similară a fost consemnată şi în cazul L1 de la Feteşti *La Schit* (Boghian et alii 2004b, 231), care se presupune că avea pereții exteriori formați din bârne lipite la interior şi exterior. Spre aceeaşi concluzie conduce şi experimentul făcut la Scânteia în L10, unde am cântărit resturile de platformă (1924 kg) şi de pereți (399 kg). Reconstituirile unor locuințe Cucuteni-Tripolie (ce au la bază observații ample de teren) Fig. IIIb.97; Vd.20, ca şi unele machete de sanctuare, Fig.Vd.103/3-4, Fig. Vd.103, atestă şi prezența pereților casetați, situație menționată şi la Parța, în cultura Banatului în unele complexe, sau la Herpály, Fig. IIIb.98.

Înălțimea acestora ar fi putut fi de circa 1,40/1,50 –2 m.

Uneori pereții aveau găuri circulare sau ovale, de circa 18 - 40 cm în diametru sau chiar mai mici, care au folosit drept ferestre (Dumitrescu Vl. 1967a, 16; Monah D. et alii 2004, 42, diametrul ferestrei descoperite la Mărgineni Cetățuia era de 12-14 cm), iar unele aveau chiar o ramă de circa 4 cm lățime şi

https://biblioteca-digitala.ro

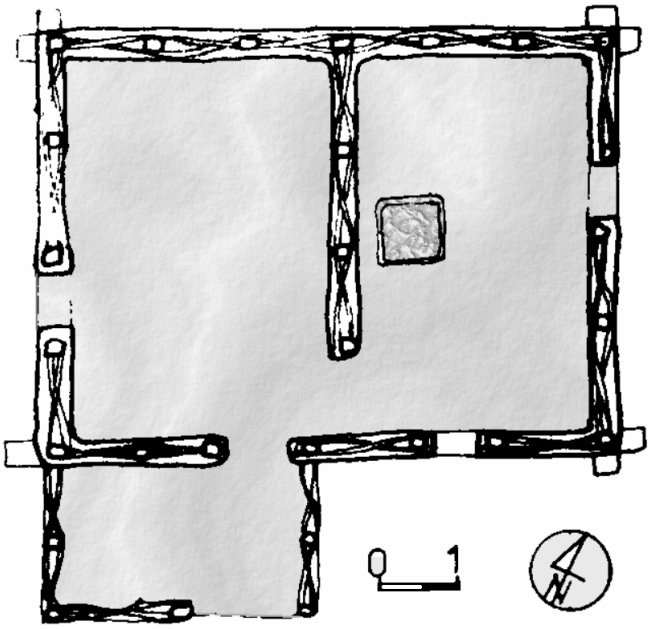

Fig. Vd.58. Hăbăşeşti, L40, după Hoinărescu

1, 5 cm înălțime (Petrescu-Dîmbovița et alii 1999, 188). Urme de chirpic rotunjite, aparținând unor ferestre au fost identificate atât la Truşeşti Țuguieta, cât şi la Dumeşti (Petrescu-Dîmbovița et alii 1954, 9; Alaiba 1998, 54). Fragmente de ancadramente de uşi au mai fost descoperite şi la Hlăpeşti (L1) sau la Ghelăieşti Nedeia (L3: Cucoş 1999, 43-45).

Intrarea se făcea probabil pe una din laturile scurte ale caselor sau prin tindă, ca la Hăbăşeşti Fig. Vd.54, (Dumitrescu Vl. et alii 1954, 57, loc. 9). La Truşeşti în L9, 14, 17 s-au descoperit chiar unele resturi rectangulare, ce au fost puse în legătură cu uşile (Petrescu-Dîmbovița et alii 1999, 188), la fel ca şi la Ariuşd (László F. 1914).

Interioare de locuințe

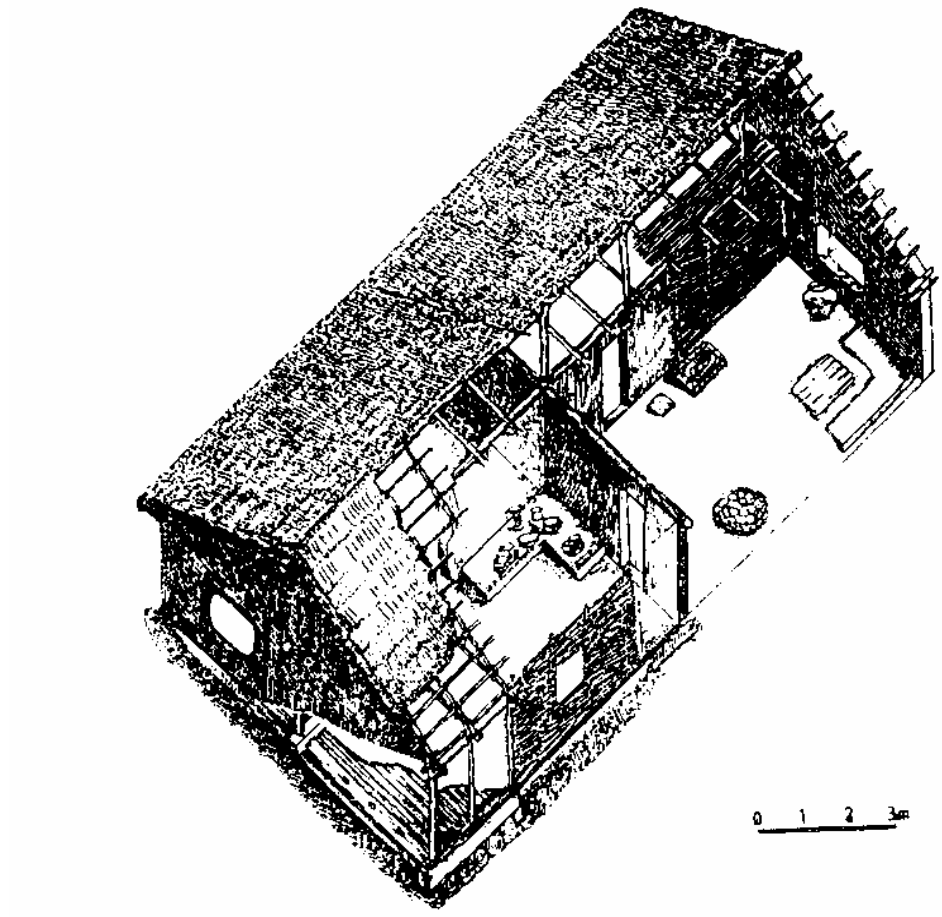

Fig. Vd.59. Târpeşti, reconstituire de locuință, după Marinescu-Bîlcu

https://biblioteca-digitala.ro

Dimensiunile relativ mari a celor mai multe dintre locuinţele cercetate, compartimentarea lor internă, ca şi amenajările interioare arată că majoritatea ofereau un anumit confort şi posibilitatea desfăşurării unor activităţi curente cu caracter gospodăresc, aşa cum reiese şi din reconstituirile extrem de reuşite (Fig.Vd.28-29, 33, 39, 43-44, 46, 48-49, 54- 56) făcute pentru aşezările Ariuşd, Malnaş, Târpeşti, Drăguşeni, Brânzeni, Talianky etc.

Cele mai multe locuinţe erau dotate cu vetre şi cuptoare. Alături de acestea, în unele cazuri au fost identificate lavițe, bănci, mese, spaţii special amenajate pentru râşnit, silozuri sau casete rectangulare, instalaţii de ţesut, gropi pentru provizii şi chiar beciuri. Descoperirea unui număr mare de fragmente ceramice spre marginile unor locuinţe a condus la ipoteza că vasele au fost probabil aşezate pe polițe din lemn, agăţate în interior pe pereţii caselor (Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1959, 168). Considerăm că în unele cazuri, încăperile care nu aveau instalaţii pentru încălzire, au fost folosite şi pentru depozitarea diferitor produse alimentare pe timpul sezonului rece, a uneltelor sau a altor obiecte casnice. Din păcate, pentru amenajările interioare din lemn nu avem decât informaţii foarte vagi.

Vetrele

Vetrele interioare. Un mare număr din locuinţele cercetate erau dotate cu instalaţii de încălzit, respectiv vetre sau cuptoare. Poziţia vetrelor în cadrul locuinţelor diferă, ele fiind situate atât central, cât şi în colţurile caselor, situaţie legată de unii arheologi de intrarea în locuinţe şi dorinţa de a proteja astfel focul. În unele locuinţe au fost descoperite chiar mai multe vetre, care au fost puse în legătură cu eventualele departajări interioare ale spaţiului sau cu delimitarea unor activităţi specifice (Popovici 2000, 13).

Fig. Vd.60. Scânteia, vatră mobilă, strat

Nu excludem nici folosirea unor instalaţii mobile pentru încălzit; vetre portabile au fost descoperite la Drăguşeni *Ostrov* (în L10, Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, 35), la Scânteia (în strat), sau la Bereşti (*Dealul Bulgarului*: Dragomir 1962; 1985, 95). Ele aveau o grosime de 2-3 cm şi erau modelate din lut amestecat cu nisip (Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, 35). Vatra de la Scânteia avea formă rectangulară, partea superioară era prevăzută cu mai multe găuri, iar vatra se sprijinea probabil pe marginea exterioară. În ceea ce priveşte vetrele fixe, maniera lor de construcţie, forma şi dimensiunile diferă. În cazul locuinţelor de suprafaţă, fără platformă, unele vetre erau construite direct pe sol şi aveau un singur nivel (Alaiba 1988, 51-53). Pentru locuinţele cu platformă din lut şi lemne sau din piatră, s-a constatat că ele fuseseră amenajate atât direct pe pământ, într-un spaţiu cruţat, cât şi pe platformă (Petrescu-Dîmboviţa 2004, 107-121). Uneori vetrele erau dotate şi cu o gardină, sau erau protejate de o ramă de piatră, aşezată vertical (Petrescu-Dîmboviţa 2004, 107; Boghian et alii 2006, 157).

https://biblioteca-digitala.ro

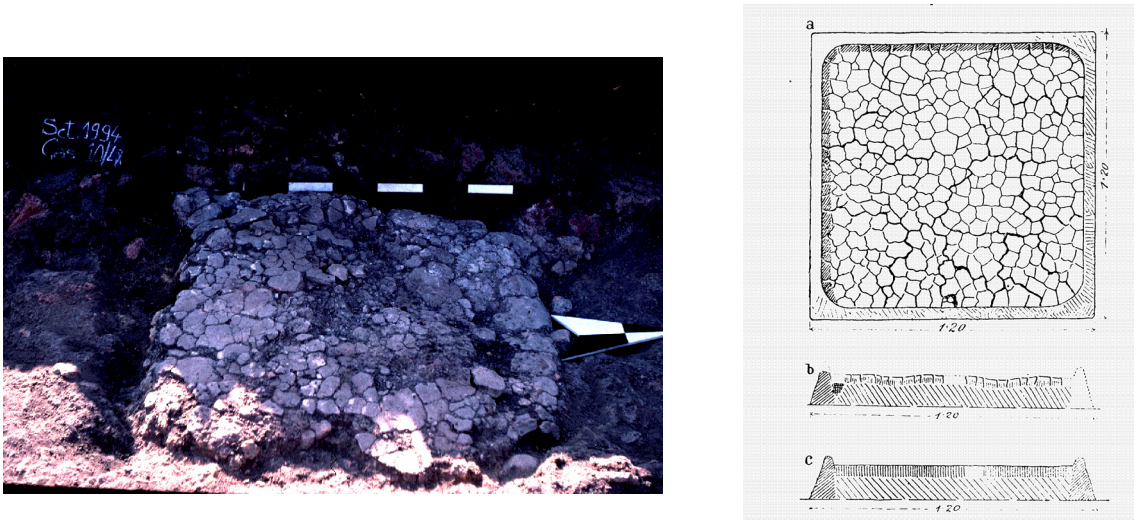

Fig. Vd.61. Vetre: a) Scânteia, sub L8; b) Hăbăşeşti, vatră şi secţiune, după Vl.Dumitrescu et alii

Majoritatea vetrelor erau construite din lut amestecat cu nisip. Un mare număr aveau mai multe nivele de refacere şi iniţial fuseseră construite peste un pat de pietre (Traian-*Dealul Fântânilor*: Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1959, 157; Drăguşeni *Ostrov*: Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, 35), sau cioburi (Ruginoasa, Feteşti *La Schit*: Boghian et alii 2004, 231), care probabil contribuiau la menţinerea mai îndelungată a căldurii.

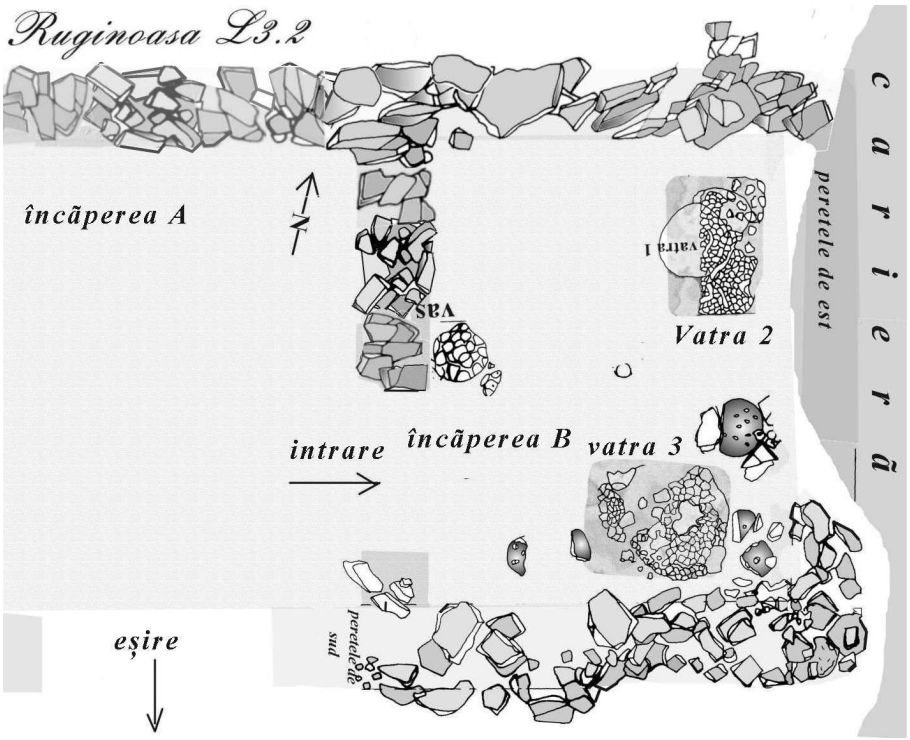

Fig. Vd.62. Ruginoasa, Locuinţa 3 cu două vetre

La Cucuteni-*Cetăţuia* sunt amintite şi vetre care aveau o bază combinată de piatră şi cioburi (Petrescu-Dîmboviţa 2004, 111); tot aici, unele vetre cu cioburi la bază, indică chiar un ritual de fundare, care a fost observat şi la unele vetre ale locuinţelor precucuteniene.

Forma lor era în general circulară sau ovală, uneori rectangulară, cu o suprafaţă de circa 1 m². În aşezarea de la Scânteia, în locuinţa 8 a fost identificată o vatră circulară, încadrată de un chenar cu marginea decorată cu caneluri, Fig. Vd.59. Marginea prezenta pe partea interioară amprente de crengi subţiri (Mantu, Ţurcanu 1999).

https://biblioteca-digitala.ro

Vetre circulare au fost descoperite în puține cazuri, la Cucuteni - *Dâmbul Morii* (vatra avea o alveolare specifică, Dinu 2005, 34) şi la Rădulenii Vechi. In ultimul sit, vatra interioară avea un diametru de circa 90 cm şi era construită din mici lespezi de gresie, spațiul dintre ele fiind umplut cu lut amestecat cu nisip şi pleavă (Marchevici 1994, 129).

Fig. Vd.63. Vetre: a) Scânteia, vatră decoratăL8; b) Ruginoasa, secțiune prin vatră

La Roma - *Balta lui Ciobanu* a fost cercetată o vatră de formă rectangulară, cu colțurile rotunjite, rezervată în platforma locuinței (Popovici et alii 1992, 13).

Cercetări recente în aşezările Vorniceni (Cucuteni A-B) şi Feteşti (Cucteni B) au dus la descoperirea unor locuințe cu un interior extrem de interesant, care conțin mai multe amenajări, pe care le vom prezenta succint aici.

L IX de la Vorniceni, Fig.Vd.64, avea în înterior un cuptor, o vatră, o râşniță amenajată pe o platformă cu gardină, ca şi alte două amenajări de lut, cu ramă (Şadurschi et alii 2003). Vatra era rectangulară, de 1,60 x 1,30 m; râşnița era amenajată pe o mica platformă, înaltă de circa 11 cm, cu o grosime de 15 cm, peste care era aşezată o piatră de 1,40 x 1 m. Cele două amenajări de lut cu gardină aveau forme diferite, una era rectangulară, rotunjită la capete (65 x 65 cm), iar cealaltă era circulară, cu un diametru de 70 cm (Şadurschi et alii 2003).

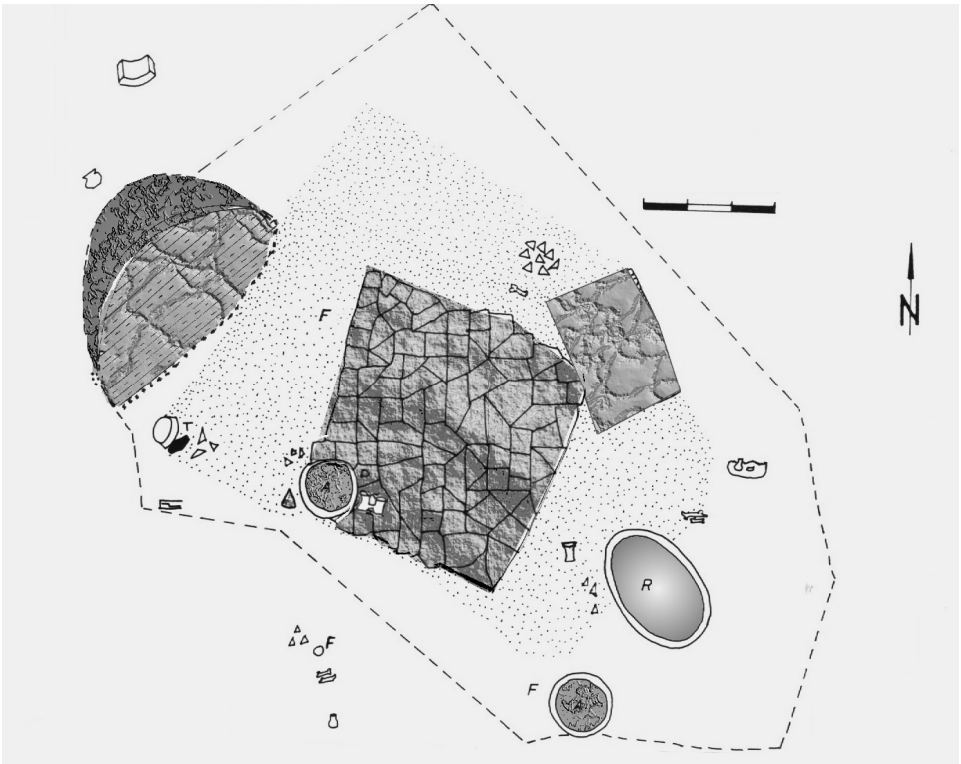

Fig. Vd. 64. Vorniceni, LIX, după Şadurschi, Diaconescu

https://biblioteca-digitala.ro

L1/2000 de la Feteşti - La Schit (8 x 7 m, orientată NV-SE), Fig.Vd.65, a avut trei-patru încăperi, păstrându-se chiar şi fragmente din pereţii despărţitori (Boghian et alii 2004a). În locuinţă au fost identificate două şanţuri de fundaţie paralele, unul în zona centrală (4,20 x 0,35/60 m, mai larg la extremităţi, adâncime 0,40-0,50m, plin cu resturi carbonizate, fragmente de chirpici, platformă, argilă; două cupe cu fundul în sus, descoperite în colţul de NE atestă un ritual de fundare), altul parţial păstrat (1,80 x 0,25-047 m, adânc de 0,15-0,25 m) pe latura de NE (ce se presupune că provenea de la un perete exterior, ce avea stâlpii înfipţi în pământ: Boghian et alii 2005, 337). Urmele parţiale ale peretelui de NV (cu urme de pari şi nuiele împletite, dar fără şanţ de fundaţie) din apropierea cuptorului, arată că la această construcţie s-au folosit mai multe modalităţi de construcţie a pereţilor şi că a avut probabil mai multe etape de refacere. Un perete interior (partea păstrată: 3 m lungime; 40 cm înălţime, 0,15-0,20 cm grosime), aşezat perpendicular pe şanţurile de fundaţie menţionate mai sus, despărţea încăperile din partea de NE de cele din partea de NV şi în anumite zone făcea corp comun cu platforma de lut a casei (Boghian et alii 2005, 337). În anumite zone, podeaua de lut a locuinţei nu avea structură lemnoasă; trunchiurile despicate şi bârnele din platformă erau orientate perpendicular pe axul longitudinal al casei.

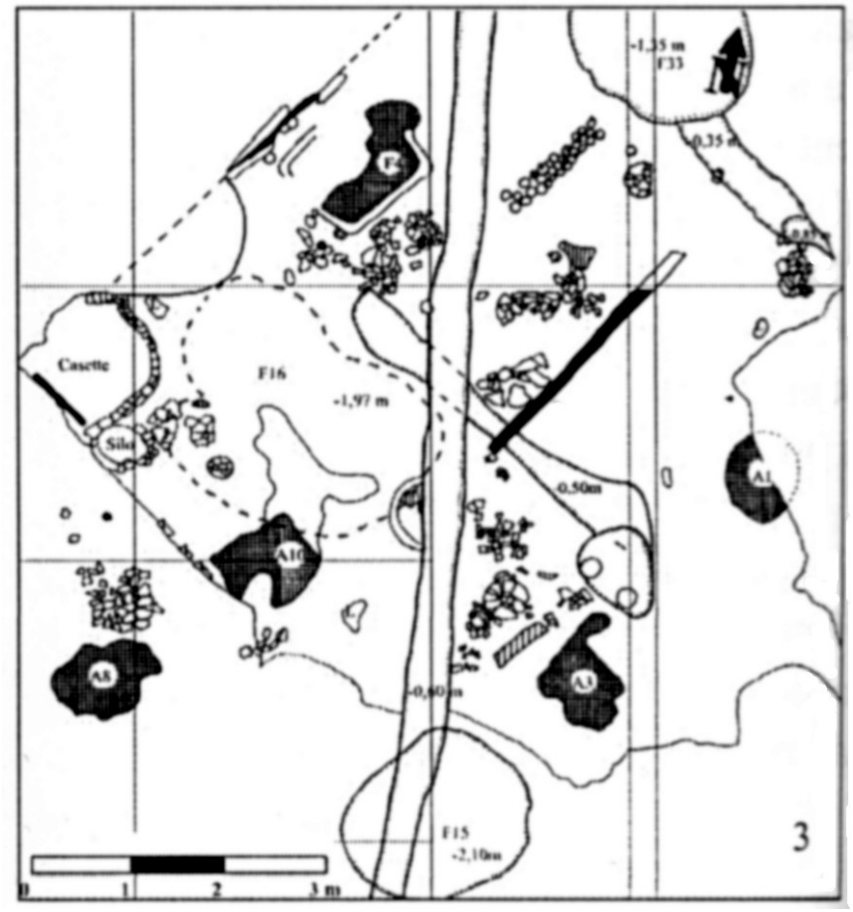

Fig. Vd.65. Feteşti, L1, Cucuteni B, după Boghian et alii

Locuinţa a avut mai multe amenajări interioare, trei vetre dispuse pe laturile de E (V1, V3; alături de ultima era o piatră plată folosită ca râşniţă) şi de S (V10), un cuptor pe latura de V, iar în colţul SV se găsea o casetă şi un siloz amenajate pe platformă. Caseta, rectangulară cu colţurile rotunjite (1,10 x 1,20 m) a fost construită pe o structură de de nuiele împletite, acoperită cu lipitură de lut, lângă care s-au descoperit un siloz circular (diametrul de 50-60 cm) alături de care era un vas acoperit de capac, structuri ce amintesc conform autorilor descoperirilor, silozurile din nivelul Precucuteni de la Poduri (Boghian et alii 2004a; 2004b; 2005, 337, fig.7/3). Vetrele au fost realizate în spaţii special rezervate în platformă, amenajate pe straturi de cioburi; două erau rectangulare (V3: 1,10 x 0,85 m avea şi gardină; V10: 0,90 x 1 m) , iar una circulară (Boghian et alii 2005, 337).

Cuptorul 4/2003 (1,25 x 1, 10 m) avea o vatră care se termina în faţă cu un spaţiu special amenajat, semicircular. A fost construit pe o structură de nuiele: înălţimea bolţii a fost de circa 50-60 cm, iar pereţii erau mai groşi la bază (10-15 cm) şi mai subţiri spre boltă (5-6 cm: Boghian et alii 2005, 341). Complexul de râşnit, consta dintr-o amenajare circulară/ovală, de lut ars, cu gardină (cu

https://biblioteca-digitala.ro

mai multe reparații), înaltă de 20 cm, în care erau aşezate pietrele de râşniță. Sub parte de NV a acestei gardine a fost descoperită într-o groapă o cupă, legată de un ritual de fundare (Boghian et alii 2004a; 2004b; 2005, 341). Mai multe greutăți de la plasa de pescuit au fost descoperite la E şi S de cuptorul menționat. Un cuptor rectangular cu colțuri rotunjite ridicat pe un mic podium (0,95 x 1,15 m) este amintit în L8 la Feteşti şi tot aici în L7, cuptorul fusese construit pe un spațiu rezervat în platformă (Boghian et alii 2006, 155).

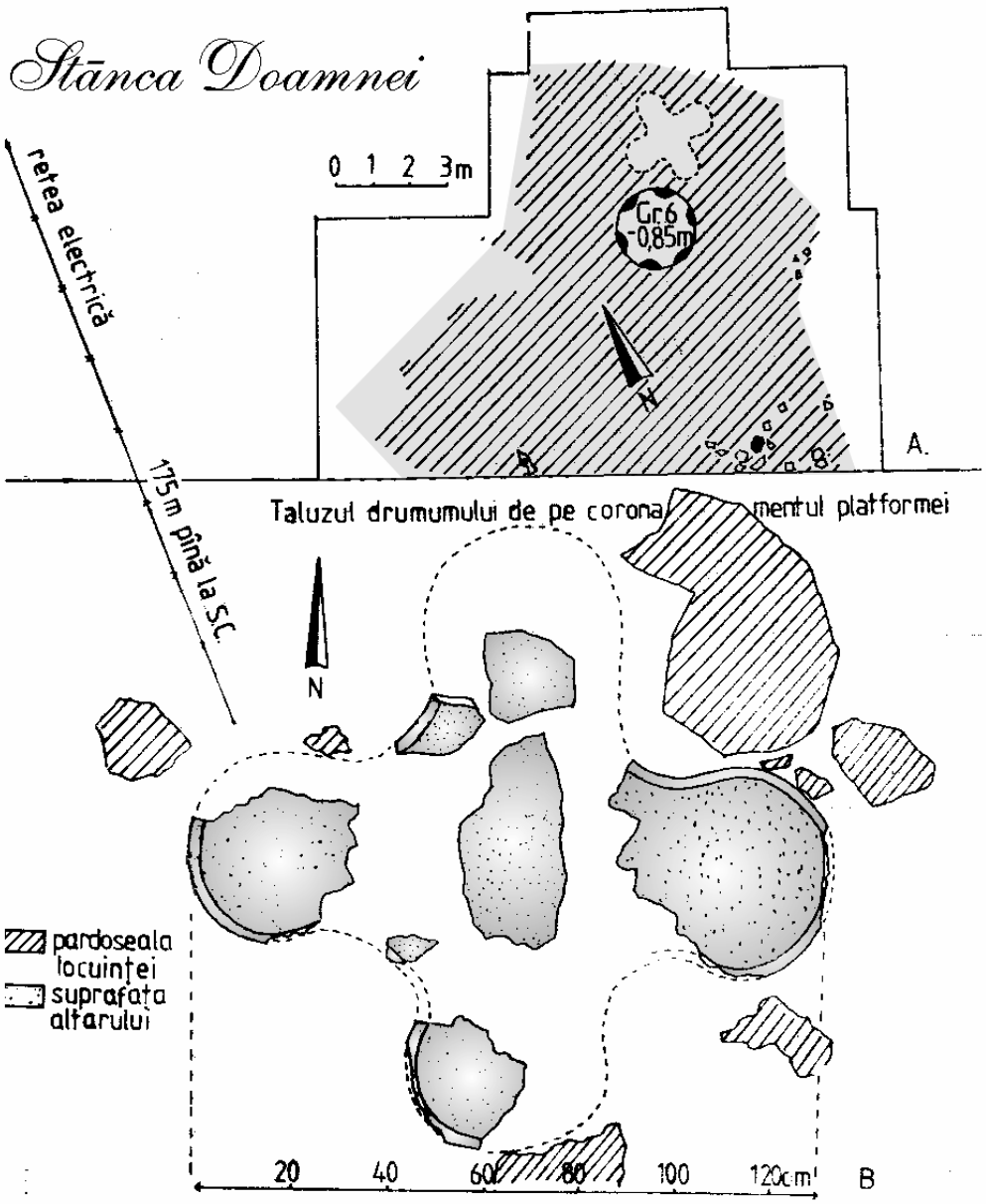

Fig. Vd.66. Stânca Ştefăneşti, vatră cruciformă, după Nițu, Şadurschi

La locuințele cu două nivele, vetrele apar pe podeaua nivelului de la etaj ▲, ca la Brânzeni. Forma vetrelor în acest caz este tronconică, circulară în plan (diametru de 70 - 80 cm) sau uneori în formă de trunchi de piramidă, rectangulară în plan (80 x 80 cm). Au fost construite din argilă amestecată cu nisip şi cioburi pisate (şamotă), au o mică bordură, iar înălțimea lor nu depăşeşte 8-10 cm (Marchevici 1981, 87, fig. 20.6; 20.8).

Începând din Cucuteni B, sunt semnalate vetre de formă cruciformă. O astfel de vatră, cu masă ovală, ce avea incorporată în interior, în mijloc, un vas spart ritual, este menționată la Poduri în locuința 14 (Monah D. et alii 1982, 9). O vatră cruciformă, aflată la circa 7-8 cm deasupra podelei locuinței, a

https://biblioteca-digitala.ro

fost descoperită şi cu ocazia cercetărilor de salvare de la Stânca Ştefăneşti (Nițu, Şadurschi 1994, 182, fig. 4). Vetre de acest tip sunt menționate şi în locuințele Cucuteni B de la Cucuteni *Cetățuia* (Petrescu-Dîmbovița 2004, fig. 42). Reamintim că o vatră/altar de acest tip apare şi în sanctuarul de la Popudnia.

Placă de vatră sau de cuptor

Până acum arheologii nu au făcut diferența între ***plăcile de vatră*** şi ***plăcile de cuptor*** (obiecte ce nu apar de sine stătătoare). Acestea din urmă fac parte din cuptor, fiind rupte sau găsite *in situ.* Ele sunt întotdeauna lucrate din argilă bătută, amestecată cu nisip, iar găurile străbat placa în întregime.

Fig. Vd.67. Ruginoasa, L 3, plăci de vatră şi vatră secționată

Plăcile de vatră, Fig.Vd.67-68, sunt confecționate din lut cu pleavă (sunt friabile), iar găurile nu străbat toată placa ci străpung doar 2/3 din grosimea peretelui (opiniile noastre în Gh., Lazarovici C.-M. 2003; Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2004, 35-37). Ele au fost descoperite de multe ori în vecinătatea vetrelor (Truşeşti, Hăbăşeşti, Bereşti-*Dealul Bâzanu* şi *Dealul Bulgarului*, Dumeşti, Chetreşti, Drăguşeni, *Ostrov*: Petrescu-Dîmbovița, Rădulescu 1953, 13; Dragomir 1967, 43-44; 1985, 95-96; Dumitrescu Vl. 1967a, 17; Alaiba 1998, 65 Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, 31) şi erau aşezate peste vatră pe pietre, când vatra este înclinată în mod voit. Astfel de instalații puteau fi folosite la coptul diferitor alimente şi chiar la păstrarea căldurii în interiorul încăperilor.

In multe aşezări au fost descoperite plăci de vatră din lut ars, cu multă pleavă în compoziție, care aveau mai multe perforații parțiale şi care de obicei sunt interpretate drept plăci de cuptoare. Piese întregi de acest fel, ovale, au fost descoperite la Drăguşeni, Fig. Vd.68b, iar fragmente de acest tip au mai fost descoperite la Ruginoasa, Fig. Vd.67-68a, Truşeşti, Hăbăşeşti, Bereşti *Dealul Bâzanu*, Dumeşti, Chetreşti (Dragomir 1967, 43-44; Petrescu-Dîmbovița, Rădulescu 1953, 13; Alaiba 1998, 65).

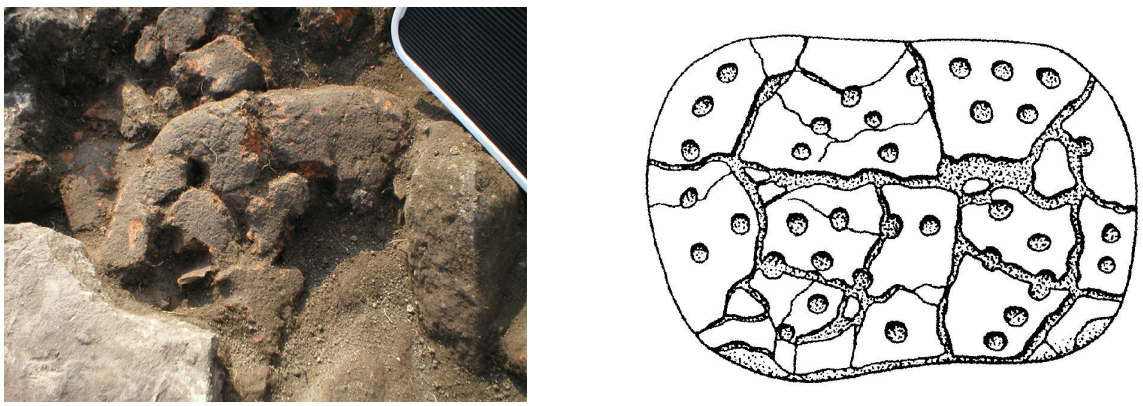

Fig. Vd.68. Plăci de vatră: a) Ruginoasa, L4; b) Drăguşeni, placă din L1, descoperită lângă vatră, după Marinescu-Bîlcu, Bolomey

https://biblioteca-digitala.ro

La Hăbăşeşti, forma unor piese mai întregi de acest fel era dreptunghiulară şi respectiv triunghiulară, cu o latură arcuită (Dumitrescu Vl. 1967a, 17). La Drăguşeni *Ostrov* placa de vatră (80 x 58 cm, grosime de 2-4 cm) de lângă vatra din L1 era de formă rectangulară, cu colţurile rotunjite (Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, 31, fig. 4).

Cuptoarele şi sobele

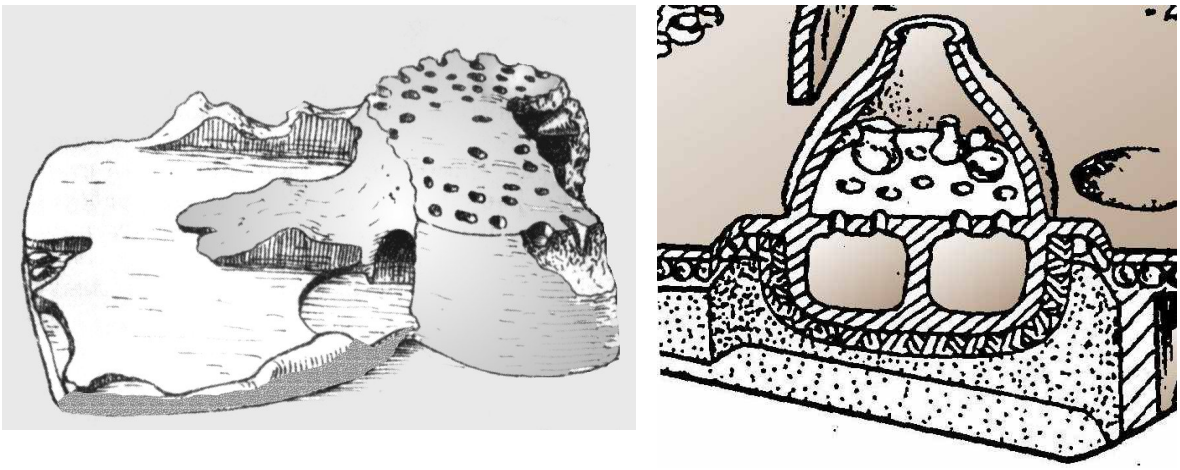

Fig. Vd.69. Cuptoare: a) Costeşti; b)Vărvăreuca, după Marchevici

În această categorie se înscriu atât cuptoarele pentru încălzit şi gătit, cât şi cele pentru arderea ceramicii. Pentru o populaţie la care frumosul juca un rol atât de important, iar ceramica constituia unul din cele mai importante părţi ale inventarului gospodăresc, evident că astfel de construcţii au jucat un rol important în viaţa comunităţii respective. În câteva aşezări s-au localizat zonele în care erau situate astfel de instalaţii şi au fost cercetate cuptoare de ars ceramica.

Cuptoarele/sobele pentru încălzit şi gătit

Astfel de instalaţii, de formă ovală sau pătrată în plan, au fost construite direct pe pământ, pe un soclu de pământ, sau uneori peste platforma locuinţelor. Bolta lor era realizată pe un schelet din crengi şi nuiele, acoperit cu lut amestecat cu pleavă sau nisip. Unele erau prevăzute şi cu gardină (Dinu 1957, 164; Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1959, 169; Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999, 188; Sorochin, 2002, 63). În unele cazuri, în faţa unor cuptoare s-au descoperit amenajări speciale, precum mici pavaje cu piatră sau zone lipite cu lut, ceva mai ridicate (Sorochin 1997, 15; 2002, 64; Dinu 2006, 34).

La Truşeşti sobe au fost descoperite în peste o treime din case. Ele erau ridicate peste platforme şi aveau o substrucţie din lemn şi lut ars, puţin înaltă, rectangulară ca formă şi cu colţurile rotunjite, cu secţiunea triunghiulară. Vatra era doar din lut amestecat cu nisip. Fragmentele de boltă descoperite erau modelate din lut cu pleavă şi prezintă urme de crenguţe şi frunze (Petrescu –Dîmboviţa et alii 1999, 188). O astfel de instalaţie a fost identificată şi în aşezarea de la Valea Lupului (Dinu 1957, 164). Cuptoarele de la Cucuteni-*Cetăţuia,* mai puţin numeroase, au fost construite atât direct pe pământ cât şi în spaţii libere, cruţate, ale unor platforme (Petrescu-Dîmboviţa 2004, 107).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vd.70. Vărvăreuca, cuptor de încălzit (reconstrucția noastră)

In Basarabia, în perioada corespunzătoare fazei Cucuteni B, se disting mai multe variante de cuptoare, construite din benzi de lut amestecat cu pleavă, fără să aibă şi o structură de nuiele (Marchevici 1981, 85-86). În prima variantă cuptoarele au formă ovală sau pătrată, cu colțurile rotunjite. In colțul din stânga aceste cuptoare erau prevăzute cu o adâncitură (de formă triunghiulară sau în sfert de cerc), folosită probabil pentru păstrarea cărbunilor şi a focului. În fața gurii şi pe o latură era o amenajare rectangulară, mai ridicată, din lut ars şi pleavă. La Vărvăreuca VIII, în atelierul de prelucrare a ceramicii, Locuința 3, Fig.Vd.44 cuptorul din încăperea a treia a fost construit peste o amenajare rectangulară de dimensiuni relativ mari, încăpătoare (aici s-au descoperit 28 vase cu capac), prevăzută cu podea de lut şi un planşeu de bârne la partea superioară. Peste acest planşeu era un strat gros de lut (18-20 cm).

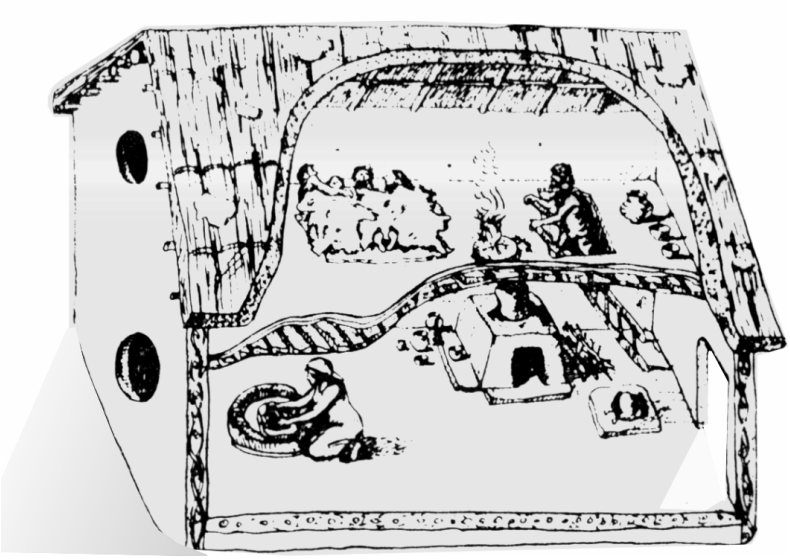

Fig. Vd.71. Brânzeni III, locuință cu etaj, după Marchevici

La Brânzeni IV, unul din cuptoarele cercetate (încadrat în prima variantă) era dotat cu alte două camere suplimentare, mai înguste, a căror utilitate a fost pusă în legătură cu uscarea anumitor grăunțe, acumularea suplimentară de căldură, sau uscarea combustibilului. Deosebirea la cea de a doua variantă, constă în faptul că acum cuptoarele erau construite pe un postament în cruce. Forma era şi de această dată pătrată, iar cupola semicirculară (Marchevici 1981, 85-86, fig. 19; 20.2; 45.11).

Pe baza reconstituirii locuinței de la Brânzeni III, Fig.Vd.71, se poate observa locul, forma, ca şi amplasamentul elementelor din interior: cuptorul patrulater, locul pentru râşnit, vatră de gătit, intrare, fereastră rotundă; la etaj loc sau laviță pentru dormit în spate, vatră, vase.

La Traian - *Dealul Fântânilor*, în locuința III/1 s-a descoperit un cuptor de formă pătrată, arcuit la colțuri şi cu laturile uşor concave. El era prevăzut şi cu o gardină (Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1959, 169).

https://biblioteca-digitala.ro

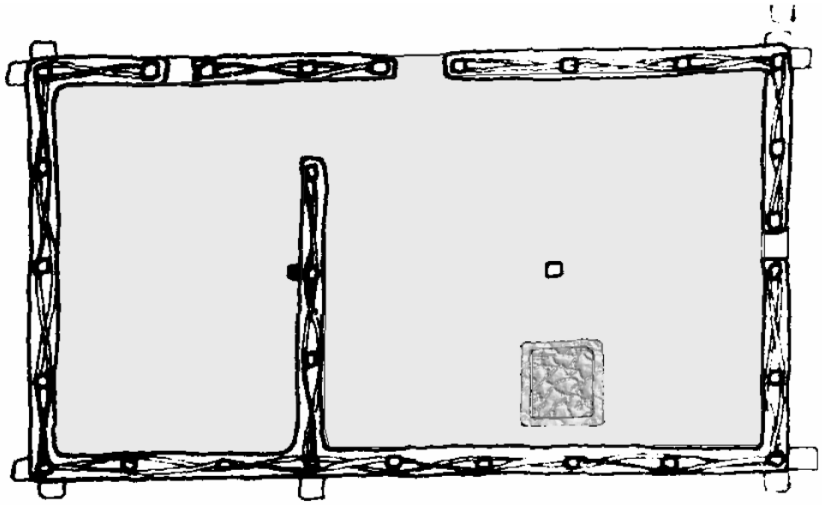

Fig. Vd.72. Hăbăşeşti, L8, după Hoinărescu

Vatra, de formă patrulateră sau cuptorul sunt amplasate în partea opusă intrării, la Hăbăşeşti în L8, iar în faţa ei există o groapă de la unul din stâlpii din structura acoperişului, Fig. Vd.72. Încăperea din stânga era probabil folosită ca spaţiu pentru provizii, vase şi poate loc de dormit vara.

La Ghelăieşti *Nedeia*, L35 era dotată cu un cuptor ce avea pe două laturi câte o laviţă de lut, iar alături se afla o casetă cu pereţii înclinaţi spre interior (Cucoş 1999).

Băncile, mesele

Bănci sau podiumuri au fost descoperite în mai multe locuinţe. Astfel de amenajări erau situate în preajma sobelor sau cuptoarelor şi a pereţilor despărţitori. Unele erau construite pe un schelet din lemn, acoperit cu lut (Truşeşti: Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999, 188; Drăguşeni: Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, 33, în L11 şi L16) sau numai din lut (Poduri-Dealul Ghindaru: L2, Cucuteni B1: Monah D et alii 2007) uneori amestecat cu nisip (Sorochin 1997, 15; Bicbaev 1997, 40; Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, 33, în L7 şi L9). O laviţă (1,2 x 2,2 m şi înaltă de 10-12 cm) cu bordură rotunjită, era în una din încăperile L3 de la Vărvăreuca III, între cuptor şi peretele din faţă (Marchevici 1981, 87), iar o alta, de circa 350 x 270 cm, în mijlocul căreia a fost amenajată o groapă, a fost descoperită la Rădulenii Vechi (Marchevici 1994, 129). Dimensiunile unor astfel de amenajări sunt de circa 2/2,30 x 1/1,50 m (Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, 33, 35, 39).

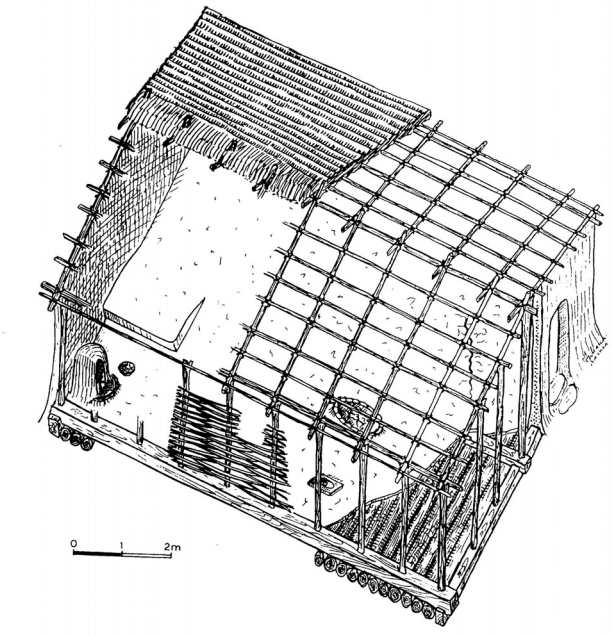

Fig. Vd.73. Drăguşeni, locuinţă cu platformă, după Marinescu- Bîlcu, Bolomey

Amenajări circulare (cu un diametru de 60-70 cm), sau ovale (cu un diametru de 60-100 cm) cu bordură (înalte de 5-12 cm), modelate din lut şi pleavă, cu aceeaşi funcţionalitate, sunt menţionate la Brânzeni III sau în alte situri, ce se încadrează în faza Cucuteni B târzie (Marchevici 1981, 88, fig. 20.1).

Reconstituirea de la Drăguşeni este sugestivă pentru organizarea interiorului. Prima încăpere nu avea nici un fel de instalaţii, dar în cea de a doua era cuptor, vatră, bancă sau laviţă pentru dormit. Cuptorul este plasat în colţul opus intrării, Fig.Ve.73.

Un interes aparte îl prezintă o altă descoperire cu rol similar, de la Costeşti IV, dar de o construcţie specială. Ea constă

https://biblioteca-digitala.ro

din două amenajări rectangulare, înalte de circa 18-20 cm, diferite ca dimensiuni (cea mai mare are circa 60 x 60 cm), aşezate una lângă alta, din cea mai mică pornind două alveolări. Atât amenajările rectangulare, cât şi cele două alveolări, prezintă o bordură. Deosebirea dintre ele este legată de materialul folosit la construcţie. Cele rectangulare au fost modelate din argilă amestecată cu nisip şi şamotă, iar alveolele din argilă şi pleavă. Ele au fost construite direct pe podeaua locuinţelor (Marchevici 1981, 88, fig. 20.3). În aşezarea de la Rădulenii Vechi este amintită o platformă laviţă de mari dimensiuni (350 x 270 cm), în mijlocul căreia a fost amenajată o vatră din lespezi de calcar (diametru de 90 cm) şi lut amestecat cu nisip şi pleavă (Marchevici 1994, 128). Platforma a fost finisată prin aplicarea a două straturi de lut (cu nisip şi pleavă), iar pe ea s-au descoperit numeroase obiecte (22 vase pictate, trei râşniţe şi percutoare, două frecătoare, cinci unelte de silex, trei statuete antropomorfe fragmentare şi un fragment de vas zoomorf) care demonstrează că era folosită pentru diferite activităţi gospodăreşti (Marchevici 1994, 128), dar poate şi ca altar casnic.

Mese joase din lut (înalte de 8-12 cm) au fost descoperite în multe locuinţe, forma lor fiind dreptunghiulară (Brânzeni III, Vărvăreuca VIII, de 0,70/90 x 1/1,20 m), rotundă (Brânzeni III, diametrul era de 60-90 cm: Marchevici 1981, 88; Nezvisko: Sorochin 2002, 50), ovală (Sorochin 2002, 50) sau în formă de trunchi de con (Rădulenii Vechi: Marchevici 1994, 128). Unele instalaţii de acest tip aveau gardină, ceea ce poate sugerează că au fost folosite şi pentru adăpostirea unor obiecte gospodăreşti. La Drăguşeni - *Ostrov* în L14 este amintit şi un *scaun* (30 x 30 cm), cu colţurile rotunjite (Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, 37).

Râşniţele, casetele pentru cereale şi silozurile

Printre amenajările interioare bine reprezentate se numără şi cele pentru râşniţe. Ele erau de formă rectangulară (Drăguşeni *Ostrov,* L14: 1 x 0,60 m), ovală sau rotundă şi erau prevăzute cu o gardină realizată din lut, uneori amestecat cu pleavă, sau din pietre de râu (Marinescu Bîlcu, Bolomey 2000, 37; Sorochin 2002, 50; Marchevici 1994, 128). Unele amenajări au fost ridicate pe un suport de pământ amestecat cu pietricele (Sorochin 2002, 50).

O locuinţă cu şase râşniţe întregi şi mai multe fragmente provenind de la altele, lângă care au fost identificaţi şi patru suporţi tronconici ovali (din lut şi paie fine), cu o destinaţie neclară au fost descoperiţi în locuinţa 55 (Cucuteni B) de la Poduri. Aceşti suporţi erau construiţi direct pe podeaua de pământ a locuinţei. Piese identice au fost semnalate şi în aşezarea Cucuteni B de la Valea Şoşii (Monah D. et alii 1987, 10). Locuinţele 32 şi 36 de la Hăbăşeşti aveau un număr mare de râşniţe, în ultima dintre ele descoperindu-se şi o mare cantitate de boabe de cereale arse, ceea ce sugerează practicarea intensă a acestei activităţi în spaţii special amenajate (Popovici 2000, 13).

Apar de asemenea şi rame de lut ars, în formă de potcoavă, în care erau încastrare pietre de râşniţă; ramele aveau şi rolul de a proteja risipirea făinii şi a boabelor (Vl. Dumitrescu 1967a, 17). Un complex de râşnit, cu gardină (înaltă de circa 20 cm), de formă aproximativ circulară/ovală, parţial distrus este amintit şi la Feteşti *La Schit* în L1/2000 (Boghian et alii 2004b, 235; 2005, 341). Sub el a fost încastrată o cupă, reprezentând un ritual de fundare.

In unele cazuri, ca în aşezarea Druţa I, lângă aceste instalaţii pentru amplasarea râşniţelor s-au întâlnit şi silozuri nu prea mari, de formă rotundă (cu diametre de 0, 22- 0,45 m: Sorochin 1997, 15; 2002, 56), asemănătoare ca formă cu cele descoperite în nivelul Precucuteni de la Poduri (Monah D. 2003, 88, fig. 9). Silozuri circulare (L1/2000: diametrul de 50-60 cm; L6: diametrul 30 cm), ca şi

https://biblioteca-digitala.ro

casete siloz, rectangulare (L1/2000: 1,10 x 1,20 m) au fost amenajate peste platforme în locuinţele 1 şi 6 de la Feteşti *La Schit*. În acest ultim caz, pereţii erau alcătuiţi din lutuieli succesive, groase de 1-2 cm, aplicate probabil peste o substrucţie lemnoasă (L1: Boghian et alii 2004b, 233; 2005, 343).

Fig. Vd.74. Scânteia: a) L11, vas de provizii peste platformă; b)L7, urmele casetei pentru cereale

Bazele unei casete dreptunghiulare, folosită probabil pentru păstrarea cerealelor, a fost identificată şi pe latura de est a L7 la Scânteia, Fig.Vd.74b. Această zonă a locuinţei nu era foarte bine păstrată. Pe o lungime de circa 1,30 m s-au descoperit resturi dintr-un perete de lut ars întrerupt, sau dublat pe anumite porţiuni, cu colţurile drepte. Peretele de lut ars, plat pe ambele părţi, avea o grosime de 2,5-3 cm şi unele din fragmentele sale aveau 30 x 13 cm. Era subţiat spre partea superioară şi uşor îngroşat spre bază. Caseta se păstra doar pe o înălţime de circa 6-8 cm. Se păstra doar partea de nord a acestei construcţii, restul fiind distrus de bucăţile masive de chirpic din zonă.

Astfel de amenajări rectangulare, pentru păstrarea cerealelor sunt menţionate şi în aşezările neo-eneolitice din Bulgaria de la Slatina Sofia (Nikolov, Sirakova 2000, 166) şi Karanovo, nivel Karanovo III (Nikolov 1997, 16; 2001, 12).

Instalaţii de ţesut

In Locuinţa 6, de la Dumeşti, cu podea bătătorită, a existat o instalaţie de ţesut, argea (7 greutăţi din lut ars), fixată în grindă şi jos pe podea (Alaiba 1998, 54). O instalaţie de acelaşi tip este menţionată şi la Badragii Vechi (Marchevici 1981, fig. 89). Şi la Scânteia, în L11 a funcţionat probabil un război de ţesut: opt greutăţi de lut ars au fost descoperite pe latura de est a locuinţei.

Pavaje de piatră

La Ruginoasa au fost semnalate în încăperea A pavaje de piatră. În cele trei-patru etape de refacere a interiorului, marcate prin mutarea vetrei şi a zonei gospodăreşti, s-au observat şi două pavaje, care acopereau doar un sfert din încăpere, cel opus intrării la una din etape. Rolul lor era legat de activitatea gospodărească, cele mai lungi posibil loc pentru dormit.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vd.75. Ruginoasa, Locuința 3, încăperea B , pavaj din pietre

În cea mai veche etapă pavajul era pe stânga intrării, iar în penultima în fața intrării. Vasele sparte au fost acoperite de un strat de pământ cu ocazia reparațiilor. Nu am putut aprecia durata, sigur însă construcția nu a fost abandonată, în aceea vreme în încăperea B, vetrele se mutau alternativ.

Unele din locuințele Cucuteni B de pe *Cetățuia*, din așezarea eponimă, aveau şi ele pavaje de piatră pe anumite zone (Petrescu-Dâmbovița 2004, 110).

Anexele

În preajma locuințelor sau uneori chiar lipite de ele au fost identificate şi anexe, cu un rol nu totdeauna posibil de precizat. Unele au folosit probabil la depozitarea diferitor produse sau unelte, dar în egală măsură au putut servi şi la desfăşurarea unor activități gospodăreşti în sezonul cald. La Truşeşti din cele 93 locuințe Cucuteni A, 62 aveau astfel de anexe, iar 21 din acestea conțineau resturi de plăci de cuptoare perforate parțial; în câteva din ele s-au descoperit gropi pentru foc, adânci de 50 cm (Petrescu-Dîmbovița et alii 1999, 190). În schimb, în nivelul Cucuteni B de pe *Cetățuia* de la Cucuteni, doar trei case aveau anexe, cu dimensiuni între 3-6 m². Acestea erau construite pe platforme de piatră, uneori acoperite cu lipituri de lut şi una din ele conținea chiar şi un cuptor (Petrescu-Dîmbovița 2004, 112). La Drăguşeni *Ostrov* doar L14 a avut o anexă, construită probabil din materiale perisabile, care a folosit pentru desfăşurarea unor activități gospodăreşti (Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, 37). La Scânteia, pe latura de nord a L7 era o anexă de formă rectangulară; în colțul de vest al acesteia s-au găsit resturi dintr-o vatră deranjată. Astfel de anexe sunt menționate şi în alte aşezări, precum cea de la Roma*, Balta lui Ciobanu* (Popovici et alii 1992, 17) sau Preuteşti *Haltă,* L1 (3 x 3 m: Ursulescu, Ignătescu 2003, 25). O construcție cu caracter gospodăresc, înconjurată de un şanț pe latura de nord şi având bază de piatră este menționată şi în aşezarea Cucuteni B târzie de la Hâncăuți (Bicbaev 1997, 39).

https://biblioteca-digitala.ro

Gropile pentru provizii

În cadrul anexelor trebuie incluse şi gropile de provizii din interiorul locuinţelor sau din imediata lor vecinătate. Uneori, acestea erau arse în interior, sau au urme de foc, pentru uscare.

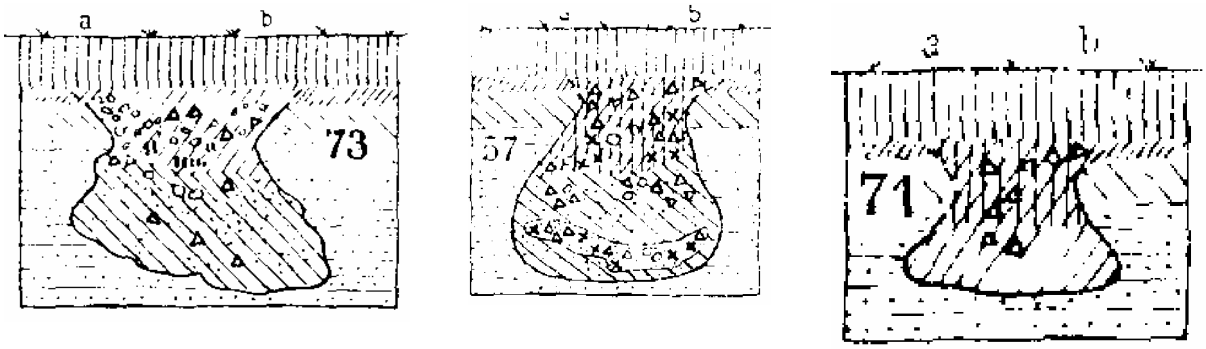

Fig. Vd.76. Hăbăşeşti, gropi pentru provizii, după Vl. Dumitrescu

În alte epoci, astfel de amenajări sunt amplasate în alte părți ale siturilor. Gropile de provizii, au gura mai îngustă decât fundul, pentru a fi mai uşor de acoperit şi a păstra răcoarea.

În locuința 9 de la Dumeşti, fără platformă, pe latura de nord est a acesteia s-a descoperit un vas de provizii îngropat în picioare, folosit probabil pentru păstrarea apei (Alaiba 1998, 55). La Păuleni, în locuința 5, un vas de provizii, decorat cu barbotină, a fost depus în groapă, iar gura lui se ridica cu puțin deasupra podelei; foarte probabil, înainte ca podeaua să fi ars, acesta se afla la nivelul podelei sau mai jos (Lazarovici Gh. et alii 2002). La Scânteia, pe latura de nord vest a L11, platforma prezenta un loc gol, lângă care s-au găsit resturi sparte dintr-un vas mare de provizii (Fig.Vd.74), ceea ce sugerează că spațiul a fost special cruțat pentru acest scop.

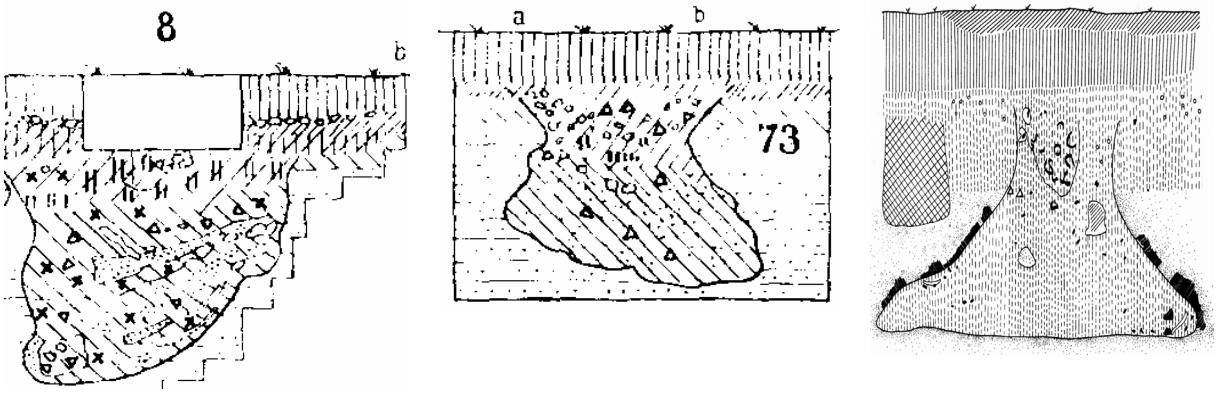

Fig. Vd.77. Gropi: a-b) Hăbăşeşti, gropi pentru extragerea lutului, după Vl. Dumitrescu; c)Poieneşti, Gr. 374

În afară de acestea, în toate aşezările au fost descoperite numeroase gropi. Ele nu au fost întotdeauna suficient studiate şi analizate din punct de vedere al funcționalității lor. Unele au fost inițial săpate pentru extragerea lutului şi ulterior au fost transformate în gropi pentru resturi menajere. Cele pentru extragerea lutului sunt săpate mai mult sub unul din pereți. Gropi menajere sunt considerate o parte din cele descoperite la Drăguşeni, situate în imediata apropiere a intrării în locuințe (Marinescu-Bîlcu 1998-2000, 329). La Truşeşti, gropile menajere (45), situate în preajma locuințelor erau de dimensiuni relativ mici (1/1,30 x 0,80/2m) şi puțin adânci (până la 1,60 m), spre deosebire de cele pentru scoaterea lutului, amplasate în zona de SE a aşezării (M. Florescu 1999, 220).

https://biblioteca-digitala.ro

În aşezarea Duruitoarea Nouă, în locuinţa 3, groapa descoperită în zona de nord a fost interpretată de autoarea săpăturilor E. K. Cernîş, că a servit ca un mic beci (după Sorokin 2002, 51-52).

Nu excludem posibilitatea ca unele gropi, după încheierea rolului lor iniţial să fi adăpostit şi ritualuri legate de abandonare sau oferire. Astfel se explică poate şi prezenţa unor piese deosebite, ceramice sau plastice etc. în multe gropi cucuteniene (M. Florescu 1999, 218, 221; Gr. 40; situaţiile întâlnite la Scânteia şi în numeroase alte aşezări; Dumeşti).

Puţurile

Despre descoperirile de acest tip sunt puţine date. Descoperirea unui asemenea puţ (adânc de 10 m) la Cuptoare *Sfogea* în cultura Sălcuţa şi a altora la Parţa, în cultura Banatului, impune însă şi analiza acestei categorii. Una dintre gropile de la Hăbăşeşti, Gr.80 (Vl. Dumitrescu et alii 1954, 166, Pl. V/Gr. 80, LII: autorii nu o pun însă în legătură cu un puţ propriu-zis: formă circulară în plan; adâncime: 6,10 m; umplutura: pământ cafeniu închis, doar la suprafaţă o alveolare negricioasă; inventar, fragmente ceramice foarte mici şi un scăunel miniatural spart) Fig.Vd.78a, ne face să ne gândim la posibilitatea existenţei lor şi în alte culturi, cu rol funcţional. Poate doar întâmplător puţul de la Hăbăşeşti are forma unui phalus, dar el ne aminteşte de sacralitatea pământului, sacralitatea lichidului, matricea primordială, mama primordială, oceanul primordial, originea apei, originea vieţii. Asemenea mituri de geneză sunt cunoscute încă din cele mai vechi scrieri sumeriene. În fundul puţului de la Cuptoare *Sfogea* au fost depuse câte două obiecte pereche (două silexuri, două coarne, două vase etc.: Lazarovici Gh. 1979, 174, pl. XXVIIA; Lazarovici Gh. et alii 2001, 174, 286-287).

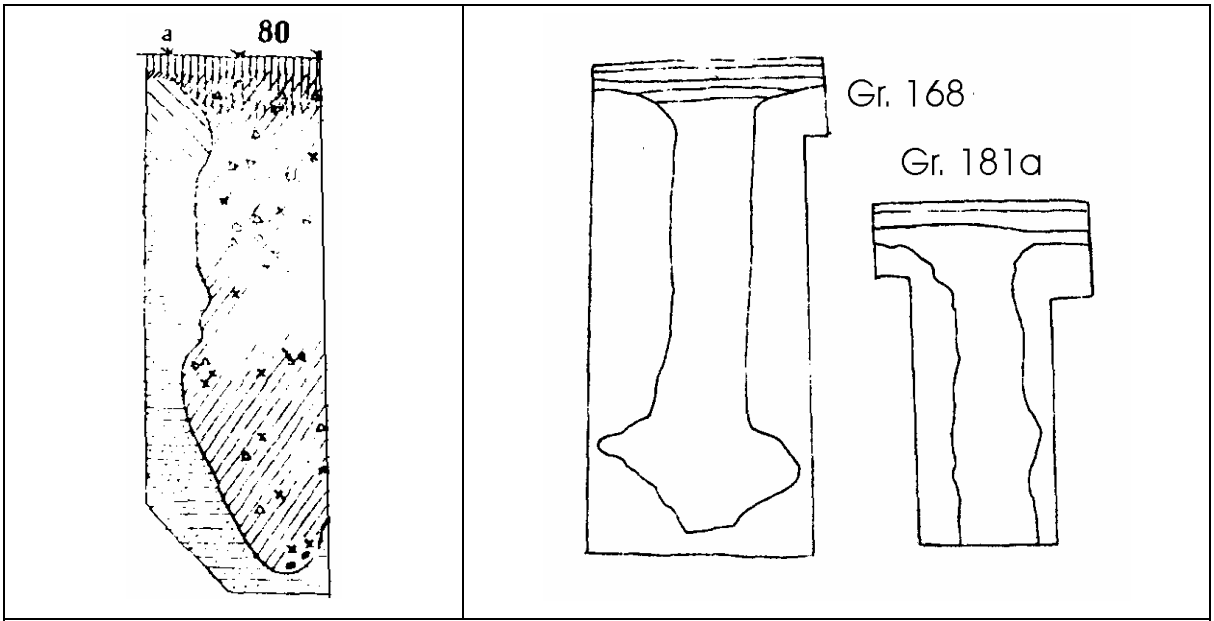

Fig. Vd.78. Puţuri în formă de phalus: a) Hăbăşeşti, Gr. 80, după Vl. Dumitrescu; b) Truşeşti Gr. 168 şi 181a, după Petrescu-Dîmboviţa et alii

Două astfel de amenajări au fost descoperite şi la Truşeşti, respectiv gropile 168 şi 181a, Fig.Vd. 78b (Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999, 211, 212, fig. 140/18-gr. 168; fig. 140/23-gr. 181a). Ambele gropi erau în cuprinsul unor locuinţe, prima în zona centrală (Loc. LXXXVI), a doua în colţulde NV, parţial sub platformă (Loc. XCIV: M. Florescu 1999, 221). Interesant este şi conţinutul acestora, pe care autorii volumului îl cred legat şi de depuneri rituale (Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999, 219). Primul puţ, rotund în plan (groapa 168: Fig.Ve.78 dreapta), avea 1,20 x 1,20 m şi adâncimea de 6, 20 m; profilul acestuia a fost cilindric până la 5 m adâncime, când diametrul său a atins 2,5 m, iar pereţii cotloniţi se îngustau spre bază (Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999, 21). Umplutura consta din straturi de

https://biblioteca-digitala.ro

culoare brun-gălbui, ce alternau cu altele de chirpici, cărbune, cenuşă. Inventarul consta din trei vase pictate (un pahar, un suport, un vas cu gât şi corp bombat: Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999, 211, fig. 204/12, 244, 228/8). Al doilea, groapa 181a, oval în plan, 1,90 x 1, 60 m, a fost cercetat doar până la 4,60 m de la suprafaţa solului; umplutura este identică cu cea din puţul anterior, iar inventarul consta din ceva mai multe vase întregibile şi fragmentare (fragmente dintr-o strachină şi un vas cu gât înalt şi corp bombat, un suport şi un căuş de polonic: Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999, 212, fig. 191/8, 230/6, 258/9, 312/3). Umplutura gropilor a fost rapidă, motiv pentru care s-a emis ipoteza că ar fi legate mai ales de un ritual, dar nu se exclude nici faptul că au fost astupate din cauza faptului că nu au putut să furnizeze suficientă apă (M. Florescu 1999, 221).

Amenajări/Instalaţii de foc exterioare

Vetrele în aer liber erau folosite probabil mai ales în sezonul cald şi ele au fost descoperite în mai multe aşezări, precum Hăbăşeşti, Cucuteni *Cetăţuia,* Truşeşti, Poduri, Scânteia (Dumitrescu Vl. et alii 1954, 20-28, 52-55, 57-60, 103-110, 113-120, 153-155; Petrescu-Dîmboviţa 1966a, 7-8; Monah D. et alii 1982, 9; Mantu, Ţurcanu 1997). În unele cazuri vetrele erau construite direct pe sol şi aveau mai multe nivele de refacere, ca la Scânteia. Aici, prima vatră era mai mică comparativ cu cea din ultima etapă, Fig.Vd.79/1.

Fig. Vd.79. Scânteia, vetre exterioare

La Poduri, vatra în aer liber a fost construită pe un pat de pietre, iar lângă ea a fost descoperit un pavaj de pietre de râu. Această vatră a fost pusă în legătură cu pavajul de lângă ea, şi cu o locuinţă ce conţinea un complex de cult, alcătuit din patru cranii dispuse în cruce (Monah D. et alii 1982, 9). O vatră exterioară, în care era încorporat jumătate dintr-un suport, alte două vase întregi şi oase de animale arse, a fost descoperită la Malnaş, în apropierea L2; autorul descoperirilor presupune că atât vatra cât şi L2 aveau probabil un anume rol în practicile religioase de aici (László A. 2000, 249).

Pavaje de piatră de diferite dimensiuni (între 1,50-16 m²) au fost descoperite la Bodeşti *Frumuşica* în toate nivelurile de locuire (Matasă 1946, 23, 27).

Cuptoarele de ars ceramica

Pentru arderea ceramicii au fost folosite atât gropi, cât şi instalaţii mai complexe din categoria cuptoarelor. Exemplele etnografice arată că la fel ca şi cuptoarele, aceste instalaţii, sau chiar altele, mult mai simple, amenajate la suprafaţa solului oferă condiţii de ardere excelente şi obţinerea unei ceramici de bună calitate.

Cuptoare cu o singură cameră, de formă rotundă în plan şi tronconică în secţiune, sunt atestate în aşezările de la Ariuşd şi Dumeşti. Cele de la Dumeşti sunt dispuse în şir, Fig.Vd. 80. Gura cuptorului

https://biblioteca-digitala.ro

este amplasată la toate cuptoarele spre E, poate pentru a se crea un spațiu de circulat, mai ales la scoaterea vaselor. Alimentarea cuptorului trebuie să se fi făcut la început. Nu este exclus ca unele din aceste cuptoare să nu fi funcționat în aceeeași vreme, situație sesizată și în alte situri (Koszylowce: Hadaczek 1912, 3; Alaiba 2005, 69). La Ariușd, cuptoarele erau atât izolate cât și grupate (Comșa 1976, 26-27; Székely Z., Bártok 1979, 55-56; László A. 1987, 50), iar la Dumeşti erau concentrate în cele două complexe de cuptoare pentru ars ceramica, 7 și 13.

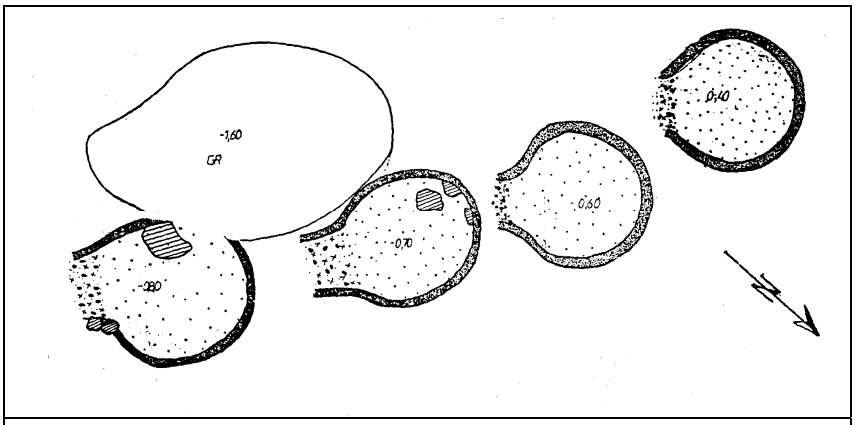

Fig. Vd.80. Dumeşti, cuptoare de ars ceramică din Complexul 7, după R. Alaiba

Complexul 7, situat în apropierea unui grup de locuințe, cu o suprafață de circa 10-15 m², consta dintr-un atelier pentru uscarea și arderea ceramicii, cu patru cuptoare, înșiruite unul după altul, la circa 30 cm unul de altul și o colibă, descoperită la 5-6 m distanță. În ce privește cuptoarele, acestea erau de formă relativ ovală-circulară în plan, cu o margine deschisă și constau dintr-o cameră de ardere, cu vatră circulară (diametru 1 m), cu boltă semisferică. Al doilea complex, situat în marginea de nord est a așezării, avea o întindere de circa 10 m și conținea trei cuptoare de același tip, dispuse la fel ca cele de mai sus (Alaiba 1998, fig. 15-16).

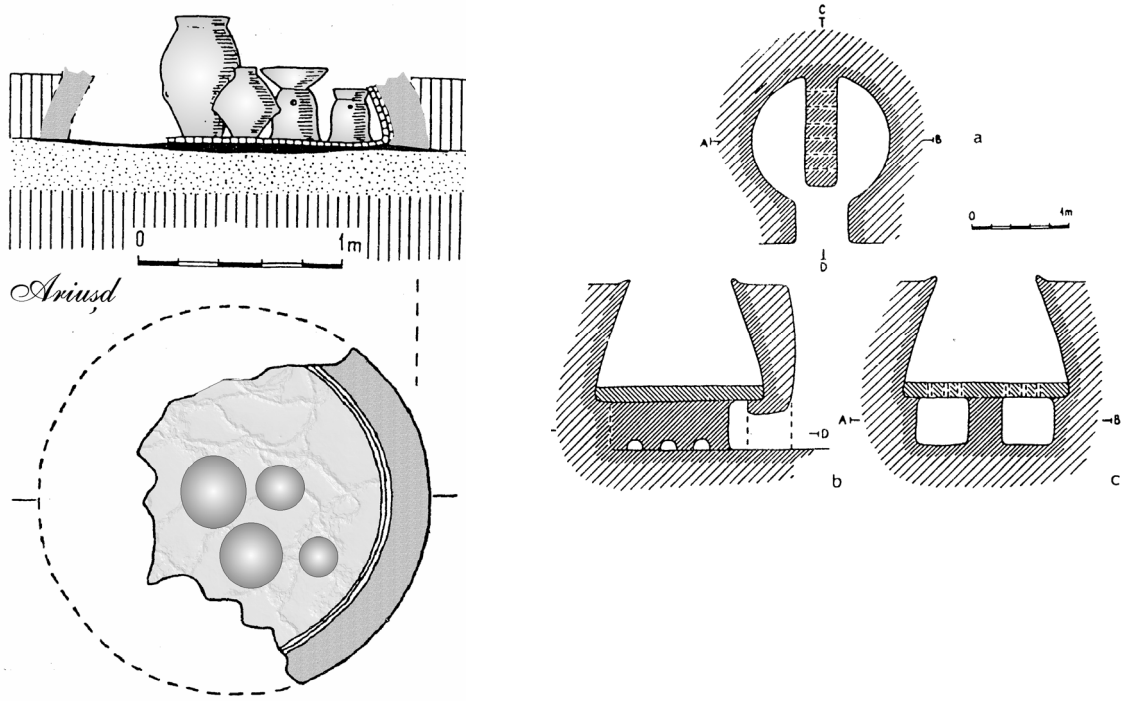

Fig. Vd.81. Cuptoare de ars ceramica: a) Ariușd; b) Glăvăneștii Vechi, după Ellis

Asemănătoare ca dispunere sunt și cuptoarele descoperite la Ariușd. Ele erau concentrate în două grupe, spre marginea așezării. În primul grup erau opt cuptoare circulare, cu un diametru de 80-100

https://biblioteca-digitala.ro

cm; al doilea grup, cu un număr mai mare de cuptoare, conținea şi un complex alcătuit dintr-un cuptor central şi două laterale (Székely, Bártok 1979, 55). Cuptorul central, circular (diametru 1,10 m), cu boltă decorată cu crestături, avea în față şi o platformă dreptunghiulară, cu gardină. Vatra era foarte solidă, de 50 cm, constând din straturi succesive de pământ, lut amestecat cu pleavă şi nisip (Székely, Bártok 1979, 55-56). Pe laturile de est şi de vest erau adăugate două cuptoare de formă lunguiață, cu boltă. Doar cel dinspre est avea bolta construită pe o structură de crengi, lipită cu lut. Cel dinspre est avea un horn de lut, tubular, astupat cu un capac de lut, folosit probabil la reglarea temperaturii (Székely Z., Bártok 1979, 55-56; Ellis 1984, 145). Celelalte cuptoare din acest complex, aveau formă circulară şi diametrul de circa 1 m, iar pereții erau ridicați (Székely Z., Bártok 1979, 56).

Informații din păcate incomplete, fără documentație grafică elocventă, Fig.Vd.84, avem şi pentru un atelier de olărie de la Ariuşd, de 10 x 5, 50 m, ce conținea poate unul-două cuptoare, separate printr-un „pinten" cruțat. Complexul era în apropierea unei locuințe, a cărei destinație poate fi presupusă şi în legătură cu acest complex (Zaharia E. et alii 1981, 3-4).

La aceste cuptoare se adaugă şi unul cercetat de F. László, care avea camera de ardere circulară, cu un diametru de cca. 2 m, iar pereții se păstraseră pe o înălțime de 40 cm, Fig.Vd. 81 (Comşa 1976a; 1976b; Ellis 1984, fig. 54).

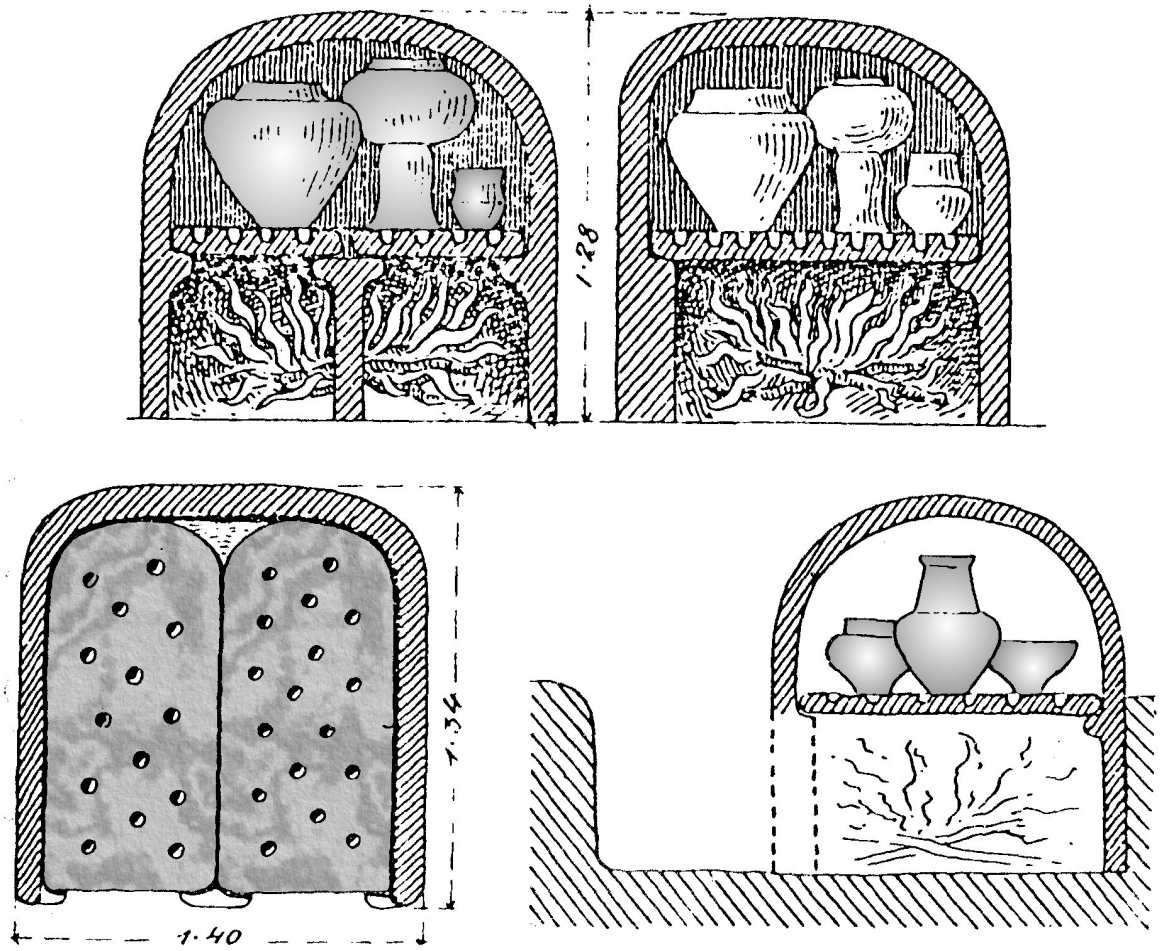

Fig. Vd.82. Hăbăşeşti, reconstituirea unui cuptor de ars oale, după Vl. Dumitrescu

https://biblioteca-digitala.ro

Descoperirile de la Ariuşd sunt extrem de interesante şi ar fi bine ca publicarea lor viitoare să aducă şi un plus de documentaţie, pentru a avea o imagine de ansamblu, dar şi detaliată asupra unor decoperiri de acest tip, destul de rare.

Două complexe descoperite la Hangu Chiriţeni au fost interpretate ca aparţinând unor cuptoare de ars ceramica, dar din păcate ele conţineau prea puţine elemente care să permită reconstituirea lor. Gropile erau ovale sau rotunde neregulate în plan şi în formă de sac în profil (Petrescu-Dîmboviţa, Teodor 2003, 132, fig. 77a-b). În groapa cuptorului 2, pe fund s-a descoperit o placă neperforată de 0,04 cm, iar peste ea alta găurită de 0,03 cm. Urme de la boltă nu au fost descoperite (Petrescu-Dîmboviţa, Teodor 2003, 132).

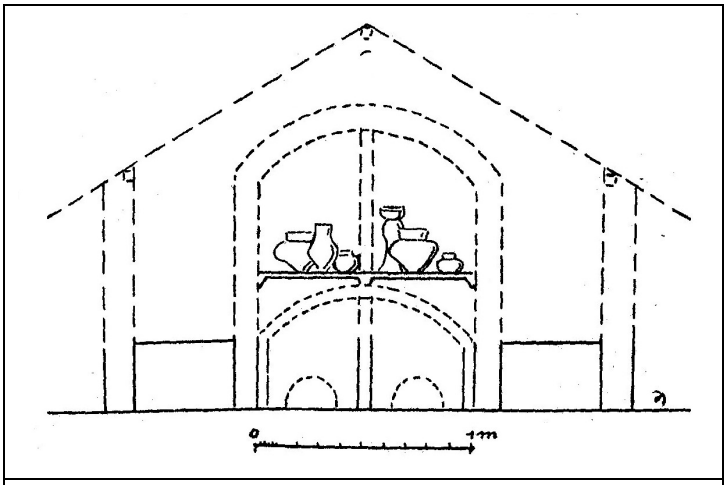

Fig. Vd.83. Cuptorul de la Bodeşti Frumuşica, după Matasă

Un cuptor de ars oale a fost identificat şi la Hăbăşeşti în L9, iar reconstituirea lui, propusă de Vl. Dumitrescu, Fig.Ve.82, arată că este vorba de un alt tip, de suprafaţă, cu două camere, cea de ardere (cu două compartimente) şi cea pentru vase (Dumitrescu Vl. et alii 1954, 58, 192, pl. XIX, fig. 9). Un cuptor similar este amintit şi la Jvanec în Podolia (Movsha 1971, apud Petrasch 1986, fig. 8).

Cuptoarele cu două camere, de ars ceramica, erau construite deasupra unei gropi. Se săpa întâi groapa, în care se lăsa un martor central care reprezenta suportul pentru grătarul perforat, care împărţea camera de ardere în două compartimente.

Fig. Vd.84. Ariuşd, cuptoare pentru ars ceramică

Grătarul era susţinut uneori de console, realizate din crenguţe de lemn acoperite de lut amestecat cu pleavă, "conuri" şi de o treaptă săpată în peretele gropii. El putea avea o singură placă, sau două, prevăzute cu perforaţii, dispuse radial, a căror diametru varia între 4-6 sau 10-12 cm. Uneori grătarul era de circa 20 cm grosime, ceea ce permitea încărcarea unei şarje destul de grele. Deasupra se construiau pereţii din benzi de lut amestecat cu pleavă, cu o grosime de circa 20 cm. Camera de ardere era de formă tronconică şi avea o deschidere pentru introducerea vaselor. Pereţii camerei de ardere şi ai focăriei erau bine finisaţi cu un strat de lut amestecat cu nisip. Exemple care atestă acest tip de cuptor se regăsesc în descoperirile de la Valea Lupului, Bodeşti *Frumuşica*, Glăvăneştii Vechi, Fig.Ve.81 şi Costeşti IV, Truşeşti (Comşa 1976, 23-26; Ellis 1984, 147; Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999, 196).

https://biblioteca-digitala.ro

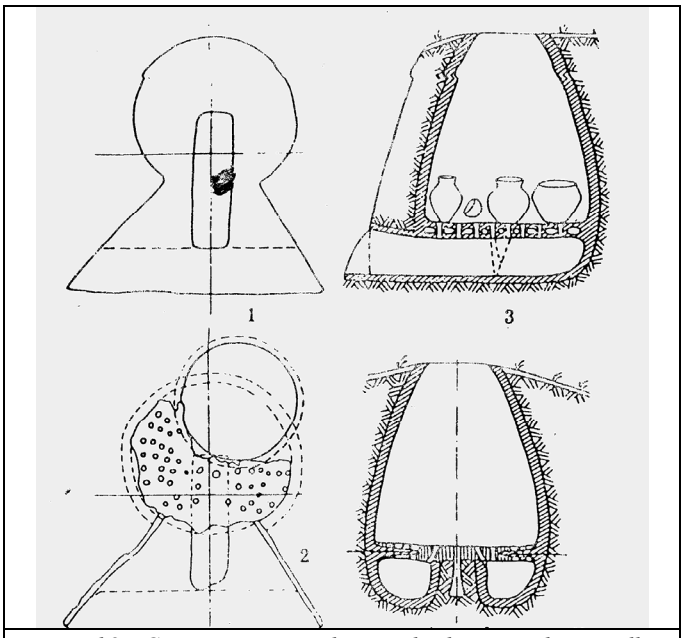

Fig. Vd.85. Costeşti IX, cuptor de ars oale, după Marchevici; Ellis

La cuptorul de la Valea Lupului, forma celor două camere era oval alungită şi ele erau despărţite de un perete longitudinal, central, cruţat în lutul galben. Grătarul, modelat din lut cu pleavă, gros de 0,15 cm se sprijinea atât pe pereţii camerelor de foc, cât şi peste nişte conuri din acelaşi material; perforaţiile, peste 20, erau situate doar în dreptul camerelor de foc (Dinu 1957, 165). Camera de ardere a vaselor ar fi putut fi de formă tronconică cu vârful retezat.

La Costeşti IX, cuptorul descoperit a permis reconstituirea manierei sale de construcţie, Fig.Vd.69, 85. Iniţial s-a săpat o groapă în care s-a cruţat o porţiune a zonei centrale, pe care a fost construit peretele despărţitor a camerei de ardere, ce înainta la exterior cu încă 60 cm. În groapă s-au înfipt 20-22 de nuiele ce s-au acoperit cu lut amestecat cu pleavă, peste care s-a construit vatra, cu un diametru de 173-175 cm, groasă de 20-22 cm (Marchevici 1981, 132). Camera de ardere a vaselor, în formă de cupolă avea un orificiu de introducere a vaselor de circa 60 cm. Înălţimea camerei de ardere era de circa 2 m. În faţă cuptorul era prevăzut cu o mică platformă de lut, pe care se sprijinea o parte a peretelui despărţitor menţionat (Marchevici 1981, 49, 132, fig. 75, 96; Ellis 1984, 154, fig. 59).

C. Matasă aminteşte la Bodeşti-*Frumuşica* descoperirea unui cuptor de ars oale în nivelul Cucuteni B, Fig.Ve.83. Cuptorul, de 2,50 x 2,20 m, consta din două încăperi, separate printr-o placă perforată pe care se puneau vasele la ars, iar focăria era alcătuită din două compartimente despărţite printr-un perete (Matasă 1946, 26, fig. 9).

Un alt tip de cuptor de ars ceramică, provenind din Locuinţa 3, ce a funcţionat ca atelier de prelucrare a ceramicii de la Vărvăreuca VIII, Fig.Vd.69b, era de formă rectangulară în plan (1,80 x 1,55 m) şi era prevăzut cu două amenajări rectangulare, uşor înălţate în faţa gurii şi pe una din laturile scurte. Gura cuptorului era arcuită, iar în partea sa de sus prezenta o margine arcuită, în formă de potcoavă, Fig.Ve.68. Pereţii, groşi de 10-12 cm, împreună cu bolta au fost modelaţi din lut amestecat cu cioburi pisate, dar nu erau realizaţi pe o structură de crengi. Vatra cuptorului, era construită pe un pat de cioburi peste podeaua locuinţei (Marchevici 1981, 132, fig. 18-19).

În unele aşezări au fost descoperite zone speciale în care erau concentrate cuptoarele de ars ceramica. Alături de cele de la Ariuşd şi Dumeşti, deja menţionate, amintim şi pe cele de la Jvaneţ, Vărvăreuca, Petreni, Trifăuţi, Koşilovţi Oboz, Raşcov, Krutoborodinţi II (Comşa 1976, 30-31; Ellis 1984, 152; Petrasch 1986; Videiko 1999, 36). Ateliere de prelucrare a ceramicii, situate în aşezări sau în afara lor sunt cunoscute şi în alte aşezări tripoliene, iar cele de la Veselii Kut atrag atenţia prin arhitectura lor: cuptoare (în complexul I, cuptorul cu două camere avea şi o depunere rituală constând din 7 conuri de lut), camere de uscare şi spaţii de prelucrare (Tsvek 2004, 66). La Trostiančyk, atelierul ceramic cu trei camere avea în încăperea de E alături de platforma de lucru şi un altar rotunjit

https://biblioteca-digitala.ro

cu adâncituri în centru, lângă care au fost identificate mai multe obiecte cu caracter de cult (vas zoomorf, mici vase pictate, o pintaderă: Tsvek 2005, 147).

Construcţii, depuneri şi zone de cult

In majoritatea cazurilor, construcţiile care au fost identificate drept sanctuare sunt situate în zona centrală a aşezărilor. Dimensiunile lor nu sunt totdeauna impresionante.

Fig. Vd.86. Truşeşti: a) placă antropomorfă din L38; b) altarul monumental, după Petrescu-Dîmboviţa

Cele două tipuri de sanctuare din Precucuteni se întâlnesc apoi şi în aşezările culturii Cucuteni. Primul tip, reprezentat de sanctuarele casnice, este ilustrat de descoperirile arhicunoscute ale fazei Cucuteni A de la Mărgineni, Scânteia, Dumeşti, Bereşti, Ariuşd, Izvoare şi Truşeşti (L36), (Dumitrescu Vl. 1974, 479; Monah D. 1997, 36, 39, fig. 5, 10/1; Mantu, Ţurcanu 1999, 13; Alaiba 1998, 51; Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999, 81, 85, fig. 317a). Cel de al doilea tip este reprezentat de descoperirile de la Truşeşti asupra cărora vom reveni.

Sanctuarele casnice

Ca şi în Precucuteni, primul tip constă în construcţii de mici dimensiuni, realizate direct pe pământ şi care au ca podea o lutuială subţire de circa 5 cm, cu vatră sau cuptor în interior, amplasate de obicei în zona centrală sau semicentrală a aşezărilor studiate. Atribuirea lor la categoria sanctuarelor este legată de inventarul cu totul special. In această categorie se pot include descoperirile de la Mărgineni (într-o locuinţă fără platformă, era un cuptor cu două camere, separate printr-o placă de lut perforată. Pe un piedestal circular se afla un cap antropomorf din lut ars, cu creştetul albiat. Din locuinţă provin puţine fragmente ceramice şi un topor de tip Vidra), (Monah D. 1991, 298, 302-303; 1997, 36, fig. 5; Monah D. et alii 1997, 64) sau cele de la Scânteia.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vd.87. Scânteia, L1-sanctuar, resturi de la vatră şi gresia; masă altar

Sanctuarul de la Scânteia, Fig.Vd.87 (L1), avea o podea de lut ars (groasă de circa 3-4 cm), care fusese amenajată direct pe pământ. În interiorul încăperii care avea circa 4 x 4 m, au fost descoperite resturi dintr-o vatră (resturile ei erau pe 1,10 x 0,75 m) construită tot direct pe sol, în apropierea căreia a fost descoperită o gresie de dimensiuni mai mari, plată (75 x 50 cm). Inventarul sanctuarului era cu totul deosebit: 75 idoli antropomorfi, feminini şi masculini, 30 idoli zoomorfi, 7 protome zoomorfe, un fragment dintr-un vas antropomorf, un ac de cupru, fragmente de la mese de tip altar, ca şi un fragment dintr-o calotă cranianã, alături de o mare cantitate de ceramică şi unelte din silex (Mantu, Ţurcanu 1999, 13).

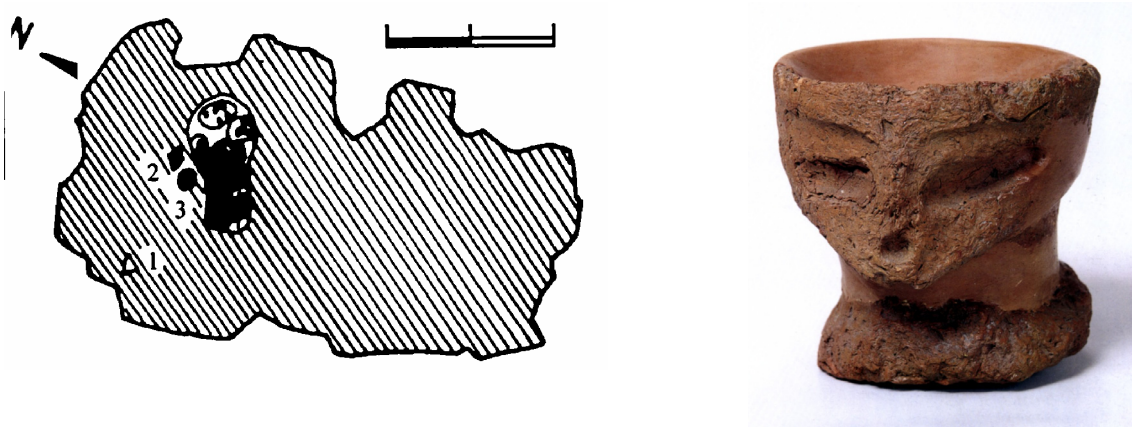

Fig. Vd.88. Mărgineni, locuința cu cuptor, cu cap antropomorf, după D. Monah

Pe baza inventarului, observăm că aceste două sanctuare reflectă culte diferite. Dacă pentru Scânteia este vorba de cultul fertilității şi fecundității, descoperirea de la Mărgineni, se leagă în special de cultul vetrei şi al cuptorului, cu analogii în aria tripoliană (Tsvek 2001, 24).

O altă locuință de la Drăguşeni *Ostrov,* L9, fără platformă podea, este posibil să fi funcționat ca sanctuar. În interior printre dărâmături a fost descoperit un cap de bovideu din lut ars, care a fost probabil aplicat pe un perete, aşa cum precizează autoarea săpăturii, amintind descoperirile de la Catal Hüyük (Marinescu-Bîlcu, Bolomey, 2000, 26, fig. 172/9, 175/8). Acest cap aminteşte fără îndoială şi descoperirile de la Parța (vezi cultura Banatului), Kormadin sau din aşezările culturii Tisa. În aceeaşi

https://biblioteca-digitala.ro

locuință au mai fost descoperite patru statuete antropomorfe, trei idoli conici, un disc fragmentar, 11 bile de lut reprezentând capete de animale schematizate, opt vârfuri de săgeți din silex (Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, 34, fig. 160/1, 164/12,15, 167/4, 178/6, 12, 18, 181/5,179/1-11).

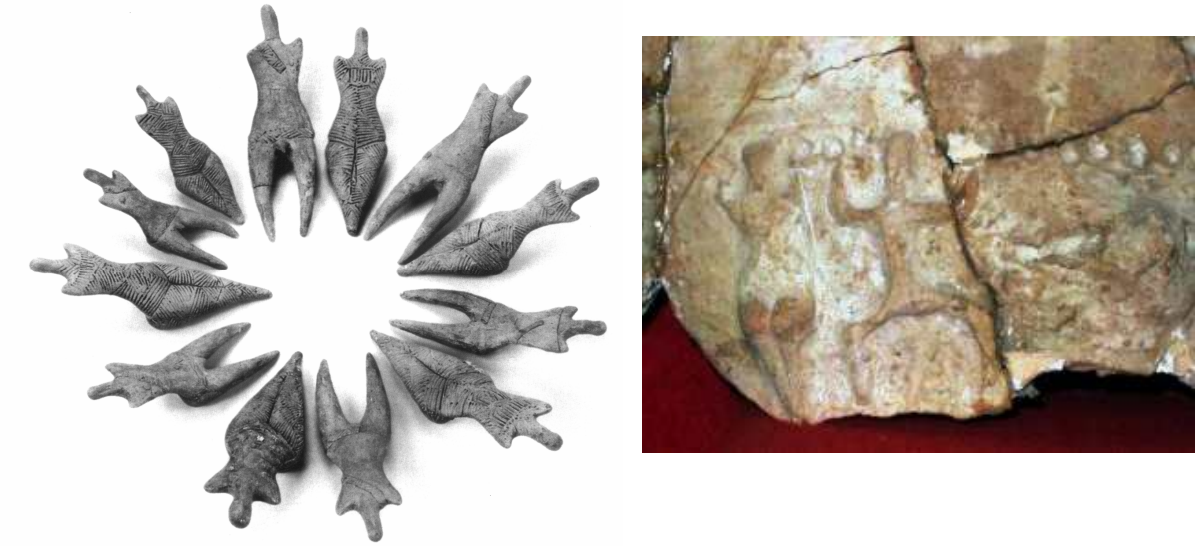

Fig. Vd.89. Dumeşti, complexul de cult din L1; fragment de pythos cu un cuplu antropomorf

În legătură cu acelaşi cult al fertilității şi fecundității se poate pune şi o altă descoperire de excepție, de la Dumeşti, jud. Vaslui, din L1, Fig.Vd.89a (şase statuete feminine şi şase statuete masculine, fragmente dintr-un pythos cu un cuplu antropomorf realizat în basorelief, un vas amforoidal, alături de alte vase perechi), (Maxim-Alaiba 1987, 269-286; Alaiba 1998, 55).

Între locuințele cu platformă din aria sudică a Moldovei, ce fac parte din categoria sanctuarelor casnice, atrage atenția L1/1960 de la Bereşti *Dealul Bâzanului*, în care a fost identificat un fragment de perete de circa 1 m², Fig.Vd.90, cu decor canelat şi pictat în motivul tablei de şah (roşu şi brun cafeniu), cu amprente de lemne pe partea interioară (Dragomir 1962, 69; 1985, 95).

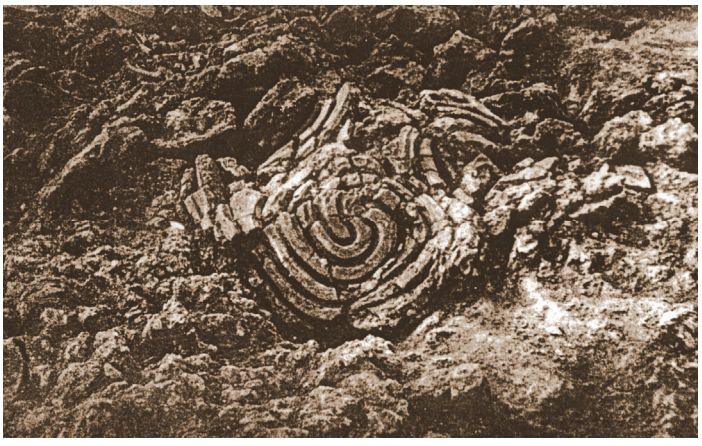

Fig. Vd.90. Bereşti, L1, perete decorat cu spirală în relief şi pictură în tablă de şah, după Dragomir

Analiza unui mare număr de construcții din diferite culturi, cu zone pictate sau însoțite de alte diferite elemente arhitecturale (capete de animale din lut) ne face să atribuim această descoperire tot unui sanctuar/altar casnic. Descoperirea de la Bereşti are analogii cu medalionul şi fragmentele de pereți pictați din sanctuarul culturii Boian de la Căscioarele (Dumitrescu Vl. 1974, 479), sau cu fragmentele de pereți pictați cu alb şi roşu din nivelul Karanovo VI de la Azmaška Moghila. Acelaşi gen de pictură, cu roşu şi alb împodobea şi pereții sanctuarului de la Gălățui-Movila Berzei, aparținând nivelului Boian-Giuleşti (Neagu 2000, 29-30; Neagu et alii 2001, 85-86).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vd.91. Truşeşti, elemente arhitectonice din Loc. XXVII şi Loc LXV, inedite

Tot un sanctuar casnic ar putea să fi fost şi LXXXVI de la Truşeşti (ce pare să fi avut două încăperi), unde s-au descoperit pe platformă resturile unui vas mare, de tip pythos, decorat cu cinci siluete îngemănate, alături de mai multe fragmente provenind de la vase de cult de tip suport, sau de alt tip (Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999, 81, 85, fig. 317a). Şi alte construcţii de la Truşeşti au avut elemente arhitectonice care pot fi puse în legătură cu viaţa religioasă, dar ele nu au putut fi intregite, motiv pentru care probabil nici nu au fost publicate.

Locuinţa 5 de la Târpeşti, atribuită nivelului Cucuteni A1-A2 (cu elemente Precucuteni), fără platformă, de formă rectangulară de 12,50 x 5,20 m (Marinescu-Bîlcu 1981, 73) pare să fie de asemenea locul unui sanctuar casnic.

Fig. Vd.92. Truşeşti, elemente arhitectonice din L83 şi dintr-o construcţie neprecizată

Pereţii au fost pictaţi cu culoare albă, iar în interior, ca amenajări sunt menţionate o vatră şi alături de ea o masă (din lut cu pleavă), ambele de formă rectangulară şi prevăzute cu gardină. Masa avea colţurile rotunjite, iar suprafaţa ei era uşor concavă. In apropierea vetrei s-au descoperit mai multe vase *in situ*, sparte sau întregi (Marinescu-Bîlcu 1981, 74). Inventarul era destul de bogat, constând în artefacte din silex, piatră, os, bile de lut ars ca şi **34 de statuete antropomorfe**, scăunele miniaturale şi o măsuţă de cult (Marinescu-Bîlcu 1981, 26). Sub această locuinţă, S. Marinescu-Bîlcu menţionează că s-a descoperit şi un interesant altar Precucuteni III (Marinescu-Bîlcu 1981, 74).

În ceea ce priveşte sanctuarele fazei Cucuteni A-B, informaţiile sunt mai puţin numeroase, poate din cauza numărului limitat de cercetări, dar nu trebuie să excludem nici posibilitatea ca în unele zone, practicile de cult să se fi desfăşurat şi în afara construcţiilor de tip sanctuar, aşa cum specifică E. Tsvek pentru aşezările din varianta locală tripoliană de pe Bugul mijlociu (Tsvek 2001, 27).

Situl de la Iablona I, atribuit etapei Cucuteni A-B2 (Tripolie B II), atrage atenţia prin numărul extrem de mare de statuete antropomorfe, 711, întregi şi fragmentare (Sorokin, Borziac 2001, 115-136). Cele mai multe (64,5 %) au fost descoperite în bordeie şi complexe menajere, iar restul în stratul de cultură (Sorokin, Borziac 2001, 135). Din păcate, informaţii mai precise în legătură cu complexele de locuire sau menajere în care apar aceste statuete nu deţinem. Ele reflectă fără îndoială faptul că

https://biblioteca-digitala.ro

aşezarea de la Iablona I reprezenta probabil un centru de cult. Bordeiul 36, în care au apărut cele mai multe statuete antropomorfe este atribuit de autorii cercetărilor ca aparţinând unei persoane cu statut deosebit, cu atribuţii de cult (Sorochin, Borziac 2001, 136).

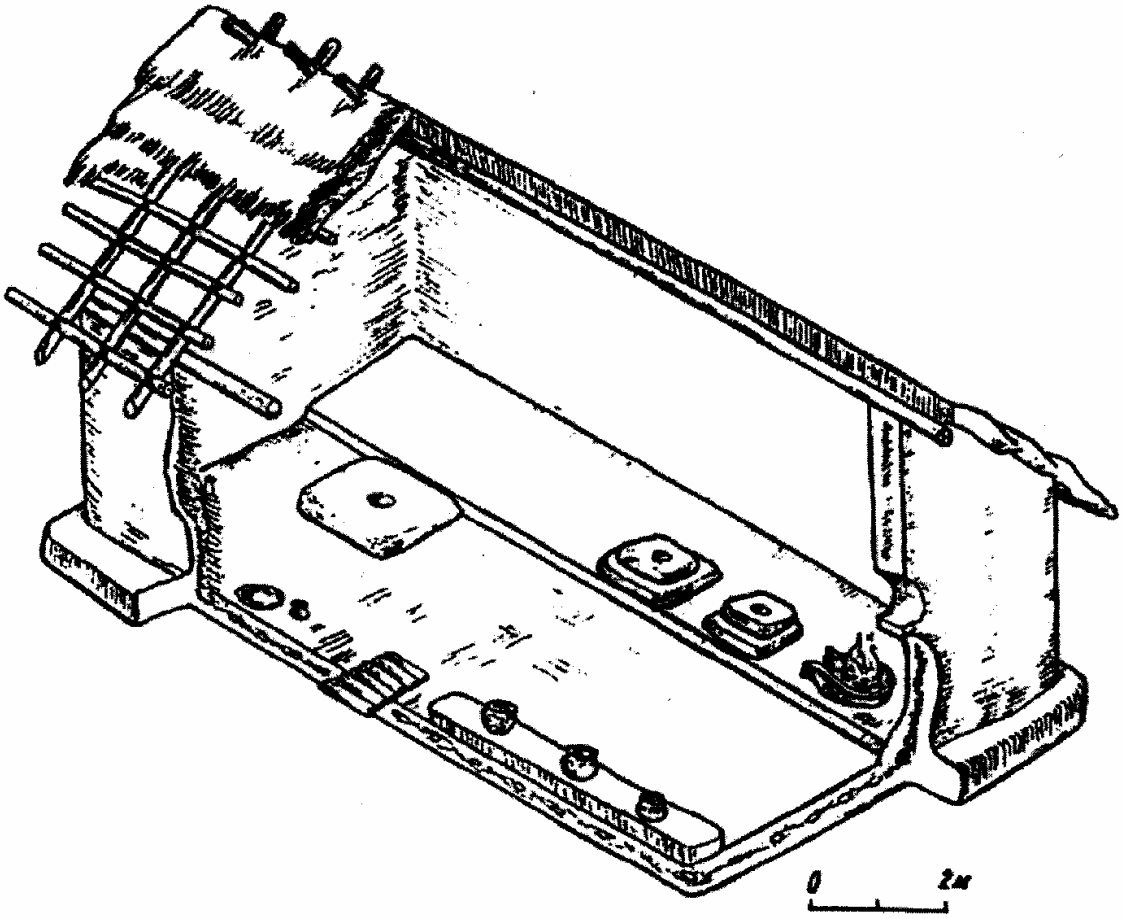

Fig. Vd.93. Sanctuarul de la Shkarovka, după Tsvek

Informaţii extrem de interesante provin din arealul Tripolie. In grupul primului tip de sanctuar s-ar încadra foarte bine unele construcţii legate de practicarea olăritului, în care inventarul sugerează că aveau loc ritualuri legate de un cult al meşterilor olari, la care poate participau şi alţi membri ai comunităţii. Este cazul descoperirilor de la Shkarovka (Tripolie BI-II, unde într-un atelier ceramic exista şi o construcţie de cult), Vesely Kut (Tripolie BI-II, unde atelierul ceramic conţinea şi un altar interior, un vas binocular şi un craniu de taur), sau Trostjančik (atelier ceramic cu cuptor de ars oale, altar circular, adâncit, înconjurat de vase de cult, din care unul zoomorf şi o pintaderă pictată), (Tsvek 2001, 25-27).

Tot aici şi-ar găsi locul şi alte două sanctuare extrem de interesante, ca cel de la Vesely Kut, legat de cultul fertilităţii şi fecundităţii (pe un podium erau aşezate râşniţe, frecătoare şi containere din lut ars ce adăposteau diferite boabe de cereale, acoperite cu capace decorate cu motive cosmogonice, ceea ce presupune păstrarea boabelor, ca şi râşnitul cultic), ca şi cel de la Vorošilovka, dedicat cultului unui animal (construcţia conţinea locuri de ofrandă, cuţite de silex pentru tăiatul cărnii, plastică zoomorfă, iar pereţii erau pictaţi cu ocru!), (Tsvek 2001, 28). La Vorošilovka, într-o mică cavitate de lângă acest sanctuar a fost descoperită o machetă de sanctuar, alături de statuete antropomorfe şi zoomorfe.

Sanctuarul de la Shkarovka (Tripolie BI-II), Fig.Vd.93, dedicat, după părerea E. Tsvek, autoarea săpăturilor, Marii Zeiţe, în care se celebra focul şi apa sacră, l-am putea încadra de asemenea în cel de

https://biblioteca-digitala.ro

al doilea tip de sanctuar, chiar dacă în cazul de față arhitectura interioară este mai sărăcăcioasă decât cea din alte stațiuni deja menționate (pe un podium uşor ridicat se găsesc două din cele trei altare rectangulare ale sanctuarului, ca şi vatra ovală, deschisă; pe partea opusă podiumului se află o mică banchetă cu vase, iar în fața altarului celui mai mare o cavitate cu oase şi un fragment de strachină), (Tsvek 2001, 24). Acest sanctuar (Fig.Vd.93) a fost pus în legătură cu practicarea olăritului, ca şi alte descoperiri de la Veselii Kut sau Trostiancik (Tsvek 2004); el era amplasat lângă atelierul ceramic (Tsvek 2005, 147).

Lipsa unui inventar arhitectonic impunător, ca la Truşeşti, ce ar permite încadrarea sa în categoria sanctuarelor comunitare, ar putea fi legată şi de una din caracteristicile deja menționate ale variantei estice a culturii Tripolie şi anume raritatea plasticii antropomorfe, comparativ cu arealul cucutenian (Tsvek 2001, 24).

În timpul fazei Cucuteni B, primul tip de sanctuar este bine reprezentat prin descoperirile de la Ghelăieşti Nedeia, Buznea-Târgu Frumos sau Văleni-Piatra Neamț (Cucoş 1973, 207-215, fig. 5-7; 1981, 41, 51, fig. 2; 1993, 59-65; Boghian, Mihai 1987, 313-324, fig. 28). În acest tip se includ atât construcții cu o podea simplă de lut, cât şi unele cu platformă totală sau parțială din lut amestecat cu pleavă.

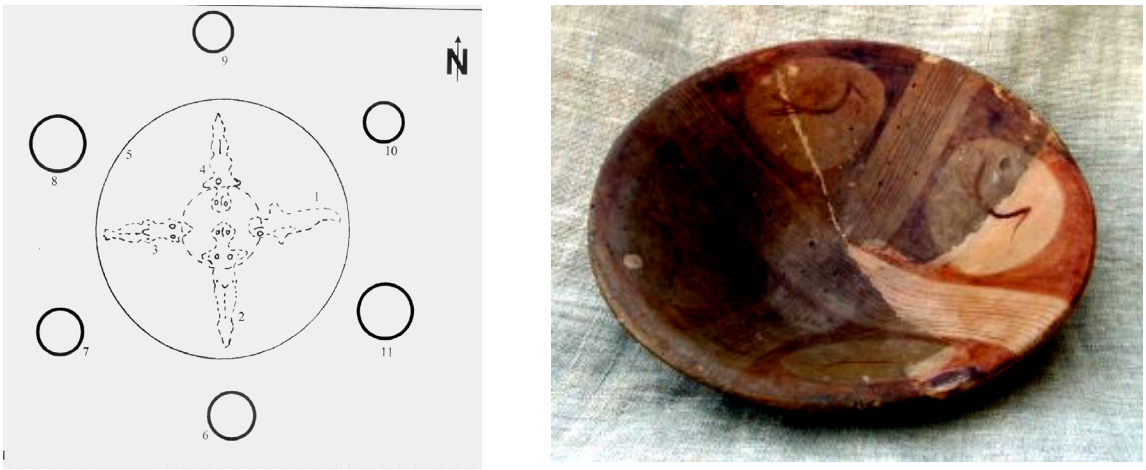

Fig. Vd.94. Buznea, complexul de cult şi unul din vase, după Mihai, Boghian

La Ghelăieşti şi Buznea *Silişte*, Fig. Vd. 94, în zona centrală au apărut construcții fără platformă, ce pot fi interpretate drept sanctuare, ce conțineau complexe de cult extrem de interesante, în care sunt asociate grupări de câte patru statuete dispuse cardinal, cu un număr constant de recipiente, de obicei şase, la care se mai poate adăuga prezența vetrei (Ghelăieşti), (Cucoş 1973, 207-215, fig. 5-7) sau a altarului (Târgu Frumos- Buznea), (Boghian, Mihai 1987, 313-324, fig. 2-8), ca şi a unor vase cu conținut cu totul neobişnuit ce ar putea sugera unele jocuri sacre, sau chiar practici oculte, ca la Ghelăieşti (vas de mari dimensiuni, cu 497 astragale de porc şi ovicaprină ce ar putea fi legate de un joc ritual, descoperit în aceeaşi locuință cu statuetele şi recipientele), (Cucoş 1973, 207). În ambele cazuri se remarcă şi prezența unor recipiente protectoare a acestui prețios conținut.

In cazul descoperirii de la Buznea *Silişte*, Fig.Vd.94, autorii au consemnat în aceeaşi locuință (de circa 60 m², rectangulară) şi alte piese ce par să aibă o semnificație cultuală: un vas cu tub de scurgere, două capace de tip "suedez", şi un vas amforoidal, pictat în două registre cu spirale şi păsări (Boghian, Mihai 1987, 313-324).

https://biblioteca-digitala.ro

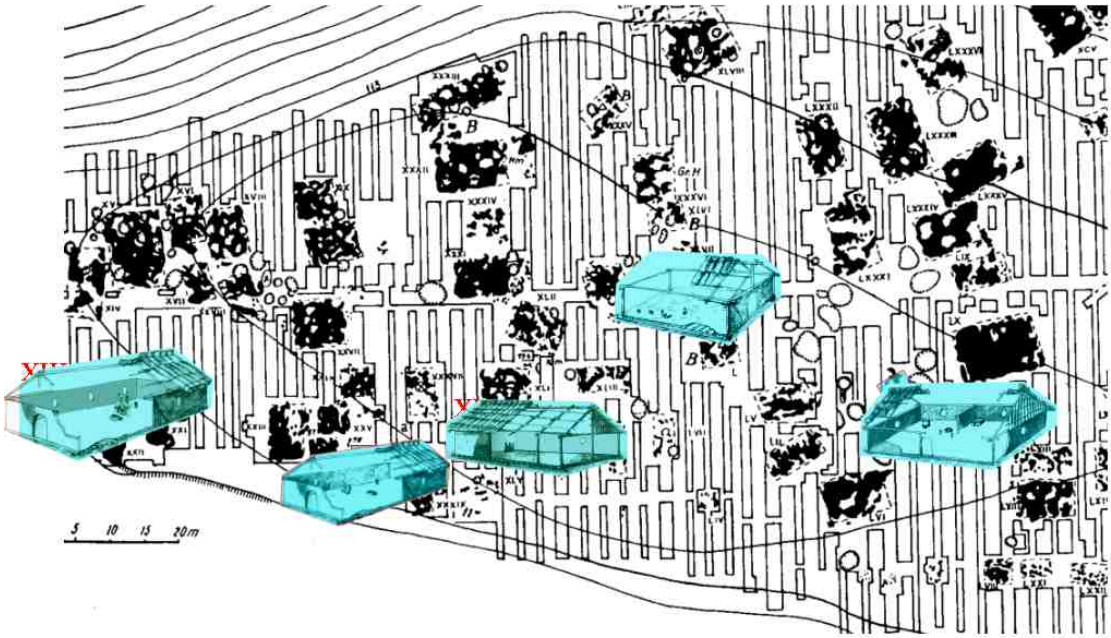

Fig. Vd.95. Truşeşti, amplasamentul sanctuarelor comunitare şi construcţiilor cu statui monumentale, după Petrescu-Dîmboviţa

În acelaşi complex s-a descoperit şi o bucată de perete pe care se păstrează un fragment de spic de grâu, reprezentare legată de caracterul sacru al locuinţei (Boghian 1998, 106).

În aceeaşi categorie de descoperiri pot fi incluse credem şi cele de la Văleni-Piatra Neamţ (în L2, Cucuteni B2, au fost descoperiţi cinci phalloi cu urechiuşe), (Cucoş 1981, 41, 51, fig. 2; Monah D. 1997, 44), Ghelăieşti-*Nedeia* (în nivelul Cucuteni B1, lângă o locuinţă au fost descoperite cinci statuete feminine, acoperite de o cupă pictată, iar în jurul acestui complex se menţionează resturile unui ring, cu o bordură ovală din pietre), (Monah D. 1997, 44) şi Brânzeni IV (la colţurile cuptorului din L1 erau două vase, fiecare cu câte o statuetă feminină), (Markevici 1981, 154; Monah D.1997, 44).

Aşezarea Cucuteni B de la Ghelăieşti-*Nedeia*, oferă prin descoperirile regretatului nostru coleg Şt. Cucoş, informaţii cu privire la un alt sanctuar de acelaşi tip, dar cu un conţinut cu totul aparte. In L33, de dimensiuni relativ mici, construită direct pe sol, cu o arhitectură interioară reprezentată de două vetre construite pe un pat de pietre mărunte de râu şi o râşniţă, pe latura de sud-vest au apărut două machete de sanctuare deschise, ce conţineau mai multe statuete (Cucoş 1993, 59-65). Autorul menţiona în aceeeaşi locuinţă alte câteva statuete sfărâmate.

Un sanctuar în aer liber este menţionat la Poduri *Dealul Ghindaru*, în nivel Cucuteni B, constând din patru cranii de bovidee aşezate în cruce, alături de o vatră şi un pavaj (Monah D. 2000, 181).

Pe *Cetăţuia* de la Cucuteni, din cele 47 de locuinţe ale nivelului Cucuteni B, construcţii de cult au fost descoperite în zece din ele. Unele constau din vetre cruciforme, altele conţineau altare, din care unele pictate, cu mai multe nivele de refacere (Petrescu-Dîmboviţa 2004, 120).

Sanctuarele amintite de la nivelul fazei Cucuteni B demonstrează credem o transmitere a aceluiaşi tip tradiţional, de mici dimensiuni şi fără platformă, întâlnit încă din Precucuteni. Ele reflectă în continuare celebrarea cultului fertilităţii şi fecundităţii, în forme uneori diferite faţă de manifestările anterioare. Noutatea constă mai ales în aceste asocieri de materiale şi combinaţia cifrelor, dovedind o dată în plus existenţa numerologiei sacre.

Din păcate este singurul tip de sanctuar descoperit până acum la nivelul fazei Cucuteni B. Indică lipsa sanctuarelor de tip Truşeşti, cu arhitecură interioară monumentală, o schimbare a opticii religioase, sugerate de unii autori (Monah D. 1997, 39), o criză a societăţii cucuteniene ? Sunt întrebări încă

https://biblioteca-digitala.ro

fără răspuns. Considerăm că noi cercetări arheologice, pentru faza Cucuteni B din România, ar putea aduce noi răspunsuri şi poate o reconsiderare a unora din opiniile exprimate aici.

Sanctuarele comunitare

În cadrul celui de al doilea tip de sanctuar, cu construcţii monumentale se remarcă descoperirile de la nivelul fazei Cucuteni A, de la Truşeşti (Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999).

Sanctuarele de aici ar putea fi împărţite în două categorii, cu o singură încăpere (L24, L38, L40, L60) sau cu două (L 61, L84). Suprafeţele lor variază ca mărime, în primul caz între 28 şi 106, 25 m², iar în cel de al doilea între 54 şi 60 m². În ceea ce priveşte amenajările lor interioare, acestea diferă, iar funcţionalitatea lor nu a putut fi totdeauna precizată.

L 24 conţinea alături de altarul monumental, Fig.Vd.96, în faţa căruia se aflau resturi dintr-o construcţie neprecizată (poate masă sau banchetă) şi o altă placă decorată, probabil de la alt altar, ce nu

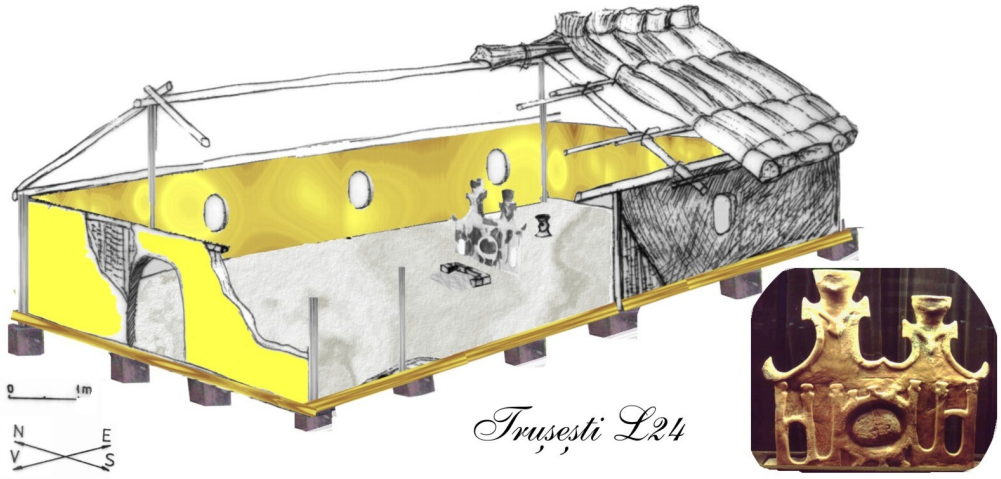

Fig. Vd.96. Truşeşti, sanctuarul cu altarul monumental, L24

a putut fi reîntregit, iar L38 şi L40 aveau în interior resturi de la cuptor şi respectiv sobă, în prima fiind descoperit încă un idol antropomorf de mari dimensiuni.

Truşeşti. Sanctuarul din L 40

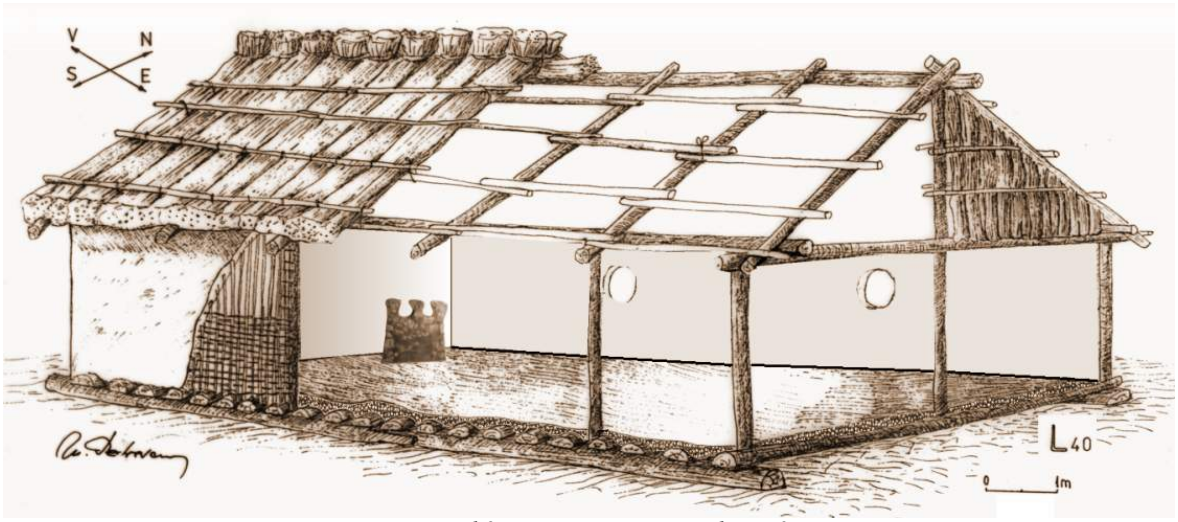

Fig. Vd.97. Truşeşti, sanctuar din L40

În L24, L38 şi L40 au fost descoperite plăci monumentale, care probabil au fost montate iniţial pe câte un postament, cu reprezentări antropomorfe în diferite ipostaze (Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999,

https://biblioteca-digitala.ro

67, 85-89, 117, 160, fig. 46-48, 65, 167, 372), care prezintă analogii şi cu descoperirile mai recente de la Dolnoslav ale A. Radunčeva (vezi Capitolul Vd, Gumelnița).

Locuința 60, de 106,25 m², conținea în zona sa centrală resturi dintr-o vatră cu gardină, în apropierea căreia s-a identificat o construcție de cult cu două compartimente, inegale ca mărime, despărțite de un perete gros de 15-20 cm, care ar putea sugera existența aici a unei mese de cult (Petrescu-Dîmbovița et alii 1999, 117). În apropiere de vatră s-a descoperit şi o statue antropomorfă de mari dimensiuni, cu capul modelat în formă de cupă (Fig. Vd.99); tot aici s-a găsit un fragment de râşniță şi un percutor, alături de alte materiale (Ibidem).

Truşeşti. Sanctuarul din L 61

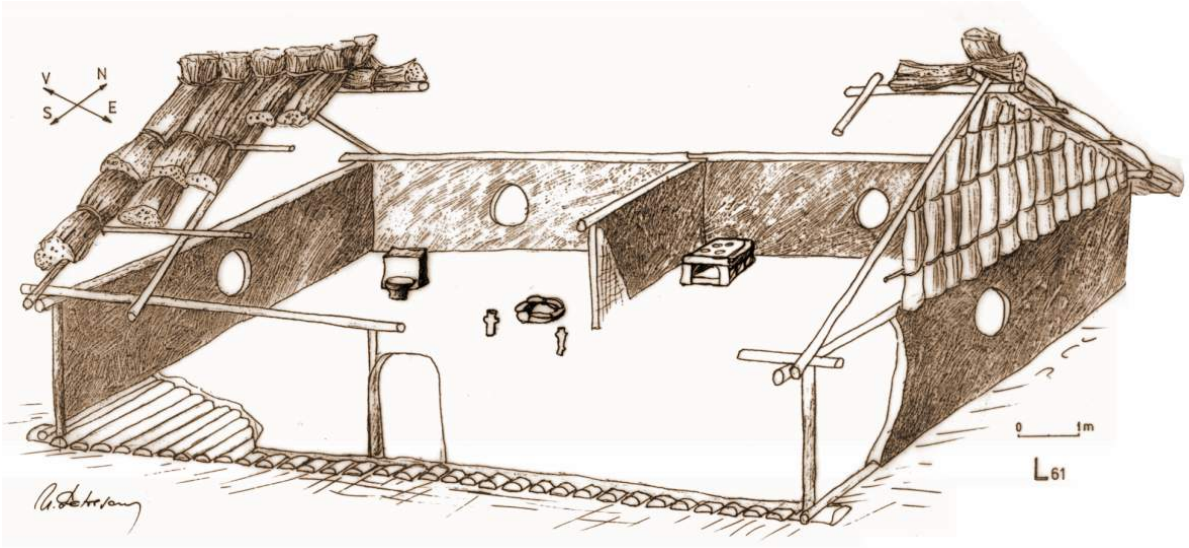

Fig .Ve.98. Truşeşti, Sanctuarul din L 61

Sanctuarele cu două încăperi au un mobilier ceva mai bogat. Astfel, în L61, Fig.Vd.98, alături de vatră, situată lângă perete, spre partea centrală, s-au descoperit două statuete antropomorfe de mari dimensiuni, două mese de cult şi un altar amenajat direct pe pământ (Petrescu-Dîmbovița et alii 1999, 117).

Fig. Vd.99. Statui antropomorfe din LX şi LXI, după Petrescu-Dîmbovița

Prezența construcțiilor de cult cu arhitectură monumentală din arealul Precucuteni-Cucuteni, cu analogii în lumea vinciană sau gumelnițeană, are fără îndoială legături cu fondul comun de dezvoltare a acestor comunități. In fiecare din aceste civilizații au apărut însă manifestări individuale, extrem de interesante, care pun în evidență specificul fiecăreia în parte.

https://biblioteca-digitala.ro

Altele

Fig. Vd.100. Picioare de mese altar de la Truşeşti din L24 şi L57, inedite

Locuința III/6 de la Cucuteni - *Cetățuia*, din păcate parțial deranjată şi despre care nu avem prea multe date, conținea o construcție de cult „antropomorfizată", fragmentară, de circa 0,40 x 0,20 m, ce aminteşte de cea de a doua categorie de sanctuare, cu construcții monumentale (Petrescu-Dîmbovița 2004, 120).

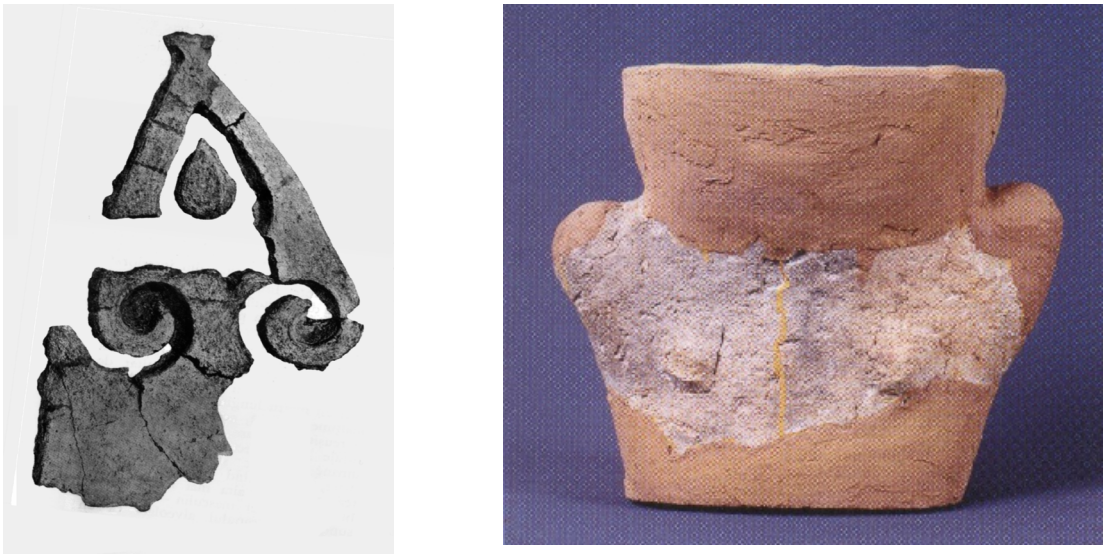

Fig. Vd.101: a) Ariuşd, frontonul sanctuarului; b)Idolul monumental de la Izvoare

Probabil că în legătură cu acest tip de sanctuar, cu arhitectură monumentală interioară trebuie pus şi bustul antropomorf feminin de la Izvoare, Fig.Vd.102 (Vulpe R. 1957, 230, fig. 231; Monah D. 1997, 39, fig.10/1).

Nu putem încheia scurta noastră trecere în revistă fără să menționăm şi fragmentul de perete masiv, descoperit la Ariuşd (Cucuteni A), de formă aproximativ triunghiulară. Acesta redă două spirale înfăşurate, față în față, unite la partea de sus şi a fost atribuit tot unei construcții de tip sanctuar Fig.Vd.101a, 102 (Dumitrescu Vl. 1974, 479). Partea restaurată a fragmentului cu decor spiralic are o lungime de 90 cm, iar lățimea maximă în zona spiralelor este de 45 cm. Acest fragment, împreună cu alte două bucăți de la pervazul uşii acestei construcții au fost descoperite în vecinătatea unei vetre de formă elipsoidală (180 x 150 cm), cinci faze de refacere (László F. 1914, 395-396).

https://biblioteca-digitala.ro

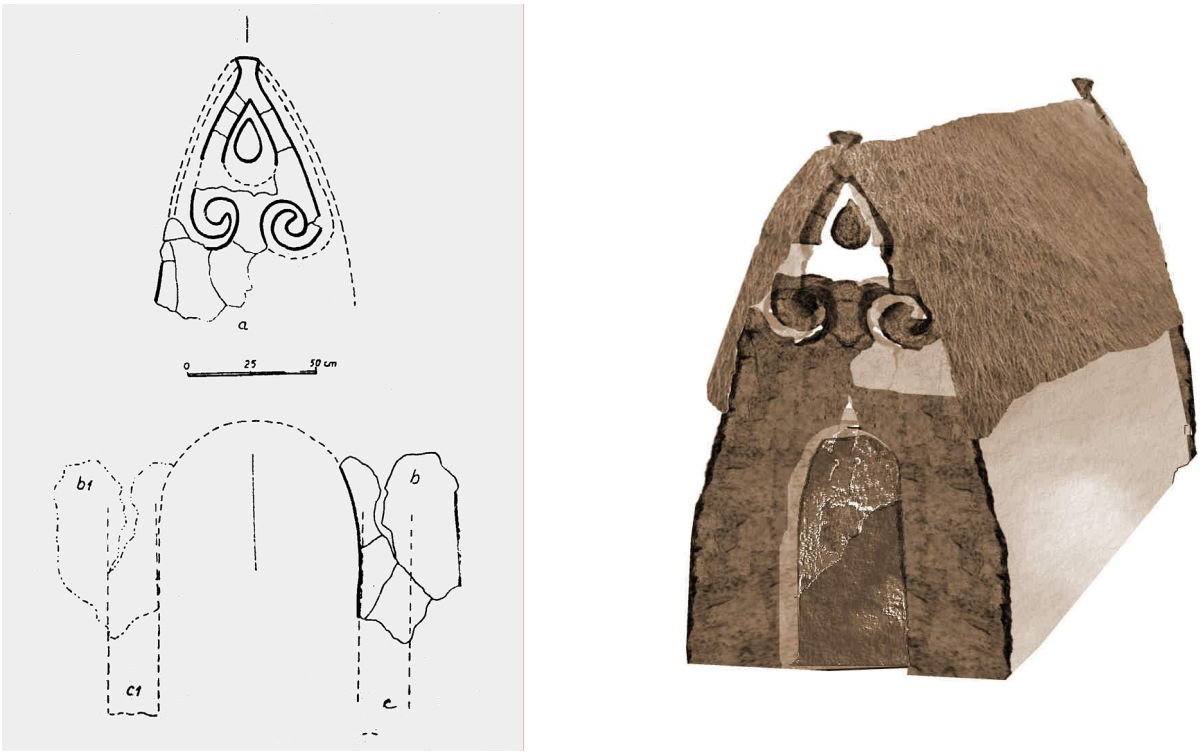

Fig. Vd.102. Ariuşd: a) reconstrucţia intrării în sanctuar după A. László; b)reconstrucţia noastră

Bucăţile de pervaz păstrează impresiuni de crengi pe partea interioară, şi chiar urmele unui par cu un diametru de 17 cm. F. László aprecia că ornamentul cu spirale a fost aşezat deasupra uşii construcţiei (László F. 1914, 396).

Pornind de la datele publicate de F. László, A. László a făcut o reconstrucţie grafică a fragmentelor şi a felului cum acestea erau dispuse. Ornamentul spiralic de fronton, **a,** din lut, l-a plasat deasupra deschizăturii uşii, iar fragmentele **b** şi **c** reprezintă marginea pervazului şi respectiv deschizătura uşii, Fig.Vd.102a (László A. 1978, 156). Pornind de la acelaşi fronton noi am reconstituit în întregime construcţia pe care a fost montat, Fig.Vd.102b.

Reamintim cu acest prilej că în Bulgaria, încă de la nivel Karanovo I apar construcţii de tip sanctuar cu pereţi decoraţi cu meandre incizate (Georgiev 1972, 20). Printre siturile în care au fost descoperite sanctuare cu pereţi decoraţi amintim tellurile Azmak şi Hotnica (Perničeva 1978, 167) sau cel de la Chavdarova (Radunčeva 1996, 132). La Vinica şi din nou la Azmak sunt amintite sanctuare care aveau platforme de cult din argilă, iar la Gradešnica în unele construcţii legate de cult, lângă intrare, au fost identificate cranii de taur şi de cerb (Perničeva 1978, 167 şi bibliografia). Statui monumentale montate probabil pe pereţi au fost descoperite şi în aşezarea de la Promachonas-Topolnica, într-o construcţie de cult atribuită nivelului Sitagroi III (Koukouli-Chrysanthaki et alii 1996, 745-749).

Machetele de sanctuar

Mai mult decât în cultura Turdaş sau Gumelniţa, machetele de sanctuar din Precutueni – Cucuteni - Tripolie vin să definească cel mai bine ***sacrul***: prin obiectele sau construcţiile monumentale (pâinea, râşniţa, cuptorul, altarul, masca, tronul etc.), instalaţiile, ocupaţiile sacre (râşnitul sacru, torsul şi ţesutul etc.: vezi şi cultura Vinča şi Banatului), sau care cer personificări (dansul, hora etc.).

https://biblioteca-digitala.ro

Relativ la machete sunt numeroase studii, ce conțin analize detaliate, iar mai recent unele au abordat evoluția şi analogiile lor în neo-eneoliticul sud-est balcanic.

Fig. Vd.103. Machete de sanctuare Cucuteni-Tripolie

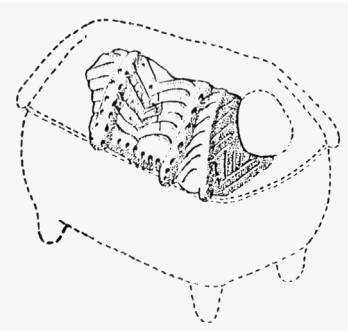

1, Kolomiščina II, tip AI

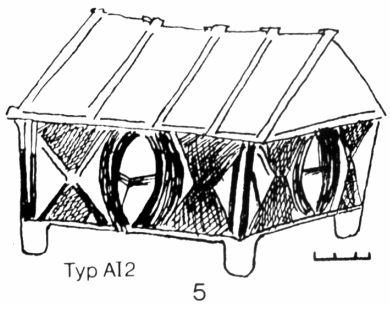

2, Costeşti IV, tip AI,2

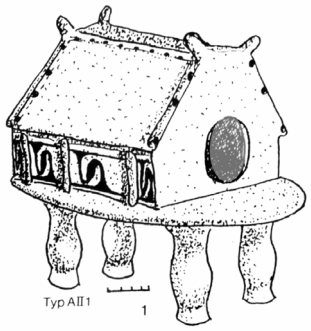

3, Vorošilovka, tip AII,1

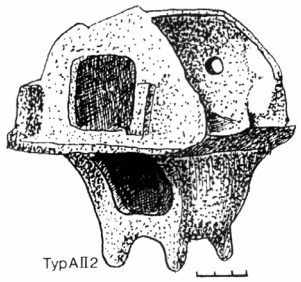

4, Roszochuvatka, tip AII, 2

5, Poduri, tip AII

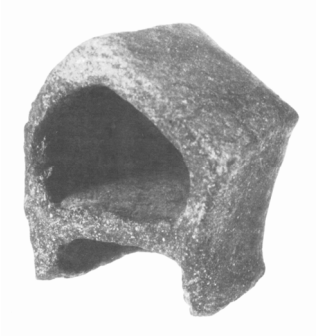

6, Scândureni, tip AI

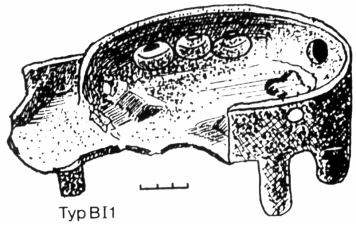

7, Popudnia 1, tip BI, 1

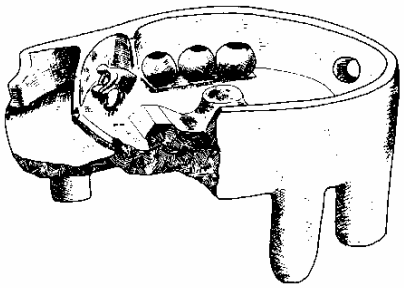

8, Popudnia 2, tip BI,1

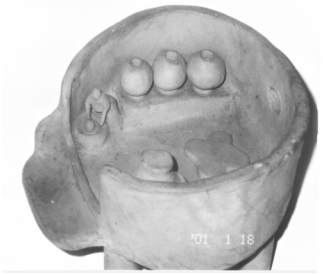

9, Popudnia 2, tip BI,1

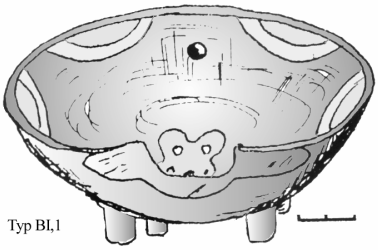

10, Cerkassov Sad, tip BI, 1

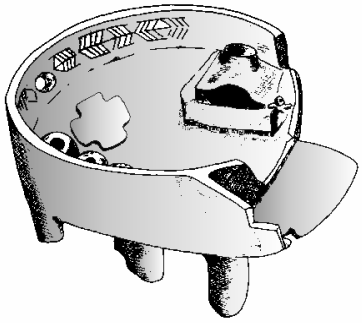

11, Popudnia 2, tip BI,1

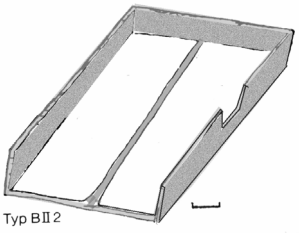

12, Timkovo, tip BII, 2

https://biblioteca-digitala.ro

13, Ghelăieşti, tip BII, 1

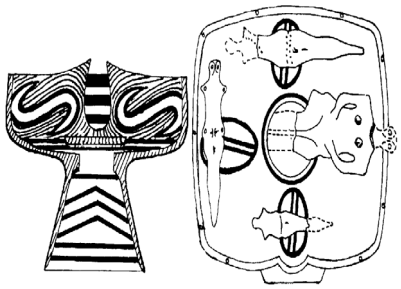

14, Ghelăieşti

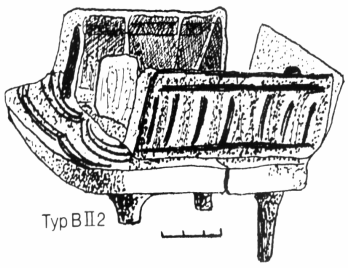

15, Vladimirovka, tip BII, 2

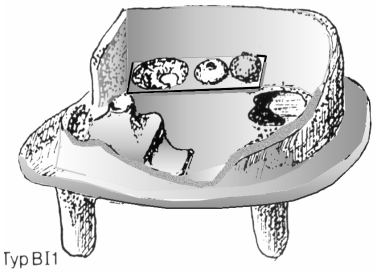

16, Šuškova

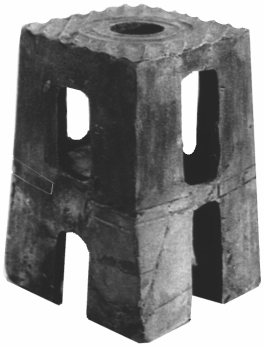

17, Ruseştii Noi

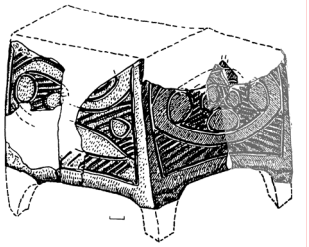

18, Okopi, tip AI, 2

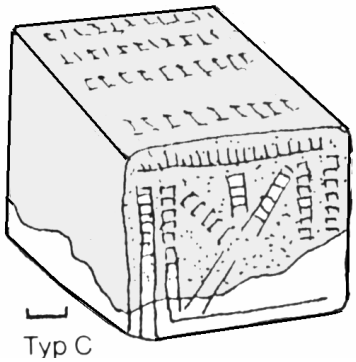

19, Usatovo 1, tip C

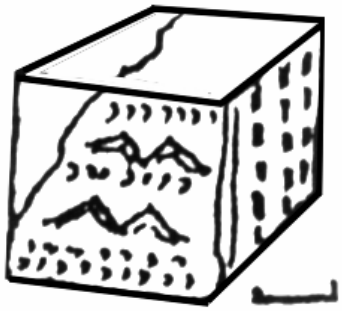

20, Usatovo 2, tip C

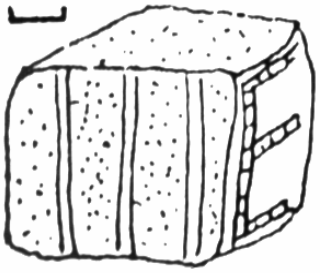

21, Usatovo 3, tip C

Printre ultimele studii privind machetele de sanctuar, tipologie, formă, răspândire (Fig.Vd.103, 106-107) şi semnificaţii amintim pe cele datorate lui I. Mareş (1993), S. A. Gusev (1995) şi C.- M. Lazarovici (2004), iar referiri extrem de interesante cu privire la acest subiect apar la mai mulţi autori: M. Himner (1933), T. S. Passek (1938, 1949), H. Műller-Karpe (1968), Vl. Dumitrescu (1974), V. I. Markevici (1981), E. K. Černyš (1982), M. Gimbutas (1984, 1991), Şt. Cucoş (1993), I. Miclea, R. Florescu (1980, 71), D. Monah (1997). Alte sanctuare interesante apar în Enciclopedia civilizaţiei Tripolie (2004, tom.1, 325-336; tom 2, 348-349; Videiko 2004).

https://biblioteca-digitala.ro

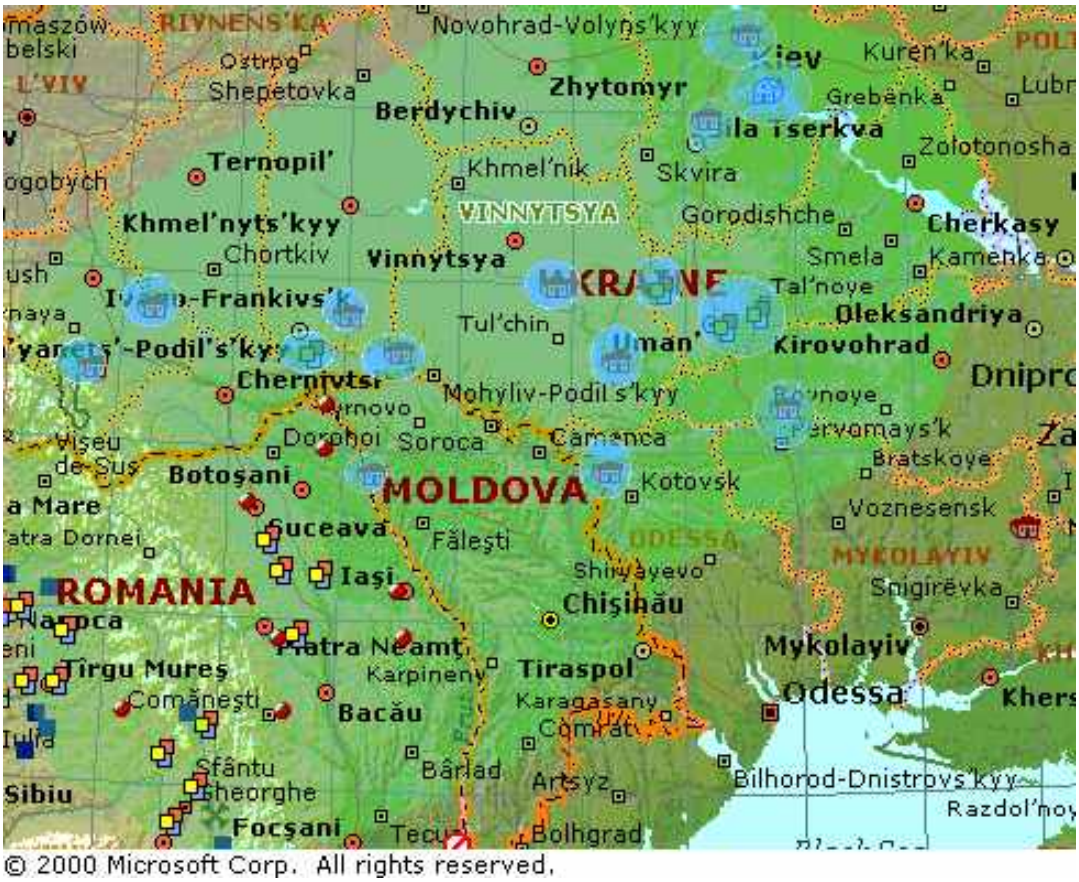

Fig. Vd.104. Harta descoperirilor cu machete de sanctuare, Cucuteni - Tripolie

Pentru spațiul geografic românesc, cele mai multe machete de sanctuare se leagă cu precădere de culturile Vinča, Gumelnița şi Precucuteni-Cucuteni (Lazarovici C.-M. 2004). Majoritatea pieselor de acest tip se concentrează mai ales în partea de sud-est a României (Mareş 1993, 34, fig. 9). Prezența acestui tip de piese, în număr atât de mare, la nivelul eneoliticului, reflectă dovezi în favoarea unei suprastructuri sociale, dar şi relații intense cu zona egeeană şi Orientul Apropiat, unde astfel de reprezentări se mențin până în epoca istorică.

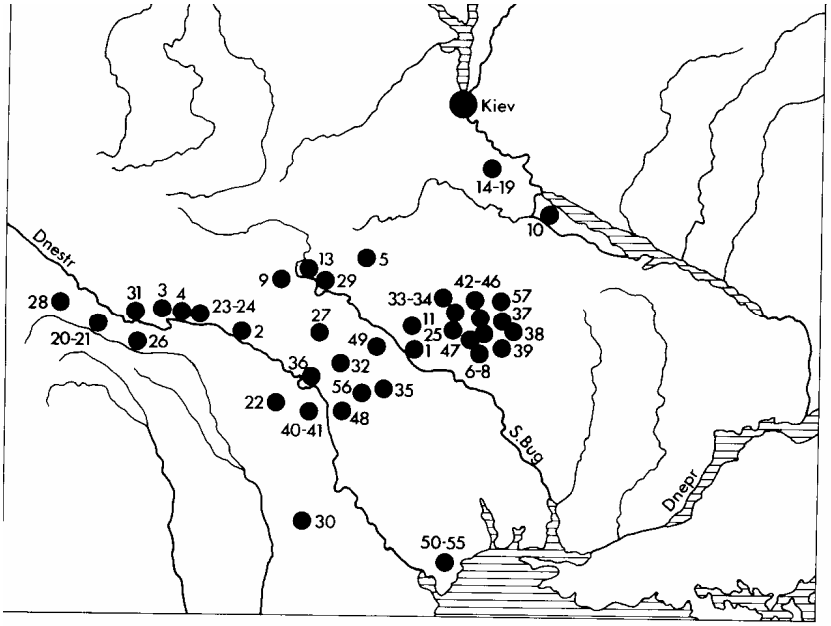

Fig. Vd.105. Răspândirea machetelor din aria Cucuteni – Tripolie, după Gusev

S. A. Gusev a completat în mod fericit catalogul machetelor de sanctuar descoperite între Prut şi Nipru aparținând complexului Cucuteni-Tripolie. El a analizat un lot de peste 50 de exemplare (din care doar 17 sunt întregi!), din păcate fără a se referi şi la exemplarele excepționale existente la vest de Prut (Gusev 1995, 175-189). Pe baza cercetărilor sale, S. A. Gusev a divizat sanctuarele în trei grupe, A- închise, B- deschise şi C- extrem de

https://biblioteca-digitala.ro

schematizate (Gusev 1995, 78). Studiind aria de răspândire a acestui gen de machete, observăm că într-adevăr ele apar în număr redus în arealul cucutenian propriu-zis (sud-estul Transilvaniei şi până la Nistru), cea mai mare concentrare fiind dincolo de acest fluviu (Fig.Vd.104-105). Ar mai fi de remarcat, de asemenea, că cele mai multe machete de sanctuar sunt de tipul deschis (27), (Fig.Vd.103/7-16), urmate de cel închis (19), (Fig.Vd.103/1-6, 18; Fig.Vd.108), la care se adaugă exemplarele a căror tipologie, din cauza stării fragmentare nu poate fi definită.

Amintim pe scurt câteva din machetele descoperite în aşezările Precucuteni şi Cucuteni. Piesa cea mai timpurie provine din nivelul Precucuteni III de la Poduri *Dealul Ghindaru* (Fig.Vd.103/5), reaminteşte şi un cuptor, dar şi conturul corpului unui animal şi se sprijină pe patru picioruşe. Intrarea este rectangulară, uşor rotunjită la capete. Acoperişul este sugerat de trei nervuri în relief, ce coboară spre zona din spate a machetei.

Fig. Vd.106. Machete de sanctuare neo-eneolitice (1-27)

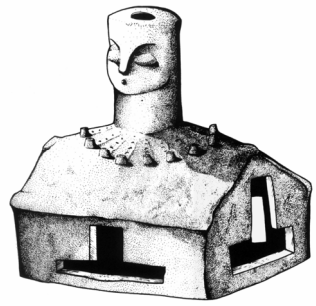

1, Porodin

2, Tumba

3, Veluška

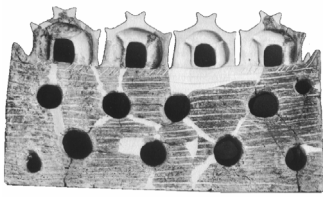

4, Căscioarele

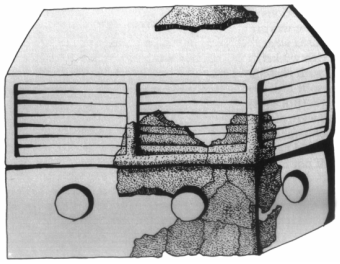

5, Ruse

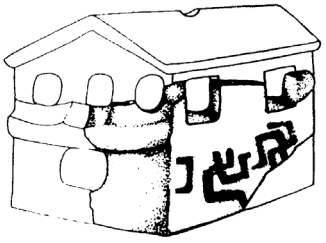

6, Papathanasiou

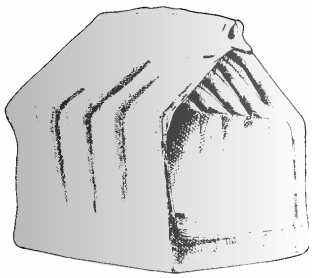

7, Anzabegovo II

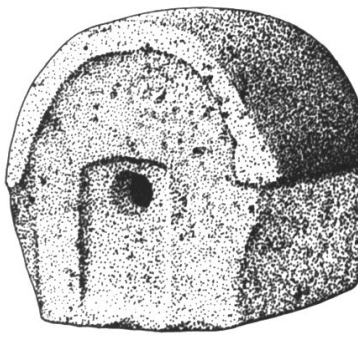

8, Melos

9, Kultepe

https://biblioteca-digitala.ro

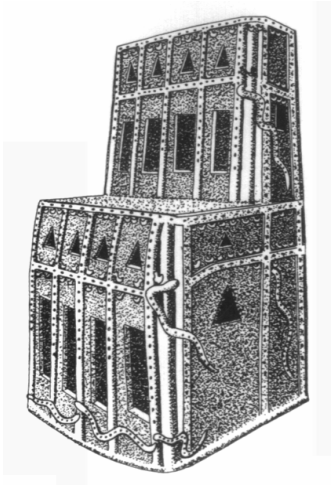

10, Assur

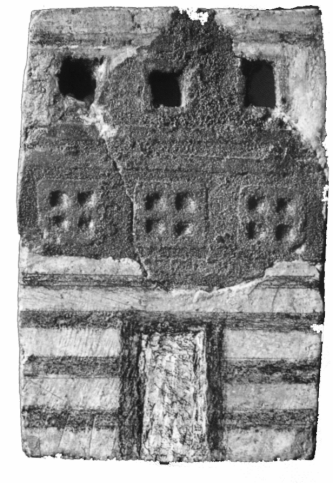

11, Creta

12, Kahti

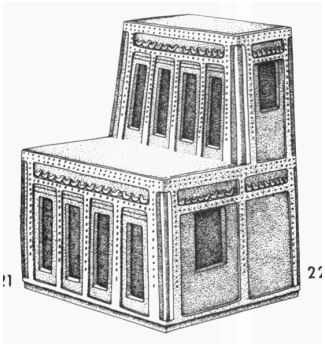

13, Assur

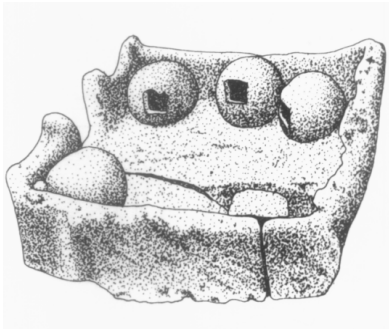

14, Beni Hasan

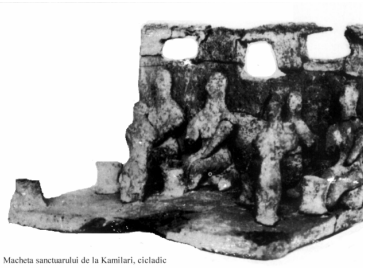

15, Kamilari

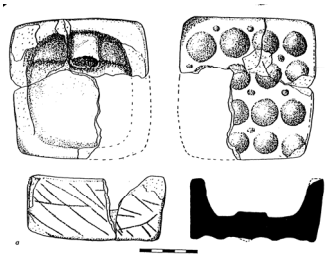

16, Sitagroi

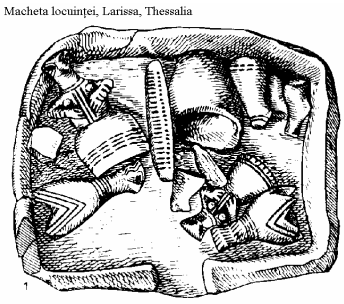

17, Platia Magoula Zarkou

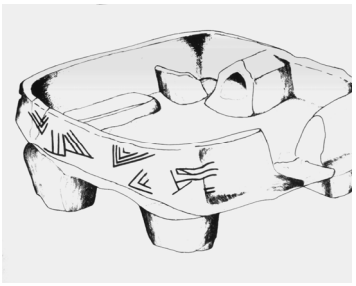

18, Ovčarovo

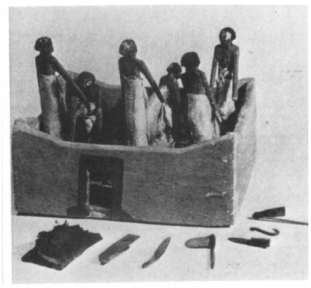

19, Egipt

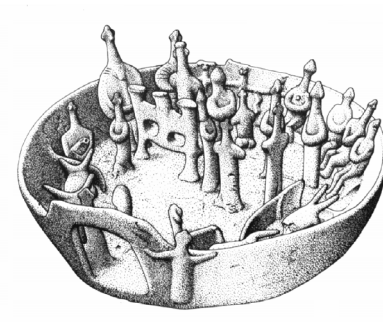

20, Vounous

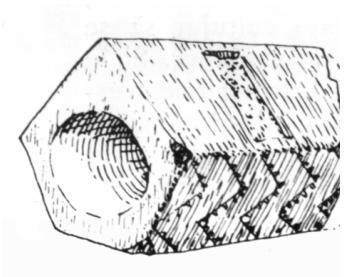

21, Spanțov

https://biblioteca-digitala.ro

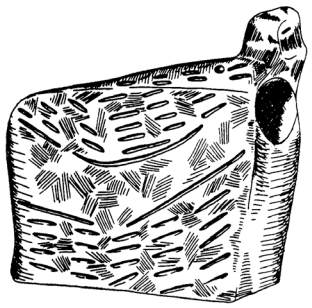

22, Turdaş

23, Izvoare

24, Cranon

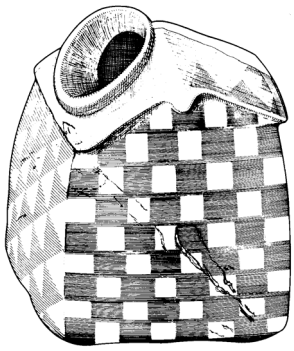

25, Mirrini

26, Mirrini

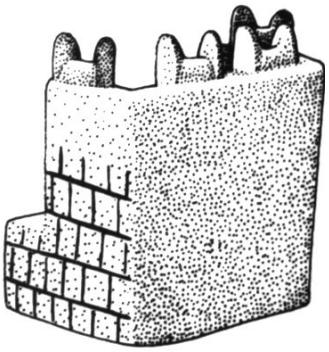

27, Creta

Piesa a fost netezită şi şlefuită cu multă grijă. Macheta provine dintr-o locuinţă cu importante depozite de cereale aflate în vase sau casete de chirpic (Monah D. 1997, 45).

Singura descoperire ce se plasează la nivel de Cucuteni A este piesa de la Ruseştii Noi (Fig.Vd. 103/17), cu o construcţie aparte (dacă reconstituirea este corectă...). Ea sugerează o casă cu două nivele, cu ferestre dreptunghiulare. Acoperişul, ondulat şi cu un orificiu pe mijloc aminteşte unele exemplare din zona Egiptului.

Să ne oprim puţin asupra machetelor de sanctuare de la Ghelăieşti, de la nivelul fazei Cucuteni B, din Locuinţa 33, care reprezintă fără îndoială o descoperire de excepţie în arealul complexului cultural. Ambele machete sunt asemănătoare ca formă, rectangulare, au o intrare elipsoidală terminată în coarne uşor rotunjite, se sprijină pe un picior evazat (la macheta mai puţin bine păstrată, piciorul este obturat) şi au la intrare un mic pridvor, Fig.Vd.105/13-14. Machetele au fost pictate, dar la una singură pictura este mai bine păstrată, atât la exterior (spirale în S culcat alternează cu haşuri liniare negre, iar piciorul este decorat cu motive cordiforme) cât şi în interior (pereţii sunt decoraţi cu un motiv în tablă de şah). Exemplarul a cărui pictură este mai bine păstrată, prezintă la partea superioară şi 10 găuri, ce au folosit poate la suspendarea sa în diferite momente ale ceremoniilor rituale (Cucoş 1993, 63). In interior se aflau patru statuete de diferite dimensiuni (una masculină), modelate şi decorate deosebit.

Ca manieră de execuţie şi realizare artistică, această machetă poate fi considerată şi o adevărată operă de artă. Cea de a doua machetă conţinea doar două statuete cu atribute atât feminine cât şi masculine, dar autorul descoperirilor nu excludea posibilitatea ca unele din statuetele sfărâmate din această locuinţă

https://biblioteca-digitala.ro

să fi făcut parte din mobilierul sacru al acestei a doua machete (Cucoş 1993, 65). Prezența reprezentărilor antropomorfe/zeităților în aceste sanctuare (ca şi dispunerea lor conferă acestor descoperiri un plus de informații, comparabile cu unele similare din lumea greacă, Vounas (Fig.Vd.103/20), sau tripoliană, Popudnia 2 (Fig.Vd.103/7-9, 11). Şi în acest caz numărul de reprezentări antropomorfe a redeschis discuția asupra importanței cultului fertilității şi fecundității în lumea cucuteniană, a prezenței unor componente uraniene şi chtoniene, a existenței cenceptului celor patru anotimpuri, a celor patru direcții cardinale, în esență a problematicii pe care o ridică practicarea cultului într-o societate agricolă dinamică, în care se pare că existau deja suficiente elemente de departajare socială, dar a căror mesaje cifrate arheologii nu au putut din nefericire să le decodifice în totalitate.

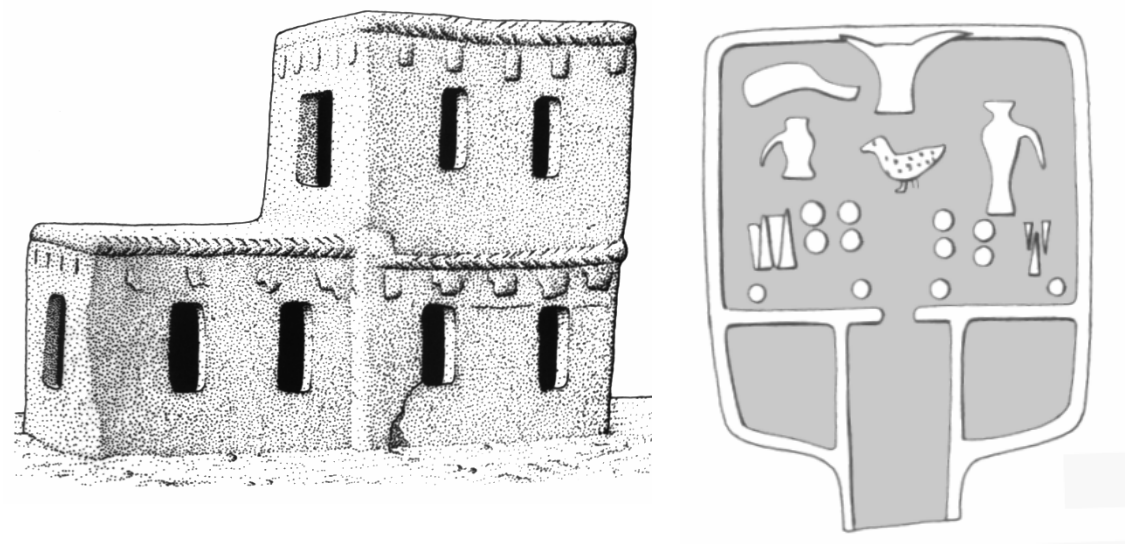

Fig. Vd. 107. Machete de sanctuare descoperite în morminte, Egipt a(Selemeye; b) Illehum

Extrem de interesante ni se par şi cele patru machete de sanctuare din arealul Tripolie, care au fost puse recent în circuitul ştiințific, ce provin din colecția Platanov (Videiko 2003, 87-89; 2004, 347-350) şi asupra veridicității cărora unii arheologi kieveni au unele rezerve.

Aceste piese atrag atenția asupra unor construcții pe piloni, cu numeroase elemente arhitectonice (platforma, pereții şi panourile acestora, diferite tipuri de acoperişuri) şi decorative cu un profund caracter simbolic: coloane (unele poate antropomorfizate), soare, şarpe, bucranii ca şi alte semne şi simboluri sacre, ce amintesc de exemplu şi machetele de sanctuare din lumea egeo-anatoliană sau din Egipt, Fig.Vd.107.

Dacă privim cu atenție machetele de sanctuare ilustrate în lucrarea de față vedem că aceste elemente caracterizează şi alte sanctuare, provenind din arii geografice diferite. Soarele de exemplu apare pictat în altă manieră şi pe un alt fragment de machetă de sanctuar în aşezarea de la Slatina, Bulgaria (Radunčeva 2003, 100, fig. 5)

https://biblioteca-digitala.ro

Fig.Vd.108. Machete de sanctuare Cucuteni-Tripolie din colecţia Platanov

Comparând exemplarele din lumea Cucuteni –Tripolie, cu cele provenind din alte zone geografice, mai apropiate sau mai îndepărtate, observăm că ele respectă în linii mari maniera de construcţie, iar în unele cazuri prezintă analogii şi în ceea ce priveşte instalaţiile interioare, semnificaţia personajelor, sau a scenelor redate, demonstrând o dată în plus comuniunea cu o zonă geografică largă şi relaţiile directe sau indirecte cu aceasta.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

CAPITOLUL VI. ARHITECTURA EPOCII MIJLOCII A CUPRULUI

a) Cultura Tiszapolgár

Denumirea, originea şi răspândirea

Având în vedere vasta arie de răspândire, din estul Slovaciei până la graniţa dintre Oltenia şi Banat (Ostrovu Corbului – *Botul Cliciului* socotite contemporane cu Sălcuţa Roman 1978, p. 219) şi din estul Transilvaniei în Voivodina de-a lungul vremurilor diferitele aspecte, grupe sau în provincii au avut termeni diferiţi. Dintre cei mai răspândiţi amintim Polgár la Šiška (Šiška 1974, 11), Tisa la N. Vlassa (Vlassa 1969-1976) sau Tisa II, (Berciu 1960, p. 52), Tisa III la M. Rusu (Rusu 1971; Ignat 1976, 13), Bodrogkeresztúr, de fapt Tiszapolgár (pentru Crno Bara : Tasić 1979), grupa Lučka pentru estul Slovaciei (Šiška 1968, p. 154-155).

Originea acestei civilizaţii ridică încă semne de întrebare deoarece în vastul teritoriu ce cuprinde Ungaria, fosta Iugoslavie, Slovacia, România (Banatul şi Transilvania) ea apare brusc, gata formată. În fiecare din aceste ţări sau provincii s-au exprimat opinii diferite, similare sau convergente. În fiecare din aceste zone s-au constatat elemente locale dar şi străine. Fondul local şi-a impus prezenţa în diferite zone fie prin sinteze, fie prin transmiterea unor elemente specifice, de unde, credem noi, marea varietate de grupe. În sudul Banatului (la Cuptoare - *Sfogea* şi Slatina Timiş) se constată importuri Tiszapolgár timpurii (Lazarovici 1981 pl. I/1,3+4,7,9, 13-13 şi altele nepublicate p. 40/41) în nivelele Sălcuţa IIb-IIc: la Cuptoare – *Sfogea* şi sinteze (cele mai multe la +,0.65 – 0,70 m: Lazarovici 1981 pl. I/2, 5-6, 8, 12, p. 40/41) şi Slatina Timiş *Gura Ilovei,* punctul A sondaj M. Gumă – I. Munteanu: Lazarovici - Munteranu 1982) şi sinteze cu Sălcuţa sau importuri Sălcuţa III la Slatina Timiş - *Şăs* şi Slatina Timiş - *Gura Ilovei*, punctul A (alte materiale) şi punctul B: sondaj A. Oprinescu/Radu (Oprinescu 1994; Radu 2002, p. 190-191. Sintezele sunt după orizontul Sălcuţa IIb, constatate la Cuptoare - *Sfogea*. A. Radu a analizat atent aceste legături pe spaţii mai largi. Unele dintre materialele aparţin unei etape târzii, vreme la care apar primele elemente Bodrogkeresztúr (Lazarovici – Munteanu 1982, 3/5, 6/10, 7/3). În estul Banatului central, lângă Caransebeş, la Valea Timişului - *Rovină* este o cupă de etapă Tiszapolgár A şi AB dar care elemente de tradiţie timpurii, Deszk A şi B, prin cupele bombate sau îngroşate la partea superioară a piciorului (Kutuian 1972, XVI/13; XVIII/5). Materiale similare sunt la Szekesfehervár – Szedes (Makkay 1970, p. 31, 35, fig. 23/1).

În nordul Banatului sunt influenţe ale culturii Banatului sau grupului Bucovăţ. La Bucovăţ o groapă cu materiale Tiszapolgár timpurii taie straturi Bucovăţ IIIa, IIIb în care sunt şi materiale ce par a fi o sinteză între cultura Banatului IIIb şi Tiszapolgár sau un Tiszapolgár timpuriu (Lazarovici 1979, p. 170). La Parţa Tell II sunt peste nivelele Petreşti, azi grup Foeni (Lazarovici 1979, p. 171). Uivar, într-un complex *Keramikdepot* (Depozitul ceramic, din secţiunea VII) considerat o etapă timpurie (definită insuficient ca Prototiszapolgár) în care dăinuiesc elemente neolitice Uivar – Draşovean et alii, 2004, p. 183-186, Abb. 24, trebuie adăugat la cele Tiszpolgár 19/4), dar sunt şi elemente din etapa clasică (Ibidem, 25/18, cu analogii la Cenad : Lazarovici 1976, 2/8).

https://biblioteca-digitala.ro

Scheletul de la Uivar, considerat eneolitic ? (Fig. VIa.1) pare a fi din perioada târzie a epocii cuprului (**).

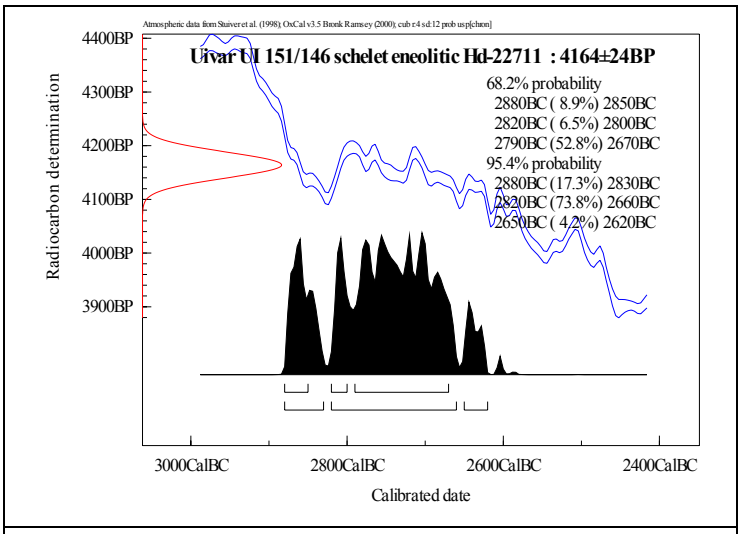

Fig. VIa.1 Uivar datele mormântului eneolitic ?

În estul Transilvaniei, la Reci apare o ceramică Tiszapolgár asociată, deşi neclar precizate condiţiile stratigrafice, cu ceramică Cucuteni şi Bodrogkeresztúr (Botond 2005, pl. 14-16, 18 şi bibl.). Unele forme au analogii în Desk B, o etapă Tiszapolgár mijlocie (Kutzián 1972, pl. XXI/5, XXV/1 şi altele V/6, XII/5).

În Transilvania se constată fie sinteze, fie contribuţii Petreşti A sau mai de grabă Foeni (la Cheile Turenilor sau în peşterile de la Nandru, în ambele apare o ceramică Tiszapolgár foarte timpurie cu o excelentă factură, ceramică neagră şi roşie, amestecată cu nisip bine arsă. Uneori aspectul este cu cel al grupului Foeni dar nu au apărut formele specifice. Asemenea opinii, privind fondul autohton au fost exprimate şi de I. Kutzián (apud Ignat 1977, p. 17). Nu este exclus ca într-o serie de staţiuni Tisa târzii din Ungaria unde este amintit acel Buckerkeramik să fie elemente Foeni. Acesta vedea analogii pentru acest Buckelkeramik până în Turcia, în straturi eneolitice (la Erzumi – Kurar: Gazdapusztai 1969, p. 136-137; iar în Ungaria la Tápé Lebö, Gorzsa, Zsáka, Herpály, Szegvár, Battonja – Gödrösök ş.a.).

În spre vest de valea Someşului, în zona Munţilor Meseş, la Dragu apare o ceramică Tiszapolgár timpurie (Roska 1942, 69-70, fig. 72; Kalmar 1994; Lazarovici 1985, 69, Iercoşan 1997, 25). Formele de vase amintesc de descoperirile Herpály (Kalmar 1984, p. 106, n. 13-15), la care se mai adaugă descoperirile de la Tauţ – Deluţ (Pădureanu 1985, pl. V). Conttribuţia culturii Tisa, Herpály a fost de mult precizată la geneza c. Tiszapolgár (Korek, Pattay, 1956; Kutzián 1966, p. 268; Tasić 1971, p. 283; Ignat 1977, 17). Tot acolo într-o serie, din păcate amestecate topoare plate şi dălţi, varianta Bocşa este un topor plat sa daltă scundă platâ, cu ceafa asimetrică, tăiş semirotund (Roska 1942, 69-70, fig. 72; Vulpe ** pl. 34, Kat. 303; Lakó 1981, pl. IX/4. Prin dimensiuni el este seriat între cele de la Bocşa, Cetea şi Corneşti (Kalmar 1992, p. 84). N. Vlassa vedea pătrunderea culturii Tiszapolgár la Dăbîca din spre Ungaria, pe văile Crasna – Er, Agrijului – Almaşului şi Someşului (Vlassa 1969, p. 31).

În Serbia şi Vojvodina originea este nesigură, există descoperiri timpurii, numite Prototiszapolgár în descoperirile din Srem şi Bačka la Šančinma lângă Belegiš şi Gospođinci (uneori apare ca grupul Gospođinci: Brukner 1965, 27, 39; 1969, 68-69, fig. 5; 1973, 320, 322), Sirig în care se constată elemente Lasinia şi Lengyel. N. Tasić vede originea în diferite zone din grupele locale anterioare Vinča D1-D2, la Gomolava IIb în humusul eneolitic, Herpály la Csöshálom, Sălcuţa veche (Korek – Pattay, 1956, p. 42; B. Brukner 1969, 69; 1974, din Gomolava IIa: p. 27; Tasić 1979, 55-57, 59, 61-64, 80; Goldmann 1977, 233). Pentru elemente locale a pledat şi D. Berciu (Berciu 1960, p. 53; M. Rusu 197**) Gh. Lazarovici pleda tot pentru elemente locale în Banat, din elemente Iclod III (Lazarovici 1979, 170). B. Brukner vedea sfârţitul culturii Tiszapolgár la finele etapei Vinča D2, după care urma cultura Bodrogkeresztúr (Brukner 1969, p. 69, vinča -4,5 m1973, p. 319, 321, 322). Noi semnalam cca 150 de descoperiri cu materiale Tiszapolgár şi obiecte de cupru (Lazarovici 1983, p. 13-18: ne cerem

https://biblioteca-digitala.ro

scuze deşi tardive deoarece numerorarea din listă şi acea hartă nu corepundeau corecţii au adus Luca Sabin 1999, p. 42 şi N. Iercoşan 2002, p. 228-230).

Aşezări Tiszapolgár sunt menţionate şi în bazinul Tisei Superioare, în Ucraina subcarpatică (Virag 2002, 382, apud Potušhneak 1997, 35) la Lücki Vinčku, Velke Raškovce (Brukner 1973, p. 321).

Metalurgia

Date exprese privind metalurgia cuprului pentru această civilizaţie nu există, dar în multe din staţiunile din vestul României s-au localizăţi s-au descoperit numeroase obiecte de cupru (Mareş 2002, 65 şi urm.). În vestul României sunt pomenite peste 70 de localităţi cu obiecte de cupru (Roska 1942, 335-340 şi hărţile; Rusu et alii 1962, p. 163; Lazarovici 1983; Iercoşan 2002, Anexa 3 şi pl. 5 şi bibl. Mareş 2002) din care 24 sunt situri Tiszapolgár cu obiecte de cupru, cele mai multe analizate de Al. Vulpe (1970, p. 5 şi urm., 13, 20 şi urm., 23, 25 şi urm., 33, 37, 54 şi bibl. veche) şi alţii (Mareş 2002; Iercoşan 2002, anexa 4 şi bibl.). În aceleaşi zone sunt peste 24 de localităţi cu zăcăminte de cupru şi cupru nativ, analizate de noi (Beşliu, Lazarovici 1992; 1995; Kalmar 1992; Mareş 2002, 55-60; Jercoşan 2002, 188, anexa 2). La Oradea - Salca este un tăiş topor de aramă cu braţele în cruce şi un ac împreună cu materiale Tiszapolgár (Rusu M. et alii 1968, p. 163; Ignat 1981, p. 48).

Deosebit de importante sunt însă mormintele care au ca obiecte de inventar piese de cupru. Acestea confirmă legătura cronologică şi culturală dintre tipul de obiect şi civilizaţie. Cercetările I. Kutzian (), Dombay, Jaroslav Vizdal (Vizdal 1977; M (mormânt) 1, nr. 26, fig. 3, 6; M4 fig. 12, M 6 fig. 14, M31, fig. 32; M37, fig. 37 ş.a.) şi alţii (Vulpe 1970, p. 5 şi urm. ş.a.) sunt semnificative.

Metalurgia aramei, începută încă la nivel Vinča târzie (Jovanović 2004, harta 1-2, fig. 10, 12-16 a continuat în zonele metalifere ale Borului şi mai târziu.

Datele de cronologie absolută

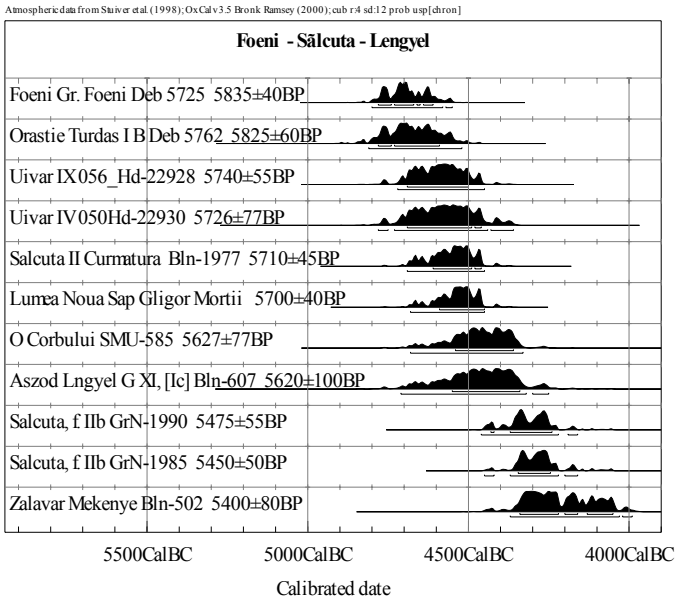

Fig. VIa.2 Date 14 pentru începuturile culturii Tiszapolgár

Datele de cronologie absolută sunt puţine şi nu asigură o continuitate (vezi ulbsibiu.ro/radiocarbon.htm şi bibl. Cele mai târzii date ale grupului Foeni au fost luate drept cap se serie) fig. ** . Observăm că sunt urmate de cele de la Ostrovu Corbului şi Sălcuţa IIb, nivel de la care avem importurile Tiszapolgár din Banat sus pomenite, urmate de alte date C14 de la :

- Aszód - *Papi földek*, Lengyel I etapă târzie; Bln-607 5620 ±100 ; Pit XI, depth 1.40 to 1.60 m G. Kohl şi H. Quitta 1970, 407

- Zalavar – *Mekenye* din etapa Lengyel III (cu pictură cu alb: Zalavár-*Mekenye*, Bln-502, 5400±80, din Pit 13: G. Kohl şi H. Quitta 1970, 413; considerate ca fiind semnificative pentru geneza şi sincronisme cu orizontul Prototiszapolgár, după forma cupei, cum apreciau B Brukner (1973, p. 319) şi N. Tasić (1979, p. 66).

https://biblioteca-digitala.ro

Inceputurile culturii Tiszapolgár (fig. *VIa.2*) ar trebui să fie între 4.400 şi 4.200 CAL BC, pe baza importurilor din Banat din Sălcuța IIb. Sincronismele cu Lengyel ar fi între Lengyel I târziu (Aszod) şi Lengyel III (*Mekenye*) a cărui primă curbă negativă este pe la 4.200 CLA BC cum presupune şi seria pentru Sălcuța IIb.

Evoluția, cronologia, stratigrafia

Pe teritoriul Banatului şi Transilvaniei şi parțial în Crişana, această cultură are două/trei etape de evoluție. Pentru Ungaria şi zonele învecinate I. Kutzián a definit mai multe grupe: Basatanya (în centru cu extinderi în România, Lucska, Tisyaug) şi Desk (în sud) (Kurzian 1972, p. 172 ş.a.). În Serbia după Nikola Tasić (Tasić 1979, p. 59-60) sunt trei etape: cea de geneză numită Prototiszapolgár, apoi o altă etapă în care au fost încadrate descoperirile de la Cristuril Sârb, Čoka şi Kamaraš (lângă Horgoša) şi una târzie sincronă cu cultura Bodrogkeresztúr (la Senta – Batka Perlez, Subotica – Nosa; Gracke şi Vršac ul. 29 noiembrie) şi mormintele târzii (Crno Bara, Sančine, Belegiš ş.a.).

Noi pentru Banat am considerat că erau trei etape una timpurie care ar avea o origine locală (în care vedeam elemente din cultura Banatului (Bucovăț III) sau Vinča târzie (Dragomireşti şi Zorlenț), o alta evoluată, în plină dezvoltare şi alta târzie ce forma trecerea spre Bodrogkeresztúr (Lazarovici 1979, p. 171). Astăzi despre aşa zisa „etapă I" care ar fi cea mai timpurie, credem că în respectivele comunități pot fi şi influențe ale unei culturi gata formate, ele ar marca o sinteză locală fără consecințe culturale, deoarece respectivele comunități erau în involuție. Pe baza săpăturilor de la Cuptoare – *Sfogea* credem posibil ca o Sălcuța mai timpurie (I sau IIa) ar fi jucat rol genetic pentru Tizapolgár. Importurile de la Cuptoare - *Sfogea* aparțin unei etape timpurii gata formată şi au trăsăturile etapei timpurii. Cheia problemei ar fi la Slatina Timiş - *Podul Ilovei*, punctul A, în care, din păcate, nu s-au mai făcut cercetări, la fel şini în stațiunea de la Dragomireşti unde sunt materiale similare celor de la Sacoşu Mare.

Etapa veche arată neîndoielnic un proces dinamic (în 1979 erau peste 30 de puncte, acum numărul lor este mai mare Lazarovici 1979, p. 171; Luca 2004; 2005; Schier – Draşovean 2004), în plină evoluție cu o ceramică bună, cenuşie cu elemente sudice (Vinča şi poate Sălcuța I), materiale ce apar în Banat la Parța şi Uivar, Cuptoarea - *Sfogea*. Ceramica de tradiții Vinča C (ceramică cenuşie, slip cenuşiu deschis, pliseuri fine, gen Vinča sau cultura Banatului III, în sudul Banatului, este la Parța şi Uivar (din ccea ce am văzut noi cu prilejul unei vizite la Uivar) la Cuptoare – *Sfogea* şi Slatina Timiş - *Podul Ilovei* A. Un alt orizont are ceramica predominant brună sau roşie, pe aceste specii apar unele elemente care mai apoi se dezvoltă sau sunt influențe ale culturii Bodrogkeresztúr. Decăderea ceramicii în unele stațiuni ar putea fi pusă pe seama interesului axat pe metalurgie dar nu este exclusă nici posibilitatea ca noua civilizație, cultura Bodrogkeresztúr să determine aceasta decădere. Din faza a doua etau doar Parța -*ob. 2, -ob. 5, - Ob. 6* Corneşti, Valea Timişului – punctele A şi B, Cenad, Beşenova şi Cuptoare - Sfogea, nivelul Sălcuța III ş.a.

Arhitectura culturii Tiszapolgár

Aşezările

Ocupațiile în vremea culturii Tiszapolgár sunt axate mai mult pe vânătoare decât pe creşterea animalelor ponderea celor vânate este 53,8 (fragmente)/61,2 (număr minim de indivizi)% fata de 46,1/38,7% domestice spre deosebire de Foeni, în acelaşi areal geografic unde procentele domestice

https://biblioteca-digitala.ro

domină)53,7/60,2%, față de 29/39,7% sălbatice (El Suzi 1996, tab. 10 şi fig. 69). Situație similară este pentru conținutul gropii 8 de la Carei – *Cozard* ce avea 46,3/66,6 % sălbatice şi 23,1/33,3% domestice (Iercoşan 2002, p. 121, anexa 6). Aşezarea de la Călata – *Vârful Gâlmii* situată la +540m, cu bordeie este potrivită pentru o locuire sezonieră legată de vănătoare.

Aşezările nu sunt prea întinse, având 2-4 hectare. Acestea au straturi de cultură groase de 40-60 cm cu o mare bogăție de ceramică şi oase. Cele mai ample cercetări sunt cele de la Parța. În zona de la est de palisadă şi spre capătul de sud al stațiunii, unde este o altă palisadă locuirea este continuă, pare a avea două nivele (cel timpuriu) la este de palisadă se pare că este doar nivelul târziu. Formele de relief sunt din cele mai variate. Unele sunt pe platoruri înalte de 20-40 m cu pante abrupte pe margini la Dăbâca (Vlassa 1969, fig. 1) şi la Sînicolau de Beiuş (Jgnat 1977, p. 161). Față, însă, de ultimele etape de locuire neolitică (cultura Banatului IIIb) situația este asemănătoare şi apropiată ca tehnică de construcție, fapt ce ne determină să apreciem că nu poate fi mare distanță în timp între procesele de retardare de la Parța, din nivel IIIB ale culturii Banatului şi cele mai vechi materiale Tiszapolgár (fig. VIa.3). În estul ariei culturii Cucuteni apar unele aşezări gigant. E posibil ca la Sântana(nu Holumb) să fie una de acest fel la un orizont cronologic apropiat (înainte sau după). Fără a avea posobilizăți de datare, din lipsa unor cercetări o semnalaăm la această vreme fiind posibile astfel de aşezări, deşi în neoliticul mijlociu avem asemenea semnalară la Cluj – Napoca sau la Uivar, în neoliticul târziu.

În cele două nivele Tiszapolgár de la Parța se poate observa pe plan (Fig. Va.3) că locuințele din zona de nord au o altă orientare față de cele din zona de vest. Orientarea diferită pare a fi la nord de Şanțul 121. Cele de la nord sunt orientate cu axa lungă NE-SV, iar celelalte cu axa SV-NE. Complexele de locuire sunt puține şi constau din grupări de chirpici (Lazarovici Gh. et alii 2001, I.1, nivelele 4, p. 181 şi urm., fig.144-154**;** I.2, pl. 1/1, 3-4; pl. 12/c, d). Depunerile Tiszapolgár de la Parța se aflau şi în spațiul dintre denivelările rămase de la depunerile din fazele târzii ale culturii Banatului, fără să se poată preciza dacă erau adânciri în strat sau se aflau în albieri naturale. În acest caz durata dintre depunerile Tiszapolgár şi cele IIIC ale culturii Banatului nu era prea mare. Vremea şi omul nu au apucat să niveleze definitiv şi complet depunerile neolitice. Suprafața pe care se întinde depunerile are peste 2 ha, dar sunt în vecinătate încă alte 4 situri la distanță de 2-4 km.

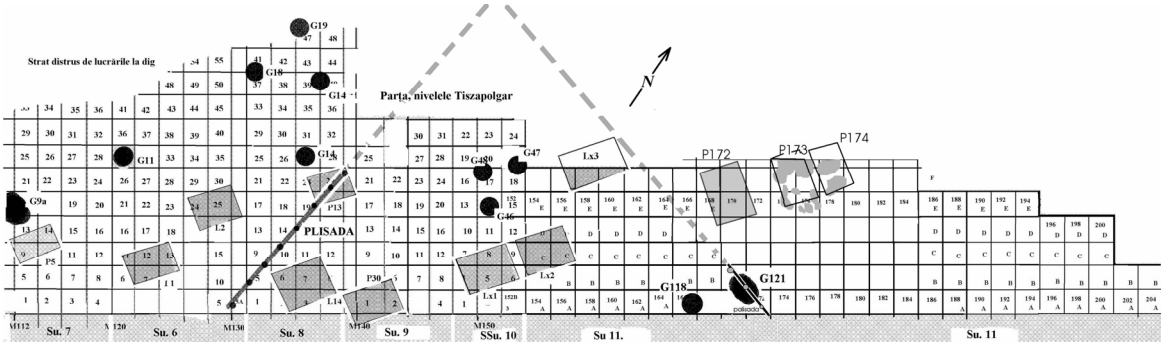

Fig. VIa.3. a)Parța, nivel 4, cultura Tiszapolgár, complexele de locuit; b) Sântana aşezare gigant (după Fl. Medeleţşi M. Moga).

https://biblioteca-digitala.ro

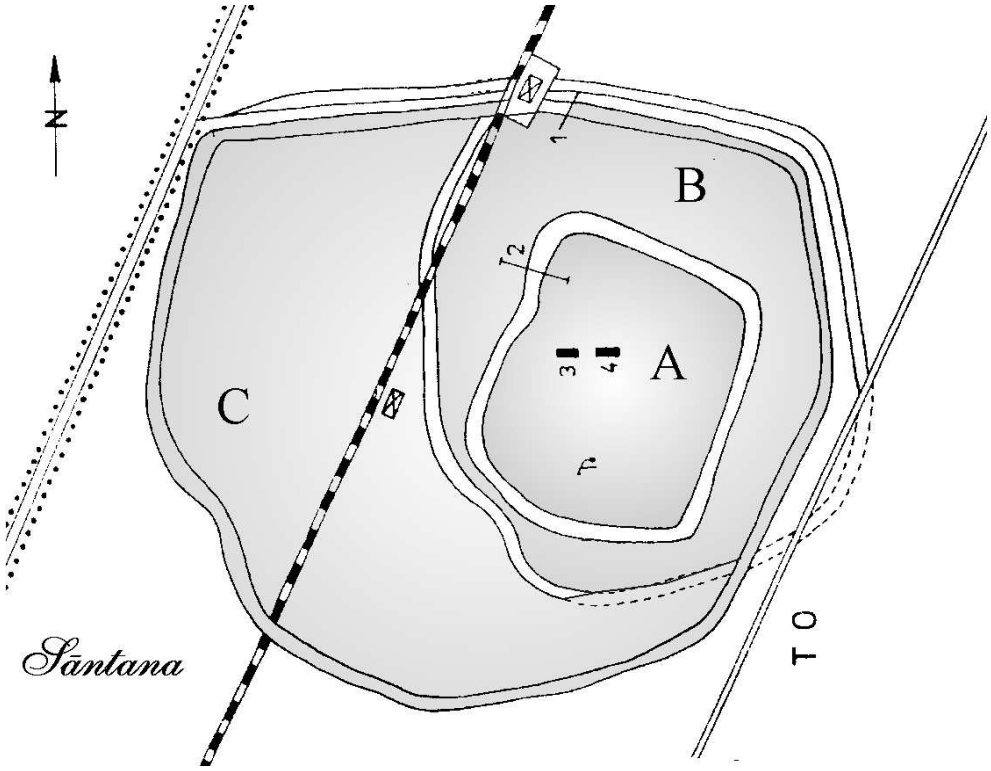

Aşezări mici sunt la Dragu (Maxim 1984), iar la Sântana - *Holumb* (jud. Arad) este menționat un tell de 28-30 m diametru şi o aşezare în vecinătate întinsă pe 200 m (Dumitraşcu 1975, 25; Iercoşan 2002, 109). Grosimea stratului de cultură avea 2,2m cu cinci nivele de locuire. Forma sa aminteşte de cel de la Herpály. Tellul servea ca loc de refugiu, aşezarea propriuzisă se afla la cca 200m (Iercoşan 2002, p. 111). Existența unui tell fortificat altfel nu se poate explica o depunere atât de groasă şi în vecinătatea unei aşezări mai extinse presupune existența unei elite ce se adăpostea în tell. De altfel în această vreme, cum am văzut mai sus, elitele încep a se evidenția prin bogăția deosebită (vezi mormintele de la Varna, cultura Gumelnița – Varna.

Dimensiunile aşezărilor variază în aria de răspândire, în Slovacia la Lučky este o aşezare de circa 1 ha, iar la Tibava una care are peste 30 ha (Šiška 69, p. 161).

În Crişana, cercetări mai importante sunt cele de la Homorodu de Sus şi Carei – *Cozard*, (Fig. VIa. 4a,b), unde au fost cercetate două locuințe (Iercoşan 1997, pl. 7; 2002, 111).

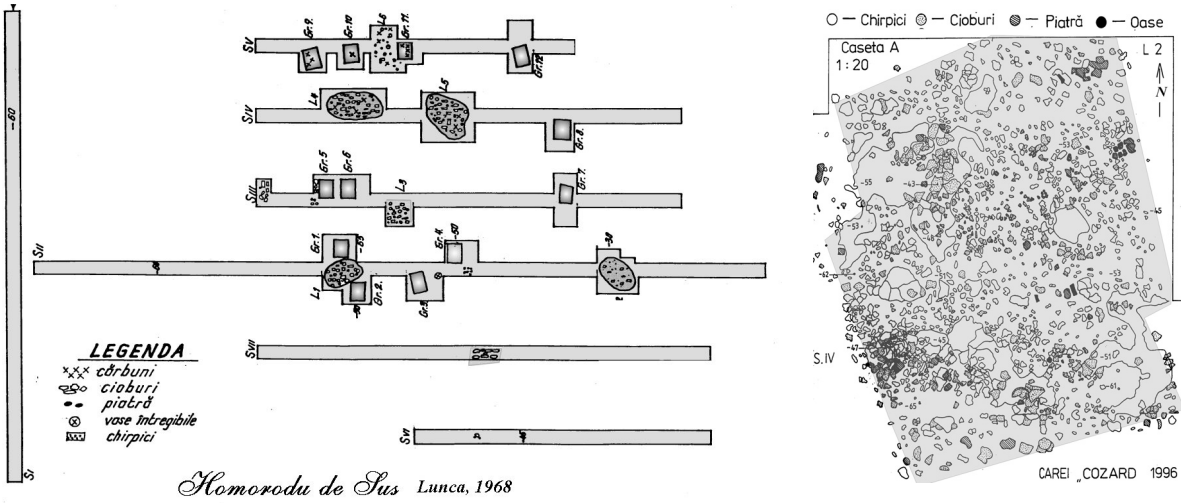

Fig VIa. 4: a) Homorodu de Sus, La Luncă, după Iercoşan; b) Carei – Cozard, după Iercoşan

https://biblioteca-digitala.ro

Un studiu mai amănunţit al lui N. Iercoşan privind aşezările acestei civilizaţii indică obişnuitele preferinţe pentru locul de sit: ape curgătoare, izvoare, terenuri pentru agricultură şi păşunat, căi de comunicaţie, resurse minerale (referire la cursurile de râu), (Iercoşan 1997, 62; 2002 109-122).

Aşezările sunt pe terase joase (Acâş, Apa, Dumbrava) sau înalte (Bobald III, VI, Cozard), promontorii de deal (Cheile Turenilor, Dăbâca, Gilău, Oarţa de sus, Tăuţ), mai rar în zona montană şi piemontană sau în peşteri (Iercoşan 2002, 109-111).

În aria sudică sunt descoperiri în formă de tell, cazul de la Sântana – *Holumb* şi Arad - *Uzina de apă* (Dumitraşcu 1973, 25 şi urm.; Iercoşan 1997, 64; 2002, 112). Unele aşezări par să fie compacte, iar altele răsfirate. După întinderea aşezărilor N. Iercoşan le clasifică în mici (sub 1 ha până la 20 locuinţe: Sântana), mijlocii până la 2 ha cu 30-40 locuinţe, mari peste 2 ha, cu peste 50 locuinţe (Homorodu de Sus, Oradea, Zalău: Iercoşan 1997, 65; 2002, 112).

Locuinţele

Locuinţele sunt realizate din structuri masive din lemn (după observaţiile de la Parţa) dovadă sunt numeroasele gropi cu stâlpi foarte adânc înfipţi în sol deşi deseori străbat straturi masive de chirpici sau podele (Lazarovici et alii 2001, fig. 41-48).

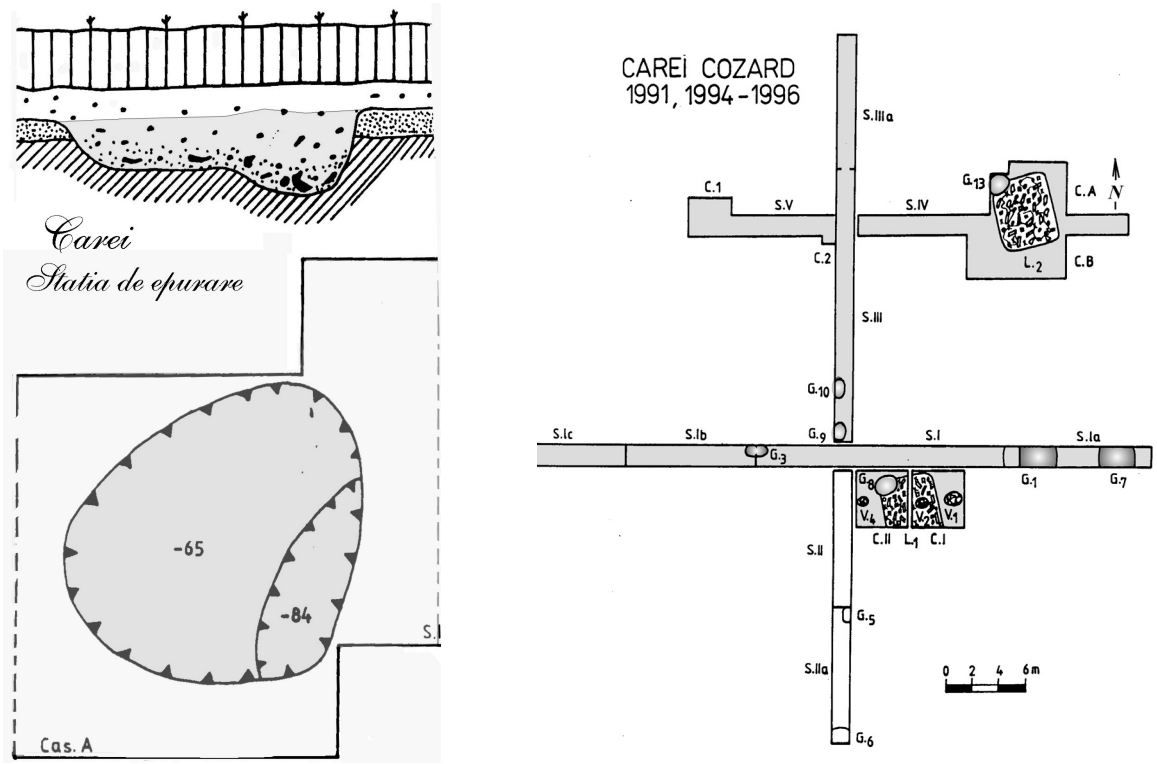

Fig. VIa.5. Carei – Cozard: a) plan de groapă; b) amplasarea locuinţelor şi gropilor

La Carei – *Cozard* au fost cercetate 2 locuinţe de suprafaţă cu podeaua din lut bătătorit (Iercoşan 2002, p. 117, pl. 7). Dimensiunile: L1= 4 x 3,8 m; L2 = 4,8 x 4,2 m orientate NNE –SSV. La Homorodu de Sus Eva Lako a săpat un semibordei (L1) şi patru locuinţe de suprafaţă cu dimensiunile de : L2 = 4,9 x 2,65; L4 = 4x 2 m; L5 = 4 x 3 m. L3 era parţial dezvelită. La Dumbrava resturile unei locuinţe se intindeau pe 6 m lungime (Iercoşan 2002, p. 118).

https://biblioteca-digitala.ro

Tot stâlpi de mari dimensiuni aveau şi locuinţele de la Tibava (Tasič 1979, 66; Šiška 69, 161, fig. 33), fiind orientate NS. Acestea aveau cuptoare şi vetre.

La Parţa, în principal, sunt două tipuri de **locuinţe de suprafaţă**: cu stâlpi (L1, L2) şi cu şanţuri de fundaţie (Lx2). În ambele cazuri se pot observa influenţe ale culturii Banatului.

Dimensiunile locuinţelor

Cea mai mare locuinţă aparţinând culturii Tiszapolgár este de la Tibava (Slovacia) de 10 x 12 m = 120 m^2 şi alta de la Sirig, în fosta Jugoslavie cu dim. de 10 x 5 m = 50 m^2 (Tasič 1979, 66; Šiška 69, 131, fig. 33), mai mică în lăţime erste cea de la. Lučky (Slovacia) de 3,5 x 13,6 m = 47,6m^2. (Šiška 69, 131). Acestea au peste 50 m^2 dimensiuni în seria celor mari şi din neolitic.

Locuinţe cu dimensiuni mijlocii (25-30 m^2 sunt semnalate în Crişana, la Oradea - *Salca* din zece locuinţe Tiszapolgár, doar cinci au fost cercetate având o formă dreptunghiulară şi dim. de 4,5 x 5,6 m = 27 m^2 şi 5,5 x 4,9 m = intre 25 şi 27 m^2 (Ignat 1981, 48). La Sacoşu Mare, în Banat, au fost cercetate patru locuinţe din care două au dimensiunile de 4,5 x 6 m = 27 m^2 şi 5 x 6 m = 30m^2, similare ca dimensiuni celor de la Kenderes – *Telekhalom* (dim. de 5,1 x 5,35 m= 27,3m^2: Tasič 1979, 66). Tot în Banat, tot de dimensiuni mijlocii este şi Locuinţa 2 de la Parţa cu dim. de 5 x 4 m = 20m^2. (Lazarovici et alii 2001, p. 182-190).

Locuinţele mici socotim că sunt cele sub 20 m^2. În Transilvania la Zalău – *Valea Miţii* o locuinţă avea 4,5 x 3 m = 13m^2, iar alta, trapezoidală ca formă avea 5 m lungime şi probabil două încăperi inegale late de 5,5 şi 4,5 m. În vecinătate a fost descoperită o groapă ca la Dăbâca. (Lakó 1980,32; Iercoşan 2002, 121). La Reci (jud. Covasna) două complexe aveau 4 x 2,5 m = 10 m^2 şi respectiv 3 x 2,5 m = 7,5m^2. Despre cele de la Reci se spune că aveau platformă de lut ca ele cucuteniene (Szekely 1964, 121), tot aşa ca şi despre cea de la Dăbâca.

Studii de caz

Parţa

La Parţa în seria locuinţelor mici sunt : *Locuinţa 1* de 3,5 x 2,5 m =8,75 m^2, orientată cu axa lungă pe direcţia NE-SV (Lazarovici Gh. et alii 2001, I.2, pl. 1); *Locuinţa X2* avea dimensiunile de 2,5 x 3,40 m = 8,5m^2; chirpiciul se grupa de-a lungul pereţilor, care au ars în picioare, iar chirpiciul s-a împrăştiat; *Platforma 14*, *cu* dimensiunile de cca. 2 x 4 m = 8m^2. Lazarovici et alii 2001, p. 182-190); *Platforma 30*, era o grupare de chirpici şi cioburi, cu dimensiunile de 3 x 2,5 m = 7,5m^2; *Locuinţa X 1* era o construcţie cu doi pereţi, având baza din pământ galben, cu dimensiunile aproximative de 3,5 x 2,5 m = 8,75m^2; *Locuinţa 119* era grupare de chirpici de 2 x 1,60 m şi acoperea şanţul. Pe lângă şi în şanţuri s-au găsit materiale Tiszapolgár. În vecinătate se afla o groapă, tot cu materiale Tiszapolgár (G. 118)(Lazarovici et alii 2001, p. 182-190).

Şanţul de fundaţie al peretelui, în cazul locuinţelor de la Parţa, este marcat din loc în loc cu stâlpi mari şi adânci - deşi acesta nu era atât de clar ca la locuinţele anterioare (fig. VIa6b), dar totuşi el exista. Acest şanţ taie nivelul 4a, iar resturile din nivelul de călcare şi dărâmare sunt la orizont 4b, ceea ce este un argument privind aspectul evolutiv al arhitecturii epocii cuprului de la Parţa. Grupări de chirpici există spre colţurile complexului (Lazarovici Gh. et alii 2001, I.2, pl. 1/1, 3-4), fiind datorate, foarte probabil, marilor cantităţi de lemne de la colţul construcţiei. Aceeaşi situaţie a fost constatată în

https://biblioteca-digitala.ro

noile săpături de la Parța (Lazarovici Gh. – Merlinii M. – Lazarovici C.M. 2005). Specific chirpiciului din această vreme este amestecul cu puține resturi organice, ce folosește humusul, spre deosebire de cel neolitic care este argilos cu multă pleavă, mai ales în fazele vechi. Din aceste motive nu se păstrează foarte clar structura chirpiciului şi nici elementele arhitectonice. Situația este valabilă pentru multe din siturile din epoca cuprului.

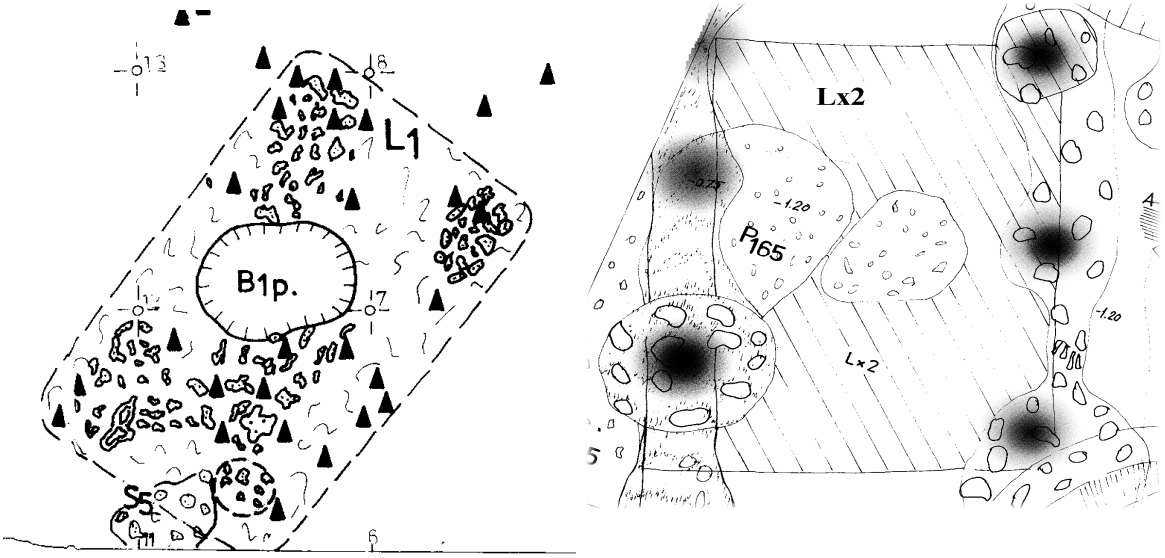

Fig. VIa.6. Parța, nivel 4, complexe Tiszapolgár: a) L1; b) Lx2

Locuința 171-172. În campania precedentă am găsit resturi de chirpici şi o podea suspendată. Printre chirpici apăreau fragment ceramice Tiszapolgár. Acest complex avea o strctură mai deosebită. Despre fundații nu putem preciza mare lucru, cercetarea s-a oprit la nivelul de călcare, ştiim doar că structurile au stâlpi mari, adânci (Lazarovici et alii 2001, fig. 145-148).

Fragmentele ceramice descoperite pe nivelul de călcare, mai ales la ceramica uzuală sau semifină, erau caracteristice, deopotrivă, pentru cultura Banatului IIC-III dar şi Tiszapolgár. Aceeaşi situație am observat-o şi la nivelele din suprafețele 6-8. Ceramica fină se deosebea prin caracteristicile toarte cioc. În cercetările recente de la Cluj-Napoca - *Şantierul Polus* au fost descoperite fragmente ceramice cu tipicele toarte Tiszapolgár pe o pastă CCTLNZIS târzie (inf. amabile Z. Maxim).

După ridicarea structurii de chirpici de la am constatat că este vorba de o podea suspendată. Dimensiunile sale nu erau prea mari = 1,8/1,9 x 1,6 m din care motiv nu putea fi etaj (fig. 4a), poate fi etaj doar pe o parte din încăpere, dar nu este exclus să fie şi pat, mai ales că în nivelele 6 am găsit asemenea situații. Mai mult, la Țaga în fiecare din marile locuințe am găsit un asemenea pat (Lazarovici Gh. et alii 2003; 2004 ; Maxim et alii 2005). Ceramică se găsea doar spre latura de sud, credem că era loc de depozitare (*Fig. VIa. 7*), platforma servind poate ca pat, asemenea situații am descoperit la Țaga în mai multe locuințe. Acelea erau mai înguste şi mai scurte.

Structura deosebit de masivă a bârnelor pledează însă pentru structură de etaj. La paturi cel mai adesea pari erau rotunzi şi de dimensiuni mai mici 7-9 cm.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. VIa. 7 Parța, a) ▲în spate nivelurile 4-5; b) stânga profil deranjat de săpătura lui M. Moga.

Fig. VIa. 7 L 171/172 ceramică pe podea, *7 d) profil peste complex.*

În structura platformei au fost observate anumite denivelări (fig. 4a), determinate de bârne masive din substrucție. În spre peretele de nord a fost descoperită o râșniță spartă *in situ.*(*Fig. VIa. 8c*).

Podeaua se asemăna cu cea din locuința săpată mai de mult (platforma 166, din nivel 5) unde pe latura de est se afla patul, dar putea servi şi altor funcționalități. Colegii moldoveni care sapă la Hoiseşti (Cucuteni A3) au găsit situații similare, dar ei le zic laviţe. Termenul din DEX recomandă pentru laviță = scîndură lată fixată pe pari. Banca din P 166 avea dimensiuni mai mici de cca. 1,2 x 1,7m (unele margini din lățime nefiind clare). Acolo am găsit şi resturi de la pereți sau poate lipituri de la un tavan, împrăştiate împreună cu fragmente ceramice şi oase.

În suprafața deschisă în 2006 au fost sesizate aglomerări de chirpici, alungite ca formă, similare celor descoperite anterior, provenind tot de la complexe Tiszapolgár (P173-174), cele mai multe au structuri de lemn, iar spațiul dintre lemne este acoperit cu chiprici, ca la L1 şi Lx2 de la Parța (Fig. VIa.6). După ce arde chirpiciul cade de-a lungul pereților (fig. .

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Fig. VIa. 8 Parța L 171/172 a)▲ Podea suspendată; b) ▲ Ceramică sub podea;

c

c) structură de podea

d

d) râşniţe şi vase de provizii pe podeaua casei

Noi credem că lipirea cu lut era necesară pentru a feri de vânturi, obicei des întâlmit la construcțiile țărăneşti din lemn din Apuseni, la Rîmeți, la case şi grajdiuri (*Fig. VIa.10*).

La arderea pereților chirpiciul (acolo unde există în cantitate mai mare) pică de-a lungul pereților, altori nu ard şi nu îl gîsim căci materialul pentru chirpici nu este ca cel din fazele timpurii ale culturii Banatului (argilă şi pleavă), acesta are argilă, pământ şi resturi organice (iarbă, paie). Materialul arheologic descoperit a fost imprăştiat fragmente au rămas doar sub „pat", precum şi râşnița iar fragmente din alte rîşnițe sparte s-au găsit pe podeaua netezită şi bătătorită (Lazarovici et alii).

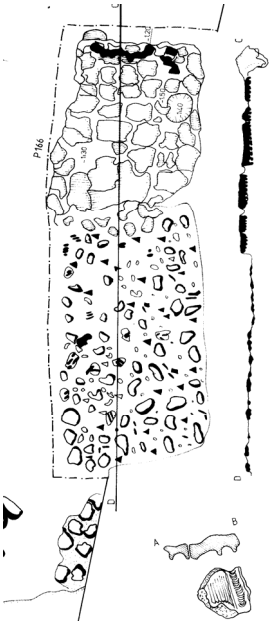

a) Platforma 166

b) L 173

c) L 174, L 173, L172

Fig. VIa. 9 Parța Diferite platforme cu chirpici căzut de-a lungul pereților

https://biblioteca-digitala.ro

Dăbâca

Fig. VIa.10 Râmeți , jud Alba, bârne lipite cu lut şi vopsite cu var alb sau albastru

La Dăbâca au fost deschise două casete pentru cercetarea unor structuri medievale. Cu acest prilej au fost descoperite mai multe complexe preistorice săpate şi publicate de N. Vlassa (1969/1976). În respectivele suprafețe au fost descoperite mai multe complexe Tiszapolgár, mai puțin afectate de construcțiile şi fortificațiile medievale.

Sunt două orizonturi de locuire unul cu bordeie, altul cu locuințe de suprafață. După N. Vlassa nu ar fi deosebire între formele de vase dar nu există şici un studiu analitic asupra materialelor. După inventarierea şi studiul materialului ceramic rezultă că sunt două orizonturi cronologice distincte unul cu ceramică cenuşie, bine lustruită şi un altul cu mai multă ceramică cărămizie şi brună.

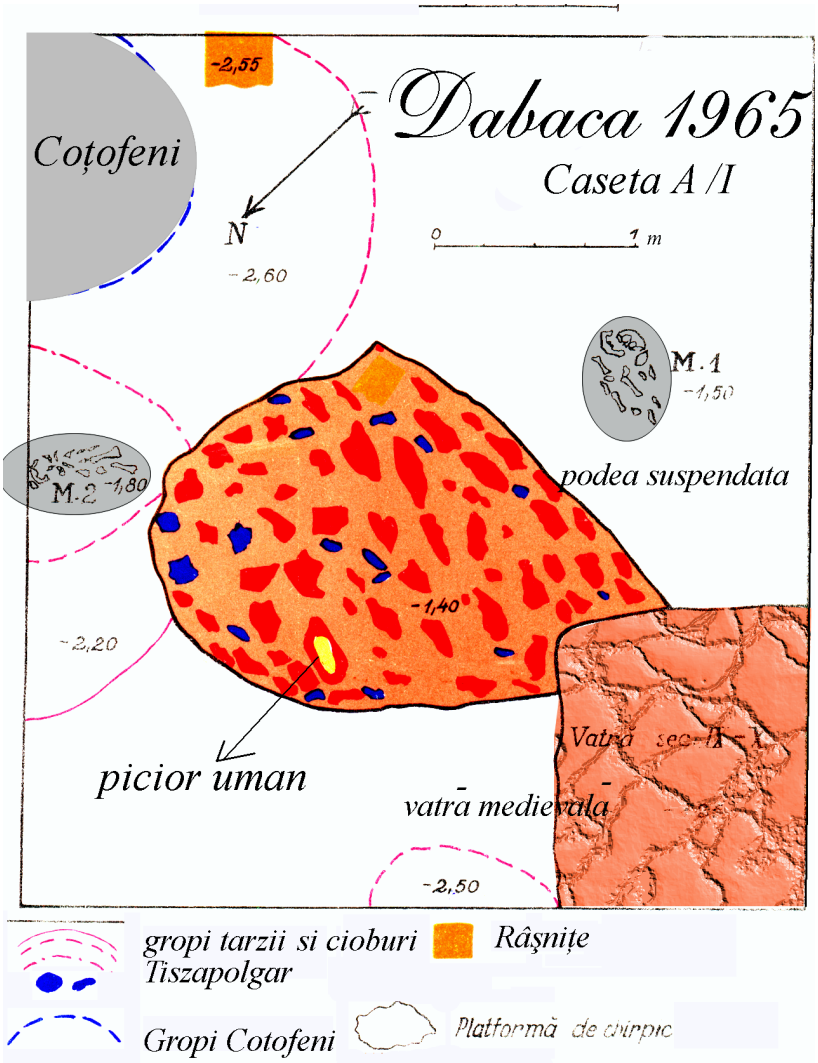

Fig. VIa.11 Dăbâca, complexe Tiszapolgár

În Caseta A din incinta I, din 1965) peste unul sau două gropi ori bordeie a fost descoperită o platformă de lut cu unele cu bucați mai mari. Pe una din acestea a fost descoperită o structură de picior uman.

Platforma avea dimensiunea de 2 x 2,4 m fiind tăiată de ma multe complexe (o vatră şi locuință medievală, două gropi de morminte de copii şi poate compelele Coțofeni.

Mormintele de copii erau mai jos cu 15 până la 40 cm, ceea ce ne amintește de obiceiul de a înmormânta copii mici în podeaua casei (la Zau de exemplu (vezi volumul I: şi Bodea M. 198**). După forma alungită a chirpiciului bîrnele erau orientate EV dacă ținem cont de migăleala cu care N. Vlassa făcea desenele. Pe una din aceste borne a fos şi amprenta orientată şi ea EV.

https://biblioteca-digitala.ro

Cluj – Polus

Prin amalibilitatea colegei Zoia Maxim am avut posibilitatea de a fotografia câteva aspecte din săpăturile sale de salvare. Staţiunea este localizată la capătul de vest al oraşului pe marginea stângă a drumului spre Oradea, pe marginea *Văii Sf. Ion.* Ceea ce este curios este existenţa unor puţine complexe, este vorba de o aşezare răsfirată. De altfel în zonă şi pentru alte perioade complexele de locuit sunt la mare distanţă unele de altele de la 20 la 40 m. Acestea arată că este vorba de gospodării foarte probabil cu grădini împrejur. De altfel la publicarea săpăturilor de salvare, de mare întindere şi cu numeroase complexe din diferite epoci se va putea observa şi aprecia natura locuirilor. locuinţa aparţine unei etape foarte târzii a complexului CCTLNZIS sau începutului culturii Tiszapolgár. Ceramica are clare elemente neolitice târzii, fără a fi Iclod sau sinteza Iclod – Petreşti. Aşezarea se află sub deluţul *Colina*.

a▲

b▶

Fig. VIa 12 Cluj – Napoca – Polus, a) localizarea săpăturilor; b) locuinţa cu podeaua suspendată

În vecinătatea marii locuinţe era şi o groapă cu materiale clar Tiszapolgár. Locuirea este pe un mic curs de râu cu apă potabilă, la mai puţin de 1 km de coturile Someşului din zonă. Complexe neolitice timpurii (Starčevo – Criş III se aflau la câteva sute de metri spre sud, pe mica vale). Toate genurile de locuire preistorică (Starčevo – Criş, CCTLNZIS, Coşofeni) sunt de tipul locuinţelor răsfirate. Săpîndu-se pe suprafeţe foarte mari a fost posibilă acumularea unor date importante despre acest gen de locuiri.

Locuinţa descoperită avea o structură masivă de chirpici având pe o parte a locuinţei un etaj cu o structură de lemn masivă. La demontare s-a observat că podeaua a avut o lipitură groasă ca o vatră.

După îndepărtarea primelor resturi la parter au fost observate urme de casete, probabil pentru cereale ca cele de la Parţa sau vetre pentru alte funcţionalităţi. Până acum este cea mai impunătoare structură pentru această civilizaţie, dacă se dovedeşte a reprezenta o etapă de geneză. În marginea locuinţei, poate lângă o anexă au fost descoperite fragmente maimărunte de chirpici iar printre cioburi şi unele de cea mai bună factură Tirzapolgár. S-ar părea, privind materialul din locuinţă, fără un studiu analitic că la formarea staţiunii Tiszapolgár au contribuit elemente neolitice târzii.

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Fig. VIa.13 Cluj – Napoca – Polus a-d) structură de locuință; e) complex Tiszapolgár

c

https://biblioteca-digitala.ro

d

e

Podeaua locuințelor

La Parța una din locuințe avea podeaua amenajată din lut bătut. Podeaua avea urme de ardere, credem că proveneau de la incendierea structurii masive de lemn (Fig. VIa.6). La Sacoşu Mare, la două din locuinşe, peretele de NE avea o bază de lespezi de pietre legate cu argilă şi pietricele între lespezi. Asemenea bază din 1+2 rînduri de lespezi de calcar am întîlnit la Ruginoasa la două locuințe din Cucuteni A3 (Lazarovici M. et alii 2002; 2003a; Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2003; 2004). D. Ignat semnalează locuințe constrruite pe bîrne despicate la Oradea - *Salca I* (Ignat 1981, p. 49). Ea crede că erau amenajate pe sol. La Reci podeaua locuinței cu vase Tiszapolgár era de tipul celor din Cucuteni: pe bârne despicate, lipite cu lut (arse la incendierea pereşilor de lemn ai construcției) (Székély Z. 1964, p. 121). Tot podea bătută era şi la Carei – *Cozard* (Iercoşan 2002, p. 117).

Vetrele de foc

Le multe din locuințele culturii Tiszapolgár au fost descoperite vetre de foc. Dimensiunilke vetrelor erau de 50 x 60 cm (Crasna - *Dirica*) sau de d. 1m (Bucium – *Centru*). Unele vetre se afla în exteriorul locuințelor (Carei – *Cozard*), cum am menționat mai sus, altele în interior. Forma lor este ovală, cum este cea de la Crasna Dirica, cu o grosime de 10-12 cm fiind din paie resturi vegetate şi lut. Există vetre de mari dimensiuni, 1,38 x 80 cm, în afara locuințelor cum era V1 de la Carei – *Cozard*. Ea avea la bază pietre plate şi cioburi de mari dimensiuni. Unele vatre erau uşor supraînălțate (vatra 4 din acelaşi loc) avea la bază cioburi neolitice tîrzii. Autorul presupune că locuitorii se cunoşteau. Bănuim că au găsit acolo cioburile şi le-au „împrumutat" sau putea fi de la o locuire anterioară neolitică. Dar nu este exclus nici un contact cu vechile comunități lucru acesta fiind observabil şi la Cluj- *Polus*.

https://biblioteca-digitala.ro

Semibordeiele

Semibordeie ovale, rectangulare, trapezoidale sunt menționate în mai multe aşezări, dar informații mai complete despre ele sau arhitectura interioară lipsesc.

La Suplacu de Barcău - *Lapiş II* sunt men'ionate complexe de peste 3 m lungime care aveau o adâncime de 40-60 cm (Ignat 1988, 325). La Vezendiu - *Drumul Tireamului* complexul descoperit avea marginile oblice şi baza aproape plată, o lungime de 6,40 m, adâncime 0,40 m). La Zalău - *Valea Miții* semibordeiul avea o formă trapezoidală şi o adâncime de 80 cm. Semibordeiul de la Homorodu de Sus - *Lu luncă* era de formă ovală cu dimensiunile de 1,80 x 1,50 x 0,85 m. În nici unul din cazurile sus menționate nu s-au identificat gropi de pari (Iercoşan 2002, 118).

Semibordeiul 14 de la Parța (nivel 4b) avea planul în forma boabei de fasole, cu marginile rotunjite, cu dimensiunile de 5,5 x 2,5 x 0,35 m. În vecinătatea semibordeiului se aflau gropi de stâlp. Axul lung era pe direcția SE-NV.

Bordeiele

La Călata – *Vârfu Gâlmii*, în jud. Cluj, pe un promontoriu înalt (+ 540 m)exista o grupare liniară de 6 bordeie cu plan patrulater cu colțurile rotunjite, cu groapa lor de 1,9 x 2,5 x 0,5 m.

Bordeiele din Crişana, de la Oradea - *Salca* : B1 de formă ovală 3,6 x 2,5 x cca. 1,35 m; B2 avea lungimea pe o latură de cca. 4 m, fundul era la -2 m. Acesta avea în conținut pe lângă ceramică şi oase şi un ac de aramă. (Rusu et alii 1962, p. 162). Bordeiul avea profilul în trepte, fiind posibil ca D. Ignat pomeneşte, probabil altele, de 4 x 4 x 2 m. Bordeiele o adâncime mare pentru asemenea complexe. (de la nivelul actual 2 m: Rusu et alii 1962; p. 163: Ignat 1981, 48; dacă scădem stratul de cultură au 1,10-1,30 m). Nu este exclus ca în unele cazuri gropile (Ignat 1977, p. 19) să fie pivnițe sub casă (cum e la Parța în P 43). În respectivele bordeie a fost descoperit un tăiş de topor cu brațe în cruce (Fig. VIa.14a) (B1) alături de ceramică Tiszapolgár. M. Rusu le data în eneolitic (Rusu et alii 1962, p. 162, fig. 7/1-2).

La Dăbâca au fost descoperite mai multe bordeie şi gropi . Un mare bordei, cu una din dimensdiunile de 3,5 m probabil lungime şi 0,70 m adâncime, avea intrarea o treaptă spre partea de vest (Vlassa 1969/1976, fig. 5) nu mai înaltă de 30 cm. Un alt bordei mai mare avea pe o latură 5 m, iar adâncimea de 0,90 m. (fig. VIa.12) După profilul său se pare că avea două încăperi. La cca. 2 m spre SV se afla o groapă de 1,6 x 0,6 m (Vlassa 1969/1976, fig. 3). Tot la Dăbâca, în caseta A/I din 1965 au fost semnalate mai multe gropi, una din ele intra parțial sub platformă (*Fig. VIa.11*). Una din dimensiuni era de cca. 2,8 m, iar cealaltă peste 2,5 m (Vlassa 1969/1976, fig. 4).

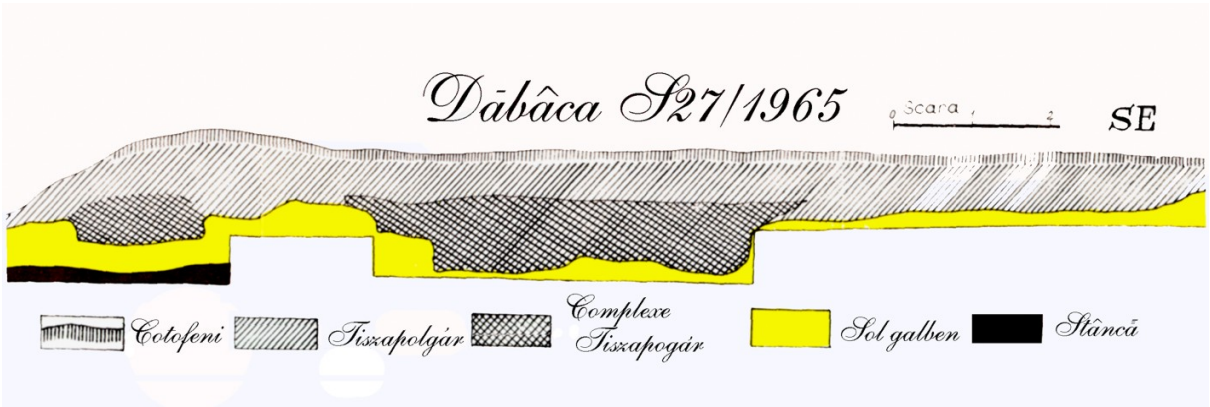

Fig. VIa.14 : a) bordeiul de la Oradea Salca ▲; b) Homorodul de Susć; c)Dăbâca, complexe Tiszapolgár

https://biblioteca-digitala.ro

Alte bordeie sau gropi mari sunt menționate la Carei - *Cozard* (G1 şi G2, lungimi de 6 şi respectiv 3 m; adâncime 2 şi respectiv 1, 30 m: Iercoşan 2002, 112). Din păcate nu se pomeneşte despre mijlocul de acces într-un asemenea complex, ceea ce face îl dificil de locuit.

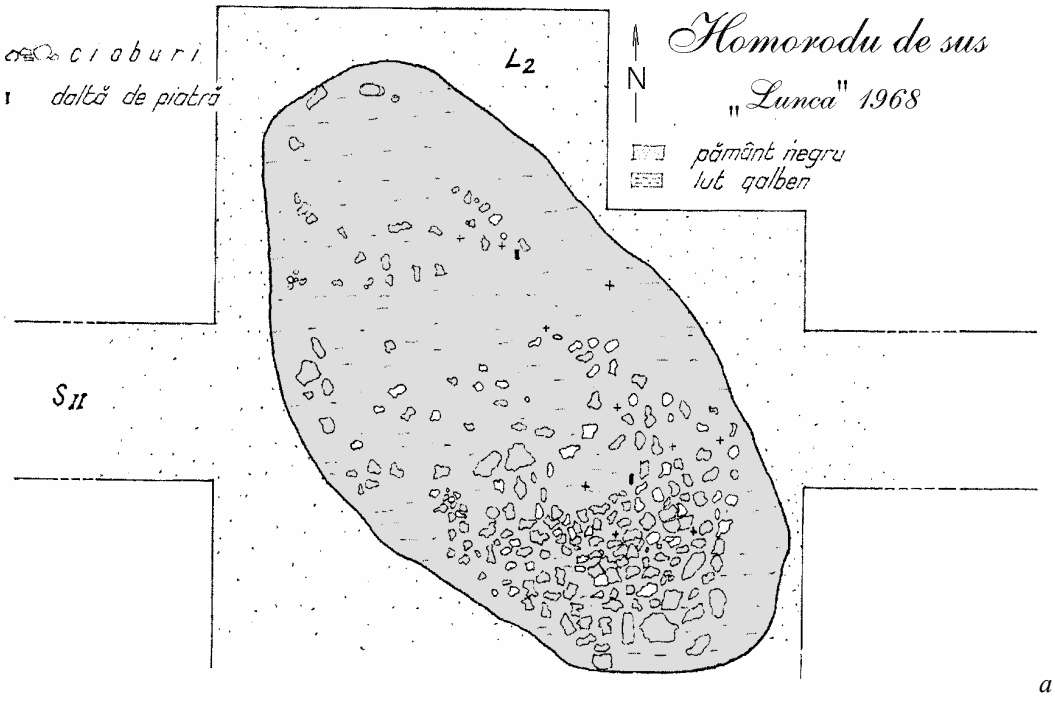

Fig. VIa.15; a) Homorodul de Susć; b)Dăbâca, complexe Tiszapolgárć

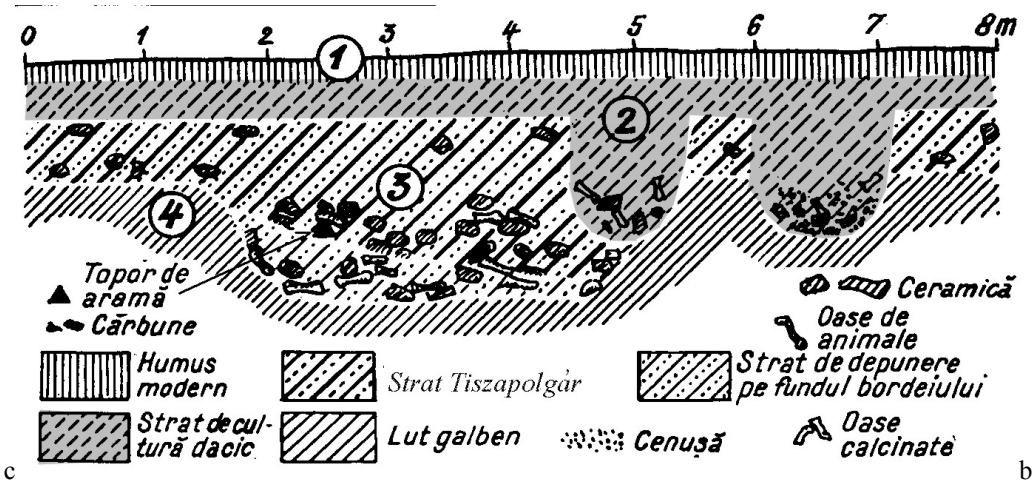

Studiu de caz. Parța

Bordeiul 13B (nivel 4) de la Parța prezintă un caz mai deosebit**.** Se afla în imediata vecinătate a bordeiului 13 din nviel 5b. A fost considerat groapă în timpul săpăturilor, abia ulterior ne-am dat seama că este vorba de un bordei. În Fig, VIa.5 se văd urmele de săpare a unui spațiu de formă dreptunghiulară în chirpiciul unei locuințe din nivel 5a. Adesea am vorbit de spațiul învecinat unei gropi de bordei sau semibordei care de fapt reprezintă locul unde se dormea sau se desfăşurau

https://biblioteca-digitala.ro

activități. Groapa avea dimensiunile de 1,50 x 1,60 m cu o suprafață de cca. 2,4 m^2. Spațiul din jur măsoară peste 4 m^2 ceea ce înseamnă o suprafață dublă față de cea a gropii în care se umbla în picioare, pe margini rămânând circa 60 cm, posibil să fi fost mai mult deoarece marginile bordeielor se rup după abandonare dacă nu sunt astupate voit.

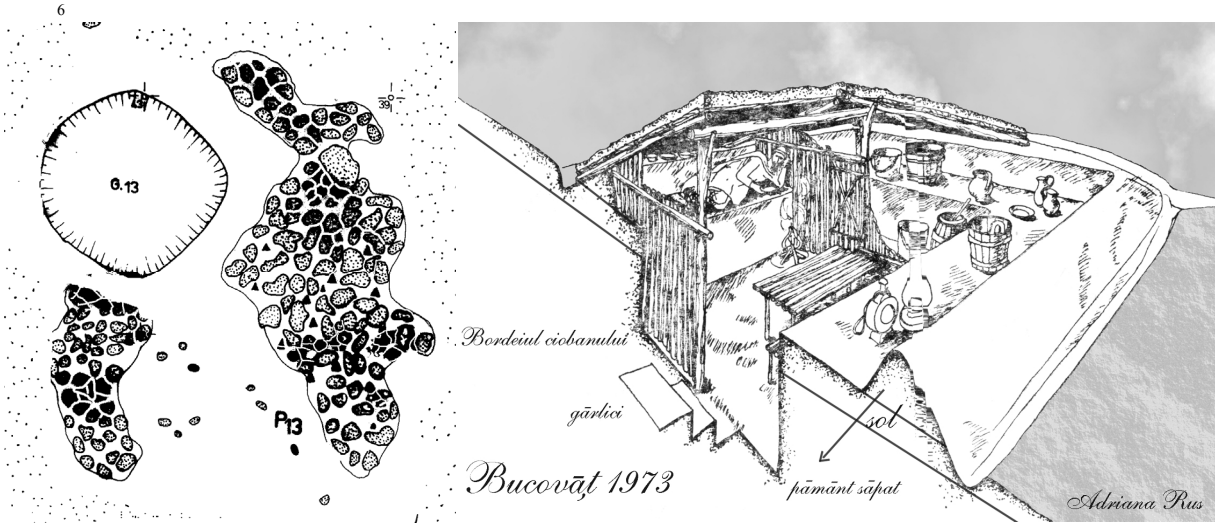

Fig. VIa.16: a) Parța, Bordei 13B Tiszapolgár; b) bordei de cioban, Bucovăț 1973

Cel mai bun exemplu de anlogie etnoarheologică privind forma, folosirea şi funcționalitatea unui bordei îl avem de la bordeiul unui cioban de la Bucovăț, săpat în tell, din vremea săpăturilor noastre de acolo. Găsind unele gropi de bordeie şi locuințe mai deoebite l-am invitat pe Fl. Medeleț om cu experianță etno-arheologică deosebită. Discutând cu el despre bordeiele cercetate şi văzând bordeiul în care locuiam pe vreme ploioasă (ciobanul ne-a oferit bordeiul, deoarece cortul era impracticabil) colegul Medeleț ne-a recomandat să îl fotografiem. Cum imaginile nu erau posibile din lipsa blițului am făcut în joacă o schiță. Peste ani arhitecta Adriana Rus a făcut reconstituirea/, care este doesebit de sugestivă. Dimensiunile reduse ale complexului B 13 ne arată că aparținea foarte probabil unei singure persoane.

La Parța – *Tell 1* au fost semnalate două complexe: **bordeiul 159,** *nivel 4, M.34,14 – M. 35,90*, este cu fundul drept, fără a prezenta un interes deosebit, nici ca formă, nici ca materiale; **bordeiul 162** *nivel 4, M. 26,20 – M. 28,60,* adâncime 70-90 cm. (Lazarovici Gh. et alii 2001, I.2, 190).

Gropile

În stațiuni sunt pomenite o serie de gropi considerat ca fiind pentru resturi menajere. Din păcate nu sunt prea multe descrieri privind amplasarea, forma şi dimensiunile lor. Locuința 1 şi 2 de la Carei – Cozard aveau câte o groapă în perimetrul locuinței, în colțul de NV, ceea ar sugera că ar fi groapi de provizii, deşi Netea Iercoşan le crede mai târzii)Iercoşan 2002, 121). Vetrele de foc 2 la la exterior pe laturile lungi la E şi V de locuință. (fig. VIa 5b). De multe ori gropile de lut (referiri la Iercoşan 2002, p. 120) cu trepte sunt resturile unor birdeie rămase deschise cu marginile distruse şi pereții albiați. Cele însă cu dimensiuni mari de peste 2 m (Carei – Cozard G5 şi G6: Iercoşan, p. 120 nu mai sunt potrivite pentru locuit servind la extragerea lutului pentru locuințe sau confecționarea ceramicii.

Unele gropi cu diametru de 1,2 m (ca la Zalău - *Valea Miții* : inf. Eva Lakó) ar fost inițial pentru provizii mai apoi transformate în gropi pentru resturi menajere. Alte fprp inventar ar potea aparține unor construcții mai mari sau unor stâlpi.

https://biblioteca-digitala.ro

Sistemele de fortificație

La Parța au fost cercetate elemente de fortificație. Pe o lungime mai mare a fost cercetat palisada nr. 17.

Şănțulețul palisadei, **(***nivel 4, Su8:* Lazarovici Gh. et alii 2001, I.2, pl. 15/2; 82/2-3*),* traversând în diagonală secțiunea, din c. 1 spre c. 24, pe direcția SE-NV reprezintă un şanț de la o palisadă de lemn (Lazarovici Gh. et alii 2001**,** I.2**,** pl. 15/2; marcaj Ş17), cercetat pe o lungime de circa 15-18 m. Şanțul avea forma literei "U" şi lățimea de 30 - 40 cm (Lazarovici Gh. et alii 2001**,** I.2, pl. 16/1).

Dimensiuni şi profil similar aveau cele două şanțuri din aşezarea V de la Parța (Lazarovici Gh. et alii 2001**,** fig. 45-46), precum şi palisadele de la Iclod (Kalmar 1990-1991; Lazarovici Gh. 1990, 93-117; 1991, 6-8, 21, 23-24, 27-28, fig.15, coperta 4).

Şănțulețul 17b, (Ş17b)**,** *nivel 4b, M. 19*, *S12, a. -3 m până la - 3,20 – 3,40 cm,* orientat SE-NV, era situat la limita de sud a aşezării, unde straturile coborau în pantă spre marginea vechiului curs de râu. Dimensiunile sunt ceva mai mari decât cele ale şanțului Ş17. Acest şanț a fost săpat dintr-un nivel Tiszapolgár mai vechi, fiind tăiat şi acoperit de o groapă cu materiale Tiszapolgár târzii. Şanțul taie şi stratul de cultură cu materiale târzii ale culturii Banatului (IIC - IIIA). O groapă de stâlp coboară din acest şănțuleț până la -3,7 m. Această groapă ne face să ne gândim la faptul că şanțul ar putea aparține unei palisade mari din lemn, care fortifica aşezarea în partea de sud, zona aflată la circa 15 m de marginea vechiului curs al Timişului, care ocolea stațiunea pe la vest. Asemenea şanț de palisade au fost descoperite la Țaga pe laturile de N, E şi S ale stațiunii Această palisadă, ca poziție şi nivel de săpare, este cu circa 1 m mai sus decăt cele neolitice aflate în aceeaşi zonă, mai spre sud şi care coboară la peste -4 m adîncime față de nivelul actual, respectiv 2,2 m față de nivelul din centru stațiunii. Deci în zona şanțului Tiszapolgár nivelul pământului galben era cu 1,3â1,5 m mai jos decât în zona centrală. Ne aflăm pe marginea de sud a aşezării, spre albia veche a Timişului, ce forma un mare cot sau o insulă. Plasarea palisadei în acea onă presupune existența unui vad vechi, existent şi în newolitic, loc unde stăteau vitele.

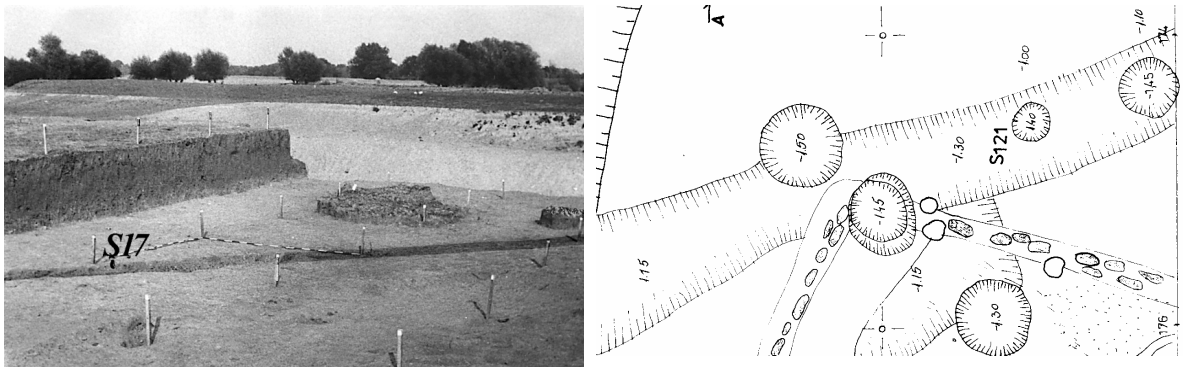

Fig. VIa.17. Parța: a) S8, şanțul 17; b) Su 10, şanțul 121 şi bordeiul medieval

Şanțul 121, S121, *nivel 4, în Su11, c. 10-12, a. -60 -120 cm*, orientat pe direcția E-V era acoperit de colțul locuinței medievale (L111). Lățimea şanțului este de 50-60 cm. Din loc în loc, la distanță de 1,50 m, sunt găuri de stâlpi, situație similară cu palisada de la Iclod. Dimensiunile şi structura seamănă cu cea a şanțului din Su8. Porțiunea foarte scurtă pe care a fost cercetat nu permite mai multe observații. În centru şanțului era o groapă mai mare, cu depunere de ofrandă având un bogat material arheologic (Lazarovici Gh. et alii 2001, I.2, pl. 63/11, 14, 75/12).

https://biblioteca-digitala.ro

Fortificații cu palisadă trebuie să fie mai numeroase, dar ele sunt greu de depistat. În noile cercetări de la Suplac apar asemenea sisteme în săpăturile colegilor de la Zalău. La Parța palisadele apar ca anexe ale şanțuri, în interior şi constituie un adevărat sistem de protecție (Lazarovici Gh. et alii 2001, 197-202).

Mormintele

Nu avem prea multe informații despre instalațiile mortuare din această vreme. Unul dintre cele mai intreresante morminte este cel de la Sântana – Arad care avea un inventar funerar bogat. Mortul era în poziție chircită, aşezat pe partea stângă. În spatele capului se aflau 5 vase întregibile, caracteristice pentru cultura Tiszapolgár. Cele mai apropiate analogii ale lor sunt în grupul Desk din sudul Ungariei. Pentru cupa cu picior înalt cu partea superioară scurtă, tronconică (*Fig. VIa.18.b1)* sunt analogii la Desk B - M3, Őrvény – *Temetődomb* şi Ószentiván VIII (Kutzián 1972, pl. XXI/5-6; LV/10; LIX/4), caracteristică pentru faza AB. În România apare la Reci, Bucovăț, Sacoşu Mare, Tauş, Periam, Cubulcut (Lazarovici 1983, fig. 8/1-7). Cupa profilată (*Fig. VIa.18.b2)*, ***tipul H42c*** la Kutzián, are analogii la Desk B – M6, M11-M12 caracteristică tot pentru etapa AB apărând la Cioka şi Cristurul Sârb (Kutzián 1972, pl. XXIV/5, XXVII/2, XXX/2). În România apare doa în sud, la Bucovăț (Lazarovici 1983, fig. 8/9). Capacul sau paharul (*Fig. VIa.18.b3)* cu proeminențe cioc perforat pe corp dar mai ales pe fund face parte din tipul PB cu analogii la Dévavány – Atyasyeg, Kisvárda – M1 şi Szihalom (Kutrián 1972, XLIX/1-6, LXXIV/6) caracteristic mai multor grupe Desk şi Basatania, apare şi la Parța, Bucovăț, Dăbâca şi altele (Lazarovici 1983, fig. 2/1-9).

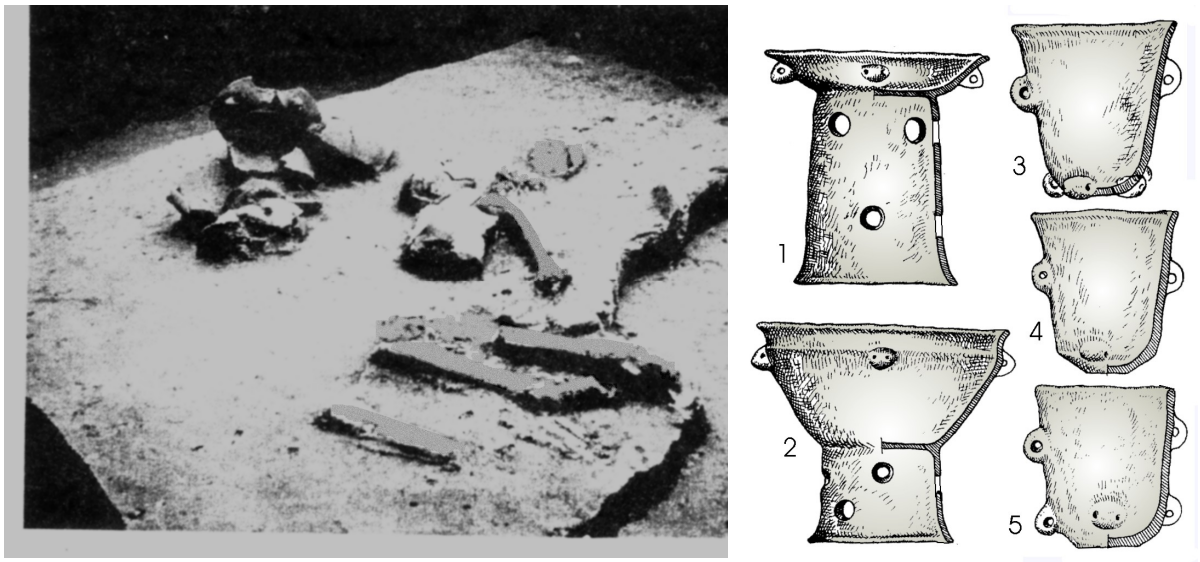

Fig. VIa.18. Sântana – Arad: a) mormântul; b) inventarul, după M. Rusu

Depozitul de vase de la Bucovăț ar putea ține de inventarul unui cenotaf, nefiind descoperite oase umane. Mormintele de la Dăbâca, sus menționate, ar putea aparține acestei perioade, dar neavând inventar nu este cazul a insista asupra lor.

https://biblioteca-digitala.ro

b) Cultura Bodrogkeresztúr – Toarte pastilate

Originea

După opinii mai vechi cultura Bodrogkeresztúr continuă evoluția din cultura Tiszapolgár prin ceramica incizată şi încrustată cu alb (Vlassa *apud* D. Berciu 1960, 59; Vlassa 1964; Popescu 1965, 138; Horedt, 1968; Rusu 1971; Tasić 1971, 284; Roman 1973, 61, 75; 1975, p. 219; 1978, 219), dar acestei evoluții i se adaugă influențe sudice marcate prin vasele cu una sau două toarte (Kutzián 1972, 209, Lazarovici Gh. 1975, 14), acestea din urmă ar fi după din Sălcuța P. Roman (Roman 1973, p. 61; Luca 1990b; 1999, 42) şi Ariuşd (Roman 1978, 219; Kalicz 1966, 6, 13) sau lumea central transilvăneană (Roman 1973, p. 75) după M. Garašanin ține de complexul balcano-anatolian, prin intermediu Lengyel (Garašanin D. 1959, 142; Garašanin D., Garašanin M. 1957, 218). Arhitectura stațiunilor arată influențe locale, dar asemenea fenomene am văzut mai sus că se întâmplă şi la alte civlizații (cazul la Foeni sau Zau de exemplu unde preiau arhitectura veche, iar la Lumea Nouă au doar bordeie).

Elemente sudice prin intermediul culturii Sălcuța şi a grupelor înrudite (Suplevac – Bakarno Gumno), şi mai departe în sud în neolitcul târziu din Albania apar elemente asemănătoare fie incizii fine în rețea , fie alveole, fie cunoscuta formă „oale de lapte = milchtopf", un gen de pictură, benzi din alveole, picioarele inalte cu perforații, unele din castroanele bitronconice sau pictura cu benzi late, lla Dërsnik, Barç II (Korkuti 1995, 7016, 19-20, 71/4-5, 7, 11,78/16). Legături genetice cu Sălcuța – Bubanj Hum IB, Hisar IB au precizat : M. Garašanin 1951, p. 8); N. Tasić (1960, p. 43) R. Popović (1965, p. 46), N. Tasić (1971, p. 285), B. Brukner (Bruckner 1976b;) K. Horedt (1968, p. 110) şi P. Roman (1973, p. 75) din fondul balcano - anatolian : Lengyel pentru Ungaria şi Serbia (Garašanin 1959a, 33), grupa Lučka a culturii Tiszapolgár pentru Ungaria (Kalicz 1966, p. 6), la care adăugau fondul local lumea transilvăneană pentru Transilvania (Roman 1973, p. 61, 75; unele specii din ceramica pictată cu alb). Elemente răsăritene sau est balcanice din Gumelnița sau Mariupol vedea pentru Milchtopf (Roman 1973, p. 75) sau pentru lamele lungi cu Mariupol, se referea la cele din Decea Mureşului (Garašanin 1959a, 34), asemenea lame deşi nu atât de lungi şi mai late sunt în în orizonturile cu toarte pastilate, la Balta Sărată (Lazarovici 1975, p. 25; 1976b). Pentru cupele cu picior înalt şi cupa în formă de lalea N. Kalicz vedea legături cu complexul Ariuşd- Cucuteni – Tripolje (Kalicz 1966, p. 6), deşi în Transilvania sunt în cultura Tiszapolgár şi în grupul Iclod anterior. Vasele patrulatere (Kalicz 1966, p. 6) cu toarte pastilate din Cucuteni la sunt mai degrabă influențe din spre Transilvania spre Ariuşd şi Cucuteni.

Desigur acestea nu s-au petrecut direct. Nu putem să nu sesizăm apropierea dintre spiralele incizate de pe vasele din Bodrogkeresztúr timpuriu de la Pecica – Forgaci II şi I sau Deva – *Ciangăi* anumite forme şi altele mărginite de puncte sau benzile incizate sau haşurate mărginite de puncte (Luca 1993, 1/6, 2/2,3/7 4/2; 1999 fig. 1/1-2,5, 10, 14-152/2,'3, 7-926-27; 4-14, în special 8/7, 11/4 şi altele, forme de vase) şi cele sus pomenite din Albania şi altele de la Tren II, Katsundas IV, Bënja I ş.a. (Korkuti 1995, 10414-15, 107/6-8; Beilage 1) unde pentru multe elemente sunt tradiții îndelungate. Dacă sunt acceptate „oale de lapte", ceaşca cu două toarte, metalurgia aurului în Tiszapolgár târzie şi Bodrogkeresztúr de ce nu ar fi şi altele elemente care la vremea publicării de către Ida Kutzián nu erau publicate şi nici descoperite. Legături sudice pentru orizontul cu toarte pastilate au precizat şi altele au precizat S. Luca (1993, p. 72), pe atunci nu fusese editată cartea lui Korkuti. Toate aceste probleme au fost tratate pe larg de Ilie Săceanu (2007). Chiar dacă sensul deplasării unor materiale nu este intotdeauna din spre est spre sud – est în Balcani nu este exclus nici o mişcare SN a altor elemente care în acele zone aveau tradiții îndelungate. Nu credem că elementele gumenlițene sub presiunea comunităților

https://biblioteca-digitala.ro

cernavodene au ajuns în Tracia şi Macedonia. În perioada anterioară, la vremea culturii Marica sunt elemente balcanice şi nord – dunărene, la fel originea sudică a culturii Precucuteni, nu doar locală. În aceeaşi vreme grupul Foeni (Draşovean 2006 şi bibl.)sau alte grupe sunt mişcări din spre vest la est (ex. „oala de lapte" din Cernavodă o vede din Bdrogkeresztúr Luca 2006, p. p. 359 şi altele la 358-360) ce arată aceeaşi lume din Transilvania, Moldova, Oltenia până în Tracia şi Macedonia şi nu doar pătrunderi din est. Formarea culturii Petreşti fără aportul elementelor sudice şi a altor tehnologii de ardere a ceramicii, de prelucarea a cuprului şi aurului nu ar fi fost posibile. Dece nu s-ar petrece lucrurile astfel şi în alte provincii. Opinia noastră este că există elemente sudice şi ne bazăm în primul rând pe calitatea, tehnologia ceramicii. Decăderea tehnologică din fazele târzii Tiszapolgár din centrul Banatului credem că este deteminat de mişcarea sudică ce se va inpune cu termenul de Bodrogkeresztúr - Sălcuța IV – Herculane II-III – Cheile Turzii. Nu este cazul să bezbatem aici transformarea culturii Tirzápolgár în Bodrogkeresztúr, ori tocmai aceste elemente sudice şi altele locale sunt importante.

Momentul formării, pe baza datelor de stratigrafie, este după Sălcuța IIIa deoarece la Cuptoare - *Sfogea* în nivelele IIc şi IIIa sunt importuri şi contacte cu Tiszapolgár timpurie cât şi etapa dezvoltată (Lazarovici Gh., Munteanu 1982; Lazarovici Gh. 1981; Oprinescu 1981). După aceste orizonturi în IIIb cât şi în IV sunt descoperirile Bodrogkeresztúr şi orizontul cu toarte pastilate, considerat că urmează, deşi pare mai degrabă o fază a culturii Bodrogkerestúr. Petre Roman la Băile Herculane apărea din nivelul C1, (Roman 1967, 15). La Cuci stratul toarte pastilate este peste un nivel Petreşti evoluat, iar în altă parte apar separat (Vlassa 1971b, p. 118). K. Horedt plasa începutul orizontului cu toarte pastilate între Petreşti şi Coțofeni (Horedt 1968, p. 220).

Locul formării Petre Roman îl vedea pe Dunăre (Roman 1975, p. 219).

Pentru orizontul cu toarte pastilate B. Brukner vedea legături Bodrogkeresztúr şi Sălcuța III-IV, Herculane II, fie pentru vestul Serbiei la Vişesava, Prigrevița (lângă Zemun) fie în estul ei la Zlotska Pećina (Brukner 1976b, p. 28-30).

Răspândirea

Aria de răspândire cuprinde Banatul de est şi vest, parte din Vojvodina, Ungaria, Slovacia, Crişana şi Transilvania. Descoperiri mai importante sunt cele de la Ostrovu Corbului, Pecica - *Forgaci*, Deva, ş.a. (Luca 1990; 1999). Ceea ce trebuie remarcat este raritatea aşezărilor în comparație cu cimitirele. Descoperiri cu toarte pastilate mai sunt în Banat la Băile Berculane II-III (din nivele C1 la e2), Românești, Dubova - *Peştera Veterani*, (Roman 1967, p. 8; 1971, p. 37; 1973, p. 58; Comşa 1969a, 58; Lazarovici 1976, p. 25; 1978, p. 26-27); Caransebeş - *cartier Pipirig* (inf. O. Popescu 1981), Băole Herculane – km. 16, Valea Drăstănic, peştera 2 (inf. R. Petrowszki). Cele mai noi informații sunt de la Ilie Săceanu care enumeră 124 de puncte inbcluzând de la Sălcuța IV la nivelul Prcica – *Şanțul Mare* (2007, p. 33-43).

Cronologia, evoluția, stratigrafia

Nu sunt date radiocarbon pentru stațiuni sau morminte cu materiale Bodrogkeresztúr din România. Din aceste motive am luat datele anterioare şi posterioare pentru a încadra cronologic descoperirile acestei civilizații.

Datele C^{14} pentru Tiszápolgár-Basatanya au un standard de deviație prea mare (± 130 - ± 220 de ani), dar cele obținute pentru Tiszalúc par să fie acceptabile, indicând o perioadă cuprinsă între 4000/3900 – 3700/3600 cal B.C. (Baldia 2001, Web, indică datele publicate de Forenbaher 1993). Datele de radiocarbon din femurul mormântului 12 de la Decea Mureşului după probele din colagen indică 5.380 ± 40 BP, iar cele din os 4.870±50 BP.

https://biblioteca-digitala.ro

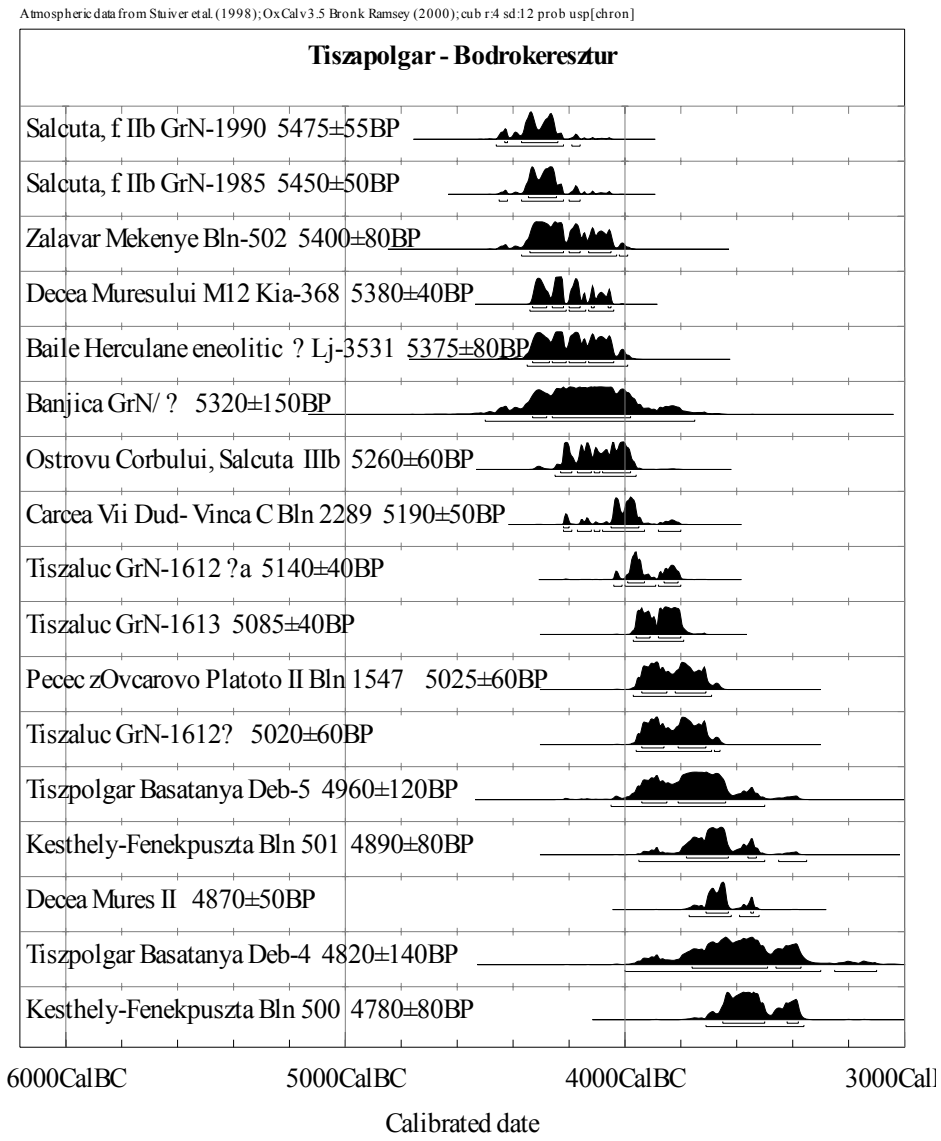

Fig. VIb.1. Datele radiocarbon pentru cultura Bodrogkeresztúr şi vecinii ei

Datele calibrate ar indica 4237 Cal BC (Govedarica 2004, 72-73). Aceste date sunt înalte şi ele ar pleda pentru sincronisme cu descoperiri neolitice târzii ca ceramica lineară de la Târpeşti (4.220 BC), descoperiri Dudeşti Vinča C (4.150 - 4040 BC: încadrarea culturală a lui M. Nica este nesigură). Inceputurile ar fi în jur 4000 CAL BC.

Dacă urmărim legăturile cronologice şi culturale exprimate de-a lungul vremurilor observăm existența unor confuzii mai largi, multe din acestea ținâd de istoricul cercetărilor. Ele au fost analizate de Luca Sabin (1993; 1999), iar recent reanalizate într-o teză de doctorat (Săceanu 2007).

Periodizarea

Luca Sabin propunea trei etape: ***Prima*** considerat ca fază de tranziție de la Tiszpolgár la Bodrogkeresztúr în care ar intra descoperirile de la Pecica – *Forgaci II* fiind şi elemente Sălcuța încadrând aici şi grupul Decea Mureşului. Stațiunile caracteristice ar fi Pecica - *Forgaci II*, Ilidia – *La Funii* şi Deva - *Ciangăi* şi altele din Ungaria; ***a doua sau clasică*** = Bodrogkeresztúr A la Kutzián, în care intră

https://biblioteca-digitala.ro

majoritatea descoperirilor pomenind staţiunile Pecica - *Forgaci I*, Sânpetru German; ***faza a treia sau finală*** = Bodrogkeresztúr B, şi fenomenul Herculane II-III sau orizontul ceramicii cu toarte pastilate (probabil le inglobează pe toate) în care pomeneşte staţiunile Ostrovu Corbului - *Botul Cliciului*, Carei - *Staţia de epurare*, Bistreţ în Oltenia deşi nu o spune consideră Sălcuţa IV – Herculane III – Cheile Turzii – Pecica - *Şanţul Mare* – Hunyadi Halom ca o continuare, post Bodrogkeresztúr (Luca 1993; 1999, p. 42-45). Faza III s-ar diviza poate in două etape una, ultima (IIIb) în care aproape nu mai există ceramică cu furchenstich sau iar din toate punctele de vedere decade tehnologia (ardere, amestec, netezire, lustru), poate aspectul Hunydi - Halom Vajska.

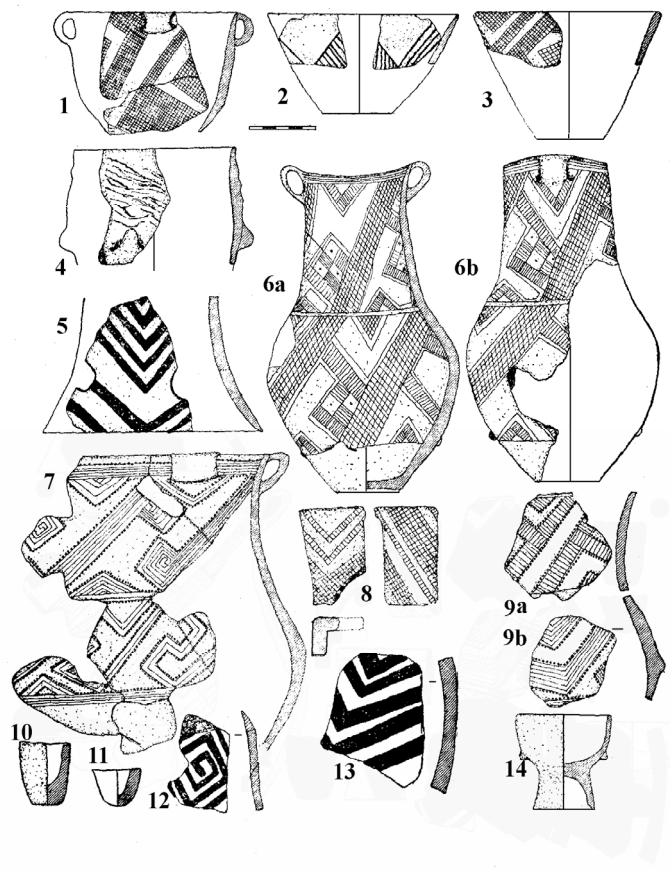

Fig. VIb.1 Pecica - Forgaci II cultura Bodrogkeresztúr I

Într-o sinteză recentă orizontul Sălcuţa IV – Herculane II-III în vestul României, bine documentată, Ilie Săceanu (2007) propune patru faze : ***Perioada de formare Sălcuţa IV***; perioada ***Sălcuţa IV – Bodrogkeresztúr A***: fără furchenstich (Roman 1973, p. 68, 69, 72); perioada ***Herculane II – Bodrogkeresztúr B),*** orizontul cu furchenstich (Roman***;*** perioada ***Herculane III – Pecica – Şanţul Mare – Cheile Turzii*** (Săceanu 2007 p. 129-139), fără furchenstich)Roman 1973, p. 68, 72). La acesta sunt semnalate elemente stepice, nesesizabile foarte clar în Banat sau poate acestea vin mai târziu. Cert este însă că în Banat, Transilvania şi Oltenia metalurgia cuprului şi mai apoi a aurului atinge apogeul.

Metalurgia aramei şi aurului

Arama

Despre tipurile de unelte, tehnologia lor, apartenenţa culturală sunt numeroase monografii pentru perioada de care ne ocupăm (Novotna 1970; Jovanović 1971; Vulpe Al. 1973; 1975; Luca 1999, 33) sau simpozioane internaţionale la Donji Milanovac dacă e să le pomenim la cele care am participa (*** *Ancient Mining...,* 1995). Analizele pe obiectele şi sursele de cupru şi unele tehnologii de prelucrare efectuate de noi ne îndreptăţesc să susţinem că această civilizaţie se ocupa intens de metalurgia aramei (Lazarovici 1976, 83-84; Gh. 1992a; Lazarovici Gh. et alii 1995; 1995a; Beşliu et alii 1992; 2000; Topan et alii 1996). Asocierile dintre descoperirile de obiecte de aramă şi descoperiri Bodrogkeresztúr sunt numeroase şi au fost analzate pe larg de către Al. Vulpe. Acesta atribuie culturii

https://biblioteca-digitala.ro

Bodrogkeresytúr şi altor civilizaţii care vieţuiesc în acele zone în aşezări sau morminte următoarele timpurii: Jásyladány la Fényeslitke, Sânpetru German (Vulpe 1970, p. 46), Sânnicolau Român tipul Holici (Ibidem 26), tipul Corneşti şi Şiria pentru Decea Mureşului (Ibidem, p. 44), tipul Tg. Ocna pentru aria culturii Petreşti (Ibidem, p. 51), tipul Mezökeresztes la Petreşti şi Glîmboca (Ibidem, p. 31), varianta Sălacea pentru Gumelniţa şi Sălcuţa III (Ibidem, p. 58). Multe din ele se întâlnesc şi în aria culturii Gumenlița (Ibidem, p. 58) şi Cucuteni (Ibidem, p. 51, 58). În zona Borului, în vremea culturii Sălcuţa sunt topoare cu braţe în cruce la Krivelj (Tasić 2004, harta 3, fig. 17-19, 34), Sălcuţa IV şi a orizontului cu toarte pastilate (Zlot – Peştera Lazareva :Tasić 2004, 20-31, 33) continuă exploatările miniere.

Aurul

Despre folosirea aurului preistoric s-a scris foarte mult, la fel despre bogăţia Transilvaniei în aur. Mulţi dintre specialişti au atribuit dezvoltarea şi extinderea metalurgiei aurului din cultura Bodrogkeresztúr, ca provenind prin intermediul culturilor Gumelniţa – Kodjadjermen (Milojčić 1953, p. 9; Kutzián 1958, p. 169; Kutzián 1972, p. 145-148; Ivanov 1988;), în special necropola de la Varna (Macht, Herschaft... 1988: Ivanov 1988) şi Durankulak (Todorova 2002; Dimitrov 2002, p. 131, fig., Sălcuţa (Popescu 1965, p. 137), din Ariuşd - Cucuteni (Roska 1942, fig. 93), pentru aur şi aur preistoric (Roska 1942, p. 3, 17, 19, 52, 63, 86, 102, 149, 226, 227, 250, 260, 278, 292 1942a, p. 73; Rusu 1972; 1977; Kutzián 1972, p. 145-148 Goldhelm..., 1994 p. 120-142). Cele mai ample analize pentru spaţiul din sud-estul Europei l-a făcut J. Makkay (1985; 1985a) şi alţii (Kutzián 1972, p. 146, n. 293: în Macedonja la Saratsé). I. Kutzián (1972, p. 148) dă numeroase pandantive de aur (48) din care în aria culturii Tiszapolgár nouă obiecte, în Bodrogkeresztúr şase, şase în Gumelniţa A, două în Gumelniţa B, una în Cucuteni ş.a. Studiile lui J. Makkay precizează legăturile cu Balcani şi Anatolia pentru reprezentările antropomorfe de aur (Makkay 1976; 1985; 1985a; 1989; Lazarovici 1976, 83-84; Săceanu 2006, 13), iar pentru legăturile cu Anatolia pentru acest orizont au fost precizate în studiile lui P Roman (Roman 1992 *apud* Săceanu). Morminte cu cercei de aur au fost descoperite la Crno-Bara şi Nosa (Garašanin, M. 1959, 33).

Cea mai importantă şi masivă piesă de aur, din această vreme, este cea de la Moigrad, un idol de aur în formă „en vilon" (Pattay 1944-1945; 1958 ş.a.; Dumitrescu 1974, 293; Makkay 1976, p. 280 şi urm.; ş.a.). După dimensiunile sale foarte mari fie este o piesă de sanctuar, fie şinea de constumul de gală al unei personalităţi (sociale, sacre sau ambele), dacă ar fi să ne gândim la aurul din mormintele de la Varna.

Despre o prelucrare a aurului la nivelul etapelor Bodrogkeresztúr B – toarte pastilate sau Herculane II – Cheile Turzii avem un atelier amenajat în Peştera Ungurească/Caprelor din Cheile Turzii cercetat de noi în decursul ultimilor 4 ani (vezi mai sus capitol V: Lazarovici et alii 2004; 2005; 2007; 2007 Cronica CIMEC şi rapoartele detaliate în m.s.).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. VIb.2 Cheile Turzii: a) Vedere generală din Chei; b) Peretele vultrilor ▲

Studiu de caz. Cheile Turzii - Atelierul de podoabe de aur

În rândurile ce urmează vom face o prezentare a descoperirilor din ***orizontul cu toarte pastilate/Scheibenhenckel*** = Bodrogkeresztúr II (= B) - III, din *Peştera Ungurească /Peştera Caprelor* de la Cheile Turzii, aflată încă în stadiu de investigare. Folosim acest termen pentru orizontul menţionat, deoarece numele ***Sălcuța IV - Herculane – Cheile Turzii*** (ce nu reprezintă cel de-al patrulea nivel de dezvoltare al civilizației) sau *Herculane - Cheile Turzii* nu ni se par a fi mai potrivite. Este adevărat că termenul ***Herculane – Cheile Turzii*** ar fi cel mai apropiat, dar utilizarea lui ar crea confuzii cu aspectul neolitic Cheile Turzii al complexului CCTLNZIS (Lazarovici Gh. 1991, s.v. CT; 2000; Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2006, 404 şi urm.).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. VIb.3 Peştera Ungurească, atelierul văzut din spre V şi NV

Gh. Lazarovici a folosit termenul de cultura sau orizontul cu ***toarte pastilate*** sau ***Scheibenhenkel keramik*** Kultur (Lazarovici 1976, p. 82-83)Pe de altă parte, stratigrafia de până acum din Cheile Turzii, nu este curată şi nu reflectă întreaga evoluţie a acestui orizont, deşi aici avem fazele cele mai timpurii, care reflectă o migraţiune sudică, însă nu legată de fenomenul Sălcuţa.

Atelierul este situat sub Peretele Vulturilor, la jumătatea înălţimii din Chei, la cca. 100 m înalţime de firul apei Hăşdate şi la 70 m sub vărful stâncii (fig VIb.2-3).

Atelierul era în primul rând pentru confecţionarea podoabe de aur dar se realizau şi din cupru, scoică, piatră şi os. Poteca de acces spre peşteră este foarte îngustă şi dificilă. În sezonul ploios şi ingheţ sau zăpadă devine impracticabil. Locul este potrivit pentru locuire in sezonul cald şi foarte cald. La cca 2,5 km spre sud se află răul Arieş, bogat în nisip aurifer, zone de spălare sunt la cca. 6 -8 km, fiinf folosite ilegal în zona cetăţii de la Moldoveneşti, dar sunt şi altele mai aproape.

Deschiderea peşterii are pe 20 m lăţime şi cca.12 m înălţime. Atelierul este într-o zonă cu curenţi de aer slabi, orientaţi pe direcţia de ieşire din peşteră. La vreme călduroasă aduce aer răcoros din spre prima gură ţi boltă a peşterii, prin zona baldachinului deci spre est. La alţi 2 m curenţii tot spre est curenţii de aer sunt reci, vin din interiorul peşterii. După ploi intense şi în sezonul ploios există o picurare puternică din tavan de aceea era necesară confecţionarea unui acoperiş. Atelierul este plasat între două bolţi înalte, locuri şi trasee de antrenament pentru alpinişti.

La gura peşterii sunt câteva abriuri destul de mari ce permiteau desfăşurarea unor activităţi, iar în vecinătate la cca. 30 m există o grotă cu abri la gură. Deasupra peşterii spre vest este o mică peşteră loc greu accesibil dar ideal de veghe.

Construcţia a fost realizată prin nivelarea şi îndepărtarea straturilor de cultură mai vechi (Petreşti şi CCTLNZIS – grupul Cheile Turzii vreme în care era probabil un atelier de prelucrarea ceramicii pictate (proporţia este de 70 – 80 % ceramică pictată, iar resturile sunt extrem de fragmentare).

Atelierul a avut două etape arhitectonice una mai veche (2B cu subetape) ce avea un plan dreprunghiular cu absidă uşor rotunjită spre interiorul peşterii (Fig. VI b.3a, 3b). În spre interior s-a săpat până la 90 cm cum par acum straturile nederanjate. Spre gura peşterii trebuiau să fie mai mică înclinarea peşterii este accentuată spre gură (***Fig. VIb.3)***.

https://biblioteca-digitala.ro

În prima fază de construcție bordeiul avea o puternică structură de pari groşi de 8 - 10 cm (groapa lor ajunge la 20 cm la unii) puşi la cca. 40-80 cm distanță (***Fig. VIb.3a; 4a., 4b, 4d; 8a***) pentru a sprijini o supra structură masivă, necesară pentru susținerea acoperişului, dar mai ales pentru pământul din interiorul peşterii ce nu era prea stabil. În prima fază unii nu era prea adânci cei de la colțuri şi mijloc erau mai adînci cca 60 cm, cei intermediari 30 – 50 cm. În etapa următoare, probabil şi ca urmare a experianței, adâncimea unora este de 80 cm, iar alți ajung la 1,2 m adâncime încât ne-am pus problema cum scoteau pământul dintr-o groapă de 20 cm lată şi atât de adâncă. Construcția avea un stâlp central (fig. VIb. 8a masiv care funcționează în etapa 2B. In etapa 2A nu l-am sesizat dar umplerea gălbuie cu pământul brun (amestec cu mult guano), afânat nu permitea sesizarea lor deşi s-a lucrat la şpaclu. Construcția fiind mai mică şi mai solidă era posibil să nu fi fost necesar.

Fig. VIb.4 Cheile Turzii, Peştera Ungurească, nivel 2B2 peretele de sud (spre interiorul peşterii) Nivelurile 2B-2B2 colțul de SV; V.1= vatra 1, nivel 2B2, V.C. vatra centrală

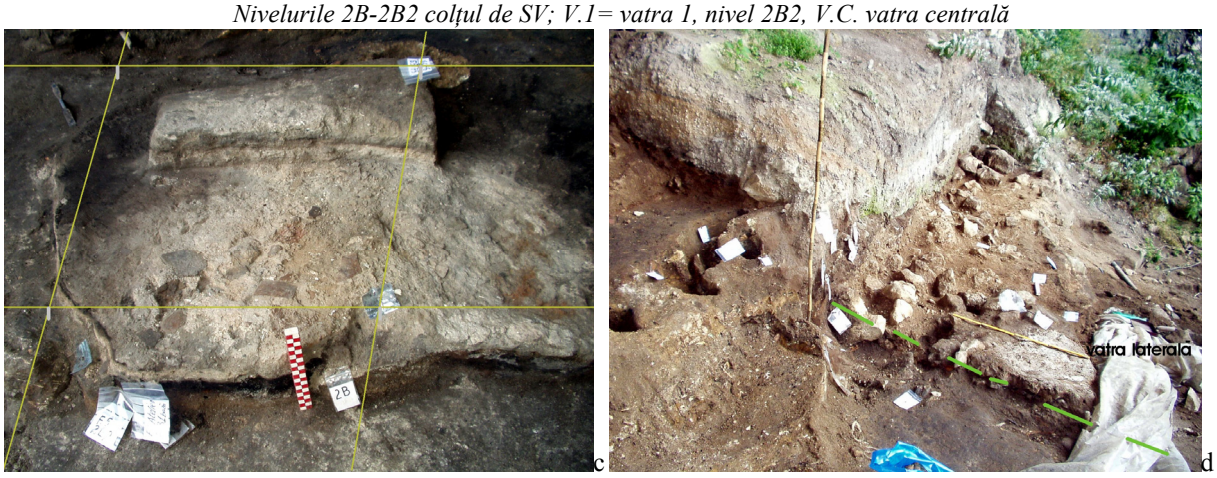

Tot în prima fază 2B2 în marginea şi exteriorul construcției ce avea spre exteriorul peşterii aspectul unui baldachin iar la interio ca semibordei (construcția servea mai ales împotriva picurărilor

https://biblioteca-digitala.ro

din tavan ceea ce presupune activități de la începutul primăverii (vreme în care spălarea aurului este mai productivă după ploi şi dezgheturi) se amenajează o vatră cu structură de pietre la bază şi mărginită de bolovani. Vatra are 3-4 refaceri în fiecare din ele la bază se pun fragmente ceramice (Petreşti şi unul, două cioburi cu decor specific sau cu toarte pastilate, faza timpurie, toate de bună calitate, adesea încrustate) (***Fig. VIb.7a, 7b***).

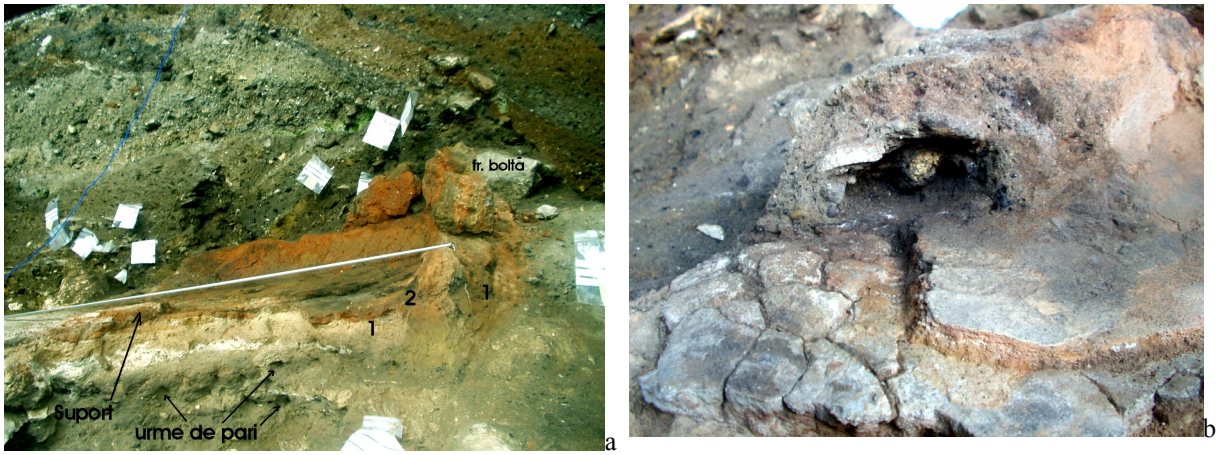

a b

Fig. VIb.5 Cheile Turzii, Cuptorul; ▲a) suport pentru creuzet; b) gaura pentru foale de suflat ▲, c-d) bordura interioară şi ▼suport pentru creuzat ▼

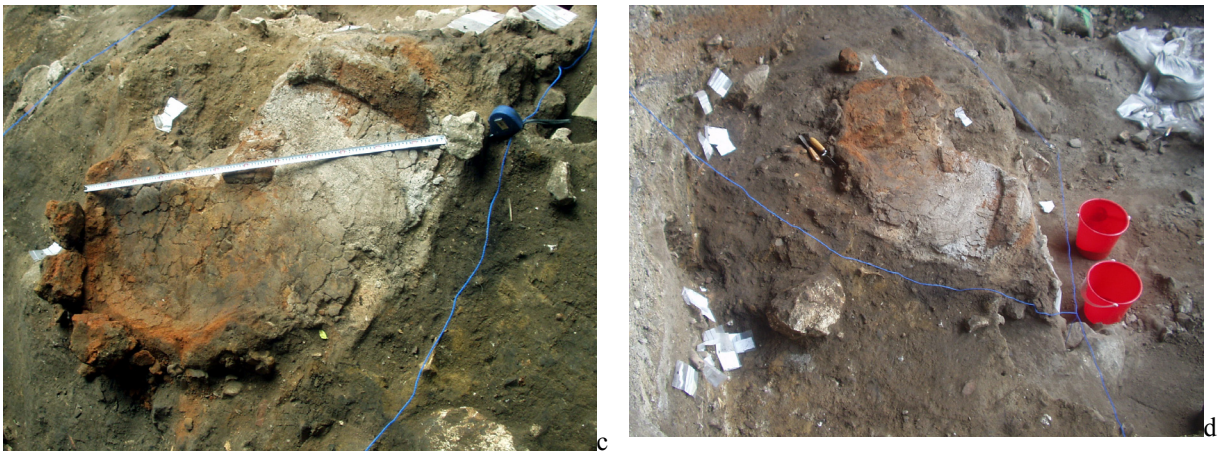
c d

Cuptorul *(Fig. VIb. 5-6)*

În etapa următoare 2B1 şi 2B se construieşte un cuptor cu boltă groasă, cu două etape de refacere a bolții din interior şi 2-3 multe etape ale refacerii sau reparații ale vetrei. În prima fază cuptorul avea bolta sprijinită pe un stâlp central (***Fig. VIb.7c)***. La refacerea bolții şi vetrei stâlpul central este desființat. Şi în structura vetrei cuptorului, la construire, au fost puse cioburi Petreşti şi toarte pastilate (***Fig. VIb.7a, 7b***). Cele Petreşti erau alese pentru arderea lor bună fiind refractare. Din ceramica cu toarte pastilate au fost alese doar cele fine sau semnifine bine arse amestecate cu nisip, nu din cele grosiere, mai slab arse. Meşterii ştiau precis cum trebuia să fie realizată vatra cuptorului.

Cuptorul avea gura spre interior, bolta lui era în afara baldachinului, vatra şi gura erau înclinate spre interiorul construcției (***Fig. VIb.5a)***. În marginea cuptorului, spre partea de început a calotei avea o gaură pentru foale, şi gaura fiind lipită şi refăcută la repararea cuptorului (***Fig. VIb.5b***). In ultima

https://biblioteca-digitala.ro

fază în centru cuptorului, unde a fost un stâlp se amenajează o mică plaftormă orizontală (un suport) pentru ținerea probabil a unor creuzete sau vase pentru topirea aurului (***Fig. VIb.5c,d; 6a)***.

a

Fig. VIb.6 Cheile Turzii, cuptorul: a) suportul şi bordura; b) cioburi Petreşti şi toarte pastilate la baza primei vetre a cuptorului (nivel 2B1).

b

De la platforma centrală pornea o mică gardină înaltă de 1,5 cm ce cobora pe lângă marginea bolții spre gura cuptorului (Fig. VIb.5c, d, 6a). Rolul ei credem că era de a dirija spre interior scurgerea aurului în spre interiorul construcției, în cazul în care creuzetul sau vasele pentru topit metal s-ar fi răsturnat.

Toate podelele, în toate etapele de construcție, refaceri, reparații anuale aveau la bază cioburi plate, de diferite grosimi dar mai subțiri de 1 cm pe care s-a pus calcar descompus, argilă, multă cenuşă şi resturi de cărbune (Fig. VIb.3a, 4a, b, d, 8a). Pe fiecare din aceste nivele, a căror grosime este de 1 la 2,5 cm, s-a găsit cenuşă şi cărbune, acestea pufoase în care se găseau resturi ceramice, oase, şi mult cărbune din ierburi sau liane. Pe vetre şi în vecinătatea lor s-au mai găsit resturi de cărbune ce părea din lemne de esență bună. Cărbunele provenea fie de la incendierea acoperişului sau arderea unor ierburi (cu scop de purificare) pentrucă în sezonul umed şi rece complexul era abandonat. La abandonare sunt aruncate în interior resturi menajere alteori acestea se scurg de pe margini. La refacerea din etapa 2A sunt aruncate numeroase resturi menajere o mare cantitate de oase şi pământ din peşteră cu care plilej ajung şi câteva cioburi pictate din CCTLNZIs grupul Cheile Turzii. În perioada cât funcționa cuptorul la marginile cuptorului se amenajează un perete nu prea înalt care ajungea puțin mai sus de gura cuptorului (Fig. VIb. 9b) în marginea din spre interior a cuptorului în zona unde era amenajat foalele de suflat aer.

https://biblioteca-digitala.ro

a b

Fig. VIb.7 Cheile Turzii, atelierul, ceramică în structura vetrei: a) vatra laterală nivel 2B2b; vatra centrală▲, nivel 2B1c; cuptorul cu stâlpul central▼

Gura foalelui era oblică pe axa cuptorului şi orientată spre interiorul construcției/baldachinului.

Rostul peretelui era de a sprijini marginea din vecinătatea cuptorului, straturile din peşteră fiind foarte pufoase.

Ceea ce este interesant şi a fost observat pe peretele de V şi E şi mai puțin spre sud deoarece resturile menajere (constând din foarte multe oase de animale mari) erau aruncate în afara baldachinului împreună cu resturi de cenuşă şi cărbune, rezultate de la arderile în cuptor. Nu ştim care era situația în zonele din spre gură, deoarece săpături mai vechi au afectat acea zonă peste 1 m din

https://biblioteca-digitala.ro

partea spre ieşirea din peşteră. Săpătura noastră din 1993-1994 a afectat cca. 20 cm de la cuptor spre ieşire până la nivelul podelei rezultat an îndreptării profilului în cele două campanii de săpături. Deoarece la depistarea marginii cuptorului am sistat săpătura în 1994, fiind necesară o extindere spre interior a suprafeței de cercetare am lăsat profilul deschis, deşi era foarte înalt, de cca. 1,5 m. Conducerea muzeului ce a urmat după noi nu a agreat continuarea cercetărilor în Chei, iar profilul şi o parte din cuptor a fost distrusă de amatorii de obiecte arheologie (turişti sau „speologi" amatori).

a

b

Fig. VIb.8 Cheile Turzii, vetrele şi podelele nivelurile: 2B1; 2A3 ▼

Desigur există şi alte numeroase alte informații ele necesită un studiu monografic.

În toate etapele 2B1 şi 2B şi mai apoi în 2A3 funcționează în paralel cu vatra din margine şi o vatră în interior (***Fig. VIb.4c, 8a***). Rolul vetrei din exterior, a fost acela de a topi metalul sau praful de aur. Vetrele din interior erau pentru prepararea hranei şi pentru a suda la cald obiectele de aur în cursul prelucrării lor.

Din cele peste 30 de obiecte de aur descoperite formate din foițe de aur, tăieturi de foițe, mărgele în diferite stadii de prelucare, unele finisate parțial, altele nefinisate sau în lucru, fragmente de foițe ce îmbrăcau piele sau țesături mai froase, foițe bătute în împachetate (una probabil extrasă şi ascunsă sau păstrată sub structura în acoperişului de vreun ucenic ***Fig. VIb.***8b) picată şi acoperită de cioburile şi oasele care se scurgeau de pe marginile baldachinului, fiind foarte probabil răscolite, după abandonare, de animale vulpe, bursuc, viezure.

La abriul şi mica grotă de mai jos, sus pomenită de noi, în unii ani locuieşte un asemenea animal. Cândva, sub gura cuptorului şi parțial sub colțul vetrei cuptorului, unde se afla gaura pentru foale, animalul şi-a construit o mică vizuină 20 x 40/50 cm. Ceea ce este curios este că straturile de deasupra acestei vizuinei nu s-au prăbuşit prea mult, vizuina fiind parțial astupată mai ales la gura cuptorului. Aceasta ne face să credem că vizuina funcționează într-o perioadă scurtă de abandon a peşterii. Locul de sub vatră era foarte ucat, iar straturile de cenuşă fereau de pureci). Animalul nu şi-a lărgit vizuina, deoarece pietrele de pe marginea vetrei de sub cuptor (***Fig. VIb*** *.4d*) erau mari şi dificil de îndepărtat. Alte animale mici au continuat a săpa sub pietrele din marginea vetrei.

https://biblioteca-digitala.ro

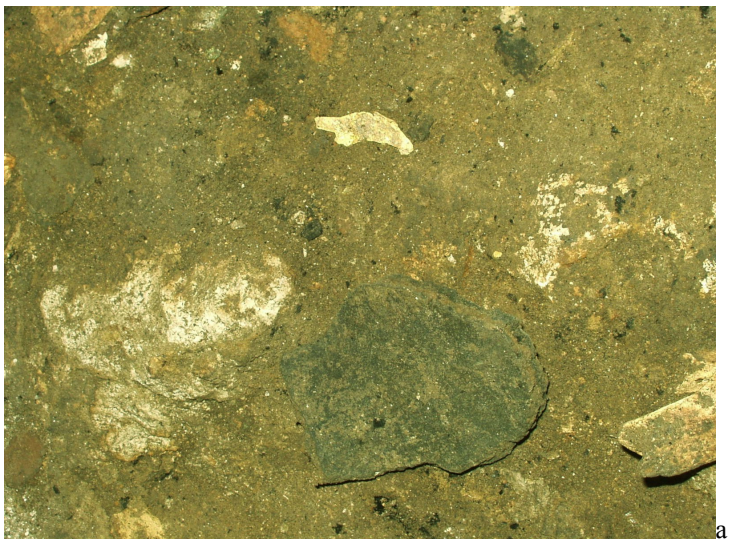
a

Fig. VIb.9 Cheile Turzii foiță de aur, nivel 2A3▲, perete la gura cuptorului▼

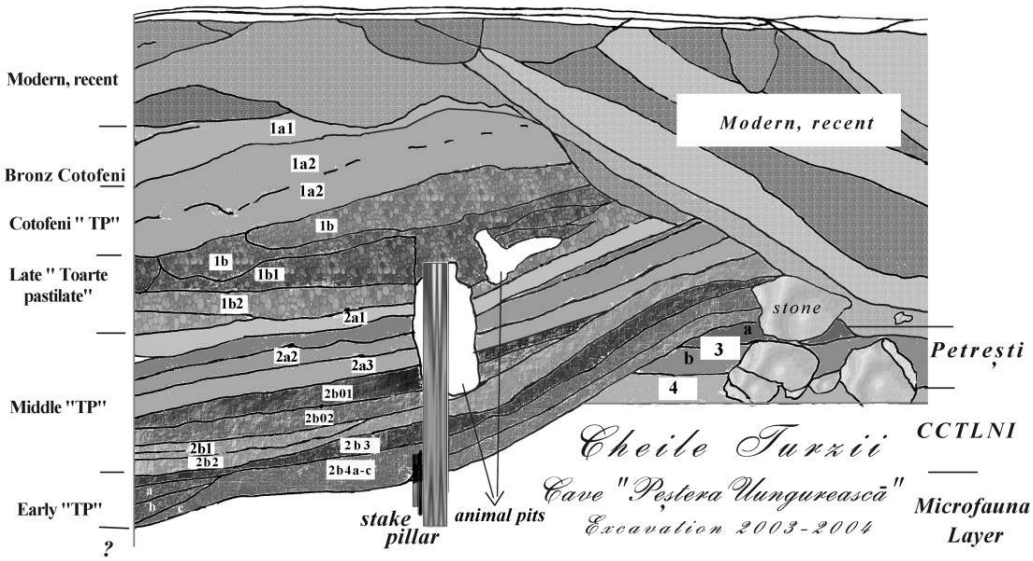

Pe latura de sud, spre interiorul peşterii, peretele fiind săpat în straturi de nuanță brună, parțial fără straturi arheologice mai vechi, urma stâlpilor şi a fazelor de umplere a putut fi foarte bine sesizate şi preparate (***Fig. VIb, 3a, 4a, 4b, 8a***).

Deoarece întreg materialul din săpătură a fost transportat jos şi spălat prin site cu ochiul sub 1 mm au fost descoperite numeroase microobiecte, mărgele de 1-4 cm, microase, dinți de soareci, şi alte animale de peşteră sau poate cele mâncate de păsări de noapte, oase de lilieci seminţe, microlame de silex şi obsidian, aşchii de obsidian şi silex, mai ales de la repararea decât de la cioplirea uneltelor, tăieturi de os, margele de os, tăieturi de scoică, mărgele de scoică în diferite stadii de prelucrare.

https://biblioteca-digitala.ro

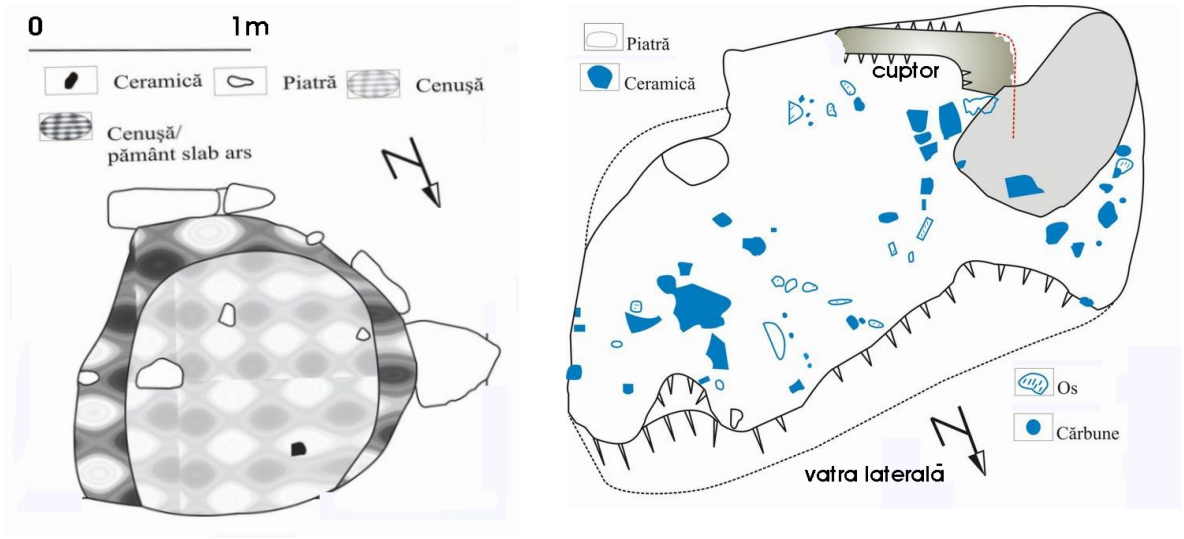

Fig. VIb.10 Vatra laterală: a) lipitura 1cu trei etape de refaceri (sau vatra 3/2006); b) etapele de construcţiei ale ei; c) secţiune prin vatră ▼

Cantitatea mare de micro obiecte şi în special cele din aur aflate in diferite faze de prelucrare ne+o explicăm prin pierderea lor in timpul prelucrării şi imposibilitatea de a le găzi în straturile de cenuşă şi cărbune. Câteva mărgele am găsit chiar pe marginea baldachinului ajunse acolo cu prilejul indepărtării resturilor menajere la curaţiri sau la revenirile periodice.

https://biblioteca-digitala.ro

Am încercat şi o reconstituire a structurilor peretelui (***Fig. VIb.9b***) (chiar dacă unele vor suferi uşoare modificări) din faza de funcţionare a cuptorului (nivel 2B şi 2B1).

a

Fig. VIb.11 a) Reconstituirea ▲;b-c) peretele de sprjin de la gura cuptorului▼

b c

Cercetarea fiind în studiu celelalte etape vor fi reconstutite pe masură ce cercetarea se va finaliza şi informaţiile completa. Stâlpii şi găurile sunt reconstituişi după dimensiunile gropii găurilor.

Structura peretelui după găurile de pari înfipţi. Cuptorul şi foalele sunt realizate puţin cam stângaci.

https://biblioteca-digitala.ro

Podoabele şi bijuteriile

Un numar mare de obiecte de podoabă, mărunte au fost descoperite în campanii. Cele mai frecventa sunt mărgelele de aur, cupru, piatră, alabastru, os, scoică, melci. Ceea ce este interesant şi dovedeşte măiestria meşterilor este tăierea şi şlefuirea trapezoidală a unora dintre mărgelele de piatră sau os pentru ca acestea să se aşeze mai exact un a lîngă alte. Altele au gaura asimetrică pentru ca să îişi păstraza poziția (bazei trapezului îi corespunde partea mai groasă).

Fig. VIb.12 Mărgele în diferite stadii de prelucrare

Forma mărgelelor din os este mai variată fiind rombice, cilindrice, trapezoidale. Chiar şi mărgelele de piatră sunt lucrate cu grijă. Am găsit şi mărgele rupte probabil în timpul pefinisării căci perforarea era realizată bine şi anterior finisării. Unele mărgele din scoică au fost tăiate în diferite poziții şi finisate în aşa manieră încăt să lase senzația unor caneluri deşi au rezultat din finisarea cu nisip, materialul mai moale fiind slefuit mai uşor. Studiul microscopic al obiectelor a oferit extrem de multe informații privind măiestria şi priceperea meşteriolor în obiecte de podoabă. Au fost descoperit numeroase tăieturi de la foițe de aur de la unele piese finite. Au fost găsite şi numeroase aşchii de silex şi obsidian, unele folosite ca micro-unelte. Studiul şi forografierea lor necesită durată şi măiestrie fotografică, strălucirea şi trasparența obsidianul nu permite prea multe informații.

https://biblioteca-digitala.ro

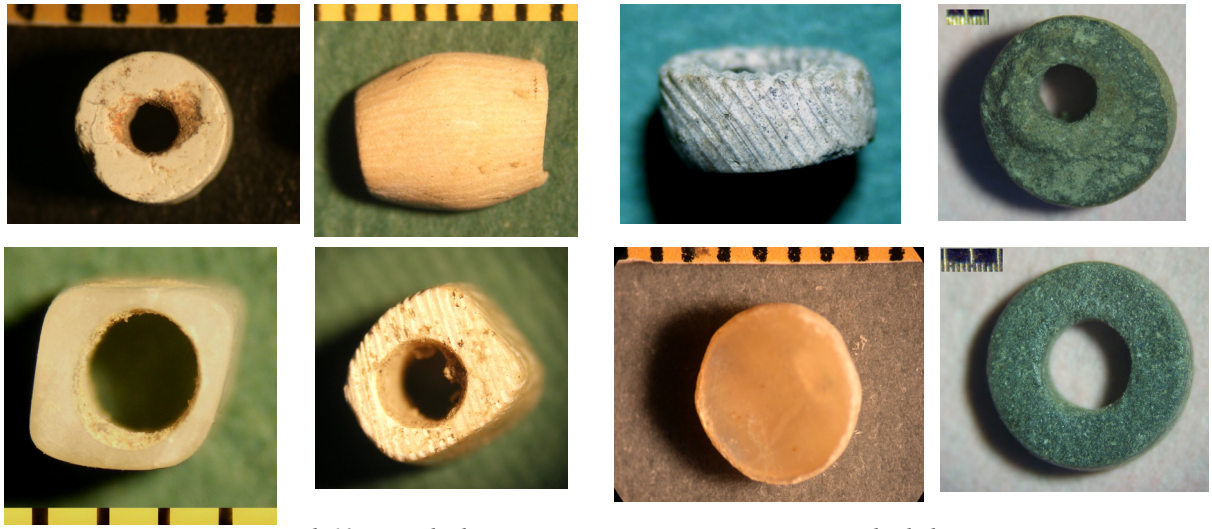

Fig. VIb.13 Mărgele de scoică, os, piatră terminate sau in stadii de lucru

Materialul ceramic nu este mai prejos ca tehnologie, formă sau decor decît podoabele. Marea varietate de ceramică ridică o problemă privind confecţionarea ei. Sunt necesare studii de groarheologie pe ceramică şi obiecte pentru a vedea surse de proveniență, tehnologii, temperaturi de ardere. Colaborarea cu colegii englezi şi italieni a fost stopată, din lipsă de înțelegere între părți. Anumite studii au fost finalizate de ei dar ele nu privesc deocamdată atelierul. Ceramica din Chei, pentru neolitic şi epoca cuprului are calități deosebit fiind necesare numeroase studii pentru a vedea dacă sunt locale sau aduse, dacă sunt şi au fost şi ateliere pentru ars ceramica sau ceramica a fost folosită de o elită socială sau religioasă, dacă este vorba de meşteri specializați sau meşterii olari erau artişti, cum sunt în cazul culturii Cucuteni.

Ceramica

Un minim de informații este necesear pentru a cunoaşte variatatea şi calitatea ceramicii dar şi prezența unor piese de import sau obținute prin schimburi. În ceramica descoperită de N. Vlassa sunt unele de certă influență Bükk pictat, altele sunt din grupele anterioare – Kopčani, Kopušani (***Fig. VIb.13a)***. In diferite nivele apare ceramică pictattă CCTLNZIS. Altele dintre ele sunt caracteristice pentru grupul Foeni sau altor grupe ajunse prin schimburi cu podoabele realizate. Ceramica Petreşti aparține etapelor AB şi B (***Fig. VIb.13c)***. Orizontul cu toarte pastilate aparține etapei Bodrogkerezstúr B (II) şi IIIA (), etapei IIIB şi poate aparține vatra de pe peretele de vest (Lazarovici Gh. et alii 1995), unde a fost descoperită brățara de cupru.

Tabel 11. Repartiția materialului ceramic pentru civilizațiile din Peştera Ungurească

Tab. VIb.14	CCTLNI	Petreşti	Toarte pastilate	Coţofeni	Preistorice	Romane	Sec VIII - IX	Suma	Procent
Fină	2	13	117	7				139	11.2
Grosieră	1	23	288			(1)		313	25.3
Semifină	20	109	611	26	4	(4)		774	62.2
Semifină, la roată înceată							1	1	0.08
Semifină, la roată rapidă						5	8	13	0.6
Suma	23	145	1016	33	4	5	9	1235	
Procent	1.8	11.7	82.2	2.6	0.3	0.4	0.7		100

Din tabelul alăturat, pe datele statistice din săpătura anilor 1993-1994 se poate observa pe o suprafață de 10x10m, au fost adunate 1223 fragmente ceramice. 82% reprezintă ceramica Bodrogkeresztúr III deşi un studiu detaliat nu am făcut.

https://biblioteca-digitala.ro

Tab. VIb.15	Fină	Grosieră	Semifină	Suma	Procent
Suma	111	264	566	941	
F6;-60	35	35	87	157	16.6
E6;-56	12	44	65	121	12.8
amestec	9	18	73	100	10.6
F5;-85	9	19	53	81	8.6
E6;-46	3	15	35	53	5.6
E6;-50	3	15	33	51	5.4
Restul de % sunt sub 5,4% adică 50 fragmente					
Procent	11.8	28	60.1		100

Din noile cercetări materialul se prezintă astfel în carourile E şi F. Mai precizăm că notarea materialului s-a făcut pe carouri şi adâncimi relative, nivelele cu tasări şi amestec prea mare nu au fost luate în considerare. Straturile au fost preparate după înclinația fragmentelor ceramice şi nu adâncimea absolută, pentru a nu amesteca materialele. Nivelurile de călcare erau la 0,46 (2A3) m, 0,50 (2B) m, 0,56 (2B1) m şi 0,85 (2B2) m. În tabelul se pot vedea şi procentajele, ceea ce arată că frecvența maximă este la – 0,6 m nivel care corespunde imediat după refacerea complexului petrecută la nibel 2B-2B1. Corelația cea mai bună este între ceramica fină şi uzuală, între ele sunt raporturile cheie. Aceasta confirmă caracterul pragmatic al comunității de aici şi nu pare să fie vorba şi de un atelier de confecționarea ceramicii pentru orizontul Bodrogkeresztúr III.

Studiind culoarea ceramicii, Tabel ***VIb.16***, vedem care este dinamica acesteia pe nuanțe, pe carouri şi adâncimi. Culorile dominante sunt brunul (30,8%) urmat de brun cu flecuri 22,1%, brun deschis 18,8% şi castaniul 12,8%, ce ating 80 %. În caroul dominant F6 (-0,60 cu 15,4%) predomină ceramica de culoare brunul închis, cu circa 27%. Acestea ne indicp culoarile caracteristice ale oriontului cronologic.

Din păcate nu avem un alt sit cu care să comparăm lucrurile.

TTabel VIb.16	E1;-35	E6;-35	E6;-45	E6;-46	E6;-50	E6;-56	F5;-75	F5;-80	F5;-85	F6;-53	F6;-60	F6;-65	F6;-77	F6;-85	Suma	Procent
Brun î.	5	8	11	13	17	36	16	9	23	5	**57**	10	14	14	313	**30.8**
Brun flec.	10	2	3	14	9	34	12	15	13	5	20	12	8	4	225	**22.1**
Brun deschis	11	10	6	16	9	17	8	11	18	8	34	6	3	8	190	**18.7**
Castaniu	3	7	9	8	7	12	5		6	4	32	2	4	6	130	**12.8**
Cărămi ziu	2	5	1	1	6	9	3	3	10	3	10	3	2	2	84	8.2
Negru		1	1		2	4	1		1	2	2	1		1	25	2.4
Pe linii şi coloane au fost eliminate cele sub 3 %																
Suma	32	33	33	53	51	121	46	39	81	31	157	35	31	37	1016	
%	3.1	3.2	3.2	5.2	5	11.9	4.5	3.8	7.9	3	15.4	3.4	3.05	3.6		100

https://biblioteca-digitala.ro

Tabel 14. Amestecul pastei la categoriile ceramice

Tabel VIb.17	Cioburi pisate	Cioburi si nisip	Nisip	Nisip cu bob mare	Nisip fin	Nisip si cioburi	Nisip si mica	Suma	Procent
F6;-60	65	10	14	1	36	3	25	157	15.4
E6;-56	78	2	7		26	4	3	121	11.9
Pass.	46		6	3	34	6	4	100	9.8
F5;-85	51		1	2	22	1	1	81	7.9
E6;-46	35		3		8	5	1	53	5.2
E6;-50	33		1	2	12	2	1	51	5
F5;-75	33	1	2	1	5	3	1	46	4.5
Sub 4,5% pe coloană şi 22,2% pe linie au fost eliminate									
Suma	570	23	54	23	242	32	55	1016	
Procent	**56.1**	2.2	5.3	2.2	**23.8**	3.1	5.4		100

Studiind Tabelul **VIb.17**, ce reflectă amestecul pastei, observăm că domină ceramica în care s-au folosit cioburi pisate (56,1%) urmată de cea cu nisip (23,8%). Un studiu asupra evoluției ar fi fost interesant, dar suprafețele cercetate sunt încă prea mici pentru asemenea analize, nefiind unități stratigrafice distincte. Ceramica Bodrogkeresztúr III are mai toate stilurile de decorare (incizii, paralele, rețea împunsături, sau *furchenstich*, incrustații cu alb, pictură cu grafit, ornamente în relief etc.

Ceramica pictată cu grafit sau alt gen de pictură din Cheile Turzii (Fig. VIb.18b: 19/c4,8***)*** apare în mai multe peşteri din Chei (săpături N. Vlassa; Săceanu 2007, 73/1-2), precum apare şi la Băile Herculane cu diferite motive (Roman 1971, 18/11; Săceanu 2007, p. 114-115, ***tip. Ia, J;*** 18/35, 27/2, 35/1, 39/2). Asemenea ceramică există şi la Hisar (Tasić 1979, p. 285). N. Vlassa o socotea de origine sudică, ca şi formele de vase ep care apare (în cultura Hvar).

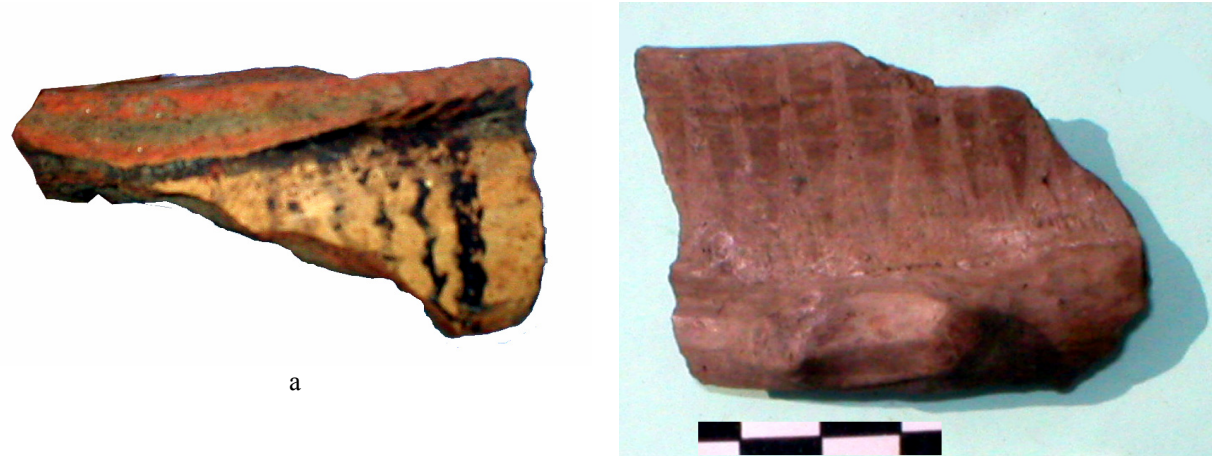

a b

Fig. VIb.18 Cheile Turenilor, Peştera Ungurească, a)CCTLNZIS, import Pişcolt II, b) Bodrogkeresztár IIIa

https://biblioteca-digitala.ro

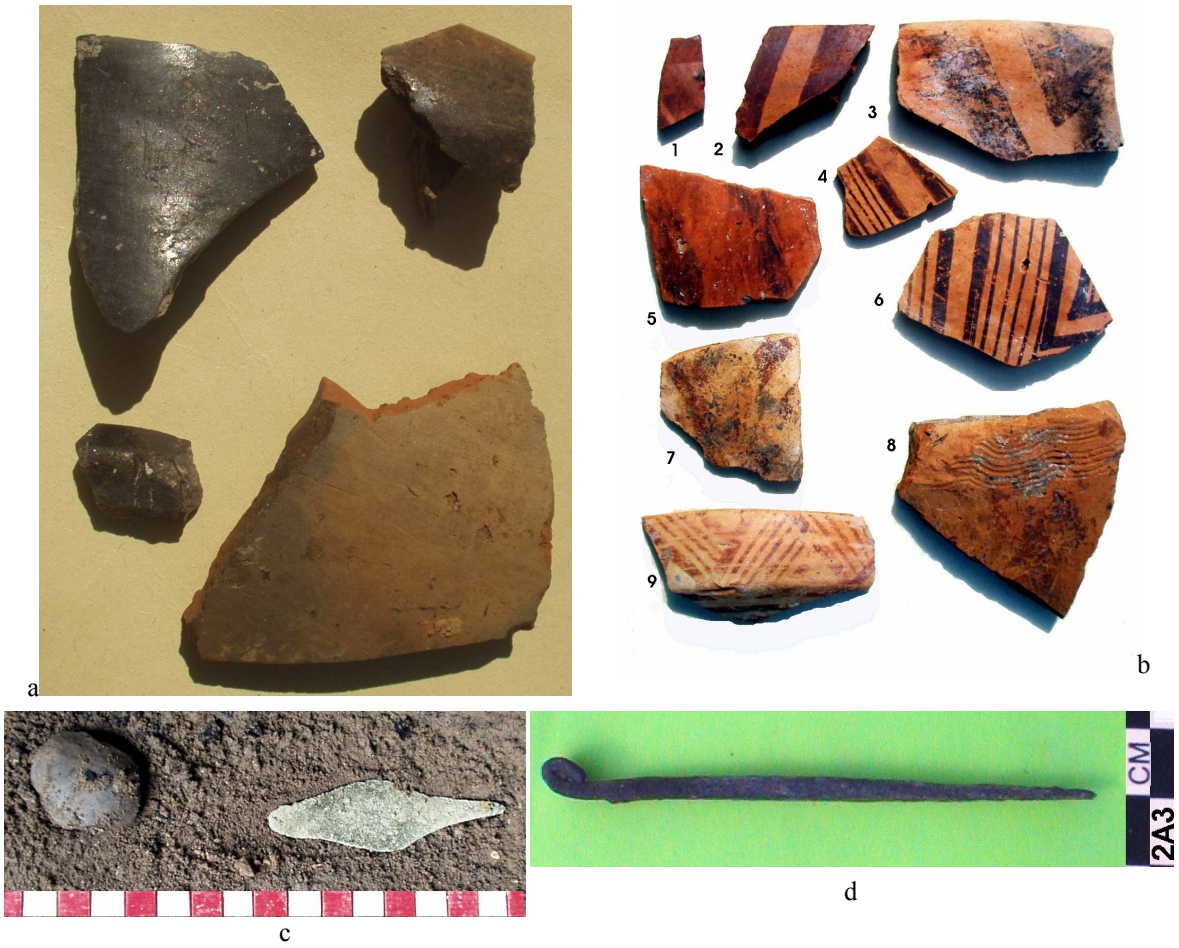

Fig. VIb.19 Cheile Turenilor, Peştera Ungurească, a)CCTLNZIS, import Pişcolt II, b) Bodrogkeresztár IIIa, c-d) unelte de aramă

Pictura cu grafit din Gumelnița apare în sud în Macedonia şi Tracia încă din neoliticul mijlociu şi se menţin vreme îndelungată (Voinea V. 2005, p. 52-53, pl.). Maniera şi stilul din Chei sunt diferite dar sunt înrudite.

Toartele pastilate apare pe toate categoriile ceramice pe orizontală sau pe verticală, pe diferite forme de vase.

https://biblioteca-digitala.ro

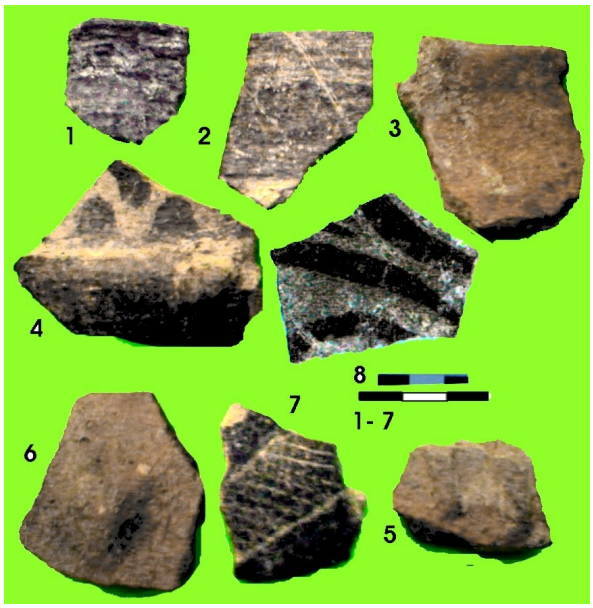

c

d

Fig. VIb.19 Cheile Turenilor, Peştera Ungurească, ceramică etapa Bodrogjereystúr II-IIIa

Uneltele

Unelte specializate sunt foarte puține. Două cuțite de cupru şi un ac cu capul îndoit sunt piesele cele mai importante (Fig. VIb.19c-d), la care se adaugă numeroase piese mărunte cioplite, mai ales obsidian. Acestea dovedesc, odată în lus schimbul cu Zona munților Tokay, alături de fragmentul ceramic amintit. Unul din cuțite avusese un mâner fixat cu nituri. Modul de îmnănuşare ne amiteşte de pumnalul de la Durankulak (Dimitrov 1988, p. 163, fig. 180, M. 982).

Arhitectura culturii Bodgorgkeresztúr

Aşezări şi locuințe

Aşezările sunt foarte puțin şi puțin cercetate. Unele sunt situate pe cursurile de râuri mari sau mici şi nu au fost intens cercetate (Berciu D. 1960, 59; Rusu 1971, 5; Luca 1999, 15). De obicei apar doar câteva obiecte (Ilidia de ex. Lazarovici Gh. 1985). Asemenea situri mici sunt şi Ungaria, la Tarnabad (Kalicz 1966, 4). În spațiul Balcanic în numeroase aşezări din cultura Gumelnița apar asemenea stațiuni, toate fortificate ca de ex. Lichardus 1988) unele doar cu 8-15 locuințe cu una sau două faze : Căscioarele, Goljamo Delcevo, Radingrad, Ovčarovo (Lichardus 1988, p. 92-93, fig. 49). Descoperirile sunt puse în legătură cu caracterul păstoresc al aşezărilor (Luca 1999, 15). Aşezări sunt în general mici, dar nu au fost aproape deloc prospectate. Stațiuni sunt pomenite la Deva – *Ciangăi* şi Fundătura – *Fabrica de frigidere*, pe cursuri de râu mare, la Sântana sunt numeroase albii vechi re râu, la Brandiana şi Sâpetru German (Rusu 1971).

Există numeroase afirmații despre caracterul păstoresc al ocupațiilor, aşazări mici, sezoniere.

O situație aparte există la Pecica – *Forgaci* unde se părea a fi o aşezare dublă, uneori zisă a fi fortificată, ceea ce nu este confirmat (Luca 1999, 13), fortificația fiind medievală. Reținem incă forma înaltă, probabil un grind. O îngrăditură de tip rondel apare în aşezarea de la Sarvas – ob. 38, din districtul Békés (Baldia 2001 Web indică Schalk 1998).

https://biblioteca-digitala.ro

a

b

Fig. VIb.20 Locuință atribuită orizontului cu toarte pastilate de la Fundătura, a) foto M. Witenberg; b) foto autorii

În urma sondajului Sabin Luca vorbeşte de locuințe cu trei niveluri de ceramică. Desigur este posibil să fie vorba de reveniri anuale, mai ales că despre arhitectura respectivului complex sau zona nu se vorbeşte, forate probabil nu au fost posibile observații clare. Tot aşa poate fi insă o construcție numai din lemn care nu lasă prea multe urme dacă nu este incediată.

Locuințele sunt puțin cercetate, cunoscându-se colibe şi locuințe de suprafață, patrulatere (Cristur, jud. Harghita: Szekely 1970, 202), similare celor de la Crna Bara (Banatul de vest; Garašanin D., Garašanin M. 1957, 126). Din cercetările lui Luca Sabin de la Pecica - *Forgaci* II (jos) rezultă că a găsit o situație bizară, mai deosebită. Din o secțiune de 10 x 2 au ieşit mii de fragmente ceramice ce nu provin de la vase întregi. Nivelul II (de jos) avea „*o depnere arheologică foarte compactă, groasă de aproximativ 20 cm, unde fragmentele ceramice formează trei nivele suprapuse"* (Luca 1993, 50-51; 1999, p. 13). Din nivelul I pornesc gropi de pari care bulversează mai de grabă nivelul inferior (II) In cealaltă parte a stațiunii (aşezarea 2 la Pădureanu) apar doar fragmente sporadice.

O colibă şi gropi (Luca 1999, 14). Acestea confirmă supozițiile privind caracterul păstoresc al acestor comunități. Recent o locuință atribuită nivelului cu toarte pastilate a fost cercetată la Fundătura (inf. M. Wietenberg, M.Bodea). Deşi nu a fost publicat încă un raport locuința pare să fi avut o structură puternică de lemn cu chirpici abundent. Materialul ceramic este bogat, au fost descoperite numeroase oase. După aspect este o locuință de durată, iar geneul de locuire este ca cel din neoliticul târziu din zonă de la Iclod. Ceramica unuală se confundă cu cea neolitică târzie, incât nu se ştie câte stațiuni din această vreme sunt declarate (după 5-6 fragmente) ca fiind neolitice. Lipsa unor prospectări nu a permis identificarea altor complexe. Locuința avea o formă ptrulateră. Dimensiunile păreau de 6 x 4 m, iar spre nord pare să fi avut o anexă. In vecinătate se afla un schelet de copil fără inventar şi platforme de pietre. Locuința au fost distrusă în urma unui incendiu. Locuințe cu plan patrulater au fost descoperite la Crno Bara (Garašanin M. 1950, p. 126 posibil să fie Tiszapolgár).

https://biblioteca-digitala.ro

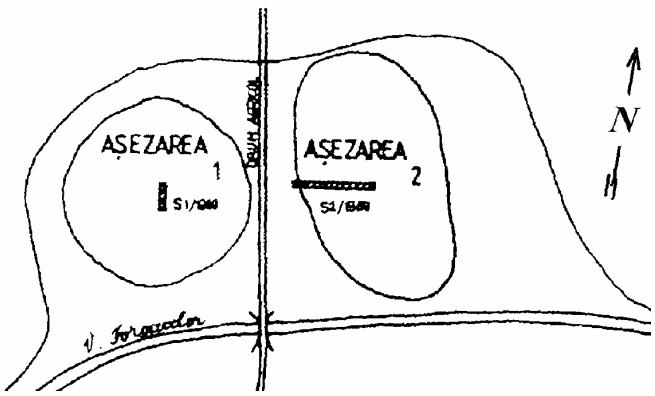

Fig. VIb.21 Pecica – Forgaci, după S. A. Luca

Materiale aparținând aceluiași orizont au fost constatate și în alte stațiuni, ca Feldioara - *Dealul Cetății,* sau la *Galații Bistriței,* Vințu de Jos pe *Dealul Satului, la Carei - Bobald VII* (Maxim 1999).

Locuirile din peşteri

La Băile Herculane *Peştera Hoților,* cercetările întreprinse de P. Roman au atestat amenajări considerabile, constând din platforme groase de humă, arse puternic (Roman 1971, 51-59). O dată cu extinderea locuirii în peşteră comunitățile au extins şi platformele de humă. În acelaşi obiectiv sunt menționate şi vetre de foc, amenajate direct pe sol sau pe un postament de humă. În preajma unor vetre au fost descoperite gropi de stâlpi (unele de dimensiuni mari) care susțineau un acoperiş, poate un fel de baldachin (Roman 1971, 51-59; Sălceanu 2007, 57).

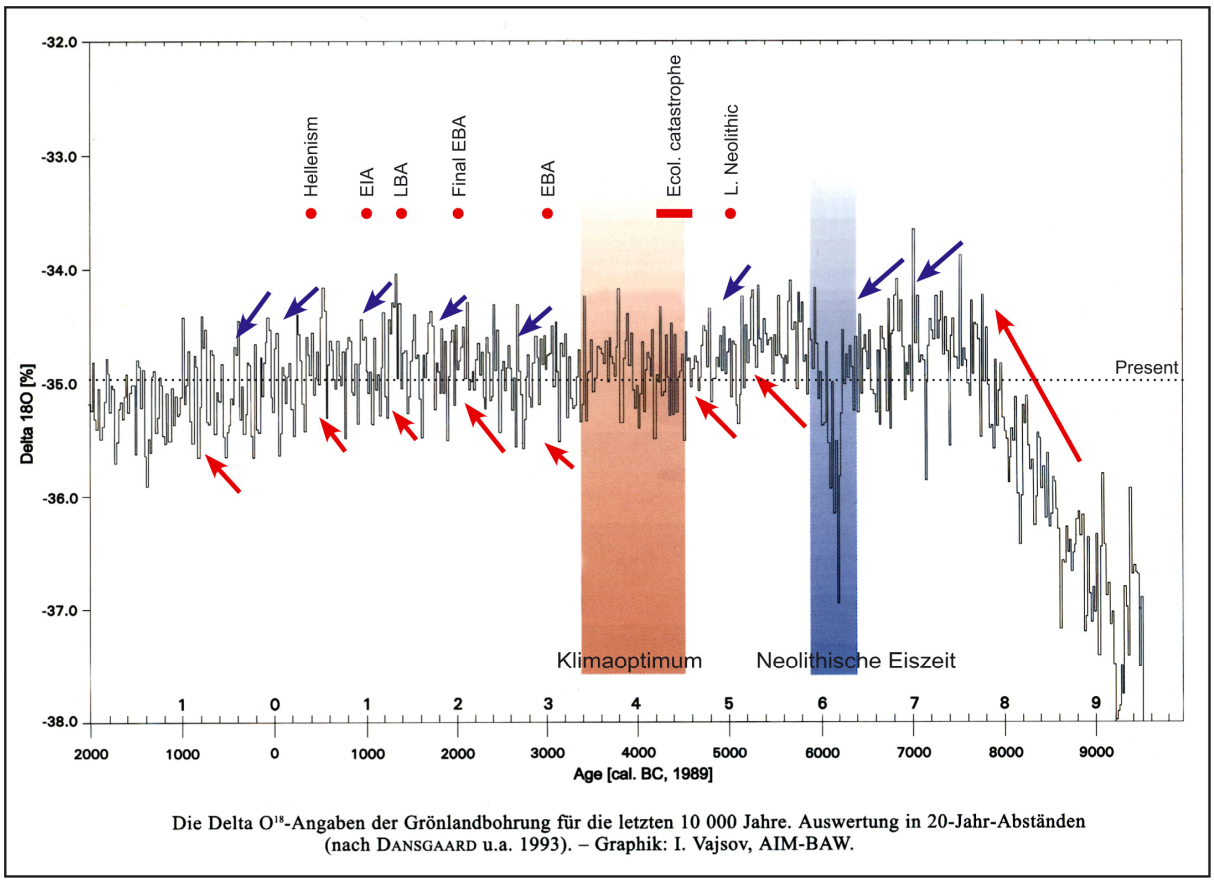

Die Delta O¹⁸-Angaben der Grönlandbohrung für die letzten 10 000 Jahre. Auswertung in 20-Jahr-Abständen (nach DANSGAARD u.a. 1993). – Graphik: I. Vajsov, AIM-BAW.

Fig. VIb.22 Evoluția climatrteică cu o climă oprimă în vremea epocii timpurii a cuprului, după Henrieta Todorova 2007

https://biblioteca-digitala.ro

Într-o comunicare recentă (Constanţa, martie 2007 şi apoi la Cluj) H. Todorova (2007) analiza, pe baza datelor de radio carbon şi a altor cercetări interdisciplinare, care erau momentele de optim climateric, pe care îl plasează pe la 4.400 – 3.400 CAB BC program 1989, exact pentru perioada noastră. Aceasta corespundea cu nivelurile Sălcuţa IIb – III. Decăderea ceramicii din nivelurile III ale culturii Sălcuţa nu ar trebui pusă pe seama optimului climetric ci pe venirea unor noi civilizaţii din sud şi est (Cernavodă). În această situaţie nici legătura cu păstoritul nu este legată de condiţii nefavorabile agriculturii ci a instabilităţii sociale şi culturale. Foarte probabil tehnologia prelucrării metalului, a cuprului şi aurului au dus la schimbări mai profunde decât ne imaginăm.

Datele de cronologie absolută pentru sfârşitul culturii orizontului cu toarte pastilate nu este foarte clar. În Transilvania urmează descoperirile Coţofeni I asociate în Câmpia română Oltenia şi Banat pe Dunăre cu Cernavodă III – Boleráz.

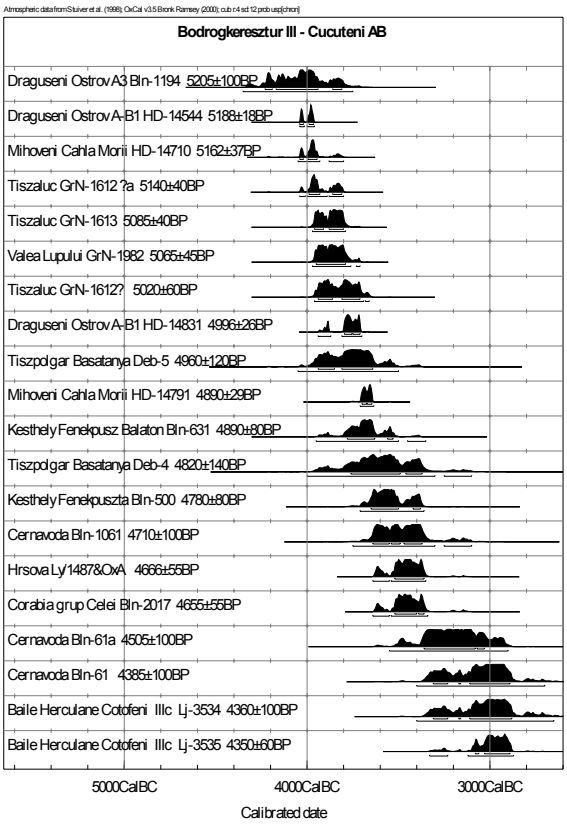

Fig. VIb.23 Sfârşitul orizontului cu toarte pastilate, după baza de date de la ULB Sibiu, Suciu Cosmin

Datele de radio carbon pentru Basatanya şi Kesthely – *Fenzekpuszta* merg până către 3.4200 CAL BC. Acestea corespund cu sfârşitul optimului climateric precizat de H. Todorova (***Fig. VIb.22).*** În Moldova acestea corespund cu Cucuteni AB – B1 cand în diferite staţiuni sunt vase cu toarte pastilate. Tipul de vază, patrulateră, cu toarte pe colţuri apar şi la Cheile Turzii - *Peştera Ungurească* pe podeaua celei mai vechi etape (2B2).

Peste acest orizont, cu date de stratigrafie nu foarte clare urmează descoperirile Coţofeni (fig. VIb.24), din păcate nu etapa cea mai timpurie. Descoperirile Coţofeni evoluate sunt în jurul datei de 3.000 CAL BC.

Complexe de cult

Deşi cercetările arheologice nu demonstrează în mod clar existenţa unor practici de cult, descoperirile limitate din unele aşezări ridică şi această problemă. În lucrarea sa referitoare la cultura Bodrogkeresztúr, S. A. Luca menţionează altare de lut, folosite poate pentru iluminat sau în cadrul unor practici de cult (Luca 1999, 35).

https://biblioteca-digitala.ro

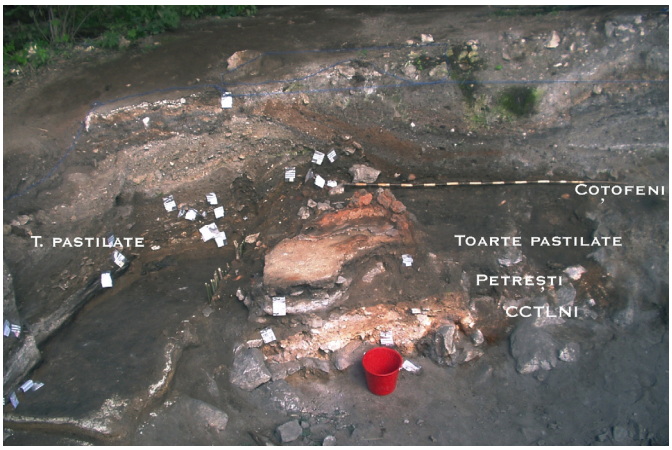

Fig. VIb.24. Peştera Ungurească /23 Orizonturile cu ceramică

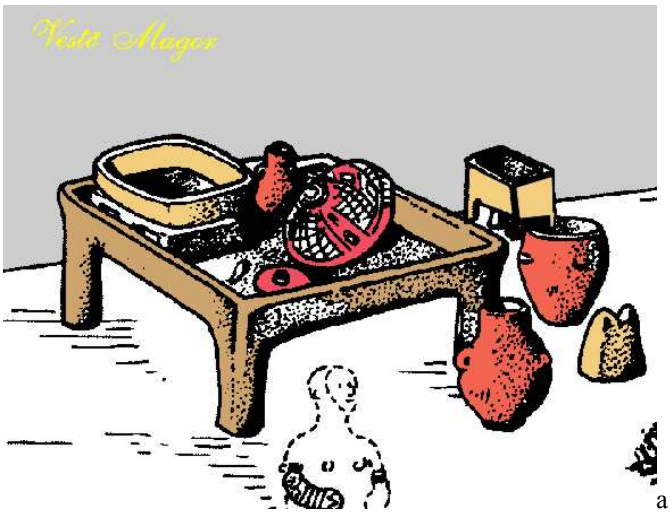

a

b

Fig. VIb.25 a) Vestö – Mágor masuță altar pe altar monumental; b) Reci, altar cu opt picioare sinteză Ariuşd Tiszapolgár - Bodrokeresztúr

La Pecica *Forgaci* S. A. Luca a descoperit unui vas suport cu picioare umane, cu ferestre ovale, ce amintesc după aceleaşi autor vasele de tip horă din arealul Cucuteni (Luca 1993, fig. 2/1; 1999, 35).

La aceastea se adaugă o piesă extrem de interesantă reprezentând o măsuță - altar rectangulară, cu opt picioare, cu mânere pe părțile laterale şi cu apucători drepte pe cele lungi, cu decor gen toarte pastilate.

Piesa are muchiile decorate cu pastile în relief aplatizate şi grupuri de alveole. Ea provine din cercetările lui Z. Székely (1964; Luca 1999, 35; Botond 2005, fig. 16). Ea nu are analogii în mediul transilvănean, dar o piesă asemănătoare, fragmentară, de dimensiuni mult mai mari, din pastă grosieră a fost descoperită în aşezarea Cucuteni A de la Toflea, jud. Galați (săpături inedite M. Florescu şi M. Nicu). De asemenea, pe altarul monumental de la Vestö – *Mágor* (Hegedűs K., Mkakkay J. 1987), din cultura Szalálhát – Tisa apare o asemenea piesă. Acestea confirmă încă o dată că multe din elementele din viața spirituală se transmit odată cu respectivele practici religioase.O piesă asemănătoare a apărut la Păuleni (*Fig. VIb.26b)*, deasupra depunerilor Ariuşd – Cucuteni alături de un fragment de vas cu toarte pastilate, o locuire sezonieră (Lazarovici et alii 2000, p. 125, pl. XIV/4-6). Tot acolo în Loc. 6 este un fragment cu decor caracteristic pentru cultura Cernavodă (Ibidem, pl. XIII/5).

https://biblioteca-digitala.ro

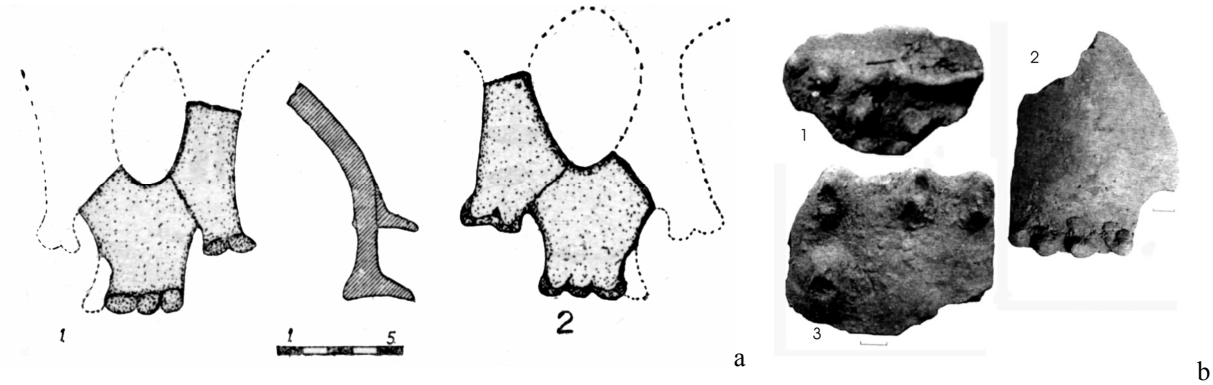

Fig. VIb.19:Cultura Bodrogkeresztúr a) Pecica Forgaci, fragment de vas suport, după Luca; b)1-3 Păuleni,cultura Bodrogkeresztúr; 2 fragment de vas-suport

https://biblioteca-digitala.ro

c) Cultura Cernavoda I

Aria de răspândire cuprinde Dobrogea, sudul Basarabiei, nord - estul şi sudul Munteniei ca şi sud estul Olteniei (Comşa 1993, 166; Manzura 1994, 96) şi contribuie la dislocarea unei părţi a comunităţilor gumelniţene înspre zona de nord est a Munteniei. Se consideră că evoluează de-a lungul a trei faze. Câteva din aşezările mai intens cercetate sunt Cernavoda, Hârşova, Ulmeni, Boian, Reni, Chirnogi (Comşa 1993, 166), iar în Bulgaria cele de la Pevec, Ovčarovo platou şi Hotnica - Vodopada (Bojadjiev et alii 1993, 83). În Basarabaia sunt cunoscute doar morminte ale acestei culturi.

Comunităţile Cernavoda I au dislocat cea mai mare parte a celor Gumelniţa A2, în zona dinte mare şi Dunăre fiind documentate sporadice aşezări Cernavoda I, cele mai multe situându-se de-a lungul Dunării (Haşotti 1997, 124).

În ceea ce priveşte datarea absolută a acestei culturi, există mai multe date radiocarbon, ce provin atât de la Cernavodă (Bln-61a: 4505 ± 100 BP; Bln-61: 4385 ± 100 BP; Bln-62: 4260 ± 100 BP; Bln-1061: 4710 ± 100 BP), cât şi de la Hârşova (Ly-1487/OxA: 4666 ± 55 BP; Haşotti 1998, 101, menţionează o dată radiocarbon analizată la Groningen : 5380±45 BP, obţinută prin analiza unei probe de la baza stratului cel mai de jos, Cernavoda Ia de la Hârşova; mai este o dată Ly –6598: 5595 ± 45 BP, fără date suplimentare**).** Datele arată o evoluţie lungă a acestei culturi, probabil în intervalul de timp 4100- 3500 BC (Mantu 1995, tabel 2). Descopeiri de la Hârşova atestă importuri Cucuteni A4 în nivelul inferior, Cernavoda Ia, în apropierea locuinţelor 5 şi 7 (Haşotti 1997, 123). Este vorba de ceramică pictată şi de un fragment de tip C, cu scoici pisate în pastă, decorată cu impresiuni triunghiulare (Haşotti 1997, 122, fig. 135/8). Sub nivelul menţionat, este atestat un strat consistent de ceramică Gumelniţa A2 şi Cernavoda I (Haşotti 1997, 123).

Aşezările

Cele mai multe aşezări au fost amplasate în locuri cu o bună vizibilitate, care ofereau şi posibilităţi mai uşoare de apărare, de obicei în vecinătatea unor ape, precum Dunărea sau afluenţii săi. Aşezări Cernavoda I sunt situate pe boturi de deal (Cernavoda, Pietroasele, Ulmeni), telluri (Hârşova, Borduşani, Râmnicelu, Medgidia) sau terase înalte (Oltenița Renie, Chirnogi, Buftea), (Haşotti 1997, 125). Comuitățile Cernavoda I au locuit şi în peşteri, aşa cum arată descoperirirle din Podişul Dobrogei (Haşotti 1997, 125).

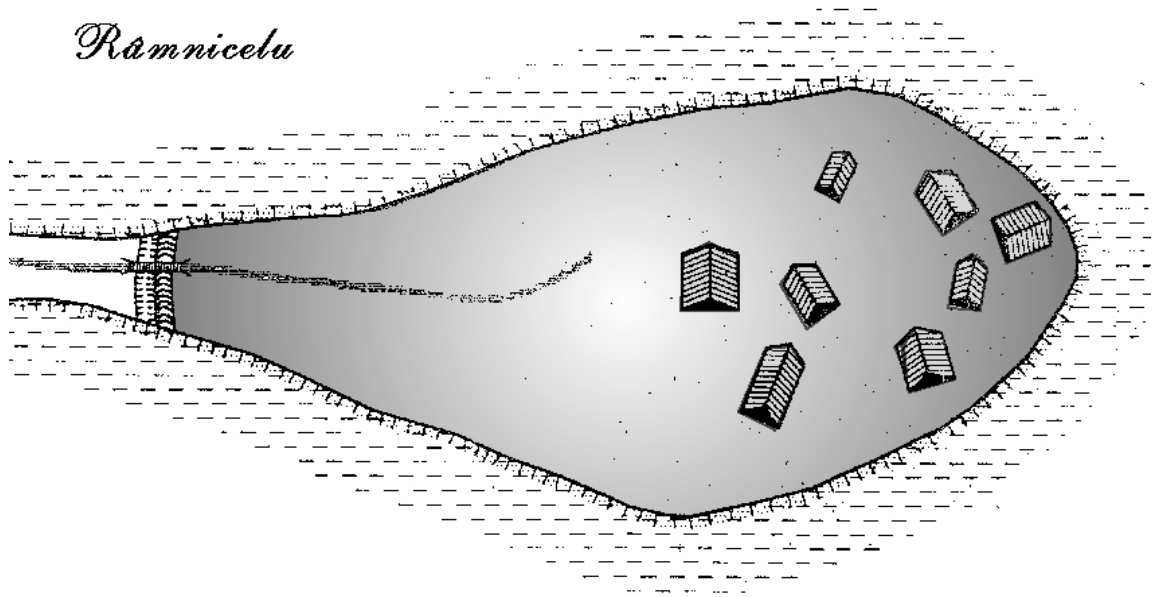

Fig. VIc.1. Râmnicelu, dispunerea construcţiilor Cernavoda I, după A. Morintz

https://biblioteca-digitala.ro

Unele zone par să fi fost intens locuite, probabil din cauza condițiilor deosebite pe care le ofereau. Astfel, de-a lungul Dunării, la Hârşova şi mai jos sunt menționate alte două aşezări pe o lungime de circa 10 km (Morintz A. 2001, 107). Zona oferea atât resurse importante de peşte şi vânat, cât şi silexul necesar confecționării uneltelor. La circa 2 km în aval s-au descoperit straturi cu depuneri de silex cafeniu (cercetare a colectivului de la Hârşova, informație D. Popovici; verificare M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, G. Trnka). Alte aşezări par să indice locuiri de scurtă durată, fără urme clare ale unor complexe de locuire, ca la Boian, Greaca, Vădastra (S. Morintz, Roman 1968, 74).

Câteva date referitoare la dimensiunea aşezărilor încearcă doar să puncteze amploarea locuirilor acestei culturi. Aşezarea de la Râmnicelu avea circa 9000 m², cea de la Chirnogi 6000 m², Renie şi Ulmeni *Tăuşanca* (jud. Ilfov) circa 20.000 m², iar la Hârşova, zona păstrată depăşeşte 17.000 m² (S. Morintz S. , Ionescu 1968, 96, 111, 115; Morintz S., Roman 1968, 50, 56, 62; Harțuche 1980; Haşotti 1997, 128; Morintz A. 2001, 107). Unele din aşezările parțial studiate indică lucrări de terasare a spațiului pe care sunt construite locuințele, fortificații şi o locuire intensă, cu mai multe nivele (Cernavoda *Dealul Sofia*: Berciu D. et alii 1994, 291), iar altele constau dintr-un număr redus de complexe, ca la Râmnicelu, unde sunt atestate doar câteva bordeie cu gropi - vetre în apropiere (Harțuche 1980, 34).

La Cernavodă *Dealul Sofia*, nivelul II (Cernavoda Ib) atestă o mărire a aşezării, unde pe o terasă amenajată în panta dealului, apar 14 locuințe (un bordei mai vechi şi 13 case de suprafață, mai noi: Morintz S. , Roman, 1968, 47; Haşotti 1998, 125).

Locuințele

Sunt atestate atât locuințe adâncite (bordeie) cât şi de suprafață şi colibe.

Bordeie sunt amintite în puține aşezări, printre care la Oltenița Renie I, în primul nivel de locuire de la Cernavodă (Morintz S., Roman 1968, 47) sau la Râmnicelu (Harțuche 1980, 34). Erau de formă ovală sau uşor rectangulare cu colțurile rotunjite, dimensiunile lor fiind de circa 3,80/4,60 x 2,40/3 m. Bordeiele aveau fundul drept, neamenajat, sau era acoperit de o lipitură subțire de lut şi doar uneori erau prevăzute cu o treaptă (Harțuche 1980, 34). Cele de la Cernavodă, de aceeaşi formă, aveau în interior vetre (Haşotti 1997, 128). Bordeiele au fost probabil construite din lemn şi doar anumite părți poartă impresiuni de trestie şi nuiele (Harțuche 1980, 34). În apropiere de vetre au fost descoperiți suporți de frigare de diferite forme, uneori cu decor (Harțuche 1980, 53).

Amintim că bordeie cu plan oval sau bilobat, cu o lungime ce nu depăşea 4 m, cu cuptoare circulare în apropierea lor au fost identificate şi în cultura Pevec (Bojadjiev et alii 1993, 83).

Locuințele de suprafață, cele mai numeroase*,* sunt atestate în mai multe aşezări. Apar colibe, locuințe cu absidă (parțial adâncite, sau complet la suprafața solului) şi locuințe cu platformă.

Colibe, uneori cu urme de pari au fost descoperite la Hârşova (Galbenu 1979, 4). Ele aveau în interior şi vetre, de formă ovală sau rectangulară, cu colțurile rotunjite şi cu marginile ridicate (Galbenu 1979, 4). Astfel de construcții sunt presupuse şi pentru aşezarea de la Râmnicelu (Harțuche 1980, 34).

Locuințe rectangulare cu absidă. În aşezarea de la Cernavodă, în cea de a doua etapă, se constată locuințe rectangulare, cu absidă, ce au doar partea din spate adâncită, în timp ce partea din față este la nivelul solului. Dimensiunile lor sunt de 4/6 x 2/4 m (Morintz S., Roman 1968, 47; Haşotti 1997, 125; Morintz A. 2001, 111; Roman 2000-2001, 173). Pentru una din locuințe se menționează că pe axul lung s-au

https://biblioteca-digitala.ro

descoperit un şir cu găuri de pari, cu diametrul de 19-24 cm, care probabil susţineau acoperişul (Morintz S., Roman 1968, 47; Haşotti 1997, 125; Roman 2000-2001, 173; Morintz A. 2001, 111). Locuinţele aveau podelele din lut bine bătut, acoperite de trei patru rânduri de lutuire şi erau dotate cu vetre (Roman 2000-2001, 173). Unele bucăţi de pereţi aveau amprente de nuiele şi snopi de stuf (Roman 2000-2001, 173).

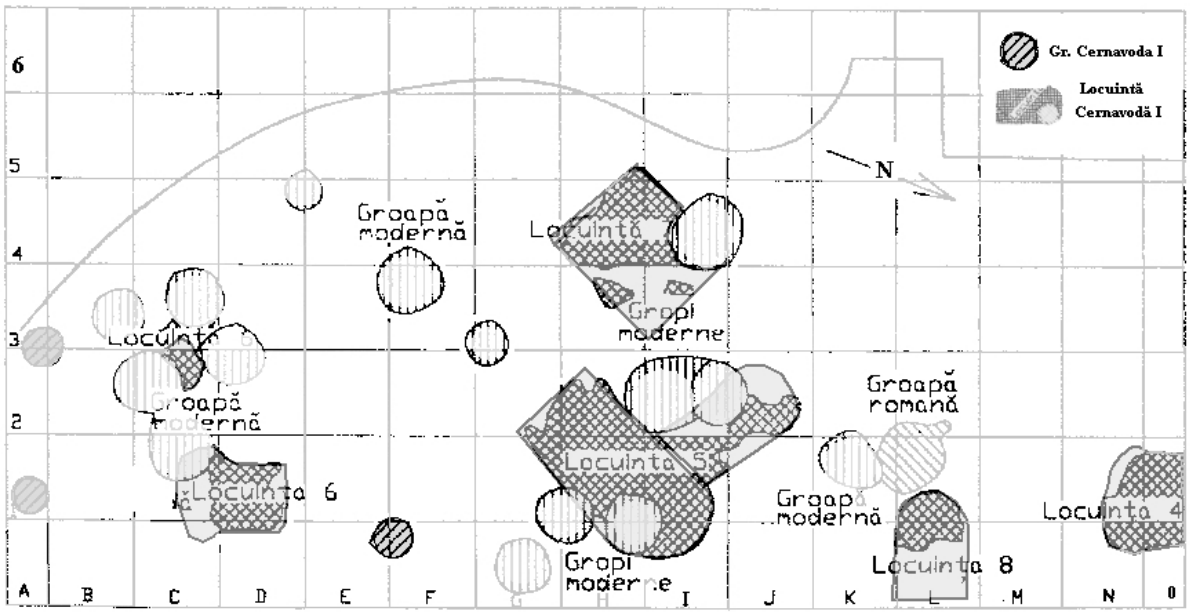

Fig. VIc.2. Hârşova, secţiunea B, nivelul Cernavodă Ia, după A. Morintz

A. Morintz, căruia i se datorează un studiu cu privire la aşezările şi locuinţele Cernavoda I, arată că la construcţia locuinţelor de acest tip de la Ceranvodă s-a folosit mai ales lemnul, împreună cu stuful şi lutul (Morintz A. 2001, 111).

Locuinţe poate de acelaşi tip par să fie şi la Hârşova, unde din păcate multe complexe Cernavoda I au fost afectate de construcţii ulterioare, astfel încât forma şi dimensiunile lor nu au putut fi stabilite cu precizie. Locuinţele de aici se pare că au fost construite în totalitate la suprafaţa solului. Astfel în nivelul Ia au fost au fost descoperite trei (L5-L7), iar în nivelul Ib patru case de suprafaţă (L1 – L4), care par să fie cu absidă pe ambele laturi mici, Fig. VIc.12 (Haşotti 1997, 126-128, fig. 120-121). Locuinţele din cele două niveluri erau construite probabil din lut amestecat cu pleavă şi nisip şi doar pe anumite zone s-au folosit şi structuri de nuiele, ale căror impresiuni s-au găsit sporadic. Podeaua lor consta din lut bătut, feţuit la suprafaţă. Majoritatea locuinţelor au suferit mai multe refaceri, aceste operaţii fiind atestate uneori şi la fragmentele de pereţi. În locuinţele din nivelul Ib s-au identificat mai multe vetre, unele cu gropi pentru cenuşă în apropierea lor. Într-un singur caz, în marginea de SV a L3 s-au descoperit fragmente dintr-un vas mare de provizii (Haşotti 1997, 128).

Locuinţe cu platformă de lut. În aşezarea Oltenița - *Renie I*, este amintită o construcţie de 57 m² , în interiorul căreia erau plăci netede arse, care ar putea proveni de la o platformă de lut arsă, peste care s-au descoperit fragmente de pereţi din lut amestecat cu pleavă, cu impresiuni de pari (Morintz S. , Roman 1968, 50; S. Morintz S. , Şerbănescu 1974, 67; Morintz A. 2001, 111).

O locuinţă de suprafaţă de 30 m², orientată VSV-ENE, cu o vatră în colţul de vest (diametru de 60-70 cm) şi cu un număr mare de vase în interior, descoperită la Ulmeni - *Tăuşanca* (jud. Ilfov), nu o putem atribui unui tip anume, din cauza lipsei documentaţiei (Morintz S., Roman 1968, 62).

https://biblioteca-digitala.ro

Amenajări interioare

În cele mai multe locuințe sunt menționate vetre. La Hârşova, în nivelul Ib, vetrele erau construite din lut, cu gardină din acelaşi material. În locuința 2, vetrele din cele trei nivele au fost construite pe pat de piatră, iar la refacerea lor au fost înglobate şi fragmente ceramice (Haşotti 1997, 126-128). În preajma vetrelor (în L2), pe podeaua unor case sau sub ea (L4) s-au găsit suporți de vatră, de formă prismatică, cu perforații (Haşotti 1997, 128).

Funcționalitatea. La Sărata Monteoru din cele două locuințe de suprafață, una a fost folosită ca atelier pentru prelucrarea cornului de cerb (Haşotti 1997, 128).

Amenajări exterioare

Vetre exterioare, ovale, cu o suprafață de 1,20 m² sunt menționate la Râmnicelu, ilustrând zone gospodăreşti (Harțuche 1980, 34). Într-o groapă circulară din podina L5 de la *Cernavoda Dealul* Sofia s-a găsit un depozit de ocru roşu şi galben (Berciu D. et alii 1960, 51).

Fortificațiile

Informații ceva mai ample avem în legătură cu fortificația din aşezarea de la Cernavodă, sector A, Fig. VIc. 3a, pentru care A. Morintz a propus şi o reconstituire a locuințelor şi şanțului de apărare (A. Morintz 2001, 111, fig. 16).

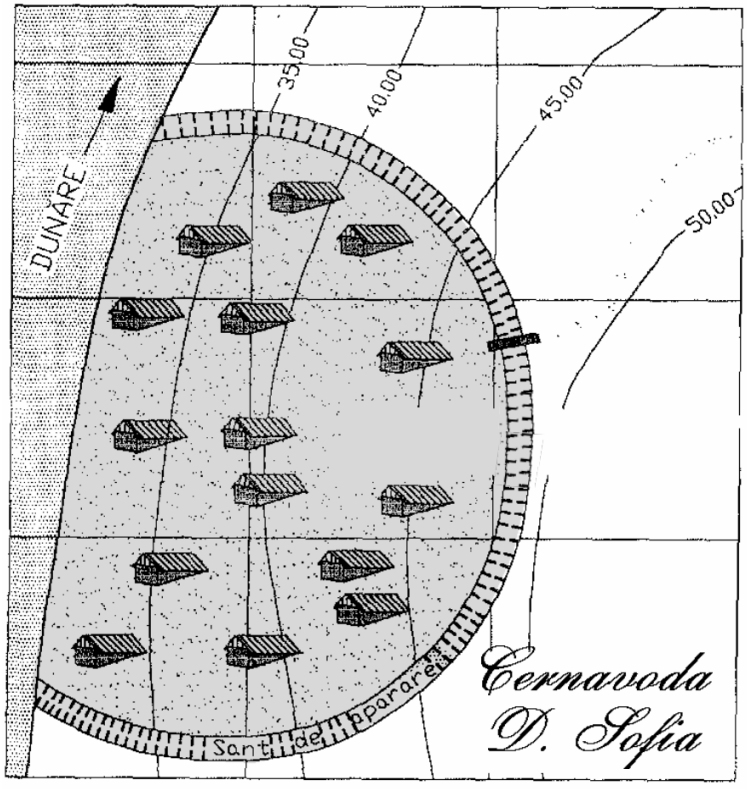

Fig. VIc.3. Cernavodă, Dealul Sofia : a) reconstituirea aşezării

Aşezarea, dispusă în pantă spre Dunăre, era amplasată pe partea de vest a *Dealului Sofia,* care avea pe laturile de nord şi de sud două viroage naturale, iar zona de acces era pe latura de SSE (Morintz A. 2001, 110). Viroagele au fost amenajate prin construirea unui şanț de apărare.

Teritoriul delimitat de fortificații a fost terasat şi pe el s-au construit locuințele (Berciu D. et alii 1994, 291). Şanțul de apărare, a suferit mai multe refaceri în ultimele două faze, având formă de pâlnie. Şanțul Ib, care îl suprapunea pe cel anterior Ia, avea adâncimea de 3 m şi lățimea la bază de 1,60 m (Morintz A. 2001, 110). Şanțul Ic, amenajat ceva mai la vest de primele două, dar mergea paralel cu ele, avea o adâncime de 2 m, iar lățimea la bază atingea 0,70 m (Roman 2000-2001, 173, fig. 2; Morintz A. 2001, 110).

https://biblioteca-digitala.ro

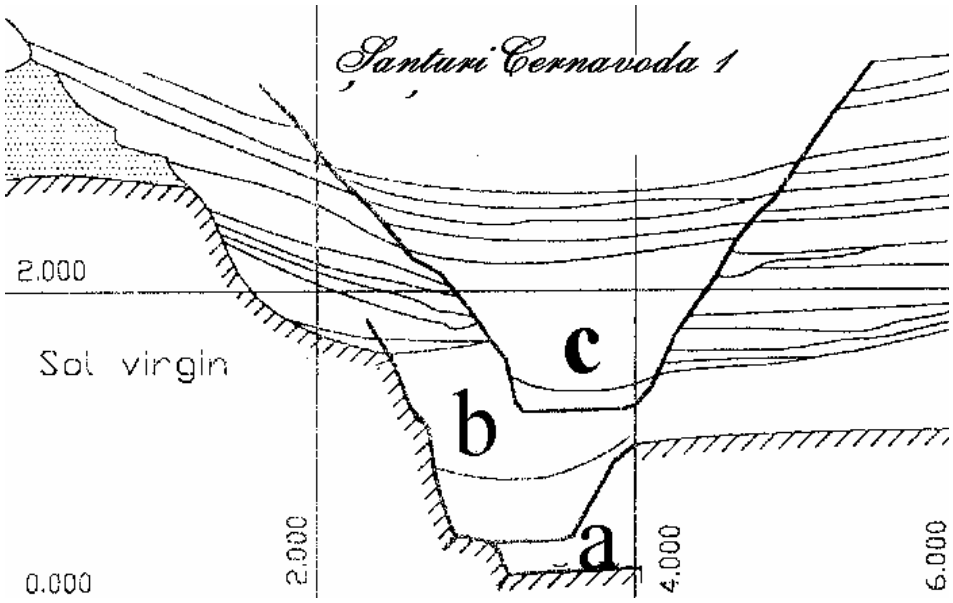

Fig. VIc.4. Cernavodă - Dealul Sofia, sectorul a, profilul parțial al peretelui de NE cu şanțul de apărare, după A. Morintz

https://biblioteca-digitala.ro

d) Grupul Decea Mureşului

Denumirea

Greutatea definirii unei civilizaţii doar pe morminte şi inventarul lor este difcil de făcut deoarece inventarul funerar nu reflectă aspectele unei civilizaşii cu toate necesitările ei ci credinţe şi obiceiuri legate de cultul morţilor dar sunt şi elemente de modă. In plus un cimitir este greu de încadrat fără un studiu analitic. Există numeroase informaţii şi referiri privind unele piese, dar un studiu serios pe ceramică nu avem. Din aceste motive expunem diferitele opinii. Perioada în care se incadrează este foarte frămîntată de mişcări etno-culturale dintre cele mai diverse.

Istoricul problemei

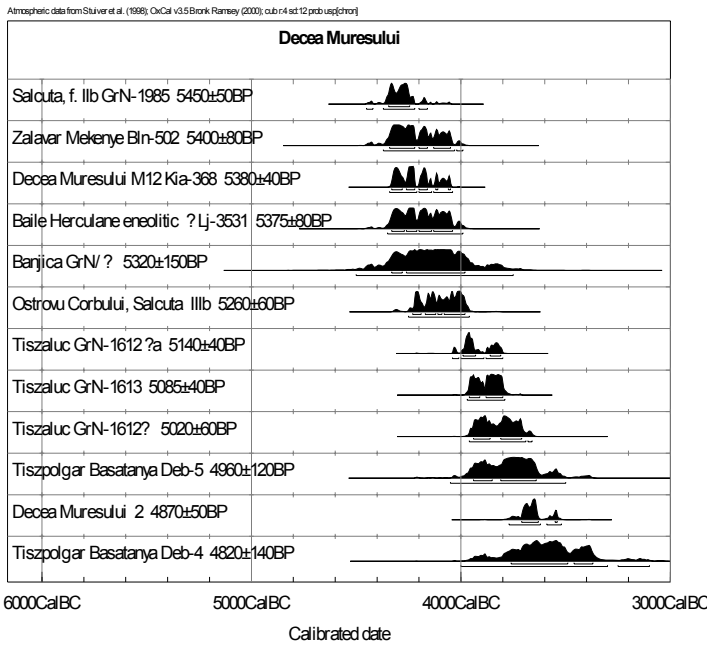

Fig. VId. 1. Decea Mureşului şi vecinii, datele C14

Mai mult de dragul istoricului cercetărilor trebuie să pomenim cercetările şi vechi poinii. N. Vlassa (1964), D. Popescu, D. Berciu, M. Garašanin consideră că Decea Mureşului şi cultura Bodrogkeresztúr sunt două culturi înrudite, dar distincte. Unele din vasele de inventar au elemente comune. Privind înacrarea cronologică Ida Kutzián, N. Vlassa şi D. Popescu o încadrau la sfârşitul culturii Bodrogkeresztúr pe baza mormintelor cu ocru în poziţie chircită accepta Al. Vulpe (Popescu 1965, p. 139; Vulpe 1970, p. 7; Garašanin 1959, p. 34), dar înainte de Baden – Coţofeni. P. Roman, Luca Sabin Adrian o considerau mai timpurie, văzând în ceramică încă elemente Tiszapolgár, precizând legături cu Românești (Roman 1973, p. 65;Luca 1999, 57-59; Mazăre 2006, 73). P. Roman semnala şi elemente estice, de tip Cucuteni C, Mariupol (Roman 1973, p. 65, 73). Pentru Garašanin Tiszapolgár şi Bodrogkeresztúr sunt aceeaşi civilizaţie. P. Pattay (1958) încadra Decea Mureşului între cimitirele Bodrogkeresztúr. K. Horedt credea că ţine de cultura Gheja – Bodrogkeresztúr (Horedt 1968, p. 109). Pa baza vaselor cu două toarte (Milchtopf) mulţi o legau de fenomenele balcanice sau de la Dunărea de jos (Popescu 1965, p. 138).

Cei mai mulţi făceau legătura pe baza torquesului, sceptrului/buzdugan şi ocrului din morminte legau de fenomenele estice, de ocromani (Berciu, Roman, Horedt, Ciugudean ş.a.). De la Decea provine un topor de aramă, cu braţele în cruce, de tip Jászlady, aflat la Aiud la colegiu, nefiind găsit cu mormintele, provenea probabil din carieră, tip caracteristic culturii Bodrogkeresztúr (Vulpe 1979, p. 7). I. Ecsedy, H. Ciugudean făceau legături cu Sredni Stog (Ecsedy 1971, p. 10-13, pe baza legăturilor

https://biblioteca-digitala.ro

cu mormântul de la Csongrad), dar vedeau şi elemente Tiszapolgár (apasările alveolare, dispuse în tringhi.

Cronologia

Datele de radiocarbon o plasează între cultura Tirzapolgár şi Bodrogkeresztúr.

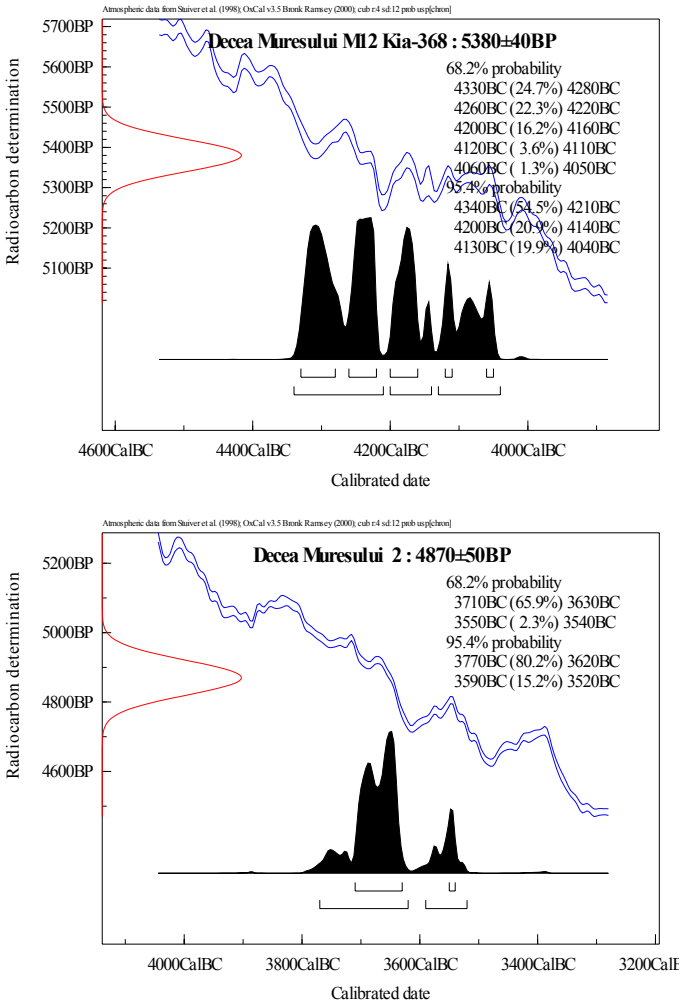

Fig. VId. 2 Decea Mureşului

Din curba de răspândire a datelor vedem o mare diferență între ele, fiecare având numeroase curbe negative. Cimitirul este unitar deci nu este posibilă o dăinuire atât de mare.

După unii Decea Mureşului reprezintă un fenomen cultural de sinteză, între elementele eneolitice locale (Tiszapolgár şi Petreşti târzii) şi cele ale unei enclave a populațiilor stepice din nordul Mării Negre, atribuite fazei timpurii a Complexului mormintelor cu ocru, respectiv grupului carpatic (etapa a II-a: Mazăre 2006, 73). În acest moment, grupul Decea Mureşului s-ar încadra între sfârşitul culturii Tiszapolgár şi începutul Bodrogkeresztúr. Noile cercetări de la Şeuşa *Gorgan* (Ciută, Gligor 2001; 2003; 2004; Ciută et alii 2004; 2005), atribuite recent fenomenului cultural Decea Mureşului (Ciută 2007), aduc în discuție ceramică cu forme şi ornamente de tradiție Tiszapolgár, dar şi elemente legate de cultura Petreşti (factura ceramicii, arderea, culoarea), ca şi un fragment ceramic Bodrogkeresztúr (Mazăre 2006, 75). Există o dată radiocarbon pentru mormântul 12 de la Decea Mureşului (KIA 368: 5380 ± 40 BP = 4237 Cal BC: Govedarica 2004, 72-73, Abb. 9; Maxim 1999, p. **; Mazăre 2006, 73).

Aşezări şi necropole

Aşezările acestor comunități par să ocupe Podişul şi Câmpia Transilvaniei, acolo unde nu sunt aşezări Tiszapolgár târzii (Lazarovici Gh.*). La Csongrád s-a constatat cea mai vestică dovadă a prezenței acestui grup (*). La Decea Mureşului este cunoscută o necropolă de inhumație (Kovács 1932). Există puține şi încă controversate aşezări ce pot fi legate de acest grup, Şeuşa - *Gorgan,* Aiud – *Microraion III*, Mirăslău, Meşcreac, Luduş, Sântioana de Mureş (Mazăre 2007, 74).

https://biblioteca-digitala.ro

Luca Sabin Adrian dă cea mai complexă hartă de răspândire, 12 puncte, la care se aaugă Şeuşa şi poate altele, problematic este punctul de la Sîntana, dar bolul de acolo este similar celor de la Decea (Luca 1999, p. 57-59, harta 5).

Fig. VId. 1. Situl de la Decea Mureşului (foto Lazarovici)

Cimitirul de află pe o înălțime numită *Deluț* identificabilă după cariera pomenită în literatură, deşi mulți dintre arheologii cu care am discutat o lacalizau in alte diferite puncte. O verificare nu am făcut. Noi descoperiri a făcut Horia Ciugudean şi A. Gligor, în zona Alba Iulia, dar nu sunt publicate, materiale intre care se văd elemente Petreşti târzii.

Complexe de cult

În *cadrul* cercetărilor recente de la Şeuşa - *Gorgan* atrage atenția un complex interpretat ca reprezentând o mixtură între elementele Tiszapolgár şi Decea Mureşului (Ciută, Gligor 2006) sau chiar o expresie a comunităților Decea Mureşului. Publicarea in intregime a întregului material şi un studiu comparat cu descoperirile de la Decea şi din alte stațiuni ar aduce, poate lumină.

Complexul 1/ 2000 consta din numeroase fragmente de chirpici ars, râşnițe, vase întregibile sau întregi, în interiorul căruia se detaşa net o amenajare rectangulară de circa 1,5 x 1 x 0,15 m, realizată pe o structură de nuiele dispuse longitudinal, groase de circa 3-5 cm (dar şi cu unele orizontale), acoperită cu lut amestecat cu pleavă. Structura menționată, era mai consistentă spre margini, unde grosimea atingea aproape 15 cm şi era mai subțire spre mijloc (2-4 cm: Ciută, Gligor 2003, 11).

https://biblioteca-digitala.ro

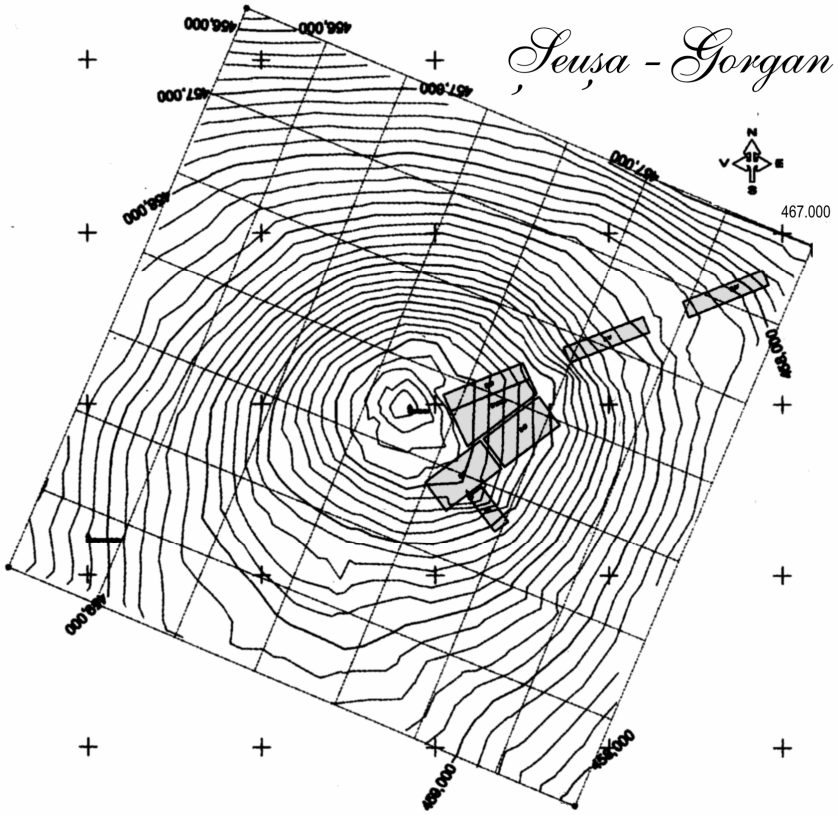

Fig. VId.2. Situl de la Şeuşa Gorgan, după Ciută

Marginea ei consta într-o gardină de 3-5 cm lățime, care atingea o înălțime de 5-10 cm (Ciută, Gligor 2003, 11; Idem, 2006, 259, Abb. 10, 14-16). Amenajarea menționată a fost arsă şi avea consistența platformelor de lut amenajate pe structură lemnoasă. În imediata ei proximitate, spre V, M. Ciută şi A. Gligor au descoperit patru râşnițe de forme şi dimensiuni diferite (una de mari dimensiuni era în capătul de V), iar spre N-V două vase întregi, ca şi un vas întreg aflat pe structura descrisă; din porțiunea cercetată ulterior au mai apărut plastică antropomorfă şi zoomorfă, artefacte din silex, vase (Ciută, Gligor 2003, 11, fig. 13, 15, 22/1, 4, 5; Idem, 2006, 261, Abb. 14-16). Autorii descoperirii consideră amenajarea drept un altar grânar (Ciută, Gligor 2003, 21; Idem, 2006, 269), legat de practicarea agriculturii; prezența râşnițelor presupune râşnitul cultic, iar prezența plasticii antropomorfe şi zoomorfe este în acord cu existența aici a unui loc de cult.

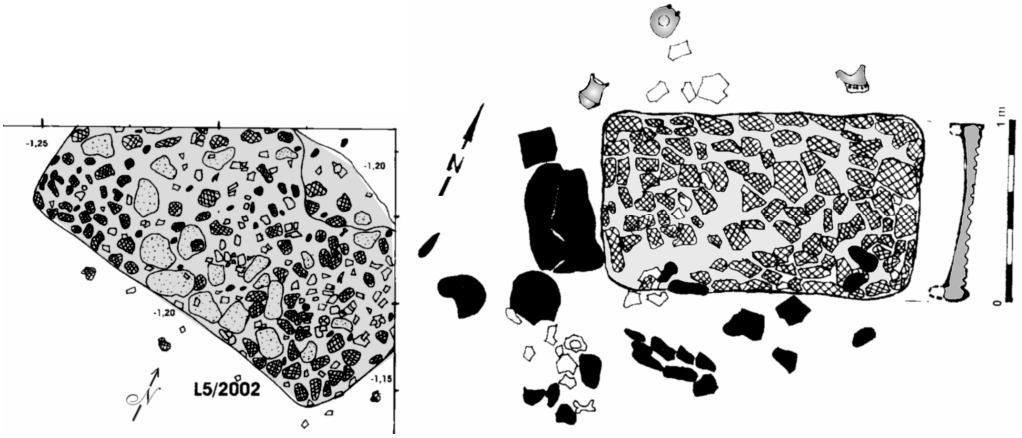

Fig. VId. 3. Planul complexului I/2000 de la Şeuşa Gorgan şi detaliu, după Ciută, Gligor

https://biblioteca-digitala.ro

În ultima vreme s-au făcut cercetări pe vărfuri de deal unde erau semnalați aşa zişi tumuli s-a constatat că în unii din ei este altceva sau au fost refolosişi.

Încadrarea culturală

Căte priveşte încadrarea cimitirului de la Decea Mureşului, pe baza ocrului în cadrul mormintelor tumulare este o eroare. In Transilvania, la Iclod la peste 20% dintre mormintele nederanjate aveam ocru in vase, presărat în groapă, peste cap sau peste mîini. Mormintele de la Decea Mureşului sunt morminte plane, mai toate înmormântările cu ocru sunt tumulari. Cimitire cu morminte plane cu morții întinşi pe spate, sunt la Iclod şi în alte morminte. Chircirea de la Decea Mureşului nu este puternică. La Iclod, printre mormintele târzii există unul cu picioarele chircite ca cele de la Decea Mureşului.

Inventarul de la Decea, sceptrul, obiectele de metal şi silex au fost recent analizate în trei mari monografii de sinteză de către Klemens Lichter (2001, p. 293-304) şi Blagoe Govedarica (Govedarica 2004; 61-78). Singurul lucru care ar trebui făcut este introducerea într-o bază de date a tuturor elementelor (ceramică, unelte, arme, podoabe) cu descrieri amănunțite şi făcute clasificări şi serieri. De asemenea ar fi necesară o prospectare cu magnetometru a zonelor pentru a identifica şi alte posibile urme (morminte, fortificații) şi prospectată zona arheologică.

Planul Cimitirului
Planul şi fotografiile pieselor mai importante

https://biblioteca-digitala.ro

CAPITOLUL VII. ARHITECTURA EPOCII TÂRZII A CUPRULUI

Epoca târzie a cuprului mai este cunoscută în literatura de specialitate ca perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului. Ea acoperă o perioadă de timp de peste 500 ani, în care evoluează mai multe culturi sau grupuri culturale din păcate insuficient cercetate, precum cultura Horodiştea – Erbiceni (Gordineşti/Kasperovcy), grupurile Vîhvatinți şi Usatovo, cultura Folteşti – Cernavoda II, cultura Cernavoda III, cultura amforelor sferice, grupul cultural Suceava, orizontul topoarelor de silex, culturile Coțofeni, Baden, Kostolac şi Vučedol. Pentru unele din ele informațiile sunt lacunare, pentru altele nu au fost publicate.

O caracteristică a acestei perioade este apariția bronzului arsenic sau a cuprului cu arsen (mai apare cupru arsenic sau cupru arsenizat).

a) Cultura Coțofeni

Aria sa de răspândire ocupă vestul Munteniei, Oltenia, nord vestul Bulgariei şi nord estul Serbiei, interiorul arcului carpatic, Banatul şi Crişana (cu excepția zonelor joase), sudul Maramureşului. A evoluat de-a lungul a trei faze de evoluție şi a cunoscut mai multe variante. Două monografii apreciate sunt dedicate acestei culturi (Roman 1976; Ciugudean 2000). Ultima, aparținând lui H. Ciugudean, conține mai multe informații şi cu privire la cronologia absolută a acestei culturi, cele 11 date plasând-o în intervalul dintre circa 3500-2800/2600 B.C. (Ciugudean 2000, 58, pl. 154).

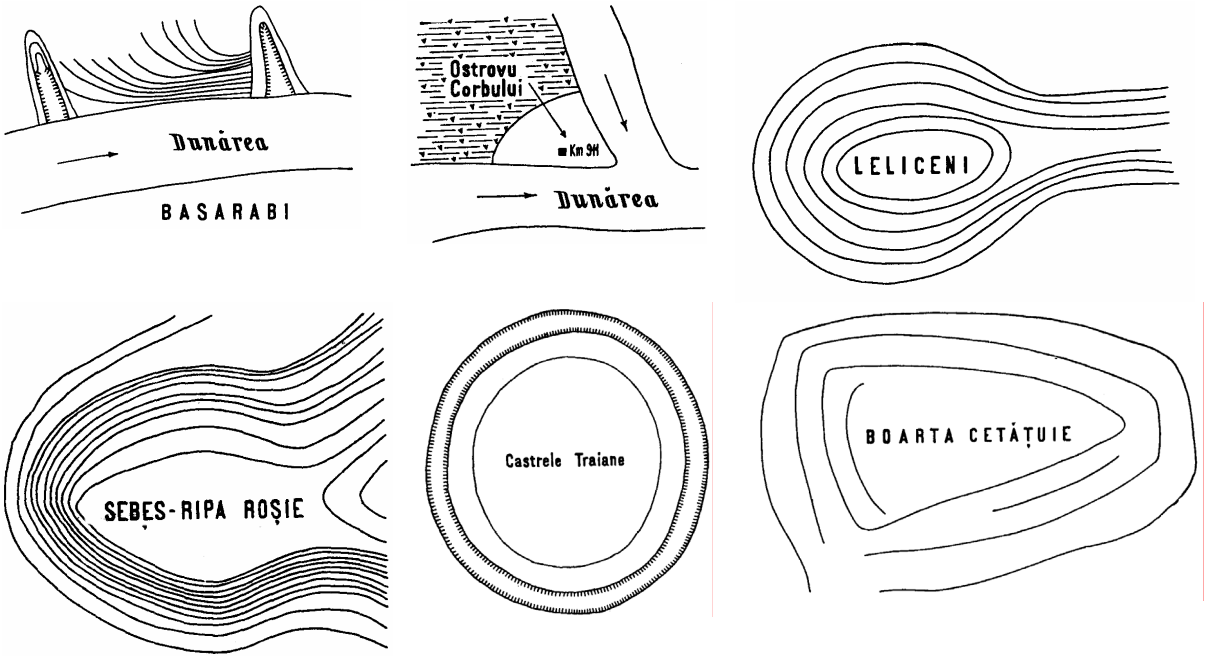

Fig. VIIa.1. Amplasamentul diferitor aşezări Coțofeni, după Roman

https://biblioteca-digitala.ro

Aşezările

Cele peste 850 de aşezări Coţofeni dovedesc o densitate de locuire relativ mare şi diversitate în ceea ce priveşte amplasamentul, Fig. VIIa.1 (Roman 1976, 14, pl. 4; Ciugudean 2000, 16; Vulpe Al. 2001, 229 Rişcuţa, Ţuţuianu 2003, 64). Unele sunt situate pe grinduri de-a lungul Dunării (Şimian, Ostrovul Corbului, Ostrovul Mare), în albierile naturale (Castrele Traiane şi Plenița) pe terasele fluviului sau ale unor râuri (Mureş, Someş, Târnave, Olt: Tărtăria *Gura Luncii*, Turdaş *Luncă*, Petreşti *Groapa Galbenă:* Ciugudean 2000, 16 şi bibliografia). O altă categorie include aşezările de înălțime, situate pe boturi de deal, pe vârf de deal sau măguri (Boarta, Măgura Căpudului, Câlnic), în zone muntoase (chiar la peste 1000 m), uneori cu o poziție importantă pentru accesul în anumite zone. Sunt atestate şi locuiri în peşteri sau adăposturi naturale, unele cu urme consistente de locuire (Peştera Hoților de la Băile Herculane, Cuina Turcului de la Dubova, Românești *Peştera cu apă),* altele dovedind doar adăposturi fortuite (Cheile Ampoiței *Colțul Caprei*, Cheile Aiudului *Piatra Peşterii,* Ighiel *Piatra Poienii*: Roman 1976, 14-15, fig. 4 şi 7; 1994, 366; Andrițoiu 1978, 64; Ciugudean 2000, 167).

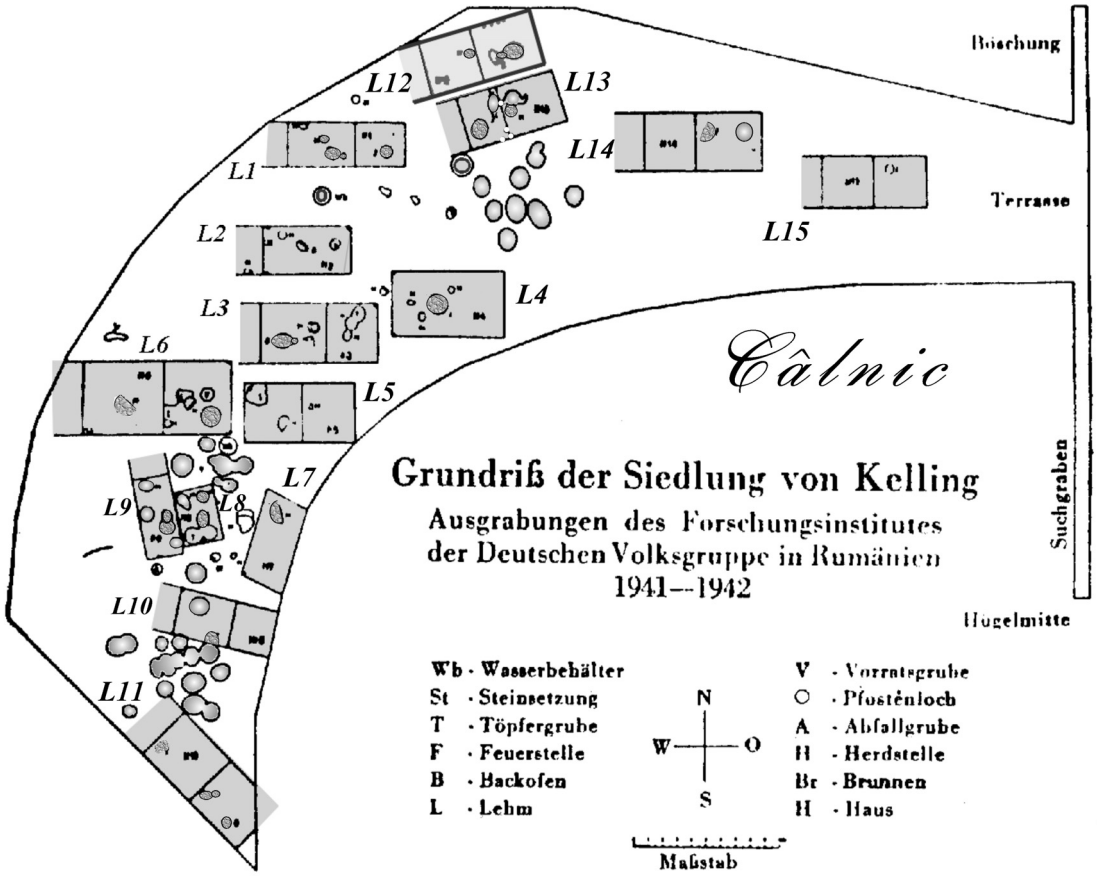

Fig. VIIa.2 Câlnic, dispunerea complexelor, după Roth

Cercetările întreprinse în mai multe aşezări Coţofeni, arată că acestea au suprafeţe apreciabile. În unele din ele au fost efectuate lucrări de amenajare a spațiului destinat construcțiilor, fie că acestea erau solide, fie că era vorba doar de unele uşoare, de tipul colibelor. Grosimea depunerilor arheologice, construcțiile solide, anexele gospodăreşti, lucrările de fortificație dovedesc o locuire permanentă, de lungă durată (Lazăr 1976, 27-35; Roman 1976, 14-16; Ciugudean 2000, 19; Vulpe Al. 2001, 229). Astfel, aşezarea de la Şincai *Cetatea păgânilor*, Fig. VIIa.3, ocupă o suprafață de circa 12 600 m², din care a fost cercetată o suprafață de 763,40 m², în care au fost identificate 11 locuințe de suprafață,

https://biblioteca-digitala.ro

patru bordeie, gropi şi vetre exterioare (Lazăr 1977, 31). La Câlnic, pe terasa special amenajată, unde s-a cercetat circa 1500 m², jumătate din suprafaţa aşezării (300 m²), s-au descoperit 15 construcţii rectangulare, dispuse una lângă cealaltă, alături de un număr mare de gropi (plasate mai ales în zona de centru nord, dar şi în partea de sud vest a arealului cercetat), vetre exterioare şi chiar două puţuri/fântâni, Fig. VIIa.2 (Roth 1942; 1943), complexele provenind probabil din mai multe nivele de locuire. Stratul cultural are circa 1 m grosime (Roth 1942).

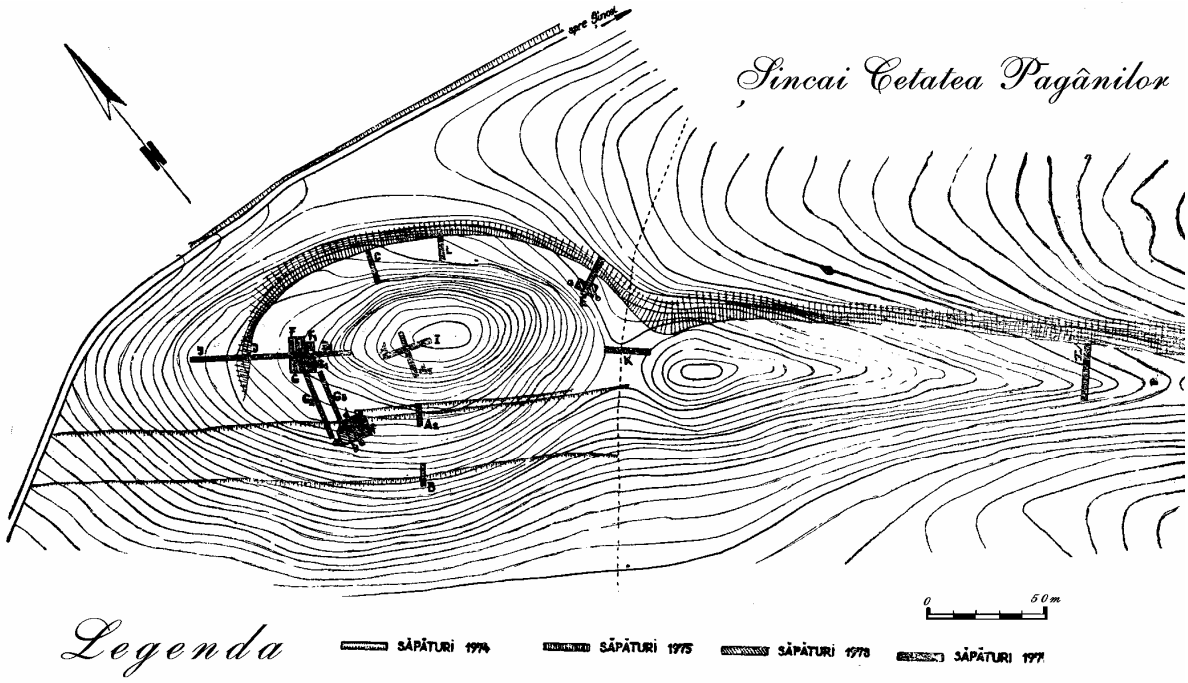

Fig.VIIa.3. Planul aşezării Coţofeni de la Şincai Cetatea Păgânilor, după Lazăr

Există însă şi locuiri cu caracter sezonier, determinate de anumite strategii de subzistenţă practicate de aceste comunităţi (Roman 1976, 15; Andriţoiu 1978, 64; Ciugudean 2000, 17), sau de exploatarea unor resurse (Kalmar et alii 1987, 81, nota 22). Compararea datelor zooarheologice din Transilvania şi Banat indică practicarea păstoritului transhumant, ca o parte importantă a economiei acestor comunităţi (Ciugudean 2000, 19-21).

La Poiana Ampoiului s-a observat amenajarea unor terase de mici dimensiuni, cu o bordură de bolovani, care permiteau amenajarea unor construcţii de tip colibă (Ciugudean 2000, 19, pl. 139).

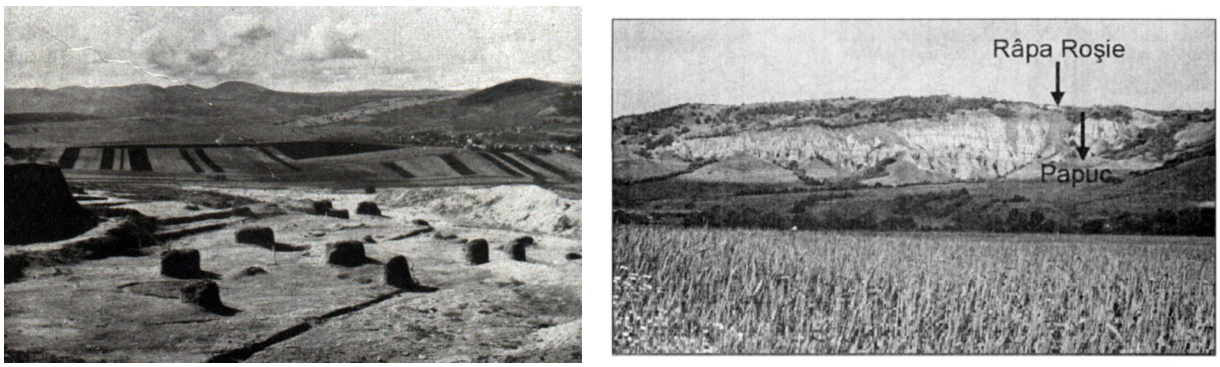

Fig. VIIa.4. Aşezări Coţofeni: a) Câlnic, imagini cu săpăturile, după Roth; b) Sebeş, Râpa Roşie, după Popa

https://biblioteca-digitala.ro

Locuințele

Din păcate literatura de specialitate cu privire la cultura Coțofeni, oferă un spațiu foarte generos analizei ceramicii şi altor categorii de artefacte şi conține date extrem de sumare cu privire la construcțiile acestei culturi sau la amenajările existente în ele. Sunt atestate locuințe adâncite, de suprafață şi în peşteri (Roman 1976, 15; Ciugudean 2000, 17-19).

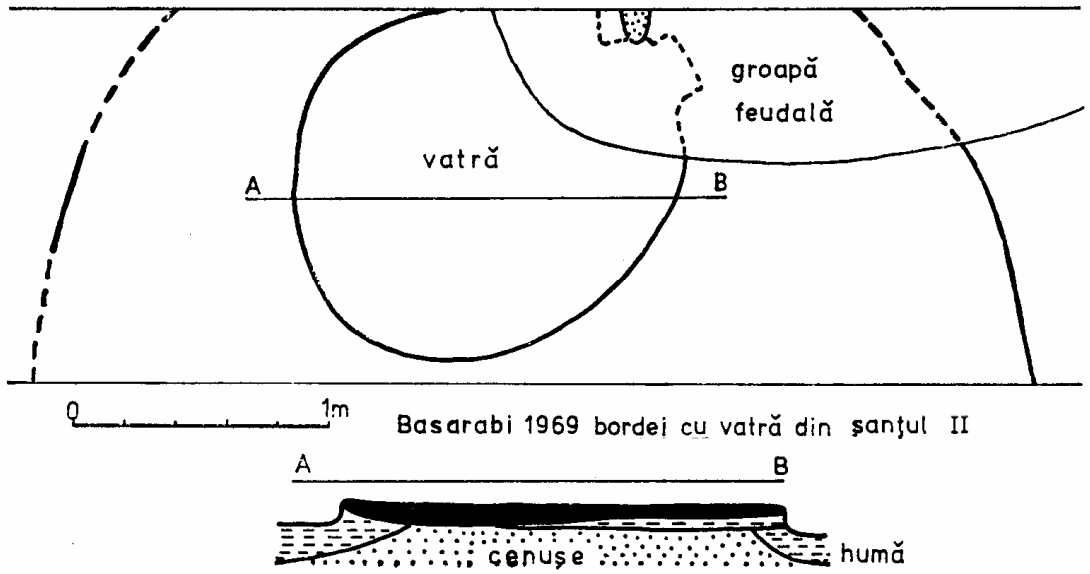

Fig. VIIa.5. Basarabi Calafat, bordei: grund şi profil, după Roman

Bordeiele. Sunt menționate unele de formă circulară, poate ovoidală, uneori cu un diametru de 4 m (Roman 1976, 15 pl. 6; Comşa, Kacsó 1973, 50; Gherghe 1982, 40), Fig.VIIa.5 şi mai rar rectangulară, Fig.VIIa.7 (Lazăr 1977, 43; Ciugudean 2000, 19). Unele erau prevăzute pe una din laturi cu un prag sau treaptă. La Basarabi-Calafat, în partea dinspre est a bordeiului s-a descoperit o vatră circulară, cu diametrul de 150 cm, amenajată peste o platformă din lut, înaltă de 20 cm, față de fundul acestuia, Fig. VIIa.5 (Roman 1976, 15, pl. 6a). O vatră circulară cu diametru de 140 cm a fost descoperită şi într-un bordei din aşezarea de la Vârț (jud. Gorj). Ea a fost construită peste un pat de cioburi sparte, acoperite cu un strat gros de pământ (Gherghe 1982, 40). Vetre amenajate uneori în gropi, au fost semnalate în unele aşezări din Transilvania (Ciugudean 2000, 19).

Un bordei trapezoidal în secțiune verticală (lungime circa 4,25 m, adâncime circa 90 cm), Fig. VIIa.6, a fost cercetat parțial la Aiud - *Cetățuie* (Ciugudean 1978, 51, fig. 4). Complexul atrage atenția prin existența unei vetre neamenajate (aglomerare de chirpici, cărbuni şi cenuşă), sub care era îngropat un craniu de bovideu (Ciugudean 1978, 51-52), ce atestă o ofrandă legată de cultul vetrei (Ciugudean 1978, 51), fenomen des atestat la comunitățile diferitor culturi din epoca cuprului.

Datele referitoare la *semibordeie* sunt şi mai sărăcăcioase (Dumitraşcu, Togan 1971, 423, 427; Roman 1976, 15; Vulpe Al. 2001, 229), iar H. Ciugudean, care a publicat recent o lucrare de sinteză cu privire la cultura Coțofeni, aminteşte ca locuințe adâncite doar bordeiele, probabil mai ales din cauza

https://biblioteca-digitala.ro

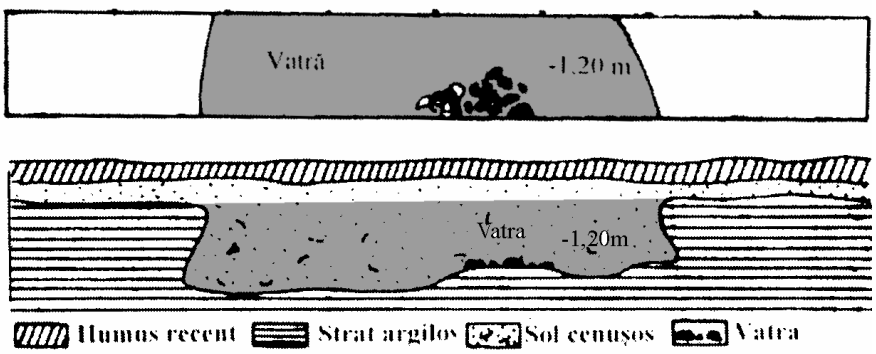

Fig. VIIa.6. Aiud-Cetățuie, bordei, după Ciugudean

insuficienței informațiilor (Ciugudean 2000, 19).

Locuințele de suprafață, includ atât colibe cât și construcții cu o structură solidă.

Colibe, cu pereți din împletituri de nuiele, acoperiți cu lut, de mici dimensiuni sunt atestate la Pianu de Jos, Leliceni, Ostrovu Banului, Boiu *Măgulice,* Aiud *Cetățuie,* Șeușa *Gorgan,* Vălișoara *Dealul Oarzii,* Balșa *Pleșa Cornului* (Paul 1969, 71; Roman 1976, 15; Ciugudean 2000, 18; Ciută, Gligor A. 2003, 8 -9, 15; Molnár 2005, 316; Todea 2005, 339). Forma lor poate fi dreptunghiulară (Vălișoara *Dealul Oarzii,* complex nr. 0001: 280 x 170 cm: Molnár 2005, 316, fig. 1-2, 3/1, pl. V-VI; Șeușa *Gorgan*: L3/2000, 4 x 2 m, cu urmele gropilor de pari: Ciută, Gligor A. 2005, 9), trapeziodală (Vălișoara *Dealul Oarzii,* complex nr. 0002: 210 x 210 x 190 x 100 cm: Molnár 2005, 316-318, fig. 3/2), Fig. VIIa.8a sau cu contur imposibil de precizat (Ciută, Gligor A. 2005, 9, pentru L3bis/2000).

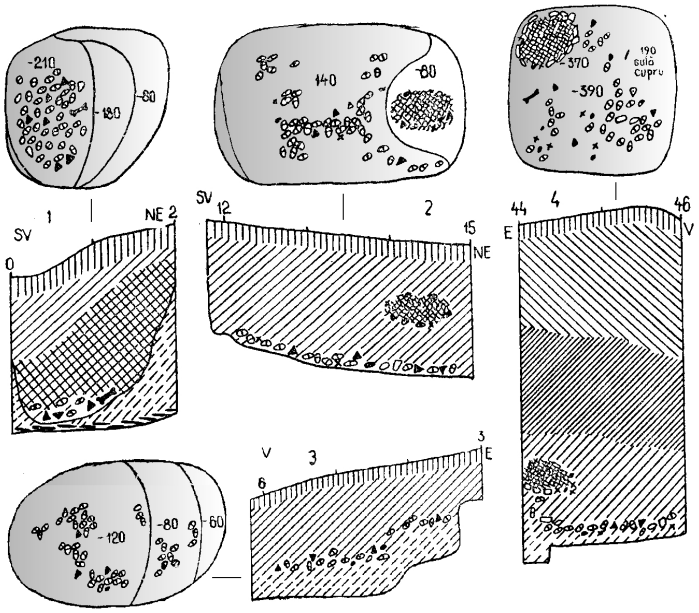

Fig. VIIa.7. Planul și profilul unor bordeie de la Șincai Cetatea Păgânilor, după Lazăr

În cazul așezării Șeușa Gorgan, colibele sunt atribuite unui nivel Coțofeni IIIC, ulterior celui cu construcții de suprafață trainice (Ciută, Gligor A. 2005, 15, 21).

https://biblioteca-digitala.ro

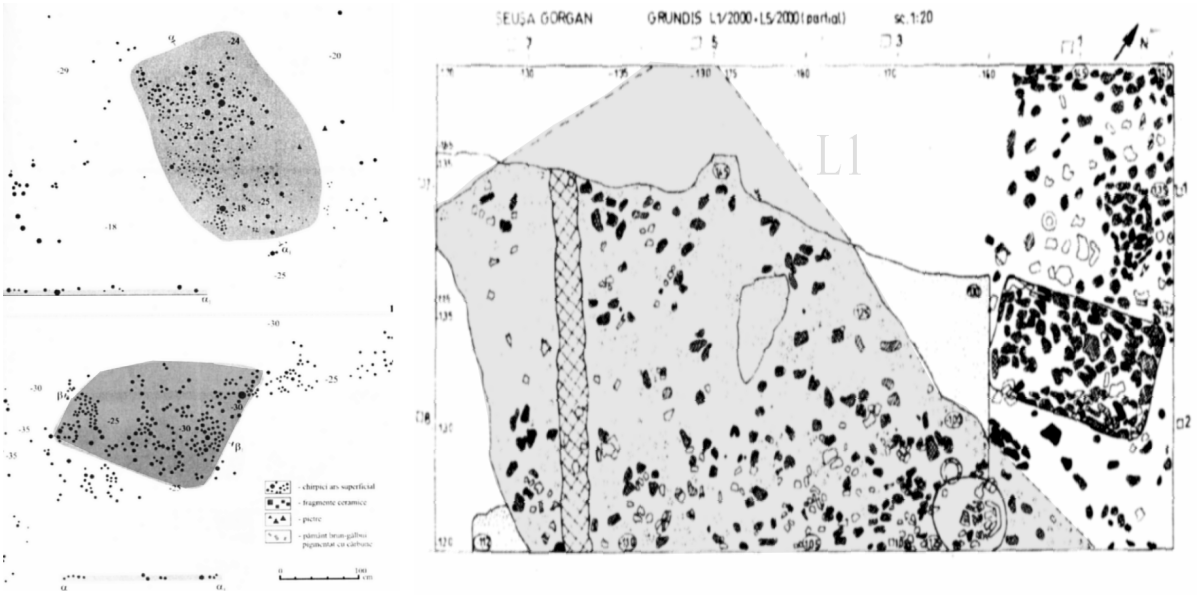

Fig. VIIa.8: a) Vălişoara Dealul Oarzii, planul şi profilul unor colibe din nivelul Coţofeni II, după Molnár; b) Şeuşa Gorgan, L1/2000 alături de complexul Decea Mureşului, după Ciută, Gligor

Locuințe cu o structură solidă apar în mai multe situri.

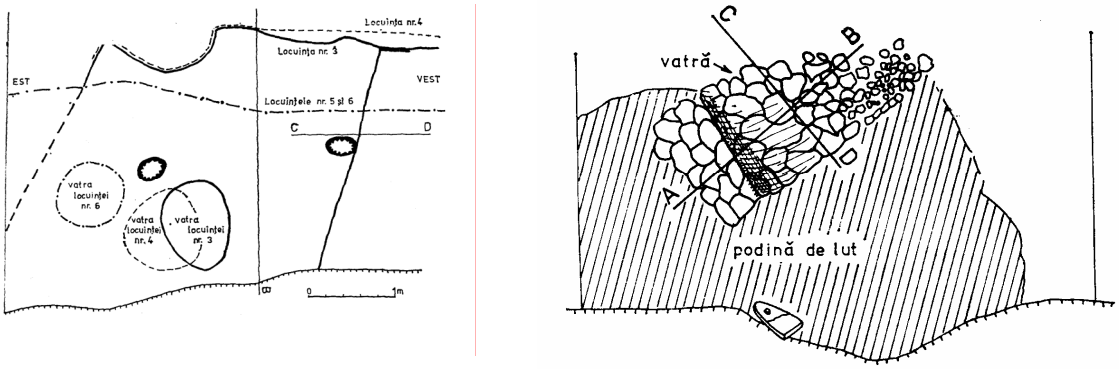

Fig. VIIa.9. Basarabi-Calafat: a) planul locuințelor 3-6; b) planul unei locuințe de suprafață, cu podina de lut, după Roman

Locuințe cu găuri de pari şi cu podea de lut. Astfel, la Câlnic (jud. Sibiu), la Boarta, s-au găsit construcții rectangulare, cu una două încăperi, unele prevăzute cu pridvoare, cu una sau mai multe vetre şi cuptoare (Roth 1942, 204, 210 - 211 şi fig. 1, 4, 6-7; Dumitraşcu, Togan 1971, 423, 427 şi fig. 4; Roman 1976, 15; Al. Vulpe 2001, 229).

La Şeuşa Gorgan două locuințe, L10 şi L12 aveau gropi de pari; pe latura de ENE a L10/2003 (7x4, 5m) s-a descoperit şi un şanț de fundație a peretelui de pe această latură (Ciută et alii 2005, 368).

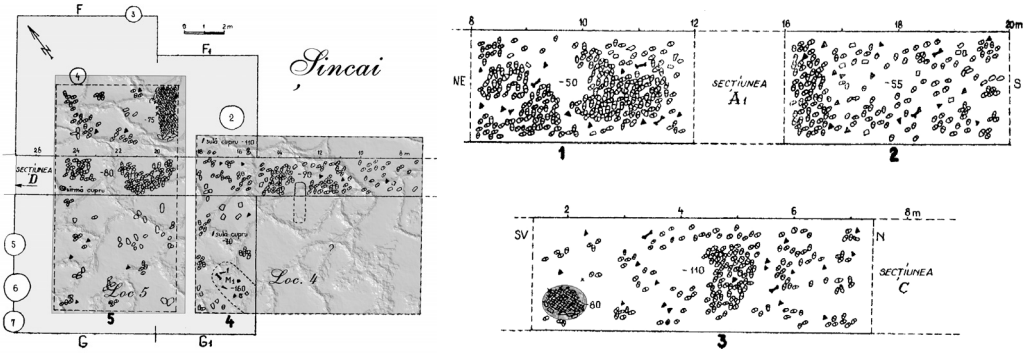

Fig. VIIa.10. Şincai, locuințele de suprafață L1-L5, după Lazăr

https://biblioteca-digitala.ro

Locuinţele de la Basarabi - *Calafat*, tot de formă rectangulară, se apreciază că au avut dimensiuni de circa 3/4 x 7/8 m, Fig. VIIa.9 (Roman 1976, 16, pl. 5). Una din ele, avea cele două încăperi separate printr-o treaptă de lut şi o vatră, înspre peretele nordic. În aceeaşi casă s-au descoperit şi două găuri de par, cu diametrul de 22 şi respectiv 36 cm, care probabil au susţinut o parte din acoperiş (Roman 1976, 15, pl. 6; Roman 1977, 15).

Cele mai substanţiale informaţii (dar nu complete!) cu privire la locuinţele de acest tip le datorăm lui F. Roth, pentru cercetările din aşezarea de la Câlnic.

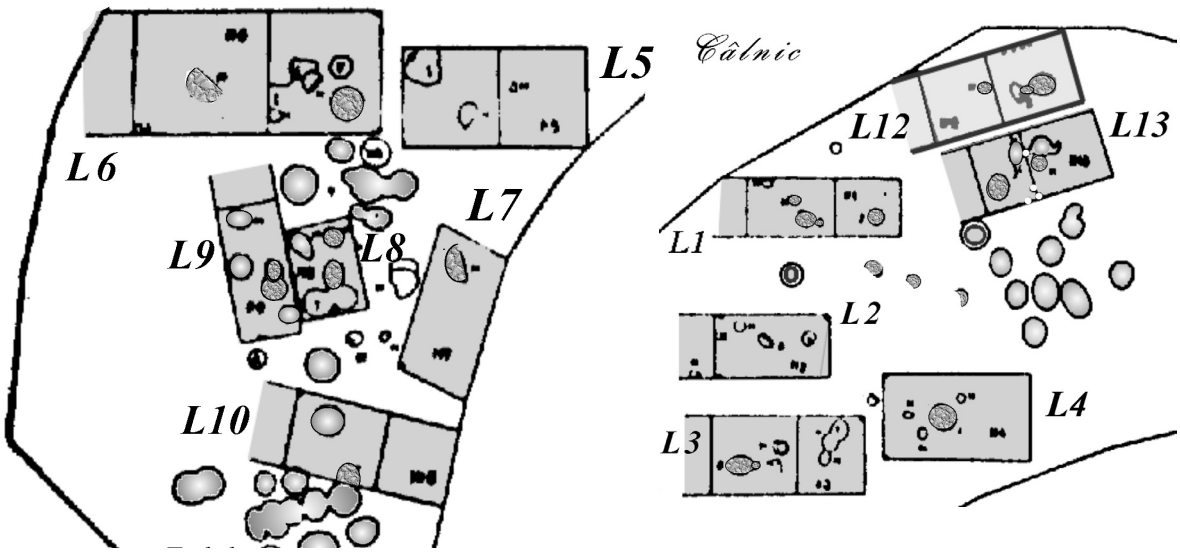

Fig. VIIa.11. Câlnic, detaliile unora din complexe, după Roth

Locuinţele descoperite au formă rectangulară şi majoritatea, zece, sunt compuse din două încăperi şi un pridvor/tindă, Fig. VIIa.11. Excepţie fac L4 şi L8 ce conţin doar o încăpere (Roth 1943, 440-451). După planul publicat de F. Roth şi redat aici la Fig.VIIa.2, reiese că şi L7 avea doar o încăpere, dar în text el precizează că avea o încăpere şi tindă, la fel ca şi L2 sau L9. L5 are 2 încăperi, fără tindă, deşi în faţa ei s-au descoperit urme de gropi de pari, ce ar putea proveni de la tindă. Pentru alte câteva locuinţe se menţionează descoperirea unor gropi de pari, pe anumite zone (L3, L4, în L5 gropile aveau un diametru de 20 cm; L7, L12; la peretele despărţitor la L13), dar din desenele publicate, nu putem face observaţii suplimentare, fiindcă nu sunt prezentate astfel de detalii. Locuinţele sunt orientate V-E, cu intrarea dinspre vest, excepţie făcând doar L9, L11, ce sunt orientate mai mult sau mai puţin pe direcţia N-S, sau NV-SE. În ceea ce priveşte dimensiunile locuinţelor, ele nu sunt prea mari. Majoritatea au dimensiuni între 18 - 32 m². Cea mai mare este L6, de 50 m², iar cele mai mici L 9 de 14,3 m² şi L8 de 10,64 m². De fapt considerăm că L8 (Roth spune că a fost acoperită cu un acoperiş uşor, fără pereţi: Roth 1943), Fig. VIIa. 11, este de fapt o anexă a L9 la care este adosată şi că ambele reprezintă un atelier de olărie cu cuptor de ars ceramica.

F. Roth considera că locuinţele de la Câlnic pot fi asemănate cu cea reconstruită de F. László pentru aşezarea cucuteniană de la Ariuşd (Roth 1943, 452, fig. 1). În ceea ce priveşte *amenajările interioare*, aproape toate casele sunt dotate cu instalaţii de încălzire, constând din vetre şi cuptoare, uneori cu groapă în preajmă, gropi interioare de provizii sau pentru vase.

https://biblioteca-digitala.ro

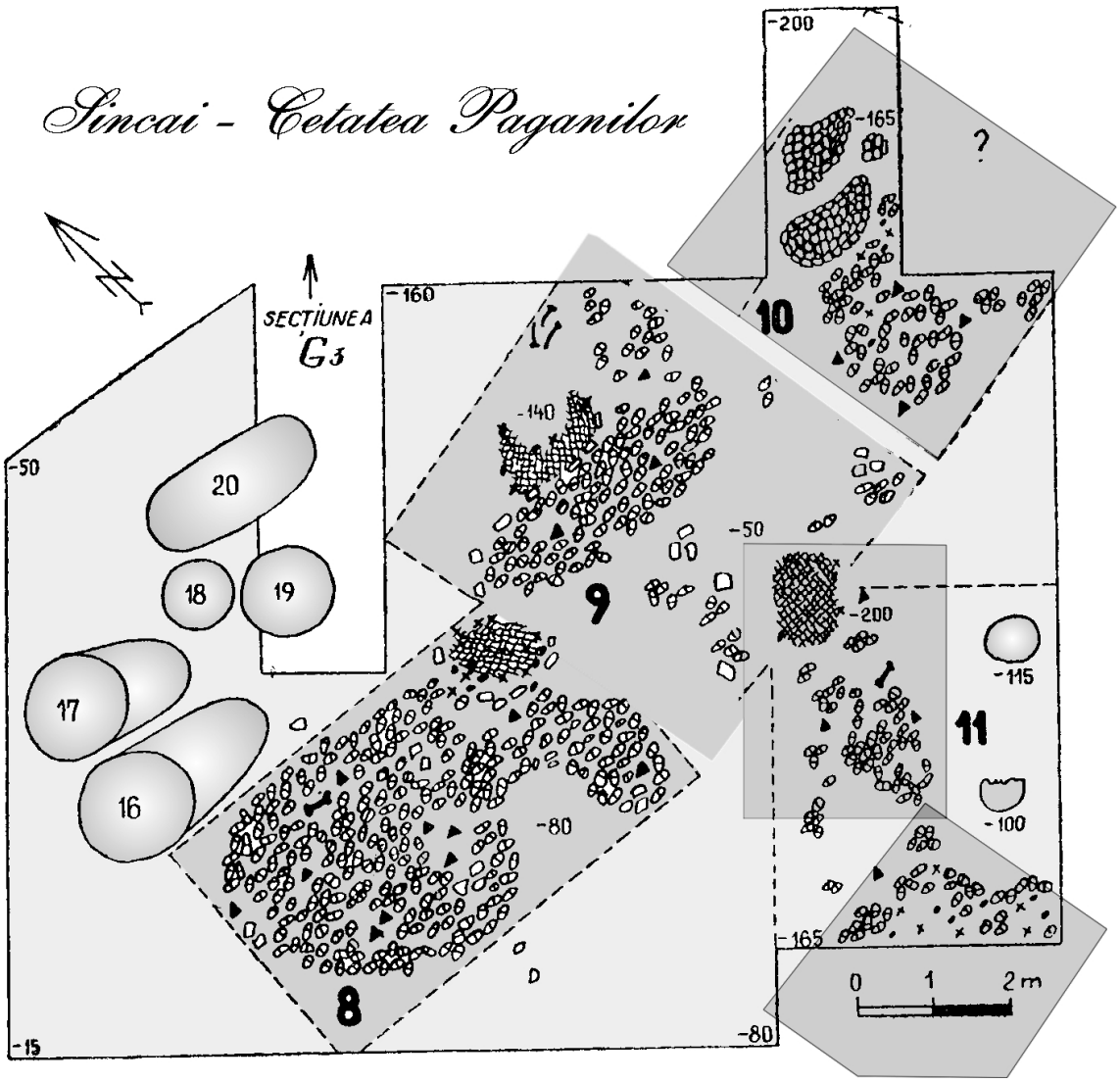

Fig. VIIa.12. Şincai, locuințele 8-11 şi gropile aferente, după Lazăr

În unele case instalații de încălzire apar în fiecare încăpere, chiar şi în antreu/pridvor (L1, L2, L7, L9). Doar pentru vatra din L6 s-a observat că are două nivele de refacere, ceea ce presupune poate si un nivel de refacere a locuinței (Roth 1943, 450).

La Hunedoara – *Grădina Castelului* sunt menționate două locuințe Coțofeni; una din ele, uşor adâncită prezenta un prag interior, iar marginea ei era marcată de blocuri mari de calcar dolomitic (Sîrbu et alii 2006, 176-177).

Funcționalitate

Aşa cum preciza F. Roth, două din construcțiile descoperite la Câlnic sunt în legătură cu olăritul, L3 şi L8 (Roth 1043, 448, 451). În L3, în prima încăpere este menționat un cuptor, lângă care s-a descoperit şi o vatră. Trecerea spre cea de a doua încăpere, unde funcționa atelierul, este marcată printr-un prag de lut. În atelierul propriu zis este amintită o vatră, iar lângă ea două gropi, în una din ele s-a descoperit o placă de lut ars, pe care se puneau vasele la ars (Roth 1943, 448). Înclinăm să credem că placa din groapă provine de la cuptorul care a fost distrus.

Cel de al doilea complex, nu credem că a fost descris cu exactitate. L9, orientată NV-SE, reprezintă aşa cum s-a menționat o construcție cu o încăpere şi cu pridvor, de care este lipită L8. În L9 , în

https://biblioteca-digitala.ro

prima încăpere sunt menționate trei gropi, în care ar fi putut fi păstrat lutul pentru modelarea vaselor, spre latura de est este marcată în plan, Fig. VIIa.11, o vatră, care spune Roth era supraânălțată (Roth 1943, 459). În L8 credem că se găsea de fapt cuptorul de ars oale, din care Roth a mai descoperit doar o groapă trilobată, cu resturi din vatra şi placa cuptorului.La N de acestea mai sunt menționate o vatră şi o groapă de provizie (Roth 1943, 459). Reamintim că această zonă a L8, aşa cum descrie Roth, nu a avut pereți şi a fost acoperită cu un acoperiş uşor.

Locuințele pe structuri orizontale

La Şincai *Cetatea păgânilor,* locuințele 10 şi 11, Fig. VIIa.12, aveau o podină de lut gros, ale cărei urme, destul de prost conservate după incendiu, erau împrăştiate la ceva distanță unele de altele. Peste podină s-au amenajat un cuptor şi respectiv o vatră (Lazăr 1977, 40).

*Fig. VIIa.13. Stele antropomorfe: a) Boarta, după Dumitraşcu, Togan; b) Aiud, după **

O altă locuință de acelaşi tip provine de la Deva *Dealul Cetății* (dimensiuni: 7 x peste 2 m: Balázs 1912, 43-60; Rişcuța, Țuțuianu 2003). Ea a fost construită prin amenajarea versantului şi avea trei pereți realizați din nuiele împletite, iar cel de al patrulea, rezultat prin lipirea peretelui versantului a fost decorat cu o bandă orizontală formată din patru linii şi apoi din alte grupe de linii verticale (Rişcuța, Țuțuianu 2003, 61-62, fig. 1-2A), Fig. VIIa. 14a.

În acelaşi sit, dintr-o altă locuință parțial distrusă, provine un alt fragment de perete decorat (Rişcuța, Țuțuianu 2003, 61, fig. 2B-C), Fig. VIIa.14b. Din cauza faptului că nu putem recompune inventarele acestor construcții este greu să ne pronunțăm asupra funcționalității lor, dar nu excludem nici posibilitatea ca ele să nu fi fost construcții obişnuite.

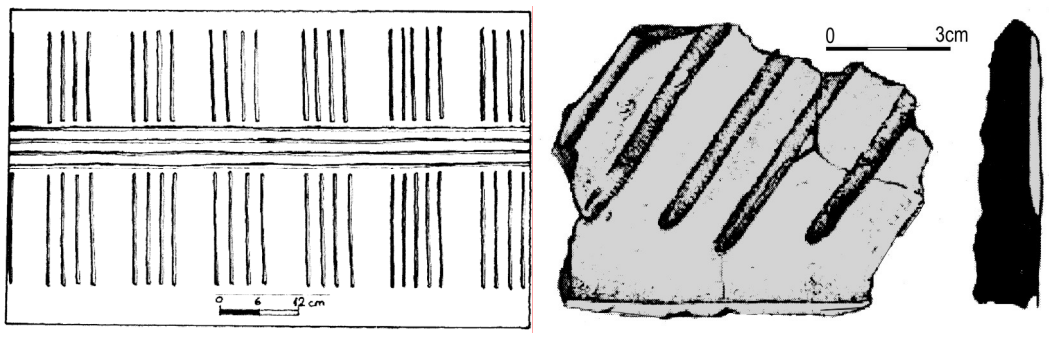

Fig. VIIa.14. Deva Dealul Cetății, decorul unor pereți de locuințe, după Rişcuța, Țuțuianu

https://biblioteca-digitala.ro

Descoperirile Coţofeni recente de la Şeuşa *Gorgan,* atestă existenţa unui nivel de locuire Coţofeni IIIb cu locuinţe trainice, dreptunghiulare, pe structură din lemn, cu pereţi împletiţi şi apoi lipiţi cu lut (L1, 7 x 4 m, ax lung pe direcţia E-V, Fig. VIIa.8b; L4; L5, 3 x 1,8 m, ax lung E-V: Ciută, Gligor A. 2005, 2-15), uneori cu podea din argilă (L4, 5-6 cm), ce au fost în final incendiate.

Alte locuinţe din această categorie aveau *platformă de lemn şi lut*. La Şincai *Cetatea păgânilor* opt din locuinţele cercetate aparţin acestui tip. Dimensiunile lor sunt între 22,8 – 66 m². La cele mai bine păstrate, toate de formă rectangulară, s-a observat că podeaua de lut gros de circa 20- 35 cm păstra amprente ale unor lemne despicate, plate sau jumătăţi de trunchiuri de copaci, cu un diametru de 10-13 cm, paralele, dispuse pe axul scurt al locuinţei. O singură locuinţă, L4, a avut două încăperi, despărţite printr-o gresie lungă de 2, 50 m, fasonată. Podeaua de lut groasă de circa 30 cm fusese amenajată deasupra unei structuri lemnoase, dar în zona centrală şi de sud vest, în loc de lemn, s-au folosit lespezi mari de gresie (Lazăr 1977, 31-40). Fragmentele de pereţi descoperite peste platforma unor locuinţe aveau impresiuni de nuiele.

Şi la Boarta *Cetăţuie* fragmentele de chirpici de la casă aveau amprente de lodbe de lemn, de pari şi de nuiele (Dumitraşcu, Togan 1971, 422). În aceeaşi aşezare, într-una din locuinţe, lângă vatră, s-a descoperit un fragment dintr-o placă/stelă antropomorfă, cu decor cu împunsături succesive, încrustate cu alb, Fig. VIIa.13, asemănătoare cu o piesă întreagă, provenind dintr-un mormânt al aceleaşi culturi (Gh. Lazarovici***).

Amenajări interioare. Vetrele descoperite au formă ovală/circulară sau dreptunghiulară. O astfel de vatră dreptunghiulară de la Basarabi era prevăzută cu o gardină din lut, Fig. VIIa.9 (Roman 1976, 16, pl. 6).

La Şincai *Cetatea păgânului*, în locuinţele cu platformă de lemn şi lut, vetrele erau construite deasupra acestora, de cele mai multe ori pe un postament special amenajat din pietre, gros de 8-20 cm, acoperit apoi de lut. Forma lor era circulară, ovală şi chiar rectangulară, iar dimensiunile apreciabile. O vatră în formă de potcoavă, cu gardină înaltă de 8 cm, este amintită în colţul de sud vest al L9, iar în colţul de sud este amintită şi o groapă circulară, amenajată, cu un diametru de 80 cm, folosită probabil pentru provizii (Lazăr 1977, 35).

Funcţionalitate. Descoperirea unui mare număr de topoare şi dălţi în L4 de la Şincai *Cetatea păgânului*, ar putea indica existenţa unui atelier de prelucrare al pietrei (Lazăr 1977, 35).

Amenajări exterioare. Opt vetre exterioare, ovale, rotunde sau rectangulare (cu colţurile uşor rotunjite) au fost descoperite tot la Şincai Cetatea Păgânilor. Toate au fost construite pe postamente de piatră amestecat cu lut, înalte de 8-20 cm (Lazăr 1977, 44-46).

Vetre în aer liber apar şi în partea de N a aşezării de la Câlnic, Fig.VIIa.2.

Tot aici alături de gropile de provizii, sau pentru scoaterea lutului apar şi trei *puţuri (sau bazine de apă),* ca şi un *„scaun de piatră”,* la nord de L6, cea mai mare locuinţă (Roth 1943, 453). Puţul de lângă L13 avea o adâncime de 1 m, iar cel dintre L1 şi L2, avea un diametru de 1, 10 m şi o adâncime de 50 cm O groapă cu aceeaşi funcţie este la colţul de SE al L6, în care se aduna probabil apa de ploaie pe timpul verii (Roth 1943, 454).

Cercetarea unor *peşteri* locuite de comunităţile acestei culturi atestă faptul că aici au avut loc unele amenajări, care să ofere un minim confort. Au fost descoperite vetre şi gropi de pari provenind de la lavițe şi paturi. Vetrele au fost construite din straturi succesive de pietre, cioburi şi pământ ars, în final fiind acoperite cu humă (Roman 1976, 16). Unele peşteri atestă chiar o locuire îndelungată Coţofeni (Peştera Şura de Mijloc din masivul „Măgura Băiţa”: Andriţoiu 1978, 64), spre deosebire de altele unde locuirea pare doar sezonieră (Ardeu, Bănița, Geoagiu, Godineşti, Nandru, Ohaba Ponor etc.: Andriţoiu 1978, 64). În *Peştera Hoţu* de la Steidorf Anina s-a descoperit şi o vatră Coţofeni, cvasio-

https://biblioteca-digitala.ro

vală, cu o amenajare de pietre pe margini şi cu platformă de pietre în zona centrală (Lazarovici Gh. et alii 2006c).

Depuneri votive. Bothros-urile

Nu există informaţii despre structurile de cult, din cauza cercetărilor pe suprafeţe mici, fragmentare, dar esunt unele informaţii care se referă la depunerile votive în conexiune cu. spaţiul locuibil. La Aiud *Cetăţuie,* Horia Ciugudean a descoperit sub vatra unui bordei cercetat parţial un craniu de bovideu (Ciugudean 2000, 40 ; Popa 2006, 48). La Şeuşa *Gorgan* o groapă de mici dimensiuni, cu vase şi fragmente ceramice a fost legată de fundarea uneia din locuinţe (L 107 /2004: Ciută 2004, 132 ; Popa 2006, 51).

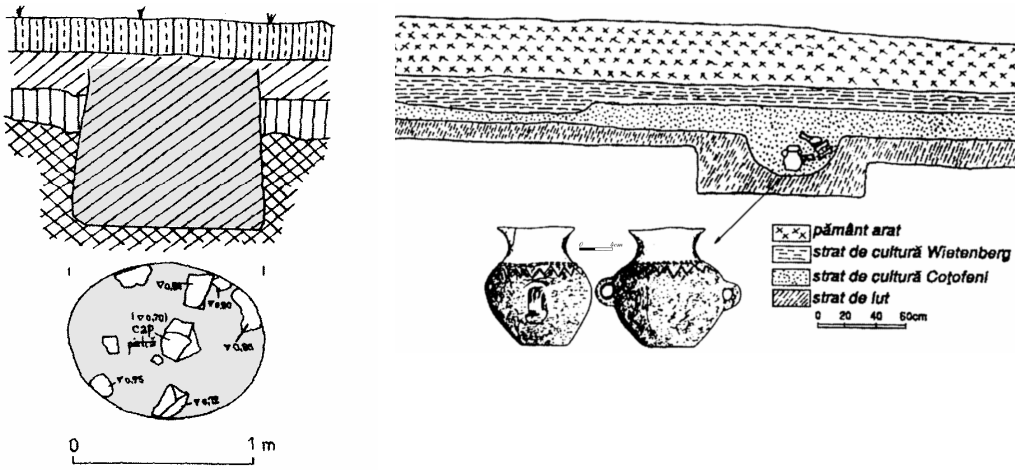

Fig. VIIa.15. Gropi rituale: a) Sebeş-Râpa Roşie, după Popa; b)Turia, după Z. Székely

În aşezarea de la Sebeş-*Râpa Roşie* s-a descoperit un bothros de formă aproximativ circulară (diametrul circa 1 m), cu profilul în formă de sac, Fig. VIIa. 15ª, ce conţinea fragmente ceramice de la vase de forme diferite, decorate (incizii, impresiuni, împunsături succesive), atribuite fazei Coţofeni III (Popa 2006, 47). Alături de ceramică mai sunt amintite urme de cărbune şi un fragment de ocru roşu. În partea de sus a gropii, Cristian I. Popa menţionează câteva răşniţe (cinci) cu partea activă în sus şi un bolovan, care pare să redea o figură antropomorfă (cap circular şi ochii dispuşi oblic), a cărui parte superioară a fost folosit şi ca râşniţă. Depunerea, aşa cum menţionează şi autorul cercetărilor, prezintă asemănări cu descoperirile de râşniţe de la Balta Sărată (Popa 2006, 50-51, 52).

O altă groapă (0,74 x 0,72 m, adâncime 0,78 m) cu aceeaşi semnificaţie este cea de la Boiu *Măgulicea* (jud. Hunedoara), situată pe latura de est a aşezării Coţofeni de aici (Andriţoiu 1983, 93, 96, fig. 4; Popa 2006, 48). Inventarul gropii era alcătuit din fragmentele a şase vase aşezate unele peste altele şi poate fi atribuit fazei finale a culturii Coţofeni; în acelaşi complex mai sunt semnalate câteva fragmente de cărbuni şi un os carbonizat (Popa 2006, 48), ce ar putea fi legate după părerea noastră şi de unele ofrande. La Turia, într-o groapă considerată rituală, Fig. VIIa15b, s-a găsit o amforă cu două torţi, o strachină şi patru metacarpe de animal (Székély Zsolt 1997, pl. IV/3/a-b, V; Ciugudean 2000, 40; Popa 2006, 48).

Gropi rituale aparţinând mediului Coţofeni au fost amintite şi pentru aşezarea de la Boarta-*Cetăţuie* (jud. Sibiu), (Florescu 1980, 93).

Pentru câteva din complexele menţionate (Sebeş-*Râpa Roşie*, Şeuşa-*Gorgan*, Poiana Ampoiului-*Piatra Corbului*) într-un studiu recent C. Popa atrage atenţia asupra prezenţei râşniţelor ca numitor comun (Popa 2006, 51), fapt ce constituie şi după părerea noastră prezenţa unui cult păstrat încă din

https://biblioteca-digitala.ro

neolitic şi care se perpetuează până în epoca fierului (Soroceanu 1974, 367, 369, fig. 3; Rotea, Fizeşan 1996, 223; Rotea 2003, 36, 45, pl. XXXII/5; Ciugudean, Inel 2003, 39; Pescaru et alii 2003, 139-140; Kacsó 1987, 82; Vasileiev et alii 1991, 151; Boroffka 1995, 101, 110).

Puțurile

La Şeuşa-*Gorgan* (jud. Alba) atrage atenția o altă groapă (Gr. 7: Ciută 2004, 130, fig. 3-5; Ciută et alii 2005, 367-368, pl. 42/1; Beldiman et alii 2005, 28-29, 34) care a fost pusă în legătură cu un puț. Materialul arheologic se afla concentrat spre fundul complexului (vase întregi şi întregibile, sparte pe loc, unelte de os şi piatră, câteva resturi faunistice, câteva fragmente de lemn carbonizat). Din consemnările autorilor săpăturii, în apropiere de fundul complexului erau numeroase fragmente dintr-un altar sau poate perete de casă (decor cu triunghiuri îngropate, realizate prin împunsături succesive); groapa se încheia cu o mică cavitate (ce se adâncea cu circa 50 cm), de unde izvora apă; în apropierea unei mici nişe erau depuse două vase întregi (o strachină şi o ceaşcă cu toarta supraînălțată); se apreciază că după dezafectare groapa a fost transformată în groapă menajeră (Ciută 2004, 130, fig. 3-5; Ciută et alii 2005, 367-368, pl. 42/1; Beldiman et alii 2005, 28-29, 34; Popa 2006, 49-51).

Puțul de la şeuşa Gorgan completează astfel informațiile despre astfel de complexe, descoperite şi la Câlnic, dar care nu ştim dacă au avut astfel de depuneri votive.

Ateleiere pentru prelucrarea metalului ar putea fi considerate unele descoperiri de la Cuptoare "Piatra Ilişovei", unde alături de obiecte finite de cupru au fost descoperite şi râşnițe etc... (verifică: după Ciugudean 2002, 96; dă note: Kalmar et alii 1987, 68; Maxim 1993, 66, fig. 5/6-8, 11).

Fortificații

Informațiile referitoare la fortificarea aşezărilor sunt din păcate insuficiente. Dacă unele dintre ele, ca cele de la Castrele Traiane şi Plenița, aici Fig. VIIa.1, sunt înconjurate de şanțuri şi valuri circulare, pentru alte aşezări insuficient cercetate, se consideră că amplasamentul lor între viroage paralele sau pe pinteni sugerează amenajarea probabilă a spațiului oferit de natură (Roman 1976, 15; Aldea 1968).

DE PUS PLANURILE DE LA PIATRA ILIŞOVII

https://biblioteca-digitala.ro

b) Cultura Folteşti - Cernavoda II

Această cultură, insuficient cercetată, a fost identificată în sud estul Moldovei, în nord estul Munteniei, în Dobrogea şi în NE Bulgariei (Petrescu-Dîmboviţa 1995, 69; Ursulescu 1998, 172). În legătură cu geneza ei, trebuie amintit faptul că unii autori o leagă de cultura Usatovo, în timp ce alţii cred că ea reprezintă rezultatul unei simbioze dintre elemente târzii Gumelniţa şi Cucuteni, cu cele Cernavoda I. Se apreciază că a evoluat de-a lungul a două, trei faze de evoluţie, uneori controversate (Vl. Dumitrescu, Al. Vulpe 1988, 53-54; Ursulescu 1998, 166). În etapa finală în sud vestul Moldovei s-au observat întrepătrunderi cu Glina III - Schneckenberg (Ursulescu 1998, 172**).**

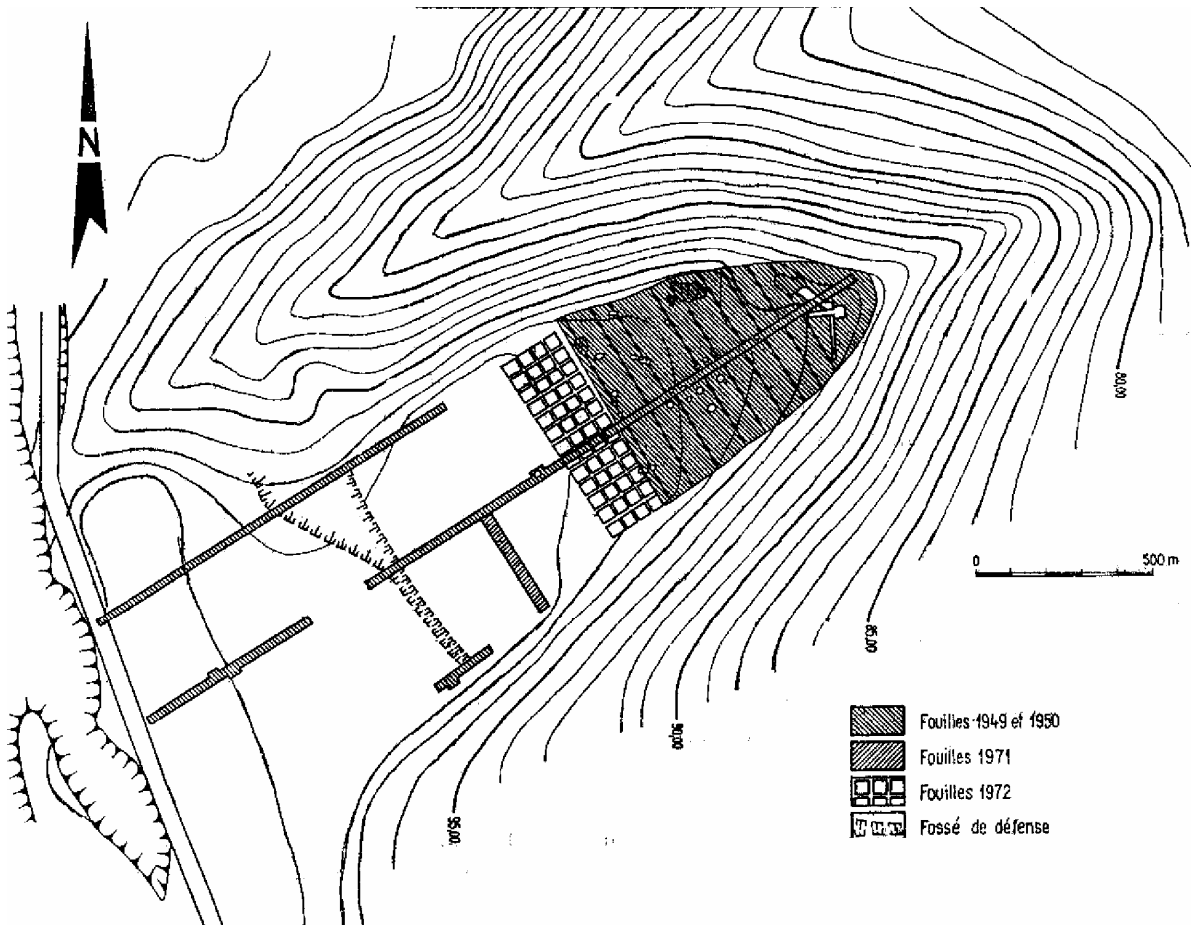

Fig. VIIb.1. Aşezarea Folteşti-Cernavoda II de la Folteşti Ruptura, după Petrescu-Dîmboviţa şi Dinu

Aşezările

Este caracterizată prin aşezări de tip sălaşe, uneori întărite cu şanţuri de apărare (Petrescu-Dîmboviţa 1995, 71). Cercetări ceva mai ample s-au făcut în siturile de la Stoicani şi Folteşti (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974; Petrescu-Dîmboviţa 1996, 153).

Aşezarea de la Stoicani - *Dealul de pe Râpă* (situată la circa 150 m vest de *Cetăţuia*) a fost cercetată doar parţial, astfel încât limitele ei nu se cunosc cu exactitate. Zona identificată era situată la circa 50 m V de botul dealului şi se presupune că ea ar fi putut să se întindă spre N şi S de partea cercetată (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, 85). Pe baza descoperirilor făcute autorii presupun că era vorba de o locuire sporadică, cu un nivel de locuire destul de subţire, ca şi cel de pe *Cetăţuia* (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, 85). Au fost descoperite două bordeie şi nouă gropi. Bordeiele erau situate la o distanţă de 6-7 m unul de altul, iar în apropiere de ele erau amplasate şase din gropi, alte trei fiind la distanţă ceva mai mare.

https://biblioteca-digitala.ro

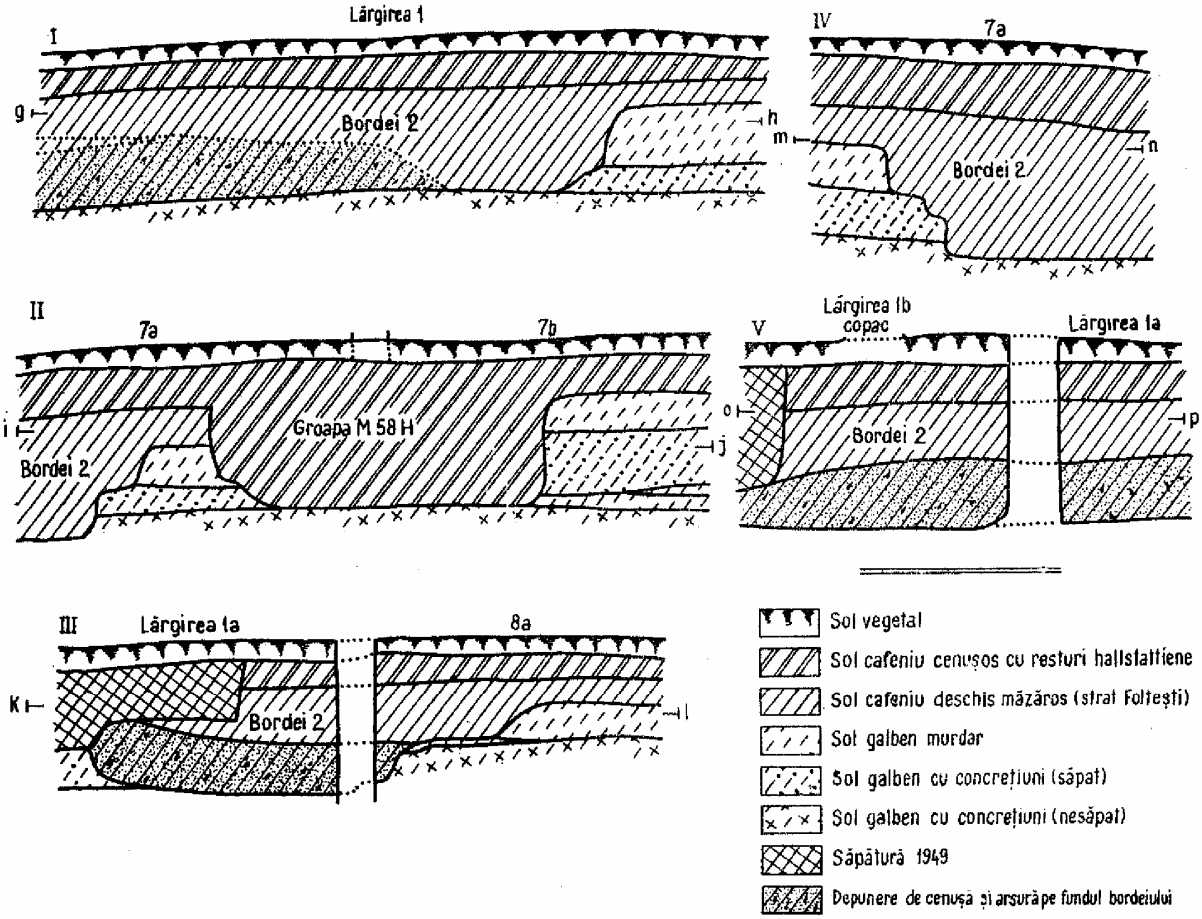

Fig. VIIb.2. Profilurile B2 de la Stoicani Dealul de pe râpă, după Petrescu-Dîmboviţa şi Dinu

Bordeiul 1, de formă ovală, avea 3 x 5 m, era orientat N-E şi avea pereţii oblici. Bordeiul 2, de formă alungită, era gâtuit către mijloc, iar colţurile erau ascuţite. Avea 6 m lungime, o lăţime de 2,60 m în partea din faţă, 2,20 m în zona gâtuirii şi 3,35 m în partea din spate. Era orientat N-S, iar intrarea era probabil pe mijlocul laturii sudice (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, 75). Bordeiul atrage atenţia prin amenajările interioare, Fig. VIIb.2.

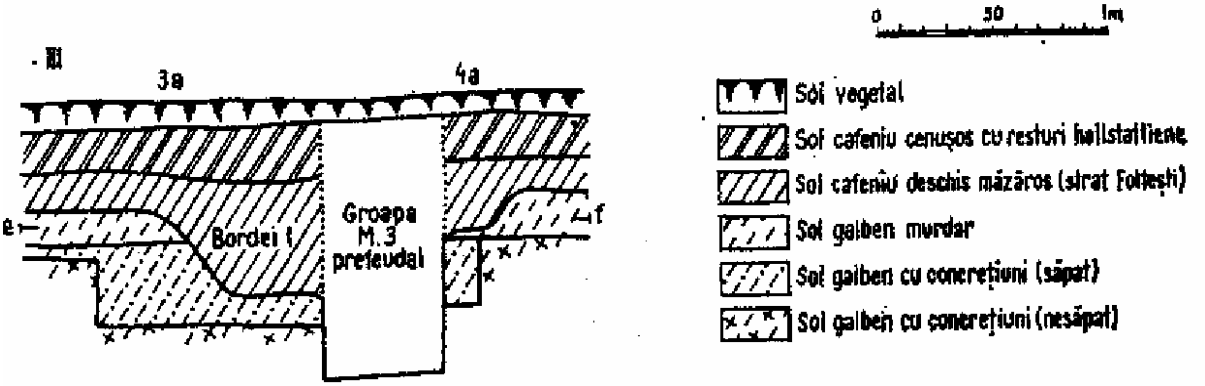

Fig.VIIb.3. Profilul B1 de la Stoicani Dealul de pe râpă, după Petrescu-Dîmboviţa şi Dinu

Pe ambele laturi lungi erau praguri de circa 20 cm lăţime (cel de pe latura de vest a fost cercetat în 1971, cel de pe latura de vest a fost probabil distrus în cadrul săpăturilor din 1949), cruţate la săparea gropii bordeiului, al cărei fund era cu 30 cm mai jos (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, 75, fig. 4/II,

https://biblioteca-digitala.ro

IV). Ele au fost interpretate drept banchete folosite pentru depozitarea unor obiecte casnice. De remarcat faptul că amenajări de acest tip apar şi pe laturile scurte, respectiv de nord (acest prag era oblic: Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, 75, fig. 4/I) şi de sud (cea de aici era lată de 70 cm: Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, 75), dar funcţia lor se crede că era diferită. În jumătatea de sud a bordeiului, dar şi în centrul său au fost descoperite fragmente de vatră, groase de 2-3 cm. Spre fundul bordeiului, uşor albiat, în sectorul de nord est este amintită şi o grupare de pietre de râu sparte, de dimensiuni mici şi mijlocii (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, 77, fig. 4/III).

Gropile din aşezarea menţionată aveau forme diferite (în formă de clopot, ovale), doar patru din ele au fost cercetate şi aveau un conţinut destul de sărăcăcios (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, 77).

Cea de a doua aşezare cercetată parţial (circa 50%) este cea de la Folteşti *Ruptura,* Fig.VIIb.4 situată pe un promontoriu. În porţiunea accesibilă dinspre platou, pe latura de vest a fost identificat şanţul de fortificaţie (Petrescu-Dîmboviţa 1996, 153). A fost descoperit un singur nivel de locuire, mai consistent în zona centrală a aşezării şi ceva mai subţire spre margini (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974a, 21). Cele 13 complexe de aici (săpături 1972) erau de mici dimensiuni şi sunt atribuite cu probabilitate la cinci-şase colibe uşoare. Au fost descoperite fragmente de vetre, de pereţi, râşniţe, alături de ceramică, unelte etc. Cele 29 de gropi identificate, de forme diferite, erau situate în centrul zonei cercetate sau pe margini. Unele dintre ele au fost poate folosite ca gropi de provizii (gropile 2, 3, 18 etc.), altele săpate iniţial pentru a scoate lutul au devenit ulterior gropi menajere (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974a, 24-28).

Din păcate alte cercetări mai substanţiale nu s-au mai întreprins în ultimii ani, astfel că informaţiile sunt destul de lacunare.

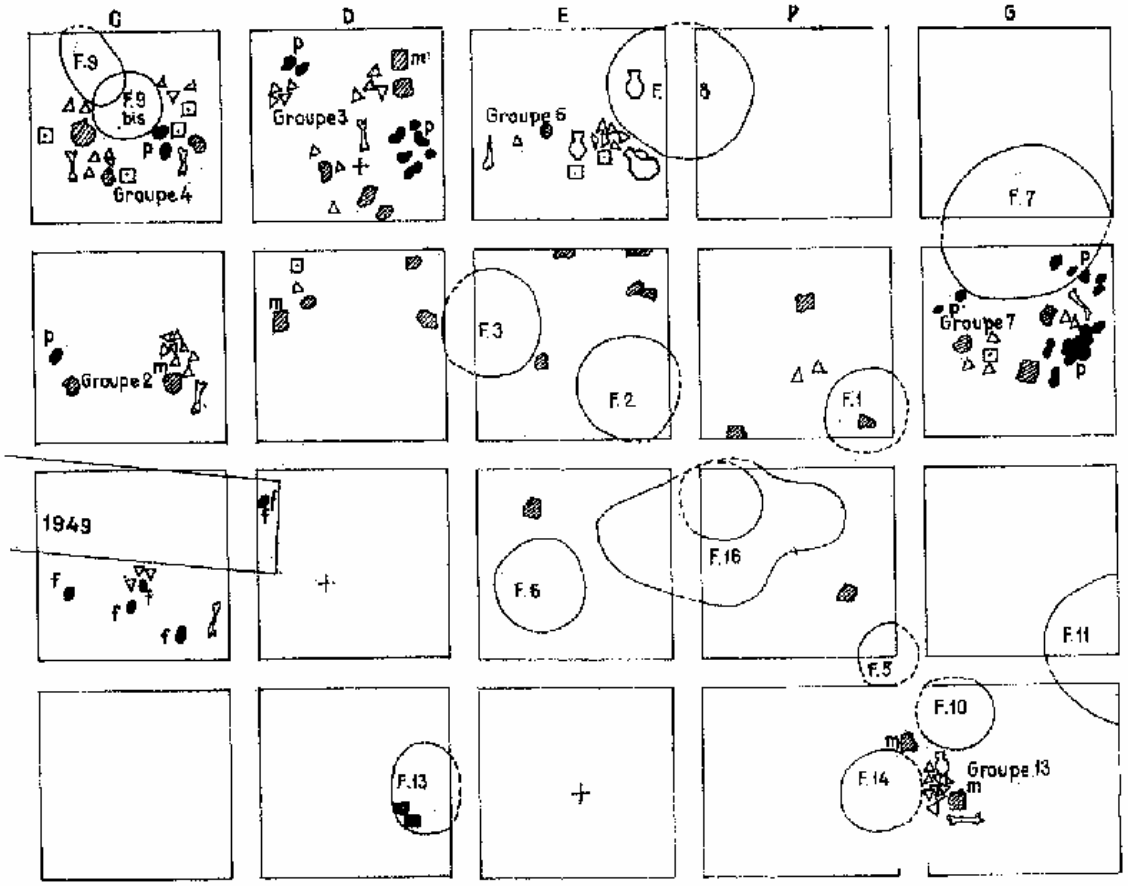

Fig. VIIb.4. Complexele de la Folteşti Ruptura, carourile C-G/1-4, după Petrescu-Dîmboviţa şi Dinu

https://biblioteca-digitala.ro

c) Cultura Horodiştea – Erbiceni

Originea, răspândirea, evoluţiea, cronologiea

Originea acestei culturi este fără discuţie de tradiţie cucuteniană, iar atribuirea ei la complexul Cucuteni-Tripolie a adus păreri diferite în bibliografia arheologică (Dinu 1974, 261-285; 1977, 198, apud Dumitroaia 2000, 67). Ia naştere probabil la nivel de sfârşitul fazei Cucuteni B2 şi evoluează până la apariţia triburilor Jamnaja, contemporan cu apariţia culturilor Glina III-Schneckenberg şi Monteoru IC4 (Dinu 1974, 261-285; 1977, 198, apud Dumitroaia 2000, 67). Aşezările acestei culturi ocupă partea de nord şi centrală a Moldovei. Lor le corespund în Basarabia aşezările atribuite grupurilor Brânzeni şi Gordineşti, iar în Ucraina Kasperovcy şi Jvanec (Manzura 1994, 106, fig. 1; Ursulescu 1998, 166; Dumitroaia 2000, 24-28).

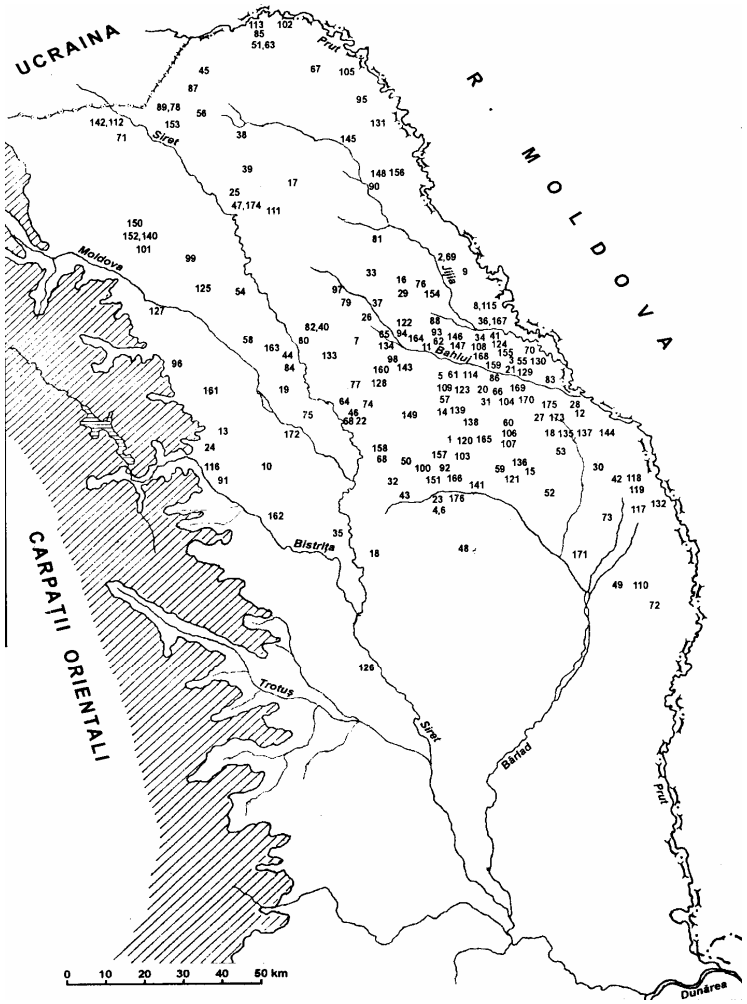

Fig.VIIc.1. Aria de răspândire a descoperirilor Horodiştea-Erbiceni între Carpaţi şi Prut, după Dumitroaia

S-au semnalat corespondenţe şi cu grupurile Gorodsk şi Usatovo (Ursulescu 1998, 166). Spre N-V, acestei perioade îi corespund etapa finală a culturii Boleraz şi cultura Trichterbecher (pahare în formă de pâlnie: Dumitroaia 200, 67). Cultura Horodiştea-Erbiceni a fost sincronă şi cu cultura amforelor sferice (Cucoş 1982, 256-257; 1983, 13-14; 1999; Dumitoaia 2000, 67).

Se consideră că această cultură a evoluat de-a lungul a două faze, iar datele radiocarbon de care dispunem, ca şi cele de cronologie relativă indică evoluţia ei în intervalul 3500-3150 B. C. (Mantu 1998, 131, 166; Parzinger 1993, 265-267, 290). Noile date radiocarbon obţinute pentru unele situri încadrate în Tripolie CII de sfârşit, arată că unele grupe culturale aflate la est de Nistru, pe Bugul sudic, pe Nipru, sau în nordul Mării Negre, au chiar o evoluţie ceva mai lungă (Videiko 1999; Klochko et alii 1999, 265-270, fig.1). Dacă unele date mai vechi se grupează în intervalul 3270-2880 B.C., noile date împing evoluţia Tripolie CII între 3100/2950 – 2400/2300 B. C. (Klochko et alii 1999, 226).

https://biblioteca-digitala.ro

Aşezările

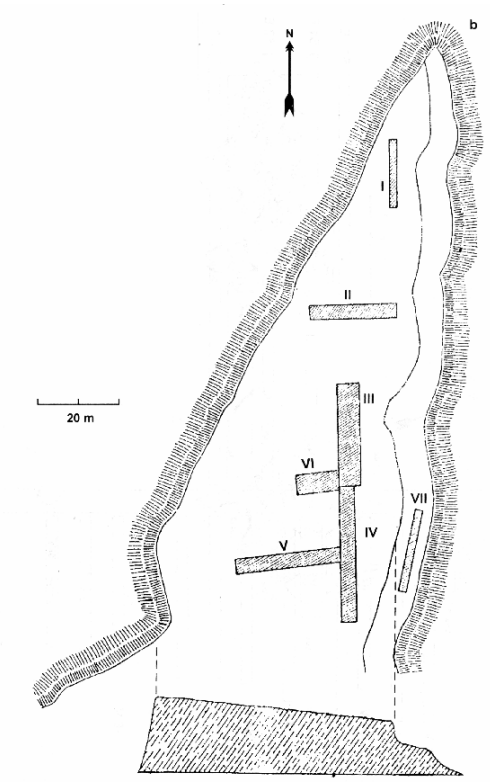

Fig. VIIc.2. Horodiştea Dealul Mălăişte, zona b, după H. Dumitrescu

Din păcate datele despre această cultură sunt în mare măsură insuficiente, iar cercetarea şi valorificarea lor parţială reduc numărul informaţiilor sigure cu care putem opera în cazul de faţă. Colegului Gh. Dumitroaia i se datorează cea mai recentă sinteză cu privire la această cultură, în care sunt reunite cele câteva date cu privire la aşezările şi construcţiile descoperite (Dumitroaia 2000).

În Moldova sunt cunoscute peste 230 de puncte cu materiale aparţinând culturi Horodiştea-Erbiceni (Dinu 1978, 137; Dumitroaia 2000, 52), cele mai multe indicând în general aşezări cu depuneri subţiri, de scurtă durată, dar după părerea lui Gh. Dumitroaia, numărul real al aşezărilor nu depăşeşte însă 50 (Dumitroaia 2000, 52). Purtătorii acestor comunităţi arată preferinţa pentru Podişul Central Moldovenesc (Dumitroaia 2000, 52), Fig. VIIc.1.

În Basarabia, aşezările sunt înşirate pe cursul superior şi mijlociu al Prutului sau Nistrului, Fig.VIIc.4 (sau mai cu seamă a afluenţilor acestora), dincolo de Nistru ele ocupând şi o parte a bazinului Bugului sudic (Manzura 1994, 106, fig. 1). Aici sunt amintite 30 de aşezări, al căror amplasament continuă vechile tradiţii cucuteniene în domeniu. Sunt preferate mai ales promontorii înalte, greu accesibile, mameloane stâncoase (Gordineşti, Mereşeuca) sau terasele unor râuri (Climăuţii de Jos, Coşcodeni 1), mai ales cele înalte (Băiceni - Cucuteni, Bodeşti, Brad, Drăguşeni – Suceava, Hăbăşeşti, Izvoare - Dumbrava Roşie, Lunca, Rădăşeni, Ruginoasa, Târpeşti, Traian), ce ofereau condiţii bune de supraveghere a unor zone mai întinse şi posibilităţi mai bune de apărare (Manzura 1994, 106), ca şi cele dintre Prut şi Carpaţi (Dumitroaia 2000, 52).

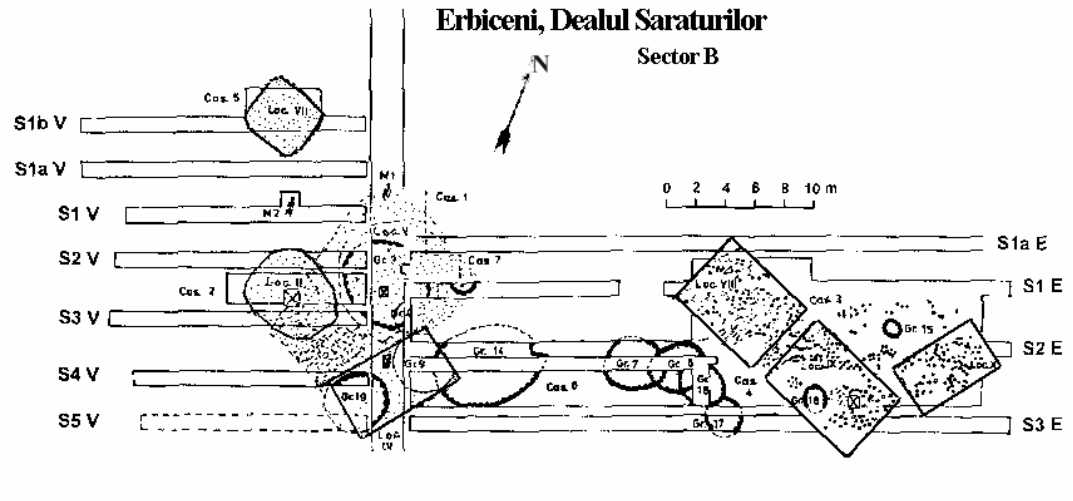

Fig. VIIc.3: a) Erbiceni Dealul Sărăturilor, plan parţial cu săpăturile din anii 1966-1969, după Dinu; b)Cârniceni-Pe Coastă, planul general al săpăturilor din 1994, după Alaiba

https://biblioteca-digitala.ro

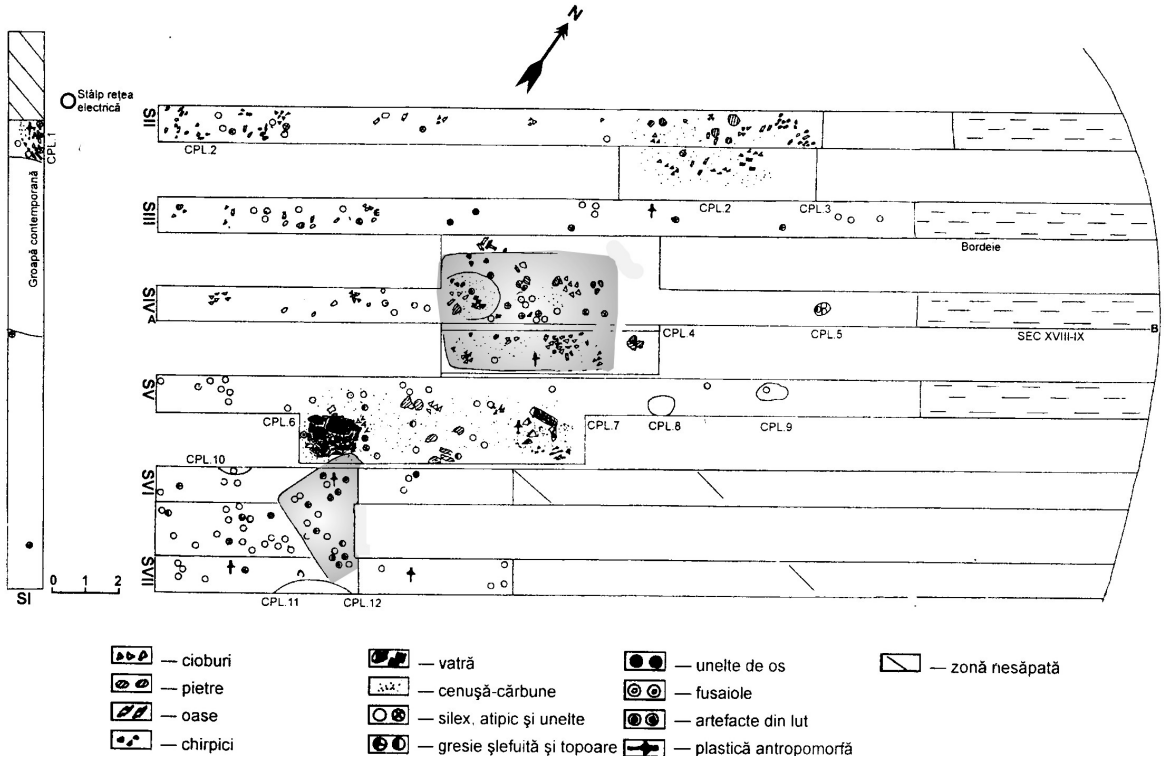

Cercetări arheologice ceva mai ample provin doar din câteva aşezări, printre care amintim pe cele de la Horodiştea, Fig. VIIc.2 (Dinu 1977, 8-10), Erbiceni Fig. VIIc.3a (Dinu 1974, 264-265; 1977, 116-118), Cârniceni (Alaiba, Grădinaru 1995, 63; Dumitroaia 2000, 52-53), Fig. VIIc. 3b, Gordineşti, Costeşti (Manzura 1994, 106) sau Trinca (Alaiba 1997; Levițki et alii 1999).

Dimensiunile aşezărilor nu par să fie prea mari, fiind amintite cele cu o suprafață de 2-3 ha. Pentru Ucraina se menționează că aşezările erau dispuse în şir sau în cerc, modalități de organizare des întâlnite în Cucuteni –Tripolie (Manzura 1994, 106).

În ceea ce priveşte construcțiile din aşezări, pe lângă cele de locuit au fost identificate şi zone cu anexe gospodăreşti, cuptoare de ars oale, gropi, ca şi fortificații. Cercetarea sporadică şi incompletă a aşezărilor împiedică posibilitatea formulării unor ipoteze privind numărul construcțiilor, dispunerea sau funcționalitatea lor. În unele din aşezări au fost identificate mai multe niveluri de locuire, cu construcții şi refaceri.

La Horodiştea *Dealul Mălăişte,* din nivelul Horodiştea I, concentrat în marginea de N şi NE a sitului, s-au cercetat şanțul de apărare şi două gropi, iar în nivelul Horodiştea II, s-a constatat că a avut loc o extindere a locuirii la sud de şanțul de apărare şi lucrări de curățare şi nivelare a terenului. Aici au fost identificate şase locuințe şi cinci gropi (Dinu 1977, 18-21; 1978, 51-52; Dumitroaia 2000, 53).

La Erbiceni *Dealul Sărăturilor,* în cele două zone A şi B, în fiecare din cele două niveluri au fost cercetate câte patru locuințe, în timp ce în aşezarea de pe *Dealul Mănăstirea* doar una (Dinu 1977, 67-72; Dumitroaia 2000, 53). În ce priveşte dispunerea complexelorde locuire, toate colibe, în sectorul B de la Erbiceni *Dealul Sărăturilor,* s-a observat că cele din nivel Horodiştea I erau în partea de V, iar cele Horodiştea II în cea de E, cu excepția LIV (Dumitroaia 2000, 55).

Aşezarea de la Cârniceni *Pe Coastă* avea mai multe construcții de tip adâncit sau de suprafață ca şi gropi (Alaiba, Grădinaru 1995, 63-65, fig. 3), dar maniera de săpătură ca şi prezentarea rezultatelor împiedică formularea unor observații mai precise.

https://biblioteca-digitala.ro

Locuințele

Semibordeiele

În aşezarea Cârniceni *Pe Coastă* sunt amintite şase construcţii, cele cu nr. 1, 4, 7, 12, 17, 18, despre care se afirmă că reprezintă locuinţe parţial adâncite în pământ, dotate cu vetre ce aveau o gardină înaltă (Alaiba, Grădinaru 1999, 7).

Locuințele de suprafață

Sunt menţionate atât locuinţe sezoniere de tipul colibelor, cât şi altele mai trainice, asemănătoare cu cele cucuteniene.

Colibele

Colibele erau de formă ovală sau rectangulară. Axul lor era orientat VNV-ESE sau NNV-SSE Cele rectangulare aveau dimensiuni variabile, între 25,6 şi 39,96 m² şi erau prevăzute în interior cu vetre circulare (unele cu gardină) şi chiar cuptoare. Fragmente din pereţii colibelor aveau fragmente de nuiele sau de şipci, arătând asemănări cu maniera de construcţie anterioară (Dinu 1977, 11; Dumitroaia 2000, 54). Unele colibe par să fi fost construcţii puţin durabile (Dumitroaia 2000, 56). Patru locuinţe de acelaşi tip sunt amintite şi în aşezarea de la Cârniceni *Pe Coastă,* este vorba de complexele 2, 3, 13, 15 (Alaiba, Grădinaru 1999, 7). Unele locuinţe de la Erbiceni, sector B au avut amenajări interioare, de tip vetre (rotunde, cu diametru de 1 m), cu gardină, sau chiar cuptoare (Dumitroaia 2000, 54-55).

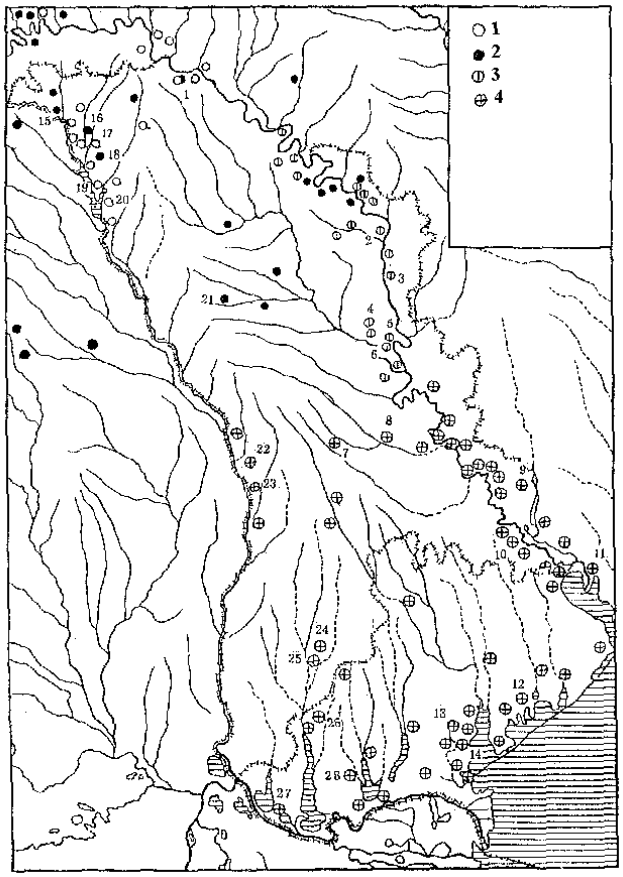

Fig. VIIc.4. Răspândirea unor grupe eneolitice târzii în Basarabia: 1, Brânzeni; 2, Gordineşti; 3, Vîhvatinţi; 4, Usatovo, după Manzura

La Feteşti *La Schit* au fost cercetate trei colibe, cu podea de lut şi lespezi din gresie srmaţiană (Boghian D. et alii 2006a).

În ceea ce priveşte *locuinţele* mai trainice, sunt amintite acelea de suprafaţă construite pe structuri orizontale, *fără platformă*, dar şi *cu platformă,* de tradiţie indiscutabil cucuteniană (Costeşti IV, Brânzeni – *Ţiganca*). Acest ultim gen de locuinţe erau de formă rectangulară şi au aveau pereţii construiţi din pari şi împletitură de nuiele, lipiţi apoi cu lut şi pleavă. Sunt de asemenea menţionate şi locuinţe a căror platformă constă din dale de pietre, ca la Horodiştea (Dinu 1987, 138) şi Trinca, care amintesc locuinţele cucuteniene de acest tip. Ele erau prevăzute cu vetre (şi plăci de vetre) şi cuptoare. *Vetrele* descoperite erau pătrate, de mici dimensiuni (0,60 m), rectangulare (1,50 x 1 m), sau chiar ovale (de mari dimensiuni, cu diametru de peste 1,10 m), uneori cu gardină, construite direct pe pământ sau pe un pat de piatră (Dinu 1977, 10-14, 74-75; Dumitroaia 2000, 54-56).

https://biblioteca-digitala.ro

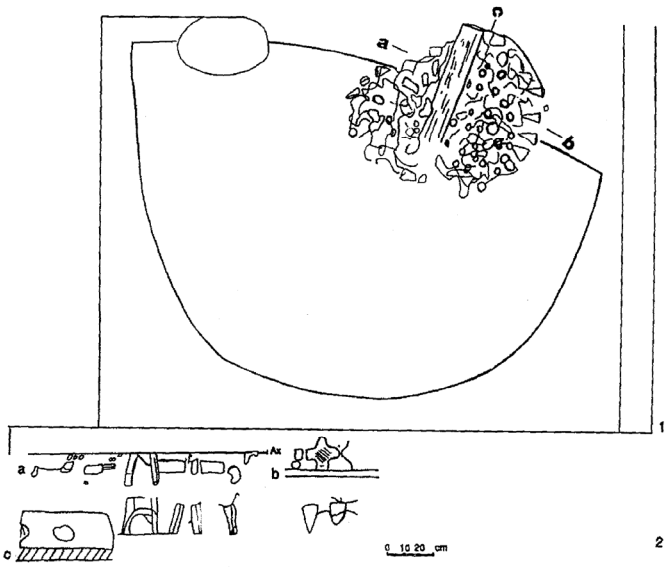

Fig.VIIc.5. Trinca-Izvorul lui Luca, complex pentru prelucrarea ceramicii, după Alaiba

Atrage atenția vatra din L1 de la Horodiştea Dealul Mălăişte, ce fusese amenajată pe platformă; în apropierea vetrei pe şi sub platformă, au fost identificate oase umane provenind de la copii, adolescenți şi poate alte grupe de vârstă (Dinu 1977, 11, apud Dumitroaia 2000, 54) ce atestă continuarea unor tradiții legate de cultul vetrei şi al strămoşilor. O situație similară a fost constatată şi în săpăturile H. Dumitrescu de aici (Dumitrescu H. 1945, 130, apud Dumitroaia 2000, 54).

În aşezarea de la Trinca *Izvorul lui Luca* a fost descoperită o locuință de suprafață ce avea o platformă realizată din pietre de calcar şi lipituri (Levițki et alii 1999, 21). În aceeaşi locuință, de circa 4 x 4 m, a existat şi un război de țesut, de la care sa-u descoperit opt greutăți de lut ars (Levițki et alii 1999, 21).

Cuptoare de ars oale

Au fost identificate în aşezările Cârniceni *Pe Coastă*, Horodiştea, Costeşti, Hancăuți şi Trinca. Unele din ele erau construcții elaborate, cu două niveluri, constând din cameră de ardere şi focărie (şi aceasta era prevăzută cu două compartimente), (Manzura 1994, 106). La Trinca *Izvorul lui Luca*, în marginea de SV a platoului pe care era amplasată aşezarea, au fost descoperite două cuptoare de acest fel, situate la distanță destul de mare unul de altul. Interesant este complexul în care a fost descoperit Cuptorul 2. Complexul, Fig. VIIc.4, consta dintr-o cameră de formă circulară neregulată, săpată în marginea platoului, unde se presupune că îşi desfăşura activitatea olarul, cuptorul propriu-zis şi probabil o anexă (Alaiba 1997, 22, fig. 2). Cuptorul avea camera de ardere formată din două compartimente, despărțite de un perete median. Placa cuptorului avea o grosime de 8,8 cm şi era susținută pe margine de suporți construiți din lut amestecat cu nisip (Alaiba 1997, 22, fig. 2).

Fortificații constând din şanț şi val, sunt semnalate la Gordineşti (Manzura 1994, 106), iar în aşezarea de la Horodiştea *Dealul Mălăişte* s-a cercetat şanțul de apărare (Dinu 1977, 18-21, 51-52; Dumitroaia 2000, 53). Şanțul de aici, dispus oblic pe mijlocul stațiunii, era orientat ENE-VSV şi avea secțiune trapezoidală (2-2,20 m deschidere la gură şi 0,50-0,80 m la bază) şi o adâncime de 1,70 m (Dinu 1977, 18-21; 1978, 51-52; Dumitroaia 2000, 53). Urme ale unor şanțuri de apărare sau valuri de pământ apar şi în arealul Gordineşti (Manzura 1994, 106; Dumitroaia 2000, 53).

Grupul Vîhvatinți ocupă zona Nistrului mijlociu, între Soroca şi vărsarea Răutului în Nistru. Sunt menționate circa 30 de aşezări, insuficient cercetate, amplasate pe primele terase, pe pantele văilor sau pe promontorii (Manzura 1994, 108 şi bibliografia, fig. 1). Dispunem de informații insuficiente referitoare la modul de organizare şi conținutul acestor aşezări.

În ceea ce priveşte construcțiile de locuit, sunt menționate atât bordeie semiovale, ca la Solonceni II, cât şi **locuințele de suprafață**. Pentru acestea din urmă se specifică că erau construite pe un schelet de nuiele şi lut (Bolohani I: Manzura 1994, 108). Din păcate, cercetările reduse şi publicarea parțială a materialelor împiedică posibilitatea unor reconstituiri mai clare a acestor complexe. Prin cercetările din

https://biblioteca-digitala.ro

anul 1985, la Bolohani I s-au descoperit două locuințe de suprafață, de formă aproximativ rectangulară (Bicbaev 1990, 25), Fig. VIIc.6.

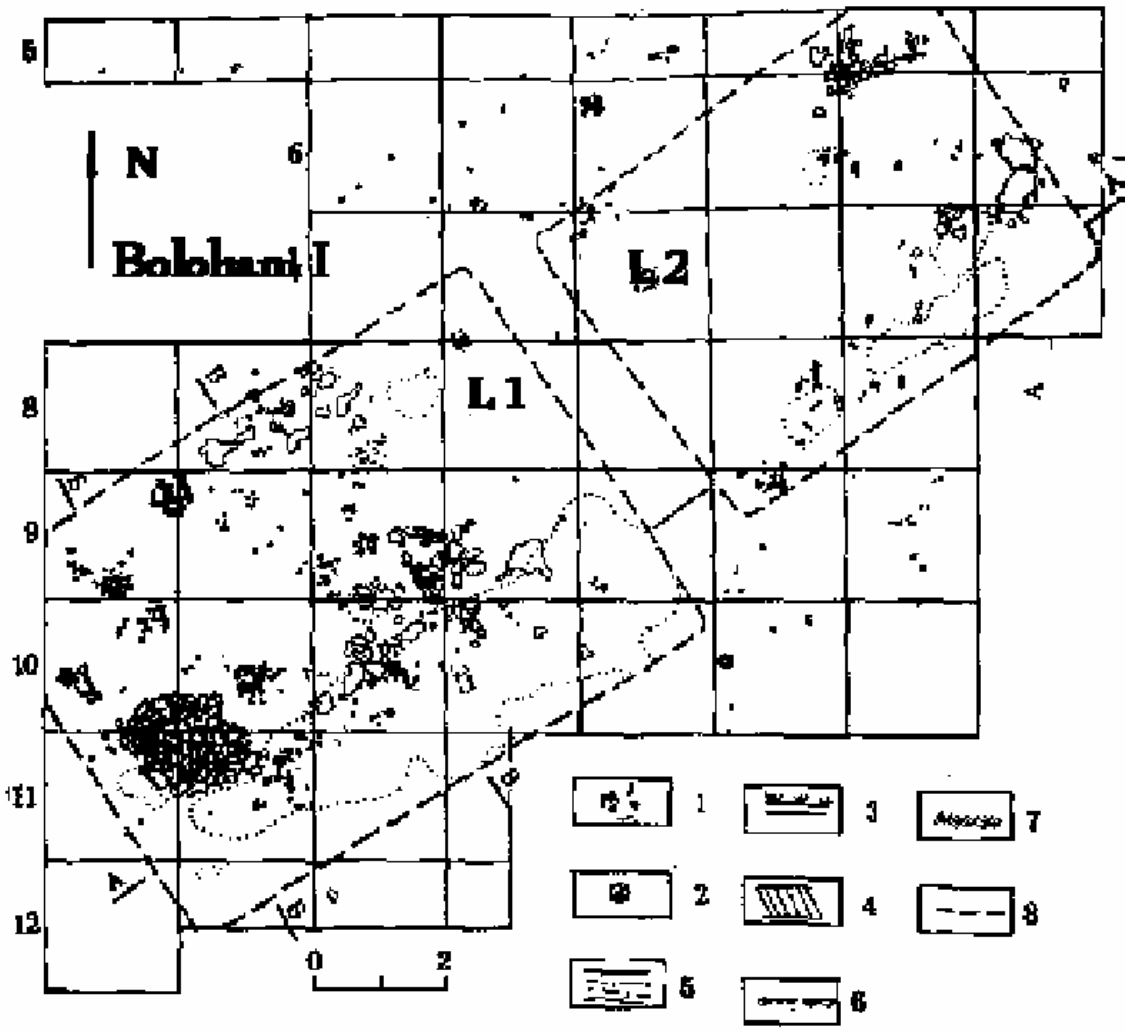

Fig. VIIc.6. Bolohani I, 1985, L1-L2, după Bicbaev

Mai interesantă ni se pare L1, care conținea trei structuri de piatră, de formă aproximativ circulară, două pe zona centrală şi o a treia pe latura de nord. Pe lângă pereții de nord şi respectiv de sud, sub chirpicii provenind de la pereți, s-au descoperit resturi provenind de la lavițe de formă aproximativ rectangulară (informații oferite cu amabilitate de V. Bicbaev).

Sunt cunoscute şi pomenite şi necropole.

Grupul Usatovo

Grupul cuprinde peste 70 de aşezări, situate în spațiul din partea de nord a Mării Negre, între Prutul şi Nistrul inferior, depăşind parțial Nistrul înspre est (Manzura 1994, 109 şi bibliografia, fig. 1).

Informațiile despre acest grup cultural sunt insuficiente şi ele se referă mai ales la aşezările care acum se află pe teritoriul Ucrainei (Manzura 1994, 109 şi bibliografia). Aşezările acestui grup sunt amplasate pe locuri ceva mai înalte, iar în unele din ele au fost amenajate fortificații. Sunt cunoscute şi cimitire, atât plane cât şi tumulare. Locuințele de la Bolohani au o formă patrulateră fiind situate una în vecinătatea alteia. Undeva într-un colț este localizată o vatră de foc.

https://biblioteca-digitala.ro

d) Cultura Cernavoda III - Boleráz

Originea, evoluţiea, răspândirea.

Se apreciază că această cultură, s-a dezvoltat pe baza celei Cernavoda I, la care se adaugă elemente târzii Sălcuţa, Gumelniţa şi anatoliene (DumitrescuVl., Vulpe Al. 1988, 54; Ursulescu 1998, 174). Aşezări de acest fel s-au descoperit la Dunărea de jos, în jumătatea de vest a Munteniei, sudul Olteniei (Ursulescu 1998, 174; Nica 2001), dar şi în zona de nord vest a României (Roman 2001, fig. 1), fenomenul Cernavoda III-Boleraz fiind sesizat pe o arie largă, din România şi până în Germania (Roman 1996, 13). Din păcate cercetările sunt dispersate, materialele obţinute prin săpături au fost doar parţial publicate, fapt ce îngreunează aprecierea corectă a dimensiunilor acestei culturi.

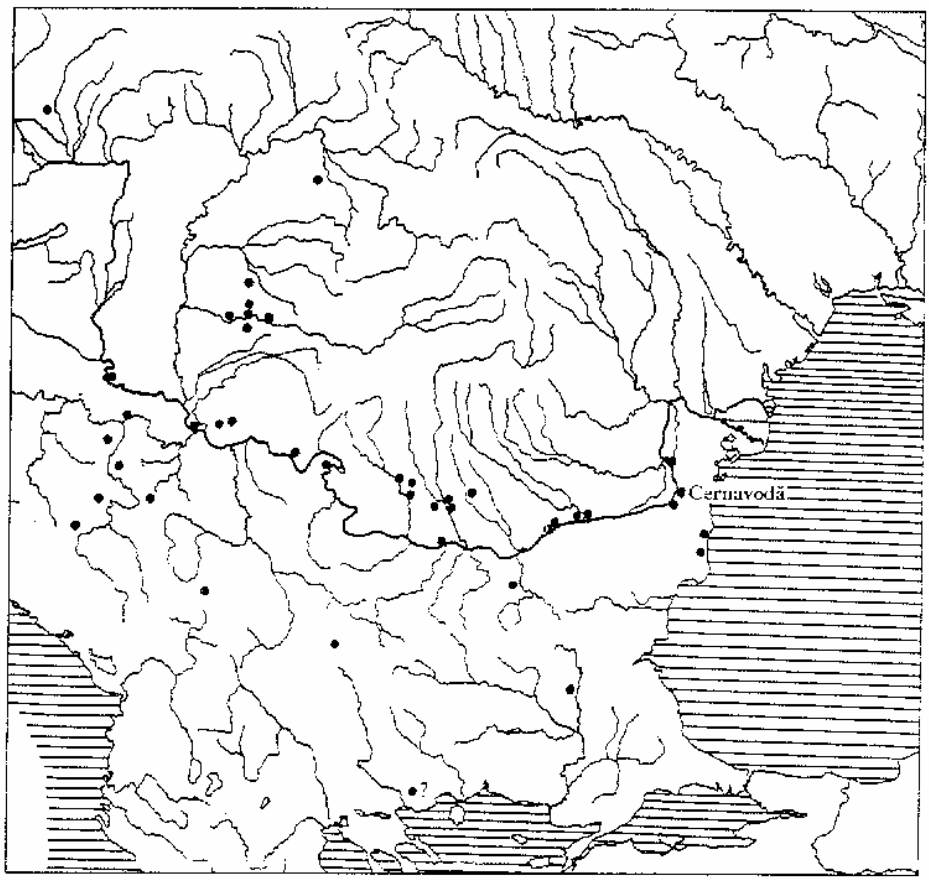

Fig. VIId.1. Răspândirea aşezărilor Cernavoda III - Boleráz, după Roman

Această cultură are relaţii cu fazele finale Trichterbecher, grupurile Ezero, Ezerovo şi Usatovo (Oanţă-Marghitu 2003, 112).

Aşezările

Există foarte puţine date cu privire la aşezările acestei culturi şi la complexele pe care le conţin. Purtătorii acestei culturi au căutat locuri aflate în apropierea apelor, în zone apărate natural, pe terase (Cernavoda, Dobroteşti: Oanţă-Margitu 2003, 115; Mironeşti *Malu Roşu*: Schuster et alii 2007), dar şi pe telluri (Carei *Drumul Căminului (*Némety 2001, 299).

https://biblioteca-digitala.ro

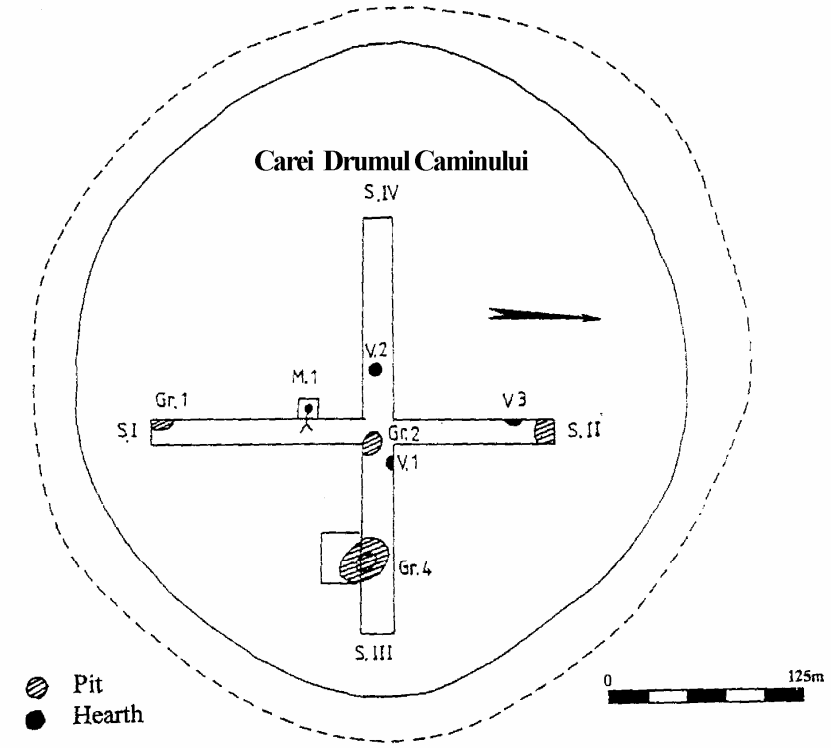

Fig. VIId.2. Carei Drumul Căminului, unul din tellurile investigate, după Némety

Aşezarea cea mai consistentă pare să fie cea de la Cernavoda, Dealul Sofia, sectorul C, ce avea o suprafaţă de circa 1- 1, 5 ha, cu o depunere arheologică impresionantă, de 1,5 - 2 m, cu cinci nivele de locuire, în care s-au descoperit locuinţe de suprafaţă (Morintz S., Roman 1968, 92; Roman 2001, 13).

Alte situri cu un strat arheologic destul de consistent, dar cercetate parţial, pentru care nu există documentaţie cu privire la arhitectură, organizarea spaţiului de locuit sau al altor date care ne interesează sunt cele de la Dobroteşti (jud. Teleorman), Slobozia (jud. Ilfov), Şimnic (Galbenu 197045-54) şi Mironeşti Malul Roşu (jud. Giurgiu), (Morintz S., Roman 1968, 81-89). La Şimnic de exmplu, cel mai consistent era nivelul al al III-lea, în care au fost sesizate construcţii cu vetre interioare (Galbenu 1970, 47, fig. 1; 1972, 265).

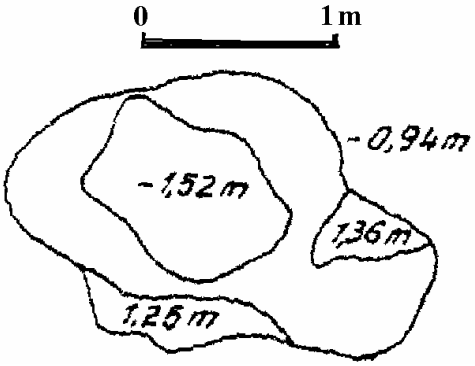

Fig.VIId. 3. Locusteni Predeşti, bordei, după Nica

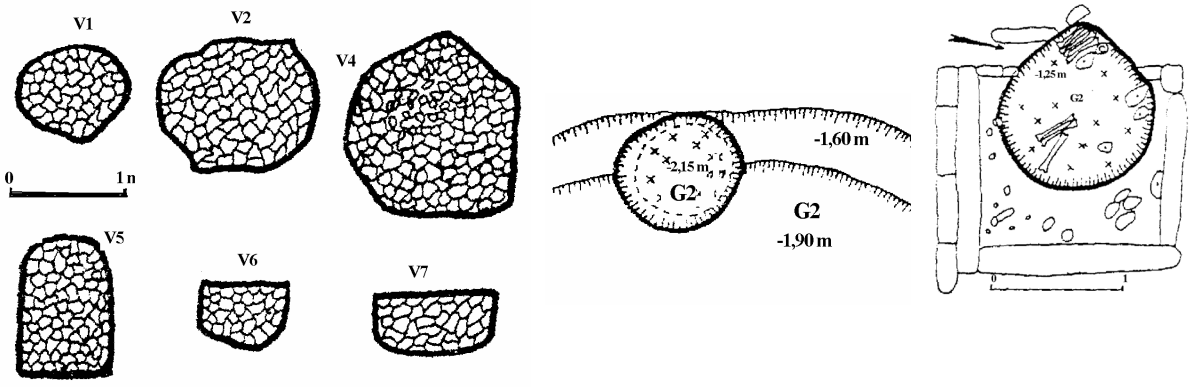

Fig.VIId.4. Cârcea: a) -Hanuri, vetrele 1-2, 4-7; b) -Viaduct, gropile de cult 2 şi 3, după Nica

În Oltenia sunt semnalate aşezări sporadice la Cârcea *Hanuri*, *Viaduct* şi Locusteni *Predeşti* (Nica 2001, 280, fig. ½, 14/2-3).

https://biblioteca-digitala.ro

Printre cele câteva aşezări Cernavoda III - Boleráz, din zona de NV a României, singura care a fost parțial cercetată este cea de la Carei *Drumul Căminului (*Némety 2001, 299). Este vorba de două mici telluri, înalte de 0,80 m, cu un diametru de 40 - 50 m, în care au fost efectuate câteva mici sondaje *(*Némety 2001, 300-301). Complexele descoperite sunt relativ sporadice. Situl conținea un singur nivel de locuire, în care a fost identificată o locuință de suprafață, câteva gropi şi resturi de vetre *(*Némety 2001, 300-301).

Locuințele

La Locusteni - *Predeşti* s-a descoperit şi o locuință de tip *bordei*, de formă aproximativ ovală, cu fundul alveolat (Nica 2001, 280, fig. 1/3), Fig. VIId.3.

Locuințe de suprafață

La Şimnic, în nivelul III menționat, au fost sesizate construcții cu o lungime de 3-4 m, poate colibe, sau locuințe de suprafață cu o suprafață de 5-6 m², cu vetre în interior, unele cu mai multe refaceri (vatra 1, de 1,20 x 1,10 m, fiecare refacere având o grosime de 3-4 cm: Galbenu 1970, 47, fig. 1; 1972, 265). În noile cercetări de la Mironeşti *Malu Roşu* este menționată o locuință de suprafață de 2,2 x 2,3 m (Schuster et alii 2007). Locuințe de suprafață erau şi la Cernavoda *Dealul Sofia* în sector C (Morintz S., Roman 1968, 92; Roman 2001, 13).

Printre complexele sporadice descoperite la Cârcea - *Hanuri* sunt mai multe vetre atribuite culturii Cernavoda III (Nica 2001, 280, fig. 1/2), Fig.VIId.4a, având diferite forme şi dimensiuni.

La Cârcea *Viaduct* sunt menționate şi două gropi de cult, FIg. VIId.4b, fără detalii (Nica 2001).

Locuința de la Viaduct şi
Hanuri

https://biblioteca-digitala.ro

e) Grupul Celei

Răspândirea

Acest grup, cu o mică extindere, a ocupat sudul Olteniei, sud vestul Munteniei şi nord vestul Bulgariei. Cea mai cunoscută este aşezarea tell de la Sucidava *Celei*, cu 11 niveluri de locuire (Bujor 1976, 211-216; Nica 1982, 15-38; Roman 1994, 274; Ursulescu 1998, 177). Din aşezarea parţial distrusă, se mai păstra o suprafaţă de circa 35 x 10 m (Roman 1994, 274). Marin Nica a cercetat aici o suprafaţă de 40 m², ocazie cu care a stabilit stratigrafia aşezării (Nica 1982, 15-20), Fig. VIIe.1.

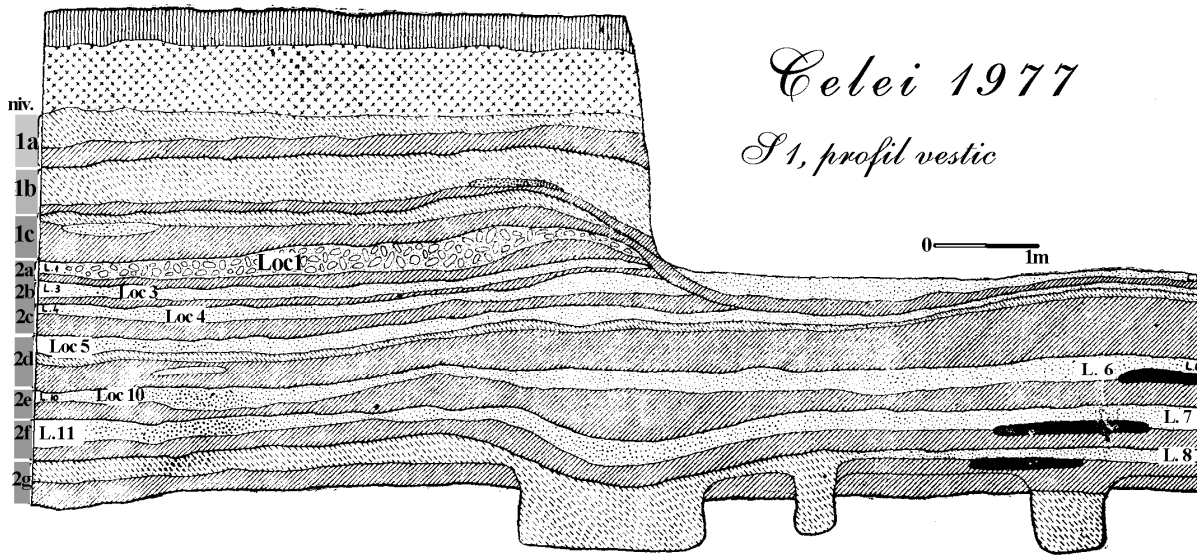

Fig. VIIe.1. Profilul sudic al S1 de la Sucidava Celei, după Nica

Cronologia

Există patru date radiocarbon pentru acest grup: Bln - 2014: 4225 ± 60 BP; Bln – 2015: 4135 ± 45 BP; Bln-2016: 4335 ± 45 BP; Bln- 2017: 4655 ± 45 BP, a cărui evoluţie se plasează între circa 3500-3000 B.C. (Mantu 1995, 222).

Studiu de caz. Celei

Pe o parte a tellu-lui s-a observat că primii locuitori efectuaseră amenajări ale terenului. Astfel, zonele denivelate au fost acoperite cu nisip şi pietriş, iar la sfârşit a fost adăugat un strat de lut galben tasat, întreaga amenajare având o înălţime de circa 15 cm (Nica 1982, 26).

Locuinţele

Din păcate, distrugerea unei părţi a sitului în epocile posterioare nu oferă imaginea completă a ansamblului arhitectonic. Construcţiile fac parte din categoria locuinţelor de suprafaţă.

https://biblioteca-digitala.ro

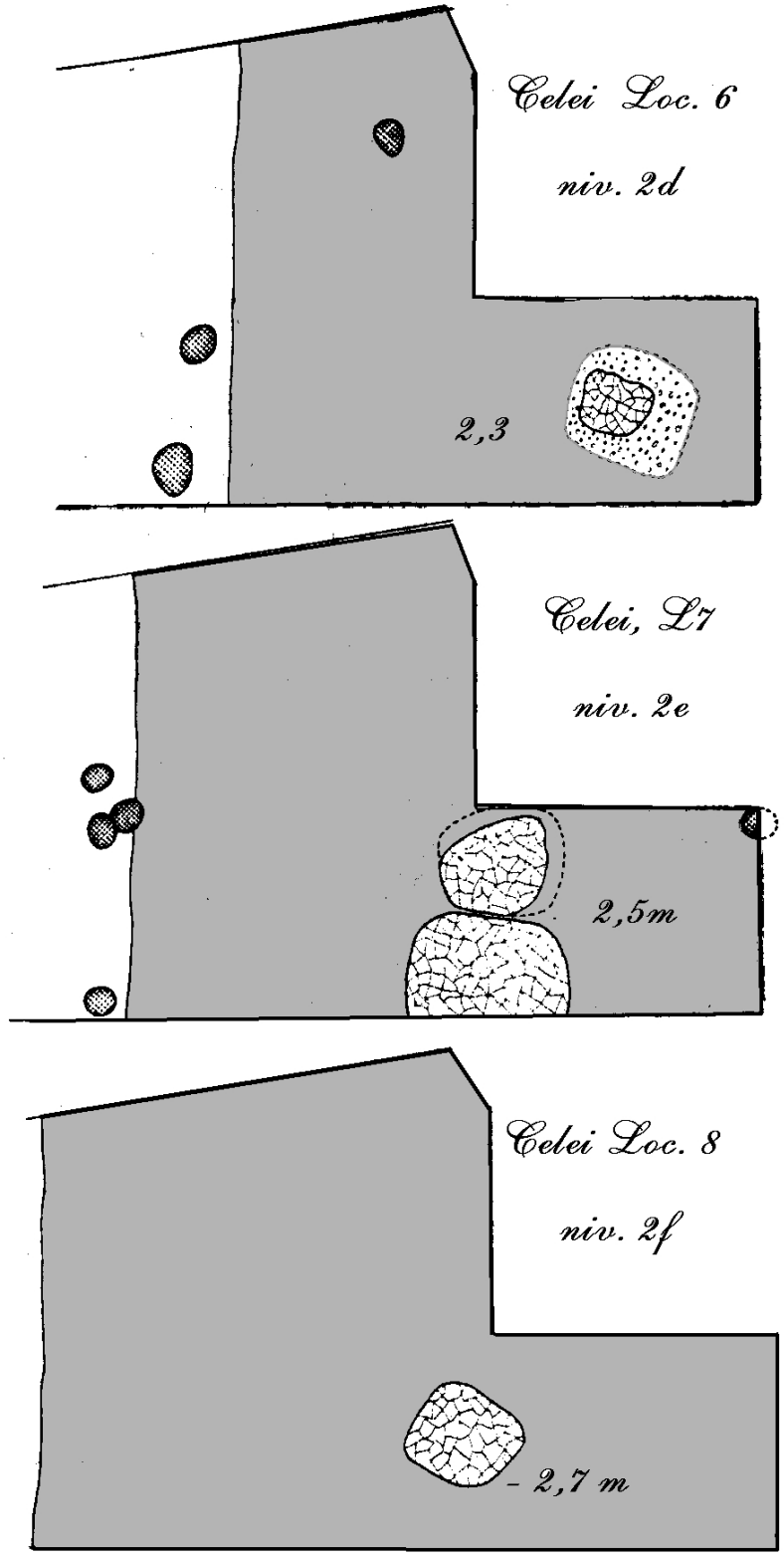

Fig. VIIe.2. Sucidava Celei, planul unor locuințe, după Nica: a) L6-L8

În mai multe din ele au fost descoperite gropi de pari, uneori aliniate, cu diametrul de 15-20 cm, care probabil provin de la pereți sau susțineau acoperişul. Una din gropi era plină cu pietre, pentru a oferi un plus de rezistență. Locuințele au fost construite pe acelaşi loc (L8-L7-L6; L4,L10), Fig. VIIe.2. Casele erau probabil de formă rectangulară, de 8 x 4 m, cu podea din lut bătut şi cu lipituri deasupra (Nica 1982, 16-30; Roman 1994b, 274).

Ele aveau în interior mai multe amenajări care dau informații cu privire la organizarea gospădăriei. În câteva case au fost identificate praguri de lut galben (L8, L5, L4), ceva mai înalte decât podina (Nica 1982, 16-30).

Amenajări interioare

Atrage atenția L1 (lată de 3 m), aparținând ultimului nivel de locuire, 2a. Pe laturile de nord şi de sud s-au descoperit pragurile ce erau mai înalte cu 10 cm față de podea. Vatra era situată ca şi la celelalte locuințe în mijloc, iar în apropierea ei erau două gropi. Pe latura de sud, lângă vatră a fost amenajată o laviță din 90 nuiele lungi de 80 cm, aşezate deasupra unui pat de resturi vegetale, întreaga construcție având 1,25 x 0,75 m (Nica 1982, 20, fig. 2/1). Deasupra laviței s-au păstrat resturi dintr-o cuvertură de in, îndoită în trei spre perete. În colțul de nord est era amplasat războiul de țesut de la care provin trei greutăți de lut ars şi 6 fusaiole. În prelungirea laviței

https://biblioteca-digitala.ro

era şi o groapă, probabil pentru provizii, în care s-au descoperit boabe de cereale. Lângă groapă se aflau două râşniţe (Nica 1982, 20; Roman 1994b, 274).

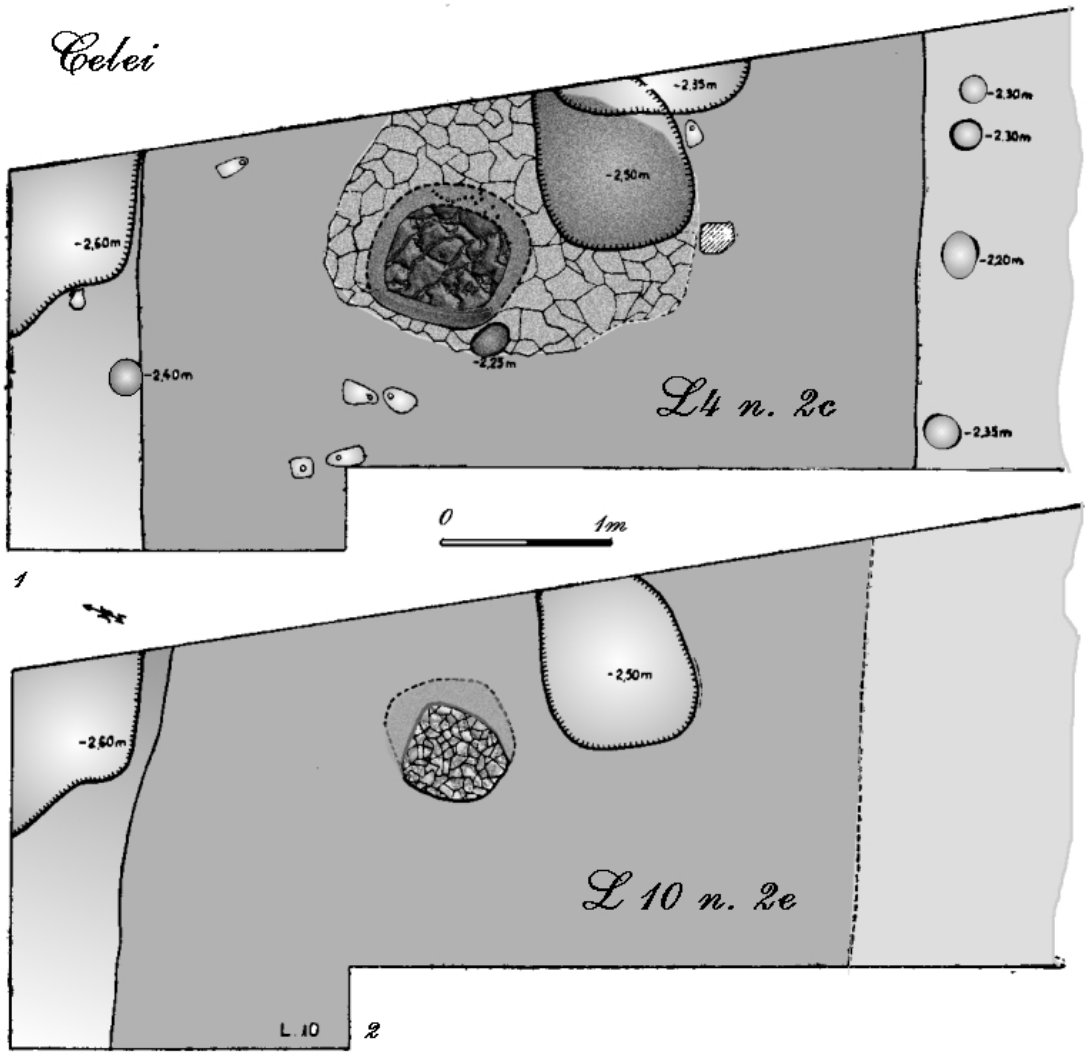

Fig. VIIe.3 Sucidava Celei, planul locuinţelor L4 şi L10, după Nica:

Majoritatea vetrelor descoperite la Sucidava *Celei* erau de formă rectangulară, cu colţurile rotunjite, aveau bordură şi au fost în cele mai multe cazuri construite deasupra unui pat de pietre sau cioburi, peste care se aşeza lut. Doar vatra din L8 a fost construită direct pe podea. Dimensiunile lor erau între 60 x 60 cm şi 75 x 75 cm (Nica 1982, 16-30).

Expectatus Bujor a cercetat în aceeaşi aşezare un complex casnic, constând dintr-un cuptor şi trei silozuri pentru cereale ((Nica 1982, 16; Roman 1994b, 274).

https://biblioteca-digitala.ro

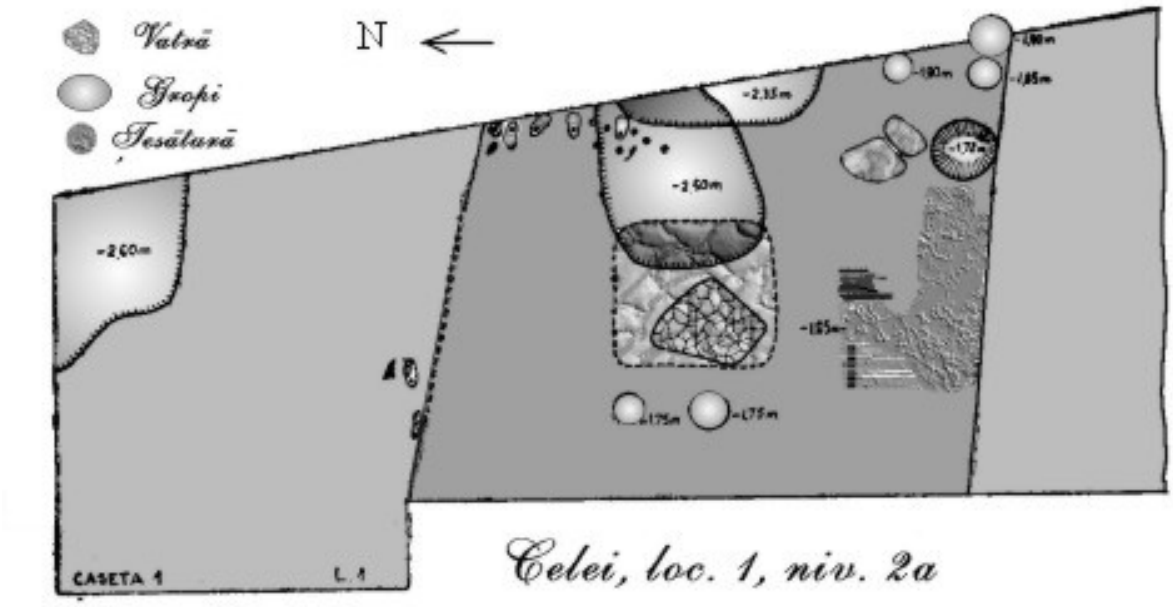

Fig. VIIe.3. Sucidava Celei, planul Locuinței 1 şi amenajările interioare, după Nica

https://biblioteca-digitala.ro

f) Cultura Baden

Originea

Originea culturii ar putea fi legată de baza eneolitică a bazinul Dunării Mijlocii, la care se adaugă influenţe nord vestice, răsăritene şi sud estice (Ursulescu 2002, 183). Datele radiocarbon obţinute pentru aşezări din zona Europei centrale arată o evoluţie în intervalul 3640-2930 BC (Stadler et alii 2001, 544).

Răspândirea

Cultura Baden, ce cunoaşte o mare arie de răspândire, din Cehia, Slovacia şi Austria de Jos şi din sudul Poloniei până în nordul Serbiei şi Croaţiei, pe teritoriul românesc ocupă doar câmpia joasă din vestul Banatului şi Crişanei, ca şi zonele joase din câmpiile Careiului şi Nirului.

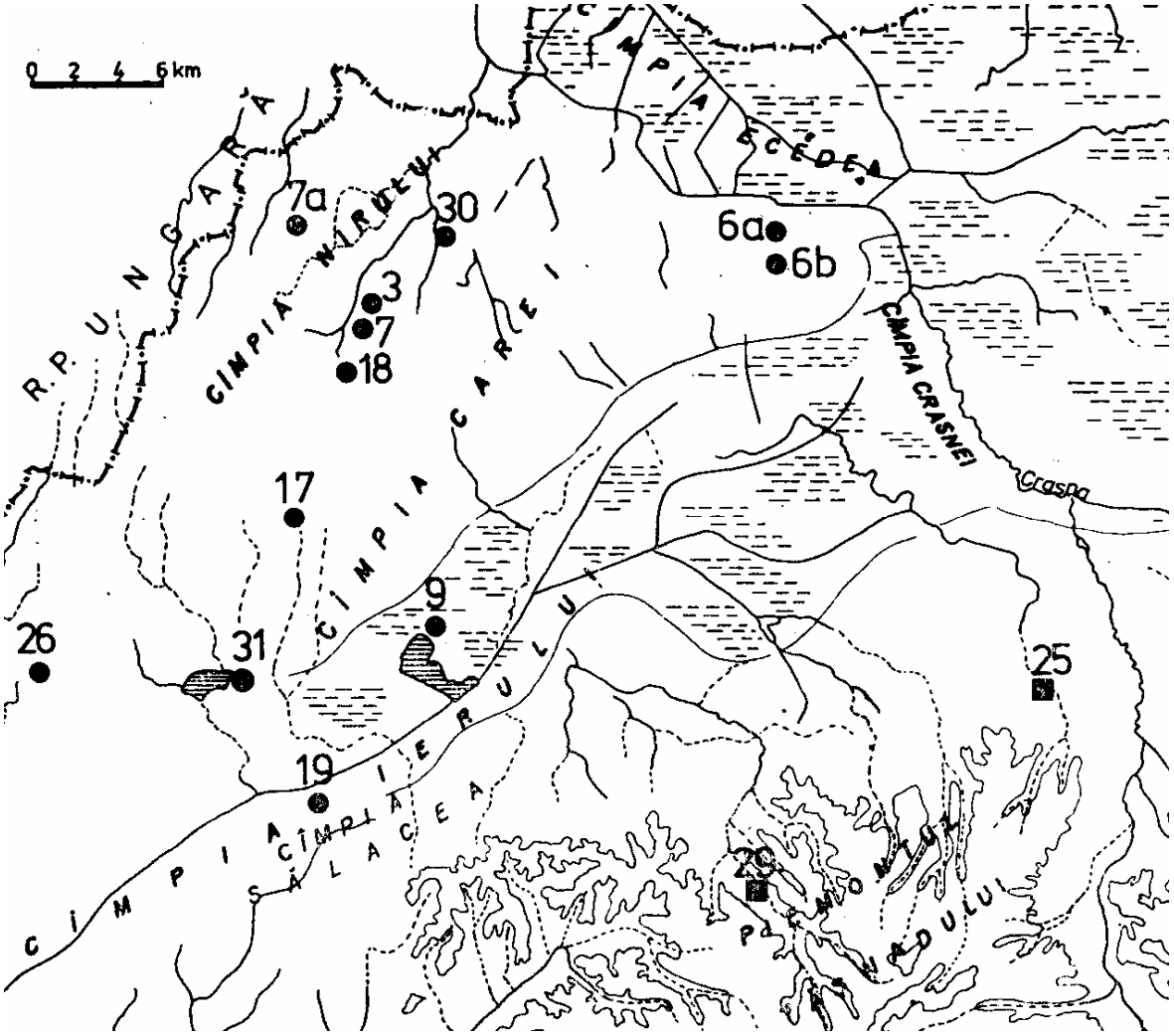

Fig. VIIf.1. ● Aşezări Baden, cu elemente Coţofeni ■, în NV României, după Roman

În teritoriul românesc se cunosc atât aşezări, cât şi necropole, numărul punctelor cu descoperiri de acest tip fiind de 55 (Roman, Németi 1978, 18).

https://biblioteca-digitala.ro

Aşezările

Aşezările sunt considerate a fi de scurtă durată, iar ca amplasament s-au folosit zone joase de câmpie (Girişu de Criş, Uimăt), terasele unor ape (Valea lui Mihai, Cubulcut, Oradea-*Salca*), promontorii (Sălacea) sau dune de nisip (Berea, Ciumeşti, Voievozi, Pişcolț: Roman, Németi 1978, 20). Există şi locuiri în peşteri (Roman 19994, 151).

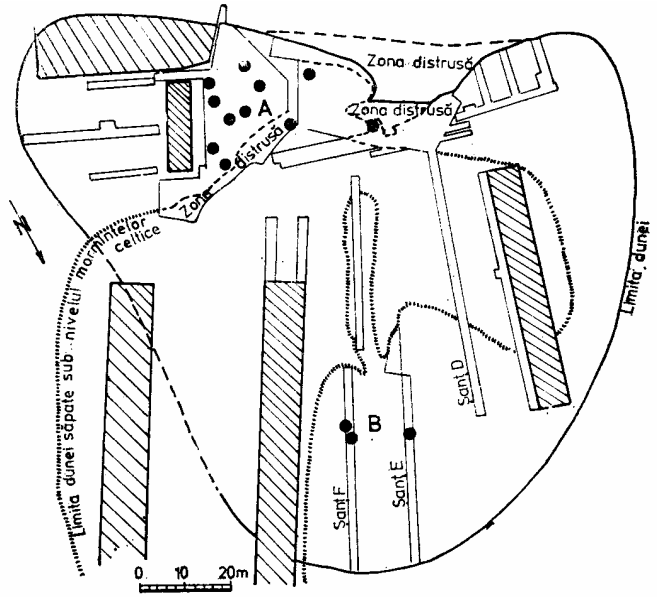

Fig. VIIf.2. Situri cu materiale Baden: a) Ciumeşti, ● obiective Baden; b) Pişcolț, aria delimitată cu materiale Baden, după Roman, Németi

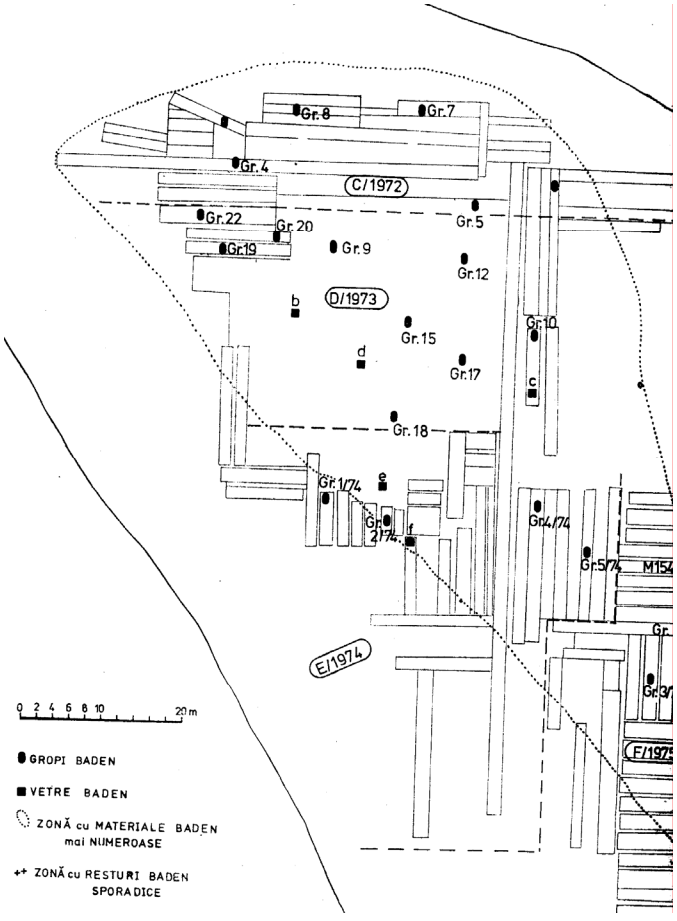

Singura aşezare cercetată integral este cea de la Pişcolț, situată pe o dună de nisip, ovoidală, din care s-a mai păstrat o suprafață de circa 350 x 300 m (Roman, Németi 1978, 22, fig. 2). Resturile Baden, răspândite pe toată suprafața menționată, erau mai concentrate în zona centrală şi de sud vest, Fig. VIIf.2b şi erau suprapuse sau deranjate de descoperiri mai târzii. Complexele descoperite erau alcătuite din 18 gropi şi cinci vetre (Roman, Németi 1978, 22-23). Şi în alte aşezări sunt menționate gropi, vetre şi sporadic construcții de locuit (Roman, Németi 1978, 22-23).

Locuințele

În ceea ce priveşte locuințele, datele referitoare la acestea sunt insuficiente (Roman, Németiy 1978, 22-23; Roman 1994a, 151). Se cunosc atât bordeie (Girişu de Criş), cât şi locuințe de suprafață.

La Valea lui Mihai au fost descoperite trei locuințe rectangulare, 6 m², 5,6 m² şi 12,32 m² (Roska 1932, 73-74; Roman, Némety 1978, 23), Fig. VIIf.3. L1 şi L3 aveau câte două vetre. Ele erau plasate în centrul sau în colțul construcțiilor, erau de formă circulară, cu diametrul de circa 60 cm. Locuința 3, cu o suprafață mai mare consta din două încăperi de 3,3 x 2,3 m şi respectiv 4, 3 x 1,1 m (Roman, Némety 1978, 23).

https://biblioteca-digitala.ro

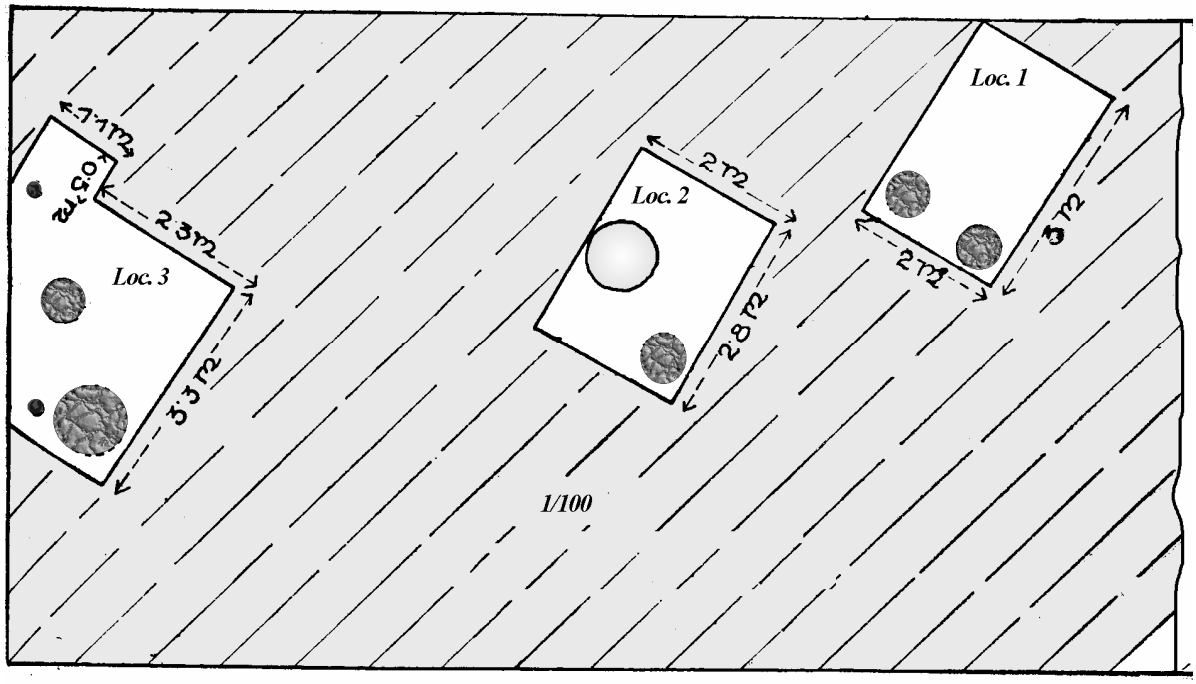

Fig. VIIf.3. Valea lui Mihai. Locuinţe aparţinând culturii Baden, după Roska

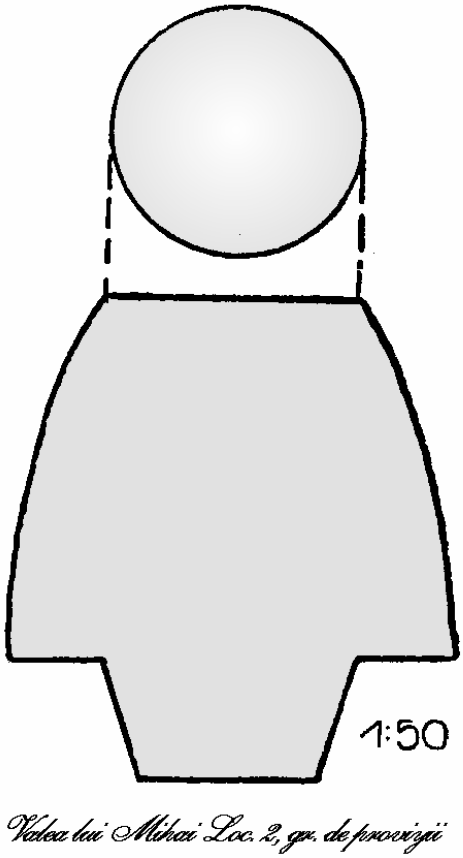

Fig. VIIf.4. Valea lui Mihai, groapă din L2, după Roska

Toate locuinţele erau orientate, după cum nota M. Roska, E 30º - V 30º (Roska 1932, 74). Singurul detaliu care l-am putea adăuga este acela că în locuinţa 2, pe zona centrală era probabil o groapă de provizii şi nu o altă „locuinţă subterană”, Fig.VIIf.4, cum nota M. Roska (Roska 1932, 74, fig. 2).

Pentru groapă de provizii pledează adâncimea mare, dimensiunile mici, forma tronconică cu baza trunchiului în jos (care fac ca să se păstreze umezeala iar cerealele să încolţească odată cu încălzirea vremii(şi prezenţa unei margini în partea de jos ce permitea instalarea unui podium care să frească ca apa să ajungă la produse.

https://biblioteca-digitala.ro

CAPITOLUL VIII
SINTEZA LOCUINȚELOR ŞI INTERIOARELOR. CONCLUZII

Cercetările arheologice moderne au ca scop principal atât dezvelirea vestigiilor, conservarea şi restaurarea lor atunci când este posibil, cât şi reconstituirea lor grafică şi monografică. O altă parte importantă este recompunerea modului de viaţă şi a istoriei comunităţilor umane care au locuit un anumit spaţiu geografic. Din această perspectivă, studierea aşezărilor umane şi a arhitecturii construcţiilor pe care acestea le conţin oferă multiple posibilităţi de a stabili materialele folosite, cunoştinţele tehnice, adaptarea la condiţiile de mediu, psihologia şi multe alte aspecte legate de viaţa fiecărei comunităţi în parte.

Spaţiul de locuit, casa, a reprezentat totdeauna pentru om un spaţiu vital (acolo se naşte, trăieşte, trece pragurile vieţii), unde se desfăşurau cele mai multe activităţi gospodăreşti, unde se derula viaţa de familie. Casa, familiară sau comunitară, reprezintă în acelaşi timp şi un loc sacru, demonstrat de construcţiile de cult şi de inventarul mobil descoperit în mai multe situri arheologice.

Interesul nostru pentru arhitectura neo-eneoliticului din România este pe deplin justificat, dacă avem în vedere faptul că până acum nu a existat nici o lucrare de sinteză cu privire la acest subiect. Informaţii sporadice, inegale ca valoare, apărute în mai multe articole, studii sau lucrări cu caracter general, nu reuşeau să contureze o imagine de ansamblu a acesteia, să stabilească importanţa, amploarea, evoluţia, caracteristicile locale sau influenţele datorate interacţiunii cu regiunile învecinate.

Pornind de la aceste considerente, am realizat o lucrare de sinteză consistentă, cu caracter interdisciplinar, în care am prezentat evoluţia şi caracteristicile arhitecturii neoliticului şi epocii cuprului din România, stabilind totodată asemănările şi deosebirile cu zonele geografice mai apropiate sau mai îndepărtate din Europa şi chiar cu Orientul Apropiat. Pe baza documentaţiei existente, a interpretării acesteia, acolo unde a fost posibil, am făcut şi reconstrucţia grafică a unora dintre structurile de locuit, cu caracter gospodăresc, a celor cu caracter defensiv sau de cult, realizând în acest fel, o imagine vie, dinamică, a câtorva aspecte importante, legate de viaţa comunităţilor preistorice.

Fără îndoială că ne-am confruntat cu mai multe dificultăţi, datorate pe de o parte intensităţii cercetărilor din diferitele provincii istorice româneşti sau a unor civilizaţii, a felului în care s-au efectuat săpăturile arheologice (secţiuni sau suprafeţe de mici dimensiuni), sau manierei descriptive, incomplete, de prezentare a rezultatelor, în care ponderea cea mai mare a fost rezervată aproape întotdeauna inventarului arheologic. Din acest motiv, în multe cazuri am fost nevoiţi să apelăm la studii de caz prin care am evidenţiat cercetările mai ample din anumite situri, pe baza cărora fără discuţie nu putem face generalizări, dar ele reprezintă date importante care oferă o parte din informaţiile referitoare la diferite evoluţii culturale.

Considerăm că realizarea lucrări de faţă va contribui şi la reconsiderarea modului în care se realizează săpăturile arheologice, a felului de descriere şi interpretare a complexelor arheologice.

Pe pacursul elaborării celor două volume noi am realizat şi o bază de date şi de informaţii privind arhitectura neoliticului şi epocii cuprului, funcţionalitatea construcţiilor, materialele folosite, tehnicile şi tehnologiile de lucru.

https://biblioteca-digitala.ro

Marile descoperiri din Anatolia, Orientul Apropiat şi Mediterana de est au influențat civilizațiile neo-eneolitice din Balcani şi sudul Europei Centrale, având un rol deosebit de important în procesul de neolitizare din regiunea dunăreană şi în Mediterana Centrală. Fără acest aport cultural, dinamismul din sudul Europei centrale nu ar fi fost posibil. Aceste zone au fost într-un permanent contact etnic şi cultural cu marile civilizații neolitice, dar mai ales eneolitice din Anatolia şi estul Mediteranei. Aceste contacte au continuat şi în timpul epocii cuprului, comunicarea pe distanțe mari fiind o evidență ce nu poate fi contestată, chiar dacă modalitatea prin care s-au realizat contactele este uneori mai greu de demonstrat.

Pe parcursul ceor două volume am făcut o succintă trecere în revistă a neoliticului şi epocii cuprului de pe teritoriul României, a evoluției şi caracteristicilor, cu demarcarea geografică şi temporală a culturilor, în funcție de exigențele cercetării actuale. Am făcut referiri şi la cronologia relativă şi absolută a civilizațiilor prezentate, deseori făcând apel la informații din alte zone geografice. Pentru fiecare civilizație în parte am abordat problemele referitoare la amplasarea, dimensiunile şi stratigrafia aşezărilor, caracterul lor (principale, secundare, sezoniere), tipurile de aşezări (plane, tip tell, deschise, fortificate etc.).

După părerea noastră prezența unor comunități în anumite zone se leagă în primul rând de resursele naturale existente. Avem în vedere izvoarele cu apă sărată (cunoscute şi folosite chiar de prima civilizație neolitică Starčevo-Criş: Gura Baciului, Cojocna, Şeuşa, Ocna Sibiului, Lunca-*Poiana Slatinii,* Solca; exploatarea lor fiind atestată şi în culturile Precucuteni şi Cucuteni, poate şi înaltele), depozitele de silicolit, cuprul, terenuri bune pentru agricultură şi pentru creşterea animalelor. În ceea ce priveşte marile civilizații ale epocii cuprului şi apoi cele ulterioare, ale epocii bronzului, ele sunt legate în mare măsură de exploatarea sării şi cuprului.

În România neoliticul începe în jur de 6400 B.C, o dată cu pătrunderea primelor comunități Starčevo-Criş dinspre sud. Încă de la acest nivel cronologic şi apoi constant, de-a lungul întregului neolitic şi eneolitic/chalcolithic se constată preferința comunităților pentru amplasarea aşezărilor în anumite locuri. În afara argumentelor prezentate mai sus, în general, în alegerea locului de aşezare au avut importanță şi amplasamentele cu o vizibilitate deosebită asupra întregii zone înconjurătoare, eventual în apropierea unor locuri de trecere (vaduri), pe cursuri de apă principale sau secundare (în raport de natura ocupațiilor), având în apropiere izvoare şi terenuri agricole bune, necesare practicării agriculturii. Sunt căutate în egală măsură acele amplasamente care favorizează practicarea unor activități complementare de subzistență, precum pescuitul, culesul scoicilor, vânătoarea în zonele de deal şi de munte, care uneori şi-au pus amprenta şi asupra construcțiilor şi a manierei lor de realizare. Aceste caracteristici sunt constante de-a lungul întregii perioade a neoliticului şi epocii cuprului pe care le-am tratat în lucrarea de față.

În ceea ce priveşte organizarea şi evoluția aşezărilor, un rol important l-au avut fără îndoială şi condițiile fizico-geografice sau de climă, materiile prime din zonă care au fost folosite la realizarea construcțiilor şi care determină unele particularități; nu trebuie neglijate nici aspectele legate de psihologia comunităților. Unele aşezări prezintă urme de locuire sporadică, în timp ce altele denotă o locuire de lungă durată cu mai multe nivele de locuire, cum sunt cele de tip tell, cu amenajări ale terenului în vederea organizării construcțiilor de locuit sau a celor de apărare. Am prezentat şi cazul unor aşezări „roite", care erau legate de anumite ocupații sezoniere, sau care reflectă desprinderea unor grupuri dintr-o aşezare mai mare. Primele aşezări neolitice au în special dimensiuni mici, sub un hectar, dar sunt consemnate şi altele mai mari, de 3-5 ha (Foeni Sălaş; Ostrovu Golu), în câteva situații întâlnindu-se şi cazuri în care comunitățile şi-au mutat aşezările la circa 200-300 m de locul inițial. Pe parcursul evoluției culturale dimensiunile aşezărilor cresc, amenajările din aşezări dovedesc lucrări

https://biblioteca-digitala.ro

complexe de amenajare a spațiului de locuit sau a celui din apropiere prin construcția unor fortificații. Ele dovedesc activitatea unor comunități dinamice, doar la sfârşitul epocii cuprului numărul aşezărilor şi respectiv al construcțiilor descreşte, reflectând poate pe de o parte schimbările climatice sesizate în această perioadă, existența unor comunități mai mici, adoptate unui anume gen de economie, ce presupune dese pendulări, sau poate reflectă lipsuri în organizarea şi dirijarea cercetărilor.

Din datele de care dispunem, se pare că primele preocupări de organizare a spațiului unei aşezări apar încă de la nivelul culturii Starčevo-Criş. La Gura Baciului şi în alte situri contemporane mijlocul aşezării era gol, iar construcțiile erau dispuse într-o anumită ordine, fiind grupate, situație sesizată şi în alte situri (la Săcăreuca locuințe pe şiruri, grupuri de câte două la Glăvăneştii Vechi).

Primele aşezări Starčevo-Criş nu au un număr prea mare de construcții (două-trei, maximum patru-zece), ulterior apărând mai multe construcții de locuit, gropi pentru scos lutul, vetre (Ostrovu Golu, Cârcea *Viaduct*) şi chiar cuptoare exterioare (Trestiana). Spațiile libere dintre locuințe puteau adăposti grădini, animale sau erau locul unde se desfăşurau activități gospodăreşti în timpul sezonului cald, sizuație care se perpetuează apoi până la sfârşitul perioadei pe care am prezentat-o.

Referitor la construcțiile din aşezări se detaşează în primul rând cele legate de locuire, în care distingem două categorii: locuințe adâncite (bordei, semibordei) şi locuințe de suprafață (pornind de la cele mai simple, colibele, continuând cu locuințele cu una-două încăperi, blocurile de locuințe şi cele cu două nivele); la acestea se adaugă gropile şi diferite alte amenajări legate de diferite activități gospodăreşti, cele cu caracter social sau de cult şi fortificațiile, care apar pe parcursul evoluției istorice.

În majoritatea cazurilor, pentru aproape toate culturile, primul nivel de locuire poate fi legat de prezența locuințelor adâncite şi a colibelor, ulterior construindu-se case mai trainice. În legătură cu forma şi dimensiunile locuințelor adâncite (bordeie şi semibordeie), acestea diferă, determinate probabil de numărul membrilor, posibilități de construcție şi factori subiectivi. Chiar cele din Starčevo-Criş au un spațiu de locuit de circa 2,8/3,6 - 28,6 m² (bordeiele) şi 9-80 m² (semibordeiele). Locuințele au amenajări interioare, necesare desfăşurării activităților casnice: vetre (chiar vetre cu groapă alături: Trestiana), cuptoare, amenajări în trepte, bănci.

Colibele, locuințe simple de suprafață, prezintă uneori amenajări de tipul vetrelor, dimensiunile lor fiind destul de mici.

Începând cu Starčevo-Criş IIA apar locuințe de suprafață mai trainice, cu forme şi dimensiuni variabile (2/2,4 x 2,8/3 m 4,8/5,5 m) mai ales cu o încăpere, o încăpere şi tindă, mai rar cu mai multe încăperi, determinate de anumite ocupații speciale. Multe din construcțiile cercetate au păstrat urmele gropilor de pari de la structura de rezistență, având probabil pereții construiți din lemn şi lipiți cu lut pe anumite porțiuni. Şi în acest caz s-au constat preocupări pentru amenajarea spațiului interior, prin construirea de vetre simple sau mai elaborate (unele chiar cu gardină de piatră), unele având în preajmă platforme de lut, cuptoare, râşnițe, lavițe (Trestiana, late de 0,60-1,20/1,60 m) sau vase pentru păstrarea apei şi a unor produse. Tot în Starčevo-Criş sunt consemnate şi locuințe cu platformă de piatră sau pietriş (Ostrovu Golu, Suplac, Leț, Şeuşa, Fughiu, Suceava), unele indicând activități specializate. Este vorba de construcțiile de la Ostrovu Golu, prevăzute cu platforme circulare la colțuri (albiate pe mijloc) folosite pentru afumarea peştelui.

Tot de la acest nivel cronologic (Starčevo-Criş) în unele construcții s-au descoperit zone ce au folosit pentru practicarea anumitor meşteşuguri (prelucrarea silexului, prelucrarea topoarelor).

De la nivel Vinča A aşezările sunt de dimensiuni mai mari, locuințele sunt grupate, cu spații de circulat între ele, cu mici piațete (Zorlențu Mare), incluzând şi construcții speciale de cult sau ateliere pentru prelucrarea ceramicii. Apar primele aşezări de tip tell (Tărtăria, Zorlențu Mare), care presupun reguli de organizare a spațiului, veghea, apărarea sau chiar aprovizionarea. Tot acum sunt atestate şi

https://biblioteca-digitala.ro

aşezările satelit, în perioadele de retardare siturile ocupând suprafeţe mai mari (Zorlenţu Mare la început 2 ha, apoi aproape 10 ha) şi fiind folosite locuinţe adâncite. Apar ritualuri de fundare ale unor aşezări (Zorlenţu Mare G1/1964), care vor fi prezente până în epoca cuprului (cultura Gumelniţa).

În perioadele de dezvoltare ale culturii Vinča arhitectura este dinamică, apărând locuinţe cu mai multe încăperi, unele de tip "blocuri" de locuinţe (mai multe încăperi sau construcţii unite sub un acoperiş comun, cu locuri speciale de acces), cu amenajări interioare (vetre în formă de potcoavă sau în formă de corn, cuptoare cu vatră în faţă, unele cu soclu, casete, războaie de ţesut verticale). Ele au şanţuri de fundaţie cu gropi de pari, cu pereţii construiţi în diferite tehnici (bârne şi pari orizontali, oblici, verticali, acoperiţi cu lut); pereţii interiori erau construiţi din pari mai subţiri cu structuri de nuiele împletite, acoperite cu lut. Unele construcţii aveau podeaua susupendată, iar altele au avut şi etaj. Apar şi anexe. Aşa cum am menţionat se folosesc şi locuinţe adâncite ce caracterizează mai ales nivelele aflate în retardare; unele din acestea erau săpate în trepte, locul vetrei a fost schimabat de mai multe ori, ceea ce demonstrează o folosire îndelungată (Gornea, Vinča A). Apar ritualuri de fundare ale unor construcţii (Balta Sărată, nivel Vinča B1: L28, L16, L26), care sunt prezente până la sfârşitul epocii cuprului. Aşezarea de la Balta Sărată a demonstrat şi existenţa unor gropi rituale în timpul funcţionării construcţiilor, ca şi unele legate de abandonarea acestora, situaţiice nu s-au întâlnit decât rar şi în alte civilizaţii.

O atenţie deosebită a fost acordată culturii Banatului şi respectiv aşezării de la Parţa (tell 1), care ilustrează o situaţie specială, situl menţionat ilustrând un centru economic, comercial, social-politic şi religios. Locuinţele din faza I-a (nivel 7a) nu sunt prea numeroase, constatându-se bordeie, colibe, dar şi locuinţe de suprafaţă, unele având şanţuri de fundaţii cu gropi de pari şi gropi în interior pentru susţinerea acoperişului. Începând din faza a II-a, de la nivel 7b se constată gruparea locuinţelor câte două-patru, apariţia unor mici piaţete cu alei ce merg spre centrul aşezării unde a fost amenajat centrul religios; tot acum este ridicată fortificaţia aşezării. Apogeul este reprezentat de nivelurile 7c-6, când arhitectura este evoluată, apar "blocuri" de locuinţe cu mai multe încăperi cu amenajări interioare (cu spaţii pentu depozitare, casete vase), unele având etaj sau mansardă. Apariţia etajului este probabil legat de necesitatea folosirii spaţiului delimitat de fortificaţii, iar prezenţa locuinţelor pe piloni poate fi pusă în legătură cu inundaţiile dese şi persistenţa îndelungată a umezelii. Forma construcţiilor este diversă, unele fiind în formă de paraleogram sau patrulater, uneori cu amenajări în spaţiile înguste dintre ele şi cu intrări pe mai multe laturi. Aşezarea este distrusă în mare parte de comunităţile Vinča C (şocul Vinča C), nivelul 5 constând din construcţii mai modeste, refăcute peste cele distruse, iar în 5b se constată risipirea aşezării, construcţii modeste cu un spaţiu de locuit vizibil diminuat, în final aşezarea mutându-se pe un alt braţ al Timişului la 500-700 m distanţă.

Datele cu privire la alte culturi ce urmează sunt sporadice, insuficiente. Pentru cultura Dudeşti informaţii incomplete se referă doar la câteva situri. Referitor la construcţii, interesantă este menţionarea a două de la Leu (în nivele diferite) care au avut probabil rol de moară, datorită numărului mare de pietre de râşniţă. Una din cacestea conţinea şi două altăraşe, ceea ce atestă de la acest nivel un ritual legat de râşnit, atestat ulterior în epoca cuprului (Gumelniţa, Cucuteni).

Pentru multe din culturile prezentate alegerea locului de amplasare al aşezărilor este pe terase, dar şi în zone mai înalte ce permiteau supravegherea ariei şi eventuale amenajări de delimitare sau fortificaţie (CCTLNZIS, Vădastra, Boian, Precucuteni). Uneori aşezările principale au în preajmă altele mai mici, care au un număr mic de construcţii de locuit (Boian), fără lucrări de fortificaţie. Cercetările de la Radovanu au arătat existenţa mai multor zone legate de locuirea principală.

Cercetările referitoare la CCTLNZIS sunt din păcate puţine. Şi în acest caz aşezările încep cu bordeie şi gropi, dar sunt şi locuinţe de suprafaţă trainice, ce denotă construcţii bine încheiate. La Zau

https://biblioteca-digitala.ro

de Câmpie apar la acest nivel locuințe masive cu gropi adânci, cu șanțuri de fundație pentru pereți, sau cu gropi rectangulare şi în trepte, ca cele Vinča B1 şi C1 de la Gomolava şi Foeni.

În arealul grupului Pişcolt, al culturilor Hamangia şi mai ales în cel al ceramicii liniare cercetările sunt insuficiente; sunt cunoscute câteva bordeie şi locuințe de suprafață (uneori cu gropi de pari şi amenajări interioare, vetre, cuptoare), gropi, pentru ultimele două şi amenajări exterioare.

La nivelul culturii Vinča târzii atrag atenția cercetările din tellul de la Uivar, care pare să reprezinte o aşezare la fel de importantă şi dinamică ca cea de la Parța din cultura Banatului. Prospecțiunile magnetice au evidențiat trei incinte (ultima poate doar cu zone gosodăreşti) şi trei sisteme de apărare cu şapte şanțuri de forme diferite (care în unele zone se unesc) şi palisade rezistente, cu grupuri de câte doi stâlpi, uneori cu contrastâlpi, pentru a mări rezitența. Locuințele par să fie grupate radial, pe străzi, sau pe grupe locale circulare. Cele cercetate sunt realizate pe structuri verticale, cu gropi de stâlpi mari, între care apar alții mai mici, pereții fiind probabil din schelet de nuiele acoperit cu lut. Locuințele aveau podeaua suspendată, ea constând dintr-o structură de lemn acoperită cu lut. Unele erau cu etaj sau pod. În L191 s-a descoperit un loc de provizii, acoperit cu capac de lemn. La acelaşi nivel cronologic, în tellul 2 de la Parța apar case cu gropi de stâlpi ovale, sau dreptunghiulare, foarte mari şi adânci, uneori chiar în trepte, ca la Zau.

Cercetările din aria Vădastra, indică amplasarea aşezărilor pe terase, din a doua fază fiind documentate şi tellurile. Complexele de locuire sunt reprezentate mai ales de gropi şi bordeie, fiind cercetate puține locuințe de suprafață, din categoria celor construite pe structuri orizontale.

În cultura Boian, aşezările din prima fază (Bolintineanu) conțin mai ales construcții de tip bordei, ulterior (faza Giuleşti) apărând şi cele de suprafață (colibe, locuințe cu gropi de pari sau pe structuri orizontale), care predomină în ultima parte. Locuințele sunt aranjate pe şiruri sau sunt dispersate, cu spații între ele, uneori cu ulițe, constatându-se şi lucrări de terasare înainte de construcția lor (Radovanu). Locuințele de suprafață au o încăpere sau o încăpere şi un pridvor, uneori două încăperi şi chiar anexe. În interior prezintă vetre, cuptoare cu soclu, lavițe, iar unele au prispe în exterior. În aşezări sunt cunoscute mai multe construcții de tip sanctuar, cu arhitectura monumentală sau sanctuare casnice.

Aşezările Precucuteni sunt la început mici, cu puține construcții, majoritatea având sub 1 ha, dar recent au fost investigate şi altele mai mari, de până la 10 ha (Târgu Frumos). În unele din ele au fost identificate pe lângă construcții de locuit unele legate de activități gospodăreşti (mori, silozuri, pavaje de piatră), şanțuri de delimitare şi de fortificare, cu val sau palisade, sanctuare casnice şi comunitare. Sunt atât locuințe adâncite cât şi de suprafață (colibe, locuințe cu şanț de fundație şi gropi de pari, cu gropi de pari sau construite pe structuri orizontale). Locuințele de suprafață au una sau două încăperi, cu amenajări interioare (vetre, cuptoare, platforme de lut) şi uneori cu anexe. La cele realizate pe structuri orizontale apar platforme parțiale sau care acoperă întreg spațiul, realizate din lut, sau din lemn şi lut, uneori cu pietre spre margini.

În ceea ce priveşte aşezările grupului/culturii Turdaş, acestea diferă ca dimensiune (între 1,5/3 ha-15-30 ha Zau de Câmpie, 30-70 ha Cluj; din păcate insuficient cercetate). Locuințele sunt de tipul adâncit, sau de suprafață (cu gropi de pari, cu şanț de fundație şi gropi de pari). Unele aşezări au fost angrenate în exploatarea silexului, iar altele în exploatarea bitumului. Sunt semnalate şi aşezări în peşteri, legate de activități sezoniere sau legate de activități speciale (prelucrarea aurului, a ceramicii), sau poate legate de practici de cult legate de inițiere (Peştera Cauce, Peştera Ungurească).

În cultura Tisa construcțiiile cercetate (Hodoni) par a fi ridicate pe structuri orizontale, cu platformă din lut şi lemn. În grupurile Suplac şi Iclod locuințele de suprafață au şanțuri de fundații şi gropi de stâlpi în interior, sau doar gropi de stâlpi. În unele cazuri, este posibil, ca o parte a construcțiilor cu gropi de pari să fi fost amenajată pe structuri orizontale. La Țaga în L1 s-au găsit casete late de 80-100 cm, în care au fost înfipți oblic parii pentru pereți.

https://biblioteca-digitala.ro

Aşezările Petreşti sau Foeni Petreşti nu sunt de mari dimensiuni, una singură făcând excepție: Alba Iulia *Lumea Nouă* de circa 40 ha, cu trei şanțuri de apărare din diferite etape, când aşezarea s-a extins (I şanț la nivelul grupului Foeni; II-III la nivel Petreşti, distanță de 12 m între ele; între I şi II, 40 m). Locuințele adâncite din Petreşti au forme diferite, unele cu stâlpi centrali pentru acoperiş, cu compartimentări interioare, cu una-două încăperi cu gârlici. Pentru locuințele de suprafață, cele din prima parte, Foeni, sunt mari cu gropi în trepte. La nivel Petreşti propriu zis se cunosc locuințe cu şanț de fundație şi gropi de pari, doar cu gropi de pari şi unele ridicate pe stâlpi, sau pe tălpi de piatră sau lemn. Podeaua diferă, fiind din lut bătut, sau lemn şi lut.

Aşezările Sălcuța cuprind şi unele telluri, dar şi aşezări situate pe diferite amplasamente, mai ales în zone mărginite de maluri abrupte ce permiteau fortificarea pe zona de legătură cu restul terenului. Sunt şi aşezări în peşteri. Unele au mai multe nivele de locuire. Construcțiile sunt dispuse pe şiruri/ rânduri la oarecare distanță. Locuințele sunt adâncite, de tip bordei, dar şi de suprafață. Sunt şi relativ multe colibe, cu forme şi dimensiuni variabile, cu amenajări interioare. Unele colibe au coridoare de intrare. Locuințele de suprafață sunt cu gropi de pari, sau cu şanț de fundație şi gropi de pari. Pereții erau drepți sau curbați, realizați din pari, bârne şi nuiele împletite acoperite cu lut. O caracteristică sunt vetrele de mari dimensiuni, cu multe nivele de refacere, cu gardină. Uneori în preajma lor, sunt consemnate complexe de râşnit.

Aşezările Gumelnița (circa 200) sunt de tip deschis, dar şi numeroase telluri. Cele deschise au în general straturi subțiri şi nu sunt fortificate. Predomină cele de tip tell, unele de mari dimensiuni, cu mai multe niveluri de cultură şi acestea sunt fortificate. Amplasarea lor este diversă. În aşezările tell mai amplu cercetate s-a observat că au construcții dispuse pe rânduri/şiruri cu spații între ele. Sunt şi aşezări în care construcțiile sunt grupate, având spații de trecere. Ele nu sunt de dimensiuni prea mari. Cea mai mare este aşezarea de la Gumelnița, de circa 3 ha. În aşezările cercetate s-au constatat construcții de locuit, anexe gospodăreşti, vetre în aer liber, gropi, construcții de tip sanctuar. Numărul construcțiilor variază în funcție de zona delimitată, observându-se refacerea acestora pe acelaşi spațiu.

Construcțiile din cultura Gumelnița prezintă cea mai mare diversitate. Pentru bordeie şi semibordeie sunt relativ puține informații (unele bordeie au culoar de acces şi trepte; semibordeiele sunt uneori prevăzute cu trepte, într-un caz pereții fiind căptuşiți cu pietre nefasonate-Costineşti), dar pentru locuințele de suprafață sunt numeroase date ce reflectă diverse modalități de construcție: locuințe cu şanț de fundație şi gropi de pari (Hârşova, L68), doar cu gropi de pari, sau o îmbinare a acestor două modalități (Şeinoiu, Însurăței Popina I), pe structuri orizontale (pe tălpi Căscioarele *Ostrovel,* Medgidia; case cu cheutori/lemnele se îmbinau la colțuri - Vităneşti *Măgurice)*; cu platformă podea din lut amenajată deasupra unor butuci orizontali; deasupra unor gropi pe trunchiuri de copac se amenaja o structură de bârne ce era acoperită cu lut), pe piloni de lemn, cu o parte a casei rezemată de pământ şi cealaltă ridicată (Bucşani *La Pod)*. Locuințele aveau una două încăperi, uneori şi anexe, fiind amenajate vetre, cuptoare uneori pe socluri, lavițe/bănci. Unele încăperi au fost folosite doar pentru păstrarea produselor sau a inventarului agricol, altele atestă ateliere de prelucrare a silexului, topoarelor din piatră sau obiecte de podoabă. În multe încăperi lângă vetre erau amenajate spații speciale pentru râşnițe, dar sunt cunoscute şi adevărate mori la Sultana şi Medgidia (L1şi L3).

Pentru aşezările Cucuteni (peste 1500) se observă mai ales predilecția pentru zone dominante, ce oferă posibilități naturale de apărare, multe din ele fiind fortificate. Unele conțin construcții dispuse pe şiruri, uneori grupate (câte două, sau două-şapte Truşeşti), sau dispersate, organizate în cercuri (Târpeşti; Hăbăşeşti în două cercuri, în mijlocul fiecăruia fiind câte o locuință mai mare).

Sunt locuințe adâncite, bordeie (rectangulare cu colțuri rotunjite, Ruginoasa; ovale,Târgu Bereşti *Dealul Bulgarului*) şi semibordeie (Feteşti *La Schit*), dar ponderea cea mai mare o au locuințele de

https://biblioteca-digitala.ro

suprafață. În puține cazuri s-au descoperit colibe (Hangu, Ariuşd). Pentru locuințele cu structuri verticale se constată cele cu şanț de fundație şi gropi de pari (Hoiseşti: L3, sub laviță şi vatră s-au găsit calupuri de pământ ce au slujit la susținerea platformei podea din lemn şi lut); cu gropi de pari (Bereşti *Dealul Bulgarului*, Ariuşd, Malnaş Băi, L2 şi L3; Feteşti *La Schit*), din care unele erau cu o parte a platformei suspendate pe piloni, iar cealaltă parte se sprijinea pe sol (Păuleni), cu gropi de pari în fundație de pietre (Ruginoasa, L3 şi L4). Un mare număr de locuințe ele au fost probabil construite pe structuri orizontale, care nu au lăsat urme (tălpi de lemn, rame în care se înfingeau stâlpii pentru pereți).

Casele au în general una, două încăperi, rareori mai multe (Feteşti *La Schit* casă cu trei-patru încăperi), uneori cu anexe (Truşeşti, din 93 case ale nivelului Cucuteni A, 62 aveau anexe; Cucuteni *Cetățuia*, trei case din nivelul Cucuteni B aveau anexe). Dimensiunile lor variază: cele mai mici au 25 m², cele mijlocii 50-100 m², iar cele mai mari peste 100 m². Forma lor este mai ales rectangulară sau pătrată, rareori apărând unele în forma literei "L" sau rotunde. Cele mai multe au amenajări interioare, constând din vetre, cuptoare, râşnițe, lavițe, instalații de țesut, casete, silozuri. În unele aşezări au apărut vetre exterioare, sau cuptoare pentru ars ceramica, uneori grupate (Ariuşd, Dumeşti).

Aşezările culturii Tiszápolgár sunt de dimensiuni relativ mici (2-4 ha) şi puține au fost cercetate mai intens. Multe din ele sunt de tip tell. Locuințele de suprafață cercetate au gropi de stâlpi sau şanțuri de fundație cu gropi de stâlpi, denotând influențe din cultura Banatului. Se întâlnesc şi locuințe adâncite, bordeie şi semibordeie.

În ceea ce priveşte aşezările Bodrogkeresztúr, ele sunt de mici dimensiuni şi au fost puțin cercetate. Până acum se cunosc mai ales colibe şi locuințe de suprafață patrulatere. Unele amenajări interesante provin din peşteri. Ultimei etape a acestei culturi îi aparține un atelier de podoabe descoperit la CheileTurzii *Peştera Ungurească*, cu cuptor interior cu foale. Construcția avea o structură de stâlpi, iar peretele de est era realizat din nuiele împletite. Podeaua era amenajată pe o structură de pari şi nuiele.

Aşezările Cernavoda I sunt sporadice, fiind cercetate puține complexe. Erau folosite şi bordeie, din care unele cu trepte, dar cele mai numeroase sunt locuințele de suprafață. Sunt atestate atât colibe cât şi locuințe cu gropi de pari (cu o parte adâncită, unele având absidă), sau construite pe structuri orizontale (cu platformă de lut). Locuințele de suprafață au unele amenajări interioare (vetre).

Aşezările Coțofeni, mai numeroase (850) atestă diversitate în cee ce priveşte amplasamentul, fiind atestate şi locuiri în peşteră. Ele sunt de dimensiuni relativ mari şi în unele cazuri au fost efectuate amenajări anteriore construirii caselor. În aşezări sunt atestate construcții de locuit, gropi, amenajări gospodăreşti. Sunt folosite atât bordeie cât şi semibordeie. În cadrul locuințelor de suprafață, alături de colibe (de forme diferite) apar şi locuințe cu o construcție solidă, cu găuri de pari. Locuințele au două încăperi, sau o încăpere şi o tindă, cu vetre (cu gropi pentru cenuşă), cuptoare, uneori cu gropi pentru vase şi provizii. Sunt şi locuințe construite pe structuri orizontale, cu platformă podea din lemn şi lut, pe care au fost amenajate cuptoare şi vetre.

Aşezările Folteşti Cernavoda II sunt puțin cunoscute, având un caracter mai mult sporadic. Locuirea este caracterizată de bordeie (cu amenajări interioare de tip praguri, vetre) şi gropi, uneori de colibe.

În ceea ce priveşte aşezările Horodiştea Erbiceni, acestea sunt mai numeroase, cu suprafețe până în 2-3 ha, dar puține din ele au fost studiate, astfel că avem informații trunchiate. Sunt folosite atât locuințe parțial adâncite în pământ, cât şi de suprafață. Colibele, de formă diferită, au amenajări interioare, vetre, podea din lut, sau cu lespezi de piatră. Au fost cercetate şi locuințe de suprafață realizate pe structuri orizontale, cu sau fără platformă.

Aşezările şi locuințele culturii Cernavoda III-Boleraz sunt puțin cunoscute, în câteva cazuri fiind cercetate bordeie şi locuințe de suprafață, poate de tip colibă (cu vetre interioare).

https://biblioteca-digitala.ro

În ceea ce priveşte grupul Celei, cercetările de la Sucidava *Celei* atestă locuințe de suprafață cu gropi de pari, cu amenajări interioare (praguri de lut, vetre, lavițe, una acoperită cu o cuvertură de in, război de țesut, silozuri pentru cereale).

Pentru cultura Baden (55 puncte cu astfel de descoperiri, incluzând şi necropole), cercetările atestă în cele câteva situri cercetate atât bordeie cât şi locuințe de suprafață. Cele de suprafață aveau una două încăperi, cu vetre şi uneori cu gropi de provizii.

Dimensiunile locuințelor, ca şi amenajările interioare conduc spre presupunerea că se cunoştea un anume sistem de măsură, ce este ilustrat uneori şi de numărul „de aur" din plastica şi ceramica neo-eneolitică, pus în valoare de câteva publicații. Cele mai multe construcții aparținând neoliticului şi epocii cuprului din baza noastră de date au axul lung orientat NS, cu intrarea spre S sau SE (27%), urmate de cele orientate EV (20%) şi NNE-SSV (18%).

Probabil că în majoritatea cazurilor pentru realizarea construcțiilor a prevalat necesitatea utilului. Din acest motiv majoritatea construcțiilor de locuit sunt prevăzute cu vetre sau cuptoare, cu amenajări suplimentare funcționării acestora (gropi de cenuşă, platforme, zone lipite cu lut, socluri). În cazul în care acestea lipsesc trebuie să avem în vedere şi alte posibilități de încălzire la care ne-am referit, vetre portabile, vase de mari dimensiuni. Bănci, banchete, podiumuri apar în preajma amenajărilor de încălzit, fiind folosite pentru depozitarea unor vase şi produse. Tot în preajma acestora apar şi râşnițele simple, sau cele care au spații special amenajate. Unele locuințe, chiar din neoliticul timpuriu sunt prevăzute şi cu gropi pentru depozitarea unor produse sau pentru păstrarea apei, acțiune ce era uneori gândită chiar din momentul proiectării casei. Evident, pentru alte amenajări din lemn, doar situații speciale de conservare în mediu ar putea aduce argumente suplimentare. Acolo unde informațiile sunt complete, s-a putut stabili cu mai multă uşurință şi funcționalitatea unora din construcțiile sau amenajările pe care acestea le conțin: locuri pentru dormit, locuri pentru tors şi țesut, pentru depozitarea cerealelor şi a altor produse, locuri pentru râşnit, sau pentru alte activități gospodăreşti (ateliere de prelucrare a silexului, pietrei, cornului, osului, scoicilor, ateliere de olărit). Prin prisma funcționalității se poate înțelege mai uşor şi de ce într-un caz sau în altul s-a adoptat o anume soluție constructivă, care prezintă astfel unele caracteristici. Unele anexe, ce apar mai ales din neoliticul dezvoltat, atestă la fel, preocupări privind desfăşurarea unor activități gospodăreşti.

Din datele prezentate pe larg în cele două volume şi recapitulativ în rândurile de față, reiese clar că arhitectura neoliticului şi epocii cuprului românesc este caracterizată de folosirea preponderentă a lemnului şi lutului, doar în cateva cazuri speciale folosindu-se piatra şi alte materiale (trestii, stuf, tuf vulcanic). Doar în câteva cazuri s-au făcut până acum analize privind esențele lemnoase folosite în construcție (cultura Gumelnița). În mod cert preferința pentru utilizarea acestora era legată de cunoştințe privind rezistența, posibilitatea de prelucrarea şi poate se avea în vedere şi realizarea unui ansamblu estetic.

Prelucrarea lemnului (tăiere, cioplire, îmbinare, a practicării unor tehnologii cu unelte primitive) se pare că a reprezentat atât un meşteşug cât şi o artă, chiar dacă descoperirile arheologice, din cauza condițiilor de mediu nu au permis conservarea unor documente mai numeroase de acest tip. Felul de prelucrare a lemnului, tehnicile aplicate la construcții pot fi determinate pe baza amprentelor de lemn din resturile de pereți, duşumele sau alte amenajări din lut, la construcțiile în care s-a folosit atât lemnul cât şi lutul. În numeroase cazuri s-a constat folosirea unor lemne fasonate ce amintesc scândurile de azi. Unele case gumelnițene atestă folosirea sistemului de cheutori pentru îmbinarea lemnului la colțurile caselor, sau existența unor suporturi de lemn sau piatră pentru unele cu podeaua suspendată (sistem menționat pentru prima dată de I. Paul pentru cultura Petreşti, dar aplicabil pentru toate civilizațiile cu astfel de construcții). Cunoştințele obținute de-a lungul unei experiențe milenare au supra-

https://biblioteca-digitala.ro

vieţuit până în zilelel noastre. Ne referim la casele pe structuri orizontale, menţionate mai sus, dar şi la cele construite pe structuri verticale. Cunoştiinţele se transmiteau probabil şi de la o comunitate la alta, ceea ce atestă relaţii permanente şi pe spaţii destul de largi, dacă ar fi să apreciem numai pe baza tipului de construcţii folosit. Construirea unor case denotă un efort substanţial, începând cu pregătirea terenului, pregătirea materialelor, săparea şanţurilor sau a gropilor, înfingerea parilor şi stâlpilor, împletirea pereţilor, acoperirea suprafeţelor rămase goale. Unele locuinţe au fost probabil construite numai din lemn (ne referim la cele din bârne orizontale şi doar anumite zone la îmbinări erau lipite), în timp ce pentru altele este certă şi folosirea lutului, ca material de construcţie important. El este pus uneori în fundaţia unor şanţuri pentru construirea caselor, sau pentru a întări alături de pietre spaţiul din gropi. În unele cazuri, unii pereţi erau ridicaţi numai din lut.

Lutul, amestecat cu vegetale, pleavă de cereale tocate sau nisip, a fost folosit atât la construirea cât şi la finisarea celor mai multe construcţii şi amenajări, dublând în cele mai multe cazuri lemnul, dându-i rezistenţă şi durabilitate. În câteva aşezări s-au descoperite rame de lut pentru geamuri şi uşi, uneori pereţii erau decoraţi cu bucăţi de lut cu caneluri dispuse geometric. Sunt atestate însă şi adevărate „cărămizi" de lut ars, folosite la construirea unor amenajări interioare sau exterioare a unor locuinţe eneolitice. Pentru unele locuinţe comune sau sanctuare comunitare s-au descoperit uneori finisaje deosebit de bine realizate, porţiuni de pereţi pictaţi monocrom, motive decorative spiralo-meandrice dispuse într-un decor organizat, capiteluri, rame, medalioane cu decor incizat, canelat sau pictat, ce demonstrează abilitate şi măiestrie în prelucrarea lutului, gustul pentru frumos şi armonie, dar şi respectarea unor reguli.

Anlize recente în arealul Gumelniţa au stabilit şi compoziţia amestecului de lut folosit la refacerea podelelor. Din experienţa etnografică, recondiţionarea anumitor zone ale caselor (podele, crăpături în pereţi, cuptor, vatră şi alte amenajări) avea loc de cel puţin două ori pe an, primăvara şi toamna, având atât un scop constructiv, cât şi unul dezinfectant şi estetic. Refaceri repetate au fost constatate atât la construcţiile obişnuite, cât şi la cele speciale (sanctuare, fortificaţii).

Locuinţele analizate atestă pe de altă parte şi o flexibilitate a comunităţilor care le-au construit, fiind prezente planuri şi tipuri diverse atât pentru cele adâncite, cât şi pentru cele de suprafaţă, evident adaptate condiţiilor de mediu. Locuinţe pe piloni, atestate pe ciobul din grupul/cultura Turdaş au fost probabil folosite în zonele Dunării, pe marile râuri sau lacuri, cu un regim fluctuant alapelor, pe popine, grinduri, dar uneori şi în zone submontane, pe mici telluri (Păuleni). Asemenea construcţii, în epoca neolitică sunt cunoscute în Alpi, în zona Trento şi în vecinătatea marilor lacuri sau la gurile râurilor din zona munţilor Alpi.

Machetele de case, cuptoare, sanctuare, descoperite în câteva situri neolitice târzii (cultura Boian: Petru Rareş, Spanţov, Lişcoteanca, Vidra, Fântânele; grupul/cultura Turdaş) şi din epoca cuprului (în cultura Gumelniţa sunt cele mai numeroase, redând case, cuptoare, bordeie; cultura Cucuteni). ne completează imaginea referitoare la felul în care arătau şi erau decorate construcţiilepe care le studiem.

Nu putem încheia rândurile de faţă fără a ne referi la alte câteva categorii importante de construcţii din aşezările analizate. Prima categorie la care ne vom referi sunt cele folosite în scopuri gospodăreşti, sau puse în legătură cu acestea. Şi în acest caz, interpretări mai nuanţate şi mai apropiate de realitate le oferă cercetările mai ample din unele aşezări. Vetre exterioare, cuptoare, pavaje de piatră, silozuri sunt amintite în câteva situri.

Drept cuptoare de ars ceramica puteau fi folosite şi gropi simple, dar şi unele mai elaborate, precum cel de la Leu *La Tei* din cultura Dudeşti. Cuptoare pentru ceramică sunt şi în aşezări Boian sau Coţofeni. Câteva din cultura Cucuteni sunt amplasate în interiorul sau în exteriorul ariei locuite (Ariuşd), uneori în cazul unor ateliere (Dumeşti, complex 7).

https://biblioteca-digitala.ro

O categorie aparte o reprezintă şi puțurile, întâlnite în câteva aşezări, atestând totdată şi ritualuri de oferire. Primele amenajări de acest fel se întâlnesc la Parța, în cultura Banatului. Unele au avut rol funcțional (puțul 2), în timp ce altele au fost puse în legătură cu practici de cult (puțul 1, construit după distrugerea Sanctuarului 2 şi cele descoperite în punctul *La vaci*). Astfel de amenajări sunt destul de rare, ele mai fiind întâlnite în cultura Sălcuța la Cuptoare *Sfogea* şi în cultura Cucuteni la Hăbăşeşti şi respectiv Truşeşti (în acest caz două puțuri). În cultura Coțofeni astfel de descoperiri sunt la Şeuşa *Gorgan* (cu depuneri votive) şi Câlnic.

Lucrările de fortificație implică după părerea noastră un stadiu clar de organizare a cestor comunități preistorice, asupra căruia poate nu s-a insistat încă suficient în literatura noastră arheologică. Fără îndoială că în acest domeniu, noi investigații arheomagnetice, ca cele inițiate anul acesta în România de o echipă de la Kiel (pentru situl Ruginoasa au fost detectate trei şanțuri de apărare situate la distanțe diferite, probabil legate de extinderea aşezării), va aduce şi o altă optică, atât referitoare la dimensiunile aşezărilor, dar şi cu privire la maniera de dispunere a locuințelor sau la etapele de evoluție a unui sit.

Prezența şanțurilor de delimitare şi de fortificare sau folosirea unui sistem de fortificație mai complex, alcătuit din şanț şi val, sau şanț val şi palisadă, presupune existența unei autorități care avea capacitatea de a supraveghea, organiza şi a conduce astfel de lucrări, în care erau implicați toți membrii comunității, poate chiar de a elabora unele reguli, pentru asigurarea pazei şi a ordinii.

Primele garduri sau palisade pot fi interpretate cele de la Ostrovu Golu, dar apariția sistemelor de fortificații simple sau mai complexe se leagă de Vinča A şi de procesele de migrație care urmează.

Cel mai complex sistem de fortificație este cel de la Parța (investigat pe latura de nord), unde fortificația naturală reprezentată de coturile râului Timiş a fost dublată de una antropică constând din patru cinci palisade şi patru şanțuri. Palisadele erau prevăzute cu stâlpi şi pari intermediari, în cazul palisadei 3 constatându-se şi un drum interior poate de rond. Şanțurile au dimensiuni impresionante între 3,60-4,5 m lățime şi 1,80-3 m adâncime. Pe icurile dintre şanțuri apar gropi de stâlpi masivi sau urme de țăruşi ce dovedesc alte amenajări menite să îngreuieze accesul în aşezare. Aşa cum am mai menționat, cercetările de la Uivar au adus şi în acest domeniu noi informații care oferă o perspectivă asupra amplorii acestor lucrări.

În cultura Precucuteni s-au găsit atât şanțuri de delimitare ale unor aşezări (Târpeşti Precucuteni II, Târgu Frumos, Precucuteni I), cât şi şanțuri de fortificație însoțite probabil de palisade (Târpeşti Precucuteni III, Traian *Dealul Viei*) sau de val (Târgu Frumos).

Pentru grupul/cultura Turdaş cercetările restrânse de până acum nu au permis observații prea detaliate cu privire la fortificare siturilor. La Zlăşti *Gruiul lui Moş* a fost surprinsă o palisadă, iar la Orăştie mai multe şanțuri şi palisade.

În grupul Iclod, pentru aşezările de la Iclod şi Țaga există date care atestă existența mai multor şanțuri de apărare, din diferite etape (cu umpleri şi refaceri), dublate de palisade. La Iclod au fost identificate trei şanțuri şi patru palisade, iar la Țaga două şanțuri şi o palisadă. Primul şanț de la Iclod era întrerupt pe laturile de N şi S, pentru a permite trecerea, situație constată şi la palisada 1. Palisadele constau din stâlpi înfipți într-un mic şănțuleț; la Iclod stâlpii erau legați prin bârne orizontale pe mai multe rânduri, ulterior pari subțiri fiind legați de structura de bârne. La Țaga, în afara şanțurilor a fost identificat un turn de pază, ce asigura controlul intrării în aşezare.

Cele mai multe aşezări de tip tell din cultura Gumelnița sunt fortificate cu şanțuri şi valuri (Măgura Jilavei: val din pământ şi pietriş, Teiu, Sultana, Luncavița, Bucşani *La Pod),* doar într-un caz fiind menționat şanț, val şi palisadă (Baia). Interesante sunt şi concluziile referitoare la fortificația de la Bucşani, unde pentru a combate ridicarea nivelului apei a fost adus pământ cu barca din altă zonă.

https://biblioteca-digitala.ro

În cultura Cucuteni majoritatea aşezărilor erau fortificate cu şanţ; unele aveau şanţ şi val (Cucuteni-*Cetăţuia,* Malnaş Băi, Cucuteni A, ambele pavate cu pietre; Scânteia, Cucuteni *Dâmbu Morii*, Bodeşti *Cetăţuia Frumuşica,* Traian *Dealul Fântânilor,* Truşeşti *etc.*), şanţ şi palisadă (Ruginoasa, şanţul pavat cu pietre), şanţ, val şi palisade (Ariuşd), două şanţuri (Hăbăşeşti), şanţ, val şi contraval (Cucuteni-*Cetăţuia,* Cucuteni B1, şanţul săpat în trepte, placat cu pietre, ca şi valul). Fortificaţiile săpate în trepte la Cucuteni reflectă adaptarea la structura solului, iar placarea cu piatră demonstrează folosirea resurselor locale în scopul ridicării randamentului şi rezistenţei lucrărilor.

În ceea ce priveşte construcţiile de cult (sanctuare casnice şi comunitare), complexele de cult, acestea denotă pe baza prezentării noastre un aspect deosebit de important, prezent în aproape toate siturile investigate cu atenţie pe o suprafaţă mai mare. Şi în acest caz am reinterpretat unele descoperiri, deoarece amenajările interioare şi inventarul atestă astfel de construcţii. Amenajările şi inventarul atestă pentru cele mai multe comunităţi o viaţă religioasă intensă, care de multe ori face parte din cotidian, aproape că nu poate fi separată de acesta.

Se întâlnesc atât construcţii simple, care au servit la depozitarea inventarului de cult, altare casnice, dar şi sanctuare comunitare. Ultimele conţin una sau mai multe încăperi, amenajări interioare speciale de tipul casetelor, vetrelor rituale, locuri speciale pentru râşnit sau depozitarea ofrandelor, construcţii monumentale, de tipul statuilor, coloanelor, mese altar, dovedind o viaţa religioasă bogată şi dinamică, cu un panteon în plină formare. Studiul obiectelor din sanctuare, depozitarea şi păstrarea obiectelor de cult în afara perioadei de ritual, contextul îngropării unor obiecte de cult a fost o altă temă importantă a dezbaterilor noastre.

Unele din aceste construcţii atestă o existenţă îndelungată, cu mai multe faze de construcţie, surprinse arheologic. Am acordat în egală măsură atenţie atât materialelor folosite la construcţia sanctuarelor, cât şi soluţiilor tehnice pe care constructorii din preistorie le-au folosit. Şi în acest caz, studiind planurile construcţiilor, amenajările interioare, inventarul acestora, am realizat câteva reconstrucţii, pentru mai buna lor percepere şi pentru interpretarea lor corectă.

Construcţiile de cult se pare că reprezintă o altă caracteristică a zonei geografice de care ne-am ocupat. Şi în acest caz, descoperirile arheologice indică o evoluţie, ce se datorează atât relaţiilor culturale cu sudul cât şi noilor afluxuri de populaţii ce apar o dată cu penetrarea culturii Vinča. În Starčevo-Criş au fost descoperite mai multe complexe casnice ce atestă practici de cult, având un inventar mobil (Balş, Trestiana, Săcăreuca, Zăuan), dar primele sanctuare în România sunt legate de apariţia culturii Vinča (Zorlenţu Mare, nivel Vinča A3/B1, L4, cu cap de statue monumentală).

În cultura Banatului la Parţa apar prima dată sanctuare comunitare (Sanctuar 1, în nivel 7b; Sanctuar 2 în nivel 7c-6) de mari dimensiuni cu amenajări interioare (mese altar, statui monumentale etc.), amplasate în zona centrală a sitului, lângă care erau alte construcţii cu caracter de cult (altare exterioare, vatră de veghe), Casa Tribului, sau poate folosite de cei care deserveau sanctuarele (P4 şi P8). Descoperirile atestă atât cultul fertilităţii şi fecundităţii prin adorarea Marii Zeiţe şi a Zeului Taur, cât şi a Soarelui şi Lunii, reprezentate plastic pe peretele Sanctuarului 2. Sanctuarele menţionate, construcţiile adiacente demonstrează o organizare şi reguli care probabil trebuiau păstrate, atestând existenţa unui personal care se ocupa cu întreţinerea acestor construcţii, transmiterea cunoştinţelor, a respectării practicilor de cult. O astfel de organizare pare să apară şi la nivelul culturii Cucuteni, în cadrul aşezării de la Truşeşti *Ţuguieta*. Alături de aceste sanctuare comunitare la Parţa şi în alte construcţii au fost descoperite altare casnice.

În Boian sunt atestate sanctuare comunitare la Lunca-*La Grădini* (pereţi pictaţi, măsuţe cult, altăraşe fragmentare*)*, Gălăţui *Movila Berzei* (cu ritual de fundare; în interior 7 laviţe, numeroase vase, stâlp pătrat, pereţi pictaţi), Piatra Sat-*Vadul Codrii* şi la Căscioarele. Cel de la Căscioarele *Ostrovel*, cu două

https://biblioteca-digitala.ro

încăperi are o arhitectură monumentală (coloanele, medalionul, masa altar), pereți pictați şi alte elemente ce definesc un sanctuar (bancă, râşniță, stâlpii din jurul coloanei mari), ritual de jertfire/fundare (înhumat chircit).

În Precucuteni sanctuare comunitare sunt cele de la Târgu Frumos *Baza Pătule* (L1, cu altar pictat, ce reprezintă două personaje) şi Isaiia (din mai multe construcții: L1- cu două vetre şi două complexe de cult; L5 cuptor, casete adosate acestuia, altar siloz, vase specifice cu picioare umane; atestă şi un ritual de abandonare pentru prima etapă; L7, cuptor potcoavă cu trei stele).

În cultura Gumelnița cel mai cunoscut sanctuar comunitar este cel de la Căscioarele *Ostrovel,* unde era o vatră şi o banchetă pe care era macheta de sanctuar. În aceeaşi categorie putem include şi descoperirile de la Pietrele *Gorgana*, cu amenajări interioare (vatră cu gardină, laviță, două postamente: pe unul erau 7 coarne de consecrație, rezerve de ocru roşu; râşnițe) şi cu inventar foarte bogat şi divers (vase, statuete antropomorfe din os şi marmură, obiecte de podoabă, pudriere, obiecte de prestigiu), Hârşova (sanctuar cu două faze de construcție, cu amenajări interioare: soclu cu statue în prinma fază; altare, casete, postamente, laviță), Tangâru (laviță, coloană, statue antropomorfă de peste 1 m).

În cultura Cucuteni cele mai reprezentative sanctuare sunt cele de la Truşeşti, cu piese monumentale (L 24, 38, 40, 60, 61 şi 84) şi amenajări interioare, vetre, altare, mese de cult, cu un inventar variat, dar nu foarte bogat. In aceeaşi categorie poate ar fi de încadrat şi descoperirile de la Ariuşd şi Izvoare.

Sanctuare casnice au fost descoperite în mai multe culturi, precum Hamangia (Baia *Goloviţa*, L1/1960), cultura Vinča (fazele A şi C: Liubcova), Boian (Piatra Sat-*Vadul Codrii,* Petru Rareş, Radovanu, Tangâru, Grădiştea Coslogeni), Precucuteni (Poduri *Dealul Ghindaru*, L36, cu două vetre şi două complexe de cult), Sălcuța (Sălcuța Piscul Cornişorului, L4, bancă cu 28 greutăți şi o statuetă feminină). În cultura Gumelnița, astfel de amenajări apar la Borduşani (L9 vatră de cult pictată), Petru Rareş, Căscioarele *Ostrovel* în mai multe construcții. În cultura Cucuteni în această categorie pot fi incluse descoperiririle de la Mărgineni, Drăguşeni *Ostrov* (L9), Dumeşti (L1), Scânteia (L1), Târpeşti (L5), Ghelăieşti *Nedeia*, Buznea *Silişte*, Văleni Piatra Neamț, Cucuteni *Cetățuia* (nivel Cucuteni B). Poate în aceeaşi categorie ar trebui să includem şi descoperirile din cultura Petreşti de la Pianul de Jos *Podei* (1 râşniță în plus) şi Ghirbom *În Față*, având aproape acelaşi gen de altar triunghiular, vatră, cu un inventar asemănător.

Complexele de cult, cu două gropi rituale şi două zone/vetre arse puternic şi un şanț cu rol cultic de la Ceamurlia de Jos din cultura Hamangia par să reprezinte un exemplu mai exotic.

Evident intensitatea cercetărilor, experiența sunt factorii care au determinat volumul de date şi calitatea acestora.

În acelaşi context al vieții religioase se înscriu şi ritualurile de fundare a unor aşezări sau complexe, sau cele legate de abndonare.

Ritualuri de fundare pentru aşezări au fost descoperite la Zorlențu Mare (Gr. 171 cu craniu de taur), Zau de Câmpie (orizont Foeni: cu cinci-şase schelete de vite şi un schelet de cerb, cenuşă, cărbune); Parța (Gr. 121, coliba 136); Verbița, Cârcea *Grădinile (*gr. 1); în cultura Gumelnița la Căscioarele *Ostrovel* (L1) şi Bucşani *La Pod* (animal întreg în groapă, cu capul în altă parte).

Ritualurile de fundare ale unor construcții sunt destul de răspândite: Balta Sărată (Vinča B1: L28 două gropi de fundare cu resturi de la coloane de lut); Dudeşti-*Padea* (B1-groapă cu craniu bou, poate şi altar casnic, perete decorat), Zau de Câmpie (CCTLNZIS: P1 picioare de căprioară, L8 cranii taur sălbatec), Uivar (Vinča C: fragment de mască din lut, cu față umană; oase arse; plastică zoomorfă în traseul unor pereți de locuințe); în cultura Boian în sanctuarul de la Căscioarele *Ostrovel* (inhumat chircit) şi în cel de la Gălățui *Movila Berzei* (altar rupt, craniu uman); în Precucuteni la Isaiia (Gr. 17

https://biblioteca-digitala.ro

lângă L7; L8), Târgu Frumos (Gr. 26, 36, 37). În grupul/cultura Turdaş unele morminte de inhumații de sub construcții (Turdaş), sunt interpretate drept ritual de fundare.

În mai multe aşezări Gumelnița s-au descoperit în cuptoare materiale ce atestă un ritual de fundare a acestora, legat probabil şi de cultul vetrei (Sultana *Malu Roşu*, Bucşani L9, Hârşova). Un mormânt de copil de la Hârşova este legat tot de un ritual de fundare.

În cultura Cucuteni astfel de ritualuri sunt frecvente. Ele apar înainte de construirea unor locuințe, la refacerea acestora, a podelelor sau la construirea vetrelor (Drăguşeni *Ostrov*, Traian *Dealul Fântânilor*, Vermeşti *Cetățuie*, Ghelăieşti *Nedeia*, Poduri *Dealul Ghindaru,* Târgu Bereşti *Dealu Bâzanu*, Feteşti *La Schit*, Preuteşti *Cetate*). În cultura Coțofeni astfel de ritualuri sunt menționate la Aiud *Cetățuie* (groapă de fundare descoperită sub vatra unui bordei), Şeuşa *Gorgan* (sub o locuință).

În cultura Horodiştea-Erbiceni, la Horodiştea *Dealul Mălăişte,* oase de copii, adolescenți sub vatră (L1), atestă un ritual de fundare.

Ritualurile de abandonare au fost sesizate în mai puține cazuri. Astfel, la Gura Baciului în P 24 (Starčevo-Criş) s-a găsit o stelă de piatră reprezentând-o pe Marea Zeiță (cealaltă față dorsală reprezentarea unui phalus) în asociere cu oase incinerate (M7). Tot în Starčevo-Criş, vetrele răstrunate la părăsirea locuințelor, ca şi "platformele" de ceramică şi pietre ale unor locuințe marchează abandonul unor construcții, utilizarea spațiului ca loc de resturi menajere, în care uneori este inhumat ultimul locatar (Poieneşti ş. a). Chiar şi în cultura Cucuteni, multe case au vatra distrusă şi întoarsă cu fața în jos, ca şiunele râşnițe, ce atestă acelaşi ritual.

În Precucuteni, la Isaiia, după prima etapă de funcționare sanctuar/L5 este abandonat, acțiune însoțită şi de un ritual corespunztor pentru o parte din obiecte.

Chiar incendierea unor case ar putea fi legată tot de acest ritual de abandonare, marcând după părerea noastră încheierea unui ciclu de viață (casa respectivă nu mai este locuită fiindcă poate nu au fost urmaşi). În nici un caz nu dorim să absolutizăm acest aspect legat de incendierea caselor, fenomenul poate avea şi alte valențe: eradicare unor molime, lupte între diferite comunități, sau chiar accidente casnice.

Multe gropi din diferite civilizații atestă fără îndoială şi ritualuri legate de ofrande, ceea ce reprezintă un alt aspect a vieții religioase a acestor comunități. Unele au fost inițial utilizate pentru exploatarea lutului şi într-un anumit moment au fost folosite ca locuri de ofrandă. O depunere foarte interesantă, legată probabil de o preoteasă este cea de la Tărtăria, cu un inventar exrem de bogat, în care majoritatea pieselor au fost sparte intenționat, iar resturile din schelet sunt incomplete. Descopeirirle de acest felsunt destul de numeroase cultura Banatului (Parța,: Gr. 121, deopozitul ceramic), în Hamangia, grupul Iclod (Țaga nivel III: Gr. 38, rituală, cu 12-14 jumătăți maxilare de vită şi cerb). În cultura Petreşti groapi rituale s-au descoperit la Caşolț *Poiana în Pisc şi* Alba Iulia *Lumea Nouă* (cu importuri Dimini). Interesante sunt şi cele trei osuare de la Alba Iulia *Lumea Nouă*, cu gropi cu vatră în apropiere sau cu cuptor cu grătar, ce arată modalități diferite de tratare a morților.

În cultura Coțofeni gropi de ofrandă au fost găsite la Sebeş *Râpa Roşie*, Boiu *Măgulicea,*Turia, Boarta *Cetățuie.*

https://biblioteca-digitala.ro

TABLE OF CONTENTS

CHAPTER V. THE ARCHITECTURE OF THE EARLY COPPER AGE 11
General data 11
The Copper 13
Copper methalurgy 18
The Gold 22
General information 22
Arrangements in the caves 24
a) Petreşti culture 25
Comments regarding the origin 25
Relations between Foeni group and Vinča C 27
Relative and absolute chronology 29
Foeni 29
Turdaş 30
Orăştie 30
Lumea Nouă 31
Daia Română 35
Zau de Câmpie-Grădiniță 35
The spread of the Petreşti culture 37
The term 37
The settlements 38
The houses 40
The big houses with stairs postholes and clay floor or clay beaten floor 41
The houses with suspended floor 42
The middle houses on piles 43
Other type of houses 43
Pit houses and pits 44
Pantry/cellar, annexes 44
The pithouse 45
The shape 47
The interrior 47
The complexes dimensions 47
The pits 49
Generalities regarding the complexes 49
Ritual depositions 50
Ossuarium 50
Graves and human bones 51
Deposition of fragments of animal bones 51
Religious architecture 53
Conclusions 56
b) Sălcuța culture 58
The origin 58
The spread 59
Evolution, chronology, stratigraphy 60
The architecture of Sălcuța culture 61

https://biblioteca-digitala.ro

The settlements 61
The houses 63
The pithouses 63
The surface houses 63
The huts 64
Elements of construction 68
The walls 68
The floor 69
Inner arrangement 69
Religious architecture 70
The fortifications and others 71
The well 72
c) Gumelnița culture 74
Origin 74
Regional groups 74
The spread 76
Evolution, chronology, stratigraphy 76
The architecture 81
The settlements 81
The houses 90
The pithouses and semi subterranian houses 90
The surface houses 91
General data regarding the construction manner 91
The walls 94
The roof 94
Type of houses 96
I. Houses with stone foundation 96
II. Houses with a foundation ditch and postholes 97
III. Houses with postholes 99
IVa. Houses built on horizonthal structures 104
IVb. Houses built on horizonthal structures with platform floor 111
IVc. Houses built on top of a pit 112
IVd. Houses built on piles 114
Conclusions regarding the installations and inner arrangemenets 115
The heart and oven 116
The bench 117
The grinding stone 117
Silos 118
Functionality of some complexes 119
External arrangements in the settlements 119
The fortifications 120
Settlements fortified with ditch and bank 122
Settlements fortified with ditch, bank and palisade 123
The religious life 123
Foundation rituals 123
Sanctuaries and cult constructions 125
Căscioarele, the sanctuary with the sanctuary model 126
The communitarian sanctuary or altar at Pietrele-Gorgana 127
Sanctuary at Tangâru 131
Models of dwellings 135
Sanctuary models 136
House models 138
Oven models 139
Lids with models of houses or ovens 140

https://biblioteca-digitala.ro

Stoicani-Aldeni cultural aspect 145
The settlements 145
Type of houses 147
Deep houses 147
Pithouses and semi subterranean houses 147
d) Cucuteni culture 151
General considerations 151
Origin, terminology, chronology, local groups/The architecture of the Cucuteni culture 151
The settlements 153
The fortifications 153
Plan of the settlemnts and their organization 164
Megasites or giant sites 166
The houses 169
The deep houses 169
The pithouses 169
The semi subterranean houses 171
The surface houses 172
Preparation of the area 172
Foundation rituals 172
Type of surface houses 174
I. The huts 174
II. Houses built on vertical structures 174
1. Houses with foundation ditch and postholes 174
2. Houses with postholes 175
Houses with postholes and a suspended floor 178
3. Houses with stone foundation 180
III. Houses built on horizonthal structures 181
1. Houses with a simple clay floor 181
2. Houses with a massive platform floor 183
3. Houses with stone platform 186
4. Houses with stones outline 186
Inner compartments of the houses. Houses with a storey 186
Houses with one or two rooms and a porch 187
The shape of the houses 189
Rectangular houses 189
Round houses 189
Square house 189
Houses in the shape of a “L” or “T” 189
House with a storey 190
Dimensions and area of the houses 192
The character of the houses 193
Houses with a social character 193
Workshops 193
Workshops for pottery 193
Workshops for tools 195
Construction systems 196
The walls 198
The houses interrior 199
Hearth plate or oven plate 205
Ovens and stoves 206
Ovens/stoves for warming and cooking 206
Benches and tables 208
Grinding stones, cassettes and silos for cereals 209
Weaving installations 210

https://biblioteca-digitala.ro

Stone pavements 210
Annexes 211
Storing pits 212
The wells 213
Fire arrangements/installation in the area of the settlemnts 214
Cult constructions, cult depositions and cult areas 219
Domestic sanctuaries 219
Communitarian sanctuaries 226
Sanctuary from dwelling XL, Truşeşti 226
Sanctuary from dwelling LXI, Truşeşti 227
Sanctuary models 229
CHAPTER VI. THE ARCHITECTURE OF THE MIDDLE COPPER AGE 239
a) Tiszápolgár culture 239
The name, origin and the spread 239
The methalurgy 241
Absolute chronology data 241
Evolution, chronology, stratigraphy 242
The architecture of the Tiszápolgár culture 242
The settlements 242
The houses 245
Houses dimensions 246
Case studies 246
Parța 246
Dăbâca 250
Cluj-Napoca – Polus 251
The floor of the houses 253
The hearts 253
Semi subterranean houses 254
Pit houses 254
Case study. Parța 255
The pits 256
The fortification systems 257
The graves 258
b) Bodrogkeresztúr - "Scheibenhenckel" culture 259
Origin 259
The spread 260
Chronology, evolution, stratigraphy 260
Periodization 261
Copper and gold methalurgy 262
The copper 262
The gold 263
Case study. Cheile Turzii - the workshop for gold 264
The oven 267
The ornaments and jewels 274
The pottery 275
The tools 279
The architecture of Bodrogkeresztúr culture 279
Settlements and houses 279
Living in the caves 281
Cult complexes 282
c) Cernavoda I culture 285
The settlements 285
The houses 286
The fortifications 288

https://biblioteca-digitala.ro

d) Decea Mureşului group....290
Name....290
CHAPTER VII. THE ARCHITECTURE OF THE LATE COPPER AGE....295
a) Coţofeni culture....295
The settlemnets....296
The houses....298
The houses functionality....302
Houses built on horizonthal structures....303
Inner arrangements....304
External arrangements....304
Votiv depositions. Bothros....305
The wells....306
The fortifications....306
b) Folteşti-Cernavoda II culture....307
The settlements....307
The houses....308
c) Horodiştea-Erbiceni culture....310
Origin, spread, evolution, chronology....310
The settlements....311
The houses....313
The surface houses....313
The fortifications....314
d) Cernavoda III-Boleráz culture....316
Origin, evolution, chronology....316
The settlements....316
The houses....318
The surface houses....318
e) Celei group....319
f) Baden culture....323
The settlements....324
The houses....324
CHAPTER VIII. SINTHESYS OF THE HOUSES AND INTERRIORS. CONCLUSIONS....326
Table of contents....339
Summary....344
Figure Explanation....406
Bibliography....414

https://biblioteca-digitala.ro

SUMMARY

Chapter V. The Early Copper Age

The appearance of copper metallurgy and of the communities that used it has been determined by the so-called Vinča C "shock" in the center and western part of the country, as well as its related phenomena in the south and east (Lazarovici Gh. 1994). For the western and southern areas copper centers are located at: Rudna Glava, Maidanpek (Jovanović 1971, 18-21; 1979, 42-46; 1996; Ottaway 1996), Zlot, Belovode (Tasić 1968) while for the eastern part at Ai Bunar (Cernâh 1978, 56- 76; 1996), Prochorovo, Medni Rid etc. (Pernicka et alii 1997, 143-145).

The first copper objects and deposits appear in the late Vinča phases (Vinča, Divostin, Fafos, Pločnik: Jovanović 1979). They have been found in all the phases of the Romanian Middle Neolithic. All Eneolithic civilizations used copper metallurgy and more importantly they have managed to transform it from a craft into a form of art with great influences upon the Eneolithic architecture.

a) Petreşti culture

The area. The origin of this culture seem to be somewhere in the south, but it is not clear the manner in which it has made its way from there. Twelve painted Foeni sherds have been found at Vinča (inf. Draga Garašanin 1985). It is quite possible that there are more Foeni materials but they are mistaken for Vinča ones (the red painted ones). This has lead to the conclusion that the Petreşti culture has spread from Greek Thrace through Macedonia and Serbia. The researches from Foeni (Draşovean) and Parța (Ciobotaru) have brought new arguments regarding its southern origins and its periodisation. At Parța tell 2, the Vinča C1 horizon or according to the new opinion, the Vinča C1 beginning of C2 horizon is followed by a Petreşti horizon (when we speak of C1, C2 and C3 we refer to the new periodisation, also see: Lazarovici Gh. 1991, 78-80, 110-114, 115-120; Schier 1995, 227, 230, fig. 126-127).

At Foeni, the Foeni group habitation materializes in several horizons with no Vinča C materials. At Parța - Ob. 2 the Foeni materials follow the Vinča C2 horizon, while at Chişoda the Vinča C horizon. Other discoveries are at Şoimuş (Draşovean, Rotea 1986), Mintia (Draşovean, Luca 1990), Turdaş (Draşovean 1996, 97; Luca 1996; 1997, 73), Pian, Noşlac, Viişoara, Zau (Lazarovici Gh. 2000b, 35-52) etc. (Draşovean 1997).

At Zau, after several CCTLNIS levels with Turdaş materials (contemporary with Vinča level 6) a level with Foeni materials appears.

The genesis of the Iclod group as of the Petreşti culture is based upon a Turdaş I- Lumea Nouă horizon. The first Petreşti A materials appear after the Foeni-Iclod I level The preexisting Iclod I phase, continues to exist and is contemporary with Petreşti A and the Suplac I group.

The Foeni-Iclod I horizon has an equal number of Foeni and Iclod I materials, as well as other materials that reflect important changes and less CCTLNIS elements (Lazarovici Gh. 2000a, 39, fig. 3).

The area. This culture is found in Transylvania with the exception of Banat, where the discoveries have been considered to be Foeni materials. The most important settlement is at Petreşti

https://biblioteca-digitala.ro

(near Sebeş). Other important excavations are at Pian, Daia Română, Tărtăria, Alba Iulia – Lumea Nouă, Ghirbom, Cheile Turzii, Baciu - *Str. Nouă*, Archiud, Zau etc. (Paul).

Iuliu Paul has established 3 phases for Transylvania: A, AB and B. The research of Fl. Draşovean seems to indicate a new phase, older than phase A defined as Foeni group. The radiocarbon data indicate for the phases established by I. Paul an evolution between 3950-3760 B. C. Petreşti and Foeni imports have been found in Crişana at Oradea Salca, in a Herpály – Salca horizon and at Herpály (Kalicz, Raczky, fig. 30). This allows us to establish several synchronisms based on the relative chronology.

Settlements

The settlements found have several habitation levels, indicated by firing horizons. In the older phases, the settlements were situated on the terraces of the rivers; in the following phases they are located on various relief forms. We do not have too many information regarding the inner organisation of the settlements; the data we have concern especially the houses. I. Paul talks about over 60 settlements. Several main settlemnts have a correspondent settlement, the so-called "pair settlements"("Paar –Siedlungen") that are situated close to each other. They belong to what I. Paul calls "Blutzeit" (a period of maximum development), (Paul 1995, 96).

Houses

Pit houses (massive constructions with an evolved wood architecture), huts and surface houses with a suspended floor and special architecture have been discovered. The constructions show that these communities mastered carpentry and clay related crafts, though not as well as those from Parța.

The houses of the first horizons of phase A have about 12-16 m2. The houses of the next horizons have a more evolved wall strcuture with traces of pillars and rods. In the third horizon they have a thick floor (platform); in the fourth horizon the platforms are thick and burned (Caşolț – *Poiana în Pisc* similar to the ones found in the Cucuteni culture. Houses with a wood platform and a thick layer of clay appear starting with Petreşti A2 and are still present in the Petreşti AB phase. I. Paul is the first one to demonstrate the existence of houses with suspended floors, either on pillars or on beams. The floor was accidentally burned after the settlement's abandon.

Religous architecture

A triangular monumental altar with the margins decorated with semi-round ogives has been discovered at Pianul de Jos. On the altar, several pots, some of them painted and probably containing offerings have been discovered (Paul 1995, 80, fig. 1-2, 4). The pieces and the altar suggest rituals connected to the fertility cult. A similar altar with pots has been found at Vestö, in Hngary.

b) Sălcuța culture

Origins and dispersion. Sălcuța culture belongs to the Sălcuța-Gnilanne-Krivodol-Bubanj Hum complex is the result of a synthesis phenomenon that has as its starting point the Vinca culture, to which Vădastra and late Gumelnița elements, as well as meridional influences from the Early Copper age in Macedonia were added (Dumitrescu Vl. 1988, 36).

This culture is most likely the result of the same etno-cultural movement that is responsible for the emergence of the Foeni group at Vinča C2 or C3 level (după noile opinii Schier – Draşovan – Lazarovici Gh.). The last stage of this civilization is part of a larger complex known as **Krivodol** in

https://biblioteca-digitala.ro

Bulgaria and **Bubanj** in Serbia. This is why it is most of the times reffered to as Sălcuța - Krivodol – Bubanj (Lazarovici Gh. 1979, 172). Similar discoveries have been found in the Rodopi Mountains (at Jagodinska Pesčera). Its genesis is related to copper metallurgy because in its dispersion areal important copper sources have been identified at Rudna Glava, Maidanpek, Moldova Nouă, Baia de Aramă and Ciclova Română. Flint was most likely brough south from the Danube and the pieces found indicate a high level of knowledge regarding its cutting and retouching (at Orlea *Grindul lui Iancu* a flint workshop is mentioned: Nicolăescu-Plopşor 1960, 370). Sălcuța has four phases of evolution, each with several sub-phases (Dumitrescu Vl. 1988, 38; Comşa 1993, 163).

Dispersion area. In the Romanian territory it covers Banat, Oltenia, western Bulgaria and part of Jugoslavia. For the south-Eastern Banat (Lazarovici Gh. 1979, cat. 4a, 4b, 30, 34, 76) more significant are the discoveries from Băile Herculane - *Peştera Hoţilor* (Roman 1990, 4-5; Lazarovici Gh. 1979, 173-175), Mehadica, Cuptoare – *Sfogea* (Lazarovici Gh. 1979, 173; Radu 2002), Slatina Timiş - *Podul Ilovei* (Lazarovici Gh., Munteanu 1982; Radu 2002; Nicolăescu-Plopşor, 18; *Comori 1978,* 110-116, I 72, 74, 50-53; Petrovszky 1978, 326; Lazarovici Gh; in Oltenia the ones from Sălcuța – *Piscul Cornişorului* (Berciu D. 1939, 50-51, fig. 45, 23 points; 1960, 58; 1961, pl. II; Berciu D. 1961, 235-238; Şimian*,* 1978, 81, 83*;* Roman, 217-218; Stângă 1980). Sălcuța pieces have also been found in Western Muntenia, along the river Olt (Comşa 1993, 163; Comşa, 550); in a recent article, about 81 Sălcuța settlements are mentioned in the Southern part of Romania, except for Banat (Pătroi web). South from the Danube Sălcuța settlements are found as far as the Bor region (Teliš, Zlotska Pečina), in Serbia at Bubanj Hum as well as in Eastern Serbia. More recent excavation took place at Cuptoare – *Sfogea* (by Adriana Oprinescu), Teliš (around Plevna, Gergov), Zaminetz (by B. Nikolov) etc. (see map).

Evolution, chronology and stratigraphy. There are seven radiocarbon data, Fig. Vb.2 (three for phase II: Curmătura -Bln-1977 = 5710 ± 45 BP; Sălcuța -GrN 1990 = 5475 ± 55 BP; Sălcuța-GrN 1989= 5450 ± 50 BP; and four data for phase III: Ostrovul Corbului SMU-586 = 5588 ± 87 BP; Ostrovul Corbului SMU-585=5591±82BP; Ostrovul Corbului Bln-2507=5560±60 BP; Ostrovul Corbului Bln-2508 = 5460 ± 60 BP). The calibrated radiocarbon data indicate an evolution between 4468-4504 and 4354-4245 BC for the phase II and between 4516-4354 and 4226-3980 BC for phase IIB. Based upon the radiocarbon data and the relations with other contemporary cultures, we can say that Sălcuța evolves in the interval 4600/4500 - 4000 B.C. (Mantu 2000, table 2). Some authors believe that these data are not accurate (Radu 2003). However, the appearance of this cultural complex is not very well dated in Bulgaria either, despite the fact there are more radiocarbon data for this territory (Boyadžiev 1995, 171; Görsdorf, Boyadžiev 1996).

Four evolution phases with several stages have been identified (I, IIa, IIb, IIc, III, IV). Level IV belongs to a different cultural horizon, the horizon with pastillate handles or the Herculane II - Cheile Turzii horizon (also known as Vaiska in Serbia, Hunyadi Halom in Hungarian bibl.). This horizon has no connections with Sălcuța but with the Bodrogkeresztúr culture. Phases IIb, IIc and part of phase III show connections with Tiszapolgár, while phases III and IV with Bodrogkeresztúr (the graveyard from Otrovu Corbului, excavations by P. Roman; Şimon 1989).

Settlements

The location of the settlements varies. Areas favourable to agriculture, animal rearing and fishing were preffered as well as areas that were easy to defend.

Many settlements are located on promontories, riverbanks or sandy areas, usually surrounded by water (Berciu D. 1960, 58; Comşa 1993, 164; IstRom 2001, 161; Radu 2002, 4). There are also tell

https://biblioteca-digitala.ro

type settlements and large cave habitations (Berciu D. 1960, 58; 1961, 111-112; Comşa 1993, 164; Petrovszky, 234 şi urm.; Roman, p. 4; Petrescu 2000, 51-52; Radu 1999, 4; Garašanin M., 21; Lazarovici Gh., 26). In case of open type settlements, they preffered those forms of relief that were surrounded on three sides by steep areas; the fortifications were then located in the area of contact with the rest of the zone. Most of the times the fortifications consisted in a ditch (Berciu D. 1960, 58; 1961).

At Cuptoare – *Sfogea,* the startigraphy incorporated several strata that stopped at the edge of a riverbed. Beyond this point there are traces of habitation belonging only to the last stage of the settlement. The investigation was not large enough to determine the presence of a palisade but it quite possible that a ditch existed during the first stages of habitation. Later on the soil from this ditch was used for the construction of the hearths and walls as suggested by the large adobe structures with traces of beams and wickerwork that have been discovered.

Zaminetz. Bogdan Nikolov and Roza Staneva conducted the excavations that date from 1975. The settlement is situated on a promontory that dominated the surrounding valleys (Nikolov, Staneva 1975, fig. 1).

For an idea about the dimensions of these settlements we mention Ostrovu Corbului about 2500 m², Sălcuța about 5200 m² and Cuptoare about 800 m².

The houses were oriented EV and their entrance was towards the east. The hearths were located opposite the entrance. In front of the entrances stones had been placed as thresholds. Inside, many pots and ceramic fragments have been found.

Most of the settlements had several levels of habitation, for example Sălcuța – *Piscul Cornişorului* (the levels 2-8 cover the time frame between Săcuța I- IVb: Berciu D. 1961, 163), Cuptoare – *Sfogea* (Lazarovici Gh. 1979, 172; Radu 1999, 4), Almăjel (Galbenu 1983, 143), Ostrovul Corbului *Botul Cliciului* (Şimon 1989, 109) or Teliš, next to Plevna.

At Băile Herculane in Peştera Hoților (Roman 1970, 4) the stratigraphy indicates five levels but only three of them (A-C) have been investigated. The houses were arranged in rows with about 2-3 m space between them and had always been rebuilt on the same spot.

This sort of stratigraphy has been found in other settlements, too indicating concerns about the management of space. At Sălcuța, in level IIc the houses are arranged in rows with less than 1m space between them; their entrance is towards south (Berciu D. 1961, 175). At Ostrovu Corbului, the houses were arranged on two rows and most of them had the same orientation (the long axis on NE-SV). It seems that in L2 the entrance was towards south.

The houses

Both immersed and surface type houses have been discovered. Pit-houses and semi pit-houses are relevant for its first phasse, while for the rest of the Sălcuța phases, several surface-type houses and huts are mentioned (Comşa 1993, 164).

Pit houses are not very well described. At Sălcuța it is assumed that one of the pits belonging to level I (Gr. a) was used as a pit house (Berciu D. 1961, 168). Usually this type of dweelings have a alveolous profile (about 1,4 m, lenght: Berciu D. 1961, fig. 27) but in most cases these complexes have not been properly explained.

Surface houses. The literature dedicated to this culture offers information about huts as well as proper surface houses.

At *Piscul Cornişorului* in the Sălcuța II level, eleven houses labeled by D. Berciu as “huts” have been identified (Berciu D. 1961, 175) (in our opinion, a hut is a house with one room, without walls or

https://biblioteca-digitala.ro

only with one wall opposite the entrance while the lateral walls belong to the roof). The complexes were situated close to each other (at about 0,30-1m).

Some had an irregular shape (L2), others were rectangular (L5), round (L3, L 10) or oval (L6, L7, L9, L11). Their contour was marked by postholes from the walls (the number of postholes varies) (L3, L5, L9 - L12). Only L6 and L7 did not have postholes. In some cases, the entrance is located on the southern wall, as in L3, L9 and L11. For the last two houses, the entrance was marked by two postholes situated at about 0,50 and 1,35 m (Berciu D. 1961, 175).

The huts were not too large. The oval ones had a diameter of 2 m (NS) x 0,60 m (EV, L9) or 2,50 x 1,40 m (L 11), (Berciu D. 1961, 175, fig. 30). Slightly larger was L3 (2,70 x 1,70 m), Fig. Vb.7a (Berciu D. 1961, 172). The floor was made of stamped soil, covered with a soldering of clay and vegetal rests. Sometimes it had a redish or greish colour due to the fire that had destroyed the house.

Two of the huts (L2 and L3) seem to have had ditches that surrounded them. Their aim was to drain the rainwater.

L4, in level III is important due to its dimensions and internal architecture, Fig. Vb7b. In fact it was also a hut but it has been completely investigated which is why we shall shortly present it. It had either an oval shape or an irregular rectangle shape and its contour has been established based upon the 30 postholes found (Berciu D. 1961, 179, fig. 37). The construction was NE-SE oriented and on the eastern side there was a corridor used as the entrance. The house was 5m long, about 3 m wide on the southern side, 2m wide on the northern side and about 2,8 m wide at the entrance. The sides of the corridor had different sizes (0,90 m southern side and 1,40 m NE side). The postholes from the corridor were smaller than the ones from the house (Berciu D. 1961, 179-180). Before the house had been built, its surface had been leveled and then covered with yellow stamped soil that formed the floor. Then, along the lines of this surface posts have been thrusted. Fragments of fired adobe with impressions suggest that the walls were made of planks twigs and woven reed (Berciu D. 1961, 179, fig. 38, 39). D. Berciu argued that the walls of the corridor consisted in a paling of rods covered with clay. Two other postholes shave been discovered outside the house but close to it.

The *internal features* found include a socle on the souther side and a hearth with a pit. In the western part of the house two postholes have been found close to each other and it is believed that they sustained a table or a wooden chair (Berciu D. 1961, 181). The socle had been made of the same yellow soil as the floor and it had been erected after the southern wall had been put in place. The socle had a rectangular shape (1,45 x 0,45 m and about 20 cm high: Berciu D. 1961, 180, fig. 40). Its southern side was most likely incorporated into the southern wall as suggested by the postholes found here. A deposit including 28 clay weights on top of which a female idol had been placed has been found on the socle (Berciu D. 1961, 180, fig. 41).

The hearth had an oval shape (0,95 x 0,80 m) and had been built directly on the floor, in front of the socle. In the western part of the heath there was an almost round pit (55 x 65 cm, 20 cm deep), in which animal bones, shells, ashes, coals and a fragment from a grinding stone have been found (Berciu 1961, 181). On the western part of the pit there was a posthole. Several broken pots have been found on the hearth, opposite the pit.

Fragments of grinding stones have been discovered on the right side, next to the socle, while two other complete grinding stones (facing the floor) and a crushing stone have been found on the right side of the entrance.

Another type of house found at Sălcuța - *Piscul Cornişorului* has an *oval* plan (L3, Fig. Vb.7a; L6-7) and it is assumed that its shape derives from the pit-house; other houses have *round* plans (L11), *irregular plans* (L9) or end in an *abside* (L12), Fig. Vb.5 (Berciu D. 1961, 168-177).

https://biblioteca-digitala.ro

L12 is one of the larger houses found. In the middle it had a hearth or a semi-circular oven. This type of oven also appeared at Zanimec (Fig.Vb. 4). Close to the hearth there were household related areas that incorporated pots and grindig stones. The walls had foundation ditches and large holes from the pillars that made up their structure.

As far as the IIc level is concerned, we have more info regarding the partially investigated hut L2. It had an irregular shape and was about 2,70 x 1,70 m. The entrance is marked by two postholes, located at about 1m from each other. Part of a 70 cm deep ditch has been identified on the western side of the hut. The ditch most likely surrounded the house and helped drain water (Berciu D. 1961, 168). The fragments of adobe from the walls preserved traces of twigs, entire or split poles and planks. The diameter of the poles was between 6-8 cm. The walls had one or two layers of plaster. The floor was made of yellow, stamped clay on top of which another layer of finner clay mixed with vegetal rests was added.

Judging by the size of the hearth in L2 it is assumed that the excavated part is the one with the abside that sheltered the hearth. Also, due to the large hearth it is believed that this hut had a special social or religious destination. Houses with an abside have been discovered at Durankulak, in southern Dobrogea, Early Bronze Age (Todorova 1984, 64-65 şi figurile) and in Greece at Sitagroi, „The burnt House" (Renfrew 1986, fig. 8.10-8.11; Elster passim).

Surface houses. Most of the data regarding this type of house comes from the excavations from Ostrovul Corbului, Almăjel and Cuptoare. There are houses with postholes as well as houses with a foundation ditch and postholes.

Houses with postholes. Reactangular houses with a surface between 30 and 85 m² have been found (Galbenu 1983, 144; Şimon 1989, 111; Radu 2002, 38-39). Before the construction of the house, the surface was prepared for that purpose. All the found houses had a pillar structure with thicker pillars in the corners and thinner ones elsewhere. The walls were then built on this structure, either by weaving twigs or by horizontally placing planks that were in the end plastered with clay, both externally and internally (Galbenu 1983, 144; Şimon 1989, 111; Radu 2002, 38-39).

Houses with a foudation ditch and postholes. Only at Almăjel the pillars (15-20 cm in diameter) of the walls had been thrusted in a foundation ditch. There is no other information about the ditch (Galbenu 1983, 144). The walls had been built on twigs or on 10-15 cm thick planks. In the same house, reactangular adobe, specially modeled and similar to Gumelnița finds are mentioned (Galbenu 1983, 144).

Surface houses had a rectangular plan (Sălcuța, L5); their floor was made of stamped clay (Sălcuța: Berciu D. 1960, 58; Cuptoare *Sfogea*: săpături Lazarovici Gh.; Oprinescu – Radu; Comşa 1993, 164). Only in one case, the house from Cuptoare, the platform was made of small stones, partially covered with adobe (Radu 2002, 39). The walls are made of massive beams. Generally, the houses have one-two rooms and inside one hearth with two-three layers of plaster. Most of the small houses are considered to belong to the family pair.

The square houses from Cuptoare - *Sfogea* and *Ostrovu Corbului* resemble the houses found at Zaminetz (Fig. Vb.4), in northern Bulgaria (Nikolov, Staneva 1975, fig. 4-8). At Gradešnica, based on the images published by B. Nikolov, we think that there were houses whose floors were suspended on pillars; they had several layers of solderings similar to Parța (Nikolov 1974, fig. 24) or to Petreşti houses (Paul 1990 and above ***Petreşti culture***).

Dimensions of houses

At Sălcuța *Piscul Cornişorului,* house 2, with an irregular oval shape was 2,7 x 1,7 m; house 9 was 2 x 2,2 m; while according to D. Berciu, house 11 was 2,5 x 1,4 m. We believe that due to these

https://biblioteca-digitala.ro

dimensions the house was either a vestibule or a hut. Compared to the dimensions of the hearth in L12 this last house seems more likely to have been a room.

At Ostrovu Corbului – *Botul Cliciului* (Şimon 1989, 109 -111), judging by the size of the postholes the surface houses had an almost rectangular shape. The surface on which adobe fragments have been found is about 30 m² in L1 and 85 m² in L2 (the last one most likely had several rooms) (Şimon 1989, 109-111).

Elements of construction

Walls The houses had vertically thrusted beams while the walls were flat or sloping, thus forming oval, polygonal or even rectangular houses.

The impressions found on several fragments of adobe indicate that the walls were made of poles and beams between which a wattle of twigs and rods was realized (Fig. Vb.12). The poles had a diameter of 6-8 cm, while the beams were at least 6 x 8 cm (Fig. Vb.13b). On top of the wooden structure of the walls, a plaster of clay was added. Sometimes on top of the plaster, a soldering was also found (Berciu D. 1961, 180, fig. 38).

The floor was made of stamped clay with several plasters (Sălcuța L2, Cuptoare *Sfogea*). In Surface C, in the Sălcuța IV level, several floors belonging to several houses have been found (in our opinion, at least two houses with two rooms or annexes). D. Berciu considered that the floors belonged to a single house with several hearths (Berciu D. 1961, 182-184, fig. 42-43).

The entrance was generally marked by two potsholes (similar to houses 3, 4b, 10 at Sălcuța)

Ditches. Ditches for draining rainwater have been found close to the houses (Berciu D. 1961, 168, fig. 28) but it is possible that they could have served other purposes, too.

ELEMENTS OF INTERNAL ARCHITECTURE

Hearths, ovens and spaces for grinding as well as numerous pots placed directly on the floor represent the most important elements of internal architecure. One of the characteristics of this culture's architecture is the presence of large size hearths with several stages of repairs

Hearths. A rectangular hearth (1,50 x 1,40 m) with rounded edges (Fig. Vb.13) about 34 cm high from the floor and placed on a socle of stamped clay is mentioned at Sălcuța in L12 (Berciu D. 1961, 177, fig. 36). It had a 4cm high border and its mouth was towards north. On it and close to it four crushing stones have been discovered. Next to it there was a large size storage pot (Berciu D. 1961, 177).

An oven-hearth with two phases has been discovered in one of the houses from Almăjel. It was rectangular with rounded edges and about 1 x 0, 95 m. A border about 5-6 cm high surrounded it on three sides. During its first phase the hearth had been simple, without border and smaller. In the next phase, its surface was enlarged and after repairment the border was added (Galbenu 1983, 144).

Close to the northern wall and in front of the hearth (the hearth was located on the eastern side of the house) in an area of 1 m² a deposit with 31 clay weights for the loom has been discovered. The weights could have been placed on a small shelf. Near this deposit five more grinding stones made of small and thin stones are mentioned (Galbenu 1983, 146), which suggests the existence of a grinding complex.

Sometimes the hearths were located on the eastern side of the houses (Galbenu 1983, 144). Only in one case, L2 at Ostrovul Corbului *Botul Cliuciului,* Fig. Vb11a, has two hearths located at about 2,20 m from each other (another possibility is that we are dealing with a hearth and an oven: Şimon 1989, 111). The first hearth with a rectangular shape (1,25 x 1 m, 10 cm high) had a border. The second one was a quadrilater (1,22 x 1,10 m), with slightly arched edges. It had been built on a bed of pebbles and clay and showed signs of repairs. At Cuptoare rectangular hearths have been found in slightly immersed pits. They were made of several layers of clay, sherds, adobe, pebbles and bigger stones (Radu 2002, 41).

https://biblioteca-digitala.ro

Grinding places. At Sălcuța, in L11, right from the entrance, on a layer of ground (about 4-5 cm thick, 65 cm long and 30 cm wide) two grinding stones and a polishing stone have been found (Berciu D. 1961, 176- 177). A stone (12,5 x 7, 5 cm) possibly used for making tools or for modeling clay is mentioned in the same house (Berciu D. 1961, 177).

Functionality. In the same settlement, in L5 that belongs to the Sălcuța II level, a workshop for deer horns and a loom with eight clay weights were in use (Berciu D. 1961, 172). A big support for fire with a conical shape has been found inside the same house. Related to the hearthes must be related the clay supports (Berciu D. 1961, 172, fig. 75/5).

An oval pit with steps going down that could have sheltered a storage pot is mentioned at Ostrovul Corbului *Botul Cliuciului* in the northern part of L2 (Şimon 1989, 111).

At Sălcuța in L4 several grinding stones have been found next to the bench and right from the entrance reminding the situation depicted in the sanctuary model found at Popudnia. The bench or socle was located behind the oval hearth. The hearth was 0,8 x 0,95 m, and on it several pots have been found. Towards its western edge there was a pit (Fig. Vb.12), (0,55 x 0, 65 m and about 20 cm deep), most likely an ashes pit. Both the hearth and the pit were in front of the socle that was close to the southern wall.

The closest analogies for the architecture of these houses and their ovens are with the discoveries made in the area south from the Danube, close to Ruse and Zaminec (Nikolov, Staneva 1975, fig. 4-8)

The Religious architecture

There is very little data about the religious architecture. At *Piscul Cornişorului,* house 4 belonging to the Sălcuța III level was located on the northern edge of the settlement (NE from the center); a bench on which an idol and 28 clay weights has been found inside it.

Fortifications. The settlement from Sălcuța – *Piscul Cornişorului* is located on a spur oriented V-E and on the western side of the spur's valley two defence ditches have been identified at about 4,50 m from each other (Berciu D. 1961, 161-164, fig. 24, 26); behind them there was a rampart. The fortifications date post-Sălcuța IIa (Berciu D. 1961, 164, fig 27). In the profile of the ditch one can see signs of several repairs (Ibidem, fig. 24, 26-27). Ditch **a** (towards the outside) was about 2,5 m wide while ditch **b** (towards the interior) was 2 m wide. Berciu established that during its first phase, ditch **a** was 2,2 m deep and in a second phase it had been deepened to 3,2 m. Ditch **b** was 2,5 m deep in its second phase. In what Berciu describes as "alive soil" he included the internal rampart. It is believed that a similar fortification system existed on the eastern side of the settlement.

A similar situation appeared at Cuptoare *Sfogea*; the settlement was also located on a promontory and in the valley that separates the promontory a ditch has been found (however, it has not been investigated). Outside this ditch the Sălcuța settlement continues.

Well. Also at Cuptoare *Sfogea*, in the Sălcuța IIa phase, on the southern slope of the hill a ditch has been dug, about 10,5 m deep from the level of the cultural strata; the diameter of the well varies and it is narrower at the bottom where it reaches the water level.

A ritual deposit was found on the bottom, in a small cavity. It contained a painted small amphora dating from Sălcuța IIa, two flint blades, finelly retouched and two tools made of deer horns. On the bottom and in the soil filling the ditch, several sherds belonging to the II b level have been found indicating that the well had been filled after this phase (Lazarovici Gh. 1979, 194, pl. XXVIA-C).

The amphora is interpreted as an offering placed in the "heart" of the water source, a ritual that is still present in Banat area. The rest of the objects are also related to magical-religious practices.

The well from Cuptoare shows analogies with Parța discoveries, where in the levels 7c and 5, three wells have been signaled (Lazarovici Gh. et alii 2001, **PI.1**, 219, 179, G9; **PI.2,** pl. 85/3-4), (see

https://biblioteca-digitala.ro

above, ***s.v.*** *cultura Banatului* fig. 52) and with the discoveries from Hăbăşeşti and Truşeşti (see the chapter about Cucuteni). The closest analogy is with the well that has been dug at Parța after Sanctuary 2 has been pulled down (Ibidem 174, fig. 139).

d) Gumelnița culture

In the second part of the 5th millenium BC the great Gumelnița-Karonovo VI (Kodždermen) cultural complex has spread in the Balcan area from the Danube Delta to the springs of the Mariț River. It covered the banks of these rivers and from there extended inland beyond them into the Western part of Thracia. Westwards, Gumelnița – Karanovo VI neighbours with Sălcuța – Krivodol – Bubanj Hum.

Origins The Gumelnița culture is part of a great Balcan cultural complex. Its origin is a mix of foreign Egeo-Anatolian influences, local Hamagia III – IV influences, Boian IV cultural aspects as well as elements belonging to Southern cultures. This mixed origin is resposnsible for the emergeance of local cultural groups. The ample archaeologial excavations undertook in Bulgaria have greatly helped the understanding and reconstruction of the architecture of this cultural complex. The current excavations from Hârşova and several other settlements (Borduşani, Vităneşti, Bucşani, Pietrele) will most likely bring new data regarding this subject.

Sothwards from the Danube, in Dobrodgea and even deeper south, the Kodždermen culture developed based upon Marica groups in the centre and in NE Bulgaria based upon part of Poljanica culture (westwards is located the Sălcuța – Krivodol culture).

Local variations. There are several local variations influenced by the pre-existing local basis and/or Southern influences: 1. the North Danube aspect; 2. the Dogrogea apect; 3. the South Balcan aspect; 4. the Stoicani Aldeni aspect (Marinescu-Bâlcu 2001; Voinea 2005). The Varna aspect, defined by some archaeologists as a culture on its own, see H. Todorova (1971, 64-75) and contested by others see (Şimon 1983; Voinea 2005, 60) belongs to the Dobrogean aspect, more precisely to the West-Pontic one.

Important copper sources have been identified in various places.

Dispersion area (Fig. Vd.1). North from the Danube this culture has spread in Muntenia, East Oltenia, S-E Moldovia and Dobrogea, whereas South from the Danube it can be traced in Bulgarian and Greek Thracia and maybe even in the Turkish one.

Evolution, chronology, stratigraphy. In the Romanian territory, Gumelnița has 3 phases: A1, A2 and the late B phase which has 2 sub-phases, B1 and B2, the later insufficiently investigated. At the level of Gumelnița B significant changes took place; thea were related on one hand, to dramatic climate changes and on the other, to the extension of the Cucuteni and Salcuța cultures and the regression of the Gumelnița areal towards NV, the Subcarpathian area.

The relative chronology data show synchronisms with Late Precucuteni II, Precucuteni III, the early phases of Petreşti, Cucuteni and Sălcuța cultures.

Gumelnița A is connected with Troia Ia and even older discoveries, whereas Gumelnița B is connected with Troia Ib. There are also connections with the Vinča culture, especially at the level of Vinča C2-D2.

The Gumelnița plastic also shows Vinča influnces (especially in shapes and decorations). There are also connections with the "Thessalian type" idols or "*en violin"* idols that have openings/ holes for the stone heads, as shown by the pieces discovered at Gumelnița and Sultana. Based on radiocarbon data and synchronisms with other cultures, one can establish that Gumelnița evolves in the time frame between 4600-3900 BC (Mantu 1995, fig. 2; Görsdorf, Bojadžiev 1996, fig. 1). In Fig. Vd. 5-7 one can find the radiocarbon data for the various settlements belonging to this cultural complex.

https://biblioteca-digitala.ro

Settlements. Within the Romanian territory there are over 200 settlements (Comşa 1993, 169; Voinea 2005, 132-134) but only few of them have been completly investigated (Căscioarele Ostrovel - nivel Gumelnița B, Carcaliu, Teiu, Lişcoteanca Movila Olarului- nivel Gumelnița A2). Up to now no settlement monography has been published.

There are two main types of settlements: open and closed settlements, the cave habitations showing seasonal settlements.

The location of these settlements is diverse: hills, terraces, small isolated tops, end terraces including the Danube terrace, slightly inclined lake shores as well as flat surfaces.

Quite a few of the settlements seem to have been rather small in size, with thin cultural layers. The types of constructions found were huts or pit-houses. However, tells seem to be the predominant type of construction and they can be seen as main settlements, most of them being fortified.

The economy of these communities was complex, included animal breading ad agriculture and even fishing (Borduşani – *Popină*, Hârşova) and hunting (Căscioarele *Ostrovel*, Vităneşti, Bucşani *La Pod:* Bălăşescu et alii 2005; Bem, Bălăşescu 2005, 321) in some cases.

The highest tells are the ones from Cernavoda and Hârşova but the deposits from Sultana *Malu Roşu* are also impressive.

The tells had several habitation levels (sometimes the deposits are 2-4m) and the constructions followed a specific pattern. The excavations undertook in the past 15 years, all covering large surfaces offer a better understanding of this culture. In many cases a closed type settlement has been found, a tell, surrounded by several buildings belonging to an open type settlement located in the nearby area. In some cases the necropolis has also been found in the vicinity. This pattern of construction is illustrated by the new discoveries from Pietrele, *Măgura Gorgan* (five rows of buildings on the tell and 120 other buildings in the proximity of the tell: Hansen et alii 2005; Web), Fig. Vd.13 and Vităneşti (for this site there are also magnetic prospectations which confirm this pattern).

The dimensions of the Gumelnița settlements and houses as well as the thickness of the habitation levels vary: Gumelnița, 3 ha (4 habitation levels: 3, Gumelnița A; 1, Gumelnița B: Vl. Dumitrescu 1966, 205-206); Căscioarele Ostrovel, 5871 m^2 (4 habitation levels : 3, Gumelnița A, including the Boian-Spanțov level); 1, Gumelnița B). The Gumelnița B level has been completely investigated and it had 16 buildings, an annexe and an open-air hearth, Fig. Vd.41 (the last two in the western part of the isle: Vl. Dumitrescu 1965, 215; 1970, 6-7). The houses were differently oriented, some seem to have been grouped and it is assumed that there were some sort of small streets and passages/crossings (Marinescu – Bîlcu 2002, 148).

The settlement from Măriuța *La Movilă* (Fig. Vd.11) had 2000-2700 m^2, two Gumelnița A2 levels of habitation and 6 houses in the first level; the researches have shown that the ground had been leveled before the building process of the houses started (Şimon 1995; Şimon, Paveleț 1999-2000, 182-183). This sort of levelling works have been signaled in other settlements such as Tangâru, Borduşani *Popină* (Popovici, Vlad 2006, 7). The tell from Teiu, the smalles of them, Fig. Vd. 59, had 6 houses and several annexes, while the rest of the other buildings found were located on the close-by terrace (Morintz S. 1962, 278; Comşa 1972, 39). At Borduşani *Popină* more than 18 houses have been discovered; they were SE-NV oriented (Marinescu-Bîlcu 2000, 354), between the houses there were specially arranged areas for passing (0, 60-2,20 m: Popovici et alii 2007). The Gumelnița A2 level from Lişcoteanca *Movila Olarului*, completely investigated, Fig. Vd. 16, had 10 houses and three external hearths (Harțuche 1987, 10-12). The Medgidia tell (45 x 50 m) had only few houses in the Gumelnița A1 phase (Ia = 1 house; Ib = 5 houses) but in Gumelnița A2 their number increased (Harțuche, Bounegru 1997, 17).

The Gumelnița settlement from Însurăței Popina I was separated in two by a large ditch (15-20 cm); it was possible to cross from one part to the other via a wooden bridge???? (Pandrea et alii 2001,

https://biblioteca-digitala.ro

172-173). At Bucşani *La Pod* the tell (64 x 65 m, height = 3,20 m) had 7 houses in the Gumelnița B1 level all EW-NS oriented, an annexe, an external hearth and a foundation pit (Bem 2001; Bem, Bălăşescu 2005, 320; Muşeţeanu et alii 2007).

Some of the larger tells, such as Hârşova, can be considered real metropolis. Most of the houses in such tells were N-S oriented, while some E-W. The larger houses were 12 x 5 m (Fig. Vd. 72, L12), with about 3-4 m space between them (Popovici, Rialland 1996, 22-23).

As far as the internal organization of such settlements goes, in some the houses were grouped but without respecting a certain pattern; there were empty spaces between the houses but no street network (Scărlăteşti, Insurăței Popina I, the 3 settlements at Lişcoteanca (Pandrea 1997, 30; Harţuche 1987, 12). In some settlements the houses were aligned in a row, following a plan: Măriuța (6 houses in a row, oriented NW- SE: Şimon, Paveleț 1999-2000, 182-183); Borduşani Popină (houses grouped on parallel lines, E-W oriented, with access ways of 1-1,2/2 m and about 80-90 cm space between the houses: Popovici, Vlad 2006, 5); Pietrele *Gorgana,* a certain pattern for both the tell (28 houses) and for the area around it (120 constructions: Hansen et alii 2005; Al. Vulpe et alii 2007).

In the investigated settlements there have been discovered constructions for habitation purposes, annexes, external hearths, open spaces for keeping animals or for other household activities. The more important settlements had social and cult related buildings. The vast excavations in Bulgaria have confirmed that in both, open and closed type settlements, the constructions were organized based upon a plan, with streets in right agles and crossings between the constructions (symetrical groups of houses oriented after the cardinal signs: Todorova 1978, 48; Boyadžiev et alii 1993, 80).

The houses

Pit houses and semi pit houses

Some pit houses had an oval shape and an access aisle on the northern side (Drăgăneşti Olt *Corăbioara,* Fig. Vd.23: 3,25 x 3 m; Nica et alii 1995, 40; 1996, 9-10; 1996a, 9-11).

Pit houses with an unclear shape but with at least a circular wall have been discovered at Gumelnița, in the inferior Gumelnița A2 level (Vl. Dumitrescu 1925, 39: 2 pit houses had 4 x 4, 50 m, whereas the other 2 were 3 - 3,50 m long; between B2 şi B3 there was about 1 m space).

One of the two pit houses partially investigated at Carcaliu *Vadul Mare* had a flat basis and steps dug in the yellow clay, whereas the second was 3,30 x 1,10 m and 1,10 m deep (Lăzurcă 1984, 24).

At Dulceanca 3 constructions have been labeled as pit houses; based upon the plans one was clearly a pit house but the other could also have been a clay pit, Fig. Vd.24, pit 2 (about 1,2 m in diameter), later used as garbage pit for household leftovers (Comşa passim).

Internal features. In the B1 level at Măgura Gumelnița, a hearth has been discovered in the eastern corner, about 60 cm high and made of 3 or 4 layers of limestones (Vl. Dumitrescu 1925, 40). An oven is also mentioned in the southern corner of the pit house found at Drăgăneşti Olt *Corboaica* (Nica et alii 1995, 40).

Semi pit houses. This type of constructions for which there are no detailed descriptions, have been discovered at Carcaliu and Costineşti. The one at Carcaliu had an entrance provided with steps (Lăzurcă 1984, 23-30; 1991, 13-19). The walls of the four pit houses at Costineşti were coated with unsmoothened rocks (Galbenu 1971, 237-238).

Surface houses. General data regarding building techniques, dimensions and orientation

The building techiniques of these hoses are extremely varied. In our database we have introduced information regarding several constructions that belong to this type of house. The most interesting and

https://biblioteca-digitala.ro

dominant are the *houses with stone foundation* (37 houses introduced in the database) that have been found at Durankulak (24 %); then houses with a foundation ditch in which the foundation poles had been thrusted (16 %, they are dominant at Karanovo VI), then houses with pillars aligned in a row (10 %). To this last category belong two houses discovered at Hotnica (Lichter 1993, pl. 40b; Angelov 1958, 390, fig. 1-2), two from Petru Rareş (Berciu D. 1937, fig. 3/2, 5-6; Lichter 1993, 131, kat. 82, pl. 56) and the sanctuary from Pietrele (Gumelniţa II: Berciu 1956, 506, fig. 16; Lichter 1993,131, kat. 83, pl. 56). At Drama, close to Plovdiv (Karanovo V/VI, D2, Lichter 1993, kat. 30; Fol et alii 1989) appear several constructions with large holes for pillars. The houses have 2 or 3 compartiments, sometimes separated by thresholds.

At Hârşova trapezium shaped houses or rooms were found. Their entrances are oriented in different directions (L29, Fig. Vd.32), reminding of the siuation found in some Bulgarian settlements such as Ovčarovo, level IX, L8 (Todorova et alii 1983, fig. 26).

There are also *houses build on horizontal structures*. Some of these houses have a clay floor whereas others have a platform-like floor (a combination of wood and clay) or have been built above a pit. In some cases, two manners of constuction have been used at the same time, suggesting that our clasification is only orientative.

The dimensions of the houses are determinated by various factors, such as the availability of space, its usage as well as socio-economic and geographical factors. As such, one should not see the observations made with respect to the plans of some of the houses as absolute ones.

We have used a database regarding constructions in central Europe in which we have introduced data regarding more than 400 Neo-Enelolithic houses. In Table 26 we have selected from our database the biggest and smallest houses. The orientation is sure for only half of the houses: 27% with the long axis NS, meaning that the longer walls were EW oriented, the entrance was on the S or SE part, other 20 % houses were EW oriented and 18 % NNE – SSW; out of this group 24 % belong to Karanovo VI – Kodžadermen – Gumelniţa. The database does not contain data regarding Parţa, Gornea, Balta Sărată, Zorlenţ, Iclod, Ţaga and other settlements that are stil under investigation and would account for another 30-40 % of the discoveries.

Based on the cluster' analysis of the 200 complexes with a clear orientation, we have concluded that the NS oriented houses correspond in general to the Neolithic phase, the NNW-SSE oriented ones are characteristic for Eneolithic and Late Neolithic, while the EV oriented ones to Early and Developed Neolithic and Eneolithic. Many of the investigated houses had several phases of habitation and use; they present signs of repairements due to fire related destructions (Popovici, Rialland 1996-1997, 22, 30).

Based on the info in our database, we have concluded that the predominant type of house in the Gumelniţa culture and in the related groups is B1 (rectangular house with a single room: 23 %), followed by D3 type (house with a trapezium shaped plan: 15 %, based upon the Durankulak discoveries made by H. Todorova (1983; 2002.1, 13-15; Todorova, Dimov 1987; Dimov 1988; Fol et alii 1989; Lichter 1993, kat. 31).

Generally, the entrances are not marked. The lack of pillars or poles can be seen either as proof of an entrance or of the existence of an inclosed space made out of mobile structures (in summer weaved fabrics, in winter animal skins, doors made of rods or twings. Table 27 illustrates the most frequent situations.

When dealing with houses with a foundation ditch, it is sometimes possible to identify traces of the entrance; however, if the house had a high treshold this is no longer possible. In some cases, the entrances were situated in the corner of the house (Pietrele, Fig. Vd.50; Bucşani *La Pod*, L9, the NE corner, Bem 2002, 163). External or internal thresholds have been discovered in some of the houses

https://biblioteca-digitala.ro

from Hârşova (Popovici et alii 1999, cat. 64; la L 48; L19, Popovici et alii 2007a). The most frequent ones have the entrance in the middle of the wall, followed by houses with the entrance in the corner.

The walls

Traces of walls as high as 40 cm have been discovered in the tell type settlements. Based on their foundation and the prints left in the adobe structure one can reconstruct their manner of building. Traces of double pillars suggest the use of a rod wattle or a system of ????? We do not exclude the possibility of walls made of planks or logs and only partially plastered with clay.

The roof

Based on the holes from the internal pillars and on the remains from partition walls, one can reconstruct the structure of the roof, Table 28. We usually find holes along the long axis of the house (type 2), followed by houses without holes in the center (type 6) or with 4 + 4 rows on its width (type 5). The last type appears at this chronological level at Durankulak (Dimov 1988; Fol et alii 1989; Todorova 1983; Todorova, Dimov 1987; Lichter 1993, kat. 31), Azmaška Moghila (Lichter 1993, kat. 4, pl. 1; Georgiev 1967b, 103, fig. 5), Hotnica (Lichter 1993, pl. 40b; Angelov 1958, 390, fig. 1 -2) and Drama (Lichter 1993, kat. 30; Fol et alii 1989). On the Romanian territory we come across type 9 at Petru Rareş (Gumelniţa I, în plan tip B1: Lichter 1993, 131 kat. 82, pl. 56; Berciu D. 1937, fig. 3/2, 5-6) and type 6 at Pietrele (Gumelniţa II în locuinţă tip A1: Lichter 1993, 131, kat. 83, pl. 56; Berciu D. 1956, 506, fig. 16). Some of the larger pits found inside the houses could have been used for storage purposes. Table 28 represents only the symmetric or regular structures we have identified but there are also asymmetrical structures, some with double pillars/poles but we can not say if these belonged to internal structures or not (such as benches, beds, tables, stairs, loom etc.).

This sort of structures appear in trapezium shaped houses (Durankulak: tipurile D), as well as in rectangular ones (tipurile B, la Hotnica şi altele). Sometimes we find 2 rows of 3-4 poles or poles aligned in one row, on the short axis of the house (*tipul 5*: Azmaška, L7: Lichter 1993, kat. 4; Georgiev 1963). At Yassatepe the roof restsed on the partition walls but the houses also had intermediate girder poles. In this case the floor also had a large-scale podium.

Also here, we find the 'block' of houses, Fig. Vd.30. The rooms had separate entrances and opposite the entrances there were podiums used either as sleeping places or for storage. This sort of block of houses also appears in the X level at Ovčarovo, L7-L8 (Todorova et alii 1983, fig. 29).

Types of houses

I. Houses with a stone foundation. Houses with a foundation ditch or with stones as foundation represent the most advanced form of architecture. The supporting pillars and the vertical pillars (sometimes slightly inclined) used for the wattle or partition structure were thrusted in the foundation ditch. This type of houses with a stone foundation, the megaron house type, is familiar from Durankulak, Fig. VId.31. The inferior/lower part of the walls was also made of stone whereas the upper part was made of adobe or clay bends; the houses were rectangular or trapezium shaped with several rooms and several entrances, arranged in straight rows with the long axis of the house N-S or NE-SW oriented, forming real parallel streets, Fig. VId.2 (Todorova 2002, I, fig. 8b). The interior of the house was partitioned following strict rules and some of the space was used for preserving or storing products, tools etc.

II. Houses with a foundation ditch and pillar holes. This type of house has been previously investigated but the discoveries from Hârşova bring new data (Popovici, Rialland 1996, 24). One of

https://biblioteca-digitala.ro

the houses here (L41), with a rectangular shape, Fig. Vd.32, was 12,50 x 6 m, and had an inner compartment in the NV part. The walls and the bottom of the foundation ditch were flat; the ditch was 1m wide at the upper part and between 0,80 – 1 m deep. In this ditch holes for pillars have been found either close to the corners or in the middle of the sides. Inside the house two other holes have been found, most likely from the pillars that sustained the roof and the ceiling; the holes in the S-E and S-V corners of L41 were deeper (Popovici, Rialland 1996, 24, fig. 19-20; Web).

In some parts of L68 (NW-SE oriented) the postholes have been well preserved. They were located about 7/10-12 cm from each other on the NE and NW sides. In the corners and on each side there were pillar holes or beam holes (the diameter of the holes was between 10-20 cm). Between the pillars there were thiner posts, the entire wall structure was completed by interwoven rods (Popovici et alii 2007a). In the SE part of the construction there was a bridge that used to shelter different containers and tools (Popovici et alii 2007a). The walls on the NW side of the house were painted with decorative red and white spiral and angle motives that alternated with areas painted with red only (Popovici et alii 2007a). The remains of two containers made of woven rods have been found in the Southern corner of this house but inside the house no hearths or ovens have been found (Popovici et alii 2007a). The empty space near the house was fenced by a structure of poles and woven rods (Popovici et alii 2007a).

L19 is still under investigation but we believe it belongs to the same type of house with a foundation ditch. Its resistance structure consisted of split beams (8,14, 16 in diameter). One of the walls was differently built: in one part there were horizontal rods, in another part rectangular, smoothened animal skins?????? (5-6 cm wide) put next to eaxh other. On top of these a split log had been placed in order to fix the structure (Popovici et alii 2007a). The structure of the wall was completed by adding clay mixed with vegetation (Popovici et alii 2007a). The entrance was marked by two solid beams (20 cm diameter; the house had two different size rooms, without hearths or ovens. However, the characteristic inventory for a house has been found along the walls. Passing from one room to the other was possible through a door that had a threshold (remains of the pillars that sustained the threshold have been found): Popovici et alii 2007a).

In the Măriuța settlement the foundation ditches were only 40 cm deep; the walls consisted of beams or logs (in sensul de busteni????) and twings that had been plastered with clay (Şimon, Paveleț 1999-2000, 183).

Large foundation ditches (0,40 – 1 m width) are also mentioned for the Gumelnița A2 level at Borduşani *Popină* (Marinescu-Bîlcu et alii 1997, 69). They had a "U" shaped profile and were 0,90 – 1,65 m deep. Holes from pillars and posts of the walls' structure have been identified in these ditches. Based upon the manner in which these holes were positioned, it has been concluded that these houses had been several times reconstructed but always on the same location (Marinescu-Bîlcu et alii 1997, 68). The houses had two different size rooms (the one at the entrance 20 m^2, the other 30-40 m^2), with internal architectural elements such as hearths, ovens or clay benches (Popovici, Vlad 2006, 7; aici Fig. Vd.33). The structure of the walls consisted in a scheleton made of poles (4-5 cm diameter) between which rods were interwoven; in some parts instead of rods there was a reed matting. This was plastered with clay mixed with local vegetation, and some parts of the walls were carefully smoothened (especially in the second room: Popovici, Vlad 2006, 7).

At Şeinoiu in the Gumelnița B1 level, L2 (3 x 4 m) seems to have had postholes as well as foundation ditches, at least in some parts of the house, Fig. Vd.39 (Şimon, Parnic 2001, pl. 3).

Internal features. At (1-1,20 m) Măriuța the hearths were situated in the corners of the houses, close to the back wall. They had been built on an 18-20 cm high base that had been left intact when the

https://biblioteca-digitala.ro

surface had been flattened in preparation for the building of the houses. One or two layers of well-smoothened clay had been layed on top of this base as well as on the lateral sides of the hearths (Şimon, Paveleț 1999-2000, 183).

At Borduşani the hearths were built directly on the ground, in special designed places that had as their base a clay and limestome structure (Popovici, Vlad 2006, 12). The ovens were located on the eastern walls and were placed on rectangular podiums, about 30-35 cm high: their vault was made of woven rods (Popovici, Vlad 2006, 7). Close to the ovens, on the same side of the walls (in the second chamber) there were benches about 30-40 cm wide, most likely used for storing household tools (Popovici, Vlad 2006, 7).

III. Houses with postholes This type of constructions had a rectangular shape and one or two rooms. Sometimes, next to the houses there were also annexes.

At Carcaliu one house was 5,50 x 4,10 m while the other was 4 x 3,50 m (Haşotti 1997, 84); at Măriuța the houses were larger, more than 36 m² (L1) and 40 m² (Neagu 2002, 200-201; Parnic, Chiriac 2001, 199-200), while at Hârşova the houses were between 50-60 m² (Popovici, Rialland 1996, 22).

At Măriuța houses 5 and 6 had postholes but the floor was made of a twigs wattle plastered with clay (Şimon, Paveleț 1999-2000, 183); houses L1/2000 and L2/2001 had a stamped clay floor (Parnic, Chiriac 2001, 199-200); in L2/2001 traces of a structure next to the first hearth have been found but only the postholes have been preserved (Parnic, Chiriac 2001, 199-200).

At Sultana, L2/1982, a rectangular construction (2,80 x 1,70 m) with postholes (10-12 cm) is mentioned. Although it had no hearth it did conatin 7 grinding stones, polishing stones and several pots (5 big ones, 4 small ones next to 4 bone shovels). The construction was most likely used for storing cereals and as a grinding place (Isăcescu 1984, 27).

At Pietrele, the central 'house' from the 'old' surface F had 5 postholes N-S oriented. On the N-S and E-W sides, access ways that separated this house from another one located in the same surface have been found (Al. Vulpe et alii 2007). The same central house had an elevated hearth, a rectangular structure for the loom (on the NE side of the house) and an oven with a rectangular plan (Al. Vulpe et alii 2007).

At Sultana *Malu Roşu*, L1/1982 had rather thick walls but the postholes have not been found. However, because the remains of the walls had traces of pillars it has been assumed that the pillars were incorporated in the wall structure only from a ceratin level; the upper part of the walls also contained rods (Isăcescu 1984, 27).

Based upon the available archaeological data, we will try to present the building process of these houses. Different size pillars were thrusted in holes dug on the designed surface: thicker pillars in the corners and thinner ones on the sides. Based upon the discovered postholes we know that some of the pillars were 10-15 cm thick (Ştefan 1925, 143; Comşa 1962, 223), while others much more substantial. At Tangâru the postholes had a diameter of about 50 cm and sometimes more than 1,50 cm deep (Berciu D. 1961, 420). The distance between the pillars varies, for example at Hârşova, the distance between the poles of the walls was about 20 cm (Popovici, Rialland 1996, 22).

The next step was the building of the walls. The external walls, as well as some of the internal ones were build on a structure of planks or interwoven rods plastered with clay mixed with straws or reed. At Hârşova, the walls were about 10 or 20-25 cm thick and their wooden structure had been plastered with clay mixed with straws (Popovici, Rialland 1996-1997, 22). The walls were then smoothened. Thee seem to be regional or local influences in the building technique. At Carcaliu the fragments of fired walls preserved traced of pillars as well as traces of vertically arranged rods and reef (Lăzurcă 1984, 24). At Borduşani, in L19 a special situation has been found. The structure of the northern wall involved 2 rows

https://biblioteca-digitala.ro

of poles at about 20-25 cm from each other. Between the poles, twings had been interwoven and the entire structure was covered by a plaster that contained ashes and ceramic fragments so that in the end, the wall was about 40-50 cm thick (Marinescu-Bîlcu et alii 1997, 66).

Some of the investigated houses had several rebuilding phases, which sometimes led to an extension of the habitation space (Borduşani, L19: Marinescu-Bîlcu 1997, 66).

In several settlements remains from the internal walls of houses with two rooms have been found (Popovici, Rialland 1996, 22; Comşa 1998, 20; Neagu 2002, 200; Pandrea et alii 1999, 147-148). L29 at Hârşova, Fig. VId.35, E-V oriented had 3 phases of reconstruction. In its second phase, an oven has been built in the SE corner of its eastern room. Also, a threshold was placed between the two (Popovici, Rialland 1996, 22). This room and the oven underwent 3 reconstructions (Fig. Vd.35). In the third stage of reconstruction the floor is repaired by adding another layer of clay, the oven is enlarged and the doorsill between the two rooms disappears; in L29 the floor has been repaired 6 times (Popovici, Rialland 1996, 24, 30, fig. 28, 30; Web).

House 48 at Hârşova belongs to the same type of house with postholes. Innitially, it had 2 rooms, each one had a stamped clay floor and an oven. Towards the end of its use, the first of the rooms, in the western part, was abandoned and used only as a storage and an entrance in the second, now main room (Popovici, Rialland Web Hârşova); the remains of a basket made of woven twigs have been found here; its bottom was made of 4 planks, Fig. Vd.37-38.

At Însurăţei *Popina I*, the discoveries indicate a mixture between the two already mentioned building techniques (houses with postholes and houses with foundation ditch). The surface of L4 (10 x 7 m) was marked by postholes. It had two rooms separated by a partion wall that was built on top of a foundation ditch, 6 m long, 60-80 cm wide and 20-25 cm deep (Pandrea et alii 1999, 147). In this ditch, postholes with a diameter of 35-40 cm and 30 cm deep as well as holes from smaller pillars with a diameter of 15-20 cm and only 10-15 cm deep have been discovered (Pandrea et alii 1999, 147). Pillars have been thrusted in the external walls, at a certain height. Their role was to sustain the roof of the house. The walls had been smoothly plastered and covered by a dirty white layer, about 0,3-0,5 cm (Pandrea et alii 1999, 147). The second room (north from the partition wall) was most likely used for storing household materials. The other room was used as a living accommodation. Its floor had been twice repaired with clay mixed with straws. Pillars coated with clay further divided this room into two smaller ones. (Pandrea et alii 1999, 147).

The recent excavations from Însurăţei *Popina II* revealed a house with postholes (25-40 cm diameter and 20-30 cm deep) that had on some parts of its surface a yellow clay platform (L2: Pandrea et alii 2006, 200).

At Drăgăneşti Olt *Corboaica,* in the western corner of L2 the yellow clay platform was placed on a structure of beams, 9-12 cm in diameter (Nica et alii 1996, 39; 1996a, 9, fig. 1/3), Fig. Vd.40 (upper right). Another house, N-E oriented had 12 postholes (15-20 cm diameter, 0,50-1 m deep; on the Southern side, the plan of the holes is slightly curved: Nica et alii 1995, 12, fig. 1/2-3), Fig.Vd.40. Inside a bed covered with a mat has been found (the house on the left of the image).

Internal features. Part of the preserved internal arrangements consist of simple hearths or hearths with a fram; most of them have been several times repaired. They were built directly on the floor of the house; there is an indication that local materials had been used (Carcaliu: (Lăzurcă 1984, 24); the *La Ostrov island*, the lakeTaşaul: Marinescu-Bîlcu et alii 2000, 66).

The simple hearths had an oval or rectangular shape (70 x 60 cm) and rounded corners (Haşotti 1997, 78-79; Comşa 1998, 20; Neagu 2002, 201; Parnic, Chiriac 2001, 200). Sometimes it seems that in the two-room houses, the two corresponding hearths have been built at different stages of the house's usage (Neagu 2002, 201; Parnic, Chiriac 2001, 200).

Ovens. A rectangular shaped oven, Fig. Vd.35 fixed to the shouthern wall of the house with several phases of repairment is mentioned in L29 at Hârşova (Popovici, Rialland 1996-1997, 24, fig. 26-27; Web). At Borduşani ovens with vaults made of interwoven twigs plastered with clay were build

https://biblioteca-digitala.ro

on rectangular podiums about 30-35 cm high. They were located on the eastern walls of the houses (Popovici, Vlad 2006, 7), Fig. Vd.33.

Benches and beds. Also at Borduşani, close to the ovens and on the same side of the walls (in the second room) benches and/or beds are mentioned. They were about 30-40 cm wide and most likely used for storing household items (Popovici, Vlad 2006, 7).

In the house from Drăgăneşti-Olt, *Corboaica*, Fig. Vd.40 the bed (7 x 2,5 m, about 20 cm high from the floor) was covered with a mat made of water plants (Nica et alii 1995, 13, fig. 3) (Nica et alii 1995, 13, fig. 3).

IV. Houses built on horizontal structures

IVa. In some settlements this type of houses were built after the surface had been properly prepared: first the surface was leveled and then layers of humus were sometimes added. The most significant information for this type of house comes from the settlements from Brăiliţa, Vităneşti, Lişcoteanca and Căscioarele settlements. It is assumed that on their edges these houses had some sort of an abutment in which the walls' pillars were thrusted (Vl. Dumitrescu 1965, 219; Andreescu et alii 2003a, 77). Another hyphotesis, supported by the discoveries from Vităneşti *Măgurice,* L1/1993 (Andreescu et alii 1996, 136), is that the walls were made of horizontal wood pieces that were joining together at the corners (houses with clasps).

The houses discovered at Brăiliţa in level I were rectangular, 7 x 4 m and some had annexes (Harţuche, Dragomir 1957, 130). The walls were made of pieces of wood and reed and then covered with clay mixed with straws and chaff. The floor was made of beaten clay and was 3-5 cm thick. The annexes most likely had walls made of reed and stamped yellow clay floors (Harţuche, Dragomir 1957, 130).

At Lişcoteanca *Movila Olarului,* ten one- room houses have been discovered. They had internal hearths and a rectangular shape (6 – 8 m x 4 – 4,5 m: Harţuche 1987, 12, 14). Only L10 was smaller and therefore, labeled as an annexe. The orientation of the houses differs; five were E-W oriented and five N-S. The entrace was situated on one of the shorter sides of the houses, either towards the east or the south (Harţuche 1987, 12). The walls' skeleton was made of vertical, thick logs (split or round in section) that were the basis for a wattle of interwoven twigs and reed. In the end, the entire structure was covered with clay mixed with lots of straws and chaff. The walls were about 30 cm thick and they were plastered both, externally and internally. On some pieces of adobe traces of paint have been discovered.

At Măgura Jilavei seven constructions belonging to the Gumelniţa B level have been investigated. Four have been interpreted as houses and three as annexes. The houses had a rectangular shape and only one room (4 x 2,55 m şi 6,5 x 3,5 m). The long axis was ESE -WNW or NE-SW oriented (Comşa 1976, 105, fig. 2). The annexes were located in the vicinity of the houses; they were not very deep and the fragments of walls found preserve impressions of rods (Comşa 1976, 110).

Most of the houses (17) belonging to this type have been investigated in the Căscioarele *Ostrovel* settlement (Vl. Dumitrescu 1965, 230), Fig. VId.41. The constructions were differently oriented and had a rectangular shape (8 x 5,50 m; 14 x 9 m; L16, was a smaller square annexe, 16 m²: Vl. Dumitrescu 1965, 219). The walls were built on a structure of vertically split thick logs. Only in L11 they were thinner and most likely buil on a reed structure. The entrance was located on the SE or SW sides of the houses (Vl. Dumitrescu 1965, 219).

Most of the houses had a single room. Only few of them (L1, L5, L8) seem to have had 2 rooms (Vl. Dumitrescu 1965, 219). In L4, L7, L11, L13 (as in other unspecified ones), close to the hearth

https://biblioteca-digitala.ro

clay floors have been found. They were about 10 cm thick and remind of the Cucutenian floors; however, they were not built on a bed of wood (Vl. Dumitrescu 1965, 219). Only in L1 the clay floor covered the entire surface of the house.

At Bucşani I, L2 had 2 rooms separated by a partition wall. The wall was buil in the „ceamur" style, that is, it consisted in two vertical parts; the space between these parts was filled with sediments and materials from the settlement. The wall was about 18-21 cm thick (Bem 2001).

Internal features. Hearths, ovens, grinding stones, benches, pots for storing water and other products and loom weights have been found inside this type of Gumelnița houses. They suggest the type of activities in which these communities were involved as well as concerns about the proper use of the available space.

Simple square hearths (the side about 1m), rectangulare hearths with rounded corners (about 0,90/1,15 m x 0,60/0,70 m) or oval ones (about 0,70 x 0,45 m), sometimes with pits close to them (Brăilița: Harțuche, Dragomir 1957, 130), have been built directly on the floor of the house or sometimes on a bed of sherds and clay (Harțuche 1987, 14; Harțuche, Bounegru 1997, 33). Most of them were simple but at Lişcoteanca *Movila Olarului* a hearth with a small frame has been found while at Vităneşti Măgurice one with a massive frame (Harțuche 1987, 14; Andreescu et alii 1996, 136). At Căscioarele Ostrovel*,* almost all houses had square hearths (more than 1 m²), with high frames thrusted in the ground that surrounded the hearths entirely or only on three sides. Some hearths indicate successive repairs. Sometimes they were built on a bed of river stones and the repairs consisted in adding a layer of clay that occasionally contained river stones (Vl. Dumitrescu 1965, 219). Hearths built on adobe podiums or on socles with slightly raised edges are mentioned (Andreescu et alii 2003,77; 2004, 325).

Rectangular or square ovens, with their mouth towards the SV or NV were found opposite the entrance in 3 of the Gumelnița B settlements at Măgura Jilavei; they had been built on a clay socle (1,15 x 1 m; 1,70 x 1,20 m), about 10 – 20 cm high (Comşa 1976, 105, fig. 2).

At Căscioarele *Ostrovel,* in L1 and L11, ovens with vaults have been discovered. The better-preserved one was found in L1, it had a horseshoe shape and was about 1m long and 85 cm wide. The vault was not preserved (Vl. Dumitrescu 1965, 223).

Grinding stones are always present in these houses. Also at Căscioarele, all houses had several grinding stones, some very large and sometimes situated close to the hearths (Vl. Dumitrescu 1965, 225).

In the houses from Căscioarele *Ostrovel* close to the hearths fired clay weights have been discovered. Some belonged to the loom but most of them belonged to fishing nets suggesting that fishing was one of the main activities in this settlement. 100 weights have been found in L4 next to the hearth; they had either a prism or an oval shape and some had signs on their base (Vl. Dumitrescu 1965, 224).

Some of the houses on O*strovel* (L7, L13) had different size *benches*. They were slightly raised from the floor and they have been interpreted as playing a part in the everyday household activities (Vl. Dumitrescu 1965, 219). Also in this settlement, large size pots have been found both outside and inside the houses. It is believed they were used for carring water or other products (Vl. Dumitrescu 1965, 226).

Functionality. At Căscioarele, in L2 a workshop for processing flint axes was found (Vl. Dumitrescu 1965, 225). More than 130 flint artefacts have been discovered; next to them a large amount of bones and horns used for the processing of flint were also found (Marinescu-Bîlcu 2002, 149-150). Antropomorph and zoomorph statuettes, ornaments, a copper awl, a clay boat model, several clay weights for fishing nets with signs on their bases have been discovered in the same house (Marinescu-Bîlcu 2002, 150).

https://biblioteca-digitala.ro

Within the same settlement, two large size constructions located next to each other, L1 and L8, towards the eastern edge of *Ostrovelului* seem to have had an important role. In L1, under the compact fired floor, close to the oven two human skulls have been found. They were most likely connected to a foundation ritual (Vl. Dumitrescu 1965, 224). L8, the biggest house in this settlement, with two rooms and two hearths, had a very rich inventory (Marinescu-Bîlcu 2002, 149). In the vicinity of one of the hearths there were several pots and sherds, tools made of deer horns, some still unfinished, as well as lots of animal bones (Marinescu-Bîlcu 2002, 149). The large quantity of animal bones present here determined Alexandra Bolomey to name this house as the "abatoire" of the settlement (Marinescu-Bîlcu 2002, 149). Two large size (thessalian type) stattuetes and a fired clay throne have been found in the same house (Vl. Dumitrescu 1965, 226; Marinescu-Bîlcu 2002, 149) possibly suggesting cult practices related to animal sacrifices. Judging by the inventory found in L4, a house located close to L1, this house was connected with fishing activities. Here more than 100 fired clay weights with signs on their bases (either shaped as a prism or oval) have been found here. These sorts of pieces have been found in other constructions, too (Marinescu-Bîlcu 2002, 149).

Special places for storing cult pieces (askos pots, zoomorph stattuetes, chairs with a back support) most likely house altars have been found in the Northern corner of L3 (Vl. Dumitrescu 1965, 219). It is believed that they might have existed in other houses as well (Vl. Dumitrescu 1965, 227).

„*The mills."* At Medgidia two houses belonging to the Gumelnița A2 level, L1 and L3, present special features. They both had two rooms and an extremely rich inventory as well as various internal arrangements (Harțuche, Bounegru 1997, 32-42, fig. 15/1; Haşotti 1997, 78-79).

House 1, with a rectangular shape (10 x 8 m), had two rooms with hearths, Fig. VId.46: a larger room towards the North (6 x 8 m) and a smaller one towards the South (4 x 8 m), (Harțuche, Bounegru 1997, 32, fig. 15/1). A partition wall, thinner than the external ones (32 cm) that incorporated a door separated the two rooms. The walls were built on a skeleton of round posts/poles with their sharpened end thrusted in the ground and planks and rods that in the end were plastered with clay (Haşotti 1997, 78); the main entrance was placed in the middle of the Southern wall (Haşotti 1997, 78-79). Eight large storage pots have been found in the larger room along the W and E walls (Harțuche, Bounegru 1997, 32). Two griding stones placed on a clay socle have been found, one in the center of the room and the second close to the partition wall. Next to each grinding stone a small pot with carbonized grains has been found. In the N-E corner there were 20 clay weights from a fishing net, three flint blades, a small stone ax and three polishing stones (Harțuche, Bounegru 1997, 32). In the NW corner stones from other grinding stones were laying around. In the smaller room 30 flint tools and small pots have been discovered. Animal, bird and fish bones have been found next to the hearth (Harțuche, Bounegru 1997, 32). In the S-E corner there was another grinding stone (Harțuche, Bounegru 1997, 32, fig. 15/1).

We have some information about the building manner of the socles on which the grinding stones were placed. The first grinding stone had a socle made of clay and chaff (117 x 20 cm), on three sides a clay border was added (10-12 cm at its base but a bit thinner and rounded towards the edge). Th northern side was not bordered. The active part of the grinding stone had an alveolar shape. Between the edge of the stone and the border there was a 8-10 cm wide mill race in whihc the flour was gathered (Harțuche, Bounegru 1997, 42, fig. 15/1, 16/1).

The second socle had the same dimensions as the first one. Its plan shows an "E" shape and it sustained two grinding stones, Fig. VId.44. The lateral walls were slightly more edged, while the partition wall was straight. Seen in section the walls were conical, while their upper part was rounded. In the western wall the stone of a grinding stone located on the border with the active part towards the

https://biblioteca-digitala.ro

interior was incorporated (Harţuche, Bounegru 1997, 42, fig. 15/2, 16/2). The Eastern compartment was larger (70 cm long and 138 cm wide), while the western one smaller (84 cm x 152 cm). Again, between the stone and the border a millrace was placed (about 6-8 cm wide). On the eastern side of the border was the stone of a grinding stone. On it a pot broken in situ was found. It was most likely used for collecting flour. In front of the grinding stone, towards the north, a river stone, supposedly used as a chair has been found (Harţuche, Bounegru 1997, 42, fig. 15/1-2, 16/2).

House 3, partially destroyed, was built in a similar manner and had a similar inventory. Close to the E and W walls there were last storage pots. On a clay socle that had a partition wall in its middle two grinding stones were fixed. In the NW corner there was a simple, oval hearth with layers of soldering (Haşotti 1997, 79). The house had a rich inventory: small and medium size pots, clay siffs, tools made of flint, bones and horns, animal bones, the lid of a pot with a bird shaped protoma and two clay pieces that suggest human feet (Haşotti 1997, 79, fig. 110; Harţuche, Bounegru 1997, 42). These last pieces indicate the practice of rituals connected with the sacred grinding. The first house, the mill, did not contain this sort of special objects that would support our hypothesis. The two clay pieces suggesting human feet resemble the recent Cucutenian discoveries from Isaiia (in L5) (Ursulescu, Tencariu 2006, 21-22, fig. 6, 8, pl. IX) or older discoveries from Hungary (Raczky 1991). Similar pieces resembling human feet have appeared in other Gumelniţa sites, too (Şimon, Şerbănescu 1987).

IVb). Houses built on horizontal structures with "platform" like floors; floors with a wooden structure, covered with clay mixed with chaff or sand have been discovered at Teiu, Măriuţa, Hârşova and Bucşani. At Hârşova the beams used in the wooden structure were about 10-14 cm thick (Haşotti 1997, 80).

More special arrangements have been found in in some of the surface houses from the Bucşani tell. It seems that the surface of the future house was market by some sort of a "pedestal" or "socle" made of sand sediments and clay that had a hole in its middle. It has been suggested that its purpose was to ensure a better air circulation or water evaporation (L1=L7, L4, L9, L11: Bem, Bălăşescu 2005, 320). On top of this socle logs with various diameters have been placed (about 12 – 16 cm or thicker or 25 – 35 cm) and on top of these the wooden platform was finally built (Bem et alii 2002, 68). Only one house had a simple, wooden platform without a "socle" (Bem et alii 2002, 68). Sand was used for a better water drainage, while the wooden floors ensured a better isolation of the house. The walls could have been made of clay or only wood. The houses had between 20, 5 m^2 (L9) – 36 m^2 (L1=L7: Bem, Bălăşescu 2005, 320).

At Borduşani *Popină*, some of the houses (they are only partially investigated) had simple wooden floors (Marinescu-Bîlcu et alii 1997, 69).

At Blejeşti, L1 (5,20 x 4,10 m) Fig. Vd.39, rectangular in shape, had a porch /megaron (postholes with a 20 cm diameter; distance between posts about 1,20m) and a ditch that surrounded the entire houses except for the entrance area that was located in the middle of the longest wall (Berciu D. 1956, 544). The walls were made of planks, horizontally laid and then covered with clay mixed with other materials (Berciu D. 1956, 545). The floor had a wooden structure plastered with a layer of stamped clay (25 cm), while its upper partr had a finner soldering; a round hearth has been found in the NE corner (Berciu D. 1956, 547).

IVc). Houses built over pits: they have been identified only at Hârşova and Bucşani.

At Hârşova two houses belonging to this type have been found, L37 and L42; initially, a pit smaller than the surface of the house was dug (in L2 the pit was only 60 cm deep) and along its edges split trunks were placed. Perpendicular on them a structure of split logs was placed (Popovici, Rialland 1996-1997, 24; Web), Fig. Vd.50. The logs were placed with their flat part down. The log structure in

https://biblioteca-digitala.ro

L42 was about 4,70 x 4,60 m and it surpassed the edges of the pit (Popovici, Rialland 1996, 24, fig. 22, 23; Web). In the center of the pit, a second wooden structure sustained the one on top of it (already described) (Popovici, Rialland 1996-1997, 24). The log structure was plastered with clay mixed with chaff. The pits could have been used as storing places for different products (sort of a larder) (Popovici, Rialland 1996-1997, 24).

At Bucşani, the walls of L11 were adjoined to the pit and their base was larger than 50 cm. This house also had a garret (about 14 cm thick) that was a wood and clay structure that had been several times repaired where the pots were stored. Two internal pillars, about 45 cm thick, sustained together with the walls the garret and the roof (Bem et alii 2002, 68).

The pits in these houses were most likely used as cellars or larders in which different products were kept cold during summer and protected from frost in winter. This hypothesis is sustained by the discoveries from Parţa, Uivar and Păuleni (the later is contemporaneous with Hârşova), as well as by similar discoveries in other Gumelnița sites (Lişcoteanca *Movila Olarului*, Satnoieni, Insurăței Popina I: Pandrea 1997, 31).

At Hârşova the analysis of wood showed that the most common types used for the construction of houses include: oak trees, elm trees, ash trees, poplars and maple trees. For the houses with pits, the most popular was the poplar (Popovici, Rialland 1996, 28). For Bucşani there are fewer analisys but they indicate the use of oaks and elm trees **(**Marinescu-Bîlcu et alii 1998, 108).

H. Todorova indicated that most of the Eneolithic houses in Bulgaria belong to this type (Todorova 1978, 41), and that most of them had two levels, for example at Ovčarovo and Radingrad. The houses were generally rectangular in shape and had several rooms. Their orientation matched the cardinal signs. Some of the houses had porches or sheds along theit shorter side or small fenced areas. The internal arrangements found include ovens, grinding stones, platforms and benches (Todorova 1978, 51). The ovens were always located on the wall close to the entrance, while the benches along the wall opposite the entrance; the benches were about 10 cm high and 50 cm wide and close to them different objects have been found (Todorova 1978, 51). In one of the houses that had two levels, at the upper level more than 100 pots have been found. At the ground level, one of the rooms was used for storage while in another room 6 pairs of grinding stones have been found (Todorova 1978, 51). In some houses the external walls were painted, while the internal ones and the floor were painted with yellow, red or pink (Todorova 1978, 51).

IVd). Houses on pillars have been identified at Bucşani in the tell (L1, L4 şi L9: Bem et alii 2002, 68). Pillars with a diameter of 25-35 cm were placed on the outline of the future house as well as inside. Above the pillars, split wood was adjoined forming the base of the house. Along the edges holes for the supporting pillars of the walls were dug. L9 from Bucşani offers more information about the buiding technique of such houses Fig. Vd.49, 53 (Bem 2002). On its northern side the house was born directly on the slightly upraised ground (there were no bearing pillars). Supporting pillars with a diameter of 13-17 cm and different heights 35-40 cm have been used for the other three sides of the house(Bem 2002, 155). On these pillars two layers of planks have been placed, creating thus the floor of the house. The floor included an empty, oval area, 29 x 43 cm (it is believed that it was used for disposing of the household garbage: Bem 2002, 158). Holes from the walls' poles (diameter of 7-10 cm; 7 poles at about 17cm apart) have been identified on the western side of the house's platform.

L9 also had sheds whose external walls were made of posts and soil (postholes have been found on the NE and E sides) (Bem 2002, 163). L9 had two construction stages. The second stage is more interesting since several reconstructions of the house and of the hearth's platform took place. Also during this stage a clay box was added (Bem 2002, 163). On the western side of the square hearth (about 1,5 x

https://biblioteca-digitala.ro

1,5 m) that had a border about 20 cm wide was adjoined the oval clay box (1,20 x 0,60 m). Inside it had a cylinder compartment in which 7 fragments of fired clay weights have been found Fig. Vd.48b, 53 (Bem 2002, 162-163, pl. II-IV). In the shed located on the northern side of the house, an oven with vault has been found (Bem 2002, 163-164, fig. 15; 2002, 163).

The construction methods used in L9 remind of the suspended houses from Ghirbon, Petreşti culture (here instead of pillars, stones have been used) and of the Cucutenian houses from Păuleni.

Within the spreading area of the Gumelnița culture, various houses that had not been fired have been discovered (Hârşova, Sultana *Malu Roşu*, Pietrele *Gorgana*, Măriuța *La Movilă).* This supports our conclusion that fire has not been intentionally used as a construction technique but it was more the result of accidents; if we are dealing with deliberate use of fire the explanation lies in the customs of those communities.

Conclusions regarding internal features and the use of space

We have described at large this aspect since the clay and stone architecture of other cultures did not reach the same level of development as that of Gumelnița, nor did it manage to generate as many types of houses and building techniques. The most frequent internal architecture elements that we find are hearths, grinding stones and benches (at least, their remains are the best preserved). Annexe 1 shows the correlations between the location of the eharth and the entarnce in the house. Ethno-archaeological studies have shown that there is a direct link between the position of the hearth, the entrance and the direction of the winds or of the local air currents. The plans of the complexes from Poljanica are a very good indication regarding the management and partition of the internal space of the houses.

Hearths and ovens have played an essential part in the daily life of these communities and they reperesent some of the most important places within the house. Hearths offer light, warmth, security and the possibility to prepare food. This is why next to them we often find objects and small offerings related to foundation rituals (Todorova 1978, 51). The most frequent type of hearth is the reactangular shaped one with rounded edges (Pietrele, Durankulak Fig. VId.54f) that seems to have been preffered to other types. However, models of houses and temples indicate the presence of many more types of hearths.

Ovens, models of ovens, temples or oven-temples are all depicted as houses. In the religious beliefs of these communitities the notions of hearth, oven and house seem to be merged. This is suggested by the presence of certain pieces, such as small altars that preserved the sacred source of fire and light, Fig. Vd.55.

Benches or pedestals/socles are rectangular pieces that served various purposes: sleeping places, storage space or in the case of temples, the place were rituals were being performed.

In Bulgaria, this type of pieces are common at Durankulak but also at Azmaška Moghila (Lichter 1993, kat. 4, fig. 3; Georgiev 1963) and in an earlier phase at Banjica (Lichter 1993, 100-101, kat. 5; Todorović, Cermanović 1961; Todorović 1977), at Karanovo in level IV (spațiul N: Lichter 1993; pl. 41b; Hiller, Nikolov 199, 1 IV), Kormadin (Lichter 1993, kat. Pl. 26b; Jovanović, Glisić, 1960, 128, fig. 25), Sofia – Slatina, nivelul IV (Lichter 1993, 135, kat. 93; Nikolov V. 1988; 1989, fig. 1; 1990; 1992) and in other sites.

The grinding stone becomes a special cult object starting with the Middle and Late Neolithic houses, the Eneolithic and Copper Age ones. Its place is specially marked and the grinding stone is present in the Neolithic sanctuaries (Parța; Lazarovici Gh. 2000 and the bibliography; Lazarovici Gh. et alii 2001) as well as in sanctuary models (from Egypt to the margins of the dispersion area of the Cucuteni culture:

https://biblioteca-digitala.ro

C.-M. Lazarovici 2003a, 2003b; C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici 2006). H. Todorova mentions the presence of grinding stones in almost all the Eneolithic houses from Ruse, Hotnica, Vinitsa, Ovčarovo, Polianica etc. (Todorova 1978, 51).

Special oval grinding places with a border have been found in the recent excavations from Pietrele *Mãgura Gorgana* (Hansen et alii 2004, Abb. 8, 10-12), Fig. Vd.70 dreapta.

Granaries. In some settlements granaries have been found next to pits used as storing places (Brăiliţa: Harţuchi, I.T. Dragomir, 1957; Vidra, Jilava: Rosetti 1932, 11-12; Comşa 1996, 49). They were made of interwoven rods plastered with clay (at Teiu, two houses had granaries attached to the walls and on the opposire side there were poles thrusted in the floor; in a third house, a similarly built granary was 3 x 2 m: Nania 1967, 19; Comşa 1996, 51). This type of construction could shelter a large quantity of cereals (Ibidem).

At Hârşova a "silo-pit" is mentioned. It was about 80 cm deep and its bottom was coated with wood (Popovici, Rialland, Web Hârşova).

Functionality. Some of the constructions found were used as mills or workshops.

Besides the two mills from Medgidia, a similar construction is mentioned at Sultana, L2/1982. It had seven grinding stones, polishing stones and fragments from supply pots etc. (Isăcescu 1984, 27-28).

At Hârşova, in L5 a workshop for armbands and beads made of Spondylus shells has been discovered (Galbenu 1963, 501-509; Haşotti 1997, 80). These pieces together with chisel gabs, awls and copper links were found in a vessel. A workshop for stone axes has been found at Căscioarele *Ostrovel,* while in a different house two fired clay molds for copper axes have been found (Vl. Dumitrescu et alii 1994, 271).

At Lişcoteanca, *Movila lui Moş Filon*, in the Gumelniţa A2 level, two workshops for flint and horns are mentioned (Harţuche, Bounegru 1997, 90). The communities of the Gumelniţa-Karanovo VI complex were experts in flint processing as indicated by numerous discoveries, also in Bulgaria (info H. Todorova).

External architecture. Besides the actual houses, annexes and animal shelters, other elements of external architecture have been discovered in some settlements. Most of them were pits for storing cereals and hearths (Hârşova, groapa menţionată anterior: Popovici, Rialland 1996, 32, fig. 30).

External hearths. Unfortunately it is not always possible to identify the exact position of these hearths. At Lişcoteanca *Movila Olarului* the three external hearths were located towards the limit of the inhabited space, at about 3 – 5 m from the walls of the closer houses (Harţuche 1987, 14). They had been built on top of a small platform of ceramic fragments (Harţuche 1987, 14).

Both simple hearths and hearths with a frame have been found. Some of them suggest an interesting symbolism as well as present an interesting manner of construction and inventory.

At Carcaliu, an external oval hearth was built on top of a layer of stamped soil about 20 cm thick. Two broken pots put inside each othter had been placed in a small cavity, in the middle of the hearth. In the pots, around them and around the hearth about 11 clay weights (oval and prism like shaped), two sandstones and a fragment from a crushing stone have been found (Lăzurcă 1984, 24).

An oval hearth (0 x 60 cm), with a 30 cm high frame that surrounded the hearth except for the part around its mouth has been found at Pietrele (Berciu D. 1956, 505). It had a soil basement about 25 cm high, covered with a fine layer of clay. The frame was made of stones put next to each other and then covered with clay mixed with straws. Three big stones were put upstraight in front of the hearth. They helped support the firewood or the pots (Berciu D. 1956, 506).

Several external hearths with several reconstruction phases are mentioned at Hârşova, in the tell: two were simple (74 x 44 cm; 80 x 37 cm), while the third had a frame (about 1,53 m long: Haşotti 1997, 81-82).

https://biblioteca-digitala.ro

The already mentioned external hearths were rather large and had been several times repaired which indicates that they had been in use for a long period of time, especially during the warm season.

Fortifications

In Bulgaria it is believed that all the Gumelnița-Karanovo VI settlements had been fortified (Todorova 1988, 65; Bojadjiev et alii 1993, 80). The same is not true for the Romanian territory, although the excavtions show that most of them had been either fenced or fortified. The plans of different settlements (Fig. VId. 8-11, 13, 15, 17-18) indicate that higher surfaces had been deliberately chosen since they offered better survailance and fortification possibilities. The fortification sytem helps in the formation process of the tell because the deposits are quicker when such a system is in use. It also meant that they had to live within a well-bounded space.

In many cases the ditches have been dug in the area that connected the tell with the rest of area and thus offered easier acces (Măgura Jilavei, Comşa 1976, 126; Luncavița, Haşotti 1997, 78), There are also situations when the ditch surrounds the entire settlement. Fortification systems incorporated ditches, ramparts, palisades and possibly, surveillance systems. Fortification systems appear in Câmpia Română starting with the earlier horizons belonging to the Boian culture in settlements such as Boian, Glina, Radovanu etc. (Morintz S. 1962; 1963; Comşa 1972; 1974; 1987; 1987a; Lazarovici Gh. 1990). Some of the fortifications found were built on the same place as earlier Boian fortification, which led some authors to believe that the basis of Gumelnița's genesis is represented by Boian. In the early phases of Gumelnița fortifications have been found at Baia (in a Gumelnița A1-A2 level), Budureasca – *La greci*, Izvoare – *Fântânele*, Gumelnița – *Grădiştea ulmilor*, Vidra, Teiu *Măgura* and *Sălişte*, Jilava, Ciupa and others (bibliografie mai sus şi Berciu D. 1960; Nania 1967; Marinescu 1969; Roman 1962, ş. a.).

For example, at Poljanica Fig. Vd.60, in the horizon preceeding Karanovo VI, at the level of Karanovo V – Mariță – Sava, there are fortified settlements with three-four palisades plastered with clay, with entrances and a street system. At Goljamo Delčevo, Fig. Vd.60, in the levels II-IV, fortifications systems that cover Early and Middle Bulgarian Eneolithic were in use (Todorova 1986). The fortification system found at Goljamo Delčevo is similar to the one found at Ovčarovo V (Fig. Vd. 61). At Ovčarovo, the VIII-XIII levels, considered as belonging to the Karanovo VI-Kodžadermen complex, document the change of the older fortification system according to the new needs and size of the settlement (Todorova 1973, 230; 1978, 50; Todorova et alii 1983, fig. 23, 26, 29-31). The fortification system initially included a ditch, a rampart and a palisade. It was now extended by adding clay towers plated with stones in front of the entrances in the settlement. In front of them water ditches were created; it was possible to pass from one side to the other via narrow wooden bridges (Todorova 1978, 50).

The fortifications include a limited number of houses. However, they were large and well organized as to shelter a large population.

The excavations from Căscioarele, Boian and Radovanu provide important data regarding the settlements' structure, fortification system as well as their social and religious architecture. At Căscioarele the settlement was located on an isle, whose shore had been prepared for fortification (the settlement had a rampart and a ditch, Vl. Dumitrescu 1965a, apud J. Chapman 2005, 284). When the space of the isle was organized, there was space left for the animals since at that time the ford provided a possible access option towards the isle.

At Radovanu and Vidra the fortification systems use old popine on top of which houses were built. At Radovanu the layers are more than 1,6 m thick. Inside the settlement space was provided for animals and for storing supplies or for social activities. At that time the slopes were rather steep.

Fortified settlements with a ditch and rampart. The settlement from Măgura Jilavei was fortified with a ditch and a rampart (Comşa 1976, 105). The ditch (4m wide and 4,30 m deep and a

https://biblioteca-digitala.ro

"V" shaped profile) had and oval or circular circuit and was located in the area that connected the settlement with the rest of the terrace. Outside the settlement, at about 20-30 cm a small rampart (of soil and gravel) has been identified (Comşa 1976, 105-107). At Teiu in Tell 1 (completely investigated, see the reconstruction in Fig. Vd.59), a circular ditch has been initially dug, before the habitation started. The ditch was 6-7 m wide and about 1m deep. The soil that was dug out was used to make a rampart on the internal part of the ditch. The rampart, 7 m wide and between 2 – 2,25 m high, marked the area of the settlement that had a diameter of 40m (Morintz S. 1962, 278; dupã Comşa 1972, 39).

Tell 2 (50 m diameter) was surrounded by a ditch (6,5 m wide and 1m deep). The rampart was again built from the soil dug out with the occasion of the ditch. Also, yellow clay from a nearby source was used and the clay was fired towards the southern side of the tell. The fortification system was also built before the habitation process started (Morintz S. 1962, 280).

Some settlements had two defence ditches but they had been built during different intervals. At Luncavița, the first ditch was 12 m wide and not very deep, while a second, smaller ditch was built beyond the first one. However, it does intersect the first ditch in the SE corner indicating that they had not been simultaneously built (Comşa 1971, 17-18; Haşotti 1997, 77).

At Sultana *Malu Roşu* there were three defence ditches. The first was most likely accompanied by a rampant; the second had a doubled bottom while the third one is supposed to have been used until the end of the Neolithic habitation (Trohani et alii 2007).

The more recent excavations from Bucşani *La Pod* show ample fortification works. It seems that dykes have been used here to protect the inhabited area from the waters that sometimes were too high. During the first habitation phase there was a ditch with a rampart; in the second phase the ditch was rebuilt and an additional resistance structure was added (a wood beam at the base of the rampart towards the ditch); in the final phase a new dyke incorporating the old ditch is put into place. This dyke also had a pillar structure (5-13 cm diameter and 70-80 cm between the pillars: Muşețeanu et alii 2007). Based on the soil analysis it has been determined that soil from the river's meadow has been brought in order to raise the level of the fortification (Muşețeanu et alii 2007).

At Vidra, in the area that connected the promontory with the terrace, two defencce ditches and parts from a rampart have been discovered. The first ditch (triangle in section, with a narrow bottom, about 4,40 m wide and 4,25 m deep) with a rampart (the soil resulted from the digging of the ditch) had been dug and filled during the Gumelnița A1 habitation (Rosetti, Morintz S. 1961, 73, fig. 1 –2; Morintz S. 1962, 274).

The second (bottom about 1,40 –1,50 m wide; 1,80 – 2 m deep) dates from the Gumelnița A2 phase. It had an irregular shape; one wall was straight while the other slightly tilted (Rosetti, Morintz S. 1961, 75). S. Morintz argues that the purpose of this ditch was more to isolate and fence on the northern sie the settlement than to fortify it (1962, 274).

Fortified settlements with a ditch, rampart and palisade. This type of fortification was found at Baia, on the northern side of the settlement (Morintz S. 1962, 280; Haşotti 1997, 79).

Sometimes the Gumelnița communities have used the location of their settlements in their favour. At Măgurele, the tell was located on the edge of a terrace. Between the terrace and the tell there was a natural glen in which the ditch with rampart was built with its interior side facing the settlement (Morintz S. 1962, 275). A similar situation was found at Măgurele, *Movila Filipescu.* On the northern and eastern sides of the terrace where the glens were not too depp, the ditch was dug (Roman 1962, 259-260). The first phase of the fortification with a ditch and rampart is related to the Boian Bolintineanu community, while the second one to Gumelnița. The ditch has been repaired during this phase. It had a V shaped profile in order to obtain a greater inclination. The rampart facing the

https://biblioteca-digitala.ro

settlement has been three times rearranged and cut (Roman 1962, 60). These operations have lead to a reduction of the living space available on the *Movila Filipescu* which has led P. Roman to believe that the scope of this small living space was more to offer shelter to a community that had its main settlement beyond the fortifications (Roman 1962, 60).

Some of the ditches and palisades foud have been interpreted as delimiting or separating certain areas of the settlements (for Cernavoda, vezi Haşotti 1997, 77).

Foundation rituals

At Căscioarele *Ostrovel*, under the floor of L1 and close to the oven there were two human skulls (Vl. Dumitrescu 1965, 224). They have been interpretated as representing a foundation ritual of the settlement (Lazăr, Soficaru 2005, 304). Also at Căscioarele in several strata human bones have been identified (Vl. Dumitrescu 1986a, 78).

At Hârşova, in area B, along the lines of the pits from the roof of a house with foundation ditches a foundation pit has been found. It contained the tomb of a child, about 5 years old who had seious health problems (as the anthropological analisys showed). The space of the tomb had been arranged with rods Fig. Vd.63a (Popovici, Rialland, Web). For the same settlement, D. Popovici and Y. Rialland mention the presence of offerings related to hearths (Popovici, Rialland, Web), which is not uncommon for Gumelnița settlements.

At Borduşani, in various settlements, human skulls or dispersed bones have been found. Some of them are interpreted as being connected to foundation rituals for houses, while others as suggesting a skull cult or even a cult anthropophagy (Popovici, Vlad 2006, 23).

At Măriuța *La Movilă*, anthropomorph stattuetes have been found close to some hearths in SL1 (two of the three stattuetes) and in SL2 (Parnic, Lazăr 2005, 361).

This type of discoveries remind of the Bulgarian ones from the same chronological level. They seem to indicate a certain tradition that appears as early as Early Neolithic (C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici 2006, 111-112).

In the tell from Bucşani *La Pod,* at the border between the inhabited area that had several constructions and the un-inhabited one, in the higher central part an elypsoid shaped pit was found (1,20 x 2,50 m). Its walls and bottom had been deliberately fired and inside there was the skeleton of a buffalo (Bem, Bălăşescu 2005, 321-327). It seems that the pit is related to a foundation ritual of the settlement or a ritual offering (Bem, Bălăşescu 2005, 321-327). Close to L9 the head of a buffalo has been found. It could have belonged to the sacrificed animal buried in the mentioned pit. The authors believe that the place where the skull was found indicates the place where the sacrifice took place. (Bem, Bălăşescu, 2005, 327). Complete skeletons have also been found in other sites such as, Zau de Câmpie (five bull skeletons and a deer one) and Cheile Turenilor (the animal skeletons in one pit and their skulls in another pit: C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici 2006, 438).

In the same settlement, in the sterile layer of the oven found in annexe L9 several pieces have been found that suggest a hearth related cult and foundation rituals (Bem 2002, 164; Bem, Bălăşescu 2005). It does not seem to be a singular situation because in the same settlement offerings are mentioned in connection with most of the hearths and ovens (Bem, Bălăşescu 2005,438).

A similar foundation ritual is mentioned at Sultana *Malu Roşu* in a Gumelnița A2 settlement. Between the fragments of an oven (found inside the house) next to several limestone beads (shaped like barrels and rondes) 11 pieces of gold have been found (36,17 grammes). The thesaurus consists of four stylized stattuetes, some fragmentary ones (Fig. Vd.65b) saltaleoni, a small necklace with seven links, a single link and the beads (Fig. Vd.66). These pieces resemble other ones found at Hotnica,

https://biblioteca-digitala.ro

Ruse and Varna which suggests their southern origin (Hălcescu 1995, 12). Gold pieces have also been discovered in other Gumelnița settlements such as Vidra, Vărăşti, Gumelnița, Vlădiceasa, Chirnogi (Hălcescu 1995 and bibliography).

Religious architecture

Sanctuaries and cult constructions

In some Gumelnița settlements both community and domestic sanctuaries have been discovered. These buildings present special construction elements as well as different dimensions, internal architectural elements and a rich inventory. Community sanctuaries have been discovered at Căscioarele, Pietrele, Tangâru and Hârşova.

Căscioarele, the sanctuary building and the sanctuary model. One of the most interesting sanctuaries has been discovered in 1964 at Căscioarele, Fig. Vd.67, in the Gumelnița A2 level of L1 (H. Dumitrescu 1968, 381-383, fig. 2). It was surrounded by other constructions belonging to the same phase but it differentiated from them in size and internal division (H. Dumitrescu 1968, 390).

It was a large rectangular construction, about 70 m² with two rooms; in some parts traces from pillars have been preserved. In its central part the carbonized remains of a pillar that most likely sustained the roof have been found (H. Dumitrescu 1968, 381; 1973, 311-316; **Vl. Dumitrescu**??). This sanctuary had been built on top of a previous sanctuary with two columns that belonged to the Boian Spanțov level.

The double walls on the northern and eastern sides are the characteristic element of this sanctuary. They formed two corridors that met in an angle in the NE corner. The distance between the external and internal walls was about 0, 75 - 1 m. The floor of the corridors had been covered with yellow soil (H. Dumitrescu 1968, 381). H. Dumitrescu believed that the internal walls were shorter than the external ones, which allowed light to come into the main area. There were few elements of internal architecture. Unfortunately, we do not know what was the position of the discovered elements, that is of the simple hearth and bench located about 2 m from the hearth (H. Dumitrescu 1968, 381-383). The inventory included a *sanctuary prototype/model* found on the southern side, a rather large amount of ceramics including pots with a special shape, such as askos type pots and the communicating vessels type and few tools. Unfortunately, up to now there is no published data regarding the disposition of the inventory inside the sanctuary.

We have made a reconstruction of the sanctuary based upon the existing postholes and upon some supposedly symmetrical holes that were supporting the beams, Fig. Vd.67. We have also reconstructed the bench out of wood, although it could have been made of clay. We do not exclude the hypothesis that the "double" walls were in fact remains from various reconstructions of the sanctuary's inside and outside.

H. Dumitrescu interpreted this construction as a cult edifice or the gathering place of the Gumelnița community living in this settlement.

The sanctuary or community altar from Pietrele – Gorgana

Another constrcution that impresses through its internal division and inventory has been found at Pietrele *Gorgana,* Gumelnița II (based upon D. Berciu's chronology), Fig. Vd.69. It was N-S oriented, had a square shape with slightly rounded corners and was about 27 m² large. The entrance was 2 m wide and located in the SE corner (Berciu D. 1956, 506).

The plan of the constrcution was marked by 26 postholes, most of them with a diameter of 20cm and only rarely 30 cm. The poles in the cormers were thicker than the intermediary ones. The part that

https://biblioteca-digitala.ro

was thrusted in the ground had been rounded in all cases. Occasionally, some poles had been chopped in four edges above the ground level. The distance between the poles was not equal. Two postholes, one outside the northern side and one on the eastern side have been interpreted as belonging to a prop (Berciu D. 1956, 506).

The walls were made of a strcuture of poles between which twigs and planks were woven. Sometimes the fragments of adobe found preserve their impressions (Berciu D. 1956, 507).

Inside the construction, close to the walls, a small ditch about 8 cm wide and 5 cm deep has been found. It was connected with the construction of the floor (Berciu D. 1956, 507).

The floor was made after the walls have been raised. It was made of a layer of stamped soil mixed with fine straws and it had two plasters, one of fine yellow clay and one of whitish clay. On the southern and western sides, parts of the floor had been painted with red ochre and decorated with wide bends (Berciu D. 1956, 507).

Inside the construction, several arrangements have been found. In the NE corner, close to the northern wall, at about 40 cm above the floor, a rectangular hearth with rounded edges (1,25 x 1 m) has been discovered (Berciu D. 1956, 507). It also had a 20 cm high frame that was made of river stones binded together by a fine clay plaster. The frame showed signs that it had been twice repaired (Berciu D. 1956, 507, fig. 16A). The hearth was open on its eastern side where a stone was also located. Left from it a garbage pit is mentioned. A support for a grill, calcinated bones and coals have been discovered on the hearth. Around it and in the pit several polishing plates and plates for sharpenning bone tools have been found. Also nearby it, two “power objects” have appeared: a spherical bludgeon made of white stone and a horn “sceptre” (Berciu D. 1956, 511).

A square clay bench (1,25 m) about 70 cm high has been found 30 cm from the hearth (Berciu D. 1956, 511). It had been built on a structure of pillars; its walls were made of interlaced twigs on top of which soil had been stamped. On its upper part it had a fine clay plaster. It had been repaired twice (Berciu D. 1956, 511). It has been interpreted as a sleeping place but due to its small dimensions we believe that it most llikely had been used as a bench, an element that is often found in sanctuaries.

On the western side of this construction several other objects have been found. Close to the northern corner there was a socle made of white calciferous clay (1 x 0,40 m, înalt de 10 cm), on which fragments from a pot with traces of carbonized flour have been found. Along this wall fragments from two grinding stones, three firing pins and four bowls put inside each other have been found (Berciu D. 1956, 511).

Halfways the western wall a second yellow clay socle, slightly smaller has been found (80 x 45 cm, only 5 cm high). On it there were 7 clay horns, two of them put in a graphite pot, conic and cilindric fragments of very burnt red ochre (Berciu D. 1956, 511).

Along the western side of the construction several objects that could be related to the practice of rituals have been found: idols made of bones and fired clay, copper objects, knuckles and ornamenents (beads, peforated snails and triangular pendants made of bone: Berciu D. 1956, 508-510).

On the right side of the entrance, that is, on the southern side of the house many pots, a marble idol painted with red and a pot with lid that contained water pearls have been found (Berciu D. 1956, 511, fig. 71/2 şi 73).

In the center of the house there were less objects but the shell of a turtle and two “powder” boxes (one contained a black substance that could have been used for ritual painting) have been found. Also inside the construction the prototype of a house has been discovered but the exact place is not mentioned (Berciu D. 1956, 512, fig. 29/1), Fig. Vd.87b.

https://biblioteca-digitala.ro

In we have tried to reconstruct the sanctuary based upon the descriptions of D. Berciu Fig. Vd.69, the location of the socle in the NV corner has been approximated. Pits 1-3 situated close to the big bench could be indications of a former canopy for the bench. We believe that the "power objects" found here illustrate the growing social importance of the man within this society. Although the main deity is still a female one and the council of priestesses was also made of women as suggested by the main antropomorph pots found here (Fig. Vd.91/1-2, most of them connected to several cults), the growing importance of men is also suggested by some of the pieces (Fig. Vd. 71/2). This conclusion can de based upon the discovery of the stone scepter, of the ritual objects (the box for tattoos or the powder box) of a series of ornaments and copper, bone and shell objects as well as from the discovery of males' tombs at the same chronological level at Varna that had a luxuriant though symbolical inventory (M1-M5, M36, M41, M97, M6, M7, M25, M32, M43: Fig. Vd. 92-95), (***Macht, Herschaft und Gold*** 1988, 183-208). The inventory and furniture found here suggest that this construction had a cult related purpose and sheltered a community altar.

The sanctuary from Hârşova

In the tell from Hârşova another sanctuary has been partially investigated. Its better-preserved part had about 20 m² (Haşotti 1997, 80-81). The construction was made on a skelleton of pillars; the holes have been identified on the eastern and western part and in the middle. The floor was made of fine stamped clay that had been plastered. It seems that the walls' structure incorporatd few twigs.

In some parts, the walls were about 20 cm thick and they had been plastered both inside and outside. The sanctuary had two reconstruction phases (Haşotti 1997, 80-81). As elements of internal architecture two large altars, a box, a bench and a large idol are mentioned.

The first phase of the snactuary. In the NW corner an altar about 1,30/1,40 m – 1,20 m large was built on a bed of sherds. In the SE corner there was a socle (28 cm diameter, 2 cm high during the IIb level and 5 cm high during IIa) on which a large idol was placed. Only the head of the idol has been preserved, Fig. Vd.73-74 (Haşotti 1997, 81, fig. 107/1).

In subphase IIa there was a stick (3cm diameter) in the middle of the socle and we believe that part of the idol had been "buil" around the stick. On the southern, narrower side of the altar there was a cavity (30 cm diameter and 30 cm deep) most likely for storing offerings and pots. Some of these pots were laying around on the floor of the sanctuary, close to the altar.

The second phase of the sanctuary. During this phase Altar 1 is rearranged and becomes slightly smaller (1,70/1,10 m x 1 m; 0,45 cm high). At about 2 m SE from it, Altar 2 (1,10 x 0, 60 m; 20-30 cm high) was built of clay mixed with rough sand; it had two construction phases and had been several times repaired (Haşotti 1997, 81). A cavity (15 cm in diameter and 12 cm deep) most likely used for storing offerings has been created in the central part of the altar, Fig. Vd.74b.

A box (60 x 55 cm and 23 cm high) with clay walls extremely well smoothened, both outside and inside was placed in the SE side of Altar 2 (Haşotti 1997, 81). It was used as a deposit place for cremation rests (Haşotti 1997, 81).

During this second phase, in the center of the altar there was a 17 cm high bench with a rectangular shape. As far as its inventory, the sanctuary contained many pots, a zoomorph idol, a copper hairpin and two weights for the loom (Haşotti 1997, 81).

The sanctuary from Tangâru has been partially investigated and it had been labeled by Berciu as House 2 (Berciu D. 1961, 420-421). We have no information about the position of the sanctuary within the settlement. It was a quadrangle construction and its surface was marked by postholes with a

https://biblioteca-digitala.ro

diameter of 50 cm, Fig. Vd.76; the poles had been thrusted 1,50 m deep in the ground (Berciu D. 1961, 420). The sanctuary was 13,50 m long and had been partially destroyed by a fire.

In the middle there was a pit bordered by four pillars, three big ones and a small one. In the SE corner other postholes has been identified. The walls were made of wide planks, twigs and reed (their impressions are preserved on some adobe fragments). They had been covered with clay mixed with chaff and in the end a final layer of clay was applied (Berciu D. 1961, 421). In some parts this last layer had a red-yellowish layer on which narrow white strips or brownish strips in white narrow frames had been painted (Berciu 1961, 421).

The internal features found include a bench made of fired clay and in the southern area fragments from a clay column (could have belonged to a different element of architecure as well) close to which fragments from a large size feminime idol (more than 1m high) have been found (Berciu 1961, 421).

Based on the fragments of bust and foot found (both very big) we have tried to reconstruct the idol (Fig. Vd.76) that seems to have been 1 m high (the fragment of foot was 10,5 m high: Berciu D. 1961, fig. 244). We imagine that the idol had been placed on the bench next to the central column. Based on Berciu's description of the idol, it had been built on a skeleton of twigs, vertically and transversely arranged, that had been covered with clay mixed with straws. The idol was next to a wooden pillar that was most likely used as a prop. Judging by the description of the found fragments, it seems to have been a feminime idol with its hands hanging along its body and we can assume it represented the Great Goddess. It is also interesting that the idol was covered with a very fine layer of white (Berciu D. 1961, 470, 477, fig. 244/4 şi 250). It had a triangular shaped face with Vinca influences (based on Berciu's description). A similar antropomorph idol but in this case fixed on the wall is mentioned at Kephissos, close to Cheroneia (Grundmann 1953, 16-17, fig. 22-23). Inside the sanctuary many entire pots and three fragments of antropomorph idols have been found (Berciu D. 1961, 471).

Inside the same construction, fragments of rectangular fired clay "bricks" (20-30 cm long and 8 cm thick), with slightly raised edges are mentioned (Berciu 1961, 421). They could have belonged to some benches.

Three fragments of monumental statues similar to the ones discovered at Hârşova andTangâru, but with a different shape have been found at Akropotamos Topolnica (Fig. Vd.77), in a central construction built on pillars (Koukouli - Chrysanthaki et alii 1996, 760; the constcrution belonged to Sitagroi III).

H. Todorova believes that these statues were fixed on the walls (the Bulgarian team has found them in the profile of the investigated area, info from H. Todorova). Large size antropomorph figures have also been found in the tell from Ruse investigated by Volodea Popov (info from H. Todorova and I. Vaisov 2004). H. Todorova also believes that the reliefs from tombs 1-4 from Varna, Fig. Vd.95, could also come from sanctuaries (info H. Todorova în 2004).

Another settlement in Bulgaria at Dolnoslav, investigated by A. Radunčeva and B. Koleva has spurred some controversy among specialists. The tell type settlement belonging to Karanovo VI has been interpreted as a religious center in which 27 constrcutions have been found, all of them sanctuaries (Radunčeva 2003).

A. Radunčeva describes rectangular and circular buildings and some antropomorph like arrangements. Inside zoomorph and mythological characters with protective functions have been identified, Fig. Vd. 78, (Radunčeva 1996).

At Hârşova, under one of the houses, a lage size broken pot was arranged as a human figure (info and photo from D. Popovici), resembling the discoveries from Dolnoslav. Here, in the central part of

https://biblioteca-digitala.ro

the tell a sanctuary dedicated to a masculine deity has been found (reconstruction see Fig. Vd.79) (Radunčeva 2003, fig. 68 şi 59). Based on the reconstruction it had two columns, an altar-table in the center; on its lower part a phallus was depicted, while on the wall an antropomorph mask was painted in relief: it had big eyes similar to the figures sometimes found on miniature altars in Gumelnița culture, Fig. Vd.91/5 (Şerbănescu 2002, 41).

Buildings with cult accommodations suggesting domestic rituals

All the sanctuaries we have described above had monumental arrangements inside, resembling the discoveries from Parța or from the Precucuteni-Cucuteni area. However, buildings that at first sight seem common but in reality had a cult related purpose have also been discovered in the Gumelnița - Karanovo VI area.

At Borduşani, a cult hearth with 18 layers of plastering is mentioned in L9. It had been built in a pit in which a rectangular area plastered with a layer of clay about 4-6 cm thick had been reserved for two column pillars that had been garnished with adobe. The hearth had been several times rearranged and repaired which led to an increase in its surface and height. Level 5 of the hearth preserved traces of red paint (Marinescu-Bîlcu 2000, 356).

In one of the houses from Petru Rareş, a clay bed painted with a red colour is mentioned. On top of the red layer, white motives had been painted (Berciu 1956, 560).

A capital that most likely decorated the door's frame has been found at Măgura Jilavei in construction "G" (Gumelnița B level: Comşa 1976, 109, fig. 4). In the same construction two deer skulls and an ox one have appeared and it is assumed that they decorated the edges of the roof (Comşa 1976, 109) and might indicate totems. These types of pieces have also been found at Parța („the deer's house"), and Gradesnica. Here, in some houses next to their entrances bull and deer skulls have been found (Perničeva 1978, 167). Rectangular "bricks" with rounded corners (30 x 30 cm; 15 cm thick) indicating the existence of an internal construction, maybe a slightly raised platform, destroyed in the old age has been found among the ruins of the same house from Măgura Jilavei (Comşa 1976, 109).

At Hârşova, D. Popovici and Y. Rialland also mention the presence of domestic altars, with different forms as well as vessels with clear cult connotations, Fig. Vd.91 (Popovici, Rialland, Web).

At Ovčarovothe, in horizon IX (K-KVI-G), the construction that sheltered the cult complex and the open sanctuary prototype had no special elements, Fig. Vd.80, (Todorova 1978).

Cult constructions with painted areas are mentioned in several settlements in Bulgaria (Georgiev 1972, 25). In the tell from Azmak, in the recent Chalcolithic level, in the main area two imposing buildings have been discovered. Their surface was about 120-170 m² (18-19 m long); their walls had rich decorations but the only elements of internal architecture found were clay platforms used during rituals (Perničeva 1978, 167). Two large constructions located opposite each other with cult platforms made of clay and a rich inventory have been found at Vinitsa (Perničeva 1978, 167). In other cases, smaller cult constructions with decorated walls have been noticed (Hotnica, the construction where the gold thesaurus has been found: Perničeva 1978, 167).

Models or prototypes

In themselves the models or prototypes are extremely important pieces since they illustrate models of disappered or imagined houses. They also contain signs and symbols that have not been preserved on the fragments of constructions normally found. They also depict a house seen either from the outside with its external sacred elements or from the inside. In the East and elsewhere (Egypt, Greece) there are models of houses with several levels and columns that symbolize temples and sanctuaries. (Müller-Karpe 1968; see the chapter about Cucuteni). As such, the model of sanctuary fount at Căscioarele was not a singular piece (H. Dumitrescu 1968, 387). Fragments belonging to the same type of objects have been found at Gumelnița (Vl. Dumitrescu 1925, 53, fig. 21 jos, 93, fig. 69/1-7) and Oltenița - Măgura Gumelnița, Fig. Vd.68 (Şerbănescu 1997, fig. 2/3).

The "house of the gods", the "sanctuary-house" or the "divine house" all represent an idea that appears frequently in Neolithic and even more in Eneolithic. The house, the hearth and the oven are seens as sacred. For all of them clay models and prototypes with different sizes have been found. The

https://biblioteca-digitala.ro

smaller ones could have been used for daily or domestic divination, the larger ones were used in the sanctuaries or community altars (e.g. the discoveries from Căscioarele and Ovčarovo). They could have also been used by the priestesses or the "caretakers" of the sanctuaries (Monah 1997, 32, 36). These last ones, judging by the sacred numerology found inside the houses and sanctuaries could have been seven characters.

Models of sanctuaries

Some of the models, such as the one found at Căscioarele in the Gumelnița level could have been used to determine certain dates connected with solar-lunar events. If this is true, than all the models found gain a new dimmension and functionality, which puts into perspective the decorations and paint found on them.

In the case of the sanctuary models found at Căscioarele and Oltenița combinations of 3 and 4 orifices appeared. At Căscioarele there were 13 orifices in total disposed as following 2, 3, 4, 4, and at Oltenița 3, 3, 4, 3, again 13. Number 13 is a sacred number that appears quite often in Neolithic findins especially in sacred deposits and in the inventory of objects with a sacred function. N. Ursulescu defined 13 as a symbol of the end (Ursulescu 2001b, 65). The discovery of 13 thrones at Isaiia (Ursulescu 2001b, 53-54, fig. 7) and at Poduri, in L2 on the hearth (Monah 1997, 35; Mantu et alii 1997, 109, cat. 14a-d; Lazarovici Gh. et alii 2001, 289) represents the equivalent of 13 prestesses or deities divinated in the Cucuteni culture. These objects are grouped according to a special logic.

The fact that we are dealing with thrones and not simple chairs is suggested by the discovey of a monumental throne in the sanctuary from Sabatinovka II (Makarevici 1960, 282; Makkay 1971, 138; Gimbutas 1984, 74, 25; Zbenović 1996, 33; Monah 1997, 255, 3-1; Lazarovici Gh. et alii 2001). We believe that D. Monah's assertion that this was the priestess's throne as being plausible (Monah 1997, 36). Moreover, at the time of the discovery of the small altar from Vermeşti, Monah was referring to the gods of the fire (Monah 1976, 7/1, 3), which indicates that a more thorough analysis of the sanctuaries is needed in order to exhaust all possible interpretations.

Models of houses

In general, these prototypes belong to a common Southeastern and Central-Eastern European mytology (Romania, Bessarabia, Southern Ukraine) and in the Balkans (Bulgaria, Greece, Euroepan part of Turkey). The models of houses depict various types of constructions from pit houses (Turdaş), to common houses or even houses with two levels.

Up to now, all the Gumelnița models discovered depicted houses with roofs, that is, the closed type of house, Fig. Vd.83/1, 5, Fig. Vd.84, unlike in Bulgaria where models of open houses or constrcutiosn have ben discovered, too, Fig. Vd.80, 85, 86. These last ones have internal arrangements reminding the pieces discovered in the Cucuteni-Tripolie area, in Greece or the East. The models found at Căscioarele and Gumelnița as well as the prototype found at Sultana Malu Roşu (Fig.Vd. 70/5-6) depict houses with two levels: the one from Sultana had rounded windows but in itself it is not as expressive and complex as the models found in the other two mentioned sites (Fig. Vd.68).

The largest number of moels of houses and ovens appear in the Gumelnița – Karanovo VI – Kodžadermen cultural complex. They are found either as freestanding objects or portraid on lids. Based upon the form of the models we have been able to reconstruct the houses' décor, the type of roof, the sacred elements connected with the entrance or the roof of the house. The number of incisions found repeats sacred numbers such as 7, 13, 14; sometimes these numbers are to be found in the numer of columns (7, in Lengyel culture). A fragment from a miniature house has been found at

https://biblioteca-digitala.ro

Gumelnița. The house had a long wall and a façade with a capital that included a nervure fragment depicting the support pillar of the main entrance that was arched. Along its long axis the house had two entrances (Vl. Dumitrescu 1925, 53, fig. 21 jos stânga, 93).

The sanctuary model found at Oltenița, Măgura Gumelnița, Fig. Vd.68/2, has been interpreted as a replica of the one found at Cascioarele. It depicts a construction with several levels terminated with 6 sacred horns (Şerbănescu 1997, 236, fig 2/3); in fact, this model is closer to the second model found at Cascioarele, Fig. Vd.89/6.

Interiors. The models also describe interiors of houses and they insist on important objects such as the oven, the grinding stone, the bench or the hearth. During Middle and Late Neolithic, the oven played an important part. Generally, the models depict it as located in front of the entrance. The ovens depicted on the models resemble the ones found, but sometimes they are more stylized.

Models of ovens

Some of the models found illustrate ovens. As already mentioned, the oven was considered one of the sacred places of the house. It kept the fire alive, preserved light and it can be said that to a certain extent it had a more important part in protecting the house than the hearth.

It is possible to observe that in the case of several of the models found, special attention has been given to the illustration of the oven. Similar to the house, the oven had a roof that was bordered by two horns, symbol of force, power and symbolizing the partner of the feminine deity. In other cases, the oven symbolizes the sky. On the roof of some ovens, symbols were depicted, such as a snake (the protector of fire or of new life at Slatina and Berezovka: Chochadzhiev S. 1984, 1-6; Ovcinnikov 1996, 115-119, fig. 2), columns, horns, ribs or 7, 14 incised lines.

The prototype of sanctuary found at Stara Zagora, Fig. Vd.83 depicts an oven that is guarded by two tubular openings that end as a funnel. The oven's opening was in the back. The piece was part of the sacred tools that were most likely used during rituals connected with the sacred liquid and fumigation.

Lids that depict models of houses and ovens

Some of the lids found in Gumelnița and Kodžadermen settlements are extremely interesting. They illustrate different animals such as hedgehogs that could represent protectors against snakes and mice. This type of lid appears as early as Late Neolithic (Cluj - *Piața Unirii*, late CCTLNI level), but is rather rare.

On the oven prototype found at Căscioarele, Fig.VId.82 lines are also represented: seven lines on the left side and fourteen on the right one.

We do not believe that the number is occasional especially considering that on the prototype found in a Lengyel settlement seven columns were depicted. Number 7 refelects the views of these communities about the sky as in mythology this number is connected with the primordial divinities. We remind that groups of seven feminine idols, each with its throne have been found. They can represent the seven priestesses or the seven wise ones or the seven leaders.

Other pieces with a cult character

There are pieces that draw our attention through their symbolism but for which there is no clear data regarding their discovery. We refer here to altars, the pieces that illustrate human feet (Şimon, Şerbănescu 19887) or hands, Fig. Vd.90, the large number of antropomorph stattuetes found at Căscioarele (Andreescu 2006, 163 refferes to 300 pieces), Vităneşti (200 antropomorph stattuetes Andreescu 2006, 163), as well as

https://biblioteca-digitala.ro

special pieces such as antropomorph pots (Andreescu **)**, the horns found at Bucşani *La Pod* (the settlement is still being investigated: Bem, Bălăşescu 2005, 327, fig. 9).

Special attention should be paid to the discoveries from Sultana *Malu Roşu* (numerous antropomorph and zoomorph pots, some pots with anthropomorh and zoomorph features Fig. Vd.71/1, 91/1) that indicate a cultural center with a rich and diverse cult life (Andreescu, Popa 2003, 67).

The data regarding the Gumelnița – Karanovo VI- Kodžadermen complex as well as the discoveries from Varna (related to the last evolution phase of this complex), the discovery of the "golden sands" suggest an urban population with a clear social distribution. The every-day leaders of these communities were the males, while the females were leading the religious life of the community, which now reached its climax. The rich discoveries from Varna suggest a royal necropolis or a cemetery belonging to a merchants' elite that controlled the most important raw materials of the time: copper, salt, gold and flint.

More recently, H. Todorova suggested that these luxuriant tombs are connected with cult practices that aimed at preserving the status quo of a society that was facing dramatic changes induced by a change in the climate (Todorova 2007, conference March 2007 la Cluj-Napoca).

The Neolithic period in the Balkans and the region of the Lower Danube is the predecessor of the Eneolithic and Copper age. It connected the Carpatho-Danubian region with the Near East. As such, the accomplishments of the Cucuteni-Tripolie culture, and to a lesser extent of the Petreşti culture, in the Eastern part of Europe should be seen in a larger context that has connections with the near East and Egypt.

Stoicani-Aldeni cultural aspect

The Stoicani-Aldeni cultural aspect is a local evolution of the Gumelnița/Karanovo VI-Kodžadermen cultural complex with influences from Precucuteni and Cucuteni cultures. It has spread in south Moldavia and Bessarabia, partially Dobroudja and southeast of Wallachia (Dragomir, 1983, 9-10). It has three stages of evolution (ibidem, 20-23) in the time frame 4900-4400 CAL B. C. (Mantu, 1998, 156-157, fig. 51).

Settlements

No settlement has been completely investigated up to now. In Moldavia and Bessarabia, Cucuteni A3 communities occupied the area of Stoicani-Aldeni settlements. The location of the settlements varies: on tells in Wallachia, promontories of terraces or different kind of terraces close to main rivers (such as Pruth, Bârlad, Siret or Danube) in Moldavia and Bessarabia and even on the seashore in Dobroudja. Some of them are located along the big Jalpug lake in south Bessarabia (Dragomir, 1983, 17). The choice of the location was influenced by the same factors as in the case of other contemporary cultures.

We have little information about the exact size of such settlements, or their inner organisation. It seems that some of them were quite big: eg. Vulcăneşti settlement in south Bessarabia has about 37.500 m^2. In Dodeşti -*Călugăreasca*, houses were grouped in two rows with 3-5m distance between them (idem, 27).

Houses

The house types seem to be related with the phases of cultural evolution. There are subterranean and surface houses. In the first phase of development there are pit houses and semi-subterranean houses, in the second one houses with compact floor and in the last one houses with a platform/floor made of a wooden structure and covered with clay mixed with chaff (idem, 34-35).

https://biblioteca-digitala.ro

Pit houses

Pit houses can be rectangular, oval or irregular oval; their dimensions and depth vary. Generally they have about 8,8- 60 m^2; an exception is in the Curora settlement where one of the pit houses had 390 m^2 (Sorokin, 1994a, 72). Their depth can reach up to –1,20 - 1,70 m. Most of these houses had a central pit where the hearth was located. In some cases, the pits were very deep, up to –2,80 m and close to the hearth there was a big stone used for preserving heat, as documented at Puricani, Bolgrad, Ozernoe, Vulcăneşti and Lopățica (Dragomir, 1983, 34). In Bolgrad, pit house 1 had been several times reconstructed and each time a new hearth was built on the top of the old one. Some pit houses had acess stairs dug in the yellow clay (Sorokin, 1994, 50).

Semi-subterranean houses

This type of house is present in Bessarabia at Lopățica, Taraclia, Nagornoe II (Sorokin 1994a, 72). At Lopățica there are square shaped semi-subterranean houses (20 m^2) up to –0, 30m deep. Only one house of this type has an "L"shape; in fact it is made of several pits with a common contour. In the same settlement there are oval semi-subterranean houses, with two pits for the hearths (Sorokin, 1994a, 72).

Surface houses

Houses with compact clay floor. This type of houses with a rectangular in shape, have a surface of 28 -35 m^2, as at Dodeşti and Suceveni. The floor was made of compact clay and 8-9 or 10-15 cm thick. There are no traces of post-holes from walls. It is assumed that the walls were made of a wooden structure with poles, small branches and reed. The walls were plastered with clay mixed with chaff (Dragomir, 1983, 34). Even today such traditional constructions are still used in the southern part of Moldavia.

Internal features

The hearths are rectangular (1 or 1,20 m), seldom circular with 1, 15 m in diameter. They are built in the corners of the houses, or on one side of the house. Generally, they were built directly on the ground or on a small pedestal made of stones (Dragomir, 1983, 34). Very fine clay mixed with sand was used for their building. They are 3-5 cm thick, the upper part is yellow and the lower one reddish, as in all neolithic-eneolithic cultures.

Clay benches were also discovered at Vulcăneşti II, in a house with two rooms separated by a partition wall (Sorokin, 1994, 52).

House with platform/floor made of wood and clay mixed with chaff

This type of house is identical with some of the Precucuteni-Cucuteni houses. They have a rectangular shape and only one square house is mentioned at Taraclia (81 m^2), (Manzura, Sorokin, 1990, 80). The long axe of these houses is E-W oriented. Some of them are small, only 13,50 m^2, others larger, between 33 and 96 m^2. Only in Ozernoe one part of the house had a length of 30 m (Dragomir, 1983, 35). Most of the houses have only one room, but at Vulcăneşti (Bessarabia) a two-room house was found; one room had 42 m^2 and the second 49 m^2; the floor was 50 cm thick. The walls seem to have been made of adobe only (Passek, Cernîš, 1965, 15; Dragomir, 1983, 31-32).

Internal features

In the houses there are hearths with clay rims/frames built directly on the ground or on a small clay platform. Their shape is generally rectangular and their surface larger than 1 m^2. There are also areas with fixed or mobile grinding stones, and areas for pot storage situated close to the walls. A

https://biblioteca-digitala.ro

more specific fireplace is mentioned at Lopățica, south Bessarabia. Here in the center of one house there was a hearth with a perforated grate. This was connected through two underground pipes to a smaller hearth situated in the western part of the house. Such pipes also were found in the eastern part of the house, possibly in connection with other small hearths (Passek, Cernîš, 1965, 15; Dragomir, 1983, 32-33).

Cult constructions

There is information only about one sanctuary from Mânăstioara – Cetățuia, Vrancea district. The sanctuary seems to belong to the type with monumental architecture. The floor was built on a wooden structure covered with clay mixed with chaff. Inside there was a table altar build on a small clay platform. It had five legs and a frame on which five big cups were placed. An anthropomorphic representation as in Truşeşti was applied on the wall close to the table altar (Dragomir, 1983, 27).

d) Cucuteni culture

The famous Cucuteni culture, with painted pottery is also part of the Precucuteni-Ariuşd-Cucuteni – Tripolye cultural complex, which covers a very large area: the intramontane basins of the south-eastern Transylvania, the intramontane valleys of the eastern Carpathians, the Subcarpathian region of the Carpathian Arch, the moldavian Subcarpathian region and outside Romania, the Podolian and Volinian Plateaus and the lowlands of Pruth-Dnester, the Dnester-Bug interfluvial area as well as the regions of the southern Bug and Dnepr.

The Cucuteni culture has three main phases of evolution, with more stages. Important contributions regarding the relative chronology and periodisation of this culture are related to H. Schmidt (1932), Vl. Dumitrescu (1963; 1963a; 1974), M. Petrescu–Dîmboviţa (1966, 1972), A. Niţu (1979, 1980, 1984) and D. Monah (Monah, Cucoş 1985). Based on relative chronology and on more than 128 radiocarbon data for the entire cultural complex, it has been established that the Cucuteni culture has evolved between 4600 –3500 CAL. B. C. (Mantu 1998, 180, fig. 51).

Settlements

Archaeological researches from the past years have brought new data regarding Cucuteni settlements. Researches have focused on the inventory and discovery of new settlements. Due to new information we have a clearer view of the existing types of settlements and their inner organisation.

There are over 2300 Cucuteni settlements (Monah 1992, 391; Sorochin 1994a, 68; Popovici 2000). Settlements can be classified according to:

a) position (high, medium and low); most of them are situated on high or dominant positions that offered good visibility over a large area and allowed a better defence;

b) structure (compact or dispersed):

c) duration (permanent or seasonal – seasonal settlements were usually situated in areas connected to the exploitation of raw materials);

d) area (small – 1 ha, big – 2-5 ha or very big – over 50 ha)

e) rank or importance (main or secondary), (Monah, Cucoş 1985, 40-51; Monah 1992, 392-395; Petrescu- Dîmboviţa 1992, 62-63; Nandriş 1987, 207-208).

Some more data are necessary to understand the evolution of the Cucutenian communities. The big number of settlements is also related to agricultural practices. Soil exploitation required the

https://biblioteca-digitala.ro

abandonment and the return on the same places (Čeniakov 1993, 18-19; Petrescu-Dîmboviţa 1999, 15). Based on interdisciplinary research we can assume that these communities had an economy based especially on agriculture and animal breeding, while hunting and fishing were determined mostly by the surroundings of each settlement (Haimovici 1960, 387-396; 1987, 157-166; Necrasov, Haimovici 1962, 261-266; 1970, 59-66; 1981, 174-196). Pollen analysis for the Târpeşti and Drăguşeni sites give some more details about the landscape and the economy of those sites. For example, at Târpeşti during Precucuteni there is a higher percentage of *Cerealia*, which declines during Cucuteni and grows up again in the last period of the settlement's life (Marinescu-Bîcu et alii 1985, 650). In the case of both sites, it seems that the forest and the agricultural fields were quite far away (Marinescu-Bîlcu et alii 1984, 41-42; idem, 1985, 650). The location of some settlements in areas with very rich raw material sources shows that their economy was based on this kind of activities. Salt exploitation has been documented in settlements such as Solca-*Slatina Mare*, Poduri-*Dealul Ghindaru* and Vânători-Neamţ (Monah 1991, 393; Dumitroaia 1994a, 60-62). Settlements located along the Pruth (Mitoc-*Valea lui Stan*, Cuconeştii Vechi) or on the Dnester rivers (Naslavcea, Polivanov Jar, Nezvisko) where there are important flint ores were also involved in exchanges/barter with other communities (Marchevici 1981, 89; Sorochin 1991, 133; Mantu 1998, 55).

Most settlements have a preestablished organisation plan that respects some rules and that in some cases has been adapted to the local conditions. A complete research of the Cucuteni settlements correlated with their internal chronology will certainly bring new data regarding this matter. We know for sure that not all constructions are contemporary and there fore we are not going to make analogies with the giant Trypolye settlements from the Uman area (Šmagli 1980, 193-203; Šmagli, Videiko 1990, 12-16; 1993, 52-63; 1995; Kruc 1990, 43-47; Černiaov 1993, 5-8). Only few houses from these settlements have been excavated in this region and we have serious doubts about their contemporaneity (Majdaneckoe settlement, cca. 300 ha large, 1575 constructions, only 60 excavated; Tal'janki settlement, cca. 450 ha, over 2700 constructions, excavated 20: Videiko 1995)

Using archaeological data and the results of geophysical prospectations as well as air photos (especially used in Besserabia and Ukraine; in Romania this kind of prospectations have been made only at Scânteia – Scurtu, C.-M. Lazarovici) it has been possible to determine that in the entire Cucuteni-Tripolye areal most of the constructions are arranged in circles or ovals. There are also constructions organised in parallel rows, groups or scattered (Sorokin 1993, 83-85). At Tarpesti, Cucuteni A level, there are 17 constructions organised in a circle and among these two main houses. Four constructions were built outside the defensive ditch (Marinescu-Bîlcu 1985, 653). The site from Habasesti has been entirely excavated. Here in the central area 44 houses were organised in 2 circles. The houses from the first circle are older and as the settlement extended the houses from the second circle were built (Vl. Dumitrescu et alii 1954, 198).

Big settlements with houses arranged in circles are also present in Besserabia, at Vărvăreuca VIII, (40 ha and 200 houses), and Petreni, (30 ha and 498 houses). At Petreni there is a more complicated situation due to the fact that these houses are arranged in 9 circles. 446 medium size constructions situated at about 8 m from each other are arranged in 8 concentric circles. They form 10 circular and 18 radial streets. In the middle there were two big constructions. The ninth circle has 32 constructions, while other 8 constructions form a tangent row to the north part of the settlement. Two isolated houses were situated at a small distance from the settlement (120-150 m), (Marchevici 1981, 74).

At Iablona I (Cucuteni A-B phase) 65 pit houses and semi-subterrean houses in groups of 3-7 were arranged in two close circles. Only 35 structures from the first circle have been excavated until now (Sorochin, 1993, 79; idem, 1994, 30). In some settlements there is a mixture of organisation

https://biblioteca-digitala.ro

styles: in the center houses are organised in concentric circles and at the periphery in parallel rows or in groups (Sorochin 1993, 82).

At Trusesti, Cucuteni A level, there were 93 houses arranged in parallel rows, in groups of 2-7, some of them situated around courtyards. There were also isolated houses or houses in groups of 2 (Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999, 186). Based on the inventory of the settlement we have reached several conclusions regarding its evolution. In the first phase the habitation was concentrated in the central area. A cult construction belongs to this first phase. In the second phase the habitation extends west and eastwards. It seems that the houses were grouped around a small cental square (Maxim-Kalmar, Tarcea 1999, 670).

Type of houses

There are two main types of houses: subterranean and surface houses. However, surface houses are predominat.

Pit houses

A bigger number of pit houses have been discovered in Besserabia than in Moldovia and Transylvania (Székely 1962, 325; Popovici et alii 1996, 11). The excavation from Ruginoasa has brought new and interesting information regarding this subject. Pit house no.5 (16 m²) had a rectangular shape and its eastern margin was rounded. In the northern part there was an arrangement of steps topped with small stones and sand. Inside the pit house was a wall made of big stones that divided the room into two big spaces each having 4 m² (C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, 2000).

The pit houses from Beresti – *Dealul Bulgarului* (south Moldovia) were oval and one margin was sharper, narrower. A bench and a circular hearth with pits have been discovered inside (Dragomir 1985, 94-95).

The shape of the Beserabian pit houses is irregular oval, seldom rectangular with rounded margins, trapezoidal or in the form of an "8". Their dimensions vary between 4-20m², sometimes even bigger. Some of them have entrance stairs and hearths with rims (Sorochin 1994, 77). A workshop for flint processing was found at Putinesti II (Cucuteni A) (idem, 1997, 63; Popovici 2000, 219).

Semi-subterrean houses

This type of house has been discovered only in Besserabia (Jora de Sus, Iablona). Their shape is oval and only seldom rectangular with rounded margins (Sorochin 1997, 63). At Soloceni II some pit houses had their central part raised up while the other two lateral parts were lower. Access stairs descended from the higher part of the house towards the lower ones (Movša 1965, 92).

Surface Houses

Surface houses without platform

It is difficult to determine the exact percentage of this type of house in the Cucutenian site. In Draguseni-Ostorv from 19 houses 11 belong to this type (Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999, 187). Some houses have only one room while others at least two. Generally, houses are rectangular; only one circular house is mentioned. Their dimensions vary. This type of house is present in all Cucuteni phases.

Same examples will illustrate the building technique of these houses. At Ruiginoasa the margins of one house were marked by big stones orizonthally arranged. Wood pillars have been thrusted in the

https://biblioteca-digitala.ro

stones. These pillars represent the wooden structure of the house's walls. The house had a rectangular shape, several habitation levels and was E-W oriented. The house entrance was in the southwestern corner. The hearths were built in the eastern part of the house. They had several reconstruction levels that correspond to the habitation phases of the house. While in the first phase the house was larger (45m²), in the second it became smaller (30m²). Hearths are the sole internal features found until now. Close to them were hearth plates, partially perforated, stones, pots broken *in situ* and grinding stones that mark the areas used for household activities (C.M. Lazarovici, Gh. Lazarovici 2000).

The postholes from forks are preserved in many houses. In this regard the most important discoveries are the ones from Bereşti, Drăguşeni and Ariuşd. Between the pillars there were 60-70 cm or more. 55 pillars (0,25-1,75 depth, 9-55 cm diameter) with 1-2 m distance between them have been discovered at Ariuşd. These pillars mark three rectangular houses with two rooms each (Lászó A. 1988, 25, 31).

At Mihoveni, house 5 has an almost circular plan; its outline was marked by stones thrusted in the ground. This construction system shows analogies with the Aegean Basin and the Near East (Ursulescu 1987, 69).

Some houses with special destinations had annexes. For example, at Dumeşti (central Moldavia) there was a workshop for pottery (125 m²) that included a house and an annex used for drying the pottery. Low woven structures with a circular, oval or rectangular transversal section used for keeping clay or cereals have been discovered close to the walls. In such a place a "painting box" was found. It contained hematite, mangan oxide, stones used as pistils and clay handles from brushes (Alaiba 1998, 52< Mantu 2001).

Internal features

Most of the houses have fire arrangements for heating and cooking. Hearths are built directly on the ground or on small strata of stones and sherds. Sometimes around the hearths, as at Ruginoasa and Draguseni, there are rectangular plates made of clay mixed with chaff, with rounded margins that could have been used for baking bread. Portable hearths are also mentioned (Marinescu-Balcu, Bolomey 2000, 3).

At Ghălaieşti *Nedeia*, in house 35 there was an oven that had on each side a clay bench and close to them a box. These arrangements lay on a wood pedestal (Dumitroaia 1986, 318). Benches made of clay or wood and clay structures have also been discovered at Drăguşeni (Marinescu-Balcu, Bolomey 2000, 3-3).

Grinding places, sometimes bordered with frames are present in many houses. At Poduri such an area also had tronconic oval supports build directly on the floor (House 55, Cucuteni B: (Monah et alii 1987, 10).

Looms have been discovered in several houses at Dumeşti, Scânteia (Mantu, Ţurcanu 1997, 10) and Badragii Vechi (Marchevici 1981, fig. 89).

Due to the big number of sherds found near the walls, we belive that sometimes the walls had shelves for pots. There were also special places where big water pots were buried as at Traian -Dealul Fantanilor and Dumesti (H. Dumitrescu, Vl. Dumitrescu 1959, 157; Alaiba 1998, 55).

Better-preserved parts from tables and chairs have been found at Draguseni (Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, 370).

Architectonic elements

Rounded adobes belonging to windows are mentioned at Trusesti-Tuguieta as well as at Dumesti (Petrescu-Dîmbovita et alii 1954, 9; Alaiba 1998, 54). In same cases the walls were decorated with

https://biblioteca-digitala.ro

barbotine and vegetal elements (a wheat corn ear on the wall of a sactuary from Buznea – *Silişte*), (Boghian 1998, 106). A bull's head as in Çatal Höyuk was found in house 9 from Drăguşeni (Marinescu-Bîlcu, Bolomey 2000, 372).

Functionality

Workshops for flint are mentioned at Dumeşti, Scânteia (House 9: Mantu excavations 1999) and Razima-Copalău, northern Moldavia (Diaconescu 1994, 127).

Houses with the floor partially covered with a platform

Such a house was discovered at Traian –*Dealul Fantanilor* (Cucuteni A-B). The platform covers only a third part of the house. A hearth and a grinding place were placed on the platform. A big quantity of fragmentary pots placed on a shelf was discovered in the northeastern part of the house. A similar house interpreted as a sanctuary was found at Dumeşti. This house contains 12 anthropomorph idols, fragments from a big phitos decorated with the divine couple and several other pots (Alaiba 1998, 55).

Houses with platform

This type of house was highly used probably because of its qualities and comfort. It was also used in Boian culture (Vidra and Spanţov phases), during the transition period to Gumelniţa, as well as in the Vinča, Tisa, Precucuteni and Petreşti cultures. There are two main opinions regarding burned platforms: some archeologists believe that the platforms have been intentionally burned as part of a construction technique (Vl. Dumitrescu 1967; H. Dumitrescu 1952, 128-137; A.C. Florescu 1961, 79-83; Dragomir 1962, 65-69) while others belive in an accidental burning (Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999, 350).

In many settlements there are information about preliminary works to the actual building of houses. These works can consist in a preliminary cleaning of the ground (rooting out: Martiniuc et alii 1977, 185-197) or in leveling the ground by adding different strata. At Poduri under house 69 a volcanic tufa had been brought from a different geographic area (Monah et alii 2002, 244). Sometimes a foundation ritual was also used (Monah 1976, 14; Marinescu-Bîlcu 1983, 83-84; H. Dumitrescu, Vl. Dumitrescu 1959, 166; Niţu et alii 1971, 59; Monah et alii 1982, 10; László A. 1993a; Dragomir 1996, 64).

The construction system of this type of house varies. In some cases on top of the platform made of wood and clay there was a wooden frame in which pillars for sustaining the walls were thrusted. Traces of this system have been found at Traian-*Dealul Fântânilor* (Vl. Dumitrescu, H. Dumitrescu 1959, 168-169). In other settlements the pillars sustaining the walls perforated the platform. This leads to the conclusion that either the pillars were thrusted in the ground before the construction of the platform or that they were thrusted in the thick clay strata of the platform. This seems to be the situation at Hăbăşeşti (House 37), Valea Lupului (Vl. Dumitrescu et alii, 1954, 184-151; Dinu, 1955, 67). Postholes from walls have been discovered at Bereşti-*Dealul Bâzanu* (Dragomir 1962, 393-394).

The walls were made of woven small brenches on which a mixture of clay and chaff was applied and later on a mixture of clay and sand. They were 1,40-1,50 m high. Some of them had oval or circular holes (18-40 cm diameter) probably used as windows (Vl. Dumitrescu 1967a, 16). Sometimes the holes had a clay frame (4 cm lengh and 1,5 cm hight), (Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999, 189). The entrance was on one of the shorter sides of the house. At Trusesti the walls were made of wood pillars and thick brenches; the empty spaces in the wall's structure were filled up with rods. The distance

https://biblioteca-digitala.ro

between the pillars was 15-20 cm. On the walls there were circular or oval clay buttons (7-12 cm diameter and 4-5 cm thick), (Petrescu-Dîmbovița et alii 1999, 189). Sometimes the walls were decorated with channels organised in geometric patterns (Scânteia, houses 6, 9, 10) and painted with chess table-like motifs (Bereşti-*Dealul Bâzanului*: Dragomir 1962, 69; 1985, 95). This type of houses was rectangular with straight or rounded margins. One square house is mentioned at Petreni and one in form of "L" at Vărvăreuca VIII (Sorochin 1994, 77). The platform was made of a clay stratum mixed with chaff and the upper part was a mixture of fine clay and sand that was periodically reconstructed. Based on their dimensions, houses were: small, up to 25 m²; medium 25-50 m²; big 50-100 m² and very big, over 100 m² (Monah, Cucoş 1985, 49). Very big houses raise questions about their functionality. At Hăbăşeşti, big houses 1 and 15, located on the central part of the settlement could have been played a role in the social life of community (Vl. Dumitrescu 1967a, 18).

Internal features. Hearthes were built directly on the platform or in special designed areas of the platform. At Truşeşti ovens for heating and cooking are present in one third (1/3) of the houses. In this settlement benches were built on a wooden structure over the platform. They are situated close to ovens or partition walls (Petrescu –Dîmbovița et alii 1999, 188). Special clay frames surrounded the grinding places (Vl. Dumitrescu 1967a, 17).

Some houses had two or three rooms; this is proved by the partitional walls found at Hăbăşeşti (Vl. Dumitrescu 1967a, 17), Scânteia (C.-M. Lazarovici, manuscript), or Truşeşti (Petrescu–Dîmbovița et alii 1999, 189) . Close to the houses there were annexes but their role is not very clear. At Truşeşti 62 houses from the 93 belonging to the Cucuteni A phase had annexes: 21 of these also had hearths with clay plates, partialy perforated (idem, 190). Some of the annexes had a 5 cm thick clay floor. At Vorona Mare (Cucuteni B phase) a workshop for flint was discovered in an annexe (Ursulescu, Ungureanu 1996, 127).

There are also houses with a *platform made only of a thick layer of clay*, for example at Truşeşti (Petrescu –Dîmbovița et alii 1999, 196), Păuleni and Malnaş Băi in Transylvania. At Malnaş Băi, after the pits for the pillars had been dug out (35-45 cm diameter and –1/1,10 m depth) and the pillar thrusted, a clay stratum was added. The floor made of a mixture of clay and chaff was superposed on top of this (László A. 1988, 25-28).

Houses with a partially suspended (hanging) floor are the result of an adaptation to local conditions. This type of house has been discovered at Păuleni (houses 5A, 5B: excavations Gh. Lazarovici). They were built on slopy areas. The construction process begins by digging a foundation ditch. After this, postholes for the pillars that supported the walls and the floor were dug out in the ditch. Part of the floor was built on the ground while pillars supported the other part. The floor was made of a layer of beams topped with soil. When the house was set to fire, the floor burned and become red and fell over the gound. The walls were made of beamstransversaly placed over the foundation pillars. House 5B was built later than house 5A and at a certain distance from it, so that its walls were protected by the first house. House 5B did not have a suspended floor. The pillars from its walls were thrusted in the ground, close to each other. After this the floor was built. Similar houses with suspended platform have been found in sites belonging to the Banat culture, at Parța, level 7a and Bucovăț.

Houses with a stone platform. Such houses have been identified only at Cucuteni-*Dâmbul Morii* (Cucuteni A-B phase) and *Cetățuia* (Cucuteni B phase), (Petrescu–Dîmbovița et alii 1999, 195); there are some analogies with the late Starčevo-Criş settlements from Banat and Lower Danube (Lazarovici Gh. 1979, 26).

Two storey houses. This type of house has been identified based on the superpositions of platforms or based on the different constructions belonging to the first floor (ovens with vaults) and on those belonging to the second floor (framed hearths) (Truşeşti houses 4, 9, 11, 17: (Petrescu–

https://biblioteca-digitala.ro

Dîmbovița et alii 1999, 195; Vărvăreuca, Druța I: Sorochin 1997, 13; Rădulenii Vechi, Duruitoarea Nouă: Marchevici 1994, 128; 1996, 45). Such houses present analogies with those from Parța, or Ovčarovo and Radingrad (Lazarovici Gh. et alii 2001; Todorova 1982, 34). In Bessarabia there are more two-storey houses than over the right bank of the Pruth River. The houses from this area have brought interesting information about their building technique. The first level had a simple clay floor. Ovens, looms and a rich inventory have been found on top of this. No traces of postholes for wall pillars have been founded. The walls of the first level were about 1,90-2 m high and 30 cm thick. Traces of partition walls have been found in some houses, under the floor of the second storey, which was realised as a clasic platform (wood and clay). In some cases empty spaces have been found in the platformand they have been interpretated as access areas to the second floor. It was also possible that the access area were outside the house (Marchevici 1981, 76-86, fig. 18-19, 44-46).

Internal features

We remind that the platforms of these houses were made of clay or small stones. Special circular or oval shaped spaces built directly on top of the platform were used as grinding places Sometimes these arrangements are close to silos (Sorochin 1997, 15). A double rectangular construction (10-12 cm high), with two alveolar annexes (all with a clay frame) used for the same purpose was identified only at Brânzeni (Marchevici 1981, 88, fig. 20.1). Benches were built either directly on the platform or on a wooden base or on a clay and sand one (Marchevici 1981, 67; Sorochin 1997, 15; Bicbaev 1997, 40) Low tables with a rectangular or round shape are present in some houses (Marchevici 1981, 88).

Fire instalations. Hearths were built directly on the ground, in a reserved place in the platform or on a base of stone or sherds. They are circular or oval, seldom rectangular with an area of 1m². In Scânteia an almost circular hearth has a channeled margin. In the interrior there are traces of thin tree brenches (Mantu, Țurcanu 1997). Some hearths also had frames. Hearths were located in the center or in the corners of the houses. Some houses had several hearths and this is also connected with the internal division of space. Partially perforated clay plates have been found near them; they are identical to the ones discovered in the houses without platform (Petrescu-Dîmbovița et alii 1953, 13; Dragomir 1967, 43-44; Vl. Dumitrescu 1967a, 17; Alaiba 1998, 65).

In the two level houses the hearths were found on the second level. They had a clay frame. Their shape is rectangular or as the frustum of a cone. They are made of clay mixed with sand and crushed sherds and their height reaches 8-10 cm (Marchevici 1981, 87, fig. 20.6, 20.8).

Cruciform hearths appear from the Cucuteni B phase onwards (Monah et alii 1982, 9).

Hearths in the open air, built directly on the ground or on a stone base are present in many settlements. At Poduri such a hearth was connected with a cult complex (with 4 bull skulls, dissposed in cross: Monah et alii 1982, 9).

Ovens. This cathegory includes instalations used for heating and cooking, as well as those used for firing pottery.

Ovens for heating and cooking were oval or rectangular in plan. They were either built directly on the ground, or on the platform of the houses, or on top of the platform over a rectangular base of wood and clay. Their vault was made of small brenches of wood, covered with clay mixed with chaff and sand. Some of them also have a clay frame (Dinu, 1957, 164; H. Dumitrescu, Vl. Dumitrescu 1959, 169; Petrescu–Dîmbovița et alii 1999, 188). At Truşeşti such ovens are present in more that one third of the houses. Some ovens have in front of them or on their sides other arrangements, such as small stone pavements or slightly raised areas plastered with clay. It seems that in Bessarabia the vault did not have a wooden structure and they were built only on clay bands. The ovens from Vărvăreuca VIII,

https://biblioteca-digitala.ro

discovered in a workshop for pottery are very interesting. Inside these ovens there was a small pit used for preserving ember. One oven was built over a large clay box in which there were 28 pots with lids. The floor of the box was made of clay. The oven was built over a platform of clay and wood, towards the upper part of the box. At Brânzeni IV an oven had two suplimentary rooms used for drying wood or cereals (Marchevici 1981, 85-86, fig. 19, 20.2, 45.11).

Ovens for firing pottery. The pots were necessary for household activities as well as for exchange and even religiose life. Therefore such instalations for firing pottery were very important. For firing pottery simple pits were used (tronconical shaped in plan, with fired walls as at Poieneşti: C.-M. Lazarovici, manuscript) as well as more complicated ovens. They are situated inside the settlements and at their margins (Comşa 1976, 26-27; Székely, Bartok 1979, 55-56; László A. 1987, 50; Alaiba 1998, 75-76).

Ovens with one room, rounded in plan and tronconic in section have been discovered at Ariuşd and Dumeşti. At Dumeşti the ovens were part of two complexes. Complex 7, close to a group of houses was 10-15 m large and consisted in a workshop for drying and firing pottery with four ovens (disposed in a row, 30 cm distance from each other) and a hut. These ovens had an oval –circular shape in plan, with an open margin, a firing room with a circular hearth (1m in diameter) and a spherical vault. The second complex was in the northern margin of the site and consisted in 3 identical ovens arranged in a row (Alaiba 1998, 75, fig. 15-16).

At Ariuşd the ovens were concentrated in two groups at the margin of the settlement. The first group had 8 circular ovens (80-100 cm in diameter). The second one had more ovens and a further complex made of a central oven and two lateral ones all with a vault. The central oven with a circular shape (1,10 m in diameter) had a vault decorated with large incisions and in front, a rectangular framed platform. The hearth was 50 cm thick and made up off succesive strata of clay, clay mixed with chaff and sand. The vault of the east lateral oven was built on a structure of wooden brenches plastered with clay. This part also contained a clay tube, covered with a clay lid, used for temperature regulation (Székely, Bartok 1979, 55-56).

Ovens with two rooms were built over a pit. In the beginning the pit was dug out and a central part was reserved for the perforated grid. This central part divided the firing room in two compartiments. The grid was supported by cones (small brenches of wood covered with clay mixed with chaff) and by a stair from the pit wall. The grid could have been made of one or two perforated clay plates (perforation of 4-6 or 10-12 cm in diameter). The walls of the oven were built on the top. They could have had a wooden structure or could have been built only on clay bands. The friring room was tronconic and had an open area for introducing the pots. All the walls were plastered with clay mixed with sand. Such ovens have been discovered at Valea Lupului, Bodeşti-*Frumuşica*, Glăvăneştii Vechi and Costeşti IV (Dinu 1957, 165; Comşa 1976, 23-26; Marchevici 1981, 132, fig. 75, 96).

The Religiouse architecture of the cucuteni culture

In almost all sites this type of constructions is located in the central area. Starting with Precucuteni III two, types of sanctuaries were used. The first type includes constructions with hearths, fix or mobile altars and mobile cult inventory. All of them had as floor a platform made of wood and clay (Monah et alii 1982, 11-13; Monah et alii 1983, 3-22; Monah 1997, 35; Ursulescuet alii 2002, 110-111).

Inside of the second type of sanctuary there are monumental altar constructions as at Târgu Frumos. Here the altar was built on a pedestal, close to the hearth; the altar represents a highly stylised human body (Ursulescu et alii 2001, 252-254).

The discoveries from the Cucuteni A (Mărgineni, Scânteia, Dumeşti, Bereşti, Ariuşd, Izvoare and Truşeşti – house 36: Vl. Dumitrescu 1974, 479; Monah 1997, 36, 39, fig. 5, 10/1; Mantu, Ţurcanu

https://biblioteca-digitala.ro

1999, 13; Alaiba 1998, 51; Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999, 81, 85, fig. 317a) and B phases (Ghelăieşti – *Nedeia*, Buznea –Târgu Frumos, Văleni-Piatra Neamţ: Cucoş 1973, 207-215, fig. 5-7; 1981, 41, 51, fig. 2; 1993, 59-65; Boghian, Mihai 1987, 311-324, fig. 28) show that the first type of the Precucuteni sanctuary was also used by these communities. Some of these constructions have a simple clay foor, while others are partially or entirely covered with a platform of wood and clay. They have hearts and their mobile inventory is very rich and divers.

The second type of sanctuary was discovered in the Cucuteni culture only at Truşeşti. The sanctuaries found here had one or (House 24, 38, 40, 60, with an area of 28-106,25 m2) two rooms (House 61, 84, with an area of 54-60 m2). Their internal features were not identical and their functionality is hard to establish. House 24, 38 and 40 contain monumental clay plates, maybe intially fitted on a pavement. The anthropomorph plates depicted divinities in different circumstances (Petrescu-Dîmboviţa et alii 1999, 67, 85-89, 117, 160, fig. 46-48, 65, 167, 372). House 60 (106,25 m²) had in its central part a framed hearth. Close to this was a cult construction with two unequal compartiments, maybe a cult table and a big anthropomorhic idol with the head moulded as a cup (idem, 117). Sanctuaries with two rooms usually have more furniture. House 61 had a hearth, two big antropomorph statuettes, two cult tables and an altar (ibidem).

Both type of sanctuaries illustrate a very rich religious life that respected certain rules, connected with the most important moments of the community.

Fortifications

Cucuteni fortifications are based on the experience of the Precucuteni culture. It is also possible to observe an evolution. This kind of constructions involves a big number of people and also presumes a certain level of community organisation (Vl. Dumitrescu et alii 1954, 220; Marinescu-Bîlcu 1981, 50-52). Different fortification systems are known during Cucuteni culture. They are connected with the location and rank of the settlements as well as the raw materials and human possibilities available. It is quite possible that most of settlements had a simple fence or a palisade, destroyed in time. Other settlements because of their strategical and geographical position close to areas with row materials and food sources had ditches, banks and palisades, or even a more sofisticated fortification system made of ditches, banks and counter banks.

The richest information regarding this subject is related to the Cucuteni A phase, for which there are more excavations. Most of the settlements were located on promontories or hills' edges with a very good visibility over large areas. Steep slopes border the promontories on three sides and only one side allows acess to the hill. The fortifications were built on this more accesible side (A. C. Florescu 1966; Marinescu 1969; Monah, Cucoş 1985, 45; Dergacev 1993, 104; László A. 1993, 33-50).

The most simple fortification system is at Truşeşti. It consist of a ditch, 1,50-2 m deep, situated on the external part of the settlement It is 2,50-4 m wide and has a funnel shaped profile (Petrescu-Dîmboviţa et alii 1962, 227-233; Petrescu-Dîmboviţa 1963, 172-186; (A. C. Florescu 1959, 183-186; 1966, 25). This type of fortification was also used at Cucuteni-*Dîmbul Morii* (Boghian 1998, 95), Sfântu Gheorghe -*Cetatea Cocorului* and at Traian -*Dealul Fântânilor*. In this last settlement the two fortification ditches belong to different phases of evolution. When the settlement extended, and new houses were built the first ditch was partially covered. The second ditch, larger than the first one incorporated parts of the old one), (H. Dumitrescu, Vl. Dumitrescu 1962, 249-253, fig. 3-4; A. C. Florescu 1966, 30).

A fortification system with ditch and bank has been discovered at Cucuteni- *Cetăţuia* and Malnaş Băi. The geological structure of the soil was similar in both cases and therefore a special arrangement

https://biblioteca-digitala.ro

was used. The ditch and the bank were paved with stones (Schmidt 1932, 9-12, 114-115, fig.1, 20, plan II; A.C. Florescu 1966, 25-26, fig. 6; László A. 1993, 33-50). We have recently excavetad a similar system at Ruginoasa (C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici 2002).

At Hăbăşeşti, Polivanov Jar, Cuconeştii Vechi and Sofia III (Vl. Dumitrescu et alii 1954, 5-20; A. C. Florescu 1966, 25; Passek 1953; 1961; Sorochin 1997, 7) there are settlements with two defensive ditches. At Hăbăşeşti two parallel arched ditches are situated at 8-12 m distance from each other. Their dimensions are: the internal ditch 1,50-4 m wide, 2 m deep; the external ditch: 2-5 m wide and 2/2,5 m deep. It is supposed that the settlement had at least one fence and a palisade close to the ditches or between them (Vl. Dumitrescu et alii 1954, 501-504).

A fortificated settlement with two ditches and two banks has been found at Costeşti IV in Bessarabia. The first ditch had a palisade (5 postholes 17-23 cm in diameter). At 1,20 m from the second ditch the third one was identified. The area between the third ditch and the second bank was used as a shelter for animals (Marchevici 1981, 72-73, fig. 64-66).

At Ariuşd there is a special system of two banks with a ditch in the middle, resulted from the leveling of the area (László A. 1993, 42). This construction has been completed with three parallel palisades. The pillars were thrusted deeply in the ground. They have been grouped two by two or situated at a certain distance from each other. The pillars sustained 2-4 horizontal beams and on top of them woven rods have been raised up. The bank and the woven structure were 2,50 m height (idem, 39).

A fortification consisting of a ditch, bank and counter bank was used during the Cucuteni B phase at *Cetățuia*, in the eponimus site (A.C. Florescu 1966, 32-33). The ditch was at 5 m west from the one belonging to the Cucuteni A phase. It was 9 m wide, 2,50-3 m deep and its profile was funnel shaped. The ditch was dug out on stairs and toped with stones and sand. The resulted material (stones and sand) was put on both sides of the ditch, forming the bank and the counter bank. The base of the bank was 12-13 m large (the base consists of big stones arranged in 2-3 rows: on the upper part there were big stones and sand), (Ibidem).

Chapter VI. The Middle Copper Age Period

a) Tiszapolgár culture

Origin and area. The origin of this culture is still questionable. It appears suddenly, already formed over a vast area that includes Hungary, Jugoslavia, Slovakia and Romania (only Banat and Transylvania). There are different and various opinions regarding this matter**.** The local features have influenced its evolution through the synthesis or transmission of specific elements. In southern Banat (at Cuptoare - *Sfogea* and Slatina Timiş) there are syntheses with the Sălcuța culture.

Evolution, chronology and stratigraphy. In Banat, Transylvania and partially, Crişana there are two evolution phases, the last one with Bodrogkeresztúr elements. Sometimes, it has been considered that there are three evolution phases, but this opinion has not been confirmed by the stratigraphical data.

Settlements The settlements are not very large, only 2 - 4 ha. They have thick cultural strata (40 - 60 cm), very rich in pottery and bones. The most important research is at Parța. The level IIIB of the Banat culture and the oldest Tiszapolgár materials are almost contemporary.

The Tiszapolgár materials cover more than 2 ha but close to this area there are other 4 settlements (about 2 - 4 km distance). Small settlements are at Sântana (Arad district, a tell with 30 m diameter) and a settlement that covers over 200 m, in Slovakia at Lučky (1 ha). At Tibava a 30 ha settlement is mentioned.

https://biblioteca-digitala.ro

Houses

Pit houses, semi-subterranean houses and surface houses with various dimensions have been discovered. The walls were built using one of the two existing building systems. At Parța houses range from 7,5 to 30 m ^{2}; in Crişana at Oradea-Salca they range from 25 to 27 m². In Transylvania, at Zalău-*Valea Miții* the houses had 13, 5 m² and at Reci they ranged from 7,5 to 10 m². The houses at Reci had a clay platform similar to the Cucuteni houses.

At Parța, the foundation ditch of the wall was marked from place to place by big and deep postholes, although the remains are not as well preserved as in the case of the previous houses.

Semi-subterranean houses

At Parța, the plan of the semi-subterranean house no. 14 (4b level) has theshape of a beam, with round margins. Its dimensions are 5,5 x 2,5 x 0,35 m. Postholes have been found close to it. The long axis was oriented SE-NW.

Pit houses

Two such complexes have been discovered at Parța, both with a flat bottom and no other internal features. In Crişana, at Oradea Salca the pit houses were larger and deeper.

The fortification systems

At Parța, several fortification elements have been excavated. Among these, the most important one is palisade no. 17.

The small ditch of the palisade had a "U" shaped profile and was 30 - 40 cm large. In the same settlement 2 ditches from settlement V had similar dimensions and profiles; the palisades from Iclod were also similar to it.

Another small ditch 17b, level 4 was situated on the southern margin of the settlement. It was bigger than ditch 17. Ditch 17b had been dug in an older Tiszapolgár level. A posthole was reaching – 370 cm, suggesting that a strong wooded palisade that protected the settlement in the south had been built in the ditch. This palisade was 1m higher than the other Neolithic palisades from the area and was also deeper.

Ditch 121 in level 4 (50-60 cm wide) had from place to place postholes at about 1,50 m from each other, as at Iclod. In the middle there was a pit containing offerings.

b) Bodrogkeresztúr – "Toarte Pastilate"Culture

Origin and area. Some archaeologists believe that this culture continues the evolution of the Tiszalopgár culture to which southern influences are added. P. Roman believes that this culture has Sălcuța and Ariușd elements. M. Garašanin, on the other hand, believes that through Lengyel this culture is connected to the Balkano-Anatolian complex. Despite all this, the architecture of the settlements does not show southern influences.

This culture has spread in east and west of Banat, partially in Vojvodina, Hungary, Slovakia, in Crişana and Transylvania. The most important discoveries come from Ostrovu Corbului, Pecica-*Forgaci* and Deva.

Evolution, chronology and stratigraphy. Chronologically this culture follows after the Sălcuța IIIb levels, with Early and Developed Tiszalopgár imports. The culture has evolved between 4000-3700 B.C.

https://biblioteca-digitala.ro

Settlements and houses

The settlements are situated on river courses; they are not very large and have not been thoroughly investigated. Similar small settlements have been discovered in Hungary at Tarnabad. The discoveries are interpreted considering the shepherdly character of the settlements. A more important settlement has been discovered at Pecica – *Forgaci.*

c) Cernavoda I culture

The dispersion area of this culture includes Dobrogea, southern Basarabia, northern, southern and eastern Muntenia and the southeast of Oltenia (Comşa 1993, 166; Manzura 1994, 96). Towards the northeastern part of Muntenia it has helped dislocate a part of the Gumelnița communities. It is believed that this culture has three stages of evolution. The settlements from Cernavoda, Hârşova, Ulmeni, Boian, Reni, Chirnogi (Comşa 1993, 166), and in Bulgaria the ones from Pevec, Ovčarovo plateau and Hotnica - Vodopada (Bojadjiev et alii 1993, 83) are among the better-researched sites. In Basarabia only tombs belonging to this culture have been found.

The Cernavoda I communities have dislocated the vast majority of the Gumelnița A2 communities; in the area between the sea and the Danube only sporadic Cerbavoda I settlements are documented, most of them being located along the Danube (Haşotti 1997, 124).

As far as the absolute chronology of this culture is concerned, there are several radiocarbon data that come from Cernavoda (Bln-61a: 4505 ± 100 BP; Bln-61: 4385 ± 100 BP; Bln-62: 4260 ± 100 BP; Bln-1061: 4710 ± 100 BP), and Hârşova (Ly-1487/OxA: 4666 ± 55 BP; Haşotti 1998, 101, mentions a radiocarbon data analysed by Groningen: 5380±45 BP, obtained by analising a sample from the basis of the lower Cernavoda Ia strata from Hârşova; another data Ly –6598: 5595 ± 45 BP, without other suplimentary data**).** This data indicates a long period of evolution, most likely between 4100- 3500 BC (Mantu 1995, tabel 2). The discoveries from Hârşova show Cucuteni A4 imports in the inferior Cernavoda Ia level, close to houses 5 and 7 (Haşotti 1997, 123). Painted ceramic and a fragment of type C ceramic with crushed shells in the paste and decorated with triangular impressions (Haşotti 1997, 122, fig. 135/8) have been found. Under the above-mentioned level, there was a thick layer of Gumelnița A2 and Cernavoda I pottery (Haşotti 1997, 123).

Settlements. Most of the settlements are located in places that offer good visibility and the possibility to defend the settlement, usually close to rivers, e.g. the Danube and its affluents. Cernavoda I settlements are located on hills (Cernavoda, Pietroasele, Ulmeni), tells (Hârşova, Borduşani, Râmnicelu, Medgidia) or high terraces (Oltenița Renie, Chirnogi, Buftea), (Haşotti 1997, 125). Cernavoda I communities have also lived in caves as indicated by the discoveries from the Dobrogian Plateau (Haşotti 1997, 125).

Some areas show extensive signs of habitation, most likely due to their special conditions. Along the Danube, at Hârşova and lower two settlements about 10 km long are mentioned (Morintz A. 2001, 107). The area offered important natural resources, such as extremely good fishing and hunting opportunities and the flint needed for making tools. About 2 km upstream brown flint sources have been identified (info from the Hârşova team, D. Popovici; verified by M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, G. Trnka). Other sites indicate only signs of short-term habitation, e.g. at Boian, Greaca, Vădastra (S. Morintz, Roman 1968, 74).

The following data regarding the size of the settlements are an indication of the extensive character of the Cernavoda habitations. The settlement from Râmnicelu had about 9000 m², the one from Chirnogi 6000 m², Renie and Ulmeni Tăuşanca (jud. Ilfov) about 20.000 m², while at Hârşova the preserved area

https://biblioteca-digitala.ro

has more than 17.000 m² (S. Morintz S., Ionescu 1968, 96, 111, 115; Morintz S., Roman 1968, 50, 56, 62; Harţuche 1980; Haşotti 1997, 128; Morintz A. 2001, 107). Some of the settlements investigated up to now indicate that the area had been terraced in order to build the houses, the fortifications and usually, there are signs of an intense habitation with several levels (Cernavoda Dealul Sofia: Berciu D. et alii 1994, 291). However, there are also small settlements such as Râmnicelu, where only a few pit-houses with hearths with pits in their vicinity have been found (Harţuche 1980, 34).

At Cernavodă Dealul Sofia, during level II (Cernavoda Ib) the setllement had been enlarged; 14 houses appeared on a terrace that had been arranged on the hill's slope (an older pit-house and 13 surface houses: Morintz S., Roman, 1968, 47; Haşotti 1998, 125).

Houses

Both surface and immersed houses have been found.

Pit-houses have been found only in few settlements, such as Oltenița Renie I, Cernavodă in the first level of habiattion (Morintz S., Roman 1968, 47) or Râmnicelu (Harţuche 1980, 34). They had an oval or slightly rectangular shape with rounded corners and their dimensions were between 3,80/4,60 x 2,40/3 m. Their bottom was not specifically arranged, most of the times it was flat or sometimes covered with a thin clay plaster and only seldom did they had a step (Harţuche 1980, 34). The pit-houses from Cernavodă hearths inside (Haşotti 1997, 128) Most likely they had been made of wood and only parts of them preserved impressions of reed and twigs (Harţuche 1980, 34). Close to the hearth's grill supports sometimes decorated have been found (Harţuche 1980, 53).

Pit houses with an oval or bi-lobe shape and no longer than 4 m and with circular ovens in their proximity have also been identified in the Pevec culture (Bojadjiev et alii 1993, 83).

Surface houses are the most common type and they have been found in several settlements. As such, huts, houses with an abside (partially immersed or entirely above the ground) and houses with platform have been identified.

Huts with impressions of pillars have been found at (Galbenu 1979, 4). Inside they had hearths with an oval or rectangular shape, rounded corners and slightly raised edges (Galbenu 1979, 4). This type of house is also presumed to have existed at A Râmnicelu (Harţuche 1980, 34).

Rectangular houses with asbide. In the second phase from Cernavodă rectangular houses with an abside have been found. Only their back part is immersed, while their front is at ground level. Their dimensions are of about 4/6 x 2/4 m (Morintz S., Roman 1968, 47; Haşotti 1997, 125; Morintz A. 2001, 111; Roman 2000-2001, 173). In one of the houses, along its long axis a row of postholes with 19-24 cm in diameter has been discovered. It is believed that they sustained the roof (Morintz S., Roman 1968, 47; Haşotti 1997, 125; Roman 2000-2001, 173; Morintz A. 2001, 111). Their floors were made of stamped clay covered with 3-4 layers of plaster and had hearths (Roman 2000-2001, 173). Some fragments of walls preserve impressions of twigs and reed (Roman 2000-2001, 173).

A. Morintz has written a study about the Cernavoda I settlements and houses in which he shows that the most common building materials were wood, reed and clay (Morintz A. 2001, 111).

The same type of house seems to have existed at Hârşova,too but here most Cernavoda I complexes have been affected by later constructions. This makes it impossible to determine their size and shape precisely. At Hărşova the houses had been built entirely above ground level. In level Ia 3 houses (L5-L7) have been found, while in level Ib 4 surface houses which seem to have had an abside on both their short sides (L1 –L4), Fig. VIc.12 (Haşotti 1997, 126-128, fig. 120-121). The houses were made of clay mixed with chaff and sand and in some parts a wattle of twigs had also been used (their

https://biblioteca-digitala.ro

impressions have been found intermittently). The floor was made of stamped clay plastered on the surface. Most of the houses have been several times repaired, which can sometimes be seen also in the fragments of walls found. In the houses belonging to the level Ib several hearths some with pits for ashes next to them have been identified. Only in one case, in the SW margin of L3 fragments from a large size storage pot have been found (Haşotti 1997, 128).

Houses with a clay platform. In the setllement from Oltenița Renie I, a 57 m² construction has been found. Inside flat fired plates that could belong to a fired clay flatform have been found. On top of the plates there were fragments of walls made of clay mixed with chaff that preserved impression of pillars (Morintz S., Roman 1968, 50; S. Morintz S., Şerbănescu 1974, 67; Morintz A. 2001, 111).

At Ulmeni *Tăuşanca* (jud. Ilfov) there was a surface house (30 m²), WSW-ENE oriented with a hearth in its western corner (diameter of the hearth was 60-70 cm) and with a large number of pots inside. Due to lack of other data we cannot say to what type it belonged (Morintz S., Roman 1968, 62).

Internal features. Most of the houses mentioned above had hearths. At Hârşova, in the Ib level, they were made of clay and also had a clay frame. In house 2 the hearths belonged to three different levels and they all had been built on top of stone beds; with the occasion of their repairments ceramic fragments have been incorporated in their structure (Haşotti 1997, 126-128). Props for the hearths with a prism-like shape and perforations have been found either close to the hearths (in L2), on the floor of some of the houses or under it (L4) (Haşotti 1997, 128).

Functionality. One of the two houses found at Sărata Monteoru was used as a workshop for deer horns (Haşotti 1997, 128).

Elements of external architecture

External, oval hearths with a surface of 1,20 m² are mentioned at Râmnicelu suggesting the existence of household-dedicated areas (Harțuche 1980, 34). In a circular pit from L5 at *Cernavoda Dealul* Sofia a deposit with red and yellow ochre has been found (Berciu D. et alii 1960, 51).

Fortifications

We have more information about the fortifications that existed at Cernavodă, sector A, Fig. VIc. 3a; A. Morintz has made a reconstruction of the settlemnst and of the defensive ditch (A. Morintz 2001, 111, fig. 16).

The settlement was located on a slope towards the Danube, more precisely on the western part of the hill Sofia *Dealului Sofia.* On the northern and southern side, the hill had two natural glens and the acces was possible on the SSE side (Morintz A. 2001, 110). The glens have been fixed up by digging a defensive ditch. The territory enclosed by the fortifications had been terraced and on it the houses had been built (Berciu D. et alii 1994, 291). The ditch has been several times repaired during the last two habitation phases and it had the shape of a funnel. Ditch Ib, that superposed the former ditch Ia, was 3m deep and 1,60 m wide at its basis (Morintz A. 2001, 110). Ditch Ic, located westwards from the former two, was parralel to them. It was 2m deep and 0,70 m wide at its basis (Roman 2000-2001, 173, fig. 2; Morintz A. 2001, 110).

d) Decea Mureşului cultural group

Origins, chronology and dispersion area

This cultural group is the result of a process of cultural synthesis between the local Eneolithic elements (Tiszapolgár and Late Petreşti) and the elements of an enclave belonging to the steppe populations from the northern part of the Black Sea (they belong to the Early phase of the Complex

https://biblioteca-digitala.ro

with red ochre tombs, namely the Carpathic group, II nd phase: Mazăre 2006, 73). As such, the Decea Mureşului group could be placed between the end of Tiszapolgár and the beginning of Bodrogkeresztúr (Mazăre 2006, 73). The recent researches from Şeuşa *Gorgan* (Ciută, Gligor 2001; 2003; 2004; Ciută et alii 2004; 2005) have discovered new elements (Ciută 2007) that are attributed to this group: pottery with forms and decorations influenced by Tiszapolgár, as well as elements connected with Petreşti culture (the type of pottery, its firing and colour), and a piece of Bodrogkeresztúr pottery (Mazăre 2006, 75). There is a radiocarbon data for tomb 12 from Decea Mureşului (KIA 368: 5380 ± 40 BP = 4237 Cal BC: Govedarica 2004, 72-73, Abb. 9; Mazăre 2006, 73).

The settlements of this community are located in the Transylvanian Plateau and Plain in places where there are no Late Tiszapolgár settlements (Lazarovici Gh.). Csongrád is the most western point reached by these communities. At Decea Mureşului an inhumation necropolis has been found (Kovács 1932). There are only few settlements attributed to this group and most of them are surrounded by controversy Şeuşa - *Gorgan,* Aiud –*Microraion III*, Mirăslău, Meşcreac, Luduş, Sântioana de Mureş (Mazăre 2007, 74).

The investigations from Şeuşa Gorgan have brough to ligh a complex that has been interpreted as a mixture between Tiszapolgár and Decea Mureşului elements (Ciută, Gligor 2006) or even as an expression of the Decea Mureşului communities alone.

Complex 1/ 2000 contained lots of fragments of fired adobe, grinding stones and complete or completeable pots. Inside the complex a rectangular construction was standing out. It was about 1,5 x 1 x 0,15 m and was built on a structure of longitudinal twigs (some were horizontal), about 3-5 cm thick and covered with clay mixed with chaff. This structure was a bit more consistent towards the edges where it reached a thickness of about 15 cm; it was thinner in the middle (only 2-4 cm: Ciută, Gligor 2003, 11). Its edge consisted in a border about 3-5 cm wide and about 5-10 cm high (Ciută, Gligor 2003, 11; Idem, 2006, 259, Abb. 10, 14-16). This structure had been fired and had the consistency of fired clay platforms built on wooden structures. Close to it, towards the west, M. Ciută and A. Gligor have found four grinding stones with different shapes and sizes (a very large one was in the western corner), a two entire pots towards the N-W was well as a pot that was on the structure described above. In the same surface antropomorph and zoomorph plastic, flint tools and pots have been uncovered (Ciută, Gligor 2003, 11, fig. 13, 15, 22/1, 4, 5; Idem, 2006, 261, Abb. 14-16). The authors believe that the structure was an altar connected with the practice of agriculture; the presence of grinding stones suggests ritual grinding while the plastic found supports the idea of an altar (Ciută, Gligor 2003, 21; Idem, 2006, 269).

CHAPTER VII. THE LATE COPPER AGE PERIOD

a) Coţofeni culture

Its dispersion area covers western Muntenia, Oltenia, northwestern Bulgaria and northeastern Serbia, Transylvania, Banat, Crişana (except for the low areas) and southern Maramureş. It has three evolution phases and has several cultural aspects. There are two important monographies dedicated to this culture (Roman 1976; Ciugudean 2000). The more recent is written by H. Ciugudean, and contains several radiocarbon data for the absolute chronology of this culture that place its evolution between 3500-2800/2600 B.C. (Ciugudean 2000, 58, pl. 154).

There are more than 850 settlements with various locations that indicate an intensive habitation, Fig. VIIa.1 (Roman 1976, 14, pl. 4; Ciugudean 2000, 16; Vulpe Al. 2001, 229< Rişcuţa, Ţuţuianu

https://biblioteca-digitala.ro

2003, 64). Some are situated on dunes along the Danube (Şimian, Ostrovul Corbului, Ostrovul Mare), in glens (Castrele Traiane and Plenița) on river terraces or the Danube's terrace (Mureş, Someş, Târnave, Olt: Tărtăria *Gura Luncii*, Turdaş *Luncă*, Petreşti *Groapa Galbenă:* Ciugudean 2000, 16 şi bibliografia). There are also settlements located on higher areas such as hills, tops or knolls (Boarta, Măgura Căpudului, Câlnic), even in mountain areas (above 1000 m) and sometimes in strategic areas. There are also cave habitations or habitations in natural shelters with consistent archaeological strata (Peştera Hoților de la Băile Herculane, Cuina Turcului de la Dubova, Românești *Peştera cu apă);* other sites were only fortified shelters (Cheile Ampoiței *Colțul Caprei*, Cheile Aiudului *Piatra Peşterii,* Ighiel *Piatra Poienii*: Roman 1976, 14-15, fig. 4 şi 7; 1994, 366; Andrițoiu 1978, 64; Ciugudean 2000, 167).

The excavations made in several Coțofeni settlements show that generally these had a large surface. In some cases the surface had been previously prepared for the construction process, even if the constructions found belonged to the hut type. The thickness of the archaeological deposits, the solid constructions, the presence of household annexes and of fortification works, all suggest that we are dealing with long-term habitations (Lazăr 1976, 27-35; Roman 1976, 14-16; Ciugudean 2000, 19; Vulpe Al. 2001, 229). As such, the settlements from Şincai *Cetatea păgânilor*, Fig. VIIa.3, had a surface of about 12 600 m², out of which only 763,40 m² have been investigated. Here 11 surface houses, four pit houses, pits and external hearths have been found (Lazăr 1977, 31). At Câlnic, on the previously prepared terrace (only half of the settlement has been investigated), 15 rectangular constructions situated next to each other as well as numerous pits have been discovered. The pits were especially located in the center-northern and southwestern part of the investigated area. External hearths and two wells have also been discovered, Fig. VIIa.2 (Roth 1942; 1943). All the constructions found belong to several habitation levels; the archaeological deposit is 1m thick (Roth 1942).

Temporary settlements have also been found and they seem related to survival strategies used by these communities (Roman 1976, 15; Andrițoiu 1978, 64; Ciugudean 2000, 17), or to the exploitation of natural resources (Kalmar et alii 1987, 81, nota 22). The comparison of the zooarchaeological data from Banat and Transylvania indicates that an important part of their economoy was related to rearing sheep (Ciugudean 2000, 19-21).

At Poiana Ampoiului small terraces surrounded by borders of stones that could be used as the base for huts have been discovered (Ciugudean 2000, 19, pl. 139).

Houses

Most of the literature regarding the Coțofeni culture concentrates on its pottery and other artefacts and offers only limited info about its elements of architecture. Nevertheless, immersed houses, surface houses and cave habitations have been identified (Roman 1976, 15; Ciugudean 2000, 17-19).

Pit houses. Circular, maybe oval pit houses with a diameter of sometimes 4 m are mentioned (Roman 1976, 15 pl. 6; Comşa, Kacsó 1973, 50; Gherghe 1982, 40), Fig.VIIa.5; rectangular pit houses are more rare, Fig.VIIa.7 (Lazăr 1977, 43; Ciugudean 2000, 19). Some of them had a step or a threshold on one side. At Basarabi-Calafat, on the eastern side there was a circular hearth with a diameter of 150 cm, built on top of a clay platform, about 20 cm high from the bottom of the pit, Fig. VIIa.5 (Roman 1976, 15, pl. 6a). Another circular hearth with a diameter of 140 cm has been found in a pit house at Vârț (jud. Gorj). It was built on top of a bed of sherds covered with a thick layer of soil (Gherghe 1982, 40). Sometimes, hearths built in pits have been identified in some settlements from Transylavnia (Ciugudean 2000, 19).

https://biblioteca-digitala.ro

A trapezium shaped pit house (in vertical section) (4,25 m long and 90 cm deep), Fig. VIIa.6, has been partially investigated at Aiud - *Cetățuie* (Ciugudean 1978, 51, fig. 4). The pit house had a rudimentary hearth, a concentration of adobe, coals and ashes, under which the skull of a bovine had been buried (Ciugudean 1978, 51-52); this suggests a ritual offering connected with a hearth cult (Ciugudean 1978, 51), a phenomenon that is common for the Copper Age communities.

We have fewer data regarding semi-pit houses (Dumitraşcu, Togan 1971, 423, 427; Roman 1976, 15; Vulpe Al. 2001, 229); H. Ciugudean in his recent synthesis study on Coțofeni culture mentions only pit-houses due to the lack of information on other types of immersed houses (Ciugudean 2000, 19).

The surface houses include both huts as well as other more solid structures.

Small size huts with walls made of woven twigs covered with clay are mentioned at Pianu de Jos, Leliceni, Ostrovu Banului, Boiu *Măgulice,* Aiud *Cetățuie,* Şeuşa *Gorgan,* Vălişoara *Dealul Oarzii,* Balşa *Pleşa Cornului* (Paul 1969, 71; Roman 1976, 15; Ciugudean 2000, 18; Ciută, Gligor A. 2003, 8 -9, 15; Molnár 2005, 316; Todea 2005, 339). They were shaped as rectangles (Vălişoara *Dealul Oarzii,* complex nr. 0001: 280 x 170 cm: Molnár 2005, 316, fig. 1-2, 3/1, pl. V-VI; Şeuşa *Gorgan*: L3/2000, 4 x 2 m, with postholes: Ciută, Gligor A. 2005, 9) or trapeziums (Vălişoara *Dealul Oarzii,* complex nr. 0002: 210 x 210 x 190 x 100 cm: Molnár 2005, 316-318, fig. 3/2), Fig. VIIa.8a; sometimes their contours are impossible to establish (Ciută, Gligor A. 2005, 9, pentru L3bis/2000).

At Şeuşa *Gorgan*, the huts are attributed to a Coțofeni IIIC level that is later than the level with solid surface constructions (Ciută, Gligor A. 2005, 15, 21).

Solid, surface constructions appear in several sites.

Houses with postholes and clay floors. At Câlnic (jud. Sibiu) and at Boarta, rectangular houses with one-two rooms have been found. Some of them had porches and one or more hearths and ovens (Roth 1942, 204, 210 - 211 şi fig. 1, 4, 6-7; Dumitraşcu, Togan 1971, 423, 427 şi fig. 4; Roman 1976, 15; Al. Vulpe 2001, 229).

At Şeuşa Gorgan two houses, L10 and L12 had postholes; on the ENE side of L10/2003 (7x4, 5m) the foundation ditch of the eastern wall was found (Ciută et alii 2005, 368).

The houses from Basarabi - *Calafat*, also rectangular, had a surface of about 3/4 x 7/8 m, Fig. VIIa.9 (Roman 1976, 16, pl. 5). One of them had two rooms separated by a clay step and a hearth towards the northern wall. In the same house two postholes with a diameter of 22, respectively 36 cm, have appeared, most likely from the pillars that supported the roof (Roman 1976, 15, pl. 6; Roman 1977, 15).

Most of the data regarding the houses of this culture come from Câlnic, the excavation of F. Roth.

The houses from Câlnic are rectangular and most of them (ten houses) had two rooms and a porch, Fig. VIIa.11. Only L4 and L8 had only one room (Roth 1943, 440- 451). Based upon the plans published by Roth (see Fig.VIIa.2) L7 had also only one room but Rozh described it as having one room and a porch similar to L2 or L9. L5 had two rooms but no porch, although in front of the house postholes have appeared, suggesting the existence of a porch.

Postholes are mentioned in the case of other houses, too (L3, L4, L5 where the postholes had a diameter of 20 cm; L7, L12; in L13 postholes from the partition wall); however, based on the published plans it is not possible to make other observations. The houses were V-E oriented and their entrance was on the western wall. L9 and L11 are an exception since they are N-S or NV-SE oriented. The houses are not very large, between 18 - 32 m². The largest houses is L6 with 50 m², while the smallest are L 9 with 14,3 m² and L8 with 10,64 m². In fact, we believe that L8 (Roth mentions that it had a light roof without walls: Roth 1943), Fig. VIIa. 11, was an annexe of L9 and that together they were a pottery workshop with an oven for firing pottery.

https://biblioteca-digitala.ro

F. Roth believed that the houses from Câlnic were silimar to the house reconstructed by F. László for the Cucuteni settlement from Ariuşd (Roth 1943, 452, fig. 1).

The elements of internal architecture found include hearths and ovens and we have to mention that all houses had heating systems. Sometimes close to them simple pits and pits for storing supplies or pots have been found

In some houses the heating systems appear in each room and even in the porch //antreu???(L1, L2, L7, L9). Only the hearth in L6 has been twice repaired which could suggest that the entire house had been repaired at some point (Roth 1943, 450).

At Hunedoara – *Grădina Castelului* two Coţofeni houses are mentioned; one was slightly immersed and had an internal thereshold; its contour was marked by big blocks of limestone (Sîrbu et alii 2006, 176-177).

Functionality

As Roth mentioned, two of the houses found at Câlnic were connected with pottery making, L3 and L8 (Roth 1043, 448, 451). An oven and a hearth (close to each other) were in the first room of L3. The workshop was in the second room and a clay threshold delimited the rooms. In the workshop itself there was a hearth, next to which two pits have been found. In one of the pits there was a plate of fired clay on which the pots that were to be fired were placed (Roth 1943, 448). We tend to believe that the plate belongs to the oven that has been destroyed.

It seems that the second house has not been accurately described. L9 was NW-SE oriented and it consisted of one room and a porch to which L8 was adjoined. In the first room of L9 three pits have been found. They could have been used for storing the clay necessary for making pots. Towards the eastern side, the plan indicates a hearth (Fig. VIIa.11) described by Roth as being raised (Roth 1943, 459). We believe that the oven was located in L8 and from it, Roth has found only a pit with fragments of the hearth and plate. North from these finds another hearth and a pit for storage are mentioned (Roth 1943, 459). We remind Roth's observation that this part of L8 had no walls and only a light roof.

Houses on horizontal structures

At Şincai *Cetatea păgânilor,* houses 10 and 11 (Fig. VIIa.12) had platforms made of thick clay. After the fire, their traces were not well preserved and they have been found scattered around. On top of the platform, an oven and a hearth had been arranged. (Lazăr 1977, 40).

A similar house has been found at Deva *Dealul Cetății* (7 x 2 m: Balázs 1912, 43-60; Rişcuţa, Ţuţuianu 2003). It had been built in the hill's slope; it had three walls made of woven twigs while for the fourth wall the slope has been used; this last wall was decorated with a horizontal band made of four lines and then other groups of vertical lines (Rişcuţa, Ţuţuianu 2003, 61-62, fig. 1-2A), Fig. VIIa. 14a.

In the same settlement another fragment from a decorated wall comes from a partially destroyed house (Rişcuţa, Ţuţuianu 2003, 61, fig. 2B-C), Fig. VIIa.14b. Because we do not know the content of the houses' inventory we cannot establish their functionality; however, it is quite possible that they were special constructions.

The more recent Coţofeni materials from Şeuşa *Gorgan* indicate the existence of a Coţofeni IIIb level with solid rectangular houses built on a wooden structure. Their walls were made of woven twigs plastered with clay (L1, 7 x 4 m, long axis on the E-V direction, Fig. VIIa.8b; L4; L5, 3 x 1,8 m, long axis E-V: Ciută, Gligor A. 2005, 2-15); sometimes their floor was made of clay (L4, 5-6 cm); in the end the houses have been set on fire.

https://biblioteca-digitala.ro

Other houses from the same category had *wood and clay platforms*. At Şincai *Cetatea păgânilor* eight houses belonged to this type. Their dimensions varied between 22,8 – 66 m². All the houses were rectangular and in some cases it was possible to observe that the floor, made of a thick layer of clay about 20-35 cm thick, preserved impressions of split wood, either flat pieces or tree trunks with a diameter of 10-13 cm, that had been parallel placed along the short axis of the house. Only L4 had two rooms separated by a long, shaped sandstone (2,50 m). The clay floor (about 30 cm thick) had been built on top of a wooden structure; in the central and southwestern parts instead of wood big pieces of sandstone have been used (Lazăr 1977, 31-40). Some fragments of wall found on top of the floors preserved impressions of twigs.

The fragments of adobe from Boarta *Cetăţuie* preserved impressions of wood, twigs and poles (Dumitraşcu, Togan 1971, 422). A fragment from an antropomorph plate/stella decorated with successive stiches painted white has been found in one of the houses next to the hearth, Fig. VIIa.13. This fragment resembles a complete piece found in a Coţofeni tomb (Gh. Lazarovici***).

Elements of internal architecture. The hearths have an oval/circular or rectangular shape. At Basarabi one of the hearths had a clay frame, Fig. VIIa.9 (Roman 1976, 16, pl. 6).

At Şincai *Cetatea păgânului*, in the houses with a clay and wood platform, the hearths were built on top of the platforms, usually on a specially set socle made of stones (about 8-20 cm thick) and then covered with clay. The hearths were circular, oval or rectangular and rather large. A hearth shaped as a horseshoe has been found in the southwestern corner of L9. It also had an 8 cm high frame. A circular pit with a diameter of 80 cm used for storage was also found in the southern corner of L9 (Lazăr 1977, 35).

Functionality. At Şincai *Cetatea păgânului* in L4 a large number of axes and chisel gabs have been found, indicating a workshop for stone (Lazăr 1977, 35).

Elements of external architecture. Eight external hearths with oval, circular or rectangular shape and rounded corners have been discovered at Şincai Cetatea Păgânilor. All were built on socles made of stones mixed with clay (about 8-20 cm high: Lazăr 1977, 44-46).

Open-air hearths have also been found in the northern part of the settlement from Câlnic, Fig.VIIa.2.

Pits for storing supplies or pits for clay have also been found at Câlnic, as well as three wells or basins for water and a "stone chair" (found north from L6 the biggest house: Roth 1943, 453). The well close to L13 was 1m deep, while the one between L1 and L2 had a diameter of 1, 10 m and was 50 cm deep. A pit with a similar function was found in the SE corner of L6 (during summer, the rain water was gathered in the pit: Roth 1943, 454).

The excavations made in caves inhabited by these communities have shown that the space had been organized in order to provide a minimum comfort. Hearths and postholes from benches and beds have been identified. The hearths were made of successive layers of stones, sherds and fired soil, in the end everything was covered with clay (Roman 1976, 16). Some caves indicate a longer Coţofeni habitation (Peştera Şura de Mijloc in the „Măgura Băiţa" massive: Andriţoiu 1978, 64), while others were certainly only temporary settlements (Ardeu, Bănița, Geoagiu, Godineşti, Nandru, Ohaba Ponor etc.: Andriţoiu 1978, 64). In *Peştera Hoţu* from Steidorf Anina a Coţofeni hearth has been found. It was almost oval and had a structure of stones on its edge as well as a stone platform in its central part (Lazarovici Gh. et alii 2006c).

Ritual deposits. "Bothros"-es

We have some information regarding ritual deposits connected with the inhabited space. As such, at Aiud *Cetăţuie,* Horia Ciugudean has found the skull of a bovine under the hearth of a partially

https://biblioteca-digitala.ro

investigated pit house (Ciugudean 2000, 40; Popa 2006, 48). At Şeuşa *Gorgan* a small pit containing pots and sherds has been interpreted as related to a foundation ritual for one of the houses (L 107 /2004: Ciută 2004, 132; Popa 2006, 51).

In the settlement from Sebeş-*Râpa Roşie* an almost circular bothros (diameter of 1m) with the profile shaped as a sack has been found (Fig. VIIa. 15ª). It contained ceramic fragments belonging to pots with various shapes decorated with incisions, impressions and successive stickes that have been attributed to Coţofeni III (Popa 2006, 47). There were also traces of coal and a fragment of red ochre. In the upper part of the pit there were five grinding stones with their active part up and a boulder that seemed to depict a human figure (circular head and oblique eyes) and whose upper part seems to have been used as a grinding stone. The deposit resembles similar grinding stones found at Balta Sărată (Popa 2006, 50-51, 52).

Another pit (0,74 x 0,72 m and 0,78 m deep) with a similar function has been found at Boiu *Măgulicea* (Hunedoara district). It was located on the eastern side of the Coţofeni settlement (Andriţoiu 1983, 93, 96, fig. 4; Popa 2006, 48). Its inventory included fragments from six pots put on top of each other and it can be labeled as late Coţofeni; in the same place fragments of coal and a carbonized bone are mentioned (Popa 2006, 48); they could suggest cult deposits. At Turia, in a ritual pit, Fig. VIIa15b, an amphora with two bails, a bowl and four metacarphian animal bones have been found (Székély Zsolt 1997, pl. IV/3/a-b, V; Ciugudean 2000, 40; Popa 2006, 48).

Coţofeni ritual pits have also been found at Boarta-*Cetăţuie* (Sibiu distrit), (Florescu 1980, 93).

In a recent study, C. Popa points out that for some of the mentioned Coţofeni settlements (Sebeş-*Râpa Roşie*, Şeuşa-*Gorgan*, Poiana Ampoiului-*Piatra Corbului*) the common denomitor is the presence of grinding stones (Popa 2006, 51). He argues that this indicates the presence of a cult that is preserved from Neolithic and perpetuated until the Iron Age (Soroceanu 1974, 367, 369, fig. 3; Rotea, Fizeşan 1996, 223; Rotea 2003, 36, 45, pl. XXXII/5; Ciugudean, Inel 2003, 39; Pescaru et alii 2003, 139-140; Kacsó 1987, 82; Vasileiev et alii 1991, 151; Boroffka 1995, 101, 110).

Wells

At Şeuşa-*Gorgan* (jud. Alba) one of the pits found has been connected with the existence of a well (Gr. 7: Ciută 2004, 130, fig. 3-5; Ciută et alii 2005, 367-368, pl. 42/1; Beldiman et alii 2005, 28-29, 34). The archaeological material was concentrated on the bottom (complete or completable pots, in situ broken pots, bone and stone tools, traces of fauna and a few fragments of carbonized wood). It seems that towatds the bottom of the pit several fragments from an altar or from the walls of the house appeared (the fragments were decorated with triangles and successive stiches); the pit ended with a small cavity (it went down aprox. 50 cm more) from where water was springing; close a small niche there were two complete pots, a bowl and a cup with a raised bail; the authors of the discovery mention that at some point the pit had been used as a garbage pit (Ciută 2004, 130, fig. 3-5; Ciută et alii 2005, 367-368, pl. 42/1; Beldiman et alii 2005, 28-29, 34; Popa 2006, 49-51).

The well from Şeuşa Gorgan brings some new information about this type of elements previously discovered at Câlnic but about which we do not know if they contained any ritual deposits.

Workshops for metals. Some of the discoveries from Cuptoare "Piatra Ilişovei" could be put into this category. Copper objects as well as grinding stones have been found here (verifică: după Ciugudean 2002, 96; dă note: Kalmar et alii 1987, 68; Maxim 1993, 66, fig. 5/6-8, 11).

Fortifications

We have only limited information regarding the fortifications used by these communities. Some of the settlements such the ones from Castrele Traiane and Plenița, Fig. VIIa.1 were surroundd by

https://biblioteca-digitala.ro

circular ditches and ramparts. In other cases, the settlements were located among parallel glens or on the tops of hills that in itself could have been seen as offering natural protection (Roman 1976, 15; Aldea 1968).

b) Folteşti - Cernavoda II Culture

This insufficiently researched culture has been identified in southeastern Moldavia, northeastern Muntenia, Dobrogea and northeastern Bulgaria (Petrescu-Dîmboviţa 1995, 69; Ursulescu 1998, 172). Some authors believe that its genesis is connected with the Usatovo culture, while others argue that it is the result of a symbiosis between late Gumelniţa and Cucuteni elements, on one side and Cernavoda I elements, on the other. It is believed that it has two or three evolution phases (Vl. Dumitrescu, Al. Vulpe 1988, 53-54; Ursulescu 1998, 166). During its final phase, in southwestern Moldavia interconnections with Glina III - Schneckenberg have been observed (Ursulescu 1998, 172**).**

Its settlements are sometimes protected with defensive ditches (Petrescu-Dîmboviţa 1995, 71). More ample researches have been made at Stoicani and Folteşti (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974; Petrescu-Dîmboviţa 1996, 153).

The settlement from Stoicani *Dealul de pe Râpă* (about 150 m west from *Cetăţuia*) has been only partially investigated and its limits are not known. The settlement was located about 50 m west from the top of the hill and it is believed that it continued north and southwards from the investigated area (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, 85). The authors of the discovery believe that it was a temporary habitation with a thin habitation level, similar to the situation from *Cetăţuia* (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, 85). Two pit houses and nine pits have been found. The pit houses were situated about 6-7 m from each other and close to them there were six pits, the other three pits were further away.

Pit house 1 with an oval shape (3 x 5 m) was N-E oriented and had sloping walls. Pit house 2 had an alongated shape but was strangled towards the center and its corners were sharp. It was 6 m long, 2,60 m wide in the front, 2,20 m wide in the strangled area and 3,35 m wide in the back. It was N-S oriented and the entrance was located on the southern wall (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, 75).

This pit house also had elements of internal architecture, Fig. VIIb.2. On both its long sides there were 20 cm wide thresholds that have been left intact when then pit of the pit house had been dug out. (the one on the western side has been investigated in 1971, while the one on the western side has been destroyed during the 1949 excavations). The bottom of the pit was 30 cm lower (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, 75, fig. 4/II, IV). These theresholds have been interpreted as benches used for storing household objects. The same type of structures appeared on the shorter sides of the pit houses, too (on the northern side an oblique threshold: Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, 75, fig. 4/I; on the southen side a 70 cm wide bench: Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, 75), It is believed that the benches located on the shorter sides served different purposes. Fragments of hearth about 2-3 cm thick have been found in the southern part of the pit house, as well as in its center. Towards the bottom of the pit house, in its northeastern part, a set of small and medium size broken river stones are mentioned (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, 77, fig. 4/III).

The pits found in this settlement had different shapes (oval or bell like) but only four of them have been investigated. They had a poor inventory (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974, 77).

The second settlement partially investigated is the one from Folteşti *Ruptura,* Fig.VIIb.4. It was located on a promontory. The fortification ditch has been identified in the part that was accessible from the promontory, on the western side (Petrescu-Dîmboviţa 1996, 153). There was only one level of habitation, a bit more concentrated in the central part of the settlement (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu

https://biblioteca-digitala.ro

1974a, 21). The 13 structures found here during the 1972 excavations were rather small and considered to belong to 5-6 ligh huts. Fragments of hearths, walls, grinding stones, tools and pottery have been uncovered. 29 pits with different shapes have been identified in the center of the investigated area and on its edges. Some of them have been used for storing supplies (pits 2, 3, 18 etc.), while others initially dug for taking out clay were later used as garbage pits (Petrescu-Dîmboviţa, Dinu 1974a, 24-28).

c) Horodiştea – Erbiceni culture

Origins, dispersion, evolution and chronology. The origins of this culture are related to Cucutenian traditions (Dinu 1974, 261-285; 1977, 198, apud Dumitroaia 2000, 67). Most likely, it has appeared towards the end of Cucuteni B2 and it evolves until the Jamnaja tribes enter the scene, at the same time level as the appearance of the Glina III-Schneckenberg and Monteoru IC4 cultures (Dinu 1974, 261-285; 1977, 198, apud Dumitroaia 2000, 67). Settlements have been identified in northern and central Moldova. In Basarabia Erbiceni settlements have been labeled as belonging to the Brânzeni and Gordineşti groups, while in Ukraine to Kasperovcy and Jvanec groups (Manzura 1994, 106, fig. 1; Ursulescu 1998, 166; Dumitroaia 2000, 24-28). Connections with the Gorodsk and Usatovo groups have also been identified (Ursulescu 1998, 166). Towards N-W this period corresponds to the final phase of Boleraz culture and to the Trichterbecher culture (Dumitroaia 200, 67). Synchronisms with the culture with sferic amphoras have been found (Cucoş 1982, 256-257; 1983, 13-14; 1999; Dumitoaia 2000, 67).

It has two phases of evolution and the radiocarbon data as well as the relative chronology indicate that it has evolved during 3500-3150 B. C. (Mantu 1998, 131, 166; Parzinger 1993, 265-267, 290). The new radiocarbon data for some sites labeled as late Tripolie CII indicate that the cultural groups situated east from the Nister, on the southern Bug and in the northern part of the Black Sea have a longer period of evolution (Videiko 1999; Klochko et alii 1999, 265-270, fig.1). The older data suggest an evolution period between 3270-2880 B.C., while the more recent data suggest the time frame between 3100/2950 – 2400/2300 B. C. (Klochko et alii 1999, 226)

Unfortunately, there is insufficient information rgarding this culture. The latest study dedicated to this culture belongs to Gh. Dumitroaia where he has provided several data regarding the settlements and the constructions identified there in **(**Dumitroaia 2000).

In Moldova there are more than 230 archaeological points where materials belonging to his culture have been identified (Dinu 1978, 137; Dumitroaia 2000, 52); most of them indicate temporary settlements with thin cultural strata which has prompted Gh. Dumitroaia to argue that the real number of settlements is less than 50 (Dumitroaia 2000, 52). It seems that these communities preffered the central part of the Moldovial Plateau (Dumitroaia 2000, 52), Fig. VIIc.1.

In Basarabia the settlements are located along the upper and middle part of the Prut and Nister rivers and their affluents, Fig.VIIc.4; beyond the Nister they occupy part of the hydrographic basin of the South Bug river (Manzura 1994, 106, fig. 1). More than 30 settlements are mentioned in this area, most of them located on high promontories, steep hills (Gordineşti, Mereşeuca) or river terraces (Climăuţii de Jos, Coşcodeni 1), especially high terraces (Băiceni - Cucuteni, Bodeşti, Brad, Drăguşeni – Suceava, Hăbăşeşti, Izvoare - Dumbrava Roşie, Lunca, Rădăşeni, Ruginoasa, Târpeşti, Traian) that offered optimal surveillance and defence opportunities (Manzura 1994, 106); also on the terraces between the Prut river and the Carpathians (Dumitroaia 2000, 52).

Extensive researches have taken place only in a few sites such as Horodiştea, Fig. VIIc.2 (Dinu 1977, 8-10), Erbiceni Fig. VIIc.3a (Dinu 1974, 264-265; 1977, 116-118), Cârniceni (Alaiba, Grădinaru

https://biblioteca-digitala.ro

1995, 63; Dumitroaia 2000, 52-53), Fig. VIIc. 3b, Gordineşti, Costeşti (Manzura 1994, 106) and Trinca (Alaiba 1997; Leviţki et alii 1999).

The settlements were not too large, generally, between 2-3 ha. In Ukraine it is mentioned that the settlements were arranged in a circle or in a row, a manner common for the Cucuteni-Tripolie settlements (Manzura 1994, 106).

Besides constructions with a habitation purpose, household areas and annexes, ovens for firing pottery, pits and fortifications have also been discovered. Because of the sporadic and partial investigation of the sites, it is difficult to assess the exact number of houses or their functionality and architectural elements. In some settlements it was possible to identify several levels of habitation with constructions and reconstructions.

At Horodiştea *Dealul Mălăişte,* the Horodiştea I level was concentrated in the N and Ne edge of the settlement. The defensive ditch and two pits belonging to this level have been investigated. In the Horodiştea II level the habitation area was extended south from the defensive ditch. Also works for cleaning and leveling the surface took place. In this area six houses and five pits have been found (Dinu 1977, 18-21; 1978, 51-52; Dumitroaia 2000, 53).

At Erbiceni *Dealul Sărăturilor,* in each of the two levels identified, four houses have been investigated. In the settlement from *Dealul Mănăstirea* only one house has been excavated (Dinu 1977, 67-72; Dumitroaia 2000, 53). All the constructions were huts; at Erbiceni *Dealul Sărăturilor,* in area B it has been observed that the huts belonging to the Horodiştea I level were in the western part while the Horodiştea II huts in the eastern part, except for LIV (Dumitroaia 2000, 55).

The settlement from Cârniceni *Pe Coastă* had several immersed type of constructions as well as surface houses and pits (Alaiba, Grădinaru 1995, 63-65, fig. 3).

Type of houses

Immersed houses. At Cârniceni *Pe Coastă* there were six constructions (no. 1, 4, 7, 12, 17, 18) that are described as partially immersed houses with hearths that had high frames (Alaiba, Grădinaru 1999, 7).

Surface houses. Both temporary (huts) as well as more solid houses, similar to the Cucuteni ones are mentioned.

The huts were oval or rectangular. Their axis was oriented towards WNW-ESE or NNW-SSE. The rectangular ones had variable sizes between 25,6 and 39,96 m². Inside they had circular hearths (some with frames) and even ovens. The wall fragments preserved traces of twigs and wood pieces (Dinu 1977, 11; Dumitroaia 2000, 54). Some huts do not seem to have been long-lasting constructions (Dumitroaia 2000, 56). Four constructions of this type are mentioned at Cârniceni *Pe Coastă (*complexes 2, 3, 13 and 15: Alaiba, Grădinaru 1999, 7). Some of the houses from Erbiceni, sector B had internal elements such as rounded hearths with a diameter of 1m, some with frames and even ovens (Dumitroaia 2000, 54-55).

At Feteşti *La Schit* three huts with clay floors and sandstone slabs have been investigated (Boghian D. et alii 2006a).

The more solid surface houses include houses built on horizontal structures with or without a platform, very similar to Cucutenian houses (Costeşti IV, Brânzeni - *Ţiganca*). This last type of house was rectangular and its walls were made of pillars and a wattle of twigs, plastered with clay mixed with chaff. There are also houses whose platform is made of stone slabs, see Horodiştea (Dinu 1987, 138) and Trinca (they remind of Cucutenian houses). The houses had hearths and plates from hearths and ovens Open-air hearths were either square and small (0,60 m) or rectangular (1,50 x 1 m)

https://biblioteca-digitala.ro

sometimes even oval (in this cae they were big with the diameter larger than 1,10 m); sometimes they had frames and they were built directly on the ground or on a bed of stones (Dinu 1977, 10-14, 74-75; Dumitroaia 2000, 54-56).

The hearth found in L1 at Horodiştea Dealul Mălăişte had been built on the platform; close to it, on and under the platform there were human bones belonging to children, teenagers and other age groups (Dinu 1977, 11, apud Dumitroaia 2000, 54) suggesting that the traditions related to the ancestors cult have been preserved by these communities. H. Dumitrescu's previous excavations have uncovered a similar situation (Dumitrescu H. 1945, 130, apud Dumitroaia 2000, 54).

The platform of one of the surface houses found at Trinca *Izvorul lui Luca* was made of limestones and solderings (Leviţki et alii 1999, 21). In the same house (4 x 4 m) there was also a loom; some of its weights have been found (Leviţki et alii 1999, 21).

Ovens for firing pottery have been identified in several settlements such as Cârniceni *Pe Coastă*, Horodiştea, Costeşti, Hancăuți and Trinca. Some of them were complicated constructions with two levels, a special room for firing and a heating chamber, further separated into two areas (Manzura 1994, 106). At Trinca *Izvorul lui Luca*, in the SW edge of the plateau on which the settlement was located two ovens have been found rather far apart from each other. More interesting is Oven 2. The entire structure (Fig. VIIc.4) included a circular but irregular room dug in the margin of the plateau where it is believed that the potter was working as wellas the oven itself and an annexe (Alaiba 1997, 22, fig. 2). The firing chamber of the oven was made of two compartments separated by a wall. The plate of the oven was 8,8 cm thick and on its margins was supported by props made of clay mixd with sand (Alaiba 1997, 22, fig. 2).

Fortifications consisting in a ditch and a rampart have been found at Gordineşti (Manzura 1994, 106). The defensive ditch of the settlement from Horodiştea *Dealul Mălăişte* has been excavated (Dinu 1977, 18-21, 51-52; Dumitroaia 2000, 53). The ditch was obliquely dug through the middle of the settlement and ENE-WSW oriented. It had a trapezium shape in profile (2-2,20 m wide at the upper part and 0,50-0,80 m at the bottom) and was 1,70 m deep (Dinu 1977, 18-21; 1978, 51-52; Dumitroaia 2000, 53). Ditches and ramparts appear in the Gordineşti areal, too (Manzura 1994, 106; Dumitroaia 2000, 53).

The Vîhvatinți group is found in the area of the middle Nister, between Soroca and the junction of Raut and Nister rivers. About 30 settlements have been identified but they are not sufficiently researched. Thye are located on terraces, slopes of valleys or promontories (Manzura 1994, 108 and bibliography, fig. 1). We do not have enough data regarding the organization and inventory of these settlements.

Semi-oval pit houses as well as surface houses are mentioned at Solonceni II. The last ytpe were built on a skeleton of rods and clay (Bolohani I: Manzura 1994, 108). The first investigations from Bolohani I (1985) have uncovered two surface houses with an almost rectangular shape (Bicbaev 1990, 25), Fig. VIIc. 6.

L1 is more interesting since it contained three stone structures with an almost circular shape. Two of them were located in the central part while a third on the northern side. Fragments from two benches with a rectangular shape have been discovered along the northern and southern walls, under pieces of adobe from the walls (informații oferite cu amabilitate de V. Bicbaev).

Cemeteries belonging to this group are also mentioned in literature.

The Usatovo group has more than 70 settlements in the northern part of the Black Sea, between Prut and lower Nister, beyond Nister in the east (Manzura 1994, 109 şi bibliografia, fig. 1).

Most of the available data regarding this group is related to settlements situated in Ukraine (Manzura 1994, 109 şi bibliografia). The settlements are located on rather high areas and some of them have been fortified. Cemeteries belonging to this group have been found.

https://biblioteca-digitala.ro

d) Cernavoda III – Boleraz culture

Origins, evolution and dispersion. It is believed that this culture has evolved based on Cernavoda I, to which late Sălcuța, Gumelnița and Anatolian elements were added (DumitrescuVl., Vulpe Al. 1988, 54; Ursulescu 1998, 174). Settlements belonging to this culture have been found at Dunărea de jos, in the western part of Muntenia, in southern Oltenia (Ursulescu 1998, 174; Nica 2001), but also in the northwestern part of Romania (Roman 2001, fig. 1). The Cernavoda III-Boleraz phenomenon has been identified on a large area, from Romania until Germany (Roman 1996, 13). However, the excavations are scattered and the materials have been only partially published, all leading to a rather poor understanding of this culture.

This culture has had relations with the final phases of the Trichterbecher culture as well as with the Ezero, Ezerovo and Usatovo groups (Oanță-Marghitu 2003, 112).

Settlements

There is only limited data regarding the settlements of this culture and the complexes that they contain. It seems that the preffered locations were next to waters, on terraces and usually, areas that are naturally defended (Cernavoda, Dobroteşti: Oanță-Margitu 2003, 115; Mironeşti *Malu Roşu*: Schuster et alii 2007), but also tells (Carei *Drumul Căminului (*Némety 2001, 299).

The largest settlement is the one from Cernavoda, *Dealul Sofia, sector C,* that had a surface of about 1- 1, 5 ha and an impressive archaeological deposit (1,5 - 2 m thick with five habitation levels in which surface houses have been found: Morintz S., Roman 1968, 92; Roman 2001, 13).

Other settlements with consistent archaeological strata are the ones from Dobroteşti (jud. Teleorman), Slobozia (jud. Ilfov), Şimnic (Galbenu 197045-54) and Mironeşti Malul *Roşu* (jud. Giurgiu), (Morintz S., Roman 1968, 81-89). These settlements have been only partially investigated and there is no info about their architecture, space oragnization etc. For example, at Şimnic the most important stratum was the third level in which constructions with internal hearths have been identified (Galbenu 1970, 47, fig. 1; 1972, 265).

Sporadic settlements are mentioned in Oltenia at Cârcea *Hanuri*, *Viaduct* and Locusteni *Predeşti* (Nica 2001, 280, fig. ½, 14/2-3).

In the NW part of Romania, among the few Cernavoda III – Boleráz settlemenst identified, the only one that has been investigated, although only partially, is at Carei *Drumul Căminului (*Némety 2001, 299). Here there are two small tells, about 0,80 m high and with a diameter of 40 - 50 m. Small investigations have been carried out and the found complexes are irregular *(*Némety 2001, 300-301). The site had only one level of habitation in which a surface house, several pits and fragments of hearths have been found *(*Némety 2001, 300-301).

Houses

At Locusteni *Predeşti* a pit house has been found. It had an oval shape and a socket like bottom (Nica 2001, 280, fig. 1/3), Fig. VIId.3.

Surface houses

At Şimnic, in level III 3-4, long constructions have been identified. They could have been huts or surface houses with a surface of 5-6 m², internal hearths, some several times repaired (hearth 1, 1,20 x 1,10 m, each repair 3-4 cm thick: Galbenu 1970, 47, fig. 1; 1972, 265). The new excavations from Mironeşti *Malu Roşu* have uncovered a surface house (2,2 x 2,3 m: Schuster et alii 2007). Surface

https://biblioteca-digitala.ro

houses had been previously discovered at Cernavoda *Dealul Sofia*, in sector C (Morintz S., Roman 1968, 92; Roman 2001, 13).

Among the sporadic constructions found at Cârcea *Hanuri* there were several hearths with different shapes and sizes attributed to Cernavoda III (Nica 2001, 280, fig. 1/2), Fig.VIId.4a.

Two cult pits are mentioned at Cârcea *Viaduct*, FIg. VIId.4b, no details (Nica 2001).

e) Celei Group

This cultural group has covered only a limited area, namely the Southern part of Oltenia, the southwestern part of Muntenia and the northwestern part of Bulagria.

The most famous settlement is the tell from Sucidava *Celei*, that had 11 levels of habitation (Bujor 1976, 211-216; Nica 1982, 15-38; Roman 1994, 274; Ursulescu 1998, 177). The settlement has been partially destroyed and only a surface of about 35 x 10 m has survived (Roman 1994, 274). Marin Nica has investigated about 40 m² and established the stratigraphy of the site (Nica 1982, 15-20), Fig. VIIe.1.

There are four radiocarbon data for this group: Bln - 2014: 4225 ± 60 BP; Bln – 2015: 4135 ± 45 BP; Bln-2016: 4335 ± 45 BP; Bln- 2017: 4655 ± 45 BP and its evolution takes place between 3500-3000 B.C. (Mantu 1995, 222).

Sucidava Celei

In some parts of the tell it was possible to observe that the first inhabitans have prepared the surface before they started to buil the houses. Some of the uneven areas have been filled with sand and grovel and in the end, a layer of ramed yellow clay was added, the entire structure being about 15 cm high (Nica 1982, 26).

Houses

Unfortunatelly, due to the destruction of the site in later periods, it is not possible to have a comprehensive picture of the site's architecture. The constructions found belong to the surface type of houses. Postholes, sometimes aligned, with a diamter of 15-20 cm belonging to the walls that sustained the roof have been discovered in some of these houses. One of the postholes found was filled with stones in order to provide extra support for the structure.

The houses had been built on the same spot (L8-L7-L6; L4, L10), Fig. VIIe.2. Most likely they were rectangular constructions, about 8 x 4 m; their floor was made of stamped clay and several layers of plaster (Nica 1982, 16-30; Roman 1994b, 274).

Inside they contained several elements that provide more information about the manner in which the household was organized. In several houses yellow clay doorsills have been found; they were slightly more raised than the floor??? (Nica 1982, 16-30).

L1 (3 m wide) belonging to the last habitation level (2a) is more interesting. On its northern and southern sides doorsills that were 10 cm higher than the floor have been found. The hearth was situated, as with the other houses, in the center and close to it there were two pits. On the southern side, next to the hearth a bench was made of 90 twigs, about 80 cm long, placed on a bed of vegetal leftovers. The entire structure was 1,25 x 0,75 m (Nica 1982, 20, fig. 2/1). Fragments from a linen bedcover folded in three towards the wall have been found above the bench. The loom was located in the northeast corner. Three fired clay weights and six spining whorls belonging to a loom have been discovered. The bech was continued with a pit used for storing supplies in which grains from cereals have been found. Next to the pit there were two grinding stones (Nica 1982, 20; Roman 1994b, 274).

https://biblioteca-digitala.ro

Most of the hearths found at Sucidava *Celei* were rectangular, with rounded corners and a frame. Generally they were built on top of a bed of stones or sherds covered with clay. Only the hearth in L8 had been built directly on the floor. Their dimensions were between 60 x 60 cm and 75 x 75 cm (Nica 1982, 16-30).

In the same settlement Expectatus Bujor has investigated a household complex that consisted in an oven and three silos for cereals (Nica 1982, 16; Roman 1994b, 274).

f) Baden Culture

The Baden culture has an impressive dispersion area that includes Cehia, Slovakia, lower Austria, southern Poland and on to northern Serbia and Croatia. However, in Romania it covers only the lower parts of the Banat and Crişana plains as well as the lower parts of the Carei and Nir plains.

Its origin seems to be related to the Eneolihic elements present in the basin of the Middle Danube to which nort-western, eastern and southeastern elements are added (Ursulescu 2002, 183). The radiocarbon data for the settlements in central Europe show an evolution between 3640-2930 BC (Stadler et alii 2001, 544).

In Romania there are both settlements as well as necropolis, in total there are 55 points where Baden materials have appeared (Roman, Németi 1978, 18).

The settlements were only temporary and usually located in low, plain areas (Girişu de Criş, Uimăt), on the terraces of some rivers (Valea lui Mihai, Cubulcut, Oradea-*Salca*), on promontories (Sălacea) or dunes (Berea, Ciumeşti, Voievozi, Pişcolț: Roman, Németi 1978, 20). There are also cave habitations (Roman 19994, 151).

The only settlement that has been completely investigated is the one from Pişcolț, located on a dune, with an oval shape. Only 350 x 300 m of its surface has been preserved (Roman, Németi 1978, 22, fig. 2). The Baden fragments are spread all over the surface, a bit more concentrated in the central and western part of the area, Fig. VIIf.2b. They were superposed or disturbed by later discoveries. The found complexes included 18 pits and 5 hearths (Roman, Németi 1978, 22-23). Pits, hearths and seldom constructions for habitation purposes are mentioned in other settlements, too (Roman, Németi 1978, 22-23).

Houses

There is insufficient data regarding houses (Roman, Németiy 1978, 22-23; Roman 1994a, 151) But both pit houses (Girişu de Criş), as well as surface houses have been found.

At Valea lui Mihai three rectangular houses with surfaces of 6 m², 5,6 m² and 12,32 m² have been found (Roska 1932, 73-74; Roman, Némety 1978, 23), Fig. VIIf.3. L1 and L3 had two hearths each. They were located in the middle or in the corner of the houses; they had a circular shape and a diameter of about 60 cm. House 3, a bit larger had two rooms, one 3,3 x 2,3 m and the other 4, 3 x 1,1 m (Roman, Némety 1978, 23).

All houses were E-W oriented (Roska 1932, 74). We believe that house 2 had a pit for storing supplies in its central part and not an “underground house” as M. Roska thought, Fig.VIIf.4, (Roska 1932, 74, fig. 2)

https://biblioteca-digitala.ro

FIGURE EXPLANATION

Chapter V. The Early Copper Age

Fig. V.1. Map of copper ore deposits in Romania, according to I. Mareş

Fig. V.2: a) Gold sluicing sites ore deposits in Transilvania and Banat (according to Mircea Rusu); b) Metal ore deposits in the Occidental Carpathians

Fig. V.3. Rudna Glava, the mines 5-7

Fig. V.4a. Belovode: 1, malachite jewel: 2-4, furnace; 5, copper; 6-7, copper mines

Fig. V.4b. Copper mine in Veliko Laole, azzurite minerals

Fig. V.5. Rudna Glava, the mines 3-5

Fig. V.6. Metalogenetic copper zones: copper sources in Romania analyzed by Gh. Lazarovici (Banat 50, 51; the Occidental Carpathians 47, 48; Maramureş 48, 53; the Oriental Carpathians 45-47)

Fig. V.7a.▲ Map with the civilizations of the early copper age; b) The analysed sources of native copper in Europe ▼

Fig. V.8. The analysed copper items

Fig. V.9a-b. Hoghiz, the analysed copper item and copy ofhte item cast in open mould

Fig. V.10. Cross-sections of copper items. Structures of copper crystals and other elements

Fig. V.11 Map of the sources of gold in Europe

Fig. V.12. a-b: Plan of Peştera Ungurească / Caprelor of Cheile Turzii and of the excavations

Fig. V.13. Cheile Turzii – Peştera Ungurească / Caprelor, gold items

a) Petreşti Culture

Fig. Va.1 Zau de Câmpie: a) early Foeni materials; b) Turdaş materials, middle phase

Fig. Va.2. Radiocarbon data for Foeni group

Fig. Va.3. Cronology of Foeni group, Vinča C and late Turdaş

Fig. Va.4. Radiocarbon data for Orăştie, Turdaş level

Fig. Va.5. Alba Iulia, quarter Lumea Nouă, plan of the salvage excavations

Fig. Va.6. Alba Iulia – Lumea Nouă, profile through Hovel 1, Su 2/2005 (according to Gligor)

Fig. Va.7: a) Data from Lumea Nouă with the Dimini pot; b) Foeni, the last Foeni data

Fig. Va.8. Foeni pots of Alba Iulia-Lumea Nouă and imports from Dimini▼, according to Gligor

Fig. Va.9. C14 data from Daia Română

Fig. Va.10. Zau: a-b) Late Foeni early Petreşti A: a1-a2, b late Foeni materials; a3-4, b1, b3-5 Foeni – Petreşti A materials; a5 CCTLNZIS IIIB – Iclod I ceramicware

Fig. Va.11: a) Ciucsângiorz, Foeni group in an early Ariuşd environment

Fig. Va.12. Turdaş, Foeni pot

Fig. Va.13. Banatului Plain between Foeni and Jaša Tomić, the darker areas indicate former marshes

Fig. Va.14. Petreşti settlements: a) Daia Română – Părăuţ; b) Caşolţ - Poiana în pisc

Fig.Va.15: a) Pianul de Jos, according to I. Paul; b) Zau de Câmpie, CCTLNZIS, Foeni and Petreşti levels

Fig. Va.16: a) Foeni, Petreşti culture, Foeni group, according to Fl. Draşovean; b) reconstructed model (Gomolava and Foeni), Gh. Lazarovici

Fig. Va.17. Reconstructions of dwellings ▲ and joining systems, ▲ according to I. Paul.

Fig. Va.18. Caşolţ – Poiana în Pisc, dwelling from the A surface, according to Macrea

Fig. Va. 19. Lumea Nouă, hovels with annexes

Fig. Va.20. Lumea Nouă, trench I/2002

Fig. Va.21. Lumea Nouă, trench III/2002

Fiv. Va.22. Lumea Nouă, Sărăcuţ property, Hovel1: a) plan, b) profil

Fig. Va. 23. Lumea Nouă, Roman-Catholic Farm, Petreşti compounds: a) hovel; b) compound 3▲ of Trenc III

Fig. Va.24. Alba Iulia-Lumea Nouă, Roman-Catholic Farm, S1, G4 with a pit from an inner post

Fig. Va.25. Alba Iulia- Lumea Nouă: a) trench II; b) S II compound 3; c) SII G4

Fig. Va.26. A lba Iulia Lumea Nouă, Foeni hovel

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Va.27. Caşolţ -Poiana în Pisc, cult pit and part of the inventory, according to Moga

Fig.Va.28. Pianul de Jos Podei, altar şi ofrande, according to I. Paul

Fig. Va.29. Ghirbom În Faţă, a part of the altar inventory, according to M. Gligor

Fig. Va.30. Ghirbom În Faţă: a) plan of the dwelling with the remains of the walls; b) and according to their dismounting, disposition of the stones, according to I. Al. Aldea

Fig.Va.31. Ghirbom, our reconstruction according to the plan of I. Paul and I. Aldea

Fig.Va.32. Dwelling on a stone structure, Berbeşti-Village Museum Bucharest

Fig.Va.33. Central area of Transylvanian Plain, with the settlement of Zau

Fig.Va.34. Central area of Transylvanian Plain, with settlements of Foeni group

b) Sălcuţa Culture

Fig. Vb.1. Distribution of Sălcuţa – Krivodol – Gnjilane culture

Fig.Vb.2. Radiocarbon data for Sălcuţa II-III

Fig.Vb.3. Sălcuţa settlements : a) Piscul Cornişorului; b) Cuptoare Sfogea

Fig. Vb.4. Zaminetz, dwellings with foundation ditch and post pits, with big ovens inside, according to Nikolov, Staneva

Fig. Vb.5. Sălcuţa, compounds according to D. Berciu

Fig. Vb.6. Ostrovul Corbului

Fig. Vb.7. Sălcuţa, hovels: a) L3; b) House 4, according to Berciu

Fig. Vb.8. Cuptoare-Sfogea, dwelling of Sălcuţa IIa level

Fig. Vb.9. Cuptoare- Sfogea, Sălcuţa IIb level

Fig. Vb.10. Cuptoare Sfogea, dwelling 3, level IIc

Fig. Vb.11. Hearths: a) Ostrovu Corbului, according to Şimon; b) Piscul Cornişorului, House 4, according to D. Berciu

Fig. Vb.12. Sălcuţa: a) L4; b) hearth in House 12; c) wall structure in House 4

Fig. Vb.13. Cuptoare Sfogea ovens, the well in Sălcuţa IIa level

c) Gumelniţa Culture

Fig. Vc.1. Gumelniţa – Kodžadermen compound and sources of copper and gold

Fig. Vc.2. Durankulak, Varna aspect, level IVb, according to Todorova

Fig. Vc.3. The tell of Pietrele Măgura Gorgana, according to S. Hansen

Fig. Vc.4. C14 data for Gumelniţa culture

Fig. Vc.5. C14 data for the Karanovo VI settlements from Azmak, Ezero, Ovčarovo

Fig. Vc.6. C14 data for the Karanovo VI settlements from Goliamo Delcevo, Smjadovo, Hotnica, Bikovo, Dolnoslav, Banjata

Fig. Vc.7. C14 data for Varna, Durankulak and Poveljanovo culture / aspect

Fig. Vc.8. Durankulak Ostrov, according to Todorova

Fig. Vc.9.Vităneşti Măgurice, view from north

Fig. Vc.10. Măgura Cuneşti

Fig. Vc.11. Măriuţa

Fig. Vc.12. Sultana, Malu Roşu

Fig. Vc.13. Pietrele, magnetic prospections and the plan of the settlement in the investigated area, according to Hansen et alii

Fig. Vc.14. Năvodari, the Ostrov Island, Taşaul lake

Fig. Vc.15. Călineşti-Măgura Bran

Fig. Vc.16. Plan of the tells Lişcoteanca - Movila olarului and Măgura Gumelniţa

Fig. Vc.17. Popina Borduşani, according to Popovici, Vlad

Fig. Vc.18. Ostrovelul de la Căscioarele, according to Marinescu-Bîlcu

Fig. Vc.19a. Tell of Bucşani I, La Pod, level Gumelniţa B1, according to Bem

Fig. Vc.19b. Radingrad, plan of horizon IV, according to Radunčeva

Fig. Vc.20. Hârşova, general view towards the site (photo Popovici, Rialland)

Fig. Vc.21. Tell of Hârşova, according to Haşotti

Fig. Vc.22. Hârşova, habitation levels, according to Haşotti

Fig. Vc.23. Drăgăneşti-Olt, Corboiaca, hovel 2 with an oven inside it, according to Nica et alii

Fig. Vd .24. Dulceanca, pit 2 and hovel 3, according to Comşa

Fig. Vc.25. Reconstruction of Gumelniţa dwellings on Popina Borduşani, according to Popovici, Vlad

Tabel 26. Dimensions of living structures, orientation

Tabel 27. Positioning of the entrances into the dwellings

Tabel 28. Types of pits for the structure of the roof

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vc.29 : a) Constructive materials, techniques and systems, according to Hoinărescu; b) Fragments of a platform with wooden impressions, House 9 Bucşani, according to Bem

Fig. Vc.30. Yassatepe: a▲ group of dwellings; b▲ dwelling with 2 rooms and separate entrances

Fig. Vc.31. Durankulak, Varna aspect, dwellings with stone foundations, horizon V, according to Todorova

Fig. Vc.32. Hârşova, dwellings with foundation ditch (House 41), according to Popovici, Rialland

Fig. Vc.33. Borduşani, reconstruction of a Gumelnița dwelling, according to Popovici, Vlad

Fig.Vd. 34. Hârşova : 1) Houses 1-2, according to Haşotti; 2) House 29 with post pits: a-b, walls of clay reinforced with posts and planks (destroyed by later construction works -e), c, oven, d, broken abandoned pots,; according to Popovici, Rialland, Web

Fig. Vc.35. Hârşova, House 29, oven abutted to the wall; reconstruction of the oven, according to Popovici, Rialland, Web

Fig. Vc.36. Hârşova, L48, plan and reconstruction, according to Popovici, Rialland, Web

Fig. Vc.37. Hârşova: a), profile of a dwelling wall showing the traces of the posts; b) House 48, plank bottom of a wattle basket, according to Popovici, Rialland, Web

Fig. Vc.38. Hârşova, House 48, traces of the wattle basket in various phases of investigation, according to Popovici, Rialland, Web

Fig.Vd.39. Şeinoiu, dweeling with post pits, according to Şimon, Parnic

Fig. Vc.40. Drăgăneşti-Olt Corboiaca, dweelings with post pits, according to Nica et alii

Fig. Vc.41. Căscioarele, level Gumelnița, positioning of the constructions and their reconstruction, according to Vl. Dumitrescu

Fig. Vc.42. Bucşani, House 9 : a) empty oval space, in the platform P1); b) box of clay with a cylinder plinth inside it, according to Bem

Fig. Vc. 43. Căscioarele, piece of Balkanic silex and various tools (Oltenița Musuem)

Fig. Vc.44. Clay balls with signs: Căscioarele, Măgura Gumelnița (Oltenița Museum)

Fig.Vd. 45. Căscioarele: a) rython vase; furniture, Oltenița Museum

Fig. Vc.39. Medgidia, House 1, mill, according to Harțuche, Bounegru

Fig. Vc.39a. Medgidia House 3, human legs of baked clay, prosopomorph lid, according to Haşotti

Fig. Vc.47. Vităneşti, according to Andreescu

Fig. Vc.48 : a) Vităneşti, according to Andreescu; b)Bucşani I, House 9, on posts, with a wooden and clay platform, according to Bem

Fig. Vc.49. Bucşani I, reconstruction of House 9, house on pillars, with a wooden and clay platform, according to Bem

Fig. Vc.50. Hârşova: a) L37; b) House 42, dwellings built above a pit, with a wooden platform according to Popovici, Rialland

Fig. Vc.51. Pietrele, House 1, sanctuary, according to D. Berciu

Fig. Vc.52. Blejeşti, according to D. Berciu

Fig. Vc.53. Bucşani, plan of House 9 ; pits on the N and E side mark the shelter /annex of the house, the oven being probably situated inside the one on the north side (according to Bem)

Fig. Vc.54. Types of hearths Boian and Gumelnița

Fig. Vc.55. Small sanctuaries Gumelnița (according to CD - Gumelnița)

Fig. Vc.56: a) hearth and bench, Pietrele House 1 (according to D. Berciu); b) Durankulak, bench – bed made of stones

Fig. Vc.57. Grinding installations: a) the "mill" of Megidia, according to Harțuche, Bounegru ; b) Pietrele - Măgura Gorgana, according to Hansen et alii

Fig. Vc.58. Hârşova, silo pit, according to Popovici, Rialland, Web

Fig. Vc.59: a) Teiu, tell 1, according to S. Morintz, b) Durankulak, according to Todorova

Fig. Vc.60. Poljanica, plan and reconstruction, according to Todorova

Fig.Vd.61: a) Goljamo Delčevo și Ovčarovo, according to Todorova

Fig. Vc.62. Vidra, defensive ditches, according to S. Morintz

Fig. Vc.63. Foundation pits: a) Hârşova, zone B, pit containing a child's tomb, according to Popovici, Rialland, Web; b) Bucşani -La Pod, pit containing a bison's skeleton, according to Bem, Bălăşescu

Fig.Vd. 64. Bucşani - La Pod, consecration horns, according to Bem, Bălăşescu

Fig. Vc.65. Gold items: a) Măgura Gumelnița; b) items from the treasury of Sultana Malul Roşu

Fig. Vc.66. Gold and calcareous schist items (beads) from the treasury of Sultana Malul Roşu (according to Hălcescu)

Fig. Vc.67. Căscioarele, sanctuary 2, plan (according to Vl. Dumitrescu) and reconstruction

Fig. Vc.68. Sanctuary models, Căscioarele and Oltenița (according to Vl. Dumitrescu and Şerbănescu)

Fig.Vd.69. Sanctuary of Pietrele (House 1), according to D. Berciu

Fig. Vc.69a. Pietrele, House 1, zoomorph and anthropomorph plastics

Fig. Vc.70. Faces of personages of Gumelnița, items in the collections of the museums in Călăraşi and Bucureşti

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vc. 71. Symbolic items. Pot with a couple (Sultana)

Fig. Vc.72. Sanctuary of Hârşova (L11), according to Haşotti

Fig. Vc.74. Hârşova, sanctuary : a) head of the statuette; b) Altar 2, according to Haşotti

Fig. Vc.75. Hârşova, Altar 2, according to Haşotti

Fig. Vc.76. Tangâru, according to D. Berciu; monumental idol, our reconstruction

Fig.Vd.77. Akropotamos-Topolnica: a) construction of a two level-sanctuary, according to Koukouli et alii; b) monumental statues, discovered in the Bulgarian profile of the site, National Museum of Sofia

Fig. Vc.78. Dolnoslav, mythological personages, according to Radunčeva

Fig.Vd.79. Dolnoslav, Sanctuary and wall mask, according to Radunčeva

Fig.Vd.80. Ovčarovo: a) cult compound; b) model of a sanctuary, according to Todorova

Fig. Vc.81. House models: 1, 3) Mirrini, house mquette; 2) Jilava, Măgura Jilavei

Fig. Vc.82. Sanctuary models: 1) Cranon; 2) Zona Stefanovo; 3) Papathanasiou

Fig. Vc.83. Various house models: 1, Vlădiceasa, Ghergălăul Mare; 2-3, 6, Kodžadermen; 4, Loveč; 5, Sultana, Malu Roşu

Fig. Vc.84. Sanctuary and oven models from Gumelnița space: 1, 7, Căscioarele, Ostrovel; 2, Carcaliu; 3, Izvoarele, dep. Giurgiu; 4, Brăiliţa, Vadul Catagaței; 5, 8, Măgura Jilava; 6, Vidra; 9, Lişcoteanca; 10, Lids with constructions above them, passim

Fig. Vc.85. Open sanctuary models: Ovčarovo (according to Todorova) and Macedonia

Fig. Vc.86 . Models of open sanctuary with oven: Kodžadjermen and Sitagroi

Fig. Vc.87. Models: a) Gumelnița; b) Pietrele, House 1; c) Tangâru, pot lid with the oven

Fig.Vd.88. Stara Zagora – Băi, an oven model

Fig. Vc.89. Căscioarele, various models: a) model of the second sanctuary; b) lid of a small house and the model of an oven

Fig.Vd. 90. Various items of Gumelnița cult, in the museums of Olteniţa and Călăraşi

Fig. Vc.91. Cult items: 1, Sultana; 2, Măgura Gumelnița; 3-4, 6, Hârşova; 5, Olteniţa Museum

Fig. Vc.92. Varna, Grave 4, ritual deposition

Fig. Vc.93.Varna: a) tools and copper, stone and silex weapons b) gold, amber and copper jewels

Fig. Vc.94. Varna, Grave 43: a) gold beads; b) copper axle with a gilded handle, jewels

Fig. Vc.95. Varna: a) Tomb 36, sceptre and zoomorph jewels; b) Grave 2, mask

Fig. Vc.96. Varna, pots painted with gold powder

Annex 1. Relationship between the positioning of the hearth and the entrance

Fig. Vc.97. Settlement of Suceveni, according to Dragomir

Fig. Vc.98. Dodeşti Călugăreasca, plan of the settlement (according to Dragomir 1983) and profile through SI 1967, with the traces of the platforms from the Stoicani-Aldeni dwellings (according to Teodor)

Fig. Vc.99. Reconstruction of a Stoicani - Aldeni half-hovel of Novoselskoe, according to L. Subbotin

d) Cucuteni Culture

Fig. Vd.1. The great Eneolithic cultural compounds

Fig. Vd.2. Hăbăşeşti, settlement with two fortification ditches, according to Vl. Dumitrescu

Fig. Vd.3. Ruginoasa, the defense ditch; big stones that pave the ditch

Fig. Vd.4. Ruginoasa the defense ditch, paved with stones and clay

Fig. Vd.5. Brânzeni III, according to Marchevici

Fig. Vd.6. Izvoare, according to R. Vulpe

Fig. Vd.7. Defense ditches: a) Cucuteni-Cetățuia, ditch of Cucuteni A, according to Schmidt; b) Traian - Dealul Fântânilor, according to Vl. Dumitrescu

Fig. Vd.8. Traian - Dealul Fântânilor, according to Vl. Dumitrescu

Fig. Vd.9. Megasites or giant sites, Ucraine, according to Videiko

Fig. Vd.10. Traian - Dealul Viei, according to Vl. Dumitrescu

Fig. Vd.11. Târpeşti, fortification systems of Precucuteni and Cucuteni A, according to Marinescu-Bîlcu

Fig. Vd.12. Truşeşti-Țuguieta, Cucuteni A, according to Petrescu-Dîmboviţa

Fig. Vd.13. Taljanki, general view

Fig. Vd.14. Scânteia: a) aerial photo of the settlement; b) magnetic prospection, according to Scurtu

Fig. Vd.14c-d. Scânteia 2005: defense bank and ditch, view from E; the lower part of the ditch

Fig. Vd.15. Models of settlements: a) Petreni; b) Costeşti, according to Marchevici

Fig. Vd.16. Cucutenian settlements of Glăvan; positioning of the dwellings in Glăvan I, according to Bicbaev

Fig. Vd.17. Settlement of Dobrovody and plan of the settlement of Taljanky

Fig. Vd.18. Brânzeni, according to Marchevici

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vd.19. Taljanky 2002: a-b) details of dwellings investigated in 2002; c-d) dwellings with a ground floor (entrance▲) and a storey on the suspended platform, pots in situ

Fig. Vd.20: Storeyed dwellings: up, Maidanets; down, Taljanky, according to Videiko

Fig. Vd.21. Hovels: a) Bereşti, three hovels, according to Dragomir; b) Ruginoasa, Pithouse 5

Fig. Vd.22. Hăbăşeşti, hovels, according to Vl. Dumitrescu

Fig. Vd.23. Ruginoasa, hovel 5, image and reconstruction

Fig. Vd.24. Drăguşeni, House 2/1970, Pit β: lid and binocular pot, according to Marinescu-Bîlcu, Bolomey

Fig. Vd.25. Ghelăeşti-Nedeia, House 1, according to Nițu et alii; crater which contained two other broken burnt pots, together with a fragment from a painted altar

Fig. Vd.26. Dwellings with post pits: a) Păuleni, House 6; b) Ariuşd, House 1, according to F. Lászó

Fig. Vd.27. Ariuşd, surface dwellings with post pits, according to F. Lászó

Fig. Vd.28. Plan and reconstruction of a dwelling with post pits, of the megaron type, according to Hoinărescu

Fig. Vd.29. Malnaş-Băi, House 2, with post pits and clay floor, reconstruction, according to A. Lászó

Fig. Vd.30. Ruginoasa, dwelling 3-4 and hovel 5. View from S

Fig. Vd.31. Ruginoasa, dwelling 3-4 and hovel 5. View from E

Fig. Vd.32. Scânteia, magnetometer prospections, according to Scurtu

Fig. Vd.33. Drăguşeni, reconstruction, dwelling with a partial platform, according to Marinescu-Bîlcu and Bolomey

Fig. Vd.34. Scânteia, dwelling with a platform (Houses 10 and 9, SE side)

Fig. Vd.35. Scânteia, fragments of a platform with reed impressions and holes

Fig. Vd.36. Scânteia, platform/floor and the traces of the beams from the suspended floor (Houses 9 and 7)

Fig. Vd.37. Păuleni, House 5 with suspended floor

Fig. Vd.38. Păuleni, plan with the positioning of the compounds

Fig. Vd.39. Păuleni, plan and reconstruction of dwellings 5 and 5A

Fig. Vd.40. Glăvan I, ground floor of House 1, according to Bicbaev

Fig. Vd.41. a) Hăbăşeşti, ground floor of House 44, with one room; b) Ariuşd, dwellings 2/3 – 3, according to F. Lászó

Fig. Vd.42. Dwellings of Hăbăşeşti, according to Vl. Dumitrescu

Fig. Vd.43. Vărvăreuca, dwelling with 2 rooms and an outer oven for baking ceramicware, according to Marchevici

Fig. Vd.44. Vărvăreuca, House 3, dwelling with 3 rooms, according to Marchevici

Fig. Vd.45. Brânzeni III, storeyed dwelling, according to Marchevici

Fig. Vd.46. Reconstruction of storeyed dwellings in the Tripolie space, according to Videiko

Fig. Vd.47. Storeyed dwellings: a) Maidanets and Taljanky, according to Videiko; b) Brânzeni, L24, according to Marchevici

Fig. Vd.48. Hăbăşeşti, House 1, according to Vl. Dumitrescu

Fig.Ve.49. Device for the processing of ceramicware, according to Marchevici

Fig. Vd.50. Dumeşti, House 3. Within a fence, there were the painting "kits" (1, 2), and in a crater the cups and other pots, according to Alaiba

Fig. Vd.51. Dumeşti, Pit 7, refuse pots, "Venus", dish

Fig. Vd.52. Dumeşti, one of the "painting" kits, with the raw material and the adjacent tools

Fig. Vd.53. Dumeşti, brushes of baked clay (House 3) and tube (Complex 13), according to Alaiba

Fig. Vd.54. Construction models for the dwellings in the Kiev archaeology

Fig. Vd.55. Reconstruction of houses: a) Talianki; b) according to F. László

Fig. Vd.56: a) impressions of a wooden material on the adobes of Hăbăşeşti, according to Vl. Dumitrescu; b) Taljanky, reconstruction, a third of the real construction

Fig. Vd.57. Scânteia, wall fragments: a) painted, Pit 136; b) House 6, decorated with grooves

Fig. Vd.58. Hăbăşeşti, House 40, according to Hoinărescu

Fig. Vd.59. Târpeşti, dwelling reconstruction, according to Marinescu-Bîlcu

Fig. Vd.60. Scânteia, mobile hearth, layer

Fig. Vd.61. Hearths: a) Scânteia, sub L8; b) Hăbăşeşti, hearth and cross-section, according to Vl. Dumitrescu et alii

Fig. Vd.62. Ruginoasa, Dwelling 3 with two hearths

Fig. Vd.63. Hearths: a) Scânteia, decorated hearth in House 8; b) Ruginoasa, cross-section through the hearth

Fig. Vd. 64. Vorniceni, LIX, according to Şadurschi, Diaconescu

Fig. Vd.65. Feteşti-La Schit, House 1, Cucuteni B, according to Boghian et alii

Fig. Vd.66. Stânca Ştefăneşti, cross-like hearth, according to Nițu, Şadurschi

Fig. Vd.67. Ruginoasa, House 3, hearth plates and cross-sectioned hearth

Fig. Vd.68. Hearth plates: a) Ruginoasa, House 4; b) Drăguşeni, plate in House 1, according to Marinescu-Bîlcu, Bolomey

Fig. Vd.69. Ovens: a) Costeşti; b) Vărvăreuca, according to Marchevici

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. Vd.70. Vărvăreuca, oven for heating (our reconstruction)
Fig. Vd.71. Brânzeni III, storeyed dwelling, according to Marchevici
Fig. Vd.72. Hăbăşeşti, House 8, according to Hoinărescu
Fig. Vd.73. Drăguşeni, platform dwelling, according to Marinescu- Bîlcu, Bolomey
Fig. Vd.74. Scânteia: a) House 11, provision pot, over the platform; b) House 7, traces of the case for cereals
Fig. Vd.75. Ruginoasa, Dwelling 3, room B, stone pavement
Fig. Vd.76. Hăbăşeşti, provision pits, according to Vl. Dumitrescu
Fig. Vd.77. Pits: a-b) Hăbăşeşti, pits for clay extraction, according to Vl. Dumitrescu et alii; c) Poieneşti, Pit 374
Fig. Vd.78. Phalus-like well : a) Hăbăşeşti, Pit 80, according to Vl. Dumitrescu; b) Truşeşti Pits 168 and 181a, according to Petrescu-Dîmboviţa et alii
Fig. Vd.79. Scânteia, outer hearth
Fig. Vd.80. Dumeşti, ovens for baking ceramicware in Compound 7, according to R. Alaiba
Fig. Vd.81. Ovens for baking ceramicware: a) Ariuşd; b) Glăvăneştii Vechi, according to Ellis
Fig. Vd.82. Hăbăşeşti, reconstruction of an oven for baking pots, according to Vl. Dumitrescu
Fig. Vd.83. Oven of Bodeşti Cetăţuia Frumuşica, according to Matasă
Fig. Vd.84. Ariuşd, ovens for burning ceramicware
Fig. Vd.85. Costeşti IX, oven for baking pots, according to Marchevici; Ellis
Fig. Vd.86. Truşeşti: a) antropomorph plate in House XXXVIII; b) monumental altar, according to Petrescu-Dîmboviţa
Fig. Vd.87. Scânteia, House 1-sanctuary, remains from the hearth and the gritstone; altar slab
Fig. Vd.88. Mărgineni, dwelling with an oven, with an antropomorph head, according to D. Monah
Fig. Vd.89. Dumeşti, cult compound in House 1; fragment of a pythos with an antropomorph couple
Fig. Vd.90. Bereşti, House 1, decorated wall with a spiral in relief and painting as if of a chess table, according to Dragomir
Fig. Vd.91. Truşeşti Ţuguieta, architectural elements in Houses XXVII and LXV, new ones
Fig. Vd.92. Truşeşti, architectural elements in House LXXXVIII and from an indefinite dwelling as well
Fig. Vd.93. Sanctuary of Shkarovka, according to Tsvek
Fig. Vd.94. Buznea, cult compound and one of the vase, according to Mihai, Boghian
Fig. Vd.95.Truşeşti Ţuguieta, positioning of the community sanctuary and of the contructions with monumental statues
Fig. Vd.96. Truşeşti, sanctuary with the monumental altar, House XXIV
Fig. Vd.97. Truşeşti, sanctuary in House XL
Fig .Ve.98. Truşeşti, Sanctuary in House LXI
Fig. Vd.99. Antropomorph statues in Houses LX and LXI, according to Petrescu-Dîmboviţa
Fig. Vd.100. Altar table feet from Truşeşti in Houses XXIV and LVII, new ones
Fig. Vd.101: a) Ariuşd, fronton of the sanctuary; b) monumental idol of Izvoare
Fig. Vd.102. Ariuşd: a) reconstruction of the entrance into the sanctuary according to A. László; b) our reconstruction
Fig. Vd.103. Sanctuary models of Cucuteni-Tripolie
Fig. Vd.104. Map of the discoveries with sanctuary models, Cucuteni – Tripolie
Fig. Vd.105. Distribution of the models within the space Cucuteni – Tripolie, according to Gusev
Fig. Vd.106. Neo-eneolithic sanctuary models (1-27)
Fig. Vd. 107. Sanctuary models discovered in tombs, Egipt
Fig.Vd.108. Sanctuary models of Cucuteni-Tripolie in the Platanov collection

CHAPTER VI. THE MIDDLE COPPER AGE PERIOD

a) Tiszápolgár Culture

Fig. VIa.1. Parţa, level 4, Tiszapolgár culture, living compounds
Fig VIa. 2: a) Homorodu de Sus, La Luncă, according to Iercoşan; b) Carei – Cozard, according to Iercoşan
Fig. VIa.3. Carei – Cozard: a) pit plan; b) positioning of the dwellings and pits
Fig. VIa.4. Parţa, level 4, Tiszapolgár compounds: a) House 1; b) House X2
Fig. VIa.5: a) Parţa, Hovel 13B Tiszapolgár; b) a shepherd's hovel, Bucovăţ 1973
Fig.VIa.6. Parţa: a) S8, ditch 17; b) Su 10, ditch 121 and medieval hovel

b) Bodrogkeresztúr- 'toarte pastilate" (button ears) culture

Fig. VIb.1. Radiocarbon data for Bodrogkeresztúr in the Tiszáluc and Tiszapolgár-Basatanya settlements, according to Baldia
Fig. VIb.2. Pecica – Forgaci, according to S. A. Luca
Fig. VIb.3. Dwelling assigned to the horizon with button ears of Fundătura, photo M. Witenberg
Fig. VIb.4. Cheile Turzii-Peştera Ungurească : a) workshop in level 2a1; b) the oven

https://biblioteca-digitala.ro

Fig.VIb.5. Cheile Turzii-Peştera Ungurească : a) level 1; b) level 2; c) level 2B-3A
Fig. VIb. 6. Cheile Turzii-Peştera Ungurească. Floor of the lower level
Fig.VIb.7. Cheile Turzii-Peştera Ungurească: a) profile through the wall of the oven ▲ b) hearth of the oven with post holes ▼
Fig. VIb.8. Cheile Turzii-Peştera Ungurească. The oven, the central post
Fig. VIb.9. Cheile Turzii-Peştera Ungurească. Location for the crucible and inner lip so to prevent leaking of the melted metal
Fig. VIb.10. Cheile Turzii-Peştera Ungurească. Oven, blow hole phase II ▲; phase I ▼
Tabel 11. Distribution of the ceramicware material for the civilizatios of the Cheile Turzii-Peştera Ungurească
Tabel 12. Ceramic categories
Tabel 13. Colour of the ceramicware in the investigated zone
Tabel 14. Mixture of the paste within the ceramic categories
Fig.VIb.15. Cheile Turzii-Peştera Ungurească. Gold items of the workshop, from various levels
Fig.VIb.16. Gold beads in the workshop of Peştera Ungurească
Fig. VIb.18. Cheile Turzii-Peştera Ungurească, horizons with ceramicware
Fig. VIb.19: a) Reci, altar with eight feet; b) Pecica Forgaci, fragment of a support pot, according to Luca

c) Cernavoda I culture

Fig. VIc.1. Râmnicelu, positioning of the constructions of Cernavoda I, according to A. Morintz
Fig. VIc.2. Hârşova, section B, level Cernavodă Ia, according to A. Morintz
Fig. VIc.3. Cernavodă, Sofia Hill: a) reconstruction of the settlement; b) sector A, partial profile of the NE wall, with a defense ditch, according to A. Morintz

d) Decea Mureşului cultural group

Fig. Ve. 1. Site of Decea Mureşului
Fig. Ve.2. Site of Şeuşa Gorgan, according to Ciută
Fig. Ve. 3. Plan of compound I/2000 of Şeuşa Gorgan and detail, according to Ciută, Gligor

CHAPTER VII. THE LATE COPPER AGE PERIOD

a) Coțofeni culture

Fig. VIIa.1. Positioning of various Coțofeni sites, according to Roman
Fig. VIIa.2. Câlnic, positioning of the compounds, according to Roth
Fig.VIIa.3. Plan of the Coțofeni site of Şincai Cetatea Păgânilor, according to Lazăr
Fig. VIIa.4. Coțofeni settlements: a) Câlnic, images of the excavations, according to Roth; b) Sebeş, Râpa Roşie, according to Popa
Fig. VIIa.5. Basarabi Calafat, hovel: ground and profil, according to Roman
Fig. VIIa.6. Aiud-Cetățuie, hovel, according to Ciugudean
Fig. VIIa.7. Plan and profile of hovels of Şincai Cetatea Păgânilor, according to Lazăr
Fig. VIIa.8: a) Vălişoara Dealul Oarzii, plan and profile of huts in Coțofeni II level, according to Molnár; b) Şeuşa Gorgan, House1/2000 together with the compound of Decea Mureşului, according to Ciută, Gligor
Fig. VIIa.9. Basarabi-Calafat: a) plan of the dwellings 3-6; b) plan of a surface dwelling, with clay platform, according to Roman
Fig. VIIa.10. Şincai, surface dwellings Houses 1-5, according to Lazăr
Fig. VIIa.11. Câlnic, details of some of the compounds, according to Roth
Fig. VIIa.12. Şincai, dwellings 8-11 and the related pits, according to Lazăr
Fig. VIIa.13. Antropomorph stellae: a) Boarta, according to Dumitraşcu, Togan; b) Aiud
Fig. VIIa.14. Deva Dealul Cetății, ornaments of dwelling walls, according to Rişcuța, Țuțuianu
Fig. VIIa.15. Ritual pits: a) Sebeş-Râpa Roşie, according to Popa; b) Turia, according to Z. Székely

b) Folteşti - Cernavoda II Culture

Fig. VIIb.1. Folteşti-Cernavoda II settlement of Folteşti Ruptura, according to Petrescu-Dîmboviţa şi Dinu
Fig. VIIb.2. Profiles of pithouse B2 of Stoicani Dealul de pe râpă, according to Petrescu-Dîmboviţa and Dinu
Fig.VIIb.3. Profile of Pithouse 1 of Stoicani Dealul de pe râpă, according to Petrescu-Dîmboviţa and Dinu
Fig. VIIb.4. Compounds of Folteşti Ruptura, squares C-G/1-4, according to Petrescu-Dîmboviţa and Dinu

https://biblioteca-digitala.ro

c) Horodiştea-Erbiceni Culture

Fig.VIIc.1. Dissemination area of the Horodiştea-Erbiceni discoveries between the Carpathians and the Prut, according to Dumitroaia

Fig. VIIc.2. Horodiştea Dealul Mălăişte, zone b, according to H. Dumitrescu

Fig. VIIc.3: a) Erbiceni Dealul Sărăturilor, partial plan with the excavations of 1966-1969, according to Dinu; b) Cârniceni-Pe Coastă, general plan of the excavations in 1994, according to Alaiba

Fig. VIIc.4. Dissemination of late Eneolithic groups in Basarabia: 1, Brânzeni; 2, Gordineşti; 3, Vîhvatinți; 4, Usatovo, according to Manzura

Fig.VIIc.5. Trinca-Izvorul lui Luca, compound for the processing of ceramicware, according to Alaiba

Fig. VIIc.6. Bolohani I, 1985, Houses 1-2, according to Bicbaev

d) Cernavoda III - Boleraz Culture

Fig. VIId.1. Dissemination of the Cernavoda III – Boleráz settlements, according to Roman

Fig. VIId.2. Carei Drumul Căminului, one of the investigated tells, according to Némety

Fig.VIId. 3. Locusteni Predeşti, hovel, according to Nica

Fig.VIId.4. Cârcea: a) Hanuri, hearths 1-2, 4-7; b) Viaduct, cult pits 2 and 3, according to Nica

e). Celei Cultural Group

Fig. VIIe.1. Southern profile of S1 of Sucidava Celei, according to Nica

Fig. VIIe.2. Sucidava Celei, plan of dwellings, according to Nica: a) Houses 6-7-8; b) Houses 4 and 10

Fig. VIIe.3. Sucidava Celei, plan of House 1 and interior features, according to Nica

f). Baden Culture

Fig. VIIf.1. Baden settlements ● or with Coţofeni elements ■, in NW of Romania, according to Roman

Fig. VIIf.2. Sites with Baden materials: a) Ciumeşti, ● Baden aspects; b) Pişcolţ, area delimited with Baden materials, according to Roman, Németi

Fig. VIIf.3. Valea lui Mihai. Dwellings belonging to Baden culture, according to Roska

Fig. VIIf.4. Valea lui Mihai, pit in House 2, according to Roska

https://biblioteca-digitala.ro

BIBLIOGRAFIE

Aghițoaie Fl., Draşovean Fl. 2004: *Date despre impresiunea unei țesături descoperită în aşezarea neolitică târzie de la Foeni – „Cimitirul ortodox" (jud. Timiş),* în *Patrimonium Banaticum*, III, 2004, p. 47-49.

Maxim – Alaiba R. E. 1987: *Le complexe de culte de la phase Cucuteni A de Dumeşti (dép. de Vaslui),* în *La Civilisation de Cucuteni,* p. 269-286.

Alaiba R. E. 1997: *Cercetări arheologice la Trinca – Izvorul lui Luca, R. Moldova (1994 –1995). Cultura Horodiştea-Gordineşti*, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, II, Bucureşti 1997, p. 20-40.

Alaiba R. E. 1998: *Cultura Cucuteni în Podişul Bârladului*, Univ. „Al. I. Cuza" Iaşi, rezumatul tezei de doctorat.

Alaiba R. E. 2005: *Olăritul în cultura Cucuteni,* în *ArhMold* XXVIII, p. 57-73.

Alaiba R. E., Grădinaru I. 1995: *Staţiunea din perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului de la Cârniceni-Pe Coastă, jud. Iaşi*, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, I, Bucureşti 1995, p. 62-78.

Alaiba R. E., Grădinaru I. 1999: *Cercetările arheologice din 1995-1996 de la Cârniceni-Pe Coastă, jud. Iaşi*, în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă,* II, Bucureşti 1997, p. 7-15.

Aldea I. Al. 1968: *Aşezarea Coţofeni de la Râpa Roşie-Sebeş,* în *Apulum* VII/1, 1968, p. 91-102.

Aldea I. Al. 1974: *"Altarul" magico-ritual descoperit în aşezarea neolitică de la Ghirbom (com Berghin, jud. Alba),* în *Apulum*, 12, 1974, p. 40-42.

Alexianu M. et alii 1993: M. Alexianu, G. Dumitroaia, D. Monah, *L'éxploatation des sources salées dans l'est de la Roumanie. Un démarche ethnoarchéologique*, în *Actes XII, CISPP*, Bratislava, 1993, p. 88-92.

Andreescu R. 2006: *Consideraţii arheologice asupra decorului statuetelor antropomorfe gumelniţene*, în *Cercetări arheologice* XIII, 2006, p.159-171.

Andreescu R. et alii 1996: R. Andreescu, C. Borţun, C. Mirea, *Vităneşti-Măgurice*, în *Situri arheologice,* Brăila 1996, p. 136.

Andreescu R. et alii 2001: R. Andreeescu, S. Oanţă, C. Haită, P. Mirea, Z. Pompilia, D. Bailey, S. Mills, S. Trick, M. Macklin, A. Howard, A. Bogaard, *Lăceni-Măgura, com Orbeasca, jud. Teleorman. Punct Lăceni-Valea Cioroaica, Lăceni-tell, Măgura*, în *CCAR campania 2000*, CIMEC 2001, p. 127-130.

Andreescu R. et alii 2001a: R. Andreescu, P. Miream, Şt. Apopei, *Aşezările culturii Gumelniţa din vestul Munteniei*, în *O civilizaţie „necunoscută", Gumelniţţoiu a*, CIMEC 2001

Andreescu R. et alii 2003a: R. Andreescu, P. Mirea, St. Apope, *Cultura Gumelniţa în vestul Munteniei. Aşezarea de la Vităneşti, jud. Teleorman*, în *Cercetări arheologice* XII, 2003, p. 71-87.

Andreescu R. et alii 2003b: R. Andrescu, C. Bem, K. Moldoveanu, C. Haită, A. Bălăşescu, C. Nemeş, D. Bailley, S. Milles, A. Van, L. Jacobs, A. Bogaard, Ch. Michael, B. Tapper, Ch. Whitmore, *Măgura, c. Măgura, jud. Teleorman. Punct Buduiasca,* în *CCAR. Campania 2002,* CIMEC 2003, p. 184-189.

Andreescu R. et alii 2004a: R. Andreescu, C. A. Lazăr, A. Topârceanu, V. Oană, P. Mirea, C. Enăchescu, M. Ungureanu, *Sultana, com. Mănăstire, jud. Călăraşi. Punct Malul – Roşu*, în *CCAR. Campania 2003,* CIMEC 2004, p. 324-326.

Andreescu R. et alii 2007: R. Andreeescu, K. Moldoveanu, P. Mirea, A. Bălăşescu, R. Valentin, C. Haită, Vităneşti, com. Vităneşti, jud. Teleorman. Punct: Măgurice, în *CCAR. Campania 2006,* CIMEC 2007, indice 205, Web.

Andreescu R., Bailey D. 2004: *Măgura, c. Măgura, jud. Teleorman. Punct Buduiasca*, în *CCAR. Campania 2003*, CIMEC 2004, p. 184-189.

Andreescu R., Popa T. 2003: *Sultana-Malu Roşu. Catalog selectiv,* în *Cercetări arheologice* XII, 2003, p. 59-69.

Andriţoiu I. 1978: *Descoperiri arheologice la Crăciuneşti (com. Băiţa, jud. Hunedoara),* în *Apulum* 16, 1978, p. 55-71.

Andriţoiu I. 1983: *Şantierul arheologic Boiu,* în *Materiale,* 15, Bucureşti 1983, p. 93-97.

Aslanis I. 1989: *Die Stellung Zentralmakedoniens im Rahmen der Kommunicationswege des Balkans mit dem Süden – Ihre Auswirkung auf seine kulturelle Entwicklung im Neolithikum,* în *Neolithic of Sotheastern Europe and Its Near Eastern Connections, Varia Archaeologica Hungarica, II*, Budapest, 1989, p. 9-12.

Aslanis I. 1990: *Befestigungsanlagen in Nordgriechenland von dem Chalkolithikum bis zu Beginn der Frühen Bronzezeit,* în *Vinča and its Worold*, Belgrade, 1990, p. 183-188.

Aslanis I. 1992: *E proistoria thes Makedonias. E neolithique epohi*, Athena 1992.

Aslanis I. 1993a: în *Ancient Macedonia,* V, p. 133-145.

Aslanis I. 1993b: *Das Chalkolithikum in Nordgriechenland. Sein Beginn,* în *Studia Praehistorica*, XI-XII, p. 184-185.

https://biblioteca-digitala.ro

Aslanis I. 1995: *Die siedlung von Dimini. Eines neues Rekonstruktionsbild,* în *Settlement patterns,* 1995, p. 37-43.
Astaloş C., Gindele R. 2003: în *CCAR campania 2002*, CIMEC 2003, index 26, *Baba Novac.*
Atlasul PF: Atlasul Complex al Porţilor de Fier (colab.), Bucureşti, 1972.
Bălăşescu A. et alii 2005: *A. D. Moise, V. Radu, The Paleoeconomy of Gumelniţa Communities on the Territory of Romania,* în *In honorem Silvia Marinescu-Bîlcu, CultCivDunJos*, XXII, 2005, p. 167-206.
Babović L. 1984: voci în *Vinča u preistoriji i srednjem veku*, cat. 212, Beograd 1984.
Baldia M. O. 2005: *The Earliest Bandkeramik,* în *http://www.comp.archaeologz.org/Bandkeramik. htm*. 15.XII. 2005.
Banner J. 1932: *Die neolitische Ansiedlungen von Hódmezővásárhely-Kopáncs und Kotacpart und die III Periode des Theiss Kultur*, în *Dolgozatok*, VIII, 1-2, 1932, p. 32-48, XLI pl.
Banner J. 1942: *Das Tisza-Maros-Körösgebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit*, Szeged 1942.
Banner J. 1960: *The Neolithik Settlement on the Kremenyák Hil at Csóka,* în *ActaArchHung*, 12, 1960, p. 1-56.
Banner J., Párducz M. 1948: în *ArchÉrt*, 7-9, (1946-1948), 1948, p. 30-41.
Băcueţ-Crişan S. 2001: în *CCAR.. Campania 2000*, indice 103
Băcueţ-Crişan S. 2004: *Burial rites in the Neolithic in Northwest Romania*, în *JAMÉvk,* XLVI, Nyiregyháza, 2004, p. 71-81.
Băcueţ-Crişan S. 2004a: *Elemente de rit şi ritual funerar în grupul Suplacu de Barcău*, în *Carpatica,* 2004, p. 87-91.
Băcueţ-Crişan S. 2005: *Rituri şi ritualuri funerare în neolithicul din nord-vestul României,* în *Marmatia,* 8.1, 2005, p. 5-24.
Băcueţ-Crişan S. 2005a: *Consideraţii asupra complexelor de locuit de la Zăuan – Dâmbul Cimitirului (Jud. Sălaj),* în *Omagiu Profesorului Ioan Andriţoiu cu prilejul împlinii a 65 de ani. Studii şi Comunicări.* Ed. C. I. Popa şi G. Rustoiu, Alba Iulia, 2005, p. 225-228.
Băcueţ-Crişan S., Băcueţ-Crişan D. 2000: *Pericei, com. Pericei, jud. Sălaj, Punct: Keller Tag,* în *CCAR. Campania 1999*, CIMEC 2000, p. 178.
Băcueţ-Crişan S. et alii 2001: S. Băcueţ-Crişan, H. Pop, D. Băcueţ-Crişan, *Pericei, com. Pericei, jud. Sălaj, Punct*: *Keller Tag,* în *CCAR. Campania 2000*, CIMEC 2001, p. 230-231.
Băjenaru R. 1998: *Discuţii privind cronologia absolută a culturii Glina,* în *SCIVA*, 49, 1998, 1, p. 3-22.
Becker H. 2002: *Vorbericht über die rumänisch-deutschen Prospektionen und Ausgrabungen in der befestigten Tellsiedlung von Uivar*, *jud. Timiş, Rumänien (1998–2002).*
Becker H. 2004: *Geomagnetische Prospektion*, în Schier W., Draşovean Fl. et alii 2004.
Becker H. et alii 1985: H. Becker, O. Braasch, I. Hodgson, *Prospektion des Mittelneolithischen Grabenrondells bei Vicht*, în *ArchJarbBayern,* 1985, p. 37-40.
Becker H., Petrasch J. 1984: *Prospektioin eines Mittelneolithischen Erdwerkes bei Kunzing-Unterberg*, în *ArchJarbBayern,* 1984, p. 32-34.
Bejllekči 1978: *Ranij eneolit Nizov'ev pruta I Dunaja,* Chişinău 1978.
Beldiman C. et alii 2005: C. Beldiman, M. M. Ciută, D. M. Stzancs, *Industria materiilor dure animale în preistoria Transilvaniei: descoperirile aparţinând epocii eneolitice de la Şeuşa-Gorgan, com Ciugud, jud. Alba,* în *Apulum* XLII, 2005, p. 27-52.
Bem C. 2001: *Bucşani I,* în *O civilizaţie „necunoscută" Gumelniţa*, CIMEC 2001.
Bem C. 2001a: *Les fortification de l'aire Precucuteni et Cucuteni. Entre les axiomes et archétypes*, în *CultCivDunJos*, XVI-XVII, 2001, p.53-97.
Bem C. 2002: *A Special Type of Aeneolithic Dwelling. Unicum or Deficiency of Conservation?,* în *Studii de preistorie,* 1/2001, Bucureşti 2002, p. 153-192.
Bem C. et alii 2002: C. Bem, S. Marinescu-Bîlcu, T. Popa, V. Parnic, D. Bărbulescu, I. Găluşcă, O. Năftănăilă, D. Garvăn, E. Oleinic, *Bucşani, com. Bucşani, jud. Giurgiu. Punct Pod, La Pădure*, în *CCAR campania 2001, CIMEC* 2002, p. 67-71.
Bem C., Bălăşescu A. 2005: *A few considerations regarding an exceptional archaeological situation. Foundation pit of the settlement or occasional offering? (Bucşani, Giurgiu County),* în *In honorem Silvia Marinescu-Bîlcu, CultCivDunJos*, XXII, 2005, p. 317-335.
Benac A. 1957: *Cervena Sijena*, în *GlasZMS*, XII, 1957, p. 19-50
Benac A. 1958: *Les influences méditerranéennes sur le néolithique des Balkans de nord-ouest,* în *BerHamburg,* 1958, p. 57-83.
Benac A. 1961: *Neolitski telovi u sjeveroistocnoj Bosni i nek ki problemi bosanskog neolita,* în *GlasZMS*, 15 -16, 1961, p. 38-78.
Benac A. 1962: *Studien zur Stein- und Kupferzeit im nord-westliche Balkan,* în *BerRGK*, 42, 1962, p. 3-70.
Benac A. 1969: *Les groupes néolithiques en Jugoslavie,* în *Actes CIEB*, II, Sofia, 1969, p. 185-200.
Benac A. 1970: *Uzproblem starieg neolito na Mediteranu,* în *Adriatica,* Zagreb, 1970, p. 63-78.
Benac A. 1971: *Le néolithique ancien dans les Balkans du nord-ouest et ses relations avec les regions voisines,* în *Actes 8, CISPP*, Belgrad, I, 1971, p. 97-108.
Benac A. 1973: *Obre*, în ser. WMBHL, III, A, Sarajevo 1973.

https://biblioteca-digitala.ro

Benac A. 1977: *Kulturbeziehungen des nord-westlichen Balkan zu dem nachbargebieten während der Jungsteinzeit,* în *BerRGK*, 58, 1977, p. 35-62.
Benac A., Marianović B. 1993: *Le Balkans du nord-ouest,* în *AtlasNE*, p. 127-150.
Berciu D. 1937: *Săpăturile de la Petru Rareş (1933 şi 1935),* în *BMJV*, II, 1937, p. 1-30.
Berciu D. 1937a: *Primele consideraţiuni aspra neoliticului din valea Dunării inferioare în legătură cu descoperiririle din judeţul Vlaşca,* în *BMJV*, II, 1937, p. 31-105.
Berciu D. 1940: *Însemnări arheologice*, I, Bucureşti, 1940.
Berciu D. 1953: *Catalogul Muzeului arheologic din Turnu-Severin*, în *Materiale,* I, 1953,p. 589-691.
Berciu D. 1956: *Cercetări şi descoperiri arheologice în Regiunea Bucureşti*, în *Materiale* II, 1956, p. 493-562.
Berciu D. 1959: *Sur les résultats du côntrole stratigraphique à Tangâru et à Petru Rareş*, în *Dacia N.S.* III, 1959, p. 59-78.
Berciu D. 1959a: *Săpăturile de la Tangâru şi Petru Rareş,* în *Materiale* VI, 1959, p. 137-145.
Berciu D. 1960: voci în *Istoria României*, p. 29-40, 42-60, 71-82, Bucureşti 1960.
Berciu D. 1960: voci în *Istoria României*, p. 29-40, 42-60, 71-82 Bucureşti.
Berciu D. 1961: *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti 1961.
Berciu D. 1966: *Zorile civilizaţiei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966.
Berciu D. 1966a: *Cultura Hamangia.* I, Bucureşti 1966.
Berciu D., Berciu I. 1958: *Săpături şi cercetări arheologice în anii 1944-1947*, în *Apulum* III (1947-1948), p. 1-43.
Berciu D. et alii 1961: D. Berciu, S. Morintz, P. Roman, *Şantierul arheologic Cernavoda*, în *Materiale* VII, 1961, p. 49-51.
Berciu D. et alii 1994: D. Berciu, S. Morintz, P. Diaconu, *Cernavodă*, în *EAIVR,* I, AC, 1994, p. 290-292.
Berciu D., Berciu I. 1958: *Săpături şi cercetări arheologice în anii 1944-1947*, în *Apulum* III (1947-1948), p. 1-43.
Berciu D., Butoiu M. 1961: *Cercetări arheologice în oraşul Slatina şi în imprejurimi,* în *Materiale* VII, 1961, p. 139-142.
Berciu I. 1968: *Importanţa complexului neolitic Lumea Nouă în lumina noilor săpături (1961-1963),* în *Apulum,* VII, 1968, p. 53-60.
Berciu I., Popa AL. 1962: *Săpăturile de salvare de la Sântimbru*, în *Materiale,* VIII, 1962, p. 267-271.
Beşliu C. et alii 1992: C. Beşliu, A. Olariu, Gh. Lazarovici, *O piesă de cupru din Sălaj şi câteva probleme teoretice privind analizele de cupru preistoric aflate în Muzeul din Cluj,* în *ActaMP,* XVI, p. 97-128.
Beşliu C. et alii 2000: *Compositional studies of ancient copper from Romanian territories*, în *Jornal of Radioanalytical and Nuclear Chemistry,* 204, 3, 2001, p. 599-605.
Biagi P., Shenan S., Spataru M. 2005: *Rapid Rivers and Slow Seas? New Data for the Radiocarbon Chronology of the Balkan Peninsula,* în *Prehistoric Archaeology & Anthropology Theory and Education*, în RPRP, 6-7, 2005, p. 43-51.
Biagi P., Spataro M. 2004: *Noi datări cu radiocarbon în aşezările culturii Criş din Banat şi Transilvania (România),* în *Patrimonium Banaticum*, III, Timişoara, 2004, p. 7 –20.
Biagi P., Shenan S., Spataru M. 2005: Rapid Rivers and Slow Seas? New Data for the Radiocarbon Chronology of the Balkan Peninsula, în Prehistoric Archaeology & Anthropology Theory and Education, în RPRP, 6-7, 2005, p. 43-51.
Bicbaev V. 1990: *Issledovanija na poselenija Bolohani I*, în *AIM,* Chişinău 1990, p. 23-24.
Bicbaev V. 1992: *Issledovania poselenia culturîi Cucuteni-Tripolie Glavan I,* în *Materiali i issledovanija po arheologii i etnografii Moldavii,* Chişinău 1992, p. 101-117.
Bicbaev V. 1996: *Rezina I, raionul Ungheni*, în *Situri arheologice*, Brăila 1996, p. 93.
Bicbaev V. 1997: *Hancăuţi "La Frasin", r. Edineţ, Basarabia*, în *CCA 1983-1992*, Bucureşti, 1997, p. 39- 40.
Bichir Gh. 1959: *Raport asupra cercetărilor de la Bonţeşti*, în *Materiale*, V, Bucureşti, 1959, p. 257-265.
Bichir Gh. 1959: *Raport asupra cercetărilor de la Bonţeşti*, în *Materiale*, V, Bucureşti, 1959, p. 257-265.
Bindea D. 1996: *Zau de Câmpie,* în *Situri arheologice,* Brăila 1996, indice 439.
Bindea D. 2005: *Studiul anatomo-comparat al resturilor faunistice descoperite în siturile din Transilvania începând cu neoliticul şi până la formarea provinciei Dacia romană",* teză de doctorat, ms., Univ. "Al. I. Cuza" Iaşi, 2005.
Bindea D. 2006: *Parţa,* în *CCAR. Campania 2005,* CIMEC 2006.
Bindea D., Sângerean C. 1996: *Câteva observaţii asupra materialului faunistic de la Cheile Turzii – Peştera Ungurească*, în *ActaMN*, 33, I, 1996, p. 477-509.
Bobi V. 1978: *Un atelier de prelucrare a silexului şi a pietrei aparţinând culturii Boian, descoperit la Cîndeşti – Vrancea*, în *Studii şi comunicări*, *Vrancea I*, Focşani 1978, p. 7-18.
Bobi V. 1979: *Contribuţii la repertoriul arheologic al judeţului Vrancea, descoperiri neo-eneolitice,* în *Vrancea* II, Focşani, 1979, p. 17-29.
Bobi V. 1981: *O aşezare din neoliticul mijlociu, cultura Boian - faza Bolintineanu –descoperită la Coroteni, Vrancea*, în *Studii şi comunicări, Vrancea IV*, Focşani 1981, p. 25-45.
Boboş-Radu I. 1991: *Artefacte silicioase din cultura Vinča*, Reşiţa.
Bodean S. 2001: *Aşezările culturii Precucuteni-Tripolie A din Republica Moldova*, Chişinău 2001.
Boelicke et alii 1988: U. Boelicke, D. von Brandt, J. Lüning, P. Stehli, A. Zimmermann, *Der bandkeramische Siedlungsplatz Langweiler 8, Gemeinde Aldenhoven, Kreis Düren. Rhein, Ausgrabungen 1988.*

https://biblioteca-digitala.ro

Bogdanović M. 1981: *Stare culture na tlu Centrale Srbie*, Kragujevac, 1981.
Bogdanović M. 1988: *Architecture and Structural Features at Divostin*, în *Divostin and the Neolithic Central Serbia*, red. A. McPheron and D. Srejović, *Ethnology Monographs*, 10, Pittsburgh, Kragujevac, 1988, p. 35-141.
Boghian D. 1998: *Cultura Cucuteni în bazinul Bahluiului,* Teză de doctorat, Universitatea "Al. I. Cuza" Iaşi 1998.
Boghian D. et alii 2002: D. Boghian, N. Ursulescu, V. Cotiugă, F. Tencariu, L. Istina, *Târgu Frumos, Baza Pătule,* în *CCAR. Campania 2001,* CIMEC 2002, p. 314-316.
Boghian D. et alii 2003: D. Boghian, N. Ursulescu, V. Cotiugă, S. Haimovici, A. Coroliuc, G. Bodi, *Târgu Frumos, Baza Pătule,* în *CCAR. Campania 2002,* CIMEC 2003, p. 323-325.
Boghian D. et alii 2003a: D. Boghian, S. Ignătescu, I. Mareş, B.-P. Culică, *Feteşti, com Adâncata, jud. Suceava,* în *CCAR. Campania 2002*, CIMEC 2003.
Boghian D. et alii 2004: D. Boghian, V. Cotiugă, S. Haimovici, G. Bodi, L. Istina, *Târgu Frumos, Baza Pătule,* în *CCAR. Campania 2003*, CIMEC 2004, sv 195.
Boghian D. et alii 2004a: D. Boghian, S. Ignătescu, I. Mareş, B.-P. Niculică, *Feteşti, com. Adâncata, jud. Suceava,* în *CCAR. Campania 2003*, CIMEC 2004.
Boghian D. et alii 2004b: D. Boghian, S. Ignătescu, I. Mareş, B.- P. Niculică, *O locuinţă Cucuteni B de la Feteşti –„La Schit", jud. Suceava,* în *MemAntiq* XXIII, 2004, p. 223-240.
Boghian D. et alii 2006: D. Boghian, S. Ignătescu, I. Mareş, B.- P. Niculică, *Feteşti, com. Adâncata, jud. Suceava, Punct La Schit,* în *CCAR. Campania 2005*, CIMEC 2006, p. 155-159.
Boghian D. et alii 2006a: D. Boghian, S. Ignătescu, I. Mareş, B.- P. Niculică, *Feteşti-„La Schit", com. Adâncata, jud. Suceava,* în *Cucuteni, un univers mereu inedit,* 2006, p. 25-27.
Boghian D., Mihai C. 1987: *Le complexe de culte et le vase à décor ornithomorphe peint découvert à Buznea (dép. de Iaşi),* în *La civilisation de Cucuteni,* 1987, p. 313-324.
Bolomey A., El Susi G. 1996: *Aşezarea romană târzie de la Moldova Veche, din punctul "Vinograda – Vlaškicrai" (jud. Caraş – Severin),* în *Banatica,* 9, p. 209-239.
Bolomey Al. 1988: *Preliminarii despre resturile de animale din staţiunea neo-eneolitcă de la Parţa,* în *SCIVA*, 39, 1988, 3, p. 207-221.
Bonsall C. et alii 2000: C. Bonsall, G. Cook, R. Lennon, D. Harkness, M. Scott, L. Bartosievič, K. MsSweenez, *Stable Isotopes, Radiocarbon and the Mesolithic-Neolithic Transition in the Iron Gates,* în *Documenta Prehistoica* XXVII, 2000, p. 119-132.
* *Borduşani. Hommes, histoire, milieu naturel,* coordonatori D. Popovici, F. Vlad, Muzeul Judeţean Ialomiţa, Muzeul Naţional de Istorie a României, Ed. Cetatea de Scaun, Târgovişte, 24 p.
Borić et alii 2006: D. Borić, C. A. I. French, Y. Goren, *Limestone Floors at Lepenski Vir a Local Tradition ?,* în *XV Congrès UISPP*, 4-9 septembre 2006, I, Lisabona, p. 232.
Boroffka N. 1995: *Descoperiri hallstattiene târzii la sud de Carpaţi,* în *Apulum* XXXII, 1995, p. 101-112.
Boroneanţ V. 1958: *Descoperiri gravettiene în Peştera lui Climente*, în *RevMuz,* 6, 1958, p. 542-546.
Boroneanţ V. 1968: *Neoliticul timpuriu în zona Porţilor de Fier*, în *Comunicări* VII, 1968.
Boroneanţ V. 1970: *La période épipaleolithique sur la rive roumaine des Portes de Fer du Danube*, în *PZ*, 45, 1, 1970, p. 453-457.
Boroneanţ V. 1972: în *AtlasPF*, 1972, p. 205.
Boroneanţ V. 1973: *Aperçu de la culture épipaléolithique Schela Cladovei,* în *Actes VIII CISPP,* Belgrad, 1973, p. 165- 172.
Boroneanţ V. 1973a: R*echerches archéologiques sur la Culture Schela Cladovei de la zone de "Portes de Fer",* în *Dacia,* 17, 1973, p. 5-39.
Boroneanţ V. 1977: *Arta rupestră din Peştera Gaura Chindiei. Comuna Pescari (judeţul Caraş-Severin)*, în *RMMMIA*, 6, 1, p. 23-34.
Boroneanţ V. 1978: voci în *Comori*, 1978.
Boroneanţ V. 1990: *Le site de Schela Cladovei. Problémes poses par la transition de la culture Criş Starčevo à la culture Vinča,* în *Vinča and its World,* Belgrad, 1990, p. 143-147.
Boroneanţ V. 1996: *The Art of Epipaleolithic/Mesolithic in the South-West of Romania*, în *XIII ICPPS Italia,* Forli, sept. 1996, nr. 8, collq. XV, p. 53-65.
Boroneanţ V. 2000: *Paléolithique supérieur et épipaléolithique dans la zone des Portes de Fer,* Ed. Silex, Bucureşti 2000.
Boyadžiev J. 1988: *A contribution to the problem of the absolute chronology of hte Eneolithic period (5th millennium BC) in the Balkan Peninsula*, în *Studia Praehistorica* 9, 1988, p. 194-209.
Boyadžiev J. 1992: *Probleme der Radiokohlenstoffdatierung der Kulturen des Spätäneolitikums und der Frühbronzezeit,* în *Studia Praehistorica* 11-12, 1992, p. 389-406.

https://biblioteca-digitala.ro

Boyadžiev J. 1995: *Chronology of Prehistoric Cultures in Bulgaria,* în *Prehistoric Bulgaria*, Ed. D. W. Bailey, I. Panayotov, în ser. *Monographs in World Archaeology*, 22, Madison, 1995, p. 149-191.

Boyadžiev J. 2004: *Chalcolithic stone architecture from Bulgaria,* în *Archaeologia Bulgarica*, VIII, 2004, 1, p. 1-12.

Boyadžiev J. et alii 1993: J. Boyadžiev, T. Dimov, H. Todorova, *Les Balkan Orientaux*, în *AtlasNE*, p. 61-110.

Bozu O. et alii 1979: O. Bozu, M. Gumă, Gh. Lazarovici, C. Săcărin, I. Uzum, *Raport preliminar de cercetare arheologică la Gornea - Libcova, în Materiale*, 1979, 13, p. 391 – 394.

Bratiloveanu Gh., Spânu M. 1985: *Monumente de arhitectură în lemn din ţinutul Sucevei,* Bucureşti 1985.

Bregant T. 1968: *Ornamentika na neolitski keramiki u Jugoslavii,* Ljubljana, 1968.

Brukner B. 1965: *Istorijat i rezultati proučavania Starčevo – Körös – Criş complexa,* în *RVM*, 14, 1965, p. 5-14.

Brukner B. 1968: *Neolit u Vojvodini.* Dissertationes V, Belgrad-Novi Sad 1968.

Brukner B. 1974: *Rani neolit,* în *Praistoria Vojvodini,* Beograd-Novi Sad, 1974, p. 29-68.

Brukner B. 1976: *Die tardenoisienische Funde von Peres bei Hajdukovo und aus Bačka Palanka und das Problem der Beziehung zwischen Mesolithikum und präkeramischen Neolithikum in Donaugebiete,* în *ArchJug*, VII, 1966, p. 1-12.

Brukner B. 1976a: *Prilog praučavanju veza Bosne i jugoslavenskog Podunavlja u neolitu,* în *GodCBI , XIII – Aloiz Benac sexagenario dicatum,* Sarajevo 1976.

Brukner B. 1977: *Beitrag zur Festellung des Beginns der Metalurgie und der Aeneolithisierung,* în *ArhJug,* XVIII, 1977.

Brukner B. 1978: *Ein Beitrag zum Studium über die Neolithisierung südostpanonniens*, în *Godišnjak*, XVI, 14, 1978, p. 75-82.

Brukner B. 1979: *Körös – grupa,* în *Praistorija Jugoslavenskih zemalja, Sarajevo 1979,* p. 213-228.

Brukner B. 1980: *Naselje vinčanske grupe na Gomolavi* (1967-1976) rezumat *Settlement of the Vinča Group at Gomolova,* în *RVM*, 26, p. 5-55.

Brukner B. 1980a: *Settlement of the Vinča Group at Gomolova*, în *RadVojvMuz*, 26, 5-52.

Brukner B. 1984: *Typen und Siedlungenmodellen und Wohnobjeckte der Vinča-Gruppe in der Pannonischen Tiefebene*, în *Vinča u praistoriji i srednjem veku,* Beograd, 1984, p. 79-83.

Brukner B. 1986: *Die Siedlung der Vinča-Gruppe auf Gomolava*, în *Intern. Symp*, Roma 1986, p. 19-38.

Brukner B. 1986-1987: *A Contribution to the investigation of Connections among the Populations of Southeast Pannonia, the central part of the North Balkans, 4000 and 3000 BC,* în *RVM,* 30, 1986-1987, p. 33-42.

Brukner 1988: *Die Siedlung der Vinča-Gruppe auf Gomolava,* în *InternSymp*, Roma (1986) 1988, p. 19-38.

Brukner 1988a: *Die Siedlung der Vinča-Gruppe auf Gomolava... und der Wohnhorizont des äneolithischen Humus, (Gomolava II),* Gomolava I.

Brukner B. 1990: *Typen und Siedlunges Modellen und Wohnobjekte der Vinča-Gruppe in der Pannonischen Tiefebene,* în *Vinča und Its World,* Belgrade 1990, p. 79-83.

Brukner B. 2001-2003: *Vinčanska Kultura u prostoru i vremenu,* în *RVM,* 43-45, 2001-2003, p. 7-28.

Brukner B. 2004: *Vinča Culture,* în catalogul *Sings of Civilisation, International Symposium on the Neolithic Symbol System of Sotheast Europe,* SAN – Novi Sad and Institute of Archaeomytology, May June 2004, Novi Sad, 2004, p. 8-11.

Brukner B., Petrović I. 1977: *J Gomolava, Hrtkovci-viseslojno nalazište*, în *ArhPreglad*, Beograd, p. 3-13.

Bujor E. 1967: *Aşezarea de la Celei din perioada de tranziţie spre epoca bronzului*, în *RevMuz*, IV, 1967, p. 211-216.

Bulbuc A. 1985-1986: *Noi descoperiri şi cercetări arheologice de suprafaţă în hotarul comunei Iclod, II,* în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 411-430.

Burdo N. B. 2001: *The influence of western and central Carpathian region cultures in the materials of the final pahase of Tripolje A in the Middle Dniester Territory,* în *Acta Archaeologica Carpathica,* tom XXXVI, 2001, p. 5-37.

Burdo N. B. 2005: *Problems of periodization and the absolute Chronology,* în *Cucuteni 120 ans des recherches,* 2005, p. 75-84.

Butură V. 1978: *Etnografia poporului român,* Cluj-Napoca 1978.

Buzea D. 2006: *Descoperirile arheologice de la Olteni, jud. Covasna*, în *Corviniana*, X, 2006, p. 67-122.

Cantacuzino Gh. 1965: *Observations concernant les rites funéraires néolithique de la nécropole de Cernica,* în *Dacia* IX, 1965, p. 45-58.

Cantacuzino Gh., Morintz S. 1963: *Die Jungsteinzeitlichen Funde in Cernica (Bukarest),* în *Dacia* N.S., VII, 1963, p. 27.

Cantacuzino Gh., Morintz S. 1965: *La station et la nécropole néolithique de Cernica,* în *Atti del VI Congresso internazionale delle Scienze Preistoriche e Protoistoriche Roma 1962* (1965), II Comunicazioni Sez. I-IV, 1965, p. 237-242.

Cârciumaru M. 1970: *Studiu palinologic al unui profil din stratele de vârstă neolitică de la Fărcaşu de Sus (Oltenia),* Craiova 1970.

Cauvin J. 1989: *La stratigraphie de Cafer Höyük - est (Turquie) et les origines du PPN B du Taurus*, în *Paléorient*, 15/1, 1989, p. 75-87.

https://biblioteca-digitala.ro

Cădariu Şt., Petrovscki R. 1975: *Cercetări arheologice pe Valea Bârzavei*, în *Tibiscus*, 4, 1975, p. 146-154.
Ceramica neolitică - o lecție de istorie 2007: *Ceramica neolitică - o lecție de istorie, catalog de expoziție,* Universitatea „1 Decembrie", Ed. Aeternitas, Alba Iulia 2007.
Ceramica neolitică 1995: *Ceramica neolitică. Meşteşug, artă, tradiție. Trei milenii de spiritualitate preistorică. Catalog de expoziție*, coordonatori Z. Maxim, D. Popovici, Casa de editură Panteon, Piatra Neamț 1995.
Cernâh E. 1978: *Gornoe delo i metalurgija drevnejšei Bolgariji,* Sofia 1978.
Černiakov I. T. 1993: *Mesto Tripolskoi culturî v drenevšei istorii Evropi*, în *Arheologija*, 3, 1993, p. 5-19.
Černyš E. K. 1965: *Territoire oriental des tribus de la céramique linéaire*, în *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche Roma-1962*, II, 1965, p. 263-267.
Černyš E. K. 1982: *Eneolit pravoberejnoi Ukraini i Moldavii,* în *Eneolit SSSR,* Moskova 1982*, p. 165-320.*
Chapman J. 1981: *The Vinča Culture of South-East Europe*, în *BAR*, IS, 117, I, 1981.
Chapman J. 1989: *The early Balkan village, în Neolithic of Sotheastern Europe and Its Near Eastern Connections, Varia Archaeologica Hungarica, II*, Budapest, 1989, p. 33-53.
Chapman J. 2005: *Contextual Archaeology and Burnt House Assemblages: Categorial Analysis of Pottery from Late Neolitic Căscioarele, Romania,* în *In honorem Silvia Marinescu-Bîlcu, CultCivDunJos*, XXII, 2005, p. 279-296.
Chapman J., Gaydarska B. 2003: *The Provision of Salt to Tripolye Mega-Sites,* în *Tripolian Settlements-Giants, The International Symposium*, Ed. O. G. Korvin-Piotrovskij, Kiev, 2003, p. 217-231.
Chevalier J., Gheerbrant Al. 1995: *Dicționar de simboluri*, Ed. Artemis, Bucureşti 1995.
Chidioşan, N. 1968: în *Dacia N.S.*, XII, 1968, p. 155-175.
Chidioşan, N. 1979: în *Materiale*, Oradea, 1979, p. 85-89.
Childe V. G. 1929: *The Danube in Prehistory,* Oxford 1929.
Childe V. G. 1969*: L'Aube de la civilisations européen*, Paris 1969.
Ciarnău I., Lazarovici Gh. 1989: *Descoperiri neolitice pe Valea Ierului,* în *Crisia*, XV, 1989, p. 15-25.
Ciobotaru D. 1998: *Plastica neolitică din aşezarea de la Foeni – Sălaş (jud. Timiş),* în *AnB*, SN, VI, 1998, p. 7-12.
Ciobotaru D. 1999: *Câteva observații privind materialele fazelor timpurii ale culturii Starčevo-Criş,* în *BCŞS*, 2, 1996, p. 7-12.
Ciobotaru D. 1999a: indice *Dudeşti Vechi*, în *CCAR. Campania 1998*, CIMEC 1999.
Ciobotaru D. 1999b: *Plastica neolitică din aşezarea de la Foeni – Sălaş (jud. Timiş),* în *AnB*, SN, VI, 1999, p. 7-12.
Ciobotaru D. 2002: indici în *CCAR. Campania 2001*, CIMEC 2002.
Ciortea M., Lazarovici Gh. 1996: *Corelații între metalurgia din Transilvania şi Anatolia. Prelucrări din baze de date cantitative,* în *ActaMN*, 33, 1, 1996, p. 647-664.
Ciugudean H. 1978: *Săpăturile de salvare de la Aiud-Cetățuie*, în *ActaMN* XV, Cluj-Napoca 1978, p. 49-62.
Ciugudean H. 2000: *Eneoliticul final în Transilvania şi Banat: cultura Coțofeni,* Ed. Mirton, Timişoara 2000.
Ciugudean H. 2002: *The Copper Mettalurgy in the Coțofeni Culture (Transylvania and Banat),* în *Apulum* XXXIX, 2002, p. 95-106.
Ciugudean H., Inel C. 2003: *Almaşu Mare, com. Almaşu Mare, jud. Alba. Punct: La Cruce,* în *CCAR. Campania 2002,* CIMEC 2003, p. 89.
Ciută B. 2007: *Cultura Coțofeni,* în *Ceramica neolitică - o lecție de istorie,* 2007, p. 85-93.
Ciută M. 2000: *Contribuții la cunoaşterea celui mai vechi orizont al neoliticului timpuriu din România, cultura Precriş*, în *Apulum,* 37, 1, 2000, p. 51– 101.
Ciută M. 2001: *Contribuții la cunoaşterea celui mai vechi orizont al neoliticului timpuriudin România: cultura Precriş,* în *Apulum* XXXVIII/1, 2001, p. 9-26.
Ciută M. 2002: *Limba*, în CCAR, 2002.
Ciută M. 2002a: *O locuință neolitică timpurie descoperită* în situl de la Limba-Bordane (jud. Alba), în *Apulum* XXXIX, 2002, p.1-30.
Ciută M. 2003: *Limba, în* CCAR, 2004.
Ciută M. 2003: *Limba,* în *CCAR. Campania 2002*, CIMEC 2003.
Ciută M. 2004: *Cercetări arheologice sistematice la Şeuşa Gorgan, com. Ciugud, jud. Alba,* în *PA.*
Ciută M. 2004a: indici în CCAR, 2004.
Ciută M. 2005: *Începuturile neoliticului timpuriu în spațiul intracarpatic transilvănean*, Alba Iulia, 2005
Ciută M. 2007: Noi precizări privind locuirile eneolitice de la *Şeuşa – "Gorgan" (com. Ciugud, jud. Alba*), în *Corviniana* 11, sub tipar.
Ciută M. et alii 2000a: *Roşia de Secaş, com. Roşia de Secaş, jud. Alba,* în *CCAR. Campania 1999*, CIMEC 2000, p. 81.
Ciută M. et alii 2000b: M. Ciută, B. Daisa, M. Breazu, Şt. Andrei, *Şeuşa, com Ciugud, jud. Alba, Punct: La cărarea morii,* în *CCAR. Campania 1999*, CIMEC 2000, p. 101.

https://biblioteca-digitala.ro

Ciută M. et alii 2001: M. Ciută, C. Beldiman, I. Ferencz, P. Mazăre, B. Daisa, M. Breazu, P. George, C. Truță, *Şeuşa – Gorgan*, *com. Ciugud, jud. Alba*. *Punct: La cărarea morii,* în CCAR. *Campania 2000*, CIMEC 2001, p. 239-242.

Ciută M. et alii 2002: M. Ciută, A. Gligor, C. Florescu, M. Breazu, B. Daisa, M. Gligor, D. Anghel, *Şeuşa, com. Ciugud, jud. Alba*. *Punct: Gorgan,* în *CCAR. Campania 2001*, CIMEC 2002, p. 519-520.

Ciută M. et alii 2003: M. Ciută, A. Gligor, B. Daisa-Ciută, T. Vachta, E. Kolbe, *Şeuşa, com. Ciugud, jud. Alba*. *Punct: Gorgan,* în *CCAR. Campania 2002*, CIMEC 2003, p. 330-332.

Ciută M. et alii 2004: M. Ciută, A. Gligor, B. Daisa-Ciută, T. Rabsilber, E. Kolbe, *Şeuşa, com. Ciugud, jud. Alba*. *Punct: Gorgan,* în *CCAR. Campania 2003*, CIMEC 2004.

Ciută M. et alii 2005: M. Ciută, A.Gligor, B. Daisa Ciută, T. Rabsilber, E. Kolbe, *Şeuşa, com. Ciugud, jud. Alba*. *Punct: Gorgan,* în *CCAR. Campania 2004*, CIMEC 2005, p. 367-369.

Ciută M., Gligor A. 2001: *Şeuşa, com. Ciugud, jud. Alba*. *Punct: Gorgan,* în *CCAR. Campania* 2000, CIMEC 2001, p. 242-243.

Ciută M., Gligor A. 2003: *Descoperiri arheologice în situl de la Şeuşa – "Gorgan" (com. Ciugud, jud. Alba*). I, în *Apulum*, 2003, XL, p.1-37.

Ciută M., Gligor A. 2004: *Raport preliminar privind rezultatele cercetărilor arheologice de la Şeuşa-Gorgan. Campania 2003,* în *Patrimonium Apulense,* IV, Alba Iulia 2004, p. 118-121.

Ciută M., Gligor A. 2006: *Neue Funde aus Şeuşa – "Gorgan" (Gemeinde Ciugud, Kreis Alba) in Siebenbürgen,* în *Das Altertum* 51 (2006) 4, S. 251-280.

Cladders M., Stäuble H. 2005: *Das 53.Jahrhundert v. Chr.: Aufbruch und Wandel,* în *Archäologische Perspektiven, Analysen und Interrpretationen im Wandel. Festschrift für Jens Lüning zum 65.Geburtstag*, eds. J. Eckert, U. Eisenhauer, A. Zimmermann, Verlag Marie Leidorf GmbH-Rahden/Westf. 2003, p. 491-503.

Čohađiev M. 1978: *Selišta ot rannija neolit b Perniski okrir,* în *Thracia antiqua,* 3, Sofia, 1978, p. 28-44.

Čohađiev M. 1983: *Die Ausgrabungen der neolithischen Siedlung in Pernik,* în *NNU,* 52, p. 29-68.

Čohađiev St. 1984: *Arheologicečski danni za kalendar v načalato na kamennomednata epokaha*, în *Arheologia*, XXVI, Sofia, 1984, p. 1-6.

Čohađiev St. 2001: *Vaksevo. Praistoričeski Selišča*, Veliko Târnovo, 2001.

Comşa E. 1957: *Stadiul cercetărilor cu privire la faza Giuleşti a culturii Boian*, în *SCIV* 8, 1957, 1-4, p. 27-47.

Comşa E. 1954: *Consideraţii asupra evoluţiei culturii Boian*, în *SCIV*, 5, 1954, 3-4, p. 361-392.

Comşa E. 1955: *Stadiul cercetărilor despre viaţa oamenilor din faza Bolintineanu a culturii Boian,* în *SCIV*, VI, 1955, 1-2, p. 13-43.

Comşa E. 1956: *Rezultatele sondajelor de la Dudeşti şi unele probleme ale neoliticului de la sud de Carpaţi*, în *SCIV,* 7, 1956, 1-2, p. 41- 49.

Comşa E. 1959: *Săpături de salvare la Bogata şi Boian*, în *Materiale* V, 1959, p. 115-123.

Comşa E. 1960: *Consideraţii cu privire la cultura cu ceramică liniară pe teritoriul RPR şi din regiunile vecine,* în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 217-242.

Comşa E. 1962: *Săpăturile arheologice de la Luncaviţa*, în *Materiale* VIII, 1962, p. 221-224.

Comşa E. 1962a: *Săpături arheologice la Ipoteşti*, în *Materiale* VIII, 1962, p. 213-218.

Comşa E. 1963: *K voprosu o periozacii nelitičeskich kultur na severno-zapada R.N.R*, în *Dacia* N.S. VII, Bucureşti, 1963, p. 477-485.

Comşa E. 1965: *Contribuţii la cunoaşterea culturii Dudeşti. Complexul de la Radovanu*, în *Omagiu lui P. Constantinescu Iaşi la împlinirea a 70 de ani*, Bucureşti 1965, p. 39-41.

Comşa E. 1965a: *Cultura Boian în Transilvania,* în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 629-647.

Comşa E. 1965b: *Quelques données sur la chronologie relative et le développement des cultures néolithique du sud-est de la R. P. R. et de l'est de la R. P. Bulgarie,* în *Atti VI CISPP*, Roma, 1965, p. 242-245.

Comşa E. 1966: *Materiale de tip Starčevo descoperite la Liubcova (r. Moldova Nouă),* în *SCIV* 17, 1966, 2, p. 355-361.

Comşa E. 1967: *Date despre cultura Vinča în zona Porţilor de Fier,* în *Comunicări,* III, Craiova 1967.

Comşa E. 1967b: *Săpături arheologice la Ipoteşti,* în *Materiale*, 2, 1962, p. 217-218.

Comşa E. 1969: *Données concernant la civilisation Vinča du sud-ouest de la Roumanie*, în *Dacia*, NS, XIII, 1969, p. 11-44.

Comşa E. 1969a: *Das Banater Neolithikum im Lichte der Neuen Foreschungen,* în *AMFMÉvk*, 1969, 2, p. 29-38.

Comşa E. 1971: *Neoliticul judeţului Tulcea*, în *Peuce* 2, 1971, p. 11-18.

Comşa E. 1971a: *Données sur la civilisation de Dudeşti*, în PZ 46, 2, 1971, p. 195-249.

Comşa E. 1972: *Date cu privire la răspândirea comunităţilor fazei de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa pe teritoriul Dobrogei*, în *Pontica* V, 1972, p. 39-44.

Comşa E. 1972a: *Quelques nouvelles donées sur la culture à céramique rubanée en territoire roumain,* în *Alba Regia* 12, 1972, p. 173-178.

https://biblioteca-digitala.ro

Comşa E. 1972b: *Nouvelles donées sur l'evolution de la culture Dudeşti (Phase Cernica),* în *Dacia* NS, XVIII, 1972, p. 9-18.
Comşa E. 1974: *Die Bestattungsritten im Rumänischen Neolithikum,* în *JarhMDV*, Halle - Salle, 1974, p. 113-156.
Comşa E. 1974a: *Nouvelles données sur l'évolution de la culture Dudeşti (phase Cernica),* în *Dacia* NS, XIX, p. 9-18.
Comşa E. 1974b: *Istoria comunităţilor culturii Boian*, Bucureşti 1974.
Comşa E. 1975: *Nouvelles donées relatives à la phase Bolintineanu de la culture Boian (À la lumière des fouilles de l'agglomeration de Cernica),* în *Dacia NS,* XX, 1975, p. 19-26.
Comşa E. 1976: *Caracteristicile şi însemnătatea cuptoarelor de ars oale din aria culturii Cucuteni-Ariuşd,* în *SCIVA* 27, 1976, 1, p. 23-31.
Comşa E. 1976a: *Quelques considerations sur la culture Gumelniţa (L'agglomération Măgura Jilavei),* în *Dacia* NS, XX, 1976, p. 105-127.
Comşa E. 1976b: *Die Töpferöfen im Neolithikum Rumäniens*, în *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte*, 60, 1976, S. 353-364.
Comşa E. 1976c: *La culture de Dudeşti en Oltenie*, în *Dacia* NS, XX, 1976, p. 71-103.
Comşa E. 1978: *Contribution à l'étude de la culture de Criş en Moldavie (le site de Glăvăneştii Vechi),* în *Dacia* N.S. XXII, Bucureşti, 1978, p. 9-36.
Comşa E. 1980: *Despre obiectele de mobilier din epoca neolitică de pe teritoriul României*, în *Pontica* 13, 1980, p. 32-56.
Comşa E. 1982: în *Materiale*, Vaslui 1982.
Comşa E. 1986: *Şanţurile de apărare ale aşezărilor neolitice de la Radovanu*, în *CultCivDunJos*, II, Călăraşi 1986, p. 61-67.
Comşa E. 1987: *Neoliticul pe teritoriul României. Consideraţii*, Ed. Acad. RSR, Bucureşti 1987.
Comşa E. 1990: *Complexul neolitic de la Radovanu*, în *CultCivDunJos*, VIII, 1990.
Comşa E. 1991: *Aşezarea de tip Criş de la Valea Lupului*, în *ArhMold ,* XIV, Iaşi, 1991, p. 4-34.
Comşa E. 1991a: *La culture de Boian*, în *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*, ed. V. Chirica , D. Monah, Iaşi 1991, p. 188-224.
Comşa E. 1993: *La Roumanie méridionale*, în *AtlasNE*, 1993, p. 151-190.
Comşa E. 1994: *Aşezarea Starčevo-Criş de la Dulceanca,* în *AnB,* S.N. III, 1994, p. 13-39.
Comşa E. 1994a: *Boian*, în *EAIVR,* Bucureşti 1994, p. 191-192.
Comşa E. 1995: *Raporturile dintre comunităţile culturii Gumelniţa şi cele ale aspectului cultural Aldeni II, reprezentate prin figurinele antropomorfe,* în *CultCivDunJos* XIII-XIV, 1995, p. 19-27.
Comşa E. 1996: *Viaţa oamenilor din spaţiul carpato-danubiano-pontic înmileniile 7-4 î. Hr.,* Edit. Didactică şi Pedagogică, Bucurereşti 1996.
Comşa E. 1997: *Tipurile de aşezări din epoca neolitică din Muntenia,* în *CultCivDunJos*, XV, 1997, p. 144-164.
Comşa E. 1998: *Tipuri de locuinţe din epoca neolitică pe teritoriul Dobrogei*, în *Pontica* XXXI, 1998, p. 15-24.
Comşa E. 1999-2000: *Aşezarea neolitică de la Izvoarele (jud. Giurgiu),* în *Buletinul Muzeului Teohari Antonescu*, Giurgiu, V-VI, 1999-2000, p. 103-104.
Comşa E. 1999-2000a: *Cuptoare neolitice din Muntenia*, în *Buletinul Muzeului Teohari Antonescu,* Giurgiu, V-VI, 1999-2000, p. 93-99.
Comşa E. 2000: *Types d'habitations dans l'aire de la culture de Dudeşti en Valachie (Munténie),* în *StudiaAA,* VII, Iaşi, 2000, p. 51-58.
Comşa E. 2006: *The Dwelling in the Range of the Dudeşti Culture*, în *Scripta praehistorica,* Iaşi 2005, p. 193-200.
Comşa E. et alii 1962: E. Comşa, D. Galbenu, A. Aricescu, *Săpături arheologice la Techirghiol*, în *Materiale* VIII, 1962, p.165-173.
Comşa E., Kacsó C. 1973: *Rezultatele sondajelor din complexul neolitic de la Oarţa de Sus, jud. Maramureş (1970),* în *Materiale* X, 1973, p. 47-51.
Comşa E., Nánási Z. 1972: *Date privitoare la ceramica pictată din epoca neolitică din Crişana*, în *SCIV* , 23, 1972, 2, p. 245-261.
Constantinescu M. et alii 2005: M. Constantinescu, S. Pandrea, G. Stăicuţ, *Pietrosu, com. Costeşti, jud. Buzău. Punct La Arman,* în *CCAR campania 2004*, CIMEC 2005.
Cristescu V. 1927-1932 (1933): *Les stations préhistoriques de Vădastra,* în *Dacia* III-IV, 1927-1932 (1933), p. 167-225.
Cucoş Şt. 1973: *Un complex ritual cucutenian descoperit la Ghelăieşti (jud. Neamţ),* în *SCIV*, 24, 1973, 2, p. 207-215.
Cucoş Şt. 1976: *Săpăturile arheologice din judeţul Neamţ (III),* în *MemAntiq* IV-V (1972-1973), 1976, p. 207-214.
Cucoş Şt. 1981: *Săpăturile de la Văleni-Piatra Neamţ (1974-1975),* în *MemAntiq,* VI-VIII, 1974-1976, 1981, p. 37-56.
Cucoş Şt. 1993: *Complexe rituale cucuteniene de la Ghelăieşti, jud. Neamţ,* în SCIVA, 44, 1993, 1, p. 59-80.
Cucoş Şt. 1999: *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei, BMAntiq,* VI, Piatra Neamţ 1999.
*** Cucuteni 2004: *Simpozionul internaţional, Cucuteni 120 de ani de cercetări. Timpul Bilanţului, Piatra Neamţ 21-24 octombrie 2004* (p. 5-84*); Arheologia pre- şi protoistorică a sării* (p. 85-112) *rezumate*. Piatra Neamţ 2004.

https://biblioteca-digitala.ro

Daim F., Neubauer W. 2005: *Zeitreise Heldenberg Geheimnisvolle Kreisgräbesn, Katalog zur Niederösterreichischen Landesaustellung 2005*, Horn-Wien, 2005.

Davidescu M. 1966: *O aşezare de tip Criş la Turnu Severin,* în *RevMuz,* 6, 1966, p. 547.

Dărăban L. et alii 1988: L. Dărăban, I. Chereji, C, Bratu, V. V. Morariu, *Gamma Ray backscattering and proton magnetometer prospection in Archaeology. A comparative evaluation of the methods*, în *Archaeometry in Romania*, l, p. 59-72.

Dergacev V. 1993: *Modèles d'établissements de la culture de Tripolie*, în *Prehistoire Européenne*, 5, 1993, Liège.

Dergacev V. et alii 1991: V. Dergacev, A. Sherratt, O. Larina, *Recent results of Neolithic Research in Moldavia,* în *Oxford Journal of Archaeology*, 10, 1991, p. 1-16.

Detev P. 1948: *Selišnata moghila Jasatepe vă Plovdiv*, în *Godişnik na Plavdivskata Narodna Biblioteka i Muzei*, Plovdiv 1948, I, p. 1-14.

Diaconescu M. 1994: *Aşezarea cucuteniană de la Razima-Copalău din judeţul Botoşani*, în *Hierasus,* IX, Botoşani, 1994, p. 125-135.

Dimitrijević S. 1974: *Das Problem der Gliederung der Starčevo- kultur mit besonderer Rucksicht auf dem Beitrag der südpannonischen Fundstellen zur Lossung dieses Problem,* în *Materialj*, X, 1974, S. 93-121.

Dimitrijević S. 1979: *Praistoria Jugoslovenskih Zemalja*, Sarajevo 1979.

Dimitrijević V. 2000: *The Lepenski Vir Fauna. Bones in House amd Between Houses*, în *Documenta Praehistorica* XXVII, 2000, p. 101-117.

Dimov T. 1992: *Kulturata Hamangia v Dobrudja*, în *Sbornik Dobrudja*, 9, 1992, p. 20-34.

Dinu M. 1955: *Descoperirile arheologice de la Valea Lupului Iaşi,* în *AŞUI*, I, fasc. 1-2, 1955, p. 65-84.

Dinu M. 1957: *Şantierul arheologic Valea Lupului*, în *Materiale*, III, Bucureşti, 1957, p. 161-178.

Dinu M. 1974: *Le problème des tombes à ochre dans les régions orientales de la Roumanie,* în *Preistoria Alpina*, 10, 1974, p. 261-275.

Dinu M. 1977: *Complexul cultural Horodiştea-Folteşti. Contribuţia noilor cercetări arheologice la problema perioadei de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului din zona est carpatică a României*, teză de doctorat, ms., Univ. „Al. I. Cuza", Iaşi, 1977.

Dinu M. 1978: *Complexul cultural Horodiştea – Folteşti,* rezumatul tezei de doctorat, Univ. „Al. I. Cuza", Iaşi.

Dinu M. 1987: *Quelques remarques sur la continuité de la céramique peinte du type Cucuteni durant la civilisation Horodiştea-Erbiceni et Gorodsk*, în *La civilisation de Cucuteni*, 1987, p. 133-144.

Dinu M. 2006: *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Băiceni - Dâmbul Morii, com. Cucuteni (1961-1966),* în *Cucuteni 120 - Valori universale. Lucrările simpozionului naţional, Iaşi 30 septembrie 2004,* coordonatori N. Ursulescu, C. – M. Lazarovici, Ed. Sedcom Libris, Iaşi 2006, p. 31-56.

Dogaru O., Gherghen I. 1981: *Determinarea întinderii zonei arheologice de la Parţa cu ajutorul parametrilor fizico-chimici,* SNT, PA, 1, Timişoara 1981.

Dolinescu-Ferche S. 1964: *Câteva date referitoare la cultura Dudeşti*, în *SCIV* 15, 1964, 1, p. 113-119.

Dolukhanov P. et alii 2002: P. Dolukhanov, M. Séfériadès, L. Subbotin, *La civilisation de Gumelnitsa*, în *Archéologia* no. 388, Avr. 2002, p. 40- 47.

Doran F. E. 1975: *Mathematic and Computers in Archaeology,* Edinburgh, Great Britain 1975.

Draganov V. 1995: *Submerged coastal settlements from the final Eneolithic and the Early Bronze Age in the sea around Sozopol and the Urdoviza Baz near Kiten*, în *Prehistoric Bulgaria* 1995, p. 225-241.

Dragomir I. T. 1962: *Unele consideraţii cu privire la modul de construcţie al locuinţelor din aşezările Cucuteni-Tripolie,* în *SCIV*, 13, 1962, 2, p. 393-397.

Dragomir I. T. 1967: *Săpături arheologice la Tg. Bereşti (r. Bujor, reg. Galaţi),* în *Danubius* 1, 1967, p. 41-59.

Dragomir I. T. 1983: *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, Edit. Academiei R.S.R, Bucureşti 1983.

Dragomir I. T. 1985: *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice de la Bereşti "Dealul Bulgarului" (1981), judeţul Galaţi*, în *MemAntiq*, IX-XI, 1985, p. 93-139.

Dragomir I. T. 1996: *Săpături arheologice la Târgu Bujoru (r. Bujoru, reg. Galaţi),* în *Monografia arheologică a Moldovei de sud*, I, *Danubius*, XVI, Galaţi, 1996, p. 63-68.

Draşovean Fl., Ciobotaru 2001: Parţa, Tell 2 CCA, indice Parţa

Draşovean Fl. 1989: *Observaţii pe marginea unor materiale inedite privind raporturile dintre cultura Starčevo-Criş, Vinča A şi lumea lineară în nordul Banatului,* în *Apulum*, 26, 1989, p. 9 -48.

Draşovean Fl. 1990: *Aşezarea neolitică de la Sat Chinez,* în *AnB*, S.N., II, 1990, p. 25-48.

Draşovean Fl. 1991: voci în *Cultura Vinča în România*, Timişoara 1991.

Draşovean Fl. 1993: *Cultura Petreşti în Banat,* în *Studii de istorie a Banatului,* XVI, 1993, p. 1-43.

Draşovean Fl. 1994a: *The Petreşti Culture in Banat,* în AnB, S.N., Arheologie – Istorie, III, 1994, p. 139-171.

Draşovean Fl. 1994b: *Die Stufe Vinča C im Banat*, în *Germania*, 72, 2, 1994, S. 409-425.

Draşovean Fl. 1995: *Locuirile neolitice de la Hodoni*, în *Banatica*, 13, 1995, p. 53-138.

https://biblioteca-digitala.ro

Draşovean Fl. 1996: voci în *The Vinča Culture,* 1996, p. 169-178.
Draşovean Fl. 1996a: *Cultura Vinča (faza C) în Banat,* Timişoara, Ed. Mirton, BHAB, I. DissDoc.
Draşovean Fl. 1996b: *Relations of Vinča Culture phase C with the Transylvanian region,* în *The Vinča Culture,* 1996, p. 269-285.
Draşovean Fl. 1997: *Die Petreşti-Kultur*, în *PZ,* 72, 1, 1997, p. 53-80.
Draşovean Fl. 1997a: *Some Remarks Concerning the Turdaş and Tăualaş Groups,* în *AnB*, S.N., 5, 1997, p. 7-10.
Draşovean Fl. 2001: *Early Neolithic settlement at Timişoara – Fratelia*, în *Festschrift für Gheorghe Lazarovici*, p. 33-58.
Draşovean Fl. 2003: *Transilvania şi Banatul în neoliticul târziu. O contribuţie la originile culturii Petreşti,* în *Apulum* XL, 2003, p. 39-58.
Draşovean Fl. 2005: *Zur einigen Praktiken der Schwarze Magie zur Zeit des Neolithikums im Banat*, în *Masken, Menschen, Rituale,* Würzburg 2005, S. 26-30.
Draşovean Fl. 2006: *Nordgriechenland und der Mittlere Donauraum zum ende des 6. und der Beginn des 5. Jahrtausend V.Chr.,* în *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade, 2006, p. 267-276.
Draşovean Fl., Ciobotaru D. L. 2001: *Parţa, Tell II*, în *CCAR. Campania 2000,* CIMEC 2001, indice Parţa.
Draşovean Fl., Luca S. A. 1990: *Consideraţii preliminare asupra materialelor neo-eneolitice din aşezarea de la Mintia-Gerhat (com. Veţel, jud. Hunedoara)*, în *SCIVA*, 41, 1990, 1, p. 71-76.
Draşovean Fl., Mariş T. 1998: *Aşezarea neolitică târzie de la Zlaşti,* în *AnB,* S.N., VI, 1998, p. 93-118.
Draşovean Fl., Rotea M. 1986: *Aşezarea neolitică de la Şoimuş. Contribuţii la problemele neoliticului final din sud-vestul Transilvaniei*, în *Apulum*, XXII, 1986, p. 9-24.
Draşovean Fl., Topolovcici 1989: *O piesă de cult descoperită la Parţa*, în *SCIVA*, 40, 1989, 2, p.199-200.
Draşovean Fl. et alii 1996: Fl. Draşovean, D. Ţeicu, M. Muntean*, Hodoni. Locuirile neolitice şi necropola medievală timpurie*, Reşiţa, 1996.
Draşovean Fl. et alii 1996b: Fl. Draşovean, D. L. Ciobotaru, A. Szentmiklosi, *Foeni*, în *CCAR. Campania 1995*, CIMEC 1996, indice 465.
Draşovean Fl. et alii 1998: Fl. Draşovean, V. Cedică, D. L. Ciubotaru, F. Gogâltan, *Foeni "Cimitirul ortodox",* în *CCAR. Campania 1997*, CIMEC 1998, indice 54.
Draşovean Fl. et alii 1999: Fl. Draşovean, V. Cedică, D. L. Ciubotaru, F. Gogâltan, *Foeni "Cimitirul ortodox",* în *CCAR. Campania 1998*, CIMEC 1999, indice 87.
Draşovean Fl. et alii 2001: Fl. Draşovean, D. L. Ciobotaru, Gh. Lazarovici, *Parţa tell II,* în *CCAR. Campania 2000,* CIMEC 2001, indice 1457.
Draşovean Fl., Benea D. et alii 2004: Fl. Draşovean, D. Benea, M. Mare, D. Tănase, Fl. Chiu, S. Regep-Vlascici, A. Ştefănescu, M. Muntean, M. Crânguş, D. Micle, A. Szentmiklosi, C. Timoc, *Săpăturile arheologice preventive de la Dumbrăviţa (jud. Timiş). DN 6-varianta ocolitoare Timişoara, km. 549+076-DN 69, km. 6+430,* ed. Fl. Draşovean, Ed. Waldpress, Timişoara, 2004.
Dumitraşcu S. 1969: *Două aşezări ale culturii Turdaş,* în *Lucrări Ştiinţifice*, Oradea, 19969, seria A, p. 517-521.
Dumitraşcu S. 1975: *Aşezarea neolitică de la Sântana-Holumb*, în *Banatica*, II, 1975, p. 25-32.
Dumitraşcu S., Togan G. 1971: *Săpăturile arheologice de la Boarta – „Cetăţuie" (jud. Sibiu),* în *ActaMN,* VIII, 1971, p. 423- 436.
Dumitrescu D. 1990: *Hierarchical classification with fuzzy sets*, în *Seminaries*, 4, 1984, p. 319-350.
Dumitrescu D., Lazarovici Gh. 1990: *Fuzzy divisive clustering in archaeology,* în *Archaeometry in Romania,* 2, Bucureşti, 1980, p. 87-91.
Dumitrescu H. 1962: *Activitatea şantierului arheologic Traian*, în *Materiale,* VIII, 1962, p. 245-258.
Dumitrescu H. 1966: *Câteva probleme legate de cultura Petreşti*, în *SCIV*, 17, 3, 1966, p. 433-444.
Dumitrescu H. 1968: *Un modèle de sanctuaire découvert dans la station énéolithique de Căscioarele,* în *Dacia* NS, XII, 1968, p. 381-394.
Dumitrescu H. 1973: *Sur une nouvelle interpretation du modèle de sanctuaire de Căscioarele,* în *Dacia* NS, XVII, 1973, p. 311-316.
Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1959: *Săpăturile de la Traian-Dealul Fântânilor*, în *Materiale,* VI, p. 157-175.
Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1962: *Activitatea şantierului arheologic Traian,* în *Materiale* VIII, 1962, p. 245-258.
Dumitrescu H., Dumitrescu Vl. 1970: *Şantierul arheologic Traian,* în *Materiale*, X, Bucureşti, 1970, p. 39-57.
Dumitrescu H., Lazarovici Gh. 1984-1986: *Cercetările arheologice de la Tăualaş-Deva (partea I),* în *ActaMN,* XXI, 1984 p. 3-44; *(partea a II-a),* în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 3-40.
Dumitrescu H. et alii 1952: H. Dumitrescu, Vl. Dumitrescu, C. Matasă, C. Mateescu, *Şantierul Traian,* în *SCIV*, 3, 1952, p. 121-138.
Dumitrescu H. et alii 1953: H. Dumitrescu, C. Mateescu, I. T. Dragomir, *Şantierul Traian*, în *SCIV*, IV, 1-2, 1953, p. 45-66.
Dumitrescu Vl. 1925: *Fouilles de Gumelniţa*, în *Dacia* II, 1925, p. 29-103.
Dumitrescu Vl. 1960: *La civilisation de Cucuteni*, în *BROB*, 9, 1960, p. 7-48.

https://biblioteca-digitala.ro

Dumitrescu Vl. 1963: *Originea şi evoluţia culturii Cucuteni-Tripolie (I*), în *SCIV,* 14, 1963, 1, p. 51-74.
Dumitrescu Vl. 1964: *Considérations et donnés nouvelles sur le problème du syncronisme des civilisations de Cucuteni et de Gumelniţa*, în *Dacia* NS VIII, 1964, p. 53-66.
Dumitrescu Vl. 1965: *Principalele rezultate ale primelor două campanii de săpături din aşezarea neolitică târzie de la Căscioarele*, în *SCIV* 16, 1965, 2, p. 215-237.
Dumitrescu Vl. 1967: *Quelques remarques au sujet de la culture néolithique Precucuteni et de la station de Traian-Dealul Viei*, în *Dacia*, N.S. XI, 1967, p. 39-46.
Dumitrescu Vl. 1967a: *Hăbăşeşti*, Ed. Meridiane, Bucureşti 1967.
Dumitrescu Vl. 1968: *Cu privire la platformele de lut ars ale locuinţelor unor culturi neolitice*, în *ActaMN*, V, 1968, p. 389-395.
Dumitrescu Vl. 1968a: *Arta neolitică în România,* Bucureşti 1968
Dumitrescu Vl. 1970: *Quelques aspects des synchronismes entre les culture néo- énéolithiques et de la période de transition vers l'âge de fer, în II CSSE,* Athena 1970, p. 3-27.
Dumitrescu Vl. 1970a: *Cu privire la cea mai veche cultură neolitică din România*, în *SCIV*, 21, 2, 1970, p. 187-199.
Dumitrescu Vl. 1970b: *Édifice destiné au culte découvert dans la couche Boian – Spanţov*, în *Dacia* NS, XIV, 1970, p. 5-24.
Dumitrescu Vl. 1971: *A propos de la plus ancienne culture néolthique de la Roumanie*, în *Studia Balcanica*, 5, Sofia, p. 37-50
Dumitrescu Vl. 1974: *Arta preistorică în România*, Bucureşti 1974.
Dumitrescu Vl. 1974a: *La cronologia dell'eneolitico romeno alla luce degli ensami C14,* în *Prehistoria Alpina*, 10, 1974, p. 99-105.
Dumitrescu Vl. 1980: *The Neolithic Settlement at Rast,* în BAR International Series 76, 1980.
Dumitrescu Vl. 1986: *A doua coloană de lut ars din sanctuarul fazei Boian-Spanţov de la Căscioarele (jud. Călăraşi),* în *CultCivDunJos,* II, 1986, p. 69-72.
Dumitrescu Vl. 1986a: *Stratigrafia aşezării-tell de pe Ostrovelul de la Căscioarele*, în *CultCivDunJos,* II, 1986, p. 73-81.
Dumitrescu Vl. 1996: *Gumelniţa*, în *EAIVR,* II, D-L, Bucureşti 1996, p. 205-206.
Dumitrescu Vl. et alii 1954: Vl. Dumitrescu, H. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmboviţa, N. Gostar, *Hăbăşeşti, monografie arheologică*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R. 1954.
Dumitrescu Vl. et alii 1983: Vl. Dumitrescu, Al. Bolomey, F. Mogoşanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, Bucureşti 1983.
Dumitrescu Vl. et alii 1994: Vl. Dumitrescu, R. Harhoiu, M. Babeş, *Căscioarele*, în *EAIVR,* I, A-C, Bucureşti 1994, p. 270-272.
Dumitrescu Vl., Marinescu-Bîlcu S. 2001: *Noi descoperiri de la Gumelniţa*, în *CultCivDunJos* XVI-XVII, 2001, p. 114-125.
Dumitrescu Vl., Vulpe Al. 1988: *Dacia înainte de Dromihete*, Bucureşti 1988.
Dumitroaia Gh. 1986: *Săpăturile arheologice din judeţul Neamţ (1984-1985),* în *MemAntiq*, XII-XIV (1980-1982), 1986, p. 317-321.
Dumitroaia Gh. 1987: *La station archéologique de Lunca-Poiana Slatinii*, în *La civilisation de Cucuteni*, 1987, p. 253-258.
Dumitroaia Gh. 1994: *Depunerile neo-eneolitice de la Lunca şi Oglinzi, judeţul Neamţ*, în *MemAntiq,* XIX, 1994, p. 7-84.
Dumitroaia Gh. 2000: *Comunităţile preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu*, BMAntiq VII, Piatra Neamţ 2000.
El Susi G. 1996: *Vânători, pescari şi crescători de animale în Banatul mileniilor VI î. Ch. - I d. Ch.* în *BHAB,* III, Timişoara 1996.
El Susi G. 2000: *Cercetări arheozoologice preliminare în situri Starčevo-Criş timpurii din Câmpia Banatului. Fauna de la Foeni-Gaz şi Dudeşti Vechi (jud. Timiş),* în *AnB*, SN Arheologie-Istorie, IX, 2001, p. 15-40.
El Susi G. 2002: *Cercetări arheologice în aşezarea de epoca bronzului de la Carei-Babold (jud. Satu Mare),* în *Thraco-Dacica* 1-2, 2002, p. 243-265.
El Susi G., Bindea D. 1995: *Cap. 8. Subsistemul economic*, în *Gura Baciului,* Cluj-Napoca 1996, p. 26-40.
Eliade M. 1965: *Le Sacré et le Profan*, Paris 1965.
Eliade M. 1981: *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, Bucureşti 1981.
Eliade M. 1991: *Eseuri,* Bucureşti 1991.
Eliade M. 1991a*: Cosmologie şi alchimie babiloniană,* ed. a II-a, Editura Moldova, Iaşi, 1991.
Ellis L. 1984: *A Study in Technology and the Origins of complex Socity,* BAR International Series 217, 1984.
Elster E. S. *: *The Burnt House…*
Enţiklopedia Tripolskoi ţivilizaţii 2004: tom I, ed. M. Ju. Videiko, N. B. Burdo; tom II, ed. S. M. Liaşko, N. B. Burdo, M. Ju. Videiko, Kiiv 2004.
Ewans J. D. 1968: *Knossos Neolithic*, II, în *AnANBSA,* 63, 1968, p. 239-276.
Ewans J. D. 1971: *Knossos; the Growth of a Settlement*, în *PPS,* XXXVII, 1971, p. 95-171.

https://biblioteca-digitala.ro

Fako Traore 1989 – 1993: *Cercetări etnoarheologice asupra ceramicii şi olăritului tradiţional din satul Mante (Republica Mali),* în *ActaMN*, 26-30, 1.2, 335-350.
Falkenstein 1965: *Zu den Tontafeln aus Tărtăria,* în *Germania,* 43, 1965.
Florescu A. C. 1959: *Şantierul arheologic Truşeşti*, în *Materiale,* V, 1959, p. 183-186.
Florescu A. C. 1966: *Observaţii asupra sistemului de fortificare al aşezărilor cucuteniene din Moldova,* în *ArhMold*, IV, 1966, p. 23-37.
Florescu A. C., Florescu M. 1961: *Şantierul arheologic de la Truşeşti,* în *Materiale,* VII, 1961, p. 79-86.
Florescu R. 1980: în *Dicţionar enciclopedic de artă veche a României,* Bucureşti 1980.
Forenbaher S. 1993: *Radiocarbon dates and absolute chronology of the central European Early Bronze Age,* în *Antiquity* 67 1993, p. 218-220, 235-256.
Frankfort H. 1939: *Cilinder Seals*, London, 1939.
Frenţiu M., Lazarovici Gh. 1988: *Methods for automated classification in archaeology. An application to the Neolithic graves and ornaments,* în *First Romanian Conference on the application of phisics methods in archaeology*, Bucharest, 1988, p. 131-146.
Frenţiu M., Lazarovici Gh. 1990: *Seriation and relative chronology of archaeological complexes from Gornea,* în *Archaeometry in Romania*, 2, Bucureşti, 1990, p. 65-86.
Frenţiu M., Lazarovici Gh. 1993: *Serierea şi cronologia unor complexe arheologice de la Gornea,* în *ArhMold*, 16, 1993, p. 1-12.
Frînculeasa A. 2006: *Complexele de cult descoperite în aşezările Precucuteni şi Cucuteni (cu privire specială asupra gropilor de cult),* în *Carpica* XXXV, 2006, p.23-38.
Galbenu D. 1963: *Neoliticeskaia masterskaia dlia obrabotki ukraşenii v Hîrşove,* în *Dacia* NS, VII, 1963, p. 501-509.
Galbenu D. 1970: *Un aspect al perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului descoperit la Şimnic,* în *Aluta* II, 1970, p. 45-54.
Galbenu D. 1970a: *Aşezarea şi cimitirul de la Limanu*, în *Materiale* IX, 1970, p. 77-86.
Galbenu D. 1971: *Aşezarea neolitică de la Costineşti*, în *Pontica* IV, 1971, p. 237-246.
Galbenu D. 1972: *Câteva probleme ale perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului în Oltenia*, în *SCIV,* 33, 1972, 2, p. 263-270.
Galbenu D. 1975: *Aşezările neolitce de la Şimnic,* în *Cercetări Arheologice* 1, 1975, p. 9-43.
Galbenu D. 1975a: *Câteva precizări în legătură cu neoliticul târziu din Muntenia şi Oltenia*, în *MN*, II, Bucureşti 1975, p. 237-241.
Galbenu D. 1977: *Neoliticul din Oltenia de sud-vest,* rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti 1977.
Galbenu D. 1979: *Săpături în tell–ul de la Hârşova, jud. Constanţa,* în *Cercetări arheologice* III, Bucureşti, 1979, p. 3-8.
Galbenu D. 1983: *Aşezarea de tip Sălcuţa de la Almăjel, jud. Mehedinţi*, în Cercetări arheologice VI, Bucureşti 1984, p. 183-185.
Gallis K. 1985: *A Late Neolithic Fundation Offering from Thessales*, în *Antiquity*, 59, 1985, p. 20-24.
Galović R. 1963: *Neolitsko naselie u Tečiću kod Rekovca,* în *ZborNMB,* 1963, p. 31-45.
Galović R. 1964: *Neue Funde der Starčevo Kultur in Mittel Serbien und Makedonien*, în *BerRGK*, 43-44, 1964, p. 1-29.
Galović R. 1967: *Zelenikovo*, în *ZRNM* V, Beograd 1967.
Galović R. 1968: *Die Starčevo Kultur Jugoslavien*. *Die Anfänge des Neolithikums von Orient bis Nordeuropa,* în *Fundamenta*, F, Reihe A, Band 3, Köln 1968.
Garašanin D. 1954: *Starčevacka kultura,* Ljubjana 1954.
Garašanin D. 1959: *Nosa-Biserba Obala,* în *ArhPreglad,* 1, 1959, p. 10.
Garašanin D. 1959: *Contribution á l'étude de la fin de l'âge de mètal,* în *ZborNM, 11.*
Garašanin D. 1968: *Croyance et culte de l'homme néolithique dans le centre des Balkans,* în *Neolit centralnog Balkana*, Beograd 1986, p. XXV-XXIX.
Garašanin D. 1980: *Les origines du néolithique dans le bassin de la Meditérrannée et dans le sud-est européeen,* în *Problemes de la néolithisation dans certains régions de l'Europe*, Krakow 1980, p. 57-72.
Garašanin M. 1950: *Die Theiss - Kultur im jugoslawischen Banat, BerRGK, 33, 1943-1950, p.* 125-13.2
Garašanin M. 1950a: *Potiska kultura u Banatu*, în *Starinar,* NS, I, 1950, p. 19-25.
Garašanin M. 1951: *Hronologia vinčanske grupe,* Ljubljana, 1951.
Garašanin M. 1958: *Contribution à la connaîssance des origines de la chronologie du néolithique balcanique*, în *Starinar*, VII-VIII, 1958, p. 34-39.
Garašanin M. 1959: *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien,* în *BerRGK*, 39, 1959, S. 3.
Garašanin M. 1963: *Ein Beitrag zur Kenntnise der frühneolithischen Verbindungen des Balkans und Vorderasiens,* în *ArchJug*, IV, 1963, S. 1-4.
Garašanin M. 1968: *Les régiones balkaniques du centre dans la chronologie néolithique du sud- est eurupéen,* în *Neolit Centralnog Balkana,* 1968, p. 301-336.

https://biblioteca-digitala.ro

Garašanin M. 1973: *Praistorija na tlu S. R. Serbije*, Beograd.
Garašanin M. 1978: *La néolithisation dans le sud-est et dans le centre de la Peninsule Balkanique*, în *Godišnjak*, XIV, 1978, p. 31-44.
Garašanin M. 1979: *Centralnobalkanoška Zona*, în *Praistorija Jugoslovenskih Zemalja*, Sarajevo 1979.
Garašanin M. 1980: *Les origines du Néolithique dans le Bassin de la Méditerranée et dans la sud-est européen, în Problèmes de la néolithisation dans certaines régions de l'Europe*, Kraków, 1980, p. 57-72.
Garašanin M. 1984: voci în *Vinča u praistoriji i srednjem veku,* Beograd, 1984, p. 11-12, 57, 189, 207.
Garašanin M. 1984a: *Chrnologische und kulturhistorische Probleme südmakedonischer Wohnhügel,* în *PZ*, 59, 1, S. 3-15.
Garašanin M. 1989: *Beziehungen der Vinča-Gruppe zum Neolithikum der ungarischen Tiefebene (Vinča, Szakálháat, Theiss),* în *Neolithic of Sortheastern Europe and its Near Eastern Connections, în Varia Arcvhaeologica Hungarica*, II, 1989, Budapest, 1989, p. 59-64.
Garašanin M. 1993: *Zu den Problemmen der Vinča Gruppe in Rumänien,* în *Balcanica*, XXIV, 1993, p. 7-20.
Garašanin M. 1997: *Der späte balkanisch – anatolische Komplex – Ein Rückblick nach vier Jahrzenten,* în *Starinar*, XLVIII, 1997, p. 15-31.
Garašanin M. 1997a: *Zu den Problemen der Gruppe Bubhanj-Hum II,* în *Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa, Festschrift für Bernard Hänsel*, Ed. Hrónos, Marie Leidorf – Espelkamp, 1997, p. 143-148.
Garašanin M. 1998: *Le sud-est Européen et l'Europe centrale á l'epoque préhistorique,* în *Balcanica*, XVIII-XIX, Belgrad, 1987-1988, p. 13-25.
Garašanin M. 1998a: *Kulturströmungen im Neolithikum des südlichen Balkanraumes*, în *PZ*, 73, 1, S. 25-51.
Garašanin M., Dehm W. 1963: *Trakisch-makedonische Wohnhügelfunde in der Samlung des Vorgeschichtlichen Seminar zu Mehrburg/Lahn,* în *JahrbRGZM*, 10, 1965.
Garašanin M., Garašanin D. 1955: *La station néolithique de Zarkovo*, în *Starinar*, III/IV, 1955.
Garašanin M., Garašanin D. 1955b: *L'habitat préhistorique de Crna Bara,* în *RVM*, 6, Novi Sad 1955.
Garašanin M., Spasovska G. 1976: *Novi iskopavanija vo Yelenikovo kai Skopje*, în *MAA*, 2, 1976, Prilep, p. 85-117.
Gardner E. 1976: *The Technology of the Ceramics,* în *Neolithic Macedonia as reflected by Excavations at Anza, Southeast Jugoslavia,* ed. M. Gimbutas, ser. *Monumenta Archaeologica*, Institute of Archeology The University of California, Los Angeles 1976, p. 160-176.
Gavela B. 1958: *Agglomération néolithique à Grivac*, în *Starinar*, VII-VIII, 1958, p. 237-268.
Georgiev G. I. 1961: *Kulturgruppen der Junsteinzeit-und Kupferzeit in der Ebene von Trazien (Südbulgarien),* în *L'Europe*... Praga, 1961, p. 45-100.
Georgiev G. I. 1967: *Beiträge zur Erfoschung der Neolithikums und der Bronzezeit in Bulgarien,* în *ArchAustr,* 42, 1967, S. 90-144.
Georgiev G. I. 1972: *Das Neolithikum und Chalcolithikum in der Thrakischen tiefebene (Südbulgarien). Probleme des heutigen Forschungsstandes*, în *Thracia,* 1972, p. 5-28.
Georgiev G. I. 1983: *Die Bedeutung der Ausgrabungen in Karanovo für die Untersuchung des Neolithikums und Chalcolithikums in Bulgarien,* în *NNU*, 52, 1983, p. 7-27.
Germann K. , Resch Fr. E. 1981: *Depozitul ceramic de la Parța*, în *Banatica*, 6, 1981, p. 11-33.
Germann K., 1986: *Archäologische Bekentnis,* ms.
Germann K., Resch Fr. E. 1997: *Sehen, lernen und arbeiten in Parța*, ms.
Gessel C. G. 1985: *Ton, place, and house cult in Minoian Crete*, Göteborg 1985.
Gheorghiu D. 2005: *The house as a macro-pyroinstrument,* în *Experimental pyrotechnology group newsletter,* no. 2, ed. D. Gheorghiu, p. 12-24.
Gheorghiu D., Dumitrescu R. 2006: *A Perspective from Experimental Archaeology,* în *XV Congress of the International Union for Prehistoric and Protohistoric Sciences*, ed. L. Oosterbeek, J. Raposo, Lisabona 2006, vol. 1, p. 231.
Ghergari L. et alii 1995: L. Ghergari, Al. Hosu, Gh. Lazarovici, în *Gura Baciului*, Cluj – Napoca 1995, p. 209-232.
Ghergari L. et alii 1999: L. Ghergari, Gh. Lazarovici, C. Ionescu, T. Tămaş, *Studii geoarheologice asupra unor artefacte ceramice din neoliticul timpuriu din România. Staţiunea de la Lunca - Poiana Slatinii, jud. Neamţ,* în *Angustia*, 1999, 4, p. 1-7.
Ghergen I., Dogaru I. 1981: *Distribuirea elementelor indicatoare geochimice şi stratigrafia aşezării neolitice de la Parța,* în SNT, PA, 2, Timişoara.
Gherghe P. 1982: *O nouă aşezare Coţofeni descoperită la Vîrţ, judeţul Gorj*, în *Oltenia. Studii şi comunicări*, 4, Craiova, 1982, p. 38-45.
Gimbutas M. 1976: *Neolithic Macedonia. As reflected by Excavation at Anza, Southeast Yugoslavia*, în ser. *Monumenta Archaeologica*, Los Angeles, 1976.
Gimbutas M. 1984: *The Goddesses and Gods of Old Europe. Myths and cult Images,* Thames and Hudson, London 1984.

https://biblioteca-digitala.ro

Gimbutas M. 1991: *The Civilization of Goddess. The World of Old Europe*, San Francisco 1991.
Gimbutas M. et alii 1989: M. Gimbutas, S. Winn, D. Shimabuku, S. Bököny, L. Ellis, E. S. Elster, J. Renfrew, J.- L. Vernet, *Achilleion. A Neolithic Settlement in the Thessaly, Greece, 6400 -5600 BC*, Los Angeles, 1989.
Gindele R. et alii 2003: R. Gindele, L. Marta, C. Astaloş, Z. Kadas, *Urziceni – Vamă*, în *CCAR. Campania 2002,* CIMEC 2003, indice 204.
Gläser R. 1991: *Bemerkungen zur absoluten Datierung des Beginns der westlichen Linienbandkeramik*, în *Banatica* 11, 1991, p. 53-64.
Gläser R. 1996: *Zur absoluten Datierung der Vinča-Kultur anhand von ^{14}C-Daten*, în *The Vinča culture*, 1996, p. 175-212.
Glicherie C. 1982: *Evoluţia zonei Mamaia în Cuaternarul târziu,* în *Pontica* XV, 1982, p. 15-32.
Glicherie C. 1983: *Evoluţia zonei lacului Agigea în Cuaternarul târziu,* în *Pontica* XVI, 1983, p. 9-16.
Glicherie C. 1985: *Sedimentarea litorală în zona Cap Midia-Cap Ivan,* în *Pontica* XVIII, 1985, p. 9-12
Glicherie C. 1998: *Old Dobrogean Black Sea Coastlines,* în *Pontica* XXXI, 1998, p. 7-14.
Gligor M. 2000: *Relaţia cadru geografic-habitat. Aşezările aparţinând culturii Petreşti din bazinul Mureşului mijlociu,* în *Apulum* XXXVII/1, 2000, p. 133-149.
Gligor M. 2004: *Contribuţii la repertoriul descoperiririlor aparţinând culturii Petreşti din bazinul Mureşului mijlociu,* în *ActaMP* XXVI, p. 17-39.
Gligor M. 2006: *Consideraţii privitoare la neoliticul târziu/eneoliticul timpuriu din sud-vestul Transilvaniei. Materiale ceramice de la Alba Iulia-Lumea Nouă,* în *Apulum,* XLIII/1, 2006, p. 9-34.
Gligor M. 2007: *Grupul Foeni,* în *Ceramica neolitică - o lecţie de istorie* 2007, p. 51-63.
Gligor M. 2007a: Cultura Petreşti*,* în *Ceramica neolitică - o lecţie de istorie* 2007, p. 65-71.
Gligor M. et alii 2006: M. Gligor, C. Florescu, M. Breazu, T. Borşan, I. Maican, Şt. Lipot, C. Toth, P. Mazăre, B. Ciută, *Alba Iulia, jud. Alba. Punct: Lumea Nouă,* în *CCAR. Campania 2005,* CIMEC 2006.
Gligor M. et alii 2007: M. Gligor, C. Florescu, M. Breazu, P. Mazăre, T. Borşan, I. Maican, Şt. Lipot, C. Toth, C. Beldiman, D.-M. Sztancs, *Alba Iulia, jud. Alba. Punct: Lumea Nouă,* în *CCAR. Campania 2006,* CIMEC 2007.
Gofas M. P. 1991: *H Neolithikhi Nea Makri*, Athenai, 1991.
Gofas M. P. 1996: *Ties Across the Sea in Neolithic Times. Attica and the Cyclades*, în *XIII ICPPS* Italia*,* Forli, sept. 1996, nr. 9, collq. XVII, p. 11-19.
Gogâltan Fl. 1999: *Bronzul timpuriu şi mijlociu în Banatul românesc şi pe cursul inferior al Mureşului. Cronologia şi descoperirile de metal,* Timişoara 1999.
Gogâltan Fl. 2002: *Die Tells der Bronzezeit im Karpatenbecken. Terminologische fragen,* în *Interregionale und kulturelle Beziehungen im Karpatenraum (2. Jahrtausend V. CHR. – 1. Jahrtausend N. CHR.),* Ed. A. Rustoiu, A. Ursuţiu, Cluj-Napoca, 2002, p. 11-45.
Gogâltan Fl. 2003: *Die Neolithische Tellsiedlungn im Karpatenbecken. Ein Uberblick,* în *Morgenrot der Kulturen, Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel – und Südosteuropa. Festchrift für Nándor Kalicy zum 75. Geburtstag,* Ed. E. Jerem, P. Raczky, Budapest 2003, p. 223-262.
Gogâltan Fl. 2004: *Tell-urile în Orientul apropiat şi Bazinul Carpatic. O scurtă privire comparativă asupra habitatului preistoric (I),* în *ActaTS,* III, 2004, p. 43-117.
Gogâltan Fl. 2005: *Tell-urile în Orientul apropiat şi Bazinul Carpatic. O scurtă privire comparativă asupra habitatului preistoric (II),* în *ActaTS,* IV, 2005, p. 79-129.
Goldman Gy. 1976: *Geschichtsgefässe und andere Menschendarstellungen aus Battonya,* în *BMMK*, 5, 1976, 12/6.
Goldman Gy. 1984: *Battonya – Gödörsök, eine neolithische siedlung in Südost – Ungarn,* Békéscsaba, 1984.
Goldman Gy., Goldman-Szenásky J. 1991: *Die Szakálhát – Kultur am Rand der Vinča – kreises*, în *Simpozionul international Cultura Vinča – rolul şi legăturile sale, 13-17 mai 1991*, în *Banatica*, 11, 1991, p. 193-200.
Görsdorf J., Bojadžiev J. 1996: *Zur absoluten Chronologie der bulgarischen Urgeschichte*, în *Eurasia Antiqua*, 1996, 2, S. 105-173.
Govedarica B. 2004: *Zepterträger - Herrscher der Steppen. Die Frühen Ockergräber des älteren Äneolithikums im karpatenbalkanischen Gebiet und im Steppenraum Südost-und Osteuropas,* Verlag Philipp vomn Zabern, Mainz am Rhein, 2004.
Grbić M. 1933-1934: *Neolitsko groble u Botošu kod Bečkereko*, în *Starinar*, VIII-IX, 1933-1934, p. 40-58.
Grbić M. 1954: *A Neolithic Statuete from Novi Bečej,* în *ArchJug*, I, 1954.
Grbić M. 1957: *Eine neolithisches Haus auf Gradišta bei Idioš,* în *RVM*, 6, 1957, p. 219-223.
Greenfield H. J., Draşovean Fl. 1994: *Preliminary report on the 1992 excavations at Foeni-Sălaş an early neolithic Starčevo-Criş settlement in the Romanian Banat*, în *AnB*, III, Arheologie -Istorie, 1994, p. 45-85.
Gusev S. A. 1995: *Hausmodelle der Tripolje -Kultur*, în *PZ,* 70, 1995, 2, S . 175-189.
Haarmann H. 1995: *Early Civilization and Literacy in Europe. An Inquiry into Cultural Continuity in the Mediterranean World*, Berlin, New York, 1995.

https://biblioteca-digitala.ro

Hachmann R. 1989: *Die Befestigungen der akeramischen Jericho,* în *Neolithic of Sotheastern Europe and Its Near Eastern Connections, Varia Archaeologica Hungarica, II*, Budapest, 1989, p. 67-84.

Hadaczek K. 1912: *La colonie industrielle de Koszylowce (arond. de Zaleszczyki) de l'époque énéolithique. Album des fouilles*, Lwow, 1912.

Haimovici S. 1960: *L'étude de la faune néolithique de Truşeşti,* în *AŞUI* , 2, 6, 1960, p. 387-396.

Haimovici S. 1987: *Quelques problèmes d'archéozoologie concernant la culture de Cucuteni*, în *La civilisation de Cucuteni*, 1987, p. 157-166.

Hansen et alii 2004: S. Hansen, A. Dragoman, N. Benecke, J. Görsdorf, F. Klimscha, S. Oanţă-Marghitu, A. Reingruber, *Bericht über die Ausgrabungen in der kupferzeitlichen Tellsiedlung Măgura Gorgana bei Pietrele in Muntenien/ Rumänien,* în *Eurasia Antiqua*, 10, 2004, p. 1-52.

Hansen et alii 2005: S. Hansen, A. Dragoman, A. Reingruber, I. Gatsov, J. Görsdorf, P. Nedelcheva, S. Oanţă-Marghitu, B. Song, *Der kupferzeitliche Siedlungshügel Pietrele an der Unteren Donau,* în *Eurasia Antiqua*, 11, 2005, p. 341-392.

Hansen S. 2005: *Eine tönerne Rassel in Schildkrötengestalt aus Măgura Gorgana bei Pietrele, jud. Giurgiu,* în *In honorem Silvia Marinescu-Bîlcu, CultCivDunJos*, XXII, 2005, p. 337-349.

Harţuche N. 1976: *Unele probleme ale postpaleoliticului în peşterile Dopbrogei*, în *Pontica* 9, 1976, p. 13-22.

Harţuche N. 1980: *Complexul cultural Cernavoda I de la Râmnicelu, judeţul Brăila,* în *Istros* I, 1980, p. 31-91.

Harţuche N. 1980a: *Importuri cucuteniene în mediul culturilor eneolitice din zona Brăilei,* în *Studii şi Comunicări*, Focşani, III, 1980, p. 9-25.

Harţuche N. 1983: *Locuinţa bordei din aşezarea Boian de la Lişcoteanca "Moş Filon",* în *Istros* II-III, 1983, p. 7-27.

Harţuche N. 1987: *Cercetările arheologice de la Lişcoteanca I. Aşezarea Movila Olarului (1970-1976),* în *Istros* V, Brăila 1987, p. 7-90.

Harţuche N., Bounegru O. 1997: *Săpăturile arheologice de salvare de la Medgidia, jud. Constanţa, 1957-1958,* în *Pontica* 30, 1997, p. 17-104.

Harţuche N., Dragomir I. T. 1957: *Săpăturile arheologice de la Brăiliţa,* în *Materiale*, III, 1957, p. 129-144.

Hasenbündl G. 2005: *Zurük in die Jungsteinzeit*, în *Kreisgräben – eine runde Sache. Sechs wege zu ausgeewählten Kreisgrabenanlagen in Weinviertek. Eine Annerung An die ältesten Monumentalbauten Europas,* Ed. Berger – Horn/Wien 2005, S. 11-20.

Hasenbündl G. et alii 2005: G. Hasenbündl, W. Neubaer, G. Trnka, *Kreisgräben – eine runde Sache. Sechs wege zu ausgeewählten Kreisgrabenanlagen in Weinviertek. Eine Annerung An die ältesten Monumentalbauten Europas,* Ed. Berger – Horn/Wien 2005.

Haşotti P. 1987: *Sondajul din aşezarea culturii Hamangia de la Medgidia-Satu Nou*, în *Pontica* XX, 1987, p. 19-42.

Haşotti P. 1993: *Quelques aspects de néolithique en Dobroudja à la lumière des recherches archéologiques recentes,* în *XII-e Congrès International*, Bratislava, 1993, tom 2, p. 354 – 359.

Haşotti P. 1997: *Epoca neolitică în Dobrogea,* Bibliotheca tomitana, Constanţa 1997.

Haşotti P. 1998: *The Cronology of the Neolithic cultures in Dobrudja,* în *James Harvey Gaul, in memoriam*, ed. M. Stefanovich, H. Todorova, H. Hauptmann, Sofia 1998, p. 97-105.

Haşotti P., Popovici D. N. 1992: *Cultura Cernavodă I în cadrul descoperirilor de la Hârşova,* în *Pontica* XXV, 1992, p. 15-44.

Haşotti P., Wisoşenski W. 1984: *Descoperiri întâmplătoare în aşezarea neolitică de la Târgşor „Sitorman",* în *Pontica* XVII, 1984, p. 37-49.

Hauptmann H. 1993: *Ein Kultgebäude in Nevali Çori*, în M. Frangipane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthiae and M. Mellink eds., *Between the rivers and over the mountains. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica, Alba Palmieri dedicata*. Rome, Università „La Sapienza", 1993, p. 37-69

Hauptmann H. 2003 (WEB): *Possible Contacts between upper Mesopotamia and Central Anatolia during the Early Neolithic,* Rond Table, Istanbul, Project CANeW.

Hauptmann H., Milojčić Vl. 1969: *Die Funde der Frühen Dimini-Zeit aus der Arapi Magula Thessalien,* Bonn 1969.

Hauptmann H., Schmidt K. 2000: *Frühe Tempel- frühe Götter?* în *Deutsches Archäologisches Institut, Archäologische Entdeckungen. Die Forschungen des Deutschen Archäologischen Instituts im 20. Jahrhundert, Zaberns Bildbände zur Archäologie* (2000), S. 258-266.

Hayden B. 2003: *A Prehistory of the Religion. Shamans, Sorcers and Saints,* Smithonian Books, Washington 2003.

Hălcescu C. 1995: *Tezaurul de la Sultana,* în *CultCivDunJos,* II, 1995, p. 11-17.

Hegedűs K., Mkakkay J. 1987: Vestő – Mágor. *A settlement of the Tisza culture,* în *The Late Neolithic of the Tisza Region,* p. 85 -103.

Heinrich 1982: *Die Tempel und Heiligtum im Alten Mesopotamia*, Berlin 1982.

Hiller St. 1989: *Das Neolithikum in Karanovo und seine chronologische Stellung zu den glichzeitigen Kulturen in Nordgriechenland und Serbien*, în *Tell Karanovo und das Balkan-Neolithikum,* Szalzburg, 1989, p. 165-179.

Hiller St. 1990: *Neue Ausgrabungen in Karanovo,* în *Vinča and its World*, Belgrade, 1990, S. 197-206.

https://biblioteca-digitala.ro

Hiller St. 1990a: *Tell Karanovo,* în *Die ersten Bauern,* 2, Zürich, 1990, S. 77-86.
Hiller St. 1993: *Neolithische Megaronhäuser,* în *Praistoričeski Naxodki i iysledvanija, Zbornik v pamet na prof. Georgi I. Gheorghiev*, Sofia, 1993, S. 111-120.
Hiller St. 2001: *Phosten als Wandvorlagen in der Vorgeschichtlichen Hausarhitektur*, în *Festschrift für Gheorghe Lazarovici,* Timişoara, 2001, p. 245-266.
Hiller St., Nikolov V. 1985: *Tell Karanovo*, Salzburg 1985.
Hiller St., Nikolov V. 1986: *Tell Karanovo*, Salzburg 1986.
Hiller St., Nikolov V. 1987: *Tell Karanovo*, Salzburg 1987.
Hiller St., Nikolov V. 1988: *Tell Karanovo*, Salzburg 1988.
Hiller St., Nikolov V. 1989: *Tell Karanovo*, Salzburg 1989.
Hiller St., Nikolov V. 1997: *Karanovo. Die Ausgrabungen im Südsektor 1984/1992*, Salzburg – Sofia 1997.
Himner M. 1933: *Étude sur la civilisation prémycéniene dans le basin de la Mer Noir, d'après les fouilles personells*, în *Swiatowit* 14, Warszawa 1933, p. 152-154.
Höckmann O. 1987: *Gemainsamkeiten in der Plastik der Linearkeramik und der Cucuteni Kultur,* în *La Civilisation de Cucuteni*, 1987, p. 89-98.
Hodder I. 1996: *On the Surface. Çatalhöyük 1993-1995*, London 1996.
Hoinărescu C. et alii 1989: *Locuinţa sătească din România,* în *Studii de arhitectură tradiţională în vederea conservării şi valorificării prin tipizare, vol. I,* Ed. revizuită şi completată, Bucureşti 1989.
Horedt K. 1949: *Săpături privitoare la epoca neo şi eneolitică,* în *Apulum,* III (1947-1948), 1949, p. 44-69.
Horedt K. 1956: *Aşezarea de la Sf. Gheorghe - Bedehaza,* în *Materiale*, II, 1956, p. 16-18.
Horedt K. 1968: *Die Kupferzeit in Transilvania,* în *Apulum, VII,* 1, 1968, p. 103-116.
Horváth F. 1982: *A Gorzsai halom késöneolit rérege*, în *ArchÉrt,* 109, 1982, p. 201-222.
Horváth F. 1987: *Hódmezövásarhely-Gorzsa*, în *The Late Neolithic of the Tisza Region,* Budapest-Szolnok, 1987, p. 31-46.
Horváth F. 1989: *A Survey on the Devepolment of Neolithic Settlement Pettern and House Types in the Tisza Region,* în *Neolithic of Sotheastern Europe and Its Near Eastern Connections, Varia Archaeologica Hungarica, II*, Budapest, 1989, p. 85-102.
Horváth F. 1991: *Vinča Culture and its Connection with thw south-east Hungarian Neolithic, comparaison of traditional 14C chronology,* în *Banatica*, 11, 1991, p. 259-173.
Horváth F. 1992: *Ujkokori sirok nyomai Hodmezövasarhely-Kökenydomb es Gorzsan*, Szeged, 1992.
Humphrey C., Vitebsky P. 1997: *Sacred architecture. Models of the Cosmos. Symbolic Form and Ornament. Traditions of the East and West,* Ed. Little, Brown and Company, Boston, New York, Toronto, London 1997.
Idole 1985: *Idole. Frühe Götterbilder und Opfergaben,* Prähistorische Staatssammlung München, Museum für Vor- und Frühgeschichte, Gisela Zahlhaas (Verantworlich für die Ausstellung und Katalogredaktion), Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein 1985.
Iercoşan N. 1997: *Cultura Tiszapolgár în vestul României,* Teză de doctorat, Bucureşti 1997.
Iercoşan N. 2002: *Cultura Tiszapolgár în vestul României,* Ed. Muzeului Sătmărean, Ed. Neremia Napocae, 2002.
Iercoşan N., Sălceanu I. 1997: *Aşzarea eneolitiă de la Vezendiu Drumul Tireamului, în CCA. Campania 1996*, Bucureşti 1997.
Ignat D. 1973: *Repertoriul descoperirilor neolitice din Bihor,* în *Crisia*, 1973, p. 7-20.
Ignat D. 1974: *Ceramica neolitică pictată de pe valea Crişului Repede*, în *Crisia*, IV, 1974, p. 121-125.
Ignat D. 1977: *Probleme ale neoliticului din nord-vestul Romaniei*, în *ActaMN* XIV, 1977, p. 13-21.
Ignat D. 1978: *Aşezarea neolitică aparţinând culturii Criş de la Suplacu de Barcău*, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 9-25.
Ignat D. 1979: *Aşezarea neolitică aparţinând culturii Starčevo - Criş de la Fughiu, jud. Bihor*, în *Crisia*, IX, 1979, p. 721-733.
Ignat D. 1979a: *Aşezarea neolitică de la Suplacul de Barcău,* în *Materiale*, Oradea, 1979, p. 54-54.
Ignat D. 1981: *Descoperiri arheologice aparţinând epocii neolitice de pe teritoriul oraşului Oradea,* în *Crisia,* XI, 1981, p. 41-58.
Ignat D. 1983: *Cercetările arheologice de la Suplacu de Barcău,* în *Materiale,* XV, 1983, p. 37-40.
Ignat D. 1985: *Un mormânt de incineraţie descoperit în aşezarea neolitică de la Sulplacu de Barcău,* în *Crisia,* XV, 1985, p. 275-278.
Ignat D. 1998: *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău,* în *BHAB*, XVI, Muzeul Banatului, Timişoara 1998.
Ignat D. 2000: *An overview of the Neolithic of Crişana,* în *AnB*, Arheologie – Istorie, VII-VIII, 1999-2000, p. 21-33.
Ignat D. 2001: *The Early Neolithic in Nort-West of Romania, in Festschrift für Gheorghe Lazarovici zum 60. Geburstag,* Timişoara, Ed. Fl. Draşovean, 1991, p. 69-79.
Ignat D. et alii 2001: D. Ignat, C. Ghemiş, M. Ciauşescu, A. Lakatos, L. Csakosi, R. Balint, V. Balint, A. Peto, *Şuncuiuş, com. Şuncuiuş, jud. Bihor. Punct Peştera Mişidului,* în *CCAR. Campania 2000,* CIMEC 2001, p. 248-249.
Ionescu Gr. 1971: *Arhitectura populară în România*, Bucureşti 1971.

https://biblioteca-digitala.ro

Iosifaru M., Fântâneanu C. 2004: R*âmnicu Sărat, jud. Vâlcea Punct Cartier Copăcelu (Valea Răii),* în *CCAR. Campania 2003,* CIMEC 2004, p. 255-257.

Isăcescu C. 1984: *Săpăturile de salvare de la Sultana, com. Mănăstirea, jud. Călăraşi,* în *Cercetări arheologice*, VII, Bucureşti 1984, p. 27-34.

Istina L. E. 2006: *Cucuteni, un univers mereu inedit,* catalogul expoziției, Ed. Documentis, Iaşi 2006.

Istoria na Dobrudja, Sofia 1984.

Jongsma T., Haskel Greenfield J. 2002: *Household as behaviuor: an anthropological perspective,* în *Material evidence and culture pattern in Prehistory*, ed. L. Nikolova, Salt Lake City, Sofia-Karlovo 2002, p. 5-12.

Jovanović B. 1963: *The Early Neolithic Architecture of Đjerdap (Iron Gate),* în *Actes VIII CISPP, II,* 1963, p. 290, 293.

Jovanović B. 1965: *Die Altere Vinča Gruppe in Süd-Banat*, în *RVM*, 14, 1965, p. 40-42.

Jovanović B. 1966: *Sculptures de la nécropole de Hajdučka Vodenica,* în *ArhJug,* VIII, 1966, p. 31-34.

Jovanović B. 1967: *La signification de certains éléments de cult du Gruppe Starčevo*, în *Starinar*, XVIII, 1967, p. 19-20.

Jovanović B. 1969: s. v. în *Arheološki Preglad*, 1969, p. 128-135.

Jovanović B. 1971: *Metalurgija eneolitskog perioda Jugoslavije*, Beograd 1971.

Jovanović B. 1971a: *Elements of the Early Neolithic Architecture in the Iron Gate Gorge and their Functions,* în *ArhJug,* IX, (1968), 1971, p. 1-9.

Jovanović B. 1971b: *Padina kod Lepepnskog Vira*, în *Materialj*, CISPP, Belgrad, 1971, p. 65-70.

Jovanović B. 1972: *The auchtochtons and the Migrational Components of the Early Neolithic in the Iron Gates,* în *Balcanica*, III, 1972, p. 48-58.

Jovanović B. 1974: *Relativno hronološki odnos starijeg neolita Đjerdapa I Vojvodine,* în *Materialj,* 1974, p. 312-313.

Jovanović B. 1975: *The Origin of Early Neolithic in Đjerdap,* în *Godišnjak*, XIV, 1975, p. 5-17

Jovanović B. 1979: *Rudarstvo i metalurgijia perioda Jugoslavie*, în *Praiistorija Jugoslovenskih Zemalja*, III, Sarajevo, 1979, p. 27-55.

Jovanović B. 1982: *Rudna Glava. Najstarije Rudarstvo Bakra na Centralnom Balkanu*, Bor-Beograd, 1982.

Jovanović B. 1984: în *Vinča u praistoriji i srednjem veku,* Beograd, 1984, voci, 35-41, p. 194-198.

Jovanović B. 1984a: *Hajdučka Vodenica, necropole préhistorique,* în *Starinar,* XXIII-XXIV, 1984, p. 312-313.

Jovanović B. 1984b: *Padina, agglomération du mésolithique et du néolithique ancien,* în *Starinar,* XXIII-XXIV, 1984, p. 166-167.

Jovanović B. 1984c: *Stubica, agglomération du mésolithique et du néolithique ancien,* în *Starinar,* XXIII-XXIV, 1984, p.177-178

Jovanović B. 1985: *Rudna Glava. Najstarije rudarstvo bakra na centralnom Balkanu.* Bor-Creusot 1985.

Jovanović B. 1991: *Die Kultplatze und Arhitektur in der Vinča-kultur*, în *Banatica*, 11, 1991, p. 119-124.

Jovanović B. 1992-1995: Late *Vinča settlement Divostin IIb. Cultural Changes in the Early Eneolithic of the Central Balkans,* în *Settlements patterns,* Verona-Lazise 1992 (1995), p. 51-54.

Jovanović B. 1995: *Continuity of the Prehistoric Mining in the Central Balkans,* în *Ancient Mining and Metallurgy in Southeast Europe*, Bor - Belgrad, 1995, p. 29-35.

Jovanović B. 1996: *The First Use of Metals in the Balkans,* în *XIII, Actes CISPP*, Forli, 10, 1996, p. 57-64.

Jovanović B., Glisić J. 1961: *Eneolitsko naselje na Kormadinu kod Jakova*, în *Starinar*, XI, 1961, p. 113-139.

Jovanović Š. 1977: *At, Vršca, neolitsko naselje*, în *Arheološki Preglad,* 19, Beograd, 1977, p. 18-20.

Jovanović Š. 1978: *Neolit Južnog Banata*, Pančevo, 1978.

Jovanović Š. 1986: *At, Vršca, neolitsko naselje, în Arheološki Preglad,* 25, Beograd, 1986, p. 13-14.

Jovanović Š. 1995: *Modeli kuća iz At kod Vršca*, în *Glasnik Pančevo* 6, 1995, p. 331-342.

Kacsó C.1987: *Pietrele de râşniţă şi râşnitul ritual în cadrul ceremoniilor de ofrandă din epoca bronzului transilvănean,* în *Symposia Thracologica 5, 1987, p. 82.*

Kadrow S. et alii 2003: S. Kodrow, M. Sobhackiy, T. Tkachuk, E. Trebla, *Sprawozdanie ze studióm i wyniki analiz materiálów Zabytkowych kultury Trypolskiej z Bilcza Złotego znajdujących się w zbiorach muzeum archeologicznego w Krakowie,* în *Materialy Archeologiczne* XXXIV, 2003, p. 53-143.

Kaiser T., Voytek B. 1985: *Sedentism and Economic Change in the Balkan Neolithic*, în *Jornal of Anthropological Archaeology*, 2, 1985, p. 232-353.

Kalicz N. 1959: *The Grove of Bektalórántháza,* în *JÁMÉVK,* II, 1959, p. 15-18.

Kalicz N. 1965: *Siedlungeschichtliche. Probleme der Körös- und der Theiss - Kultur,* în *ActaAASz,* VIII, 1965, p. 37-39.

Kalicz N. 1966: *Rézkori tele Ternabadon*, în *ArchÉrt*, 1, 1966, p. 3-19.

Kalicz N. 1971: *Siedlung und Gräber der Lengyel-Kultur Aszód,* în *Mitt.Arcáol. Inst.Ungar.Akad.Wiss.* 2, 1971, p. 15-25.

Kalicz N. 1980: *Neuere Forschungen über Enstehung des Neolithikums în Ungarn*, în *Problèms de néolithisation ...* Krakow 1980, p. 97-122.

Kalicz N. 1993: *Le bassin du Danube moyen, La Pleine Pannonienne,* în *AtlasNE*, 1993, p. 285-342.

https://biblioteca-digitala.ro

Kalicz N., Makkay J. 1972: *Probleme des Frühen Neolithikums der Nordlichen Tiefebene*, în *AFB* Szekesfehervár, 1972, p. 77-95.

Kalicz N., Makkay J. 1977: *Die linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene,* Budapest 1977.

Kalicz N., Ráczky P. 1981: *The precursors to the "Horns of Consecration" in the Southeast European Neolithic,* în *ActaArchHung.* 33, 1981.

Kalicz N., Ráczky P. 1982: *Siedlung der Körös-Kultur in Szolnok Szanda*, în *Mitt.Arch.Instit.Ungarischen Akad.Wiss.* 10/11, 1982, p. 13-24, 329-340.

Kalicz N., Ráczky P. 1987: *Berettyóújfalu-Herpály*, *a setllement of the Herpály culture*, în *The Late Neolithic of the Tisza Region,* Budapest-Szolnok, 1987, p.105-125.

Kalicz N., Ráczky P. 1991: *Berettyóújfalu-Herpály*. Un habitat de la culture *Herpály*, în M. Jannet-Vallat, J.-P.Thevenot eds., *Les Agriculteurs de la Grande Plaine Hongroise (4000-3500 av. J.-C.). Fouilles de Hódmezővásárhely-Gorzsa, Szegvár-Tűzköves, Öcsöd-Kováshalom, Véstő-Mágor, Berettyóújfalu-Herpály*, p. 113-114, Dijon.

Kalmar Z. et alii 1987: Z. Kalmar, C. Bagazki, Gh. Lazarovici, *Cercetări etno-arhelogice şi sondaje în Munţii Banatului (1986),* în *Banatica* 9, 1987, p. 65-81.

Kalmar Z. 1983: *Descoperiri neolitice la Ţaga,* în *ActaMN*, 20, 1983, p. 359-369.

Kalmar Z. 1984: *O aşezare Tiszapolgár la Dragu. Contribuţii la geneza culturii Tiszapolgár în judeţul Sălaj*, în *ActaMP*, VIII, p. 105-109.

Kalmar Z. 1984 -1985: *Materiale neo-eneolitice intrate în colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei II,* în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985, p. 400-410.

Kalmar Z. 1984a: *Materiale neo-eneolitice intrate în colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei I,* în *ActaMN*, XXI, 1984, p. 391-403.

Kalmar Z. 1985: *Despre uneltele de piatră descoperite în judeţul Sălaj şi zonele învecinate,* în *ActaMP*, IX, p. 93-103.

Kalmar Z. 1986: *Elemente ale culturii Lengyel în nord-vestul României,* în *ActaMP*, X, p. 61-70.

Kalmar Z. 1990a: *Le processus de néolithisation dans la nord-ouest de la Transylvanie*, în *Rubané et Cardial*, Liège, 1990, p. 13-20.

Kalmar Z., Corbu Al. 1990: *Data processing of archaeological materials of the Vinča and Banat culture*, în *Archaeometry in Romania*, 2, ed. P.T. Frangopol, V. V. Morariu, p. 93-110.

Kalmar-Maxim Z. 1991a: *Turdaş, La Luncă, jud. Hunedoara ,* în *Cultura Vinča în România,* Timişoara 1991, p. 124-126.

Kalmar-Maxim Z. 1987-1988: *Materiale neo-eneolitice intrate în colecţia Muzeului de Istorie al Transilvaniei (III),* în *ActaMN,* XXIV-XXV, 1987-1988, p. 465-483.

Kalmar-Maxim Z. 1991: *Catalog,* în *Cultura Vinča în România,* Timişoara 1991, p. 177-231.

Karagheorghis J. 1977: *La grande déese de Cypre et son culte,* în *Collection de la maison de l'Orient et Mediteranée ancienne,* ser. Arh. 5, 4, Lyon.

Karmanski S. 1968: *Slikana keramika sa Lokaliteta Donja Branjevina*, Odžaci 1968.

Karmanski S. 1968a: *Žrtvenici, statuete i amuleti sa lokaliteta Donja Branjevina,* Odžaci 1968.

Karmanski S. 1969: *Donja Branjevna,* Odžaci 1969.

Karmanski S. 1979*: Donja Branjevina*, Odžaci 1979.

Karmanski S. 1988: *Rezultati novijih istraživanja na lokalitetu Donja Branjevina. Contribution to the Correct interpretation of the Early Neolithic Materials from the Donja Branjevina*, Odžaci.

Karmanski S. 2005: *Donja Branjevina: A Neolithic Settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbia),* Ed. P. Biagi, Veneţia, Quadermo 10, 2005.

Karul et alii 2003: N. Karul, Z. Eres, M. Özdoğan, H. Parzinger, *Aşaği Pinar I. Einfürung, Forschungsgechichte, Stratigraphie und Architektur,* în *Archäologie in Eurasie, Band 15, Studien im Thrakien-Marmara-Raum, Band 1,* Deutsches Archäologisches Institut Eurasien –Abteilung, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 2003.

Kavruk et alii 2005: V. Kavruk, D. Buzea, Gh. Lazarovici, *Şoimeni, com. Păuleni Ciuc, jud. Harghita (Csikcsomortán). Punct. Dâmbul Cetăţii,* în *CCAR. Campania 2004*, CIMEC 2005.

Kavruk et alii 2007: V. Kavruk, D. Buzea, Gh. Lazarovici, *Şoimeni, com. Păuleni Ciuc, jud. Harghita (Csikcsomortán). Punct. Dâmbul Cetăţii,* în *CCAR. Campania 2006*, CIMEC 2007, indice 186.

Kertèsz R. 1996: *The Mesolitic in the Great Hungarian Plain,* în *At the Fringes of three Worlds. Hunter-Gatheres and Farmers in the Middle Tisza Valley*, Szolnok, 1996, p. 5-34.

Kessler E. 1989-1993: *Prezenţa galinaceelor (or. Gallifornes, cl. Aves) printre resturile scheletice colectate din situri arheologice de pe teritoriul României,* în *ActaMN*, 26-30, I/1, p. 205-220.

Kitanovski B. et alii 1990: B. Kitanovski, Simoska D., Jovanović, *Der Kulplatz auf der Fundstätte Vrbjanska Čuka bei Prilep,* în *Vinča and its Worold,* Beograd, 1990, p. 107-112.

Klochko V. et alii 1999: V. Klochko, A. Kośko, M. Szmyt, *A comparative chronology of the prehistory of the area between the Vistula and Dnieper 3150-1850 BC*, în *Baltic Pontic Studies*, vol. 7, 1999, p. 264-282.

https://biblioteca-digitala.ro

Klochko V. I., Kruts V. A. 1999: *Radiocarbon dates from the Yamnaya culture barrow at the Tripolye culture „Giants settlement" near Talyanky,* în *Baltic Pontic Studies*, vol. 7, 1999, p. 72-79.

Korek J. 1972: *Die Linienbandkeramik auf dem Alföld*, în *MFMÉvk,* 2, 1968, p. 13-20.

Korek J. 1977: *Die Frühe und Mittlere phase des Neolithikums auf dem Theissrüken,* în *ActaArchHung,* 29, 1-2, 1977, p. 3-52.

Korek J. 1989: *Die Theiss-Kultur in der Mittleren und Nordlichen Theissgegend,* ser. *Inventaria Praehistorica Hungariae*, III, MNM, Budapest 1989.

Korkutis M. 1995: *Neolithikum und Chalcolithikum in Albanien,* Mainz 1995.

Korošec J. 1950: *Grobovi u Vinči, The Growes of Vinča*, în *Arheološki Vestnik*, V, 1950, p. 156-169.

Korošec P., Korošec J. 1973: *Le site préhistorique Barunica dans le village Amzibegovo Macedonien. Rapport des fouilles de l'année 1960,* Societé Archéologique de Macedonien, tome CXV, Prilep 1973.

Korvin-Piotrovskij O. G. 2003: *Theorethical problems of researches of the settlements-giants,* în *Tripolian settlements-giants, The international symposium materials,* Kiiv 2003, p. 5-7.

Koukouli-Chrysanthaki C. et alii 1996: C. Koukouli-Chrysanthaki, H. Todorova, I. Aslanis, J. Bojadziev, F. Konstantoupoulou, I. Vajsov, M. Valla, *The Promachonas-Topolniča settlement*, în *To Arhailogika ergo xti Makedonia kai Traki,* 10B, 1996, p. 745-771.

Kovács I. 1932: *Cimitirul eneolitic de la Decia Mureşului*, în *Anuarul Institututlui de Studii Clasice*, Cluj, 1932 (1928-1932), 1, p. 89-111.

Krammer S. N. 1962: *Istoria începe la Summer,* Bucureşti 1962.

Kruc V. A. 1990: *Planirovka poseleniia u.s. Taliianki i nekotorîe voprosî Tripolskogo domostroitelstva*, în *I Polevoi seminar,* 1990, p. 43-47.

Kruc V. A. 1993: *Voprosî demografii Tripolscoi culturî*, în *Arheologija*, 1993, 3, p. 30-36.

Kuhn J., Beigel R. 2005: *Das tägliche Leben-Umwelt und Wirtschaft der Tellsiedlung von Uivar,* în *Masken, Menschen, Rituale* 2005, p. 41-47.

Kutzián I. 1944: *A Körös Kultura*, Budapest 1944.

Kutzián I. 1966: *Das Neolithikum in Ungarn*, în *Archeologia Austrica*, 40, 1966, (p. 260).

Lakó E. 1977: *Piese neolitice de cult la Zăuan,* în *ActaMP,* I, 1977.

Lakó E. 1978: *Raport preliminar de cercetare arheologică efecuată în aşezarea neolitică de la Zăuan (jud. Sălaj),* în *ActaMN,* II, 1978, p. 1-15.

Lakó E. 1979: *Repertoriul topoarelor de aramă din judeţul Sălaj,* în *ActaMP*, III, 1979, p. 41-50.

Lakó E. 1981: *Repertoriul topografic al epocii pietrei şi a perioadei de tranziţie spre epoca bronzului în judeţul Sălaj,* în *ActaMP*, V, 1981, p. 37-102.

Lakó E. 1986: *Date noi privind completarea celor trei repertorii privind epoca comunei primitive din Sălaj,* în *ActaMP*, X, 1986, p. 47-59.

Larina O. 1994: *Culturi din epoca neolitică*, Edit. Ştiinţa, Chişinău 1994.

Larina O. 1994a: *Neoliticul pe teritoriul Republicii Moldova*, în *Thraco-Dacica*, tom XV, 1-2, Edit. Academiei Române, Bucureşti, 1994, p. 41-66.

Larina O. 1999: *Cultura lineino-lentačnoi keramiki Pruto-Dnestrovkovo regiona*, în *Stratum plus*, Sankt Petersburg-Chişinău-Odessa, 1999, 2, p. 10-140.

László A. 1978: *László Ferenc, Taj ás tudomány, Válogatott írások,* Ed. Kriterion Bucureşti 1978, ed. îngrijită şi prefaţă de A. László.

László A. 1987: *Un chapitre de l'histoire de la recherche de la civilisation Ariuşd-Cucuteni-Tripolie. Les fouilles d'Ariuşd dans le premier quart de notre siècle*, în *La civilisation de Cucuteni*, 1987, p. 49-57.

László A. 1988: *Date noi privind tehnica de construcţie a locuinţelor neolitice*, în *ArhMold,* XII, 1988, p. 23-31.

László A. 1991: *Un pionnier de la recherche de la civilisation Turdaş- Vinča: Zsófia Torma,* în *Banatica* XI, 1991, p. 37-51.

László A. 1993: *Aşezări întărite ale culturii Ariuşd-Cucuteni în sud-estul Transilvaniei. Fortificarea aşezării de la Malnaş-Băi,* în *ArhMold,* XVI, 1993, p. 33-50.

László A. 1993a: *Sur les rites de fondation dans la civilisation Ariuşd-Cucuteni*, comunicare prezentată la simpozionul "Manifestări religioase la triburile Cucuteni-Tripolie", Institutul de Arheologie Iaşi, Iunie 1993.

László A. 1997: *Datarea prin radiocarbon în arheologie*, Bucureşti 1979.

László A. 2000: *Some data on house-building techniques and foundation rite in the Ariuşd-Cucuteni culture,* în *StudiaAA*, VII, Iaşi 2000, p. 245-253.

László A., Cotiugă V. 2005: *On the Chalcolithic house-building. Archaeological observations and some experimental archaeological data*, în *StudiaAA*, X-XI, 2004-2005, Iaşi 2005, p. 147-170.

László F. 1914: *Ásatások az er ösdi östelepen – Fouilles à la station primitive de Erösd (1907-1912),* în *Dolgozatok,* Cluj 1914, V, 2, p. 279-386.

https://biblioteca-digitala.ro

Lazăr C. Al., Soficaru A. D. 2005: *Consideraţii preliminare asupra unor oase umane descoperite în aşezarea gumelniţeană de la Căscioarele Ostrovel,* în *In honorem Silvia Marinescu-Bîlcu, CultCivDunJos*, XXII, 2005, p. 297-316.
Lazarovici C.-M. 2003: *Pre-Writing Signs on Neo-Eneolithic Altars,* în *Early Symbolic System for Communication in Southeast Europe*, ed. L. Nikolova, BAR International Series 1139, Oxford 2003, Vol. I, p. 85-96.
Lazarovici C.-M. 2002: *Aşezarea cucuteniană de la Poieneşti*, manuscris.
Lazarovici C.-M. 2002a: *The Sanctuaries of the Precucuteni-Cucuteni cultures*, sub tipar în *Arheologja,* Kiev.
Lazarovici C.-M. 2004: *Sanctuarele Precucuteni-Cucuteni,* în *ArhMold*, 25/2002, 2004, p. 47-64.
Lazarovici C.-M. 2005: *Anthropomorphic statuettes from Cucuteni-Tripolye: some signs and symbols,* în *Documenta Praehistorica,* XXXII, p. 145-154.
Lazarovici C.-M. 2006: *Absolute Chronology of the late Vinča culture in Romania and its role in the development of the Early Copper Age,* în *Homage to Milutin Garašanin,* Belgrad, 2006, p. 277-293.
Lazarovici C.-M. 2006a: *Semne şi simboluri în cultura Cucuteni-Tripolie*, în *Cucuteni 120. Valori universale*, Iaşi 2006, p.57-100.
Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2003: *The New archaeological research at Ruginoasa "Dealul Drăghici". Part I , Architecture,* în *StudiaAA,* 9, 2003, p. 41-74.
Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2004: *Noi săpături arheologice la Ruginoasa „Dealul Drăghici". Partea I,* Arhitectura, în *ActaTS,* III, 2004, p. 9-42.
Lazarovici C.-M. et alii 2002: C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, C. Hriban, *Şantierul arheologic Ruginoasa,* în *CCAR. Campania 2001*, CIMEC 2002, p. 272-273.
Lazarovici C.-M. et alii 2003: C.-M. Lazarovici, D. Botezatu, L. Ellis, S. Ţurcanu, *Noi descoperiri de oase umane în aşezarea cucuteniană de la Scânteia,* în *ArhMold* , XXVI, 2003, p. 297-306.
Lazarovici C.-M. et alii 2003a: C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Ţurcanu*, Ruginoasa, Dealul Drăghici*, în *CCAR. Campania 2002,* CIMEC 2003, p. 263- 265, 452.
Lazarovici Gh. 1969: *Cultura Starčevo-Criş în Banat,* în *ActaMN*, VI, 1969, p. 3-26.
Lazarovici Gh. 1970: *Cultura Vinča A în Banat*, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 473-488.
Lazarovici Gh. 1971: *Faza a IV-a a culturii Starčevo-Criş în Banat,* în *ActaMN,* 8, 1971, p. 409-413.
Lazarovici Gh. 1971a: *Difuziunea unor civilizaţii neolitice în regiunea dunăreană,* în *Pontica*, IV, 1971, p. 31-40.
Lazarovici Gh. 1971b: *Unele probleme ale neoliticului din Banat,* în *Banatica*, 1, 1971, p. 17-69.
Lazarovici Gh. 1972: *Aşezarea de la Parţa*, în *Tibiscus*, 2, 1972, p. 3-26.
Lazarovici Gh. 1973: *Tipologia şi cronologia culturii Vinča în Banat,* în *Banatica*, 2, 1973, p. 25-54.
Lazarovici Gh. 1973b: *Über das Neolithikum in Banat,* în *Actes VIII CISPP,* Belgrad, 1973, p. 461-466.
Lazarovici Gh. 1974: *Cu privire la neoliticul din Banat,* în *Tibiscus,* 3, 1974, p. 45-64.
Lazarovici Gh. 1974a: *Materialul arheologic de la Temes - Kubin aflat în Muzeul Banatului din Timişoara,* în *Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 201-218.
Lazarovici Gh. 1975: *Despre tipologia şi cronologia aşezării neolitice de la Balta Sărată,* în *ActaMN*, 12, 1975, p. 13-34.
Lazarovici Gh. 1975a: *Unele probleme ale ceramicii neoliticului din Banat*, în *Banatica,* 3, 1975, p. 7-24.
Lazarovici Gh. 1975b: *Despre eneoliticul timpuriu din Banat,* în *Tibiscus*, 4, 1975, p. 9-31.
Lazarovici Gh. 1976: *Fragen der neolithischen Keramik im Banat,* în *Festschrift für R. Pittioni,* Wien 1976, S. 203-234.
Lazarovici Gh. 1976b: *Über das frühäneolithikum im Banat*, în *Istraživania,* Novi Sad, 5, 1976, S. 79-90.
Lazarovici Gh. 1977: *Gornea - Preistorie*, Reşiţa, 1977.
Lazarovici Gh. 1977-1981: *Şantierul arheologic Iclod (1977-1981),* în *Materiale*, 1983, 15, p. 50 – 61
Lazarovici Gh. 1977b: *Periodizarea culturii Vinča în Romania*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 19-44.
Lazarovici Gh. 1977c: *Die Beziehungen der Vinča A Phase zu Nordthessalien und dem Südbalkan. Beitrage zum ursprung der Vinča-Kultur*, în *Apulum,* 15, 1977, p. 19-26.
Lazarovici Gh. 1977d: *Inventarul a două morminte neolitice de la Cluj - Napoca,* în *ActaMN*, 14, 1977, p. 7-35.
Lazarovici Gh. 1977e: *Sfîrşitul culturii Vinča-Turdaş în Câmpia Transilvaniei,* în *Tibiscus*, II, 1977, p. 211-230.
Lazarovici Gh. 1978: *Civilizaţiile preistorice de la Portile de Fier*, în *Comori arheologice,* 1978, p. 29-39, 62-65.
Lazarovici Gh. 1979: *Neoliticul Banatului*, în *BMN*, III, Cluj, 1979, 273 p.; 50 fig.; 10 tabele; 162 planşe.
Lazarovici Gh. 1979a: *Legăturile fazei Vinča A cu zona nord thessalică şi sud-balcanică. (Contribuţii la originea culturii Vinča),* în *Tibiscus,* 5, 1979, p. 57-66.
Lazarovici Gh. 1979b: *Neoliticul timpuriu în Clisura Dunării,* în *StCom Caransebeş*, 1979, p. 27-31.
Lazarovici Gh. 1979c: *Die Starčevo-Criş - Kultur (Algemeine Fragen),* în *Studii şi Comunicări. Istorie*, Caransebeş, 1979, p. 27-31.
Lazarovici Gh. 1981: *Die Periodisierung der Vinča-Kultur in Rumänien,* în *PZ*, 51, 2, 1981, S. 169-196.
Lazarovici Gh. 1981b: *Importuri Tiszapolgár în aşezarea sălcuţană de la Cuptoare - Sfogea. Contribuţii la legăturile culturale şi cronologice ale culturilor Sălcuţa şi Tiszapolgár,* în *Banatica*, 6, 1981, p. 35-41.
Lazarovici Gh. 1982: *Parţa. Un monument preistoric*, în *Monumente Istorice*, 1, 1982, p. 31-35.

https://biblioteca-digitala.ro

Lazarovici Gh. 1983: *Neoliticul timpuriu din zona Porţile de Fier (Clisură*), în *Banatica,* 7, 1983, p. 9-34.
Lazarovici Gh. 1983/1984: *Die Vinča-Kultur und ihre Beziehungen zur Linianbandkeramik*, în *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte*, Bd. 52, 1983/1984, S. 131-176.
Lazarovici Gh. 1983a: *Principalele probleme ale culturii Tiszapolgár în România,* în *ActaMN*, 20, 1983, p. 3-21.
Lazarovici Gh. 1984: *Neoliticul timpuriu în România,* în *ActaMP*, 8, 1984, p. 49-104.
Lazarovici Gh. 1985: *Noi descoperiri Bodrogkeresztúr în Banat*, în *Banatica*, 8, 1985, p. 83-90.
Lazarovici Gh. 1985a: *Complexul Neolitic de la Parţa*, în *Banatica*, 8, 1985, p. 7-71.
Lazarovici Gh. 1986: *Neoliticul târziu din nord-vestul României. Sălajul, Clujul, Bihorul,* în *ActaMP,* 10, 1986, p. 15-46.
Lazarovici Gh. 1986a: *Sanctuarul de la Parţa*, în *Documente recent descoperite şi informaţii arheologice,* Bucureşti, 1986, p. 12-22.
Lazarovici Gh. 1987: *„Şocul" Vinča C în Transilvania,* în *Acta MP*, 11, 1987, p. 37-38.
Lazarovici Gh. 1987-1988: *Săpăturile arheologice de salvare de la Cluj -Piaţa Baba Novac (1986),* în *ActaMN*, 1987-1988, p. 1013-1025.
Lazarovici Gh. 1987-1988a: *Sincronismele Vinča A - Starčevo-Criş*, în *ActaMN*, 24-25, 1987-1988, p. 17-28.
Lazarovici Gh. 1987a: *Prospecţiuni şi cercetări arheologice de salvare pe teritoriul municipiului şi judeţului Cluj,* în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1987, p. 723-752.
Lazarovici Gh. 1989: *Das neolithische Heiligtum von Parţa,* în *Varia Arheologica, II, Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections,* 1989, p. 149-174.
Lazarovici Gh. 1990: *Migration et difusion dans les cultures du Banat et de l´Alföld,* în *Rubané et Cardial*, 1990, p. 21-37.
Lazarovici Gh. 1990-1991: *Venus de Zăuan. Despre credinţele şi practicile magico-religioase. Partea a II-a,* în *ActaMP,* XIV-XV, 1990-1991, p. 11-35.
Lazarovici Gh. 1990a: *Parţa. Raport preliminar, sistemul de fortificare*, ms.
Lazarovici Gh. 1990b: *Über das Neo-bis Aneolithisch Befestigungen aus Rumänien,* în *JahrMittDeutsch Vorgeschichte*, 73, 1990, p. 93-117.
Lazarovici Gh. 1991: voci în *Cultura Vinča în România,* Timişoara, 1991, 17-22, 27-28, 28-29, 31-40, 50-58, 81-84, 97-120.
Lazarovici Gh. 1991a: *Aşezarea şi grupul Bucovăţ*, Timişoara 1991.
Lazarovici Gh. 1991b: *Săpăturile neolitice de la Zorlenţu Mare,* Reşiţa, 1991, p. 1-17.
Lazarovici Gh. 1991c: *Grupul şi staţiunea Iclod. Die Gruppe und Station Iclod*, Cluj-Napoca 1991, p. 1-16, 17-42.
Lazarovici Gh. 1992: *Aşezarea neolitică timpurie de la Zăuan şi câteva probleme privind neoliticul timpuriu din Balcani*, în *ActaMP*, XVI, 1992, p. 25-59.
Lazarovici Gh. 1992a: *O piesă de cupru din Sălaj şi câteva probleme teoretice privind analizele de cupru preistoric în Muzeul din Cluj,* în *ActaMP,* XVI, 1992, p. 97-128.
Lazarovici Gh. 1993: *Aşezarea neolitică de la Zăuan II. Migraţie şi difuziune. Chalcoliticul balcano-anatolian. Propuneri pentru un sistem de analiză procesuală,* în *ActaMP*, 17, 1993, p. 11-47.
Lazarovici Gh. 1993a: *Les Carpathes Méridionales et la Transylvanie*, în *AtlasNE*, 1993, p. 243-284.
Lazarovici Gh. 1994: *Der Vinča C - Schock im Banat*, în *Relations Thrako - Iliro - Heleniques*, Bucharest, 1994, p. 62-100.
Lazarovici Gh. 1994a: *Neoliticul timpuriu în România,* în *ActaMP*, 8, 1994, p. 49-104.
Lazarovici Gh. 1995: *Über das Frühneolithikum im Süd-Osten Europas (I. Rumänien),* în *Kulturraum Mittlere und Untere Donau. Traditionen und Perspektiven des Zusammenlebens (Spaţiul cultural al Dunării Mijlocii şi inferioare. Tradiţii şi perspective ale convieţuirii),* Reşiţa, 1995, p. 33-55.
Lazarovici Gh. 1996: *Din istoria străveche a Carpaţilor Orientali*, în *Angustia I,* 1996, p. 27-49.
Lazarovici Gh. 1996a*: The Proces of the Neolithisation and the Development of the first Neolithic Civilisations in the Balkans,* în *The Neolithic in the Near East and Europe, Colloqvium* XVII, 9, XIII ICPPS, Forli, Italia, 4-14, september, 1996, Ed. Abaco, p. 21-38.
Lazarovici Gh. 1998: *About the neolithisation process of the second migration of the Early Neolithic*, în *The Late Neolithic of the Middle Danube Region, Intern. Symp.* Timişoara 1998, p. 7-37.
Lazarovici Gh. 1998a: *Metode şi tehnici moderne de cercetare în arheologie*, Bucureşti 1998.
Lazarovici Gh. 1998b: *Monumentale Plastik in Parţa,* în *ActaMN*, 35.1, 1998, p. 9-15.
Lazarovici Gh. 1998c: *Plastica monumentală de la Parţa,* în *AnB,* VI.1, 1998, p. 83-92.
Lazarovici Gh. 2000: *The main Problems of the cultural Complex CCTLNI*, în *AnB*, VII-VIII, 2000, p. 35-52.
Lazarovici Gh. 2000b: *Links between the Early Neolithic from Romania and Bulgaria,* în *Karanovo III, Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa*, Wien, Phoibos Verlag, 2000, p. 273-286.
Lazarovici Gh. 2001: *Vinča - Lengyel and Transylvania*, în *ActaMN,* 37.1, 2001, p. 7-20.
Lazarovici Gh. 2001a: *The Eagle - the bird of death, Regeneration - Resurection and Messenger of Gods. Archaeological and Ethnological Problem,* în *Tibiscum,* X, 2001, p. 57-67.
Lazarovici Gh. 2001b: *The Eye. Simbol, Gesture, Symbol, Expresion,* în *Tibiscum*, X, 2001, p. 115-128.

https://biblioteca-digitala.ro

Lazarovici Gh. 2001c: *Despre locul descoperirilor de la Şeuşa în neoliticul timpuriu din sud-estul Europei,* în *Studia Archaeologica et Historica Nicolao Gudea Dicata. Omagiu Profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani,* Zalău 2001, p. 37-47.

Lazarovici Gh. 2003: *Sacred Symbols on Neolithic Cult Objects from the Balkans,* în *Early Symbolic System for Communication in Southeast Europe*, ed. L. Nikolova, BAR International Series 1139, Oxford 2003, Vol. I, p. 57-64.

Lazarovici Gh. 2003b: *Pâinea, grâul şi râşnitul sacru în neolithic*, în *Tibiscum*, XI, 2003, p. 65-86.

Lazarovici Gh. 2003c: *New arheological research about Cucuteni – Ariuşd Culture, Transylvania,* în *Tripolian Settlements-Gigants, The International Symposium*, Kiiv, 2003, p. 217-231.

Lazarovici Gh. 2004a: *Simboluri sacre pe obiectele de cult. Semnificaţii*, în *Festschrift für Florin Medeleţ zum 60.Geburstag,* Timişoara 2004, p. 17-59.

Lazarovici Gh. 2004b: *Data base for spiritual life, signs and symbols,* comunicare Novi Sad, în *International Symposium on the Neolithic Symbol System of Sotheast Europe,* SAN – Novi Sad and Institute of Archaeomytology, May June, 2004, Novi Sad, sub tipar.

Lazarovici Gh. 2004c: *Capetele de piatră de la Gura Baciului*, pe site-ul *Dava International*, 10, M7.

Lazarovici Gh. 2005: *Culturile Precriş I, Precriş II şi Postcriş I, Postcriş II,* în *ActaTS,* IV, Sibiu, 2005, p. 23-78.

Lazarovici Gh. 2006: *The Anzabegovo - Gura Baciului Axis and The first stage of the Neolithisation Process in Southern - Central Europe and the Balkans*, în *Homage to Milutin Garašanin,* Belgrade, 2006, p. 111-158.

Lazarovici Gh. 2006a: *Preistoria Banatului* I, voci cultura Banatului, m.s.

Lazarovici Gh., Alicu A. 1997: *Rezultatele măsurătorilor arheomagnetice din staţiunea neolitică de la Zau de Câmpie*, comunicare la Simpozionul de arheometrie, Iclod 1977.

Lazarovici Gh., Bulbuc Gh. 1983: *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Iclod*, în *Apulum,* XXI, 1983, p. 161-166.

Lazarovici Gh., Cristea, N. 1979: *Contribuţii arheologice la istoria străveche a comunei Uioara de jos, Ciunga, jud. Alba, în ActaMN*, XVI, 1979, p. 431-446.

Lazarovici Gh., Dragomir I. 1993: *O nouă sculptură neolitică descoperită în Clisură,* în *Banatica,* 12/1, 1993, p. 9-19.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1982: *Discuţii pe marginea legăturilor cronologice şi culturale dintre grupul Iclod şi cultura Tisa*, în *ActaMN,* 18, 1982, p. 221-245.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1986: *Şantierul arheologic Iclod (1983 - 1984),* în *Apulum*, 23, 1986, p. 25 - 41.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1986-1987*: Tipuri de locuinţe din aşezarea neolitică de la Parţa,* în *Sargetia,* XX, 1986-1987, p. 18-34.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1987: *Şantierul arheologic Iclod. Campania 1985*, în *Apulum,* 24, 1987, p. 9-39.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1988: *Săpăturile arheologice de la Iclod. Campania 1986*, în *Apulum*, 25, 1988, p. 9-47.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1989*: Şantierul arheologic Iclod. Campania din 1987,* în *Apulum*, 26, 1988, p. 55-68.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1990: *Şantierul arheologic Iclod*. *(Campania 1987),* în *Apulum*, 26, 1989 (1990), p. 55-68.

Lazarovici Gh., Kalmar Z. 1991: *Tărtăria,* Cluj-Napoca 1991, p. 1-28.

Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim Z. 1987-1988: *Săpături arheologice de salvare şi cercetări etnoarheologice în Munţii Petrindului în anul 1986,* în *ActaMN*, 24-25, 1987-1988, p. 949-996.

Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim Z. 1987-1988a: *Necropolele tumulare din Munţii Petrindului şi Dealul Feleacului*, în *ActaMN*, 24-25, 1987-1988, p. 997-1009.

Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim Z. 1991a: *Aspectul Turdaş,* în *Vinča în Transilvania,* în *Cultura Vinča în România,* Timişoara, 1991, p. 122-124.

Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim Z. 1993: *Săpăturile arheologice de la Iclod (Campania 1988),* în *Apulum, XXVII-XXX*, 1993, p. 23-57.

Lazarovici Gh., Kalmar/Maxim Z. 1993b: *Parţa. Despre arhitectura culturii Banatului,* în *Tibiscum*, 8, 1993, p. 41-62.

Lazarovici Gh., Lakó E. 1981: *Săpăturile de la Zăuan. Campania din 1980 şi importanţa acestor descoperiri pentru neoliticul din nord-vestul României,* în *ActaMN,* 18, 1, 1981, p. 13-43.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2002: *Contribuţii privind arhitectura neolitică timpurie*, în *Patrimonium Banaticum*, I, 2002, p. 9-38.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2003: *The Neo-Eneolithic architecture in Banat, Transylvania and Moldovia,* în *Recent Research in the Prehistory of the Balkanns*, Ed. D. V. Grammenos, Thessaloniki, 2003, p. 370-486.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2005: *Contribuţii privind arhitectura eneoliticului din Banat, Crişana şi Transilvania,* în *CultCivDunJos*, XXII, 2005, p. 399-420.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2006: *A Home Altar at Gura Baciului,* în *In memoriam B. Brukner,* sub tipar.

Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2006a: *Neo-Eneolithic cult Constructions from South Eastern Europe: Techniques of building and spatial organization,* în *XV Congress International Union for Prehistoric and Protohistoric Sciences*, Lisbon 2006, Abstracts vol.1, p. 233.

Lazarovici Gh., Maxim Z. 1994: *Şantierul arheologic Iclod. Campania din 1993,* în *ActaMN,* 31/1, 1994, p. 325-339.

Lazarovici Gh., Maxim Z. 1995: *Şantierul arheologic Iclod. Campania din 1994,* în *ActaMN,* 32/1, p. 507- 535.

https://biblioteca-digitala.ro

Lazarovici Gh., Maxim Z. 1995a: *Gura Baciului*. *Monografie arheologică*, seria BMN, XI, 1995, 452 p. 38 pl. 55 fig.
Lazarovici Gh., Maxim Z. 1995b: *Parţa und die Arhitektur der Banater-Kultur,* în *Settlement patterns,* 1995, p. 55-66.
Lazarovici Gh., Maxim Z. 1995c: *Şantierul arheologic Iclod. Campania din 1994,* în *ActaMN,* 32/1, 1995, p. 507- 535.
Lazarovici Gh., Maxim Z. 1996: *Marton Roska's Excavation from Turdaş and their Results,* în *The Vinča Culture,* Timişoara, 1996, p. 223-267.
Lazarovici Gh., Merlini M. 2005: *New archaeological data refering to Tărtăria tablets*, în *Documenta Prehistorica,* XXXII, (Papers of the International Neolithic Seminar-Symbols and Symbolism, 5-10 noiembrie 2004), Ljubljana 2005 p. 205-219.
Lazarovici Gh., Meşter M. 1995: *Săpături şi prospectări în necropolele tumulare din zona Cheilor Turzii, 1992-1994,* în *Cercetări arheologice în aria nord - thracă,* 1995, p. 86-105.
Lazarovici Gh., Meşter M. 1998: *Săpăturile etno-arheologice de la Leţ, Sf. Gheorghe sept. 1998,* m.s. referiri WEB MCR.
Lazarovici Gh., Micle D. 2001: *Introducere în arheologia informatizată*, *BHAUT*, III, 2001, 234 p.
Lazarovici Gh., Miu G. 2004: Comunicare despre determinările privind scheletul de la Tărtăria, referiri în Gh. Lazarovici, M. Merlini 2005.
Lazarovici Gh., Miu G. 2005: Comunicare despre determinările privind scheletele de la Iclod. Iaşi 2005.
Lazarovici Gh., Munteanu I. 1982: *Aşezarea eneolitică de la Slatina Timiş,* în Studii şi *Comunicări de Etnografie şi Istorie*, IV, Caransebeş 1982, p. 121-135.
Lazarovici Gh., Némety I. 1983: *Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul, Sătmarul şi Clujul*), în *ActaMP*, 7, 1983, p. 17-60.
Lazarovici Gh., Nica M. 1991*: Chalcoliticul Balcano-Antolian*, în *Cultura Vinča în România,* Timişoara, 1991, P. 5-17.
Lazarovici Gh., Pădureanu E. 1981: *Aşezarea neolitică de la Arad - str. Voievod Moga*, în *Ziridava*, XIII, 1981, p. 15-34.
Lazarovici Gh., Petrescu S. 2000: Balta Sărată, în *CCAR. Campania 1999,* CIMEC 2000, p. 16.
Lazarovici Gh., Petrescu S. (et alii) 2005: Gh. Lazarovici, S. Petrescu, D. Negrei, S. Ion, D. Ţârdoiu, *Săpăturile de la Balta Sărată, Campania 2004,* în *Tibiscum,* XII, 2005, p.157-182.
Lazarovici Gh., Petrescu S. 2002: *Balta Sărată,* în *CCAR. Campania 2001*, CIMEC 2002, p. 48-49.
Lazarovici Gh., Petrescu S. 2003: *Caransebeş, jud. Caraş Severin. Punct. cartier Balta Sărată,* în *CCAR. Campania 2002,* CIMEC 2003, p. 74-76.
Lazarovici Gh., Petrescu S. (et alii) 2005: Gh. Lazarovici, S. Petrescu, Dimitrie Negrei, Sorin Ion, Daniela Ţârdoiu, *Săpăturile de la Balta Sărată, Campania 2004, în Tibiscum,* XII, 2005, p. 157-182.
Lazarovici Gh., Sfetcu O. 1990: *Aşezarea de la Buziaş - Silagiu,* în *Banatica, X,* p. 45-57.
Lazarovici Gh., Stratan I. 1973: *Aşezarea neolitică de la Homojdia,* în *ActaMN*, 10, 1973, p. 455-464.
Lazarovici Gh., Suciu C. 2001**:** *Sanctuarul neolitic de la Parţa*: http://arheologie.ulbsibiu.ro s.v. Lazarovici.
Lazarovici Gh. et alii 1983**:** Gh. Lazarovici, F. Resch, C. Germann, *Descoperiri arheologice la Timişoara-Freidorf,* în *Banatica* VII, p. 35-51.
Lazarovici Gh. et alii 1984: Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, R. Ardevan, *Aşezarea neolitică de la Cluj-Piaţa Ştefan cel Mare,* în *Marisia*, XIII-XIV, Târgu Mureş, 1984, p. 15-22.
Lazarovici Gh. et alii 1985: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, Fl. Draşovean, S. A. Luca, *Complexul neolitic de la Parţa,* în *Banatica,* 8, 1985, p. 7-71.
Lazarovici Gh. et alii 1989-1993: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, V. Crişan, J. Pall, *Ceramica pictată de la Ciucsângiorgiu (jud. Harghita),* în *ActaMN, 26*-30/1, p. 221-228.
Lazarovici Gh. et alii 1989-1993a: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, R. Pintea, *Cercetări arheologice la Livada,* în *ActaMN,* 26-30/2, p. 317-331.
Lazarovici Gh. et alii 1991: Gh. Lazarovici, Fl. Draşovean, V. Tulbure, *Sanctuarul neolitic de la Parţa*, Timişoara 1991, p. 1-21.
Lazarovici Gh. et alii 1993: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, D. Ţeicu, A. Oprinescu, *Şantierul arheologic Gornea*, în *Banatica*, 12/1, 1993, p. 295-319.
Lazarovici Gh. et alii 1994: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, F. Draşovean, *Complexul neolitic de la Parţa, III,* în *AnB, Arheologie-Istorie,* III, 1994, p. 106-134.
Lazarovici Gh. et alii 1995: Gh. Lazarovici, M. Meşter, L. Dascălu, *Cheile Turzii 1994. Raport de cercetare arheologică şi etnoarheologică,* în *ActaMN*, 32/1, 1995, p. 537-574.
Lazarovici Gh. et alii 1995a: Gh. Lazarovici, D. Pop, C. Beşliu, A. Olariu, *Conclusions to the Geochemical Analyses of Some Copper Sources and Objects,* în *ActaMN*, 32/1, 1995, p. 209-230.
Lazarovici Gh. et alii 1995b: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, Fl. Draşovean, *Săpăturile arheologice de la Parţa. Campania din 1990*, în *AnB,* IV.1, 1995, p. 3-44.
Lazarovici Gh. et alii 1996a: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, M. Meşter A. Bulbuc, S. Radu, *Şantierul arheologic Iclod. Campania din 1995,* în *ActaMN,* 33.1, 1996, p. 269-299.

https://biblioteca-digitala.ro

Lazarovici Gh. et alii 1996b: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, M. Meşter, A. Bulbuc, S. Radu, V. Crişan, *Şantierul arheologic Fundătura-Poderei,* în *ActaMN,* 33.1, 1996, p. 301-321.

Lazarovici Gh. et alii 1996c: Gh. Lazarovici, M. Wietenberg, M. Meşter, S. Radu, I. Ilieş, M. Bodea, *Şantierul arheologic Ţaga,* în *ActaMN,* 33.1, 1996, p. 323-352.

Lazarovici Gh. et alii 1997a: Gh. Lazarovici, M. Meşter, S. Radu, Z. Maxim, *Şantierul arheologic Ţaga. Campania din 1996,* în *ActaMN,* 34.1, 1997, p. 691-702.

Lazarovici Gh. et alii 1997b: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, M. Meşter, D. Bindea,T. Piciu, S. Radu, M. Bodea, *Şantierul arheologic Iclod. Campania din anul 1996,* în *ActaMN,* 34.1, 1997, p. 637-667.

Lazarovici Gh. et alii 2000: Gh. Lazarovici, S. A. Luca, D. Buzea, C. Suciu, *Descoperirile eneolitice de la Păuleni*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 103-130.

Lazarovici Gh. et alii 2000a: Gh. Lazarovici, M. Meşter, Z. Maxim, indice *Ţaga*, în *CCAR. Campania 1999,* CIMEC 2000.

Lazarovici Gh. et alii 2000b: Gh. Lazarovici, Gh. Chiş, T. Oproiu, I. Csillik, *Orientări astronomice la Parţa,* în *Al XIII-lea simpozion de arheometrie, Iclod 2000,* Cluj-Napoca, 2000, p. 12-14.

Lazarovici Gh. et alii 2001: Gh. Lazarovici, Fl. Draşovean, Z. Maxim, *Parţa. Monografie arheologică*, Vol. 1.1 341 p.; vol. 1.2, 115 pl. 137 fig., „Waldpress", *BHAB*, 12, 2001.

Lazarovici Gh. et alii 2001a: Gh. Lazarovici, C. Ionescu, L. Ghergari*, Analiza pe ceramica neolitică timpurie de la Cheile Turzii*, ms.

Lazarovici Gh. et alii 2001b: Gh. Lazarovici, M. Meşter, Z. Maxim, indice *Ţaga*, în *CCAR. Campania 2000*, CIMEC 2001.

Lazarovici Gh. et alii 2002: Gh. Lazarovici, V. Cavruc, S. A. Luca, D. Buzea, C. Suciu, *Descoperiri eneolitice de la Păuleni. Campania 2001*, în *Angustia* 7, 2002, p. 19-40.

Lazarovici Gh. et alii 2002a: Gh. Lazarovici, L. Ghergari, C. Ionescu, *Artefacte ceramice din neoliticul mijlociu în Transilvania cultura CCTLNI din staţiunea Zau (jud. Mureş)*, în *Angustia*, 7, 2002, p. 7-17.

Lazarovici Gh. et alii 2002b: Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, M Frenţiu, *Statistical analisys of the archaeological material from Ruginoasa settlement (Cucuteni A3 phase), Iaşi district,* în *Annals of the Tiberiu Popovici Seminar of Functional Equations Approximation and Convexity,* vol. I, Cluj-Napoca, 2003, p. 169-186.

Lazarovici Gh. et alii 2003: Gh. Lazarovici, S. Petrescu, D. Negrei, S. Ion, D. Gurgu, *Balta Sărată*. *Campaniile 1992-2003 (I. Arhitectura),* în *Tibiscum* XI, 2003, p.143-198

Lazarovici Gh. et alii 2004: Gh. Lazarovici, S. Petrescu, D. Ţârdoiu, D. Negrei, S. Ioan, *Balta Sărată*, în *CCAR. Campania 2003*, CIMEC 2004.

Lazarovici Gh. et alii 2004a: Gh. Lazarovici, I. Băltean, P. Biagi, M. Spataro, C.-M. Lazarovici, S. Colesniuc, P. Vrâncean, *Petreştii de Jos, com. Petreştii de Jos, jud. Cluj. Punct Cheile Turzii,* în *CCAR. Campania 2003,* CIMEC 2004.

Lazarovici Gh. et alii 2005: Gh. Lazarovici, G. Miu, M. Merlini, în *Tibiscum* XIII sub tipar.

Lazarovici Gh. et alii 2005a: Gh. Lazarovici, F. Draşovean, V. Cedică, A. Fota, M. Merlini, S. Angeleski, P. Ucelli, Z. Maxim, D. Bindea, C.-M. Lazarovici, S. Petrescu, D. Negrei, S. Ioan, D. Gurgu, C. Roman, D. Diaconescu, O. Chitic, T. Arpad, T. Daroczy, D. Zenobia, L. Bojincu, F. Burlacu, *Parţa*, în *CCAR. Campania 2004, CIMEC* 2005.

Lazarovici Gh. et alii 2005b: Gh. Lazarovici, M. Merlini, Z. Maxim, C.-M. Lazarovici, P. Ucelli, S. Petrescu, S. Ioan, D. Negrei, D. Gurgu, C. Roman, D. Diaconescu, S. Angeleski, O. Chitic, *Şantierul arheologic Parţa. Casa Cerbului. 1-15 iulie 2005*, în *Patrimonium Banaticum*, IV, 2005, p. 27 – 72.

Lazarovici Gh. et alii 2005c: Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, E. Jilot, Z. Maxim, *Absolute Chronology of the Banat Culture,* în *Scripta praehistorica,* Iaşi 2005, p. 179-191.

Lazarovici Gh. et alii 2006: Gh. Lazarovici, P. Biagi, M. Spataro, C.-M. Lazarovici, S. Colesniuc, C. Suciu, C. Roman, O. Chitic, S. Angeleski, A.Tatar, *Petreştii de Jos, com. Petreşti, jud. Cluj. Punct Cheile Turzii. Campania 2004,* în *CCAR*. *Campania 2005*, CIMEC 2006.

Lazarovici Gh. et alii 2006a: *Ţaga. Cercetările din 2006*, ms.

Lazarovici Gh. et alii 2006b: Gh. Lazarovici, M. Merlini, P. Ucelli, S. Petrescu, D. Negrei, C.-M. Lazarovici, A. Mateş, D. Gurgu, ş. a., *Şantierul arheologic Parţa. Casa Cerbului. Raport, cercetările din 2006,* ms.

Lazarovici Gh. et alii 2006c: Gh. Lazarovici, I. C. Băltean, E. Trinkaus, A. Cincă, J. Zilhão, S. Petrescu, O. Moldovan, R. Rodrigo, H. Rougier, F. Pendea, S. Constantin, J. Quiles, A. Soficaru, C. Petrea, Şt. Milota, M. Gherase, L. Sarcina, Vl. Codrea, *Steierdorf, oraş Anina, jud. Caraş Severin, Punct: Peştera Hoţilor (La Hoţu'),* în *CCAR*. *Campania 2005*, CIMEC 2006.

Lazăr V. 1976: *Aşezări de înălţime cu terase ale culturii Coţofeni în Transilvania*, în *Marisia* 6, 1976, p. 27-35.

Lazăr V. 1977: *Aşezarea Coţofeni de la Şincai (jud. Mureş),* în *Marisia* VII, 1977, p.17-56.

Lazăr V. 1995: *Repertoriul arheologic al Judeţului Mureş*, Târgu Mureş 1995.

Lazăr V. 1996: *Zau de Câmpie- La Grădiniţă*, în *CCA. Campania 1995*. Brăila 1996, p.138-139.

Lazăr V. 1998: *Zau de Câmpie - La grădiniţă, - La bufet, - Casa Cocoară,* în *CCAR,* 1998, indice 1739.

https://biblioteca-digitala.ro

Lăzurcă E. 1984: *Cercetări arheologice în staţiunea neolitică de la Carcaliu (jud. Tulcea),* în *Peuce* IX, 1984, p. 23-30.
Lăzurcă E. 1991: *Ceramica cucuteniană în contextul aşezării gumelniţene de la Carcaliu (jud. Tulcea),* în *Peuce* X, 1991, p.13-19.
Lăzurcă E. 1995: *Trestnic – o nouă aşezare neolitică pe teritoriul judeţului Tulcea,* în *Peuce* XI, 1995, p. 7-48.
Le Brun A. 1989: *La Néolithisation de Chypre,* în *Néolithisation de Proche et Moyen Orient, Méditerranée orientale, Nord de l'Afrique, Europe méridionale, Chine, Amerique du Sud,* în *BAR,* IS, 516, 1989, p. 95-109.
Leahu V. 1963: *Săpăturile arheologice de la Giuleşti - Sârbi*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, Muzeul de istorie şi artă al municipiului Bucureşti, 1963, p. 179-219, 253-259.
Leković V. 1990: *The Vinčanization of the Starčevo culture,* în *Vinča and its World*, Belgrade 1990, p. 67-74.
Lenneis E. 2005: *Traces du Rubané dans l'architecture Cucuteni,* în *Cucuteni 120 ans des recherches,* 2005, p. 55-64.
Lenneis E. et alii 1995: E. Lenneis, Ch. Neugebauer-Maresch, E. Ruttkay, *Jung-Steinzeit im Osten Österreichs,* St. Pölten-Wien 1995.
Lenneis E. et alii 2001: E. Lenneis, J. Lüning, D. Gronenborn, A. Kreuz, E. Pucher, P. Stadler, H. Stäuble, J. Schalich, *Die altbandkeramischen Siedlungen von Neckenmarkt und Strögen,* în *Universitätsforschngen zur prähistorischen Archäologie*, Bd. 82, Bonn, Habelt 2001.
Lenneis E., Stadler P. 1995: *Zur Absolutchronologie der Linearbandkeramik aufgrund von 14C/Daten,* în *Archäologie Österreichs*, 1995, 6/2, p. 4-13.
Letica Z. 1969: *Vlasac, nouvel hatitat de la culture de Lepenski Vir à Đjerdap,* în *ArhJug,* X, 1969, p. 7-11.
Letica Z. 1971/1973: *Vlassac – habitat épipaleolithique dans la règion des Portes de Fer,* în *Actes VIIII CISPP*, II, Belgrad, 1971, p. 188-192.
Letica Z. 1974: *Sahranjivanije i pogrebni rituali u kulturi Lepenskog Vira. Počeci ranih zemljorad kultura Vojvodinii i Srpskom Podunavlju,* în *Materialj,* 10, p. 51-57.
Letica Z. 1984: *Male Livadice*, în *Starinar*, XXXIII-XXXXIV, 1984, p. 185-186.
Letica Z. 1984a: în *Vinča*, Beograd, 1984, p. 225-229.
Lévi É. s.a.: *Misterele Kabalei. Armonia ocultă a celor două testamente conţinută în profeţia lui Iezechiel şi Apocalipsa Sfântului Ioan,* Oradea.
Leviţki O. et alii 1999: O. Leviţki, R. Alaiba, V. Bubulici, *Raport asupra investigaţiilor arheologice efectuate în anii 1997-1998 la Trinca - Izvorul lui Luca, r. Edineţ, R. Moldova*, în *Cercetări arheologice în aria nord- tracă*, III, Bucureşti 1999, p. 17-116.
Lichardus J. 1964: în *ArchRozhl*, 16, 6, 1964, p. 841-879.
Lichardus J. 1967: în *SympNitra*, 1967, p. 1-14.
Lichardus J. 1968: *Iaskuna Domica*, Bratislava, 1968.
Lichardus J. 1972: *Beitrag zur Chronologischen Stellung des Ostlichen Linianbandkeramik in des Slowakai,* în *AFB,* 1972, Szekesfehervár, S. 107-121.
Lichardus J. 1974: *Studien zur Bükker Kultur*, Bonn, 1974.
Lichter C. 1993: *Untersuchungen zu den Bauten des südosteuropäischen Neolithikums und Chalkolithikums,* Internationale Archäologie, Band 18, München 1993.
Lichter C. 2001: *Untersuchungen zu den Bestattungssitten des Südosteuropäischen Neolithikums und Chalkolithikums,* BK, V, Mainz am Rhein 2001.
Ljamić-Valović N. 1989: *Eine unbekante Fund aus dem Đjerdap-Gebiet und seine Bedeutung für dem Komplex der Öpferaltäre von Lepenski Vir,* în *ArchKorresp*, 12, 4, 1982, p. 429-439.
Lodewijckx M. 1990: *Les deux sites rubanés de Wange et d'Overhespen (Belgique, prov. Brabant),* în *Rubané&Cardial*, 1990, p. 95-104.
Luca S. A. 1985a: *Săpăturile arheologice de salvare de la Liubcova – Orniţa. Raport preliminar pe anul 1985,* în *Banatica*, VIII, 1985, p. 465-468.
Luca S. A. 1985b: *Observaţii pe marginea unui material ceramic inedit de la Bodrogu Nou (Către Vale)*, în *Crisia*, 15, 1985, p. 279-291.
Luca S. A. 1987: *Aşezarea Starčevo-Criş de la Liubcova – Orniţa (Săpăturile anului 1985),* în *Banatica,* X, 1987, p. 13-23.
Luca S. A. 1987a: *Un atelier de perforat topoare la Lipova - Hodaie*, în *Ziridava*, XV-XVI, Arad, 1987, p. 25-28.
Luca S. A. 1990: *Contribuţii la istoria artei neolitice. Plastica aşezării de la Liubcova-Orniţa (jud. Caraş-Severin),* în *Banatica*, X, 1990, p. 6-44.
Luca S. A. 1990a: *Precizări asupra încadrării cronologice şi culturale a statuetei de la Liubcova,* în *Apulum*, XXVI, 1990, p. 49-54.
Luca S. A. 1990b: *Despre cea mai timpurie fază a culturii Bodrogkeresztúr în România. Aşezarea de la Pecica Forgaci,* în *Symposia Thracologica,* 8, Bucureşti 1990, p. 89-92.
Luca S. A. 1991*: Liubcova-Orniţa.* Reşiţa, 1991 (*ediţie bilingvă*), 20 pagini.
Luca S. A. 1991a: voci în *Cultura Vinča în România*, Timişoara, 1991.

https://biblioteca-digitala.ro

Luca S. A. 1993: *A new special discovery from Turdaş*, în *Banatica,* 12, 1993, p. 21-23.
Luca S. A. 1993a: *Aşezarea eneolitică de la Jupa-Sud (jud. Caraş-Severin)*, în *Tibiscum,* 8, 1993, p. 27-34.
Luca S. A. 1993b: *Cea mai timpurie manifestare Vinča C în Clisura Dunării (I)*, în *Apulum*, 27-30, 1990-1993, p. 63-78.
Luca S. A. 1994: *Sfârşitul eneoliticului pe teritoriul Banatului şi Transilvaniei. Cultura Bodrogkeresztúr în România*, teză de doctorat, Univ. „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca 1994.
Luca S. A. 1994a: *Complexul ritual de la Orăştie - Dealul Pemilor, punct X2, (jud. Hunedoara),* în *SCIVA,* 45, 1994, 4, p. 363-367.
Luca S. A. 1995: *Aşezarea aparţinînd culturii Starčevo-Criş de la Pojejena-Nuceţ (jud. Caraş-Severin). Campania anului 1986*, în *Banatica*, 13.1, 1995, p. 5-22.
Luca S. A. 1995-1996: *Die Vinča Siedlung aus Rumess (Romos). Die A -Phase der Vinča Kultur in Siebenbürgen*, în *Sargetia*, 26, 1995-1996, 1, p. 45-62.
Luca S. A. 1995a: *Aşezarea de la Turdaş - situaţia actuală a sitului arheologic (I),* în *AnICSUS,* 2, Sibiu 1995, p. 33-36.
Luca S. A. 1996: *Încadrarea cronologică şi culturală a aşezării neolitice de la Orăştie-Dealul Pemilor, punct X2,* în *Corviniana,* 2, 1996, p. 23-28.
Luca S. A. 1996a: *Eine Rituelle Anlage in Turdaş - Luncă, (Kreis Hunedoara),* în *Forscungen zur Volks-und Landeskunde*, 39, 1-2, Sibiu, p. 121-126.
Luca S. A. 1996b: *Aşezarea de la Turdaş. Situaţia actuală a sitului arheologic (II)*, în *AnICSUS*, 3, 1996, p. 33-35
Luca S. A. 1996c: *Ilidia-Ogaşul cu Raci, Iosaş-Anele, Mintia-Gerhat, Pecica-Forgaci, Pojejena-Nucet, Ticvaniu Mare,* voci în *Situri arheologice cercetate* în perioada 1983-1992, Brăila 1996, p. 62, 72, 85, 89-115-116.
Luca S. A. 1997: *Aşezări neolitice pe Valea Mureşului (I). Habitatul turdăşean de la Orăştie-Dealul Pemilor (punct X2), BMA,* IV, Ed. Altip, Alba Iulia, 1997.
Luca S. A. 1998: *Libcova -Orniţa, monografie arheologică,* Ed. Macarie, Târgovişte 1998.
Luca S. A. 1998-1999: *Necropola aparţinând culturii Turdaş descoperită la Orăştie-Dealul Pemilor, punct X 2* , în *Studii şi Comunicări Satu Mare*, 15-16, Satu Mare, 1998-1999, p. 11-18.
Luca S. A. 1998a: *La nécropole appartenant à la culture Turdaş trouvée à Orăştie-Dealul Pemilor, Point X 2* , în *Istorie şi tradiţie în spaţiul românesc*, 4, Sibiu, 1998, p. 36-45.
Luca S. A. 1998c: *La nécropole appartenante à la culture Turdaş trouvée à Orăştie-Dealul Pemilor, Point X 2* , în *Istorie şi tradiţie în spaţiul românesc*, 4, Sibiu, 1998, p. 36-45.
Luca S. A. 1999: *Sfârşitul eneoliticului pe teritoriul intracarpatic al României - Cultura Bodrogkeresztúr, BMA,* Ed. Altip, Alba Iulia, 1999.
Luca S. A. 1999-2000: *Aspekten des Neolithikums und des Äneolithikums aus dem Süden und Südwesten Siebenbürgens* , în *AnB S.N.*, 7-8, Timişoara, 1999-2000, p. 53-74.
Luca S. A. 2000: *Necropola turdăşană de la Orăştie-Dealul Pemilor, punct X 2* , în *Banatica*, 15, p. 59-66.
Luca S. A. 2001: *Aşezări neolitice pe Valea Mureşului (II). Noi cercetări arheologice la Turdaş -Luncă. I. Campaniile anilor 1992-1995*, *BMA*, XVII, Ed. Economică, Bucureşti, 2001.
Luca S. A. 2001b: *Archaeologische untersuchungen bei Grosswaradein – Salca… und einige probleme bezüglich der Salca – Herpály,* în *Festschrift für Gheorghe Lazarovici,* Timişoara 2001, p. 123-189.
Luca S. A. 2002: *Date despre „Statueta de la Liubcova II" jud. Caraş – Severin*, în *ActaTS,* I, 2002, p. 15-28.
Luca S. A. 2003: *Roşcani. Cercetări arheologice*, Ed. Emia, Deva, 2003, 124 pag.
Luca S. A. 2004: *Arheologie şi istorie (I). Descoperiri din judeţul Caraş-Severin, Bibl. Septemcastrensis* VII, Ed. Economică, Sibiu-Bucureşti, 2004.
Luca S. A. 2005: *Repertoriul arheologic al judeţului Caraş-Severin, Bibl. Septemcastrensis*, VI, Ed. Economică, Bucureşti, 2005.
Luca S. A. 2005a: *Repertoriul arheologic al judeţului Hunedoara*, *Bibl. Septemcastrensis*, 14, Ed. Altip, Alba Iulia, 2005.
Luca S. A. 2006: *Aspects of the Neolithic and Eneolithic Periods in Transylvania,* în *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade, 2006, p. 341-366.
Luca S. A. 2006a: *La nécropole apartenant à la culture Turdaş trouvée à Orăştie-Dealul Pemilor*, *la Lieu dit X2,* în *ActaTS*, V, 1, 2006, p. 13-27.
Luca S. A. 2006b: *A Short Prehistory of Transylvania (Romania),* Bibliotheca Septemcastrensis XVI, Heidelberg/Sibiu 2006.
Luca S. A., Dragomir I. 1985: *Despre o nouă descoperire arheologică întâmplătoare de la Gornea-Locurile Lungi,* în *Banatica*, 8, 1985, p. 73-77.
Luca S. A., Dragomir I. 1987: *Date cu privire la o statuetă inedită de la Liubcova-Orniţa (jud. Caraş Severin),* în *Banatica* 9, 1987, p. 31-42.
Luca S. A., Dragomir I. 1989: *Die Statuete von Liubcova-Orniţa (jud. Caraş – Severin),* în *Dacia*, NS, XXXIII, 1989, p. 229-233.

https://biblioteca-digitala.ro

Luca S. A., Drăghia D. 1998a: Orăştie Dealul Pemilor, punxt X2, în *CCAR. Campania 1997*, Călăraşi, 1998, p. 51.
Luca S. A., Lazarovici Gh. 1991: *Caransebeş-Ţiglărie,* în *Cultura Vinča în România*, Timişoara, 1991, p. 31.
Luca S. A., Pinter Z.-K. 2001: *Der Böhmberg bei Broos/Orăştie. Eine Archäologische Monographie,* Sibiu 2001.
Luca S. A., Roman C. 1999: *Cercetări de suprafaţă în aşezarea neolitică de la Valea Nandrului-La Dos (jud. Hunedoara)*, în *Corviniana*, 5, Hunedoara, 1999, p. 12-38.
Luca S. A., Suciu C. 2006: *The Beginning of the Early Neolithic in Transylvania,* în *Scripta praehistorica,* Iaşi 2005, p.139-156
Luca S. A. et alii 1997: S. A. Luca, C. Roman, M. Băicoană, *Materiale arheologice din peşteri ale judeţului Hunedoara (I)*, în *Corviniana*, 3, Hunedoara, 1997, p. 17-32.
Luca S. A. et alii 1998: S. A. Luca, N. Boroffka, M. Ciută, *Aşezarea neolitică aparţinând culturii Starčevo-Criş de la Orăştie-Dealul Pemilor, punct X 8 (campaniile 1993-1994)*, în *Apulum*, 35, Alba Iulia, 1998, p. 17-30.
Luca S. A. et alii 1998a: *Hunedoara-Grădina Castelului, Miercurea Sibiului-Petriş, Peştera Cauce, Turdaş Luncă*, în *CCA*, Bucureşti 1998, p. 30, 44, 51, 83.
Luca S. A. et alii 2000: *Hunedoara-Grădina Castelului, Miercurea Sibiului-Petriş, Peştera Cauce,* în *CCAR. Campania 1999*, CIMEC 2000, p. 24, 100-101, 143-144.
Luca S. A. et alii 2000a: S. A. Luca, H. Ciugudean, A. Dragotă, C. Roman, *Faza timpurie a culturii Vinča în Transilvania. Repere ale orizontului cronologic şi etnocultural*, în *Angustia*, 5, Sfântu-Gheorghe, 2000, p. 37-72.
Luca S. A. et alii 2003: S. A. Luca, Z. K. Pinter, A. Georgescu, *Repertoriul arheologic al judeţului Sibiu*, *Bibl. Septemcastrensis*, 3, Ed. Economică, Sibiu, 2003, 320 pag.
Luca S. A. et alii 2004: S. A. Luca, C. Roman, D. Diaconescu, *Cercetări arheologice în Peştera Cauce,* vol. I, în *Bibliotheca Septemcastrensis,* IV, Sibiu 2004, 297 pag.
Luca S. A. et alii 2005: S. A. Luca, C. Roman, D. Diaconescu, H. Ciugudean, G. El Susi, C. Beldiman, *Cercetări arheologice în Peştera Cauce,* vol. II, *Bibl. Septemcastrensis,* V, Sibiu 2005.
Luca S. A. et alii 2006: S. A. Luca, D. Diaconescu, A. Georgescu, C. Suciu, *Cercetările arheologice de la Miercurea Sibiului – Petriş (jud. Sibiu). Campaniile anilor 1997 – 2005*, în Brukenthal *Acta* Musei I.1., Sibiu 2006, p. 9-19.
Macrea M. 1959: *Şantierul arheologic Caşolţ – Boişa. Aşezarea neolitică târzie de la "Poiana în Pisc*", în *Materiale*, VI, 1959, p. 421-429.
Makarevič M. L. 1960: *Ob ideologičeskikh predstavlenijakh u tripolâskikh plemen,* în *ZOAO*, I/34, Odessa, 1960, p. 290-301.
Makkay J. 1964: *Early Near Eastern and SothEast European Gods,* în *ActaArchHun,* 16, 1964, p. 3-64.
Makkay J. 1969: *The Late Neolithic Tordos Group of Signs*, în *Alba Regia,* X, Székesfehérvár 1969, p. 9-49.
Makkay J. 1971: *Altorientalische Parallelen zu dem ältesten Heiligtumstypen Südosteuropas,* în *Alba Regia*, 11, 1970 (1971), p. 137-144.
Makkay J. 1978: *Excavations at Bicske. I. The Early Neolithic - The Earliest Linear Band Ceramic,* în *Alba Regia* 16, p. 9-60.
Makkay J. 1984: *Early Stamp Seals in South-East Europe*, Budapest 1984.
Makkay J. 1990: *Tartariai leletek,* Ed. Akademiai Kiadó, Budapest, 1990.
Makkay J. 1992: *A Linear Pottry culture refuse pit and two contracted burials from the site Endröd - Őregszőlők XI*, în *Cultural and Landscape in Soth – East Hungary*, I, Budapest 1992, p. 336.
Makkay J. 1992a: *Excavations at the Körös culture settlement of Endröd - Őregszőlők 119 in 1986-1989,* în *Cultural and Landscape in South-East Hungary*, I, Budapest 1992, p. 121-193.
Makkay J. 1996: *Theories about the Origin, the Distribution and the End of the Körös Culture*, *în At the Fringes of three Worlds. Hunter-Gatheres and Farmers in the Middle Tisza Valley*, Szolnok, 1996, p. 35-70.
Makkay J. 2005: *Ein Gründungsopfer der Tiszapolgár-Kultur von Vésztö Mágor,* în *Scripta praehistorica,* Iaşi 2005, p. 201-215.
Makkay J., Iercoşan N. 1995: *Neoliticul din zona Tisei superioare,* catalogul expoziţiei, august 1995.
Makkay, J. 1990a: *The Protovinča Problem - as seen from the Northernomost Frontier*, în *Vinča and its World*, Beograd, 1990, p. 113-122.
Mantu C.-M. 1987: *Descoperiri arheologice de la Măluşteni (jud. Vaslui*), în *ArhMold ,* XI, Iaşi, p. 191-206.
Mantu C.-M. 1991: *The Starčevo-Criş Setllement from Poieneşti*, *Vaslui County*, în *Banatica*, 11, p. 173-183.
Mantu C.-M. 1993: *Anthropomorphic Representations on the Precucuteni-Cucuteni Cultures*, în *Anatolica* 19, Istanbul 1993, p. 129-141.
Mantu C.-M. 1993a: *Plastica antropomorfă a aşezării Cucuteni A3 de la Scânteia (jud. Iaşi),* în *ArhMold* XVI, 1993, p. 51-67.
Mantu C.-M. 1994: *Plastica zoomorfă din aşezarea Cucuteni A3 de la Scânteia,* în *ArhMold,* XVII, 1994, p. 161-168.
Mantu C.-M. 1995: *Câteva consideraţii privind cronologia absolută a neo- eneoliticului din România,* în *SCIVA,* 46,1995, 3-4, p. 213-235.

https://biblioteca-digitala.ro

Mantu C.-M. 1998: *Cultura Cucuteni. Evoluţie, cronologie, legături*, *BMAntiq* V, Piatra Neamţ 1998, 324 p.
Mantu C.-M. 1998a: *The Absolute Chronology of the Romanian Neolithic and the Aeneolithic/Chalcolithic Periods. The State of the Research*, în *Actes du colloque "C14 Archéologie",* Lyon*,* 1998, p. 225-231.
Mantu C.-M. 1998b: *Absolute Chronology of Neolithic Cultures in Romania and Relations with the Aegeo – Anatolian World,* în *Prehistoire d'Anatolie. Genèse de deux mondes*, *ERAUL*, 85, I, 1998, p. 159-174.
Mantu C.-M. 1998c: *Cronologia absolută a culturilor neolitice din România şi relaţiile cu lumea egeo-anatoliană,* în *Cercetări istorice*, Iaşi 1998, p. 83-100.
Mantu C.-M. 2000: *Relative and Absolute Chronology of the Romanian Neolithic*, în *AnB*, S.N., *Arheologie-Istorie*, VII-VIII, 1999-2000, Edit. Mirton, Timişoara 2000, p. 75-105.
Mantu C.-M., Alexandrescu E. 1994: *Colecţia N. N. Moroşan de la laboratorul de geologie şi paleontologie a Universităţii din Iaşi,* în *SCIVA*, 45, 1994, 3, p. 289-292.
Mantu C.-M., Dumitroaia Gh. 1997: *Catalogue,* în *Cucuteni 1997,* p. 176-239.
Mantu C.-M., Ţurcanu S. 1999: *Scânteia. Cercetare arheologică şi restaurare*, Edit. Helios, Iaşi 1999.
Mantu C.-M. et alii 1992: C. M. Mantu, A. Mantu, I. Scorţanu, *Date în legătură cu aşezarea Starčevo-Criş de la Poieneşti, jud. Vaslui,* în *SCIVA*, 43, 1992, 2, p. 149-177.
Mantu C.-M. et alii 2001: C. - M. Mantu, A. M. Vlad, G. Niculescu, *Painting Pigments for Ceramic Decoration in the Cucuteni-Tripolye Cultural Complex,* în *Festschrift für Gheorghe Lazarovici,* Timişoara, 2001, p. 191-210.
Manzura I. 1994: *Manifestări culturale în perioada de tranziţie*, în *Thraco-Dacica,* XV, 1-2, 1994, p. 103-120.
Manzura I., Sorokin V. 1990: G*umelnițkoe poselenie u pgt. Taraklia*, în *ArhChişinău*, p. 78-93.
Maran J. 1998: *Kulturwandel auf dem grichischen Festland und den Kykladen im späten 3. Jahrtausend v. Chr. Studien zu den kulturellen Verhältnissen in Südosteuropa und dem zentralen sowie östlichen Mittelmeerraum in der späten Kupfer-und frühen Bronzezeit,* în *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie,* Bonn, 53, 1998.
Marangou Ch. 1992: *Figurines et miniatures du Néolithique Récent et du Bronze Ancien en Grèce*, BAR International Series, 576, 1992.
Marchevici V. I. 1971: *Itogi rabot Moldavskoi neoliticeskoi expediţii*, în *Arheologiceskie otkrîtija 1970 goda,* Moskova, 1971, p. 356-358.
Marchevici V. I. 1981: *Pozdnie Tripolskie plemena severnoi Moldavii*, Chişinău 1981.
Marchevici V. I. 1987: *Les temps anciens nous sont proches*, Chişinău, Edit. "Timpul", 1987.
Marchevici V. I. 1992: *Rannetripolskoe poselenie Koshernitsa I*, în *ArhChişinău,* 1992, p. 28-45.
Marchevici V. I. 1994: *Aşezarea Cucuteni -Tripolie de la Rădulenii Vechi (II), R. Moldova*, în *MemAntiq*, XIX, 1994, p. 127-141.
Marchevici V. I. 1996: *Coşerniţa I*, în *Situri arheologice,* Brăila, 1996, p. 35-36.
Marchevici V. I. 1996a: *Duruitoarea "Căsoaia cu Apă",* în *Situri arheologice,* Brăila, 1996, p. 45.
Marchevici V. I. 1996b: *Vase zoomorfe eneolitice din republica Moldova*, în *Cucuteni aujourd´hui,* 1996, p. 253-262.
Mareş I. 1993: *Modele din lut ars reprezentând locuinţe şi sanctuare eneolitice descoperite pe teritoriul României,* în *Suceava* XX, 1993, p. 23-42
Mareş I. 2002: *Metalurgiei aramei în neo-eneoliticul României*, Ed. Bucovina istorică, Suceava 2002.
Marinescu Fl. 1969: *Aşezări fortificate neolitice din România,* în *StComSibiu*, 14, 1969, p. 7-32.
Marinescu-Bîlcu S. 1971: *Aspects tardifs de la civilisation à céramique rubanée et sa contributiom à la génèse de la civilisation Precucuteni*, în *PZ* 46, 1, 1971, p. 4-36.
Marinescu-Bîlcu S. 1974: *Cultura Precucuteni pe teritoriul României,* Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti 1974.
Marinescu-Bîlcu S. 1975: *Asupra unor probleme ale culturii Criş*, în *SCIVA*, 22, 1975, 4, p. 487-506.
Marinescu-Bîlcu S. 1976: *Relaţii între culturile Precucuteni şi Boian-Gumelniţa*, în *SCIV*, 27, 1976, 3, p. 347-354.
Marinescu-Bîlcu S. 1978: *Relaţii între culturile Precucuteni şi Gumelniţa*, în *File de istorie*, Ilfov, 1978, p.28-29.
Marinescu-Bîlcu S. 1981: *Tîrpeşti. From Prehistory to History in Eastern Romania*, în BAR International Series, 107, Oxford 1981.
Marinescu-Bîlcu S. 1981a: *În ce zonă şi cum s-a putut face trecerea de la ultima fază a culturii Precucuteni la prima fază a culturii Cucuteni,* în *StComSibiu,* 21, 1981, p. 30-34.
Marinescu-Bîlcu S. 1983: *Cercetările de la Drăguşeni (Botoşani),* în *Materiale,* XV, 1983, p. 83-84.
Marinescu-Bîlcu S. 1985: *Începuturile şi etapele culturii Precucuteni şi relaţiile sale cu cultura Tripolie*, în *MemAntiq* IX-XI (1977-1979), 1985, p. 419-428.
Marinescu-Bîlcu S. 1993: *Les Carpates Orientales et la Moldavie*, în *AtlasNE*, 1993, p. 191-241.
Marinescu-Bîlcu S. 1997: *Consideraţii pe marginea organizării interne a unora dintre aşezările culturilor din Complexul Precucuteni-Cucuteni*, în *CultCivDunJos*, XV, 1997, p.165-201.
Marinescu-Bîlcu S. 1998-2000: *Sur l'organisation interne des certaines stations des cultures des complexes Boian-Gumelniţa et Precucuteni-Cucuteni,* în *Cercetări arheologice* XI, 1998-2000, p. 321-336.
Marinescu-Bîlcu S. 2000: *Popina Borduşani,* în *EAIVR,* III, MQ, Bucureşti 2000, p. 354-356.

https://biblioteca-digitala.ro

Marinescu-Bîlcu S. 2001: *Aria de răspândire a culturii Gumelnița. Geneză şi evoluție. Elemete de cronologie*, în *O civilizație „necunoscută" Gumelnița,* CIMEC 2001.

Marinescu-Bîlcu S. 2002: *A Few Observations on the Internal Organization of Gumelnița Communities on Lake Cătălui Islet,* în *In memoriam Vladimir Dumitrescu*, *CultCivDunJos* XIX, 2002, p.147-153.

Marinescu-Bîlcu S., Bolomey A. 2000: *Drăguşeni. A Cucutenian Community,* Ed. Enciclopedică, Bucureşti 2000.

Marinescu-Bîlcu S. et alii 1984: S. Marinescu-Bîlcu, M. Cârciumaru, A. Muraru, *Ecological, economic and behavioural aspects of the Cucuteni A4 Community at Drăguşeni,* în *Dacia* N. S. 28, 1984, p. 41-46.

Marinescu-Bîlcu S. et alii 1985: S. Marinescu-Bîlcu, M. Cârciumaru, A. Muraru, *Contribuții la ecologia locuirilor pre- şi protoistorice de la Târpeşti*, în *MemAntiq,* IX-XI (1977-1979), 1985, p. 643-684.

Marinescu-Bîlcu S. et alii 1995: S. Marinescu-Bîlcu, Gh. Matei, E. Rența, *Ciulnița, jud. Ialomița*, în *CCA*, *campania 1994*, Cluj-Napoca 1995, p. 21-22.

Marinescu-Bîlcu S. et alii 1997: S. Marinescu-Bîlcu, D. Popovici, C. Bem, Fl. Vlad, V. Voinea, *Archaeological research at Borduşani-Popină (Ialomița County). Preliminary report 1993-1994, Eneolithic occupations,* în *Cercetări Istorice* X, 1997, p. 64-69.

Marinescu-Bîlcu et alii 2000: S. Marinescu-Bîlcu,V. Voinea, S. Dumitrescu, *Năvodari, jud. Constanța. Punct Insula La Ostrov, lacul Taşaul,* în *CCAR. Camania 1999,* CIMEC 2000, p. 65-67.

Marinescu-Bîlcu et alii 2000-2001: S. Marinescu-Bîlcu,V. Voinea, S. Dumitrescu, C. Haită, D. Moise, V. Radu, *Aşezarea eneolitică de pe Insula „La Ostrov", lacul Taşaul (Năvodari, jud. Constanța). Raport preliminar-campaniile 1999-2000,* în *Pontica*, XXXII-XXXIV, 2000-2001, p. 123-170.

Martiniuc C. et alii 1977: C. Martiniuc, V. Chirica, A. Nițu, *Poziția geomorfologică şi cultural-cronologică a aşezării Cucuteni A de la Iaşi-Spaiul Bahlui,* în *SCIVA*, 28, 1977, 2, p.185-194.

Masson E. 1977: *L' apparition de l' écriture á Chypre. Temoignage probable des contactes entre l'île de Crete et l'île de Chypre au cours de la première moitie du deuxième millenaire,* în *Acts of the International Archaeological Symposium. The relations between Cyprus and Crete, ca. 2000-500 B. C.,* 1977, p.134-138.

Masson E. 1984: *L' écriture dans les civilisations danubiennes néolithiques,* în *Kadmos* XXIII, 1984, 2, p. 89-123.

Matasă C. 1946: *Frumuşica, village prèhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du nord, Roumanie,* 1946.

Mate M. Sz. 1979: *Neuzeitliche Siedlung in Fundgebiet Berettyószentmarton. Morotva,* în *DDM,* 1979, p. 55-56.

Mateescu C. N. 1949: *Săpăturile arheologice de la Vădastra*, în *Studii*, II, 1, p. 93-95.

Mateescu C. N. 1955: *Săpături de salvare şi cercetări arheologice la Vădastra şi împrejurimi,* în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 447-455.

Mateescu C. N. 1957: *Săpături arheologice la Cruşovu,* în *Materiale* III, 1957, p. 103-113.

Mateescu C. N. 1959: *Săpături arheologice la Vădastra,* în *Materiale* V, 1959, p. 61-72.

Mateescu C. N. 1962: *Principaux résultats des nouvelles fouilles de Vădastra*, în *ArchRozhl,* XIV, 3, Praga, 1962, p. 404-420.

Mateescu C. N. 1962a: *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale* VIII, 1962, p. 188-191.

Mateescu C. N. 1970: *Săpături arheologice la Vădastra (1960-1966),* în *Materiale* IX, 1970, p. 67-74.

Mateescu C. N. 1972: *Der Graben der Niederlassung von Vădastra. Beitrag zum Studium der neolithischen Graben an der unteren Donau*, în *Dacia* N.S. XVI, 1972, p. 29-37.

Mateescu C. N. 1973: *Săpături arheologice la Vădastra (1970),* în *Materiale* X, 1973, p. 19-23.

Mateescu C. N. 1978: *Contribution to the study of Neolithic dwellings in Romania - a dwelling of the second phase of the Vădastra culture (Middle Neolithic*), în *Dacia NS,* XXII, 1978, p. 65-71.

Matei Al. V. et alii 2004: Al. V. Matei, S. Băcueț - Crișan, I. Bejinariu, H. Pop, D. Băcueț-Crișan, A. Cârstea, *Pericei, Keler tag,* în *CCAR. Campania 2003*, CIMEC 2004, indice 166.

Matei Al. et alii 2002: Al. Matei, I. Bejinariu, S. Băcueț-Crișan, D. Gh. Tamba, D. Băcueț-Crișan, D. Sana *, Porț – Corău III*, în *CCAR. Campania 2001*, CIMEC 2002, index 154.

Mathé M. Sz. 1979: *Neuzeitliche Siedlung in Fundgebiet Berettyószentmarton. Morotva,* în *DDM,* 1979, p. 55-56.

Matz F. 1969: *Creta, Micene, Troia,* Bucureşti 1969.

Maxim - Alaiba R. 1983-1984: *Locuința nr. 1 din aşezarea Cucuteni A3 de la Dumeşti (Vaslui),* în *AMM* V-VI, 1983-1984.

Maxim - Alaiba R. E. 1987: *Le complexe de culte de la phase Cucuteni A3 de Dumeşti (Vaslui),* în *La civilisation de Cucuteni,* 1987, p. 269- 286.

Maxim Z. 1984: *O aşezare Tiszapolgár la Dragu,* în *ActaMP*, VIII, 1984, p. 106-108.

Maxim Z. 1991: *Sinteza Iclod – Petreşti,* în *Cultura Vinča în România*, Timişoara 1991, p. 137-140.

Maxim Z. 1993: *L'habitation Coțofeni de Piatra Ilişovei*, în *Banatica* 12, 1993, p. 65-74.

Maxim Z. 1995a: *Aşezarea neolitică de la Viişoara (jud. Cluj*), în *ActaMN*, 32, I, 1995, p. 723-727.

Maxim Z. 1999: *Neo-eneoliticul din Transilvania*, BMN, XIX, Cluj-Napoca 1999.

Maxim Z. 2000a: *Utilajul litic cioplit de la Leț,* în *Angustia*, 5, 2000, p. 27-36.

https://biblioteca-digitala.ro

Maxim Z. 2005: *Prunis la Cruce*, în *CCAR. Campania 2004,* CIMEC 2005.
Maxim-Kalmar Z. 1991: *Turdaş,* Cluj-Napoca 1991.
Maxim-Kalmar Z. 1991a: *Sinteze Iclod-Petreşti*, în *Cultura Vinča în România*, Timişoara, 1991, p. 137-138.
Maxim–Kalmar Z., Tarcea L. 1999: *Analiza matematică şi statistică a ceramicii şi plasticii civilizaţiei cucuteniene de la Truşeşti-Ţuguieta*, în Petrescu-Dîmboviţa M. et alii 1999, p. 647-674.
Mayer-Arendt W. 1989: *Überlegungen zur Herkunft des linienbankeramikschen Langhauses*, în *Neolithic of Sotheastern Europe and Its Near Eastern Connections, Varia Archaeologica Hungarica, II*, Budapest, 1989, p. 183 -189.
Mayer-Arendt W. 1991: *Zu Tells und Tellartigen siedlungen im Spätneolithikum ost-Ungarns, Siebenbürgens und des Banat. Überlegungen zu Enstehung und Funktion,* în *Banatica,* 11, 1991, p. 76-85.
Mazăre P. 2007*: Grupul cultural Decea Mureşului,* în *Ceramica neolitică - o lecţie de istorie* 2007, p. 73-83.
McPheron A., Srejović D. 1971: *Early Farming Cultures in Central Serbia (Eastern Yugoslavia),* în *NMKragujevac,* 1971, 1-14; 15-26.
Medeleţ Fl. 1994: *Calendarul săteanului bănăţean*, Timişoara.
Medeleţ Fl. 1997: *Muzeul Banatului. File de cronică, I, 1872-1918,* Ed. Mirton, Timişoara 1997.
Medeleţ Fl., Bugilan I. 1974: *Câteva puncte arheologice din judeţul Timiş,* în *Tibiscus*, III, 1974, p. 81-92.
Medeleţ Fl., Bugilan 1987: *Contribuţii la problema şi la repertoriul movilelor de pământ din Banat,* în *Banatica,* 9, 1987, p. 87-198.
Mellaart J. 1962: *Excavations at Çatal Hüyük, first preliminary report, 1961,* în *Anatolian Studies* 12, 1962, p. 41-65.
Mellaart J. 1963: *Excavations at Çatal Hüyük, second preliminary report, 1962,* în *Anatolian Studies* 13, 1963, p. 43-103.
Mellaart J. 1964: *Excavations at Çatal Hüyük, third preliminary report, 1963,* în *Anatolian Studies* 14, 1964, p. 39-119.
Mellaart J. 1965: *Earliest Civilizations of the Near East, 1965.*
Mellaart J. 1966: *Excavations at Çatal Hüyük, fourth preliminary report, 1965*, în *Anatolian Studies* 16, 1996, p. 15-191.
Mellaart J. 1967: *Çatal Hüyük. A Neolithic town in Anatolia*, London, 1967, Thames and Hudson.
Mellaart J. 1975: *The Neolithic of the Near East.* London 1975, Thames and Hudson.
Merlini M. 2004: comunicare la „*International Symposium on the Neolithic Symbol System of Sotheast Europe",* Novi Sad, mai iunie 2004.
Merlini M. 2005: *La scrittura è nata in Europa?,* Avverbi, Roma, 2004.
Merlini M. 2005a: *Semiotic approach to the features of the „Danube Script",* în *Documenta Prehistorica* XXXII, p. 233-251.
Merlini M., Lazarovici Gh. 2006: *Dating Tărtăria tablets: new archeological evidence*, sub tipar în BAR International Series, ed. L. Nikolova, 2006.
Miclea I., Florescu R. 1980*: Dacia Preistorică,* Bucureşti 1980.
Micu C. 1999: *Cercetarea de la Isaccea-Suhat. Aşezarea Boian-Giuleşti,* în *Civilizaţia Boian pe teritoriul României*, Călăraşi 1999.
Micu C. 2001: *Cultura Gumelniţa în nordul Dobrogei,* în *O civilizaţie „necunoscută" Gumelniţa,* CIMEC 2001.
Micu C. et alii 2007: C. Micu, Fl. Mihail, S. Ailincăi, A. Stănică, M. Maille, F. Monah (IA Iaşi), A. Bălăşescu, V. Radu, C. Haită, G. Sandu, M. Florea, M. Ungureanu, C. Ştefan, C. Nicolae *Luncavița, com. Luncavița, jud. Tulcea. Punct: Cetățuia,* în *CCAR. Campania 2006,* CIMEC 2007, nr. 107, Web.
Mikluho-Maklai N. N. 1959: *Jurnal de călătorie. 1873-1887*, vol. I-II, Bucureşti 1959.
Milleker Fl. 1939: *Vorgeschichte des Banat. Aeneolithikum,* în *Starinar*, 14, 1939, p. 129-140.
Miloia J. 1931: *Săpăturile de la Parța (campania 1931),* în *AnB*, IV, 2, p. 171-186, 16 fig.
Milojčić Vl. 1943-1944: *Das Ältere Neolithikum in Serbien*, Wien 1943.
Milojčić Vl. 1944-1945: *Recenzie, J. Gaul, The Neolithic Period in Bulgaria,* în *Germania*, 28, 1944 -1945, p. 208-210.
Milojčić Vl. 1949a: *Chronologie der jungeren Steinzeit Mittel-und Südosteuropas*, Berlin 1949.
Milojčić Vl. 1949b: *South-Easten Elements in the Prehistoric Civilisation of Serbia,* în *ANBSA,* 44, 1949, p. 257-299.
Milojčić Vl. 1950: *Körös - Starčevo - Vinča,* în *Reinecke Festschrift*, 1950, p. 108-118.
Milojčić Vl. 1955: *Zur Fragen der Schnurkeramik in Griechenland,* în *Germania,* 33, 1955, p. 151-154.
Milojčić Vl. 1956: *Die erste präkeramische bauerliche Siedlung der Jungsteinzeit in Europa,* în *Germania,* 34, 1956, p. 208-210.
Milojčić Vl. 1958/1959: *Ergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien (1953-1958),* în *JahrbRGZM,* 6, p. 1-56.
Milojčić Vl. 1960: *Hauptergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien. 1953-1958,* Bonn 1960.
Milojčić Vl. 1965: *Die Tontafeln von Tărtăria und die absolute Chronologie de Mitteleuropaischen Neolithikums,* în *Germania,* 43, 1965, p. 261-264.
Milojčić Vl. 1967: *Die Absolute Chronologie der Jungeren Steinzeit in Südosteuropa und die Ergebnisse der Radiocarbon -C 14 - Methode,* în *JahrbRGZM*, 14, 1967, p. 9-28.
Milojčić Vl. 1983: *Siedlungen und Bauten*, în H. Hauptmann, Vl. Milojčić, *Das Otzaki Magula II. Die Mittlere Neolthikum, BAM,* 20, Heidelberg, 1983.
Milojčić Vl. 1983: *Das Otzaki Magula II. Die Mittlere Neolthikum, Heidelberg, BAM, 20, 1983.*

https://biblioteca-digitala.ro

Milojčić Vl. 1983a: *Stratigraphie*, în H. Hauptmann, Vl. Milojčić, *Otzaki Magula III. Das Spät Neolithikum und das Chalcolithikum*. *BAM,* 20, Heidelberg 1983.

Milojčić Vl., von Zumbusch J. 1971: *Das Frühneolithikum,* Bonn, 1971.

Minichreiter K. 2006: *Development of the Starčevo Culture in the Territory of continental Croatia,* în *Homage to Milutin Garašanin,* Belgrad, 2006, p. 79-97.

Mirea P. 2005: *Consideraţii asupra locuirii Starčevo-Criş din sud-vestul Munteniei,* în *CultCivDunJos,* XXII, 2005, p. 37-52.

Mitrea B. et alii 1953: B. Mitrea, C. Preda, S. Morintz, C. Mateescu, *Şantierul Spanţov*, în *SCIV* 4, 1953, 1-2, p. 223-224.

Mitrea I. 1972: *Cercetări arheologice în nordul colinelor Tutovei,* în *Studii şi cercetări ştiinţifice,* Bacău, 1972, p. 131-148.

Miu G. 2004: *Analiza antropologică a scheletului din groapa de cult de la Tărtăria,* comunicare la simpozionul „Aspects of spiritual life in South East Europe from Prehistory to the Middle Age", Iaşi 2004.

Mock R. E. 1976: *Anza I-III (pre-Vinča). Ceramics,* în *Neolithic Macedonia as reflected by Excavations at Anza, Southeast Jugoslavia,* ed. M. Gimbutas, ser. *Monumenta Archaeologica*, Institute of Archeology The University of California, Los Angeles 1976, p. 78-115.

Moga M. 1958: *Vasele de cult cu picioare din regiunea dunăreană,* în *Apulum*, III, 1947-1949 (1958), p. 71-73.

Moga M. 1962-1963: *Parţa, raport,* ms.

Moga M. 1964: *Muzeul Regional al Banatului*, în *RevMuz*, 3, 1964, p. 294-296.

Moga M., Radu O. 1977: *O contribuţie la cunoaşterea culturii Tisa în lumina descoperirilor de la Hodoni (1959-1960),* în *StComCaransebeş*, II, Caransebeş, 1977, p. 231-239.

Molnár Z. 2005: *Locuirea Coţofeni de la Vălişoara (com. Săvădisla, jud. Cluj), punctul Dealul Oarzii,* în *Omagiu Profesorului Ioan Andriţoiu,* p. 313-338.

Monah D. 1976: *Sondajul de salvare din aşezarea neo-eneolitică de la Vermeşti-Comăneşti*, în *Carpica*, VIII, Bacău, 1976, p. 7-28.

Monah D. 1982: *O importantă descoperire arheologică,* în *Arta,* 7-8, 1982, p. 11-13.

Monah D. 1991: *L'exploitation du sel dans les Carpathes Orientales et ses rapports avec la culture Cucuteni-Tripolie*, în *La civilisation de Cucuteni*, 1991, p. 67-80.

Monah D. 1992: *Les villages de la civilisation de Cucuteni-Tripolye en Roumanie. Typologie et organisation interne*, în *Habitat et l'occupation du sol à l 'âge du Bronze en Europe*, ed. C. Mondant et A. Richard, Editions du Comité des Travaux historiques et scientifiques, Paris 1992, p. 391-406.

Monah D. 1997: *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie, BMAntiq*, III, Piatra Neamţ 1997.

Monah D. 2001: *Organizarea socială, religia şi arta în epoca neo-eneolitică,* în *Istoria românilor,* vol. I, Bucureşti 2001, p. 169-189.

Monah D. 2003: *Découverts de pains et de restes d'aliments céréaliers en Europe de l'Est et Centrale. Essai de synthèse*, în *Pain, fours et foyers des temps passé*, *Civilisation*, vol. 49, no.1-2, 2003, p. 79-99.

Monah D. 2004: *O stafie bântuie prin Europa, proto-oraşele neolitice,* în *ArhMold,* XXVII, 2004, p. 261-264

Monah D. 2006: *Poduri – „Dealul Ghindaru" (com. Poduri, jud. Bacău),* în *Cucuteni, un univers mereu inedit,* p. 12-17.

Monah D., Cucoş Şt. 1985: *Aşezările culturii Cucuteni din România*, Edit. Junimea, Iaşi 1985.

Monah D. et alii 1982: D. Monah, Şt. Cucoş, D. N. Popovici, S. Antonescu, *Săpăturile arheologice din tell-ul cucutenian Dealul Ghindaru, com. Poduri, jud. Bacău*, în *Cercetări arheologice*, V, 1982, p. 9-18.

Monah D. et alii 1983: D. Monah, Şt. Cucoş, D. N. Popovici, S. Antonescu, Gh. Dumitroaia, *Cercetările arheologice de la Poduri-Dealul Ghindaru*, în *Cercetări arheologice*, VI, 1983, p. 3-22.

Monah D. et alii 1987: D. Monah, D. N. Popovici, Gh. Dumitroaia, Şt. Cucoş, A. Bujor, *Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice de la Poduri-Dealul Ghindaru*, în *MemAntiq,* XV-XVII, (1983-1985), 1987, p. 9-20.

Monah D. et alii 1997: D. Monah, F. Monah, C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia, *Cucuteni. The Last Great Chalcolithic Civilization of Europe*, ed. C.-M. Mantu, A. Tsaravopoulos, Gh. Dumitroaia, Athena Publishing&Printing House, Bucharest 1997, 246 p.

Monah D. et alii 2001: D. Monah, D. N. Popovici, Gh. Dumitroaia, F. Monah, Gh. Lupaşcu, V. Cotiugă, C. Bem, A. Bălăşescu, D. Moisă, V. Radu, C. Haită, N. Şorloaica, *Poduri, Com. Poduri, jud. Bacău, Punct. Dealul Ghindaru*, în *CCAR. Campania 2000*, CIMEC 2001, p. 190-198.

Monah D. et alii 2002: D. Monah, D. N. Popovici, Gh. Dumitroaia, F. Monah, C. Bem, A. Bălăşescu, V. Radu, C. Haită, C. Preoteasa, Gh. Lupaşcu, V. Cotiugă, *Poduri, Com. Poduri, jud. Bacău, Punct. Dealul Ghindaru*, în *CCAR. Campania 2001*, CIMEC 2002, p. 242-246.

Monah D. et alii 2003: D. Monah, Gh. Dumitroaia, F. Monah, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, *Poduri - Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpaţii Moldovei,* Piatra Neamţ 2003.

Monah D. et alii 2004: D. Monah, V. Cotiugă, O. Cotoi, *Construcţii experimentale pentru culturile Precucuteni şi Cucuteni*, în *ArhMold*, XXVII, 2004, p. 41-60.

https://biblioteca-digitala.ro

Monah D. et alii 2006: D. Monah, F. Monah, B. Minea, Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, C. Preoteasa, D. Nicola, L. Uţă, I. Grădinaru, D. Popovici, C. Bem, G. Bodi, A. Bălăşescu, V. Radu, C. Haită, L. Bejenaru, *Poduri, Com. Poduri, jud. Bacău, Punct. Dealul Ghindaru*, în *CCAR. Campania 2005*, CIMEC 2006, p. 275-277.

Monah D. et alii 2007: D. Monah, Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, C. Preoteasa, D. Garvăn, L. Uţă, D. Nicola, *Poduri, Com. Poduri, jud. Bacău, Punct. Dealul Ghindaru*, în *CCAR. Campania 2006*, CIMEC 2007, indice 143.

Morariu V. V. 1996: *Proporţiille corpului uman în unele reprezentări neolitice*, în *ActaMN,* 33, I, p. 531-547.

Morariu V. V. 1996a: *Analiza proporţiilor sanctuarului şi locuinţelor neolitice de la Parţa (jud. Timiş*), în *ActaMN*, 33, I, p. 523-529.

Morariu V. V. et alii 1990: V. V. Morariu, V. Salvan, T. Frangopol, *Dimensional Analysis of ancient Pottery,* în *Archaeometry in Romania,* 2, Bucureşti 1990, p. 111-126.

Morariu V. V. et alii 1996: V. V. Morariu, D. Chiş, S. Morariu, *Prospectări magnetice în aşezarea neolitică de la Parţa,* în *ActaMN*, 33/1, p. 549-564.

Morariu V. V. et alii 2001: V. V. Morariu, D. Chiş, S. Morariu, *Parţa, monografie arheologică, cap. 3, Prospectările...* , p. 42-52.

Morintz A. 2001: *Structuri de locuire în cadrul culturii Cernavodă I,* în *Thraco-Dacica,* XXII, 1-2, 2001, p. 108-137.

Morintz A. 2004: *Some remarks about the connection between housemodels and real houses in Romanian Neolithic,* în *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, ed. I. Cândea, V. Sîrbu, M. Neagu, Brăila 2004, p. 77-96.

Morintz S. 1962: *Tipuri de aşezări şi sisteme de fortificaţie şi împrejmuire în cultura Gumelniţa*, în *SCIV* 13, 1962, 2, p. 273-284.

Morintz S. 1963: *O aşezare Boian fortificată (şanţurile de apărare ale aşezării Spanţov),* în *SCIV* 14, 1963, 2, p. 275-282.

Morintz S., Cantacuzino G. 1963: *Die Jungsteinzeitlichen Funde in Cernica,* în *Dacia*, N.S., VII; 1963, p. 27-53.

Morintz S., Ionescu B. 1968: *Cercetări arheologice în împrejurimile oraşului Oltenita (1958-1967),* în *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 95-125.

Morintz S., Preda C. 1959: *Săpăturile de la Spanţov*, în *Materiale* V, 1959, p. 163, 165.

Morintz S., Roman P. 1968: *Aspekte des Ausgang des Äneolithikums und der Übergansstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau,* în *Dacia* NS, XII, 1968, p. 45-128.

Morintz S., Şerbănescu D. 1974: *Cercetări arheologice la Hârşova şi în împrejurimi*, în *SCIV* 25, 1974, 1, p. 47-69.

Moroz M. 1983: *Contribuţii la repertoriul arheologic al localităţilor din judeţul Timiş din paleolitic până în evul mediu,* în *Banatica,* 7, 1983, p. 469-489.

Moroz M. 1983a: *Plastica vinčană din aşezarea de la Sălbăgelu Vechi, comuna Româneşti,* în *Banatica* VII, 1983, p. 53-57.

Movša T. G. 1965: *Mnogolslojnoe tripolskoe poselenie Solonceni II*, în *Kratkie Soobščenija Instituta Arheologii*, 105, Moskva 1965, p. 91-101.

Muşeţeanu C. et alii 2007: C. Muşeţeanu, C. Bem, S. Marinescu-Bîlcu, C. Nicolae, C. Bem, M. Ignat, A. Mocanu, T. Popa, A. Bălăşescu, C. Haită, V. Radu, C. Muja, *Bucşani, com. Bucşani, jud. Giurgiu. Punct: La Pod, în CCAR. Campania 2006,* CIMEC 2007, nr. 39, Web.

Müller-Karpe H. 1968: *Handbuch der Vorgeschichte*, *I,* München 1968.

Müller-Karpe H. 1974: *Handbuch de Vorgeschichte, II*, *Jungsteinzeit,* München 1974.

Naidenova E. 2005: *Characteristics and analogies in Vădastra pottery found in South of the Danube,* în *CultCivDunJos,* XXII, 2005, p. 127-140.

Nandriş J. 1978: *Some Features of Neolithic Climax Societies,* în *Studia Praehistorica*, 1-2, 1978, p. 198-211.

Nandriş J. 1987: *Romanian ethnoarchaeology and the emergence and development of Cucuteni in the european context,* în *La civilisation de Cucuteni*, 1987, p. 201-222.

Nania I. 1967: *Locuitorii gumelniţeni în lumina cercetărilor de la Teiu,* în *Studii şi articole de istorie,* IX, 1967.

Neagu M. 1997: *Comunităţile Bolintineanu în Câmpia Dunării,* în *Istros* VIII , 1997, p. 9-26.

Neagu M. 1999: *Gălăţui-Movila Berzei,* în *Civilizaţia Boian pe teritoriul României*, Călăraşi 1999.

Neagu M. 2000: *Comunităţile Dudeşti-Cernica din centrul şi sud-estul Câmpiei Române,* în *Istro-Pontica*, Tulcea 2000, p. 53-66.

Neagu M. 2000a: *Comunităţile Boian-Giuleşti din Valea Dunării,* în *Istros* X, 2000, p. 25-34.

Neagu M. 2002: *Măriuţa, com. Belciugatele, jud. Călăraşi, punct La Movila, Movila Mică,* în *CCAR. Campania 2001*, CIMEC 2002, p. 200-201.

Neagu M. 2003: *Neoliticul mijlociu la Dunărea de Jos*, Călăraşi 2003.

Neagu M. et alii 2001: M. Neagu, V. Parnic, Fl. Rădulescu, *Gălăţui-Movila Berzei, jud. Călăraşi,* în *CCAR. Campania 2000,* CIMEC 2001, p. 85-86.

Nebelsick et alii 2004: L. D. Nebelsick, J. Sculze-Forster, H. Stäuble, *Adonis von Zschernitz - Die Kunst der ersten Bauern*, în *Archaeonaut 4, Landesamt für Archäologie, Hefte zu archäologischen Kulturdenkmälern in Sachsen*, Dresden, 2004, p. 2-24.

https://biblioteca-digitala.ro

Necrasov O., Haimovici S. 1962: *Studiul resturilor de faună descoperite în anul 1959 la Traian (Dealul Viei şi Dealul Fântânilor),* în *Materiale,* 8, 1962, p. 261-266.

Necrasov O., Haimovici S. 1970: *Studiul resturilor de faună neolitică dezhumate la şantierul arheologic Traian*, în *Materiale,* 9, 1970, p. 59-66.

Necrasov O., Ştirbu M. 1981: *The Chalcolithic Paleofauna from the Settlements of Tîrpeşti (Precucuteni and Cucuteni A1-A2 cultures),* în S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpeşti from Prehistory from to History in Eastern Romania*, 1981, BAR International Series 107, 1981, p. 174-196.

Németi I. et alii 1998: I. Németi, G. Robert, L. Marta, *Pişcolt- „Lutărie", jud. Satu Mare,* în *CCA. Campania 1997*, Călăraşi 1998, p. 57.

Németi I. et alii 2000: I. Németi, R. Gindele, S. Pop, *Moftinu*, în *CCAR. Campania 1999*, CIMEC 2000, indice 123.

Némety I. 2001: *Cernavoda III – Boleraz finds in north west Romania,* în *Cernavoda III – Boleraz,* Bucureşti 2001*,* p. 299-329.

Nestor I. 1951: *Cultura ceramicii liniare din Moldova*, în *SCIV,* II, 1951, 2, p. 17-26.

Nestor I. 1957: *Raport despre sondajele de la Leţ-Várhegy*, în *Materiale*, III, 1957, p. 59-63.

Nestor I. et alii 1951: I. Nestor, A. Alexandrescu, E. Comşa, E. Zaharia-Petrescu,V. Zirra, *Săpăturile de pe şantierele Valea Jijiei (Iaşi-Botoşani-Dorohoi) în anul 1950*, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 51-76.

Nestor I., Zaharia E. 1954: *Şantierul arheologic Sărata Monteoru*, în *SCIV*, 6, 1954, 3-4, p. 499-503.

Neugebauer W. 2005: „*Röntgenbilder" der Erde*, în *Kreisgräben – eine runde Sache. Sechs wege zu ausgeewählten Kreisgrabenanlagen in Weinviertek. Eine Annerung an die ältesten Monumentalbauten Europas,* Ed. Berger – Horn/Wien 2005, p. 21-30.

Nica M. 1970: *Asupra originii şi dezvoltării culturii Vădastra de la Fărcaşele (jud. Olt),* în *Historica,* I, 1970, p. 31-51.

Nica M. 1971: *O aşezare Starčevo-Criş lângă Basarabi,* în *SCIV*, 22, 1971, 4, p. 5-33.

Nica M. 1971a: *Evoluţia culturală Vădastra pe baza descoperirilor de la Hotărani-Fărcaşele*, în *Historica,* II, 1971, p. 5-32.

Nica M. 1976: *Cârcea, cea mai veche aşezare neolitică de la sud de Carpaţi*, în *SCIV*, 27, 1976, 4, p. 435-463.

Nica M. 1976a: *La culture de Dudeşti en Olténie*, în *Dacia* NS, XX, 1976, p. 71-103.

Nica M. 1977: *Nouvelles données sur le néolithique ancien d'Olténie*, în *Dacia* NS, XXI, 1977, p. 13-53.

Nica M. 1978: *Cuptoare de olărie din epoca neolitică descoperite în Oltenia*, în *Drobeta,* Drobeta-Turnu Severin 1978, p. 18-29.

Nica M. 1979: *Raport asupra săpăturilor efectuate în aşezarea neolitică Cârcea-Viaduct (jud. Olt),* în *Materiale,* Oradea, 1979, p. 29-32.

Nica M. 1980: *Raport asupra săpăturilor de la Cârcea,* în *Materiale*, 14, Tulcea 1980, p. 29-35.

Nica M. 1981: *Grădinile. O nouă aşezare a neoliticului timpuriu în sud-estul Olteniei*, în *AO*, NS, 1, 1981, p. 27-39.

Nica M. 1982: *Locuirea preistorică de la Sucidava-Celei din perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului*, în *Oltenia* 4, 1982, p. 15-38.

Nica M. 1984: *Neoliticul timpuriu şi mijlociu în zona răsăriteană a Olteniei,* Craiova-Bucureşti 1984, didd. Doctorat, ms.

Nica M. 1984a: *Noi descoperiri arheologice la Cârcea*, în *AO*, NS, 3, 1984, p. 37-45.

Nica M. 1986: *Săpăturile arheologice din aşezările neolitice de la Cârcea jud. Dolj,* în *Materiale*, 1986, p. 16-21.

Nica, M. 1988: *Cârcea,* în *Materiale*, Ploieşti 1988.

Nica M. 1991: *La culture Vinča en Oltenie*, în *Banatica* 11, p. 305-322.

Nica M. 1992: *Câteva date despre aşezarea neolitică de tip Dudeşti de la Drăgăneşti Olt*, în *AO*, SN, 7, 1992, p. 5-18.

Nica M. 1994: *Câteva date despre aşezarea neo-eneolitică de la Gârleşti (com. Mischi, jud. Dolj),* în *AO,* SN, 9, 1994, p. 3-24.

Nica M. 1999: *Descoperiri Boian în vestul Câmpiei României. Aşezarea Giuleşti Piatra Sat,* în *Civilizaţia Boian pe teritoriul României*. *Catalogul expoziţiei,* Călăraşi, 1999.

Nica M. 2000: *Die Mesolitischen und Neolitischen Kulturen Olteniens im kontext des Mittel-und Südosteuropäischen Neolithikums,* în *AnB* SN, VII-VIII, 1999-2000, Timişoara 2000, p.133-160.

Nica M. 2001: *Zur Cernavoda III-Kultur in Oltenien,* în *Cernavoda III – Boleraz,* Bucureşti 2001, p. 279 –298.

Nica M., Caslaru C. 1983: *Câteva date despre necropola eneolitică de la Gârleşti-Ghergheşti,* în *AO*, 8, 1983, p. 8-16.

Nica M., Ciucă I. 1989: *Aşezările neolitice de la Piatra-sat (jud. Olt),* în *AO* 6, SN, 1989, p. 17-41.

Nica M., Niţă T. 1979: *Les établissements néolithiques de Leu et Padea de la zone d'interférence des cultures Dudeşti et Vinča. Un nouvel aspect du Néolithique moyen d'Oltenie*, în *Dacia* NS, XXIII, 1979, p. 31-64.

Nica M. et alii 1995: M. Nica, C. Schuster, T. Zorzoliu, *Cercetările arheologice în tell-ul gumelniţeano-sălcuţean de la Drăgăneşti-Olt, - punctul „Corboaica",. Campaniile din anii 1993-1994,* în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, I, Bucureşti 1995, p.9-45.

Nica M. et alii 1996: M. Nica, T. Zorzoliu, C. Fântâneanu, B. Tănăsescu, *Drăgăneşti Olt, „Corboaica",* în *CCA. Campania 1995*, Brăila 1996, p. 39-40.

Nica M. et alii 1996a: M. Nica, T. Zorzoliu, C. Fântâneanu, B. Tănăsescu, *Cercetările arheologice în tell-ul gumelniţeano-sălcuţean de la Drăgăneşti-Olt, punctul „Corboaica". Campania anului 1995,* în *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, II, Bucureşti 1996, p. 9-19.

https://biblioteca-digitala.ro

Nicolăescu-Plopşor C. S. et alii 1959a: C. S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, N. Harţuche, *Cercetări paleolitice în Dobrogea*, în *Materiale* VI, 1959, p. 41-47.
Nicolăescu-Plopşor C. S. et alii 1965: C. S. Nicolăescu-Plopşor, M. Davidescu, P. Roman, V. Boroneanţ, *Cercetările arheologice de la Cazane,* în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 407-411.
Nicolăescu-Plopşor C. S. et alii 1968: C. S. Nicolăescu-Plopşor, E. Bujor, V. Boroneanţ, E. Comşa, N. Constantinescu, P. Diaconu, S. Morintz, Al. Păunescu, Gh. Popilian, P. Roman, D.V. Rosetti, *Rezultatele arheologice din Zona Porţilor de Fier*, în *Comunicări, ser. Arheologie, IV,* Craiova 1968.
Nicolăescu-Plopşor C. S., Petrescu-Dîmboviţa M. 1959: *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Bicaz,* în *Materiale*, V, 1959, p. 45-60.
Nicolăescu-Plopşor C.-S. 1960: *Un atelier neolitic pentru confecţionarea vârfurilor de săgeată: Gringul lui Iancu Muşat-Orlea*, în SCIV, 11, 1960, 2, p. 367-372.
Nikolov B. 1976: *Gradešnica*, Sofia 1976.
Nikolov B., Stančeva S. R. 1975: *Zaminec*, Sofia.
Nikolov V. 1981: *Aspekti na religiozno-mitologičnata sistema prez rannija neolit,* în *Izkustvo,* 9-10, p. 60-70.
Nikolov V. 1982: *Ornamentacia na rannoneolitnata risuvana keramika ot Bâlgarskie zemip. klasificacija, tipologija I sistematizacija*, Sofia 1982.
Nikolov V. 1984*: Ranneneolitiheskie kulturî v zapadnoi Bolgariji,* în *Sovetskaja Arheologija*, 2, 1984, p. 5-21.
Nikolov V. 1987: *Beitrage zu den Beziehungen zwischen Vorderasien und Südosteuropa Aufgrund der frühneolithischen bemalten Keramik aus den Zentralbalkan*, în *ActaPrehArch*, 19, 1987, p. 7-18.
Nikolov V. 1989: *Das Früneolithischen Haus von Sofia-Slatina. Eine Untersuchung zur vorgeschichtlichen Bautehnik,* în *Germania*, 67, 1, 1989, p. 1-49.
Nikolov V. 1990: *Das Flusstal der Struma an der frühneolithischen Strasse von Anatolien nach Mitteleuropa*, în *Die ersten Bauern*, 2, Schweiz, Landmuseum Zürich, 1990, p. 63-69.
Nikolov V. 1990a: în *Arheologija* 33, 2-3, Sofia,1990, p. 32-38.
Nikolov V. 1991: *Längenbaumass im Frühneolithikum*, în *ArchKorresp,* 21, 1991, p. 45-48.
Nikolov V. 1992: în *ActaPrehArch*, 24, 1992, p. 232.
Nikolov V. 1993: în *Prähistorische Funde und Forschungen. Festschrift zum Gedänken an Prof. Georgi I. Georgiev*, Sofia 1993.
Nikolov V. 1997: *Two dwellings and their pottery assemblages from the Karanovo III layer in tell Karanovo,* în *Archaeology in Bulgaria*, vol. 1, No. 1, 1997, p. 15-22.
Nikolov V. 2001: *Slatina-Sofia. Data on the Early Farming cult*, în *Festschrift für Gheorghe Lazarovici,* Timişoara 2001, p. 19-31.
Nikolov V. 2001a: *Maisons néolithiques à deux étages en Thrace,* în *Arheologija*, Kniga 1-2, 2001, p. 1-12.
Nikolov V. et alii 1989: V. Nikolov, K. Grigorova, E. Sirakova, *Die Ausgrabungen in der frühneolithischen Siedlung von Sofia-Slatina, Bulgarien, in den Jahren 1985-1988,* Separatum.
Nikolov V. et alii 1992: V. Nikolov, E. Dočeva, I. Gaţov, M. Kovačeva, N. Skakun, L. Ninov, I. Stoilov – Bunkera, *Ranoneolitno zilište ot Slatina (Sofia*), în *Raskopki i Iskopavania,* XXV, Sofia 1992.
Nikolov V., Sirakova E. 2000: *Zwei frühneolithische Wohnhäuser aus Slatina-Sofia, în Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien,* ed. M. Lichardus Itten, J. Lichardus, V. Nikolov, Bonn 2000, p. 165-189.
Niţu A. 1946: *Despre semnificaţia motivului pictural în formă de „casă" de la Turdaş*, în *Apulum* II (1943-1945), 1946, p. 81-89.
Niţu A. 1979: *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii şi periodizarea etapelor culturii cucuteniene (I)*, în *Cercetări istorice*, S.N. 9-10, 1970, p. 93-162.
Niţu A. 1980: *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii şi periodizarea etapelor culturii cucuteniene (II)*, în *Cercetări istorice*, S.N. 11, 1980, p. 135-222.
Niţu A. 1984: *Formarea şi clasificarea grupelor de stil AB şi B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie, în Anuarul Institutului de istorie şi arheologie "A. D. Xenopol*", 1984, Supliment V.
Niţu A. et alii 1971: A. Niţu, Şt. Cucoş, D. Monah, *Ghelăieşti (Piatra Neamţ. I. Săpăturile din 1969 în aşezarea cucuteniană "Nedeia"),* în *MemAntiq,* III, 1971, p. 11-64.
Niţu A., Şadurschi P. 1994: *Săpăturile de salvare de la Stânca Doamnei (Sat Stânca Ştefăneşti, judeţul Botoşani),* în *Hierasus* IX, 1994, p. 181-193.
Novotna M. 1970: *Die Äxte und Beile in der Slovakei,* Műnchen, PrehBronzefunde, IX, 3.
Novotny B. 1950: *Jordanovska Skupina,* în *Ozbor Prehistoriske*, XIV, 1950.
Novotny B. 1958: *Slovenska mladšez kameni,* Bratislava, 1958.
Oprinescu A. 1987: *Scurte consideraţii asupra activităţii metalurgice a comunităţilor culturii Coţofeni,* în *SCIVA* 38, 1987, 2, p. 41-59.
Ordentlich I., Chidioşan N. 1975: *Sanctuarul de la Sălacea*, în *Studii şi Comunicări Satu Mare*, 1975.

https://biblioteca-digitala.ro

Ordentlich I. 1972: *Contribuţia săpăturilor arheologice de pe "Dealul Vida" (comuna Sălacea, judeţul Bihor) la cunoaşterea culturii Otomani (1),* în *Studii şi Comunicări, Satu Mare 2*, 1972, p. 63-84.

Ordentlich I. 1973: *Cercetările de la Otomani şi Sălacea şi locul lor în contextul culturii Otomani,* Iaşi 1973, rezumatul tezei de doctorat.

Orton C. 1980: *Matematics in Archaeology*, London, 1980, p. 43-55, 47-50.

Öszait M. 1991: *Nouveaux sites contemporains de Hacilar en Pisidie occidentale,* în *Aanatolia Antiqua,* I, 1991, p. 59-88.

Ottaway B. 1996: *Technological and Social Basis for Early Prehistoric Copper Procurement and Production in Europe,* în *XIII, Actes CISPP*, Forli, 10, p. 51-56.

Ovchinnikov E. 1996: *Ritual models of stoves*, în *Cucuteni aujourd'hui,* 1996, p. 115-119.

Özdogan M. 1999a: *Çayönü,* în M. Özdogan and N. Basgelen eds., *Neolithic in Turkey. The cradle of civilization, new discoveries*, Istanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayinlari, 1999, p. 35-63.

Özdogan M. 1999b: *Concluding remarks,* în M. Özdogan and N. Basgelen eds., *Neolithic in Turkey. The cradle of civilization, new discoveries*, Istanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayinlari, 1999, p. 225-236.

Özdogan M. 2003: *The Prehistory of Northwestern Turkey. A synoptic overview of the latest evidence*, în *Recent research in the Prehistory of the Balkans*, ed. D. V. Grammenos, Thessaloniki 2003, p. 329-368.

Özdogan M. 2003a: *Brifining the Neolithic of Central Anatolia,* în *The CANeW Project 2003.*

Özdogan M., Özdogan A. 1989: *Çayönü. A Conspectus of Recent Work*, în *Colloque Préhistoire Levant II*, Maison de l'Orient/Lyon, 30 mai - 4 juin 1988, ed. CNRS, Paris, 1989, p. 65-74.

Pandrea S. 1994: *Cultura Boian-Giuleşti în Câmpia Brăilei*, în *Istros* VII, 1994.

Pandrea S. 1997: *Aşezări gumelniţene de pe valea Călmăţuiului*, în *Istros* VIII, 1997, p. 26-61.

Pandrea S. 1999: *Observaţii referitoare la evoluţia culturii Boian în NE Câmpiei Române*, în *Istros* X, 1999, p. 13-46.

Pandrea S. 2000: *Câteva observaţii referitoare la periodizarea culturii Boian*, în *Istros* X, 2000, p. 35-70.

Pandrea S. 2002: *Début de la culture Goumelnitsa au nord-est de la plaine Roumaine*, în *In memoriam Vladimir Dumitrescu*, *CultCivDunJos* XIX, 2002, p. 122-146.

Pandrea S. et alii 1999: S. Pandrea, V. Sîrbu, M. Neagu, *Cercetări arheologice în aşezarea gumelniţeană de la Însurăţei-Popina I (jud. Brăila). Campaniile 1995-1999,* în *Istros* IX, 1999, p. 145-170.

Pandrea S. et alii 2002: S. Pandrea, M. Vernescu, S. Copilu, *Însurăţei, jud. Brăila. Punct Popina I,* în *CCAR,. Campania 2001,* CIMEC 2002, p. 172-173.

Pandrea S. et alii 2006: S. Pandrea, V. Stoian, M. Vernescu, *Însurăţei, jud. Brăila. Punct Popina I, Popina II*, în *CCAR. Campania 2005,* CIMEC 2006, p. 200-201.

Pandrea S., Vernescu M. 2005: *Câteva observaţii referitoare la raporturile dintre cultura Gumelniţa şi cultura Precucuteni,* în *In honorem Silvia Marinescu-Bîlcu*, *CultCivDunJos,* XXII, 2005, p. 263-278.

Panin N. 1983: *Black Sea coast line changes in the last 10000 years. A new attempt at identifying the Danube mouth as described by the ancients*, în *Dacia* NS XXVII, 1983, p. 175-184.

Pântea C. 1983-1984: *Noi date privind tehnica picturală în cultura Cucuteni*, în *AMM* V-VI, Vaslui, 1983-1984.

Parnic V., Chiriac D. 2001: *Aşezare eneolitică de la Măriuţa. Consideraţii preliminare asupra habitatului,* în *CultCiv DunJos,* XVI-XVII, 2001, p. 199-205.

Parnic V., Lazăr C. 2005: *Consideraţii preliminare asupra plasticii antropomorfe de lut din nivelul Gumelniţa B1 de la Măriuţa La Movilă,* în *In honorem Silvia Marinescu-Bîlcu, CultCivDunJos*, XXII, 2005, p. 351-370.

Parnic V. et alii 2007: V. Parnic, C. Lazăr, A. Parnic, Th. Ignat, D. N. Popovici, Fl. Vlad, A. Bălăşescu, V. Radu, C. Haită, *Măriuţa, com. Belciugatele, jud. Călăraşi. Punct: La Movilă,* în *CCAR. Campania 2006,* CIMEC 2007, nr. 119, Web.

Parzinger H. 1993: *Studien für Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein- , Kupfer-und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und Mittlleren Taurus,* Mainz am Rhein, 1993, Ed. Philip von Zabern.

Passek T. S. 1938: *Tripol'skie modeli žiliščia,* în *Vestnik drevnej istorii* 4-5, 1938.

Passek T. S. 1949: *Periodizacija tripol'skich poselenij*, în *MIA* 10, 1949.

Passek T. S. 1953: *Raskopki tripolskih poselenii na srednem Dnestre,* în *Kratkie Soobščenija Instituta Arheologhii*, Moskva, 1953, p. 41-63.

Passek T. S. 1956: *Raskopki na mnogosloinom poselenii y s. Golercanî na Dnestre v 1954 godu,* în *Izvestija MFAISSSR,* 4 (31), 1956, p. 19-37.

Passek T. S. 1961: *Rannezemledel'českie (tripol'skie) plemena Podnestrv'ja,* în *MIA,* 1961, p. 84.

Passek T. S., Černyš E. K. 1963: *Pamjatniki kul'tur linejno-lentočnoj keramiki na teritorii SSSR*, în *MIA*, 166, 1963, p. 117-130.

Paul I. 1965: *Un complex de cult descoperit în aşezarea neolitică de la Pianu de Jos*, în *StComSibiu,* 12, 1965, p. 5-20.

Paul I. 1967: *În legătură cu problema locuinţelor de suprafaţă cu platformă din aşezările culturilor Petreşti şi Cucuteni-Tripolie*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 3-24.

Paul I. 1968: *Date noi privind raporturile reciproce dintre culturile Petreşti, Cucuteni şi Gumelniţa*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti 1968, p. 41-51.

https://biblioteca-digitala.ro

Paul I. 1969: *Aşezarea neo- eneolitică de la Pianul de Jos (Podei), jud. Alba*, în *StComSibiu*, 14, 1969, p. 33-89.
Paul I. 1969a: *Der Forschungsstand über die Petreşti Kultur,* în *Studijne zvesti,* 17, 1969, p. 325-344.
Paul I. 1970: *Săpăturile din vara anului 1960 de la Ocna Sibiului*, în *Materiale*, 9, 1970, p. 97-104.
Paul I. 1981: *Die gegenwärtige Forschunggstand zur Petreşti-Kultur,* în *PZ*, 56, 1981, heft 2, S. 201-203.
Paul I. 1992: *Cultura Petreşti*, Bucureşti 1992.
Paul I. 1995: *Vorgeschichtliche Untersuchungen in Siebenburgen*, Alba Iulia 1995.
Paul I. et alii 1999: I. Paul, M. Ciută, P. Mazăre, C. Florescu, M. Breazu, B. Daisa, *Limba*, în *CCAR. Campania 1998,* CIMEC 1999, cat. 80, p. 56.
Paul I. et alii 2000: I. Paul, M. Ciută, M. Căstăian, A. Gligor, G. Rustoiu, *Limba - Oarda de Jos - şesul Orzii; Vărarea,* în *CCAR. Campania 1999*, CIMEC 2000, indice 107, s. v.
Paul I. et alii 1999: I. Paul, M. Ciută, P. Mazăre, C. Florescu, M. Breazu, B. Daisa, *Limba, com. Ciugud, jud. Alba. Punct Bordane*, în *CCAR. Campania 1998*, 1999, cat. 80, p. 56.
Paul I. et alii 2000: I. Paul, M. Ciută, P. Mazăre, C. Florescu, M. Breazu, B. Daisa, *Limba, com Ciugud, jud. Alba. Punct: Bordane,* în CCAR. Campania 1999, CIMEC 2000, p. 5658.
Paul I. et alii 2001: I. Paul, M. Cioută, M. Căstăian, A. Gligor, G. Rustoiu, *Limba, com. Ciugud, Oarda de Jos, com. suburb. Oarda, mun. Alba Iulia, jud. Alba,* în *CCAR. Campania 2000,* CIMEC 2001, p. 133-136.
Paul I. et alii 2002: I. Paul, M. Ciută, Fl. Cristian, P. Mazăre, M. Gligor, B. Daisa, M. Breazu, C. Şuteu, *Limba*, *com. Ciugud, jud. Alba. Punct: Vărăria,* în *CCAR campania 2001*, CIMEC 2002, p. 517-518.
Paul I. et alii 2002: M. Ciută, C. Florescu, P. Mazăre, M. Gligor, B. Daisa, M. Breazu, *Limba, com. Ciugud, jud. Alba, Punct Vărăria*, în *CCAR,* 2002, p. 517- 518.
Paul I. et alii 2003: I. Paul*,* M. Gligor, C. Florescu, M. Breazu, T. Borşan, C. Şuteu, G. Rustoiu, *Limba, com. Ciugud, jud. Alba,* în *CCAR. Campania 2002,* CIMEC 2003.
Paul I. et alii 2003a: I. Paul*,* M. Ciută, C. Florescu, P Mazăre, M. Gligor, G. Rustoiu, *Alba Iulia, jud. Alba. Punct Lumea Nouă – Ferma romano-catolică,* în *CCAR. Campania 2002,* CIMEC 2003.
Paul I. et alii 2004: I. Paul, M. Gligor, P. Mazăre, C. Şuteu, A. Niculescu, I. Haynes, Sz. Panczel, D. Bogdan, G. Sicoe, M. Ciauşescu, *Oarda (Limba), mun. Alba Iulia*, în *CCAR. Campania 2003,* CIMEC 2004, indice 157.
Paul I. et alii 2004a: I. Paul*,* M. Gligor, C. Florescu, M. Breazu, T. Borşan, C. Şuteu, G. Rustoiu, *Alba Iulia, jud. Alba. Punct Lumea Nouă (proprietăţile Pavel, Mariş, Păcurar),* în *CCAR. Campania 2002,* CIMEC 2003.
Paul I., Ciută M. 1998: *Limba – Bordane*, în *CCA,* Călăşi 1998, p. 66-67.
Pavlů I. 1984: *Neolithische Grabenanlagen in Böhmen Anhand neurer Forschungen,* în *MittOAF, Ur- Frühgeshichte,* XXIII-XXIV, 1983-1984, S. 73-88.
Pavlů I. et alii 1986: I. Pavlů, J. Rulf, M. Zapotocka, *Theses on the Neolithic site of Bylany*, în *Památky Archeologické*, LXXVII, Praga, 1986, p. 288-412.
Pavúk J. 1980: *Ältere Linienbandkeramik in der Slowakei,* în *SlovArch*, XXVIII, 1980, p. 9-88.
Pavúk J. 1990: *Genetische und chronologische Beziehungen der Vinča-kultur zum Neolithikum und Aeneolithikum Mitteleuropas*, în *Vinča and its World*, Beograd, 1990, S. 127-132.
Pavúk J. 1991: *Beitrag zur Definition der Protostarčevo-Kultur,* în *Anatolica*, XIX, 1991, p. 231-242.
Pavúk J. 1993: *La Slovaquie Occidentale*, în *AtlasNE*, 1993, p. 361-372.
Pavúk J., Bakamska A. 1989: *Beitrag der Ausgrabung in Gălâbnik in zur Erforschung des Neolithikums in Südosteuropa,* în *Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections, Varia Archaeologica II*, 1989, p. 223-231.
Pavúk J., Bakamska A. 1989a: *Beitrag der Ausgrabung in Gălâbnik in Westbulgarien,* în *SlovArch,* XXXII, 1989, S. 195-228.
Pavúk J., Bakamska A. 1995: *Bemerkungen zur Ornamentierung auf den Tongefässen aus Čavdar (Gruppe Kremikovć),* în *ActaMN*, 32, 1995, p. 53-65.
Pavúk J., Čohadiev I. M. 1984: *Neolithische Tellsiedlung bei Gălâbnik, in Westbulgarien*, în *SlovArch*, XXXII.1, 1984, p. 195-228.
Păunescu Al. 1962: *Cu privire la perioada de sfârşit a epipaleoliticului în nord-vestul şi nord-estul României şi unele persistenţe ale lui în neoliticul vechi,* în *SCIV*, 15, 1962, 3, p. 321-336.
Păunescu Al. 1963: *Perejitki tardenuaszkoi v drevnem neolite v Ciumesti,* în *Dacia,* NS, VII, 1963, p. 467-475.
Păunescu Al. 1964: *À propos du néolithique ancien de Drăghiceanu et de quelques survivances tardenoisiennes*, în *Dacia* NS, VIII, 1964, p. 297-305.
Păunescu Al. 1970: *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti 1970.
Păunescu Al. 1970a: *Epipaleoliticul de la Cuina Turcului,* în *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 3-29.
Păunescu Al. 1972: *The Early epipaleolitic*, în *AtlasPF*, 1972, p. 205.
Păunescu Al. 1976: *Romanelian*, în *DIVR*, Bucureşti 1976, p. 258-259, 447, 507.
Păunescu Al. 1976a: *Cercetările arheologice de la Cuina Turcului-Dubova (jud. Mehedinţi),* în *Tibiscus*, 5, 1976, p. 11-56.

https://biblioteca-digitala.ro

Păunescu Al. 1988: *Les industries lithiques du Néolithique ancien de la Roumanie et quelques considerations sur l'inventaire lithique des cultures du Néolithique moyen de cette contrée*, în *Chipped stone industries of the Early Farming cultures in Europe*, Krakow, 1988, p. 75-94.

Păunescu Al. 1993: *Ripiceni – Izvor. Paleolitic şi mezolitic, Studiu monographic*, Bucureşti 1993.

Perničeva L. 1978: *Sites et habitations du chalcolithique en Bulgarie*, în *Studia Praehistorica,* 1-2, Sofia, 1978, p. 163-169.

Perničeva L. 1990: *Le site de Kovačevo néolithique ancien dans le département de Blagoevgrad,* în *Studia Praehistorica,* 10, 1990, p. 142-196.

Pernicka E. et alii 1997: E. Pernicka, F. Begemann, S. Schmidt-Strecker, H. Todorova, I. Kuleff*, Prehistoric Cooper in Bulgaria. Its composition and provenance,* în *Eurasia Antiqua*, 3, 1997, p. 41-180.

Pescaru A. et alii 2003: A. Pescaru, G. Băeşteanu, D. Ţuţuianu, N. C. Rişcuţa, R. Pavel, A. Ardeu, *Gura Roşiei, Iacobeşti, Ignăteşti, com. Roşia Montană, jud. Alba. Punct: Troaşul Tiutului, Piatra Albă, Izlaz,* în *CCAR. Campania 2002,* CIMEC 2003, p. 139-140.

Peters E. 1954: *Ujabb kökori sírok Bicském*, în *Folia Archaeologica*, VI, 1954, p. 22-25.

Petrasch J. 1986: *Typologie und Funktion neolithischer Öfen in Mittel-und Südosteuropa,* în Acta *Praehistorica et Archaeologica* 1986, 18, p. 33-83.

Petrescu S. M. 2000: *Locuirea umană a peşterilor din Banat până în epoca romană*, Ed. Mirton, ser. BHAB, XXVII, Timişoara 2000.

Petrescu-Dîmboviţa M. 1953: *Cetăţuia de la Stoicani,* în *Materiale* I, 1953, p. 13-155.

Petrescu-Dîmboviţa M. 1954: în Vl. Dumitrescu et alii 1954... Hăbăşeşti.

Petrescu-Dîmboviţa M. 1957: *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, în *Materiale*, 3, 1957, p. 65-79.

Petrescu-Dîmboviţa M. 1963: *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen in der neolithischen Siedlung von Truşeşti (Moldau),* în *PZ*, XLI, 1963, p. 172-186.

Petrescu-Dîmboviţa M. 1966: *Importance des nouvelles fouilles archéologiques Cucuteni-Băiceni,* în *Acta Musei Praga*, 20, 1-2, 1966, p. 55-61.

Petrescu-Dîmboviţa M. 1966a: *Cucuteni,* Ed. Meridiane, Bucureşti 1966.

Petrescu-Dîmboviţa M. 1972: *Quelques problèmes des synchronisation de la civilisation de Cucuteni à la lumière des recentes recherches,* în *Actes CISPP*, II, Athèns, 1972, p. 95-108.

Petrescu-Dîmboviţa M. 1976: *Truşeşti,* în DIVR, 1976, p. 592-593.

Petrescu-Dîmboviţa M. 1993: *Problema aşezărilor „protourbane" ale complexului Ariuşd-Cucuteni-Tripolie*, în *Academica*, 3, 8 (32) iunie Bucureşti 1993.

Petrescu-Dîmboviţa M. 1995: *Schimbări etno-culturale pe teritoriul Daciei în perioada de tranziţie spre epoca bronzului,* în Petrescu-Dîmboviţa M. et alii 1995, *Istoria României de la începuturi până în secolul al VIII-lea,* Bucureşti 1995.

Petrescu-Dîmboviţa M. 1996: *Folteşti,* în *EAIVR,* II, DL, Ed. Enciclopedică, Bucureşti 1996, p. 153.

Petrescu-Dîmboviţa M. 1998: *Quelques considerations concernant les habitats du complexe énéolithique d'Ariuşd-Cucuteni-Tripolie,* în *Revista di scienze Preistoriche*, XLIX, Firenze, 1998, p. 523-536.

Petrescu-Dîmboviţa M. 1999: *Quelques considerations concernant les habitats et les habitations de l'aspect Ariuşd-Cucuteni,* în *Interacademica* I, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1999, p. 13-19.

Petrescu-Dîmboviţa M. 2001: *Eneoliticul timpuriu*, în *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti 2001, p. 148-154.

Petrescu-Dîmboviţa M. 2001a: *Realizări şi perspective în cercetarea culturii Cucuteni*, 2001, p. 6-34.

Petrescu-Dîmboviţa M., Dinu M. 1974: *Noi cercetări arheologice la Stoicani (jud. Galaţi),* în *SCIVA* 25, 1974, 1, p. 71-97.

Petrescu-Dîmboviţa M., Dinu M. 1974a: *Nouvelles fouilles archéologiques à Folteşti (dép. de Galaţi),* în *Dacia* XVIII, 1974, p. 19-72.

Petrescu-Dîmboviţa M., Florescu A. 1959: *Săpăturile arheologice de la Truşeşti*, în *Materiale,* VI, 1959, p. 147-154.

Petrescu-Dîmboviţa M., Rădulescu M. 1953: *Şantierul Truşeşti*, în *SCIV* 4, 1953, 1-2, p. 7-22.

Petrescu-Dîmboviţa M., Teodor D. Gh. 2003: *Eneoliticul,* în *Cercetări arheologice şi istorice din zona lacului de acumulare Bicaz*, vol. îngrijit de M. Petrescu-Dîmboviţa şi V. Spinei; ed. Gh. Dumitroaia, *BMAntiq* XII, Piatra Neamţ, 2003.

Petrescu-Dîmboviţa M., Văleanu M.-C. 2004: *Cucuteni-Cetăţuie. Săpăturile din anii 1961-1966. Monografie arheologică, BMAntiq* XIV, Ed. „Constantin Matasă", Piatra Neamţ, 2004.

Petrescu-Dîmboviţa M. et alii 1954: M. Petrescu-Dîmboviţa, M. Dinu, A. Florescu, D. Teodoru, M. Zamoşteanu, *Şantierul arheologic Truşeşti*, în *SCIV* 5, 1954, 1-2, p. 7-28.

Petrescu-Dîmboviţa M. et alii 1955: M. Petrescu-Dîmboviţa, A. Niţu, N. Zaharia, E. Zaharia, A. Florescu, M. Dinu, *Şantierul arheologic Truşeşti,* în *SCIV*, 6, 1955, 1-2, p. 165-189.

Petrescu-Dîmboviţa M. et alii 1962: M. Petrescu-Dîmboviţa, A. C. Florescu, M. Florescu, *Şantierul arheologic Truşeşti,* în *Materiale,* VIII, 1962, p. 227-233.

https://biblioteca-digitala.ro

Petrescu-Dîmboviţa M. et alii 1999: M. Petrescu-Dîmboviţa, M. Florescu, A. C. Florescu, *Truşeşti, monografie arheologică,* Edit. Academiei Române, Bucureşti- Iaşi 1999.

Petrovski R. 1975: *Contribuţii la repertoriul arheologic al localităţilor judeţului Caraş-Severin din paleolitic până în secolul al V-lea î. e. n.,* în *Banatica* 3, 1975, p. 368-369.

Picard Ch. 1948: *Les religions préhelenique, Crète et Micène,* Paris 1948.

Pop H. et alii 2000: H. Pop, D. Băcueţ-Crişan, S. Băcueţ-Crişan, *Pericei -Keller Tag,* în *CCAR. Campania 1999, CIMEC*, 2000, indice 148

Popa C. I. 2006: *O groapă de cult Coţofeni de la Sebeş Râpa Roşie,* în *Apulum* XLIII/1, 2006, p. 45-70.

Popescu D. 1965: *Săpăturile arheologice din RPR în anul 1964*, în *SCIV,* 16, 1965, 3, p. 587-605.

Popescu D. 1965a: *Asupra începuturilor epocii bronzului în România*, în *SCIV,* 16, 1965, 3, p. 587-605.

Popova T. A. 2003: *Miogostoinoe poselenie Polivanov Jar,* Sankt Petersburg, 2003.

Popovici D. N. 2000: *Cultura Cucuteni, faza A. Repertoriul aşezărilor (1), BMAntiq* VIII, Edit. "Constantin Mătase", Piatra Neamţ 2000.

Popovici D. N., Haşotti P. 1988-1989: *Considerations about the synchronism of the Cernavoda I Culture,* în *Pontica* XXI-XXII, 1988-1989, p. 291-297.

Popovici D. N., Rialland Y. 1996: *Viaţa pe malurile Dunării acum 6.500 ani, expoziţie româno-franceză 1996-1997*, Bucureşti-Paris 1996.

Popovici D. N., Ursulescu N. 1982: *Şantierul arheologic Preuţeşti"Cetate", jud. Suceava*, în *Cercetări arheologice* V, p. 23-27.

Popovici D. N. et alii 1992: D. N. Popovici, C. Buzdugan, I. Alexoaie, *Aşezarea cucuteniană de la Balta lui Ciobanu, comuna Roma, jud. Botoşani*, în *Cercetări arheologice*, IX, 1992, p. 12-28.

Popovici D. N. et alii 1996: D. N. Popovici, S. Coşuleţ, C. Bem, *Bod-Priesterhügel, jud. Braşov*, în *Situri arheologice* Brăila, 1996, p. 11.

Popovici D. N. et alii 2001: D. Popovici, F. Vlad, Al. Nălbitoru, *Borduşani, com. Borduşani, jud. Ialomiţa. Punct Popină*, în *CCAR. Campania 2000,* CIMEC 2001, p. 65-73.

Popovici D. N. et alii 2003: D. Popovici, C. Haită, *A.* Bălăşescu, V. Radu, F. Vlad, I. Tomescu, *Archaeological pluridisciplinary research at Borduşani – Popină*, Bucureşti 2003.

Popovici D. N. et alii 2007: Fl. Vlad, V. Dobre, A. Ilie, A. Bălăşescu, C. Haită, V. Radu, V. Parnic, A. Parnic, M. Anghelinu, M. Mărgărit, L. Niţă, *Borduşani, com. Borduşani, jud. Ialomiţa. Punct Popina,* în *CCAR. Campania 2006,* CIMEC 2007, nr. 36, Web.

Popovici D. N. et alii 2007a: D. N. Popovici, B. Randoin, V. Parnic, A. Parnic, Fl. Vlad, A. Ilie, A. Bălăşescu, V. Radu, C. Haita, M. Anghelinu, M. Mărgărit, L. Niţă, *Hârşova, jud. Constanţa. Punct:Tell,* în *CCAR. Campania 2006,* CIMEC 2007, nr. 92, Web.

Popuşoi E. 1980: *Săpăturile arheologice de la Trestiana, comuna Griviţa, judeţul Vaslui*, în *Cercetări istorice*, S. N. XI, 1980, p. 105-134.

Popuşoi E. 1980a: *Sondajul arheologic de la Balş*, în *ArhMold ,* IX, 1980, p. 7-17.

Popuşoi E. 1980b: *Săpăturile arheologice de la Trestiana, com. Griviţa*, în *Materiale,* XV, 1980, Braşov, p. 28-36.

Popuşoi E. 1990-1992: *Câteva consideraţii asupra unui grup de locuinţe din aşezarea Starčevo-Criş de la Trestiana*, în *AMM,* Vaslui, p. 21-44.

Popuşoi E. 1997: *Trestiana,* în *CCA 1983-1992,* Bucureşti 1997, p. 114-116.

Popuşoi E. 2005: *Trestiana. Monografie arheologică,* Ed. Sfera, Bârlad 2005.

Potushniak M. 2004: *Data to the question of the Starčevo/Körös Culture dwelings in the Upper Tisza Region,* în *JÁMÉvk*, XLVI, 2004, p. 53-53-69.

Quitta H. 1960: *Zur Frage des Ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa*, în *PZ*, 38, 3-4, 1960, p. 1-38.

Quitta H. 1969: *Dataranie Radiocaboničeskih Proba,* în *Lepenski Vir*, ed. D. Srejović 1969, p. 229-238.

Raczky P. 1982: *Szolnok County*, Szolnok 1982.

Raczky P. 1982a: *Előzetes jelentés a Tisza III vizlépcsőhöz kapscolódó régésyeti Munkálatokról Szolnok Megyében,* în *ArchÉrt,* 109, 2, p. 223-230.

Raczky P. 1986: *The cultural and chronological relations of the Tisza Region during the Middle and the Late Neolithic, as reflected by the excavations at Őcsöd – Kováshalom,* în *BBAMÉvk, XIII,* Szeksárd*,* 1986, p. 103-125.

Raczky P. 1990: voci în *Alttag und Religion, Jungsteinzeit in ost-Ungarn*, Frakfurt am Main 1990.

Raczky P. 1992: *The Neolithic of the Great Hungarian Plain and the Vinča complex*, în *Balcanica*, XXIII, 1992, p. 147-165.

Raczky P. 1992a: *The Tisza Culture of the Great Hungarian Plain*, în *Studia Praehistorica*, 11-12, 1992, p. 162-176.

Raczky P. 1994: *Polgár - Csőszhalom. A Late Neolithic settlement in the Upper Tisza Region and its cultural connections (Preliminary report),* în *JAMÉvk,* XXXVI, 1994, p. 231-312.

Raczky P. 1995: *Neolithic Settlement Paterns in the Tisza Region of Hungary,* în *Settlement patterns,* 1995, p. 77-86.

https://biblioteca-digitala.ro

Raczky P. 1995a: *New data on the Absolute chronology of the Copper Age in the Carpathian Basin*, în T. Kovács ed., *Neuere daten zur Siedlungsgeschichte und chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens,* Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1995, p. 51-60.

Raczky P. 1999/2000: *A unique face pot from the Őcsőd – Kováshalom Settlement of the Tisza Culture,* în *ActaAAsz,* 51, 1999/2000, p. 9-22.

Raczky P. 2002: *Evidence of contacts betwen the Lengyel and Tisza-Herpály cultures at the Late Neolithic site of Polgár – Csőszhalom,* în *Budapesti Régiségei,* XXXVI, 2002, p. 79-92.

Raczky P. 2006: *House Structure under change on the Great Hungarian plain in Earlyer phases ot the Neolithic,* în *Homage to Milutin Garašanin,* Belgrade, 2006, p. 379- 391.

Raczky P. et alii 2002: P. Raczky, W. Meier – Arendt, Al. Anders, Z. Hajdú, E. Nagy, K. Kurucz, L. Domboróczki, K. Sebők, P. Sümegi, E. Magyari, Ys. Szántó, S. Gyulás, K. Dobó, E. Bácsay, K. Biró, Ch. Schwartz, *Polgár – Csős-zhalom (1999-2000). Summary of the Hungarian – German Excavation on the Neolithic Settlement in Eastern Hungary,* în *Festschrift für Manfred Korfmann, Mauer Schau,* 2, Remshalden – Grunbach, 2002, p. 833-860.

Radišić R. 1964: *Iskopavanje na lokalitetu Krstičeva Humka kod Mužlje*, în *RVM*, 16-16, 1966-1968, Novi Sad.

Radišić R. 1971: *Matejski Brod kod Novog Bečeja- naselje potiske i vinčanske grupe,* în *Praistoria nalazište Vojvodine,* Novi Sad 1971, p. 30-31.

Radišić R. 1971a: *Prkos-Crna Bara kod Novog Kneževca-naselje Tiszapolgár i Bodrogkeresztúr grupe,* în *Praistoria nalazište Vojvodine*, Novi Sad, 1971, p. 35.

Radovanović I. 1996: *Mesolitic/Neolithic contacts a case of the Iron Gates region,* în *Porocilo*, XXIII, Ljubljana, 1996, p. 39-48

Radovanović I. 2001: în *Antiquity,* 3/1, 2001.

Radovanović I. 2006: *Not Just a Good Place for Fisching: Meso- Neolithic Contact at the Site of Lepenski Vir in view of the AMS and Stabile Isotope Evidence,* în *Homage to Milutin Garašanin,* Belgrade 2006, p. 69-78.

Radu A. 2002: *Cultura Sălcuța în Banat*, Reşiţa 2002.

Radu A. 2003: *Câteva consideraţii asupra datarilor C14 şi a condiţiilor climatice referitoare la complexul cultural Bubanj-Sălcuța-Krivodol*, în *Banatica*, 16, 1, 2003, p. 153-168.

Radu D., Moiş N. 1973 : Aşezarea *neolitică de la Călata (Cluj),* în *ActaMN,* X, p. 465-477.

Radu O. 1978: *Plastica neolitică de la Chişoda Veche şi câteva probleme ale neoliticului din nordul Banatului*, în *Tibiscus*, V, p. 65-67.

Radu O. et alii 1974: O. Radu, F. Resch, K. Germann, *Plastica antropomorfă şi zoomorfă de cultura Turdaş-Vinča de la Parța,* în *Tibiscus,* III, 1974, p. 65-69.

Radunčeva A. 1996: *A temple complex and a market place from the Early Neolithic,* în *Godišnik na departament arheologija*, tom II-III, Sofia 1996, p. 119-132.

Radunčeva A. 1996a: *Dolnoslav. A temple center from the Eneolithic*, în *Godišnik na departament arheologija,* tom II-III, Sofia 1996, p. 168-181.

Radunčeva A. 2003: *Kîsnoeneolitnoto obščestvo v Bîlgarskite zemi*, în colecţia *Raskopki i proučvanija*, Sofija 2003.

Radunčeva A. 2003a: *The late Eneolitic Society on the Central Balkans*, în *Razkopki i proučvanija,* vol. XXXII, Sofia 2003.

Radunčeva A. passim: *Religioznata structura prezkăsnija eneolit*, în *Annuary of the Institute of Archaeology and Museum,* BAS, vol. II, p. 78-111.

Rašajski R. 1975: *At, Vršac – neolitsko naselje i nekropola bronzanog doba,* în *Arheološki Preglad,* 17, Beograd, 1975, p. 14-17.

Renfrew C. 1986: *Chapter 8. The Excavated areas,* în *Excavations at Sitagroi. A prehistoric Village in Northeast Greece,* vol. I, Monumenta Archaeologica 13, Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, ed. C. Renfrew, M. Gimbutas, E. S. Elster, Los Angeles 1986, p. 175-224.

RepAlba 1995: *Repertoriul arheologic al judeţului Alba*, red. V. Moga, H. Ciugudean, *BMA* II, Alba Iulia 1995.

RepBh 1974: *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură şi artă din judeţul Bihor*, Oradea 1974.

RepCluj 1992: *Repertoriul arheologic al judeţului Cluj,* red. I. H. Crişan, M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliev, I. Winkler, *BMN* V, Cluj 1992.

RepCovasna 1998: *Repertoriul arheologic al judeţului Covasna*, Seria monografii arheologice I, Sfântu Gheorghe 1998.

Resch F. E. 1991: *Tipologische studie kultischer Gesichtdeckel aus der Jungsteinzeitlichen Siedlung von Parța I,* în *Banatica*, 11, 1991, p. 185-192.

Rişcuța N. C., Ţuţuianu D. C. 2003: *Câteva consideraţii privind habitatul, arhitectura şi designul interior la comunităţile Coţofeni*, în *Sargetia,* XXXI, 2003, p. 61-68.

Roeder M., Urban Th. 1995: *Vorgeschichtliche Siedlungentwicklung im Mündungsbereich der Theiss. Interdisziplinäre Untersuchungen in Feudvár (Vojvodina),* în *Settlement patterns,* 1995, p. 147-159.

https://biblioteca-digitala.ro

Roksandić M. 2000: *Between Foragers and Farmers in the Iron Gates Gorge. Physical Anthropology Perspective. Đjerap Population in Transition from Mesolitic to Neolithic,* în *Documenta Prehistoica,* XXVII, 2000, p. 1-100.

Rollefson G. O. 1985: *The 1983 season at the Early Neolithic site of 'Ain Ghazal*, în *National Geographic Research, 1,* p. 44-62

Rollefson G. O. 1998: *'Ain Ghazal (Jordan) Ritual and Ceremony III,* în *Paléorient*, 24, 1, 1998, p. 43-58.

Roman P. 1962: *O aşezare neolitică la Măgurele*, în *SCIV* 13, 1962, 2, p. 259-271.

Roman P. 1963: *Ceramica precucuteniană din aria culturilor Boian-Gumelnița şi semnificația ei,* în *SCIV* 14, 1963, 1, p. 33-50.

Roman P. 1969: *Precizări asupra unor probleme ale neoliticului transilvănean*, în *RevMuz*, VI, 1, 1969, p. 17-21.

Roman P. 1973: *Modificări structurale ale civilizațiilor eneoliticului final din regiunea caroato-pontico-danubiană,* în *Banatica,* 2, 1973, p. 57-77.

Roman P. 1976: *Cultura Coţofeni,* Bucureşti 1976.

Roman P. 1977: *The Late Coope Age. The Coțofeni Culture of south-east Europe, BAR supplementary Series 32, 1977.*

Roman P. 1978: *Modificări în tabelul sincronismelor privind eneoliticul târziu*, în *SCIVA,* 29, 1978, 2, p. 215-221.

Roman P. 1994: *Coţofeni*, în *EAIVR, I, AC,* 1994, p. 366-367.

Roman P. 1994a: *Baden*, în *EAIVR, I,* AC, p. 151.

Roman P. 1994b: *Celeiu,* în *EAIVR, I,* AC, p. 274-275.

Roman P. 1996: *Ostrovul Corbului* I.1, Ed. Caro, Bucureşti.

Roman P. 2000-2001: *Date inedite asupra aşezării culturii Cernavodă I de la Ceranavodă,* în *Pontica* XXXIII-XXXIV, 2000-2001, p. 171-177.

Roman P. 2001: *Die Cernavoda III- Boleráz. Kulturscheinung im Gebiet der Unteren Donau*, în *Symposium Cernavoda-Boleráz, ein vorgeschichtliches phänomen zwischen der Oberrhein und Unteren Donau,* Bucureşti 2001, p. 13-59

Roman P., Boroneanț V. 1974: *Locuirea neolitică de la Ostrovu Banului*, în *Drobeta*, I, 1974, p. 117-128.

Roman P., Némety I. 1978: *Cultura Baden în România*, Bucureşti 1978.

Rosetti D. V. 1932: *Câteva aşezări şi locuințe preistorice din preajma Bucureştilor. Asupra tehnicei, tipologiei şi cronologiei lor, 1932.*

Rosetti D. V., Morintz S. 1961: *Săpăturile de la Vidra*, în *Materiale* VII, 1961, p. 71-76.

Roska M. 1928: *Stațiunea neolitică de la Turdaş,* în *PMJH*, Deva, 3-4, p. 14-38.

Roska M. 1928a: *Casa neolitică de la Turdaş*, în *AO,* VII, 1928, p. 39-40.

Roska M. 1932: *Stațiunea preistorică de la Valea lui Mihai,* în *Anuarul Institutului de studii clasice pe anii 1928-1932*, partea I, Cluj 1928-1932 (1932), p. 73-80.

Roska M. 1941: *Die Sammlung Zsofia von Torma*, Cluj 1941.

Roska M. 1942: *Erdely régészeti repertoriuma, I, öskor*, Cluj 1942.

Roska M. 1943: *Prähistorische Bemalte Keramik in Erdély,* în *Közlemenyek* III, 1943, p. 81-83.

Rotea M. 2003: *Grupul Copăceni I,* Cluj-Napoca 2003 (2006).

Rotea M., Fizeşan T. 1996: *Groapa rituală de la Fântânele-Dâmbul Popii,* în *ActaMN* 33/1, 1996, p. 223-224.

Roth Fr. 1942: *Das nordische Steinzeitdorf von Kelling. Ausgrabungen des Forschungsinstituts bei Kelling im Gebiet Bergland,* în *Deutsche Forschung in Südosten* I, 2, Sibiu, 1942, S. 199-214, 10 pl.

Roth Fr. 1943: *Abschluss der Ausgrabungen im nordischen Steinzeitdorf von Kelling*, în *Deutsche Forschung in Südosten* II, Sibiu, 1943, p. 440-459, 6 pl.

Rus D., Lazarovici Gh. 1991: *On the Developed Neolithic Architecture in Banat,* în *Banatica,* 11, 1991, p. 87-118.

Rusu M. 1971: *Cultura Tisa*, în *Banatica*, I, 1971, p. 77-83.

Rutkovski B. 1972: *Cult place in the Aegean World,* Wroclav - Warszava - Krakow –Gdansk, 1972.

Rutkovski B. 1981: *Frühgeschichtiche Kultdarstellungen*, Berlin 1981.

Rutkovski B. 1986: *The Cult Place of the Aegean,* New Haven- London 1986.

Ryan B. F. 1997: *An abrupt drowing of the Black Sea shelf,* în *Marine Geology* 138, 1997, p. 119-126.

Sălceanu I. 2007: *Orizontul Sălcuța IV- Herculane II-III în vestul României*, teză de doctorat, Constanța 2007.

Sanctuaries and Cult*,* 1981: în *The Aegean Bronze Age*, Stokholm 1981.

Sandars N. K. 1968/1985: *Prehistoric Art in Eeurope*, Hermandswoert, Middlesex.

Sanev V. 1988: *Neolitska Svetilište od Tumba vo Madjari*, în *Srpska, MAA,* 9, 1988, p. 9-10.

Schalk E.1998: *Die Entwicklung der prähistorischen Metallurgie im nördlichen Karpatenbecken. Eine typologische und metallanalytische Untersuchung.* Internationale Archäologie: Naturwissenschaft und Technologie 1. Verlag Marie Leidorf 1998. Rahden/Westf.

Scharl S., Suhrbier S. 2004: *Befunddokumentation,* în Schier W., Draşovean Fl. (et alii) 2004, în *PZ*, 79, 2, 2004, p. 155 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro

Schier W. 1991: *Untersuchungen zur Keramik von Vinča – Belo Brdo,* în *Simpozionul Internațional Cultura Vinča – Rolul şi legăturile sale, Reşiţa – Băile Herculane – Timişoara, 12-17 mai 1991,* în *Banatica*, 11, 1991, p. 133-140.

Schier W. 1995: *Vinča-Studien, Tradition und Innovation im Spätneolithikum des zentralen Balkanraumes am Beispil der Gefässkeramik aus Vinča-Belo Brdo*. Unveröff. Habilitationsschrift, vol. I, II, Heidelberg, 1995.

Schier W. 1996: *The Relative and Absolute Chronology of Vinča. New Evidence from the Type site*, în *The Vinča culture, its role and cultural connections*, ed. Fl. Draşovean, Timişoara, 1996, p. 141-162.

Schier W. 2005: *Vorvort, Einfühhrung, die Maske von Uivar,* în *Masken, Menschen, Rituale,* Würzburg 2005, p. 5-6; 9-18; 54-64.

Schier W. 2006: *Neolithic House building and Ritual in the Late Vinča tell Site at Uivar,* în *Homage to Milutin Garašanin,* Belgrad, 2006, p. 325-340.

Schier W. 2006a: *Tell-ul neolitic de la Uivar (jud. Timiş) şi contextul său cultural istoric,* conferință susținută cu ocazia decernării titlului academic de Doctor honoris causa, Universitatea de Vest, Timişoara 2006.

Schier W., Draşovean Fl. 2004-2005: *Masca de lut descoperită în tellul neolitic de la Uivar (jud. Timiş),* în *AnB,* XII-XIII, 2004-2005, p. 41-56.

Schier W., Draşovean Fl. et alii 2004: W. Schier, Fl. Draşovean, H. Becker, E. Fischer, M. Rösch, A. Kadereit, S. Scharl, S. Suhrbier, B. Sponholz, A. Tillmann, *Vorberischt über die rumänisch-deutchen Prospektion und Ausgrabungen in der befestigten Tellsiedlung von Uivar, jud. Timiş, Rumänien (1998 –2002),* în *PZ*, 79, 2, 2004, p. 145-230.

Schlette Fr. 1976: *Neolithikum in 25.Jahre Arcäologische Forschung der Deutschen Demkokratischen Republik*, Berlin 1976, p. 42-52.

Schlichtherle H., Wahlster B. 1986: *Archäologie in See und Mooren. Den Pfahlbauten auf de Spur,* Ed. Theiss, Stuttgart, 1986.

Schmidt H. 1932: *Cucuteni in der oberen Moldau*, Berlin u. Leipzig 1932.

Schmidt K. 1995: *Investigations in the Upper Mesopotamian Early Neolithic. Göbelki Tepe and* Gürcütepe, în *Neo-Lithics,* H. 2, 1995, p. 9-10.

Schmidt K. 1997/1998: „*Stier, Fuchs und Kranich" Der Göbelki Tepe bei Şanliurfa und die Bilderwelt des obermeso-potamischen Frühneolithikums*, în *Archäologie*, 14, 1997/1998, p. 155-170.

Schmidt K. 1999: *Frühe Tier- und Menschenbilder vom Göbekli Tepe. Kampagnen 1995-98. Ein kommentierter Katalog der Großplastik und der Reliefs*, în *Istanbuler Mitteilungen* 49, 1999, S. 5-21.

Schmidt K. 2000: *Zuerst kam der Tempel, dann die Stadt. Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbekli Tepe und am Gürcütepe 1995-1999,* în *Istanbuler Mitteilungen,* 2000, 50, S. 5-40.

Schmidt K. 2002: *Excavations at Göbekli Tepe (Southeastern Turkey). Impressions from an Enigmatic Site, Neo-Lithics,* în *A Newsletter of Southwest Asian Lithics Research* 2, 2002, p. 8-13.

Schmidt K. 2002a: *Göbekli Tepe, Southeastern Turkey. A Preliminary Report on the 1995-1999 Excavations,* în *Paléorient* 26.1, 2001, p. 45-54.

Schuster C. et alii 2007: C. Schuster, T. Popa, M. Panait, *Mironeşti, com Goştinari, jud. Giurgiu. Punct: Malu Roşu,*

Scurtu Fl. 2005: *Imagini geofizice ale aşezării cucuteniene Scânteia (jud. Iaşi),* în *Scripta praehistorica*, p. 403-423.

Séfériadès M. 1993: *La Grèce*, în *AtlasNE*, p. 7-60.

Séfériadès M. 2005: *Note shamanique à propos du buchrane néolithique de Dikili Tash (Macédonie orientale grecque),* în *CultCivDunJos*, XXII, 2005, p. 97-114.

Šeper M. 1952: *Neolitsko naselje na Kormadinu,* în *ArhVest*, III, 1, 1952, p. 24 şi urm.

Shumova V. 2005: Dwellings complexes of the Tripolyan settlement of Vasylievka and its place among Middle Dniester settlements, în *Cucuteni 120 ans des recherches,* p.221-230.

Šiška S. 1968: *Die Tiszapolgár-Kultur in des Slowakei*, în *SlovArch*, 16, 1, 1968, p.153-164.

Šiška S. 1976: *Sedliško y mladšej Doby Kamennjei u Prešov –Šariške Lukyh Hradok*, în *SlovArch*, XXIV, 1, 1976, p. 83-117.

Šiška S. 1993: *La Slovaquie Orientale*, în *AtlasNE*, 1993, p. 343-359.

Sîrbu et alii 1997: V. Sîrbu, S. Pandrea, M. Şimon, P. Damian, T. Popa, *Cercetările arheologice de la Budeşti, jud. Călăraşi*, în *Istros*, VIII, 1997, p. 147-171.

Sîrbu et alii 2005: V. Sîrbu, S. A. Luca, S. Purece, C. Roman, *Hunedoara, jud. Hunedoara; Punct: Grădina Castelului-Platou,* în *CCAR. Campania 2004*, CIMEC 2005, p. 176-177.

Slavčev Vl. 2005: *About the Beginning of Gumelnița culture in North-East of Balkan Peninsula,* în *CultCivDunJos XXII, In honorem Silvia Marinescu-Bîlcu, 2005,* p. 161-166.

Šlivar, D. et alii 2006: D. Šlivar, J. Kuzmanović – Cvettković, D. Iacanović, *Belovode – Pločnik, new Contributions Regarding the Cooper Metallurgy in the Vinča Culture,* în *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade, 2006, p. 251-266.

Šmagli N. M. 1980: *Kruppnîe tripolskie poseleniia v mejdurecie Dnepra i lujnogo Bugo*, în *Pervobitnaia archeologhiia poski I nachodniki*, Kiev 1980, p. 193-203.

https://biblioteca-digitala.ro

Šmagli N. M., Videiko M. 1990: *Krupnie Tripolskie poseleniia i problema rannih form urbanizacii,* în *I Polevoi seminar,* 1990, p. 12-16.

Šmagli N. M., Videiko M. 1993: *Tripolskie protogoroda*, în *Arheologija* 3, Kiev, 1993, p. 52-63.

Soroceanu 1974: *O contribuţie la cunoaşterea ceramicii din epoca bronzului în Transilvania*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu,* Cluj 1974, p. 367-373.

Sorochin V. 1991: *Kulturno-istoriceskie problemi plemen srednogo Tripolia dnestrovsko-prutskogo mejdurecia*, în *Izvestnik Akademii Nauk Moldavskoi SSSR,* 3, 92, 1991, p. 46-69.

Sorochin V. 1993: *Modalităţile de organizare a aşezărilor complexului cultural Cucuteni-Tripolie*, în *ArhMold*, XVI, p. 68-86.

Sorochin V. 1994: *Civilizaţiile eneolitice din Moldova,* Ed. Ştiinţa, Chişinău 1994.

Sorochin V. 1994a: *Culturile eneolitice din Moldova,* în *Thraco-Dacica*, XV, 1-2, 1994, Edit. Acad. Române, Bucureşti, p. 67-92.

Sorochin V. 1996: *Locuinţele aşezărilor aspectului regional Drăguşeni-Jura,* în *Cucuteni aujourd'hui*, *BMAntiq, II*, Piatra Neamţ, 1996, p. 201-232.

Sorochin V. 1997: *Consideraţii referitoare la aşezările fazei Cucuteni A-Tripolie B1 din Ucraina şi Republica Moldova*, în *MemAntiq*, XXI, 1997, p. 7-83.

Sorochin V. 2002: *Aspectul regional cucutenian Drăguşeni-Jura*, *BMAntiq* XI, Piatra Neamţ 2002.

Sorochin V. 2004: *Aşezările cucuteniene de tip Solonceni,* în *MemAntiq,* XXIII, 2004, p. 167-202.

Sorochin V. 2004a: *Aşezarea cucuteniană de la Petreni, jud. Bălţi. Un secol de la descoperire*, în *MemAntiq,* XXIII, 2004, p. 253-264.

Sorochin V., Borziac I. 2001: *Plastica antropomorfă a aşezării cucuteniene Iablona I, jud. Bălţi,* în *MemAntiq* XXII, 2001, p. 115-136.

Srejović D. 1963 : *Versuch eine Historischen Wertung der Vinča – Gruppe,* în *ArhJug* IV, Beograd, 1963, p. 5 şi urm.

Srejović D. 1967: *Excavation at Lepenski Vir*, în *Starinar*, XVIII, 1967, p. 156-164.

Srejović D. 1968: *Neolitska plastika centrobalkanoškog podrucja,* în *Neolit Centralog Balkana, 1968.*

Srejović D. 1969: *Lepenski Vir*, Beograd 1969.

Srejović D. 1969a: *The Roots of the Lepenski Vir culture,* în *ArhJug,* X, 1969, p. 13-21.

Srejović D. 1969b: *Protoneolitic and Early Neolithic Settlements,* în *Archaeology*, 22, 1, 1969.

Srejović D. 1971: *Die Lepenski Vir Kulture und der Begin der Junstenzeit an der Mitteldonau,* în *Fundamenta*, A, 3, Köln -Wien, 1971.

Srejović D. 1973: *Die Anfänge des Neolithikums im Bereich des mittleren Donauraumes,* în *Actes VIII CISPP*, Belgrad, II, 1973, p. 251-262.

Srejović D. 1978: *Néolithisation de la région des Portes de Fer,* în *Godišnjak*, XVI, 14, 1978, p. 21-29.

Srejović D. 1981: *Lepenski Vir, Menschenbilder einer frühen europäischen Kultur,* în *RGM*, Köln 1981.

Srejović D. 1984: *Lepenski Vir, mezolitsko i neolitsko naselje*, în *Starinar,* XXXIII, 1984, p. 195-196.

Srejović D., Letica Z. 1978: *Vlassac, 1-2*, ser. *Arheologia,* Beograd 1978.

Stadler P. et alii 2001: P. Stadler, S. Draxler, H. Friesinger, W. Kustchera, A. Priller, W. Rom, P. Steirer, E. Wild, *Absolute Chronology for the early Civilizations in Austria and Central Europe using 14C dating with Accelerator mass spectrometry with special results for the absolute Chronology of the Baden culture,* în *Cernavoda III – Boleraz,* 2001, p. 541-562.

Staljo B. 1968: *Naselje i stan neolitkog perioda,* în *Neolitc Centralnog Balkana*, Beograd, 1968, p. 77-106.

Staljo B. 1970: *Aradac-Kameniti Vinogradi*, în *ZborNMB*, Beograd, 1970, p. 77-106.

Staljo B. 1972: *Gradac. Praistoriicko naseljie*, Beograd 1972.

Staljo B. 1979: *Catalogue,* în *L'art des premiers agriculteurs en Serbie*, Saint Germaine en Laye, 1979.

Staljo B. 1984: *Naselje i stan,* în *Vinča u praistoriji i srednjem veku,* Beograd, 1984, p. 34-41, 199.

Staljo B. 1986: *Đzerdapske Svečke, III, Aiman*, p. 447-452.

Starović A. 2004: *Knowledge owners' marks,* în *Sings of Civilisation*, *International Symposium on the Neolithic Symbol System of Sotheast Europe,* SAN – Novi Sad and Institute of Archaeomytology, Mai June 2004, Novi Sad, 2004, p. 31 şi catalogul.

Stäuble H. 2002: *Liniare Gräben und Grubenreihen in Nordwestsachsen. Ein Übersicht,* în *Arbeits-und Forschungsbereichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege,* Band 44, 2002, *Landesamt für Archäologie,* Dresden 2002, p. 9-49.

Stäuble H. 2005: *Häuser und absolute Datierung der Ältesten Bandkeramik,* în colecţia *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Seminar für Vor-und Frühgeschichte der Universität Frankfurt/M.,* Band 117, Ed. Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn 2005.

Stehli P. 1989: *Merybachtal / Umwelt und Geschichte einer Bandkeramischen Siedlungskamer,* în *Germania*, 67, 1989, 1, p. 51-76; bibl. pentru analiza de corespondenţă şi clusteri la p. 54.

https://biblioteca-digitala.ro

Stevanović M. 1997: *The Age of the Clay The Social Dynamics of House Destruction,* în *Journal of Anthropological Archaeology* 16, 1997, p. 334-395.

Stevanović M., Tringham R. passim: *The significance of Neolithic houses in the archaeological record of Southeast Europe*, XI, Belgrad, p. 195-207.

Strahm C. 1995: *Einführung Prähistorische Siedlungsmuster in Europa,* în *Settlement patterns*, 1995, p. 28

Suciu et alii 2006: C. Suciu, M. White, Gh. Lazarovici, S. A. Luca, *Progress Report - Reconstruction and study of the Vinča architecture and artifacts using virtual reality technology. Case study at Parța and Miercurea Sibiului sites*, în *ActaTS,* V, 2006, p. 7-24.

Sulimirscki T. 1964: *Tripolian Notes,* în *The Prehistoric Society*, no. 4, 1964.

Székély Z. 1951: *Săpăturile arheologice de la Leț Varhegiu (Trei Scaune),* în *Materiale* 1951, p. 6-20, fig. 7-15.

Székély Z. 1962: *Sondajele executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 325.

Székély Z. 1964: *Descoperiri din eneoliticul târziu din aşezarea de la Reci*, în *SCIV*, 15, 1964, 1, p. 121-126.

Székély Z. 1965: *Contribution á l'étude du dévelopment du néolitique dans la Transylvanie sud-orientale,* în *Atti, VI, CISPP*, Roma, 1965, p. 270-274.

Székély Z. 1970: *Contribuție la cunoaşterea prelucrării metalelor la începutul epocii metalelor în sud-estul Transilvaniei,* în *SCIV,* 21, 1970, 2, p. 201-209.

Székély Z. 1970a: *Contribuții la cunoaşterea culturii Boian în sud-estul Transilvaniei,* în *MemAntiq*, II, 1970, p. 19-23.

Székély Z. 1987: *La position d'Ariuşd dans le cadre de la civilisation Cucuteni*, în *La civilisation de Cucuteni*, 1987, p. 259-261.

Székely Z. 1992: *Tipurile şi tehnica de construcție a locuințelor neolitice din aşezarea de la Turia*, în *Marisia,* XV-XXII, 1992, p. 15-19.

Székély Z. 1996: *Locuințe şi cuptoare de olar eneolitice la Ariuşd*, în *ActaMN*, 33, I, 1996, p. 21-22.

Székély Z., Bartok B. 1979: *Cuptoare de ars oale din aşezarea neolitică de la Ariuşd,* în *Materiale*, Oradea, 1979, p. 55-57.

Székély Zsolt 1997: *Perioada timpurie şi începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei, Bibliotheca Thracologica* XXI, Bucureşti 1997.

Szelmenczei L. 1969: *Das Wohnhaus der Körös - Grouppe von Tiszajenö, neueren Angaben zu den Haustypen des Frühneolithikum*, în *MFMÉvk*, 2, 1969, p. 17-20.

Şadurschi P. et alii 2003: P. Şadurschi, M. Diaconescu, E. Setnic, A. Melniciuc, S. Haimovici, A. Ungureanu, *Vorniceni, com. Vorniceni, jud. Botoşani, Pod Ibăneasa,* în *CCAR. Campania 2002*, CIMEC 2003.

Şerbănescu D. 1997: *Modele de locuințe şi sanctuare eneolitice,* în *CultCivDunJos*, XV, 1997, p. 232-25.

Şerbănescu D. 2002: *Oltenița. Muzeul civilizației Gumelnița,* Ed. S.C. Eurogama Invest S.R.L., Bucureşti 2002.

Şimian O. 1978: în *Comori*, 1978, p. 81, 83.

Şimon M. 1983: *Cu privire la relația dintre „cultura Varna" şi cultura Gumelnița*, în *SCIVA* 40, 1989, 2, p. 107-145.

Şimon M. 1989: *Aşezarea sălcuțeană de la Ostrovul Corbului, jud. Mehedinți*, în SCIVA 40, 1989, 2, p. 107-145.

Şimon M. 1995: *Importurile Stoicani-Aldeni din aşezarea gumelnițeană de la Măriuța, jud. Călăraşi,* în *CultCivDunJos* XIII-XIV, 1995, p. 29-39.

Şimon M., Parnic V. 2001: *Aspecte ale eneoliticului din SE Munteniei. Aşezarea de la Şeinoiu (Jud. Călăraşi). Considerații generale,* în *CultCivDunJos* XVI-XVII, 2001, p. 223-233.

Şimon M., Paveleț E. 1999-2000: *Considerații generale asupra aşezării gumelnițene de la Măriuța, com. Belciugatele, jud. Călăraşi,* în *Buletinul muzeului „Teohari Antonescu",* V-VI, 1999-2000, Giurgiu, p. 181-204.

Şimon M., Şerbănescu D. 1987: *Considerații privind reprezentarea simbolică a piciorului uman din aria culturii Gumelnița,* în *CultCivDunJos, III-IV, Călăraşi 1987, p. 29-38.*

Ştefan Gh. 1925: *Les fouilles de Căscioarele*, în *Dacia* II, 1925, p. 138-197.

Tagung Befestigte, 1990: International Symposium, *Tagung über "Befestigte neolthische und äneolithische Siedlungen und Pläptze in Mitteleuropa," Halle (Saale),* 1988, în *JahrMittdVorg*, 73, 1990.

Tasić N. 1968: *Les groupes culturels énéolithiques et la tradition néolithique,* în *Neolit Centralnog Balkana*, Beograd 1968, p. XXXI-XXXIII.

Tasić N. 1971: *Enéolithique,* în *EpoqPPY*, Belgrad, 1971, p. 281-292.

Tasić N. 1979: *Tiszapolgár i Bodrogkeresztúr kultura, Praistorija Yugoslovenskaia Zemalja,* III, Sarajevo, p. 87-113.

Tasić Nenad 2005: *Echoes or Presence. The case of Early Neolithic in the Central Balkans,* în lucrările simpozionului internațional „*A Short Walk through the Balkans - the First Farmers of the Carpathians Basin and the Adjacent Region",* Institutul de Arheologie, Londra 20-22 iunie 2005.

Teodor D. Gh. 1984: *Continuitatea populației autohtone la est de carpați în secolele VI-XI e. n. Aşezările din secolele VI-XI de la Dodeşti Vaslui,* Ed. Junimea, Iaşi 1984, p. 12, fig. 2, pentru locuințele Stoicani-Aldeni de la Dodeşti Călugăreasca".

Teodor S., Lazarovici Gh. 2006: *Un fragment de vas Cucuteni B cu semne şi simboluri*, în *Cucuteni 120*, Iaşi 2006, p. 93-114.

https://biblioteca-digitala.ro

Teodorescu V. 1963: *Cultura Criş în centrul Munteniei,* în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 251-254.
The Iron Gate: The Iron Gate. Exhibition, Belgrade 1979.
The TAY: *Archaeological Settlements of Turkey Project,* după www.tayproject.org/enghome.html
Theoharis D. R. 1962: *Apo te neolithike Thessalia*, în *Thessalika,* 5, 1962, p. 63-83.
Theoharis D. R. 1973: voci în *Neolithic Greece*, Athens 1973.
Thorma Zs. 1879: *Gestaltungs-und Entwicklungeschichte der Religion*, în *Etnographische Analogien,* Jena.
Titov B. C., Erdely I. 1980: *Archaeologia Vengrii,* Moskova 1980.
Todea C. I. 2005: Noi descoperiri Coţofeni pe Valea Geoagiului (jud. Hunedoara), în *Omagiu Profesorului Ioan Andriţoiu,* p. 339-352.
Todorova H. 1971: *Psevdofirnisova keramika ot eneolitnomo nakolno selišče pri c. Ezerovo, Varnenski okrâg,* în *Arheologia* 2, 1971, p. 66-75.
Todorova H. 1973: *Die frühesten Fortifikationssysteme im Bulgarien*, în *ZfA*, 1973.
Todorova H. 1978: *The Eneolithic Period in Bulgaria in the fifth Millennium B. C.,* BAR International Series, Supplementary 49, 1978.
Todorova H. 1981*: Arheologičeski razkopki na golemija ostrov krai celo Durankulak, Tolbuhinski okrâg, prez 1980 g.* în *AOP,* XXVI, HAK v Preslav, 1981, p. 39-40.
Todorova H. 1982: *Die Kupferzeitliche Siedlung in Nordostbulgarien,* în *Materialen zur Algemeinen und Vergleichenden Archäologie*, München, 13, 1982.
Todorova H. 1986: *Kamenno- medhnato epoha v Bulgarija*, Sofia 1986.
Todorova H. 1988: *Neolithic of South-eastern Europe and its Near Eastern Connections*, în *Varia Archaeologica Hungarica*, II, 1989, Budapest, 1988, p. 291-310.
. Todorova H. 1988a: *L´eneolitico in Bulgaria*, în *Rassegna di archeologia*, 1988, 7, p. 63- 73.
Todorova H. 1989: *Das frühneolithikum Nordbulgariens im Kontext des ostbalkanischen Neolithikum,* în *Tell Karanovo und das Balkan Neolithikum,* Szalzburg, 1989, p. 9-25.
Todorova H. 1990: *Eine mitteläneolithisches Haus aus Poduene (Sofia) aus der Vinča D2 Zeit,* în *Vinča and its World,* Belgrade, 1990, p. 156-165.
Todorova H. 1993: *Novokamenata epoha v Bulgarija (krajat na sedmošesto hiljaboletie predino novana epa),* Sofia 1993.
Todorova H. 1995: *Die Entwicklung des Neolithischen bis Frübronzezeitlichen,* în *Settlement patterns,* 1995, p. 45-50.
Todorova H. 2002: *Durankulak, Band II. Die Prähistorischen Gräberfelder,Teil I, II,* în seria *Deutsches Archäologisches Institut in Berlin*, ed. H. Todorova, Ed. Anubis Ltd., Sofia 2002.
Todorova H. 2003: *Neue Angaben zur Neolithisierung der Balkanhalbinsel,* în *Morgenrot der Kulturen. Frühen Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosuropa. Festschrift für Nandor Kalicz zum 75.Geburstag*, editori E. Jerem, P. Raczky, *Arheolingua*, Budapest, 2003, p. 85-88.
Todorova H. 2003a: *Prehistory of Bulgaria,* în *Recent research in the Prehistory of the Balkans*, ed. D. V. Grammenos, Thessaloniki 2003, p. 257-328.
Todorova H. 2007: „*Protocivilisation Varna: 4400-4200 B.C.",* conferinţă susţinută la Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca, aprilie 2007.
Todorova H. , Dimov T. 1989: *Ausgrabungen in Durankulak 1974-1987*, în *Neolithic of Sotheastern Europe and Its Near Eastern Connections, Varia Archaeologica Hungarica, II*, Budapest, 1989, p. 291-310.
Todorova H., Horisjan S. T. 1976: *Ovčarovo*, Sofia 1976.
Todorova H., Vaisov I. 1993: *Novo-kamennata epoha v Bulgaria,* Sofia 1993.
Todorova H. et alii 1983: H. Todorova, V. Vasiliev, M. Kovacheva, P. Vălev, *Ovcharovo,* în *Razkopki i Pruchvaniya* 8, Sofia 1983.
Todorović J. 1977: *A Recently Discovered House in the Neolithic Settlement of Banjica in Belgrade*, în *ArchJug*, XVIII, 1977, p. 13-16.
Todorović J., Čermanović A. 1961: *Banjica-Naseje vinčanske kulture*, Belgrad, 1961.
Tompa Fr. 1920: *Die Bandkeramik in Ungarn, în ActaArchHung,* V-VII, 1920.
Topan Gh. et alii 1996: Gh. Topan, Gh. Lazarovici, A. Balint, *Despre analizele metalografice ale unor topoare de aramă şi cupru arsenic*, în *ActaMN*, 33, 1, 1996.
Traore Fako 1989 – 1993: *Cercetări etno-arheologice asupra ceramicii şi olăritului din satul Mante, Republica Mali,* în *ActaMN*, 1.2, 26-30, p. 535-550.
Treuil R. 1983: *Nèolithique et le Bronze Ancien Égéens. Les problèmes stratigraphique et chronologique, les techniques, les hommes,* Bibliothèque des Écoles française d'Athènes et de Rome, fasc. 248, Paris 1983.
Treuil R., Darcque P. 1998: *Un „buchrane" néolithique à Dikili Tash (Macédoine orientale) parallèles et perspectives d'interprétation,* în *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 1998, 122, p.1-25.

https://biblioteca-digitala.ro

Tringham R. 1992: *Live after Selevac. Why and how a Neolithic settlement is abandoned,* în *Balcanica,* XXIII, 1992, p. 133-145.

Tringham R. et alii 1992: R. Tringham, B. Brukner, T. Kaiser, K. Borojević, L. Bukvič, P. Štehli, N, Russell, M. Stepanović, B. Vojtek, *Excavationa at Opovo, 1985-1987. Socioeconomic Change in the Balkan Neolitihic,* în *JornFild Arch,* 19, 3, 1992, p. 351-386.

Tripon M. 2005: *Săpător în piața... discordiei,* Cluj-Napoca 2005, Ed. Mo.

Trîncă-El Susi G. 1985-1986: *Analiza materialelor faunistice provenite din aşezările Starčevo-Criş de la Gornea-Locurile lungi şi Moldova veche – Rît (județul Caraş-Severin),* în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986.

Trnka G. 2005: *Die Ausgrabungen der mittelneolithischen Kreisgrabenanlage von Kamegg*, în *Kreisgräben – eine runde Sache. Sechs wege zu ausgehewählten Kreisgrabenanlagen in Weinviertek. Eine Annerung An die ältesten Monumentalbauten Europas,* Ed. Berger – Horn/Wien 2005, p. 31-38.

Trogmayer O. 1968: *Die hauptfragen des Neolithikums der ungarischen Südtiefebene,* în *MFMÉvk*, 1968, p. 11-19.

Trogmayer O. 1972: *Körös Gruppe-Linienbandkeramik*, în *AFB*, 1972, p. 71-75.

Trogmayer O. 1972a: *Bemerkungen aus der Frühneolithikum auf dem Süd Alföld,* în *MFMÉvk*, 2, 1968, p. 35-40.

Trohani G. et alii 2007: G. Trohani, R. Andreescu, C. Al. Lazăr, Th. Ignat, C. Haită, A. Soficaru, M. Gatej, *Sultana, com. Mănăstirea, jud. Călăraşi. Punct: Malu Roşu,* în *CCAR. Campania 2006,* CIMEC 2007, indice 180, Web.

Tsvek E. V. 2001: *Certain aspects of world view of the tribes of the East Tripolian culture*, în *Interacademica* II-III, Bucureşti 2001, p. 24-38.

Tsvek E. V. 2004: *Goncearnoe proizvodstvo plemen Tripolskoi Obştnosti*, Kiiv 2004.

Țeicu D. 2003: în *Studii istorice*, Timişoara, 2003.

Țeicu D., Lazarovici Gh. 1996: *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, în ser. *Caiete Banatica,* Reşița 1996, 163 p., 26 planşe.

Ucelli Gnesutta P. 1998: *La grotta di Settecannelle (Ischia di Castro, VT),* în R. Peroni, L. Rittatore Vonwiller ed., *Ferrante Rittatore Vonwiller e la Maremma, 1936-1976,* Atti del Convegno 4-5 aprile 1998, Comune di Ischia di Castro, 1998, p. 141-154.

Ursulescu N. 1972: *Topoarele perforate în cadrul culturii Criş de pe teritoriul României,* în *Carpica*, V, 1972, p. 69-78.

Ursulescu N. 1973: Aşezările omeneşti de pe teritoriul Sucevei p înă însecolul al Vi-lea e.n., în *Studii şi materiale. Istorie, III,* Suceava, p. 47-61.

Ursulescu N. 1977: *Exploatarea sării de saramură în neoliticul timpuriu în lumina descoperirilor de la Solca (jud. Suceava),* în *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 307-317.

Ursulescu N. 1984: *Evoluția culturii Starčevo-Criş pe teritoriul Moldovei,* Suceava 1984.

Ursulescu N. 1984-1985: *Considerații istorice privind tipurile de aşezări ale culturilor Starčevo-Criş şi ceramicii liniare din Moldova, în Suceava*, XI-XII, 1984-1985, p. 95-100.

Ursulescu N. 1987: *Contribuția cercetătorilor arheologice din județul Suceava la cunoaşterea evoluției neo-eneoliticului din Moldova*, în *Suceava*, XIII-XIV, 1986-1987, p. 69-74.

Ursulescu N. 1988: *Unele observații privind locuințele culturii Starčevo-Criş din Moldova,* în *Hierasus,* VII-VIII, Botoşani, 1988, p. 7-15.

Ursulescu N. 1991: *La civilisation de la céramique rubanée dans les régions orientales de la Roumanie*, în *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen,* ed. V. Chirica, D. Monah, *BAI*, IV, Iaşi 1991, p. 188-224.

Ursulescu N. 1995: *Târgu Frumos-Baza Pătule*, în *CCA*, Cluj-Napoca 1995, p. 93-94.

Ursulescu N. 1998: *Începuturile istoriei pe teritoriul României*, Iaşi 1998.

Ursulescu N. 2000: *Tipologia şi organizarea internă a aşezărilor primelor culturi neolitice din Moldova*, în *Contribuții privind neoliticul şi eneoliticul din regiunile est-carpatice ale României*, vol. 1, Edit. Universității „Al. I. Cuza", Iaşi, 2000, p. 106-114.

Ursulescu N. 2001: *Neoliticul timpuriu*, în *Istoria românilor*, vol. I, Edit. Enciclopedică, Bucureşti 2001, p. 124-134.

Ursulescu N. 2001a: *Dovezi ale unei simbolistici a numerelor în cultura Precucuteni*, în *MemAntiq* XXII, 2001, p. 51-70.

Ursulescu N. 2002: *Constructiile – sanctuar în cadrul organizării interne a aşezărilor din eneoliticul timpuriu al României, în Istorie şi Conştiință, AŞUI*, 2002, p. 3-7.

Ursulescu N. 2003: *Position des constructions-sanctuaires dans les habitats de l'énéolithique ancien de la Roumanie,* în *CultCivDunJos*, XVI-XVII, 2003, p. 42-47.

Ursulescu N. 2004: *Nouvelles données concernant les croyances magiques des communautés de la civilisation Précucuteni (énéolithique ancien) de l' est de la Roumanie,* în *Actes du XIV Congrès UISPP, Univ. de Liège, Belgique, 2-8 sept. 2001,* BAR International Series 1303, 2004, p. 343-348.

Ursulescu N. 2004a: *La valeur sacrée des nombres dans l' énéolithique de Roumanie,* în *Actes du XIV Congrès UISPP, Univ. de Liège, Belgique, 2-8 sept. 2001,* BAR International Series 1303, 2004, p. 325-331.

https://biblioteca-digitala.ro

Ursulescu N., Bodi G. 2006: *Hoiseşti – „La Pod" (com. Dumeşti, jud. Iaşi),* în *Cucuteni, un univers mereu inedit,* 2006, p. 18-19.
Ursulescu N., Boghian D. 1995: *Târgu Frumos, Baza Pătule,* în *CCA. Campania 1994,* Cluj -Napoca 1995, p. 93-94.
Ursulescu N,. Boghian D. 1996: voce în *CCA. Campania 1995,* Brăila, 1996, p. 127.
Ursulescu N., Cotiugă V. 2000: *Târgu Frumos, Baza Pătule,* în *CCAR. Campania 1999,* CIMEC 2000, p. 106-107.
Ursulescu N., Ignătescu S. 2003: *Preuteşti-Haltă. O aşezare cucuteniană pe Valea Şomuzului Mare,* Ed. Demiurg, Iaşi 2003.
Ursulescu N., Merlan V. 1997: *Isaiia, com. Răducăneni, Jud. Iaşi,* în *CCA. Campania 1996*, Bucureşti 1997, p. 32.
Ursulescu N., Tencariu F. A. 2004: *Aménagements de culte dans la zone des foyers et des fours de la culture Precucuteni,* în *MemAntiq,* XXIII, 2004, p. 129-144.
Ursulescu N., Ungureanu 1996: *Vorona Mare "Dealul Holban", jud. Botoşani,* în *Situri arheologice,* Brăila, 1996, p. 126-127.
Ursulescu N. et alii 1998: N. Ursulescu, V. Cotiugă, D. Boghian, *Târgu Frumos, Baza Pătule,* în *CCA,* Călăraşi 1998, p. 77-78.
Ursulescu N. et alii 1999: N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, *Târgu Frumos-Baza Pătule*, în *CCA,* Vaslui, 1999, p. 120-121.
Ursulescu et alii 2000: N. Ursulescu, V. Cotiugă, D. Boghian, *Târgu Frumos, jud. Iaşi, Punct Baza Pătule,* în *CCAR. Campania 1999* , CIMEC 2000, p. 106-107.
Ursulescu N. et alii 2001: N. Ursulescu, V. Cotiugă, D. Boghian, L. Istina, S. Haimovici, A. Coroliuc, *Târgu Frumos, Baza Pătule,* în *CCAR. Campania 2000,* CIMEC 2001, p. 252 –254.
Ursulescu N. et alii 2002: N. Ursulescu, D. Boghian, S. Haimovici, V. Cotiugă, A. Coroliuc, *Cercetări interdisciplinare în aşezarea precucuteniană de la Târgu Frumos (jud. Iaşi). Aportul arheozoologiei,* în *ActaTS* I, Sibiu 2002, p. 29-54.
Ursulescu N. et alii 2002a: N. Ursulescu, V. Merlan, F. Tencariu, I*saiia, com. Răducăneni, jud. Iaşi, Balta Popii,* în *CCAR. Campania 2001*, CIMEC 2002, p. 160-163.
Ursulescu N. et alii 2002b: N. Ursulescu, F. A. Tencariu, V. Merlan, *Noi date privind sistemul de fixare a pereților în cultura Precucuteni,* în *Carpica* XXXI, 2002, p. 13-18.
Ursulescu N. et alii 2003: N. Ursulescu F. A. Tencariu, G. Bodi*, Despre problema construirii locuințelor cucuteniene*, în *Carpica* XXXII, 2003, p. 5-18.
Ursulescu N. et alii 2003a: N. Ursulescu, V. Merlan, F. A. Tencariu, M. Văleanu, L. Chirilă, M. Popa, D. Ionică, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iaşi. Punct Balta Popii*, în *CCAR. Campania 2002,* CIMEC 2003, p. 158-160.
Ursulescu N. et alii 2004: N. Ursulescu, F. A. Tencariu, V. Merlan, R. Kogălniceanu, L. Chirilă, G. Bodi, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iaşi. Punct Balta Popii*, în *CCAR. Campania 2003,* CIMEC 2004, indice 123.
Ursulescu N. et alii 2006: N. Ursulescu, F. A. Tencariu, L. Scarlat, G. Bodi, C. Lazanu, L. Solcan, I. Robu, V. Merlan, M. Cozma, Al. Bounegru, M. Vornicu, A. Vornicu, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iaşi. Punct Balta Popii*, în *CCAR. Campania 2005,* CIMEC 2006, p. 187-191.
Uzum I. et alii 1973: I. Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, *Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea şi Sichevița,* în *Banatica*, 3, 1973, p. 403-416.
Uzum I., Lazarovici Gh. 1974: *Descoperiri arheologice prefeudale şi feudale timpurii în zona superioară a Clisurii,* în *Crisia,* 1974, p. 47-55.
Valović-Lijamić N. 1982: *Ein unbekanter Fund aus dem Đjerdap – Gebiet und seine Bedeutung für den Komplex der Opferaltäre von Lepenski Vir,* în *ArchKorresp*, 12, 4, 1982, p. 429-439.
Vasić M. M. 1932a-c: *Praistorijska Vinča.* Beograd: I 1932a, II 1932b, III 1932c, IV 1936.
Vasić R. 1984: *Hajdučka Vodenica, agglomération préhistorique*, în *Starinar*, XXXIII-XXIV, p. 305-318.
Vasileiev et alii 1991: V. Vasileiev, Al. I. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: aşezarea fortificată de la Teleac,* Cluj-Napoca 1991.
Videiko M. 1995: *Großsiedlungen der Tripol'e Kultur in der Ukraine*, în *Eurasia Antiqua*, 1, Berlin, 1995, p. 45-80.
Videiko M. 1999: *Radiocarbon dating chronology of the Late Tripolye culture*, în *Baltic Pontic Studies*, vol. 7, 1999, p. 34-71.
Videiko M. 2003: *Tripolskaja civilizatsia,* Kiiv 2003.
Videiko M. 2004: *Modeli hraniv z colectsii „Platanar"* în *Ențiklopedia Tripolskoi țivilizații,* Kiiv 2004.
Videiko M. 2005: *The Tripolye Culture in the Middle Dnieper region,* în *Cucuteni 120 ans des recherches,* 2005, p. 209-220.
Videiko M. 2005a: *Trypillia civilization in prehistory of Europe,* Kyiv 2005.
Videiko M., Šmagli N. M. 1993: *Tripolschie protogoroda*, în *Arheologija* 3, 1993, p. 52-63.
Virag C. 2004: *Neța Iercoşan, Cultura Tiszapolgár în vestul României,* în *Satu Mare* 2004, 189-191.
Vizdal J. 1973: *Zemplén v Mladšej dobe Kamennej*, Kosice, 1973.

https://biblioteca-digitala.ro

Vlăduțiu I. 1973: *Etnografia românească*, Bucureşti 1973.
Vlassa N. 1959: *Cultura ceramicii liniare în Transilvania,* în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 239-245.
Vlassa N. 1961: *O contribuție la problema legăturilor culturii Tisa cu alte culturi neolitice din Transilvania,* în *SCIV* 12, 1961, 1, p. 17-23.
Vlassa N. 1962: *Probleme ale cronologiei neoliticului Transilvaniei în lumina stratigrafiei aşezării de la Tărtăria,* în *StudiaUBB*, SH, 2, 1962, p. 23-30.
Vlassa N. 1963: *Chronology of the Neolithic in Transilvania in the Light of the Tărtăria Settlement's Stratigraphy,* în *Dacia NS*, VII, 1963, p. 485-494.
Vlassa N. 1964: *Contribuții la cunoaşterea culturii Bodrogkeresztúr în Transilvania,* în *SCIV,* 15, 1964, 3, p. 351-375.
Vlassa N. 1965: în *Atti UISPP,* Roma 1965, p. 267-269.
Vlassa N. 1966: *Cultura Criş în Transilvania*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 9-47.
Vlassa N. 1967: *Unele probleme ale neoliticului Transilvaniei,* în *ActaMN*, IV, 1967, p. 403-423.
Vlassa N. 1970: *Contribuții la problema racordării cronologiei relative a neoliticului Transilvaniei la cronologia absolută a Orientului Apropiat (Partea I-a),* în *ActaMN*, VII, 1970, p. 3-39.
Vlassa N. 1971: *Kulturelle Beziehungen des Neolithikums Siebenbürgens zum Vorderen Orient,* în *ActaMN*, VII, 1971, p. 3-39.
Vlassa N. 1971a: *Contribuții la problema racordării cronologiei relative a neoliticului Transilvaniei la cronologia absolută a Orientului Apropiat (Partea a II-a),* în *Apulum,* IX, 1971, p. 21-63
Vlassa N. 1972a: *Eine frühneolithischen Kultur mit bemalter Keramik der Vor- Starčevo-Körös - Zeit in Cluj-Gura Baciului, Siebenbürgen*, în *PZ*, 47, 2, 1972, S. 174-197.
Vlassa N. 1972b: *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criş în România,* în *ActaMN*, IX, 1972, p. 7-38.
Vlassa N. 1974: *Neue Beitrage zur Frage orientalischer Einflüsse im Neolithikum Siebenbürgens*, în *PZ*, 42, 2, 1974, p. 181-192.
Vlassa N. 1976: *Neoliticul Transilvaniei. Studii, articole, note*, *BMN,* III, Cluj-Napoca 1976.
Vlassa N. 1976a: *Contribuții la problema racordării neoliticul Transilvaniei,* în *Neoliticul Transilvaniei,* Cluj-Napoca, 1976, p. 28-43, fig. 7-8.
Vlassa N. 1977: *Contribuții la problemele neoliticului Transilvaniei,* diss. doc. Cluj-Napoca.
Vlassa N. 1979: „*Căsuțele de cult" de la Turdaş,* în *Apulum*, XVII, 1979.
Vlassa N. 1979a: *Problema existenței ecvidelor domestice în cadrul culturii Vinča-Turdaş,* în *ActaMN,* XV, 1978, p. 19-47.
Vlassa N. 1980: *Din nou despre poziția stratigrafică şi cronologică a orizontului Gura Baciului I,* în *Marisia,* X, 1980, p. 691-697.
Vlassa N. 1981: *Nocheinmal über die chronologhischen und stratigraphischen position der Gura Baciului* I, Köln, m.s.
Vlassa N. 1982: comunicare la Xanthi.
Vlassa N. et alii 1985-1986: N. Vlassa, M. Takacs, Gh. Lazarovici, *Mormintele tumulare din Banat şi Transilvania din perioada eneolitică târzie,* în *ActaMN*, XXI-XXIII, 1985-1986, p. 59-78.
Vlassa N. et alii 1987: N. Vlassa, M. Takacs, Gh. Lazarovici, în *Hügelbestattung în der Karpaten -Donau-Balkan - Zone, Wahrend der Äneolithischen Periode,* Beograd, 1987, p. 107-119.
Vlassa N., Daicoviciu H. 1974: voci în *Istoria Clujului*, Cluj 1974, p. 7-19.
Vlassa N., Palkó A. 1965: *Un mormânt de înhumație aparținând culturii Criş timpurii din Transilvania,* în *Apulum* 5, 1965, p. 13-17.
Voinea V. 2001: *Cultura Gumelnița în centrul şi sudul Dobrogei,* în *O civilizație „necunoscută" Gumelnița,* CIMEC 2001.
Voinea V. 2002: *Adoratio et invocatio. Gesturi religioase ancestrale reprezentate pe vase de cult gumelnițene*, în *CultCivDunJos* XIX, 2002, p. 112-158.
Voinea V. 2005: *Ceramica complexului cultural Gumelnița-Karanovo VI. Fazele A1 şi A2,* Ed. Ex Ponto, Constanța 2005.
Vulpe Al. 1975: *Äxte und Biele in Rumänien,* în *PBF*, IX, 5.
Vulpe Al. 2001: *Bronzul timpuriu*, în *Istoria românilor*, vol. I, Bucureşti 2001, Edit. Enciclopedică, p. 225-237.
Vulpe Al. et alii 2007: Al. Vulpe, C. Georgescu, D. Spânu, M. Toderaş, S. Hansen, N. Benecke, R. Neef, A. Reingruber, I. Gatsov, L. Gatsov, P. Nedelcheva, M. Prange, F. Klimscha, N. Becker, T. Groppe, A. Knäpper, U. Koprivc, M. Röring, T. Vachta, J. Wunderlich, T. Hoppe, A. Mocanu, B. Tănăsescu, R. Ehrich, M. Müller, Ch. Schröder, H. Wrobel, M. Peters, P. Zidarov, I. Berdzenisvili, J. Kelder, *Pietrele, com. Băneasa, jud. Giurgiu. Punct: Gorgana,* în *CCAR. Campania 2006,* CIMEC 2007, nr. 140, web.
Vulpe R. 1957: *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, Bucureşti 1957.
Wechler K. P. 2001: *Studien zum Neolithikum der osteuropäischen Steppe,* în seria *Archäologie in Eurasien*, 12, Ed. Ph.v. Zabern, Mainz 2001.
Weishaar J. 1989: *Pevkakia Magula*, I. Bonn, 1989.
Winn S. M. 1973: *The Sings of the Vinča Culture,* 1973.

https://biblioteca-digitala.ro

Winn S. M. 1981: *Pre-writing in Southeastern Europe. The Sign System of the Vinča Culture ca. 4.000 BC,* Western Publishers, Calgary, 1981, p. 185.
Wollmann, V. 1996: *Mineritul metalifer, extragerea sării şi carierele de piatră în Dacia romană. Der Erzbergbau, die Salzgewinnung und die Steinbrücke in Römischen Dakien*, Cluj-Napoca, 1996.
Yakkar Y. 1991: *Settlement types and hierarchies in Neolithic/Chalcolithic Anatolia*, în *Actes du XII-è Congrès des Sciences Préhistorique et Protohistorique*, 1-17 sept. 1991, vol. 2, p. 315-317.
Zaharia E. 1962: *Considerations sur la civilisation de Criş à la lumière des sondages de Leţ*, în *Dacia NS*, VI, 1962, p. 5-51.
Zaharia E. 1964: *Consideraţii despre cultura Criş pe baza sondajelor de la Leţ*, în *SCIV*, 15, 1964, 1, p. 19-44.
Zaharia E. 1973: *Date preliminare despre rezultatele săpăturilor de la Ariuşd 1968-1973,* în *Studii şi comunicări*, Sfântu Gheorghe 1973, p. 26-36.
Zaharia E. 1994: *Ariuşd,* în *EAIVR,* I, A-C, Bucureşti 1994, p. 109-110.
Zaharia E. et alii 1981: E. Zaharia, D. Galbenu, Z. Székely, *Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice de la Ariuşd, jud. Covasna,* în *Cercetări arheologice,* IV, 1981, p. 3-6.
Zaharia N. 1955: *Cercetări de suprafaţă efectuate în Moldova în cursul anului 1954,* în *SCIV*, 6, 1955, 3-4, Bucureşti, p. 897-912.
Zápotocká M. 1966: *La néolithique recent en Böhem,* în *Congres ISPP*, VIII, 1966.
Zbenović V. G. 1982: *Znacenie modelirovanie v issledovanii ostatkovpostroek na poselenii Tripolskoi kulturî,* în *Arheologiceskie pamiatniki severo-zapatnogo pricernomorii*, Kiev 1982, p. 19-32.
Zbenović V. G. 1996: *Siedlungen der frühen Tripol'e-Kultur zwischen Dnestr und Südlichem Bug*, în colecţia *Archäologie in Eurasien,* Band I, 1996.
Zbenović V. G. 1996a: *The Tripolye Culture Centenary of Research,* în *Journal of World Prehistory*, 10, 1996, 2, p. 199-241.

WEB

Baldia O. 2001: Bodrogkéresztur culture. http://www.comp-archaeology.org/Bodrog.htm
Becker H.: Uivar http://www.uni-wuerzburg.de/vfg/Uivar/Uivar_Text_Prospektion.htm
CAYONUU: TPP.//WWW.MNSU.EDU/EMUSEUM/ARCHAEOLOGY/SITES/MIDDLE_EAST/CAYONU.HTML
Duru WEB CANeW: WEB DURU Günes SOME ARCHITECTURAL ASPECTS OF THE CENTRAL ANATOLIAN
Espasoc: httpp.//www.espasoc.org/index.html
G. O. Rollefson despre 'Ain Ghazal: httpp.//link.lanic.utexas.edu/menic/ghazal/ Symbols at 'Ain Ghazal
Hodder I.: httpp.//catal.arch.cam.ac.uk/catal/catal.html
Lazarovici Gh.: SACRED SYMBOLS ON NEOLITHIC CULT OBJECTS FROM BALKANS, Karlovo (www. Google.com Karlovo writing, prehistoric writing etc.)
Lazarovici Gh., Merlini M. (et alii) 2006, WEB Parţa, comune di Roma
Luca S. A.: http://arheologie.ulbsibiu.ro, httpp.//donsmaps.com/lepenski.html
Muraibit: www.fortunecity.de/lindenpark/wittgenstein/30/LandwirtschaftderUrzeit.html
Pietrele, Măgura Gorgana: http://www.ruhr-uni-bochum.de/ufg/Forschung/Pietrele/pietrele.html
Neolithic, în *The CANEW Project,* Istanbul.
O civilizaţie „necunoscută": Gumelniţa. http://www.cimec.ro/Arheologie/gumelnita/cd.
Pătroi Cătălin web: www.culturasalcuta.blogspot.com
Symp*CANEW:* WEB
Schier W. , WEB: Keywords Rumänien
Schmidt K., WEB: *Göbekli Tepe Ein frühneolithisches Bergheiligtum im südosttürkischen Taurusvorland.*
Rollefson G. O., Kafafi Z.: The Town of ´Ain Ghazal
Uiuc: httpp.//www.relst.uiuc.edu/Courses/106/index.html
Vivre au bord du Danube il y a 6500 ans: *http://www.culture.gouv.fr/culture/arcnat/harsova/fr*
Winn S. M.: The Old European Script. Further evidence http://www.prehistory.it/ftp/winn.htm
Van Berg P. L., Osama al-Mechrif: *Archéologie et art rupestre du Hemma (Djezireh syrienne) Mission de Khishâm-Campagne 2003. Rapport préliminaire*

Abrevieri

ActaAAsz:Acta Archaeologica et Antiqua, Szeged.
ActaArchHung: Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
Acta Musei Praga:
ActaMN: *Acta Musei Napocensis*, Cluj – Napoca.

https://biblioteca-digitala.ro

ActaMP: *Acta Musei Porolisensis*, Zalău.
ActaPrehArch: Acta Prehistorica et Archaeologica, Szeged.
ActaTS: Acta Terrae Septemcastrensis, Universitatea „Lucian Blaga*"* Sibiu.
Actes CIEBSE: Actes du... Congrès International des Etudes Balcaniques et Sud-Est Europeénes.
Actes CISPP: *Actes du... Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques.*
AFB Székesfehervár: Aktuelle Fragen der Bandkeramik, Székesfehervár 1972.
AIM: Arheologičeskie issledovanija v Moldavii, Chişinău.
AMM: Acta Moldaviae Meridionalis, Anuarul Muzeului Județean "Stefan cel Mare ", Vaslui.
AnB: Analele Banatului, I-IV 1928-1931; SN I 1981-, Muzeul Banatului, Timişoara.
AnBSA: *Annual of the British School of Archaeology at Athens.*
Angustia: Angustia, Sfântu Gheorghe.
AnICSUS: Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu.
Antiquity: Antiquity, Gloucester.
AO: *Arhivele Olteniei,* Craiova, SV şi SN.
Apulum: *Acta Musei Apulensis*, Alba Iulia.
Archaeometry in Romania: *First Romanian Conference on the Application of Phisics Methods in Archaeology, Cluj-Napoca, 1988; 2 nd Romanian Conference on the Application of Phisics Methods in Archaeology*, Cluj-Napoca, February 17-18 1989, Ed. P.T. Frangopol, V. V. Morariu.
ArchChişinău: *Arheologiceskaja issledovaniia molodâh ucionâh Moldavii*, Chişinău.
ArchÉrt: *Archaeologiai Értesitö*, Budapest.
ArchJarbBayern: Archaeologiches Jahrbuch Bayern, München.
ArchJug: Archaeologia Jugoslavica, Beograd.
ArchKorresp: Archaeologische Korrespondenzblat, Mainz am Rhein.
Arheologja: Kiev.
ArhMold: *Arheologia Mdoldovei,* Iaşi.
ArhPreglad: Arheološki Preglad, Beograd.
ArchRozhl: Archelogické Rozhledy, Praga
ArhVest: *Arheološki Vestnik,* Ljublijana.
AŞUI: *Analele Ştiințifice ale Universității "Al. I. Cuza" Iaşi.*
AtlasNE: *Atlas du Néolithique européen, Vol. 1, L´Europe orientale,* eds. J. Kozlowski, P.-L. Van Berg, Etudes et Recherches Archéologiques de l´Université de Liège n. 45, Liège 1993.
Atlas PF: Atlasul Complex al Porților de Fier (colab.), Bucureşti, 1972
Banatica: *Banatica.* Muzeul de istorie a județului Caraş- Severin, Reşița, I (1971).
BAI: Bibliotheca Archaeologica Iassiensis
BAR: *British Archaeological Reports*, Oxford.
BerHamburg: Bericht über den V. Internationale Kongres für Vor-und Frühgeschichte, Hamburg 1961.
BerRGK: Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main.
BCMI: *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice,* I (1908) –XXXVIII (1945), Bucureşti, Craiova, Vălenii de Munte.
BCŞS: *Buletinul cercurilor ştiințifice studențeşti, Universitatea "1 Decembrie" Alba Iulia.*
BHAB: Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica.
BMA: Biblioteca Musei Apulensis.
BMAntiq: Bibliotheca Memoriae Antiquitatis.
BMJV: *Buletinul Muzeului Județean Vlaşca "Teohari Antonescu",* (I-1935, II-1937, III-1945), Bucureşti.
BMMK: A Békés Megyei Muzeumok Közleményei.
BMN : *Bibliotheca Mvsei Napocensis, Cluj - Napoca*, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei.
Carpica: *Carpica,* Muzeul Județean de Istorie "Iulian Antonescu", Bacău.
CCA: Cronica cercetărilor arheologice, Comisia Națională de Arheologie.
CCAR: Cronica cercetărilor arheologice din România, Ed. Ministerul Culturii CIMEC, Serviciul arheologic; *CD ;* www.cimec.ro
Cercetări arheologice: Muzeul Național de Istorie, Bucureşti.
Cercetări istorice: Complexul Muzeal Național "Moldova" Iaşi.
Cernavoda III – Boleraz: Cernavoda III – Boleraz. Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der Unteren Donau, Symposium Mangalia/Neptun 18-24 Oktober 1999, Studia Danubiana, Series Symposia II, Bucureşti 2001.
Comori 1978: *Comori arheologice la Porțile de Fier*, Bucureşti 1978.
Comunicări: Acad. Craiova.

https://biblioteca-digitala.ro

Corviniana: Corviniana. Acta Musei Corvinensis, Hunedoara.
Crisia: *Crisia,* Muzeul Ţării Crişurilor, Oradea.
Cucuteni aujourd´hui: *Cucuteni aujourd´hui 110 ans depuis la découverte en 1884 du site eponyme,* éd. Gh. Dumitroaia, D. Monah, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis II, Piatra Neamţ 1996.
Cucuteni 1997: *Cucuteni the Last Great Chalcolithic Civilisation of Europe*, eds. C.- M. Mantu, Gh. Dumitroaia, A. Tsaravopoulos, Athena publishing & printing house, Bucharest 1997.
Cucuteni 120 ans des recherches: Cucuteni 120 ans des recherches. Le temps du bilan / 120 Years of Research. Time to sum up, editori: Gh. Dumitroaia, J. Chapman, O. Weller, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, D. Monah, Piatra Neamţ 2005.
CultCivDunJos: *Cultură şi Civilizaţie la Dunărea de Jos*, Călăraşi.
Dacia: *Dacia*. *Recherches et découverts archéologiques en Roumanie*, S.V. I-XII; N.S. *Revue d´archéologie et d´histoire ancienne,* I. 1957 şi urm.
Danubius: Muzeul judeţean de istorie, Galaţi.
DDM: Déri Debreceni Muzeum.
Dolgozatok: Dolgozatok a Szegedi Josef Tudomanyegyetem Archaeologiai Interzetbol (I 1925…XIX 1943).
Drobeta: *Drobeta*, Turnu Severin.
EAIVR: Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României, Bucureşti, I, A-C, 1994; II, D-L, 1996; III, M-Q, 2000.
EpoqPPY: Epoque Préhistoric et Protohistorique Yugoslavie, Belgrad.
Eurasia Antiqua: Berlin.
Fest Pittioni: *Festrischrift für Richard Pittioni*, Viena.
Festschrift Lazarovici: Festschrift für Ghorghe Lazarovici zon 60.Geburstag, ed. Fl. Draşovean, Ed. Mirton, Timişoara, 2001, în BHAB, 30.
Germania: Germania. *Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutsches Archäologischen Instituts,* Frankfurt am Main.
GlasZMS: *Glasnik Zemaljsky muzeja Bosne i Hercegovine,* Sarajevo.
GodCBI : *Godišnjak Centar za balkanološka ispitivonja Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine,* Sarajevo.
Godišnjak: *Godišnjak*. Centar za balknoska ispitivanja, Beograd.
Hierasus: Hierasus. Muzeul de istorie, Botoşani.
Homage to Milutin Garašanin, ed. N. Tasić, C. Grazdanov, Serbian Academy of Science and Arts, Macedonian Academy of Science and Arts, Belgrade, 2006, SASA, Special Editions.
In honorem Silvia Marinescu-Bîlcu: *In honorem Silvia Marinescu-Bîlcu, Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos, XXII, 2005,* ed. M. Neagu, C. Lazăr, V. Parnic.
Istoria na Dobrudja, Sofia 1984:
Istraživania: Filozofski Fakultet u Novom Sadu, Institut za Istoriiju, Novi Sad.
JahrbRGZM: *Jahrbuch der Römisch -Germanischen Zentral Museums*, Mainz.
JAMÉvk: Jósa Andreas Múzeum Évkönyve, Nyiregháza.
JMV: *Jahrschrift für die Vorgeschichtle der sachsich-turingischen Lander*, Halle/Salle.
JornFild Arch: Journal of Field Archaeology.
La civilisation de Cucuteni: *La civilisation de Cucuteni en contexte européen. Session scientifique dédié au centenaire des première découvertes de Cucuteni (Iaşi – Piatra Neamţ 24-28 septembre1984),* ed. M. Petrescu-Dîmboviţa, N. Ursulescu, D. Monah, V. Chirica, Bibliotheca Archaeologica Iassiensis I, Iaşi 1987.
L´Europe... Prague: *Locuinţa sătească din România: Locuinţa sătească din România ,* volum colectiv, în *Studii de arhitectură tradiţională în vederea conservării şi valorificării prin tipizare, vol. I,* Ed. revizuită şi completată, Bucureşti 1989.
MAA: Macedoniae Acta Archaeologica, Macedoniae Societas Archaeologica Prilep.
Marisia: *Marisia. Studii şi Materiale,* Muzeul Judeţean Mureş.
Marmaţia: Marmaţia, Baia Mare.
Masken, Menschen, Rituale 2005: Masken, Menschen, Rituale. Altag und Kult vor 7000 Jahren in der prähistorischen Siedlung von Uivar, Rumänien, Martin-von-Wagner-Museum der Universität Würzburg, Archäologische Staatssammlung München, Katalog zur Sonderausstellung, 21.April-10.Juli 2005, Institut für Altertumswissenschaften der Universität Würzburg 2005.
Materiale: *Materiale şi Cercetări Arheologice*, Bucureşti.
Materialj: *Materialj*, Beograd, Bor.
MemAntiq: Memoria Antiquitatis. *Acta Musei Petrodavensis,* Piatra Neamţ.
Mem Museo Civ.St.Nat. Verona: Memorie del Museo Civico di Storia Naturale di Verona
MFM*Évk: Mora Ferencz Museum Évkonyve*.

https://biblioteca-digitala.ro

MIA: Materialy i issledovanja po arheologii SSSR, Moskva-Leningrad.
Mitt.Arch.Instit.Ungarischen Akad.Wiss.: Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenchaften, Budapest.
MittOAF: Mitteilungen der Osterreichisches Archaeologische Forschungen, Wien.
MN: Muzeul Naţional. Muzeul de istorie al R.S. România, Bucureşti, volumele: I (1974), II (1975).
NMKragujevac: National Museum of Kragujevac.
NNU: *Nachrichten aus Niedersschsens Urgeschichte*, Hildesheim.
Omagiu Profesorului Ioan Andriţoiu 2005: Omagiu Profesorului Ioan Andriţoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani. Studii şi cercetări arheologice, editori: C. I. Popa, G. T. Rustoiu, Edit. Altip, Alba Iulia 2005.
PA: Památky Archeologické, Praha.
Pap: Patrimonium Apulense, Alba Iulia (La Coţofeni.....!!!!)
Patrimonium Banaticum: *Patrimonium Banaticum.* Direcţia pentru cultură, culte şi patrimoniu cultural naţional a judeţului Timiş.
Pfahlbauten... Alpen 1997: Pfahlbauten rund um die Alpen, în *Archäologie in Deutscland, Sonderheft 1997,* ed. H. Schlichterle, Stuttgart 1997.
Pontica: *Pontice,* 1968. *Pontica* 1969 şi urm., Muzel de Istorie Naţională şi Arheologie, Constanţa.
PMJH: Publicaţia muzeului judeţean Hunedoara, Deva.
PPS: Proceedings of Prehistoric Society, Cambridge.
Praistorija Jugoslavenskih Zemalja, Sarajevo 1979.
Praistoria Vojvodini, Belgrad: Novi Sad.
Prehistoria Alpina: Prehistoria Alpina. Museo Tridentino di Scienze Naturali, Verona-Trento.
Prehistoric Bulgaria: *Prehistoric Bulgaria,* eds. D. W. Bailey, I. Panaitov, Monograph in World Archaeology No. 22, Prehistory Press Madison Wisconsin 1995.
PZ: Prähistorische Zeitschrift, Berlin.
RVM: Rad Vojvodanskih Muzeia, Novi Sad.
RevMuz: *Revista Muzeelor,* Bucureşti.
RGM, Köln: *Römisch Germanischen Museum,* Köln.
RMMMIA: Revista muzeelor şi monumentelor. Monumente istorice şi de artă, Bucureşti.
Rubané et Cardial: Rubané et Cardial, *Actes du colloque de Liège 1988,* ed. D. Cahen, M. Otte, Etudes et Recherches Archéologiques de l´Université de Liège n. 39, Liège 1990.
Sargetia: *Sargetia. Acta Musei Devensis*, Deva.
SCIV, SCIVA: *Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie,* Bucureşti.
Scripta praehistorica: Scripta praehistorica. Miscellanea in honorem nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dîmboviţa oblata, Eididerunt V. Spinei, C. – M. Lazarovici et D. Monah, Romanian Academy, Institute of Archaeology of Iaşi, Ed. Trinitas, Iaşi 2005.
Settlements Patterns 1995: *Settlements Patterns between the Alps and thre Black Sea 5th to 2nd Milenium B. C. Atti del Simposio internazionale, Modelli Insediativi tra Alpi e Mar Nero dal 5° al 2° millennio A.C. Verona Lazise 1992,* ed. A. Aspes, *Memorie del Museo Civico di Storia Naturale di Verona (II –a serie), Sezione Scienze dell'uomo*- no. 4, 1995.
Situri arheologice: *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992,* Comisia Naţională de Arheologie, Muzeul Brăilei, Brăila 1996.
SlovArch: Slovenska Archeológia, Bratislava.
Sovetskaja Arheologija , Moskva, Leningrad.
Staaltische Museen Berlin: Staaltische Museen Preussischer Kulturbesitz, Museum für Vor-und Frühgeschichte, Berlin.
Starinar: *Starinar.* Organ srpskog arheoloskog družtva, Beograd.
StudiaAA: *Studia Antiqua et Archaeologica*, Iaşi.
StCom Caransebeş (I-V) Tibiscum (VI-XII), Caransebeş.
StCom Sibiu: *Studii şi Comunicări Sibiu.* Muzeul Brukenthal, Sibiu.
StudiaUBB, SH: Studia UBB: Studia Universitatis Babes-Bolyai, series historia, Cluj.
Suceava: Suceava. Studii şi materiale, Anuarul Muzeului Naţional al Bucovinei, Suceava.
SNT: *Societatea de numismatică Timişoara.*
SympNitra: Symposium über den Lengyel Komplex und die benachbarten Kulturen, Nitra, 1966.
The Late Neolitic: *The Late Neolithic of the Tisza Region,* ed. L. Tálas, Budapest- Szolnok 1987.
The Vinča Culture: The Vinča Culture, its Role and Cultural Connections, *International Symposium on the Vinča culture its Role and cultural Connections, Timişoara România, October 1995*, ed. Florin Draşovean, Timişoara 1996.
Thraco-Dacica: Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie, Bucureşti.

https://biblioteca-digitala.ro

Tibiscus: *Tibiscus*. Muzeul Banatului Timişoara (I=VI 1970-1980) în continuare *Analele Banatului* (SN 1 1981), vezi AnB.

Varia Arheologica: *Varia Archaeologica Hungarica*, Budapesta.

Vinča and its World: *Vinča and its World. International Symposium. The Danubian Region from 6000 to 3000 B.C.,* eds. Eds. D. Srejović, N. Tasić, Ed. Serbian Akademy of Science and Arts, Centre for Archaeological Research, Faculty of Philosophy, Belgrade 1990, Volume LI, Book 14.

ZborNMB: *Zbornik Narodnog Muzeja*, Beograd.

Ziridava: Muzeul Județean, Arad.

ZfA: Zeitschrift für Archäologie, Institut für Ur-und Frühgeschichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin.

ZOAO: Zapiski Odesskogo arkheologičeskogo obščestva, Odessa.

ZRNM: Zbornik radova Narodnog muzeja, Beograd

https://biblioteca-digitala.ro

Tehnoredactor: Daniela Ungureanu
Design copertă: Manuela Oboroceanu

Bun de tipar: 2007. Apărut: 2007
Editura TRINITAS, Cuza Vodă 51, 700038, IAŞI
Tel.: (0232)216693; Fax (0232)218324; Fax (0232)216694
http://www.trinitas.ro; E-mail: editura@trinitas.ro

Tiparul executat la Tipografia TRINITAS
E-mail: tipografia@trinitas.ro

https://biblioteca-digitala.ro

ACADEMIA ROMÂNA - FILIALA IAŞI • INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Editat cu sprijinul Agenției Naționale
pentru Cercetare Științifică

În colecţia BIBLIOTECA ARCHAEOLOGICA MOLDAVIAE au mai apărut următoarele volume:

I. *The Great Medieval Coin Hoard of Iaşi (Historical Signifiance of the Great Medieval Coin Hoard of Iaşi - 2002)*, ed. V. Mihailescu-Bîrliba, Institutul European Press, Iaşi, 2006.
II. Tiberius D. Părpăuță, *Moneda în Dacia preromană. Secolele IV a. Chr. - I p. Chr.*, Editura Trinitas, Iaşi, 2006.
III. Oleg Levițchi, *Necropola tumulară Hallstattiană târzie Trinca „Drumul Feteştilor"*, Editura Trinitas, Iaşi, 2006.
IV. Cornelia-Magda Lazarovici, Gheorghe Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului şi Epocii Cuprului din România*, Vol. I, *Neoliticul*, Editura Trinitas, Iaşi, 2006.
V. Valentin Dergačev, Vadim Bočkarev, *Secerile din metal din Epoca Bronzului târziu din Europa de Est*, Editura Golia, Iaşi, 2006.
VI. Cornelia-Magda Lazarovici, Gheorghe Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului şi Epocii Cuprului din România*, Vol. II, *Epoca Cuprului*, Editura Trinitas, Iaşi, 2007.
VII. Gheorghe Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V-XIII)*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2007.

ISBN (general): 973-7834-72-0, 978-973-7834-72-0
ISBN (vol. II): 973-7834-74-7, 978-973-7834-74-4

http://editura.trinitas.ro

TRINITAS

https://biblioteca-digitala.ro